Digitized by Google

21-1-4

21.I.1

Digitized by Google

Digitized by Google

SANCTI

ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

SERMONES.

Digitized by Google

Digitized by Google

SANCTI

ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

SERMONES.

NUNC PRIMUM, QUA PAR ERAT, DILIGENTIA EDITI,
Alienis nimirum ſeparatis ac in Appendicem rejectis, codicibuſque compluribus conſultis, inter quos Remenſi ſcripto ante annos circiter mille, per March. SCIPIONEM MAFFEJUM *in Gallia conlato.*

RECENSUERUNT

Et diſſertationibus perpetuiſque adnotationibus illuſtrarunt

PETRUS ET HIERONYMUS FRATRES BALLERINII

PRESBYTERI VERONENSES.

VERONÆ, TYPIS SEMINARII,

Apud Auguſtinum Carattonium.)(MDCCXXXIX.)(

SUPERIORUM PERMISSU.

Digitized by Google

Digitized by Google

EMINENTISSIMO AC REVERENDISSIMO

P R I N C I P I

DOMINICO PASSIONEO

S. R. E. C A R D I N A L I.

PETRUS ET HIERONYMUS FRATRES BALLERINII
PRESBYTERI VERONENSES.

SErmonum Sancti Zenonis Epiſcopi Veronenſis inter omnes Latinos Patres, quorum conciones ſuperſunt, antiquiſ-

tiquiſſimi collectionem multis antea ſemper nominibus apud doctos & eruditos, nedum catholicos, ſed heterodoxos etiam mirifice commendatam; nunc autem, quacumque per nos facultate ac diligentia licuit, plurium antiquorum codicum, quos invenire & conferre fortunate obtigit, ope a pluribus purgatam mendis, aliquot in lacunis ſuppletam, & ſegregatis genuinis a ſpuriis, primigeniæ nativæque fidei redditam, a non nullorum tandem cenſuris vindicatam luculenter, ſiſtimus ante Te, Eminentissime Princeps; & ut in eam conjicias humaniter oculos, eamdemque in patrocinium ac fidem tuam recipias, etiam atque etiam petimus & obſecramus. Si porro conſilii noſtri rationem aperire fas eſt, illud cogitavimus, ab editoribus librorum ejuſmodi Patronos optari, qui non minus ob dignitatem & auctoritatem patrocinio ſint, quam ob eruditionem atque doctrinam cognoſcere & judicare de nova editione poſſint, ſuſceptique patrocinii, ſi opus ſit, rationem adferre. Sed duplicem hanc laudem deſiderare quidem in uno facile eſt, ſperare autem, & invenire difficillimum. Ejuſmodi enim plerumque res humanæ ſunt, ut qui ob egregiæ naturæ dotes optimis in ſtudiis proficere, & ob dignitatum gradus iiſdem patrocinari poſſent; ii alterum ſane, ad patrocinium quod pertinet, facile præſtent, alterum vero rerum gerendarum procuratione impediti æque

præ-

præſtare non poſſint. Nobis autem ſedulo inquirentibus, numquis eſſet, qui noſtra hac ætate utramque eam laudem ſit conſecutus, Tu ſtatim occurriſti, in quo ſummis cum dignitatibus eximius ſemper ſtudiorum amor & cultus emicuit. Enimvero jam a prima adoleſcentia politioribus, ac ſubinde ſacris præſertim in diſciplinis verſatus ſumma cum laude; in quibus multa ingenii ac doctrinæ ſpecimina præbens, doctorum variæ quoque nationis hominum, queis utebaris familiariter, commendationem & amorem Tibi conciliaſti, cum maximis muneribus obeundis apprime idoneus inventus eſſes, perdifficili provincia Tibi a Romano Pontifice ſtatim commiſſa, in Belgium ſubmiſſus es: ubi cum præconceptam de Te, & magnam quidem, ſpem non implevisſes ſolum, at ſuperaſſes; Legatio Apoſtolica primum apud Helvetios, dein apud Carolum VI. Cæſarem Auguſtum Tibi credita fuit; in qua dici vix poteſt, quot ſubjeris labores, quot prudentiæ & diligentiæ documenta reliqueris, quot denique & varietate diſſimillima, & amplitudine difficillima, & rebus ipſis incurrentibus impeditiſſima negotia ſumma cum facilitate ac felicitate tranſegeris. Neque enim iis in muneribus honorem, vel otium, ſed opus, ſollicitudinem, curaſque Tibi proponens, illud aſſidue volvebas animo, qua via poſſes aliquid in dies efficere, quod in Romanæ Sedis, in catholicæ Eccleſiæ, ac

reli-

Digitized by Google

religionis decus & utilitatem rediret. *Acta Apoſtolicæ legationis Helveticæ Tugii edita An. MDCCXXIX.* in quibus priſcorum Patrum zelus, gravitas, ſanctitas, ac diſciplina a Te impenſius excultæ relucefcunt, ſi quis attente legerit; ſpecimen eorum, quæ innuimus, ſatis idoneum inveniet. At nihilo minus (quis crederet?) tot & tam diuturnæ, ac propemodum aſſiduæ cogitationes Te non ita diſtraxerunt, ut ſtudiis quietum & vacuum animum poſtulantibus, nihil tribueres: ſed quidquid a muneribus publicis ſupererat temporis, Te totum in ſtudia colligere, & nunc legendo, nunc commentando & ſcribendo proficere ſemper aliquid naviter ſtuduiſti, ut ex oratione in funere magni Eugenii Sabaudiæ Principis a Te lucubrata, ſummiſque laudibus a litteratis doctiſque viris ſuſcepta, nec non ex laudatis nuper Legationis Helveticæ Actis aliquot inſignia tui ingenii, eloquentiæ, doctrinæque monumenta continentibus coniicere licet. Hinc etiam nulli induſtriæ, nulli ſumtui parcens, exquiſitis undequaque cujuſque generis & codicibus & editis libris, inſignem, immenſam, & ab ipſo quidem * Bernardo de Mont-
faucon

* In Paleographia Græca editionis Pariſienſis anni 1708. lib. IV. cap. V. pag. 290. hæc leguntur: *Prima Tabula ſpecimina ſeptem exhibet ex Bibliotheca Illuſtriſſimi nobiſque amiciſſimi viri, Dominici Paſſionei; qui annos viginti quatuor vix emenſus, incredibili fulget rerum diſciplinarumque notitia, Græcis Latiniſque litteris adprime eruditus, Bibliothecamque numeroſam Manuſcriptorum editorumque exemplarium comparavit, librorum delectu cum paucis numerandam. Litteratorum commodis ſic advigilans, ut quæ vel*
penes

faucon jam ante triginta annos, ob ducentos præſertim Græcos lectiſſimos Codices eximie commendatam, & ſubinde magis magiſque auctam bibliothecam Tibi comparaſti, non ad oſtentationem & ornamentum, quemadmodum plerique magnæ dignitatis viri id temporis faciunt, ſed ut in ea ſubciſivis horis, ſomno potius quam officio decerptis, vitam traduceres: indeque pro egregia mentis tuæ facultate miram plane non tam librorum, quam rerum, quæ in iiſdem continentur, notitiam præ Te fers, adeo ut, quod gravium virorum teſtimonio accepimus, ipſam bibliothecam, quam paraſti, in tuam mentem tranſtuliſſe quodam modo videaris; ita promte & copioſe non tam libros de quaque re tractantes indicas, quam ipſis etiam de rebus ſermocinaris & diſſeris. Poſtquam vero Romam accitus, ad eminentiſſimum illud, unde toti Eccleſiæ præfulges, faſtigium evectus es, quo Te non antiquiſſimæ ac celeberrimæ tuæ familiæ nobilitas, non officia (his enim commendationibus, quæ Tibi in Patrum doctrina apprime inſtructo nequaquam probantur, nihil indiguiſti) ſed tua in Chriſtianam Rempublicam merita promoverunt;

** poſt-

penes ſe habet, vel amicorum ope nanciſci poteſt, quibuſvis litterariæ vel operam dantibus, nec rogatus offerat. Item in Præfatione pag. xxxi. ubi recenſentur variæ bibliothecæ, in quibus habentur Græci Codices. *Bibliotheca Illuſtriſſimi Abbatis Dominici Paſſionei, librorum copia & delectu inſignis, ducentos circiter Græcos Codices continet: aliquorum ſpecimina dedimus lib. iv. & in Appendice Calligraphorum ſubſcriptiones non nullas.* Similia leguntur in Appendice pag. 510.

poſtquam , inquam , hoc in dignitatis gradu locatus es , etſi pluribus , quam umquam antea , publicis curis ſis aſſidue diſtentus ; non tamen propterea valedixiſti penitus litteris , ſed veterem morem retinens, in bibliotheca & in lectione frequens es , nihilque jucundius Tibi accidit , quam de libris , & humanioribus , eruditis , ſacriſque diſciplinis cognoſcere & ſcribere. Hæc itaque omnia fuerunt in cauſſa , cur nos hanc S. Zenonis editionem Tibi nuncupandam duxerimus, ſperantes fore , ut Tu pro tam præclaro in optima ſtudia ac libros præſertim antiquos amore munus hoc ſuſcipias libentiſſime , & Te Patronum ejuſmodi exhibere velis , qui & præ auctoritate patrocinium eidem accommodes, & præ doctrina legens atque intelligens Auctorem antiquum, diſertum, elegantiſſimum, patrocinii quoque rationem , ſi occaſio incidat , ſis allaturus. Unum illud nos haud modicum ſollicitos habet , non Auctorem ſolum , de cujus probatione nihil ambigimus, ſed ea pariter , quæ pro eodem ſive vindicando, ſive illuſtrando adjecta a nobis ſunt, Te lectorem & judicem eſſe nactura . At cum hoc in metu nos recreat & reficit humanitas tua , præclaraque illa indoles , quæ præſtantibus quidquid poſſunt , animos acuit , opem & ſubſidium exhibet; tum vero quæ pro in-

infirmitate noſtra ad S. Antiſtitis vindicias vel explicationem huic editioni deerunt, ea per Te pro ſumma peritia tua poſſe cognoſci & ſuppleri nihil dubium eſt. Accipe igitur, EMINENTISSIME PRINCEPS, hoc quod Tibi exhibemus opus, obſequii noſtri & devinctiſſimæ in Te voluntatis teſtem; idemque ſi minus ex noſtro, certe ex Auctoris nomine ac meritis dignum eſt, quod ſicut olim SIXTO V. SUMMO PONTIFICI, cui primo dicatum fuit, ita nunc TIBI CARDINALI AMPLISSIMO approbetur.

Digitized by Google

N O I
REFORMATORI
D E L L O
STUDIO DI PADOVA.

Vendo veduto per la Fede di Reviſione, ed Approvazione del P. F. *Lauro Maria Piccinelli Inquiſitore di Verona* nel Libro intitolato *Sancti Zenonis Epiſcopi Veronenſis ſermones, nunc primum, qua par erat, diligentia editi, alienis nimirum ſeparatis, ac in Appendicem rejectis, Codicibuſque conſultis, inter quos Remenſi ſcripto ante annos circiter mille, per Marchionem Scipionem Maffejum in Gallia conlato. Recenſuere Diſſertationibus, perpetuiſque adnotationibus illuſtrarunt Petrus, & Hieronymus Fratres Ballerinii Preſbyteri Veronenſes:* non ci eſſer cos' alcuna contro la Santa Fede Cattolica, e parimente per Atteſtato del Segretario Noſtro, niente contro Principi, e buoni coſtumi, concediamo Licenza *ad Agoſtino Carattoni Stampatore del Seminario Epiſcopale di Verona*, che poſſi eſſer ſtampato, oſſervando gli ordini in materia di ſtampe, e preſentando le ſolite copie alle Pubbliche Librarie di Venezia, e di Padova.

Dat. 5. Giugno 1739.

{ Z. Vinc. Paſqualigo Riſor.
{
{ Daniel Bragadin Cav. Proc. Rif.

Agoſtino Gadaldini Seg.

PRÆ.

PRÆFATIO.

I. INter antiquos Eccleſiæ Patres, quorum pauca quædam opera ad nos pervenerunt, perpauci admodum ſunt, qui viris doctis ac eruditis æque laudentur ac S. Zeno Epiſcopus Veronenſis, in cujus Sermonibus alii eloquentiæ vim ubertatemque dicendi admirantur, alii latinæ locutionis puritatem prædicant ac elegantiam, plerique vero omnes acumen ingenii, antiqnitatem, gravitatem, pietatem, ac ſententiarum doctrinæque præſtantiam commendant. At vero Criticis ad vivum omnia & ſingula reſecantibus, nemo unus eſt omnium, cujus operibus (ad Auctorem præcipue ſtatuendum quod pertinet) tor difficultates objectæ fuerint, quot adverſus eorumdem Sermonum collectionem hinc atque hinc eductas & propoſitas legimus: adeo ut, aliquot licet eruditi in iis diſſolvendis naviter laboraverint, tamen non ſolum nihil potuerint conficere, ſed conficiendi etiam quidpiam, quod ratum ſit, ſpem aliis fere omnem præcidiſſe videantur. Id autem (quod hactenus nemini in ſuſpicionem veniſſe deprehendimus) ex accuratæ editionis defectu originem ducit. Prodierunt quidem Zenonis tractatus primum Venetiis an. MDVIII. ex *vetuſtiſſimo* codice, quem jamdiu ante in Epiſcopii Veronenſis bibliotheca Guarinus vir celeberrimus nactus fuerat; hæc enim in fronte ejus editionis leguntur: *Eximii & excellentis viri præclariſſimique Doctoris Sancti Zenonis Epiſcopi Veronenſis Sermonum elegantiſſimorum ad populum, exceptorum ex vetuſtiſſimo volumine Veronæ a*

Guarino Veronenſi viro eloquentiſſimo in Epiſcopii Veronenſis bibliotheca reperto. In tres illa diſpertita libros fuit, quorum primus ſermones complectitur XVII. *qui ſunt de virtutibus & vitiis*; ſecundus ſermones XXXVIII. *qui ſunt de rebus veteris teſtamenti*; tertius ſermones L. *de rebus teſtamenti novi*: in hanc enim rationem ſuam quiſque liber inſcriptionem præfert. Subjectæ porro in eadem editione Zenonis tractatibus homiliæ S. Cæſarii Arelatenſis, & alia quædam pauca: hæc autem mox clauſula appenditur nobis nequaquam omittenda, cum verum editionis prodat auctorem, Guarinum a multis, qui ipſam editionem ob raritatem non viderant, perperam exiſtimatum, nihilominus atque eum ante annos ferme quinquaginta obiiſſe aliunde conſtare potuerit. *Ad laudem & gloriam ſummæ & individuæ Trinitatis, & beatiſſimæ Virginis Mariæ, & beatorum Pontificum Zenonis & Cæſarii & omnium Sanctorum, ſermones in hoc volumine poſiti, & numquam alias impreſſi, ſolertiſſime recogniti, & ſtudioſiſſime per venerabilem Patrem Albertum Caſtellanum Ordinis Prædicatorum correcti, ac per Magiſtrum Iacobum de Leuco impenſis Domini Benedicti Fontana Venetiis diligentiſſime impreſſi anno Domini* MCCCCCVIII. *die* XXIV. *Ianuarii feliciter expliciunt*. Hæc autem editio ſuſcepta ſtatim a multis, quamdiu non accurate perpenſa fuit. At cum Sixtus Senenſis *Bibliothecam* elaboraturus, in qua de ſingulis Eccleſiaſticis Scriptoribus judicium tulit, editos Zenonis ſermones ad calculos revocavit; tot difficultates eduxit, ut de editionis defectu nihil ſuſpicatus, Zenonem ab Eccleſiaſticorum Auctorum albo expungendum contenderit. Etenim cum ea editio tractatus aliquot aliorum Scriptorum inter Zenonianos inſertos ac intermiſtos exhibeat, ita ut non ſolum nihil diſcriminis adferat, quo alteri ab alteris internoſci queant, ſed omnes etiam peræque pro Zenonis fetibus venditet uno excepto, qui S. Gaudentii Brixiani Epiſcopi nomine prænotatur; vehemens, ſeu potius evidens, quod pro quibuſdam a Zenone abjudicandis ſermonibus ſubolevit argumentum, cauſſam ſatis æquam præbuit, ut ceteris quoque omnibus in dubium vocatis, ea moveretur quæſtio, utrum S. Zeno Veronenſis fuerit vere ſcriptor aliquorum ſermo-

num

num inter Scriptores Eccleſiaſticos recenſendus, ſeu *cujuſnam vere ſint opera Sancti hujus nomini adſcripta*, ut P. Mabillonius loquitur in Elencho præcipuarum difficultatum ſæculi III. quas eximio operi *de ſtudiis Monaſticis* ſubjecit.

II. Hæ quidem editæ primum a Sixto Senenſi, & dein ab aliis, qui in ejus tranſierunt ſententiam, ſuſceptæ atque inculcatæ difficultates ut diluerentur ab iis, qui pro S. Zenonis gloria laborabant, alia ſubinde ejuſdem editio ſub Cardinali Auguſtino Valerio Veronenſi Antiſtite præſtantiſſimo Veronæ curata fuit anno MDLXXXVI. quam Raphael Bagata & Baptiſta Perettus Auctores aliis operibus noti ad *codicis vetuſti*, quem ter in præfatione appellant, exemplar alicubi emendatam, vindiciis ſatis fuſis præmuniendam putarunt: eaque mox in quatuor Bibliothecæ Patrum editionibus, at negligentius aliquanto, repetita fuit; ac tandem ſeparato volumine enucleatius recuſa Patavii an. MDCCX. At multa licet pro vindiciis ſcripta fuerint; cum tamen ipſa in editione præter alium ſermonum ordinem, quo iſti in duos libros diſtributi cernuntur, nihil occurrat novi, ſed omnes tractatus æque ſint perturbati, permiſti, ac pro Zenonianis divenditi, ii etiam, quos alienos eſſe Sixti argumenta manifeſtum fecerant: quæcumque in tam malæ cauſſæ patrocinium dici potuere, non ſolum nihil profecerunt, ſed ad indignationem potius exſtimularunt non nullorum animos, cauſſamque ipſam, quæ imbecillibus valde argumentis ſuffulciri ac ſuſtentari debuit, imbecilliorem multo deterioremque eſſe, quam antea fuerat, aliquibus perſuaſere. Ad difficultatum porro cumulum hac in editione acceſſit etiam tempus, quo S. Zenonem floruiſſe editores ſtatuerunt: quod cum aliquot ſermonum teſtimoniis adverſetur manifeſte, pro ſedandis repugnantium criticorum animis, eos in majora diſſidia exacuerunt. His omnibus ad quæſtionem de Auctore pertinentibus adde alia non nulla, quæ ad editionis ipſius decus extenuandum non minimum conferunt. Vetuſtus codex, quem ter in præfatione appellatum notavimus, idem ille videtur, quem inter teſtimonia *vetuſtum codicem manuſcriptum monaſterii Sancti Zenonis* editores vocant, cum ex eodem

Digitized by Google

Anonymi fragmentum *de Veronæ laudibus* proferunt. Hic autem codex in ejuſdem Monaſterii Bibliotheca hactenus cuſtoditus, præter quam quod recentioris multo eſt ætatis (ſcriptus enim fuit ſæculo XV.) editoribus adeo modico uſui fuiſſe deprehenditur, ut pauca quædam loca, quæ in prima editione erant corruptiſſima, emendare contenti, in aliis non ſolum nihil confecerint, ſed cum eam ſibi edendi rationem imitandam præſtituerint, qua uſi fuerant ii, qui ſub auſpiciis Sixti V. S. Ambroſii opera nuper ediderant (hæc autem cujuſmodi fuerit, omnibus doctis viris jam notum eſt, atque ex noviſſima S. Ambroſii editione cognoſci poteſt) & ipſius codicis & primæ editionis fidem in non nullis deferendam putarint, ut ex adnotandis ſuo loco palam fiet. Hinc ergo in Veronenſi editione ac ceteris inde derivatis præter confuſam perturbatamque alienorum tractatuum cum Zenonianis miſtionem, arbitraria aliquot locorum interpolatio, nemini ceteroquin, quod hactenus viderimus, ob primæ editionis raritatem obſervata, plurimum offendere debet. Tandem alia cum primæ, tum reliquis editionibus communia identidem incidunt, quæ etſi ad Auctorem dignoſcendum, vel editores reprehendendos, ſi quidem in culpa non fuerint, nihil pertineant, tamen accuratæ editionis commendationi plurimum detrahunt, aliquot nimirum errata non levis momenti, quæ cognoſcere facile eſt, corrigere ex Auctoris mente difficillimum, luxationes non paucæ, quæ nunc obſcuram, nunc mancam, & forte etiam alienam ab Auctore ſententiam referunt; ut proinde dici jure poſſit, inter tot editiones, quæ Zenonis nomen præferunt, nullam hactenus prodiiſſe, quæ Zenonis editio vere ſit ac appellari debeat.

III. His omnibus ut remedium adferretur, nova paranda fuerat editio, in qua, ut accuratarum editionum ratio poſtulat, ſeparatis alienis a genuinis Zenonis ſermonibus, ſuppletis lacunis, mendis correctis Sancto Epiſcopo ſua opera redderentur, & auctoritas vindicaretur. Nos itaque editionem id generis a doctis jamdiu expetitam, & S. Zenonis honori in integrum reſtituendo perneceſſariam parare, ante aliquot annos volvebamus in animo: at cum in rebus ejuſmodi ſine manuſcriptis confici nihil poſſit, inter legen-

gendum autem in notitiam veniſſemus antiquiſſimi codicis, quem Remenſium Benedictinorum bibliothecæ ante annos ferme nongentos ab Hincmaro Epiſcopo dono datum, P. Ruinartius in acta S. Arcadii, & P. Conſtantius in Veterum codicum vindiciis pag. 293. ac in editione Hilarii pag. 463. editionis Veronenſis, aliique etiam alibi commemorant: illud cogitavimus, quæcumque diligentia in aliis recentioribus quidem multo manuſcriptis libris a nobis collocaretur, eam nihili, vel minimi habitum iri, ſi tam antiquum codicem orbi litterario jam notum præteriret. Itaque tamdiu a præconcepto opere duximus ſuperſedendum, quoad ejus codicis conſulendi & conferendi copia per aliquem fieret. Interim contigit, ut Marchio Scipio Maffejus totius litterariæ Reipublicæ decus clariſſimum, eruditum iter in Galliam ſuſciperet. Hanc ergo occaſionem peropportunam rati in ſpem venimus fore, ut ille codex quam diligentiſſime conferretur cum editis, indeque variantes lectiones ac cetera notatu digna deſcriberentur. Itaque litteratus ille eximius omniumque politiorum artium ac diſciplinarum fautor præſtantiſſimus, ac S. Zenonis apprime ſtudioſus, cui noſtrum conſilium maxime probabatur, cum Lutetiam Pariſiorum acceſſiſſet, egit ſtatim cum docto & pernobili viro Joanne *Leveſques de Burigny*; is autem cum D. Franciſco *Mailleſer* a Bibliotheca Remenſis monaſterii, ut eum codicem liceret inſpicere: & cum ejus legendi perhumaniſſime facta fuiſſet facultas, Maffejus noſter eodem Joanne collationi opem ferente, variantes lectiones aliaque conſideratu digna ſumma cum diligentia e codice deſcripſit, ac ut primum Veronam repetiit omnia nobis communicavit, & ut operi tandem manus imponeremus, acriter impulit. Dici vix poteſt qua alacritate depoſitum ac ferme abjectum jamdiu opus ſtatim ſuſcepimus. Alios codices, qui etſi recentiores, non nihil tamen adjumenti ſæpiſſime adferunt, mox hinc atque hinc exquirendos, & cum editis conferendos curavimus; fortunateque accidit, ut multis huic editioni faventibus, alios octo non infimæ plerumque notæ libros præter omnem ſpem collatos acceperimus variis ex partibus, qui cum magnum huic editioni decus addituri ſunt, tum noſtrum in ea naviter elaborandi

ſtu-

ſtudium incitarunt. Heic autem antequam dicimus, quid per nos præſtitum ſit, de ipſis codicibus, ut omnes eruditi hiſce in operibus deſiderare ſolent, dicenda ſunt aliqua: cumque inter hos antiquiſſimus Remenſis totius fabricæ futurus ſit veluti baſis ac fundamentum, accuratiorem ejus deſcriptionem in primis exhibendam nobis eſſe intelligimus.

IV. Liber eſt membranaceus in folio parvo paginarum CXXXX. caractere ad typographicum accedente ſcriptus, at duplici manu, quarum altera totum librum primum, & item ſecundum uſque ad tract. XXX. latioris diametri litteris deſcripſit, altera vero litteris diametri paullo anguſtioris reliquos tractatus undecim ſubjecit. Primo folio majuſculis & grandioribus litteris hæc verba inſcripta leguntur: *Hincmarus Archiepiſcopus dedit Sancto Remigio*: ita tamen ut duo prima verba inſcripta fuerint ad unius paginæ vacuæ calcem, tria vero reliqua ad calcem alterius, quæ e regione poſita & ſcripta cernitur; eademque formula eodem caractere ac in eamdem rationem quater repetita alibi legitur, nimirum ter in operis decurſu, poſtremum in fine. In fronte libri recentiori manu & minoribus litteris hæc ſcripta apparent: *Liber Sancti Remigii Remenſis vol. xxxi.* & dein alia, ac forte vetuſtiori manu: *Librum Sancti Remigii qui ei abſtulerit, anathema ſit.* Præcedit *ſermo venerabilis Coronati notarii de Vita S. Epiſcopi & Confeſſoris Zenonis*, quam inter monumenta dabimus; & in hujus fine altera poſteriorique manu additum: *Translatio ejus reſtat;* quæ verba translationem corporis S. Zenonis nono ſæculo ineunte peractam, nec a Coronato in vita deſcriptam inſinuant. Sequitur inſcriptio Zenoniani operis his verbis: *Tractatus S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis*. Tractatus autem in duos libros diſpertiti ſunt, præfixa ſingulis tractatuum tabula. Primus continet tract. LXII. ſecundus autem XLI. ex quibus undecim poſtremi alio minoris diametri caractere ab alio poſteriori ſcriptore ſubjecti fuere, ut nunc nuper monuimus. Tituli autem majuſculo rubroque caractere depicti ſunt. In fine autem codicis memorata notatio litteris majuſculis expreſſa legitur: *Hincmarus Archiepiſcopus dedit S. Remigio.* Hæc deſcriptio codicis, caracterum autem ſpecimen in inſertis duabus paginis habes.

V. Nunc

Liber s̄ Remigii s̄eȝ not. cccx.
Lib s̄ Remigii q̄ ea abſtul anathema ſit

SERMO UENERABILIS CORONATI NOTARII DE UITA
SCI EPI ET CONFESSORIS ZENONIS.

IN DIEBUS illis In prouincia Italica In ciuitate
uerona qua beati zenoniſ acta claruerunt euolu
muſ tanti uiri uirtuteſ. Sic enim eſt humana menſ
ad Inueſtigandaſ ſcōrum uitaſ tamquam quiſ ille
ſitienſ ardore ſoliſ ccb... uſtuſ concupiſcat fontium fluenta

DE ADTENDE TIBI XXXVIIII

Sermoniſ uſum dn̄s nobiſ qui noſ creauit Indulſit ꝑ quo ea uecordiſ
occulta conſilia Inlucem nobiſ uerbi miniſterio panderemuſ.
Et pro com muni Inde ſeruitrum affectione naturę

HINCMAR ARCHIEPS
DIO SCO REMIGIO

Digitized by Google

TRACTATUS SCI ZENONIS VERONENSIS EPISCOPI

INCIPIUNT CAPITLA LIBRI

I	D	e pudicitia
II	D	e resurrectione
III	D	e circumcisione
IIII	D	e patientia
V	D	e avaritia
VI	I	tem praefatio
VII	D	e genesi
VIII	T	ractatus exodi
VIIII	T	ractatus sequentiae exodi
X	T	ractatus esaiae
XI		Tractatus danihelis
XII		Tractatus psalmi quadragesimi
XIII		Tractatus de iuda
XIIII		Tractatus de avaritia

Digitized by Google

Digitized by Google

V. Nunc de codicis antiquitate & præſtantia ut non nulla animadvertamus, rubricas quaſdam marginales aliquot tractatibus antiqua, ſed ſecunda manu appoſitas conſiderare maxime intereſt, quæ etſi ſuis quæque locis in ſubjectis adnotationibus recitabuntur explicabunturque, earum tamen heic catalogum oculis objicere, & gratum lectoribus, & noſtro concilio perutile futurum putamus. Hæ nimirum ejuſmodi ſunt, ut eum codicem, antequam in Hincmari Remenſis manus veniret, ad Eccleſiam Veronenſem pertinuiſſe, ejuſque in uſu inter publica Eccleſiaſtica officia jamdiu fuiſſe exploratum faciant, quod ad commendandam hujuſce codicis antiquitatem, originemque præſtantiſſimam demonſtrandam plurimum confert. Eas autem notas non pro tractatuum, quibus affixæ ſunt, ſerie, ſed pro feſtorum ac feriarum, in quibus aliquot Zenonis tractatus inter ſacra officia recitandi notantur, ordine deſcribemus, indicatis tractatibus, quibus eaſdem ſuo loco ſubjecta & commentariis illuſtratas invenies.

Tractatus III. lib. 2. hæc ad marginem habet: *In Natali Domini fratribus legenda in cubiculo poſt Diaconorum ingreſſionem ante Pontificem.*

Tractatus XIII. lib. 1. *In octaba Domini, Pontificis nona lectio.*

Tractatus LXXII. lib. 2. *Sabbato primo primi menſis coram Pontifice ante proceſſionem recitanda.*

Tractatus XXX. *In primo ſymbolo in ambone a Pontifice pueris recitanda.*

Tractatus XXXVI. *Recitanda pueris ante baptiſma a Pontifice.*

Tractatus XXXVIII. *In paſcha pueris poſt baptiſma a Pontifice recitanda.*

Tractatus LV. *In paſchate coram Pontifice in cubiculo recitanda poſt Diaconorum ingreſſionem ipſo die paſchatis.*

Tractatus XLV. *Recitanda in conventu a Diacone ipſo die paſchæ coram Pontifice, poſtquam ipſe cum Diaconibus a cubiculo deſcenderit & ſederit, porrectis ſecundum morem malis cum pace præſtita dicente Pontifice: Surrexit Chriſtus. ℟. aliis Et. ill.*

Tra-

Tractatus XLIV. *A Subdiacono in ambone recitanda, dum cum fratribus Pontifex in conventu ſederit.*

Tractatus LII. *Secunda feria paſchatis in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante ſtationem.*

Tractatus XLIII. *Ad S. Stephanum ad martyres ſecunda feria paſchæ legenda in ambone, antequam Pontifex conſignationem ſancti Spiritus celebrare incipiat.*

Tractatus L. *Tertia feria paſchæ in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante ſtationem.*

Tractatus LI. *In paſchate quarta feria in conventu fratribus* &c. ut in ſuperiori rubrica.

Tractatus XLVII. *Quinta feria paſchæ in conventu* &c. ut ſupra.

Tractatus XXXV. *Recitanda pueris ante baptiſma a Pontifice in Pentecoſte.*

Tractatus LXX. *In feſtivitate Sanctorum Firmi & Ruſtici fratribus recitanda.*

Ex his rubricis perſpicuum ſane fit, Remenſem codicem ad uſum publicum fuiſſe alicujus Eccleſiæ, ut ſtatis quibuſdam diebus ſacra lectio in ſacris cœtibus habenda exinde peteretur. Eccleſiam autem, cui ille uſui fuit, non aliam eſſe quam Veronenſem, præter conjecturam, quæ ex ipſo Zenone ejuſdem urbis Epiſcopo duci poteſt, duæ præſertim rubricæ demonſtrant, altera in tractatum 43. lib. 2. ubi memoratur eccleſia *S. Stephani ad Martyres*, altera in tractatum 70. ubi *feſtivitatis SS. Firmi & Ruſtici* fit mentio; quæ duo ſimul juncta Veronenſi Eccleſiæ unice conveniunt, in qua celebris & antiqua eſt eccleſia *S. Stephani ad Martyres*, & Sanctorum martyrum *Firmi & Ruſtici*, quorum corpora heic requieſcunt, feſtus dies ſolenni ritu colitur, ut in obſervationibus ad eaſdem marginales rubricas ſuo loco fuſius docebimus. Patet igitur codicem hunc Veronenſis Eccleſiæ jamdiu inſerviſſe, antequam Hincmarus eo potiretur. Hinc autem antiquitatem ejuſdem codicis colligere licet. Si enim hic codex ante Hincmarum in uſu fuit Veronenſis Eccleſiæ, jam ejus Archiepiſcopi

ætate

ætate antiquiorem fuiſſe palam eſt ; neque enim codici, qui in Hincmari gratiam recens tranſcriberetur , eas rubricas marginales alia manu apponere neceſſe fuiſſet , uti ſane appoſitæ aliis in codicibus non leguntur . Itaque aliquo ſaltem ſæculo ante Hincmari ætatem idem codex videtur fuiſſe ſcriptus , ut proinde ad ſæculum ſaltem octavum pertinere jure credatur : & hinc forte poſt S. Zenonis vitam a Coronato Notario ſcriptam translationis ab eo omiſſæ fit mentio illis verbis: *Translatio ejus reſtat ;* quam additionem cum ſecunda , ſed antiqua tamen manu , ſæculo nono ineunte , cum vix peracta fuiſſet translatio , & antequam codex in Hincmari manus veniret , Veronæ appoſitam ſatis credibile eſt ; tum vero ipſe codex prima manu octavo ſaltem ſæculo exaratus dici debet . Cum porro hac in Eccleſia, in qua S. Zeno ſedit, tanto uſui fuerit ; maxima profecto cura ex exemplaribus antiquioribus exſcriptus credendus eſt , quod præſtantiam ejuſdem cum tanta antiquitate conjunctam maxime commendat . De antiquiſſimo Remenſi codice hactenus . Nunc de reliquis ſingillatim quidem , ſed brevius .

VI. Cum apud Jacobum Philippum Thomaſinum in Biblioth. Veneta Mſſ. pag. 57. mentionem nacti eſſemus codicis Zenoniani , qui in bibliotheca Clericorum Regularium Tolentinatum , uti Venetiis vocant , ſervabatur , rem indicavimus Jo. Franciſco Seguierio Nemauſenſi , indiviſo illi Marchionis Maffeji in litteratis itineribus comiti , qui cum nuper ea in urbe eſſet , opem ferente P. Franciſco Berlendis Clerico Regulari ejuſdem loci , illum cum editis diligentiſſime contulit . Membranaceus codex eſt pulcherrimique caracteris , quique ad XIII. circiter ſæculum pertinere putatur . Lectiones ad Remenſem multum accedunt , at a librario minus perito & indiligenti ſcriptus apparet , cum , eadem voce alicubi recurrente , frequentes ſaltus occurrant . Hoc porro codicis initium eſt . *Capitula libri primi Sanctiſſimi Zenonis hujus almæ civitatis Veronæ Epiſcopi & Doctoris eximii* . Vox *hujus* ipſum codicem aut ſcriptum Veronæ , aut a Veronenſi aliquo antiquo codice derivatum prodit . Deeſt primi tractatus *de Pudicitia* prima pagina , & a verbis *lubrica utilitate* initium fit . In tractatum *de Pa-*

 tien-

tientia uno contextu inſertum eſt longum quatuor paginarum fragmentum ex tractatu *in Pſalm.* 128. quod ſubinde in hoc tractatu ſub finem codicis deſcripto omittitur. Id autem ex eo videtur profectum, quod hic codex ex aliquo exemplo fuerit ſumtus, in quo quaterniolum tractatus *in Pſalm.* 128. extra ſuum locum tranſpoſitum, & tractatui *de Patientia* errore aliquo fuerit inligatum, ut ne id Tolentinatis manuſcripti amanuenſis adverterit. Equidem id ipſum plane in Mſ. Vaticano accidiſſe videbimus paullo poſt. Liber ſecundus uno eodemque caractere, quo totus codex ſcriptus eſt, additionem habet undecim illorum tractatuum, quos in Remenſi alia manu adjectos obſervavimus; & ſolum in his tractatus *de Livore & Invidia* diviſus eſt in duos, quod ipſum in Vaticano deprehenditur. Hos tractatus undecim, qui ob memoratam diviſionem evadunt duodecim, ſequitur tractatus *de ſigno Sanctæ Crucis*: eſt autem hymnus octo ſtropharum, quem e Prudentii longiori hymno decerptum in præfatione ad Appendicem oſtendemus: & hæc additio in duobus aliis Vaticano atque Pompejano codicibus reperitur. Tum vero ſecundus liber hac clauſula terminatur. *Explicinnt S. Zenonis ſanctiſſimi civitatis Veronenſis Epiſcopi, & paſtoris ipſius civitatis diligentiſſimi*. Hæc autem clauſula in alio ſolum Monaſterii S. Zenonis manuſcripto legitur. Adduntur tandem in eo codice tractatus duo, qui in duobus aliis Zenonianis Mſſ. item deſcribuntur, alter de Vita, alter de Translatione S. Zenonis, & ſunt illa duo monumenta a quodam Monacho Zenoniano conſcripta, quæ Marchio Scipio Maffejus inter alia diplomaticæ Hiſtoriæ ſubjecta edidit pag. 320. & utraque in Mſſ. Pompejano ac Zenoniano ſimiliter proſtant.

VII. In Vaticana bibliotheca quatuor S. Zenonis codices eſſe accepimus: at cum numeri, quibus notati ſunt, non niſi duorum ſuppeterent, duorum tantum collationem nobis procuratam a P. Joſepho Blanchinio accepimus, Vaticani 1235. & Vaticani Urbinatis 150. quos in editione S. Gaudentii indicaverat Paullus Galeardus Canonicus Brixianus, qui præterea teſtantibus ſibi Franciſco Blanchinio, & Carolo Majello Romanis Prælatis eruditiſſimis,

ſimis, eos XIII. ſæculo ſcriptos affirmavit. Hos autem accurate, collatos habere maxime intererat. Cum enim hi utrique inſertum habeant ſermonem S. Gaudentii, qui in prima quoque S. Zenonis editione libro tertio penultimum locum obtinet (unde codicem a Guarino in Epiſcopii Veronenſis bibliotheca inventum duobus illis perſimilem agnoſcimus) maximum deſiderium inceſſerat videndi, utrum illis in codicibus idem tractatuum ordo eſſet, an diverſus, ac in codicibus reliquis, idque cognoſcere ad controverſiam hac in re potiſſimam non temere decidendam plurimum pertinebat. Vaticanus, quem ſæculo XIII. ſcriptum cenſet etiam P. Joſephus Blanchinius, membranaceus eſt, & Veneto illo PP. Clericorum Regularium Tolentinatum multo emendatior, qui tamen cum eas quatuor paginas in ſermonem *de Patientia* perperam trajectas, eumdemque Baſilianum tractatum in duos diſpertitum ſimiliter referat, ex eodem Veneti illius codicis fonte profectus apparet. Idem ceteroqui in hoc, perinde ac in reliquis Mſſ. exſiſtit tractatuum ordo, & ſolum tractatibus undecim in Remenſi alia manu ſub finem deſcriptis, & tractatui *de ſigno Crucis* ſubjicitur pag. 197. memoratus ſermo *S. Gaudentii Briſciani de Petro & Paullo*, tum pag. 198. alia additio ſic: *Incipit S. Vigilii Epiſcopi de laudibus beatiſſimorum martyrum Siſinnii, Alexandri, & Martyrii, quorum reliquiæ per Jacobum virum Illuſtrem ad Epiſcopum Joannem urbis Conſtantinopolitanæ pervenerunt*. Hæc S. Vigilii Epiſcopi Tridentini epiſtola illa eſt ad S. Joannem Chryſoſtomum ſcripta, quam Bollandiſtæ ex alio Vaticano codice 5374. ediderunt. Vaticani noſtri initium hoc eſt: *Tractatus S. Zenonis nobiliſſimæ ac magnificæ civitatis hujus Veronenſis Epiſcopi & Paſtoris ſanctiſſimi*, ex quibus is codex aut Veronenſis, aut e Veronenſi antiquiore olim deſcriptus agnoſcitur.

VIII. Manuſcriptus liber Urbinas 150. qui Vaticano hactenus deſcripto poſterior aliquanto, & forte ſæculo XIV. exaratus P. Joſepho Blanchinio videtur, membranaceus item eſt, ac incipit ſic: *Zenonis Veronenſis Epiſcopi Viri ſanctiſſimi atque doctiſſimi*

ſermo I. de Pudicitia. Alicubi paginæ quædam deſiderantur; at idem prorſus tractatuum ordo, nec additio habetur Hymni *de ſigno Crucis*, ſed hæ pag. 163. tergo ſermo Sancti Gaudentii, & pag. 148. S. Vigilii Tridentini epiſtola iiſdem cum titulis, quos ex Vaticano deſcripſimus, & præterea quinque opuſcula S. Hieronymi nomine inſcripta, quæ partim genuini ejus ſunt fetus, partim ſuppoſititii: tum hæc clauſula in fine libri appoſita: *Finis Operis S. Zenonis Epiſcopi & quarumdam aliarum rerum*. Duæ hujus codicis rubricæ duobus S. Zenonis tractatibus præfixæ prætermittendæ non ſunt. Prima in tractatum 14. lib. 2. *Dominica III. in Quadrageſima Lectio I. II. & III. Tractatus de Juda*. Altera in tract. 15. ejuſdem lib. 2. *Tractatus de Job Lectio B. Zenonis hujus Sedis Epiſcopi*. Cum vero ex hac poſtrema rubrica liquet, hunc quoque codicem ad Veronenſem Eccleſiam pertinuiſſe, vel potius exſcriptum ex aliquo vetuſtiore, qui eidem Eccleſiæ uſui eſſet: tum vero ex utriſque titulis palam eſt, hos ſermones inter ſacra officia fuiſſe aliquando in hac Eccleſia publice lectos, idque poſterius invectum, quam ſcilicet Remenſis codicis rubricæ, quæ inter plures id generis adnotationes nihil ejuſmodi referunt, exſoleverint: & hinc forte Ratherius hujus Sedis Epiſcopus ex ſermone *de Juda* ter quoddam Zenonis teſtimonium ſumſit, ut adnotat. 32. in eum tractatum pluribus obſervabimus. Hiſce duobus Romanis codicibus addendus Mſ. Baſilicæ S. Petri in Vaticano ſcriptus ineunte XIII. ſæculo, vel ineunte XIV. ſignatus littera F. 33. quem cum poſtremum nobis ſuggeſſerit humaniſſime Joſephus Blanchinius, nec procedente jam editione, totius operis collationem exſpectare per tempus liceret, aliquot ſolum tractatuum & difficiliorum locorum variantes lectiones poſtulavimus & obtinuimus. Ceterum idem in hoc quoque codice tractatuum ordo cernitur, eadem Appendix ac in Remenſi; tituli autem ſoli alicubi diſcrepant. De Mſſ. externis ſatis.

IX. De Veronenſibus autem ut non nulla dicamus, inter Mſſ. Monaſterii S. Zenonis ille inventus non eſt, quem Petrus Calo Ordinis Prædicatorum ineunte ſæculo XIV. ſe ibidem vidiſſe in Mſſ.

Colle-

Collectaneis ab Henſchenio laudatis teſtatur. Unum tamen poſteriorem aliquanto ex membranis compactum, & ſcriptum, ut videtur, ſæculo XV. in ejuſdem Monaſterii bibliotheca reperimus, & idem ille eſt, quem Editores Veronenſes *vetuſtum* appellant, ut hac in præfatione paullo ante indicavimus. Idem in hoc codice ac in ceteris ordo, idem tractatuum additorum numerus ac in Remenſi, & ſolum tituli, ſeu inſcriptiones tractatuum alicubi variæ, cujuſmodi plures in prima editione, non autem in Mſſ. memoratis leguntur. Tractatus excipit S. Zenonis Vita & Translationis hiſtoria, quam Zenonianus Monachus exaravit; deinde ea clauſula, qualem in fine codicis Veneti innuimus; ac tandem aliena manu fragmentum apponitur Rithmi *de Veronæ laudibus*, quem a quodam Anonymo ſcriptum Pipini temporibus alibi dicemus. P. Vareſcus ejuſdem cœnobii Monachus & a bibliotheca codicis copiam fecit, eidemque conferrendo opem impendit.

X. Alius codex cartaceus ſub finem XV. ſæculi peſſimo caractere exaratus, miſcellanea quædam variorum auctorum continens, ſeptem ſermones ex aliquo codice Zenoniano excerptos primo loco exhibet, ex quibus ſex Zenonem habent auctorem, alius autem ex Appendice ſumtus fuit: hi autem ſunt hoc ordine ſcripti.

De Adtende tibi ex Appendice.

De Pudicitia.	Omnes S. Zenonis.
De Continentia.	
De Nativitate Domini	
De Humilitate	
De Jona Propheta.	
De Reſurrectione.	

XI. Manuſcriptus liber, quem Sparaverianum appellabimus, nobis inſpectus non fuit, ſed illum perceleber & nobilis vir Franciſcus Sparaverius olim cum editis contulit, varianteſque ejus lectiones notavit in obſervationibus ad Zenonis ſermones, quas cum novam hujus Scriptoris editionem meditaretur, ſub vitæ exitum lucubravit, imperfectaſque morte interceptus reliquit. Cujus ille codex fuerit, & ubi nunc ſit, ignoramus; niſi forte idem ille haberi

Digitized by Google

beri debeat, qui in Sebaſtiani Piſani Junioris Veronenſis Epiſcopi, & Sparaverio coævi libris exſtitiſſe proditus eſt, nec tamen quo poſt ejus mortem tranſierit, invenire licuit. Sparaverii autem codex ejuſdem fere generis fuiſſe videtur, ac membranaceus Monaſterii S. Zenonis, cum eaſdem ſæpe tractatuum inſcriptiones præferat. Cum tamen in aliquibus diſcrepet, & diverſas lectiones non nullibi exhibeat, ut in adnotationibus ſuo loco apponendis monebimus, e diverſo exemplo deſcriptus ſatis proditur. Hujus autem lectiones variantes Sparaverio debemus, ejuſque ex obſervationibus in fine præſentis voluminis referendis illas excerpſimus.

XII. Tandem recentioris quidem ætatis, ſed accuratioris librarii codicem ſuppeditavit Comes Alexander Pompejus, ut proinde Pompejanus appellandus deinceps ſit. Ex Pellegrinæ Familiæ ſtemate, quod in fronte depictum affabre cernitur cum inſcriptione *Peregrini Peregrinii*, ad eum hujus familiæ illuſtrem virum olim pertinuiſſe cognoſcitur, qui poſt medium XV. ſæculum floruit, & ſub idem tempus codex exaratus apparet. Ordo numeruſque tractatuum idem ac in Remenſi. Additur hymnus *de ſigno Crucis*, qui tamen ſine ulla inſcriptione, uno contextu cum poſtremo addititio tractatu prima manu ſcriptus, ſecunda manu diſtinctus exhibetur. Præterea Vitam ac Translationem S. Zenonis a Monacho Zenoniano lucubraras, & Anonymi Pipiniani fragmentum, ut in Mſ. Monaſterii S. Zenonis, poſtremæ paginæ ſuggerunt. Mirum videri poſſit in præſtantiſſima Capituli Veronenſis bibliotheca, in qua tot vetuſti codices diligenter ſervantur, nullum S. Zenonis potuiſſe reperiri; at cum alii non pauci, quos olim ibidem exſtitiſſe memoriæ proditum eſt, viciſſitudine temporum deperierint, inter hos tranſvolaſſe Mſſ. libros S. Zenonis nihil ambigimus. Fuiſſe quidem ibidem aliquem id generis codicem non tantum conjici poteſt ex Joanne Presbytero manſionario Eccleſiæ Veronenſis, quem (ut pluribus adnotabimus diſſertatione prima c. 3. §. 1.) non alibi Zenonis codicem vidiſſe & legiſſe ſatis probabile eſt; ſed palam etiam fieri videtur ex editione Veneta S. Zenonis, quæ cum codicis meminerit a Guarino inventi *in Epiſcopii Veronenſis bibliotheca*,

theca, nec alia Epiſcopii bibliotheca tradita ſit, quam Capituli cathedralis eccleſiæ, in hac procul dubio codicem illum inventum exſtitiſſe arbitramur.

XIII. Novem itaque ſunt codices, quos habere contigit, & eo utiliores fuere, quod (ſi Zenonianum cartaceum excipias) omnes S. Zenonis ſermones ſinguli contineant, ſicque ſermones omnes cum octo codicibus conferre licuit, præter tractatus aliquot, quorum variantes nec Baſilicæ Vaticanæ codex ſero indicatus, nec Sparaverius, imperfectum opus relinquens, ſuppeditarunt. Etſi autem hi omnes codices, non modo eumdem, qui in antiquiſſimo Remenſi cernitur, ſermonum ordinem ſequantur, ſed uno etiam caractere tranſcriptos præferant tractatus, qui duplici manu in Remenſi exarati leguntur: nemo tamen ex hoc Remenſi tamquam ex fonte ceteros profluxiſſe idcirco exiſtimet. Immo vero cum in Remenſi præter variantes lectiones & titulos variantes, aliquot idemtidem ſententias ſuo quaſque loco notandas librarius per ſaltum prætererit, quas in aliis manuſcriptis ſuppletas nacti ſumus; alios procul dubio codices integros & Remenſi antiquiores, ex quibus illæ ſupplerentur ſententiæ, ab aliquo ſaltem antiquo amanuenſi adhibitos palam eſt; quod quantum conferat tum ad collectionis hujus antiquitatem probandam, tum ad oſtendendum veterum exemplarium numerum, nemo eſt qui non videat.

XIV. Quod ſi de ipſa collectionis origine valde probabiliter conjicere liceat, quod ad multa utile futurum eſt, eam paullo poſt S. Epiſcopi mortem ipſo quarto ſæculo exeunte, vel ineunte quinto ex ſchedis ejus Veronæ relictis eductam atque expreſſam credimus. Auctorem quidem eam nec paraſſe, nec edidiſſe, ſermones quidam imperfecti, repetiti, ac mutili prorſus ſuadent. Una nimirum vel præcipua apud veteres Eccleſiæ Patres cura fuit, opera adverſus Gentes, vel hæreticos lucubrata, aliaque hiſtorica, catechetica, vel aliis nominibus utilia ac neceſſaria litteris mandare & edere; de ſermonibus autem, qui a quovis Epiſcopo ad populum familiariter habebantur, non tanta exſtitit cogitatio, quippe quos nullis litteris conſignatos illi fere recitabant ex tempore, vel, ſi com-

ſi committerent litteris, non tanto ſtudio edolabant, ut in publicum emittendos cenſerent.. Hinc inter infinitos propemodum Epiſcoporum, quos antiquitas eloquentiæ etiam laude commendat, ſermones, pauci admodum ſcripti ad nos pervenere, & ex iis non omnes ab ipſis Auctoribus collecti & editi; ſed quidam in ſchedis relicti, alios habuere, qui illos poſt Auctorum mortem colligendos & edendos curarunt. Illud autem inter ſermones collectos & editos ab ipſis Auctoribus, aut ab aliis intereſt, quod primi generis ſermones integri, æquales, elaborati, & perpoliti inveniuntur; cum nemo nihil niſi perfectum & enucleatius lucubratum emittere ſoleat: at alterius generis orationes ſæpe rudes, non numquam mutilæ imperfectæque cernuntur. Itaque etſi S. Zeno primus ſit Latinorum Patrum, cujus ſermones prodierunt, ut in proemio ad diſſert. 2. oſtendetur, ipſe tamen hanc collectionem haud paraſſe & edidiſſe credendus eſt; ſed quæ in uſum ſermonum, quos ad populum frequentiſſimos habuit, poſt mortem in ſchedis reliquit, ea ab aliis inventa, ob eximiam Sancti viri exiſtimationem colligenda naviter viſa ſunt, idque tanta factum diligentia, ut quidquid reperiri potuit, ſive perfectum, ſive minus, totum, collectione & editione dignum judicatum ſit, fragmentum licet exiguum eſſet, vel exordiolum, vel unica etiam periodus. Quæ animadverſio neceſſaria omnino fuit ad vindicanda non pauca, quæ in Zenonis tractatibus imperfecta, vel paucis additis, ſeu mutatis, totidem verbis repetita meminimus: quæ ſi ipſemet Auctor edenda cogitaſſet, nihil dubii eſt, quin ſuppreſiſſet repetita, cetera autem ad umbilicum perduxiſſet perpoliſſetque. Hinc etiam de corruptis non nullis locis, quibus nulli codices remedium adferre potuerunt, conjectatio exoritur, id non omnium amanuenſium in eumdem errorem conſpirantium vitio eveniſſe, ſed quadam primi forte Collectoris neceſſitate, qui cum omnia Zenonis, quæcumque eſſent, etiam fragmenta, colligenda ſibi ſumſiſſet, idque ex ſchedis non nullibi deletis, vel in quibus ſuperductæ, ut in primo exemplo fieri ſolet, eſſent voces, aut lineæ; alicubi neceſſe fuit exſcribere, quæ non bene legerentur, vel in quibus deeſſet forte aliquid:

quid: quibus de rebus alicubi eumdem Collectorem errare, unam vocem pro alia legere, mutilum etiam ſenſum exhibere oportuit, quos defectus alii poſteriores librarii exceperunt, ut ſpes nulla ſit fore, ut ulli alii codices, qui forte alicubi exſtant, quibuſdam locis medeantur. Itaque ſi hac in editione pauca quædam loca minus ſatisfaciant, nemo id neque Auctori vitio det, ac ſi non ille ſit diſertiſſimus & perſpicuus orator, qualem aliis ex tractatibus cognoſcimus; nec nobis, qui ſi minus correximus, codicibus nihil opitulantibus, ex arbitrio manus inferre in textum nequaquam debuimus: ſed ad collectionis rationem, quam diximus, animum revocet, & æquum cum de Auctore, tum de nobis, immo etiam de ipſo antiquo Collectore judicium ferat.

XV. Hinc autem cognitis quæ ad codices pertinent, quantum nihilominus ex his profecerimus tum ad internoſcendos genuinos S. Zenonis ſermones a ſuppoſititiis, tum ad multa loca emendanda, varianteſque lectiones inſigniores in adnotationibus cuique tractatui ſubjectis deſcribendas, ex diſſertationibus atque adnotationibus ipſis patebit. Nunc ut de totius editionis partitione ac ordine deque aliis per nos præſtitis dicamus, ſi primo neque codicum, neque editorum diviſionem ac ordinem ſecuti ſumus, nemo ſuccenſeat. Editorum diſtributionem & ordinem ſi eſſemus ſecuti, ſpuria genuinis inſerta edenda fuerant; illiſque ſeparatis, minus æqualis librorum moles erat futura: ac præterea tractatuum inſcriptiones, quæ in editis mutatæ fuerant, exactæ ad codicum fidem, alium non numquam poſtulare ordinem videbantur. Codicum vero ſeriem, quæ in omnibus eadem eſt, ne teneremus, ea cogitatio deterruit, quod in MSſ. non tantum breves tractatus cum longis admiſti ſint, quod non minimum videbatur offendere; ſed tractatus etiam ejuſdem tituli ac argumenti, qui una edendi fuerant, hac illac diſperſi ac ſeparati inveniantur, ut ne qua ratio cur id factum fuerit ſatis occurrat, niſi quod primus Collector, quidquid quocumque ordine venit in manus, tranſcripſit, nulla alia in ſcribendo ratione ſibi præſtituta, quam ut omnia Zenoniana in ſchedis inventa referret in codicem. Igitur hac in deliberatione dubitatio non levis diu nos ancipi-

Digitized by Google

tes tenuit; cum præſertim quidquid aliam in rationem conſtituendum menti obverſabatur, exorientibus mox variis undequaque difficultatibus, diſplicere inciperet, nec ſatis tuta aperiretur partitionis atque ordinis ratio, quæ nullo ex capite laboraret. Cum vero decidendum aliquid fuerit, ea minori reprehenſioni obnoxia ratio viſa eſt, ut repetitis fere codicum inſcriptionibus, quæ cui que tractatui præfiguntur, ejuſdemque inſcriptionis tractatibus in unum collectis univerſos ſermones divideremus in libros duos. In primum longiores tractatus conjecimus (quibus ſi inſeruimus unum breviſſimum *de Avaritia*, id ex eo inſeruimus, quod illum a duobus ejuſdem argumenti ſejungere æquum non fuit) & hi ſunt omnes tractatus de virtutibus & vitiis, cum quatuor aliis longioribus, quos ſub finem ejuſdem libri dabimus. In ſecundo autem libro breviores tractatus deſcribentur, qui etſi plures numero, brevitatis tamen cauſſa longioribus illis mole æquales fere ſunt: & primo quidem ponentur qui ad Chriſtum Deum & hominem pertinent, tum illi de Sanctis veteris teſtamenti, ac tandem tractatus de S. Arcadio, qui unus ex novi teſtamenti Martyribus a S. Zenone laudatus invenitur. Sequentur tractatus non nulli in aliquod Scripturæ teſtimonium; ac poſtremo ſubjicientur Paſchales multi & breves tractatus, quos præcipua Admonitione omnino legenda præmuniendos cenſuimus. Ne quis vero codicum & editionis Veronenſis, quæ vulgo allegatur, ordinem deſideret, utrumque cum novo collatum diſtinctis tabulis ante ipſos ſermones dabimus.

XVI. Duos hoſce libros, qui ſinceros Zenonis tractatus continent, excipiet Appendix, in quam undecim tractatus ipſi perperam adſcriptos, ac ſuis Auctoribus reſtitutos, quos ex peculiari præfatione cognoſces, rejecimus. *Tractatuum* potius, quam ſermonum, ut erat in antea editis, nomen ipſis ſermonibus præſcripſimus, cum eam inſcriptionem omnes codices conſtanter præferant, eaque appellatio antiquæ Eccleſiaſticæ locutionis propria, ac frequentius uſurpata inveniatur. Etſi enim *tractatus* olim vocarentur Epiſcoporum collocutiones de aliquo Eccleſiæ negotio, ut liquet ex Cypriani epiſt. 51. & 52. apud Zenonem autem *tractatus* nonnumquam appellentur

pellentur diſputationes de fide per ea tempora ſcriptæ & editæ, ut palam fiet ex adnotatione 26. in tractatum 1. lib. 1. tamen ſicuti *tractare* (*quod eſt Epiſcoporum*, ut Optatus teſtatur libro 7. in Parmenianum) a Cypriano primum epiſt. 56. ac dein ab aliis frequenter accipitur pro concionem habere in publicis Eccleſiæ cœtibus; ita *tractatus* vox pro Epiſcopali concione ad populum ſolenni formula invaluit, eodemque ſenſu paſſim quamplurium antiquorum Patrum concionibus præfigitur, ut ex SS. Gaudentii, Auguſtini, Leonis Magni &c. codicibus, & non nullis etiam exactis ad fidem codicum editionibus diſcimus. De adnotationibus porro, quas cuique tractatui ſubjecimus, illud Lectores præmonemus, nos nobiſmet haud propoſuiſſe ſolummodo vel correctionum rationem adferre, vel ſelectas variantes lectiones apponere, vel difficiliora loca explicare, ſed proſpexiſſe etiam alia non nulla, quæ tum ad confirmandam Auctoris ætatem, tum ad Latinæ locutionis puritatem vindicandam neceſſaria fuerunt. Igitur in gratiam non nullorum, qui præjudiciis aliquot jam inolitis devincti tenentur, oportuit, pares quaſdam aliorum IV. vel ſequioris etiam ſæculi Patrum ſententias alicubi recitare, quibus aliquas Zenonis formulas, ſeu teſtimonia non nulla, antiquioris multo ætatis vulgo exiſtimata, in quartum quoque, vel poſterius etiam ſæculum cadere probaretur. Voces, ſeu loquendi rationes aliquot minus uſitatas, quæ exoticæ vel infimæ latinitatis videri poſſent, probatiorum, ſi fieri potuit, Scriptorum indicatis exemplis purgare ſtuduimus, adeo ut perpaucæ illæ, quas apud neminem reperimus, ſatis ex ceteris vindicatæ maneant, cum præſertim non omnes Romanæ & antiquæ voces in libris veterum inveniantur. Quædam præterea non numquam attigimus, quæ cum peritis nota ſint, prætereunda fortaſſe quiſpiam duxerit. Sed hunc, quiſquis eſt, rogatum volumus, conſideret, nos minus eruditis quoque, a quibus etiam Zenonis editio deſideratur, debuiſſe conſulere.

XVII. Trium porro diſſertationum, quæ *prolegomena Zenoniana* conficiunt, ratio hæc eſt. In prima ſeparatis genuinis Auctoris tractatibus a ſpuriis, genuinorum defenſio ac vindiciæ ſuppetent adverſus ea, quæ a Criticis objecta fuerunt, ſimulque certa Auctoris ætas,

Digitized by Google

unde difficultates potiores impactæ fuerunt, adeo luculenter, ut nobis quidem videtur, probabitur, ut nemo niſi moroſus nimis judex non ſit adſenſurus. In altera præjectis in prooemium non nullis de horum tractatuum ad dogmata veteriſque diſciplinæ præcipua quædam capita cognoſcenda utilitate & præſtantia, quæ niſi opportunum ibi locum nacta fuiſſent, heic non erant prætermittenda, his, inquam, præjectis quædam Auctoris paullo duriores vindicabuntur ſententiæ; ibique præſertim Arianæ hæreſeos Zenoni objecta a Petavio ſuſpicio, explicatis nova quadam interpretatione aliquot ejus non bene hactenus intellectis teſtimoniis, luculentiſſime diluetur atque disjicietur. Tertia autem diſſertatio, quidquid ad vitam, mortem, cultumque Sanctiſſimi Epiſcopi aliquo in lumine collocandum pertinebit, quatuor capitibus proponet. Ceterorum, quæ in hanc editionem perficiendam contulimus, rationem (cum ex ipſorum lectione obvia futura ſit) ne moroſiores ſimus, prætermittimus. Unum nunc reſtat, ut JOANNEM BRAGADENUM Epiſcopum noſtrum meritiſſimum, & JOANNEM FRANCISCUM MUSELLIUM Cathedralis Eccleſiæ Archipresbyterum, qui huic editioni quam maxime faverunt, eamque ex Seminarii typographia, utrorumque conſilio & ope recens inſtituta & exſtructa, voluerunt prodire, honoris cauſſa nominemus, quos ut Deus Optimus Maximus non minus hujus Eccleſiæ, quam Rei litterariæ bono diu incolumes ſoſpiteſque conſervet, adprecamur.

PROLEGOMENA
ZENONIANA
TRIBUS DISSERTATIONIBUS
COMPREHENSA.

Digitized by Google

INDEX

Eorum, quæ in ſequentibus Diſſertationibus continentur.

DISSERTATIO I. De genuinis tractatibus S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis, & de ejuſdem ætate.

Proœmium, in quo variis Criticorum cenſuris ac difficultatibus recenſitis, ac ſeparatis ſubinde certo codicum indicio ſuppoſititiis tractatibus, qui potiorum difficultatum origo fuerunt, quidquid de ceteris genuinis hac in diſſertatione ſtatuendum eſt proponitur. pag. xxv.

Caput I. Unum eſſe Auctorem tractatuum xcui. quos ab undecim additititiis ſeparavimus, multis ſtatuitur.

§. I. Proponuntur argumenta ex codicibus petitæ. xxx.

§. II. Urgetur argumentum ex ſtilo. Proferuntur exempla ex iis præſertim tractatibus, quos Coutantius adjudicat Hilario. Hunc Auctor alicubi imitatus oſtenditur. Inſignium Scriptorum exempla, qui alios imitati, totidem quandoque verba exſcripſere. xxxi.

§. III. Aliæ objectiones expluſæ. xxxiii.

Caput II. Demonſtratur Auctorem ſcripſiſſe iv. ſæculo, eidemque omnia congruere, quæ in omnibus tractatibus continentur.

§. I. Expenditur inſignis locus, ubi quadringenti fermè anni ab Auctore recenſentur. Arbitraria Editorum Veronenſium emendatio notatur. Cardinalis Baronii objectio aliis exemplis diluitur: ac S. Philaſtrii teſtimonium arbitrarie item emendatum in editione Fabricii, ex fide codicum reſtituendum oſtenditur. Alia quædam ejuſdem loci verba conſiderantur. xxxv.

§. II. Auctor contra Arianos diſſerens, ſæculo iv. proinde adjudicandus pluribus teſtimoniis convincitur. Editorum Veronenſium reſponſio contrita xxxviii.

§. III. Aliæ quarti ſæculi hæreſes ab Auctore impugnatæ ætatem ejus confirmant. xli.

§. IV. Novum argumentum ex publica urbanæ eccleſiæ petitum. Editorum Veronenſium, ac Baronii objectiones dilutæ. Alia conjiciuntur ex publicis Epiſcopi concionibus, quibus Gentes quoque aderant, & ex magna catechumenorum frequentia, qui quotannis baptizabantur in paſchate. xliii.

§. V. Interdicta Gentibus templorum ædificatio, & publicus nihilominus Idololatriæ cultus, de quibus Auctor meminit, ætatem ejus poſt medium quartum ſæculum certioribus limitibus definiunt. Baronii objectio explosa. Quid circa Ethnicum cultum a Juliani obitu decretum ad annum uſque 391. xliv.

§. VI. Auctor non tam Lactantium, ſed & Hilarium imitatus poſt medium quartum ſæculum vixiſſe demonſtratur. xlvii.

§. VII. Inſignis Auctoris locus de captivorum redemtione cum aliis duobus S. Ambroſii mirifice congruens, ſpectare oſtenditur captos a barbaris poſt Hadrianopolitanam pugnam an. 378. Auctoris ætatem prorogari non poſſe ultra iv. ſæculum aliquot argumentis ſtatuitur. xlviii.

§. VIII. Objectio de perſecutionibus & martyribus diſſicitur. Brevis hiſtoria perſecutionum quarti ſæculi. l.

Caput III. Probatur Auctorem tractatuum, quem vixiſſe oſtendimus ſæculo iv., eſſe S. Zenonem Epiſcopum Veronenſem.

§. I. Memoratos tractatus huic Zenoni ſemper attributos & a codicibus, & antiquis teſtibus, & Veronenſis Eccleſiæ traditione oſtenditur. lii.

§. II. Vulgare præjudicium de S. Zenonis ævo ſub Gallieno, quod unum hactenus conſtitutis opponitur, ad examen revocatur. Baronii, Ughelliique ſententia de duplici Zenone, quorum alter ſub Gallieno floruerit, alter iv. ſæculo tractatuum auctor ſit, omnino nova. Unus tantum Zeno Epiſcopus Veronenſis Eccleſia ex omnibus documentis agnitus, unde Baronius ſententiam retractavit. Præjudicii memorati origo & fundamentum. lv.

§. III. S. Zenonem vixiſſe iv. ſæculo convincitur ex S. Ambroſii epiſtola ad Syagrium. Id ipſum ſtatuit antiquus ordo Epiſcoporum Veronenſium, quem ex diptychis manaſſe palam eſt. lvi.

§. IV. Coronati Notarii narratio, qua Gallieni Imperatoris ætas Zenoni attribuitur, expenſa, fabulis ſcatere oſtenditur. lx.

§. V. S. Zenonis ætas certis finibus clauſa, qua cum omnia convenire monſtrantur. lxi

DISSER-

DISSERTATIO II. Zenonianæ doctrinæ vindicias complectens.
Proœmium, in quo de Zenonianorum tractatuum præſtantia pauca quædam præmonentur. lxv.
Caput I. Quædam de æterna Verbi Dei generatione S. Zenonis formulæ a Petavii cenſura vindicantur, earumdemque ſententia exponitur.
§. I. Proponitur Petavii cenſura. lxvi.
§. II. S. Zenonis teſtimonia, quibus Nicænum dogma adverſus Arianam hæreſim diſerte adſeritur, indicantur. lxviii.
§. III. Objecti a Petavio textus expenduntur. Interpretatio Bulli expoſita & expenſa. lxix.
§. IV. Vera Zenonianæ locutionis interpretatio exponitur. lxxiii.
§. V. Eadem Zenoniana locutionis interpretatio alia ratione explicatur apertius atque ſtatuitur. lxxv.
§. VI. Explicatur quædam difficilis Zenonis locutio, unde propoſita interpretatio mirifice confirmabitur. lxxviii.
§. VII. Antenicænorum Patrum a Petavii cenſuris breves vindiciæ. lxxxi.
§. VIII. Marius Victorinus a Petavii cenſura vindicatur. lxxxv.
Caput II. Quo conſilio S. Zeno de æterna Filii Dei generatione haud ſcribendum duxerit, quosque fidei tractatus & quas formulas reprehenderit. lxxxvii.
Caput III. Variæ Zenonis de incarnatione Chriſti formulæ vindicantur. xc.
Caput IV. De priorum parentum peccato quid Auctor tradiderit. xcvi.
Caput V. Quam recte de divina Gratia S. Zeno ſenſerit. xciii.
Caput VI. Num S. Zeno de fide vel caritate loquens exceſſerit. xcv.
Caput VII. De ſecundis nuptiis, & de Chriſtianorum cum infidelibus conjugio. xcviii.
Caput VIII. Singulare S. Zenonis teſtimonium de quibusdam energumenis expenſum. civ.
Caput IX. Quid Auctor ſenſerit de noviſſimo judicio. cv.
Caput X. Sententia S. Zenonis de juſtarum animarum ſtatu poſt mortem. cvii.
DISSERTATIO III. De Actis S. Zenonis, & de ejusdem cultu.
Proœmium cix.
Caput I. De Actis S. Zenonis ad mortem uſque.
§. I. Conjecturæ de S. Zenonis patria. cx.
§. II. Epiſcopatus S. Zenonis initia, ordinatioque ejus vi. Idus Decembris peracta ſtatuitur. Ejusdem in convertendis ad fidem Gentibus felicitas. In Arianis refellendis atque comprimendis quantum laboraverit. Verona ad Chriſtianam religionem ab eodem converſa. cxi.
§. III. Nova eccleſia Veronæ ædificata. De Zenonis Clero. Duplex Virginum ſpecies Veronæ. Monaſterium Veronæ primum in toto Occidente a Zenone inſtitutum. cxiv.
§. IV. S. Zeno uſ miraculis celeber. De ejusdem emortuali die. cxv.
Caput II. Controverſia de martyrio S. Zenonis utrinque expenſa. cxvii.
§. I. Proponuntur argumenta pro vindicando S. Zenonis martyrio, & contraria refelluntur. cxviii.
§. II. Adferuntur argumenta contrariæ ſententiæ. cxxi.
Caput III. De iis, quæ poſt S. Zenonis obitum inſigniora feruntur. cxxvi.
Caput IV. De antiquiſſimo ac late pervagato S. Zenonis cultu.
§. I. Antiquitas & propagatio cultus ad eximia Sanctorum merita celebritatemque cognoſcendam quantum conferant. Cultus S. Zenonis apud Veronenſem Eccleſiam primum exponitur. cxxx.
§. II. Cultus S. Zenonis quam late in aliis Italiæ Eccleſiis propagatus ſit. cxxxi.
§. III. De cultu S. Zenonis extra Italiam pervagato. cxxxviii.
MONUMENTA de S. Zenone. cxli.
TESTIMONIA Selecta. clxxi

DISSERTATIO PRIMA

DE GENUINIS TRACTATIBUS

S. ZENONIS EPISCOPI VERONENSIS

ET DE EJUSDEM ÆTATE.

PROOEMIUM

In quo variis Criticorum cenſuris ac difficultatibus recenſitis, ac ſeparatis ſubinde certo codicum judicio ſuppoſititiis tractatibus, qui potiorum difficultatum origo fuerunt, quidquid de ceteris genuinis hac in diſſertatione ſtatuendum eſt, proponitur.

ANtequam genuina S. Zenonis opera ſecernimus ab iis, quæ ipſi perperam tributa fuerunt, eumque certum ipſorum auctorem ſtatuimus: quid hac ſuper re eruditi homines ſenſerint, quæque eos moverint argumenta, proponendum nobis eſſe intelligimus. A Sixto Senenſi, qui difficultates non exiguas primus objecit, ceteriſque facem prætulit, exordiendum. Hic ergo l. 4. Bibliothecæ enumeratis ſermonibus, qui in editione Veneta an. 1508. recenſentur, hoc de iiſdem judicium tulit: *Conſtat hos ſermones majori ex parte collectos eſſe ex diverſis auctoribus, qui ducentis pene annis fuere poſteriores*. Hujus autem judicii rationem ſubjiciens ait: *Nam ſermones, qui pſalmos a nobis enumeratos* (79. 100. 126. 127. 128. 129. 130.) *exponunt, deſcripti ſunt ex Commentariis Hilarii ne verbo quidem immutato: ſermo de Attende tibi una cum alia concione de Livore & invidia, quæ in eodem volumine hunc ſubſequitur, D. Baſilii eſt. Ceteri vero ſermones, ſive magis fragmenta ſermonum, ob ſtili diverſitatem varios arguunt auctores. Sed & Auctor ſermonis de Continentia, qui hoc opere continetur, affirmat ſe a Chriſti ortu abfuiſſe annis quadringentis & eo amplius*. Idem porro fretus auctoritate Petri de Natalibus Equilini Epiſcopi, qui in Catalogo Sanctorum Zenonis vitam deſcribit, nihil ambigit, quin idem Sanctus ſub Imperatore Gallieno floruerit; & hac in hypotheſi memoratos ſermones indicatis jam rationibus ab eodem abjudicandos exiſtimavit.

Poſt Sixtum Cæſar Baronius, poſtea Cardinalis, in prima Martyrologii Romani editione eadem perſuaſione occupatus, adeo ut ſecutus Galeſinii ſententiam, Zenonem martyribus, qui ſub Gallieno paſſi ſunt, in eodem Martyrologio accenſendum nihil dubitaverit, non hunc, ſed Zenonem alium Veronenſi Eccleſiæ, ut putabat, cognitum, qui paullo ante S. Ambroſium vixerit (ut ex hujus epiſtolis colligi ſibi videbatur) eorum ſermonum auctorem cenſuit, cum præſertim ſerm. 5. l. 3. ex prima Veneta editione, nunc autem tract. 7. l. 2. Arii hæreſis aperte notetur, id quod auctorem ſæculo IV. citius adſcribendum oſtendit.

Hæc cum ita ſe haberent, S. Zenonis ſermones Veronæ jubente Cardinali Auguſtino Valerio Raphaelis Bagatæ & Baptiſtæ Peretti ſtudio iterum prodeunt; hi autem intelligentes *Veronenſis Eccleſiæ perpetua traditione* nullum alium Zenonem Epiſcopum ei cognitum unquam fuiſſe *præter Zenonem Epiſcopum & martyrem*, ut hunc, qui ſub Gallieno martyrium obiiſſe tradebatur, ſermonum auctorem eſſe defenderent, Sixti Senenſis aperte, Baronii autem ſuppreſſo nomine argumenta diluere in præfatione conati ſunt. Ad id igitur, quod ex Ambroſii epiſtolis Baronius objecit, repoſuerunt nihil eſſe, quod Zenonem ibidem memoratum Veronenſem Epiſcopum eſſe convincat. Arianiſmi porro errores ſatis ajunt potuiſſe a Zenone impugnari adverſus Origenem, qui ex Epiphanio Arii pater fuit. Quod autem ex quadringentorum annorum notatione in tract. 5. de Continentia Sixtus Senenſis collegit: mendum irrepſiſſe in numerum nihil dubitant, ac proinde eo in tractatu *ducentos* pro *quadringentos* ſuppoſuere. De quatuor vero ſermonibus, qui inter S. Baſilii homilias Græce ſcripti reperiuntur, argumenta ſibi non deeſſe inquiunt, *quibus probare liceret eos quoque*

Græcos *ſermones ad S. Zenonem noſtrum pertinere* , ex eo ſcilicet , quod hunc multo ante S. Baſilium in Oriente prædicaſſe exiſtimeot. Sed hac re derelicta , quod *contentioſi eſſe nolint* , tranſeunt ad quinque tractatus, qui in S. Hilarii Commentariis totidem verbis receoſentur ; cumque præter hos quiuque unus alius extet *in pſalmum CXXX.* ab ipſis inſcriptus (a nobis autem ex Mſſ. *de Humilitate* tract. 7. l. 2.) qui dubio procul Zenoniaous eſt, quippe qui in Hilarii operibus non legitur ; Zenonianum quoque eſſe alium tractatum ſimilem in eumdem pſalmum nequaquam ambigunt, propterea quod eaſdem ſententias eademque nou numquam verba refert, & ſicut hunc, ita & alios quatuor eidem Auctori tribueados colligunt, omneſque in Hilarii Commentarium ab aliquo fuiſſe inſertos arbitrantur . Omnes vero tum Baſilii , tum Hilarii , uti a cenſoribus vocabantur , tractatus, eum in vetuſto, quem appellant , codice uua cum Zenonianis repererint , *defraudare* , ioquiunt , *S. Zenonem debitæ ſuæ laudis poſſeſſione auſi non ſumus* . Quæ porro objectio ex ſtilo & brevitate a Siato urgetur , ſatis bene diluitur . Tandem confirmaturi Sanctum Zenonem III. ſæculi auctorem eos ſermones ſcripſiſſe , quædan ex iiſdem antiquitatis indicia colligere ſtudent , quorum præcipuum perſecutionum martyrumque mentionem ſpectat , Petrique de Natalibus Epiſcopi Equilini ac Flavii Blondi , qui primæ editioni præceſſerant , teſtimonia allegant . Perettus vero in Latinis Scholiis ad Zenonis vitam ſubinde editam an. 1597. ſuffragia addidit Guillelmi Paſtrengi & Michaelis Foſſati , qui omnes ante eamdem editionem Zeoonis ſermonum mentionem fecerant .

Hanc præfationem cum legiſſet Baronius , intelligeos a Veronenſi Eccleſia unum tantum agnoſci Zeoonem Epiſcopum, eumdemque eſſe illum, qui ſub Gallieoo martyr colitur, ſermonumque auctor habetur, priorem repudiavit ſententiam, decrevitque Martyrologii notationes ea in parte emendare , idque ipſum ſe facturum Cardinali Valerio Romæ tum degenti recepit , ut liquet , ex hujus epiſtola ad editores Veronenſes data die 17. Januarii An. 1587. cujus fragmentum Perettus in Scholiis ad vitam Zenonis edidit . Enimvero id , quod pollicitus eſt , præſtitit in additionibus ad Martyrologii notationes , quæ ſecundæ editioni inſertæ ſuut , ubi Zenoni martyri ſub Gallieno tractatus omnes ejuſdem oomine inſcriptos vindicare non ambigit , iis tantummodo exceptis, qui contra Arianos explorate diſſerunt, & hos quidem inter Zenonianos ab amanuenſibus perperam intruſos opinatur , *cum novum non ſit in operibus unius veteris Scriptoris aliquid alterius admiſceri*. Hæc autem opioio ita Baronii animo inhæſit , ut ſcripſerit , *errare certe illos ſibi videri* , *qui unum adſerentes Zenonem* , *eum Ambroſii temporibus vixiſſe volunt* , *eaque potiſſimum ratione* , *quod Auctor in ſerm. de Pudicitia* (melius de Continentia) *numeret ab Apoſtoli Paulli ad Corinth. primam ſcribentis epiſtolam tempore annos* , *ut ait* , *ferme CCCC. & eo amplius* . Cui oppoſitioni reſponſurus addit : *Certe ſi quis numeret annos quadringentos ab An. Domini 57. quo illam eſſe a Paullo ſcriptam epiſtolam in Annalibus demonſtravimus ; oportuit Auctorem eum ſcripſiſſe An. 457. poſt obitum vero Ambroſii* , *qui* , *ut habet Marcellinus in Chronico* , *obiit An. Domini 397. Quamobrem cum illa numeri nota nec* , *ut volunt* , *Ambroſii temporibus aptari poſſit* , *mendoſam eſſe neminem puto jure poſſe negare :* & ita emendationem *ducentos* ab editoribus Veroneoſibus factam probat. Zenonem autem tertii , non quarti ſæculi ſcriptorem fuiſſe tribus argumentis coofirmare nititur . Primo quod Auctor invehatur vehementer in feminas Gentilibus oubentes, Idolorumque templa tunc fuiſſe patentia, victimaſque immolari ſolitas prodat , quæ Conſtaotini & Conſtantii legibus vetita , & ab Ambroſii proiode ævo aliena Baronius cenſet. Dein idulolatriæ ſigna ipſaque idola in nummis ſculpta colligit ex ſerm. 2. de Avaritia , qui nunc eſt tract. 10. lib. 1. quod ad ætatem , in qua Ethnici Imperatores dominarentur, referendum indubie ſtatuit : nam a *Conſtantino Magno*, inquit , *juſſum eſſe*, *ut nummus Crucis ſigno imprimeretur* , *teſtatur Sozomenus lib. 1. cap. 8.* idque ea aliis aliorum Conſtantini ſucceſſorum oumiſmatibus , quæ extant , multo luculentius demonſtrari affirmat . Hanc tandem animadverſionem tertio loco urget : *Cum Auctor in ſermone de Spiritu Ædificat. domus Dei plane demonſtret* , *eo tempore nullum templum*, *aut perrarum fuiſſe erectum* , *quod poſſet comparari cum ædibus idolorum*, *prorſus ſignificat* , *ſe ante Conſtantini tempora claruiſſe* , *cujus opera cer-*

tum

tum eſt tam in Occidente, præſertim vero Romæ, quam in Oriente, ut Hieroſolymis, Antiochiæ, & Conſtantinopoli, aliiſque in locis auguſtiſſimas erectas eſſe baſilicas. Ejuſmodi eſt poſtrema Cardinalis Baronii ſententia, ut mirum ſit maxime, hunc a P. Labbeo inter eos accenſeri, qui Zenoni Veronenſi hos ſermones falſo tribui opinati ſunt. Voſſius quidem de Hiſt. Latinis l. 3. p. 4. c. 2. id exploratum habens, *Hic Baronius tamen*, inquit, *complures ſaltem ſermones eſſe genuinos haud diffitetur.*

Ut Poſſevinum prætereamus omnia fere exſcribentem ea Sixto, venimus ad Bellarminum, qui præmittit nullam de Zenone fieri mentionem ſive ab Euſebio in Hiſtoria, ſive a Hieronymo in libro de Scriptoribus Eccleſiaſticis; tum vero Hilarii Baſiliique ſermonibus notatis, de reliquis quid dicat, nihil habere ſe ait, præter aliorum brevitatem, & repetitionem aliorum ac obſcuritatem. Illud tandem penes ſe omnium maxime valere teſtatur, *de his ſermonibus nullam exſtare apud veteres mentionem*, primumque, qui illos invenerit, eſſe Guarinum Oratorem Veronenſem.

Barthius, qui Zenonis ſermones legerat, eoſdemque plurimi faciebat, cenſuit, lib. 42. cap. 18. Adverſar. *tantam eſſe ſermonum illorum diverſitatem, ut multos ineſſe operi illi non ſolum non ejus eloquentiſſimi Antiſtitis exiſtimet, ſed etiam longe recentiores, quam quilibet de grege ceterarum concionum.*

Auguſtus Buchnerus, qui Zenonem item legit, diſſ. 389. pag. 257. non modo tractatus ejus laudat, ſed vindicandos etiam pluribus contendit, adductis inter cetera teſtimoniis non ſolum Bagatæ & Peretti atque Cardinalis Baronii, *ſed ipſius Caſauboni etiam, qui hunc Zenonem vetuſtiſſimum Patrem nominat, & Deciorum tempore ſcripſiſſe diſerte tradit.*

Robertus Cocus Heterodoxus Anglicanus in libro Londini edito An. 1623. cui titulus: *Cenſura quorumdam ſcriptorum, quæ ſub nominibus Sanctorum Patrum & veterum auctorum citari ſolent* p. 84. dictatorio more hæc de Zenonis ſermonibus pronuntiat: *Zeno Veronenſis eſt ſuppoſititius:* Et Sixti, Baronii, Bellarminique difficultates inculcat.

Andreas Rivetus pariter Heterodoxus lib. 4. Critici ſacri cum Sixti Senenſis mentem non bene adſecutus eſſet, hoc unum de ſuo adjecit, quod *neque ejus Zenonis ſcriptorum aliquid exſtabat ante An. 1508. quo tempore ſub ejus nomine editi ſunt ſermones non pauci a Guarino Veronenſi Oratore Venetiis:* ac ſi Guarinus eo anno vivens ſermonum ejuſmodi auctor & editor fuerit, quam ſententiam alii ſubinde exſcripſere.

Ughellius tom. 5. Italiæ ſacræ in Veronenſibus Epiſcopis antiquam Baronii opinionem reperens, duos Zenones recenſuit, quorum alter ſub Gallieno, alter vero Ambroſii ævo floruerit; & hunc poſtremum ſermonum auctorem eſſe opinatus eſt.

P. Labbeus (ut mittamus reliquos intermedios, qui plerumque Sixtum, Baronium, ac Bellarminum ſequuti, nihil novi intulerunt) etſi præviderit eos tractatus *a quibuſdam doctis* Zenoni Veronenſi adjudicari, nihilo tamen minus ea opinione impeditus, qua, Gallieno imperante, Zeno vixiſſe traditur, editores Veronenſes in adſerendis eidem ſermonibus *oleum operamque apud idoneos judices perdidiſſe*, nec ad eorum ſententiam ſe poſſe accedere confeſſus eſt. Nonaginta eoſdem ſermones eſſe ait, cum ſint multo plures, aliorumque criticorum cenſuras repetit & ſtatuit, eo potiſſimum præjudicio innixus, quod Zeno obierit martyr ſæculo III. Dein obſervat, & recte quidem, Zenonem Epiſcopum Veronenſem illum videri, qui in Ambroſii epiſtola nominatur, quique idcirco ad tertium ſæculum evehi non poteſt (id quod probavit etiam cum recentioribus pene omnibus P. Henſchenius ad diem 12. Aprilis) at hoc ſatis probabilibus argumentis præter rem ſuam conſtituto, propoſiti proprii velut oblitus, intactam reliquit controverſiam, utrum huic ſermones adjudicari poſſint, ac debeant nec ne.

Caveus Labbeum in omnibus ſequitur. Solum poſtquam cum eo ſcripſit: *Nec de his unquam vel leviſſima mentio habita eſt, antequam eos primus ediderit Guarinus*, hæc adjecit de ſuo: *Nuperrime vero monente D. Alixio didici Zenonis Veronenſis Epiſcopi ſermonem laudari a Ratherio Veronenſi decimi ſæculi ſcriptore apud D. Acherium Spicileg. Tom. 2.* At ſubinde indeciſum reliquit, an hic *ex illorum numero ſit, qui ſub ejus nomine hodie circumferuntur.*

Ludovici Ellies Dupinii cenſura omnium acerbiſſima totidem verbis exſcribenda eſt

eſt ea interpretatione Latina : *Certum eſt conciones , quæ ſub nomine Zenonis exſtant non poſſe eſſe illius , quem ſub Gallieno martyrio fuiſſe affectum ſupponunt : earum enim Auctor in concione quinta* (hanc allegaſſe videtur ea Baronio , quæ nunc eſt tract. 7. lib. 2.) *loquitur de Divinitate Christi adverſus hæreticos , qui Verbum eſſe Deum fatentes , non credebant Patri eſſe coæternum , putabantque tempus fuiſſe , quo non exſtiterat , quod aperte oſtendit Arianorum hæreſim ejus temporibus jam tum obtinuiſſe. Hæ conciones ne quidem eſſe poſſunt Zenonis Veronenſis , qui ſub Conſtantio & Juliano vixit , quia fragmenta ſunt ex multis auctoribus depromta. Quatuor ex illis integræ Baſilii ſunt . Omnes homiliæ in Pſalmos ad verbum ex Commentariis Hilarii depromtæ ſunt :* id quod explicans in ſubjectis adnotationibus , *Conciones* , inquit , *in pſalmos 126. 127. 128. 129. & 130. ſunt Hilarii . Conciones in pſalmos 49. 79. & 100. illius etiam eſſe poſſunt , quia hujus Patris Commentaria in hos Pſalmos perierunt* . Tum ſequitur in textu : *Unde liquet has conciones Zenoni Veronenſi adſcriptas , collectionem eſſe concionum plurimorum auctorum incompoſite factam. Aliæ ſunt breviſſimæ , aliæ vero longæ ; quædam ſtilo pleno & accurato , nonnullæ demiſſo & incomto ſcriptæ ſunt ; aliæ ſunt claræ , aliæ obſcuræ ; denique nihil inæqualius . In concione de Continentia plures quam 400. annos numerat , ex quo Paullus epiſtolam ſuam ad Corinthios ſcripſerat , & tamen in aliis homiliis de templis , Martyribus* (ſic reddendum , non autem *de templis Martyrum* , ut in interpretatione Pariſienſi ob defectum virgulæ editionis Gallicæ legitur , quod in rem præſentem quid ſit , nemo divinet) *& Catechumenis mentionem facit* (ac ſi catechumeni non ultra IV. etiam ſæculum proceſſerint). *Ex his omnibus patet has conciones , toti antiquitati ignotas , indigeſtam eſſe collectionem concionum ex pluribus auctoribus variorum temporum & regionum deſumtarum ab aliquo imperito librario factam* . Heic autem in ſubjectis adnotationibus addit , conciones non nullas , quæ prolixæ ſunt , *ex auctoribus Græcis deſumtas , alias vero breviſſimas ex auctoribus Latinis & homiliarum fragmentis*.

P. Coutantius Monachus Benedictinus editor Hilarii operum celebris in Admonitione , quam præmiſit quinque tractatibus Hilarianis inter Zenonis opera editis pag.463. tom.1. edit. Veron. antiquam haud eſſe non inficiatus collectionem tractatuum , qui Zenoni tribuuntur , at Hilarii tamen ævo poſteriorem affirmat , aut ſaltem , *ſi quis* , inquit , *contendet illam ejus Zenonis eſſe , qui Gallieno imperante vixerit , certe concedat neceſſe eſt , eam poſtmodum alienis opuſculis auctam , cum non Hilarii modo , ſed & Baſilii tractatibus aliquot conſtare prudens quiſque non negaturus ſit* .

Agnovit Tillemontius Proteſtantium doctiſſimos maximi feciſſe hoſce tractatus ob Auctoris pietatem & elegantiam , iiſdemque aperta ineſſe antiquitatis indicia ; at ob ſermones , qui Hilarium Baſiliumque certos habent auctores , de auctore ceterorum pariter ambigit , nec quidquam eſſe ait , quod ullum tractatum Zenoni Veronenſi explorate vindicandum perſuadeat . Sic ille in Perſecutione ſub Valeriano art. 7. tom. 4. pag. 16. in adnotationibus porro pag. 587. adnot. 6. allatis fuſe Baronii , Bellarmini , Labbei , Sixtique ſententiis , miratus in editione Veronenſi *ducentos* nullo codice ſuffragante emendatum pro *quadringentos* , Baroniique argumentum ex publicis Ethnicorum ſacrificiis pro hac correctione ſtatuenda allatum luculenter refellit . At concludit hos ſermones collectionem eſſe ex diverſis auctoribus IV. & V. ſæculi , ex quibus aliqui Zenonis eſſe poſſunt , quos tamen internoſcere & deſignare non licet .

Tandem poſtremus omnium Jo. Albertus Fabricius tom. 3. Bibl. Latinæ lib. 4. cap. 3. pag. 420. etſi pugnantes Criticorum ſententias paucis ſubindicet , & in Sixti Senenſis ſententiam inclinet , nimirum *hos ſermones majori ex parte collectos eſſe ex variis auctoribus* ; affirmare tamen non dubitat : *Sane quoſdam illius Zenonis eſſe valde videtur credibile* .

Itaque inter tot & tam ſeveras de Zenonianis tractatibus percelebrium Criticorum cenſuras , præter extremas utrinque & compugnantes illas , quæ Zenoni ſermones omnes , vel nullos tribuendos contendunt , æquior multo & probabilior illa videtur eorum ,

Digitized by Google

rum, qui ita eos tractatus collectionem eſſe cenſent ex variis auctoribus compactam, ut ne tamen ideirco Zenonem quorumdam ſaltem auctorem eſſe inficientur. Id judicium ſane quantum ad veritatem acceſſerit, ex dicendis hac in diſſertatione patebit; adeo ut irrito conatu laboraturus ſemper ſit, non minus qui Zenoni eripere conetur omnes tractatus, quam qui eidem omnes velit adſerere. Interim vero ex tot Criticorum cenſuris iniecta dubitatio plures movit, ut cum veros tractatus a ſpuriis internoſcere non liceat, de ſingulis ambigant. Cur autem genuini Zenonis fetus a ſuppoſititiis dijudicari nec potuerint, nec poſſint, Editorum (ut in præfatione monuimus) vitio factum eſt, qui ſuppoſititios Zenonianis ſubjectos in fine codicum, haud ſeparatim dedere, immo nec in manuſcriptorum fine poſitos monuerunt quidem (quæ monitio ad omnem litem dirimendam eruditis ſatis fuiſſet) ſed eos cum genuinis permiſtos, nullaque diſtinctos notatione exhibuere, ac uti Zenonianos promiſcue venditarunt; iique cum Zenonem auctorem habere nequeant, omnes quoque Zenonianos in dubitationem conjecere. Hoc vitium nos ut declinaremus, præcideremuſque eodem tempore præjudicium graviſſimum, Zenonianos codices octo, quotquot tum in Italia tum in Gallia reperire potuimus, vix conſulturi adivimus, occurrit ſtatim, non quinque illos ſolum tractatus, qui Hilario, & quatuor, qui Baſilio vindicandi creduntur, ſed & duos præterea alios inter Hilarii & Baſilii medios in fine omnium codicum conſtanter legi ſubjectos ceteris, quos Zenonianos indubie credimus. Quod etſi ſatis eſſe poteſt ad additionem poſteriori manu factam manuſcriptorum peritis perſuadendam, cum frequens aliis quoque in codicibus acciderit, ut ſi quæ folia poſt deſcriptum aliquem auctorem vacarent, alienis opuſculis replerentur: tamen nequid dubitationis hac de additione in Zenonianis Mſſ. ſupereſſet, codex Remenſis antiquiſſimus eam alio poſteriori caractere deſcriptam exhibuit, ut ex caracterum ſpecimine in præfatione inſerto, qui Baſiliani tractatus initium præfert, cuique perſpicuum fiet. In Vaticano porro & Urbinate Mſſ. poſt memoratorum additionem tractatuum alius ſermo legitur S. Gaudentii Brixiani, qui proinde in Veneta Zenonis editione inter Zenonianos inſertus reperitur, aliaque ſubinde aliorum auctorum opuſcula in utriſque ſub finem addita inveniuntur, ut in præfatione monuimus, ubi additionem aliam alterius tractatus, vel hymni *de ſigno Crucis* tribus in codicibus inventam pariter innuimus: adeo certum eſt Zenonianos codices ab additionibus ejuſmodi immunes non fuiſſe. Illos autem variorum auctorum tractatus in fine codicum omnium additos, qui numero undecim ſunt, in Appendicem rejecimus, eorumque auctores in præfatione, quam ibidem præmittemus, deſignabuntur, ac luculentiſſime ſtatuentur. Itaque nunc, cum de genuinis Zenonis tractatibus ſermo ſit, difficultas de his XI. quos ab illo vel ex ipſorum indicio codicum ultro ablegamus, nulla amplius eſt. De reliquis tantum controverſia ſupereſſe poteſt. Hos autem ut Zenonianos plane eſſe ſtatuamus, & convincamus; cum ad tria capita redeant, quæcumque adverſus illos objecta ſunt, & objici poſſunt, ſcilicet num unius omnes auctoris ſint; cui ætati, vel ſæculo congruant; ac tandem num auctor hujus, quodcumque fuerit, ſæculi, ſit S. Zeno Epiſcopus Veronenſis: tria hæc tribus diſtinctis capitibus pleniſſime ſtatuenda aggredimur; primo omnes tractatus LXXXXIII. qui præter undecim in Appendicem rejectos ſunt reliqui, unius eſſe Scriptoris, dein hunc ex iiſdem tractatibus demonſtrari ſcriptorem ſæculi IV. demum hunc ſcriptorem ſæculi quarti eorum omnium tractatuum auctorem non alium eſſe, quam Sanctum Zenonem Epiſcopum Veronenſem. Hæc tria ſi evidenter docuerimus rejectis, quæcumque adverſus ſingula capita a Criticis objecta ſunt, ad vindicanda S. Zenonis ſcripta nihil, ut videtur, deſiderari amplius poterit; ſimulque diremta erit illa, quæ de S. Zenonis ætate vertitur quæſtio, quæque fere diremta ex contrario vulgarique ſenſu Veronenſis Eccleſiæ, uti fertur, traditioni innixo, maximum in hanc rem præjudicium apud eruditos creaverat.

CAPUT PRIMUM.

Unum eſſe Auctorem tractatuum LXXXXIII. quos ab undecim addititiis ſeparavimus, multis ſtatuitur.

§. I.

Proponuntur argumenta ex codicibus petita.

TRactatus XCIII. qui in duos libros omnibus in codicibus diſtributi, unus poſt alium deſcribuntur, unius auctoris eſſe, plura in iiſdem codicibus indicia ſuadent. Exſtant nimirum tituli quibuſque tractatibus præfixi cum quibuſdam clauſulis, & tabulæ etiam ſingulorum tractatuum in antiquiſſimo Mſ. Remenſi, ex quibus id palam conficitur. In titulis enim & tabulis, in quibus ſingulorum tractatuum tituli recitantur, quinque poſtremi tractatus libri ſecundi, qui addititios proxime antecedunt, alternatim inſcribuntur ſic: *Tractatus cujus ſupra*.

En ipſa tabulæ verba

XXVI. Item Tractatus Paſchæ cujus ſupra, nunc eſt tract. LIIII. lib. II.

XXVII. Tractatus Danielis in Paſcha, nunc tract. LXIX.

XXVIII. Invitatio fontis cujus ſupra, nunc tract. XXXI.

XXVIIII. Tractatus Paſchalis, nunc tract. XLII.

XXX. *De Geneſi cujus ſupra*, nunc tract. XX.

Formula *cujus ſupra* aperte indicat non hos ſolum, ſed intermedios quoque tractatus, nulla licet ejuſmodi formula ſignatos, ejuſdem auctoris eſſe, *cujus ſupra*, ideſt cujus vel initio librorum, vel in clauſulis, de quibus mox dicemus, expreſſa mentio facta eſt, ac proinde omnes unicum eumdemque auctorem habere. Mirum fortaſſis erit, quid hæc formula iſtis poſtremis ſolum appoſita ſit, & in nullo ex præcedentibus LXXXVIII. occurrat. At id a primo amanuenſi non caſu, ſed conſulto factum videtur, cum finis eſſet tractatuum ejuſdem auctoris. Ne ſcilicet dubitare in eo quiſpiam aliquando poſſet, ejuſdem ne omnes eſſent auctoris, an vero quidam, uti ſolet, ex aliis auctoribus additi eſſent; hos poſtremos ea formula, quæ dubium omne præcideret, notandos cenſuit. Porro hæc eadem formula in ipſis titulis, qui poſtremis tractatibus immediate præfiguntur, repetita legitur, non in Mſ. ſolum Remenſi, ſed in aliis ſimiliter; nec ea amplius occurrit in undecim tractatibus ſequentibus (ſic enim inſcribuntur: *Interpretatio Pſalmi CXXVI. de Pſalmo CXXVII.* & ſimiliter reliqui) quod ſatis indicio eſt, hos ejuſdem auctoris ab amanuenſibus non fuiſſe agnitos, uti cogniti fuerunt præcedentes, qui proinde a primo librario relativa illa formula notati & in titulis, & in titulorum tabula fuerant. Quid quod ſermo XXX. lib. II. quem omnium poſtremum eſſe ante addititios nunc nuper notavimus, in Remenſi manuſcripto præter memoratam tituli formam *de Geneſi cujus ſupra* hac alia plane ſimili clauditur *Explicit de Geneſi cujus ſupra* (ſupra autem aliis tractatibus hæc eadem clauſula ſignato aliquotiens ipſo auctoris nomine ſubjicitur, ut ex adnotationibus in tractatus ſingulos ſuo loco monebimus) quæ clauſula eumdem auctorem mirifice confirmans, in ſequentibus non apparet; concluduntur enim his verbis: *Finit Pſalmus CXXVIII. Explicit Pſalmus CXXIX. Finit Pſalmus CXXX. feliciter*, quarum clauſularum nullas in præcedentibus notatas reperire licebit. Obſervandum tandem eſt aliquid præcipuum in Pompejano codice, quippe in titulo tractatus XXX. qui eſt poſtremus libri 2. ante additiones, hac ſingulari & inſueta alias formula utitur: *S. Zeno Veronenſis de Geneſi*; qua monere librarius voluiſſe videtur, omnes tractatus huc uſque deſcriptos ad eumdem auctorem initio nominatum pertinere. Equidem inter undecim ſequentes tractatus, quos trium eſſe auctorum in præfatione ad Appendicem videbimus, nimirum duos Potamii, quinque ex Hilario, ex Baſilio quatuor, omnes cujuſque auctoris ſimul deſcriptos, non autem alios aliis inſertos manuſcripti præferunt: quod ſi in ipſis additionibus conſtanter ſervatum eſt,

ceteros

Digitized by Google

ceteros quoque duobus libris diſtinctos unique auctori tributos, eamdem in rationem continue ſcriptos multo eſt probabilius.

§. II.

Urgetur argumentum ex ſtilo. Proferuntur exempla ex iis præſertim tractatibus, quos Coutantius adjudicat Hilario. Hunc Auctor alicubi imitatus oſtenditur. Inſignium Scriptorum exempla, qui alios imitati, totidem quandoque verba exſcripſere.

HÆC omnia ex ſtili ſimilitudine, quæ inter hos univerſos intercedit, plane confirmantur. Qui enim ad varios adſerendos auctores ſtili diſcrimen objecere, ii recte quidem, & jure hoc argumentum intenderunt, quamdiu Appendicis quoque tractatus uni auctori adſcribendi putabantur, quorum undecim tractatuum genus ſcribendi non tam alienum multo eſt a ſtilo ceterorum XCIII. quam varium in ipſis quoque inter ſe eſſe facile deprehenditur. Enimvero hi *non* unius, ſed trium auctorum ſunt fetus, quorum alter Hilarius plano facilique ſtilo delectabatur; Ruffinus vero, qui interpres quatuor Baſilii homiliarum a nobis probabitur, diligentiori liberiorique calamo uſus eſt: Potamius tandem duorum tractatuum auctor ſtilo plane inculto, obſcuro difficilique laborat, qualem in epiſtola ab Acherio edita, & in Appendice recudenda cognoſcere licet. Itaque cum hos omnes tam diverſorum Scriptorum tractatus uni auctori tribuere & adſerere ex editorum forma quidam conarentur; juſta de ſtili diſcrimine objectio ingeſta eſt, quam miramur quoſdam feciſſe minimi, aut leviſſimis de cauſſis eludendam putaſſe. At ſi undecim memorati tractatus ſecernantur, ut nos hac in editione jam fecimus; quid objiciendum ſuperſit de ſtilo ceterorum, plane nihil eſt. Si quis ſane in iis volvendis ac revolvendis ſe ſe aliquandiu exerceat, ut Auctoris ingenium ſcriptioniſque genus incipiat deguſtare atque diſtinguere; is profecto nihil inveniet, quod ſive in ſententiarum, ſive in verborum, aut ſyntaxeos ratione unum eumdemque auctorem ubique non referat.

Proferamus ex. gr. tractatus duos, olim in pſalm. C. & CXXX. nunc autem tract. 21. lib. 2. & tract. 7. lib. 1. quos P. Coutantius in Admonitione ad Hilarii Commentarium in pſalmos num. 23. huic Pictavienſi Epiſcopo vindicandos ſuſpicatus eſt, propterea quod eaſdem quandoque, ac totidem non numquam verbis expreſſas Hilarii ſententias continent, quæ in ejus Commentario in eoſdem pſalmos leguntur; *ex quo dijudicare*, inquit, *licet*, *quales ille*, ideſt Hilarius, *ad plebem ſuam tractatus dixerit*, *qualeſve poſtmodum in commentarium redegerit*. Cum nimirum in Veronenſi editione duo tractatus recenſerentur in pſalmum CXXX. quorum alterum iiſdem verbis, ac in Commentario Hilarii continetur, expreſſum, in noſtrorumque codicum fine una cum aliis Hilarianis deſcriptum, ſuo auctori redditum in Appendicem rejecimus, alterum quoque ſimilia continentem eidem auctori vindicandum Coutantius exiſtimavit, id conjiciens, hunc prius ſcriptum ab Hilario, ut eo *ſermonis in morem ad Fratres* uteretur, alterum vero eſſe hunc eumdem, ſed auctiorem factum ab eodem Hilario, cum varios tractatus ad populum habitos ſuper pſalmos, in Commentarii corpus digeſſit. Id ipſum ergo alii tractatui in pſalmum C. accidiſſe, opinio ejus eſt. At quod pertinet ad ſententiarum verborumve ſimilitudinem, quæ inter Hilarii Commentarium & noſtri Auctoris tractatus in pſalm. C. & CXXX. intercedit, capite ſequenti oſtendemus luculenter, noſtrum Auctorem vixiſſe aliquanto poſt Hilarium ſæculo IV. quod cum Coutantius ne cogitaverit quidem, ex eo præjudicio, quod de Zenonis antiquitate ferebatur, jam prævidere & ſuſpicari non potuit, eumdem noſtrum Auctorem præ oculis habere potuiſſe Hilarii Commentarium in pſalmos, ex eoque non nihil profeciſſe, ut non ſententias ſolum aliquas, ſed eadem quandoque verba in ſuis tractatibus expreſſerit. Enimvero non in laudatis ſolum tractatibus 7. lib. 1. & 21. lib. 2. Auctor Hilarium in eam rationem imitatus invenitur, ſed duobus etiam in aliis nimirum tract. 8. lib. 1. cui titulus *de Timore*, & tract. 57. lib. 2. qui *de Jona* inſcribitur (ut in adnotationibus utrique tractatui ſubjectis, ubi Hilarii verba de-

deſcripſimus , palam fiet) quos ſane tractatus Hilarianos eſſe uemo umquam opinatus eſt ; cumque Commentarium in pſalmos uon referant, ſed aliquid ex pſalmis obiter attingant , quod in Hilarii Commentario legitur ; haud probabiliter haberi queunt tractatus ejuſmodi , quales ab Hilario ad populum primo habitos, deiu vero in Commentarium relatos Contantius ſuſpicatus eſt. Similiter quidem quatuor alios noſtri Auctoris tractatus obſervavimus , nimirum tractatus 3. 12. & 16. lib. 1. ac tract. 2. lib. 2. in quibus aliquot ex Lactautio ſententias , totidemque alicubi verba eapreſſit , ut ne tamen hos ab Ipſo Lactantio ſcriptos quiſpiam diaerit , imma ne ſomniarit quidem . Quod ſi ex hoc ſatis perſpicitur Auctoris indoles imitationem id generis haud quaquam reſugientis ; quis de ſimili imitatione ex Hilarii Commentario amplius ambigat ?

Ne vero de uno eodemque omnium auctore dubitetur amplius , ſtilus idem in omnibus locuples teſtimonium præſtat ; de qua re hujus capitis maxime propria nunc fuſius dicendum eſt. P. Coutantins Hilarium vindicaturns , quem ex Origene non nullu derivaſſe in Commentarinm pſalmorum notum eſt, hac eacuſatione utitur p. CLXVII. Admonitionis in idem Commentarium num. 13. *Alind enim eſt imitari*, *alind interpretari*, *aut enſcribere*: *nec interpretis officio fnugitnr*, *qni alia addit*, *reſecat alia*, *&c cetera proprinm in ſtilum convertit*. Notat præterea Hieronymum hac ipſa ratione eumdem ab ea cenſura purgaſſe , quod ſcilicet *Origenis libros ita enpoſnerit*, *ut in ſtilo proprio placens* , *pater verbi ſit potins*, *quam interpres*. Id ipſum prorſus feciſſe Auctor noſter deprebenditur, cum ex Hilario, vel Lactantio quædam protulit . Aliis additis, reſecatis aliis, quædam ſolum & pauca proprium in ſtilum coovertit , ut in ſtilo proprio placens , pater verbi ſit potius, quam ſervilis exſcriptor. Quod de additis & reſecatis diximus, ea collatione & adnotationiboa noſtris ſatis patebit. Stilom autem , qui lectis hiuc Hilarii Commentario (de hoc enim uno movetur difficultas) hinc Auctoris noſtri tractatibus, noo ſtatim diſtinguat, is omni Latinæ locutionis palato prorſus caret. Hilarii ſtilus plaous, facilis, & fere conciſus : Noſtri autem ſublimis quandoque , quaodoque floridus & numeris certia cadens , ac allegoricis dictionibus libenter indulgens, potiſſimum autem ſyntaai quadam ſingulari præditus , quam non in Hilario ſolum , ſed ne in alio quidem ſeriptore Latino hactenus deprehendimus . Ad verborum ſententiarumque eaprimendarum flores , allegorias, ubertatemque dicendi multo fecundiorem, quod pertinet, nulla melior via ad id cognoſcendum patet , quam utriuſque lucubrationum collatio, de qua in adnotationibus ipſo Auctoris textui ſubjectis ſatis indicaſſe nobis videmur. De ſyntaai vero aliquot membra heic apponemus , quæ præcipuam Auctoris ſyotaaim aliis io tractatibus frequentem exhibent . Tract. 7. de Humilitate l. 1. qui olim erat ſermo in pſal. 130. uum. 1. *De qnibns Seriptnra divina quid pronnntiet* , *audiamns*, *cujus iſta ſnnt verba*. Num. 2. *Ut poſſimus merito mereri*, *Scriptura quod dicit*; pro *quod Seriptnra dicit*. Rurſum : *Dominns ipſe vos pro promiſſo qnid bortetnr accipite*. Et item paullo poſt : *De qnibus Jeannes diſcipnlis quid prædicet*, *omnibus eſt in uſn*. Illa vero præcipue conſideranda num. 5. *Intonat lingna* , *caret qnæ numquam veneno ſerpentis*: ubi *qnæ* relativum poſt verbum , quod regit , ponitur , ſicut nlibi frequens poſt nliam vocem collocatur . Sic tract. 3. num. 2. *Utræqne cnjus enaggerare opulentiam velocitate mira contendnnt* , pro *cnjus opulentiam utræqne contendunt &c.* Sic tract. 4. n. 6. *Quavis verſutia qni fallitnr numqnam*. Tract. 5. n. 4. *Obſervantiæ qna perfectione Dei cnltns debeat cnſtodiri*. Tract. 12. u. 6. *Mortemque ipſam*, *pereuntis cui beatitudo ſuccedat*. Tract. 7. l. 2. n. 4. *Nec tamen deſiit eſſe*, *ante quod fnerat*: cui ſimile illud tr. 16. l. 1. u. 4. *Odit jam ſine cauſſa*, *ante qnod amaverat*. Tract. 62. l. 2. *Propter vos qni eſt occiſns*. Reliqua mittimus. Vide porro eodem tract. 7. lib. 1. de quo nunc loquimur, rariſſimam ſyntaxim ſub finem , quam in adootationibus plane Zenonianam oſtendemus . Similia nliquot deprehendes tract. 21. lib. 2. *de Pſalmo Centeſimo* , uti illud ſtatim poſt initium : *Igitnr in præſenti pſalmo propheta cnm dicat* , ac præſertim in tract. 8. lib. 1. *de Timore* , & tract. 17. lib. 2. *de Jona* , ubi idem ſyntaacos genus, idem Auctoris ingenium ubique viſitur. Quod ſi hoic tam præcipuæ ſyntaxi addas ceteras locutioonm, allegoriarum, ſententiarumque proprietates ab Hilarianis plane

ne

Digitized by Google

ne diſſimiles, nonne ſtatim alium ab Hilariano iſtorum tractatuum ſtilum auctoremque cognoſces, eumdemque ſane, ac eſt ſtilus & auctor tractatuum reliquorum, in quibus eadem indoles, locutio, & ſyntaxis perpetuo eluceſcit?

Hinc jam evaneſcit profecto audax illa Dupinii opinatio, qui *conciones in pſalmos 49. 79. & 100. Hilarii eſſe poſſe* affirmavit, *quia hujus Patris commentaria in hos pſalmos perierunt*. Nam præter quam quod primi duo tractatus olim in pſ. 49. & 79. nunc autem 15. l. o. & 27. l. a. in Mſſ. omnibus non inſcribuntur *de pſalmo*, cui inſcriptioni Dupinii argumentum innititur; etiamſi daremus, S. Hilarium in omnes pſalmos Commentaria ſcripſiſſe, quæ injuria temporum interciderint, ut ſatis probabilibus conjecturis Coutantius ſtatuit: adhuc tamen omnes tractatus memorati aliam elocutionis rationem aliamque ſyntaxim adeo explorate exhibent, ut quantum ab Hilariana abſint, ſi quis non agnoſcat, utriuſque auctoris opera plane non legerit.

Sed heic fortaſſe quiſpiam non de ſententiarum imitatione apud alios auctores frequenti, ſed de tranſcriptione eorumdem verborum, quæ ex Hilario excerpta alicubi noſcuntur, difficultatem movebit, ſi non ut unum omnium ejuſmodi tractatuum auctorem ſtatuat Hilarium (ubi enim ſtilus nimis aperte diſcrepat, quævis imitatio verborumque deſcriptio ad unum auctorem adſerendum fruſtra confertur) ſaltem quod noſtro id auctore minus dignum ac decorum exiſtimet. At qui in antiquorum lectione verſati ſunt, id minime novum, nec a gravium quoque Scriptorum conſuetudine alienum cognoſcent. Dinoſchum inter Græcos ex oratione Demoſtenis contra Cononem in priorem ſuam adverſus Cleomedontem multa ad verbum tranſtuliſſe notavit Porphyrius apud Euſebium lib. 10. c. 3. de Præparatione Evangelica. Mittimus plura e Græcis, tacitis eorum nominibus, traducta, ſuiſque operibus totidem verbis inſerta a Tertulliano, Hieronymo, Ambroſio, & aliis Latinis, quæ in accuratis horum editionibus deſignantur. Ut autem dicamus de Latinis, qui ex aliis item Latinis auctoribus ſimiliter profecerunt, antiquus auctor librorum *de Sacramentis* ex Ambroſii libro *de Myſteriis* non tam ſententias, ſed plerumque etiam verba delibavit, ut Benedictinus editor in præmiſſa *Admonitione* obſervavit. Sanctum quoque Maximum Taurinenſem, cum laudati Ambroſii opera ſedulo evolveret, magna fragmenta ex iiſdem, ac potiſſimum ex *Commentario in Lucam* excerpta, ſuis ſermonibus inſeruiſſe, idem Benedictinus Ambroſii editor in *Admonitione* ad ſermones huic Patri adſcriptos animadvertit. Quid plura? S. Cyprianus licet diſertus & doctus, nonne in opuſculis, quæ contra Gentes lucubravit, ex Minucii Felicis libello quædam ad verbum exſcripſit, uti propoſitis utrorumque ſententiis ob oculos ponitur tom. 2. Apparatus ad Bibliothecam maximam Patrum a pag. 34. ad pag. 37. Quis itaque miretur amplius, ſi noſter elegantiſſimus Auctor pauca quædam aliquando ſumſit ex Hilario, ex illo, inquam, magno ac celebri Epiſcopo, qui, ut Hieronymi verbis utamur ex epiſt. 34. ad Marcellam, *temporibus ſuis diſertiſſimus, & confeſſionis merito & vitæ induſtria & eloquentiæ claritate, ubicumque Romanum nomen eſt, prædicabatur?*

§. III.

Aliæ objectiones exploſæ.

ALia heic objectio diluenda eſt, quæ cum varietatem quamdam mirificam in hiſce XCIII. tractatibus exaggeret, varios auctores arguere videtur. Quibuſdam nimirum Criticis viſum eſt, hiſce tractatibus nihil eſſe inæqualius. Alii longi, alii breves, plures repetiti, alii clari, obſcuri alii; & Dupinius longiores e Græcis traductos, breves autem ex Latinis auctoribus & homiliarum fragmentis compactos judicavit. At de brevitate aliorum, vel longitudine ſi quis urgeat, numquid id diverſos auctores ſtatuit? Nonne S. Leo, qui ſermones ſatis prolixos plures ſcripſit, breves etiam, & Auctori noſtro fere pares habet? vide ſerm. 5. 6. 7. & 12. Nonne breves item leguntur in Auguſtino, qui ceteroqui longos pleroſque lucubravit? Dicet fortaſſe quiſpiam, adeo breves, uti quidam ex noſtris ſunt, nullo alio exemplo uſpiam reperiri. Quid ergo? Hoc ſi quid probat, non probat ſolum illos noſtri Auctoris non eſſe,

ſed nulli etiam antiquo ſcriptori vindicandos probat; quo nihil dici poteſt abſurdius. Quis crederet, S. Joannem Apoſtolum jam ſenem, ipſo ſenio impeditum, conciones habuiſſe tam breves, ut diceret ſolum, *Filioli diligite alterutrum*, idemque ſæpius repetiviſſe, niſi id S. Hieronymus ex antiquorum traditione litteris mandaſſet? Quid ni alii aliqua de cauſſa impediti, quominus longius concionarentur, breves ſermones ad populum habere potuerunt? qui ſi minus collecti inveniuntur, uti tractatus noſtri Scriptoris, id forte eam habuit cauſſam, quod illi nihil tale ſcripſerint, noſter vero Auctor ſcripſerit quoque hos, quos ſane rebus graviſſimis refertos & præcipuo ſtudio elaboratos videmus, ejuſque in ſchedis reperti ab antiquo Collectore digni ſunt habiti, quos una cum aliis referret in codicem, poſteritatique ob Scriptoris præſertim, quam obtinebat, exiſtimationem mandaret. Cur autem Auctor brevitatem tam raram hiſce in tractatibus ſecutus ſit, in Admonitione ad tractatum XXX. lib. 2. fuſius dicemus, ubi in hanc rem conjecimus plura, quibus hos præſertim tractatus præter ceteros Zenonis eſſe ex Mſ. Remenſis adnotationibus demonſtrabitur. Nunc id unum in noſtrum propoſitum adjiciemus, quod cum res ipſæ, quas iſti licet breves tractatus continent, antiquum Scriptorem præferant, nihil plane eſt, cur eos a ceterorum auctore eripiamus, cum ſtilum eumdem apertiſſime exhibeant.

Quidam fragmenta ſermonum ſunt, non autem ſermones: fatemur ultro, & in adnotationibus obſervatum eſt. Quid porro? Aliumne igitur auctorem habent? Quid quæſo argumenti iſtud eſt? Inter S. Petri Chryſologi opera aliquot ſermones mutili inveniuntur, quos tamen alteri auctori idcirco addicendos ſuſpicatus eſt nemo. De repetitionibus autem, quæ in pluribus id generis tractatibus obſervantur, quid addamus? Plura ſimilium repetitionum exempla in aliis quoque Patribus ſuppetunt, quæ tamen nemo ad varios auctores ſtatuendos traduxit. S. Ambroſium aliquotiens eadem ingerere, jamdiu obſervarunt editores Benedictini pag. 1045. tom. 2. *quod ei*, inquiunt, *ſubinde uſuvenire animadvertimus*; & pag. 1048. *totidem pene verbis* eadem alicubi repetita commemorant. S. Leo magnus nonne integra quædam capita iiſdem verbis ex uno in aliud opuſculum non numquam tranſcripſit? Epiſtola celebris ad Flavianum cap. 3. & 4. plures ſententias continet, quas ex variis ſermonibus de Nativitate Chriſti deſumtas ad verbum poſtremus editor ad marginem notavit. In epiſt. 97. ad Monachos Palæſtinæ ſeptem capitula habentur, quæ totidem verbis, paucis exceptis, leguntur in epiſtola 134. ad Leonem Auguſtum, & in utriſque bis epiſtolis longus invenitur locus ex ſerm. 61. de Paſſione Domini, qui duo integra capita complectitur. Tandem, quod mirum maxime accidet, duæ epiſtolæ ad Pulcheriam epiſt. 27. & 30. pleraque repetita continent, quemadmodum & duæ ad Theodoſium Aug. ep. 39. & 40. licet eiſdem perſonis & exiguo quidem intervallo traditæ fuerint. Quod ſi haſce ob repetitiones alium ab Ambroſio, Leone, vel aliis id generis, quos brevitatis gratia prætermittimus, repetitarum lucubrationum auctorem nemo opinatus eſt; nemo item urgeat repetitionem & ſimilitudinem aliquorum ex brevibus noſtri Auctoris tractatibus, de qua videſis, quæ in Admonitione ad tract. 30. l. 2. p. 225. præterea obſervamus.

Venimus jam ad diſcrimen illud, quod ex aliorum perſpicuitate tractatuum, aliorum obſcuritate colligitur. Id autem totum ex argumenti, non ex Auctoris diſcrimine proficiſcitur. Aliud eſt de virtutibus & vitiis, aliiſque morum, vel ſacræ hiſtoriæ argumentis agere, ubi fuſior dicendi campus patet, & uberior calamo licentia conceditur; aliud autem tractare de myſteriis, quæ non ſimplici locutione, ſed per allegorias & Scripturarum figuras exponere breviter placuit. In primi generis tractatibus apertior eſt Auctoris ſermo; in ſecundo autem genere, quod Paſchalium feſtorum lectiones functioneſque, nec non Auctoris ingenium poſtulaſſe videntur, ne auditores eadem myſteria omnibus jam nota, ſi plano modo traderentur, faſtidirent, ad eorum animos continendos & oblectandos, ea myſteria figuris & allegoriis exprimenda Auctor judicavit; ex quibus aliqua ſubinde obſcuritas obtruditur. Hinc ſane in rebus ipſis, non in verbis nec in ſtilo, qui ubique eſt æqualis, obſcuritas ineſt; ex ſtili autem, ut ſæpe diximus, non ex rerum diſcrimine varietas colligitur. Tandem ex his obſcurioribus, ſeu, ut proprius loquamur, allegoricis tractatibus plerique

ex

Digitized by Google

ex illis ſunt, quos æque ac alii ex nitidioribus atque accuratioribus, tamquam ejuſdem Auctoris in hac Veronenſi Eccleſia inter ſacra officia ante nonum ſæculum lectos in præfatione animadvertimus.

Unica jam objectio reſtat ex rebus, quæ in hiſce tractatibus continentur, petita, ex quibus aliquæ cum nec uni ſæculo, ita nec uni ſcriptori videntur poſſe congruere. Sed hanc objectionem latiſſime patentem dirimere ſequentis erit capitis, in quo horum omnium tractatuum Auctorem, quem hactenus adſeruimus unicum, quarti ſæculi fuiſſe oſtendemus; ibi enim quæcumque aliud tempus proſpicere non nullis viſa ſunt, quatenus in idem ſæculum commode cadant, ſtatuendum erit.

CAPUT SECUNDUM.

Demonſtratur Auctorem ſcripſiſſe quarto ſæculo, eidemque omnia congruere, quæ in omnibus tractatibus continentur.

§. I.

Expenditur inſignis locus, ubi quadringenti ferme *anni ab Auctore recenſentur. Arbitraria editorum Veronenſium emendatio notatur. Cardinalis Baronii objectio aliis exemplis diluitur: ac S. Philaſtrii teſtimonium arbitrarie item emendatum in editione Fabricii, ex fide codicum reſtituendum oſtenditur. Alia quædam ejuſdem loci verba conſiderantur.*

CUM de Auctoris ætate non aliunde cognoſci, quam ex aliquot ipſorum tractatuum teſtimoniis poſſit, nec ea niſi ſingillatim adferri, & conſiderari queant; veremur, ne, dum ex aliquo tractatu argumenta elicientur, quæ quartum ſæculum aperte prodant, ſi ex his ſubinde omnium tractatuum auctorem eidem ſæculo aſſigendum arguamus, illationem lectores non legitimam regerant. Hos itaque ſtatim hoc initio præmonitos volumus, meminerint primo, nos jam ſuperiori capite demonſtraſſe unum eſſe omnium tractatuum auctorem, ita ut quidquid de unius tractatus auctore probetur, ſatis probetur de auctore omnium; ac deinde conſilii noſtri eſſe, non ex unius tantum, ſed ex plurium invicem concinentium tractatuum teſtimoniis, quæ ſubinde adſeremus in medium, integram capitis demonſtrationem conficere: quam tamen ipſam non plane confectum iri intendimus, niſi poſtea quam teſtimonia aliquot, quæ in aliud tempus transferenda putantur, eidem ſæculo nihil repugnare ſub finem capitis docuerimus.

Itaque *quadringentorum ferme annorum* notatio, qui a tradita Corinthiis epiſtola Paulli ad Auctoris ætatem recenſentur tract. 5. lib. 1. evidens argumentum eſt eum ſæculo quarto ſcripſiſſe: ſic enim ibi habetur: *At cum ante annos ferme quadringentos, vel eo amplius Apoſtolicum hoc operetur edictum, quo & vivaciores fuere homines, & rariſſimi Chriſtiani; cur ego Chriſtiano orbe ipſo pene jam toto, hominumque vivacitate mundo feneſcente detrita, obtundam verbis palpantibus aciem veritatis &c.* Quæ quidem chronica notatio tum in Mſſ. omnibus tum in editione prima Veneta palam ac diſtincte poſita eſt, nec niſi in poſteriori editione Veronenſi, ex qua aliæ profectæ ſunt, ab Editoribus numerorum mendum incuſantibus proprio Marte mutata eo uno præjudicio movente, quod Auctorem tertio ſæculo vixiſſe opinarentur. *Quod objicitur*, inquiunt, *ſermonem de Continentia non eſſe S. Zenonis martyris cum in eo legatur Auctor abſuiſſe a S. Paulli doctrina divulgata annis quadringentis & eo amplius..... dicimus textum, ſicuti multis in locis eſt mendoſus, ita, ut ſæpe ſit in numeris, ibi eſſe depravatum.* Quam corrigendi rationem nullo codice innixam, immo contra fidem codicum uſurpatam (qui præterea non per numerales litteras CCCC. ſed voce *quadringentos* numerum exprimunt) Tillemontius conſiderans adnot. 6. in perſecutionem Valeriani, illam ſatis certam &

tutam eſſe ait, ut ſe quis a graviſſimis difficultatibus facile ſubducat atque expediat.

Hanc correctionem adeo arbitrariam atque nutantem ut ſuffulciret ſuſtentaretque Cardinalis Baronius ſecundis in Martyrologium curis illud oppoſuit, quod ſi *quadringentos & eo amplius* retinendum ſit, Auctoris ætas non ad quartum ſolum, ſed ad medium circiter quintum ſæculum proroganda erit: ſiquidem Paullus primam ad Corinthios epiſtolam circa medium primum ſæculum ſcripſit. Ipſa Baronii verba in proœmio præſentis diſſertationis recitata invenies. At qui hæc cum Baronio obtrudunt, non ſatis animadvertiſſe ſe oſtendunt ejus quarti ſæculi monumenta, in quibus eadem chronica notatio in eamdem, qua a noſtro Auctore, rationem uſurpata legitur. Arnobius, qui, Diocletiano imperante, ideſt ſub initium quarti ſæculi, floruit Hieronymo teſte, nonne hæc Ethnicum adverſus Chriſtianos loquentem induxit lib. 2. pag. 94. *Ante quadringentos annos religio, inquit, veſtra non fuit?* In formula fidei, quam Pſeudo-ſynodus Antiochena ſcripſit An. 345. & recitatur ab Athanaſio in libro de Synodis, hæc de Paullinianiſtis leguntur: *Chriſtum autem ipſum & Filium Dei & mediatorem & imaginem non ante ſæcula fuiſſe contendunt, ſed eo ex tempore eum Chriſtum & filium Dei factum eſſe, ex quo noſtram carnem ex Virgine adſumſit, non totis ab hinc quadringentis annis.* Euſebius Cæſarienſis ejuſdem ſæculi ſcriptor, qui diem obiit An. 340. ſic effatur lib. 2. contra Marcellum Ancyranum cap. 1. *In primis paradoxum illud eſt, incæpiſſe hoc Verbum non ab annis hinc retro quadringentis impletis.* Pſeudo-ſynodus Sardicenſis in decreto apud Hilarium fragm. 3. num. 2. tom. 2. pag. 648. editionis Veronenſis eumdem Marcellum Ancyranum reprehendit inter cetera, propterea quod *initium*, inquit, *regnandi accepiſſe Dominum dicat ante quadringentos annos*. Hæc autem Pſeudo-ſynodus habita eſt An. 347. S. Hilarius Pictavienſis libro 1. adverſus Conſtantium ſcripto ſub An. 355. vel 356. *Poſt quadringentos annos*, ait n. 5. p. 537. *poſtquam Dei Unigenitus generi pereunti ſubvenire dignatus eſt ...... novella nunc & teterrima lues ..... Ariana effuſa eſt.* S. Philaſtrius Epiſcopus Brixianus, qui S. Ambroſio coætaneus ſcripſit ante An. 391. in omnibus editis ante editionem Hamburgenſem a Jo. Alberto Fabricio elaboratam, hæc tradit cap. III. *Et inde a Domino uſque nunc anni CCCCXXX. plus. Sed Philaſtrius*, addit mox in ſubjecta adnotatione Fabricius, *ante A. C. 391. ſcripſiſſe ſe ſignificavit cap. 83. atque interfuit concilio Aquilejenſi A. C. 387..... Hinc numerum manifeſte corruptum ita reſtituendum eſſe judicavit Latinus Latinius, cui alii viri eruditi adſentiuntur:* & in textu, proinde Hamburgenſis editionis emendavit ſic: *Et inde a Domino uſque nunc anni CCCLXXX. plus.* Hæc tamen ex non ſatis obſervata ejus ſæculi conſuetudine in annis adnotandis pendent. Equidem non hoc uno capite eadem notatione Philaſtrius uſus legitur, ſed & capite 106. p. 206. ubi ſcribitur: *Quod contrarium invenitur, ſi ita qui ſenſerint: nam quadringentos jam plus annos tranſiſſe cognovimus, ex quo venit Dominus, atque completos:* ubi arbitrarie nimis legendum Fabricius cenſet *quadringentos jam plus minus annos*, cum, ſi hoc ſignificare voluiſſet S. Epiſcopus, haud addidiſſet *atque completos*. Hæc autem tam expreſſa additio priorem quoque chronicam notationem haud corrigendam confirmat, immo ſatis innuit eam opinionem id temporis vulgo obtinuiſſe, ut anni quadringenti a Chriſto nato ducti, ante annum 390. completi putarentur. Cedimus jam aliud teſtimonium ex Hieronymi epiſtola 129. ad Dardanum num. 7. quod tametſi pertineat ad An. 414. quo ea epiſtola tradita fuit, tamen cum ab anno poſt Chriſtum natum 70. *quadringentos annos paullo minus* numeret, eodem recidit: *Poſt everſionem*, inquit, *templi* (nimirum Tito imperante, poſt An. 70.) *paullo minus per quadringentos annos & urbis & templi ruina permaneat.*

Ex his omnibus textibus aliiſque, quæ in eamdem rationem adferri poſſent, perſpicuum fit, quinquaginta annos circiter hanc quadringentorum annorum notationem excedere. Quem quidem exceſſum non hujus ſolum quarti ſæculi proprium deprehendimus, ſed cum aliis communem. Tertullianus adverſus Nationes lib. 1. quem ineunte circiter tertio ſæculo ſcripſit, *trecentos* ferme annos pro *ducentis* Chriſtianæ

reli-

religioni vindicat cap. 7. *Igitur ætati noſtræ nondum anni CCC.* (ſic ſcribendum ex teſtimonio ſequenti , pro eo quod in editis eſt *CCL.* mutato *C* in *L*) & cap. 9. *Ut ſupradiximus ætati noſtræ nondum anni trecenti* . S. Petrus Chryſologus , qui circa medium quintum ſæculum floruit , ſerm. 145. de Generatione Chriſti in fine *annos quingentos circiter* a Chriſto nato enumerat : *Humanæ leges* , inquit , *intra triginta annos litigioſas interimunt quæſtiones ; & Chriſtus circa quingentos annos nativitatis ſuæ cauſſas præſtat , ortus ſui lites patitur , ſtatus ſui ſuſtinet quæſtiones* . In antiqua canonum Collectione , quam S. Leonis editor e duobus Mſſ. publicavit , capiti 35. canonum concilii Calchedonenſis habiti An. 451. hæc chronica notatio præfigitur. *Anno quingenteſimo ab Incarnatione Domini Indictione V.* Felix III. in tractatu ſeu epiſtola adverſus Acacium, nunc primum a Marchione Maffejo noſtro edita tom. 5. Conciliorum Venetæ editionis : *Poſt quingentos annos conſtituta Chriſti eos velle ſubvertere , cum triginta annorum lex hominum non poſſit abrumpi* . Addemus alterius licet generis teſtimonium ex Procopio , qui medio circiter ſexto ſæculo hiſtoriam de Bello Gothico ſcribens , ab Appio Conſule ad Beliſarii ætatem *nongentos annos* exactos recenſet , cum non niſi anni 863. excurriſſent . *Ille* Beliſarius , inquit lib. 1. cap. 14. *via Latina exercitum duxit relicta ad lævam Appia , quam Appius Conſul Romanus ante annos nongentos munit , ac ſuo donavit nomine* .

Poſt tot ſcriptorum & diverſi quidem ſæculi teſtimonia , quæ in ea annorum computatione 50. circiter annorum exceſſu conveniunt , quem Baronii objectio amplius moveat , ut in noſtri Scriptoris tract. 5. de Continentia per ſummum mendum *quadringentos* annos ſcriptos velit ? Ea ætate , qua anni per Conſules , non per certam a Chriſti nativitate epocham computabantur , in hac epocha notanda non ita accuratus calculus adhibebatur , ſed rotundus aliquis numerus , qui ex vulgari opinione , vel traditione quinquaginta fere annis exceſſiſſe cognoſcitur . Quamquam in Scriptore noſtro præter rotundum numerum *quadringentos* , qui ſæpiſſime non uti omnino accuratus ſcribitur , obſervandæ ſunt etiam voces *ferme* & *vel eo amplius* ; quæ contradicentes primo aſpectu videri poſſunt : nam ſi anni ſunt *ferme quadringenti* , nihil *eo amplius* , ſed potius *eo minus* aliquid fuiſſe intelligitur . At ne in unius lineæ finibus contradictionem Auctori obrepſiſſe credamus , *vel* particula ſatis monet , ex qua palam eſt *ferme* & *vel eo amplius* ſcriptum ab Auctore fuiſſe pro *circiter* , ut ſignificaret ſe non præciſam annorum notationem ſignare voluiſſe , ſed pingui , ut ajunt , Minerva annos vulgo computatos circiter adnotaſſe , quos *quadringentos* quidem quarto ſæculo ex vulgari quadam epocha a celebribus quoque Scriptoribus adnotatos vidimus .

Ab hoc autem Auctoris textu antequam tranſimus , alia non minoris momenti obſervatio ſubjicienda eſt , qua eadem ipſius ætas idemque ſæculum confirmatur . Animadvertenda nimirum ſunt verba , quibus orbem *pene jam totum Chriſtianum* ſuo ævo fuiſſe pronuntiat ; quod de Romano quidem Imperio acceptum , ut in adnotatione oſtenſum nobis eſt , non niſi in quartum ſæculum cadit , cum data Eccleſiæ pace per Conſtantinum , Chriſtiana fides per totum Romanum imperium palam propagata incrementum ubique maximum habuit . Cujus rei luculentiſſimam probationem ſi quis flagitet , adeat auctorem licet Ethnicum Ammianum Marcellinum , qui lib. 21. cap. 2. ipſos quoque Romani imperii milites Chriſtianos fuiſſe prodit ; unde Julianus Auguſtus in Galliis acclamatus , *ut omnes , nullo impediente , ad ſui favorem inliceret , adhærere cultui Chriſtiano fingebat ; nam verebatur* , ait Zonaras l. 13. n. 11. *milites , quos prope univerſos Chriſtianos eſſe norat* . Neque moveat , quod Tertullianus in Apologetico cap. 37. ſuo tempore omnes Romanas urbes Chriſtianis impletas teſtetur : nam ibi aperte ex contextu liquet , oratorie illum loqui , non ut Romanum *orbem pene jam totum* (quemadmodum ait Auctor noſter) affirmet *Chriſtianum* , ſed ut in toto orbe Romano tot Chriſtianos , licet diſperſos , fuiſſe innuat , ex quibus adverſus Ethnicos , ſi vi & armis uti voluiſſent , exercitus componi potuiſſet. Eamdem in ſententiam in lib. contra Judæos cap. 7. variis in provinciis , quas recenſet , *Chriſti nomen regnare* affirmans , non illas *totas* Chriſtianas fuiſſe ait , ſed in illis Chriſtianos indicat , in quibus Chriſti nomen regnaret . Eadem interpretatione intelligendus Serapionis Antioche-

tiocheni locus apud Euſebium lib. 5. cap. 19. ubi Chriſtiana fides per *univerſum orbem* diffuſa traditur, quemadmodum & teſtimonium Bardeſanis apud eumdem lib. 6. de Præpar. Evangel. cap. 8. quo Chriſtiani *in omni pene civitate* inventi feruntur. Hinc porro nihili facienda apparet violenta Editorum Veronenſium interpretatio, qui argumentum ex noſtri Auctoris textu ductum ut eliderent, ſeu potius eluderent: *Jam vero*, inquiunt in præfatione, *cum diſſeminatum per omnes provincias eſſet Evangelium a multis receptum, eo in loco Auctor ponit, ut ſit, totum pro parte;* quam explicationem Auctoris verba nequaquam ferunt, cum præſertim is *totum pene orbem* ſtricte dixiſſe cognoſcetur, non tropologice, ad Chriſtianorum quidem multitudinem toto jam orbe floreſcentem ſignificandam, ut illam *rariſſimis* olim *Chriſtianis*, quos ibidem appellat, opponeret.

§. II.

Auctor contra Arianos diſſerens, ſæculoque quarto proinde adjudicandus pluribus teſtimoniis convincitur. Editorum Veronenſium reſponſio contrita.

Alterum argumentum, quod pro quarto ſæculo validiſſimum, pluribuſque tractatibus commune eſt, ſpectat voces ſententiaſque, *quas* (ut Baronii verbis utamur in primis ad Martyrologium notis die 12. Aprilis) *numquam ante auditas, quam poſt Arii emergentem hæreſim, nemo eſt qui neſciat, qui illorum temporum res geſtas calleat*. Hæc autem ſunt ejuſmodi, ut, licet idem auctor ſecundis in Martyrologium curis ſententiam mutarit, adhuc tamen hac de cauſſa *negandum non eſſe*, inquiat, *non nullos ſermones inter opuſcula S. Zenonis impreſſos, martyri, qui ſub Gallieno coronatus eſt, convenire non poſſe, in quibus arbitramur eos eſſe, qui Arii hæreſim confutant manifeſte; quod ni fallimur, multis rationibus & optimis conjecturis probari poſſet, ſi id notationis anguſtiæ paterentur*. Harum locutionum vocumque præcipuarum vis ut manifeſtior fiat, quid Ariani ex una parte ſenſerint, quid ex alia Auctor contra regerat, certis quibuſdam capitibus exponere perutile fuerit, unde vel illi, qui non plane eruditi in hiſce materiis ſunt, Auctorem contra Arianos ex propoſito diſſerentem agnoſcant. Hi hæretici ex Athanaſio in lib. de decretis Nicænis num. 18. pag. 223. de Filio Dei loquentes, hujuſmodi formulis utebantur: *Ex non exſiſtentibus, non erat antequam genitus eſt, fuit aliquando cum non eſſet:* quibus ſignificare volebant, Divinum Verbum *ex non exſiſtentibus*, ideſt ex nihilo, ut ceteræ creaturæ, conditum, *non fuiſſe antequam genitus eſt*, unde & *fuit aliquando, cum non eſſet*. His ut contrairet noſter Auctor cum Catholicis primum docuit tr. 3. lib. 2. Deum Patrem *alium ſe*, ideſt Filium Deum, *genuiſſe ex ſe ex innaſcibili ſua illa ſubſtantia, in qua beatus manens in ſempiternum, omnibus quæ habet habentem Filium paria procreavit*; & tract. 2. lib. 2. *Totum ſe*, inquit, Pater *reciprocavit in Filium*; quibus Divinum Verbum non *ex nihilo*, ſeu *ex non exſtantibus*, ſed ex ipſa Patris ſubſtantia genitum aperte prodidit. Dein ut exploderet alteram formulam, *Non erat antequam naſceretur*, ſeu alteram eo recidentem, *Fuit aliquando, cum non eſſet*, quibus divino Filio æternitatem Ariani negabant, *coæternitatis* vocem ſæpius inculcat, tract. 2. lib. 2. *una originali coæternitate:* tract. 6. lib. 2. num. 4. *cum quo originalis perpetuique regni una poſſeſſio: coæternitatis omnipotentiæque una ſubſtantia, una æqualitas, una virtus majeſtatis auguſtæ*. Huc etiam illa pertinent tract. 55. ubi Filium *paternæ antiquitatis ſolum conſcium*, ideſt coæternum Patri fatetur, &, ut alia dimittamus, tract. 7. exploratiſſime eam hæreſim notat, quæ *modeſtius, ſed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, ſed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuiſſeque tempus, quando non fuit*. Hæc præcipue verba Baronium moverunt, cum Arianam hæreſim directe feriant: nemo enim ante Arium ſimilia docuit, nemo ante hoc tempus adeo expreſſe hæreſim hujuſmodi notavit & refellit, nec notare & refellere quidem potuit.

Ariani æqualitatem Filii cum Patre inficiabantur, inferioremque Patre Filium prædicabant. Auctor *æqualem* Patri Filium *in omnibus* tract. 3. & tract. 4. lib. 2. *æqualita-*

litatemque amborum *unam* urget tract. 6. num. 4. & formulis quidem adeo expreſſis, ac repetitis ſæpius aliis vocibus ſtatuit, ut non caſu aliquo, ſed ex conſilio contra errorem jam dominantem hæc ſe profiteri ſubindicet; unde tract. 2. lib. 2. *Deum Dei Filium æqualem Patri a Catholicis prædicari* diſtincte affirmat, quæ prædicatio non niſi in quartum ſæculum contra Arii hæreſim cadit. Hanc porro æqualitatem non adſeruit ſolum Auctor, ſed pluribus ſtatuere & confirmare etiam integris quandoque tractatibus voluit, objectiones rejiciens, quas Ariani ſolum commoverant. Vide totos tract. 1. & 6. lib. 2.

Nihil porro Arianis ſolennius, quam *ὁμοιούσιον* Græcum, Latinum autem nomen *unam ſubſtantiam* refugere, quippe quod uno ictu ipſorum errorem præcidebat: unde ea ipſorum erat celebris lex, quam Phœbadius commemorat pag. 301. tom. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdunenſis: *Nemo unam ſubſtantiam dicat*. Catholici e contra ſicut apud Græcos voce *ὁμοούσιον*, ita apud Latinos *unius ſubſtantiæ* confeſſione ab Arianis ſecernebantur; iiſdemque ut ſe ſe objicerent, nullam potiorem formulam ingerebant. Hanc Latinam profeſſionem ac formulam apud Auctorem ſæpe leges, & unam ſubſtantiam Patris ac Filii præciſis terminis explicatam etiam invenies; uti tract. 6. lib. 2. num. 4. verbis paullo ante recitatis, nec non tract. 7. num. 2. ubi hæc habet: *Si enim verbum in Deo eſt, & Deus eſt verbum, & hoc eſt, in quo eſt, quod ille eſt, qui ineſt, duplex perſona, duplex vocabulum: ſed originalis perpetuitatis ac deitatis eſt una ſubſtantia*. Iterum tract. 12. num. 2. *unam ſubſtantiam, virtutem, deitatem, majeſtatem, voluntatemque Patris & Filii*. Tandem, ut alia ſileamus, explicandæ aliquatenus rei cauſſa tract. 2. duorum marium per fretum medium inter ſe ſe communicantium ſimilitudinem ingerit, *quæ licet ſui proprietate locis vocabuliſque diſcreta ſint, tamen trini profundi vaporis una virtus, una ſubſtantia, una eſt fluendi natura*. Quod ſi *conſubſtantialis* vocem apud Auctorem non reperias, nihil refert: hæc enim vox eo ſæculo, cui Auctorem affigimus, inter Latinos vix, aut ne vix quidem reperies, niſi apud Marium Victorinum tom. 4. laudatæ Bibliothecæ PP. quem unum & primum omnium ea voce uſum deprehendimus. Ceteri autem conſtanter per eam tempeſtatem Latine *unam ſubſtantiam* dicere, quod pro Nicæna & Græca voce *ὁμοούσιον* redditum & acceptum fuit, ut videre eſt in ipſis Latinis interpretationibus Græcarum formularum fidei, quas in fragmentis S. Hilarius edidit. Hinc illud Luciferi Calaritani in libro *De non parcendo in Deum peccantibus* p. 237. tom. 4. Bibliothecæ PP. ejuſdem editionis: *Homouſion, quod Græci dicunt, nos vero Romani dicimus unius ſubſtantiæ cum Patre*: quod iterum repetit pag. 243. in libro *Moriendum eſſe pro Filio Dei*. Hilarius quoque lib. 4. de Trinit. num. 4. *Unius ſubſtantiæ, quod Græce Homouſion dicitur*: cui ſimilia prodit Auctor tractatus *de Fide orthodoxa* contra Arianos tom. 2. Appendicis Ambroſii pag. 345. & alii, quos vel allegare nimis eſſet longum. Itaque cum Auctor *unam ſubſtantiam* acriter inculcet, quam ceteri ejuſdem ævi Patres adverſus Arianos ex propoſito dimicantes inculcarunt; conſubſtantialis licet vocem nequaquam adhibeat, ſatis ſe nihilominus adverſus eam hæreſim decertantem prodit. Sed pergamus ad alia.

Hanc unam ſubſtantiam ut Ariani de medio tollerent, objiciebant hac ratione de Patris ſubſtantia aliquid fuiſſe demtum, ut Filius gigneretur, ſicque imminutum & imperfectum Patrem a Catholicis admittendum dictitabant. Quibus ut ſe ſe objiceret Auctor, tract. 2. hac locutione uſus eſt: Pater *ſuo manente integro ſtatu, totum ſe reciprocavit in filium, ne quid ſibimet derogaret*. Et tract. 5. *De Deo naſcitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri: alter renitet in altero, cujuſvis gloria communis eſt honor, quia quod eſt Filii, Patris eſt: quod Patris amborum*: quod ipſum repetens tr. 3. alias formulas Arianis e diametro oppoſitas ingerit: *De toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri*. Item tract. 13. lib. 1. numer. 3. *Indeminutæ deitatis paterna ſubſtantia, paternaque voluntas*. Et in fine tract. 2. lib. 1. *Tu cum in tribus una ſis, nullo pacto divideris: nulla humanæ curioſitatis calumnia commoveris. A paterno fonte in Filio tota refunderis; & tamen tota ubi refunderis nec recedis*. Præoccupaturus vero alteram Arianorum objectionem, qua Sabellianiſmum Catholicis impingebant, ac ſi unam ſubſtan-

tiam

tiam indeminutam confitentes Patris & Filii, unam item utrorumque perſonam fateri deberent, præclare adverſus Sabellium ſe ſe explicavit tract. 7. lib. 2. num. 9. ubi poſt allatum locum Joannis 10. 30. *Ego & pater unum ſumus*, hæc addit: *Quod non utique ſic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, ſed ut duorum unam divinitatis poteſtatiſque eſſe omnipotentiam nos doceret.* Hæ & aliæ plures ejuſdem generis formulæ, quas brevitatis gratia prætermittimus, pluribuſque in tractatibus adverſus Arianos ex propoſito recitatis, ac in librum ſecundum ferme ſimul editis reperiuntur, frequentiſſimæ, nonne manifeſte convincunt, noſtrum Auctorem poſt natam Arii hæreſim vixiſſe? Aliquæ ſane ejuſmodi locutiones in Antenicænis Patribus reperiri queunt, ut inter Latinos unus Tertullianus ſemel *unam ſubſtantiam & coæternitatem* ſcripſit, non in eam tamen vim, qua errorem aliquem ferire voluiſſe ſignificet. At tot ſimul formulas, & Arianis erroribus e diametro ac directe oppoſitas, totienſque repetitas in nemine Antenicæno quiſpiam oſtenderit.

Editores Veronenſes huic oppoſitioni ſe ſatisfeciſſe crediderunt, cum hæc ſcripta pronuntiarunt adverſus errores Origenis, qui Arii pater ab Epiphanio traditur. Unuſne Auctor noſter notaſſet in Origene hæreſim, quam nemo umquam ante Arianos in eo notaſſe reperitur; & tam repetitis in locis ac pro concione notaſſet, ac ſi Origenes, vel Origeniſtæ palam heic in Occidente apertam hæreſim tuerentur, in quam invehere acriter Catholicis Epiſcopis neceſſe eſſet? Incredibile id ſane eſt, ſi præſertim conſideres, Origenis Græci antiquique ſcriptoris opera Occidentalibus ignota fuiſſe, antequam celebris controverſia de Origenis libris ſub finem prorſus quarti ſæculi excitaretur. Illud autem certum eſt, hoc primum tempore non ab Epiphanio ſolum, ſed a Theophylo Alexandrino aliiſque compluribus Origenem tamquam Arii patrem traduci cœpiſſe; ante quod tempus cum nemo unus inventus ſit, qui Origeni eum errorem affixerit, ſatis probabilis non nullis viſa eſt eorum, qui Origeni patrocinium accommodarunt, excuſatio, Origenis libros ab Arianis fuiſſe corruptos, ſicuti adulteraſſe eos S. Methodii Sympoſion, eique Arianas opiniones inſeruiſſe teſtatur Photius Cod. 223. idque ipſum accidiſſe ſuſpicamur Theognoſto, quem Arianis locutionibus ſcatentem idem Photius ſua ætate reperit, cum cum inter locupletiores antiquos Catholici dogmatis teſtes adverſus Arianos, adductis ejus verbis Athanaſius allegaverit. Equidem ſi Origenes præivuiſſet Arianis, qui potuiſſent auctores adverſus illum ante exortam Origeniſtarum controverſiam multa ſcribentes, & accuſantes in ejus operibus multa, uti Methodius, Euſtathius Antiochenus, Apollinaris (hi duo poſtremi acerrimi fuere Arianorum impugnatores) qui potuiſſent, inquam, nihil ejuſmodi notare, quod in Arianiſmi errores deflecteret. *Illum minime reprehenderunt*, inquit Socrates lib. 6. cap. 13. *tamquam de S. Trinitate male ſentientem*; propterea quod, ut idem ait lib. 7. cap. 6. Origenes *paſſim in ſuis libris Filium Patri coæternum confitetur*. Quid ſi Origenes Arianiſmum docuit, Aetius Eunomii præceptor Arianorum ferociſſimus illum contemſit eodem Socrate teſte lib. 2. cap. 35. Quod ſi ea Arianis alii ejus libros ad ſuæ hæreſis, uti putabant, confirmationem allegare conati ſunt, illos ſtatim Baſilius & Gregorius Nazianzenus *redarguerunt*, inquit idem Socrates lib. 4. cap. 26. *& Origenis doctrinam ab ipſis nequaquam intelligi demonſtrarunt.* Immo Athanaſius in epiſt. de Decretis Nicænis n. 27. pag. 232. Origenem pro ſe appellare non dubitavit adverſus Arianos ſentientem, locumque ejus ibidem allegat, quo Arianiſmi fundamentum & baſis, a noſtro quoque Scriptore indicata tract. 7. lib. 2. num. 1. plane evellitur. *Intelligat enim* (Origenis verba ſunt ab Athanaſio recitata) *qui dicere audet, fuit aliquando, cum non eſſet Filius.*

Ex hoc ſolum Origenis teſtimonio potius intelligimus, fuiſſe id quoque temporis alium aliquem, qui id diceret, quod Ariani ſubinde docuere. In Ægypto quidem exſtitit S. Dionyſius Alexandrinus Origenis diſcipulus; qui non ut Arianis præiret, ſed ut Sabellianæ hæreſi in Lybia finitimiſque locis graſſanti ſe ſe opponeret, eam locutionem incaute uſurpavit, ut liquet ex fragmento epiſtolæ ejuſdem ad Euphranonem & Ammonium, quod S. Athanaſius recitat in epiſt. de ſentent. Dionyſii num. 4. pag. 246. *Etenim*, ait, *cum ſit res facta, non erat antequam fieret.* Hac

de

de cauſſa Dionyſius Alexandrinus Romam delatus eſt ad S. Dionyſium ſummum Pontificem, qui litteras ſtatim reſcripſit, in quibus eam locutionem valde reprehendit. *Non levis igitur, ſed ſumma eſt impietas, Dominum aliquo modo manufactum dicere; nam ſi factus fuit Filius, fuit aliquando cum non eſſet; atqui fuit ſemper:* ſic Dionyſius Romanus in fragmento apud eumdem Athanaſium de Decretis Nicænis num. 26. pag. 232. Alexandrinus vero Apologiam mox reddidit, in qua conſilium ſuum contra Sabellianos patefaciens, ut ſe ab eo errore, quem Ariani ſubinde arripuere, probaret alienum, multa ſcripſit, quæ adverſus Arianos catholicis magno uſui fuere. Hac ergo ex hiſtoria exploratum ſit, tertio quidem ſæculo eam formulam a non nullis in ſola quoque Ægypto adhibitam (unde paucis tantum in monumentis Alexandrinam Eccleſiam ſpectantibus legitur) & ea adhibitam mente, ut Sabellianam hæreſim catholico ſenſu refellerent, non ut novam inducerent, atque defenderent; ex quo Dionyſius Alexandrinus commonitus, eam formulam diſplicere, in Apologia catholicum dogma ita diſerte confirmavit, ut qui ex antiquis Arii errorem Dionyſio vehementius luculentiuſque rejecerit, inventus ſit nemo. Quis itaque contra hunc, vel alium aliquem ejuſdem generis & loci hominem tamquam Arii errores propugnantem, iſtis in Occidentis regionibus unum noſtrum Scriptorem pro concione pluries & acriter diſſeruiſſe exiſtimet; & non potius intelligat, ab hoc palam impugnari Arianos ſæculo quarto ubique, ac præſertim in hiſce Italiæ finibus duce Auxentio debacchantes; cum præſertim non eam ſolam, quæ in S. Dionyſio Alexandrino reprehenſa fuit, ſed alias plures locutiones ex propoſito & ſæpius impugnet, ante Arium nemini umquam auditas? Socrates enim lib. 1. cap. 6. *novas & inauditas* Arii *adſertiones* vocavit, & Sozomenus lib. 1. cap. 15. *Quod a nemine umquam dictum fuerat, ipſe in Eccleſia auſus fuerit prædicare;* ante quos utroſque Rufinus lib. 10. Hiſt. cap. 1. *Prava quædam de fide Chriſti proferre, & quæ antea in quæſtionem numquam venerant, cœpit:* unde & Hilarius Arianam *novam hæreſim* vocat lib. 7. de Trin. num. 3. *hæreſim novellam* num. 6. *& novellam luem poſt quadringentos fere annos nuper inventam* lib. 2. ad Conſtantium num. 5. quam ſcilicet ante Arium docuit & propugnavit nemo; quidquid ſit, ſi cuipiam ſimilis aliqua formula, alio tamen & catholico ſenſu intellecta, adverſus Sabellianos exciderit.

Sed ut Arianos, non autem antiquum aliquem errorem Auctorem noſtrum impugnaſſe prorſus evidenter demoſtretur, ſatis erit tractatum primum primi libri ejuſque adnotationes legere: in eo enim Arianorum de altiſſimo divinæ generationis myſterio philoſophicis rationibus diſceptantium curioſitatem nulli alii ſectæ propriam (de quo videſis diſſertat. 2. cap. 2.) explorate reprehendit; varias notat *fides*, ſeu fidei formulas, *tractatus* varios, qui fidem in ſectas multas diſcinderent, quod ad unas Arianorum formulas atque tractatus referri poteſt; officia hæreticorum deſignat perſpicue apud *Reges*, ideſt Imperatores eoſque Chriſtianos, ut ex contextu colligemus, apud *judices*, ideſt magiſtratus, apud *divites* & *aliquotiens* ſolum apud *Gentes*: quæ quatenus ſolis Arianis conveniant, ex adnotationibus ſimul ſumtis cognoſces. Quid pluribus opus eſt, ut Auctorem adverſus Arianos tam præciſe loquentem quarto ſæculo floruiſſe intelligas?

§. III.

Aliæ quarti ſæculi hæreſes ab Auctore impugnatæ ætatem ejus confirmant.

ADdemus jam ad confirmationem alia, quibus alias hæreſes quarto ſolum ſæculo genitas idem Auctor impugnat. Primum tr. 1. num. 5. lib. 1. præter eos, qui in Dei Filium errores ſparſerunt, illos etiam reprehendit, qui in Spiritus ſancti divinitatem ſubtilius ratiocinantes peccabant. *Sub ſono legis*, inquit, *ac fidei, ſæcularis amore jactantiæ accenſus, naſcentis Dei de Deo, Spirituſque ſancti inæſtimabilem incomprehenſibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipſo, qua ex ſe ſe eſt, argumentis te cogere, examinare, metiri, ac diſcernere poſſe præſumis.* Et contra hos Spiritus ſancti æqualitati præjudicantes, tr. 13. num. 1. lib. 2. præclaram illam pro-

feſſionem edidit : *Spiritus ſanctus ..... habens unam ſubſtantiam , virtutem , deitatem , majeſtatem , voluntatemque Patris & Filii*. Qui autem ea antiquioribus hæreticis Spiritui ſancto detraherent atque decerperent una cum Filio, ut Auctoris textus fert , nemo unus eſt omnium . Ariani fuerunt primi , qui cum in Filium errarent , eodem argumento in Spiritum ſanctum errare conſequenter debebant . Quam tamen conſecutionem primi Arianorum de uno Filio diſputare contenti non inculcarunt ; unde in eo erraſſe notati non ſunt , nec in Nicæna ſynodo hic error damnatus . Poſteriores ſolum Ariani , ſeu potius Semiariani id erroris invenere, quem proinde confutatum videre eſt apud Hilarium lib. 2. de Trinitate , & apud Ambroſium lib. 3. de Spiritu ſancto , damnatumque in Conſtantinopolitana ſynodo An. 381. Hanc ſane hæreſim uno eodemque ſæculo quarto , quo Ariana , & ex Ariana natam diſerte affirmavit Sozomenus lib. 6. cap. 23. *Eodem tempore*, Valente ſcilicet imperante , inquit , *rurſus nata eſt quæſtio , utrum Spiritus ſanctus ejuſdem cum Patre & Filio ſubſtantiæ cenſendus eſſet ; quæ quidem quæſtio cum jampridem* , ideſt jam inde a Semiarianorum ortu, *cœpta fuiſſet , tunc maximum incrementum acceperat . Anomiani* , ideſt puri Ariani , & Semiariani *conſenſerunt . Utrique enim Spiritum ſanctum miniſtrum eſſe , & ordine atque honore tertium, & ſubſtantia diſſimilem adſeverabant* . Itaque cum hos palam noſter Auctor recitatis ex tr. 1. verbis pungat ; procul dubio ante medium ſæculum quartum ſcribere nequaquam potuit.

Eſt & hæreſis alia , quam diſtincte notat tr. 7. lib. 2. his verbis : *Una denique adſerit , Jeſum Chriſtum ab utero Virginis Mariæ ſumſiſſe principium , Deumque exinde ob juſtitiam factum eſſe , non natum* . Immo ſubinde poſt impugnatos Arianos eam ſub ejuſdem tractatus finem ita confutat , ut utraſque hæreſes eodem ævo vigentes ſatis oſtendat . Idcirco adverſus hanc iterum, antequam Arianos impugnat , ſic effatur tr. 6. ejuſdem lib. 2. *Si hominem ſolum , ſicuti quidam putant , ab utero Virginis eum ſumſiſſe principium , quæ ſpes &c.* ubi animadvertenda potiſſimum verba , *ſicut quidam putant* , quæ hunc errorem æque ac Arianum præſentem indicant . Porro etſi hæreticorum veterum plures hunc errorem tradiderunt , de quibus vide adnot. 3. in tr. 6. nulli tamen eodem , quo Ariani ſæculo , eam defenſarunt , niſi Photiniani , qui ut ab Arianis longe abirent , in eam hæreſim incidere : unde non minus Ariani Photinianos , quam Photiniani Arianos averſabantur . Catholici autem inter utroſque medii utrumque errorem coarguebant, & hinc noſter Auctor utroſque contraria docentes una reprehendens, ſub utriuſque hæreſis poſt medium quartum ſæculum ſimul compugnantis ætatem ſe vixiſſe prodit.

Quem auctorem habuerit error , quo Dei imago non in anima, ſed in corpore collocabatur, illo Geneſeos teſtimonio in hanc rem perperam traducto : *Faciamus hominem ad imaginem &c.* prodit Epiphanius hær. 70. Audium, vel Audæum nominans quarto ſæculo viventem , quem quidem errorem eodem ſæculo rejicit S. Hilarius in pſalm. 129. & Philaſtrius cap. 97. Hunc ergo errorem noſter quoque Auctor non curſim , ſed ex propoſito & fuſe refellens duobus in tractatibus 19. & 20. lib. 2. eodem procul dubio ſæculo vixiſſe convincitur.

Tandem Mariam ante partum, in partu, & poſt partum virginem tr. 8. lib. 2. adſerit præciſis adeo formulis , ut eas reperire non liceat in quopiam, antequam B. Mariæ virginitas quarto ſæculo oppugnaretur. Vide in hanc rem plura adnot. 5. in tr. 5. lib. 1. ubi alia quoque Auctoris in eamdem rem teſtimonia alibi repetita indicantur , quæ ad catholicum dogma contra naſcentem hæreſim vindicandum , vel promovendum dicta fuiſſe videntur.

§. IV.

Digitized by Google

§. IV.

Novum argumentum ex publica urbana eccleſia petitum. Editorum Veronenſium ac Baronii objectiones dilutæ. Alia conjiciuntur ex publicis Epiſcopi concionibus, quibus Gentes quoque aderant, & ex magna catechumenorum frequentia, qui quotannis baptizabantur in paſchate.

INſigne in rem præſentem teſtimonium ſuppeditat etiam tractatus 14. l. 1. qui *de Ædificatione Domus Dei* inſcriptus, procul dubio habitus ab Auctore fuit, cum nova ædificata in urbe eccleſia primum patuit. Hinc feſtivum illud principium: *Vellem, fratres dilectiſſimi, triumphali quodam modo uti ſermone, novique operis arcem ſacram laudibus geminare.* Rurſus num. 2. *ædem iſtam novellam* memorat, eamque *ædificationem veſtram* vocat, quod *divitum*, ut ait num. 5. *prærogationibus crebris deberetur.* Tandem num. 6. *ſacræ orationis iſte locus novus* appellatur, quem *terreſtre domicilium* ſub finem nominat. Porro etſi tribus primis Eccleſiæ ſæculis Chriſtiani quibuſdam privatis in locis ſacros cœtus haberent, quos eccleſias vocabant; *novas* tamen publicaſque in eum uſum ædes ædificare illis non licuit. Solum per Conſtantinum Imperatorem, qui Chriſto nomen dedit, publicarum eccleſiarum conſtruendarum facultas quarto primum ſæculo facta fuit: ac proinde Auctorem de nova publica eccleſia tam explorate diſſerentem ante id ſæculum vixiſſe perperam diceris. Miramur autem Editores Veronenſes hæc in præfatione ſcribentes: *De ſpirituali ædificatione domus Dei Auctor demonſtrat, tunc non fuiſſe jam templa Chriſtianis conſtructa.* Si unum *templi* nomen Auctori non uſurpatum dixiſſent, nihil repugnaremus: id enim nomen idolorum ædibus tribui ſolitum, Chriſtiani ad eccleſias traducere veriti ſunt ante S. Ambroſium atque Theodoſium Juniorem, qui ea voce pro Chriſtianorum eccleſiis ſignificandis primum uſi inveniuntur, ut pluribus animadvertimus adnot. 26. in tract. 5. l. 1. At cum de materiali ædificatione illi Editores intelligant, de qua tribus in teſtimoniis nuper recitatis tam aperta fit mentio; admiratio inceſſit plurima, quod illud inde argumentum intenderint, unde ſe plane devictos fateri debuiſſent. Quid porro ſi animadvertantur hæc alia ejuſdem tractatus verba n. 1. *Aut nullum, aut perrarum eſt per omnem Eccleſiam Dei orationis loci membrum, quod poſſit quavis ruina in ſe mergentibus idololatriæ ædibus nunc uſque aliquatenus comparari.* Auctor non negat *nullum* omnino, aut *perrarum* orationis locum, ideſt eccleſiam Chriſtianorum fuiſſe, ſed multa potius orationis loca, ſeu eccleſias Chriſtianis fuiſſe ſupponit, inter quas tamen *nulla*, aut *perrara* eſſet, quæ ob magnificentiam cum idololatriæ ædibus comparari poſſet.

Baronius in adnotationibus ad Martyrologium ex hoc teſtimonio colligit, Auctorem ante Conſtantini tempora claruiſſe, quippe quod hujus Imperatoris opera, Romæ præſertim, auguſtiſſimæ baſilicæ erectæ fuerunt. Optime quidem, *ſi nullum* tantum *orationis locum* cum idolorum ædibus comparari poſſe Auctor affirmaſſet, non vero eum *vel perrarum* addidit: hinc enim aliquam alicubi eccleſiam magnificentiſſimis idolorum templis nequaquam cedere ſatis indigitat. Interim vero cum multas hic eccleſias, etſi non magnificas, variis in locis ædificatas oſtendat; jam magis multo Veronenſium Editorum hallucinatio patet, qui hoc in tractatu nulla tunc templa a Chriſtianis conſtructa viderunt: quod ſi vidiſſent, profecto Auctorem ante quartum ſæculum collocari non poſſe facillime cognoviſſent.

Has autem eccleſias publicas fuiſſe vel inde patet, quod eo conſilio ædificatæ palam fuerunt, ut eſſent eccleſiæ, cum olim privatæ ædes in Eccleſiaſticorum conventuum uſum clam fuiſſent traductæ, ut ne quid exterius in Gentium notitiam pateret. Publicæ quidem illæ ſaltem fuere, *perraræ* licet eccleſiæ, quæ cum idololatriæ templis conferri alicubi poterant, id quod alias quoque publicas, licet inferiores mole & magnificentia, fuiſſe ſuadet. Præterea tractatus 7. ab Auctore habitus profecto videtur, cum nova illa eccleſia primum patens dedicata fuit: quod ad oſtendendam eam publicam plurimum confert. Huc quoque conducit locus ex tract. 10. l. 1. n. 3. ubi

Digitized by Google

mulieres *ad eccleſiam Dei totum inaurat æ corpus* palam proceſſiſſe indicantur, nec non ille alius ea tract. 5. ejuſdem libri n. 8. in quo de Chriſtianis uxoribus Ethnico nuptis Auctor loquens, non minus iſti idolorum templum, quam illi eccleſiam eodem die palam petita perinde notat, ut publica utraque æque fuiſſe intelligantur. Unum tandem extra omnem dubitationis aleam conſiderandum ſubjicimus ex tract. 3. l. 1. ubi ſtatim ab initio Auctor *doctos* viros ſibi concionanti præſentes appellans, Ethnicos intelligit, quos facundia ejus captos ei interfuiſſe frequentes, dum ſacras conciones haberet, ibidem adnot. 2. oſtendimus, ſimulque colligimus Auctoris ætatem, qua Ethnicorum præſentiam nihil metueret; id quod ſolum accidit ſæculo quarto, cum perſecutionibus Gentium per Chriſtianos Imperatores deletis, religionem Chriſtianam ſine ullo metu publicis in eccleſiis profiteri licuit, ut ad ſacras conciones ipſi quoque Ethnici admitterentur. Neque moveat, quod tract. 5. n. 8. Pagani viri *ſacrificium publicum* affirmet, uxoris autem Chriſtianæ *ſecretum*: ex iis enim, quæ ibidem adnotavimus, liquet, vocem *ſecretum* ad eccleſias transferendam non eſſe, ſed unum ſpectare Euchariſtiæ ſacramentum, quod ea antiqua diſciplina, nedum a Paganis, ne a catechumenis quidem ipſis videri poterat, qui omnes poſt Evangelii lectionem concionemque ab eccleſia arcebantur; unde ibidem Auctor ſtatim ſe ſe explicans ſubdit: *Illius*, ideſt Pagani conjugis, ſacrificium *a quovis libere tractari poteſt: tuum* (uxorem Chriſtianam alloquitur) *etiam a Chriſtianis ipſis minime conſecratis*, ideſt catechumenis, *ſine ſacrilegio videri non poteſt*.

Veronenſes Editores, quos in neganda ſacri templi, ſeu eccleſiæ conſtructione nimium multum deceptos vidimus, errorem errori addentes, exiguum Chriſtianorum numerum eodem in tractatu 7. ab Auctore demonſtratum produnt. *Demonſtrat tunc non fuiſſe jam templa Chriſtianis conſtructa, ſed novum populum, & minimum numero exſtitiſſe*. Nihil falſum magis: ſiquidem eo loci etſi eccleſiam novam magno ſumtu conſtructam in fidelium commodum valde *capacem* fateatur, *anguſtam* tamen adhuc ob incredibilem eorum multitudinem fuiſſe inventam palam affirmat. *Exſultate igitur, fratres: ædificationem veſtram æde iſta de novella cognoſcite, cujus quoque capacitatem felici numero feciſtis anguſtam*. Tantus autem fidelium numerus in quartum quoque ſæculum commode cadit, quippe cum antea ob perſecutiones impedimenti plurimum objectum eſſet, tum ne prædicatio perveniret in publicum, tum ne ſatis multi ad fidem tranſirent. In quam rem alia non levis confirmatio ex iis tractatibus ſuppetit, qui complures cujuſque *generis*, *ætatis*, *ſexus*, *conditionis*, immo & *nationis* catechumenos ſacro baptiſmate ab Auctore in paſchali feſto ſimul ablutos tradunt. Vide tractatus 33. & 38. 42. & 43. l. 2., qui ſinguli cum idem circiter repetant, eum numerum ſingulis annis in paſchate baptiſmatis lavacro tingi ſolitum inſinuant; quod profecto non niſi poſt redditam Eccleſiæ pacem accidiſſe credibile eſt.

§. V.

Interdicta Gentibus templorum ædificatio, & publicus nihilominus idololatriæ cultus, de quibus Auctor meminit, ætatem ejus poſt medium quartum ſæculum certioribus limitibus definiunt. Baronii objectio exploſa. Quid circa Ethnicum cultum a Juliani obitu decretum ad annum uſque 391.

ARgumento ex publicis Chriſtianorum eccleſiis ducto ſubjiciendum aliud ſumtum ex idolorum templis, quæ etſi paterent, ædificari tamen Auctoris ævo nequaquam poterant. In nimirum eodem tract. 7. n. 1. poſtquam *haud præcipuum* eſſe dixit de novæ eccleſiæ ædificatione *laudibus geminare*, quippe *quod id cum Gentibus, vel Judæis poteſt eſſe commune*; hanc hujus poſtremæ ſententiæ rationem ſubdit: *Nam & illis ſi liceat, vel ſi velint, fortaſſis cultius ſynagogas ædificent, cultius erigant capitolia*; ubi *capitolia* ſcriptum pro *templa* adnot. 3. in hunc tractatum probavimus. Nunc adverte duas ſententias disjunctive poſitas, *ſi liceat*, *vel ſi velint*: quarum prima ad Judæos pertinere minime poteſt, ſiquidem *Judæorum ſecta nulla lege prohibita* traditur a Theodoſio l. 9. *de Judæis* An. 393. & ſolum An. 412. leg. 22. ejuſdem

tit.

tit. cautum fuit, *ne deinceps nullas facerent condi ſynagogas:* quod ipſum confirmatum legitur An. 423. l. 25. & 27. Itaque Judæos reſpicit ſecunda ſententia *ſi velint*; prima autem *ſi liceat* palam pertinet ad Gentiles, quibus proinde templa ædificare Auctoris ætate non licuiſſe exploratum eſt: quod non niſi in quartum ſæculum cadere poteſt, cum per Chriſtianos Imperatores idolorum templa vel ante Julianum intercluſa fuerunt, vel poſt Julianum ita tolerata, ut nova tamen conſtrui non permitterentur. Hoc autem poſtremum tempus poſt Juliani mortem ab Auctore ſpectari conſtat ex tract. 5. ubi non minus eccleſiæ a Chriſtianis, quam templa ab Ethnicis publice adita, & iſtorum *ſacrificium* quidem *publicum* traditur num. 8. Tempus nimirum aliud ſub Chriſtianis Imperatoribus, quo paterent templa idolorum, ſimulque ea ædificare non liceret, adſignari nullum poteſt.

Atqui hæc patentium templorum publicorumque ſacrificiorum mentio Baronio de interdicta eorumdem templorum ædificatione nihil animadvertenti ſuaſit, ut Auctorem ante quartum ſæculum florentem defenderet: *Dum Auctor apertiſſime monſtrat, idolorum templa tunc fuiſſe patentia, & victimas ſolitas immolari; aliud prorſus ab Ambroſii temporibus illud fuiſſe ſæculum Auctor aperte ſignificat, cum conſtet jam olim non tantum a Conſtantino ... & a Conſtantio ..... victimas fuiſſe vetitas, & templa juſſa claudi, ſed eo tempore nec Romanos obtinere potuiſſe vel aram unam erigere Victoriæ, ut plurimum ad Valentinianum ſcribit Ambroſius, & adverſus Symmachum diſputat.* At quamquam ſub Conſtantino & Conſtantio templa aperire ac ſacrificare non licuerit; poſt Julianum tamen, qui Ethnicæ ſuperſtitionis cultum in integrum reſtituit, ad magnum Theodoſium & Valentinianum Juniorem uſque, qui omnem Ethnicum cultum iterum ſuſtulere, non ita. Ne autem moveant quæ de Victoriæ ara ex Ambroſio & Symmacho Baronium moverunt, vel quæ adferri etiam poſſent ex Socrate & Theodoreto, quorum alter l. 3. c. 24. alter vero l. 5. c. 20. Hiſt. Joviano Juliani ſucceſſore imperante templa ubique occluſa diſerte ſcribunt: hanc propoſitionem, qua adhuc poſt Juliani mortem Ethnicum cultum aliquamdiu licuiſſe contra Baronii hypotheſin affirmavimus, luculenter nobis ſtatuendam intelligimus, cum præſertim exinde Auctoris ætatem certioribus limitibus circumſcribere, maxime pendeat. Id autem ut ſtatuatur, quidquid a Juliani morte ad Magnum Theodoſium de templis ac ſacrificiis decretum eſt, paucis colligere & animadvertere oportet.

Jovianus optimus Chriſtianus ſtatim ac poſt Julianum Imperator renuntiatus fuit, *cum experimento didiciſſet*, inquit Sozomenus lib. 6. c. 3. *ira Dei ob deceſſoris ſui impietatem invectas eſſe calamitates Imperio Romano, nihil cunctatus ſcripſit Rectoribus Provinciarum, ut in eccleſias convenirent, & divinum numen ſtudioſe colerent, ſolamque Chriſtianorum fidem Romanis eſſe venerandam.* Cum hoc Sozomeni teſtimonio concinit, quod in Hiſtoria ad Athanaſium ac res Alexandrinas pertinente & quarto ſæculo ſcripta, quam e Mſ. Capituli Veronenſis concivis noſter Maffejus publicavit tom. 3. Obſervat. Litter. n. 8. p. 71. de hoc eodem Joviani edicto traditur his verbis: *Sequente menſe Toth XVIII.* ideſt die 14. Septembris an. 363. *Imperatoris Joviani litteræ advenerunt ad Olympum Præfectum, ut tantum Deus excelſus colatur & Chriſtus, & ut in eccleſiis colligentes ſe populi celebrent religionem.* Hæ autem Joviani litteræ etſi pro Chriſtianis datæ, non tamen lex adverſus Paganos edita dici poſſunt, unde nihil ex illis in Theodoſianum codicem titulo de *Paganis* inſertum fuit. At Imperatoris mente ſatis hinc cognita, quantum ſcilicet Chriſtianæ ſoli fidei adverſus Ethnicum cultum deferret, fieri potuit, ut Gentiles adverſum ſe leges ab eodem Imperatore brevi ferendas, vel veteres reſtituendas timerent; & hinc forte evenit, ut *eodem tempore*, (quod tradit Socrates libro 3. c. 24. *cuncta Gentilium templa ubique occluderentur: ipſique dæmonum ſacerdotes variis in locis, ubi quiſque poterat, ſe ſe abderent:* quod tamen non ſine exaggeratione aliqua dictum accipito; *cuncta* enim, & *ubique* ſtricte ſumta falſiſſima ſunt, ut ex dicendis patebit). Eadem quoque de cauſſa factum videtur, ut Chriſtiani in honore eſſent, Pagani autem contemtui haberi, Ethnicaque templa non nullorum, ut opinamur, Chriſtianorum zelo alicubi everterentur, uti Libanius orat. 12. memoriæ prodidit. Ceterum ut nulla id lege ab eo Imperatore adverſus idolorum ædes lata factum pateat, Themiſtius Ethnicus

cus

cus orator oratione 5. ante ipſum Jovianum recitata, paullo ante quam is e vivis excederet, hanc inter ejus laudes ponit, quod legem promulgaverit, in qua cuique religionis, quæ magis placeret, facultatem fecerit, & nois magicis ſacris, quæ maleficia continebant, interdictis, cetera ſacrificia nequaquam prohibuerit. Quam ſententiam repetit idem Socrates, quem templa ſub Joviano clauſa teſtantem audivimus; & hanc rationem præterea adfert, nam Jovianus l. 3. c. 25. *id ſibi propoſuerat, ut diſſidentium jurgia blanditiis & leni verborum perſuaſione exſtingueret: ajebatque ſe nemini omnino, qualiſcumque fidei eſſet, moleſtiam exhibiturum.*

Anno nondum evoluto Jovianus diem obiit, eique Valentinianus ſuffectus, qui Valentem fratrem Imperii comitem aſſumſit. Ille autem teſte Zoſimo l. 4. c. 3. initio Imperii ſui *nocturna ſacra fieri prohibuit* (uti ſane factum videmus primo Imperii ejus anno 364. lege 7. *de Maleficis & Mathematicis* Cod. Theod.) at hortante Prætextato *peragi ea rite, vi legis ſuæ ceſſante, permiſit; ita tamen ut omnia ſecundum patritas conſuetudines, quales ab initio fuiſſent, perficerentur.* Equidem Socrates l. 4. c. 29. Valentinianum *nulli ſectæ, nec religioni moleſtiam exhibuiſſe* prodidit. Idem tradit expreſſius coætaneus Valentiniano ſcriptor Ammianus Marcellinus l. 30. c. 9. *Poſtremo hoc moderamine principatus inclaruit, quod inter religionum diverſitates medius ſtetit, nec quemquam inquietavit, neque ut hoc coleretur imperavit, aut illud: nec interdictis minacibus ſubjectorum cervicem ad id quod ipſe coluit, inclinabat, ſed intemeratas reliquit has partes, ut reperit.* Quin ipſe quoque Imperator L. 9. Cod. Theod. *de Malef. & Mathem. Haruſpicinam*, inquit, *ego nullam cum maleficiorum cauſſis habere conſortium judico: neque ipſam, aut aliam præterea conceſſam a majoribus religionem genus eſſe arbitror criminis. Teſtes ſunt leges a me in exordio imperii mei datæ, quibus unicuique, quod animo imbibiſſet, colendi libera facultas tributa eſt.* Hinc laudatur a Symmacho Gentili homine in Relat. ad Valentinianum Juniorem n. 3. & 17. & S. Ambroſius epiſt. 17. n. 16. Valentiniano Seniori objectum refert, quod *Gentilibus conniventiam præſtitiſſet*; & in epiſt. 18. Symmachi relationem refellens, qua Juniori Valentiniano prædeceſſorum conniventiam imitandam propoſuerat, *Si enim*, inquit n. 39., *pro ſuis dumtaxat partibus eorum diſſimulationem Principum prædicarunt, qui cum eſſent Chriſtiani, decreta tamen Gentilium minime removerunt, quanto magis amori debes fraterno?* Valentiniani Junioris frater heic appellatus eſt Gratianus, Chriſtiani autem Principes plurali numero vocati, quibus Occidens, de quo erat quæſtio, pareret, non alii profecto eſſe poſſunt, quam Jovianus atque Valentinianus Senior, qui utrique *decreta Gentilium minime removiſſe* traduntur, Gentiumque cultum minime interdicentes, templa ac ſacrificia permiſiſſe convincuntur. Valens, cui a Valentiniano fratre Orientis Imperium tributum fuit, iiſdem fratris veſtigiis inſtitit ad aliquod tempus; quoad Chriſtianis præſertim monachis vehementer urgentibus, ſacrificia ita abſtulit, ut non tamen in eodem Oriente intercluſerit penitus templa, nec turificationem interdixerit. Hinc Libanius in oratione pro Templis ad Theodoſium magnum, qui poſt Valentem id temporis in ſolo Oriente imperabat pag. 473. inter Opera minora Jacobi Gothofredi: *Juliano mortuo apud Perſas*, inquit, ... *manſit certe ſacrificiorum uſus ad tempus aliquod. Novatoribus autem quibuſdam exortis, a duobus equidem fratribus* (Valente & Valentiniano) *prohibitus fuit, at non & turificatio:* quin hanc ab ipſo quoque Theodoſio lege firmatam ſubdit. Equidem in Oriente ineunte Theodoſii Imperio Gentes *adhuc facultatem habebant adeundi fana, patriiſque ritibus numina placandi* Zoſimo teſte l. 4. c. 29. quo ſpectans in oratione memorata Libanius, Theodoſium his alloquitur: *Tu igitur neque templa occludi, neque ullum aditu arceri juſſiſti, neque ignem, neque turificationem, neque alios fumigationum honores templis ariſque ejeciſti:* quibus nihil repugnant ejuſdem Theodoſii leges 7. & 9. tit. *de Paganis*, in quibus ſola ſacrificia vetita traduntur, & ſacrificandi conſilio templa fanaque adeuntes gravi pœna multantur.

Sed ab Oriente ad Occidentem revertamur. Valentiniano Seniore vita functo Occidentis Imperium ad Gratianum & Valentinianum Juniorem pervenit. Gratianus autem legem tulit ab Honorio laudatam L. 20. *de Paganis*, qua templis & ſacrificiis intactis unum *publicum ſumtum ſuperſtitioni deterrimæ exhiberi inhibuit*. Hinc S. Ambroſius

broſius

broſius epiſt. 18. ad Valentinianum II. num. 16. de Gratiani lege ſermonem faciens, nihil per eam ſuperſtitioni Ethnicæ detractum teſtatur præter ſumtus, qui e prædiis redibant. *Nemo tamen donaria delubris & legata haruſpicibus denegavit, ſola ſublata ſunt prædia*: & n. 31. eodem imperante Gratiano, *ſacrificia ubique concelebrata* palam docet. Quod ſi Victoriæ aram a Romana curia removit, id ea eo factum prodit ibidem Ambroſius, quod haud ferendum eſſet ſacrificium, ubi *plures conveniunt Chriſtiani*; plerique enim Senatorum Chriſto nomen dederant. Itaque ſub Gratiano & Valentiniano fratribus in Occidente idolorum templa patuere; atque in his non turificatio ſola, ut in Oriente contigit, ſed & ſacrificia celebrata fuerunt: unde Libanius in oratione laudata pag. 484. *Romæ* in Occidentis metropoli *ſacrificia relicta* Theodoſio Imperatori Orientis affirmavit. Hinc autem tota Baronii cadit objectio, qui ex una Victoriæ ara Romæ Gratiani juſſu ſublata, de qua nunc nuper diximus, ſub Ambroſii quoque ætatem & templa clauſa & ſacrificia interdicta exiſtimans, Auctorem noſtrum templa & ſacrificia commemorantem ab eo tempore excludendum certiſſime pronuntiavit.

Primus, qui in Occidente templis & ſacrificiis bellum indixit, fuit Gratiano fratre jam extincto Valentinianus Junior leg. 10. tit. *de Paganis* data An. 391. III. Kal. Martii; eodemque pariter anno XV. Kal. Julii Magnus Theodoſius, qui ejus legis condendæ auctor fuiſſe videtur, id ipſum decrevit leg. 11. ejuſdem tituli, quas utraſque in Theodoſiano Codice legere poteris. Hæ porro leges anno ſequenti, cum jam objiſſet Valentininnus Junior, a Theodoſio univerſum Romanum Imperium moderante confirmatæ fuerunt, noviſque ac ſeveriſſimis pœnis auctæ: quibus nemo idolorum ædes ſive in urbibus, ſive in pagis ingredi, ſacrificiaque offerre nemo ne in itinere quidem poterat. Quæ leges cum alicubi non omnino obſervarentur (ut in quibuſdam Africæ pagis remotiſſimis evenit, in quibus ſacrificia celebrata liquet ex Auguſtino & can. 3. Concilii Carthaginenſis An. 401.) novæ leges editæ ſubinde inveniuntur, quibus pagorum fana deleri juſſum fuit, de quibus vide Cod. Theod. tit. *de Paganis*. Hæc de Ethnicorum templorum ſacrificiorumque fato fuſe dicenda fuerant, non tam ut Baronii hallucinatio pateret, quam ut noſtri Auctoris certior ætas ſtatueretur. Cum enim is ex una parte id temporis ſcripſerit tractatum 14. l. 2. quando Gentibus nova templa condere non licebat, quod ſoli Chriſtianorum Imperatorum ætati convenit: ex alia vero ſcripſerit tract. 5. cum impune & templa adire & ſacrificia celebrare Gentes poſſent (quæ quoque ſacrificia in agris facta, ab eodem memorantur tract. 55. ejuſdem libri n. 5.) quarum rerum poteſtas ſub Chriſtianis Imperatoribus ſaltem in Occidente facta eſt ſolum a Juliani obitu uſque ad An. 391. quo templa clauſa & ſacrificia omnia ubique interdicta fuerunt: conſequens fit hoc intermedio tempore laudatos tractatus ab Auctore ſcriptos fuiſſe, ex quibus ætas ejus certiſſima colligi poteſt. Quod ſiquis objiciat, ſacrificia in Africæ pagis habita ineunte ſæculo quinto ut nuper ex Auguſtino & Carthaginenſi ſynodo monuimus: reponemus ſtatim (ne hinc forte Auctoris ætatem poſt An. 391. poſſe protrudi quiſpiam ſuſpicetur) quod etſi poſt id tempus in aliquo pago Ethnicorum quorumdam licentia eo devenerit, ut Imperatorum repetitas etiam leges contemnerent; nemo tamen inveniri poterat, qui de paganorum templorum jure legibus ageret, quibus non jus templorum modo, ſed ipſa quoque templa, vel fana cum ſacrificiis ſublata jam fuerant. Porro Auctor tract. 55. nuper allegato præter ſacrificia in pagorum fanis celebrata, lites quoque de templorum jure *quotidie* motas teſtatur, ut videre eſt ex adnot. 15. in ea verba: *Jus templorum ne quis vobis eripiat, quotidie litigatis*. Itaque licet ætas alterius auctoris, qui ſacrificia commemoraret, prorogari poſſit ultra annum 391. noſtri profecto non poteſt.

§. VI.

§. VI.

Auctor non tam Lactantium, ſed & Hilarium imitatus, poſt medium quartum ſæculum vixiſſe demonſtratur.

HIſce temporis finibus, quos ſuperiori paragrapho Auctori præſcripſimus inter Juliani Imperium & an. 391. optime congruunt illa, quæ de Hilarii imitatione ſubjicimus: quod novum inviĉtiſſimumque argumentum habendum eſt, ut idem Auctor quarto ſæculo vindicetur. Ex adnotationibus in tr. 8. lib. 1. & tr. 17. ac 21. lib. 2. quos genuinos noſtri Auctoris demonſtraſſe nobis videmur cap. 1. §. 2. perſpicuum plane eſt, hunc, dum eoſdem tractatus ſcripſit, præ oculis habuiſſe Hilarii Commentarium in Pſalmos, ex quo ne dum ſententias aliquot, ſed eadem quandoque verba excerpſit. Porro hic Commentarius, Benedictinis editoribus probantibus, poſtremum Hilarii opus fuit, ſcriptum poſt annum 364. & ante annum 368. quo ille jam e vivis exceſſerat. Saltem poſt libros de Trinitate editos in exſilio ante annum 360. ille Commentarius lucubratus certiſſime fuit, poſtquam ſolutus exſilio ex Oriente in Occidentem rediit, quod ipſo anno 360. factum eſt. Itaque noſter Auctor, qui hunc Commentarium tam commode legit, ut ex eo quaſdam ſententias totidem non numquam verbis excerperit, poſt medium quartum ſæculum collocandus eſt, quod temporis limitibus ſuperiori paragrapho poſitis mirum in modum reſpondet. Ad quartum porro ſæculum ſtatuendum conducerent etiam, quæ de Lactantii imitatione eodem cap. 1. §. 2. innuimus, cum ad quartum quoque ſæculum Lactantius pertineat. At cum imitatio Hilarii arctius & ſerius tempus proſpiciat, ex ea hoc loco argumentum præcipue ducendum rati ſumus: quod adeo eſt evidens, ut nemo reſpondere probabiliter poſſit, niſi qui tres ab Auctore tractatus ableget, ut Hilario tribuat, quos ab Hilarii ſtilo nimis aperte diſcrepantes noſtroque Auctori vindicandos ibidem oſtendimus: eademque ratione quatuor alios tractatus ibidem recenſitos, in quibus Auctor in eamdem rationem Lactantium imitatus, & totidem quandoque verbis ſecutus eſt, ab eodem erunt abjudicandi, ut tribuantur Lactantio; quod tamen ſi quis dixerit, ne Auctorem poſt Lactantii ætatem collocet, cum Lactantium e laico adverſus Gentes ſcribente Epiſcopum concionantem faciet, eruditorum riſu excipietur.

§. VII.

Inſignis Auctoris locus de captivorum redemtione cum aliis duobus S. Ambroſii mirifice congruens, ſpectare oſtenditur captos a barbaris poſt Hadrianopolitanam pugnam An. 378. Auctoris ætatem prorogari non poſſe ultra quartum ſæculum aliquot argumentis ſtatuitur.

AUctorem non quarto ſolum ſæculo, ſed poſt annum quoque 360. & ante annum 391. floruiſſe hactenus dicta convincunt. Nunc poſtremo loco factum aliud hiſtoricum ab Auctore indicatum animadvertendum proponimus, ex quo id ipſum tempus mirifice confirmabitur. In fine tr. 10. lib. 1. liberalitatem ſuorum auditorum Auctor commendans, *Sed hæc*, inquit, *non ad vos, fratres, quorum largitas provinciis omnibus nota eſt, quorum pia ſemina totius quodam modo orbis per membra jactantur: a vobis multi redemti: multi edictis feralibus liberati: multi conditionibus duris exſuti gratias agunt*. Heic de captivorum redemtione ſermo eſt, quorum alii, niſi redimerentur, duris conditionibus premebantur, alii etiam edictis feralibus obnoxii mortem cogebantur oppetere, ut ibidem in adnotationibus ſtatuimus. Hos porro captivos tot tantiſque ex partibus diſperſos eſſe oportebat, ut qui in ipſorum redemtionem conferrent, eorum *largitas provinciis omnibus nota eſſet*, eorumque *pia ſemina*, ideſt eleemoſynæ, *totius quodam modo orbis per membra*, per provincias ſcilicet Romani Imperii, *jactarentur*. Sub Conſtantio quidem ac ſub Valentiniano Seniore aliiſque quarti ſæculi Principibus barbaros ſubinde irruiſſe in Romani Imperii

fines

Digitized by Google

ſines legimus, ex quibus Chriſtianos ab iiſdem in captivitatem ſubductos nihil dubii eſt: at inter varias id generis incurſiones nulli illa congruere omnino poſſunt, quæ ab Auctore indicantur, niſi ei, quæ Hadrianopolitanam pugnam conſecuta eſt, in qua una cum duplici exercitus parte ipſe Valens Imperator miſerrime periit. Ceteræ ſiquidem incurſiones, ut ex Marcellino ſingulas accurate deſcribente cognoſcimus, leves & anguſti ſpatii fuerunt, nec integras provincias deprædatæ ſunt, citiuſque a Romanis ſopitæ, barbaris plerumque pacem petere coactis ea conditione, ut captivos in integrum reſtituerent, uti de quadam irruptione ſub Juliano Zoſimus expreſſe prodidit lib. 3. cap. 5. At non ita de illa, quam Valenti feralem diximus. Ex Ammiani Marcellini lib. 31. rem paucis deſcribamus.

Cum Hunni Gothorum genti vaſtitatem intuliſſent, hi ut Hunnorum impetum diffugerent, domicilium ab omni illorum notitia remotum quæſituri, in Thraciam ſe ſe recipere cogitarunt. Oratoribus ad Valentem miſſis, multa pollicentibus Imperator annuit, ita tamen ut ſine armorum deportatione in eam Romanam provinciam ingrederentur. Id quidem ita præſtitum An. 376. At illi ſubinde ob miniſtrorum cupiditatem fame oppreſſi & ad rebellionem compulſi, ferociam induentes univerſam Thraciam non ſtrage ſolum & incendiis, ſed ingenti quoque captivorum numero depopulati ſunt. Hoc audito Valens rebus quoquomodo compoſitis cum Perſarum gente, in Thraciam cito contendit, & An. 378. apud Hadrianopolim commiſſo cum barbaris prælio, res infeliciſſime ceſſit. Nam *conſtat*, inquit Marcellinus, *vix tertiam evaſiſſe exercitus partem. Nec ulla annalibus præter Cannenſem pugnam ita ad internecionem res legitur geſta*. Hac in victoria dici vix poteſt, quot variarum provinciarum milites captivitatem ſubierint. Sed quid milites unos memoramus! Exinde enim Gothi elati, nec non Romanis magis terribiles, *digreſſi ſunt effuſorie per Arctoas provincias, quas peragravere licenter adusque radices Alpium Juliarum, quas Venetias appellabat antiquitas*: ſunt ipſa Marcellini verba. Qua tot provinciarum in vaſtitate non Macedoniam ſolum atque Theſſaliam, de quibus Zoſimus lib. 4. cap. 31. ſubegere, ſed præter internecionem quamplurium innumeros ex aliis quoque Marcellino memoratis provinciis deduxerunt captivos, ex quorum ſervitute, venditione, vel redemtione proficerent. Horum autem captivorum, qui a ſuis redimi non poterant, calamitas tanta erat, ut duræ ſervituti, vel morti etiam addicerentur: cujus calamitatis tanta Chriſtianis inceſſit miſeratio, ut pecunia undique conferretur, in eamque rem non nulli quoque Eccleſiarum Antiſtites ipſa ſacra vaſa conflare non dubitarint, ex quorum venditione pecuniam cogerent, unde plures redimerentur. Recitanda hoc loco ſunt duo S. Ambroſii teſtimonia ex lib. 2. *de Officiis Miniſtr.* quæ de hac redemtione certo loquuntur; & ex iis apparebit, quanta captivorum fuerit infelicitas, quantaque ſit ejus ſcriptoris cum Auctore noſtro conſenſio. Primum itaque S. Ambroſius cap. 15. num. 70. *Summa etiam liberalitas captos redimere, eripere ex hoſtium manibus, ſubtrahere neci homines, & maxime feminas turpitudini, reddere parentibus liberos, parentes liberis, cives patriæ reſtituere. Nota ſunt hæc nimis Illyrici vaſtitate & Thraciæ: quanti ubique venales erant toto captivi orbe, quos ſi revoces, unius provinciæ numerum explere non poſſint?* Barbari enim (proſequitur num. 71.) *nihil deferebant humanitatis ad miſericordiam, niſi quod avaritia reſervaverat ad redemtionem*. Aliud teſtimonium cap. 28. num. 136. ejuſdem libri 2. his verbis exprimitur: *Nos aliquando in invidiam incidimus, quod confregerimus vaſa myſtica, ut captivos redimeremus...... Quis autem eſt tam durus, immitis, ferreus, cui diſpliceat quod homo redimitur a morte, femina ab impuritatibus barbarorum, quæ graviores morte ſunt: adoleſcentulæ vel pueruli vel infantes ab idolorum contagiis, quibus mortis metu inquinabantur?* Advertiſtin *toto captivos orbe*, quos qui redimeret, *ſubtraheret neci*? Quid cum Auctoris noſtri verbis magis conſentiens? Igitur ut ad argumenti ſummam tandem redeamus, cum noſter Auctor liberalitatem ſuorum auditorum in redimendis captivis munificentiſſime demonſtratam commendans, redemtionem eorumdem captivorum, de quibus ſcripſit Ambroſius, ſpectet, qua una verum fieri potuit, ut id generis *largitas provinciis omnibus nota eſſet, ejuſque pia ſemina totius quodam modo orbis per membra jacta-*

ventur, ut idem Auctor prodit: haud dubie tractatus 10. lib. 2. habitus patet poſt annum 378. quo barbari tantum captivorum numerum partim ex Romanis militibus jam devictis, partim ex tot Romanis provinciis ſubactis deduxere.

Sed cum pro ſtatuenda Auctoris ætate argumentorum finis tandem aliquis eſſe debeat; quam mirifice omnia ex variis licet tractatibus collecta temporis indicia in ſæculum quartum conſpirent, & quidem ita ut ex iis alia non ante medium idem ſæculum, alia vero non ſæculo poſteriori Auctorem ſcripſiſſe plane convincant? In priorem partem, de qua una cum pluribus quæſtio eſt, pleraque ex pluribus tractatibus conjecta ſunt: de ſecunda autem, quam nemo impugnavit, aperta ſunt, quæ ex Theodoſiani Codicis legibus allegavimus §. 5. unde Auctor tractatum ſeptimum libri primi ſcripſiſſe ſtatuimus ante annum 391. quod teſtimonium etſi in re præſertim minime contentioſa ſatis ſuperque eſſe debeat; nihilo tamen minus duas animadverſiones paucis ſuggerere placet ex aliis tractatibus, ut cohærere omnes, idemque tempus omnes ſpectare cognoſcas. Primo ſecundas nuptias Auctor perſequitur acerbe tr. 5. & 16. lib. 1. quod antiquis licet ſæculis frequens fuerit, non tamen ultra quartum ſæculum adeo acriter reprehenſum facile invenies. Exinde eodem libro tr. 4. num. 1. & tr. 5. num. 6. virginum apud Ethnicos tum florentium meminit, quas Veſtales eſſe nihil dubii eſt. Has autem quarto quoque ſæculo florentes ex aliis auctoribus in adnotationibus noſtris oſtendimus: at quinto ſæculo nullæ fuerunt, cum poſt ſublatos eiſdem redditus, & prædia item ſublata a Gratiano, poſt Theodoſii Magni victoriam de Eugenio relatam An. 394. eodem Theodoſio imperante unica *vetula quædam ex virginibus Veſtalibus reliqua* memoretur a Zoſimo lib. 5. cap. 38. ex quo Veſtales animam tranſiſſe ad ultimum uſque Theodoſii ſenioris ævum, tum vero exſtinctas plane fuiſſe probat Lipſius in Syntagm. de Veſtalibus cap. 14. Sed de argumentis, quæ pro definienda ſeu circumſcribenda Auctoris ætate expiſcari potuimus, jam nimis fortaſſe multa. Ad objectiones ſtatim accedamus.

§. VIII.

Objectio de perſecutionibus & martyribus disjicitur. Brevis hiſtoria perſecutionum quarti ſæculi.

Quæ Baronium moverunt, cum ad res ſuperioribus paragraphis agitatas pertineant, ibidem rejecta nobis ſunt, uno illo excepto de Idololatriæ ſignis in numiſmatibus, quod tamen ex tr. 10. ductum adnotatione 11. ſatis dilutum invenies. Quæ porro Editores Veronenſes in præfationem contulerunt argumenta, ut Auctorem antiquiſſimum perſuaderent, omnia non tribus ſolum primis Eccleſiæ ſæculis conveniunt, ſed etiam quarto, & non nulla item quinto, quod partim ex dictis fit apertum, partim ex adnotationibus opportune apponendis patebit. Unum tantummodo, quod ex memoratis ab Auctore perſecutionibus atque martyribus ducitur, vehementius videri cuipiam poteſt; ut ad iſtud ſubruendum non ſatis ſint, quæ noſtras in adnotationes conjecimus. Itaque de hoc non nulla. Non duobus tantum, quæ ab iiſdem Editoribus allegantur, ſed tribus in locis perſecutionum, vel martyrum præſentis tum temporis occumbentium ſic explorata mentio. Tr. 6. de Patientia lib. 1. num. 8. *Tu quotidiana martyrum mater es & corona*. Tr. 27. lib. 2. n. 3. *perſecutionem* ſub vindemiæ allegoria fuſe depingit, & martyres memorat, quibus *violenta*, inquit, *infertur manus*, quique *ad ſupplicii locum deducuntur* ..... *ſumma omnium contumelia illuſi, a perſecutoribus jugulantur &c.* Tandem tr. 45. ejuſdem libri: *Autumnus quoque martyrii locus eſt, in quo non vitis, ſed foſſoris ſanguis effunditur*. Quibus in locis cum perſecutiones & martyres indicentur præſentes, immo & *quotidiani*, qui in quartum ſæculum a Chriſtianis Imperatoribus occupatum cadere nequaquam creduntur; Auctoris ætas ad perſecutionum tempus evehenda colligitur.

At primo animadvertendum eſt, id generis locutiones in aliis quarti quoque ſæculi auctoribus legi; inter quas audienda illa Hilarii ex Commentario in pſalmum 112.

n. 10.

Digitized by Google

n. 10. de fidelium injuriis loquentis: *Cædimur, maledicimur, fugamur, necamur ferro, flammis, profundo, deſævitur in noſtram verecundiam, deſævitur in corpora: dolor nobis eſt injuriis*. Alia teſtimonia videſis adnot. 20. in tract. 27. l. 2. Quid porro, ſi falſa inolevit opinio, nullas quarto ſæculo perſecutiones, martyres nullos fuiſſe? Nonne Conſtantio imperante magno Arianorum patrono dira in Catholicos Nicenæ fidei defenſores perſecutio deſæviit, qua alii in exſilium deportati, alii eculeo torti, alii etiam morte multati fuerunt? Hinc Hilarius in libro adverſus Conſtantium num. 2. Catholicos ad martyrium hortatur; & Liberius in epiſtola ad *Confeſſores* ante exſilium ſuum ſcripta, quæ exſtat apud Hilarium fragm. 6. his verbis utitur n. 1. *Jam ad futuram gloriam martyres vos deſignavit*. Similiter Athanaſius in Apolog. ad Conſtant. n. 32. p. 316. *Nam ſi ii, qui adverſus me ſubſcribere recuſabant, tot tantiſque malis ſunt affecti; ſi laici, qui cum Arianis communicare noluerunt, capitis damnati ſunt &c.* Quibus ſimilia tradens Hilarius in libro adverſus Conſtantium n. 11. Toloſanæ Eccleſiæ *clericos fuſtibus cæſos, diacones plumbo eliſos* teſtatur. Hac revocandæ illæ cædes in Alexandrina Eccleſia Georgio invadente peractæ, quas Athanaſius conſiderans in epiſt. ad Orthodoxos, *ne multus ſim in ſcribendo*, inquit, *perſecutio adeſt, qualis unquam antea adverſus Eccleſiam oborta eſt*; unde eminentiſſimus Annalium parens Cardinalis Baronius iis relatis, quæ ad Conſtantii perſecutionem pertinent, jure concludit n. 87. ad An. 355. *Ex iis, quæ dicta ſunt de quarumdam Eccleſiarum vexatione, quid ceteræ paſſæ ſint, licet potius exiſtimare, quam ſcribere: ſi enim tot tantaque eſſe memorantur, quæ ex diverſorum temporum ſcriptorum fragmentis collecta nuper recenſuimus; qualia quantave reliqua fuiſſe putanda ſunt, quæ ſepultæ ſilentio remanſerunt, cum ſi vel unius Eccleſiæ, cui catholicus in communione catholica cleri atque populi præeſſet Epiſcopus, res conſcriptæ fuiſſent, grande volumen ex illatis ab Arianis cladibus procul dubio diligens hiſtoricus confeciſſet*.

Deinde eodem Conſtantio imperante Sapor Perſarum Rex Romanis infeſtus magnam adverſus Chriſtianos perſecutionem commovit, in qua plura Chriſtianorum millia objerunt, Hieronymo teſte in Chronico. Sozomenus l. 2. a capite primo ad decimum tertium hanc perſecutionem fuſe deſcribit, pluresque e martyribus nominat, in eoque ſolummodo errat, quod illam ad Conſtantini ævum referat, dum ex antiquiori Hieronymi teſtimonio aliiſque a Valeſio adductis in notatione ad caput 13. exploratum eſt, id generis perſecutionem cœpiſſe An. 347. productamque fuiſſe uſque ad Regis ejus mortem, qui diem obiit An. 380. uti Ruinartius *in Actis ſinceris* rectiſſime probat, ubi præter memorata a Sozomeno aliorum acta martyrum ea in perſecutione functorum ſuppeditat.

Conſtantium Julianus excepit, qui tametſi nullam in Chriſtianos apertam perſecutionem indixit, non pauci tamen, ipſo imperante, martyrii palmam confecuti probantur ex iis actis, quæ laudatus Ruinartius inter ſincera publici juris fecit; ut illum proinde in perſecutorum catalogum jure retulerit Auguſtinus l. 18. de Civ. Dei c. 52. Juliano interfecto An. 363. poſt breve Joviani imperium Valentinianus ſucceſſit, qui ſubinde Valentem fratrem in imperii ſocietatem aſſumſit. Hic autem poſtremus Conſtantio multo vehementior fuit in tuenda Arianorum hæreſi, fideque catholica oppugnanda per Orientem, cui præerat; de qua perſecutione Auguſtinus eodem libro c. 52. hæc ſcripta reliquit. *Poſtremo noſtra memoria Valens ... Arianus, nonne magna perſecutione per Orientis partes catholicam vaſtavit fidem*; & lib. 2. contra litteras Petiliani n. 208. *Quærant quid Catholica in Oriente perpeſſa ſit, quando Valens imperabat Arianus*. Hinc procul dubio S. Ambroſius l. 2. de Fide c. 16. perſecutiones appellans, quas ab Arianorum perfidia, nimirum ſub Conſtantio & Valente, Catholici paſſi ſunt, num. 140. ſic loquitur: *Non libet confeſſorum neces, tormenta, exſilia recordari*: & n. 141. *Sed jam ſatis ſuperque, omnipotens Deus, noſtro exitio noſtroque ſanguine confeſſorum neces, exſilia ſacerdotum, & nefas tantæ impietatis eluimus*, bello ſcilicet Gothico, ex quo tanta in Romanum Imperium pernicies manavit: & lib. 3. de Fide c. 15. n. 128. *Librum ſacerdotalem* (ideſt Nicænam fidem) *quis noſtrum reſignare audeat, ſignatum a confeſſoribus, & multorum jam martyrio conſecratum? quem ... qui violare non auſi ſunt, confeſſores & martyres exſtiterunt*.

ſtiterunt . Quomodo ſidem eorum poſſumus denegare , quorum victoriam prædicamus ?

Dum Valens Arianus in Oriente Catholicos perſequebatur, Athanaricus Gothorum Rex in Occidente contra eoſdem pugnabat . Habemus etiam nunc præſtantiſſimas Eccleſiæ Gothicæ litteras ad Eccleſiam Cappadocem ſcriptas anno 372. in quibus S. Sabæ martyrium deſcribitur . De hac perſecutione a variis coævis auctoribus firmata , quorum teſtimonia Ruinartius in acta S. Sabæ martyris allegat , Auguſtinus libro 18. de Civitate Dei cap. 52. hæc ſcripſit : *Non eſt perſecutio computanda , quando Rex Gothorum in ipſa Gothia perſecutus eſt Chriſtianos crudelitate mirabili , cum ſibi non eſſent niſi Catholici , quorum plurimi martyrio coronati ſunt ?* Præterea Chriſtianos barbarorum illorum captivos *idolorum contagiis metu mortis inquinatos* , didicimus ex Ambroſio lib. 2. de Offic. cap. 28. & ex his eos morti affectos intelligimus, qui Chriſtianæ fidei non valedixiſſent, nec Idolis immolaſſent.

Tandem Pagani cum vel Imperatorum mandato , vel Chriſtianorum zelo , templa idolorum everti , ſimulacra comminui , vel etiam propinquos veteri ſuperſtitione relicta Chriſto nomen dare , ſibique quodam modo eripi viderunt , nonne furore quodam perciti , ſeditione facta , in Chriſtianos quoslibet impetum fecere , pluresque interfecerunt ? Legantur acta martyrum Anaunenſium Vigiliique Tridentini Epiſcopi , qui ſub finem quoque ſæculi quarti in finitimo Tridentino agro a Paganis occiſi ſunt . Huc ſpectant illa S. Ambroſii lib. 1. de Officiis miniſtrorum cap. 42. num. 17. *Cavendum etiam reor , ne dum aliqui nimia gloriæ cupiditate , inſolentius abutantur poteſtatibus , & plerumque averſos a nobis animos Gentilium in ſtudia perſecutionis excitent atque inflamment ad iracundiam . Itaque illi ut perſeverare poſſint , & ſupplicia vincere , quantos perire faciunt ?* ubi perſecutores & martyres indicatos vides . Quæ verba procul dubio perſecutiones ſpectant excitatas a catholicis quibuſdam Clericis , vel Monachis , qui dum nimio Chriſtianæ religionis zelo *poteſtates* adverſus idolorum templa , in Oriente præſertim , commovebant , Gentium indignationem adverſus Chriſtianos concitarunt , in quibus aliquos quidem per hæc tempora a Paganis tumultuoſe concurrentibus occiſos ſacri Annales teſtantur . Poſt tot perſecutionum quarti ſæculi teſtimonia quis perſecutiones , vel martyres aliquot in tractatibus ab Auctore noſtro memoratos urgere amplius auſit , ut contra evidentiſſima argumenta ſuperioribus paragraphis propoſita illum a quarto ſæculo excludendum contendat ?

CAPUT TERTIUM.

Probatur Auctorem tractatuum , quem vixiſſe oſtendimus ſæculo IV. eſſe S. Zenonem Epiſcopum Veronenſem.

§. I.

Memoratos tractatus huic Zenoni ſemper attributos & codicibus , & antiquis teſtibus , & Veronenſis Eccleſiæ traditione oſtenditur .

SED jam tempus eſt , ut ad tertium controverſiæ caput , quod propoſiti noſtri potiſſimum eſt , accedamus : nimirum num is , quem unicum omnium indicatorum tractatuum auctorem eſſe capite primo , & auctorem quidem quarti ſæculi capite ſecundo hactenus demonſtravimus , num is , inquam , ſit S. Zeno Epiſcopus Veronenſis . Quod ut probetur , duo nobis probanda eſſe intelligimus : primum laudatos tractatus huic uni Zenoni ſemper fuiſſe attributos , tum vero ejus ætatem in quartum ſæculum commode cadere . Ad primum autem quod pertinet , Zenoni quidem hos tractatus nominatim adſcribunt manuſcripti omnes codices non tam generali illa inſcriptione , quæ codicibus præfigitur , quam non nullis formulis in capite , vel in fine aliquot tractatuum appoſitis , quibus unicus omnium auctor , quem cap. 1. ſtatuimus , S. Zeno aperte nominatur , ut ex dictis eodem capite §. 1. colligere licet . Solum cum prima

editio

Digitized by Google

editio e Guarini ſchedis ſumta prodiiſſet An. 1508. nec codices eſſent cogniti; nonnulli, qui non codices modo, ſed nec editionem ipſam viderunt, ex non bene intellectis Sixti Senenſis verbis perperam opinati ſunt, Guarinum ipſum hos tractatus Zenoni affixiſſe, eorumque procuraſſe editionem, unde de illis *nulla exſtet apud veteres mentio*; quæ poſtrema animadverſio Cardinali Bellarmino graviſſima viſa eſt, memoratis inter ceteros Euſebio atque Hieronymo, apud quos de Zenone Veronenſi ſummum ſilentium.

At de ſomnio, quo tractatuum ſuppoſitio & editio Guarino impingitur, nihil attinet dicere, cum illud præter fidem codicum ipſa editionis verba in generali præfatione relata ſatis disjiciant. Quod vero Bellarminum movit Euſebii Hieronymique ſilentium, facile expungitur. Euſebius enim de Zenone non potuit ſcribere, cum is aliquanto poſt Euſebii ætatem floruerit. Ipſe vero Hieronymus, qui de Scriptoribus Eccleſiaſticis catalogum texuit An. 392. paullo poſt noſtri Scriptoris obitum, reſponſionem ſatis idoneam ſuppeditat in ejuſdem operis prologo, ubi plures præſertim id ætatis Scriptores omiſſum iri præſentiens, ne ob id in invidiam devocaretur, his ſeſe verbis excuſat: *Si qui autem de his, qui uſque hodie ſcriptitant, a me in hoc volumine prætermiſſi ſunt, ſibi magis, quam mihi debebunt imputare. Neque enim celantes ſcripta ſua de his, qui longe ſunt, noſſe potui, & quod aliis forſitan ſit notum, mihi in hoc terrarum angulo fuerit ignotum. Certe cum ſcriptis ſuis claruerint, non magnopere noſtri ſilentii diſpendia ſuſpirabunt.* Enimvero quis ſpuria umquam venditavit Athenagoræ & Commodiani opera, de quibus Hieronymus nihil meminit? qui Julii item Firmici Materni & Philaſtrii libros ob materiam multo celebres eodem Auctoris noſtri ſæculo ac ætate ſcriptos præterivit, ut nemo tamen illos in dubium vocaverit. Adde quod tractatuum, ſeu concionum auctores ab antiquis raro nominati leguntur. Quis mentionem fecit S. Gaudentii Epiſcopi Brixiani, qui tamen ipſe Zenoni ſuppar, tractatus magis elaboratos vivens collegit & edidit? Quis umquam meminerat ſermonum S. Petri Chryſologi, antequam a P. Pezio ederetur Anonymus Mellicenſis, qui unus ex antiquis eum idcirco inter Eccleſiaſticos Scriptores retulit? Gennadius, qui epiſtolarum S. Leonis teſtimonium locuples profudit, de ſermonibus ne verbum quidem. Alia id generis multa dimittimus, cum ad ſimilia refellenda pluribus neceſſe non ſit.

Mirum porro maxime accidit inventos eſſe, qui de Zenone noſtro ſcriberent, nullam ſermonum ejus factam fuiſſe mentionem, antequam illi ederentur Venetiis An. 1508. cum a Veronenſibus jamdiu aliquot antiquiores ea editione teſtes prolati fuerint. Baptiſta Perettus in Latinis ſcholiis ad Vitam S. Zenonis ab ipſomet Italice conſcriptam edidit Carmen Michaelis Foſſati lucubratum An. 1482. in quo hi verſus leguntur.

Zeno ſacer, patriæque pater, tua muſa tuorum
Sermonum codex quanta docet fuerit.

Ne vero ejus opuſculi raritas obtrudatur, editores Veronenſes in præfatione, quæ in Bibliothecis quoque Patrum Zenonis operibus præfigitur, duos alios teſtes allegarunt, Flavium Blondum ſæculi XV. ſcriptorem in Ital. Ill. reg. 9. & Petrum de Natalibus Epiſcopum ſcriptorem ſæculi XIV. lib. 1. Catalog. Sanctorum cap. 43. Perettus porro in ſcholiis memoratis addidit Guillelmum Paſtrengum, qui medio circiter ſæculo XIV. floruit. Hic autem in perraro opere in editis inſcripto *de Originibus rerum*, ſed perperam, dum (ut optime animadvertit Scipio Maffejus lib. 2. de Scriptoribus Veronenſibus) hæc inſcriptio ad ſecundum ſolummodo Paſtrengi libellum pertinet; primus autem illi præmiſſus ex auctoris mente & materia ipſa de Viris Illuſtribus inſcribendus fuerat; Paſtrengus, inquam in hoc de Viris Illuſtribus libello pag. 77. S. Zenonis tractatibus recenſitis, hæc ſubjicit: *Omnia hæc opuſcula memorabilis Joannes presbyter, majoris eccleſiæ Manſionarius, ſe vidiſſe & legiſſe teſtatur.* Præter hos autem a Veronenſibus allegatos teſtes alii antiquiores multo & omni exceptione majores ſuppetunt. Petrus Calo Ordinis Prædicatorum, qui duo volumina de Vitis Sanctorum collegit ineunte ſæculo XIV. a Petro de Natalibus laudata, in fine Hiſtoriæ elevationis corporis S. Zenonis editæ ab Henſchenio ex Mſ. Barberino

tom. 2.

tom. 2. Aprilis pag. 76. non ſolum memorat Zenonis tractatus, ſed teſtatur etiam eos *pulchro & ſubtili ſtilo editos ſe vidiſſe in duobus voluminibus* (ideſt duobus libris diſpertitos, ut in Mſſ. viſuntur) *apud S. Zenonem de Verona*, ideſt in Monaſterio S. Zenonis Veroneſi. Eodem ineunte ſæculo XIV. Imperialem Hiſtoriam, ex qua Panvinius noſter in Antiquitatibus Veronenſibus conſcribendis non nihil profecit, Joannes quidam ab eodem Panvinio Diaconus Veronenſis, a Paſtrengo autem fere coævo *presbyter manſionarius* nuncupatus, ſcripſit. Is autem lib. 1. ejus hiſtoriæ, ea qua adhuc nunc manuſcriptæ Hieronymus Tartarotius quædam excerpta ad nos perhumaniter miſit, eamdem tractatuum Zenonis indicem texit, quem tum Guillelmus Paſtrengus, tum Petrus de Natalibus totidem verbis tranſcripſiſſe noſcuntur, & addit: *Hæc ipſius ſcripta & tractatus ipſe legi & vidi*. E regione hujus indicis hæc marginalis notatio in eodem codice legitur, quæ aliud Scriptoris noſtri teſtimonium profert. *Hos omnes ſuprascriptos libros* (ſermones S. Zenonis a Joanne presbytero deſignatos intelligit) *ego Leonardus Judex de Quinto de Verona habeo, qui ſunt elegantiſſimo ſtilo*. Hic autem Leonardus Judex *de Quinto*, qui nominatur in documento Anni 1376. apud Ughellium tom. 5. pag. 885. Veronæ florentiſſimam bibliothecam habuit, quam ſub An. 1388. Venetias tranſtuliſſe proditur a Mazagagia in opere Mſ. Muſellianæ bibliothecæ inſcripto *de Modernis geſtis* lib. 3. cap. 8. Ante hocce tempus in antiquiſſimo Veronenſis Capituli manuſcripto, qui Hieronymi & Gennadii catalogum continet *de Viris Illuſtribus*, Zenonis nomen poſteriori manu additum legitur, propterea quod is ſcriptores inter Eccleſiaſticos vel tum temporis recenſeretur. Sæculo XI. aut ad ſummum XII. Anonymus quidam, Veronenſis Cœnobii monachus, S. Zenonis vitam ſcribens, ejus ſermones ſe legiſſe aperte oſtendit; illum enim inducit loquentem duplici concione, quarum altera initium & finem tr. 6. *de Patientia* l. 1. iiſdem verbis exprimit, altera vero in eamdem rationem ſumta eſt ex tract. 32. & 42. lib. 2. Vide monumenta Hiſtoriæ Diplomaticæ ſubjecta, & edita a Marchione Maffejo pag. 326. Sæculo decimo Ratherius Veronenſis Epiſcopus plurium operum ſcriptor id temporis præſtantiſſimus, S. Zenonem prædeceſſorem ſuum ſermonum auctorem palam novit, quippe qui ter ex ipſius tractatu *de Juda* teſtimonium recitat, quod in eo quidem tractatu nunc 14. lib. 1. exhibetur; & hic tractatus ille eſt, quem in Veronenſi Eccleſia olim publice lectum Dominica tertia Quadrageſimæ ex Urbinate codice adnot. 1. obſervavimus. His autem formulis Zenonem Ratherius appellat. Primo part. 1. *de Contemtu canonum* pag. 358. tom. 2. Spicilegii Acheriani noviſſimæ editionis: *Utar ut heic auctoritate Zenonis beati, in ſermone videlicet, quem de Juda Patriarcha & Thamar nuru ipſius more ſuo luculentiſſime fecit, dicentis &c.* Rurſum poſt pauca, *Ut Zeno ſanctus affirmat:* ac tandem expreſſius in Synodica ad Presbyteros pag. 377. *Cum ſpecialis noſter Doctor atque proviſor, Beatus utique Zeno, dicat &c.*

Sed quid in recenſendis antiquis teſtibus immoramur diutius, ſi omnium vetuſtiſſimum præſtantiſſimumque teſtimonium ſuppetit ea Mſ. Remenſi, quem Hincmari Archiepiſcopi nomine prænotatum, monaſterioque S. Remigii dono traditum in præfatione vidimus? ubi etiam animadvertimus hunc codicem, antequam in Hincmari manus veniret, in Veronenſis Eccleſiæ uſum jamdiu fuiſſe, ut ipſa Hincmari ætate, ideſt ſæculo IX. antiquior aliquanto habendus ſit. In hoc autem perſpicue, non minus ac in aliis poſterioris ævi codicibus, & in inſcriptione & in formulis paullo ante laudatis S. Zeno tractatuum auctor pluries adſeritur. Quid quod hic idem codex in Veronenſi Eccleſia olim adhibitus, ejuſdem Eccleſiæ antiquam de S. Zenone auctore traditionem ſuppeditat? In pluribus nimirum ejus codicis adnotationibus antiquo charactere ad marginem appoſitis, quas in præfatione deſcripſimus plures tractatus jamdiu olim inter ſacra Eccleſiaſtica officia a noſtris Epiſcopis, vel Diaconibus ex eodem codice publice lecti traduntur. Quis porro in tam antiquo & explorato Veronenſis Eccleſiæ ritu non plane agnoſcat, horum tractatuum, qui tam præcipuo, vetuſto, ac ſolenni liturgiæ Veronenſis uſu adoptati fuerunt, auctorem ab eadem Eccleſia ſemper habitum S. Zenonem Epiſcopum: cujus merita ſicut eum huic urbi dederunt patronum, ita & ſermones ſucceſſoribus adeo commendarunt, ut ex iis plures in quaſdam ſacrorum myſteriorum formulas in annos ſingulos ſtatis diebus recitandas transferint?

Sane

Digitized by Google

Sane ſi alterius externi, vel minus digni Antiſtitis fuiſſent auctoris, incredibile plane eſt ſub S. Zenonis nomine in propriam quodam modo hujus unius Eccleſiæ liturgiam potuiſſe commigrare, & diutius in eadem Eccleſia publice legi. Itaque quis dubitare amplius queat, tractatus XCI. quos unius eſſe auctoris capite primo oſtendimus, non alium habere auctorem, quam S. Zenonem Epiſcopum Veronenſem, cui illos & tot variarum urbium ac provinciarum codices, & tot Scriptorum teſtimonia, & Veronenſis etiam Eccleſiæ traditio vindicat?

§. II.

Vulgare præjudicium de S. Zenonis ævo ſub Gallieno, quod unum hactenus conſtitutis opponitur, ad examen revocatur. Baronis Ughelliique ſententia de duplici Zenone, quorum alter ſub Gallieno floruerit, alter quarto ſæculo tractatuum auctor ſit, omnino nova. Unus tantum Zeno Epiſcopus Veronenſi Eccleſiæ ex omnibus documentis agnitus, unde Baronius ſententiam retractavit. Præjudicii memorati origo & fundamentum.

HIS argumentis definito Auctore nihil de ætate ejus addere oporteret. Si enim auctor tractatuum quarto ſæculo floruiſſe demonſtratum nobis eſt evidenter c. 2. palam ſequitur Zenonem, quem tot & codicibus & teſtibus & Veronenſis ipſius Eccleſiæ antiqua traditione eorumdem tractatuum auctorem eſſe hactenus oſtendimus, quarto quoque ſæculo florere debuiſſe, ac inter eos profecto ejuſdem ſæculi limites, quos ex certiſſimis tractatuum notis jam præſtituimus. At huic argumento licet exploratiſſimo unum illud vulgare præjudicium opponitur, quo S. Zeno Gallieno imperante, ſeu tertio ſæculo vixiſſe creditur; cui præjudicio traditionis nomine Veronenſis Eccleſiæ a non nullis divendito, ne ſe objicerent Cardinalis Baronius in prima editione Martyrologii, & Ferdinandus Ughellius tom. 5. Italiæ ſacræ, duos Zenones Veronenſes Epiſcopos admittendos putarant, quorum alter ſub Gallieno, uti tradebatur, obierit, alter vero, qui tractatuum ſit auctor, floruerit ſæculo quarto. At ſi exploratum omnino fecerimus, unicum Zenonem, cui ſermones vindicari poſſint ac debeant, ab Eccleſia Veronenſi ſemper agnitum, & hunc quidem non tertio, ſed quarto ſæculo claruiſſe; nihil erit amplius, quod reponatur.

Ante Baronium, (qui primus duos Zenones nullo documento intulit, eo ſolo argumento ductus, quod unum Zenonem quarti ſæculi auctorem ſermonum certiſſime cognoſceret, alium autem ſub Gallieno a Veronenſi Eccleſia cultum de Veronenſibus acceperit) de duobus Zenonibus hujus urbis Epiſcopis nemo umquam audierat. Huic quidem opinioni ipſa Veronenſis Eccleſiæ traditio refragatur aperte, quæ non niſi unum Zenonem ſemper agnovit, & ita quidem ut, quem Sanctum & magnum urbis patronum coluit, eumdem quoque ſermonum ſcriptorem perpetuo habuerit. Id liquet ex univerſis variorum ſæculorum auctoribus, quos paullo ante allegavimus, & ex manuſcriptis item omnibus, quorum tres decimo tertio ſæculo ſcripti fuerunt, unus autem ante nonum exaratus fuit, ut Eccleſiæ ipſi Veronenſi in publicis officiis uſui eſſet. Inter hæc Veronenſis Eccleſiæ teſtimonia animadvertenda præcipue ſunt illa Ratherii, & Mſ. Remenſis, quæ majorem antiquitatem & auctoritatem præferunt. Ratherius ter, ut ſupra innuimus, Zenonem ejuſdem tractatus auctorem allegat, & ubique eum aut *Beatum*, aut *Sanctum* appellat, quod is tum haberetur ſermonum auctor, qui ab hac Eccleſia inter Sanctos colebatur. Advertenda autem potiſſimum illa Synodicæ: *Cum ſpecialis noſter Doctor atque proviſor, Beatus utique Zeno, dicat in ſermone utique, quem de Juda filio Jacob & Thamar nuru ipſius elegantiſſime compoſuit.* Hic autem Zeno *ſpecialis Doctor & proviſor* ſeu patronus *noſter* & fuit ſemper, & adhuc eſt S. Zeno, quem idem Ratherius ſimili formula in Apologetico pag. 366. tom. 2. Spicilegii Acheriani, ubi *baſilicam* ejus memorat, *peculiarem noſtrum patronum* appellat. Ex manuſcripto porro Remenſi, qui aliquot tractatus inter ſacra Veronenſis Eccleſiæ myſteria ab Epiſcopis, vel Diaconibus lectos memorat, nonne & Veronenſem Epiſcopum, & Sanctum, ut ibidem inſcribitur, auctorem ab eadem Ec-

cleſia

eleſia habitum palam cognoſcimus ? Neque vero audiendus Ferdinandus Ughellius, qui ut hæc forte conciliaret, ſecundum quoque Zenonem, auctorem, uti putatur, tractatuum, Sanctis adſcripſit, cum unum tantum Zenonem inter Sanctos Epiſcopos Veronenſis Eccleſia recenſuerit ſemper, atque recenſeat. Quin mirandum maxime eſt, quod cum ille alterum hunc Zenonem Veronenſi Eccleſiæ incognitum, in Epiſcoporum Veronenſium ſeriem intruſerit Baronio duce, qui primus & unus hanc ſententiam in prima Martyrologii editione indicaverat, eumdemque præterea ipſe *Sanctum* ex arbitrio finxerit: Baronium potius ducem ſecutus non ſit, qui Veronenſis traditionis admonitus ab iis, qui Veronenſem Zenonis editionem curarunt, priorem de duplici Zenone ſententiam jamdiu abjecerat, & ſecundis in Martyrologium curis retractaverat his verbis: *En quo autem, ut accepimus, non recipit Veronenſis Eccleſia duos Zenones, a priori noſtra ſententia haud inviti recedimus.*

Atqui huic Veronenſi traditioni, quam hactenus oſtendimus, alia opponi videtur ejuſdem Eccleſiæ traditio, qua idem Zeno ſub Gallieno martyr proditur, quod cum ætate Auctoris ſermonum conciliari non poteſt. Zenonis martyrium heic expungere conſilium noſtrum non eſt, de quo plura diſſert. 3. cap. 2. ſed eam ætatem, quæ ad Gallieni imperium evehitur. Cui traditioni, ſeu potius præjudicio unus Coronatus Notarius ſeptimi, vel octavi ſæculi ſcriptor fundamentum poſuit, ex quo alii ſubinde antiquitatem, non Zenoni ſolum, ſed Veronenſi etiam Eccleſiæ honorificam prædicarunt. Hoc vero Coronati fundamentum ut exſcindamus, duo antiqua monumenta omni exceptione majora primum conſideranda proponemus, quibus Zeno, quem non niſi unicum Eccleſia Veronenſis agnovit, vixiſſe oſtenditur ſæculo quarto: tum vero ipſius Coronati opuſculo ad calculum revocato, ex pluribus ejus hac in hiſtoria lapſibus præſentis quoque fabellæ elevabimus fidem, ejuſque occaſionem vel originem, ſi fieri poterit, expiſcari & indicare conabimur.

§. III.

S. Zenonem vixiſſe quarto ſæculo convincitur ex S. Ambroſii epiſtola ad Syagrium: Id ipſum ſtatuit antiquus ordo Epiſcoporum Veronenſium, quem ex diptychis manaſſe palam eſt.

PRimum documentum ſit epiſtola 5. S. Ambroſii ad Syagrium, quem Veronenſem Epiſcopum tum fuiſſe, ipſius epiſtolæ contextus plane convincit. In hac autem epiſtola num. 1. Ambroſius Indiciæ virginis mentionem facit, quam *puellam Zenonis ſanctæ memoriæ judicio probatam, ejuſque ſanctificatam benedictione* teſtatur. Hæc autem virgo, quæ Syagrii juriſdictioni ſubjecta tota epiſtola proditur, Veronenſis utique virgo fuit; & *Zeno ſanctæ memoriæ*, qui eam probavit & benedixit, eſt procul dubio S. Zeno Epiſcopus Veronenſis, cum exploratum ſit, non alium id temporis benedixiſſe ac ſacraſſe virgines, niſi qui ſummo Sacerdotio fungeretur. Neque opponat quiſpiam cum Editoribus Veronenſibus, Indiciam alius urbis civem ab alio Zenone velari, ſubindeque Veronam accedere potuiſſe, ut una cum ſorore, quæ Maximo Veronenſi nupſerat, vitam exigeret. Hæc enim dicere facile eſt, probare autem non item. Si vero cum adverſus præjudicia quædam apertum aliquod documentum profertur, ejuſmodi commenta in præjudicii gratiam liceret ingerere, quid adeo firmum & certum unquam eſſet, ut evelli & eludi hac ratione non poſſet? Jure itaque hoc argumentum, quod ex Ambroſii epiſtola ducitur, poſt P. Labbeum omnino convincens, & evidens omnibus viſum eſt, ut nihili faciendam putarint Editorum Veronenſium reſponſionem, eamque ne mentione quidem dignam eruditi judicarint. Quid ſi ex iis ipſis, quæ in Ambroſii epiſtola narrantur, Indiciam virginem Veronenſem fuiſſe luculentius confirmemus? Etenim Maximus ſororis vir, poſtquam lite adverſus Indiciam mota, de quibuſdam bonis *judicio attentaſſet*; cum vehementer angeretur, *quod virgo in agro affinitatis ſuæ refugiſſet conſortium; muro interjecto* (in eadem utique domo) *diſcretas ædes uxoris ſuæ ac virginis, diviſamque germanitatis inter ſorores ſocietatem* eſſe juſſerat, uti traditur num. 17. pag. 769. quod argumentum eſt evidens,

mediæ

mediæ domus partem ad Indiciam ſpectaſſe ; ſi enim ex alia urbe Veronam advenisset, Maximus pro hoſtili & averſo in illam animo eam domo & urbe pellere, ac in ſuam patriam remittere potuiſſet. Sed tranſeamus ad alia.

Secundum documentum colligitur ex antiqua octo priorum Veronenſium Antiſtitum ſerie, quam pluribus monumentis cuſtoditam diligenter accepimus, quoad ex præjudicata de Zenonis ævo ſententia aliam ſeriem recentiores proprio marte compingere non dubitarunt. Ea ſeries Panvinio teſte Antiquit. Ver. lib. 4. c. 3. legebatur in Hiſtoria imperiali Joannis, cujus §. 1. mentionem fecimus ; & pars quidem ejus in rem noſtram præcipua, quæ poſteriorum quinque Epiſcoporum ordinem prodit, continetur in eo fragmento, quod ex illa imperiali Hiſtoria manuſcripta nobis excerpſit Hieronymus Tartarotius in hæc verba : *Beatus Zeno Epiſcopus Veronenſis, doctor egregius, octavus ejuſdem civitatis Epiſcopus. Nam poſt S. Proculum, qui quartus fuit Epiſcopus, pontificatum ſuſcepit S. Saturninus, cui Lucillus ſucceſſit, poſt quem S. Gricinus doctor, cui B. Zeno ſucceſſit*. Hunc eumdem ordinem in vetuſtiori auctore legimus, qui Rhythmum de Veronæ laudibus ſcripſit. Id opuſculum in Mſ. Lobienſis monaſterii inventum (quo allatum credi poteſt a Ratherio Epiſcopo, cum a Verona exſul in illud monaſterium, unde exierat, ſe ſe recepit) primus in ſolutæ orationis rationem publici juris fecit Mabillonius in Analectis, tum vero noſter Marchio Maffejus in Rhythmi formam recuſit inter monumenta, quæ ad calcem diplomaticæ Hiſtoriæ edidit. Hic Rhythmus integer erat etiam in Mſ. cœnobii Ariminenſis Cæleſtinorum, ejuſque fragmentum (ad Zenonem ordinemque quod pertinet) tranſcriptum cernitur in fine codicis monaſterii Zenoniani Sancti Zenonis tractatus continentis ; & integer item Veronæ habebatur in alio codice apud Jeſuatos monaſterium S. Bartholomæi in monte olim incolentes, ſcriptus in fine Pentateuchi, quem in codice membranaceo litteris antiquiſſimis exaratum Bagata & Perettus teſtantur in libro inſcripto *Sanctorum Epiſcoporum Veronenſium antiqua monumenta* pag. 14. & ex eodem codice priorem Rhythmi ejus partem Hieronymus a Curte in Hiſtoriæ Veronenſis librum 1. tranſtulit. In Mſ. Zenoniano hic Rhythmus *ex Iſidori dictis* ſumtus traditur, idque ſe credere Hieronymus a Curte, nec non Bagata & Perettus memorati ſatis inſinuant ; cui errori illud occaſionem dediſſe videtur, quod in ſecundo Rhythmi verſu *Iſidorus* nominetur. At Rhythmus multo poſt Iſidorum ſcriptus palam proditur ex contextu, dum ſcilicet Veronæ Pipinus degeret, ideſt octavo ſæculo exeunte, vel ſaltem ineunte ſæculo IX. (Pipinus enim Italiæ Rex dictus fuit An. 781. & diem obiit ſupremum An. 810.) unde Anonymum Pipinianum hujus Rhythmi auctorem nominaturi deinceps ſumus. Itaque hic Anonymus his verſibus octo priorum Veronenſium Epiſcoporum ordinem prodit.

Primum Veronæ prædicavit Euprepus Epiſcopus,
Secundus Dimidrianus, tertius Simplicius,
Quartus Proculus Confeſſor Paſtor egregius,
Quintus fuit Saturninus, & ſextus Lucilius,
Septimus fuit Gricinus Doctor & Epiſcopus,
Octavus Paſtor & Confeſſor Zeno Martyr inclitus.

Hæc Epiſcoporum ſeries plurimi facienda eſt, quippe quam cuſtodire diligenter Eccleſiis maximæ curæ fuit, cum illos in diptychis ex ordine ſcribere, & inter miſſarum ſolennia ad ſecundum *Memento* omnes, etiam Sanctos, recitare ex antiqua diſciplina mos fuerit tum in Oriente, tum in Occidente in eam fere rationem, quam diſcimus ex libro Sacramentorum S. Gregorii edito a Menardo e Mſ. Corbejenſi ubi hæc habentur *in Miſſa pro Defuncto Epiſcopo, infra actionem* tom. 3. operum S. Gregorii pag. 215. *Super dyptica. Memento etiam Domine famulorum tuorum Ill. qui nos præceſſerunt, & dormiunt in ſomno pacis*. Poſt quæ nomina ſcripta in diptychis recitabantur ; unde ſequitur : *Item poſt lectionem*, nimirum diptychorum. *Iſtis Domine & omnibus in Chriſto quieſcentibus &c.* Hic autem ritus poſt Anonymi quoque Pipiniani ætatem viguit, ut ex teſtimoniis liquet allatis a P. Martene tom. 1. de antiquis Eccleſiæ Ritibus lib. 1. cap. 4. art. 7. num. 24. pag. 408. Inter hæc maxime memorandum videtur illud ex Romano Ordine Eccleſiæ Ambianenſis anni 1120. ubi

ſcriptum legitur : *Memento Domine &c. eorum , nempe Firmini &c.* ubi xaat. Epiſcoporum ejuſdem urbis nomina recenſentur ; nec non aliud ea Miſſali Mozaarabico Cardinalis Ximenii , iu quo louga Toletanorum Antiſtitum ſeries deſcribitur apud eumdem Martene art. 12. pag. 460. Neque difficultatem faciat , ſi non in omnibus Miſſalium antiquorum Canonibus ad *Memento* omnium cujuſque Eccleſiæ Antiſtitum nomina deſcribantur ; nam alibi plerumque adnotas *Ill. & Ill. memento* inſertus , pro quibus nunc N. & N. ſuffectum eſt , ex diptychis ipſis , vel alio ſimili monumento nominabantur ejus loci omnes propriæ Sedis Epiſcopi , unde in Mſ. Colbertino 2585. apud eumdem Martene poſt hæc verba , *Memento etiam Domine famulorum famularumque tuarum Ill. & Ill.* additur , *Epiſcoporum præſentis Eccleſiæ* . Ex ejuſmodi diptychorum Ordine Anonymus Pipinianus genuinam priorum Veronenſium Antiſtitum ſeriem reſcire & ſeribere potuit , ſicut illam deſcripſiſſe credimus Rampertum Epiſcopum Brixianum , qui ſequiori ævo in ſermone de Translatione S. Philaſtrii longiorem multo Epiſcoporum Brixianorum ordinem , ea diptychis utique cognitum , ſolis nominibus prodidit . Hæ igitur ejuſmodi quoque monumentorum ſeries , quæ ea ritu tam antiquo ac ſimplici proficiſcuntur , non uti in poſterioris ævi catalogis inventæ , ſed perinde ac ſi ea ipſis antiquis diptychis eſſent ſumtæ , verum antiquorum quoque Epiſcoporum ſibi ſuccedentium ordinem continere credendæ ſunt , ac ex iiſdem plures errores corrigi tutiſſime poſſunt , uti correxiſſe quidem nobis videmur recentiorem Ravennatum Epiſcoporum ordinem tom. 4. Operum Card. Noriſii, pag. 976. aliaque jamdiu emendavimus in aliis aliorum Epiſcoporum ordinibus in opere *de Originibus antiquiorum Italiæ Eccleſiarum ac Metropoleon* , quod multos ante annos lucubratum , cum licebit perficere , publici juris faciemus , ibique de ejuſmodi catalogorum ac diptychorum auctoritate & uſu plura fuſe diſputata invenies . Neque vero ſi quæ falſa poſterioribus catalogis inſerta ſunt , objiciantur , ut ex iis ordinia etiam Epiſcoporum fides elevetur ; nam ſola Epiſcoporum nomina in ordinem diſtributa ſumi potuerunt ea diptychis , in quibus nihil præter eorum nomina legebantur , ut proinde hæc ſeries ſatis tuta & vera habenda ſit ; ad hiſtorica autem facta vel chronicas etiam notas quod pertinet , cum hæc aliunde ſumi debuerint , pro monumentorum , e quibus ea petita ſuerunt , ratione , vel vera , vel fabuloſa Epiſcoporum ordini potuerunt interſeri , & ſæpe ex opinione vulgi fabulis leviter adſentienti intruſa ſunt non nulla , quæ ab eruditis falſiſſima demonſtrantur . Quod monitum præcipue volumus , ne quis omnibus præter Epiſcoporum ordinem Anonymi Pipiniani dictis fidem accommodandam exiſtimet ; cum ea , quæ de Gallieni Cæſaris filia inſeruit , falſa ſint , ut ſequenti paragrapho oſtendemus .

Ceterum hujus Anonymi ſeriem e diptychis derivatam ne quis amplius dubitet , luculentiſſimo , ut nobis quidem videtur , argumento confirmare placet . In ea ſerie S. Proculus ante S. Zenonem ponitur : in recentiorum vero ſententia , ut Zeno ad Gallieni ætatem pertingat , hic ante S. Proculum ſtatuendus eſt , cum Gallieno poſterior S. Proculi ætas aliunde ſtatuatur , ut mox videbimus . Porro S. Proculum ante Zenonem ſemper agnitum pluribus aliis hujus Eccleſiæ monumentis liquet : quippe S. Proculus ante S. Zenonem memoratur conſtanter in omnibus antiquis Miſſarum Canonibus , orationibus , epigrammatis , ac litaniis . Ita ex. gr. in Canone quatuor vetuſtorum codicum noſtræ Veronenſis Eccleſiæ *Proculi & Zenonis* ; in litaniis autem alterius Mſ. Capitularis ejuſdem Eccleſiæ *S. Procule , S. Zeno , S. Theodore &c.* Eodem ordine iidem Sancti deſcribuntur in quibuſdam orationibus , quas hic poſtremus capitularis codex exhibet , nec non in Romano Ordine ſæculi noni , quem ea alio Mſ. Capituli Veronenſis Franciſcus Blanchinius edidit in Prologomenis ad Anaſtaſium tom. 3. pag. 51. ac tandem in inſcriptione ejuſdem ætatis in S. Helenæ templo adhuc exſiſtente , quam apud Ughellium legere quiſque poterit tomo quinto pag. 781. Idem ordo deprehenditur etiam in antiquis litaniis e Mſ. Floriacenſi nongentorum annorum editis a P. Martene part. 3. de Antiq. Eccleſiæ Ritibus lib. 3. cap. 15. pag. 592. Id autem cur factum fuerit , nulla alia occurrere poteſt ratio , niſi quod S. Proculus ætate præceſſerit S. Zenonem , qui ceteroqui cum Veronenſis civitatis ſit magnus patronus , & univerſa in Eccleſia multo celebrior , ut diſſert. 3. oſtendemus ,

ſi non

Digitized by Google

ſi non impediſſet ætas, nominari primo loco debuiſſet. Ex his Miſſarum Canonibus & litaniis fragmenta huc pertinentia dabimus eadem diſſert. 3. cap. 4. ubi ad cultum Zenonis oſtendendum opportuuior erit locus. Hoc autem argumentum, quod ea antiqua quidem traditione & vero ordine originem ducit, Anonymi quoque Pipiniani ſeriem genuinam confirmat mirifice, & eos apertæ novitatis & erroris coarguit, qui veteri hoc ordine derelicto vel contemto, novum alium ad præjudicia tuenda invehendum putarunt.

Porro ut ad Zenonis ætatem ex hac Anonymi ſerie ſtatuendam veniamus, S. Proculus ibidem quartus eſt, ſextus autem S. Lucillus, quorum utrorumque ætatem ex aliis monumentis exploratam habemus. S. Proculus quarto ſæculo ineunte in vivis erat, cum Maximiano Imperante Veronam ducti fuere SS. Firmus & Ruſticus, qui ſubinde martyrio coronati ſunt, ut palam fit ea antiquis ipſorum Actis a Marchione Maffejo editis in calce diplomaticæ Hiſtoriæ pag. 303. Iu non nullis quidem actorum Mſſ. pro Maximiano Maximinus legitur, ad cujus proinde imperium Proculi ætatem evehendam quidam opinati ſunt: at cum ex Actis pateat Imperatorem id temporis Mediolani fuiſſe, Maximinus autem ea in urbe numquam fuerit, quippe qui via Italiam ingreſſus, in Aquilejæ obſidione mortem oppetiit, ut recte probavit noſter P. Petrus Paduanus ea ordine Conventualium apud Ughellium tom. 5. Italiæ Sacræ pag. 685. cumque pluribus exemplis liqueat, hæc duo nomina Maximiani & Maximini in codicibus promiſcue ſcribi facileque confundi; potior, immo & genuina apparet aliorum codicum *Maximianum* ſcribentium lectio, quæ quidem in antiquis Mſſ. quos viderunt & allegarunt Bollandi ſocii ad diem 24. Martii in S. Proculi, inventa eſt; Maximianum enim Mediolani fuiſſe, perſecutionemque intendiſſe adverſus Chriſtianos notiſſimum eſt: ac jure propterea S. Proculus & SS. Firmus ac Ruſticus in antiquis Martyrologiis omnibus, nec non in Romano referuntur ad Diocletiani Maximianique perſecutionem, quæ deſævire cœpit An. 303. Quartus itaque Veronenſis Epiſcopus quarto ineunte ſæculo floruit.

Accedamus ad ſextum, cui nomen Lucillus, ſeu ut in metri Rhythmici cauſſam ſcripſit Anonymus Pipinianus Lucillius, ſicut *Iſidorius* pro *Iſidorus* eadem de cauſſa ſcribendum verſu tertio Maffejus noſter oſtendit. Apud S. Hilarium in Fragmento 2. pag. 632. poſt ſynodicam Sardicenſem ad Julium Papam leguntur ſubſcriptiones Epiſcoporum LIX. in quibus vigeſimo loco *Lucius ab Italia de Verona*. Idem habetur inter ſubſcriptiones ab iiſdem Sardicenſibus Epiſcopis ſubjectas S. Athanaſii litteris ad clerum Mareotidis, quas ex antiquiſſimo Mſ. Capituli Veronenſis clariſſimus doctiſſimuſque noſter civis nuperrime produxit in lucem tom. 3. Obſervat. Litterar. pag. 38. *Lucii* pro *Lucilli* nomen ne moveat, S. Athanaſius eumdem, qui in ſynodicis ſubſcribitur Lucius, duobus in locis *Lucillum* appellavit: in Apologia ad Conſtantium numer. 3. pag. 297. *Λούκιλλος ὁ ἐν Βερώνῃ*, *Lucillus Veronæ*, quam urbem licet non deſignet in altera Apologia num. 50. pag. 168. tamen *Lucillus* ibidem nono loco appellatus inter eos Epiſcopos, qui Sardicenſi vel interfuerunt, vel conſenſerunt, Veronenſis eſſe cognoſcitur, diſtinctus a *Lucio*, qui ſexageſimo loco deſcriptus, eſt alterius urbis Epiſcopus, ut in ipſa quidem ſynodica Sardicenſi alter a Veronenſi eodem nomine ſubſcribitur. Igitur Lucius hic (Lucillus forte ob parvam ſtaturam diminutive vulgo dictus) inter Sardicenſes Patres fuit An. 347. immo ex Athanaſianæ Apologiæ verbis ad Conſtantium inter vivos adhuc fuiſſe videtur, cum Athanaſius eum librum ſcripſit, ideſt anno 356. vel ſaltem id temporis eum Athanaſius vivum appellans, de ejus morte nihil audierat. *Hujuſce rei teſtis eſt*, inquit, *Fortunatianus Aquilejæ Epiſcopus. Hoc ipſum poteſt patris Hoſii teſtimonio confirmari. Teſtis item Criſpinus Patavii, Lucillus Veronæ, Dionyſius Leidis, & Vincentius in Campania Epiſcopus. Et quia defuncti ſunt Maximinus &c.* quibus Athanaſius Lucillum a defunctis diſtinguens, vivum aperte credidit. Nunc ſi quartus Veronenſis Epiſcopus Proculus ineunte quarto ſæculo floruit, ſextus autem Lucillus vivebat adhuc poſt medium idem ſæculum anno 356. quis non ſtatim intelligat (cum de catalogi ordine ambigendam ex dictis non ſit) Zenonem, qui octavus recenſetur, aliquanto poſt hunc annum, ut intermedio ſeptimo Antiſti Gricino aliquid temporis licet bre-

viſſimi tribuatur, in Veronenſem cathedram adſcendiſſe; quod ſane tempus optime congruit cum ætate ejus Zenonis, qui a S. Ambroſio memoratur, & cum ea, quam tractatuum Auctori ſuperiori capite adſerendam evidentiſſime demonſtravimus; ac propterea error manifeſtus eſſe cognoſcitur ille, quo Zenonis ejuſdem ætas ad Gallieni imperium evehitur. Quem errorem, cum Coronatus Notarius, ex quo ceteri acceperunt, primus ſparſerit, ut ſuperius monuimus; ne quem auctoritas hujus vel leviter moveat, etſi ſatis eſſe deberent, quæ documentis hactenus propoſitis conſtituimus; majoris tamen roboris gratia ipſius hiſtoriam huc pertinentem ad examen vocare libet: quam ſi aliis capitibus fabuloſam & falſam evidenter oſtendemus, palam profecto fiet ebibiſſe eum ex turbido aliquo fonte, ut nihil ei cogamur fidere in chronica temporis notatione, cum præſertim hac in parte tot antiqua documenta jam conſiderata palam repugnent.

§. IV.

Coronati Notarii narratio, qua Gallieni Imperatoris ætas Zenoni attribuitur, expenſa, fabulis ſcatere oſtenditur.

CORONATUM Notarium vitam S. Zenonis ſeptimo, vel octavo ſæculo ſcripſiſſe in Admonitione ad monumenta videbimus. Hic autem de S. Zenonis vita proprie ſumta nihil fere prodit, adeo ut de Zenonis ipſius geſtis nihil litteris traditum accepiſſe videatur. Sed quemadmodum Ratherius decimi ſæculi Epiſcopus Veronenſis de S. Metrone aliquid dicturus, de quo nihil ſcriptum fuiſſe conqueritur, id dicere coactus fuit, *quod plebs indocta canebat*, ut liquet ex opuſculo ejuſdem Ratherii noviſſime edito in calce *Libri Juris civilis urbis Veronæ:* ita Coronatus ſcripturus aliqua de S. Zenone, de quo nihil exaratum calamo repererat, ea ſolum prodere debuit, quæ ob celebritatem & admirationem populi animis impreſſa, populari quadam traditione ferebantur, quædam nimirum inſignia miracula, de quibus diuturnior vigere ſolet memoria, quæ tamen ipſa ex populi ingenio multis additis, aliis demtis, vel mutatis a nativo ſtatu multum deficere, & falſis non nullis additamentis ita contaminari conſueverunt, ut quid verum falſumve ſit, internoſci & ſtatui ſæpiſſime nequeat. Hanc Coronati narrationem, quæ Gallienum tangit, legere poteris num. 4. & ſeq. in ipſa Vita, quam inter monumenta integram primo loco dabimus. In eam vero, ut quam improbabilia multa contineat, quiſque perſpiciat, hæc nunc adnotare placet. Primo mirum illud factum, quo unica Gallieni filia, Zenone ad Imperatorem per nuntios accito, a dæmone liberata mirifice traditur, adeo inſigne & ſolenne eſſe debuit, ut incredibile plane ſit, quod per quinque circiter ſæcula nihil de illo litteris quiſpiam prodiderit, primuſque qui ejus fecerit mentionem, ſeptimo vel octavo ſæculo Coronatus Notarius fuerit. Dein num. 5. monaſterium, in quo S. Zeno cum pluribus aliis & eodem quidem Zenonis nomine appellatis degeret, Veronæ publicum fuiſſe indicatur, quod de tribus primis ſæculis, cum Chriſtiani perſecutionum cauſſa latitantes, nihil publicæ ædificationis præferebant, incredibile omnino eſt. Præterea Imperatoris nomine Zeno rogatus, ut filiam ejus a dæmone vexatam ſanaret, cum eo profectus ejeciſſet dæmonium, *coronam regalem*, quam ipſe Gallienus Imperator *capite ſuo geſtabat*, ab eodem accepiſſe traditur, quam mox pauperibus diſtribuit: cum ante Aurelianum id generis ornamentum Romanis Imperatoribus non fuerit in uſu. Quis dein tueri probabiliter poterit, Ethnicum Imperatorem Zenoni conceſſiſſe, ut *idola omnia deſtrueret, & in Chriſti nomine eccleſias fabricaret*; idque, cum is Veronam repetiiſſet, factum fuiſſe? Ita ut cum ne una quidem publica alibi Chriſtianis eccleſia fuerit, Veronæ per Zenonem Imperatoris ejus mandato plures fuerint conſtructæ, uti proditur num. 7. Sed plura alia, quæ conſiderari poſſent, omittamus: hæc enim ad narrationis hujus figmentum demonſtrandum apud idoneos judices ſatis ſuperque ſunt. Si vero aliquid veri inter improbabilia latet, illud unum conjicere poſſumus, hæc Coronatum ex vulgi traditione ſine ullo examine litteris prodidiſſe. Traditum fortaſſis fuerat antiquitus, Zenonem cujuſdam Gallieni filiam a dæ-

mone

mone liberaſſe; & cum vulgo notus eſſet Gallienus Imperator, Gallieni Imperatoris filiam a Zenone liberatam tradi cœpit. In Scriptoribus ævi poſterioris ejuſmodi lapſus frequentes occurrunt, ut cum quædam ex. gr. Præſidum nomina Imperatorum nominibus ſimilia repererint, Imperatores ex Præſidibus fecerint. Forte Gallienus ille, cujus *unicam* filiam S. Zeno curavit, *Palatii* (locus eſt inter Tridentum & Veronam in Antonini Itinerario memoratus) degebat, ut Marchio Scipio Maffejus in epiſtola ad Coletum inſerta tom. 5. Italiæ ſacræ pag. 675. obſervavit: & cum idem ille ob nominis ſimilitudinem ex additione vulgi in Imperatorem migraſſet, alia improbabilia ei hiſtoriæ ſubinde fuerunt addita, quæ a Coronato ſuſcepta & ſcripta inveniuntur. Sed plura in his conjectationibus inſumere, vanum plane & indignum credimus. Quidquid igitur eſt de origine hujus fabulæ, quæ Gallienum Imperatorem inculcat; ceteri omnes licet quamplures, at ævo quidem poſteriores, qui illam e Coronato excepiſſe noſcuntur (ita ut ex eodem totidem ſæpe verbis repetatur, ac in ipſas antiphonas, reſponſoria, & hymnos inde immigraverit) non majorem fidem merentur: & hac ratione evulſum tandem & everſum penitus vides fundamentum, cui inolitum de Zenonis ætate Gallieni imperium attingente præjudicium innititur. Hoc autem poſito, quis hac narratione atque præjudicio neglectis, non magis adſentiendum putet iis documentis, quibus S. Zeno ſæculo quarto vixiſſe convincitur? ut ſic altero Zenone excluſo, quem Veronenſis Eccleſia numquam agnovit, ille eorum tractatuum auctor habeatur, cui iſti & in Mſſ. & a pluribus Scriptoribus, & ipſius Eccleſiæ Veronenſis traditione conſtantiſſime vindicantur.

§. V.

S. Zenonis ætas certis finibus clauſa, qua cum omnia convenire monſtrantur.

EX hactenus conſtitutis Scriptoris noſtri Epiſcopatum certioribus annorum limitibus circumſcribere licet. Sextum Veronenſem Epiſcopum Lucillum vixiſſe An. 356. aut ſaltem (ſiquidem obierit paullo ante) vivum eo anno ab Athanaſio judicatum fuiſſe luculenter probavimus §. 3. Lucillo autem Gricinus, ſeu Grichinus ex catalogorum ordine ſeptimus ſucceſſit; hunc autem octavus excepit S. Zeno, quem quidem Brichini, uti appellat, ſucceſſorem ipſe etiam Andreas Dandulus in Chronico prodidit lib. 4. cap. 5. tom. 12. Rerum Italic. pag. 35. Porro Zenonem vita jam functum, cum S. Ambroſius ad Syagrium ſcripſit, eadem tertia paragrapho oſtendimus. Hanc autem Ambroſii epiſtolam editores Benedictini affigunt anno circiter 380. ita tamen ut in ordine chronologico epiſtolarum advertant, eos, qui hunc annum ingerunt & inculcant, *nullam opinionis ſuæ rationem reddere*. Nos quidem aliquanto poſt hunc annum, non autem citius, eas litteras ab Ambroſio datas inde conjicimus, quod Zenonis mors non citius, ſed ſerius collocanda aliunde videatur. Non citius, ut idoneum ſtatuatur tempus, quo S. Epiſcopus Veronenſium liberalitatem in captivorum redemtione inſignem commendare potuerit tract. 12. lib. 1. quæ quidem redemtio tam celebris exſecutioni mandari non potuit, niſi aliquamdiu poſt Hadrianopolitanam pugnam, in qua Valens diem obiit menſe Auguſto anni 378. ut ex diſputatis cap. 2. §. 7. colligere quiſque poteſt. Serius vero eo An. 380. vel anno ſequenti Zenonis mortem accidiſſe illud non improbabiliter ſuadet, quod in frequentiſſimo Occidentis Concilio Aquilejæ habito An. 381. ubi plures finitimarum præſertim urbium Epiſcopi interfuerunt, Veronenſis non appareat: quod etſi aliis de cauſſis evenire potuit, quin ad mortem referamus (alii enim aliquot ſimiliter abſuere) tamen id eam forte habuit cauſſam, quod Zenone mortuo id temporis hæc ſedes vacaret. Sic enim æquum memoratæ redemtioni tempus relinquitur. Quidquid autem id eſt, procul dubio inter annum 356. & 380. circiter Zenonis Epiſcopi ætas ſtatuenda eſt.

Huic ætati quam belle congruant omnia, quæ præſertim ex tractatibus aliqua temporis nota ſignatis animadvertimus capite ſecundo, antequam declaramus, liceat, quæſo, ſine ulla audaciæ cenſura Epiſcopatus ejus initium (de fine enim certiora docu-

documenta ſuggeſſimus) conjectatione quadam , quæ menti occurrit , indicare , ita tamen ut non affirmare quidquam velimus , ſed id unice proponere , quod alii conſultius examinent , melioribuſque , ſi repererint , edocti monumentis , ſive reſpuant , ſive confirment . Ex memorata Ambroſii epiſtola num. 21. patet , Indiciam virginem jam benedictam a Zenone Epiſcopo , *habitaſſe* una cum Marcellina ipſius Ambroſii ſorore *Romæ in domo noſtra*, inquit Ambroſius, *nobis abſentibus*; ideſt cum Ambroſius nondum Epiſcopus Romanas ædes domum ſuam agnoſceret , in quibus habitare de more ſoleret ; ſecus prætcriiſſet & formulas *in domo noſtra* , cum domus Epiſcopi non alia ſit , niſi epiſcopalis domus ; & illas *abſentibus nobis* , quibus indicare videtur , ſe ab ea domo tum veluti caſu abfuiſſe , quod non niſi in tempus ante epiſcopatum ejus cadit . Atqui S. Ambroſius epiſcopatum adiit An. 374. Igitur ante annum 374. Indicia a Zenone Epiſcopo conſecrata , Romæ fuerat . Itaque Zenonis Epiſcopi initia ante hunc annum 374. collocanda ſunt ; ac præterea, ut æquum tempus detur & Romano Indiciæ itineri ac moræ in Ambroſii ædibus , & inſuper conſecrationi ac probationi ejuſdem Veronæ per Zenonem , ut ne a Zenone vix creato Antiſtite paucis menſibus probata, & virginali velo impoſito benedicta fuerit , quod Ambroſii verba ſenſuſque non recipiunt ; Zeno aliquanto ante annum quoque 373. epiſcopatum adeptus dici debet . Dein in omnibus antiquis Veronenſis Eccleſiæ libris tres notantur dies , in quibus Zenonis memoria ſacris officiis celebrabatur*: Pridie Idus Aprilis depoſitio S. Zenonis* , *XII. Kal. Junii Translatio S. Zenonis* , *VI. Id. Decembris dedicatio eccleſiæ S. Zenonis* . In uno monaſterio baſilicæ S. Zenonis monumenta omnia , quæ reliqua ſunt , licet non multum antiqua, quatuor dies feſtos adnotant ; additur enim feſtum Ordinationis S. Zenonis , hoc uno diſcrimine , ut quo die *VI. Id. Dec.* alii ſignant *dedicationem eccleſiæ S. Zenonis* , hi libri , qui ad eamdem baſilicam pertinent , majuſque de ejus dedicatione officium celebrare , ceteriſque præferre debuiſſent , celebrandam notent *Ordinationem S. Zenonis* , & duobus diebus poſt, ideſt *IV. Id. Decembris* baſilicæ dedicationem deſignent . Vide paſchalem Cyclum ſolarem mobilem An. 1455. compoſitum , qui in ambulacro ejus monaſterii viſitur , nec non breviarium monaſticum Mſ. qui in ejuſdem bibliotheca ſervatur , & libros membranaceos , qui choro inſerviunt , quique ceteris monumentis videntur antiquiores . Quid , amabo, ſoli Zenoniani monachi, ad quos ea baſilica pertinebat , ipſius dedicationis feſtum , quod ceteris præferendum erat , transferebant in aliam diem , ut locum darent officio de Ordinatione S. Zenonis , de qua alii nihil celebritatis peragerent ? Si id antiquo peculiari aliquo ex ritu manabat , nec noviter fuerat inventum (antiquum ſane inſinuant , quæ ſubjiciemus) profecto ita dedicatio eccleſiæ S. Zenonis VI. Id. Decembris collocanda eſt , ut in eumdem quoque diem ejus Ordinatio inciderit , quam ſane nunc eo die ex poſtrema Romani Martyrologii recenſione Veronenſis Eccleſia celebrat . Equidem in pariete chori nunc nuper demoliti antiquæ inſignis parochiæ Brixianæ S. Zenonis , quæ patroni feſtum jam inde ab antiquis temporibus ad noſtrorum memoriam hominum celebrabat VI. Id. Decembris ritu Confeſſoris Pontificis , pictura cernebatur ſæculi circiter XIV. quæ conſecrationem, ſeu Ordinationem S. Zenonis referebat cum hiſce ſubjectis verſiculis :

Sacratur Zeno , renovat ſolemnia templum.
Vos date tura pii : ſint pia tura preces.

Quibus duobus picturæ & verſiculorum teſtimoniis eam diem S. Zenonis Ordinationi ſacram vetuſta traditione fuiſſe habitam plane ſignificatur . Quid quod in veteri libro ſacramentorum eccleſiæ Ambroſianæ , quem Pamelius edidit , cum VI. Idus Decembris S. Zenonis miſſa deſcribitur , tum in ea oratio legitur pag. 438. quæ de Ordinatione ejuſdem S. Epiſcopi meminit apertiſſime his verbis *: Omnipotens ſempiterne Deus , qui Beatum Zenonem Confeſſorem tuum Pontificalibus infulis decoraſti &c.* Eodem quoque die Ordinationis feſtum notabatur in Mſ. martyrologio Veronenſis Eccleſiæ An.1274. quod Bagata & Perettus allegant in Monumentis antiquis SS. Epiſcoporum Veronenſium pag.16. & præterea in ipſis vetuſtioribus hujus Eccleſiæ monumentis , qui eodem die baſilicæ dedicationem notant , non omnia in ſacris offi-

ciis

ciis de eccleſiæ dedicatione ſunt, ut fere ſolent in ceteris libris, cum dedicationem alicujus eccleſiæ celebrandam deſignant, quod videre eſt in monumentis a Venerabili Thomaſio editis, & in Sacramentario S. Gregorii: ſed pleraque, ac præſertim Miſſa eo ipſo die ſignata ac recitata, ad Zenonis Epiſcopi feſtum pertinent, ut ex documentis poſt diſſertationes ſubjiciendis patebit. *Miſſa* quidem *S. Zenonis* (*S. Zenonis*, inquam, non *dedicationis baſilicæ*) *quod eſt de menſe Decembris* memoratur in duabus chartis An. 922. pag. 732. apud Ughellium tom. 5. & An. 1038. pag. 754. & *feſtivitas S. Zenonis menſe Decembri* in alia charta An. 865. pag. 721. Tandem, quod pluris eſt omnium, in libro ſacramentorum, quem ſub Ottone Rege ſcriptum in *Admonitione ad monumenta* videbimus, nec non in alio Vaticano 3806. ſæculi circiter IX. de quo ibidem erit ſermo, duæ orationes diei VIII. Decembris adſignatæ, initi a S. Zenone Pontificatus, ſeu Ordinationis, mentionem ſimiliter faciunt; in *Secreta* enim ſic habetur: *Deus, qui fulgentibus margaritis clarum lumen infers mundo, qui beato Pontificato* (ſic in laudatis manuſcriptis, in editione autem Romana Sacramentarii Gregoriani ab Angelo Rocca procurata, ubi hæc eadem Miſſa continetur, *Pontificatui*) *Zenonis æternam in cælis coronam gloriæ præparaſti &c.* apertius autem in oratione *ad Communionem*: *Deus, qui tali Eccleſiæ feciſti Pontificem*, nimirum S. Zenonem Pontificem conſecraſti: integras haſce orationes in Miſſa inferius deſcribendis leges. Ex his autem erit non nemo, qui illud conjiciat, quod olim forte, antequam S. Zenonis baſilica dedicaretur ſæculo nono, VI. Kal. Decembris Ordinationis memoria in ſacris officiis fieret. At eodem die conſecrata ſubinde baſilica, de qua facienda eſſet quotannis mentio, ita utriuſque feſti celebritas juncta fuiſſe videtur, ut aliquid quidem de dedicatione baſilicæ diceretur in officiis, pleraque tamen adhuc de Ordinatione, ſeu de Zenone uti Epiſcopo retinerentur: interim vero dedicationis feſtum utpote recentius in libris ritualibus notari cœpit, ut a titulis & Calendariis Ordinationis mentio ſenſim deciderit. In ipſa autem baſilica Zenoniana cum præcipuum dedicationis officium, non commemoratio ſimplex agenda eſſet; retento ea antiqua die Ordinationis officio, officium dedicationis in diem aliam translatum fuit, quemadmodum aliis exemplis fieri ſolitum probare poſſemus. Quæ conjectatio ſi cui probetur, poſito jam quod S. Zenonis Ordinatio in diem VI. Id. Decembris incurrerit, eumdem An. 362. ordinatum Veronenſem Epiſcopum colligere licet. Enimvero Ordinationes Epiſcoporum Dominica die peractas exploratum eſt. Porro inter An. 356. & annum circiter 380. quo intervallo ex dictis collocari Zenonis epiſcopatus poteſt, in VI. Id. Decembris Dominica dies ter incidit, nimirum ipſo An. 356. An. 362. & An. 373. Zeno autem ordinari Epiſcopus non potuit An. 356. cum eo anno Lucillus viveret, vel ei mortuo via Gricinus ſucceſſerit; non anno 373. quippe ex Ambroſii epiſtola aliquanto ante hunc annum Indicium conſecraverat, ut ſuperius oſtendimus. Itaque ſolo An. 362. Imp. Juliani poſtremo VI. Id. Decembris S. Zenonem Epiſcopum conſecratum fuiſſe ſatis credibile eſt.

Sed hæc, ut paullo ante diximus, per conjecturam, quam aliis examinandam, & reſpuendam, vel confirmandam relinquimus. Dum vero ſtet, quod ab initio paragraphi hujus poſuimus, Zenonis ætatem pluribus documentis firmatam, inter annum 356. & 380. circiter eſſe conſtituendam; optime conveniunt omnia, ut nihil melius. Juliani imperium epiſcopatus ejus initia potuerunt attingere, quo tempore patebant idolorum templa, & de jure templorum licebat contendere, uti traditur tractat. 15. lib. 1. quod tamen ipſum in aliorum quoque Imperatorum ætatem cadere potuit ad annum uſque 391. quo idolorum cultum ſeveriſſimis legibus ubique plane ſublatum vidimus cap. 2. §. 5. Poſt Juliani mortem ſub Chriſtianis Imperatoribus nova eccleſia ædificari & patere palam potuit, in cujus dedicatione vel initiatione, quæcumque fuerit, S. Zeno tractatum 14. lib. 1. habuit. Potuerunt Zenoni concionanti intereſſe Gentiles, ut nihil metus inde injiceretur, quod tr. 3. ejuſdem l. 1. traditum vidimus. Ingens illa catechumenorum cujuſque ætatis, ſexus, conditionis, & nationis copia, quam quotannis baptiſmalibus undis dilutam plures tractatus teſtantur, & ingens ille Chriſtianorum quotidie excreſcentium numerus, cui capiendo nova licet &

ampla

ampla eccleſia, eſſet nimis anguſta ex tract. 14. lib. 1. num. 2. non eſt incredibilis. Confer reliqua, quæ notam aliquam chronicam præferre queunt; & ſi non omnia cum hac ætate concurrant, cum alia concurrant; noſtram de Zenonis ævo ſententiam abiicias, aliumque ab eo omnium tractatuum auctorem ſtatuas per nos licet. Si vero huic ætati conveniant omnia, alii ætati non congruant; nihil ſupereſſe intelligimus, quo minus S. Zenonem Epiſcopum Veronenſem, eadem ætate florentem, verum tractatuum, quos genuinos unius fetus ſecrevimus, agnoſcas & fatearis auctorem, finiſque tandem imponatur iis controverſiis, quæ de Zenonis ſcriptis & ætate tot jam annis litteratorum animos diſtinuerunt.

DISSERTATIO SECUNDA

ZENONIANÆ DOCTRINÆ

VINDICIAS COMPLECTENS.

PROOEMIUM.

In quo de Zenonianorum tractatuum præſtantia pauca quædam præmonentur.

ETiamſi cum de Patrum concionibus ſermo eſt, opus concipi ſoleat non magni momenti, nec tale quidem, ut excitare eruditorum attentionem, & continere ipſorum animos utiliter poſſit: tamen cum ſermones antiquorum præſertim Patrum ii ſint, in quibus & diſciplina vetus, & morum fideique doctrina Chriſtianis antiquis tradita cuſtoditur (quibus rebus præſtabilius nihil eſſe poteſt) profecto rem ipſam diligentius conſideranti concionibus ejuſmodi præclarius nihil eſſe judicabitur. Quod ſi omnium id generis tractatuum hæc ratio habenda eſt, maxima haud dubie habeatur oportet eorum, qui ab antiquiori Scriptore lucubrati, primam & vetuſtiſſimam ſermonum collectionem exhibeant. Ejuſmodi autem eſſe tractatus, quos nunc edimus, ut exploratum habeas Lector, illud conſidera, quod etſi jam inde ab Apoſtolis omnes Epiſcopi in paſcendis divino verbo ovibus ſedulam operam ponerent; nulla tamen ſermonum id generis collectio ſuppetit, quam ob auctoris tempus noſtra hac antiquiorem oſtendere poſſis. Conciones nimirum veterum ex tempore pronunciatæ, non ſcriptæ, aut a Notariis ſaltem exceptæ fuerunt: vel ſi quid illi elaboratum attulerunt in medium, quod colligi poſſet; ipſi ex pluribus ejuſdem ſermonibus, qui aliquod argumentum ſpectarent, unum vel plures libros compegerunt, ut concionis vetus forma plane perierit. Sic Clementis Alexandrini opera ex multis concionibus ab ipſo auctore ſimul ſubinde contextis & editis conſtant; & ſimiliter Commentaria S. Hilarii in pſalmos, pleraque S. Ambroſii opera de Miniſtrorum Officiis, de Myſteriis &c. eadem ratione ex variis tractatibus digeſta noſcuntur. Hi itaque Zenonis Veronenſis tractatus antiquiſſimi ſunt omnium inter Latinos, eoque nomine hæc collectio præter ceteras facienda maximi eſt.

Ad res vero ipſas, quæ aliquo in opere continentur, ſi animum adjiciendum putes, ut nihil dicamus de iis, quæ profanam ad eruditionem pertinent, e quibus multa in annotationibus ſubinde conſiderabuntur; præclaram veteris diſciplinæ imaginem ac inſignia dogmatum præſtantiſſimorum teſtimonia hiſce in tractatibus proſtant, e quibus & eccleſiaſticæ diſciplinæ ſcriptores, & fidei vindices proficere non modicum poſſint. Quam eximia illa diſciplinæ capita, quibus & peccatorum confeſſionem nec non pœnitentiam aliquam baptiſmatis ſacramento olim præmitti ſolitam prodit, & aquam baptiſmi calefactam, ac per canales continuo decurrentem in ſacrum fontem, & denarium ſingulari plane teſtimonio baptizatis traditum indicat, præter alia multa, quæ ad catechumenorum examen certo dierum numero definitum, ad ſal, oleum, lac, veſtem albam, aliaque apud alios in baptiſmatis ritu celebria pertinent. Euchariſtiam ſub utraque ſpecie traditam, & domum adhuc eo ſæculo deportatam ſub ſpecie panis, ſolemnitatis paſchalis cæremonias affabre deſcriptas, jejuniorum Quadrageſimalium obſervantiam, conjugum id temporis continentiam, cadavera Chriſtianorum in eccleſiis palam expoſita, dum ſacra officia peragerentur, & plura id generis multa prætermittimus, quæ ex Indice facillime colliges. Vide præſertim, quæ de ritu ordinandi miniſtros, ac reconciliandi pœnitentes in paſchate, antiquiſſimo plane omnium teſtimonio, immo & unico proditur tract. 50. lib. 2. unde ignota hactenus diſciplinæ Eccleſiaſticæ notitia

elicitur, qua eruditorum aliquot communes ceteroqui ſententiæ evertuntur, vel exceptione aliqua notandæ ſunt.

Sed quæ ad inſignia dogmata conſtituenda conſeruat, frequentiora ſunt. Pro peccato originali adſerendo ita expreſſe, licet per figuras, loquitur, ut ſi S. Auguſtinus horum tractatuum habuiſſet exemplar, nihil dubitandum ſit, quin contra Pelagii hæreſim hunc Patrem graviſſimum auctoritatis ac traditionis gratia objeciſſet. Vide tract. 16. lib. 1. num. 3. adnot. 16. ubi omnium pœnarum temporalium cauſſam in priorum parentum culpam apertiſſime refert, & tract. 15. ejuſdem libri num. 12. ac præſertim tract. 39. & 42. lib. 2. ubi *mortuos* primum, qui ad baptiſma accedunt, dein vero *vivos* redditos in baptiſmate affirmans, veteriſque hominis in baptiſmate necati mentionem faciens, de originali culpa animam occidente aperte teſtatur. Exploratiora ſunt, quæ de baptiſmatis virtute, in quo omnia quævis peccata plane delentur, de charactere, qui in baptiſmo animæ imprimitur, nec deleri umquam poteſt (unde iterari id ſacramentum nequit) de gratia, quæ in baptiſmate non eadem omnibus, ſed pro vario meritorum diſcrimine major & minor confertur, de puerorum & infantium baptiſmo, de communione Sanctorum, de virtute clavium Eccleſiæ, de ſacrificio pro mortuis, de exomologeſi, ſeu confeſſione & pœnitentia peccatorum, de perpetua B. Virginis Mariæ virginitate, aliiſque id generis pluribus Eccleſiæ dogmatibus frequentia & luculenta ſuppetunt teſtimonia, ut recenſere jam pigeat. Sed hæc indicaſſe ſufficiat: plura inveniet, qui legerit.

Inter tot autem ac tam præſtantia catholicæ fidei teſtimonia, negari non poteſt, quin aliqua occurrant paullo duriora, quæ offendere non nullos potuere. At hoc cum omnibus antiquis commune eſt. Cum enim alia aliis temporibus & locis verba ac locutiones adhiberentur, nec exortæ eſſent hæreſes, quæ cautiores reddiderunt Patres, fixaſque loquendi formulas invexere; liberius loquentibus non nulla exciderunt, quæ cum temporis nihil offenderent, poſt natas vero hæreſes fixaſque formulas diſplicent, ac detorqueri in malum ſenſum poſſunt. Hinc in vindicandis exponendiſque id generis locutionibus cum catholicorum magna ſemper cura fuit, tum Editorum ea cenſetur præcipua, adeo ut ſi quis, ubi ſit opus, ab ea deficiat, imperfectæ editionis jure accuſetur. Itaque Zenonis locutiones ac ſententias aliquas vindicare diſſertationis hujus erit, quam pro vindicandarum numero in decem capita diſtinximus.

CAPUT PRIMUM.

Quædam de æterna Verbi Dei generatione S. Zenonis formulæ a Petavii cenſura vindicantur, earumdemque ſententia exponitur.

§. I.

Proponitur Petavii cenſura.

SI eam locutionem, qua divinum Verbum a Patre tum proceſſiſſe traditum eſt, cum de creatione mundi conſilium captum fuit, P. Dionyſius Petavius Societatis Jeſu inſigne ornamentum apud unum vel alterum ex Antenicænis Patribus nactus eſſet; adhuc, quoad fieri licet, fuiſſet interpretanda, ne Arianum ſenſum continere videretur: vel ſi dubium eſſe potuiſſet, ne Arianæ ſententiæ unus aut alter quibuſdam locutionibus præcinuiſſet; cum non omnes iis primis temporibus definitæ & enucleate expoſitæ fuerint formulæ, quibus catholici de generatione Verbi loquentes uterentur, parcendum Petavio crederemus, ſi errorem aut erroris periculum non excuſans, ſed prodens, cavendum monuiſſet. At cum non unus aut alter, ſed plures Antenicæni iidemque præſtantiſſimi Patres eam locutionem uſurpaſſe

paſſe inventi fuerint : abſtinendum ipſi omnino erat ab ea nota , quæ , ſi quid valeret , traditionis & Patrum auctoritati plurimum detraheret , nec aperiendus hæreticis aditus , ut hoc catholici doctiſſimique theologi teſtimonio adverſus traditionem & Patres non ſine magno catholicorum dogmatum præjudicio inſurgerent . Cum porro non Antenicæni ſolum aliquot Patres , ſed non nulli etiam Nicæna ſynodo poſteriores , qui adverſus Arianos pro recta fide acerrime dimicarunt , eadem loquendi formula uſi deprehendantur ; videre profecto debebat , ei locutioni rectum catholicumque ſenſum ineſſe oportere , qui ab Ariana hæreſi plurimum diſtet ; & cum in eo laborare debebat , ut hunc ſenſum , quicumque ſit , erueret , tum vero in eamdem ſententiam tot Antenicænos Patres interpretari , non vero Ariani ferme erroris præcentores omnes traducere . At Petavius Antenicænis aliquot Patribus male traductis , cum venit ad S. Zenonem Epiſcopum Veronenſem , eum , quem poſt Nicænam ſynodum florentem ſubindicat , nec non adverſus Arianos teſtimonium dicentem alicubi allegat , una cum Mario Victorino ejuſdem ſæculi ſcriptore ob aliquot ejus generis locutiones in ejuſdem erroris ſuſpicionem inducere nihil dubitat . Recitemus totam ejus longiorem licet cenſuram , ne quid videamur importere , cum præſertim ea hoc capite refellenda nobis ſit . Itaque conſideratis Patrum antiquiorum , quibus ſuccenſuit , teſtimoniis , Athenagoræ , Tatiani , Theophili Antiocheni , Tertulliani , atque Lactantii , hæc de Zenone ſimilia loquente mox ſubjicit lib. 1. de Trinitate cap. 5. num. 7. *Ac de antiquioribus quidem iſtis minus eſt mirandum , ſic eos de divini Verbi productione ſenſiſſe . Zenonem Veronenſem Epiſcopum ſatis admirari nequeo , qui ſermone tertio de æterna Filii Dei generatione* (nunc tract. 5. lib. 2.) *eadem cum priſcis illis exiſtimaſſe videtur :* Principium fratres , *inquit* , Dominus noſter incontanter eſt Chriſtus : quem ante omnia ſæcula Pater adhuc utcumque in ſemet ipſo Deus , beatæ perpetuitatis indiſcreta ſpiritus plenitudine neſcio qua ſua conſcientia velatum , Filii non ſine affectu , ſed ſine diſcrimine amplectebatur . Sed excogitatarum ut ordinem inſtrueret rerum , ineffabilis illa virtus incomprehenſibiliſque ſapientia e regione cordis eructat verbum , omnipotentia ſe propagat . De Deo naſcitur Deus , totum Patris habens , nihil derogans Patri &c. Quomodo autem generatus ſit , qui proceſſit , dementis eſt opinari . Namque temperat ſe propter rerum naturam Filius , ne æternæ majeſtatis Dominum non poſſit mundi iſtius mediocritas ſuſtinere . Cum imperat Pater orbem fieri , opus cum dicto completur a Filio . *Heic Zeno Verbum Dei ex omni æternitate in Patris ſinu & eſſentia , velut indiſcretum & affixum hæſiſſe , latuiſſeque demonſtrat : poſtea vero cum deſignatam a ſe rerum univerſitatem moliri vellet , eum ipſum ex ſe ſe propagaſſe ac genuiſſe dicit ; atque hanc primam e duabus eſſe nativitatibus , quam in ſequentibus ſermonibus* (nunc tract. 7. & 8. lib. 2.) *exponit . Id ipſum & antecedentibus duobus ſermonibus* (qui nunc ſunt tract. 3. & 4. ejuſdem libri 2.) *aperit , qui de æterna Filii Dei generatione inſcripti ſunt . Nam in primo* (nunc tract. 3.) *paullulum immutatis verbis , poſt quam principium dixit eſſe Chriſtum , ita loquitur :* Quem ante omnia ſæcula Pater in profundo ſuæ ſacræ mentis arcano inſuſpicabili , ac ſoli ſibi nota conſcientia Filii non ſine affectu , ſed ſine revelamine amplectebatur . Igitur ineffabilis illa incomprehenſibiliſque ſapientia ſapientiam , omnipotentia omnipotentiam propagat . De Deo naſcitur Deus : de ingenito unigenitus : de ſolo ſolus : de toto totus : de vero verus : de perfecto perfectus : totum Patris habens , nihil derogans Patri . Procedit in nativitatem , qui erat antequam naſceretur in Patre . *Ergo Filium , antequam a Patre gigneretur , in Patre exſtitiſſe ſignificat : generatio vero & nativitas tum fuit , cum res omnes procreare voluit , quod in ſecundo ſermone* (nunc tract. 4.) *declarat :* Cujus ea ore ut rerum natura , quæ non erat fingeretur , prodivit unigenitus Filius cordis ejus nobilis inquilinus , exinde viſibilis effectus , quia humanum genus viſitaturus erat &c. *Cujuſmodi antiquorum fuit a nobis explicata illa ſententia .* Hactenus Petavii cenſura , qui cum poſtremis verbis *antiquorum* appellat ſententiam , eorum nuper memoratorum ſententiam appellat , qua *ii* , ut eodem num. 7. dixerat , *ævo , dignitate , ac potentia ſuperiorem eſſe Verbo Patrem arbitrati ſunt , ac tametſi de Patris eſſe ſubſtantia , ſive natura ,*

Filium adſererent, qua una re ab ceteris, quæ creaturæ proprie vocantur, illius conditionem diverſam faciebant: non minus tamen quam creaturas initium habuiſſe, hoc eſt minime ex æterno diſtinctam hypoſtaſim fuiſſe putarunt: ex quibus antiqui illi Patres, & Zeno cum ipſis conſentiens, Dei Filium in tempore genitum, Petavio interprete, prodiderunt.

At quod is mirari ſe affirmat de Zenone, qui *eadem cum priſcis exiſtimaſſe videtur*, ſeu ut Victorini loca conſideraturus ait num. 8. *eſſe etiam inter catholicos poſterioreſque Nicæna ſynodo Scriptores aliquos, qui in eadem eſſe cauſſa videntur*; id mirari nos æquius dixerimus de Petavio, qui Patres Arianam etiam hæreſim impugnantes, ejuſdem erroris, quem impugnant, reos traduxerit. Neque ad hunc tot Patrum cenſorem plane purgandum ea declaratio ſufficit, quam Præfationi inſeruit cap. 1. num. 12. ubi Patres, quos ita perſtringit, non re, ſed *loquendi dumtaxat modo diſſidere ab uſitata præſcriptione contendit*: quod idem fuſius profitetur lib. 1. c. 6. n. 4. Quid enim profuit id ſemel & iterum monere, ſi ipſa illorum teſtimonia allegans, earum locutionum interpretandarum rationem non ſubjicit, ſed ita ea recitat atque ingerit, ac ſi re, non loquendi dumtaxat modo illi diſſentire videri poſſint? Hæretici quidem recentiores, qui extremis hiſce temporibus Arianam hæreſim jamdio ſepultam exſuſcitarunt, non ea, quam locis laudatis Petavius indidit, declaratione utuntur, quo eoſdem Patres re ſibi contrarios & ſolo loquendi modo faventes præferant, ſed ipſas eorum locutiones, quas Petavius toto in lumine expoſuit, unas arripiunt, ut eos, ipſo Petavio teſte, ſecum ſenſiſſe ſuadeant. Noſtrarum quidem partium id tantummodo eſſet, unum Zenonem ab horum manibus eripere, ejuſque locutiones vindicare; idque ipſum paucis proponere ſatis eſſet, ſiquidem quæ ab aliis in ejus vindicias ſcripta ſunt, cum Nicænæ fidei traditionem defenderunt, ea Zenonis mente ſcripta fuiſſent. At cum ea non adamuſſim referant Auctoris ſententiam, nec plane vindicent omnes ejus locutiones; longiori diſputatione nobis erit utendum. Cum porro eædem fere locutiones ſint ceterorum Patrum, quos Petavius pungit; jam ex interpretatione, quam dabimus, Zenone vindicato ceteros quoque una vindicatos habebis; idque ut clarius perſpiciatur, de ſingulis ſub finem dicenda erunt non nulla, ut collatione teſtimoniorum alteri ex alteris illuſtrentur & confirmentur.

§. II.

S. Zenonis teſtimonia, quibus Nicænum dogma adverſus Arianam hæreſim diſerte adſeritur, indicantur.

AD Zenonem igitur quod attinet, illud principio Petavium rogatum volumus, quidni explorata illa ejus teſtimonia præmiſerit, quibus eum catholicam doctrinam tenuiſſe palam eſt, illa autem tria tantum attulerit in medium, quæ difficultatem faceſſunt? Si quis nimirum, poſtquam multa legit collecta, quæ manifeſtam ejus catholicam mentem produnt, in unum vel alterum teſtimonium paullo difficilius incurrat, nihil movebitur, cum hoc ex illis explicandum intelligat. At ſi hæc tria tantum legantur, nec alia clariora ſuppetere ex omiſſione quiſpiam colligat; dubia valde Auctoris ſententia ſtatim redditur, Arianiſque eum faviſſe ſuſpicio obtruditur. Itaque obſcuriores Zenonis ſententias antequam vindicamus, aperta ejus teſtimonia, quibus cum Nicænis Patribus pariter ſenſit, nobis heic recitanda intelligimus. At ætatem Auctoris probaturi, pleraque & inſigniora collegimus diſſertatione prima cap. 2. §. 2. ut Auctorem adverſus Arianos apertiſſime dimicantem, quarto ſæculo floruiſſe ſtatueremus. Igitur ne actum agamus, ea ut hoc loco repetas ac relegas, Lector, abs te etiam atque etiam petimus; non ſolum enim ejus ætatem, ſed catholicam etiam, quam heic defendendam ſuſcepimus, ejuſdem ſententiam plane demonſtrant. Videbis enim eum præcipuis Arianorum effatibus contraria opponentem, inter quæ illa præſertim invenies diſertiſſime propoſita, quæ objectæ per Petavium erroris ſuſpicioni e diametro adverſantur, cujuſmodi profecto ſunt ea, quibus Filium ab æterno a Patre genitum defendens, non tam coæternum & coæqualem Patri confitetur, ſed &

unius

unius cum Patre ſubſtantiæ ; hæcque ita expreſſe ac ex propoſito ſtatuit , ut objecta etiam ab Arianis palam refellat ac diluat . Unum hoc loco ibidem prætermiſſum apponemus teſtimonium , quo nihil illuſtrius exiſtit , ut Zenonem ab impacta Ariani dogmatis ſuſpicione alieniſſimum cognoſcas . Innuiſſe nimirum Auctor Petavio videtur , Dei Filium non ab æterno genitum , ſed in tempore , ante quam ſcilicet aliam ullam creaturam conderet . At tract. 7. lib. 2. eos confutaturus , qui hoc ipſum tradiderunt , qui nimirum , ut ipſe ait num. 1. *dicunt quidem Dei Filium Deum , ſed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum , fuiſſe tempus , quando non fuit* , quam ſententiam *hæreſeos* aperte notat : nonne , inquam , hocce *tempus* , quod nativitati Filii tribuitur , palam rejicit num. 3. his verbis : *Videamus nunc , optime Chriſtiane* (ſic per ironiam Arianum appellat) *quemadmodum inter Patrem & Filium tempus infulcias ?* Credibilene eſt adſertum uſpiam alibi a Zenone hoc idem tempus , quod tam expreſſe hæreſeos reprehendit ? Quod ſi huic teſtimonio cetera addas in ſuperioris diſſertationis caput 2. §. 2. conjecta , quibus & hunc errorem & alias Arianorum locutiones Auctor ex catholico ſenſu rejicit ; cum ex omnibus palam fiet , eum diſertiſſime catholicam adverſus Arianos docuiſſe ac propugnaſſe doctrinam ; jam iis in teſtimoniis , quæ Petavius una recenſuit , alienam & ad Arianos accedentem contineri ſententiam nemo ſuſpicari jure poſſit , niſi eumdem Auctorem ſibi ipſi adverſum & contradicentem exiſtimet : ſed potius cum univerſim pauca quædam obſcura loca ex pluribus ac manifeſtis explicanda ſint , non autem e contra ; ex tot ac tam apertis S. Zenonis teſtimoniis evidens eſſe debet , alium prorſus , quam qui a Petavio tribus illis locis ſubjicitur , ſenſum ſubeſſe , quem nunc quidem expiſcandum & exponendum aggredimur .

§. III.

Objecti a Petavio textus expenduntur . Interpretatio Bulli propoſita & expenſa .

PEtavii criminatio fuit , eam Zenonis fuiſſe ſententiam : *Verbum Dei ex omni æternitate in Patris ſinu & eſſentia velut indiſcretum & affixum hæſiſſe latuiſſeque : poſtea vero cum* (Pater) *deſignatam a ſe rerum univerſitatem moliri vellet , eum ipſum ex ſe ſe propagaſſe & genuiſſe , atque hanc primam e duabus eſſe nativitatem , quam S. Zeno in ſequentibus ſermonibus exponit .* Hæc ille ; quæ cenſura duo complectitur , primum Zenoni haud agnitam fuiſſe æternam divini Verbi generationem , quippe qui docuit , idem Verbum ab æterno in Patre quidem fuiſſe , ſed ita indiſcretum , ut una cum Patre non ſolum ſubſtantia , ſed etiam perſona fuerit unum & idem : alterum vero eumdem Auctorem exiſtimaſſe , Verbum divinum tum ſolum proceſſiſſe ex Patre , cum is mundum creare inſtituit , ut illo tamquam creationis miniſtro uteretur , quæ Arii & Arianorum ſententia fuit : & hanc temporalem Filii proceſſionem a Patre , quæ res creatas tantum ſpectat , eam Filii nativitatem eſſe Petavius exiſtimat , quam Zeno tractatu præſertim octavo *primam* vocat , ubi diſtinctis duabus Chriſti nativitatibus ait : *Prima itaque nativitas Domini noſtri in Patris & Filii tantum conſcientia manet : nec quidquam habet interjectum , neque conſcium , quod ex paterni oris affectu proceſſit uno conſenſu .* At hæc duo cenſuræ capita etſi videntur diverſa , re tamen colligata ſunt , alterumque ab altero ita pendet , ut qui primum ex ipſo Zenone refellerit , ſatis refellerit & alterum , catholicamque ſancti Antiſtitis mentem doctrinamque ab Ariano dogmate vindicatam præſtiterit . Si enim primum ſtatuas , probeſque æternam ac propriam divini Verbi generationem a Zenone ſatis declaratam , dum idem Verbum adhuc in conſcientia Patris velatum & abditum affirmavit ; ſtatim ſequetur , alteram generationem , quæ eidem Verbo a Zenone tribuitur , primam non eſſe , eamque perinde explicandam , ut primæ æternæ generationi nihil repugnet , & Arianis nihil ſuffragii ferat .

Itaque ad primum quod pertinet , illud ipſum in primis teſtimonium ex tractatu octavo , quod *primam* Chriſti nativitatem ingerens , Petavius pro temporali allegavit , ad æternam ſtatuendam luculenter conducit . Cum enim ibidem *prima* Chriſti nati-

vitas

vitas illa eſſe dicatur, quæ *in Patris & Filii tantum conſcientia manet*, *nec quidquam habet interjectum & conſcium*; nativitas profecto indicatur divini Verbi pro eo æterno ſtatu, cum *illum ante omnia ſæcula Pater adhuc utrimque in ſemet ipſo Deus, beatæ perpetuitatis indiſcreta ſpiritus plenitudine, neſcio qua ſua conſcientia velatum, Filii non ſine affectu, ſed ſine diſcrimine amplectebatur*, ut Zeno ait in priori textu, quem Petavius objecit ex tractatu 5. ſeu, ut loquitur ſecundo textu ex tract. 4. cum *erat ante omnia manens unus, & idem alter eo ſemet ipſo in ſemet ipſum Deus, ſecreti ſui ſolus conſcius*: quibus utriſque in locis eamdem occultæ generationis ſententiam inculcatam vides, quæ in tractatu 8. ubi proinde hanc priorem nativitatem *tibi non licet quærere*, inquit; quod ſcilicet ea Filio *Patris conſcientia velato* ex tract. 5. Deoque *ſecreti ſui ſolo conſcio* ex tract. 4. *in Patris & Filii tantum conſcientia manſerit* ex tract. 8. Itaque S. Zeno hoc tract. 8. explicans verba tractatuum 4. & 5. Petavio ipſo locum indicante, iis in verbis *primam* Filii nativitatem agnoſcit, quam Petavius ex Zenone non novit; nec illam *primam* innuit, quam Petavius *primam* intellexit, cum ſcilicet *excogitatarum ut ordinem inſtrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehenſibiliſque ſapientia e regione cordis eructaſſe Verbum* proditur, ſed illam, qua Filius *in Patris* licet *conſcientia velatus*, a Patre tamen *Filii non ſine affectu* amplexus diſerte traditur. His porro ex verbis argumentum contra Petavium invincibile elicitur. Cum enim divinum Verbum pro eo *æterno* ſtatu (*ante omnia ſæcula*, inquit) utique antequam *excogitatarum ordo inſtrueretur rerum*, ideſt ante quam (*prioritatem rationis*, ut ſcholæ vocant, intellige) de creando orbe decretum fieret; cum, inquam, pro hoc æterno ſtatu divinum Verbum, tametſi Patris conſcientia velatum, affirmetur *Filius*; vere genitus, veraque generatio procul dubio adſeritur: nam, ut idem fatetur Petavius lib. 5. de Trinitate cap. 9. num. 11. *Filius ſine generatione nullus eſt*; ſeu, ut loquitur Auguſtinus lib. 5. de Trin. num. 7. *Ideo quippe Filius, quia genitus; & quia Filius, utique genitus*. Si ergo Filius ab æterno, & Filius quidem genitus ea Zenonis ſententia exſtitit divinum Verbum; utique a Patre fuit etiam diſtinctum: & hinc jam tum *unum & alterum*, ideſt perſonas duas, Filium Patremque exſtitiſſe idem Zeno palam fatetur tractatu 4. in quæ verba pluribus egimus adnot. 2. Hæc ex ipſis locis, quæ a Petavio objiciuntur, ſatis aperta. His autem ſi addas reliqua teſtimonia ſuperiori paragrapho indicata, quibus Auctor divinum Filium Patri coæternum, æqualem, ejuſdemque ſubſtantiæ luculenter defendit; jam ad confirmandam, ſeu potius demonſtrandam ſatis licet obviam explicationem horum textuum, ex quibus idem Filius a Patre ab æterno genitus ſolumque latens in Patris conſcientia probatus nobis eſt, nihil præterea deſiderabis.

At enim difficultatem Petavio fecerunt illa, quibus Pater Filium *indiſcreta ſpiritus plenitudine & ſine diſcrimine amplexus* eodem tract. 5. traditur. Sed hæc non unitatem perſonæ pro eo æterno ſtatu, ſeu potius prioritate illa rationis inſinuant, ut Petavii argumentum poſtularet (ſecus, Patrem & Filium vocare non potuiſſet, niſi forte in Sabellianorum & Patripaſſianorum ſententiam, qui Patrem & Filium vocibus, non re diſtinctos tradidere: quo caſu duarum inter ſe ſe pugnantium hæreſeon adſertor uno eodemque tractatu S. Zeno argueretur a Petavio, Sabellianæ & Arianæ, quod nec poſſibile videtur, nec alteri contigiſſe umquam ullo exemplo probabitur) ſed illud tantum innuunt, ita fuiſſe hanc Filii generationem abditam & velatam, ut pro ea rationis prioritate, antequam de orbe condendo deliberaretur, Filius nullo *diſcrimine* extrinſecus prodire potuerit; ac propterea quidem, quod tract. 5. effertur per verba *ſine diſcrimine*, id ipſum plane tract. 3. exponitur per hæc *ſine revelamine*: quod ipſum luculentius confirmatur ea tractatu 4. ubi non alia de cauſſa latentem in Patre ab æterno illo rationis ſigno divinum Filium agnoſcit, quam quod nullo adhuc concepto condendi orbis decreto, viſibilis eſſe non poterat, uti ſane ex eo decreto *viſibilis neceſſario* fieri debuit: *Cujus ex ore*, inquit, *ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus, exinde viſibilis neceſſario effectus, quia orbem terræ erat ipſe facturus, humanumque viſitaturus genus*: ſic textum integrum ex omnibus Mſſ. & editione prima dedi-

Digitized by Google

dedimus. Hinc porro ad explicandum alterum Petavianæ cenſuræ caput, Zenoniſque mentem doctrinamque aperiendam aditus amplior patet. Cum enim hiſce in verbis nativitatem quamdam divino Verbo tribuat in creandi orbis conſilium, inquiens: *Prodivit unigenitus Filius &c.* quibus concinunt alia ex tract. 5. *Excogitatarum ut ordinem inſtrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehenſibiliſque ſapientia e regione cordis eructat verbum, omnipotentia ſe propagat*; cum, inquam, hiſce in verbis nova quædam nativitas divino Verbo tribuatur in creandi orbis conſilium, præter illam, quam in ſinu Patris latentem aliis præmiſſis verbis confeſſus eſt: duas quodam modo nativitates Verbi agnoviſſe videtur.

Itaque Georgius Bullus in defenſione Fidei Nicænæ ſect. 3. cap. 9. §. 6. cum æternam Dei Filii generationem prioribus verbis a Zenone adſertam contendit; tum vero poſterioribus deſcriptam putat *nativitatem illam in tempore*, qua Filius ex Patre proceſſit ad condendum univerſa: Et hæc, inquit, *nihil aliud eſt, quam Filii, quem Pater apud ſe & ſibi ſoli, ut ita dicam, ex æterno amplectebatur, revelatio, ſive ejus ex Patre egreſſio & proceſſio.... ad res, quæ non erant, procreandum, ſeque rebus creatis, Angelis nempe & hominibus, manifeſtandum*. Hanc quidem temporalem divini Verbi manifeſtationem aliis a Patribus etiam poſt Nicænum concilium nativitatem ac proceſſionem quamdam fuiſſe vocatam, inficiari non poſſumus; inter quos exploratiſſime omnium Auctor tractatus de Fide Ortodoxa contra Arianos in Appendice Ambroſii operum inſerti, qui Gregorius Bæticus probabiliter creditur, explicans illud Prov. 8. *Dominus creavit, vel condidit me in initio viarum ſuarum*, hæc ſcribit cap. 2. pag. 349. App. tom. 2. Ambroſii. *Non ita Deus ſapientiam ſuam condidit, quaſi aliquando ſine ſapientia fuerit; ſed cum initium viarum ſuarum dicat, initium motus operis alicujus oſtendit, ut hoc initium habeat ſapientia Dei, quod de Deo proceſſit ad creanda omnia.... Creata eſt ergo ſapientia, immo genita, non ſibi, quæ ſemper erat, ſed his, quæ ab ea fieri oportebat*. Et ſimiliter etiam Prudentius hymno 11. de ipſa creatione mundi aperte diſſerens,

Ex ore, inquit, *quamlibet Patris*
Sis ortus & verbo editus;
Tamen paterno in pectore
Sophia calebat prius.

Quibus cum divinum Verbum *ſophiæ* nomine deſignatum, in Patris pectore, antequam *ex ore Patris oriretur, & ederetur* in creatione mundi, jam ab æterno fuiſſe inſinuet, juxta Bulli interpretationem cum Zenone videtur plane concinere.

Sed hanc generationem ſeu manifeſtationem externam a Zenone laudatis a Petavio locis ex tract. 4. & 5. fuiſſe appellatam, ut putavit Bullus, adſentiri non poſſumus. Si quis enim totos textus, quos ex Mſſ. præſertim integros edidimus, legerit; profecto Zenonem de æterna quadam ejuſdem Verbi generatione, quæ alteri latenti prioribus verbis adſertæ hactenuſque nobis demonſtratæ non repugnet, utroque in tractatu quarto & quinto ſermonem facere, exploratiſſime liquebit. Nam primum tractatu 5. agitur de illa nativitate Verbi, non ſolum qua *omnipotentia* quidem *ſe propagat*, vel, ut alii codices legunt, *repropagat*; ſed ſimul qua *de Deo naſcitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c.* Hæc autem manifeſtationi mere externæ & temporali non congruunt, planeque reſpondent cum iis, quæ totidem fere verbis de æterna procul dubio generatione recitantur tr. 3. *Igitur ineffabilis illa incomprehenſibiliſque ſapientia ſapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. De Deo naſcitur Deus, de ingenito unigenitus, de ſolo ſolus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus, totum Patris habens, nihil derogans Patri*; hæc enim verba & formulæ Patrum catholicorum propriæ, identitatemque ſubſtantialem Patris & Filii palam prodentes, ſicut cadere nequeunt in creaturam, quæ prima omnium in creationem orbis condita ſit, ut Ariani ſentiebant, eademque de cauſſa convenire non poſſunt prolatitio verbo, quod etſi fuiſſet in creatione prolatum, ut non nulli exiſtimaſſe videntur (de quo vide quæ dicentur ſub initium paragraphi ſequentis) creatum tamen aliquid fuit: ita neque temporali & externæ congruere poſſunt æterni Verbi manifeſtationi, quæ cum externum aliquid ſignificat, tum vero

ut per

ut per id externum Filius Dei proceſſiſſe dici potuerit ad creandum univerſa, non tamen affirmari perinde potuit *Deus natus de Deo*, *totus de toto*, *totum Patris habens &c.* quæ locutiones iiſdemque ſubjectæ ſententiæ ad intimam conſubſtantialemque Filii æqualitatem cum Patre adſtruendam a catholicis uſurpatæ, uti oſtendimus adnot. 6. in eumdem tract. 3. procul dubio ad internam æternamque ac propriæ dictam divini Verbi generationem pertinent. Vide hac de re apud Petavium plura lib. 6. de Trin. cap. 10. Deinde Zenonem loqui de illa generatione, qua idem Verbum prodivit, *excogitatarum ut ordinem inſtrueret rerum*, palam eſt ex tractatu 5. Hanc autem generationem fuiſſe æternam, non ſolum indicat illa vox *inſtrueret*, qua non ipſa mundi creatio, quæ in tempore accidit, ſed conſilium decretumque de creando orbe, quod ab æterno utique captum fuit, ſatis innuitur; ſed apertius convincunt illa tractatus 4. ubi poſtquam divinus Filius hac generatione prodiiſſe traditus eſt: *Ut rerum natura quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus*; non ſtatim idem Filius manifeſtatus idcirco affirmatur, uti Bulli hypotheſis poſtularet (ſi quidem ea generatio idem, ac manifeſtatio fuerit) ſed *exinde*, additur, *viſibilis neceſſario effectus, quia orbem terræ erat ipſe facturus &c.* ubi voces *exinde viſibilis* manifeſtationem exinde conſequentem, voces autem *erat facturus* manifeſtationem in creando poſtmodum orbe, ſeu ſtato tempore futuram ſatis declarant. Enimvero ſi generatio heic adſeritur, ex qua Dei Filius in creando ſubinde mundo *viſibilis* fieri debuit, *viſibilis* autem & *manifeſtatus* idem ſunt: generatio haud dubie adſeritur, ea qua ipſa externa manifeſtatio ſubinde profecta eſt, & quæ idcirco ante ipſam manifeſtationem in ipſa creatione mundi effectam (neque enim ante res creatas, ſed creatis jam rebus Dei Filius manifeſtari ſeu viſibilis eſſe potuit) evenit. Equidem hanc eamdem generationem Auctor reſpiciens tract. 6. lib. 2. ait: *Unigenitus prodiendo de Patre ante originem rerum &c.* ubi *ed ante* Verbi generationem, quæcumque illa ſit, *origini*, ſeu creationi *rerum* præviam aperte prodit. Non ergo generationis nomine ipſam manifeſtationem, ſed aliquid ab ea diverſum Auctor accepit. Hæc ſi quis ex Arianis æternam Filii Dei generationem negantibus affirmaſſet, intelligerentur facillime de creatione Verbi, quod cum illi ab æterno genitum, & conſubſtantiale Patri negarent, creaturam prædicarunt quidem, ſed ita ut primogenitum ante ceterarum omnium rerum originem creatum dicerent. At in catholico Antiſtite, qui æternam Verbi generationem conſubſtantialitatemque cum Patre diſertis teſtimoniis conſtituit, ut de Auctore noſtro vidimus; nativitati id generis, ſeu verius creationi locus amplius non eſt: neque enim idem Verbum æternum & conſubſtantiale Patri nulla aſſumta natura creari initio temporis ſimul potuit, quippe uti Deus verus & æternus, ſicuti deſinere nequit eſſe quod eſt, ita nec initium habere in tempore, neque in creaturam intrinſece mutari atque progigni. Itaque per hanc nativitatem aliud profecto ab Arianorum ſenſu alienum Auctor intellexit, quod tamen cum creationi ac proinde manifeſtationi externæ præceſſerit, ab ipſa etiam manifeſtatione diverſum eſſe neceſſe eſt. Si porro ex his non modo creationem Verbi, quam Ariani finxerunt, ſed & manifeſtationem externam, quam Bullus ſubintellexit, excludas; temporale quidpiam nihil ſuppetit, cui hæc a Zenone adſerta generatio, neque prolatitio verbo, ut paullo ante monuimus, congruens, tribuatur. Aliquid igitur æternum, & a prima illa generatione abdita & latente aliquatenus diverſum accipiendum eſt, & tale quidem, ut idem divinum Verbum, etſi vere genitum, ut Filius Patris, in condendi tamen orbis conſilium prodire potuerit, ut *exinde viſibilis neceſſario efficeretur* in tempore, cum ſcilicet *orbem terræ erat ipſe facturus*. Quibus ſi addas, quod Dei Filius *exinde*, quod prodiit e Patre, *viſibilis neceſſario* effectus dicitur, non minus *quia orbem terræ erat ipſe facturus*, quam quia *humanum viſitaturus erat genus*, cum ſcilicet humanam naturam induit: profecto in eo, per quod Dei Filius prodivit e Patre, nihil in creatione orbis genitum, vel prolatum, aut manifeſtatum, ſed æternum aliquid adſtruendum cognoſces, unde non minus creatio mundi, quam incarnatio Verbi derivaverit. Id autem æternum creationem præſertim orbis ſpectans, de qua & S. Zeno expreſſius ac repetite loquitur, & cum Arianis præcipua verſabatur quæſtio, & a

Petavio

Digitized by Google

Petavio contra Zenonem potiſſima difficultas ingeſta eſt, id, inquam, æternum cujuſmodi ſit, inquirere & conſtituere ſequentibus paragraphis nitemur, interpretationem adferentes ex antiquorum quidem Patrum doctrina petitam, ſed quæ non ſatis explicata ab aliis, per nos latius aliquanto exponenda eſt.

De hac vero ne quid præfidenter dicamus, ſubtiliorem quidem eam non nullis videri poſſe ſentimus, quæ in Zenonis mentem haud cecidiſſe, cum ſcripſit, primo adſpectu credatur. Si vero non Theologicam quamdam exquiſitamque ejus explicationis declarandæ rationem, quæ recentiorum Theologorum formulis ac methodo magis, quam veterum Patrum ſimplicitati congruit, ſed rem ipſam, quæ ſub hac explicatione deſignabitur, quamque unam a Zenone, aliis licet verbis, præconceptam ſatiſque indicatam oſtendemus, diligentius conſideres, Lector; idem & illud æternum creatione mundi proſpiciens, quod manifeſtationi quidem externæ cauſſam dedit, at ab ipſa externa manifeſtatione diſtinctum eſt, antiquis Patribus cognitum, & pro ipſo divino Verbo, ac pro divina quadam Verbi generatione habitum perſpicies, quod partim §. 4. ſequenti præſertim ex Auguſtino, partim §. 7. & 8. ex aliis Patribus palam fiet: nihil difficultatis eſſe poterit, quo minus S. Zenonem ſimilia ſenſiſſe ac tradidiſſe tibi perſuadeas, cum potiſſimum ejus verba alia (ut mox diximus, & paullo poſt patebit etiam luculentius) explicari ratione non poſſint. Ceterum ſi quis adhuc Bulli interpretationem præferre malit, cum hæc ſatis in tuto ponat Catholicam Auctoris ſententiam, haud moroſius reluctabimur. Explicatio tamen noſtra haud inutilis pro illis fuerit, qui Bullo ex propoſitis per nos difficultatibus nequaquam acquieſcendum exiſtiment.

I V.

Vera Zenonianæ locutionis interpretatio exponitur.

HUic interpretationi lucem præferunt duæ illæ, quibus S. Zeno utitur, formulæ, quibus hanc ſecundam, ut ita dicamus, nativitatem explicat: altera tractatu 4. *Patris ex ore prodivit*, altera tract. 5. Pater *e regione cordis eructat Verbum*. Hæ formulæ apud alios quoque Patres, cum de divino Verbo loquuntur, uſitatæ, ex duplici ſacræ Scripturæ teſtimonio, quod aperte in rem ſuam Zeno idem allegat tract. 7. num. 1. originem ducunt, prima ex illo Eccleſiaſtici 24. verſ. 5. *Ego*, ideſt Sapientia, *ex ore altiſſimi prodivi*, altera ex illo pſal. 44. verſ. 1. *Eructavit cor meum verbum bonum*. Quem utrumque locum cum ſancti Patres interpretari fere ſolent de æterno Dei Filio, qui Patris ſapientia & verbum eſt; tum vero ad condendarum rerum creationem, de qua aperte Eccleſiaſtici præſertim eſt ſermo, utrumque frequenter referunt. Et ſane cum per divinum Patris Verbum omnia ſunt condita, ut ſacræ paginæ pluribus in locis teſtantur; tum *ex ore altiſſimi prodiiſſe* hoc Verbum jure dicitur, quo Pater per ipſum *dixit*, *& facta ſunt*; & hoc verbum *fiat*, quod *ex corde eructavit*, eſt illud in quo & per quod omnia facta ſunt. Porro ut hoc verbum ſit ipſe Filius Dei, non illud prolatitium verbum *fiat*, quod quidem a Deo in mundi creatione prolatum non nulli opinati ſunt, externum ſane, creatum, & tempore circumſcriptum verbum, eſſe Dei Filium Sancti Patres accepiſſe credendi ſunt, ut recte monuit ac probavit Petavius lib. 6. de Trinitate cap. 1. num. 7. (Paulli enim Samoſateni hæc hæreſis fuit, *prolatitium*, *non ſubſtantivum verbum* Dei Filium dicere, ut patet ex Philaſtrio cap. 64. Epiphanio hæreſ. 65. Mario Mercatore in epiſt. de diſcrimine Paulli & Neſtorii) ſed intellexiſſe dicendi ſunt aliud verbum interius, & *ſubſtantivum*, uti vocat Phœbadius libro contra Arianos pag. 304. tom. 4. Bibl. P. P. quo ſcilicet Pater ſecum ipſe in Filio loquens, de creando mundo ab æterno deliberavit: ex hujus enim mandati æterni locutione factum eſt, ut ſtato ſubinde tempore mundus crearetur, ac Deus ipſe ac Dei Verbum eidem mundo manifeſtaretur. Hoc vero decreti æterni Verbum *ex ore altiſſimi prodiiſſe* per analogiam ceterorum verborum dicitur; ſed ex interno mentis, ut ita loquamur, ore prolatum, nihil eſt dubitandum; ex eo ſcilicet ore divinæ mentis, ad quam Sapien-

tia pertinet, cum ſcilicet Pater mundum conditurus, Sapientiam illam, quæ in mundi creatione maxime eluxit, quodam modo emiſit, decretum illud, ſi ita loqui fas eſt, pronuntians, ut ea æternis illis rationibus & *in* eum ordinem, quem divina Sapientia Verbo præcipue tributa protulit (de qua re lege Origenem tom. 2. in Jo. pag. 165.) mundus crearetur. Hoc porro Sapientiæ Divinæ decretum *ex corde eructatum* jure etiam dicitur, cum quæcumque divina decreta res contingentes ſpectant, ea libera Dei voluntate prodeant, ac proinde cordi tribuantur.

Ne vero arbitrarium hoc noſtrum inventum putes, Lector, cum divinum hoc mandatum Dei Filium a Zenone habitum interpretati ſumus; illud primo conſidera non alia (ut nobis quidem videtur) quam hac explicari ratione melius poſſe, quod in Scripturis ſæpius ingeritur, omnia facta fuiſſe in Verbo & per Verbum, quod & ex ore altiſſimi prodiiſſe, & ea corde Patris eructatum ex indicatis item Scripturæ teſtimoniis quamplures Patres cum Zenone affirmarunt. Deinde notum eſt Theologis, non ea ſolum, quæ Sapientiæ ſunt, præcipua ratione tribui divino illo Verbo, quod Patris Sapientia in ſacris litteris dicitur (unde illud pſalmi 103. *Omnia in Sapientia feciſti* plures interpretantur *in Filio*, quem quidem *Sapientiam omnium artificem* Sap. 7. 21. appellatum intelligunt) ſed illa quoque, quæ ad potentiam pertinent, eidem Verbo vindicari, ut proinde omnia non modo *in ipſo*, uti *Sapientia Dei* eſt, ſed *per ipſum* etiam, uti *virtus* eſt Dei, condita in Scripturis dicantur, illudque propterea Apoſtolus Paullus 1. Cor. 1. 24. *Dei virtutem*, & *Dei ſapientiam* ſpeciali quodam nomine appellet. Plura Patrum teſtimonia in utriuſque appellationis confirmationem vide apud Petavium lib. 5. de Deo cap. 8. num. 3. ubi de potentia diſſerit, & lib. 4. cap. 2. nec non lib. 6. de Trinitate cap. 9. ubi diſputat de Sapientia; unde etiam rationem colliges, cur hæc duo divinæ naturæ attributa tribus perſonis communia, divino Verbo præcipue tribuantur. Porro ſi mandatum illud æternum de creando mundo in *Sapientia* conſtitutum fuit, & *virtutem* habuit, qua omnia in tempore condita ſunt; facile profecto intelligitur, divinum Verbum, quod *Dei virtus Deique ſapientia* ſpeciali ratione dicitur, præcipuo pariter nomine *mandatum* illud poſſe appellari, quod cum Pater ab æterno edidit, divinum Verbum quodam modo edidiſſe ac genuiſſe dici queat. Enim vero Auguſtinus ſerm. 120. num. 6. probat Dei Filium eſſe ipſum Patris mandatum, *non a tempore datum*, *ſed mandatum natum*. *Quomodo enim non eſt mandatum Patris*, inquit, *quod eſt Verbum Patris?* Et tractatu 21. in Joannem num. 4. *Dicendo enim in Filio, quod facturus erat per Filium*, *ipſum Filium genuit*, *per quem faceret omnia*. Rurſum in libro contra ſermonem Arianorum cap. 3. teſtatur *juſſionem Patris*, *ut fierent omnia*, *non eſſe niſi Verbum*, *per quod facta ſunt omnia:* & lib. 1. de Trinitate cap. 12. num. 26. *Non aliud eſt mandatum Patris*, *aliud Verbum Patris:* & lib. 2. in Fauſtum cap. 5. *Chriſtus Verbum Dei eſt*, *in quo*, *antequam eſſent*, *dicta ſunt omnia:* & lib. 2. in Maximinum cap. 24. *Ipſe Filius eſt mandatum Patris*, *quia ipſe eſt Verbum Patris*. Mittimus alios ejuſdem generis textus, in quibus idem S. Doctor divinum Verbum & mandatum eſſe Patris, & a Patre genitum pronuntiat. Huc reſpiciens Antiochena Synodus contra Paullum Samoſatenum in epiſtola Synodica divinum Verbum *genitum* a Patre prodit tamquam *viventem actionem & ſubſiſtentem*, *efficientem omnia in omnibus*; quod ſane ad mandatum illud, de quo hactenus diximus, pertinet. Pari ratione S. Jo. Chryſoſtomus homil. 2. in epiſtolam ad Hebræos Patrem *genuiſſe creatorem* ipſum Verbum affirmat; & S. Gregorius Magnus lib. 23. Moralium cap. 19. *Loqui Dei*, inquiens, *eſt Verbum genuiſſe*, procul dubio locutionem illam complectitur, qua Pater de creatione mundi mandavit, Verbumque, cum de ea mandavit, genuit. Eodem pertinent illæ aliorum Patrum ſententiæ collectæ diligenter a Petavio lib. 5. de Deo cap. 8. a n. 5. quibus ipſi mundi creationem ſpectantes, Dei Filium ipſam Dei *volitionem* Deique *conſilium*, Græce autem *βουλὴν*, ſæpiſſime vocant: quod utrumque innuit decretum illud æternum, *mandatum* ab aliis vocatum, quo omnia ſtato tempore in Filio & per Filium condita ſunt: & ſicut hoc decretum, ita & ipſum Verbum tum *de corde eructatum*, tum *ex ore Altiſſimi prodiiſſe* dici potuit. Utralibet autem formula utaris, proceſſio & generatio quædam Verbi ſignificabitur,

pro-

propterea quod per hoc decretum Filius Dei relationem habuit ad creaturas, quam uti merus Filius in ſinu Patris latens non habuit, vel habuiſſe non concipitur, de qua plura paragrapho ſequenti; cujus æterni decreti virtute cum divinum Verbum nobis manifeſtatum ſit ſuo tempore, hanc externam quoque manifeſtationem alii Patres generationem nativitatemque quamdam Verbi appellandam duxere, Chryſologo ſcribente ſerm. 62. de Symbolo: *Pater Filium generat nobis, dum nobis revelat*.

Itaque ut ad Auctorem revertamur, S. Zeno ea locutione, qua Patris Filium genitum licet a Patre, in condendi tamen orbis conſilium prodiiſſe tradit ex Patris ore & corde, ut *exinde neceſſario viſibilis effectus ſit*, *quia orbem terræ erat ipſe facturus*, reſpexiſſe videtur ad hoc condendi orbis decretum; (& ſane cum non prolatitii verbi, quod in creatione mundi editum probabilius nullum fuit, ſed decreti æterni virtute mundus creatus fuerit, ut paullo ante monuimus, *τὸ exinde* unum hoc decretum reſpicere poteſt) & hoc ipſum decretum in Patrum ſententiam, quam hactenus explicavimus, ab eodem Zenone habitum Dei Verbum apparet. Igitur hoc decretum in Verbo dictum a Patre, & per Verbum exſecutioni mandatum ſuo tempore, ex quo idem Filius in condendo mundo *viſibilis neceſſario* fuit, nativitatem quamdam eidem Verbo tribuit, æternam tamen illam & intimam Deo, ob quam *Deus de Deo* prodiiſſe a Zenone dici potuit, cum hoc æternum divinum Verbum vere ſit Deus. Hinc porro etiam intelligere licet, quam percommode huc profecto reſpiciens Auctor ſcripſerit tract. 4. eumdem Dei Filium *exinde*, ſeu ex eo quod e Patre *prodivit*, *viſibilem neceſſario* fuiſſe *effectum*, non ſolum *quia orbem terræ erat ipſe facturus*, ſed etiam quod *humanum viſitaturus erat genus*, cum ſcilicet homo factus eſt, ut ſuperiori paragrapho innuimus. In alia explicatione atque ſententia, quam Bullus præſertim ingeſſit, nemo id æque percipiet; in noſtra facillime & proprie: nam in decreto illo æterno, quo prodiiſſe Filium diximus, cum omnia futura dicta fuerunt, non minus creatio mundi, quam ipſa Verbi incarnatio dicta fuit; ac idcirco hæc una, quæ per decretum explicetur, ejuſdem Verbi æterna proceſſio illa eſſe cognoſcitur, ex qua utraque res, uti a Zenone traditur, derivaverit. Unum illud huic interpretationi ex Zenone ipſo objici poteſt, quod Petavii animadverſionem vindicare & confirmare videtur, nimirum quod ſi ſecundam hanc æternam divini Verbi generationem ea locutione, quam conſideravimus, ſignificare Auctor voluiſſet, non unam tantum Filii nativitatem æternam primo loco recenſuiſſet tractatu ſeptimo & octavo, ſed duas, alteram qua in Patris conſcientia velatus latuit, alteram qua prodiit in creandi orbis conſilium, de qua una Petavius difficultatem ingerit, nec ſecundam utrobique poſuiſſet illam, qua in tempore de matre genitus fuit. Cum itaque utroque in tractatu unam tantum Filii nativitatem ex Patre, alteram ex matre conſtanter recenſeat; duas ejuſdem ex Patre nativitates hactenus deſcriptas non novit, ſed illam unam tantum *primam* ab eo appellatam videtur agnoviſſe, qua in condendi orbis deliberationem ex ore Patris prodiiſſe, & e regione cordis eructatus traditur. Hæc etſi contra Zenonem modicum vel potius nihilum valeant, quippe quæ ex aliis ejuſdem ſententiis nativitatem Chriſti æternam ac in ſinu Patris abditam diſerte ſtatuentibus ſatis ſuperque diluantur; tamen ne in rem noſtram quidquam deſit, ad aliam ejus locutionis explicandæ rationem, quæ hanc primam non deſtruet quidem, ſed potius ſtatuet, luculentiuſque explicabit, progrediamur, unde omnis difficultas plane disjicietur.

§. V.

Eadem Zenonianæ locutionis interpretatio alia ratione explicatur apertius, atque ſtatuitur.

INter plures voces, quibus ſecunda Trinitatis perſona ex Sacrarum litterarum auctoritate præcipuo nomine appellatur a Patribus, tres illæ tantum ſunt ejuſdem perſonæ ita propriæ & ſingulares, ut alteri ex divinis perſonis non conveniant, nimi-

Digitized by Google

nimirum *Filius*, *Verbum*, *Imago*, ut diſerte ſtatuit Auguſtinus lib. 5. de Trinitate num. 14. & lib. 7. num. 1. & ſeqq. De *Filii* nomine aperta res eſt, quippe *Filius* relativus eſt terminus ſecundæ perſonæ ita proprius, ut aliarum nemini congruat. Id ipſum autem de *Verbi* & *Imaginis* appellatione ſentiendum palam ea eo fit, quod non minus *Filius* terminus ſit relativus, quam *Imago*, quam *Verbum*. Nam *Verbum non ad ſe dicitur*, ait Auguſtinus lib. 7. de Trinitate num. 3. *ſed tantum relative ad eum, cujus Verbum eſt*; & ſimiliter de *Imagine* loquens Hilarius in lib. de Synodis num. 13. *Neque enim ipſe ſibi quiſquam imago eſt, ſed eum, cujus imago eſt, neceſſe eſt ut imago demonſtret.* Tria autem hæc nomina, quibus ſecunda perſona ſignificatur, re unum idemque ſunt, non ſolum quod unus idemque eſt ille, qui tribus hiſce nominibus appellatur, ſed etiam quod ſecunda Trinitatis perſona idcirco eſt Patris Filius, quia Imago & Verbum eſt Patris; ideo Imago, quia Verbum & Filius; ideo tandem Verbum, quia Filius & Imago Patris eſt: neque enim aliud Pater genuit, cum genuit Flium, quam hoc Verbum, hanc Imaginem genuit, ut proinde non minus Filio, quam Verbo, & Imagini nativitas tribuatur. Porro Verbum dicitur Filius, quatenus Pater in eo gignendo dixit omnia: & hoc Verbum, quod dixit, cum dixit omnia, eſt ille Filius, quem genuit. Imago autem Patris idem Filius eſt, quatenus perfecta cum ſimilitudine, quæ in res creatas non cadit, omnia Patris exprimit ac repræſentat: & hæc Imago, quæ adeo perfecte omnia Patris repræſentat ac exprimit, eſt *Imago genita Filius*, ut S. Baſilius loquitur libro 2. contra Eunomium, ſeu *Imago nata*, ut ait Auguſtinus lib. 7. de Trinitate cap. 7. Hoc tandem Verbum, quo Pater dixit omnia, omnia pariter perfecte repræſentat: ac proinde hoc Verbum eſt Imago, & hæc Imago eſt Verbum, utrumque autem Filius a Patre genitus eſt.

His præmiſſis illud hac ſuper re quæri jam poteſt, utrum hic Filius ſit Verbum Patris, quatenus divina omnia in eo dicta ſunt, an etiam quatenus in eo dicta ſunt, quæ creanda fuere (quod ipſum ad Filium uti Imaginem divina & creanda repræſentantem transferri poteſt) ubi ſi poſſibilium mentionem omittimus, nemo ſuccenſeat; nam præterquam quod de poſſibilibus SS. Patres adverſus Arianos diſputantes non ita diſerte ac diſtincte locuti inveniuntur, uti de divinis atque creatis; cum poſſibilia cognita dictaque neceſſario fuerint ex ipſis attributis divinis, cognita & dicta in attributorum divinorum rationem aliquatenus computari queunt. De Filio itaque, uti Verbum eſt, reponit Auguſtinus in libro Quæſtionum 83. quæſt. 63. omnia in Verbo dici debuiſſe a Patre, non tam quæ Patris ſunt, quam quæ ad res creatas pertinent; & idcirco quidem *Verbum* appellari Filium Dei melius, quam *rationem* teſtatur, *ut ſignificetur*, inquit, *non ſolum ad Patrem reſpectus, ſed ad illa etiam, quæ per Verbum facta ſunt, operativa potentia: ratio autem, etſi nihil per illam fiat, recte ratio dicitur.* Nihil igitur eſt, quod Pater in Filio non dixerit, ſive ad eſſentiam ac attributa notioneſque alias divinas, ſive ad res creandas ſpectet: ſecus ſi quid non dixiſſet in Filio, aliud Verbum a Filio diſtinctum genuiſſet Pater, in quo ea, quæ in Filio non dixit, dicerentur; & ita alium Filium habuiſſet, non unicum; *quia ſi multa verba, multi & Filii*, inquit Ambroſius de Incarnatione Domini cap. 2. Porro etſi in æternitate nihil ſit prius ac poſterius, pro noſtræ tamen mentis intelligentia prius quiddam & poſterius concipiendum eſt. Prius enim quam Pater creandas res in Filio diceret, quæ a tota Trinitate libero decreto conſtitutæ fuerunt, concipiendus eſt Pater genuiſſe Verbum, quod cum genuit, dixit omnia divina, ac divina omnia repræſentavit: & hoc priori rationis ſigno Filius, Imago, & Verbum Patris natus vere fuit, ut in una Patris conſcientia latebat, quod nihil foris creandum repræſentaret, nec diceret. Poſtea vero ut creandi orbis decretum ferretur, dixit Pater, quæ creari volebat, & tum e paterno, in quo deliteſcebat ſinu, prodivit Verbum creanda dicens atque reſpiciens, in quo omnia creanda repræſentabantur. Illud prius fuit Verbum Patris natum ſoli Deo, iſtud poſterius fuit item Patris Verbum, ſed genitum quodam modo nobis, ut Gregorii Bætici formula §. 3. recitata utamur. Cum vero hoc prius ac poſterius, quod pro captu noſtro duplex diximus Verbum,

alte-

alterum divina, alterum creata reſpiciens (quam duplicem reſpectus diſtinctionem Auguſtinus nunc nuper laudatus ſuggeſſit) in divino Filio, qui ſimpliciſſimus eſt, non ſit duplex Verbum, ſed unum (*quia Verbi, quo ſe dicit, & Verbi, quo creaturam dicit, una ſubſtantia eſt*, loquit Anſelmus in Monol. cap. 31. nunc 33.) hinc unus Filius, nativitas æterna unica, non duplex jure & ſtricte a Zenone memoratur tract. 7. & 8. licet pro humana facultate loquens tract. 4. & 5. diſtinctione quadam uſus videri poſſit. Nunc quæ de divino creandi orbis decreto ex Auguſtino aliiſque Patribus ſuperiori paragrapho collegimus, huc transfer, ſi placet; & invenies ea de cauſſa decretum illud dici Filium & Verbum Dei, quatenus in Verbo & Filio Dei dicta ſunt omnia, quæ creanda fuere, ut jam hæc paragraphus non alteri illi contradicat (quod primo adſpectu videtur) ſed explicatio ſit ejus melior, quæ tamen ex ibidem dictis illuſtrari mutuo lumine poteſt. Neque vero illud heic opponas, decretum iſtud divinum, in quo divini Verbi proprie dictam generationem agnovimus, initiatum quidem in cognitione, at in amore fuiſſe completum, adeo ut non tam in repræſentatione Verbi eluceſcat, quam in Verbo & Patre amorem notionalem, ut ajunt, ſpirantibus, ac in ipſo Spiritu ſancto, qui amor eſt notionalis. Nam præterquam quod Patres, cum adverſus Arianos Dei Filium impugnantes agerent, ad ejuſdem Filii æqualitatem adſtruendam non nulla ipſi attribuere, quæ ceteris perſonis communia ſunt, ac ſi ejus eſſent propria, ut ex ipſis Scripturis peculiari modo mundi creatio per Verbum patrata dicitur: etſi decretum illud tres divinas perſonas vere pertingat; idem tamen quatenus decretum genitum, ſeu notionalem generationem dicit, uni Dei Filio poteſt congruere, qui ſolus genitus fuit; ut propterea Patres uni Filio jure tribuerint, quæ in decreto Filium, ſive Filii, ſeu Verbi proprie dictam generationem ſignificant. Sed his omiſſis, cum hoc Verbum, quo creandæ res a Patre dictæ fuere, idem ſit illud Verbum, quo Pater omnia divina dixit; eademque ſit utriuſque Verbi nativitas, licet ratione quadam humana duplex Verbum, duplex nativitas diſtinguatur: jam profecto intelliges, quo jure S. Zeno Verbi res creandas ſpectantis generationem commemorans dixerit tr. 5. *Naſcitur Deus de Deo, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c.* quæ generationi Verbi divinas res dicentis peræque conveniunt.

Illud tandem inquirere nobis liceat, quod ad pleniorem rei præſentis confirmationem vel declarationem confert, cur S. Zeno utramque Verbi relationem tum ad divina, tum ad creata tractat. 4. & 5. tangens, inſtiterit nihilominus magis & expreſſius in ſtatuenda generatione Verbi, quatenus res creatas reſpexit, ut de hac ſola locutus non nullis videri potuerit. Hoc autem ex Arianorum, quos præcipue ſibi impugnandos ſumſerat, impetitionibus factum credimus. Illi enim, ut æternitatem, eamdemque Filio ſubſtantiam adimerent, hæc prædicare frequenter ſolebant, Hilario teſte in Fragmento 2. num. 26. *Patrem Deum inſtituendi orbis cauſſa genuiſſe Filium, & pro poteſtate ſui ex nihilo in ſubſtantiam novam & alteram Deum novum alterumque feciſſe*, quæ eadem commemorat Athanaſius orat. 2. contra Arianos num. 24. & 25. Itaque cum in inculcanda *inſtituendi orbis cauſſa* Ariani laborarent, quo Filium Dei æternum æqualemque Patri inficiarentur; Zeno ut illis ſe ſe e diametro objiceret, in ea *inſtituendum orbem* ſpectante divini Filii generatione explicanda ſibi potiſſimum inſiſtendum ratus eſt, certus quod ſi hac in parte Arianos vinceret, ex altera parte, quæ generationem Verbi in ſinu Patris latentem ſpectat, nihil eſſet, quod metueret amplius. In priorem autem partem animadvertenda hoc poſtremo loco maxime ſunt, quæ poſt adſertam in creandi orbis conſilium divini Verbi generationem utriſque in tractatibus ſubjiciuntur. Ea enim ſunt ejuſmodi, ut æqualitatem conſubſtantialitatemque Filii cum Patre, quas præſertim inde læſas Ariani contendebant, Auctor diſerte adſerat atque defendat; eaque mens ejus in hac generatione potiſſimum urgenda fuiſſe proditur, ut Arianorum præcipuum conatum elideret. Lege ipſa Auctoris verba, & quod dicimus palam fiet: ſimulque exploratius multo erit, eumdem Auctorem, qui in ea nativitate Filii adſerenda tam ex propoſito ipſius cum Patre æqualitatem conſubſtantialitatemque propugnat, longiſſime abeſſe ab ea nativitate ibidem adſtruenda (ut

Peta-

Petavius credidit) qua nec æqualis Patri Filius fuiſſet, nec ejuſdem ſubſtantiæ; ſed eam potius ab eo adſertam liquet, qua idem Filius ita in creandi orbis conſilium genitus, ejuſdemque conſilii exſecutor proditur, ut nihil inde præjudicii in æqualitatem & conſubſtantialitatem redeat. Hinc quidem tract. 1. lib. 2. num. 2. eadem objectione Arianorum propoſita, qua ex creato per Filium mundo, eum Patre inferiorem prædicabant: *At ille, cui jubetur, eſt, inquis, inferior;* exſecutorem quidem Filium fatetur, *Unde proceſſit, paterni cordis eſt exſecutor:* at æqualem nihilominus defendens, hanc rationem ſubdit: *Non enim minus eſt facere magna, quam dicere*, & præterea addit: *Quamvis & quod dictum eſt a Patre, vel dici poteſt, quia Verbum eſt Filius, ſine Filio non eſt*, &c. In prioribus illis verbis, quibus Auctor concedit Filium *exſecutorem eſſe paterni cordis, unde proceſſit*, τὸ *unde* proceſſionem ſeu nativitatem indicat Filii *e corde* Patris, quæ non alia eſſe cognoſcitur, quam in eo æterno decreto, quo Deus dixit in Filio ſeu in Verbo quæcumque creanda fuerunt, ſicque ipſum decretum ſeu dictum æternum a noſtro quoque Scriptore inſinuatur ipſe eſſe Dei Filius; qui ſubinde decretum illud, vi cujus e paterno corde proceſſit, exſecutus eſt ſtato tempore, cum quæ facienda in Filio ſeu Verbo Pater dixerat, ipſe Filius *exſecutor* fecit, nam *omnia per ipſum facta ſunt*. Deinde reſponſionem adverte, qua ut hunc Filium exſecutorem licet operis, Patri tamen haud inferiorem Auctor probet, non tam ea ratione utitur, quia *non minus eſt facere magna, quam dicere*, ſed illa in rem noſtram præcipua, nam *quod dictum eſt a Patre, vel dici poteſt, quia Verbum eſt Filius, ſine Filio non eſt*: quibus Filium uti *verbum* Patris ipſum eſſe dictum ſeu decretum æternum Patris ſatis innuitur, quod cum Patre unus idemque Deus eſt; quæ omnem Arianæ cavillationis impetitionem prorſus retundunt ac diriment, interpretationeſque a nobis hactenus expoſitas ex Zenonis mente eſſe plane confirmant.

§. VI.

Explicatur quædam difficilis Zenonis locutio, unde propoſita interpretatio mirifice confirmabitur.

ADdemus jam duriuſculam quamdam Zenonis formulam, ex tractatu 3. lib. 2. de æterna divini Verbi generatione loquentem, quæ in altero ex objectis a Petavio teſtimoniis continetur. Hæc autem ſicut alia in ſententia explicato difficilis contradictionem videtur involvere, ita in noſtra non ſolum facili negotio exponitur, ſed ipſam interpretationem allatam hactenus, quacum una aperte congruit, mirifice ſtatuit atque confirmat. Verba autem S. Zenonis de divino Filio hæc ſunt: *Procedit in nativitatem, qui erat, antequam naſceretur, in patre æqualis in omnibus*. Sermonem hoc loco eſſe de ea Chriſti nativitate, qua natus de Virgine eſt, aliqui exiſtimarunt, ut ſic intelligeretur eum ab æterno *fuiſſe, antequam* de Virgine ſcilicet *naſceretur, in Patre*. At cum toto eo tractato, & ante & poſt recitata verba, de una nativitate Chriſti ſermo ſit, qua de Deo Patre proceſſit; procul dubio illa *procedit in nativitatem* ad eamdem Verbi generationem e Patre pertinent, ut ne generationi de Virgine ſit locus. Sed hoc opus, hic labor. Quid enim iſthuc rei eſt: *erat antequam naſceretur?* Si Dei Filius erat, ergo natus erat, ac falſum eſt, quod fuerit *antequam naſceretur?* Si vero nondum erat natus, *antequam naſceretur*; jam nullo modo *erat in Patre*. Sed hæc in tractatu 4. & 5. in eam, quam expoſuimus, ſententiam facile conciliantur. *Proceſſiſſe* enim dicitur *in nativitatem*, qua *ex ore* Patris *prodivit unigenitus Filius, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur*, cum ſcilicet Pater *excogitatarum ut ordinem inſtrueret rerum, e regione cordis eructavit Verbum*, ut ſuperiori paragrapho explicavimus: *erat* autem nihilominus idem Filius, *antequam ſic naſceretur, in Patre*, quatenus illum, uti Zeno hoc ipſo tr. 3. ait, *ante omnia ſæcula Pater in profundo ſuæ ſacræ mentis, arcano inſuſpicabili, ac ſibi ſoli nota conſcientia, Filii non ſine affectu, ſed ſine revelamine amplectebatur*, quibus ſimilia initio tractatuum 4. & 5. recitantur. Itaque duas illas

Ver-

Verbi nativitates, quas nos ſuperius pro communi intelligentia a Zenone diſtinctas adnotavimus tract. 4. & 5. hac formula indicatas vides; illam, qua erat in Patris conſcientia Filius verus, ſed Deo Patri revelatus, non nobis; alteram, qua in rerum creationem nobis natus ſubinde concipitur, cum de creando orbe Verbum Pater dixit: & *erat in Patre* ex prima, *antequam naſceretur* ſeu natus a nobis conciperetur ex ſecunda nativitate, quas licet diſtinctas noſtra quadam ratione, re tamen una ſunt nativitas, ſicut & Verbum, quo in priori, ut ita loquamur, nativitate omnia divina & neceſſaria dicta ſunt, & Verbum, quo in nativitate altera dicta ſunt omnia creanda, eſt unum; ut pluribus ſuperius oſtendimus.

Ut autem, qua S. Zeno mente, quo ſenſu hac formula uſus ſit, magis magiſque intelligatur, exploratumque plane fiat, hoc ipſum teſtimonium ad declarandam catholicam Zenonis mentem ab Arianorum dogmate maxime alienam valere plurimum; ſimulque præcidatur omnis, quæ cuipiam oboriri fortaſſe poſſet ſuſpicio, idcirco ab Auctore dictum *erat, antequam naſceretur, in Patre*, quod crediderit Filium in ſinu Patris primum fuiſſe ita indiſcretum, ut nondum *natus* ſeu diſtinctus fuerit, dein vero fuiſſe natum in tempore, ut Pater in creandis rebus illo uteretur, quæ fuit Petavii cenſura: ut hæc, inquam, omnia præſtentur, animadvertendum eſt, ſolennem fuiſſe apud Arianos formulam de Divino Filio: *Non erat, antequam naſceretur*, ut legitur in Anathematiſmo Nicæno. Cujus formulæ verbis intelligebant, Dei Filium non fuiſſe ab æterno, ſed tum ſolum, cum in mundi creatione a Patre conditus ſeu genitus fuit: id quod explicabant alia formula celebri eodem in Anathematiſmo pariter recitata: *Fuit aliquando, cum non eſſet*. Hinc Arius apud Athanaſium in Orat. 2. contra Arianos num. 5. pag. 409. *Nec erat*, inquit, *antequam fieret: ſed habuit quoque creationis initium. Erat enim ſolus Deus, nondumque erat Verbum & Sapientia. Cum autem nos poſtea voluit creare, tunc profecto unum quemdam fecit, quem & Verbum & Sapientiam & Filium nominavit, ut nos per ipſum crearet:* quibus concinens Eunomius in fidei Confeſſione edita tom. 1. Antiq. Lect. Caniſii noviſſimæ editionis pag. 178. *Non, antequam eſſet*, inquit, *ſine generatione Filium nominavit*. Neque vero dubitabant affirmare, illum *ante omnia ſæcula* genitum; ſed id non ita accipiebant, ac ſi ab æterno genitus fuerit, ſed ita ut *factus* fuerit *ante* conſtitutionem mundi, in principio ſcilicet temporis; *res* autem *facta, non erat antequam fieret*, objiciebant ex Dionyſii Alexandrini epiſtola, cujus fragmentum Athanaſius in hanc rem conſiderat in epiſt. de ſententia Dionyſii num. 4. p. 246. Huic ergo formulæ, cui anathema dixerat Nicæna Synodus, anathema quidem dicere non dubitavit Euſebius Cæſarienſis in epiſtola recitata ab Athanaſio in calce libri de Decretis ſynodi Nicænæ, ſed ita ſubinde ſe ſe explicavit, ut nihil ab Arianis alienum diceret: *Nec item*, inquit num. 9. *abſurdum putavimus, his vocibus, non erat antequam genitus eſt, anathema dicere, cum omnes fateantur Filium Dei fuiſſe, priuſquam ſecundum carnem naſceretur:* cum quo ſtare poterat, quod Ariani ſentiebant, eumdem Filium Patri coæternum non fuiſſe, cum eum ipſi quoque traderent genitum ante omnes creaturas, ut in his creandis eo miniſtro uteretur. Imperator Conſtantinus alia ratione Arianæ ejus formulæ proſcriptioni adſenſus proditur ab eodem Euſebio in epiſtola memorata, ut affirmarit num. 10. eum fuiſſe antequam naſceretur in Patre, *quandoquidem antequam actu fuiſſet genitus, ipſe potentia erat in Patre, licet non gigneretur;* quæ locutio Dei Filium non ſemper *actu* fuiſſe, nec proinde genitum ab æterno ſignificans, Arianis favet apertiſſime; niſi forte de illo priori originis accipiatur ea propoſitio, quo Filius in Patre prius *potentia*, dein *actu*, ſed utrumque ab æterno fuiſſe concipitur. Alii e contra Arianis ut ſe ſe opponerent, eamdem, quæ hic a Zenone uſurpatur, protulare formulam, *Erat, antequam naſceretur, in Patre;* ſed ea interpretatione utebantur, qua dum unam (ut notavit Philaſtrius c. 114.) evadere conabantur hæreſim, æternitatem unitatemque ſubſtantiæ divino Verbo detrahentem, incidebant in aliam, qua eum ingenitum ac proinde Filium ab æterno non fuiſſe affirmabant, quam hæreſim ſic Auguſtinus ex eodem Philaſtrio brevius deſcribit Hær. 80. pag. 23. tom. 8. *Alia ſempiterne natum non intelligens Filium, putat illam nativitatem ſumſiſſe a tempore initium: & tamen*

volens

volens coæternum Patri Filium confiteri , *apud illum fuiſſe* , *antequam de illo naſceretur*, *exiſtimat* ; *hoc eſt*, *ſemper eum fuiſſe*, *verum tamen ſemper eum Filium non fuiſſe* , *ſed ex quo de illo natus eſt* , *Filium eſſe cœpiſſe* . Itaque catholico viro catholicam adverſus Arianos profeſſionem edenti , vel omittenda prorſus hæc dicendi formula , licet eiſdem oppoſita videri poſſit , ut placuit Hilario lib. 12. de Trinitate num. 31. vel cum de nativitate eſſet cum Arianis quæſtio , ita de eadem explorate erat profitendum , ut ne quid ſuſpicionis , vel ambiguitatis adſerretur. In hoc autem duo proſpicienda maxime fuerunt ; primum ut ita Filius ab æterno traderetur fuiſſe in Patre, ut ſimul fuerit diſtinctus a Patre, & Patris Filius fuiſſe indicaretur aperte; præterea vero ut affirmaretur æqualis Patri ejuſdemque cum Patre ſubſtantiæ , ut ne quis inferiorem Patri Filium colligere poſſet . Utrumque autem Auctor hoc ipſo, cui hæc formula inſerta eſt , in tractatu præſtitit . Primum ſatis in tuto poſuit prima periodo , cum Filium in ſinu Patris adhuc latentem , *Filium* vere fuiſſe affirmavit , cum a Patre ante omnia , *Filii non ſine affectu*, *ſed ſine revelamine amplexum* ſcribens; qua ſane formula Filium in Patre fuiſſe vere Filium docuit, ac proinde Filium *actu*, non *potentia* , nec non Filium a Patre vere genitum atque diſtinctum , quem uti talem Pater *amplexus* dici potuerit . Ab altero autem ſatis ſuperque cavit per illa , quibus eumdem tradidit *fuiſſe*, *antequam* , ſecunda ſcilicet nativitate , *naſceretur* , *in Patre æqualem in omnibus*. His enim poſtremis verbis ad primam nativitatem pertinentibus & a Petavio omiſſis præter quam quod affirmans Filium *æqualem Patri*, eumdem a Patre diſtinctum affirmat (nemo enim ſibi ipſi æqualis dici poteſt, cum æqualitas alterum neceſſario reſpiciat) addens ſubinde eumdem Patri æqualem *in omnibus* , profecto eamdem Patris æternitatem eamdemque ſubſtantiam Filio vindicat , ſine quibus hic Patri æqualis *in omnibus* non fuiſſet . Quin cum hic Arianæ controverſiæ ſcopus & caput eſſet , S. Zeno , ne quis ſua de ſententia poſſet ambigere, locupletem hanc adſertæ æqualitatis rationem ſtatim adjecit : *Quia Pater in ipſum alium ſe genuit ex ſe* , *ex innaſcibili ſcilicet ſua illa ſubſtantia* , *in qua beatus manens in ſempiternum* , *omnibus* , *quæ habet*, *habentem Filium paria procreavit* . Audin Zenonem aperte fatentem Filium, diſtinctum a Patre, & unius cum Patre ſubſtantiæ exiſtere ; quippe quem Pater *alium ſe genuit ex ſe* , videlicet *ex innaſcibili ſubſtantia* Patris, quæ ſi *innaſcibilis* eſt, & ex eadem nihilominus a Patre genitus fuit Filius, eadem procul dubio ſubſtantia communicari Filio debuit , alia nec debuit , nec potuit : unde *alium ſe* vere *genuiſſe* cognoſcitur, *alium* ſcilicet , non *aliud* , quorum alterum *τὸ alium* perſonæ diſtinctionem innuit, alterum autem *τὸ ſe* adſtruit identitatem, ut vocant, divinæ naturæ . Hinc quoque Pater procreaſſe traditur Filium *paria habentem in omnibus* , *quæ Pater habet*; ubi *paria* pro *eadem* dictum eſt, idque eſt *eamdem* plane Filii Patriſque *ſubſtantiam* confiteri , quam aliis teſtimoniis aperte declaratam a Zenone alibi oſtendimus .

Cum porro tota hæc ratio atque præclara Zenonianæ confeſſionis profeſſio ad eam Filii nativitatem pertineat, de qua dixerat : *Erat*, *antequam naſceretur* , *in Patre æqualis in omnibus* ; hic autem ſtatus ille idem ſit , ac qui a Zenone aliis verbis exponitur tract. 4. & 5. quum Filium in Patris conſcientia velatum atque latentem prodidit : jam palam tandem eſt, Filium hiſce quoque in tractatibus pro eo quoque ſtatu & vere genitum atque diſtinctum a Patre, & Patri æqualem ac ejuſdem plane ſubſtantiæ a Zenone ſe ſe hoc loco ſatis ſuperque explicante habitum adſertumque fuiſſe. Eat nunc Petavius, & poſt recitatum textum : *Procedit in nativitatem*, *qui erat*, *antequam naſceretur*, *in Patre*, hanc conſequentiam obtrudat : *Ergo Filium* , *antequam a Patre gigneretur*, *in Patre extitiſſe ſignificat* ; *generatio vero* & *nativitas tum fuit*, *cum res omnes procreare voluit* &c. Integrum ſi recitaſſet & conſideraſſet textum, nec omiſiſſet verba ad eum ſtatum , quo Filius in Patre extitit , pertinentia , nimirum *æqualis in omnibus* , nec ſubjectam mox præteriiſſet hujus æqualitatis rationem : *Quia Pater in ipſum alium ſe genuit ex ſe:* jam veram ac proprie dictam generationem pro illo quoque ſtatu , quo Filius in Patre fuit , facillime cognoviſſet ; nec per verba , *Procedit in nativitatem*, vel per illa , *antequam naſceretur*, primam, ſed alteram quamdam a nobis explicatam Filii nativitatem , quæ primæ nihil repugnat , ſigni-

Digitized by Google

ſignificatam intellexiſſet. Quod ſi quis ea verba: *Quia Pater in ipſo alium ſe genuit ex ſe* cum reliquis, non eorum rationem eſſe velit (nti nos hactenus præſumſimus) poſtremorum verborum ad primam occultamque Filii nativitatem pertinentium: *Erat, antequam naſceretur in Patre æqualis in omnibus*; ſed illorum *Procedit in nativitatem*, in alteram ſcilicet, qua Filius in creandi orbis conſilium ex ore, vel corde Patris proceſſiſſe duobus aliis tractatibus 4. & 5. traditur: cum prima illa nativitas aliis ex verbis defenſa ſatis fuerit, id nihil offendet, immo vero favebit multo magis; palam enim fiet, eumdem Filium, quem ex prima illa nativitate non minus a Patre diſtinctum, quam *æqualem in omnibus* Patri alinnde deprehendimus, ex hac quoque altera nativitate æternum & æqnalem Patri, ejuſdemque cum Patre ſubſtantiæ ab Auctore pariter agnitum, nt ejus rationis verba ac ſententiæ nuper animadverſæ declarant: quo ad revincendam totam Petavii cenſuram, noſtramque interpretationem conſtituendam luculentius adferri nihil poteſt.

§. VII.

Antenicænorum Patrum a Petavii cenſuris breves vindiciæ.

DE Zenone jam ſatis ſuperque. Nihil præterea de aliis Patribus, qui a Petavio ſimili cenſura perſtringuntur, addere inſtituti noſtri ratio poſtularet. At quoniam non ſolum interpretatio noſtra aliis quoque Patribus explicandis plerumque inſerviet; ſed etiam ex ſimili tot Patrum locutione, quæ eaſdem ferme Zenonis formulas continet, nec aliam quam noſtram explicationem idemtidem patitur, manifeſtum plane futurum eſt, & quo ex fonte Zenonis locutio manarit, & noſtram interpretationem non ex ingenio eductam, ſed re ipſa, ſi non verbis totidem, aliquot Patrum teſtimoniis traditam, iiſdemque exponendis peropportunam, ne dicamus neceſſariam, habendam eſſe: de ſingulis aliqua pauciſſimis, quam licet, verbis animadvertere placuit. Petavii accuſatio adverſus Patres, qui Nicænæ Synodo præceſſere, eidem fere nititur formulæ, ac quæ in Zenone reprehenſa fuit. Andi ipſum de omnibus una loquentem lib. 1. de Trinitate cap. 5. num. 7. poſtquam eorum teſtimonia conſideravit. *Igitur non nulli veterum . . . tum a ſupremo Deo ac Patre productum eſſe dixerunt* Filium, *cum hanc rerum univerſitatem condere ſtatuit, ut illum velut miniſtrum adhiberet: quam ſententiam alii clarius, obſcurius alii ſignificant, ſed iſti fere, Athenagoras, Tatianus, Theophilus, Tertullianus, & Lactantius.* Pro Athenagora ſatis loquitur idem ille textus, quem Petavius oppoſuit lib. 5. de Triuit. cap. 3. num. 4. ibidem enim diſerte adſeruit Deum habere Filium, qui eſt *Verbum Patris in idea & efficientia*, ubi *idea* dicta eſt de Verbo, quatenus in eo omnia ab æterno dicta ſunt, *efficientia* autem de actu externu, quo omnia per idem Verbum ſunt condita. Illa vero, quæ urget Petavius, quibus Athenagoras hunc Filium vocat *primogeniam Patris progeniem, non quaſi factus ſit (a principio quippe Deus, qui eſt æterna mens, habebat in ſe ipſo λόγον, ideſt rationem, cum æternum ſit rationalis) ſed ita ut cum materia concreta omnia, informiſque natura, atque terra inſtar vehiculi ſubjicientur, in iiſque craſſioribus leviora admiſta ſint, ad hoc ut idea & actus illorum eſſet, prodierit*: hæc, inquam, nobis favent mirifice. In primis enim Filium hunc λόγον appellatum, quem *rationem* interpretatur, ab æterno in Patre fuiſſe affirmat, ut Pater *æternum rationalis* fuiſſe dicatur; quo eodem argumento & Athanaſius & Gregorius Nyſſenus & alii Patres uſi ſunt, ut divinum Verbum æternum fuiſſe Arianis demonſtrarent: ſed rurſus prodiiſſe illud, inquit, creandi orbis cauſſa, veluti *ideam* rerum creandarum, quæ ab æterno profecto fuit, cum Pater ab æterno dixerit in Verbo, quæcumque creanda deliberavit, & ſine qua *actus* illorum eſſe non poterat, cum actum conſequi, ſeu creari nihil potuerit ſine Verbo, per quod omnia ab æterno dicenda, & in tempore creanda fuere. Quid ex his cum antea dictis non plane convenit? Cum Athenagoras Filium λόγον in Patre ab æterno fuiſſe ſcribit, ut Pater eſſet rationalis; Filium utique accipit pro eo ſtatu, in quo Pater ſe ipſum ac divina omnia in Filio cognovit: ac proinde λόγον *rationem* interpretatur, non *Verbum*, propterea quod hoc in ſtatu Pater conſideretur uti rationalis, ſeu cognoſcens omnia, quæcumque Deum reſpiciunt; at ad res creandas, quod attinet, nihil hactenus concipiatur; qua ſola de cauſſa λόγος *Verbum* melius, quam *rationem* interpretandum Auguſtinus cenſuit, ut vidimus §. 5.

Cum porro eumdem Filium Athenagoras ad res creatas refert; *ideam* illum appellat, qua ſcilicet in Filio res creandæ præconceptæ, æternumque in Verbo dictæ fuere: vi cujus dicti ſtato deinde tempore cum effectæ fuerint per Verbum, jure earum *efficientiam* ipſum Verbum appellat. Hæc ſi mente teneas, Petavii objecta legere poteris, & cuncta ſua ſponte cadere ſtatim invenies, ut nihil præterea addere neceſſe ſit.

Id ipſum plane ex illo Tatiani teſtimunio colligere licet, quem Petavius eodem capite latine reddit ſic num. 5. *Deus erat in principio; principium autem rationis eſſe potentiam accepimus. Etenim Dominus omnium cum ipſe totius eſſet univerſi ſubſtantia, quatenus nulla adhuc erat facta creatura, ſolus exſtabat. Quatenus vero tota vis & potentia, ac tam eorum, quæ videri poſſunt, quam quæ videri nequeunt, ſubſtantia erat ipſe, cum eo erant omnia. Nam cum ipſo per rationalem vim* λόγος *ipſe, qui in illo erat, produxit. Voluntate porro ſimplicitatis ipſius* λόγος *erupit, qui quidem non in vacuum emanans, primogenium opus Patris fuit.* Cum Tatianus *principium* in Græco textu definiat λόγε δύναμιν, vox autem λόγε, quam *rationis* vocabulo Petavius vertit, *Verbum* ipſum ſignificet (unde *Verbi potentiam* vulgatus Interpres reddidit pro *rationis potentiam*, & melius, ſiquidem vox Græca λόγοι, cum res creatas reſpicit, *Verbum* potius, quam *ratio* reddenda eſt ex Auguſtino nuper laudato) palam fit, *principii* nomine, uti a Tatiano explicatur, ipſum *Verbum* oportere intelligi, cujus quidem *potentia*, ſeu *virtute* (utrumque enim vox Græca δύναμις ſignificare poteſt) omnia condita ſunt, ut in Scripturis traditur; unde & *principium* rerum omnium rectiſſime dicitur, quod nomen ad *rerum originem* referri ipſa Petavius obſervat. Itaque ubi Tatianus ait *Deum* fuiſſe *in principio*, cum *principium* ſit ipſum *Verbum*; *Dei* numine Patrem intelligens, hunc utique *in Verbo* fuiſſe fatetur, ſicuti mox λόγον, ideſt *Verbum in ipſo* Deo Patre fuiſſe aperte tradit; quibus utrumque & ſemper, & ejuſdem ſubſtantiæ fuiſſe palam inſinuat. Ita porro dictum heic a Tatiano & Patrem in Verbo, & Verbum in Patre *per Verbi virtutem* ſemper fuiſſe, quemadmodum ſuperius Athenagoras probavit Patrem ſempes habuiſſe λόγον, quia ſemper rationalis fuit. Fuit nimirum ſemper Pater in Verbo, cum ſine Verbo non fuiſſet Pater; & principium ipſe rerum fuit *per virtutem Verbi* omnia creauda dicens in Verbo, quo ſi caruiſſet, nihil dixiſſet creandum, ac proinde principium rerum creandarum numquam fuiſſet. Porro loquitur, uti diximus, hoc in textu Tatianus de Verbo tamquam rerum creandarum priucipio; ac proinde præſumit, omnia, quæ creanda fuerunt, in hoc Verbo dicta ab æterno fuiſſe. Sic quidem intelligitur, quam idonea ſit ejus dicti ratio *Cum eo*, Deo ſcilicet, *erant omnia*, dum inquit: *Cum ipſo enim per rationalem virtutem ipſum quoque Verbum, quod in ipſo erat, produxit*, produxit ſcilicet omnia, quæ idcirco cum Deo fuerunt ab æterno, ut probandum Auctor ſumſerat: recte, nam cum *per rationalem*, ſeu *loquutivam virtutem* omnia, quæ poſtea facta ſunt, a Deo Patre dicta & ita quodammodo producta fuerint in hoc Verbo, omnia in hoc Verbo erant cum Deo, & ſimul cum Deo erant & Pater, qui dixit omnia, & Verbum, in quo omnia dicta ſunt. Quod ſi hæc æternitatem ſpectaut, natum itaque a Patre Tatianus præſumſit ab æterno hoc Verbum, ſine quo non ſolum nihil creandum, ſed nec Verbum fuiſſet, nec Pater. Et hæc quidem productio æterna rerum in Verbo illam Verbi generationem ſubindicat, quæ non rerum, ſed Verbi propria generatio eſt, cum non tam divinorum, quam creandorum Verbum ſit illud, quod Pater ab æterno proprie genuit, cum & divina & creanda dixit: quod utrumque etſi ſimul ab æterno dictum fuit, humano tamen loquendi more prius alterum, alterum poſterius dictum concipitur, ut in Zenone explicavimus. Cum porro hæc generatio non rerum, ſed Verbi propria ſit; etſi res per illam ab æterno productæ, ſeu dictæ in Verbo, tum non *actu*, ſed *virtute* ſolum exſtiterint, quatenus per hujus Verbi ab æterno actu & vere editi virtutem creandæ fuerunt in tempore; ipſum tamen Verbum non peræquæ *virtute* ſolum, ut Petavio viſum eſt, ſed *actu* a Patre editum ab æterno Tatianus cenſuit, uti ex toto contextu hactenus explicato liquet. Id autem, quod dein addit: *Voluntate porro ſimplicitatis ipſius* λόγος, ſeu *Verbum erupit*, nihil moveat: heic enim illam externi verbi prolationem proſpicit, quam in mundo creando editam non nulli putarunt per ſenſibilem quamdam vocem, qua ipſe Deus *dixit*, & *facta ſunt*: id quod ad aliam quæſtionem pertinet.

Quod

Quod ſi hoc Verbum non in vacuum emanans *primogenium opus Patris* fuiſſe idem Tatianus ſubdit; id ſpectat, ut videtur, ad ſenſibilem illam verbi prolationem, quæ ſi fuit rerum omnium cauſſa, primum Dei opus fuit. Si vero non prolatitium, ſed intimum Patris Verbum foras emanaſſe aliquo modo credidit; externam eidem Verbo generationem tribuit, quæ nihil eſt aliud, quam externa ejuſdem manifeſtatio, qua divina virtus jam inde ab æterno intime latens in Deo, foras tandem prodiit, unde illud Verbum *participatione*, non *abſciſſione* natum ſubinde affirmavit (μερισμὸν enim non diviſionem puto ſignificare, ut vertit interpres, ait ipſe Petavius) ut *ne* tamen *Patrem ſine Verbo relinqueret*; quibus verbis Tatianus ſe crediſſe confirmat, Patrem ſemper fuiſſe cum Verbo, nec ab hoc ſe ſe communicante rebus creatis tam multis fuiſſe relictum, quippe quod ea communicatio Verbi, qua in tot res creatas manavit exterius, non *abſciſſio* fuerit ejuſdem Verbi a Patre, ſeu diviſio intimæ ejus ſubſtantiæ, qua Verbum in Patre, & Pater in Verbo ſemper exſtitit, ſed mera fuerit ejuſdem *participatio*, qua ipſum Verbum, & per Verbum Deus ipſe in creatis rebus elucet. Sed de Tatiano nimis fortaſſe multa.

A Theophilo Antiocheno, quem Petavius ſuo modo commentatur eodem cap. 3. n. 6. brevius nos expediemus: nam λόγον *intimum in viſceribus ſuis* Patrem habuiſſe palam fatetur; quem λόγον ſi *genitum* addit *cum ſapientia ſua eructantem ante omnia*; non idcirco ingenitum illum primum λόγον putavit, aut indiſeretum in Patre, & ſolum genitum, cum in creationem mundi omnia in Verbo dicta ſunt, ut interpretatur Petavius; ſed λόγον illum priorem accepit de Verbo, quod erat intimum in Patre, in quo omnia divina Pater dixit, iſtum autem de Verbo res creandas dicente accepit, ut in Zenone pluribus explicavimus. Idem porro aliam quamdam *prolatitii* λόγου generationem, quam in Tatiano conſideravimus, adſtruit, quæ generationi æternæ nihil officit, uti ibidem innuimus, & confirmant etiam, quæ idem Theophilus ſubdit: Pater *hunc* λόγον *genuit prolatitium*, *primogenium omnis creaturæ*, *non ut Verbo vacuus ipſe fieret*, *ſed ut verbum gigneret*, ideſt prolatitium, *& cum Verbo ſuo*, ideſt intimo, *perpetuo verſaretur*.

Eodem ſpectant illa Tertulliani lib. contra Praxeam cap. 5. quæ Petavius recitat cap. 5. num. 2. Cum enim λόγον, ſeu *rationem* ab æterno penes Deum fuiſſe teſtatur, Verbum utique Dei intimum ab æterno genitum prodit, in quo Pater utique *rationalis ante principium*, ideſt ab æterno, ſecum ipſe loquebatur, quæ Dei ſunt; hanc enim putamus *rationem*, quam *ſuam* Tertullianus appellat. Cum porro idem Deus de creando mundo deliberans *cum ratione ſua*, ideſt Filio, vel Verbo, *cogitabat* atque *diſponebat ſermonem*, ſeu, ut paullo ante explicatius dixerat, *cum ipſa & in ipſa ratione*, quam *intra* ſemet ipſum *habebat*, *tacite cogitabat & diſponebat ſecum*, *quæ per ſermonem erat dicturus*, cum ſcilicet mundum creandum præcepit; cum hæc, inquam, Deus ſecum in ratione ſeu Verbo cogitaſſe & diſpoſuiſſe traditur, innuitur profecto ea generatio Verbi, qua Pater creanda in Verbo tacite ab æterno dixit atque decrevit. Tandem prolatitium verbum in ipſa creatione editum Tertullianus inſinuat cap. 6. & 7. & hac formula nihil aliud, niſi externam Verbi manifeſtationem ſignificat, quam in Tatiano explicavimus. Hanc tamen poſtremam & externam nativitatem Verbi, quæ initio temporis contigit, primam & unicam a Tertulliano adſertam Petavius opinatur, id quod hiſce ejus verbis conficì exiſtimat ex cap. 6. *Nam ut primum Deus voluit ea*, *quæ cum Sophiæ ratione & ſermone diſpoſuerat intra ſe*, *in ſubſtantias & ſpecies ſuas edere*, *ipſum primum protulit ſermonem habentem in ſe individuas rationes Sophiam*, *ut per ipſum fierent univerſa*, *per quem erant cogitata atque diſpoſita*, *immo & facta jam*, *quantum in Dei ſenſu*. *Hoc enim eis deerat*, *ut coram quoque in ſuis ſpeciebus atque ſubſtantiis cognoſcerentur*, *& tenerentur*. *Tunc igitur etiam ipſe ſermo ſpeciem & ornatum ſuum ſumit*, *ſonum & vocem*, *cum dixit Deus*, *Fiat lux*. Sed hæc commovere potuiſſe hominem eruditum miramur vehementer: nam primum cap. 5. jam ante diſerte Tertullianus confeſſus fuerat, Deum ante mundum creandum jam inde ab æterno non fuiſſe *ſolum*, hac ratione addita: *Habebat enim ſecum*, *quam habebat in ſemet ipſo*, *rationem ſuam ſcilicet*, quibus aperte *rationem*, ideſt Verbum, a

Deo Patre diſtinctam ab æterno fuiſſe palam inſinuat, ſecus *ſolus* fuiſſet Deus ab æterno, quod ille hac ratione negandum putavit. Hinc caput iſtud concludens: *Poſſum itaque*, inquit, *non temere præſtruxiſſe, & tunc Deum ante univerſitatis conſtitutionem ſolum non fuiſſe, habentem in ſemet ipſo proinde rationem, & in ratione ſermonem, quem ſecundum a ſe faceret*, ideſt ſecundam perſonam, *agitando intra ſe*; ubi ſecundæ perſonæ a Patre diſtinctæ & ante mundi conſtitutionem genitæ diſertiſſime meminit. Præterea haud ſcimus, an Petavius ea ſcribens, adverterit hæc Tertulliani verba, quæ poſt objectum abs ſe teſtimonium immediate leguntur, quæque ab eodem Petavio recitata invenimus eodem num. 2. cap. 3. *Hæc eſt nativitas perfecta ſermonis* (*qua nimirum*, commentatur Petavius, *ſermonem ipſum in ſpecie ornatuque ſuo protulit, cum dixit, Fiat lux*) *dum ex Deo procedit conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiæ*: Dominus condidit me in initium viarum ſuarum: *dehinc generatus ad effectum*: Cum pararet cælum, aderam illi ſimul. *Exinde eum parem ſibi faciens, de quo procedendo Filius factus eſt; primogenitus, ut ante omnia genitus; & unigenitus, ut ſolus ex Deo genitus, proprie de vulva cordis ipſius*. Notavitne apertam diſtinctionem, *conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiæ*, dehinc *generatus ad effectum*? Heic profecto duplicem Filii Dei nativitatem Tertullianus palam diſcernit, alteram, qua Pater in ipſo de creandis rebus *cogitatu*, uti appellat, *ſermonem* ſeu *Verbum Sophiæ nomine* edidit (*proceſſit conditus*, inquit) & hæc nativitas eſt proprie dicta Verbi, quam *primam* appellat, cum ab æterno omnia creanda a Patre in Verbo dicta ſunt: alteram vero, qua Deus in ipſa mundi creatione verbum *ad effectum* protulit; quæ etſi generatio ſit Verbi minus proprie dicta, tamen nativitas *perfecta* idcirco appellatur, quod illa prior, licet propria nativitas, intra Deum latuit; hæc autem extra Deum prodiens, priorem illam latentem eduxit quodam modo, cum Verbum ipſum creaturis manifeſtum fecit; & hac ratione Dei Filius in creatione mundi *ſpeciem & ornatum*, ſeu *ſonum & vocem* quamdam accepit, ſicque *perfecta* fuit ejus nativitas, non quoad Deum, in quo ſemper fuit perfectiſſima, ſed quoad nos, quibus illa primum agnoſci cœpit. Hanc eamdem duplicis nativitatis diſtinctionem idem Tertullianus non obſcure ſubindicat l. 2. adverſus Marcionem c. 27. de hoc ſermone inquiens, *quem ex ſemet ipſo proferendo Filium fecit, & exinde diſpoſitioni ſuæ voluntatique præfecit*. Cum ait *ex ſemet ipſo proferendo Filium fecit*, utique *prolationem*, ſeu nativitatem Filii æternam ſignificat; ſecus duos Deos adſtruxiſſet unum æternum, non æternum alterum, atque ita in eum, quem in Marcione coarguit, errorem incidiſſet. Hanc quidem nativitatem ſpectans Apologetici capite 21. *Hunc*, ſimiliter inquit, *ex Deo prolatum didicimus, & prolatione generatum, & idcirco Filium Dei, & Deum dictum ex unitate ſubſtantiæ*; quæ poſtrema verba præſertim oſtendunt, agi de *prolatione* illa & nativitate interna Filii, qua unam cum Patre *ſubſtantiam* adeptus eſt, non de externa, cui hæc ſubſtantiæ paternæ *unitas* non convenit. Aliis porro verbis *& exinde diſpoſitioni ſuæ voluntatique præfecit*, indicari nihil dubitamus nativitatem externam, de qua nunc nuper dictum eſt, eamque Tertullianus ipſo adverbio *exinde* a priori ſatis diſtinguit. Ceterum aliis in locis a Petavio memoratis n. 4. quæque fuſius explicantur a P. Le Nourry tom. 2. Apparat. ad Bibliothecam vet. P. P. diſſ. 4. in Tertullianum cap. 8. adeo explorate Filium a Patre diſtinctum, uniuſque nihilo ſecius cum Patre *ſubſtantiæ* affirmat, ut in tuto omnino eſſe debeat noſtra explicatio, quam obſcurioribus teſtimoniis hactenus conſideratis dedimus, & ex his apertis locis ſaltem Petavius moveri debuit, ne obſcuriora quædam teſtimonia in alienum & contrarium plane ſenſum interpretanda putaret.

Tandem Lactantius a Petavio poſtremum accuſatus cap. 3. num. 6. cum lib. 2. Inſtitut. cap. 8. *ſimilem ſui ſpiritum* a Deo Patre *productum* tradit, *antequam ordiretur hoc opus mundi, ut ab eo bono tamquam rivus oriretur, ſemperque proflueret*; loquitur aperte de ea Verbi generatione, qua Pater *ab æterno* dixit in Verbo, quæcumque per idem Verbum ſubinde, divinæ bonitatis participatione, facta ſunt. Equidem cum Verbum *conſiliatorem* a Patre adhibitum ibidem teſtatur; hoc ſane Verbum æternum fuiſſe ſignificat, cum Dei conſilium ac decretum æternum fuerit.

Im-

Immo ſi *conſiliatorem* illum habuit ab æterno, antequam quidquam de creando orbe decerneret; ſupponit illud Verbum verum Filium exſtitiſſe in Patre, antequam is quidquam creandum in eodem Verbo decerneret, ac proinde generationem illam Verbi ſupponit, qua Pater ſe ipſum in Verbo dixit, antequam res creandas in ipſo diceret. Quod ſi hoc Verbum Patri *ſimilem ſpiritum* vocat, nemo offendatur; cum *ſimilem ſpiritum* appellet eo ſenſu, quo id Verbum *imago Dei*, *& figura ſubſtantiæ ejus* in Scripturis vocatur, quod cum unitate ſubſtantiæ ab ipſo Lactantio aliis teſtimoniis adſertæ nihil pugnat. Addit præterea aliquid lib. 4. cap. 8. & 9. de prolatitio quodam *ſermone*, ſeu *vocali ſpiritu*, uti vocat, quem pro externo ſono Petavius accepit. At cum *vocalem hunc ſpiritum*, *non utero*, *ſed mente conceptum*, & conceptum quidem a Patre *inexcogitabili quadam majeſtatis ſuæ virtute ac potentia* Lactantius palam affirmet; procul dubio generationem ejuſdem Verbi non externam, ſed intimam, ac Verbi æterni propriam aperte ſignificat, quam quidem *nativitatem ſpiritalem* appellat cap. 13. & *nativitati carnali* opponit, quamque *inexcogitabilem* plane eſſe ipſo capitis 8. initio monuit: unde & lib. 2. cap. 8. eum *ineffabiliter* a Patre *æternum* genitum prodit. Porro ex cap. 25. lib. 4. manifeſtum fit *Deum de Deo* habitum a Lactantio hunc, quem *prolatione vocis ac ſpiritus generari* potuiſſe cenſuit; & vocem ac ſpiritum illum ab eo vocatum liquet locutione prophetarum, qui *ſermonis* ac *ſpiritus* nominibus Dei Filium indicarunt. Itaque nihil vetat, quin *vocalis* quoque *ſpiritus* nomine, quo Petavius vocem ſonantem accepit, Dei Filium Deum de Deo vere intelligamus in ſcriptis Lactantii, ac præſertim l. 4. cap. 8. & 9. ubi ſane huic *vocali ſpiritui*, quem Pater *non utero*, *ſed mente conceperat*, Dei Patris *effigiem*, ſeu *imaginem* tribuit cum Paullo, & ſubſtantialem quidem imaginem, quippe quæ, inquit, *proprio ſenſu ac ſapientia vigeat*, quod in vocem ſonantem a Petavio intellectam non cadit. Comparatio porro illa duplicis humani ſpiritus, quorum alterum homines e naribus tacitum emittunt, alterum ea ore cum ſtrepitu edunt, cum loquuntur, valet quidem ad explicandum diſcrimen a Lactantio intentum inter ſpiritus angelicos, qui tamquam ſpiritus e naribus ductus, non ad docendum, ſed ad miniſtrandum tacite conditi ſunt, & ſpiritum Verbi, qui, tamquam ſpiritus ex ore prodiens, docere homines debebat: at in reliquis nihil valet; neque enim comparationem perfectam & adæquatam inſtituere ibidem Lactantius voluit; unde irrideri hanc ob comparationem a Petavio non debuit: neque *ſonum vocalem*, quem ea in comparatione adhibet, transfert ad Verbum, quatenus e Patris mente ab æterno genitum fuit, ſed *ea ratione*, inquit, *quia voce ejus ad populum fuerat uſurus*, *ideſt*, *quod ille magiſter futurus eſſet doctrinæ Dei & cæleſtis arcani ad homines perferendi*, quod ſpectat ad illam doctrinam, quam divinum Verbum humana ſubinde natura indutum expreſſis vocibus tradidit. Sed de Antenicænis Patribus hactenus, quos cum eidem omnes formulæ inſiſtentes audiſti, quam Zeno uſurpavit, duo hæc ſtatuta intelliges, hunc non nova, ſed veteri uſum formula, quam ſcilicet a tot Patribus traditam acceperat, in eorumque libris didicerat; illos autem non eam in ſententiam adhibuiſſe hanc formulam, qua Arianis præcinerent, ut exiſtimavit Petavius, ſed in eam, qua Zeno Arianorum impugnator acerrimus, ipſos legens adeo recte intelligendos putavit, ut eadem formula ſibi quoque utendum nihil ambigeret.

§. VIII.

Marius Victorinus a Petavii cenſura vindicatus.

De Mario Victorino, qui *in eadem eſſe cauſſa* Petavio viſus eſt, quid attinet dicere, cum ille adeo ex propoſito totis quatuor adverſus Arium libris catholicum dogma diſertis verbis ſententiiſque defendat, ut ſi cui aliquam ob formulam a Petavio notatam videatur ſenſiſſe, divinum Verbum *tum foras generatione prodiiſſe*, *quando mundum procreavit Deus*, ut idem Auctor ex allatis abs ſe textibus colligit; is aut

is aut Victorini libros non legerit, aut ſi legit, ſparſis a Petavio præjudiciis fortaſſe impeditus, non intellexerit ſane ejus ſententiam, quæ clariſſimis aliis teſtimoniis explicata ſatis videtur. Cum enim generationem Verbi æternam pluribus locis diſertiſſime fateatur, jam ſicubi ejuſdem Verbi generationem *manifeſtationem* appellat, ſeu *declarationem intus potentiæ*, ita ut *Pater* ſit, *qui intus*, *Filius*, *qui foris*, (quæ fere ſunt notatæ a Petavio formulæ): vel de eadem generatione æterna hæ formulæ intelligantur neceſſe eſt, vel ita ſunt de externa generatione accipiendæ, ut generatio hæc exterior in tempore, quæ manifeſtatio eſt, generationi illi intimæ & æternæ nihil præjudicii creet. Utroque ſane modo Scriptor ille eas formulas accipit. Primo modo generationem internam & æternam Verbi *manifeſtationem* vocat, quatenus Deus volens ſemet ipſum videre & cognoſcere, imaginem ſui, in qua ſe videret, genuit, & hanc imaginem, quæ utique Verbum eſt, *manifeſtationem* vocat, eamque *foris a Patre*, ideſt a Patre diſtinctam habuit, uti a Patre diſtinctus perſona Filius eſt, licet ſemper in Patre fuerit. Hoc expreſſe docet lib. 1. pag. 269. lit. h. tom. 4. Biblioth. P.P. Deo, quem *vitam perfectam* definit, *volente*, inquit, *videre ſemet ipſum*, *hoc eſt*, potentiam ſuam, Patrem ſcilicet (Patrem enim *potentiam* appellavit) *facta eſt ipſa manifeſtatio* ſui (ubi *manifeſtationem* aperte vocat *imaginem Patris*, in qua Patris ſubſtantia manifeſta fit ipſi Patri) *quæ generatio eſt & dicitur, & juxta hoc foris exiſtens: omnis enim cognoſcentia, ſecundum quod cognoſcentia eſt, foris eſt ab illo, qui cupit cognoſcere: foris autem dico ſicut in inſpectione, ſecundum quod eſt videre ſemet ipſum*. Intimam ergo æternamque hanc *manifeſtationem* & *generationem* agnoſcit, ſicut intima & æterna fuit Patris cognitio, qua ſe ipſum in Filio cognovit; quod luculenter probat multis in locis tum præſertim lib. 2. pag. 273. f. Id ipſum fuſius ſtatuit lib. 3. pag. 275. f. & g. ex quo hæc pauca tranſcribimus: *Intelligentia quod intelligit foris eſt, & id quod intelligit intus.* Hinc Patrem, qui intelligit, poſuit *intus*, Filium autem, quem intelligit, ſeu in quo ſe ipſum intelligit, *foris*. Hac ratione motum quemdam in Patre agnoſcit *interiorem & in ſe converſum*, ex quo Filius generatur: quem in rem præſentem explicat ſic: *Semper motus in ſubſtantia, & in ſubſtantia, vel potius ipſa ſubſtantia; qui cum foras ſpectat, hoc eſt autem foras ſpectare, motum vel motionem eſſe; quod ipſum hoc illud eſt ſe videre, ſe intelligere, ac noſſe velle: cum autem ſe videt, geminus exſiſtit, & intelligitur videns, & quod videtur, ipſe qui videt, ipſum quod videtur: quia ſe videt, hoc eſt foras ſpectans, foris genitus, vel exſiſtens, ut quid ſit intelligat. Ergo ſi foris eſt, & ſi genitus, Filius:* quem tamen eadem cum Patre ſubſtantia præditum demonſtrat. Hunc tandem motum, quo Pater Filium genuit, *operationem* & *actionem* vocat, & addit: *Hic partus, hic natalis*. Alia ejuſdem generis plura adferre poſſemus præſertim ex libro 4. pag. 287. e. & 288. e. ſed hæc ſatis viſa ſunt, ut quiſque intelligat, *manifeſtationem operationemque*, qua *intus* Pater, & Filius *foris* eſſe traditur, ad generationem æternam intimamque Deo ex Victorini ſententiam referendam. Altero autem modo cum *manifeſtationem & actionem* idem Victorinus refert ad rerum creationem, animadvertendum eſt, eam ita referri, ut Filius Dei ab æterno fuerit λόγοι *omnium quæ ſunt* ex lib. 1. pag. 260. b. f. cum ſcilicet Pater omnia futura decrevit in Verbo: *non enim*, inquit pag. 262. h. λόγοι *locutio quædam eſt, ſed potentia ad creandum aliquid confabulans iis, quibus futurum eſt eſſe*. vide pag. 270. d. Hinc autem Filium relate ad creaturas λόγον *& voluntatem Patris* ibidem vocat, quem ab æterno & unius cum Patre ſubſtantiæ fuiſſe adſerit pag. 263. a. Tandem *voluntatem* hanc Dei ſtato tempore *progreſſam* tradit in *actuoſam potentiam*, ibidem, cum ſcilicet *in effectionem eorum, quæ ſunt*, progreſſa eſt p. 266. e. Qua in re cum manifeſtatum nobis ſit Verbum, hæc manifeſtatio, ſeu *apparentia*, uti vocat, exterior Victorino natalis & generatio quædam habetur: inquit enim l. 4. p. 284. d. *Apparentia vero ab occultis ortus eſt, & ab occultis ortus, & natalis eſt, & ejus natalis, qui & antequam ſic oriretur, exſtiterit*, ubi expreſſe generationem metaphoricam Verbo tribuit in ipſa rerum creatione; & *antequam ſic oriretur*, affirmat, ipſam ab æterno exſtitiſſe ex illa generatione æterna & intima, de qua in ſuperioribus ſatis dictum eſt. Negari quidem nequit hæc ſubtilius & obſcurius

ſcri-

ſcripta a Victorino, atque ex dialecticee, in qua plurimum delectabatur, regulis derivata, id quod in eo reprehendit S. Hieronymus: ſed aliud eſt obſcuritatem dialecticeque in ejus libris adverſus Arianos perſtringere, aliud obſcuras quaſdam ipſius formulas deflectere in ſententiam, quam diſertiſſimis verbis ille totis quatuor iiſdem libris impugnat, quod fecit Petavius, ut ne de interpretatione cogitaverit quidem. Vides interim, Lector optime, qua cautione verſandum ſit in antiquorum voluminibus, ne qua fallamur ipſorum locutione, quam ex noſtra vulgarive ſententia explicandam putemus, cum illi non numquam aliam vel ævi vel ſcholæ alicujus propriam ei locutioni ſubjecerint: id quod tum præſertim ſuſpicari par eſt, cum ex obvia explicatione indignum aliquid eruitur, quod in errorem & dedecus ſapientiſſimorum, vel etiam ſanctiſſimorum hominum cedat. Hoc principio nos S. Zenonem, quem in pernicioſi nimium erroris ſuſpicionem devocatum a Petavio legeramus, accuratiori examine pervolventes, genuinam ejus ſententiam ſatis eduaiſſe & explicaſſe nobis videmur, quæ ad Antenicænorum quoque Patrum Victorinique vindicias comparandas non nihilum contulit.

CAPUT SECUNDUM.

Quo conſilio S. Zeno de æterna Filii Dei generatione haud ſcribendum duxerit, quoſque fidei tractatus & quas formulas reprehenderit.

Difficultatem non modicam quibuſdam injiciunt non nullæ ſententiæ in tract. 1. *de Fide*, quibus primo adſpectu videtur S. Zeno & fidei didaſcaliam negare, & reprehendere nec non impugnare illos, qui in tractatibus fidem exponunt, atque argumentis confirmant. Sed ſi quis S. Zenonis mentem, ac tractatus ejus ſcribendi occaſionem probe calleat, quæcumque in hanc rem duriora occurrunt, facile intelliget. In concilio Sardicenſi ad compeſcendam Arianorum audaciam, qui Nicænæ fidei formula non contenti, novas ſubinde explicationes, additiones, correctioneſque commentabantur, illud cautum fuit, quod refert S. Athanaſius in tomo ad Antiochenos, qui tamquam concilii Alexandrini ſynodica habetur. *Quamvis*, inquit n. 5. pag. 772. *non nulli poſtularint, ut quædam de fide ſcriberentur, quaſi aliquid Nicænæ Synodo deeſſet, atque id obtinere conati temere fuerint; Synodus tamen Sardicæ coacta rem indigne tulit, ſancivitque, ut nullum ultra de fide ederetur reſcriptum, ſed ſufficeret fides a Patribus Niceæ promulgata, quippe quæ in nullo deficeret, ſed plena pietatis eſſet; ſtatuitque, ne altera ederetur fidei profeſſio, ne quæ Nicææ ſcripta fuerat, imperfecta reputaretur, neque occaſio iis daretur, qui ſæpe numero de fide ſcribere ac definire volunt.* At hac cautione ab Arianis contemta, in eo quotidie laborabatur, ut quo quiſquis ſuas partes (in quas ipſi inter ſe quoque erant diviſi) augeret, ſimplicioreſque deciperet; varias ederet *fides*, ſeu *tractatus fidei*, in quibus ſuam quiſque ſententiam & errorem multis ratiocinationibus & argumentis ſtatueret.

Harum formularum & horum tractatuum multiplicitatem ac pugnam præclare depingit coævus auctor S. Hilarius lib. 2. ad Conſtantium num. 4. pag. 545. ubi poſtquam affirmavit Arianos, dum fidem requiſiti, *ſua ſcribunt, & dum quæ Dei ſunt prædicant, orbem æternum erroris & redeuntis in ſe ſemper certaminis circumtuliſſe. Sub cujus neceſſitatis tamquam improbabili occaſione, ſcribendæ atque innovandæ fidei exinde uſus inolevit. Qui poſtquam nova potius cœpit condere, quam accepta retinere; nec veterata defendit, nec innovata firmavit: & facta eſt fides temporum, potius quam Evangeliorum, dum & ſecundum annos deſcribitur, & ſecundum confeſſionem baptiſmi non tenetur. Periculoſum nobis admodum atque etiam miſerabile eſt, tot nunc fides exiſtere, quot voluntates; & tot nobis doctrinas eſſe, quot mores; & tot cauſſas blaſphemiarum pullulare, quot vitia ſunt: dum aut ita fides ſcribuntur, ut volumus, aut ita, ut nolumus, intelliguntur. Et cum, ſecundum unum Deum & unum Dominum & unum baptiſma, etiam fides una ſit, excedimus ab ea*

fide,

Digitized by Google

ſide, quæ ſola eſt : & dum plures fiunt, ad id cœperunt eſſe, ne ulla ſit ; & num. 5. ubi contradictionum exempla ſubjicit : *Conſcii enim nobis*, inquit, *invicem ſumus, poſt Nicæni conventus Synodum, nihil aliud quam fidem ſcribi. Dum in verbis pugna eſt, dum de novitatibus quæſtio eſt, dum de ambiguis occaſio eſt, dum de auctoribus querela eſt, dum de ſtudiis certamen eſt, dum in conſenſu difficultas eſt, dum alter alteri anathema eſſe cœpit : prope jam nemo Chriſti eſt. Incerto enim doctrinarum vento vagamur : & aut dum docemus, perturbamus ; aut dum docemur, erramus. Jam vero proximi anni fides, quid jam de immutatione in ſe habet ? Primum, quæ homœuſion decernit taceri : ſequens rurſum, quæ homouſion decernit, & prædicat. tertium deinceps, quæ uſiam ſimpliciter a Patribus præſumtam, per indulgentiam excuſat : poſtremum quartum, quæ non excuſat, ſed condemnat.* Et poſt pauca : *Annuas atque menſtruas* (adeo frequenter mutabantur, & novæ ſubinde edebantur) *de Deo fides decernimus, decretis pœnitemus, pœnitentes defendimus, defenſos anathematizamus ; aut in noſtris aliena, aut in alienis noſtra damnamus ; & mordentes invicem, jam abſumti ſumus ab invicem.* Erant quippe plures fidei formulæ, tum variis Arianorum & Semiarianorum in Synodis editas, tum quæ a quibuſdam Epiſcopis in ſuæ ſectæ defenſionem promulgabantur. Hæ itaque ſunt *illi multi tractatus, multæ fides, & quidem novellæ, & litis labore & favore nutritæ*, quas S. Zeno commemorat tract. 1. num. 3. lib. 1.

In his autem quanta ſubtilitate ingenii, quantaque argumentationum vi uterentur hæretici magno cum legentium periculo, patet ex Athanaſii epiſtola ad Epiſcopos Ægypti & Libyæ pag. 278. num. 8. ubi catholicos ab ejuſmodi ſcriptorum lectione deterrere conatur his verbis : *Nam etiamſi voces ex Scripturis mutuentur, ſcribentes nihilominus repellite, licet orthodoxæ fidei verba protulerint, nec ſic loquentes velitis attendere. Nec etiam recta mente loquuntur, ſed his verbis velut ovium pelle induti, intus eadem ac Arius ſentiunt...... Itaque ſi quæ ſcriberent, ea ſcriberent orthodoxi, ut magnus Hoſius &c.* (alios catholicos recenſet).... *Si illi* (Ariani) *his* (catholicis) *eſſent ſimiles, nullus profecto in illorum ſcriptis eſſet ſuſpicionis locus : ſimplex enim ac candidum eſt virorum Apoſtolicorum ingenium.* Et numero 9. *Quia vero ſcripta auctores eos habent, qui pro propugnanda hæreſis cauſſa mercede ſunt conducti..... evigilandum & cavendum eſt, fratres,.... ne qua fraus ex verborum elegantia aſtutiaque oriatur.* Hanc Arianorum in rebus fidei perperam philoſophantium calliditatem alii quoque Patres teſtantur. Vide plura Gregorii Nyſſæni, Nazianzeni, Baſilii, Epiphanii, Fauſtini, Cyrilli, & Ambroſii teſtimonia a Petavio collecta in Prolegomenis cap. 3. a num. 3. Hanc vero ſophiſticam calliditatem & humanam argumentorum ratiocinationem, quæ Arianos in tot errores ſententiaſque diſtraxerat, utpote periculi plenam catholici Patres maxime fugiendam putarunt : & hinc jam patet, quid in cauſſa fuerit, cur S. Zeno fidei tractatus fieri prohiberet. *Frater* ille, quem tractatu 1. alloquitur, is erat, qui *ipſum fontem divinitatis philoſophicis argumentis exhaurire conabatur* num. 5. *qui ſub ſono legis ac fidei ſæcularis amore jactantiæ accenſus, naſcentis Dei de Deo Spiritusque ſancti inæſtimabilem incomprehenſibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipſo, quo in ſe eſt, argumentis cogere, examinare, metiri, ac diſcernere poſſe præſumebat.* Huic ergo, licet fortaſſis non mala mente hanc diſputationem aggredi vellet, ut ab hocce curioſo ſtudio avocaret, periculum ejuſmodi diſputationum ante oculos poſuit : & hac occaſione tractatus fidei, qui ſimilibus ratiocinationibus ab Arianis in dies edebantur, in invidiam vocat, quippe qui fidem, quam explicandam & argumentis confirmandam ſibi ſumſerant, diſcidiſſe & deſtruxiſſe convincebantur. In hanc rem *credulitatem*, ſeu fidem ſimplicem præ ſubtili doctrina commendat, quod ea una univerſim neceſſaria ſit, hæc autem præſumtionis & periculi plena ; unde ait num. 1. *Manifeſtiſſimum puto, nimis aſtuto eſſe ſimplicem meliorem : quia ſimplex omnibus Dei verbis ſimpliciter credit ; aſtutus autem nimia ſapientia infatuatus, inquiſitionibus vanis ſemet ipſum confundit.* Non itaque ſimplicem didaſcaliam fidei S. Zeno hoc loco reprehendit, quam non negat neceſſariam, ut quis ſciat, quidquid credere debet ; ſed argutas fidei diſputationes, quas vocat, ſeu nimium in fide acumen, curioſitatem, dialecticamque

cenque pluribus perniciosſam unice condemnat : *Diſputatio enim*, inquit num. 2. *ſicut excolit fidem ; ita , ſi verſuta ſit , eradicat fidem* , ut in Arianorum diſputationibus atque tractatibus experientia docebat . Itaque ſimilia , ac alii Patres , S. Zeno tradidit ſive hoc ſermone 1. *de fide* , quem hactenus commentati ſumus , ſive alibi , & pluribus quidem in locis , quæ enumerare nimis eſſet longum ; cum ſcilicet Arianorum petulans ingenium coercere , & nimiam arcanorum fidei inveſtigandorum curioſitatem reprimere ſtudens , credendum quidem eſſe docuit , quidquid de Filii nativitate traditur ; at *argumentationibus vanis opinari velle , non colentis , ſed dementis eſſe* affirmavit . Vide tract. 8. lib. 2. num. 5.

Quod ſi S. Zeno tract. fidei a catholicis etiam hominibus ſcribi adverſatus vere fuit , fecit , quod ceteri Occidentales faciebant Epiſcopi , qui proinde de Orientalibus non bene ſentiebant , cum de fidei formulis ſeu tractatibus per eoſdem editis auditum fuit . Hinc S. Hilarius ut catholicos Orientales Occidentalibus ea de re indignatis conciliaret , eorum mentem conſiliumque ex neceſſitate purgare ſtuduit in lib. de Synodis ad Epiſcopos Galliæ num. 63. *Nihil autem mirum videri vobis debet , Fratres cariſſimi , quod tam frequenter exponi fides cœptæ ſunt : neceſſitatem hanc furor hæreticus imponit* . Et mox : *Atque utinam penitus neſcirent , cum procliviore enim venia ignorarent , quam obtrectarent . Sed horum Epiſcoporum dolor ſe intra ſilentium non continens , unitatem fidei hujus quærit , quæ jam pridem per alios amiſſa.* Interim tamen ipſos Gallicanos Epiſcopos commendat , tamquam *beatos in Domino & glorioſos , qui* , ait , *perfectam atque Apoſtolicam fidem conſcientiæ profeſſione retinentes , conſcriptas fides huc uſque neſcitis* : quibus Zenonis mens Occidentalibus communis , & ipſi etiam Hilario pro Orientalibus differenti commendata cognoſcitur .

Verum diſplicebit fortaſſe , quod ſub finem tract. *De Fide* inculcatur , *ubi* non modo univerſam divinorum myſteriorum inveſtigationem diſputationemque , ſed ipſam pariter illorum adverſus hæreticos defenſionem improbare videtur . *Diſputare devita . Negat quodam modo Deum , quiſquis adſerit* (ideſt vindicat & defendit) *Deum : defenſio enim non niſi imbecilli præſtatur* . Verum heic non aliam defenſionem reprehendit , quam quæ philoſophicis argumentis in Arianorum rationem hic frater aggredi volebat : eam vero , quæ ratiocinationibus omiſſis totum ingenium ad vindicandam fidem , & auctoritatem ſacram explicandam transferebat , nequaquam reprobavit ; nam num. 5. ait : *Si peritiam legis oſtendere cupis , lectionum nubila diſſerena . Doce eam ſibi non eſſe contrariam . Doce omnia , quæ canit , eſſe credenda* . Uni auctoritati ſacræ in tractatibus , quos probat , voluit inſiſti ; & ſolum repudiavit ratiocinationem philoſophicam Arianis uſitatam , ac errorum fontem ; quæ , ut eadem in cauſſa notavit Ambroſius lib. 1. de Fide cap. 5. num. 42. *non adſtruendi vim habet , ſed ſtudium deſtruendi* . Quod ſi ad Arianorum tela retundenda ratiocinatione aliqua ſubtiliori uti opus eſſet ; heic quoque S. Zenonem minime adſentientem ex periculi metu inveniremus : quem ſane metum ipſi Hilario incuſſum videmus , cum ea neceſſitate ductus , inter Occidentales primus libros de Trinitate concinnare coactus eſt . *Compellimur* , inquit lib. 2. de Trin. num. 2. *hæreticorum blaſphemantium vitiis , inlicita agere , ardua ſcandere , ineffabilia eloqui , inconceſſa præſumere . Et cum ſola fide expleri , quæ præcepta ſunt , oporteret , adorare videlicet & venerari cum eo Filium , ſancto Spiritu abundare ; cogimur ſermonis noſtri humilitatem ad ea , quæ inenarrabilia ſunt , extendere , & in vitium vitio coarctamur alieno : ut quæ contineri religione mentium oportuiſſent , nunc in periculum humani eloquii proferantur* . Et num. 5. *Horum igitur infidelitas in anceps nos ac periculum protrahit , ut neceſſe ſit de tantis ac tam reconditis rebus aliquid ultra præſcriptum cæleſte proferre...... Immenſum eſt autem , quod enigitur , incomprehenſibile eſt , quod audetur , ut ultra præfinitionem Dei ſermo de Deo ſit . Poſuit naturæ nomina Patrem , Filium , Spiritum ſanctum . Extra ſignificantiam ſermonis eſt , extra ſenſus intentionem , extra intelligentiæ conceptionem quidquid ultra quæritur : non enuntiatur , non attingitur , non tenetur . Verborum ſignificantiam rei ipſius natura conſumit , ſenſus contemplationem imperſpicabile lumen obcæcat , intelligentiæ capacitatem , quid quid fine nullo continetur , excedit . Sed nos neceſſitatis hujus ab eo , qui hæc omnia eſt , veniam de-*

precantes , *audebimus* , *quæremus* , *loquemur* . Si hac ſcriptione ſe Hilarius rem *illicitam agere* , *in vitium cantare* , *in anceps & periculum protrahi* confitetur ; & Eccleſiaſtica licet neceſſitate premeretur , eam nihilominus non ſine *venia deprecanda* , nec ſine tam longa excuſatione arripiendam duxit ; quis jam hinc non pervideat , quo jure S. Zeno fratrem non ea utique neceſſitate , qua Hilarius premebatur , ſed ſola , uti apparet , curioſitate ad diſputandum adductum , ab hac ſcriptione deterrere & avertere conatus eſt ; non quod vere illicitum putaret de myſteriis divinis ſana ſententia diſſerere , ſed quod quotidiano Arianorum experimento edoctus , ex hujuſmodi diſputationibus hæreſeos incurrendæ periculum immineret ; quod nemo prudens ne dum non reprehenderit , ſed commendatione potius dignum putarit , vel ea ratione , quam idem S. Zeno ſuggerit n. 5. *ſit quippe cum tutius imperitum videri , quam eſſe ſacrilegum* . Quod quidem conſilium etiam poſt Zenonem harum quoque in partium Epiſcopis perſtitiſſe cognoſcimus cum ex multis , tum præſertim ex S. Gaudentio , qui paullo poſt Zenonis obitum Brixianam rexit Eccleſiam : is enim ſer. 14. pag. 169. hæc ſcripta reliquit : *Credere itaque nos oportet non aliter eſſe Deum , quam ſe ipſe proprio ſermone revelavit eſſe credendum . Facta quoque ejus non debemus rebelli ſpiritu diſcutere , ſed fideli ſtudio admirari ; quoniam rectus eſt ſermo Domini , & omnia opera ejus in fide .... Deſinamus ergo fide neglecta contumelioſis quæſtionibus divinum pulſare myſterium* . S. Petrus Chryſologus Ravennas Archiepiſcopus ſerm. 62. de Symbolo , *Attende homo* , inquit , *qua reverentia tibi fides inſinuatur & traditur ; audi Patrem , ut ſentias , intelligas , credas ; non diſcutias Filium : & quia eſt confitearis ; non unde & quando & quomodo ſit , temerarius inquiras* . Plura ejuſdem generis occurrunt , quæ referre nec vacat , nec opus eſt , cum ſatis ex dictis Zenoniana ſententia explicata & vindicata videatur.

CAPUT TERTIUM.

Variæ Zenonis de incarnatione Chriſti formulæ vindicantur.

QUæ de æterna divini Verbi generatione duriores viſæ ſunt Zenonis formulæ , capite primo explicatæ nobis ſunt : nunc quæ ad temporalem ejuſdem generationem pertinent , explanandæ ſuperſunt . Tres autem hæ fere ſunt. Prima cum Dei Filium *induiſſe* , *ſuſcepiſſe* , *geſtaſſe* , *vel adſumſiſſe hominem* pluries dixit ; quæ locutio idcirco reprehenditur , quod *hominis* nomine non tam natura , quam perſona humana comprehendi ſolet , quam poſtremam a divino Verbo adſumtam nemo , niſi Neſtorianus affirmat . Huic videtur accedere alia formula ex tractatu 16. lib. 1. num. 14. ubi *perſonæ hominis* mentio fit : *Dominus ex perſona hominis , quem adſumſerat* . Altera ex tract. 6. lib. 2. num. 1. cum Dei Filium *hominem miſtum* vocat , ac ſi divina & humana natura in unum miſtum coaluerint , quæ Eutychetis hæreſis fuit . Cui locutioni accedit illa tract. 8. ejuſdem lib. 2. num. 2. *Miſtus itaque humanæ carni ſe fingit infantem* . Tertia ex tractatu 2. l. 1. n. 9. cum Deum *in hominem demutatum* Auctor tradit , & tract. 12. *in homine incluſum* , ſeu *in tegumento carnis incluſum* , ut tract. 9. ejuſdem libri loquitur num. 1. Sed duæ priores formulæ , ſi rigide accipiendæ ſunt , contradictoriæ inveniuntur , & contrariis plane hæreſibus Neſtorianæ & Eutychianæ favent . Hoc autem ipſum ſatis innuit , alio plane ſenſu , quam quem verba rigide accepta referunt , pronuntiatas fuiſſe . Id porro antiquitatem noſtri Scriptoris maxime ſtatuit : cum nondum natis ſæculo V. Neſtorii & Eutychetis hæreſibus , quibus illæ formulæ videntur favere , Sancti Patres tutius loquerentur (quod ſæpe , alia licet occaſione , Auguſtinus advertit) ut de hæretico ſenſu , qui eiſdem poſtea ſubjectus fuit , ne cogitarent quidem : unde modo hac , modo illa etſi contraria formula liberius , in catholicum tamen eumdemque ſenſum utebantur.

Prima locutio *hominem adſumſit* , *ſuſcepit &c.* ſolum poſt Neſtorium diſplicuit , cum antea a Sanctis Patribus recto ſenſu adhiberetur , ut animadvertit Agobardus adverſus Felicem num. 8. *Videtur mihi etiam veſtra caritas admonenda de hoc , quod*

Felix

Felix frequenter gaudet dicere hominem adſumtum vel formam ſervi . Quamquam enim & pie dici potuit , ſicuti & frequentiſſime dictum a Sanctis Patribus invenitur : tamen conſiderandum eſt , quod in Neſtorio hæc verba noſtris diſplicuerunt : quod ſane veriſſimum eſt , ſi Victorinum excipias , qui ante Neſtorii ætatem lib. 2. adverſus Arium pag. 272. tom. 4. Bibl. P. P. noviſſimæ editionis Lugdun. non *hominem* , ſed *carnem* a Verbo adſumtam dici voluit . Ceterum antiquos Patres , qui eadem formula catholice uſi ſunt , ſi recenſere omnes vellemus , nimis eſſet longum . Satis ſit indicare Tertullianum, Lactantium, Hilarium , Hieronymum , Auguſtinum, &, quod pluris eſt, ipſum quoque S. Leonem, qui acerrimus licet Neſtorianæ hæreſis impugnator , ſermone tamen 94. de Transfig. cap. 2. *ſuſcepti hominis* , & ſerm. 33. ſeu 4. de Epiphania *unitus homini* ſcripſit . *Hominis* autem nomine hi omnes Patres *naturam* , non *perſonam hominis* acceperunt . Hinc S. Auguſtinus de Prædeſt. Sanctorum num. 31. poſtquam *ſuſceptum hominem* dixit , addit mox *ſuſceptam naturam hominis* . Similiter Hilarius, qui in cap. 3. Matthæi num. 2. *hominem , quem adſumſerat* , ſcripſit ; in pſal. 65. num. 12. *adſumtæ ex Virgine carnis naturam* , in pſ. 124. num. 4. *adſumtionem carnis noſtræ* , & in cap. 4. Matth. num. 14. *materiem adſumti corporis* memorat . Zeno pariter tract. 8. l. 2. n. 2. in fine ait : *Carnem ideo dignatus eſt induere* . Ceterum *adſumti* , vel *ſuſcepti hominis* locutio eo minus in antiquis reprehendenda , quod in poſterioribus Neſtorio adhuc eo recto , quo diximus , ſenſu uſurpata invenitur in ipſis quoque fidei formulis, uti eſt illa a Martene edita tom. 1. de Antiq. Eccleſ. Rit. pag. 163. in Hymno *Te Deum* , qui Ambroſio & Auguſtino vulgo tribuitur , & apud plures Scriptores , uti patet , vel ex uno Facundi Hermianenſis teſtimonio ſic ſcribentis lib. 9. prope finem . *Antiqui Doctores dixerunt , quoniam Deus Verbum ſit principaliter , & ſecundum eſſentiam unigenitus Filius Dei : homo vero adſumtus ex unitate ejus perſonæ accepit , ut unigenitus Filius ſemper eſſet , & diceretur :* in quibus adeo perſpicue *adſumtum hominem* de ſola natura humana intellexit , ut unicam perſonam in Chriſto extitiſſe diſerte adſerat . Quod vero Zeno ait *ex perſona hominis* , vocem perſonæ non ſcholaſtico , ſed vulgari ſenſu Latinis ſacris Scriptoribus uſitato accepit pro eo, quod dici alias ſolet *uti homo* , ſeu *tamquam homo* , quod aliis aliorum Patrum exemplis ſtatuimus adnot. 75. in tract. 16. lib. 1.

Altera autem formula *miſtionem* exprimens , Patribus ante Eutychen frequens eſt ; adeoque in ea nihil hæreſeos deprehenderunt , ut Auguſtinus ep. 137. al. 3. num. 11. Verbi incarnationem definire non dubitarit : *Miſtum Dei & hominis* . *Miſcendi* autem verbum hoc loco divinæ humanæque naturæ non confuſionem , ſed unionem , ſeu conjunctionem ſignificat in perſona Verbi ; unde Auguſtinus propoſitæ ibidem quæſtioni , *quomodo Deus homini permiſtus ſit* (hac enim voce utitur) poſtquam prius reſpondit per aliam quæſtionem , *quomodo miſceatur anima corpori* , eidem comparationi inſiſtens reponit ſecundo ſic : *Sicut in unitate perſonæ anima unitur corpori , ut homo ſit ; ita in unitate perſonæ Deus unitur homini , ut Chriſtus ſit* : ubi *uniendi* verbum pro eo , quod in quæſtione propoſitum fuerat , *miſcendi* ſuppoſuit tamquam unum & idem : & dein monet , hoc audito nomine *recedendum a conſuetudine corporum , quæ ſolent duo liquores ita commiſceri , ut neuter ſervet integritatem ſuam &c.* Leporius in libello *Emendationis* conjunctionem hanc miſcendi verbo ſignificatam intelligens , *Novit enim* , inquit, *ſine corruptione miſceri , & tamen in veritate miſceri* . Eodem verbo in eamdem ſententiam uſi fuere Irenæus, Tertullianus , Cyprianus , Firmicus, Hilarius , &, ut mittamus ceteros , S. Leo Eutycheris damnator ſerm. 22. de Nativit. 3. cap. 1. *Ut naturæ alteri altera miſceretur* , & ſerm. 33. de Epiph. 4. cap. 4. *Naturæ carnis immiſtus* , nec non Vigilius lib. 1. contra Eutychen adhuc poſt hujus hæreſis ortum , a qua hoc *miſtionis* nomen alia ſignificatione acceptum male audire cœperat . Perſpicue autem Zeno miſtionem pro conjunctione , quæ naturæ divinæ & humanæ integritatem non læderet , accepiſſe patet vel ex ipſo tract. 8. lib. 2. n. 2. ubi *miſtum* quidem humanæ carni Dei Filium tradit , ſed ita ut integra eſſet utraque natura : *Ibidemque ſalvo* , inquit , *quod erat , meditatur eſſe quod non erat :* quibus ſimilia habet tract. 9. num. 2. & tract. 7. in fine . Chriſtum porro *hominem miſtum*

aperte dixit tract. 6. lib. 2. num. 1. eo conſilio, ut nec purum hominem, nec Deum purum (quod duæ volebant hæreſes ibidem notatæ) ſed ex naturæ utrinſque conjunctione compoſitum quoddam, ſeu ut, quod Lactantius ait l. 4. c. 13. *& Deum fuiſſe & hominem ex utroque genere permiſtum* doceret (*ex utroque genere concretum* dixerat Cyprianus lib. 2. Teſtim. cap. 10.) in quo egregia catholicæ fidei profeſſio continetur.

Tertii generis formulæ, ſingulæ licet ſeparatim duriuſculæ ſibique invicem aliquatenus adverſantes videantur, cum tamen profeſſioni nunc expoſitæ, qua *ſalvum* in incarnatione declaratur, *quod erat*, ex Auctoris mente haud opponi dicendæ ſint; eo ſane ſpectare nequeunt, ut mutatam in humanam inſinuent divinam naturam, quæ eſt immutabilis, & ex ipſo Zenone *ſalva*, ideſt integra, exſtitit, nec *incluſam* illam *in homine*, quam *mundus undique non capit magnitudo*, idem ipſe teſtatur tract. 9. lib. 2. num. 1. Eo igitur ſolum pertinent, ut Dei Filium vere hominem factum intelligamus, perinde ac ſi purus homo videri poſſit; abdita quodam modo *in carnis tegumento* divina illa majeſtate, quam, ut tract. 5. libri ejuſdem inſinuat, *non poteſt mundi iſtius mediocritas ſuſtinere*. Hoc eodem ſenſu divinum Verbum *breviatum* vocavit cum Apoſtolo Paullo cap. 9. ad Rom. v. 28. *Tu eum breviatum paulliſper ab majeſtatis ſuæ immenſitate peregrinari feciſti*, tract. 2. lib. 1. n. 9. Et tract. 8. lib. 2. num. 2. *Dei Filius tempore conſtituto, diſſimulata interim majeſtate, ab ætherea ſede profectus, in prædeſtinatæ Virginis templo ſibimet caſtra metatur, quibus latenter infunditur in hominem gigniturus, ibidemque ſalvo, quod erat, meditatur eſſe quod non erat:* quæ adeo ſunt aperta, ut nihil amplius addere neceſſe ſit.

CAPUT QUARTUM.

De priorum parentum peccato quid Auctor tradiderit.

SAnctum Zenonem cum communi Patrum ſententia, quæ litterali Geneſeos interpretationi prorſus convenit, priorum parentum peccatum in eſu fructus vetiti collocaſſe palam eſt ex tract. 6. lib. 1. num. 3. ubi Adam *ſacræ arboris pomum male dulce delibaſſe* affirmavit: & ſimiliter cum in tract. 13. ejuſdem libri per letale lignum, quod *ſola mulier contigit*, mortem in Adam & in Evam derivaſſe docet, idem confirmat. At hoc eodem tract. 13. num. 5. peccaſſe Adam indicat per virile, quod circumciditur, membrum: *Adam enim*, inquit, *cum inlicitum pomum hoc membro decerpſit, ſic in genus humanum jus mortis induxit*; & Hebræorum populo circumciſionem idcirco præceptam ſubdit, ut *locum matricalis culpæ*, ideſt originalis, *cum denotat, etiam alia crimina fugienda cognoſcat*. Id ipſum preſſius exponit tract. 2. n. 8. cum de cupidine loquens, *Hic*, inquit, *facibus ſuis Evæ pectus incendit*; quibus verbis ſatis aperte innuit, priorum parentum culpam in venereæ conjunctionis voluptate ſitam fuiſſe, ac ſi lignum & pomum, quod ipſis a Deo vetitum eſt, fuerit ipſa conjunctio, quam illi contra vetitum præcipientes, peccarint graviter, & omne genus humanum in peccatum induxerint. Hoc autem quam & a litterali Geneſeos ſenſu, & a Patrum interpretatione ſit alienum, nemo non videt: idque tanto magis abſonum videri debet, quanto eſt certum, concupiſcentiæ carnali in paradiſo terreſtri nullum fuiſſe locum, ut pluribus in libris adverſus Pelagianos Auguſtinus luculenter demonſtrat. Hæc cum nos animo volveramus, Zenonianæ ſententiæ originem indagaturi, comperimus ſimile quidpiam legi apud Clementem Alexandrinum lib. 3. Strom. pag. 466. ubi impugnans Caſſianum quemdam Valentini diſcipulum & Docitarum principem, non nulloſque alios eidem hæreſi addictos, qui cum Tatiano nuptias damnabant, hæc ſcripta reliquit: *Certum eſt Dominum quoque veniſſe . . . . ad eos, qui ſenſibus ſeu cogitationibus aberraverunt, ad nos, inquam, venit Servator: quæ quidem ex noſtra in præceptis inobedientia corrupta ſunt, dum nimis avide voluptatem perſequeremur, cum forſitan protoplaſtus noſter tempus præveniſſet, & non in tempore matrimonii gratiam appetiviſſet, & aberraſſet:* & paullo poſt p. 470. *Etſi*, inquit, *cum*

cum ex brutis animantibus inſidioſi conſilii rationem cepiſſet ſerpens, & perſuaſiſſet; dicat Adam adſenſum eſſe cum Eva conjunctioni, nempe quod hac natura alias uſi non eſſent protoplaſti, ut non nulli exiſtimant; rurſus maledictis inceſſitur creatio, ut quæ rationis expertium animantium natura homines fecerit imbecilliores, quos conſecuti ſunt, qui a Deo primi formati fuere. Sin autem natura quidem eos, ſicut bruta, deduxit ad filiorum procreationem; moti autem ſunt citius, quam oportuit fraude inducti, cum adhuc eſſent juvenes; juſtum quidem eſt Dei judicium in eos, qui non exſpectarunt voluntatem. Docet itaque Clemens ea non nullorum, quos ſine propriis nominibus appellat, ſententia, Adam & Evam in eo peccaſſe, quod nimis avide voluptatem appetentes, *non voluntatem* divinam, qua conjunctio præciperetur, exſpectaſſe, ſed *citius quam oportuit*, *matrimonii gratiam appetiviſſent*. *Non nulli*, qui hanc ſententiam ingererent, ipſi, quos refellit, forte fuerunt hæretici; quos tamen hac in re non omnino rejicit, ſed per particulam *forſitan* eamdem ſententiam poſſe defendi non abnuit, & ſolum nihil exinde colligi poſſe contendit, unde illi nuptias malas eſſe convincant. Unde porro ſive illi, ſive Clemens hanc ſententiam collegerit, ignotum plane eſt; at ea libro aliquo apocrypho, vel potius ex Hebræorum quorumdam interpretatione dimanaſſe videtur, quos quidem indicatos putamus a Moyſe Barcepha Syro Epiſcopo, cum parte prima Commentar. *de Situ Paradiſi* cap. 19. pag. 464. tomi 17. Biblioth. P. P. editionis Lugdunenſis hæc ſcribit: *Sunt quidam, qui exiſtiment non fuiſſe arborem id, de quo guſtavit Adam, ſed venereum amplexum, quo cum uxore ille corpus miſcuit . . . . . neque aliud voluiſſe illud præceptum, ne edatis de illa arbore, quam non coeatis, ſed ſancte & abſque omni venere vivatis, & quo die de illa ederitis, morte moriemini, id eſſe, quo die corpora miſcebitis.* Huic ſane interpretationi non nullos poſterioris quoque ætatis Rabbinos ſubſcripſiſſe ſatis colligimus ex Dialogo 3. *de Amore* circa medium, quem Leo Hebræus Mutinenſis ſæculo XVI. Italice edidit. Ut autem ex Hebræorum libris, aut certe ex Hebræorum id temporis ſenſibus hanc interpretationem ab Auctore noſtro deductam probabilius judicemus, illud ſuadet, quod ille tract. 13. lib. 1. *de Circumciſione* adverſus Hebræos diſſerat, & ea præcipua, ut videtur, ipſorum ſententia circumciſionem explodere nitatur. Equidem ſi non alienam, ſed ſuam heic protuliſſet ſententiam, qui tract. 6. num. 3. lib. 1. vulgatæ, ut initio monuimus, ſubſcripſiſſet explicationi; qua Adam *ſacræ arboris pomum male dulce delibaſſe* traditur? qui eodem tract. 13. lib. 1. num. 10. *letale lignum a ſola muliere* tactum prodidiſſet, ſi in vetita, uti putabatur, matrimonii conjunctione utrique lignum & pomum attigiſſent? Itaque propterea hac interpretatione S. Zenonem uſum eſſe nobis credibile eſt, ut Hebræos propria eorum hypotheſi fortius convinceret. Cum vero hanc eamdem ſententiam innuat tract. 2. lib. 1. ubi tamen adverſus Hebræos nihil eſt; hanc ſententiam non tantum Hebræorum, ſed aliquorum etiam Chriſtianorum propriam licet agnoſcere, ita ut S. Zeno hanc prætermittendam non duxerit, ubi de pernicioſis venerei amoris effectibus ſermonem inſtituerat, licet ipſe aliam veramque ſententiam ſequeretur.

C A P U T Q U I N T U M.

Quam recte de divina Gratia S. Zeno ſenſerit.

HOc præcipuum caput eſt, in quo cum S. Zeno alicubi durioſcule locutus videretur iis, qui Veronenſem editionem curarunt, eam ſibi licentiam ſumſere, ut non nullis verbis in textum inſertis, quibus catholicus ſenſus perſpicuus redderetur, aliquot loca emollirent, ſeu explicarent, quemadmodum per eadem tempora evenit Romanis S. Ambroſii editoribus, quos illi in exemplum ſibi propoſuiſſe in præfatione fatentur. Duriora in primis viſa ſunt illa tract. 1. lib. 1. num. 1. ubi fidei naturam talem & tantam eſſe teſtatur, *ut unicuique homini non ab alio commodetur, ſed ejus ex voluntate naſcatur*; quibus cum voluntati totum videretur tribuere, ut ne divinam gratiam adſtrueret, in editione Veronenſi impreſſum fuit ſic: *ut uniçuique homini non*

ab

ab alio, ſed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus ſancti inſpiratione atque ejus adjutorio, naſcatur. Similiter tract. 2. ejuſdem libri num. 3. illa ſententia: *Fides itaque vel maxime res propria noſtra eſt*, ſupplenda viſa eſt in eadem editione hoc modo: *Fides itaque donum Dei vel maxime res propria noſtra eſt*. Tandem tract. 12. libri ejuſdem num. 4. duplicem vitam diſtinguens corporis & animi: *Hanc*, inquit, *nos nobis ipſi hac in vita per fidem ſacri fontis vivo de gurgite comparamus*; quæ cum timerentur accipienda, ut gratia excluſa, tota juſtificationis vis nobis tribueretur, edita ſimiliter fuere cum additione, *nos nobis ipſi Deo movente & adjuvante . . . . comparamus*. Sed his emendationibus, quæ catholicos in invidiam vocant (ſæpe enim aliquas id generis correctiones, quibus pauci quidam editores vano metu indulſerunt, hæreticos nobis exprobrantes vidimus, ac ſi Patrum opera corrupiſſemus: quod catholicæ veri ati magno præjudicio fuit) his, inquam, correctionibus nihil opus erat, cum ſatis ea quæſtione, quæ id temporis agebatur, hæc loca, ut nihil gratiæ obſint, commode explicentur; aliis autem ex locis Zeno ſe recte de gratia ſentientem prodat.

Itaque primum teſtimonium, quo ſenſu prolatum ſit, ex quæſtione, quæ tum agebatur, patebit. Eo in tract. 1. lib. 1. *de Fide* non illud quærebatur, utrum fides ex gratia, an ex voluntate ſit, nec ne: quæ quæſtio Zenoni ne in mentem quidem venit, & multo poſt a Pelagianis excitata fuit. In Arianos tota erat ſancti Antiſtitis contentio, qui fidem variis tractatibus & argumentis exponendam rati, adeo in iis lucubrandis, edendis, legendiſque laborabant, ac ſi abſque hoc ſtudio concipi fides non poſſet. Hos ergo ut refelleret S. Zeno, fidem homini *non ab alio* utique homine per tractatus memoratos *commodari*, *ſed ejus ex voluntate naſci* prodidit; quibus unum improbum & periculoſum tractatuum ſtudium excludere mens illi & conſilium fuit, ut ex ſermone reliquo liquet; nihil vero contra gratiæ neceſſitatem voluit aſſirmare. Qui nimirum voluntatem laudat, quæ ad fidem concipiendam ſane concurrit, non proinde gratiam excludere judicandus eſt; ſicut qui gratiam adſtruit, non idcirco voluntatem excludit. Solam autem voluntatem, non vero gratiam memoravit S. Zeno, quod nullarum eſſet hoc ex capite quæſtio, error nullus, cujus ex periculo tantum acui ſolet animus, ut in ſcribendo ac loquendo cautiores ſimus. Similis eſt interpretatio tertii teſtimonii, in quo vita animæ a nobiſmet ipſis comparata perinde dicitur, ac fidem ex noſtra voluntate eſſe ſuperius dixit: & idem eſt de teſtimonio ſecundo, quo fides *res maxime propria noſtra eſſe* aſſirmatur. Quamquam heic *noſtram* dixit, ut *alienæ* opponeret; ſubdit enim ſtatim: *Igitur ſi noſtra eſt, ſervemus ut noſtram; ut jure ſperemus aliena*; quod ad controverſiam de gratia nihil pertinet. Ceterum alii quoque Patres, qui ante Pelagiana tempora floruere, cum nondum ex hoſtium furore admoniti fuiſſent, ut cautius loquerentur, ſimiles formulas, ut notavit Auguſtinus, non numquam uſurparunt: quæ cum ſolius voluntatis meminerint, ad confundendos quidem hæreticos nequeunt converti, at cum gratiam non proinde excludant, iiſdem favere non poſſunt. Quid? Nonne & ipſe Auguſtinus de ſe ipſo teſtatur, ſe, antequam Pelagiana hæreſis erumperet, pari locutione uſum, quæ ſano quidem ſenſu accipi poterat, ſed cum Pelagianis ſimilis loqui videbatur? Hinc cum in eamdem locutionem in Expoſitionibus Epiſtolæ Paulli ad Romanos ſcripſiſſet: *Quod ergo credimus, noſtrum eſt*, &, *noſtrum eſt credere & velle*; nata ſubinde Pelagianorum hæreſi, cui haſce locutiones favere judicari poterant, has cum minus recte ſcriptas affirmat l. 1. Retract. cap. 23. tum vero ibidem notat, eaſdem poſſe recte explicari & intelligi; nam & credere & operari, ut ait num. 2. *utrumque noſtrum eſt, propter arbitrium voluntatis; & utrumque tamen datum eſt per ſpiritum fidei & caritatis*; & num. 3. *Verum eſt quidem, ſed eadem regula; & utrumque ipſius eſt, quia ipſe præparat voluntatem; & utrumque noſtrum, quia non fit niſi volentibus nobis*.

In hanc autem rationem cum ceteros Patres, tum vero etiam S. Zenonem voluntatis humanæ vim commendaſſe, ex aliis locis, quibus gratia commendatur & præfertur, manifeſtum eſt. Præclarum ſane illud, quod legitur tract. 6. lib. 2. ſub finem, ubi poſtquam Auctor plurium Sanctorum egregia opera commendavit, omnia Dei dono, ideſt divinæ gratiæ referenda perſpicue conſitetur his verbis: *Omnes omnino memorati, omneſque felices ejus* (Dei) *dono ſunt tales*. Sed præſtantiſſimum omnium,

Digitized by Google

nium, & mille teſtimoniis æquivalens eſt illud ex eodem ipſo tractatu 1. lib. 1. ubi voluntati ortum fidei attribuit his verbis num. 1. *Non ſub lege*, inquit, *ſed ſub gratia ſumus, quæ nos diligere Deum, ac ſoli illi ſervire in ſacramento ſemel creditæ unicæ Trinitatis non argumentis, non neceſſitate, ſed voluntate compellit*. Quot verba, tot ſententiæ. Hoc teſtimonio & fidem & caritatem & univerſa Chriſtiana opera, quibus Deo ſervimus, complectitur; & hæc omnia gratiæ tribuit, quæ hæc præſtare voluntatem *compellit*. Hoc autem verbo *compellit*, ne nimium gratiæ tribuere videretur, ac ſi neceſſitate illata, libertatem voluntatis adimeret, explicavit ſe ſe inquiens: *non argumentis, non neceſſitate, ſed voluntate compellit*; quibus inſinuatur gratiæ efficacia, & ſimul libertas intacta relinquitur. Cum porro eodem tractatu de fide ex propoſito ſit ſermo, hoc quoque teſtimonio, cum *argumenta & neceſſitatem* excludens *voluntatem* adſerit, de fide potiſſimum loquitur, quam non argumentis, ideſt non ratione, non ſcientia, quæ neceſſitatem inferat, ſed *voluntate* excipiendam intelligit eodem plane ſenſu, quo initio dixerat eam *non ab alio* per argumenta *commodari*, *ſed ex voluntate naſci*. Cum ergo quæ voluntatem ad fidem citra neceſſitatem & rationes compellit, a S. Zenone eſſe dicatur gratia; in eamdem plane ſententiam primus quoque textus interpretandus eſt, ut ne gratia idcirco prætermiſſa credatur, ac ſi illam S. Zeno neceſſariam non agnoverit, ſed quod illam ingerere opus ſemper non fuit, ut aliis quoque Patribus accidit.

Addemus etiam aliud, quod non levis fortaſſe momenti habebitur. Cum S. Epiſcopus, ſicubi antitheſibus utitur, *voluntatem neceſſitati* ſemper opponat, *voluntatem* pro *libertate* accepiſſe videtur; ita ut penes ipſum idem ſit *voluntate, non neceſſitate*, ac *libere, non neceſſario*. Præter locum nunc nuper allatum ex n. 1. tract. 1. *de Fide*, ubi in hanc ſententiam gratia ad fidem compellere traditur *non neceſſitate, ſed voluntate*, tractatu 8. lib. 1. *de Timore* n. 1. duos timores diſtinguens, alterum, qui naturali vi neceſſario excitatur ob ea, quæ impendent pericula, mortem &c. alterum, qui Dei timor eſt, & non *in trepidatione* naturali, ſed *in doctrinæ ratione* libere a nobis concipitur, illum neceſſarium, hunc vero liberum ſignificaturus, his verbis utitur; de primo quidem n. 2. *Non devotionis, ſed neceſſitatis eſt quod timetur*; de ſecundo autem num. ultimo: *Qui timet arte, non enſe, voluntate, non neceſſitate*; ubi perſpicue *voluntas* pro *ea libertate*, quæ *neceſſitati* contraria eſt, accipitur. Et *voluntatem* ſane pro *libertate* Auctor jure accepiſſe cognoſcitur, quatenus quæ libera ſunt, ea ex ipſiuſmet voluntatis motu naſcuntur: unde ad id ſignificandum de eodem libero Dei timore dixerat paullo ante: *Qui voluntate ſua ſe parit*, ideſt nulla vi externa cogitur, nulla neceſſitate compellitur. Similiter ergo cum fidem *ex voluntate naſci* docuit, libere genitam unice voluit innuere, quin propterea ad gratiam negandam, ſed potius ad ſtatuendam arbitrii libertatem ejus teſtimonium traduci poſſit.

CAPUT SEXTUM.

Num S. Zeno de fide vel caritate loquens exceſſerit.

ALii tres tractatus extant, in quibus nunc de fide, nunc de caritate durioſculo ſcripſiſſe viſus eſt, & contraria ferme ſententia; quæ loca ne occaſionem erroris adferrent, Veronenſes Editores vel mutatis vel additis terminis explicanda duxerunt. Fidem primo duobus tractatibus ita extulit ſolam, ac ſi ſola ad ſalutem ſatis eſſet: nam tract. 12. l. 2. de Abraham n. 2. *Sola*, inquit, *fides præferenda*; & tract. 33. ac ſi ſola ſufficeret ad beatitudinem conſequendam, addidit: *Quantum quis crediderit, tantum beatitudinis & habebit*. Utroque loco Editores additionem inſeruere, qua opera quoque neceſſaria eſſe explicarentur, ſicque intelligeretur fides illa viva, quæ, ut ait Apoſtolus, *per caritatem operatur*: unde primum textum ſic edidere: *Sola fides præferenda, ideſt operibus ornata, qualis fuit Abrahæ*: ſecundum autem ſic: *Quantum quis crediderit, & operatus fuerit, tantum beatitudinis & habebit*. Mira-

mur

mur autem non addidiſſe etiam aliquid tract. 31. l. 2. ubi ſoli fidei gratiæ augmentum Auctor videtur tribuere: *Qui plus crediderit, nobiliorem ſe ipſe præſtabit.*

Si porro hiſce in locis fidem Zeno nimium extuliſſe videri poteſt, ac ſi ſola vim ſalutis habeat; contraria plane ratione tract. 2. lib. 1. caritatem ita effert, ut non ſolum nec fidem nec ſpem ſine caritate quidquam poſſe affirmet (quod recte dici potuiſſet, quatenus illæ ſi caritate non ornentur, ad ſalutem nihil conferunt) ſed etiam ſtare utraſque nequaquam poſſe ſine illa bis pronunciet, de fide & ſpe inquiens num. 1. *Quibus ſi deneges caritatem, utræque ceſſabunt*; & num. 5. *Utræque non ſtabunt*. Editores autem Veronenſes liberiori manu pro *ceſſabunt* primo loco ſuppoſuerunt *inutiles erunt*, & pro *non ſtabunt* ſecundo loco ſcripſere *non proderunt*. Sed hæc tam libera Editorum correctio, vel additio Zenonem non vindicat, ſed potius accuſat, ac ſi illum ſine additionibus, vel correctione æquam in ſententiam explicare non liceat; idque hæreticis, quibus errandi occaſionem ſubripere Editores putarunt, criminandi anſam adverſus nos maximam dedit, ac ſi Patres, quos contrarios nobis ſentimus, ſtudioſe corruperimus, ne contrarii nobis viderentur. Itaque alia ratio incunda, qua S. Zeno per ſe ipſum ſatis explicetur. Primo autem hæc ipſa apparens ſententiarum ejus pugna, qui modo fidei, modo caritati nimis tribuere videtur, ſatis argumento eſſe debet, nec fidei, nec caritati id dari, quod primo adſpectu videtur, ſed innui aliud quidpiam, ut ne contradictio inde redeat.

Porro ut de fide primum dicamus, cum ex tract. 3. lib. 1. num. 4. certum eſt, iis ſolum immortalitatis præmium a Zenone attribui, qui veram juſtitiam colunt, obtritiſque ſæculi voluptatibus *Dei præcepta cuſtodiunt*: tum ex tract. 1. ejuſdem libri palam eſt, Zenonem non aliam fidem ſaluti æternæ utilem commendare, quam quæ per caritatem operatur; perſpicue enim n. 2. de fide loquens, eos, qui ſine operibus inveniuntur, a fide damnatos teſtatur: *Qui ad ſe*, inquit, ideſt ad fidem, *veniunt, profeſſionem credulitatis ab eis ſolam ideo, quia eorum fidem videre non poteſt, exigit: quam ſi abeſſe ex moribus deprehenderit, confeſtim, ut perfidum, punit irata, quem docuit*; & paullo poſt eodem num. 2. fidem illam commendat, quæ non opera externa ſolum, ſed etiam conſcientiæ internæ munditiem præſtat: *Fides conſcientiam medullitus mundat, ne quid reatui vel intrinſecus debeat*. Videndus ejuſdem tractatus finis, ubi ſe, quotiens fidem commendat, eam commendare ſemper inſinuat, qua quis *Deo fideliter ſervit, in ipſo ſolo fiduciam gerit*; nam *a fidelitate & fiducia*, inquit, *fidelem ſe vocari cognoſcat*. Itaque ſi fidelem eum vere ac perfecte habet, qui *fiducia*, ideſt ſpe, & *fidelitate*, ideſt fideli mandatorum obſervantia, ſe fidelem præſtat; eam *ſolam fidem* utique laudat ac præfert, quæ a fiducia ſeu ſpe, & a fidelitate ſeu operibus disjuncta non eſt: & hinc ſane tract. 13. lib. 1. num. 11. *ſolam obſervantiam voluntatis Dei eſſe fideliter viventibus neceſſariam* diſertiſſime affirmat. Ceterum tract. 2. num. 4. lib. 1. caritatis elogium ſcribens, hanc *ita rebus univerſis præditam*, ſeu prælatam affirmat, *ut ſit omnium jure ipſo regina* (*divinarum omnium virtutum ſubſtantiam* vocat paullo poſt num. 5.) quod de fide dici non potuit in tractatu de Abraham, niſi fidem ibi eam accepiſſet, quæ caritate circumſepta eſt atque veſtita. Similiter igitur de hac pariter fide loquitur tract. 16. lib. 1. num. 12. cum *meræ fidei* victoriam tribuit, vel *præmium*, uti tract. 2. num. 2. unde tract. 12. n. 4. ea ipſa in periodo, ubi *vitam per fidem comparatam* teſtatur, de fide cum operibus conjuncta id cupiens intelligi, hanc ejus dicti rationem ſubjicit; *quia animus, qui vicerit mundum, agnoſcendo ac ſervando religionem veram veramque juſtitiam, immortalitatis neceſſe eſt pro laboris ſui munere immortali beatitudine perfruatur*.

Quod vero tract. 2. lib. 1. caritatem nimium efferre videtur, quatenus ſine illa ceteras virtutes, ac præcipue fidem & ſpem *ceſſare*, vel *non ſtare* Auctor pronunciat, duplici reſponſione explicatur. Primo *utræque*, ideſt fides & ſpes, *ceſſabunt*, a Zenone dictum patet, non quod perire ſemper illas putarit, ſi caritas abeat, ſed quod, caritate deficiente, non numquam illæ deficiunt, uti probat hoc eodem tractatu num. 6. propoſito Iudæ exemplo, qui *& ſpem, & fidem perdidit, quia caritas in ipſo non manſit*. Vide quæ in eamdem rem ibidem ſubjiciuntur num. 4. Ceterum poſſe fidem, poſſe alias virtutes ſine caritate conſiſtere, ita tamen ut ad ſalutem nihil

Digitized by Google

nihil proſint, Auctor ſatis novit & docuit ex Paullo num. 6. qua eadem ratione de ſpei laudibus diſſerens, non negavit ſpe deficiente fidem non poſſe ſubſiſtere, ſed utilem nihil eſſe, & vix reperiri poſſe in eo, qui mercedem æterni præmii nullam fore confidit: nam *quid Chriſtianus* (inquit num. 1. ſpei neceſſitatem comprobaturus) *credit in Chriſtum, ſi promiſſum ſibi ab eo perpetuæ felicitatis tempus non credit eſſe venturum?* Lege quæ ibidem ſequuntur, ubi Zenonem de hac ſpe æterni præmii, quod per fidem cognoſcitur, loquentem pluribus invenies. Quæ interpretatio Zenonianæ mentis ſi recte teneatur, alia multa ſubinde obſcuriora facile intelligemus. Deinde aliam rationem, quæ in Zenonis ſententiam æquiſſima eſt, adferre poſſumus, cur ſine caritate ſpes & fides vere *non ſtent, ceſſent, moriantur*: omnibus enim hiſce verbis ille utitur. Cum ſcilicet nihil ſine amore in hominis animo ſubſiſtere queat; profecto fides & ſpes, ſi non amentur, *non poterunt ſtare*; ac proinde ſine omni amore *ceſſabunt* atque *morientur*: ſicuti ſane *ſi ſtent*, utique amantur, & aliqua ſemper in corde caritas ſeu amor eſt. Quam in ſententiam etiam S. Ambroſius ſerm. 9. in pſalm. 118. num. 3. *Quis eſt*, inquit, *qui ſperat, niſi qui, quod ſperat, optat & diligit*. Hac porro mente, hac notione Zenonem locutum, ita ut caritatis nomine non illam ſtricte acceperit, qua diligitur Deus vel proximus, ſed aliam longe latius patentem, qua nos quidlibet, & ipſam etiam fidem ac ſpem ſuſcipimus, & amamus aliquatenus, dum ſuſcipimus; immo latiorem præterea multo, ut rerum etiam, quæ nullius veri amoris capaces ſunt, metaphoricum quemdam amorem complectatur, palam oſtendimus ex eodem tractatu incipientes a teſtimonio, quod difficultatem non levem ſine hac caritatis præcipua notione injiceret. Scribit ergo num. 4. *Fides paucorum eſt, caritas omnium*. Hunc locum cum de caritate Chriſtiana accipiendum putaſſet Sparaverius, corrigendum duxit, ut contrario prorſus ſenſu legeretur: *Fides omnium eſt, caritas paucorum*; nam Chriſtiana caritas in paucioribus eſt, quam fides. Sed præterquam quod fides *omnium* dici non potuit, cum non omnes Chriſtianam fidem teneant; Zeno autem de univerſis hominibus loquatur, ut ne de ſolis Chriſtianis ſe loqui vel uno verbo ſubindicet; huic emendationi nulli codices, nullæ editiones ſuffragantur. Itaque alia notione Zenonem veriſſime locutum putamus, quod vere fides in paucis ſit, quia Chriſtiani pauci ſunt præ ceteris infidelibus, qui licet fide careant, caritatem tamen aliquam habent, cum nemo ſine aliquo amore eſſe poſſit; unde & Gentes ſe ſe invicem diligere, ac benefacere pluribus leguntur. Non itaque apud Zenonem de vera & Chriſtiana caritate ſermo eſt, ſed de caritate pro amore aliquo latiſſime ſumta. Equidem id notionis in Auctoris mente inſediſſe, dum hæc ſcriberet, illud plane convincit, quod caritatis laudes fuſius expoſiturus, quam late ea pateat oſtendit, & *caritatis* nomine ubique utens, primo quidem illas ejus dotes commendat, quæ in Chriſtiana caritate enitent, ac dein eas quoque ſubjicit, quæ omnium gentium, immo etiam & belluarum ac inſenſibilium pariter rerum caritati cuidam congruunt; unde num. 5. commemorata quadam caritatis ſpecie, quæ ipſis elementis, dum inter ſe ſe continentur, ineſſe concipitur, concludit hac generali ſententia: *Nihil eſt prorſus, quod ſine hac caritate gratum, ſine hac pacificum, ſine hac fidele, ſine hac ſecurum, ſine hac glorioſum, ſine hac Deo junctum, ſine hac poſſit eſſe perfectum*. Hinc itaque cognoſcitur quanta circumſpectione in explicandis antiquis Scriptoribus utendum ſit, ne forte vocum notiones, quæ noſtris temporibus obtinent, in ipſorum quoque tempora transferentes, ea iiſque eorum voces interpretandas judicantes, erraſſe illos, vel ſcripturam codicum corruptam, ac ea noſtro uſu loquendi corrigendam putemus. Itaque ſi caritatem tam late S. Zeno accepit, ut quemcumque amorem belluis etiam & inanimatis rebus communem intelligeret; jure ſine caritate deficere alias virtutes, ideſt fidem ac ſpem, affirmavit, quas ſine aliquo ipſarum amore nec ſuſcipi, nec foveri poſſe manifeſtum eſt; in qua caritatis notione S. Zeno cum S. Ambroſio ſimiliter loquens, nullam erroris notam incurrere poteſt.

CAPUT SEPTIMUM.

De ſecundis nuptiis, & de Chriſtianorum cum infidelibus conjugio.

INter errores, quos ad infringendam, ſi fieri poſſet, SS. Patrum auctoritatem, Heterodoxorum non nulli ex ipſorum ſcriptis agglomerare & objicere ſtudent, ille eſt non minimus, quod a non nullis ſecundæ, & multo magis tertiæ, quartæ, & plures, ſucceſſivæ licet, nuptiæ veluti criminoſæ traduci videantur. Inter hos autem Patres cum S. Zeno in eaſdem acriter peroraverit tractatu præſertim 5. lib. 1. hujuſce capitis vindiciæ prætermittendæ nobis non ſunt: cum potiſſimum ex rationibus ab eo allatis aliquid novi adſerri poſſit, unde ſanum non tam ejus, quam ceterorum quoque Patrum conſilium, ac ſatis æquæ vindiciæ colligantur, quibus omnes acquieſcant, qui non præjudicato in Patres animo, ſed ratione ducantur. Verum ut de noſtro Auctore in primis ac præcipue dicamus, hic cum tract. 5. continentiam commendandam ſibi ſumſiſſet; contemtis plurium oblocutionibus, quas adnotatione 2. explicavimus, primo virginitatem perſuadere ſtudet; tum vero vidualem continentiam promoturus, contra ſecundas quidem nuptias num. 4. & 5. diſſerit aliquid; at eas rationes tantum inculcat, quibus eas viduæ, quæ filios habeat, quæque virum ex corde, non ficte dilexerit & conclamaverit, minus congruas, nec neceſſarias oſtendat, non quibus inlicitas ſtatuat. Immo vero ſub initium num. 4. unum locum Paulli opponens, ubi nihil niſi ex conſilio præcipitur, unam *obſervantiæ perfectionem* in divino cultu cuſtodiendam commendat; & ineunte num. 6. inter res *prope ſanas* ſecundas nuptias aperte refert, in quibus immorari diutius noluit: ubi *τὸ prope* neminem moveat, cum id non nuptiarum earumdem culpam ſpectet, ſed incontinentiæ defectum, qui cum ejuſmodi nuptiarum cauſſa eſſe plerumque ſoleat, eaſdem non omnino ſanas reddit: qua etiam ratione vel primæ nuptiæ, ſi ob incontinentiæ remedium adſumantur, defectu aliquo prorſus non vacant, ut S. Auguſtinus ex Paulli epiſtolis palam convincit. Nihil itaque adverſus ſecundas nuptias S. Zeno ingerit, quod non ſanam ſententiam contineat.

In hoc alii aliquot Patres durius multo locuti inveniuntur, nam Athenagoras in Legatione pro Chriſtianis paullo ante finem poſtquam de ſuæ ætatis Chriſtianis tradit: *Vel, ut natus eſt unuſquiſque noſtrum, manet, vel in unicis nuptiis*; ſubdit adverſus ſecundas a Chriſtianis alienas: *Secundæ quippe ſpecioſum ſunt adulterium*; ait enim: *Quicumque dimiſerit uxorem ſuam, & duxerit aliam, mœchatur: neque illam dimittere concederis, cujus deleberis virginitatem, nec aliam ducere: nam qui ſe ipſum priori uxore privat, licet mortua, adulter occultus eſt*. Non minus æquus ſecundis nuptiis non nullis viſus eſt S. Irenæus, cum lib. 3. de Hæreſ. cap. 19. ſcriptum reliquit: *Samaritanæ illi prævaricatrici, quæ in uno viro non manſit, ſed fornicata eſt multis nuptiis*, ſed perperam; nam de Samaritana illa Evangelica heic ſermo eſt, quæ non plures ſucceſſivas nuptias inivit, ſed plures viros ſimul habuit, quorum nemini nupſerat, ac proinde non ſecundas vel multiplices nuptias ibi reprehendit, ſed mulierem plurium fornicationum ream: licet Auctor quæſt. 59. ad Antiochum inter opera S. Athanaſii, quinque priores ejus viros legitimos putet. Adde quod pro *nuptiis* alii codices legunt *impiis*, quo magis multo difficultas eliditur. Athenagoræ propius concinere videtur Clemens Alexandrinus, qui lib. 2. Stromat. pag. 421. *Matrimonium eſt*, inquit, *prima, & ſecundum legem viri & mulieris conjunctio*; & lib. 3. pag. 457. *Unuſquiſque noſtrum habet, ſi velit, poteſtatem uxorem legitime ducendi, in primis inquam nuptiis*; ex quibus locis apparet ei *primam* ſolum *conjunctionem* matrimonium haberi legitimum, non ſecundam, unde pag. 464. *Fornicatio eſt ab uno matrimonio ad plura prolapſio*. Minucius Felix non abſimiliter inter *adulteria* Gentium recenſere videtur plures nuptias, quas non nulli apud illos inibant; ſic enim in Dialogo poſt medium num. 24. *Alia ſacra coronat univira, alia multivira, & magna religione conquiritur, quæ plura poſſit adulteria numerare*; ac num. 31. Chriſtianos *unico* conjugio, aut *nullo*

uti

Digitized by Google

uti teſtatur. His addendus antiquus Auctor Operis imperfecti in Matth. homil. 32. in cap. 19. qui ſecundas nuptias *veram fornicationem* appellat, ſeu *fornicationem honeſtam*; ſic enim ait: *Apoſtoli præceperunt ſecundas adire nuptias propter incontinentiam hominum: nam ſecundam quidem accipere, ſecundum præceptum Apoſtoli eſt; ſecundum autem veritatis rationem vere fornicatio eſt: ſed dum permittente Deo publice & licenter committitur, fit honeſta fornicatio*. Neque prætereundus eſſet Origenes homil. 17. in Lucam, cum bigamos & poligamos ſucceſſivos *a Dei regno* excluſos tradit, inquiens: *Nunc vero & ſecundæ & tertiæ & quartæ nuptiæ, ut de pluribus taceam, repeviuntur* [sic]*; & non ignoramus, quod tale conjugium ejiciet nos de regno Dei*. Sed ſi legantur cetera, ſtatim apparebit, Origenem *regni Dei* nomine intelligere perfectionem illam & coronam, quæ propria eſt virginum & continentium, qui unum conjugium ſervarunt; nam ſequitur: *Puto enim monogamum & virginem & eum, qui in caſtimonia perſeverat, eſſe de Eccleſia Dei; eum vero, qui ſit bigamus, licet bonam habeat converſationem, & ceteris virtutibus polleat, tamen non eſſe de Eccleſia, & de eo numero, qui non habet rugam aut maculam aut aliquid iſtiuſmodi, ſed eſſe de ſecundo gradu, & de his, qui invocant nomen Domini, & qui ſalvantur quidem in nomine Jeſu Chriſti, nequaquam tamen coronantur ab eo* &c. Hinc homil. 19. in Jerem. non æterno addicendum tradit ſupplicio digamum, ſed ſalutis alicujus participem, non tamen tantæ, quantam qui continens vixerit, adſequetur. Vide etiam tom. 27. in Joannem. Inter P.P. catholicos Tertullianum tandem non appellavimus, qui in libro de Monogamia bigamiam aperte damnat: nam, ut obſervavit S. Hieronymus in cap. 1. epiſt. ad Titum, cum librum Tertullianus ſcripſit, cum eſſet hæreticus Montaniſta, cujus ſectæ hic inter ceteros error fuit eodem Hieronymo teſte, ut *ſecunda matrimonia ab Eccleſiæ communione prohibenda* putarentur. Præterquam quod Tertulliano hæretico Tertullianus catholicus opponendus eſt, qui in lib. 2. ad uxorem, ipſi, ſi continere poſt ſuum obitum non poſſet, ut ſecundas nuptias adiret, auctor fuit; dummodo illas cum catholico, non cum Pagano iniret. Non nullos movere poſſuot [sic], quæ tradit Ratramnus lib. 4. contra Græcos cap. 2. tom. 1. Spicilegii Acheriani pag. 109. & 111. cum ex Socrate refert, *Conſtantinopolitanos . . . in recipiendo vel rejiciendo binubos non idem ſentire, ſed eſſe diviſos; quibuſdam ſentientibus eorum receptionem, quibuſdam diſſentientibus ratam eſſe*. Verum qui a Socrate lib. 5. cap. 22. ſecundis nuptiis inimici memorantur, non ſunt catholici, ſed hæretici Novatiani, qui binubos non recipiebant. Itaque ex catholicis adverſum ſecundas nuptias quatuor illi Patres tantum, quos memoravimus, acerbius aliquanto locuti inveniuntur, de quorum tamen ſententia non nihil poſtea dicturi ſumus: ceteri vero Patres cum catholica Eccleſia ſecundas quidem nuptias non bene acceperunt, iidemque quibuſcumque poſſent argumentis, ab illis avocare conati ſunt Chriſtianos, ut S. Zeno ſtuduit; non tamen eas per ſe illicitas ac inhoneſtas judicarunt umquam; immo vero Montaniſtas primum, dein Novatianos, qui eas condemnabant, tamquam hæreticos habuerunt & proſcripſerunt.

Plures vero Patres, perinde ac S. Zeno, durius multo agendum putarunt cum iis, qui tertias & eo plures nuptias ſequerentur. S. Zeno quidem num. 6. cum ait: *Sed ſic ego in rebus demoror prope ſanis* (nimirum in ſecundis nuptiis) *quaſi quæ vere exſecranda ſint, jam correcta ſint crimina*; ubi ſermonem adverſus tertias ac plures nuptias aggreditur, quas *crimina vere exſecranda* appellatas vides. Non multo abſimiliter S. Baſilius epiſtola prima canonica ad Amphilochium can. 4. quid quid nuptiarum poſt bigamiam contrahitur, *non conjugium, ſed caſtigatam fornicationem* vocat; & can. 50. hasce multiplices nuptias *Eccleſiæ inquinamenta* nominat. S. Gregorius Nazianzenus orat. 37. in illud Evangelii: *Cum conſumaſſet Jeſus hos ſermones*, expendens hæc Apoſtoli verba ad Epheſ. 5. *Sacramentum hoc magnum eſt: ego autem dico in Chriſto & in Eccleſia*, ait: *Hac oratione ſecundas nuptias mihi deprecari videtur. Si enim duo Chriſti ſunt, duo quoque viri; ſi autem unus Chriſtus unum Eccleſiæ caput, una etiam caro ſit, ſecunda autem reſpuatur. Quod ſi ſecundam prohibet, de tertia quid dicendum eſt? Primum lex eſt, ſecundum venia & indulgentia, tertium iniquitas: qui autem hunc numerum excedit, porcinus plane eſt*. Viden ſecundas quidem nuptias primo reprehendi, at *venia & indulgentia* dignas ceoſeri [sic],

ter-

tertias autem *iniquitati* verti, & de reliquis pejus multo judicari? ex quo Nazianzeni teſtimonio nihil dubitamus, quin eam ſententiam mutuatus ſit Leo Sapiens in lege, quæ inſcribitur *Feminæ* C. *de ſecundis nuptiis*: *Primæ nuptiæ lex*, *ſecundæ indulgentia*, *tertiæ porcina illegalitas*, *quartæ belluina vita*. Neque heic prætereundus Heraldus Turonenſis Archiepiſcopus, qui inter capitula ex antiquis Scriptoribus excerpta An. 858. hoc recenſet cap. 3. *Nullus laicorum pluſquam duas uxores habeat: quod vero extra eſt, ad adulterium pertinet*. Ipſe S. Ambroſius, qui pro ſecundis nuptiis contra Novatianos calculum poſuit, plures nuptias reprobare videtur lib. de Viduis cap. 11. num. 68. *Neque enim prohibemus ſecundas nuptias*, *ſed non ſuademus* . . . . *plus dico*, *non prohibemus ſecundas nuptias*, *ſed non probamus ſæpe repetitas*. Videmus quidem aliud eſſe non probari, aliud reprobari, quorum alterum rei eſt non prorſus bonæ, alterum plane malæ; ſed hoc ſatis oſtendit, quo animo in Eccleſia nuptiæ tertiæ & repetitæ ferrentur, quas neque illi, qui has licitas defendebant, temperare ſibi poſſent, quin ſibi minus probatas prædicarent.

Hinc autem gradus patet ad Patrum mentem adſequendam, cum illas adulterio, vel fornicationi deputarunt. Hoc nomine non eas per ſe malas eſſe volebant intelligi, unde non abſolute adulterii, aut fornicationis accuſarunt; ſed immoderatam in ipſis quamdam libidinem ſibi videbantur deprehendere, quæ etſi dum in nuptiis conſiſteret, verum adulterium aut fornicatio dici non poterat; tamen ob indomitum voluptatis affectum ſimile quidpiam præferre videbatur, ut *adulterium*, ſed *decorum* cum Athenagora, *fornicatio*, ſed *caſtigata* cum Baſilio, & *honeſta* cum operis imperfecti Auctore poſſet appellari, ut ne tamen idcirco ſeu bigamia, ſeu repetitæ nuptiæ vere ab iis Patribus damnatæ credantur. Qui enim, ſi malas ac damnatas putaſſent, *decoras*, *caſtigatas*, & *honeſtas* potuiſſent affirmare? Argumentum id perſpicuum eſt, fornicationis & adulterii vocibus eos uſos formula antiquis uſitata, qua non ſemper exprimebatur verum delictum, quale illis verbis proprie acceptis intelligi ſolet, ſed ſignificabatur quandoque matrimonium non multum probatum; qua ratione adulteria videmus appellatæ primæ etiam nuptiæ, quas quis, ſervatis legitimis formulis, cum inferioris gradus muliere contraxiſſet, unde etiam concubinæ nuncupatæ inveniuntur privatæ ejuſmodi mulieres, etſi quis eas uti uxores duxiſſet. Antequam de antiquorum teſtimoniis ſententiam quiſpiam ferat; oportet conſideret & intelligat verba, nec eis illam ſubjiciat ſententiam, quam hodie præſerunt, ſed diligenter obſervet opus eſt, quam olim, cum a Scriptore prolata ſunt, haberent, & quo conſilio edita fuerint præterea cogitet: quod ſi minus fiat, multiplices in errores labamur neceſſe eſt, & intelligamus plane nihil, cum omnia intellexiſſe nobis videmur. Id totum ut in rem noſtram plane liqueat, conſiderandus eſt præter ceteros Clemens Alexandrinus, cujus adverſus ſecundas nuptias teſtimonia dedimus paullo ante, in quorum poſtremo *fornicatio* expreſſe nominatur *ab uno matrimonio ad plura prolapſio*. In primis certum eſt ex lib. 1. Stromatum pag. 428. eum ſecundas nuptias non condemnare: laudata enim monogamiæ honeſtate, *de ſecundis nuptiis* ait: *Si uraris*, *inquit Apoſtolus*, *jungere matrimonio*; & pag. 461. diſerte fatetur ab Apoſtolo *propter intemperantiam & uſtionem ſecundum concedi matrimonium: nam hic quoque non peccat quidem ex Teſtamento*, *non eſt enim ex lege prohibitum*; *non implet tamen univerſam illam perfectionem*, *quæ agitur ex Evangelio*. Quid luculentius adferri poſſet, ut ſecundæ nuptiæ *ſine peccato* contrahi perſuaderentur? Cum itaque eas *fornicationem* appellat, *fornicationis* nomine aliud aliquid innuit, quam quod vulgo intelligi ſolet. Id autem quid ſit, ex toto contextu cognoſci poteſt. Sic autem ait pag. 464. *Ad eos autem ſudore afficiendos & reprimendos*, *qui ſunt proclives ad ſecundas nuptias*, *apte Apoſtolus alto quodam tono eloquitur*. *Inquit enim: Ecce omne peccatum eſt extra corpus: qui autem fornicatur*, *in proprium corpus peccat*. *Si quis autem matrimonium audet dicere fornicationem*, *rurſus legem & Dominum inſectans*, *maledictis impetit*. *Quemadmodum enim avaritia & plura habendi cupiditas dicitur fornicatio*; *ut quæ adverſetur ſufficientiæ*; *& ut idololatria eſt ex uno in multos Dei attributio*; *ita fornicatio eſt ab uno matrimonio ad plura prolapſio*. Quid expreſſius *fornicationis* ſignificationem non ſtricte, ſed late hoc loco acceptam decla-

declarare poteſt? quod ipſum & de adulterii voce ſentiendum eſt; nam, ut idem Clemens notat, *fornicatio* & *adulterium* eodem ſenſu ab Apoſtolo mutuo ſumuntur. Tria autem ſunt, eodem Clemente auctore, quæ ab Apoſtolo *fornicationis* nomine appellantur. Primo avaritia, qua quis ſufficientibus non contentus, pluribus inhiat; ſecundo idololatria, qua unius Dei quis non ſatis habens, plures conſtituit; ac tandem eadem ratione bigamia *fornicatio* appellatur, qua quiſpiam ea unis nuptiis in plures dilabitur. Viden latum *fornicationis* ſenſum, quem hac in re Patres præcepere, cum ſecundas aut plures nuptias fornicationem aut adulterium appellarunt: ut ne eas tamquam per ſe malas & illicitas condemnarent: ſicuti neque eas damnavit Apoſtolus, licet fornicationis nomine illas donaſſe tradatur.

Sed ut ad S. Zenonem, a quo paullulum divertimus, revertamur, cum is repetitas ſupra bigamiam nuptias inter *crimina vere exſecranda* recenſuit, omnium acerbiſſime locutus videbitur, ut ægerrime interpretari poſſimus. Sed *crimina exſecranda* eas perinde appellavit, ut *iniquitatem* illas dixit Gregorius Nazianzenus; qui tamen quo minus eas damnaverit, palam fit ea orat. 39. quæ *in ſancta Lumina* inſcribitur, ubi illas contra Novatianos aperte defendit. Hieronymum ſimiliter ſi quis legat de ſecundis nuptiis differentem in epiſt. 79. n. 11. ad Salvinam, ubi eas appellat *digamiæ præcepta non bona*, & *juſtificationes peſſimas*, bigamiam verum crimen ab illo habitam judicabit. At nonne aperte eam ſe non condemnare ſubdidit in Apologetico librorum contra Jovinianum, ſeu in epiſt. 48. pag. 228. & 229. editionis Veronenſis? Nonne in cap. 1. epiſt. ad Titum eam Tertulliani hæreſim notavit, quod digamiam condemnandam putaverit? Quin in epiſtola 123. ad Ageruchiam nonne ſe eo conſilio in bigamos tam multa dixiſſe inſinuat, ut continentiam ſuaderet, non quod plures nuptias malas opinaretur? Idem vero conſilium S. Zenoni fuiſſe, licet expreſſis verbis non prodat, colligi facile ex dictis ejus poteſt, cum poſtquam num. 7. adverſus nuptias cum infidelibus initas acrius diſputaſſet, ut ab iis Chriſtianas mulieres deterreret; tandem ſub finem ita ad continentiam eaſdem hortatur, ut ſi minus continere poſſint, quin nubant, & pluries etiam nubant, nubant Chriſtiano, non infideli. *Itaque deinceps fuge virgo, fuge vidua nuptias tales*, ideſt cum infideli, *ſi continens eſſe non poteris, ſaltem noli tuas nuptias fenerare*, ideſt multiplicare ſupra binas: *ne in illo reſurrectionis die inter plurimos maritos non poſſis, cujus fueris uxor, agnoſcere*. Hæc contra plures nuptias; nulla tamen criminis nota. Sequitur autem hanc unam nuptiis pluribus, ſi contrahendæ ſint, regulam præcipiens, ut ab infidelium conjugio caveant. *Noli eſſe ſacrilega, noli proditrix legis. Profano cur nubas, cum poſſis nubere Chriſtiano?* Hoc itaque unum illicitum Zeno putavit, hoc maxime cavendum præmonuit. Quid, quod ſi conſideremus, quæ in plures nuptias num. 6. diſſeruit, nihil occurret, unde veri nominis crimen arguatur. In primis advertendum eſt Zenonem non mulieres juniores alloqui, quibus ſicuti ob incontinentiæ periculum ipſe Paullus ſecundas nuptias permiſit, ita etiam tertiæ & plures etiam æquius ſunt permittendæ, ſi quidem vigente adhuc ætate binis, vel pluribus maritis orbentur, & idem incontinentiæ periculum ſubeant (quo quidem nomine S. Hieronymus in cap. 1. Epiſt. ad Titum eas excuſat, & quandoque majori laude dignas poſſe inveniri probat, quam quæ unis nuptiis ad ſenectutem uſque potitæ ſunt) ſed *anus* alloquitur noſter S. Antiſtes, *quæ ſæpe videntur novæ nuptæ*, in quibus incontinentiæ periculum conſiderari non ſolet, ſed merus libidinis amor, qui dubio procul damnandus eſt, & ob ipſum ejuſmodi nuptiæ *vere exſecranda crimina* dici quodam modo potuere. Cetera porro, quæ addit, cauſſæ congruæ & probabilia limites non egrediuntur, quibus honeſtas quædam civilis, non autem divina lex ab illis violata convincatur.

Unum ſub finem conſiderandum maxime eſt, quod inſignem ad Patres vindicandos aditum nobis aperuit. Poſtquam enim S. Epiſcopus contra repetitas ejuſmodi nuptias diſputavit, affectu quodam inopinato perculſus num. 6. in hæc erumpit. *Quid agam, quo me vertam, neſcio: non enim video, quid in exhortationibus Divini ac veri cultus Gentibus prædicem. Felicitatemne virginitatis? at habent ſuas virgines: etſi non felices, habent tamen. Sin vero ad viduitatis ſudorem glorioſum palmamque provocavero; nobis fortaſſis inſultent, quia noſtræ ſacræ virgines viduæque magno*

Digitized by Google

pro immortalitatis præmia , ſuæ autem gratis laborent . Verum hoc eſt ſolum , nos in quo vincimus , quia pro ſua ſanctitate Chriſtianæ plus nubunt . Hæc autem nobis indicare videntur cauſſam , cur Sancti Patres tanto ſtudio per ea tempora adverſus bigamiam & plures nuptias declamaverint ; & cur , ut his obicem ponerent , pluribus canonibus laborarint , quibus bigami (1) & ſacerdotio interdixere ; & pœnitentiæ (2) ſubjecere , & , quod ex Hieronymo (3) diſcimus , prohibuere Eccleſiaſtica ſtipe , quæ in Chriſtianorum ſubſidium diſtribuebatur ; vetitumque præterea fuerit , ne ipſorum conviviis (4) adeſſent presbyteri , & ne ſacra oblatio , benedictio , & corona ſeu velamen , quibus univirarum nuptiæ (5) ſanctificabantur , iiſdem adhiberetur . Apud Gentes nimirum ita ſancte conjugalis tori caſtitas obſervabatur , ut poſt primi viri mortem alii nequaquam nubere mulieres religioni haberent. Exemplum hujuſce rei luculentum eſt in Penelope , quæ ad ſecundas nuptias a multis ſollicitata , ſtrenue reſtitit , cum & mariti fidem & populi famam vereretur , ut ex ipſius verbis liquet apud Homerum Odyſſ. 16. Quam in ſententiam Dido , apud Virgilium Æneid. 4. ut ſignificaret ſe non nupturam amplius poſt primi conjugis obitum , multa adverſum ſe primo imprecatur verſ. 27.

Ante pudor quam te violem , aut tua jura reſolvam .

Tum hæc de conjuge ſubjicit verſ. 28.

Ille meos , primus qui me ſibi junxit , amores
Abſtulit : ille habeat ſecum , ſemetque ſepulcro :

Eaque tam fortis in hoc propoſito fuit , ut cum *regis nuptias* ultro optare debuiſſet , ne tamen ſecundas eas experiretur , maluerit e contrario *uri quam nubere* , ut ex hiſtoricis a Servio allegatis Tertullianus memorat lib. de Monogamia cap. 17. qui præterea addit alias apud Ethnicos fuiſſe , *quæ pro viris mori mallent , quam alteri nubere .* Vide etiam S. Hieronymum epiſt. 123. edit. Veron. ad Ageruchiam num. 8. In antiquis Germaniæ populis licet barbaris plures civitates commemorantur a Tacito in libro de morib. Germanorum num. 6. *in quibus tantum virgines nuberent* , & ſecundæ nuptiæ nullæ audiebantur ; nam *ſic* , inquit , *unum accipiunt maritum , quomodo unum corpus , unam vitam , nec ulla cogitatio ultra , nec longior cupiditas .* Inſigne in hanc rem Theutonicarum mulierum prodit exemplum laudatus Hieronymus loco allegato , quæ ne ſecundo nubere cogerentur , mortem ſibimet ipſis conſciverunt : quod ipſorum teſtatur Valerius Maximus lib. 6. cap. 1. Pauſanias in Corinthiacis lib. 2. cap. 21. hoc olim apud Græcos *ſanctum & ſolenne feminis fuiſſe* prodit , ut *priore viro mortuo ſecundis nuptiis abſtinerent* ; & ſimiliter Euripides in Alceſt. verſ. 464. turpe & exoſum apud eoſdem fuiſſe oſtendit , ſi vir uxore mortua aliam ſibi junxiſſet ; ſic enim ibi chorus loquens inducitur :

Si autem novum elegerit maritus torum ,
Sane perquam mihi fuerit exoſus .

Id ipſum penes Romanos antiquos viguiſſe refert Valerius Maximus l. 2. cap. 1. n. 3. ubi matronis univiris pudicitiæ coronam ab antiquis impoſitam tradit ; e contra vero intemperantiæ notam ac laſciviam eas ſubjiſſe refert , quæ ad ſecundas nuptias tranſiſſent . *Quæ uno contentæ matrimonio fuerant , corona pudicitiæ honorabantur ; exiſtimabant enim eum præcipue matronæ ſincera fide incorruptum eſſe animum , qui poſt depoſitæ virginitatis cubile , in publicum egredi neſciret , multorum matrimoniorum experientiam , quaſi legitimæ cujuſdam intemperantiæ ſignum eſſe credentes .* Idem etiam ſenſiſſe Romanos ſuæ ætatis ſatis indicat Publius Syrus verſu 284.

Habent locum maledicti crebræ nuptiæ

& verſu 482.

Mulier quæ multis nubit , multis non placet .

Hos

(1) Sic etiam apud Gentiles ſacerdotes bigami eſſe non poterant. Servius in 4. Æneidos, Tertullianus de Monogamia cap. 17.
(2) Concil. Neocæſ. can. 3. Baſilius ep. 2. canonic. ad Amphilochium can. 4.
(3) Lib. adverſus Jovinianum num. 14. pag. 263. tom. 2. edit. Ver. & epiſt. 123. ad Ageruchiam num. 7.
(4) Concil. Neocæſ. can. 7.
(5) Tertullianus lib. 2. ad uxor. cap. 9. Ambroſius ep. 19.

Digitized by Google

Hos nimirum minus pudicas fuiſſe a Romanis habitas inde colligere licet, quod poſitum Romæ pudicitiæ ſignum attingere vetarentur. Nam *pudicitiæ ſignum*, inquie Feſtus v. *Pudicitia*, *nefas eſt attingi*, *niſi ab ea*, *quæ ſemel nupſit*. Apertius Martialis mulierum ejuſmodi pluries nubentium intemperantiam *adulterii* nota inurere non dubitavit Epigr. 5. l. 6.

Quæ toties nubit, non nubit, adultera lege eſt;
Offendar mœcha ſimpliciore minus.

Et ſimiliter Quinctilianus declamat. 306. plures nuptias *nubendi quamdam impudicitiam* appellat. Hæc igitur cum apud Ethnicos adverſus plures nuptias vigeret opinio; SS. Patribus, qui juſtitiam multo Ethnicis perfectiorem ea Chriſtiana lege eacolendam intelligebant, turpe nimium videbatur, ſi penes ſuos ſecunda ac repetita conjugia Ethnicis ipſis male viſa dominarentur, ae proinde primis quatuor illis præſertim Eccleſiæ ſæculis, quibus Chriſtiani cum Ethnicis erant permiſti, multo vehementius ejuſmodi connubia ab iiſdem avertere & ſermonibus & ſcriptis & canonicis etiam pœnis conati ſunt, ne (quod magno Gentibus fuiſſet ſcandalo) plurium nuptiarum intemperantiam, ſeu, uti vocabant, adulteria probare ac fovere viderentur. Itaque quæ in coercendis repetitis Chriſtianorum nuptiis S. Zenonis aliorumque Patrum mens fuerit, jam tandem liquere arbitramur; & quam in ſententiam adulterii, fornicationis, aut criminis nominibus apud Gentes uſitatis uterentur, hinc magis magisque cognoſcimus. Sed de ſecundis nuptiis nimis fortaſſe multa.

Quæ porro eodem tractatu 6. lib. 1. num. 7. S. Zeno de matrimonio cum infidelibus conjungendo vehementius urget, apologia non indigent; nam non ſolum fuit conſtans Patrum ſententia, ejuſmodi connubia poſt baptiſma cogi non poſſe, cum in his peccandi periculum, quod potiſſimum a S. Zenone effertur, plerumque immineat; ſed ea ob periculum ejuſmodi vel in ipſa veteri lege interdicta leguntur Deut. 7. 3. *Neque ſociabis cum eis conjugia. Filiam tuam non dabis filio ejus, nec filiam illius accipies filio tuo, quia ſeducet filium tuum, ne ſequatur me.* Idem habetur Exodi 34. v. 16. Quin non nulli cenſuere nuptias ejuſmodi abſolute ab Apoſtolo eſſe interdictas, tum cum 1. Cor. 7. v. 39. ait: *Cui vult nubat, tantum in Domino*, ideſt, ut plerique explicant, *cum Chriſtiano tantum*, in quam rem legendus Hieronymus l. 1. in Jovinianum n. 10. tum etiam cum 2. Cor. c. 6. v. 14. præcepit. *Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio juſtitiæ cum iniquitate? aut quæ ſocietas lucis ad tenebras? quæ autem conventio Chriſti ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli? qui autem conſenſus templo Dei cum idolis? Vos enim eſtis templum Dei vivi* &c. quam ſane ſententiam proſpexit S. Zeno, ut adnotatione 25. animadvertimus. Hac etiam ſpectans S. Cyprianus in libro de Lapſis, inter crimina, ob quæ Deus indignatus, ut Eccleſia perſecutione afficeretur, permiſit, hoc commemoravit, obſervante Auguſtino in libro de Fide & operibus c. 19. quod Chriſtiani cum infidelibus matrimonium inirent, idque affirmabat *nihil aliud eſſe, quam proſtituere Gentilibus membra Chriſti*. Adde quod Concilia ejuſmodi nuptias interdixerant etiam ante Zenonis ætatem, ut Eliberitanum can. 15. & 17. Laodicenum can. 10. & 13. & Arelatenſe 1. can. 11. Solum in Africa, & forte etiam alibi, ex quadam non Epiſcoporum quidem, ſed populi ſive ſimplicitate, ſive ignorantia, ſive alia quacumque de cauſſa multo poſt S. Cyprianum ſenſim invaluit opinio, hæc conjugia licere, adeo ut vel non putarentur eſſe peccata, vel ut dubia res derelicta eſſet, ut loco allegato Auguſtinus teſtatur; & per hocce tempus S. Monica infideli marito nupſit, ex quo Auguſtinum ipſum concepit. At nuptiis iſtiuſmodi nihilominus reſtitit idem S. Doctor libro 1. de Adulterinis conjugiis cap. 21. tametſi eas divino jure prohibitas non auderet definire cap. 25. & mox Carthaginenſis Synodus an. 397. can. 12. quoad clericorum filios & filias eaſdem prohibuit, idque ratum habitum eſt pluribus aliis in ſynodis, & præſertim in Calchedonenſi can. 13. ac tandem univerſim dirimens impedimentum inde fuit matrimonio oppoſitum, cujus initia explorate ſtatuere non licet. Hiſce quidem in regionibus ſub noſtri Auctoris ætatem id matrimonii genus Epiſcopis adeo diſplicuit, ut S. Ambroſius a S. Vigilio Tridentino rogatus, ut pro ſuæ Eccleſiæ regimine, quæ neceſſaria vel utilia viderentur, commone-

moneret, reſcripſerit epiſt. 19. Id præter cetera maxime cavendum, ne Chriſtiani cum infidelibus conjugio copularentur. Itaque cum S. Zeno in hæc vehementer pro concione diſſeruit, & pericula quidem, quibus obnoxia ſunt, ob oculos poſuit, id effecit, quod ceteros Catholicos Antiſtites feciſſe deprehendimus.

CAPUT OCTAVUM.

Singulare S. Zenonis teſtimonium de quibuſdam energumenis expenſum.

QUanta libertate uſi ſint Editores Veronenſes in tract. 16. lib. 1. n. 3. *de Reſurrectione* alia dementes, addentes alia, alia tranſponentes & efferentes, ut placuit; ſuo loco diligenter adnotavimus. Offendit autem ipſos, ut videtur, vel alios poſſe offendere credidere, quod hoc loco S. Zeno ſingulari plane ſententia tradit, ſpiritus, qui energumenorum corpora obſident, non eſſe ſemper veros dæmones, ſed animas non numquam eſſe hominum, *quos*, inquit, *in idololatria commorantes nuper vel maxime vi aliqua obiiſſe meminerimus*. Id autem Editores moviſſe inde patet, quod hoc teſtimonium ita emolliendum putarint, ut rem a dæmonibus fictam ingererent, detractis vel mutatis iis, quibus S. Zeno id factum a dæmonibus minime fictum indicavit. Quid autem offenſionis hæc contineant, ignoramus. Non crediderimus veritos illos eſſe, ne ſi quædam malorum animæ energumenorum corpora invadere proderentur, eas inferni pœnis ante extremi judicii diem haud puniri quiſpiam putaret: nam eadem eſſet de dæmonibus difficultas, qui *uri* ſe quidem confeſſi traduntur a Lactantio lib. 2. cap. 15. & lib. 5. cap. 21. nec non a Firmico de Errore profanæ religionis pag. 100. at *orationis incendiis*, ut ait Minucius in Octavio cap. 27. & *ſine ignibus uri*, ut Hilarius affirmat in libro contra Conſtantium n. 8. ut ne tamen proprio etiam ſupplicio careant, quod adjurationibus adauctum prodidit S. Cyprianus de Idolorum vanitate pag. 451. Igitur ſi quædam impiorum animæ, Deo permittente, quædam corpora invadunt, poterunt ibi, uti dæmones, pœnas propriis reatibus congruentes ſimiliter pati, nihilominus atque in inferno aliquamdiu non degant. Numquid Editores illi timuerunt, ne Zenonis ea crederetur ſententia, quam inter Tertulliani hæreſes S. Auguſtinus recenſet in lib. de hæreſibus cap. 86. *Dicit ſane etiam ipſe animas hominum peſſimas poſt mortem in dæmones verti?* Hæc opinatio e Platonicis, ut videtur, derivata (nam ſimile quiddam Plotinus tradidit ex Auguſtino lib. 9. de Civit. Dei cap. 11.) quam apud Tertullianum reperire non licuit, ſed Origeni quodam modo adſcribitur a S. Hieronymo epiſt. 59. ad Avitum, error quidem eſt, ſiquidem malorum animæ poſt mortem naturam propriam exſuere atque abjicere, & in dæmonum naturam immutari credantur: quo ſenſu hæc ſententia tamquam hæreſis damnata legitur a Philaſtrio cap. 121. nam *animæ natura non vertitur in naturam alteram*. At nihil tale Zenonis verba ſubindicant: immo tantum is abſuit ab ea ſententia, qua ſcelestorum animæ in dæmones converti feruntur, ut animas eas vere eſſe, dum energumenos occupant, non autem dæmones, argumentum ejus evidenter ponat, cum exinde animarum immortalitatem, ac ſubinde reſurrectionem colligat; quod tamen ipſum fictione dæmonum, qui ſe pro animabus gerant, fieri poſſe non omnino inficiatur ſcribens: *At dicis hæc dæmones fingunt. Eo probatis melior* &c. Ceterum ſi veras impiorum animas energumenos quandoque invadere, loco dæmonum, poſſe ſenſit; quid, quæſo, erroris huic ſententiæ ſubeſt? Scimus magnam eſſe inter ſacros Scriptores controverſiam, num in iis viſibus, in quibus piorum animæ viventibus apparuiſſe traduntur, animæ ipſæ ſub alia ſpecie ſe ſe illis objecerint, an Angelorum opera omnia evenerint. De qua controverſia Auguſtinus diſſerens in lib. de Cura pro mortuis cap. 10. 11. 15. & 16. inficiari verum viſum non audet, nam *hæc ſi falſa eſſe reſponderimus, contra quorumdam ſcripta fidelium* (exempli gratia S. Ambroſii referentis inventionem corporum SS. Gervaſii & Protaſii, & Luciani illam corporis S. Ste-

S. Stephani) *& contra eorum ſenſus, qui talia ſibi accidiſſe confirmant, impudenter venire videbimur*; & poſt multa utrinque diſputata, rem ſub dubio relinquit, nec abnuit utrumque fieri potuiſſe, ut modo illa per ipſas juſtorum animas, modo per angelos fierent. Itaque cum tam exploratum Zenonis teſtimonium, quo res proditur, quæ eos ipſos habebat teſtes, qui ipſi dicenti aderant, quis ſine temeritate factum neget? Sicut enim animæ piorum ad viventium utilitatem, Deo volente, poterant ex Auguſtini ſententia hominibus apparere, & quædam edicere, confirmare, oſtendere; quidni, eodem permittente Deo, quædam impiorum animæ dæmonum vicem agere potuerunt, ut ex earum teſtimonio fidei ipſius veritas confirmaretur, ut ſane ex iiſdem reſurrectionis veritatem S. Zeno confirmat? Factum ſaltem negari nequit, ac proinde nihil S. Zenoni poteſt ſuccenſeri, qui ex facto apud auditores explorato in rem ſuam argumentum fortiſſimum ſumſerit, cum præſertim de fictione dæmonum ſub finem numeri ſuſpicionem injiciat; quam in rem videndus etiam, ſi placet, Æneas Gazæus in dialogo, qui *Theophraſtus* inſcribitur, ubi de animarum ſtatu luculentiſſime diſputans, diſſerenſque de operibus quibuſdam, quæ ſub animarum nomine circa ſepulcra gerebantur, contendit pag. 662. tom. 8. Biblioth. P. P. edit. Lugdunenſis ea, quæ id gererent, *eſſe mala dæmonia humanas animas repræſentantia*; quod S. Zenonis ſuſpicionem confirmat.

CAPUT NONUM.

Quid Auctor ſenſerit de noviſſimo judicio.

DE judicio noviſſimo Zeno non bene ſenſiſſe ex tract. 11. lib. 2. in pſalmum centeſimum videri poteſt, quippe qui ibidem tum fideles, tum infideles ab eo judicio liberos facit. Recitatis enim ex Evangelio Joannis 3. v. 18. Chriſti verbia: *Qui credit in me, non judicabitur: qui autem non credit, jam judicatus eſt*; hæc ſubdit: *Hæc dicendo eximit judicio fideles, non admiſit ad judicium infideles*; quod deinceps luculentius confirmat, primo de fidelibus: *Quid enim neceſſe eſt judicare credentem? Judicium enim ex ambiguis rebus exſiſtit: adempta ambiguitate, judicii non deſideratur examen.* Tum de infidelibus: *En quo nec infideles neceſſe eſt judicare; quia jam ſua ſunt incredulitate damnati*, id quod comprobat ex illo pſal. 1. *Non reſurgent impii in judicio, neque peccatores in conſilio juſtorum*. Et deinceps plura diſſerit, quibus judicium iis ſolum manere inſinuat, qui inter infideles vel impios, & fideles ſeu ſanctos medii ſunt, *quorum obliquæ ancipitiſque vitæ neceſſario ſunt diſcutienda ſecreta*.

Sed hæc ne quem offendant, animadvertendum primo eſt, plures antiquos ſimilia tradidiſſe. Neque eos memorabimus, quos *ſimplicitatis* accuſat Origenes tom. 1. pag. 42. eo quod ex verbis pſal. 1. *Non reſurgent impii in judicium*, negarunt *malos reſurrectionis compotes futuros, aut Dei judicio dignandos*. Patres Eccleſiæ doctiſſimos appellamus, quos ea ſimplicitate ſuccenſendos non credimus, quique vel ante Zenonem vixere, vel ei ſuppares ætate fuerunt, vel etiam poſtea ſimilia docuere. Primo memorandus venit Lactantius, qui lib. 7. Inſtitut. cap. 20. poſtquam omnes in fine mundi reſurrecturos affirmavit, *de quibus judicium magnum idem ipſe rex ac Deus faciet*, num. 5. addit: *Nec tamen univerſi tunc a Deo judicabuntur . . . . . nam qui Deum non agnoverunt, quoniam ſententia de his in abſolutionem ferri non poteſt, jam judicati damnatique ſunt, ſanctis Litteris conteſtantibus non reſurrecturos eſſe impios in judicium*. S. Hilarius in pſal. 1. eadem ferme ac Zeno habet, adeo ut hunc ex eodem pleraque id generis in ſuum tractatum tranſtuliſſe in adnotationibus monuerimus. Sanctus item Ambroſius in eumdem pſalmum ad ea verba: *Quoniam non reſurgent impii in judicio*, ſimiliter ait n. 51. *Non enim dixit, non reſurgent, ſed ait, reſurgunt quidem, ſed non in judicio. Qui autem reſurgit, eſt utique & manet, ſed quia non credidit in Chriſtum, jam judicatus eſt, & ideo non venit in judicium, quem peracti jam manet pœna judicii. . . . . De eo autem, quod ait. Non reſurgunt impii in judicio, ſecundum Evangelium abſoluta ſententia, quia non omnes judicabuntur*; & allato

Digitized by Google

textu Paulli : *Omnes autem oportet nos ſtare ante tribunal Chriſti*, quod contrarium putabatur, reſpondet Chriſtum de infidelibus locutum, *qui non crediderunt in Dominum Jeſum*; & Apoſtolus *etſi dixit omnes, de iis utique dixit, qui crediderunt*. Hieronymus in Dialogo contra Pelagianos num. 28. textu pſalmi ejuſdem allato ait: *Jam enim in perditionem ſunt præjudicati*. Auctor Breviarii in pſal. 1. inter Hieronymi Opera tom. 7. Appendicis edit. Veron. cap. 4. *Non quia non reſurgunt, ſed quia in judicio non reſurgunt, jam enim de iis præjudicatum eſt*. Auctor alterius Commentarii Hieronymo adſcripti in codice Bobienſi eodem tom. 7. pag. 27. in præfatione ad laudatum Breviarium: *Non dixit abſolute non reſurgunt, ſed addidit in judicio; licet non reſurgent ad examinationem, ſed reſurgent, ut ſtatim ſententiam damnationis accipiant*: rationem dedit paullo ante: *Impii ad pœnam reſurgentes, non illam dilationem habebunt, quæ ſolet judicii vi in quæſtionibus admoveri*. S. Paullinus Nolanus Poem. 7. pag. 346. edit. Veronenſis.

Idcirco tali dividentur ordine
Hominum per orbem diſſipatorum greges,
Ut judicandi non reſurgant impii,
Qui denegarunt debitum cultum Deo,
Sed puniendi: nam ſuum crimen videns
Non indigebit quæſtione detegi;
Quoniam imminentem præferent mortis notam,
Signum ſalutis non gerentes frontibus.
Peccator autem, & non impius tamen,
Quæ magna turba eſt, non reſurget gloriæ,
Verum reſurget deputanda examini:
Nec enim ſedere cum piis judex poteſt,
Cauſſam ſuorum redditurus actuum,
Varieque geſtis aut probandus, aut reus.

Tandem, ut alios mittamus, S. Cæſarius ſerm. 77. Append. Auguſtini num. 4. *Ad judicium enim non veniunt nec pagani, nec hæretici, nec Judæi, quia de ipſis ſcriptum eſt: Qui non credit, jam judicatus eſt.*

Quis tot Patres ſimilia tradentes erroris accuſare audeat, & non potius intelligat eam in ſententiam eorum teſtimonia explicanda eſſe, ut vere non exemerint ab extremo judicio impios vel infideles, quos Deo judicanti adfuturos confeſſi ſunt, ſed aliud quidpiam innuerint, quod cum catholico dogmate non repugnet? Id ſane ſententiæ ex omnium teſtimoniorum collatione facile elicitur. Primo nec piorum nec impiorum reſurrectionem negant, ſed reſurrecturos quidem ajunt, non tamen in judicium, quod de impiis diſerte affirmant. Reſurrectionem porro tum juſtorum, tum ſceleſtorum hominum noſter Auctor luculenter adſerit lib. 1. tract. 16. num. 11. Porro judicium cum negant, non illud negant, juſtos vel impios in noviſſimi judicii die ante Chriſti tribunal adfuturos, nec in eo alteros in æternam gloriam, in ſupplicium ſempiternum alteros conceſſuros: ſed *judicium* pro *cauſſæ dubiæ examine* ſumentes, hoc affirmant unum, in cauſſa certa tum juſtorum fidelium, tum infidelium impiorum, *judicio* ſeu *examine* opus non futurum, quod ratio Zenoniana aperte probat: *Judicium enim ex ambiguis rebus exſiſtit* &c. Hinc num. 2. jam inde a morte *juſtos vitæ perpetuæ, impios æterno ſupplicio deſtinatos* affirmans, *nulla eos*, inquit, *cognitio exſpectat ulterius*, *ubi cognitio* judicii genus, quod negatur neceſſarium, palam ſignificat, & id ipſum confirmant, quæ traduntur de peccatoribus mediis, quos ob ancipitem vitam examine *diſcutiendos* neceſſario pronuntiat: *Ambiguitas enim niſi fuerit diſcuſſa, jure non poteſt mereri ſententiam*. Huc quoque aliorum Patrum ſententiæ pertinent.

Itaque ex horum Patrum ac Zenonis mente reſurgent quidem omnes, & omnes etiam ante Chriſti tribunal ſtabunt, juſti, impii, & medii, & omnes etiam vel præmium æternum, quod pro meritis acquiſiverint, adibunt, vel pœnam; ſed non omnes, ut hæc ſententia juſtiſſima conſtet, judicio & examine indigebunt, nec juſti nimirum, nec impii, quorum cauſſa notiſſima eſt, ſed medii ſolum, quorum vita dubia

cum

Digitized by Google

cum ſuerit (dubia tamen non Deo , cui nihil latere poteſt , ſed hominibus) ad vindicandam coram omnibus divinæ ſententiæ juſtitiam , de his judicium ſeu examen & cognitio diſtincta habenda erit . Interim vero omnibus judex ſuum tribuet, juſtis , quos *honorabit ut filios* ; impiis , quos *carnifici deſtinabit ſtatim* , *non audiendos* , *ſed competentibus pœnis amandandos* ; peccatores autem medios ponderabit , non quod horum geſta ſtatim poſt mortem ponderata non fuerint , nec tum ſententiam ſibi debitam retulerint (nam tract. 16. lib. 2. n. 2. *animas noſtras ſuorum corporum exſuviis exſutos pro qualitate factorum* , quæ ſane judicium de factis ſupponunt , *quaſdam locis pœnalibus relegari* , *quaſdam placidis ſedibus refoveri* tradit) ſed quod in totius mundi conſpectu hæc eadem juſtitiæ divinæ æquitas publico judicii examine patere debeat . *Ita erit* , ipſe S. Zeno concludit , *ut* , in ipſo ſcilicet extremi judicii die , *juſtis corona* , *peccatoribus aut excuſatis* , *aut emendatis indulgentia* , *impiis autem æterna pœna tribuatur* . In quibus ſi peccatorum tantum fit mentio , queis excuſatis , vel emendatis *indulgentiam* tributum iri affirmatur , nemo idcirco peccatores medios inter juſtos & impios , vel , ut ex contextu liquet , Chriſtianos peccatores indulgentiam in judicii die adſecuturos Zenonem ſenſiſſe colligat ; quod in alium aliorum errorem declinaret : nam ex iiſdem *peccatoribus* , ſeu Chriſtianis mediis plures futuros , qui nec excuſati , nec emendati impiorum , ſeu incredulorum finem adibunt , Auctor ſe noviſſe palam prodit tract. 56. lib. 1. num. 11. cum de injuſtorum reſurrectione loquens , eam eſſe ait , *quæ impios cum peccatoribus univerſiſque incredulis gentibus perenni deſtinat pœnæ* . Perſpicua etiam ſunt , quæ de operibus & caritate una cum fide a Chriſtiano jungendis , *ut immortali beatitudine perfruatur* , alibi docet : quæ cum cap. 6. præſentis diſſertationis indicata nobis fuerint , eo Lectorem remittimus .

CAPUT DECIMUM.

Sententia S. Zenonis de juſtarum animarum ſtatu poſt mortem .

EX conſtitutis ſuperiori capite una dubitatio ſuboriri poteſt , utrum Auctor , qui ita juſtis in judicii die *coronam tribuendam* affirmavit tract. 22. lib. 2. num. 3. ut eorum animas poſt mortem *placidis ſedibus refoveri* tradiderit tract. 16. lib. 2. num. 2. utrum , inquam , ad eorum acceſſerit ſententiam ab heterodoxis quibuſdam noſtri temporis excitatam , qui juſtis poſt reſurrectionem tantum præmium æternum in cælis cum Dei viſione impertiendum docuere , interim vero eorum animas placido aliquo in domicilio requieſcere , quoad extremi judicii dies cælum eiſdem patefaciat. Huc conferre etiam videri poteſt aliud Zenonis teſtimonium ex tract. 12. lib. 1. in fine , ubi *Dubium non eſt* , inquit , *voluntatem noſtram* , *cui ſe junxerit parti* , *præbere victoriam* , *ejuſque in reſurrectione aut præmio perfrui perenni* , *aut conſimili pœna puniri* . At hic poſtremus locus ex hæreticorum manibus facile eripitur , ſi conſideremus primo de juſtorum præmio perinde ſcribi , ac de pœna impiorum , quorum tamen animas ſtatim poſt mortem *locis pœnalibus relegari* tract. 16. lib. 1. num. 2. Auctor apertiſſime pronuntiavit . Deinde ut hujus mens atque ſcopus intelligatur , animadvertendum eſt eo in tractatu 12. ſermonem eſſe non de anima , ſed de carne , vel corpore , & affirmari fore ut ejus (utique corporis) *in reſurrectione* voluntas noſtra aut pœnas luat , aut præmio potiatur , propterea quod debitam corpori pœnam , vel præmium in corpore ante non ſenſerit , quæ ante reſurrectionem ſine corpore , in anima tantum cruciatus ſenſit , vel præmio perfuncta eſt , ut aliis in locis mox indicandis Auctor aperte docuit . Quod autem pertinet ad alterum locum , ubi juſtorum animas exſuviis corporum ſolutas placidis ſedibus refoveri ſcripſit , antiquis Patribus bene plurimis ſolenne fuit , cum *ſinum Abrahæ* , *ſedes placidas* , & alia id generis juſtorum animabus poſt mortem vindicant , Paradiſum intelligere , ut Ludovicus Muratorius multis ſtatuit in noviſſimo opere de Paradiſo . Equidem placidas haſce ſedes ea-

o 2 dem

Digitized by Google

dem ſignificatione apud Zenonem locum eſſe deliciarum, verbum *refoveri* ſatis inſinuat: quin *Paradiſum* eaſdem eſſe innuit num. 5. ubi Latroni e cruce pendenti una cum Chriſto Paradiſum poſt mortem conferendum ab eodem Chriſto promiſſum tradit, & n. 6. eum reprehenſurus eos, qui mortuos deflent, *in meliora*, ideſt beatitudinis locum, *migrantes* haud planctibus proſequendos monuit. Adde quod tract. 21. lib. 2. juſtos & impios ſtatim poſt mortem aut præmium & quidem æternum, aut æternam pœnam pro meritis, vel peccatis adire & ſuſtinere pronuntiat. *Ex hac enim vita*, inquit, *quis ſecum aut coronam portat, aut pœnam*: & ne dilatum quidpiam credi poſſit, ſubjicit poſt pauca: *Juſti vitæ perpetuæ, impii æterno ſunt deſtinati ſupplicio*. Apertius tract. 27. lib. 2. in fine proponens, quid martyribus poſt mortem accidat, his verbis utitur: *Martyr dominicæ habitationis in recondita adſumitur, ut ibidem ex homine in Angelum transfuſus, æternæ vitæ beatitudine glorietur*. Id ipſum confirmari poteſt ex tract. 18. ejuſdem libri, ubi S. Arcadius martyr poſt mortem in cælum adſcendiſſe traditur. *O dignus glorioſi exitus finis! Adſcenſurus altitudinem cæli* (eum ſcilicet in eo eſſet, ut moreretur, quod ex contextu liquet) *corporis ſui impedimenta præmittit, & exſequias funeris ſui ipſe præcedit .... Arcadius beatiſſimus martyr adhuc demoratur in ſæculo* (nimirum corpore) *& jam martyr recitatur in cælo*, quæ poſtrema verba reſpiciunt, ut videtur, illa Paulli Rom. 12. 23. ubi *primitivi*, ideſt electi, *conſcripti dicuntur in cælis*, quamdiu in terra degunt; cum autem hinc per mortem in cælum adſcendunt, eorum nomina ibidem recitari & celebrari non deſinunt. At ne quis hoc de ſolis martyribus Zenonem ſenſiſſe exiſtimet, ut alii proprium martyrum privilegium id eſſe perperam opinati ſunt, eumdem Epiſcopum de omnibus juſtis univerſim loquentem, perſpicueque ſe ſe explicantem audiamus tract. 12. ejuſdem libri 2. num. 4. ubi Angelos, quos Jacob per ſcalam in cælum adſcendentes vidit, juſtos in cælum adſcendentes interpretatur ſic: *Adſcendentes vero ſunt juſti, qui probis moribus per gradus divinorum obſervantiæ præceptorum quotidie ſpiritualis itineris gloria ferantur in cælum*: in quibus obſervandum præſertim adverbium *quotidie*, quod accipiendum profecto de iis juſtis, qui de die in diem poſt mortem in cælum abeunt, non niſi iniquus judex negaverit. Igitur *placidas ſedes*, in quibus juſtorum animas *refoveri* S. Zeno prodidit, ex hujus mente ipſam eſſe cæleſtem patriam, in qua Deus cernitur, nihil eſt dubitandum: quam in ſententiam tract. 3. lib. 1. num. 4. *liberas e carnis nexibus* (ideſt poſt mortem, & ante judicii ac reſurrectionis diem) eorum animas, *qui præcepta Dei cuſtodiunt*, ideſt omnium juſtorum, beatitudine repromiſſa, quæ utique in cælis ex Dei viſione proveniet, perfruituras pronuntiat. *Dei præcepta cuſtodiens, hujuſmodi officiis ſæculares obterens voluptates, cum fuerit victor carniſque nexibus liber, repromiſſæ immortalitatis inæſtimabili beatitudine perfruetur*.

DISSER-

DISSERTATIO TERTIA

DE ACTIS

S. ZENONIS EPISCOPI VERONENSIS

ET DE EJUSDEM CULTU.

PROOEMIUM.

ETSI duæ ſatis prolixæ S. Zenonis vitæ prodierunt in lucem, quarum alteram ſcripſit Coronatus Notarius, qui ante IX. ſæculum floruit, alteram vero Monachus Zenonianus, qui vixit ſæculo circiter XI. modicum tamen ac fere nihil ſcire nos de noſtri Auctoris geſtis ſi quis pronuntiet, reprehendi non poterit. Enimvero inter ea, quæ Coronatus litteris conſignavit, multa quidem de miris quibuſdam, quæ per Zenonem Deus geſſit prodigia, luculenter expoſuit, at pauca prorſus de vita & virtutibus ejus tetigit; adeo ut palam ſit, nihil eum ex antiquis monumentis hauſiſſe, ſed ea tantum perſcripſiſſe, quæ ob prodigii celebritatem infixa memoriæ (1) populari fama tradebantur; unde etiam factum eſt, ut hæc ipſa falſis aliquot adjunctis circumveſtita inveniantur, ut ex adnotationibus in eam vitam inter monumenta inferius collocandam liquebit. Monachus Zenonianus per Marchionem Maffejum editus, a Coronato, etſi illum non nominet, omnia accepit, nihilque eidem addidit præter alia miracula, quæ ad vitam cognoſcendam nihil conferunt. Inter Zenonis vitas non retulimus Jacobi Veronenſis presbyteri carmen, quod verſibus hexametris ducentis & quadraginta quatuor lucubratum ex Mſ. Zenoniani monaſterii edidit P. Henſchenius tom. 2. Aprilis pag. 76. non enim is S. Antiſtitis vitam, ſed miracula deſcribenda ſibi propoſuit, eadem plane quæ in Zenoniano Anonymo monacho ſoluta oratione leguntur, præter tria quæ ſubinde perpetrata illis ſubjiciuntur. Anonymus Pipinianus IX. ſæculi ſcriptor in Rhythmo de Veronæ laudibus paucis verſibus pauca quidem de Zenone cecinit, ſed quæ præmemoratis vitis pluris haberi queunt, ut ex dicendis conſtabit. Itaque in tanta probabilium monumentorum penuria Zenonis vitam nemo a nobis requirat: neque enim imitari placet Baptiſtam Perettum, qui in vita Italice ſcripta & Latinis cum ſcholiis Veronæ primum edita an. 1597. & dein an. 1710. Patavinæ S. Zenonis editioni ſubjecta, nihil aliud effecit, quam Zenonianum Monachum Italica lingua referre, & alia ex ingenio, vel populari fama adjicere, quæ minori fundamento nituntur. Ne tamen lectorum deſiderium omnino fraudetur, quidquid ex tractatibus Zenonianis aliiſque antiquis documentis colligere licuit, exponendum aggredimur.

C A-

(1) Vide Admonit. in Monumenta num. 2. in fin. & adnot. 3. in ipſam vitam.

CAPUT PRIMUM.

De Actis S. Zenonis ad mortem uſque.

§. I.

Conjectura de S. Zenonis patria.

IN primis de Zenonis patria conjicere placet. Baptiſta Perettus primo ſcholio Latino ad vitam nunc nuper memoratam, Veronenſem eum fuiſſe ſtatuit ex Petro de Natalibus Epiſcopo Equilino lib. 1. Catalogi Sanctorum, & ex lectionibus quæ in feſto ejus Ordinationis die 8. Decembris legebantur Mediolani in Eccleſia Cathedrali. At hæc recentiorum teſtimonia de rebus antiquis cum nihil probent, ut recte notavit Cardinalis Baronius num. 12. tom. 1. Annalium pag. 59. edit. Colonienſis, nulluſque ante Petrum de Natalibus hoc ſubindicaſſe inventus ſit; Peretti ſententiæ nemo prudens acquieverit, integrumque nobis relinquitur conjecturas noſtras litteratorum oculis atque cenſuræ ſubjicere. Zenonis nomen inter Græcos receptum ac frequens, Græcum eum demonſtrare videtur; & Græcum quidem illum cenſuit cum Buchnero Tillemontius adnot. 5. in Valeriani perſecutionem tom. 4. pag. 587. ante quos Blaſius Roſettus in Mſ. Saibanteo 658. Hiſtoriam Epiſcoporum continente id verum ratus, hanc rationem adjecit (quam totidem verbis exſcripſit Panvinius Antiquitatum Veron. lib. 4. cap. 6. cum hanc non nullorum allegavit ſententiam) *quippe cujus ſermonum phraſis*, inquit, *græcanicam neſcio quid ac peregrinum redolere videtur*. Immo ex Anonymo Pipiniano colligere quiſpiam poſſet, cujus provinciæ fuerit, nimirum ex Syria, in qua Græcum quidem ſermonem id temporis viguiſſe certiſſimum eſt; inquit enim ille:

Non queo narrare hujus ſancti opera,
Quæ a Syria veniendo uſque in Italiam,
Per ipſum omnipotens Deus oſtendit mirabilia.

Cui ſententiæ reſpexiſſe videtur Auctor hymni, quem ex duobus Mſſ. breviarii Benedictini codicibus Editores Veronenſes edidere, cum S. Zeno *gentes penetraſſe marinas* ibidem traditur.

Huic opinioni noſtros quoque calculos facile adjiceremus, niſi duæ animadverſiones obſiſterent. Græcus auctor perinde Latine ac pure loqui & ſcribere nequit, ac S. Zeno, cujus ſtilus etſi identidem turgeat, ac pluribus floſculis inſpergatur; a puritate tamen Latinæ locutionis nihilum deficit, tum ſi verba ſingula, tum ſi verborum collocatio & ſyntaxis conſideretur, adeo ut a teneris unguiculis in Latinis auctoribus exercitatus, & inter Latine loquentes educatus, & Latinis in ſcholis excultus appareat. Verſatiſſimum ſane ſe prodit in poetis Latinis, quorum formulas & carmina ita commode adhibet, ut non per vim expreſſa, ſed in ſuccum ſanguinemque ejus converſa cognoſcantur. Virgilium legere aſſuetus proditur, cujus verſus non numquam ejus decidiſſe e calamo intelliguntur, cujus generis auctores explicabantur & legebantur a pueris, ut Latina puriori lingua & locutione vividiore potirentur. Nemo ſane ex ipſis Latinis quarti ſæculi Scriptoribus Latina puritate eidem par, vel magis Latinus invenitur, adeo ut latinitatem ejus jure commendarint plures eruditi, & *elegantiſſimum* affirmarint Caſaubonus & alii; Baſilius autem Faber, qui *Theſaurum eruditionis* ſummo ſtudio & infinita propemodum Latinorum lectione digeſſit, ut Latinas quaſque voces ex probatis Auctoribus excerptas, & ad radices revocatas Latinæ linguæ ſtudioſis accurata & peratili methodo proponeret, non dubitavit Zenonem ſæpe allegare, eoque uno Auctore aliquot voces inter probatas inſerere. Ex multis ſaltem Græcis, qui Latine aliquid ſcripſere, non ſolum nemo unus eſt, qui cum Zenone poſſit conferri, ſed cum aliena, non nativa lingua ſcripſerint, omnes parum Latine ſcripſiſſe inveniuntur, nec ambigendum quin S. Zeno ſcripſiſſet ſimiliter, ſi

eam-

eamdem Græcam originem & educationem ſortitus fuiſſet. Hæc prima conjectatio vehemens ſatis nobis videtur, ut Auctor a Latinis parentibus ortus, vel inter Latinos ſaltem educatus ac inſtitutus probetur. Aliam nunc adjiciamus, qua certior provincia ſtatuatur. Extſtat Auctoris tractatus de S. Arcadio martyre, cujus apud ceteros antiquos memoria nulla invenitur. Illum autem in Cæſarea Mauritaniæ paſſum ex Zenonianis codicibus liquet. Quid nunc inter omnes Veronenſis Epiſcopus Zeno tanta cum religione natalitium ejus diem celebraret, niſi quod præcipua quadam devotione eidem eſſet addictus, & ex eadem forte provincia, in qua ille mortem oppetiit, originem duceret? Africanorum quidem Scriptorum ſtilum in noſtro Auctore deprehenderunt ii, qui ejus tractatus diligentiori cura evolverunt. Gaſpar Barthius inter hos *Chriſtianum Appulejum* in Zenone perſpicere ſibi viſus eſt, ut fidem facit lib. 43. Adverſar. cap. 10. pag. 1944. & lib. 5. in Statil Silvam pag. 446. Enim vero plures Appuleji Afri locutiones, & verba item plura ejus ac aliorum Africanorum propria, Tertulliani, Cypriani &c. in ejus tractatibus reperiuntur, quæ in aliis aliarum Latinarum provinciarum Scriptoribus fruſtra requiras. Neque Africanum Veronæ Epiſcopum creatum mireris; per id enim tempus Epiſcopi & clerus ſæpe ex alienis provinciis dabantur. Eodem ſæculo Fortunatianum Epiſcopum Aquilejenſem Afrum fuiſſe ex Hieronymo diſcimus. Donatus natione Afer nonne Mediolanenſis Eccleſiæ presbyter fuit adhuc poſt Ambroſii mortem, ut Paullinus in hujus vita teſtatur num. 54. Neque Anonymi Pipiniani ſententia moveat; potuit enim Zeno licet Afer e Syria Veronam proficiſci, cum iter in Orientem ea tempeſtate frequens eſſet. S. Philaſtrius Brixianus Epiſcopus, cum eſſet presbyter, *circumiens univerſum pene ambitum Romani orbis dominicum prædicaſſe verbum* ſimiliter traditur a S. Gaudentio in tractatu de S. Philaſtrio pag. 241. & idem quoque Gaudentius ſe Philaſtrio in eamdem Brixianam cathedram ſuffectum, dum in Oriente verſaretur, diſerte prodit tum in ſermone de ordinatione ſui pag. 181. tum in ſermone de dedicatione Baſilicæ pag. 191. Zenonis tandem nomen, etſi inter Græcos frequens, ab Africanis nihilominus alienum non fuit. Zenonem martyrem Decio imperante inter Africanos reperimos, cujus corpus cum translatum fuerit Byzantium, ejus memoria apud Græcos celebrata legitur. Vide Acta Sanctorum Bollandi die 10. Aprilis tom. 1.

§. I I.

Epiſcopatus S. Zenonis initia, ordinationemque ejus VI. Idus Decembris peracta ſtatuitur. Ejuſdem in convertendis ad fidem Gentibus felicitas. In Arianis refellendis atque comprimendis quantum laboraverit. Verona ad Chriſtianam religionem ab eodem converſa.

Itaque poſt Orientis iter, cui ſe ſe ante Epiſcopatum Zeno commiſiſſe credendus eſt (Epiſcopi enim non niſi graviſſimis de cauſſis proprias ſedes relinquebant) Veronenſi Eccleſiæ poſt Cricinum præpoſitus fuit, idque ſexto Idus Decembris An. 362. poſtremo Juliani anno, ut ſatis probabiliter conjecimus diſſert. 1. c. 3. §. 5. Cum vero de anno palam ſit, ſi de die conſtet, ut ibidem oſtendimus; ad hunc diem ſtatuendum præter ea, quæ ibidem attulimus, alia argumenta novis ſubinde documentis & conſiderationibus indicata in confirmationem heic adjicere placet. Primo plures eccleſias per Italiam & alibi S. Zenonis nomine dedicatas, feſtum ejus VI. Idus Decembris celebrare cap. 4. videbimus. Porro hanc diem emortualem S. Antiſtitis non fuiſſe oſtendemus §. 5. Cum vero in transferendis feſtis Sanctorum ea cautio adhibita fuerit, ut impedito emortuali die, feſtum traduceretur in diem alium, quo vel translatio Sancti corporis, vel dedicatio baſilicæ, vel ordinatio colebatur, ut ea paragrapho notabimus: etſi eo die VI. Idus Decembris dedicatio eccleſiæ S. Zenonis in noſtris libris ſignetur; tamen ob ordinationem ejuſdem potius, quam ob eccleſiæ dedicationem feſtum ejus aliis in Eccleſiis eidem diei fere adſignatum veriſimillimum eſt, propterea quod ex Rabano & Wandelberto ſæculi IX. ſcriptoribus, nec non ex Mſ.

Vaticano

Vaticano 3806. ejuſdem ſæculi variis in locis ea dies celebris appareat jam inde a ſæculo IX. cum S. Zenonis baſilica via tum temporis dedicata fuerit. Quod ſi conſideres Cæſenæ & Piſtorii S. Zenonem ante nonum & octavum etiam ſæculum magnum Patronum, vel titularem, uti vocant, electum, eadem die cultum fuiſſe unico vel præcipuo feſto, cujuſmodi nunc quidem ea immemorabili earum Eccleſiarum conſuetudine peragitur: jam ergo ante nonum & octavum etiam ſæculum ea dies celebris erat, non utique ob dedicationem quæ poſterius contigit, ſed ob ordinationem quam proinde eo die apud Veronam quoque celebratam fuiſſe hoc argumento evidenter convincitur. His adde aliam obſervationem ex ipſis noſtræ Eccleſiæ libris, e quibus id ipſum confirmatur. Licet enim in Calendariis non nullis eo die notetur *dedicatio eccleſiæ S. Zenonis*, in ipſis tamen Eccleſiaſticis libris, & miſſa & officium de S. Zenone Epiſcopo, non autem de dedicatione eccleſiæ deſignantur & deſcribuntur. De Miſſa ſatis attigimus diſſ. 2. cap. 3. §. 5. & luculentius patebit ex Admonitione ad monumenta n. 5. Nunc ut de officio dicamus, in Mſ. Capitulari ſæculi XIII. qui orationes, lectiones, & antiphonas de Sanctis per annum in Eccleſia Veronenſi uſitatas continet, & cum aliis Mſſ. vetuſtioribus plane concinit, eædem antiphonæ, quæ uti propriæ S. Zenonis in tribus aliis libris ad *Laudes* dicendæ adſignantur, deſcribuntur dicendæ etiam ad *Horas*, & deſcribuntur quidem menſe Decembri cum oratione *Deus qui nos* S. Zenonis Epiſcopi item propria. Hinc autem colligere licet in Veronenſi Eccleſia, cui ille codex publicis in officiis ſerviebat, menſe quoque Decembri non miſſam ſolum, ſed & officium de S. Zenone Epiſcopo, non autem de dedicatione celebratum fuiſſe, adeo ut Ordinatio S. Zenonis, non autem dedicatio baſilicæ VI. Idus Decembris ab ipſa Veronenſi Eccleſia celebrata appareat; uti apud Monachos Zenonianos diſtincte eo die celebratam loco laudato diſſ. 1. meminimus. Itaque cum dedicatio baſilicæ S. Zenonis, etſi eo die in aliquot Mſſ. Calendariis notata, nullo tamen officio præcipuo celebrata probari apud Eccleſiam Veronenſem poſſit; vel apud ſolos celebrabatur Monachos duobus diebus poſt, ſeu (ut aliis in codicibus legitur) die ſequenti, vel a Veronenſi Eccleſia eo die ſola commemoratione celebrabatur; & ad hanc commemorationem pertinere unice poteſt antiphona & reſponſorium, quæ in Carpſo notantur ſic: *In dedicatione S. Zenonis a* ℣ *r de dedicatione*. Quod ſi minus placeat, cum Carpſi rubrica pugnet cum alio rituali Eccleſiæ Veronenſis libro, nec cum Miſſis aliorum concordet, qui de uno S. Zenone, non de dedicatione eccleſiæ & officium & miſſam VI. Idus Decembris præferunt; Carpſi error apertus eſt, cujuſmodi alii errores alibi in eodem libro notantur. Ex his autem ſi ſtet S. Zenonis ordinationem VI. Id. Decembris celebratam & peractam fuiſſe, S. Zenonem hoc die an. 362. Juliani poſtremo ordinatum ex dictis diſſ. 1. c. 3. §. 5. palam omnino erit. Tranſeamus ad alia.

Hoc Imperatore vita functo anno ſequenti 363. cum Romanum imperium perveniſſet ad eos, qui etſi idololatriam plane non ſuſtulerunt, unam tamen Chriſtianam religionem colebant, eidemque impenſe patrocinabantur; latus Zenoni aditus patuit, eamdem religionem Veronæ palam excolendi, & cum pietate, tum doctrina in ea excolenda profecit mirum in modum. Multi id temporis erant Pagani; inter Chriſtianos autem Ariani non pauci propter eam perſecutionem, quam Conſtantius Juliani præceſſor in catholicos & muneribus & fraudibus & minis adeo impenſe promoverat Valente & Urſatio Arianis Epiſcopis impellentibus, ut totum orbem concuſſerit, & hiſce in regionibus corruperit Fortunatianum Aquilejenſem, ac in Mediolanenſem ſedem intruſerit Auxentium, qui non hanc ſolum Eccleſiam ad An. 374. per annos viginti occupavit, ſed totius etiam Italiæ fidem ſua hæreſi inficere ac diſcerpere ſtuduit. S. Zeno Veronenſi cathedræ inſidens, frequentibus concionibus ac inſtitutionibus Paganorum æque ac Arianorum impietati ſe ſe objecit. Quam naviter atque feliciter S. Epiſcopus laboraverit in Gentibus, ex quibus etiam *doctos* facundia ac zelo ejus illectos ipſi concionanti interfuiſſe colligimus ex tract. 3. lib. 2. adnot. 1. luculenter probat ingens ille hominum numerus, qui quot annis baptiſmate abluebantur. Tract. 33. & 42. l. 2. *genere*, *ætate*, *ſexu*, *conditione*, &, ut additur tract. 38. *natione diverſi* memorantur, qui in paſchalibus feſtis ſacris undis ſimul diluti ſunt: cumque hi aliique

tractatus

tractatus diverſis annis recitati id ipſum circiter repetant, magnam annis ſingulis baptizandorum fuiſſe frequentiam demonſtrant : quod ad declarandam Epiſcupi ea in re procurauda laborem & diligentiam mirifice confert. Id ipſum etiam ſtatuitur ex ea eccleſia, quam ab eodem Veronæ ædificatam dicemus: licet enim per ſe ſatis eſſet ampla & capax, tameu præ Chriſtianorum, qui nimium multum excreverat, numero facta erat *angnſta*, nt ipſe prodit tract. 14. l. 1. u. 2. Itaque ea traditio, quam Anonymus Pipinianus litteris commiſit, cum ſcripſit de Zenone:

Qni Veronam prædicando perduuit ad baptiſmium,

antiqua & genuina ex hiſce tractatibus convincitur. Addit idem Anonymus *multa idola deſtruxit*. Cum in urbe, quam Chriſtiauæ fidei acquiſivit, id feciſſe eum probabile eſt, tum vero eſt probabilius multo iu pagis, ubi piura eraut privata fana & ſimulacra, adverſus quæ eum declamaſſe legimus tract. 15. l. 1. num. 5. Neque Ethnicum ſolum cultum exſtirpare ab his, quos ad fidem convertebat, ſedulo ſtuduit; ſed pravos etiam, quos ex Ethnica educatione mores contraxerant, ut pluribus ex tractatibus deprehendere licet.

Adverſus Arianos porro frequentes ſermones ex propoſito habuit, ex quibus aliquot adhuc ſuperſunt. Vide tractatum primum lib. 1. & plures iuitio libri 2. His autem concionibus uon nullos illorum interſuiſſe palam eſt ex tractat. 77. & colligi etiam poteſt ex tractat. 5. lib. 2. ac tract. 7. & 8. ejusdem libri. Quamquam vero quidsm ex iisdem Arianis Veronæ adhuc fuerint ſub Syagrio Zeuonis ſucceſſore, cum *invidiam ab Hæreticis* Indiciæ Virgini, quam S. Zeno couſecraverat, poſt hujus obitum conflatam tradat Ambroſius epiſt. 5. num. 1. ad eumdem Syagrium: tamen pleroſque a Zenone ad fidem revocatos veriſſimillimum eſt, ut dici de iſto poſſit, quod de S. Philaſtrio teſtatur S. Gaudentius in ſermoue de ordinatioue ſui pag. 283. *Vou* Zeuonis *per gratiam Spiritus ſancti large effluens, hanc Eccleſiam in fide Trinitatis adorandæ fundavit, iu vera ſpe & caritate perfecta conſtituit*. Etenim ſicut S. Philaſtrius ſeptimus Epiſcopus Brixianus, teſte eodem Gaudentio in ſerm. de vita Philaſtrii p. 241. *nou ſolum contra Gentiles & Judæos, verum etiam contra hæreſes omnes, & maxime contra furentem eo tempore Arianam perfidiam* pugnavit : ita S. Zeno octavus Veroneuſis Epiſcopus ac Philaſtrio coævus, non minus contra idololatriam, quam contra hæreſes ac præcipue Arianam acriter dimicavit. Ita hic Veronam erroribus purgaſſe, & ad veram religionem perduxiſſe cognoſcitur, quemadmodum Brixia ſub idem tempus per Philaſtrium erroribus purgata & ad catholicam fidem traducta legitur.

Quod ne mirum videatur iis, qui Italiæ præſertim nrbes primis Eccleſiæ ſæculis Chriſto nomen dediſſe opinantur, conſiderent quæſo (ne pluribus diſtrahamur) finitimas præſertim civitates Novocomum, Mutinam, Tridentum, idemque his invenient accidiſſe, quod Veronæ ac Brixiæ contigiſſe hactenus diximus. S. Felix Zeuoni pene ſuppar Comenſis primus Epiſcopus (ut cognoſcimus ex hymno de S. Abundio ſecuudo ejusdem urbis Epiſcopo apud Ughellium tom. 5. pag. 258. & ex alio veteri hymno de S. Amantio tertio Comenſi Epiſcopo apud eumdem pag. 259.) primus quoque fuit, qui Novocomi ædificavit eccleſias, ac primus item qui Chriſti fidem ibidem ſeminavit homineſque Chriſto lucratus eſt, ut ex epiſt. 4. S. Ambroſii ad eumdem cognoſcitur, ubi hæc ſcripta leges uum. 7. *Multa meſſis Chriſti*, inquit, *ſed panci aperarii, & difficile reperiuntur qui adjuvent . . . . . Certe in illo ordine Comenſium jam plerique cœperunt credere magiſterio tuo, & doctriua tua verbum Dei recepernnt : ſed qui dedit credentes, & adjutores dabit &c.* De S. Vigilio Tridentino Præſule, qui poſt Zeuonem aliquamdiu vixit, non ne hæc traduntur in Actis apud Boilandi ſocios tom. 5. Junii p. 265. *Ubi totam civitatem catholice convertit, eccleſiam* (quod ante nulla fuiſſet) *infra mnros civitatis Domino collocavit?* Auctor vitæ S. Geminiani Mutinenſis Antiſtitis editæ ex Mſ. Veronenſi tom. 2. part. 2. Rerum Italicarum, nonne hæc de illo, qui Zenoni plane coævus fuit, ſcripta reliquit pag. 691. *Sane ad Chriſti culturam toto mundo confluente, jam dicta civitas* (Mutina) *per Apoſtolarum ſucceſſores Domini fidem recipiens, vanam Idolarum reſpuit fœditatem, ac ſanctornm prædicatione Sacerdotum amiſſam diu cæli recipere cœpit hereditatem. In quarum catalo-*

go confeſſorum Beatiſſimum Geminianum . . . . eadem , Domino jubente , ſuſcepit civitas Mutinenſium , temporibus Joviani Auguſti totius Reipublicæ Principis . A quo cæleſtis vitæ pabulo recreata , ſanctæque purificationis fonte purgata , ſuperfluam Idolorum ſervitatem reliquit , & ſuavi jugo Chriſti colla ſubegit . In quæ verba animadvertens clariſſimus Editor , ſi alia ſimul aliarum urbium exempla proſpexiſſet, quibus id ipſum plane contigiſſe deprebenditur ; profecto hæc in præfationem non conjeciſſet pag. 687. *Quod eſt ad ejuratam a Mutinenſibus Gentilium ſuperſtitionem ſub Joviano tantum Auguſto* (Geminiani Epiſcopi opera) *id nullo veritatis aut veriſimilitudinis fulcro nititur atque ad fabulas amandandum .* Si vitæ Auctor ſub Joviano tantum religionem Chriſtianam a Mutinenſibus per Geminianum primo ſuſceptam prodidiſſet ; jure quidem ab Editore reprehenderetur. At non id ille innuit , immo per alios Epiſcopos Apoſtolorum ſucceſſores fidem Mutinenſes recepiſſe tradit : & ſolum ſub Joviani imperium Geminiani laboribus idololatriam reliquiſſe eos narrat, quæ res illud unice inſinuat , Mutinam , quæ jamdiu ante ſuſceperat in aliquibus paucis fidem , per hanc tempeſtatem , qua libera fuit Chriſtianæ profeſſionis amplectendæ facultas , Chriſto , everſis prorſus Idolis , pene totam (quod ante non contigerat) nomen dediſſe ; quæ res eo minus reprebendenda eſt , quo magis ex aliis quamplurium civitatum Eccleſiis , quibus id ipſum obveniſſe confirmatur . Ceterum fabulæ in res id generis populari fama invectæ & traditæ , ad elevandam , non vero minuendam alicujus Eccleſiæ antiquitatem & laudem pertinent : adeo ut quæ remiſſius ac minus glorioſe de aliqua Eccleſia feruntur , ea nullius popularis fabulæ ſuſpicionem ingerant , ratiſſimaque præter cetera haberi debeant .

§. III.

Nova Eccleſia Veronæ ædificata . De Zenonis Clero . Duplex Virginum ſpecies Veronæ . Monaſterium Veronæ primum in toto Occidente a Zenone inſtitutum . Crapulæ & ebrietas in martyrum feſtis ſublatæ .

CEterum Zenonem noſtrum novam eccleſiam hac in urbe e fundamentis erexiſſe , primumque ea aperta Chriſtianorum conventum magna cum celebritate proſecutum patet ex tract. 54. l. 1. & forte prima fuit in urbe eccleſia , quæ eum in uſum ædificata fuit , cum antea in privatis ædibus huic uſui accommodatis , vel ſaltem extra urbis pomerium ſacra peragerentur . Veronenſium divitum liberalitas ſe ſe hoc in opere commendavit , quippe quod *crebris & largis* illorum *prærogationibus* referatur n. 3. Quamquam non hac ſolum , ſed aliis quoque in occaſionibus hi , Epiſcopo præſertim impellente , liberales ſe ſe præbuerunt , uti potiſſimum factum eſt in ea captivorum redemtione , quam ab ipſo Zenone eximiis laudibus pro concione prædicatam videre poteris tract. 10. num. 5. lib. 1.

Ceterum Epiſcopus paupertatem profitebatur ex tract. 44. l. 2. ex quo etiam clerum illi fuiſſe patet ; cujuſdam enim rei teſtes appellat *operarios qui mecum ſunt* , inquit . Hinc tract. 16. l. 1. n. 6. ſacerdotes memorat , qui ſolennibus divinis quieſcentium animas Deo commendare ſolebant , & tract. 50. l. 2. mentionem facit miniſtrorum , qui Epiſcopo inſerviebant in ſacris , nec non ſacrarum ordinationum , quibus paſchali tempore inferiores miniſtri ad ſuperiorem ordinem promovebantur ; piis autem ſacerdotibus per idem tempus mercedem præſtitam affirmans , piorum ſane ſibi cooperantium ſacerdotum induſtriam indicat ſive in inſtituendis catechumenis , ſive in pœnitentibus præparandis , cujus merces ipſum erat baptiſmum , & reconciliatio , quæ paſchali tempore ſolenni ritu peragebantur . In hanc quoque rem confert etiam locus S. Ambroſii ex epiſt. 5. ad Syagrium Zenonis ſucceſſorem , in qua cum Indiciam ab hoc benedictam *ſacerdotes* inviſiſſe tradantur , hoc ſacerdotum Zenonis ævo ordinatorum non obſcurum teſtimonium videtur . Horum quoque ſacerdotum pudicitiam ac cælibatum ab Auctore laudari tract. 5. l. 2. n. 7. ſatis credibile eſt .

Sed quis de clero in bonam diſciplinam per Zenonem inſtituto dubitet , cum virginum quoque diſciplinam ab eodem excultam ex eadem Ambroſii epiſtola manifeſtum ſit ? Ex ea nimirum palam colligitur Zenonis ætate Veronæ non ſolum fuiſſe virgi-

nes ,

nes, quæ virginalis pudicitiæ voto obſtrictæ poſt probationem velatæ ſuis in domibus pudice verſabantur, cujuſmodi Indicia fuit, de qua plura diximus diſſ. 1. cap. 3. §. 3. ſed virgines etiam fuiſſe, quæ virginitatem profeſſæ communem in monaſterio vitam degebant; accuſata enim, ut Ambroſius narrat, per calumniam Indicia, criminatores ejus impoſitum crimen perinde divulgatum ferebant ex num. 19. *Cucurriſſe mulieres viles ad monaſterium, jactaſſe partum virginis, & necem pignoris, de monaſterio rumorem per populos ſparſum.* Quamquam vero ſub hujus quarti ſæculi finem virginum monaſteria in Occidente aliqua fuerint, ut ex aliis ejuſdem Ambroſii locis colligitur; hoc tamen, quod Veronæ a Zenone inſtitutum fuiſſe videtur, primum eſſe omnium credimus, vel primum ſaltem inter illa, quorum memoria litteris prodita ſupereſt. Ex hoc porro tanto Virginum Veronenſium numero, quæ partim in monaſterio, partim privatis in domibus virginitatem colebant, Zenonis ſermonum, quibus virginitas maxime commendabatur (uti nunc eſt tractatus 5. lib. 1.) fructum cognoſcimus. Hunc eumdem Antiſtitem inter eos accenſendum opinamur Italiæ Epiſcopos a S. Auguſtino epiſt. 22. num. 4. laudatos, qui cum agapes in ſubſidium pauperum, martyrumque cultum inſtitutas, in crapulas ſubinde & ebrietatem & luxuriam converſas animadvertiſſent, in eas perorarunt adeo feliciter, ut ex ſuis Eccleſiis totaque Italia illas excluſerint, uti obſervavimus adnot. 18. in tract. 15. lib. 1. ubi Auctor adverſus illas invehitur, qui ut commeſſationibus & ebrietati impudicitiæque frequentius indulgerent, martyres ſibi fingebant, in quorum cœmeteriis agapes agerent. Nec prætermittendum hoc loco videtur, quod tres XVI. ſæculi Auctores prodiderunt, Paullus de Mildeburgo Epiſcopus Foroſempronienſis in præſatione libri inſcripti *Paullina de recta paſchæ celebratione* editi An. 1513. nec non ejuſdem operis lib. primo; Joannes Stoefflerus in Calendario Romano edito An. 1518. prop. 17. & ex his Onuphrius Panvinius Antiquit. Veron. lib. 4. cap. 6. Hi nimirum paſchalem canonem a Zenone editum vel reſtitutum produnt; quo autem documento plane ignoramus: quin id inter fabulas referendum nihil ambigimus.

§. IV.

S. Zeno ob miracula celeber. De ejuſdem emortuali die.

NON a Coronato ſolum, ſed ab Anonymo etiam Pipiniano magna fuiſſe Zenoni in dæmones poteſtas traditur:

Et quidem multos liberavit ab hoſte peſtifero.

Duo miracula deſcribit Coronatus, quæ ex multis per illum patratis celebriora fuiſſe videntur, quæque impreſſa profundius in populi mentibus, vania ſubinde circumveſtita adjunctis fuere, ut fit in iis, quæ a nemine ſcripta, per populum feruntur; & hiſce cum adjunctis ab eodem Coronato excepta ac litteris prodita, non ita ob additiones falſas ſpernenda ſunt, ut exinde veritas ipſa, quæ in rebus miris ineſſe aliqua ſolet (etſi diſcerni non facile poſſit) plane rejiciatur. Eadem repetit Anonymus Pipinianus tertio inſigni miraculo addito; & is (ſi unum *Cæſaris* verbum demas) Coronato melius multo & ſine ullis additis, quæ Criticis difficultatem ingerant, illa paucis deſcribit. En ipſius integra verba, uti leguntur in calce Mſſ. Zenoniani & Pompejani; nam in manuſcripto Lobienſi, ex quo P. Mabillonius ejuſdem Anonymi opuſculum edidit, lacuna eſt aperta, ut recte monuit Marchio Scipio Maffejus pag. 179. Hiſtoriæ diplomaticæ, quam nos ex laudatis Mſſ. ſupplemus.

Octavus Paſtor & Confeſſor Zeno martyr inclitus,
Qui Veronam prædicando reduxit ad baptiſmum,
A malo ſpiritu ſanavit Gallieni Cæſaris filiam,
Boves cum homine vergente reduxit a pelago.
Et quidem multos liberavit ab hoſte peſtifero,
E fluvio exemtum ſuſcitavit mortuum,
Multa idola deſtruxit per crebra jejunia.

Non queo multa narrare hujus ſancti opera,
Quæ a Syria veniendo uſque in Italiam,
Per ipſum omnipotens Deus oſtendit mirabilia.

Hæc autem aliaque mira Zenonis geſta, quæ plura quidem fuiſſe putamus, licet memoria populorum dilabente cuſtodita ac tradita non fuerint; celebrem tamen eum jam inde ab antiquis temporibus apud quamplures externas etiam urbes, provincias, ac nationes exhibuere, de quo plura capite quarto.

Ut autem ad eum ſtatum, quem diximus, Ethnicis Arianiſque obſiſtentibus, Veronenſem Eccleſiam perduceret, aliquamdiu illam regere profecto debuit; ex iis autem, quæ diſſertatione 1. cap. 3. §. 5. conjecimus, non improbabile quidem videtur eidem Eccleſiæ præfuiſſe per annos XVIII. ab anno ſcilicet 362. uſque ad annum circiter 380. quo in cælum translatus, laborum ſuorum præmio donatus fuit, ut Veronæ ipſi, quam in Chriſtiana religione aluerat, in patrocinium ſuſceptæ præſto eſſet; unde factum etiam eſt, ut illa beneficiorum non immemor ipſum mox magnum Patronum ſibi adſciſceret atque deprecaretur. De anno nihil præterea laborandum ducimus, adjiciendum nihil: niſi forte indicare quiſpiam avear illorum recentiorum ſententiam, qui nullo allato documento Zenonem mortuum prodidere An. 301. de quo plura in *Admonitione* ad monumenta num. 3. Diem vero obitus Coronatus Notarius antiquiſſimus omnium, qui de ejuſdem morte fecerunt mentionem, nequaquam ſignat. Solum memorans percelebre miraculum, quo aqua fluvii Atheſis ad magnam altitudinem repente exundantis, apertam eccleſiæ S. Zenonis portam ac feneſtras non ingreſſa eſt, quod miraculum a S. Gregorio Magno deſcriptum lib. 3. Dialogorum c. 19. quinquennio ante acciderat, nimirum An. 589. relatum autem eidem Pontifici fuerat a Joanne Tribuno, qui cum Pronulpho Comite ipſi miraculo adfuerat, hoc, inquam, miraculum Coronatus commemorans, Auctoris obitum in eamdem hujus miraculi diem non obſcure conjicit, inquiens n. 9. *Dum die ſancto natalis ipſius* (Zenonis) .... *convenirent ad miſſarum ſolennia &c.* Rabanus Maurus, qui ſub medium nonum ſæculum floruit, in Martyrologio per Caniſium edito tom. 2. part. 2. noviſſimæ editionis hæc tradit: *VI. Idus Decembris. In Civitate Verona Natale S. Zenonis martyris, quando aquæ fluminis Atheſis uſque ad ſuperiores tecti feneſtras eccleſiæ illius encreverunt, nec in eam intrare potuerunt, virtutem martyris oſtendentes.* At Paullus Diaconus Rabano antiquior, quippe qui Carolo Magno imperante ſub initium ejuſdem ſæculi ſcripſit, lib. 3. de Geſtis Langobardorum cap. 23. idem miraculum affigit *ſexto decimo Cal. Novembris*: & quamquam in Mſ. Modoetienſi, ac in editione Lindebrogii legatur *Cal. Novembris*; omiſſas tamen fuiſſe numerales litteras XVI. quæ in aliis Mſſ. & editionibus cernuntur, palam eſt, idque ipſum confirmatur ea Landulfo in Additione ad Miſcellam nuperrime editam tom. 1. Rerum Italicarum pag. 181. qui Paullum Diaconum ſecutus, immo exſcribens, XVI. Cal. Novembris poſuit. Verum hæc dies, in qua Atheſis miraculum contigit, S. Zenonis emortualis eſſe, ut Coronatus innuit, nullo modo poteſt; cum hanc diem Zenonis feſtam nulla documenta ſignent, quæ ceteroquin dies alios Zenonis memoriæ dedicatos ac feſtos commemorant. Hinc quoque agnoſcere licet, quæ Coronato auctoritas tribuenda ſit: nec mirum eſſe debet, ſi Monachus Zenonianus, qui ſanctum Epiſcopum *pridie Idus Aprilis animam creatori ſuo reddidiſſe* ſcripſit, eumdem Atheſis coerciti diem *natalitium* paullo poſt appellavit; id enim, perinde ac alia multa, eum ex Coronato ſumſiſſe exploratum eſt.

Pag. 359. Hiſt. Diplom. Maffeji.

In multis Martyrologiis & Calendariis, nec non in Eccleſiis multis, quæ Zenonis feſtum quotannis celebrant, huic feſto adſcripta eſt dies VI. Id. Decembris. At non hac idcirco die ille obiiſſe credendus eſt, ut videtur ſignificare Rabanus laudatus: is enim emortualem Zenonis diem in eodem Martyrologio notaverat pridie Idus Aprilis. Neque nova hæc Rabani repetitio; nam poſtquam Translationem S. Zenonis poſuerat XII. Kal. Junii, quo die cetera omnia monumenta illam conſignant, aperto lapſu eamdem iterum ſignavit XII. Kal. Auguſti, quod feſtum omnibus etiam Veronenſibus monumentis ignotum eſt. Univerſa porro Veronenſis Eccleſiæ documenta cum aliis aliorum Auctorum & Eccleſiarum S. Zenonis mortem pri-

die

die Idus Aprilis conſtanter deſcribunt, quæ ſane dies uti emortualis Protectoris noſtri nunc quoque a noſtra Eccleſia celebratur. Die autem VI. Idus Decembris in pleriſque antiquis Veronenſibus manuſcriptis & in parvo Martyrologio (quod Franciſcus Maria Florentinius ex Mſ. Lucenſi Hieronymiano Martyrologio ſubjectum publici juris fecit) adnotatur *dedicatio eccleſiæ S. Zenonis*; in paucis autem *S. Zenonis dedicatio*, vel *Conſecratio S. Zenonis*; & ſolum in Zenoniani monaſterii monumentis, quæ decimum quartum ſæculum non excedunt, ea die ſignatur *Ordinatio S. Zenonis*, & duobus diebus poſt *dedicatio eccleſiæ S. Zenonis*: de quo plura diſſertatione 1. cap. 3. §. 5. Difficultatem itaque nullam ingerant Eccleſiæ, quæ hac die VI. Id. Decembris Zenonis feſtum peragunt. Cum enim dies XII. Aprilis in Quadrageſimam vel Paſchalia feſta ſæpiſſime incidat, quibus diebus Sanctorum natalitia olim non celebrabantur; hæc transferri conſueverunt in alium diem, qui ſcilicet propria in Eccleſia vel translationi, vel ordinationi, vel dedicationi eccleſiæ ipſius eſſet adſignatus. Sic quidem Radulfo teſte de Obſerv. can. cap. 26. *Solennitas S. Gregorii olim in diem, qua fuerat ordinatus, ſolebat transferri*. Id ipſum confirmatur tum ab auctore vitæ S. Rudperti Epiſcopi Salisburgenſis ſcriptæ ſæculo XII. tum ex auctore capitis 24. quod adjectum fuit libello *de Donationibus* ejuſdem Eccleſiæ: utrique enim loquentes de feſta die ipſiuſmet S. Rudperti, qui e vivis exceſſerat VI. Cal. Aprilis, eam a S. Virgilio inſtitutam monent pro diœceſi quidem die VIII. Calendarum Octobris, in quo Rudperti corpus ipſe tranſtulerat, in urbe autem die VII. Calendarum ejuſdem menſis, cum octava Calendarum dies occupata eſſet feſto dedicationis eccleſiæ, in qua ejus Sancti corpus quieſcit; & transducti hujuſce feſti extra obitus diem hanc adſignant cauſſam, quod hæc dies *propter officia Quadrageſimæ vel ipſius Paſchæ raro, ſicuti dignum eſt, contigiſſet celebrari*: verba ſunt Auctoris vitæ, qui dein addit: *Etiam congruum ac religioſum eſt, ut quidquid alia obſervatio illius celebrationis diebus dormitionis illius ob reverentiam quadrageſimalis officii, vel paſchalis obſervantiam gaudii ademit, qui auctor Sedis & Apoſtolus extitit religionis, heic ſaltem in domo requiei ſuæ illa adſumta die translationis ſuppleatur*. Tandem ut exemplum intimum & æquale omnino proferamus, S. Proculus quartus Veronenſis Epiſcopus eadem concurrentis Quadrageſimæ vel Paſchatis cauſſa in multis aliarum Eccleſiarum Martyrologiis & Calendariis, ſicut & in Romano; nec non Venetiis, ubi ipſius nomine dicata extat eccleſia, ſignatus legitur V. Id. Decembris, cum in antiquis monumentis X. Kal. Aprilis notetur *Depoſitio S. Proculi Confeſſoris*, quinto autem Idus Decembris *Dedicatio eccleſiæ S. Proculi*: & eadem plane de cauſſa (ut id etiam addamus) feſtum S. Ambroſii, qui obiit pridie Nonas Aprilis, ubique præter Mediolanenſem Eccleſiam celebratur VII. Idus Decembris, in quem ejuſdem ordinatio incidit. Hinc ergo præclarum & veriſſimum illud Cardinalis Baronii monitum in adnotationibus ad Martyrologium die 18. Martii: *Nec mirum, ſi quod ſæpe accidit, aliodie in Romano Martyrologio, alio vero alibi de eodem agitur Sancto, ſiquidem alicubi translatio, vel ejus eccleſiæ dedicatio, vel, quod de Epiſcopis accidit, ordinatio celebratur*. Hoc igitur externarum Eccleſiarum ritu S. Zenonis natale celebrantium die 8. Decembris nihil impediente, eum die XII. Aprilis vita functum, ut omnia Veronenſis Eccleſiæ monumenta cultuſque annis ſingulis referri ſolitus teſtantur, nihil eſt dubitandum. Nunc ad illud caput accedendum eſt, in quo de mortis genere quæritur, num ſcilicet S. Zeno Martyr, an confeſſor obierit; quod cum longiorem diſputationem poſtulet, diſtincto capite digerendum eſt.

Pag. 284. to. 3. part. 2. Antiq. Lect. Caniſii.

Ib. pag. 475.

CAPUT SECUNDUM.

Controverſia de martyrio S. Zenonis utrinque expenſa.

DE martyris titulo, quo S. Zeno inſigniri ſolet, diſputaturi, rem invidiæ plenam ingredimur; in qua ſi affirmaveris martyrem, & non ſatis idoneis teſtimoniis probaveris, vulgatam opinionem fovere voluiſſe videberis, nec doctorum hominum reprehenſionem effugies, & religioſorum multo minus, quippe quibus rem dubiam in iis, quæ ad Sanctorum prærogativas id generis pertinent, certo promovere piaculum eſt: ſi vero e contra negaveris martyrem, majorem fortaſſis non ſolum vulgi, quam piorum quamplurium offenſionem paries, qui te & S. Protectoris cultui inimicum, & plurium ſæculorum traditioni, uti vocant, nec non Veronenſis Eccleſiæ officiis adverſum, temeritatis reum, novitatis fautorem, & forte etiam religionis ac pietatis violatorem traducent. Hæc nos pericula utrinque impendentia diligenter conſiderantes, num ab hac diſputatione abſtinere oporteret, primo quidem aliquamdiu dubitavimus: tum vero cum id fieri non poſſe ſenſimus, ut ne celebri controverſia intacta relinqueretur, & diſſertatio de vita S. Antiſtitis imperfecta prodiret: quo utrumque declinaremus periculum, eam tandem ineundam duximus viam, ut allatis in medium documentis, quæ pro utraque parte ſuppetunt, eiſque toto in lumine collocatis, nos decidamus nihil, ſed lectorum judicio, quod non difficile ferri poterit, omnia remittamus.

§. I.

Proponuntur argumenta pro vindicando S. Zenonis martyrio, & contraria refelluntur.

IN primis quæ pro martyrio ſunt, monumenta conſiderentur. S. Gregorius Magnus omnium teſtium antiquiſſimus, S. Zenonem *martyrem* bis appellat lib. 3. Dialogorum cap. 19. ubi indicatum Atheſis exundantis, & ad januam eccleſiæ S. Zenonis apertam ſtantis miraculum deſcribit. Primo his verbis: *Apud Veronenſem urbem fluvius Atheſis excreſcens ad B. Zenonis martyris atque Pontificis eccleſiam venit*. Deinde: *Stans autem ante januam, ad oſtendendum cunctis meritum martyris, & aqua erat* &c. Hæc omnium tum editorum, cum Mſſ. eſt lectio; inter codices autem memorandus præſertim pervetuſtus ille *noſtræ* bibliothecæ Capitularis, in quo *martyris* nomen palam legitur. Cum S. Gregorio neque ob antiquitatem, neque ob auctoritatem conferendus eſt Coronatus Notarius, qui aliis in rebus *non nulla* falſe & incredibilia inſeruit; ejuſque teſtimonium, quo Zenonem non ſolum non appellat *martyrem*, ſed *in pace receptum* (quæ formula confeſſorum mortem ſignificare ſolet) teſtatur, nihil contra Gregorium poteſt, ac proinde nihilum pariter valent, quæ ex ſimili locutione ſive Monachi Zenoniani, ſive Petri de Natalibus, ſive aliorum, qui a Coronato palam ſumſerunt, colligi & obtrudi poſſent.

Paulius Diaconus, qui ineunte IX. ſæculo ſcripſit, idem Atheſis miraculum deſcribens lib. 3. de Geſtis Langobardorum cap. 23. S. Gregorii Magni auctoritatem, quam allegat, ſecutus, S. Zenonem *martyrem* pariter vocat: & ſimiliter Joannes Diaconus in vita ejuſdem Gregorii poſt medium nonum ſæculum exarata, lib. 1. num. 35. totidem Gregorii verbis *S. Zenonem martyrem atque pontificem* nominat. Rabanus in Martyrologio quater Zenonis meminit, quaterque *martyris* nomine eumdem nuncupat. Wandelbertus in Martyrologio Metrico ſcripto An. 842. quod integrum editum eſt tom. 2. Spicilegii Acheriani die 8. Decembris Zenonem noſtrum appellans, *martyrem* vocat. Eodem ſæculo Notkerius in Martyrologio per Caniſium promulgato tom. 2. Antiq. Lect. part. 3. noviſſimæ editionis tum pridie Idus Aprilis, tum XI. Cal. Junii S. Zenonis mentionem faciens, ei *martyris* titulum ſemper apponit. Uſuar-

dus

das ex Mſ. S. Germani *martyrem* pariter vocat, in quo tamen Bollandiſtæ non levibus argumentis repugnant. Cum enim contendunt illum Mſ. non eſſe ipſum autographum, uti vulgo traditur, Uſuardi librum; tum vero ex alio vetuſtiori codice additiones Mſ. Sangermanenſi ab aliis inſertas volunt, & inter has S. Zenonis nomen nec non martyris titulum Zenoni appoſitum recenſent, putantque Uſuardum hujus Sancti nullam mentionem feciſſe, ſicuti nullam faciunt nec Florus, nec genuinus Ado a Roſuveido editus tom. 16. Bibliothecæ Patrum, nec authenticum Bedæ Martyrologium ab iiſdem Bollandiſtis vulgatum, id quod confirmatur ex antiquo Capituli Veronenſis codice idem Bedæ Martyrologium continente, in quo ſecunda manu S. Zenonis nomen additum liquet. Martyris tamen nomen legitur apud Auctorem Martyrologii, quod Bedæ vulgo tribuitur, & die 8. Decembris in additionibus ad Martyrologium Adonis, & in pleriſque codicibus, qui auctum & interpollatum præferunt Uſuardi Martyrologium. In Calendario cœnobii Caſſinenſis edito tom. 7. Rerum Italicarum pag. 936. menſe Aprili Zeno *martyrio coronatus* dicitur; & ſimiliter in alio Calendario, quod præmittitur Sacramentario Gregoriano Mſ. ſæculi IX. inter Vatican. num. 3806. eodem menſe legitur *Sancti Zenonis martyris*.

Hactenus conſtitutis magna opponi ſolet objectio, quæ maximam præter ceteras vim habere videtur. Dicitur ergo Veronenſis Eccleſia, quæ de ſui Patroni ac Epiſcopi martyrio (ſi quidem martyr obiiſſet) præ omnibus reſcire debuit, eum confeſſorem ſemper appellaſſe, non martyrem, & uti confeſſorem in officiis atque in miſſis coluit ad Aloyſium Lippomanum Epiſcopum uſque, qui circa medium ſæculum XVI. veteri ritu commutato, officia & miſſas de martyre celebrandas primus inſtituit: eidemque veteri ritu ſe ſe conformantes aliquot cæteræ quoque Eccleſiæ c. 4. §. 2. & 3. indicandæ, quæ diem S. Zenonis feſtum ſingulis annis ex antiqua diſciplina concelebrant, confeſſoris, non vero martyris officia & miſſas id quoque temporis peragunt. At huic objectioni ductæ ex Veronenſis præſertim Eccleſiæ ritu, quem alias Eccleſias ſubſecutas apparet, facilis reſponſio eſt. Nam præter quam quod in Carpſo Mſ. Veronenſis Eccleſiæ nunc nuper memorando antiphonæ ad Introitum, Offertorium, & Communionem pro feſto S. Zenonis in miſſa recitandæ, cæ indicantur, quæ vel nunc in miſſis martyrum Paſchali tempore dici ſolent, & ſimiliter in Lectionario S. Euphemiæ laudato in Scholiis a Baptiſta Peretto, pro die tranſlationis S. Zenonis adſignatur Evangelium *Ego ſum vitis vera*, quod hodie pariter in iiſdem miſſis Paſchalibus martyrum recitamus, in eamdemque rem ex alio Mſ. Miſſali monaſterii S. Zenonis diſcimus, idem Evangelium lectum fuiſſe, cum quæpiam ejuſdem Sancti feſtivitas in Paſchale tempus incidiſſet: præter hæc, inquam, noſtra Veronenſis Eccleſia eum antiquum tenuiſſe ritum videtur, quem Micrologus notavit in libro de Eccleſiaſticis obſervationibus cap. 43. teſtimonium indicante Baptiſta Peretto in iiſdem Scholiis ad Vitam S. Zenonis, legitur autem tom. 18. Bibliothecæ Patrum pag. 485. *Nota autem*, inquit, *S. Gregorium Papam primum in Graduali libro de his martyribus* (Romanis Pontificibus) *ſicut de confeſſoribus Pontificalia inſtituiſſe officia, ut de S. Marcello Antiph. Statuit, & de S. Felice Antiph. Sacerdotes, & hoc utique ſatis congrue propter excellentiam dignitatis Apoſtolicæ. Hoc etiam attendendo majores noſtri de iiſdem ſanctis confeſſorum officia ad curſum diei & noctis leguntur obſervaſſe: quæ & Pontificis dignitatem eodem modo inſinuant, nec tamen in aliquo eorum martyrio præjudicant. Idem de S. Apollinare obſervandum eſſe Gradualis liber demonſtrat.* Hactenus Micrologus. Equidem hunc ritum in hac præſertim Veronenſi Eccleſia viguiſſe illud demonſtrat, quod in antiquis ejuſdem Eccleſiæ ritualibus libris Epiſcopi, etſi martyres, confeſſores tamen nominantur; & officium de confeſſoribus recitandum innuitur. Ut autem omittamus pauca eorum, qui ibidem recenſentur, Romanorum Pontificum nomina, quorum martyrium certis documentis non probatur, eos tantum Epiſcopos commemorabimus, quos fuiſſe martyres exploratum eſt; & ne ſingulos hujus Eccleſiæ rituales libros percurramus, ſatis erit Mſ. illum conſiderare *Carpſum* appellatum, qui poſt præfationem Auctoris a Scipione Maffejo editam in Addendis poſtremæ partis Veronæ Illuſtratæ, Calendarium exhibet, notatque ſubinde officiorum hac in Eccleſia celebrandorum ritum,

Digitized by Google

tum, nec non antiphonarum, reſponſoriorum, pſalmorum initia, quæ cuique officio conveniunt. Hoc *Carpſum* a Stephano presbytero & Cantore ejuſdem Eccleſiæ ſcriptum fuit ante medium ſæculum XII. cum in Calendario quinque hæ chronicæ adnotationes alia manu in margine adjectæ legantur inter dies VIII. VII. & VI. Cal. Julii: *Heic emergitur Oprandus Archipresbyter MCLXVI.*

VI. Id. Auguſti Θ Beatrix MCLXXI.

V. Id. Octobris Nat. *S. Placidiæ V.* & in margine *Inſtitutio .... MCLXXV.*

IV. Id. Aprilis electio Adriani Archipresbyteri MCLXXXVI.

VII. Id. Junii conſecratio Adriani Archipresbyteri in presbyterum MCLXXXVI.

In hujus ergo *Carpſi* Calendario hæc in rem noſtram ſcribuntur.

IIII. Nonas Febr. Sancti Blaſii conf.

VIII. Cal. Maji S. Adalberti conf.

Non. Junii S. Bonifacii Epi. & conf.

VI. Cal. Julii. Nat. *Ss. Joannis & Paulli m. & S. Vigilii conf.*

Hi itaque omnes certiſſimi martyres, ut aliunde ſupponimus, in ipſius *Carpſi* Calendario confeſſores vocantur. Porro licet in eo Calendario legatur: *VIII. Idus Auguſti Natale Sixti, Feliciſſimi, & Agapiti martyrum*; tamen in *Carpſo* S. Sixti officium notatur *de Confeſſore Pontifice*, aliorum autem duorum antiphonæ *de Martyribus*. Itaque apud Veronenſem Eccleſiam is ritus obtinuiſſe apparet, ut confeſſores dicerentur, qui ceteroqui veri ſunt martyres, & de iiſdem non uti martyribus, ſed uti confeſſoribus officia celebrarentur. Ex ipſo Ughellio pag. 781. Veronenſem inſcriptionem referente id ipſum eruditi ſuſpicari & conjicere poterant: in illa enim, quæ temporibus Andreæ Patriarchæ Aquilejenſis, ideſt ſæculo IX. in templo olim S. Georgii, nunc autem vulgo *S. Helenæ* in dedicationis monumentum erecta adhuc cernitur, inter Sanctorum, quæ ibidem continentur, reliquias hæ recenſentur *S. Vigilii confeſ. S. Proculi confeſ. S. Zenonis confeſ.* ubi non tam S. Zenonem cum Proculo, quam S. Vigilium utique Tridentinum epiſcopum, qui indubie martyr occubuit, confeſſores peræque appellatos vides, quam appellationem officiorum ac miſſarum ritus ſequebatur. Ex hoc porro Veronenſis Eccleſiæ ritu illud dimanaſſe videtur, ut S. Zeno in aliis quoque ejuſdem Eccleſiæ monumentis confeſſor inſcribatur, non martyr; ut ne tamen id ad martyrium inficiandum traduci poſſit.

Etſi vero in pleriſque monumentis Veronenſibus unus confeſſoris titulus eidem vindicetur; tamen quædam non deſunt, in quibus martyr diſerte adſeritur. Henricus Imperator in privilegio, quod Ao. 1055. Abbati monaſterii S. Zenonis conceſſum fuit, pag. 763. tom. 5. Italiæ Sacræ Ughellii his *martyrem* illum vocat: & in alio privilegio, quod rogante Vitali Epiſcopo Vicetino Berengarius eidem S. Zenonis monaſterio tradidit An. 901. quamquam bis appelletur confeſſor, tamen & *martyr* ſemel nominatur. Vide Ughellium in Vicetinis Epiſcopis tom. 5. pag. 1031. Anonymus Pipinianus, qui de Veronæ laudibus Rhythmum lucubravit, peritus quidem ejus Veronenſis ritus, quem diximus, nonne adhuc S. Zenonem & confeſſorem & martyrem ſimul affirmandum putavit?

Octavus paſtor & confeſſor Zeno martyr inclitus.

Guilielmus Paſtrengus Veronenſis inter ſæculi XIV. Scriptores eruditiſſimus, cui eum ritum latuiſſe incredibile plane eſt, nonne de Zenone ſcripſit aperte *martyrium paſſitur*?

Neque opponatur S. Zenonem martyrio coronari non potuiſſe, ſi poſt Juliani imperium vixit, ut diſſert. 1. oſtendimus. Etſi enim poſt Julianum nullas in Italia adverſus Chriſtianos perſecutiones fuiſſe conceditur, de quo ſatis eadem diſſert. cap. 2. §. ultimo; adhuc nihilominus S. Zeno occidi potuit in aliquo Paganorum, quibus ſe ſe imperterrite objecit, tumultu, quemadmodum ſimili de cauſſa non multos poſt annos in finitimis Tridentinis vallibus glorioſam pro Chriſto mortem oppetierunt tres ſancti martyres Anaunenſes, & ſubinde S. Vigilius Epiſcopus: vel tot tantaſque pro fide propaganda perſecutiones potuit obire & pati, quot quantaſque paſſus fuit coævus Brixiæ Epiſcopus ſanctus Philaſtrius, de quo hæc litteris prodidit ſucceſſor ejus S. Gaudentius in ſermone de vita S. Philaſtrii pag. 241. & 242. *Contra Gentiles*

atque

atque Judæos . . . & maxime . . . Arianam perfidiam tanto vigore pugnavit, ut etiam verberibus ſubderetur, & in corpore ſuo ſtigmata Domini noſtri Jeſu Chriſti portaret. In hanc ſententiam Joannes Veronenſis Eccleſiæ presbyter manſionarius in Imperiali Hiſtoria manuſcripta hæc de Zenone ſcribit: *Poſt multa ſupplicia quievit in Chriſto II. Idus Aprilis*. Licet enim mortem in illis perſecutionibus atque ſuppliciis non objerit, nihil tamen id refert, quo minus martyr appelletur, unde *martyres* a S. Cypriano appellantur & illi confeſſores, qui multa pro Chriſto paſſi nondum in ſuppliciis exceſſerant, & martyr æque ac confeſſor vocatur a S. Paullino Felix Nolanus, & martyres item prædicantur, ac officio martyris coluntur idem S. Felix Nolanus, S. Euſebius Vercellenſis, atque alii, qui ceteroquin quædam ſolum pro fide paſſi, in pace mortui deinceps ſunt. Itaque cum Aloyſius Lippomanus an. 1554. (Peretto teſte in Latinis ſcholiis ad vitam S. Zenonis) univerſo clero Veronenſis diœceſis præcepit, ut de uno martyre Pontifice officium celebraretur, quod antea de uno confeſſore Pontifice celebratum fuerat, haud reprehendendus eſt, neque iis ſuccenſendum Eccleſiis, quæ ut ad Veronenſis exemplum ſe ſe conformarent, hunc eumdem ritum ſubinde arripuiſſe ſatis credibile nobis eſt, de quibus capite quarto dicemus. Hæc ſunt, quæcumque pro martyrii Zenoniani ſententia colligere potuimus, & hæc quidem majori, qua per nos licuit vi, propoſita atque inculcata Lector vides, ut ne quid roboris huic parti, quam Veronenſis Eccleſia nunc ſequitur, decerperetur. Nunc de iis, quæ pro contraria ſententia ſuppetunt.

§. II.

Adferuntur argumenta contrariæ ſententiæ.

ANtiquiſſimus omnium, qui Zenonis meminerunt, teſtis eſt S. Ambroſius Archiepiſcopus Mediolanenſis, auctor cum pluribus nominibus accuratiſſimus & maximæ fidei, tum vero Zenoni ſuppar, quem proinde Zenonis non latuiſſet martyrium, ſiquidem is, ipſo jam Epiſcopo, pro Chriſtiana fide glorioſam mortem oppetiiſſet. Ambroſius ergo delata ad ſe Indiciæ Virginis a S. Zenone olim probatæ ac benedictæ cauſſa, cum pro illa multa ſcripſit ad Syagrium Zenonis ſucceſſorem, tum vero hujus Sancti, qui illam adprobaverat, judicium proferens, martyris titulum, qui ad auctoritatem contuliſſet plurimum, procol dubio non omiſiſſet. At Zenonem *ſanctæ memoriæ* Epiſcopum unice appellat, non martyrem, inquiens: *Tu autem ſine alicujus fratris conſilio hoc judicium præjudicium feceris, ut puellam, Zenonis ſanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque ſanctificatam benedictione, poſt tot annos ſine auctore criminationis, ſine accuſatore, ſine profeſſore delationis, in periculum reatus deducendam arbitrarere*. Itaque nihil de martyrio ejus Ambroſium cognoviſſe palam videtur: et ſi Ambroſius nihil de illo reſcivit, jam Zenonem non martyrio, ſed naturali morte in pace functum probabiliſſimum eſt, niſi quo paris ætatis atque auctoritatis documento Ambroſii teſtimonium elidatur. Præ hoc autem Ambroſii teſtimonio ſequior nimis eſt S. Gregorii Magni, quæ pro martyrio antiquior ſuppetit, auctoritas. Is enim qui duobus poſt ſæculis vixit, cum Atheſis miraculum recitans, martyrem illum appellavit, fieri potuit, ut memoria lapſus eum martyrem dictum crediderit, quem Joannes, a quo de miraculo fuerat inſtructus, ſimplicem Epiſcopum & confeſſorem pronuntiaverat: niſi forte ipſe Joannes eo in titulo lapſus probabilius credatur. In S. Gregorio quidem defectus id generis ſine exemplo non ſunt: nam Molano animadvertente in ſecunda Uſuardi editione, S. Juvenalis Narnienſis Epiſcopus, cujus feſta dies V. Nonas Maii in Romano martyrologio ſignatur, martyr dicitur l. 4. c. 12. a S. Gregorio, cum merus confeſſor fuerit. Aliud nos exemplum adferimus ex epiſtola olim 73. lib. 9. nunc 62. lib. 6. ubi idem Pontifex *beatiſſimum martyrem* vocat S. Leucium Epiſcopum Brunduſinum, qui in laudato Martyrologio nec non in Calendario Mſ. Bibliothecæ Caſanatenſis ſcripto ineunte ſæculo VIIII. ad monaſterium quoddam Beneventanum olim pertinente, III. Idus Januarii *Epiſcopus & confeſſor* nominatur, atque uti confeſſor quidem in ipſa ejus Eccleſia Brunduſina nunc quoque temporis colitur.

Verum quidem eſt Leontium in editionibus poſt Romanam illum appellari, non Leucium: at cum ejus corpus Brunduſii requieſcens ibidem tradatur, Brunduſina autem urbs nullum cujuſquam Sancti Leontii corpus apud ſe requieſcens umquam agnoverit, ut illud S. Leucii Epiſcopi olim habuit, antequam Beneventum transferretur: melior videtur lectio priorum Gregorii editionum, quæ cum quinque Mſſ. in Benedictina allegatis Leucium præferunt. Ex his autem duobus S. Pontificis lapſibus in martyris titulo Confeſſoribus tributo, haud temere ſimilis lapſus ſuſpicio exoritur, cum idem S. Pontifex Zenonem martyrem ſcripſit, quem S. Ambroſius martyrem non agnovit. Coronati Notarii vita cum pluribus improbabilibus, quæ alibi conſideravimus, adjunctis ſcateat, leviſſimæ quidem eſt fidei; ut negari illud non poteſt, quod cum ille de Zenone affirmavit *receptus eſt in pace*, inter tot improbabilia, quæ ad exaggerandam S. Epiſcopi gloriam ea ipſa populari fama congeſſit, nihil de martyrio ejusdem audierat, nihilque id temporis, ſeptimo ſcilicet vel octavo ſæculo, non multo poſt S. Gregorii obitum, hac ipſa in Veronenſi Eccleſia de eodem ferebatur. Adde quod Coronati vitæ, quæ in perantiquo Remenſi Codice legitur, ubi exponitur miraculum Atheſis, inſerta apparent ipſa S. Gregorii verba, ut in adnotatione 10. ad eamdem vitam dicemus: & in his pro eo quod apud S. Gregorium ſcribitur *ad oſtendendum meritum martyris*, ibidem poſitum fuit *ad oſtendendum meritum confeſſoris*; unde ſuſpicio eſt Veronenſem, quicumque fuerit, qui eam additionem in Mſ. illo olim Veronenſi, nunc autem Remenſi appoſuit ex Gregorii verbis, *martyrem* in *confeſſorem* correxiſſe, ſanctumque Pontificem in eo lapſum putaſſe, quod S. Zeno Veronæ *confeſſor* haberetur, non *martyr*: qua eadem de cauſſa Monachus Zenonianus Gregorium appellans, ejuſque verba recitans, martyris nomine prætermiſſo *Sancti* ſuppoſuit ſcribens, *ad oſtendendum meritum Sancti*, vel, ut in Mſ. lectionario Brixiano legitur, cujus mentionem facit Maffejus noſter in præfatione ad Monachum Zenonianum p. 317. Hiſt. diplom. *ad oſtendendum meritum confeſſoris*: niſi forte hoc Mſ. lectionarium Brixianum ipſam Coronati vitam ex ſimili exemplo Remenſi ſumtam contineat, uti ſane illam continet lectionarium aliud Mſ. Eccleſiæ Tridentinæ, quod eamdem additionem & formulam Gregorii verbis præfert. Si porro ex his probabile ſit S. Gregorium, dum Zenonem appellavit martyrem, unius nominis errore defeciſſe, nihil proſunt Paulli Diaconi, Joannis item Diaconi, Rabani Mauri, Notkerii teſtimonia, quippe quos ex S. Gregorii Dialogis ſicuti miraculum Atheſis, quod memorant, ita & martyris titulum, quem Zenoni affigunt, derivaſſe manifeſtum eſt. Eadem ratione cadunt etiam ceteri poſteriores Wandelbertus, Uſuardus, aut potius Uſuardi additamentorum & Adonis Auctores, & alii, qui adferri ſolent, quos vel ex S. Gregorio, vel ex aliis Gregorii aſſeclis profeciſſe ſatis credibile eſt. Duos tantum codices præcipua conſideratione dignos in confirmationem adferre libet, Vaticanum 3806. ſuperiori paragrapho allegatum, & alium Veronenſem Monaſterii S. Spiritus. Vaticanus, qui Aprili menſe *S. Zenonis martyris* in Calendario meminit, eodem menſe in Sacramentario nihil ponit, & ſolum menſe Decembri, in quo Calendarium de eodem Sancto nihil notat, ipſius miſſam exhibet, eamdem quæ in noſtris codicibus legitur, & in ea ille *confeſſor Pontifex* unice dicitur, ut ex tertia miſſa videre poteris. Hæc non aliunde videntur profecta, quam quod martyris nomen menſe Aprili in Calendario inſertum, e S. Gregorio vel ex alio ejus exſcriptore ſumtum fuit; miſſa autem derivavit e Veronenſi fonte, cui id nomen ignoratum mox videbimus. Simili plane ratione in Mſ. Martyrologio Monaſterii Veronenſis S. Spiritus, menſe Aprilis brevis martyrii S. Zenonis deſcriptio fit in Martyrologiorum formam iisdem fere verbis, quæ in vulgato Uſuardo leguntur, martyriique teſtimonium e S. Gregorii auctoritate ab aliis Martyrologiorum ſcriptoribus excepta deduxerunt; ut ſubinde in duobus aliis feſtis S. Zenonis menſe Majo & Decembri, quæ ex ſolis Veronenſibus libris notata ſunt, ille confeſſor Pontifex ſolummodo appellatur.

Argumentum, quod ex antiquo Veronenſis Eccleſiæ ritu ducebatur, ut S. Zeno, cujus feſta dies ad Lippomanum uſque confeſſoris, non martyris officio ac miſſa celebrabatur, & celebratur adhuc ex antiqua conſuetudine apud plures externas Eccleſias, uti cap. 4. videbimus, hoc, inquam, argumentum ex Veronenſis præſertim

Eccle-

Eccleſiæ ritu ductum, etſi ad martyrium a Zenone abjudicandum non tanti eſt, quanti illud plures cum Henſchenio fecerunt & faciunt, quod ſuperiori paragrapho latius oſtendimus: certe tamen quæ ibidem attulimus in medium, non ſunt ejuſmodi, ut, cum aliquot certi martyres hac in Eccleſia confeſſorum ritu culti fuerint, martyr etiam convincatur S. Zeno, niſi aliunde probetur. Negari quidem non poteſt antiphonas miſſæ S. Zenonis pro paſchali tempore in Carpſo indicatas, nec non Evangelium ejuſdem temporis duobus aliis in codicibus deſcriptum ejuſmodi eſſe, quæ per id tempus de martyribus dici ſolent: at ea antiquis temporibus paſchalis quidem temporis, non tamen martyrum propria fuiſſe videntur. Enim vero in *Antiquis Miſſarum libris* a Venerabili Cardin. Thomaſio editis hæc rubrica, *In communi unius martyris, vel confeſſoris* appoſita legitur tum in Antiphonario pag. 281. tum in Lectionario pag. 80. tum in Capitulare Evangeliorum pag. 217. & id ipſum quoque notatur in Reſponſoriale & Antiphonario pro officio temporis paſchalis pag. 314. & pro officio communi pag. 321. adeo ut quod ex id generis antiphonis & Evangeliis eruitur argumentum, ad ſtatuendum cultum martyris potius, quam confeſſoris traduci non poſſit. Illud autem, quod ex miſſis certum elicere poſſumus cultus teſtimonium, ſunt orationes, vel gradale reſponſorium, ſiquidem proprium Sancti nomen præferat; ibi enim martyris vel confeſſoris titulus nomini proprio additus, utrum confeſſor an martyr habitus fuerit, tute indicabit. Omnes vero orationes, quas in ſex MSſ. Veronenſis Eccleſiæ libris, & in omnibus quidem S. Zenonis miſſis inferius deſcribendis legere licet, unum confeſſoris Pontificis, non autem martyris titulum conſtanter ingerunt; & reſponſorium gradale ſubjectum Epiſtolæ ipſo in Carpſo deſignatum, non alio titulo eumdem Sanctum appellat: *Sancte confeſſor Zeno* &c. Quis ergo ex antiphonis & Evangelio, quæ pro martyre vel confeſſore olim communia fuiſſe deprehenduntur, contra expreſſum orationum teſtimonium pro martyrio ſtatuendo arguere velit? Immo hinc potius confirmare licet, eas antiphonas & Evangelium paſchalis miſſæ S. Zenonis, quæ martyrum propriæ nunc habentur, confeſſoribus etiam communia olim fuiſſe, cum præſertim idem Carpſum & alii rituales libri officium etiam paſchale S. Zenonis totum de confeſſore Pontifice recitandum exhibeant, quod non feciſſent profecto, ſi paſchalis miſſa, quæ cum officio concordare debebat, martyris propria judicata fuiſſet. Hinc porro quod oppoſitum ſuperiori paragrapho fuit ex Micrologo ſcribente officia Romanorum Pontificum ceteroquin martyrum propter *excellentiam dignitatis Apoſtolicæ* peracta fuiſſe *de confeſſoribus*, inane prorſus cognoſcitur: illi enim martyres explorate dicebantur in orationibus, ac præterea de iiſdem, uti ipſe Micrologus eodem loco notat, in officio *hymnus, invitatorium, verſus Gloria & honore, Poſuiſti eum Domine, magna eſt gloria ejus cantantur ut de martyribus*; cum e contra in S. Zenonis officio inter monumenta referendo, hymnus ipſe, invitatorium, verſus, omnia denique de confeſſore dicerentur. Equidem illi Pontifices, qui certi ſunt martyres, in orationibus quoque Sacramentariorum noſtræ Veronenſis Eccleſiæ martyres nominantur, & martyr, non autem confeſſor inter ceteros vocatur S. Sixtus in orationibus, quæ leguntur ſane diſtinctæ ab illis SS. Feliciſſimi & Agapiti martyrum, perinde ac Carpſum diſtinctas ipſorum antiphonas poſuit. Similiter etiam S. Blaſius, qui confeſſor dicitur non tam in Calendario Carpſi, quam in alio alterius libri Sacramentorum ſæculi XI. præter quam quod in aliis Calendariis MSſ. martyr inſcribitur, in orationibus certe omnium librorum martyris appellatione conſtanter donatur. De ceteris autem tribus martyribus Adalberto, Bonifacio, Vigilio, quos confeſſoribus accenſet Calendarium Carpſi, Vigilium autem inſcriptio in S. Helenæ, rationem afferre nullam poſſumus, utrum in orationibus martyres dicerentur nec ne, cum in tribus memoratis Sacramentorum libris nullibi memorentur. Neque illud prætermittendum, quod in Carpſo, unde totum argumentum pendet, aliquot errores occurrant, qui fidem ejus non nihil extenuant. Unum in rem præſentem commodum exempli gratia proponamus. In præmiſſo Calendario: *XV. Cal. Auguſti Nat. S. Mamæ & Filaſtri m.* & in ipſo Carpſo: *In Nat. Sanctorum Mamæ & Filaſtri a. & pſ. &* R. *& totum officium de pluribus martyribus*. In his mirum profecto accidere debet, S. Phi-

laſtrium, qui & Brixiæ & ubique ſemper confeſſoris cultu proſecutus fuit, & *confeſſor* item appellatur a S. Gaudentio, qui eidem ſucceſſit, & a Ramperto etiam Brixiano Antiſtite, nec non in inſcriptione nuper memorata Veronenſis Eccleſiæ in S. Helenæ, ubi legitur *S. Philaſtrii confeſſ.* hunc eumdem, inquam, S. Philaſtrium inter *martyres* nihilominus recenſeri in Carpſu, & in eo quidem Carpſo, qui non nullos Pontifices certo martyres confeſſorum nomine deſignat. Id ab errore purgari poſſe nemo dixerit. In hac autem parte ſi Carpſi auctor erravit, quis in aliis errare ſimiliter potuiſſe uno ſtatim intelligat? Sed tranſeamus ad alia.

Duo documenta Veronenſis Eccleſiæ ſuperiori paragrapho allegata pro martyrii titulo quis cum aliis quam pluribus contrariis comparet? His iiſdem, quæ contrariam ejuſdem Eccleſiæ traditionem luculentiſſime videntur ſtatuere, infirmari quoque ſeu potius elidi videtur Anonymi Pipiniani & Guillelmi Paſtrengi Scriptorum licet Veronenſium auctoritas, quos in appellatione *martyris* unum S. Gregorium ſecutos credibile eſt. Quin Anonymus Pipinianus cum S. Zenonem *martyrem* una & *confeſſorem* appellet, vel ex hoc apparet, eum inſcium, martyrne, an confeſſor S. Zeno fuerit, utrique, quæ ferebatur, appellationi, ne erraret, voluiſſe ſatis facere, & idcirco *martyris* titulum a S. Gregorio ita ſumſiſſe, ut *confeſſoris* tamen nomen ea antiqua totque teſtimoniis firmata ſuæ Eccleſiæ traditione prætermittendum nequaquam putaret; qua eadem de cauſſa accidiſſe quiſpiam exiſtimet, ut tum in Mſ. Modoetienſi Paulli Diaconi t. 1. Rerum Italic. p. 447. tum in uno e duobus objectis documentis utrumque nomen pariter jungatur. Monumenta autem Veronenſis Eccleſiæ, quæ cum unum *confeſſoris* titulum præferant, traditionis Eccleſiæ ejuſdem teſtes exſiſtunt, plura ſuppetunt apud Ughellium t. 5. Italiæ ſacræ a pag. 705. & alia non pauca, quæ ex archiviis addi poſſent; quibus omnibus antiquitate præſtat charta anno 769. in vico Campeliane Mediolanenſis diœceſis ſcripta, & edita a Marchione Maffejo inter monumenta, quæ ipſi in Veronenſi hiſtoria illuſtranda uſui fuerunt part. 1. pag. 375. in hac autem memoratur *Baſilica beatiſſimi & confeſſoris Chriſti Zenonis*. His adde inſcriptiones. Præter illam in S. Helenæ ſuperius allegatam idem Scipio Maffejus aliam publici juris fecit tom. 2. Veronæ Illuſtr. pag. 325. quæ anno 1123. in ipſo S. Zenonis monaſterio collocata confeſſorem Zenonem ſolummodo nominat. Aliam addere licet in eccleſia Montis Aurei diœceſis Veronenſis ſitam, quam nondum hactenus editam, & a P. Joſepho Blanchinio olim diligenter exſcriptam heic appingendam putamus.

AN. D. M. LX. IND. XIII. C

SECR. E. H. ÆCCLA. XVI. CAL.

SEP. AD HON. S. ✠ ET S. MHL

ET. SCOR. MAR. CASTORII.

ET. VICTORIS. ET. SCOR. CF

MARTINI. ZENONIS

ET. REMIGII. A. T. V. EPO

ideſt *Anno Domini* 1060. *indictione* 13. *conſecrata eſt hæc eccleſia* 16. *Cal. Septembris ad honorem Sanctæ Crucis & S. Michaelis, & Sanctorum martyrum Caſtorii & Victoris, & Sanctorum Confeſſorum Martini, Zenonis, & Remigii a Teopaldo Veronenſi Epiſcopo*. Præterea in lectionibus, quæ ante Lipomanum in S. Zenonis feſto lectæ fuerunt, nulla martyrii occurrit mentio, & ſolum ibidem legitur: *Requievit*, aut *receptus eſt in pace*. In Veronenſis civitatis Statutis, & in iis, quæ adhuc vigent, cum S. Zeno magnus urbis Patronus nominatur, *Confeſſor* tantum dicitur, id ipſumque accidit in ceteris Civitatis decretis, quæ pro ejus cultu lata fuerunt. In omnibus li-

taniis

taniis tum noſtræ tum aliarum Eccleſiarum, quas capite quarto indicabimus, ille inter confeſſores conſtanter recenſetur, & in illis quoque litaniis adhuc poſt Lippomanum in commendatione animæ recitari ſolitis in Eccleſia Veronenſi, quæ a Joanne Matthæo Giberto an. 1536. primum impreſſæ in *libro catechumenorum ad uſum Eccleſiæ cathedralis Veronæ*, anno ſubinde 1573. Auguſtino Valerio Epiſcopo nihilum immutante recenſæ fuerunt: quam quidem mutationem ſolum anno 1609. ſub Alberto Valerio factam legimus in Rituali Veronenſis Eccleſiæ, S. Zenone a confeſſoribus ad martyres in iisdem litaniis traducto pag. 86. & iterum in aliis poſt Pſalmos pœnitentiales pag. 109. Quatuor præterea Sacramentorum libri Veronenſis Eccleſiæ, nimirum tres Capitulares, & unus Sodalitii S. Mariæ de Domo, in Canone miſſæ S. Zenonem inter confeſſores referunt, & tres ex his, nimirum Capitulares, ita S. Zenonem confeſſoribus addunt, ut SS. Firmum & Ruſticum inter martyres recitent ſic: *Communicantes .... Laurentii, Firmi & Ruſtici, Gryſogoni, Joannis & Paulli, Coſmæ & Damiani, Hilarii, Martini, Auguſtini, Gregorii, Hieronymi, atque Benedicti, Proculi & Zenonis* &c. Nullum, ut credimus, exemplum adferre quiſpiam poterit, quo aliquis martyr ſive in litaniis, ſive in Canone miſſæ inter confeſſores poſitus oſtendatur; et ſi S. Zeno noſter vere fuiſſet martyr, ſicut Sanctos Firmum & Ruſticum inter martyres inſerere non dubitarunt, ita S. Zenonem magnum Patronum inter eosdem multo magis recenſendum judicaſſent. Simili quidem ratione in ſuffragiis, quæ vel olim hac in Eccleſia inter officia recitabantur, etſi Tebaldus An. 1305. in ipſa conſtitutione ab Epiſcopo Petro Scaligero eodem ſæculo confirmata, qua eadem ſuffragia indixit, de S. Zenone Patre & Patrono hujus Civitatis primum honorificentiſſimam mentionem faciat, tum vero SS. martyrum Georgii & Firmi ac Ruſtici; tamen ſuffragiorum ordinem adſignans, SS. martyrum primo loco, dein S. Zenonis commemorationem agendam inſinuat, quod ſane factum non fuiſſet, niſi quod hac in Eccleſia confeſſor haberetur S. Zeno, non martyr: commemorationes autem martyrum, confeſſorum commemorationibus ſemper præeunt. Hinc in vetuſtiori quoque codice Capitulari ſæculi circiter XIII. in quo orationes, lectiones, & antiphonæ per annum & propriæ & communes Sanctorum continentur, hæc ſuffragia eodem ordine præſcripta reperiuntur in matutinis & veſperis: ut primum de Cruce, tum de pace, dein de S. Maria (cujus quotidie mutabatur Antiphona) poſtea de S. Georgio, de SS. Hermagora & Fortunato, Firmo & Ruſtico, ſubinde de S. Zenone, & tandem de omnibus Sanctis; & in ipſis quidem ſuffragiis, quæ ex eodem codice dabimus, S. Zeno ſolo *Confeſſoris* nomine gaudet. Adde quod nec Ratherius, qui S. Zenonem ſuis in operibus & honorificis quidem titulis allegat, nec manuſcripti tractatus ejus continentes, inter quos Remenſis antiquiſſimus huic ipſi Eccleſiæ inter ſacra officia inſervivit, nec Calendaria ſive noſtra, ſive aliena, quorum plura vidit indicatque P. Henſchenius c. t. n. 3. pag. 70 *martyrem* illum vocant, ſed ſolo *confeſſoris* titulo inſigniunt.

Videtur etiam difficile, S. Zenonem, qui Gratiano, Valentiniano Juniore, & Theodoſio Imperantibus e vivis exceſſit, perſecutionibus jam conſopitis, paſſum fuiſſe martyrium: quod ſi a Paganis tumultuantibus illi obveniſſet, uti Anaunenſibus martyribus ac S. Vigilio Tridentino Epiſcopo accidit, id factum non minus fuiſſet celebre, quam in Tridentinis illis martyribus extitit, ejusque mentio aliqua, ad genus mortis quod pertinet, poſteritati transmiſſa fuiſſet. Probabile quidem eſt illum, ut Veronam ad fidem perduceret, dum ſeſe Paganorum ſuperſtitioni fortiter opponens, idola deſtruenda fanaque ſubvertenda curavit, ab Ethnicis præſertim ruſticis multa fuiſſe perpeſſum, vel etiam ab Arianis, dum eorum artes detegere, impetusque reprimere, eorumque peſtem a ſua diœceſi arcere naviter laboravit, ut S. Philaſtrio Epiſcopo Brixiano eveniſſe S. Gaudentius commemorat. At ſicut S. Philaſtrius numquam idcirco martyr eſt habitus, ita nec S. Zeno; unde ab Ambroſio martyr dictus non fuit. Neque Carpſi opponatur auctoritas, qui eumdem Philaſtrium martyrem prodit; is enim, ut vidimus paullo ante, manifeſtus eſt error, quem ad Philaſtrii martyrium ſtatuendum transferre non licet, & multo minus ad martyrium S. Zenonis, qui eodem in Carpſo confeſſor ſolummodo traditur. Sed ut finis aliquis huic diſputationi imponatur, hæc ſunt argumenta, quæ utrinque adferri queunt, inter quæ noſtrum

Digitized by Google

ſtrum judicium ne exquiras Lector; nobis enim hac in controverſia illud unum jam ab initio propoſuimus, omnia, quæ in utramque partem ſuppetunt, colligere & explicare, non autem ſententiam dicere: ac proinde Patris Henſchenii prudens conſilium ſecuti, his ejus verbis concludimus, quæ ille propoſitis aliquot utrinque argumentis ſcripta reliquit ſub finem cap. 2. pag. 73. *Nos omnia judicio prudentium virorum permittimus*. Solum hiſtoricæ notitiæ cauſſa addemus Franciſcum Marium de Aſte Archiepiſcopum Hydruntinum, qui luculentiſſimas diſceptationes in Martyrologium Romanum Beneventi edidit an. 1716. ſub auſpiciis Cardinalis Urſini, qui poſtea fuit Benedictus XIII. hoc in opere laudato diſertis litteris Clementis XI. tum regnantis, Henschenii argumentis motum, noluiſſe controverſiam decidere, & hoc interim tutius ſuggeſſiſſe conſilium, ut in eodem Martyrologio *ad inſtar Molani*, inquit, *enuntietur: Veronæ S. Zenonis Epiſcopi, qui inter procellas perſecutionis eam Eccleſiam rexit, & multa paſſus vitam finivit*; quibus verbis & vocem *paſſio*, & has *Gallieni tempore martyrio coronatus eſt* ita ſubducendus putavit, ut *multa* tamen Sanctus noſter *paſſus* non negetur. Sed hæc quoque cum eodem Archiepiſcopo *ſaniorum placito* ſubjicimus.

CAPUT TERTIUM.

De iis, quæ poſt S. Zenonis obitum inſigniora feruntur.

CUm ea, quæ ad mortem uſque S. Zenonis contigerunt, hactenus proſecuti ſimus, ſubjicienda nunc ſunt, quæ ipſius mortem excepere. Sancto itaque vita functo, cum non tam anteactæ vitæ merita, quam prodigia ac ſigna ipſo cum vivente, tum mortuo peracta maximam eidem celebritatem peperiſſent; ſtatim a morte eccleſia, ubi corpus ejus quieſceret, extructa fuit *a quodam*, ut Coronatus appellat num. 8. *ex genere Gallieni*, ejus nimirum Gallieni, cujus filiam S. Zeno a dæmone vexatam ſanaverat: id quod veriſimile ſatis eſt, ſi intelligatur conſanguineus ejus Gallieni quarto ſæculo viventis, de quo conjecimus aliquid diſſ. 1. cap. 3. §. 4. ſi vero intelligendus ſit conſanguineus Gallieni Imperatoris, quem Coronatus perperam appellat, incredibile omnino fuerit iis, qui totam ejus Imperatoris progeniem una cum ipſo internecione deletam ex Aurelio Victore norunt. Hæc eccleſia Coronati ipſius ætate, ſeptimo ſcilicet vel octavo ſæculo, *haud procul a fluvio Atheſis* ſita erat, & *extra Veronenſis urbis muros*, ut a Paullo Diacono traditur l. 3. de Geſtis Langobardorum c. 23. quam cum non nulli eam fuiſſe cenſent, quæ nunc *S. Zenonis in Oratorio* vocatur, perperam opinantur, ut inferius videbimus, cum de Translatione erit ſermo.

Ad illam autem eccleſiam, quam Atheſi proximam e Coronato didicimus, duobus circiter ſæculis poſt S. Epiſcopi obitum contigit percelebre illud miraculum, quod S. Gregorius Magnus ex Joannis Tribuni, qui cum Rege Authari & Prouulpho Comite præſens aderat, teſtimonio auditum dialogorum lib. 3. c. 19. inſeruit. Cum ſcilicet quodam die eam in eccleſiam frequens populus conveniſſet, Atheſis repente ſupra aggeres excreſcens & erumpens, ad eamdem eccleſiam magno impetu pervenit, nec tamen in apertas fores ingreſſus eſt: quin ad feneſtras uſque eccleſiæ ſenſim adſcendens, januam quidem totam aqua occupavit, atque intercluſit, ſed, ac ſi ſolida eſſet, nequaquam difluit. Integram hujus miraculi deſcriptionem ipſis S. Pontificis verbis inter ſelecta teſtimonia dabimus. Porro hujus miraculi diem fuiſſe XVI. Cal. Novembris, quo quidem tempore exundationes fluminum ſolent contigere, ex Paullo Diacono ſtatutum nobis eſt hac ipſa in diſſertatione cap. 1. §. 4. Annus vero ut ſtatuatur, cum S. Gregorius in eo miraculo deſcribendo affirmet id eveniſſe *ante hoc ferme quinquennium*, quinque ferme annis, antequam dialogorum libros ederet, miraculum eveniſſe exploratum eſt, eaque de cauſſa cum dialogorum libros editos P. Henſchenius exiſtimet an. 593. Atheſis miraculum affigit anno 588. Verum etſi detur dialogorum libros anno 593. fuiſſe perfectos & editos; tamen Atheſis miraculum XVI. Cal. Novembris an. 589. contigiſſe nihil dubitamus, a quo quidem tempore ad an. 593. *ferme quinquennium*, ideſt quinquennium inceptum, non completum excurrit. Hunc autem annum alii

Grego-

Google

Gregorianæ deſcriptionis nota certiſſime figit: tradit enim eam exundationem Atheſis eveniſſe, *quando apud hanc Romanam urbem alveum ſuum Tiberis egreſſus eſt, tantum creſcens, ut ejus unda ſuper muros urbis influeret, atque inde jam magnas regiones occuparet*. Porro hujus Tiberinæ exundationis annum aperte colligimus ex coævo auctore Gregorio Turonenſi, qui lib. 10. Hiſt. Franc. c. 1. eam *menſi nono*, ſeu Novembris an. 589. diſtinctis characteribus tribuit. Itaque ſi in idem tempus Atheſis exundatio ex Gregorio magno incidit, profecto XVI. Cal. Novembris an. 589. adjudicanda eſt.

Hoc Atheſis miraculum, multaque alia in dies perpetrata cum Sanctum Epiſcopum quotidie magis celebrem reddiderunt, tum Pipinum Italiæ Regem Caroli magni filium, & Rotaldum noſtrum Epiſcopum moverunt, ut de ejus corpore in decentiorem locum transferendo cogitarent, quod ex Zenoniano monacho Auctore opuſculi *de Translatione S. Zenonis* intelligimus. Utrique enim dum *quadam die pariter S. Zenonis ædem ingrederentur, & tam de auditis, quam de viſis mirabilibus hujus loquerentur, rationabiliter & digne propoſuerunt, ut magnum theſaurum humilius, quam oporteret, poſitum, decentius & ſublimius locarent, & eccleſiæ anguſtiam dilatarent*. Itaque amplam ac magnificentiorem inchoarunt eccleſiam, ac in ea *antrum opacum* (ut idem Auctor appellat *Confeſſionem*, ſeu ſubterraneum illud, in quo nunc quoque Sanctum corpus jacet) *columnis ſubnixum, & lapidibus pavimentatum conſtruxerunt, ubi eminentem aggerem* (ſic vocat ipſum tumulum) *expolitis marmoribus ediderunt, quem ſacroſancti tumulum corporis devoverunt*. Hac autem ſubterranea ædificatione perfecta, antequam ipſa perficeretur eccleſia (nam aliquid pecuniæ ſibi ab Imperatore traditum, *ex quo perficere deberem Baſilicam S. Zenonis*, Ratherius duobus ferme ſæculis poſt in Apologetico pag. 366. tom. 1. Spicileg. Acheriani teſtatur) ipſa ſacri corporis translatio peracta eſt. Etſi vero hujus translationis Scriptor poſterior ſit aliquanto, quippe qui ſæculo XI. exeunte vel ineunte XII. vixit, ut in Admonitione ad monumenta ſtatuemus, in eadem autem deſcribenda non nihil falſi potuerit inſerere, ut in ejusmodi ſcriptis perfacile accidit: ex antiquo tamen documento rei ipſius ſubſtantia proficiſcitur eamdem plane in rationem, qua vita S. Zenonis ab eodem concinnata, a Coronato Notario in partem maximam ſumta eſt, ut ne tamen ejus mentionem uſpiam fecerit. Equidem antiquo tempore eamdem translationem ab aliquo ſcriptam, ſubindicat manuſcriptus liber Remenſis, qui poſt medium IX. ſæculum, ideſt L. circiter poſt translationem annos, in Galliam tranſiit: ibi enim poſt deſcriptam S. Zenonis vitam, quam Coronatus lucubravit, hæc altera manu adjecta leguntur: *Translatio ejus reſtat*, quæ verba S. Zenonis translationem id temporis ſcriptam, eamque in vita a Coronato lucubrata, ac ibidem deſcripta deſiderari, ac ſubjiciendam ſupereſſe ſatis inſinuant. Itaque translationis tempus, quod ab eo Auctore definitur, Pipino ſcilicet regnante, ac Rotaldo, confirmant aliqua documenta apud Ughellium, in quibus unum an. 865. pag. 721. fuſe recitatum feſtivitatem S. Zenonis memorans *de menſe Madio*, translationem procul dubio reſpicit, quæ ex omnibus noſtræ Eccleſiæ Calendariis ac ritualibus libris dici 21. Maii affigitur, eodemque die a Rabano & Notkerio ejusdem ſæculi IX. auctoribus in martyrologiis ſignatur. Hinc probabilia etiam ſunt, quæ de Pipino ac Rotaldo in id opus conſentientibus traduntur. Quod porro Auctor narrat Benignum & Carum pios ac ſanctos viros prope Benacum in anguſto & abrupto loco vitam degentes, ad transferendum ſacrum corpus fuiſſe accitos, ab antiquo monumento manare videtur; reliqua vero, quibus hiſtoria ejusmodi circumveſtitur, cum quædam fabuloſa perperam inſarta præferant, heic prætermittenda duximus, quæ tamen in ipſo monumento deinceps ponendo legere quisque poterit. Illa Zenoniani monachi de ipſa ſacri corporis elevatione, *Dum circa eccleſiam geſtaretur*, idem corpus ab aliquo vicino loco in novam eccleſiam traductum ſuadent; ſicque vulgatam explodunt opinionem, qua illud ab eccleſia S. Zenonis *in Oratorio* appellata translatum creditur. Hæc opinio, ſeu potius hic error ineunte XIV. ſæculo obtinuiſſe videtur, cum Joannes Veronenſis in Imperiali hiſtoria Mſ. lib. 1. hæc ſcribat: *Cujus corpus primo in monaſterio apud civitatem Veronam ſepultum fuit, deinde tempore Pipini Regis Italiæ filii Caroli Magni Imperatoris ad eccleſiam S. Zenonis majoris cum gloria eſt reconditum*.

ditum. Id ex eo præjudicio habuit originem, quo baſilica S. Zenonis e fundamentis de novo erecta creditur, ubi antea nihil eccleſiæ fuerit, cum tamen *renovatam*, non de novo ædificatam conſtet ex Ludovici & Lotharii privilegio anni 847. apud Ughellium pag. 718. *Qualiter Pipinus glorioſus Rex cum Rotaldo ipſius ſedis Epiſcopo eccleſiam S. Zenonis confeſſoris Chriſti renovaſſet:* quæ cum Monachi Zenoniani verbis mirifice congruunt, ſcribentis Pipinum & Rotaldum Epiſcopum edificandæ eccleſiæ conſilium iniiſſe, *non* ut novam alicubi conſtruerent, ſed *ut eccleſiæ*, utique veteris, *anguſtiam dilatarent*. Quin nec eccleſia ſolum, ſed monaſterium quoque eidem adjacens *reædificatum fuiſſe ac renovatum* proditur ex alio Ludovici pii Pipini fratris diplomate pag. 705. ex quibus veteri illi eccleſiæ, in qua Zenonis exſuviæ primum quieſcebant, antiquis quoque temporibus monaſterium adjectum fuiſſe cognoſcimus, quod de eccleſia S. Zenonis *in Oratorio* ſuſpicari nemo poteſt. Neque difficultatem argeas ex miraculo Atheſis, ac ſi non alia eccleſia, quam quæ S. Zenonis *in Oratorio* appellatur, prope Atheſim ſita, ejusdem exundantis fluctibus obnoxia haberi queat. Nam prætérquamquod in documento apud Ughellium pag. 699. nominatur *monaſterium S. Zenonis poſitum foris civitatem Veronæ juxta ripam Atheſis*, quod documentum etſi falſum habeatur, tamen ante ſæculum XI. confictum atque ſcriptum creditur: Atheſis, quæ curſu rapido multa corrodens, in unam partem inclinat aliquantulum, declinat ab altera, ante decem vel undecim ſæcula prope veterem S. Zenonis eccleſiam, cum eo nondum eſſent producta urbis mœnia, adfluere non difficile poterat; ipſaque præterea vetus eccleſia, in qua S. Zenonis corpus primum jacebat, humiliori ac magis demiſſo, quam nunc nova baſilica eſt, in ſolo conſiſtere potuit, ut Atheſis unda in magna ingluvie ad ejus eccleſiæ feneſtras commode pervenerint. Ceterum credibile eſt eccleſiam S. Zenonis *in Oratorio* illam eſſe, quæ in inſcriptione Pacifici inter eccleſias ab eodem conditas vel renovatas recenſetur:

Eccleſiarum fundator, renovator optimus
Zenonis, Proculi, Viti, Petri & Laurentii &c.

Pacificus autem Cathedralis noſtræ eccleſiæ Archidiaconus celeberrimus diem obiit anno 846. cum eodem jam ineunte ſæculo S. Zenonis translatio contigiſſet. Porro omittendum non eſt hanc ſacri corporis translationem, cum ex eodem, ſed humiliori loco, ad altiorem & magnificentiorem facta fuerit, *elevationem* æquius appellari, unde ex Petri Cali Miſcellaneis ſic illam inſcripſit P. Henschenius pag. 75. *Hiſtoria elevati corporis S. Zenonis:* quamquam exempla non deſint, quibus translatio nuncupata fuit, quæ mera alicujus ſacri corporis fuit elevatio. Tandem eccleſiam, ad quam S. Epiſcopi corpus translatum fuit, eodem translationis ſæculo, vel paullo poſt dedicatam fuiſſe eo ipſo die VI. Id. Decembris, quo ejusdem Sancti ordinatio celebrabatur, ex pluribus antiquis Calendariis liquet, de quibus ſatis dictum eſt differt. 1. c. 3. §. 5. & hac ipſa diſſertatione c. 5. §. 2. Heic autem prætermittimus aliquot miracula, quæ ſive in ipſa translatione, ſive poſt eveniſſe memorantur; ea enim partim apud Monachum Zenonianum, partim apud Jacobum Presbyterum, inter monumenta, quæ huic diſſertationi ſubjiciuntur, legere quiſque poterit.

Addemus ſolum non nulla, quæ ad S. Zenonis corpus pertinent. Primo Panvinius, qui plurima monumenta viciſſitudinibus temporum nunc jam deperdita legit, & non pauca ſumſit ex Hiſtoria Imperiali Joannis Veronenſis, l. 5. Antiquitat. Veronenſium cap. 25. *Sub hoc Epiſcopo, ideſt Adelberto*, inquit, *Hungarorum gens Italiam conſumſit, Veronam magno impetu invaſit, ejusque ſuburbiis ferro flammaque conſumtis, in his Baſilicas divorum Zenonis, Proculi, Stephani, Nazarii & Celſi incendio conſumſit. In qua trepidatione, Abbas divi Zenonis & monachi cum eo corpus ejusdem divi penes ſe conditum (quod ne furto ſubriperetur magnopere metuerant) una cum calice truceque aurea maximi pretii, Pipini dono monaſterio conceſſa, in ædem divæ Mariæ Majoris, in ejus ſacrario aſſervanda deportarunt. Verum Veronæ rebus aliquot poſt annis in tranquillo conſtitutis, contra Canonicorum voluntatem, in priorem baſilicam ſunt reportata, ubi uſque in hodiernam diem ſuis in locis integra aſſervantur.* Hoc idem factum memorat etiam Hieronymus a Curte

lib. 4.

lib. 4. Hiſt. Veron. pag. 209. Porro triplex Hungarorum irruptio in Italiam a Luitprando coævo auctore deſcribitur; prima quæ incidit in menſem Martium an. 900. ex l. 2. c. 4. Hiſt. tom. 2. Rer. Italicar. pag. 435. eam enim ſubjicit poſt Arnulfi mortem, quæ contigerat ſub finem Novembris an. 899. Altera, quæ accidit biennio poſt ex eodem Luitprandi libro cap. 11. hanc enim ſubſecutam prodit ſtatim poſt Ludovici Boſonis filii obcæcationem, quæ Veronæ evenit an. 902. Tertia poſt mortem Berengarii I. vita functi an. 924. quo anno Hungaros Ticinum incendiſſe prodit libro 3. cap. 2. Cum vero harum Irruptionum celeberrima ſit prima, de qua quidem una *an.* 900. mentionem faciunt Annales Bertiniani eodem tom. 2. Rer. Italicar. pag. 576. & alii Scriptores a Pagio memorati ad An. 900. n. 17. & ſeqq. cumque in ea Hungaros *Veronam perveniſſe* Luitprandus ipſe teſtetur; hoc anno 900. S. Zenonis corpus ad eccleſiam Cathedralem traductum opinamur: quo anno rexerit nec ne hanc Eccleſiam Adelbertus Epiſcopus, ut a Panvinio proditur, inquirere & definire noſtrum non eſt. Quo autem tempore idem ſacrum corpus in ſuum locum reſtitutum fuerit, conſtituere non licet. Solum paucos poſt annos ibidem fuiſſe, & exinde ad hæc uſque tempora eodem in loco fuiſſe religioſe ſervatum, aliquot monumenta apud Ughellium locuplex teſtimonium præbent, quæ indicare non inutile fuerit. Pag. 728. in Notkerii Epiſcopi teſtamento an. 922. memoratur cœnobium S. Zenonis, *ubi ejus corpus humatum quieſcit*. Pag. 727. in diplomate Hugonis Regis Italiæ an. 926. confirmantur jura eidem monaſterio conceſſa, *ubi corpus ejus ſanctum quieſcit humatum*. Similis formula pariter legitur in documento an. 1021. apud Muratorium Antiquit. Eſtenſ. pag. 129. nec non in aliis compluribus, de quibus mentionem facit Marchio Maffejus tom. 1. Veronæ Illuſtratæ pag. 670. adeo ut in Miſſali monaſterii S. Zenonis ſcripto ſæculo XIV. de eodem Sancto teſtimonium prodatur, *qui in præſenti requieſcit Eccleſia*. Initio libri *Juris Civilis Veronæ* ſcripti an. 1228. & e Mſ. Capituli Veronenſis nuper editi a Bartholomæo Campagnola S. Cæciliæ Archipresbytero hæc ſunt: *Ad honorem Dei & glorioſiſſimæ ejus Genitricis, & Beatiſſimi Zenonis, cujus ſacratiſſimi corporis conſolatione gaudemus &c.* Hæc eadem ſententia aliis verbis repetita legitur in proœmio *Statutorum Veronenſium*, quod a Silveſtro Lando Veronenſis Civitatis Cancellario an. 1450. exaratum fuit: ut mittamus alia teſtimonia, quæ conſtantem ejuſdem corporis Veronæ in eccleſia S. Zenonis ſervati traditionem ad noſtram uſque ætatem perducunt.

Hæc tamen omnia nihil prohibent, quo minus aliquæ S. Zenonis reliquiæ alio pervenire potuerint. Ut prætereamus illas, quas aliquot in eccleſiis Veronenſibus Bagata & Perettus commemorant in opere inſcripto: *SS. Epiſcoporum Veronenſium antiqua monumenta*; Hermannus Contractus in Chronico ad An. 1052. tom. 3. part. 1. pag. 272. Caniſii Antiquarum Lectionum ait: *Reliquiæ beati Zenonis Confeſſoris ex Waltario Veronenſi Epiſcopo in Alamaniam ad villam Ulmæ allatæ, plurimis per hæc tempora claruerunt miraculis*. Ita ille coævus & Germanus Scriptor, qui duobus annis poſt, ideſt an. 1054. e vivis exceſſit: cui teſti plus ſane fidei habendum, quam poſteriori cuiquam, qui ejus narrationem adaugens, pro reliquiis ipſum corpus Ulmam allatum ſuppoſuit. In eccleſia S. Salvatoris de Monte Amiato diœceſeos Cluſinæ S. Zenonis reliquiæ una cum reliquiis S. Proculi aliorumque Sanctorum an. 1036. in ejus baſilicæ dedicatione conditæ traduntur in documento apud Ughellium t. 3. pag. 624. Tarviſina inſcriptio an. 1082. ab eodem Ughellio edita pag. 515. tom. 5. inter plurium Sanctorum reliquias in eccleſiam S. Nicolai apud Tarviſium conditas, recenſentur etiam reliquiæ *S. Zenonis confeſſoris*. In diario reliquiarum, quæ in Pragenſi Metropolitana eccleſia cuſtodiuntur, notatur, teſtante P. Henſchenio in additionibus ad tom. 2. Aprilis pag. 958. *S. Zenonis Epiſcopi fruſtum inſigne allatum per Carolum Imperatorem an.* 1370. Ticini in Sancti Thomæ reliquias *S. Zenonis Epiſcopi*, quem S. Zenonem Veronenſem eſſe ex dicendis capite ſequenti nihil dubii erit, inter alias aliorum Sanctorum ſervatas tradit P. Romualdus a S. Maria in *Papia Sacra* part. 3. pag. 85. Cæſenæ brachium S. Zenonis in antiquiſſima parochiali eccleſia de ipſius nomine appellata ſervari dicitur in Chronologia Cæſenæ Bernardini Manzonii pag. 62. Alia id generis notare & inquirere non vacavit. Ad inſignem autem ſanctiſſimi Epiſcopi cultum

 demon-

demonſtrandum quod pertinet, diligentiori cura & inquiſitione uſi ſumus; & is cum noſtro Auctori maxime glorioſus futurus ſit, ſeparato capite fuſius ſtatuendus viſus eſt.

CAPUT QUARTUM.

De antiquiſſimo ac late pervagato S. Zenonis cultu.

§. I.

Antiquitas & propagatio cultus ad eximia Sanctorum merita celebritatemque cognoſcendam quantum conferant. Cultus S. Zenonis apud Veronenſem Eccleſiam primum exponitur.

SI quis antiquorum Sanctorum virtutes & merita, quæ ex ipſis rebus geſtis ob Actorum defectum cognoſcere minime liceat, aliunde velit colligere; nullum certius & inſignius monumentum ſuppetit, quam ſi antiquum longiusque pervagatum eorumdem cultum oſtendere quispiam poſſit. Etſi enim Sancti viri ſemper in tota Eccleſia venerationi fuerint, ibique præſertim, ubi præclaris laboribus pro Deo & Eccleſia functi ſunt, obitus ipſorum dies ſolenni ritu celebrata ſit; antiquis tamen temporibus non ita præcipuus eorum extitit cultus, ut ſtatim poſt mortem invaluerit, & extra ſolum proprium longius prodiret, niſi præcipua admodum ipſorum ſanctitas & celebritas fuerit, quæ eo major eſſe debuit, quo & citius a morte, & latius eorum cultus propagatus invenitur. Hinc plurium Epiſcoporum, quos quævis antiqua Sedes inter Sanctos colit, memoria intra exiguos fines circumſcripta olim fuit, nec niſi admodum paucis, qui celebriores fuere, contigit, ut aliis quoque in urbibus atque provinciis colerentur. Ne cuipiam Sanctorum ex comparatione injuria fiat, neminem nominamus: at quod affirmavimus, antiquitatum Eccleſiaſticarum peritis exploratiſſimum eſt. Illud unum in rem noſtram nemini injurioſum conſtituere hujus eſt capitis a S. Zenonem inter illos fuiſſe, quos omnibus præcipui cultus teſtimoniis antiquitas longe lateque proſecuta eſt: quod eo majorem ejus in gloriam cedit, ſi confeſſor tantum, non martyr fuit, cum vix ulli confeſſori, ſed ſolum non nullis martyribus fere contigerit, ut antiquis temporibus cultus extra proprium ſolum latiores limites produceret. Inter cultus teſtimonia, quæ plura recenſeri queunt, hæc præcipua ſunt: eccleſiarum in Sancti nomine dedicatio, officia ac miſſæ propriæ, ejus nomen in Canonem ac litanias inſertum, & id generis alia: quæ ſi de Zenone noſtro omnia jam inde ab antiquis temporibus & Veronæ & alibi latiſſime propagata non nullis antiquis & certis documentis ſtatuerimus; ad cultum & ſanctitatem ejus inſignem demonſtrandam nihil deſiderabitur. De ejus cultu apud Veronam primum dicamus.

Multæ in primis eccleſiæ tum in urbe, tum in diœceſi Veronenſi S. Zenonis titulo nuncupantur, quas numerare nimis eſſet longum. Præterea tres feſti dies in ejusdem Sancti memoriam celebres per plura ſæcula in antiquis monumentis notantur, quos ſolenni ritu Veronenſis Eccleſia quotannis peregit. Pridie Idus Aprilis *depoſitio S. Zenonis*, XII. Cal. Junii ejusdem *Tranſlatio*, & VI. Id. Decembris in aliquibus monumentis *S. Zenonis dedicatio*, vel *conſecratio*, in plerisque autem *dedicatio baſilicæ S. Zenonis*: in hac autem baſilica quartum feſtum *Ordinationis* adjectum, quod nunc dedicationis feſto ſubrogatum celebratur, qua de re pluribus diſſ. 1. c. 3. §. 5. et hac diſſ. c. 1. §. 2. Miſſæ, hymni, antiphonæ, benedictiones, ſuffragia, reſponſoriaque leguntur propria in noſtræ Eccleſiæ Mſſ. libris, quæ inter monumenta inferius deſcribentur. In Sacramentariis autem tribus X. ſæculi miſſa S. Zenonis propria cum propria item ipſius præfatione continetur, quorum unum Rege Othone & Wolfango Epiſcopo ſcriptum, miſſam S. Zenonis primo loco poſitam aureis characteribus deſcriptam præfert. Zenonis nomen Canoni inter confeſſores inſertum quatuor Sacramentorum libri exhibent, quorum mentionem fecimus cap. 2. §. 2. & tres ex his Capitulares non tam in

Commu-

Communicantes, quam poſt orationem Dominicam eumdem invocant ſic: *Libera nos quæſumus Domine* &c. *& Sanctis Apoſtolis tuis Petro & Paullo atque Andrea. & Beatis confeſſoribus tuis Martino, Proculo, Zenone, atque Benedicto cum omnibus Sanctis* &c. In litaniis quoque, quas aliquot in Mſſ. XIII. & XIV. ſæculi tum in bibliotheca Capituli Veronenſis, tum alibi legimus, nec non in quibusdam orationibus ac benedictionibus, quæ iisdem in Mſſ. continentur, S. Zeno inter ceteros Sanctos confeſſores invocatur. In Romano Ordine Capitulari ſcripto temporibus Ludovici & Lotharii Auguſtorum & Ermingardis Auguſtæ, quem edidit Franciſcus Blanchinius in Prolegomenis ad Anaſtaſium tom. 3. pag. 51. hæc leguntur: *Exaudi Chriſte ...... noſtro ill. a Deo electo Pontifice Vita. III. S. Firme. Reſpondetur: Tu illum adjuva. S. Procule. Reſpondetur: Tu illum adjuva. Sancte Zeno. Tu illum adjuva.* Hunc Veronenſes olim patronum ſibi maximum elegerunt, unde a Ratherio Epiſcopo in Apologetico pag. 366. tom. 1. Spicilegi Acheriani *pecuiliaris noſter patronus*; & in ſynodica ad Presbyteros pag. 377. *ſpecialis noſter doctor atque proviſor* vocatur. *Civitatis Veronæ patronus atque gubernator* ſimiliter dicitur in Othonis Imperatoris privilegio an. 988. apud Ughellium pag. 745. uti & in alio an. 996. p. 749. in quibus utrisque Veronenſis Epiſcopus *Vicarius S. Zenonis* honoris cauſſa nominatur. In proœmio Statutorum Veronenſium *patroni*, *protectoris*, & *defenſoris* nominibus appellatur; magnusque eidem cultus aliquot in capitibus ejusdem Statuti aliisque in *partibus*, uti vocant, quas in Civitatis cancellaria videre licet, decretus ſemper fuit. Tandem præcipuum Veronenſis Eccleſiæ ritum nunc quoque vigentem notare libet, nimirum S. Zenonis commemorationem fieri a Clericis ſæcularibus, & a Regularibus utriusque ſexus in Matutinis & Veſperis, cum ſuffragia recitantur, nec non in Collecta *A cunctis* poſt Apoſtolorum Petri & Paulli commemorationem: qui ritus præceptus a Jo. Matthæo Giberto Epiſcopo in Conſtitutionibus tit. 2. cap. 2. duobus ſæculis ante & eo amplius in Synodalibus Mſſ. Thebaldi Epiſcopi conſtitutionibus a Petro Scaligero in alia Synodo confirmatis præſcriptus legitur, ut ex monumentis ſubjiciendis patebit. Ex his ſatis, ut credimus, colligi poteſt; quanto in honoro S. Zeno apud Veronenſes olim fuerit; eumdemque cultum nunc quoque iidem confoventes, proceſſiones cum oblationibus ad ejus baſilicam, ubi ſacrum corpus quieſcit, ſtatis diebus faciunt, ac identidem eo tota civitas magna cum frequentia confluit, ut magni patroni opem ſibi in egeſtatibus apud Deum interponat.

§. II.

Cultus S. Zenonis quam late in aliis Italiæ Eccleſiis propagatus ſit.

AT non Veronæ ſolum, de qua rebus præclare geſtis benemeritiſſimus fuit, præcipuo cultu S. Zeno proſecutus eſt, ſed apud alias non tam finitimas, quam remotas etiam civitates atque provincias, jam inde ab antiquis temporibus inſignem cultum eſt conſecutus, quo ad ſanctitatis ejus magnitudinem celebritatemque comprobandam nihil reperiri poteſt illuſtrius. Cum Coronatus Notarius deſcripto miraculo Atheſis, cujus alibi mentionem fecimus, ſcribat: *Unde accrevit veneratio & timor circa Chriſti ſacerdotem*; poſt id miraculum quod a S. Gregorio Pontifice in dialogis promulgatum fuit, cultum ejus extra Veronam propagari cœptum non nulli fortaſſe exiſtiment. Piſtorii in Hetruria quidem Cathedralis eccleſia S. Zenonis nomine dedicata traditur ab Ughellio poſt an. 595. cum ejus urbis flumen exundans, Zenone invocato, coercitus mirifice fuit. Vide tom. 3. Italiæ ſacræ pag. 284. ubi Piſtorienſes ad invocandum eo in caſu S. Zenonem ex recenti & divulgato vix id temporis miraculo Atheſis excitati videntur. Sed Piſtorienſis Auctor, ex quo additiones in Ughellium excerptæ ſunt, cum Ughellii ſententiam nullo fundamento ſubnixam affirmare non dubitavit; & cum in ejus narratione quædam reprehendit, quæ heic referre nihil intereſt, tum vero antiquius aliquanto eam eccleſiam Zenoni fuiſſe ſacram pronuntiat, ex quo factum ſubinde fuit, ut Piſtorienſes S. Zenonem ſibi pa-

 tronum

tronum delegerint, ejusque memoriam duobus diebus adhuc quoque colant, Prid. Id. Aprilis, & ſolenniori feſto VI. Id Decembris, quod quam noſtro Antiſtiti perhonorificum ſit, nemo non videt. Equidem etſi poſt miraculum Atheſis, quod incidit in an. 589. S. Zenonis cultum magis multo promotum fuiſſe nihil ſit ambigendum: tamen ante id quoque tempus memoriam ejus cultumque extra Veronam late pervaſiſſe illud demonſtrat, quod tradit Agnellus in Pontificali Ravennate edito primum a P. Bacchinio, nuper autem inſerto Rerum Italicarum tomo ſecundo. Ne quid dubitationis ingeratur, res ab initio repetenda eſt. Gothi Arianæ ſectæ homines Ravennam occupaverant an. 493. Licet autem eam urbem an. 540. Beliſarius recuperaverit; tamen paullo poſt in Gothorum poteſtatem rediit, ſub eorumque ditione ſtetit uſque ad an. 552. Anno ſequenti Agnellus catholicæ fidei Antiſtes in ejus urbis cathedram adſcendit, eique Juſtinianus Imperator *quidquid ad eorum* Gothorum *jus, vel ritum pertinere potuit, condonavit & conceſſit*. Recenſet autem inter cetera *aras & templa*. Tum vero hæc Hiſtoricus ſubjicit cap. 2. pag. 113. *Igitur iſte beatiſſimus omnes Gothorum eccleſias reconciliavit, quæ Gothorum temporibus, vel Regis Theodorici conſtructæ ſunt*. Porro haſce eccleſias tum urbanas, tum ruſticanas enumerans, recenſet inter ceteras eccleſiam *Beati Zenonis in Cæſarea*. Hanc eamdem eſſe ac illam, quam Urbanus IV. in Bulla an. 1262. ad Canonicos Cardinales Ravennæ apud Rubeum lib. 6. Hiſt. Raven. p. 438. edit. 2. *eccleſiam S. Zenonis ad puteum* vocat, illud indicio eſt, quod eodem in loco, ubi olim extitit Cæſarea, via adhuc ſit, quæ *puteorum* nominatur. Porro S. Zenonem, cui hæc eccleſia nuncupata fuit, eſſe S. Zenonem Epiſcopum Veronenſem, etſi nulla documenta hactenus nobis cognita explorate tradant, colligere tamen licet ex eo quod veteres aliæ eccleſiæ, quæ alibi per finitimas Italiæ provincias de S. Zenonis nomine appellantur, omnes non alium quam Veronenſem Epiſcopum patronum agnoſcant, ut ex dicendis patebit: ac præterea in eadem Ravennate diœceſi alia extra Hadrianam portam S. Zenonis eccleſia extitit, quam eumdem noſtrum Epiſcopum patronum habuiſſe Jo. Ferretus Ravennas Lavellinatium Epiſcopus diſerte teſtatur. Is enim, qui ſub medium XVI. ſæculum e vivis exceſſit, decades Hiſtoriæ Ravennatis ab Ughellio lectas, & memoratas t. 7. p. 743. in ſchedis reliquit, ex quibus nunc (quod ſciamus) nihil ſupereſt niſi index, qui in bibliotheca Vaticana ſervatur cod. 5833. & in indice Decadis ſecundæ p. 281. habetur: *De templis D. Mercurialis Epiſcopi Livienſis & Zenonis Veronenſis extra portam Hadrianam*. Si vero ex his probabile ſit *eccleſiam* quoque *S. Zenonis in Cæſarea* de eodem Veronenſi Epiſcopo nuncupatam fuiſſe; cum hæc ab Agnello Archiepiſcopo reconciliata tradatur, fuit procul dubio ſub Gothorum poteſtate, ac inter eas quidem, quas Ariani Gothi, ac præſertim Theodoricus Gothorum primus in Italia Rex ædificaſſe traditur. Itaque inter annum 493. quo Gothi Ravennam primo occuparunt, & annum 552. quo ab ea urbe penitus fuerunt excluſi, Ravennæ in Cæſarea in S. Zenonis Veronenſis honorem eccleſia Deo dicata fuit; & forte Theodorico ipſi, qui Veronæ aliquamdiu regnavit, & ipſo anno 493. Ravennam cœpit, ea ædificatio referenda eſt. Neque opponas incredibile videri, Arianum regem ædificaſſe eccleſiam ejus nomine, qui Arianos impugnaverat acerrime; nam & S. Martino Arianorum item impugnatori præſtantiſſimo eccleſia ab eodem Rege Ravennæ extructa, & ab Agnello ſimiliter reconciliata eodem capite 2. traditur. Itaque centum annos & paullo amplius poſt S. Zenonis mortem, & ante ipſum Atheſis miraculum ipſius S. Zenonis cultus extra Veronam late propagatus eſt: quod cum nemini aliorum Confeſſorum contigerit præter S. Martinum Turonenſem, cuius cultum Vita ejus a Sulpicio ſcripta promoviſſe plurimum credibile eſt (unde nemini alii confeſſori, ſed ſolis martyribus reliquæ Ravennates eccleſiæ ſacræ traduntur) jam S. Zenonem, ſi præſertim confeſſor unice fuit, multo per ſe ſe celebrem cognoſcere licet, qui ad ſimilem cultum pervenit, ut ne ulla Vitæ commendatione proveheretur. Quo reſpicere videntur illa Ratherii in Proloquiorum lib. 5. pag. 330. tom. 9. noviſſ. Collect. vet. Script. P. Martene, quibus non nullos loquentes inducens, qui Sanctum aliquem celeberrimum nominare vellent, S. Zenonem ac S. Martinum nuncupare ſolitos prodit, ac ſi æquali celebritate in ore vulgi utrique verſarentur. *Hic eſt*, *dicent*,

novellus

Digitized by Google

novellus propheta , recens apoſtolus , ſubito angelus effectus . Iſte Sanctus Martinus , Zeno eſt iſte Sanctus , modo de cælis emiſſus .

Sed a Ravennate urbe alio tranſeamus ; plures enim eccleſiæ S. Zenoni alibi ſacræ leguntur, quarum initia etſi non perinde conſtant , ut de Ravennate ſtatuimus , tamen cum ab immemorabili pleræque conditæ fuerint , ſatis credibile eſt ad idem ferme tempus quasdam ſaltem pertingere. Cæſenæ quidem monaſterium SS. Laurentii & Zenonis nominatur a S. Gregorio , ac ante VII. proinde ſæculum ædificatum fuiſſe diſcimus ex epiſt. 6. lib. 14. ejusdem Gregorii an. 604. ad Marinianum Epiſcopum Ravennatem perſcripta , ubi hæc habentur pag. 1264. tom. 2. edit. noviſſimæ : *Fortunatus itaque lator præſentium , in monaſterio Sanctorum Laurentii & Zenonis , quod in Cæſenati caſtro eſt conſtitutum , a Natali quondam Epiſcopo officium ſibi Abbatis adſerens eſſe commiſſum* &c. Idem hoc SS. Laurentii & Zenonis monaſterium memoratum pariter legitur in quibusdam documentis ſæculo XI. & deinceps ſcriptis apud Ughellium in Epiſcopis Cæſenatibus tom. 2. Italiæ ſacræ . Hunc porro S. Zenonem , qui cum S. Laurentio celeberrimo martyre copulatur (quod ad ejus celebritatem demonſtrandam plurimum confert) non alium fuiſſe quam Zenonem Veronenſem Epiſcopum , non ſolum eadem ratio ſuadet , quam pro Ravennate eccleſia S. Zenonis in Cæſarea allegavimus paullo ante ; ſed præterea Cæſenæ nunc quoque exſtat eccleſia parochialis noſtro Sancto nuncupata , cujus Bernardinus Manzonius meminit in Chronologia Cæſenæ p. 62. quæ cum olim monaſterium fuiſſe tradatur in aliquot monumentis Cæſenatibus , eadem illa profecto eſt , ac illa quæ S. Gregorii ævo celebris , de SS. Laurentii ac Zenonis nominibus appellabatur. Alia item erat eccleſia S. Zenonis extra portam , quæ Cerviam ducit , memoratæ parochiali ſubjecta ; quæ ſubinde titulo Viſitationis B. Mariæ Virginis nuncupata fuit . Tres in laudata parochiali feſti S. Zenonis dies nunc quoque celebrantur , quorum tamen præcipuus ſexto Id. Decembris peragitur .

Piſis opulentiſſimum monaſterium olim fuiſſe accepimus , quod S. Zenonis titulo donatur in documento ſæculi XI. tom. 3. Ughellii pag. 364. Hujus autem monaſterii eccleſia ſubinde in parochiam migravit , quæ eodem titulo nunc quoque gaudet , atque ut Zenonis noſtri eſſe palam ſit , diem feſtum celebrat VI. Id. Decembris ritu Confeſſoris Pontificis , quæ dies noſtro Epiſcopo ſacra eſt . Neque vero Piſis eo ſolo in monaſterio , nunc autem parochia , Zenonis memoria culta fuit , vel colitur , ſed tota in Piſana Eccleſia die ſequenti ſub ritu ſemiduplici nunc celebratur , translato hujus Epiſcopi officio , ut Conceptionis S. Mariæ feſto locus detur , quod profecto ex antiquiſſimo Sancti Zenonis apud eam Eccleſiam cultu originem ducit .

Capella S. Zenonis poſita in Caſtro Montis Caſuli diœceſis Regienſis in Æmilia nominatur in documento Anſelmi Archiep. Ravennatis an. 1156. t. 2. Ughellii p. 37.

Cluſii in veteri eccleſia monaſterii S. Salvatoris de monte Amiato S. Zenonem cultum fuiſſe veriſimile eſt , cum an. 1036. ejusdem Sancti reliquias ibidem conditas obſervarimus c. 3. in fine , ac præterea ex ejus monaſterii lectionario Mſ. Ughellius ediderit S. Zenonis Vitam a Coronato Notario exaratam , quæ inter ſacri officii lectiones ex ipſius codicis ratione recitata apparet .

Ticini eccleſiam exſiſtere S. Zenonis Langobardorum ſaltem ætate exſtructam tradit P. Romualdus a S. Maria in *Papia ſacra* part. 3. pag. 86. *Ubi dicitur in porta Palatii* , inquit , *adſurgere cernitur antiquum delubrum hoc , quod licet ex Breventano habeatur opus fuiſſe nobilium Ticinenſium de Mediabarba Hiſt. Pap. fol. 95. id cenſendum eſt de reſtauratione ..... conſtans ſiquidem eſt apud Hieronymum Calcagnum Hiſt. manuſcripta , Langobardorum tempore exſtitiſſe , quod frequenter devote adibant* . Monet porro hanc eccleſiam olim nuncupatam titulo Sanctorum Zenonis & Vitalis ; *nunc vero temporis* , inquit , *de S. Zenonis dumtaxat nomine appellatur* . Probat tandem ibi fuiſſe inſigne Canonicorum collegium , cui Præpoſitus præſidebat , & cartas allegat ſæculi X. in quibus hujus eccleſiæ mentio eſt .

Mediolanenſis Eccleſiæ cultum ut exponamus , ab eccleſiis eſt exordiendum . Ex Mediolanenſi archivio PP. Ciſtercenſium S. Ambroſii Marchio Maffejus noſter in Veronæ Illuſtratæ parte I. duo documenta IV. & V. edidit , quorum alterum Aiſtulfi Langobardorum Regis anno VIII. ideſt an. 757. alterum vero Deſiderii anno XIII. & Adelchii

Adelchii anno XI. ideſt an. 769. ſcriptum fuit : & in utrisque mentio fit *baſilicæ beatiſſimi & confeſſoris Chriſti Zenonis in vico Campellione* vulgo *Campione* , quam in Mediolanenſi diœceſi Magneradæ parentes ædificaverant , non nullis autem ſubinde redditibus ipſamet Magnerada et Valderata ditaverant. Fortunate porra accidit inventum fuiſſe in bibliotheca Capituli metropolitani codicem membranaceum inſcriptum : *De vitis , eccleſiis , & memoralibus eccleſiæ & diœceſis Mediolanenſis* Auctore Guffrido de Buxero parocho Rodelli in Plebe Applani , qui vixiſſe traditur circa annum 1300. in quo codice num. 456. extat *Memoria eccleſiarum S. Zenonis* , quæ his verbis recenſentur: *Decino eccleſia S. Zenonis . In plebe Ronate loco Vermezo eccleſia S. Zenonis . In plebe Cornaliano loco Albignano eccleſia S. Zenonis . In plebe Olzate loco Cayrate altare S. Zenonis & Syri in eccleſia S. Petri . In plebe Vatiſio loco Linago eccleſia S. Zenonis . In plebe Gallarate loco Ceenna eccleſia S. Zenonis . Geeenzano altare S. Zenonis . In plebe Vimercato loco Uninate eccleſia S. Zenonis & Margaritæ . Vonate altare S. Zenonis in eccleſia S. Paulli . Marliano eccleſia S. Zenonis . Calugo eccleſia S. Zenonis . In plebe Alliate loco Zuccorino eccleſia S. Zenonis . In plebe Dayrago loco Caſtano eccleſia S. Zenonis . In plebe Teavalia loco Locimo eccleſia S. Zenonis . In plebe Incino loco Serzana eccleſia S. Zenonis . In plebe Brivio loco Porchera eccleſia S. Zenonis . In plebe Miſſalia loco Maſſaliora eccleſia S. Zenonis . In plebe Bollate loco Garbagnate eccleſia S. Zenonis . In plebe Pontirolo loco Onio eccleſia S. Zenonis . Tretio altare S. Zenonis in eccleſia S. Protaſii . Item Mediolani eccleſiæ duæ*. Itaque præter altaria quatuor , duæ cum temporis erant eccleſiæ in urbe Mediolanenſi S. Zenonis nomine dicatæ , in diœceſi autem viginti : cum modo mutatis ſubinde , ut in novis ædificationibus , vel reſtaurationibus fieri non numquam ſolet , titularibus , ut vocant , non niſi una eccleſia reperiatur in urbe , & in diœceſi novem , inter quas una poſterius ædificata in recitato catalogo non continetur ; ſicuti neque illa , quam *in vico Campellione* ſitam duo VIII. ſæculi documenta teſtantur . Hinc porro non ſolum colligere licet , quantus , & quam antiquæ originis fuerit hujus Sancti cultus , cui tot eccleſiæ in una diœceſi olim nuncupatæ inveniuntur , ſed etiam nihil dubitamus , quin , ſi pares aliarum Eccleſiarum codices ad nos fuiſſent transmiſſi , eccleſias Zenoni noſtro dicatas plures ſimiliter invenire liceret , quam quæ nunc ejus de nomine appellantur . Sed præter eccleſias alia antiqui cultus monumenta apud Mediolanum ſuppetunt . Ludovicus Muratorius tom. 2. Rer. Italicarum part. 2. duo Mediolanenſis Eccleſiæ Calendaria edidit , in quibus utrisque S. Zenonis feſtum notatur ; & in primo quidem pag. 1029. II. *Id. Aprilis S. Zenonis Epiſcopi* ; in altero pag. 1041. VI. *Id. Decembris S. Zenonis* . P. Mabillonius tom. 1. Muſæi Italici part. 2. pag. 107. mentionem faciens Mſ. Antiphonarii bibliothecæ Ambroſianæ , in quo univerſorum Sanctorum feſtivitates in Mediolanenſi Eccleſia celebrandæ recenſentur , has inter ceteras ibidem notatas ſe legiſſe teſtatur . *Decembris die VII. Ordinatio S. Ambroſii , poſtea S. Zenonis , S. Syri , S. Thomæ* ; quibus ſatis innuitur , S. Zenonis feſtum VI. Idus , ſeu die VIII. Decembris Mediolani peractum , ut in uno e Calendariis a Muratorio editis ſignatur , poſt quod S. Syri feſtum V. Id. Decembris agebatur . Cum porro hæc tantum quatuor feſta menſe Decembri ante diem Natalis Domini eo in Antiphonario notata fuerint , ac perpauca ſimiliter aliis in menſibus deſcribantur ; pauciſſimos olim fuiſſe Sanctos , quorum dies feſti in Eccleſia Mediolanenſi olim celebrarentur , obſervatu dignum cenſuit Mabillonius : *Minutiora ſunt hæc* , inquit pag. 109. *& quæ fortaſſe relatu indigna quibusdam videbuntur ; ſed ex his ſaltem facile intelligitur , quantum creverint poſtremis temporibus ſolennitates , quæ longe pauciores erant in Eccleſia Mediolanenſi ante quingentos annos , quo tempore codex ille calamo exaratus eſt* . At inter illos pauciſſimos S. Zenonem inveniri , nonne eximium præcipuæ celebritatis ejus teſtimonium eſt ? Sexto item Idus Decembris Zenonis noſtri officium tribus cum lectionibus peragendum in antiquis ejusdem Eccleſiæ Breviariis præcipitur . Antiqui etiam miſſarum libri cum Mediolani editi an. 1522. 1548. & 1560. tum ille a Pamelio publicatus tom. 1. Liturg. qui maximi penditur , nec non Mſ. Vaticano-Palatinus 506. XIII. ſæculo exaratus , eamdem omnes miſſam S. Zenonis propriam propria cum præfatione exhibent . Vide pag. 438. edit. Pamelii . Romæ autem in bibliotheca PP. Ciſter-

Ciſtercienſium S. Crucis exſtat Miſſale Ambroſianum editum apud Chriſtophorum de Ratiſpona an. 1482. in quo pariter eo Decemb. die noſtri Epiſcopi orationes & præfatio leguntur propriæ; ſed præfatio ſaltem, quod memoriæ nunc ſuggeritur, longe eſt alia ab ea, quam Pamelius edidit, cum de Gallieni filia nihil prodatur. Heic tamen obſervatione dignum eſt, quod notatur in Breviario Ambroſiano edito an. 1549. in quo hæc VII. Idus Decembris poſt ſecundas S. Ambroſii veſperas leguntur pag. 129. *Deinde ſit commemoratio S. Zenonis. Alii faciunt de Conceptione Virginis, ut in nativitate ejus cum pſallen. S. Ambroſii, & pſallen. Sancti Zenonis, unusquisque junta devotionem ſuam faciat.* Ex his igitur patet, cur S. Zenonis officium, quod VI. Idus Decembris olim peragebatur, in commemorationem ſenſim tranſierit, cum officio Conceptionis B. M. V. locus dari cœpit; quod ipſum aliis in Eccleſiis uſuvenit, & idcirco quidem in poſterioribus officiis, atque in miſſa ſola S. Zenonis commemoratio notatur, qualis nunc quoque legitur in Miſſalibus Mediolanenſibus, atque in Ordinario ejusdem Eccleſiæ præcipitur, hoc etiam recens mutato, quod S. Zeno martyris titulo inſignitur.

Novocomenſis diœceſis tres Zenonis eccleſias nunc recenſet, primam parochialem eo in loco, qui *Mons Olompini* dicitur, alteram Mandeli, ac tertiam parochialem Salorini ſub Helvetiorum ditione, ubi dies feſtus VI. Idus Decembris ſub ritu confeſſoris Pontificis, Balernæ Canonicis convenientibus, magna cum celebritate peragitur.

De Brixiana urbe ac diœceſi ſi vellemus fuſe dicere, quam latus campus pateret? Quindecim diœceſeos eccleſiæ S. Zenonem patronum agnoſcunt, nimirum eccleſiæ Honi, Oduli, Hæni, Galeoni inferioris, Brinni, Burgi S. Zenonis, Maclodii, Boldenigæ, Monticelli de Bruſatis, Caini, Paſtirani, Ronchi, Scarpizoli, Gratacaſoli, & Salarum Maraſini. Ex his primæ novem confeſſoris ritu diem feſtum peragunt VI. Id. Decembris, reliquæ ritu martyris Pridie Id. Aprilis. In ipſa porro urbe Brixiana duæ ſunt S. Zenonis eccleſiæ, quarum altera olim parochialis antiqua, altera autem eſt adhuc inſignis parochia, in qua ejus officium Confeſſoris ritu VI. Id. Decembris celebratum, paucos vero ante annos in diem XII. Aprilis translatum, confeſſoris ritu in ritum martyris commutato, traditur. At licet ad Veronenſis Eccleſiæ exemplum non multo ante illa parochialis eccleſia ritum mutaverit, in Rogationum tamen ſtationibus Cathedralis Eccleſia eo accedens, nunc quoque temporis de confeſſore collectam cum antiphonis recitat. In hac autem ſepultum fertur Corpus S. Ruſticiani Epiſcopi Brixienſis vita functi an. 585. qui ſi ibi jam inde ab obitu ſepultus fuit, vetuſtiſſima multum hæc eccleſia & S. Zenonis ibidem cultus vetuſtiſſimus exſtitit.

In Tridentina diœceſi quinque eccleſiæ Zenonem noſtrum patronum venerantur; una Taſſuli in valle Anaunienſi, in villa quæ de patroni nomine appellatur; ſecunda Lomaſi in villa Flavæi; tertia Theuni in villa *Cologna*, quæ omnes die octava Decembris feſtum cum ſolenni miſſa, frequentique populorum proceſſione concelebrant. Duæ præterea eccleſiæ in parœcia Murienſi exſtant, & ad alteram iſtarum in loco, qui dicitur *il Palu*, populus Murienſis ingruente calamitate aliqua, ac præſertim cum pluvia opus eſt, per æſtatem proceſſione indicta frequens confluit, & Sancti patrocinium ſibi adeſſe experitur. Pater Benedictus a Cavaleſio Strictioris obſervantiæ S. Franciſci, qui nobis haſce notitias communicavit, monuit etiam in villa, quæ dicitur *Aldegno*, haud procul a Tridento ſita occidentalem plagam verſus, tametſi alio titulari Sancto nunc gaudeat, olim tamen veluti patronum principem agnoviſſe & coluiſſe S. Zenonem Epiſcopum Veronenſem, ut nuperus ejus eccleſiæ rector per litteras conſultus adſeruit: quod aliis quoque eccleſiis accidiſſe probabiliſſimum eſt, ut in eccleſiis Mediolanenſibus notavimus. Idem porro P. Benedictus in bibliotheca Epiſcopali diligenti inquiſitione uſus, præterea affirmavit ibidem reperiri Mſ. Breviarium cum hac notatione: *Iſte liber fuit olim Domini Georgii de Liechtenſtain Epiſcopi Tridentini* 1420. Huic autem Breviario Calendarium præmittitur, in quo ſecunda manu bis S. Zenonis ſit mentio: *Pridie Idus Aprilis S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis dies obitus ejus ſive depoſitionis, & VI. Idus Decembris S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis translatio*, ubi per errorem *translatio*, pro *ordinatione*, vel *dedicatione* ſcriptum fuit.

Id ipſum

Id ipſum legitur in alio Mſ. Breviario, quod an. 1449. Joannis Inderbach Ep. Tridentini fuit, nec non in aliis tum Breviariis, tum Miſſalibus Mſſ. quæ in laudata bibliotheca ſervantur. In Martyrologio quoque Mſ. ad uſum eccleſiæ S. Vigilii ſcripto an. 1435. iisdem diebus notatur ſeſtum *S. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris*, ut ne tamen alia translationis fiat mentio. Ex duobus porro monumentis in Tridentina Eccleſia S. Zenonis feſtum fuiſſe peractum liquet: primum ex Lectionario Mſ. Archivii Capitularis, in quo S. Zenonis Vita in IX. lectiones diſtributa legitur cum hac inſcriptione: *In feſto S. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris*; alterum ex Calendario perpetuo ad Tridentinæ Eccleſiæ uſum edito an. 1554. a Donato Fætio, jubente Cardinali Chriſtophoro Madrucio Epiſcopo ejusdem Eccleſiæ, quod in regulas XXXV. diviſum concinnatumque, hæc die 16. Decembris ſingulis regulis conſtanter repetit a fol. 51. ad fol. 250. *Zenonis Epiſcopi & confeſſoris 8. hujus, ſcilicet Decembris*, quæ ejus feſtum a die octava ad XVI. Decembris transſerendum notant.

Bergomi quinque eccleſias in S. Zenonis honorem dedicatas poſtremis his diebus accepimus: quatuor parochiales, Cœni, Treſollii, Albiveri, Senici, & quintum oratorium in parœcia Curnaſcenſi.

In Vicetina diœceſi tres parochiales eccleſiæ, Coltii, Reſegæ, & S. Zenonis in Baſſanenſi agro eidem Sancto nuncupatæ jam ab antiquo præter omnem memoriam hominum inveniuntur; & duo præterea oratoria, alterum perantiquum in rupe cujusdam montis ad Coſtam Fabricam inſculptum, alterum campeſtre Arzignani parochiæ ſubjectum eodem titulo gaudent.

Neque Patavium S. Epiſcopi cultum ignorat, nam quinque antiquas eccleſias ejus nomine dicatas in Patavina diœceſi reperimus, Molvenæ, Montagnanæ, Zoliani, Altichieri, & Montis-Silicis, cujus poſtremi loci parochialis *S. Thomæ Apoſtoli & S. Zenonis Confeſſoris Chriſti* memoratur in pluribus documentis ad Venetum S. Zachariæ monaſterium pertinentibus, eorumque vetuſtiſſimum an. 994. recitat Ludovicus Muratorius antiquit. Eſtenſ. pag. 528. In tota porro Patavina eccleſia ex antiquo atique cultu S. Zenonis officium ritu confeſſoris Pontificis nunc quoque temporis peragitur, adſignata die 8. Decembris, a quo tamen ob Conceptionis B. Mariæ feſtum in primam diem non impeditam transfertur.

Mantuæ exſiſtit S. Zenonis parochialis eccleſia, quam a Mathilde extructam in Mantuanæ Eccleſiæ Hiſtoria tradit P. Donismondius part. 2. l. 4. pag. 225. qui etiam obſervat ante Mathildem, ideſt ante ſæculum XI. hoc in loco fuiſſe oratorium de ejusdem Sancti nomine nuncupatum, in quo S. Andreæ monachi officia celebrabant.

Ex Tarviſinæ Eccleſiæ monumentis a V. Cl. Antonio Scotto Canonico editis in additionibus ad Ughellium, eccleſias tres in Tarviſina diœceſi S. Zenoni olim dicatas cognovimus. Subinde vero idem Canonicus, qui novis plurimisque documentis Tarviſinorum Epiſcoporum ſeriem eſt illuſtraturus, monuit duas præterea S. Zenonis eccleſias in eadem diœceſi reperiri, aliaque documenta ad ſingulas quinque ejusdem Sancti eccleſias pertinentia ſuggeſſit, quæ prætermittenda non ſunt. In litteris Eugenii Papæ III. ad Bonifacium Epiſcopum Tarviſinum an. 1152. apud Ughellium pag. 527. memoratur *plebs S. Zenonis de Ruvico*, qui pagus eſt ad Anaſſi ripas, atque ab immemorabili S. Zenonis patroni feſtum celebrat die 12. Aprilis de confeſſore Pontifice. Altera eccleſia in ejusdem Eugenii III. litteris memorata in Aſolano ſita eſt, *caſtroque S. Zenonis* nomen dedit, in quo obſidione cinctus captusque fuit Albericus a Romano Ezzelini frater, quod Rolandinus narrat l. 12. c. 13. 14. & 15. Ea eccleſia eſt parochialis in Zenonis noſtri honorem dicata, cujus ſolennis feſtus dies VI. Id. Decembris ritu confeſſoris Pontificis colitur. Die autem XII. Aprilis devotionis, uti vocatur, feſtum peragitur in mortis ejusdem patroni memoriam, ſicut & XII. Cal. Junii in memoriam translationis ſimile feſtum celebratur, cum antea utroque die & officium & miſſæ ſolenni ritu fierent. In Brevi Alexandri III. an. 1170. pro Tarviſinæ eccleſiæ Capitulo apud Ughellium pag. 526. nominantur *terræ vicinæ, quas habetis*, inquit, *in S. Zenone*: at hujus eccleſiæ nulla nunc memoria ſupereſt. Intra fines parochialis eccleſiæ S. Martini, quæ a Tarviſio diſtat paſſibus ferme mille, invenitur adhuc parva eccleſia *S.* Zenoni ſacra. Hanc autem perantiquam eſſe, & monaſterium quondam

fuiſſe

fuiſſe Virginum, quæ Abbati magni Cœnobii S. Zenonis Veronæ exſiſtentis ſuberat, colligitur ex charta an. 1238. a laudato Canonico indicata, in qua *Domina Agnes* ejus Tarviſini monaſterii S. Zenonis monialis, eodem Abbate conſentiente *Fratri Matthæo Priori totius ordinis fratrum Heremitanorum* eas omnes rationes donavit, quæ in ea S. Zenonis eccleſia ſibi erant, uno uſufructu ſibi, quoad viveret, retento, ita ut ſolum poſt ipſius mortem Heremitani fratres in earum rationum poſſeſſionem venirent: quod quidem ſuo tempore factum, ex alia charta ab eodem Canonico inventa atque collecta manifeſtum eſt. In hac porro eccleſia hodie quoque ſacra de Confeſſore Pontifice peraguntur. Poſturnæ Tarviſinæ pariter diœceſis S. Zenonis eccleſia ſupereſt, in qua Pridie Idus Aprilis feſtum celebratur. Ibi autem idem Sanctus præcipuo honore populorumque finitimorum religione quadam ſingulari colitur, quippe ſingulis quartis Dominicis cujusque menſis per æſtatem, proceſſione indicta, ad eam eccleſiam frequentiſſimi confluunt, ut ejus apud Deum patrocinium pro agrorum reditibus ſibi deprecentur.

Gradi ſæculo nono eccleſiam S. Zenonis jamdiu ſabricatam teſtatur documentum e Mſ. editum in noviſſima Ughelii editione tom. 5. p. 1102. ubi Fortunatus Patriarcha Gradenſis, qui obiit an. 826. memorans, *quæ legavit ac fecit*, recenſet inter cetera *in S. Zenone in circuitu altare & deſuper palcum unum*.

Torcelli S. Zenonis cultum demonſtrat eccleſia ejus de nomine nuncupata in diplomate Friderici I. data Leonardo Torcellano Epiſcopo an. 1177. pag. 3. prodromi præfixi codici juris gentium diplomatico, quem Leibnitius edidit. Heic etiam addemus obſervationem non prætermittendam ex Mſ. membranaceo S. Mariæ de Domo urbis Veronenſis. Hic enim codex ſcriptus, ut certis ex indiciis liquet, ſæculo XI. etſi Veronæ nobis inventus fuit, ex Sanctis tamen, qui in Calendario præfixo ac in litaniis memorantur, patet proprium fuiſſe Eccleſiæ Torcellanæ, aut alterius ex iis, quæ in æſtuariis Venetorum poſitæ erant. Hic ergo liber non ſolum S. Zenonis feſtum ea in Eccleſia ſeu Torcelli, ſeu alterius æſtuariorum Venetorum urbis celebratum prodit VI. Id. Decembris; ſed ejusdem etiam nomen in litaniis inter Confeſſores inſertum exhibet in Ordine ad dandam pœnitentiam ſic: *S. Auguſtine*, *S. Nicolae*, *S. Zeno*, *S. Procule* &c. quibus in litaniis cum temporum ordo in aliis Sanctis recenſendis nequaquam teneatur, nihil mirum, ſi S. Zeno præter aliarum litaniarum rationem S. Proculo præfertur. Cum porro in laudato Calendario *VI. Id. Decembris* Zenonis Epiſcopi feſtum ponatur; inde factum credimus, ut Petrus de Natalibus Epiſcopus Equilinus iis in partibus degens, cum obſervaſſet in Eccleſiis ſibi notis ejus Sancti memoriam eo die notatam, putaverit eumdem diem Zenonis emortualem fuiſſe, ac proinde in catalogo SS. l. 1. c. 43. ſcripſerit: *In pace migravit ad Dominum VI. Id. Decembris*.

In Canali Forojulienſi pago ſub Imperatoris ditione S. Zenonis eccleſia extat; & Breviarium Mſ. ſæculi XIV. quod ad Forojulienſem eccleſiam pertinet, VI. Idus Decembris hæc in Calendario notata præfert: *Conceptio S. Mariæ Virg. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris*, ex quibus ea Eccleſia Sancti ejusdem commemorationem poſt inductam Conceptionis feſtivitatem feciſſe cognoſcitur, cum antea (ut alibi accidit) de S. Zenone officium celebraret.

Quid de Aquilejenſi Eccleſia dicamus, in cujus antiquo Calendario die VIII. Decembris *feſtum S. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris cum tribus ad Matutinum lectionibus* celebrandum notari obſervavit P. Henſchenius pag. 70. Venetiis quoque ſimile quiddam olim peractum ad ſæculum uſque XVI. ex Peretto liquet, qui Veneta Calendaria typis data allegat in Scholiis Latinis ad Vitam S. Zenonis pag. 81. edit. 1598. ubi item alia Calendaria Brixiæ & aliarum Civitatum appellat etiam impreſſa, quæ die XII. Aprilis præferebant *S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis*. Canonicus Scotus, cujus nuper meminimus, per epiſtolas ſignificavit, in manuſcripto ſuæ Tarviſinæ Eccleſiæ Calendario an. 1525. quod ab antiquiore exſcriptum monet, die octava Decembris hæc legi: *S. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris IX. lectio.*, *Conceptio Beatæ Mariæ duplex*. Mutinenſis Eccleſiæ Calendarium ſcriptum ineunte ſæculo XI. editum a Bachinio poſt Agnellium, noviſſime autem recuſum tom. 2. part. 1. Rer. Italicar. pag. 218. *VI. Id. Dec. Dalmatii & Zenonis* feſtum notans, officia de his Mutinæ habita ſatis indicat.

ſ In

In Monaſterio quoque Montis Caſſini noſtri Sancti memoria in ſacris officiis fiebat, ut ex Calendario ad illud Monaſterium pertinente, & edito tom. 7. Rer. Italicarum pag. 936. in quo ejus feſtum notatur, licet cognoſcere. Quin in univerſa Congregatione Montis Caſſini ejusdem Sancti memoriam peractam didicimus ex Calendario, quod præfixum vidimus *Pſalterio Monaſtico ordinis S. Benedicti Congregationis Caſſinenſis S. Juſtinæ de Padua* Venetiis edito an. 1606. in quo hæc leguntur menſe Decembri die octavo: *Conceptio B. Mariæ Virginis duplex majus, & Zenonis Epiſcopi & martyris commemoratio*: quæ quidem commemoratio, ſed cum ſolo *Sacerdotis & confeſſoris* titulo, item legitur eodem die in Mſ. Breviario Benedictino ſcripto circa initium XV. ſæculi, quod ad Ticinenſe monaſterium pertinebat. Hoc autem loco omittere nolumus in Calendario quoque Breviarii Mſ. Fratrum Minorum, quod in Tridentinæ Eccleſiæ bibliotheca proſtat, ſimiliter legi: *VIII. Dec. Conceptio S. Mariæ Virginis, & S. Zenonis confeſſoris*: ex quibus ab Ordine etiam Fratrum Minorum S. Epiſcopum extra Veronam cultum fuiſſe cognoſcimus. Cum vero illud Breviarium Mſ. a celeberrimo Bernardo Cleſio Cardinali & Epiſcopo Tridentino emtum fuerit Auguſtæ Vindelicorum: probabile eſt, Breviarium illud ad aliquem Fratrum minorum conventum in Germania pertinuiſſe, ut hoc teſtimonium ad S. Zenonis cultum extra Italiam propagatum conſtituendum propius ſpectet, de quo in ſequenti paragrapho erit ſermo. Sed ut ad ſcopum revertamur, Breviaria & Calendaria, non autem Martyrologia allegavimus; nam in Calendaria & Breviaria Eccleſiarum, vel Religioſorum ordinum plerumque eorum ſolummodo Sanctorum nomina relata fuerunt, quorum officia ibidem peragebantur (ex quo plerique dies in illis vacant, quod feriarum officia dicerentur) cum e contra in Martyrologiis deſcriberentur plerique, quibus nihil præcipui cultus deferretur. Cum itaque S. Zeno non ſolum in iis Eccleſiis, vel Civitatibus, quarum erat patronus, ſed in aliis & Civitatibus, & Eccleſiis, & Religioſorum ordinum Congregationibus univerſim vel officio proprio, vel propria ſaltem commemoratione (quam in Conceptionis Beatæ Mariæ gratiam veteri S. Zenonis officio ſuffectam credibile eſt) coleretur: quis præcipuum ejus cultum celebritatemque mirificam tanti Epiſcopi non ſtatim intelligat?

Hæc ſunt, quæ partim ex editis Italiæ monumentis, partim per litteras a non nullis amicis de cultu S. Zenonis per Italiam colligere potuimus; nihilque dubitamus, quin ſi majorem in exquirendo diligentiam collocare per tempus vel per amicos licuiſſet, aliis quoque in civitatibus ac provinciis, in quibus nulla inquirendi occaſio, nec idoneum tempus patuit, aliæ Zenonis invenirentur eccleſiæ, aliaque antiqui cultus teſtimonia ſuppeterent, cum inter eas civitates, e quibus petitæ a nobis fuerant notitiæ, nulla hactenus fuerit inventa, quæ aliquot id generis monumenta non ſuggeſſerit. Ex his igitur, quæ de paucis Italiæ urbibus attigimus, reliqua Lectores per ſe colligant: & cum antiquum lateque tota Italia pervagatum S. Zenonis cultum agnoſcent, tum vero antiquam, perraram, paucisque Sanctis communem Patroni noſtri celebritatem admirentur.

§. III.

De cultu S. Zenonis extra Italiam pervagato.

QUid ſi non intra Italiæ ſolum, ampliſſimos ceteroquin fines, ſed extra ipſos Sancti Zenonis fama cultusque jam inde ab antiquis temporibus longe lateque propagatus eſt? Diſplicet quidem commodum non fuiſſe litterarum communicatione variis e partibus notitias exquirere, quibus eum & plurium eccleſiarum patronum & pluribus etiam in Calendariis vel litaniis inſertum nos nacturos fuiſſe nihil ambigimus. Ex iis tamen paucis, quæ e non nullis editis libris collegimus, arguere quisque poterit, quanto plura adferre poſſemus, ſi plurium extra Italiam eccleſiarum monumenta licuiſſet inſpicere. Zenonis ſane cultum in Germaniam olim pervagatum ex Friſingenſi eccleſia in primis cognoſcimus. S. Corbinianus primus Epiſcopus Friſingenſis, qui diem obiit an. 730. teſte Aribone quarto Friſingenſi Epiſcopo ejusdem ſæculi octavi in

vi in ejus Vita apud Mabillonium Act. SS. ſæculi III. part. 1. cap. 20. pag. 48. Venetæ editionis, S. Corbinianus, inquam, apud Majas Friſingenſis diœceſis in Bajoaria *Baſilicam ædificavit, & Valentini atque B. Zenonis in ea patrocinia collocavit, & in eorum dedicavit honorem*: & hinc *factum eſt*, animadvertente P. Meichelbeck t. 1. Hiſt. Friſingenſis in vita S. Corbiniani §. 8. pag. 58. *ut S. Zeno Epiſcopus Veronenſis a Corbiniano in Evergetam ſuum electus, in hunc uſque diem annuo officio in Friſingenſi Eccleſia colatur*. Neque S. Corbinianus ſolus in Germania extitit, qui S. Zenonem tam præcipuo honore coluerit: nam Joſephus Tertius Friſingenſis Epiſcopus electus an. 749. monaſterium Iſanenſe in honorem S. Zenonis Veronenſis Epiſcopi erexit, uti prodit idem P. Meichelbeck pag. 50. & ſeqq. ubi duas donationum paginas recitat, quæ S. Zenonis eccleſiæ traditæ fuerunt. Ad locum quod attinet, animadvertit pag. 52. *Noſtra ætate Iſana eſt municipium Friſingenſe; & divi Zenonis Collegiatam, ut vocant, eccleſiam jam ſæculares Canonici a multis ſæculis obtinent*.

Dein Hallæ in diœceſi Salisburgenſi, qui locus nunc dicitur Reichenhall, eſt celebre monaſterium S. Zenonis, de quo plura Vigulejus Hundius tom. 1. pag. 9. Metropolis Salisburgenſis, & tom. 3. pag. 505. nec non PP. Franciſcus & Paullus Mezgerii in Hiſtoria Salisburgenſi lib. 4. c. 10. pag. 383. & l. 6. pag. 1255. non nulla vero P. Hanſizius tom. 2. Germaniæ Sacræ. Olim erat parochia, quæ ſubinde, instituta Præpoſitura, a Conrado I. Archiepiſcopo Salisburgenſi, qui e vivis exceſſit an. 1147. Canonicis Regularibus tradita fuit, ut idem Hanſizius demonſtrat. In hoc autem monaſterio tres dies feſti S. Zenonis hodie quoque celebrantur cum peculiaribus orationibus inter Monumenta deſcribendis, quæ ab antiquis tribus miſſis propriis originem ducunt. Extat præterea ibidem argentea S. Zenonis ſtatua an. 1480. constructa, in cujus pectore para quædam notabilis ſacrarum reliquiarum ejuſdem Epiſcopi continetur cum hac epigraphe: *Mandibula cum uno dente S. Zenonis Epiſcopi*.

Noſtri Antiſtitis nomen ad Helvetios etiam pervenit. Hartmanus enim Monachus Sangallenſis, qui ſæculo IX. floruit, litanias verſibus ſcripſit, quæ diebus Dominicis ad proceſſionem canerentur. Edidit has primo Henricus Caniſius Antiquarum Lectionum tom. 5. pag. 732. in noviſſima editione tom. 2. part. 2. pag. 193. Eaſdem non Echerardus ſolum memorat in Notkerii Vita, ſed Metzlerus etiam Sangallenſis Monachus Caniſii amicus, qui ſuo quoque tempore eaſdem ſtatis diebus adhibitas teſtatur: *Has litanias*, inquit, *canonizavit Nicolaus III. P. M. & noſtri* (monachi Sangallenſes) *in Rogationum diebus publice canunt*. Eaſdem rurſum *hymni* nomine typis dedit Venerabilis Cardinalis Thomaſius ex Mſ. Ordine Vallicellano in opere inſcripto, *Antiqui libri Miſſarum Eccleſiæ Romanæ*, ad feriam ſecundam in litania minore pag. 118. In his autem litaniis S. Zeno inter Confeſſores cum S. Proculo noſtro item Epiſcopo recenſetur; & ſi S. Proculus Zenoni poſtponitur, id metri, non ætatis cauſſa factum nemo dubitet. En ipſa litaniarum verba:

Silveſter, Damaſus, Gregorius, Ambroſiusque,
Hilarius, Zeno, Maximus, atque Leo.
Martinus, Proculus, Cæſarius, Euſebiusque
Orent pro noſtris criminibus variis.
Ordo Sacratus Confeſſorum præcipuorum
Auxilio tutos undique redde tuos.

Neque Gallos Zenonis celebritas latuit. In monaſterio S. Benedicti Floriacenſi nongentorum & eo amplius annorum codex reperitur, e quo P. Martene part. 3. de Antiquis Eccleſiæ ritibus l. 3. c. 15. edidit ordinem inter varios ritus ad juvandos morientes, & in eo litaniæ continentur, quæ in agone recitandæ præcipiuntur. His autem in litaniis cum Proculo prædeceſſore ſuo Zeno inſertus legitur; & ut ad uſum Eccleſiæ Gallicanæ illc codex fuiſſe probetur, refertur inter Epiſcopos Galliæ hoc ordine: *S. Remigi, S. Procule, S. Zeno, S. Anniane, S. Audoene* &c. Reliqua, ſi placet, videas apud Martene pag. 592.

Cum ad Eccleſiam Andegavenſem pertineret, ipſiusque uſui eſſet Miſſale Mſ. in quo ſpecialis miſſa S. Zenonis legitur (hujus codicis notitiam in *Admonitione ad Monumenta* fuſius dabimus) S. Zenonis cultum eo propagatum non ſit improbabile.

s 2 Alia

Alia aliarum regionum documenta, quæ poſſimus conſulere, vel nondum ſunt edita, vel ad manus noſtras non pervenere: nec ex quo primum tempore hujus argumenti tractandi conſilium cepimus, ea ipſa, quæ Veronæ ſunt, documenta adire omnia, cum typographi urgeant, potuimus. Illud addimus in eorum ſubſidium, qui aliquando addere forte alia huic capiti velint, quod ſicubi S. Zenonis eccleſiam vel documentum aliquod cultus in Occidente reperiatur; ut ad Zenonem noſtrum hæc ſpectare certo concludat, non in illud ſolum attendat, quamplurimas S. Zenonis per Occidentem eccleſias a nobis hactenus inventas non fuiſſe, niſi S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis, & ſimiliter S. Zenonem litaniis inſertum alium non fuiſſe: ſed ad eccleſias quod pertinet, feſtum diem in iiſdem celebratum, ſi fieri poteſt, exquirat, & inveniet incidere vel in diem XII. Aprilis, vel in diem VIII. Decembris, vel ſorte alicubi in diem XXI. Maii, qui tres dies non alii Zenoni quam noſtro ſacri ſunt: in litaniis autem vel aliis ſimilibus precibus cum S. Proculo Veronenſi Epiſcopo inter Confeſſores copulatus plerumque recenſebitur; vel ſi ſolius S. Zenonis Epiſcopi, ſeu Confeſſoris reperiatur mentio, ex tot monumentis in unius Zenonis Veronenſis cultum conſpirantibus concludi haud temere poterit, cum quoque non alium Zenonem eſſe habendum; uti ſane affirmare ſimili ratione non dubitamus de iis altaribus, quæ variis in eccleſiis de S. Zenonis nomine appellata accepimus, a quibus tamen inquirendis ac referendis, ne longius nimis procederet caput, ſuperſedendum putavimus.

Interim ut eo, unde egreſſa eſt, redeat oratio, ſeu potius ut exitum habeat, ſi cultus S. Zenonis tam eſt antiquus, ut hujus monumenta ſæculo circiter poſt mortem tradita reperire liceret; hæcque non Veronæ ſolum, ſed aliis in civitatibus provinciiſque Italiæ, in Germania, in Helvetiis, in Gallia, ubi eccleſias percelebres, eximia monaſteria, Canonicorum collegia de S. Zenone nuncupata, patrocinium ejus in litaniis ac publicis precibus apud Deum interpoſitum, eumdem pagorum urbiumque ipſarum præcipuum patronum ab antiquis temporibus adſcitum, officiis, proceſſionibus, ac aliis piæ religionis ſignificationibus, non in dicatis ejus nomine eccleſiis ſolum, ſed in totis diœceſibus cultum nacti ſumus, quæ præſertim aliis Sanctis Confeſſoribus non niſi valde celebribus & pauciſſimis contigiſſe inveniuntur; quis non maximam de S. Zenonis Veronenſis ſanctitate ac celebritate tot veteris pervagati multiplicisque cultus teſtimoniis probata opinionem induat? &, ſi cum vulgari quadam formula cum S. Martino Epiſcopo Turonenſi inter celeberrimos Sanctos ſemper habito copulatum ſæculo decimo apud Ratherium in teſtimonio, quod ſuperiori paragrapho recitavimus, reperet, nimium multum eidem a vulgo tributum nequaquam ſentiet. Hæc diligentius conſiderare, atque conſideranda proponere nobis curæ fuit, non ut quidpiam gloriæ ac venerationi alicui ceterorum Sanctorum decerptum ſit, ſed ut excitetur promoveaturque tanti Patroni cultus, qui ſenſim, ut fieri ſolet in rebus antiquis, apud non nullos vetuſtæ celebritatis minus conſcios refriguit.

F I N I S.

MONUMENTA
DE S. ZENONE
EPISCOPO VERONENSI.
ADMONITIO.

I. ANtequam monumenta ad S. Zenonis vitam pertinentia cum miſſis & hymnis aliiſque documentis liturgicis propriis ejuſdem Sancti, quæ in antiquis libris reperimus, damus, non nulla de aliquibus minus notis præfari libet. Coronatus Notarius primi monumenti auctor primus fuit, qui S. Zenonis Vitam litteris tradidit. Peretus in latinis ſcholiis ad Vitam S. Zenonis, illum recentioribus ſcriptoribus accenſuit, & fere parem fecit Petro de Natalibus, qui ſæculo XIV. floruit. At eumdem vixiſſe ante translationem corporis S. Zenonis, quæ ſæculo IX. ineunte facta fuit, non ex eo ſolum colligitur, quod ejuſdem translationis nullam faciat mentionem, ſed ex eo potiſſimum, quod & ſacrum Zenonis corpus ſua adhuc ætate requieſcens prodit num. 8. in ea baſilica, in qua primo poſt mortem conditum fuerat, & Vita ab ipſo ſcripta invenitur in Remenſi codice, quem exaratum ante ſæculum IX. in generali præfatione oſtendimus. Cum porro miraculum Atheſis inundationem ſpectans a S. Gregorio Magno deſcriptum referat, quod contigit Anno 589. ſeptimo vel octavo ſæculo eum floruiſſe cum P. Henſchenio ſtatuendum eſt. Venerabilis nuncupatione donatur non tam in Mſ. Remenſi, quam in Lobienſi, quem Molanus vidit; & in hoc poſtremo Chriſtianiſſimus præterea appellatur, ſicut & a Joanne Veronenſis Eccleſiæ presbytero & Manſionario, qui in Manuſcriptæ Imperialis Hiſtoriæ lib. 1. ejus meminit his verbis: Coronatus vir Chriſtianiſſimus Veronæ claruit, qui Vitam beati Zenonis mediocri ſtilo compoſuit. Hæc Vita antiquis Lectionariis inſerta legitur, uti in Tridentino Capitulari membranaceo & in duobus Vallicellanis III. & VII. eaque in uſu erat, antequam locupletiorem Vitam ſcriberet Monachus Zenonianus, de quo mox dicemus plura. Molanus in adnotationibus ad Uſuardum eam Lobiis ſe vidiſſe teſtatur: Lobii exſtat narratio Venerabilis Coronati Chriſtianiſſimi Notarii; & forte eo allata fuit a Ratherio Epiſcopo Veronenſi, qui ſæculo X. Lobiis ſe ſe recepit. Equidem cum hæc ſcripta a nobis fuiſſent, venerunt a Lobio litteræ ad Scipionem Maffejum, quibus in codice ipſa ejuſdem Ratherii manu exarato inter multa Sermo de Vita S. Zenonis Epiſcopi contineri traditur. Petrus Calo eamdem in ſua Collectanea conjecerat, ut P. Henſchenius in Mſ. Barberino adnotavit pag. 73. Boninus Mombritius viginti circiter annos ante ſæculi XVI. initium primus illam edidit tom. 2. Vitarum SS. Deinde an. 1653. tom. 5. Italiæ ſacræ ex Mſ. Abbatiæ S. Salvatoris Montis Amiati eamdem recuſit Ferdinandus Ughellius. Tandem e Mſſ. ſeptem P. Henſchenius ipſam inſeruit tom. 2. Aprilis pag. 70. Nos Remenſis codicis antiquiſſimi lectionem ſecuti plerumque ſumus. In hoc autem Mſ. ſicut & in Lobienſi per Ratherium ſcripto, hæc Vita inſcribitur Sermo, ſed minus proprie. Coronati vero ætate parum admodum de S. Zenonis vita, quæ nullo antiquiore documento prodita fuerat, univerſim cognitum, ac populorum memoria conſervatum fuiſſe ſatis ſuperque probat illud, quod ille nihil fere de Zenone ſcribat niſi miracula quædam pauca, & hæc ipſa vulgari traditione prolata, ut ex adnotatione 3. ſatis colliges: unde paucis vix attactis primo numero de vita Sancti, ſtatim ad miracula fit tranſitus, his ſub ejuſdem numeri finem perſcriptis: Audiant populi omnes, qui ejus cupiunt miracula; & rurſum in fine ex Mſſ. Henſchenii, Ughellii, & Mombritii: Ecce de multis ejus miraculis ego inutilis Coronatus Notarius quod compertum tenui &c. quæ tamen, uti a populo conſervata & relata, addititiis ſæpe fabellis infarta eſſe ſolent. Dum antiquiora & magis genuina non ſuppeterent documenta, hoc omittendum nobis non fuerat. Poſtremo adnotationes, quas in proœmio diſſ. 3. nos huic Vitæ appoſituros recepimus, pau-

cis

eis dabuntur, ex quibus incredibilia quædam, vel falſa ex populari rumore ſuſcepta & veris immiſta cognoſcentur, ſimulque palam fiet, quam puſilla auctoritate nitantur, qui ex hoc monumento Gallieno Imperatori coævum S. Zenonem inculcant.

II. *Hæc, quam Coronatus ſcripſit, S. Zenonis Vita ut primum apparuit in lucem, novitate ſua rapuit ſtatim & illexit hominum animos, qui nihil ad id uſque tempus de S. Epiſcopo litteris conſignatum legerant, & proinde illam judicarunt dignam, quam non ſolum in Lectionaria referrent, ex eaque antiphonas ſacrorum officiorum decerperent, ſed quam etiam quiſpiam ignotus Scriptor exponeret Rhythmo, quem, nullo licet verſuum diſcrimine, in Mſ. Capitulari ſæculi noni repertum communicavit Bartholomæus Campagnola ejuſdem Capituli Cancellarius, a quo alia item e Mſſ. Capitularibus oſtenſa nobis fuerunt. Hic autem Rhythmus cum eadem repetat, quæ Coronatus, Auctorque eadem ſæpe Coronati verba in Rhythmi formam deflectens, parum felici calamo uſus ſit, amanuenſemque ſit ſortitus valde negligentem, qui non nulla corrupiſſe videtur, & duas fortaſſis etiam ſtrophas (quot deſunt, ut totidem ſtrophæ totidem litteris alphabeti ſibi ab Auctore in Rhythmo lucubrando præſtituti reſpondeant) his, inquam, de cauſſis id generis Rhythmus haud imprimendus videbatur. At ut manifeſtum fiat, quæcumque de Gallieni ævo Zenonem attingente prodita ſunt litteris, ea a Coronato excepta fuiſſe; omittendum hoc antiquum ignotum hactenus documentum non putavimus, cujus Auctor Coronatum adamuſſim ſecutus apparebit, ut id ipſum de aliis quoque ſequioris ævi monumentis ſit judicandum.* Ignotas Patrias *legendum apud Coronatum, ut ex Remenſi codice edemus, hic hymnus probat. Juverit etiam quædam Italicæ linguæ ſemina ibidem deprehendere, uti particulam* perque, *quam Italice* perchè *efferimus, Notanda præterea erunt quædam præcipua, uti cum* Imperii, Imperium, *&c. pro* Imperatoris, Imperator *conſtanter ſcribitur.*

III. *Sequetur hiſtoria Translationis S. Zenonis, quæ nono ineunte ſæculo peracta fuit. Hujus hiſtoriæ Auctor, qui S. Zenonis Vitam præmiſit, monachum ſe prodere videtur, qui aliquamdiu in ipſo S. Zenonis monaſterio vixerit; inquit enim paullo poſt initium Vitæ :* Neque prætereunda ſunt, quæ religioſi viri, quibus cum ſtetimus, fidelibus oculis viderunt; *& hinc etiam peritum ſe in iis documentis oſtendit, quæ non niſi in eodem monaſterio legere potuerat: nec alia forte de cauſſa in ejuſdem cœnobii laudes eum excurriſſe credibile eſt, quam quod id plurimum ad ſe pertineret. Solum verba* quibus cum ſtetimus, *&* locus ille, *quibus ipſum S. Zenonis monaſterium intelligit, ſuſpicionem ingerunt, eum, cum hæc ſcriberet, eodem in monaſterio amplius non fuiſſe: quæ tamen conciliari cum ſuperioribus animadverſionibus ea ratione poſſunt, ſi dicamus fuiſſe quidem eum monaſterii Zenoniani monachum, at ſubinde in aliqua eidem Monaſterio ſubjecta cœnobiola migraſſe, ubi hoc opuſculum lucubrarit. His autem argumentis ducti, opuſculi memorati Auctorem, ut diſtingueremus, Zenonianum monachum appellandum cenſuimus, ne ne tamen hac de re, ſi quis contra ſentiat, velimus laborare. Ad ſtatuendum vero hujus Auctoris tempus, duo characteres manu ducunt.* Noſtros Imperatores *primo appellans, ſi Veronæ opuſculum ſcripſit, ut probabiliter credimus, vixiſſe ſe prodit, cum Verona ſub Imperatorum ditione eſſet, a qua ſubducta fuit ſub finem ſæculi XII. Dein poſtremum miraculum narrans, mentionem facit inventi Mantuæ Sanguinis Chriſti, qui bis inventus traditur, primum an.* 804. *& rurſus an.* 1049. *Vide Doneſmondi Hiſt. Eccl. Mant. lib. 3. pag. 139. & ſeqq. & pag. 195. & ſeqq. Cum autem ad primum tempus, quo forte S. Zenonis translatio nondum contigerat, illud miraculum poſt translationem patratum pertinere nequeat, & minus multo Monachi ætas, qui plurium Imperatorum dona poſt Pipinum S. Zenonis monaſterio tradita memorat; jam alteram ſanguinis inventionem poſtremum illud miraculum ſpectat. Equidem idem miraculum Auctor narrans, meminit* excelſæ turris, quæ ædificabatur: *hujus autem turris ædificari cœptæ tempus perſpicue docet inſcriptio in ejuſdem turris calce poſita, in qua ea anno* 1045. inchoata *notatur, quod cum an.* 1049. *dum adhuc ædificatio procederet, optime congruit. Itaque Monachi ætas inter medium XI. ſæculum, & ante finem XII. collocanda eſt. Quod ſi poſtremum ſaltem illud miraculum ex illis fuit, quæ religioſi, quibuſcum ſteterat, ſuiſmet oculis viderunt; æquius in*

finem

finem ſæculi XI. ipſius ætas referenda videtur. Hæc quidem duo Monachi opuſcula deſcripta leguntur in Mſ. Lectionario ſæculi XII. quod Bartholomæus Campagnola S. Cæciliæ Archipresbyter poſſidet. Quod ſi Zeno ille præpoſitus monaſterii, quem ob religionis & ſapientiæ meritum Salomonem agnominabant (ut in uno e miraculis proditur) eſt ille Salomon, qui memoratur in inſcriptione baſilicæ S. Zenonis ſculpta an. 1178. ac ſita in pariete, ubi inſigne vas porphyreticum ſervatur; ſequior aliquanto hujus Monachi ætas collocanda eſſet. At alius a Zenone præpoſito hic Salomon eſſe poteſt; & ſi in ordinem temporum miracula ab Auctore prodita ſunt, Zeno Salomon ab hoc memoratus, ante an. 1049. cum Mantuæ Chriſti ſanguis inventus eſt, poſtremumque Zenone intercedente miraculum contigit, vivere debuit. Sed de Monachi ætate ſatis. Translationis hiſtoriæ Auctor vitam S. Zenonis præmiſit, quæ e Coronato Notario in partem maximam ſumta, in Mſſ. S. Zenonis, & in ſacris officiis pro Coronati vita locum fere occupavit. Legitur ſcilicet multis in Mſſ. poſt ſermones S. Zenonis in Tolentinate, Zenoniano, Pompejano, ac in duobus item Vaticanis 1233. & 1234. quorum notitiam nuper habuimus, ac præterea in Mſſ. alterius generis Muſelliano, Saibanteo, Maffejano, &, ut mittamus alios codices, in Lectionario Bartholomæi Campagnolæ, ac in altero Monialium S. Mariæ de Campo Martio. In Lectionario Campagnolæ, cum ad marginem octo numeri appoſiti cernantur, Vita in acto lectiones diviſa apparet: in Mſ. autem Monialium ordinis S. Franciſci in lectiones novem Vita, & in totidem Translatio diſpertita legitur: ubi tamen advertendum eſt, in id generis libris omiſſo Auctoris prologo, qui in aliis Mſſ. legitur, Vitæ initium aliud eſſe in Mſ. Monialium, in Mſ. Campagnolæ aliud, illud autem, quod proſtat in Mſ. Monialium, idem omnino reperiri in alio Lectionario Briniano, cujus meminit Scipio Maffejus pag. 316. Hiſt. Diplomaticæ, nec non in Lectionario Vallicellano ſignato num. III. quod ſæculo XIII. ſcriptum exiſtimatur, atque in pervetuſto Lectionario membranaceo, quod in archivio Capituli Eccleſiæ Tridentinæ ſervatur: quæ tamen tria Lectionaria S. Zenonis Vitam a Coronato, non autem a Monacho ſcriptam exhibent. Hanc Monachi Vitam eadem e Coronato repetentem recudere nimium eſſet moleſtum. Satis itaque erit monere, quæ Monachus præter Coronatum adjecit. Non Gallieni Imperatoris ſolum, ſed S. Dionyſii Romani Pontificis etiam temporibus Zenonem florentem prodit, & miraculum referens, quo filia Gallieni a dæmone liberata fuit, non nulla fuſiori calamo addit, uti illud trium piſcium, quos S. Epiſcopus e piſcando redux, legatis ab Imperatore miſſis dono dedit, & quarti per eoſdem ſublati, qui cum ceteris coqui non potuit. Mortuum fluvio abreptum vitæ redditum memorat, cujus miraculi, a Coronato licet prætermiſſi, teſtimonium profert Anonymus Pipinianus, ut nos ex duobus Mſſ. reſtituimus. Tum Sanctum inducit loquentem, deſcripto pro prima concione toto tractatu 32. lib. 2. & fragmento tractatus 42. ejuſdem libri, pro ſecunda autem initio & fine tractatus 6. lib. 1. Tandem multa ſub vitæ exitum ab eo ad ſuos dicta fuſe commemorat, eumdemque, quem Gallieno ſupparem fecit, obiiſſe prodit en editione Maffejana Pridie Idus Aprilis anno Domini tercenteſimo primo; quæ tamen anni adnotatio cum in codice Bartholomæi Campagnolæ nec non in Muſelliano deſit, in Pompejani autem margine appoſita poſteriori manu legatur; eam non ab ipſo Monacho auctore ſcriptam, ſed ex margine in textum aliquorum Mſſ. irrepſiſſe ſatis credibile eſt, uti legitur in eo, quo Maffejus eſt uſus, nec non in Vaticano 1233. Heic vero adnotare obiter libet, quod ſi etiam ab aliis hæc adnotatio adjecta fuit, ut probabilius videtur, & in aliis etiam aliorum inferioris quidem Auctorum codicibus eam nos legiſſe meminimus (uti in opere Mſ. Saibanteo 658. quod Blaſius Roſſetus de Epiſcopis Veronenſibus ad Petrum Lippomanum inſcripſit, ubi in Zenone hæc habet: Obiit egregius Pontifex & Pater patriæ die ſabbati Pridie Idus Aprilis anno a Chriſto nato CCCI. & ſimiliter in antiquiore Mſ. Monaſterii S. Zenonis ſcripto circa medium XV. ſæculum, in catalogo SS. Epiſcoporum Veronenſium hæc alterius poſterioris manus adnotatio legitur: Moritur an. 301. cujus corpus requieſcit in ea) non omnino conſtans igitur extitit de ætate S. Zenonis Gallieni imperium attingentis ſententia, quin alii aliter ſenſerint. Hinc etiam in Mſ. Bibliothecæ Muſellianæ, qui inter cetera Ferreti carmen continet, quod exinde in Rerum Italicarum tom. 9. editum eſt, S. Zeno Vero-

nen-

Digitized by Google

nenſis Eccleſiæ Epiſcopus octavus circa annum 322. *vixiſſe traditur ab Auctore operis, quod ducentarum urbium brevem notitiam exhibet; ubi cum Irenæi Pacifici (non illius veteris Archidiaconi, ut non nulli crediderunt, ſed alterius multo poſterioris, quem* Manſionarium Eccleſiæ majoris Veronæ *appellat) Lexicon quoddam, & Chronicon allegatur; tum vero non ſatis perſpicitur, utrumquæ de S. Zenone traduntur ad ipſius teſtimonium ex Lexico ibidem recitatum pertineant, nec ne. Præterea duos ſæculi XV. Auctores reperimus, qui S. Zenonem quarto ſæculo viventem, & Ambroſii coævum prodidere, nimirum Flavium Blondum, qui in Italia Illuſtrata regione 9. illius ſcripta* Ambroſianam, quam imitatus eſt, eloquentiam redolentia *pronuntiat, & S. Bernardinum Senenſem, qui ſerm. 47. art. 2. cap. 3. pag. 244. tom. 1. edit. Lugdun. lepidum quoddam * exemplum recitans, quod S. Zenoni attribuit, hunc* S. Ambroſii clericum *ante Epiſcopatum vocat: quæ duo teſtimonia etſi Zenonem, quam par eſt, juniorem efficiant; ad oſtendendum tamen, ſæculi XV. de S. Zenonis ætate ſententiam non eam fuiſſe, quæ illum Gallieno imperante vixiſſe prædicat, multum conferunt. Sed ut ad Zenonianum Monachum revertamur, ſi quis ea, quæ paullo ante indicavimus, & apud Coronatum non leguntur, penes ipſum Monachum legere cupiat, adire poterit Hiſtoriam Diplomaticam Maffeji noſtri: qui hujus Monachi opuſculum Zenonis Vitam ac Tranſlationem complectens, inter aliquot monumenta integrum edidit, omiſſis poſtremis miraculis, quæ ab Henſchenio ex Petri Calo Collectaneis edita fuerant. Nos ſolam Tranſlationis hiſtoriam, quæ in Coronato deeſt, cum duobus Mſſ. Muſelliano & Pompejano collatam & ſuppletam dabimus. De hac Tranſlatione fuſius dictum nobis eſt diſſ. 3. cap. 3. ubi Monachus antiquiori aliquo documento uſum conjecimus, etſi non nulla minus credibilia vel fabuloſa ex vulgi fama adjecerit, uti illud de merula; cui fabellæ occaſionem dediſſe antiquam chriſtianam lucernam ex metallo, in columbæ formam in ſubterraneo Melſinenſis eccleſiæ ſervatam, de qua vulgus adhuc fabulas nectit, Marchio Maffejus ſatis probabiliter collegit pag. 329.*

IV. *Cum porro poſt Zenonianum Monachum* Miracula S. Zenonis *ex metro carmine Jacobus presbyter ſcripſerit, in quibus præter ea, quæ ab eodem Monacho recenſentur, adduntur alia tria, quæ ſubinde evenerunt; ne quid deſiderari queat, quod ad Zenonem pertineat, fragmentum illud, quod tria hæc miracula continet, ſubjiciemus. Hunc autem Jacobum presbyterum auctorem eſſe ſæculi XV. manifeſtum fit ex ſecundo, quod adferremus, miraculo, ubi mentionem facit litis, quam quidam Veronenſis apud Senatum Venetum proſecutus, in ea victoriam obtinuit: hinc enim Veronam jam id temporis ſub Venetæ Reipublicæ ditione fuiſſe liquet, quod non niſi ſæculo XV. accidit. Ex his etiam conjici poteſt, Benedictum & Catharinam Saracenam, quos tertium miraculum memorat, eſſe parentes, vel conſanguineos ejus Antonii Zenonis Saraceni, quem ex Veronenſi clerico Sixtus IV. Archidiaconum elegit an. 1475. ex documento apud Ughellium p. 945. Jacobi porro integrum carmen conſtans ex verſibus 244. in tabula inſcriptum olim fuerat; tum a Patre Cherubino Lazzaronio editum in libro, cui titulus* Paſtor Veronenſis, *nec non ab Henſchenio tom. 2. Aprilis pag. 76.*

V. *His monumentis ad vitam & miracula S. Zenonis pertinentibus ſubjicemus Miſſas & alia ad diurnum nocturnumque officium ſpectantia, quæ S. Zenonis propria*

* S. Bernardini verba heic apponenda ducimus, cum exemplum nullo alio documento, quod ſciamus, indicatum proferant: non quod ei, falſæ ſaltem de diſcipulatu S. Ambroſii hypotheſi innixo, fides habenda ſit, ſed ne quid, quod ad S. Zenonem pertinet, ab aliis memoratum prætermittamus. *S. Zeno Epiſcopus Veronenſis*, inquit, *cum eſſet B. Ambroſii clericus & adoleſcentulus ſanctus & purus, beatumque Ambroſium ſequeretur per civitatem, cum eſſet morum gravitate maturus, inſolita levitate riſum fecit. Quod cum advertiſſet S. Antiſtes, & miratus, cauſſam levitatis quæſivit. Cui innocens adoleſcentulus ait: Vidi, Pater, dæmonem ſuper caudam illius mulieris, quæ nos anteceſſit, dormientem. Dumque illa, ut in tranſitu illo lutoſo inficeretur, caudam levaret, dæmon dormiens in lutum devolutus eſt, totumque coinquinatum proſpicit eum. Quod conſiderans S. Ambroſius, munditiam cordis & perſpicacium intellectus in clerico ſuo cognoſcens, Deo gratias egit, ſeque talem perſpicacium in videndo dæmonem non habuiſſe humiliter recognovit.* Hinc forte S. Epiſcopus Zeno ridenti vultu inſculpi & pingi ſolet.

pria in liturgicis libris reperimus, de quibus indicare quædam neceſſe eſt. Miſſas ſeu nacti ſumus. Prima legitur in tribus Mſſ. vetuſtis libris Sacramentorum Veronenſis Eccleſiæ in Capitulari bibliotheca cuſtoditis, quorum unus inter ceteros integer & perdiligenter elaboratus, cum in quadam oratione Regem noſtrum Othonem nominet, ante undecimum ſæculum ſcriptus agnoſcitur, miſſamque S. Zenonis primo loco, & aureis litteris elegantiſſime deſcriptam exhibet. Eadem miſſa at ſine præfatione & oratione ultima, invenitur etiam in alio libro Sacramentorum cujuſdam ſcholæ S. Mariæ de Domo nuncupatæ pag. CIII. die XII. Aprilis, qui liber ex non nullis characteribus exaratus apparet ſæculo XI. Etenim pag. II. deſcribitur paſchalis tabula, quæ cum incipiat ab anno 1064. circa eumdem annum ſcripta cenſeri poteſt: ut ſimili ratione Venerabilis Cardinalis Thomaſius pag. 40. tempus conſtituit, quo Mſ. Antiphonarium bibliothecæ Angelicæ Auguſtinianorum lucubratum fuit. Equidem in margine ejuſdem paginæ recentiori charactere adnotatio appoſita legitur, in qua ſit mentio Pecorarii, qui fuit Veronæ Poteſtas anno 1223. his verbis: Anni Domini duceati mille erunt viginti & tres, cum ille regit Veronam. Hæc quoque miſſa continetur ſine præfatione pariter & ſine ultima oratione in alio Miſſali Capituli Veronenſis ſcripto ſub finem ſæculi XII. & ponitur die VIII. Decembris ſub hoc titulo: Dedicatio S. Zenonis, nec in eo Miſſali aliæ Miſſæ alibi uſpiam de S. Zenone reperiuntur, propterea quod cum hæc dies VI. Idus Decembris prima ſit ex illis tribus, quæ S. Zenoni conſecratæ ſunt (Miſſale enim incipit ab Adventu) hæc eadem miſſa aliis quoque diebus legebatur. Exſtat quoque Miſſale Mſ. ſæculi XIV. circiter, pertinens ad Monaſterium S. Zenonis majoris, in quo quatuor miſſæ ejuſdem Sancti exhibentur, nimirum tres pro tribus diebus feſtis, una pro die Depoſitionis, altera pro die Tranſlationis, tertia pro die Ordinationis, quarta vero nulli feſto adſignata, communis ſatis preditur. In hoc autem prima hæc miſſa diei Depoſitionis attribuitur cum titulo Depoſitio S. Zenonis. Itaque hæc prima Miſſa manuſcriptis in ſeu libris Sacramentorum Veronenſis Eccleſiæ continetur, ac proinde illa eſſe cognoſcitur, quæ univerſim in noſtra Eccleſia adhibita fuit. Miſſam ſecundam in Translatione S. Zenonis in ſolo Mſ. Miſſali Monaſterii Zenoniani reperimus. Miſſa vero tertia in Sacramentario ſæculi X. Othone Rege, ut antea diximus, ſcripto, & die quidem VI. Idus Decembris legitur, cui præfigitur inſcriptio: VI. Idus Decembris Natalis S. Zenonis; cum tamen ea die in Calendario præmiſſo adnotetur: S. Zenonis Confeſſoris & Epiſcopi dedicatio. Reperitur etiam multo emendatior in laudato Miſſali monaſterii S. Zenonis cum hac inſcriptione: In feſto S. Zenonis in Adventu Domini noſtri Jeſu Chriſti. Hæc eadem Miſſa per errorem V. Idus pro VI. Idus Decembris adſignata, eodem titulo, qua in Capitulari manuſcripto, habetur etiam in codice Vaticano 3806. qui auro minioque conſcriptus, uti judicatur, ſæculo circiter IX. hanc inſcriptionem præfert: Liber Sacramentorum expoſitus a S. Gregorio Papa Romano, editus ex authentico bibliothecæ cubiculi: & hunc codicem eum fuiſſe credimus, quo uſus eſt Angelus Rocca, cum Sacramentarium Gregorianum ex antiquiſſimo, uti vocat, Mſ. Vaticano in Romana S. Gregorii editione publicavit, ubi ſane eodem errore eadem S. Zenonis Miſſa V. Idus Decembris legitur tom. 5. pag. 265. Hinc porro colligitur, hanc Miſſam, erroribus licet non nullis vitiatam, valde antiquam eſſe, & ab aliis etiam Eccleſiis, ubi S. Zeno colebatur fuiſſe ſuſceptam. In hac autem Miſſa adnotandum præcipue eſt, quod S. Zenonis pontificatus memoratur, ac ſi ea die S. Epiſcopi ordinatio celebraretur. Quartam Miſſam ſuppetit idem Miſſale monaſterii S. Zenonis, quæ communis fuiſſe cognoſcitur; tum quod nullo titulo prænotata, nulli diei nullique feſto adjudicatur, tum etiam quod prima ejus oratio Propitiare in alio Mſ. ejuſdem monaſterii S. Lupicino Epiſcopo Veronenſi in S. Zenonis baſilica ſepulto attribuitur; & in Mſ. Capitulari XIII. ſæculi, qui lectiones, orationes, & antiphonas de Sanctis & per annum recitandas exhibet, eadem oratio legitur ante commune Confeſſorum cum hac inſcriptione: S. Zenonis vel alterius oratio. Quinta Miſſa in uno Mſ. ſcholæ S. Mariæ de Domo inter Sanctos Decembris deſcripta, ſpectare cognoſcitur ad diem octavam ejuſdem menſis. Antequam a Veronenſi Eccleſiæ Miſſis ad alia tranſimus, ſubjicientur reliqua in Miſſis dicenda, quæ ex Mſ. toties laudato Zenoniano tribus prioribus

Miſſis

Miſſis ſubjecta, *iiſdem videntur fuiſſe communia. At monachorum apparent propria; Eccleſia enim Veronenſis alio introitu &c. uſa cognoſcitur ex Carpſo pluries memorato*, *qui ad diem depoſitionis hæc habet :* Ad introitum. a. (*ideſt antiphona*) Protexiſti me Domine: p. (*ideſt pſalmus*) Exaudi or. cum *deprecor:* all. de reſurrectione. all. all. ℟. (*reſponſorium*) Sancte confeſſor Zeno: off. (*offertorium*) Poſuiſti Domine. co. (*communio*) Lætabitur juſtus. *Hæc excipiet Miſſa Ambroſiana*, *quam excerpſimus ex Miſſali Ambroſiano edito a Jacobo Pamelio tom. 2. Liturgicon Eccleſiæ latinæ pag. 438. nec non ex aliis tribus Miſſalibus Ambroſianis editis an. 1522. 1548. & 1560. P. Joſephus Blanchinius*, *qui pro ſua eximia in Patronum noſtrum pietate in procurandis tranſmittendiſque ad nos variis documentis ex non nullis ſacris codicibus*, *Romanis præſertim*, *naviter laboravit*, *hanc ſextam Miſſam reperiri ſignificavit in Mſ. Vaticano Palatino 506. ſcripto circa ſæculum XIII. cui hic eſt titulus :* Miſſale Yemale & æſtivum Ambroſianum ad honorem beati Maurilii, *qui natione Mediolanenſis*, *S. Ambroſii diſcipulus fuiſſe traditur. Hunc autem codicem pertinuiſſe ad Eccleſiam Andegavenſem duo ſuadent. Primum in præfixo Calendario die 13. Septembris hæc leguntur:* Depoſitio S. Maurilii Epiſcopi & Confeſſoris. Et jacet in Civitate Andegavenſi, quæ eſt in confinibus inter Franziam & Britaneam, cujus eſt iſtud Miſſale. *Dein in calce libri recentiori manu hæc adnotatio appoſita eſt :* Ego presbyter Gervaſius de Bruzano Cappellanus Eccleſiæ S. Maurilii, & Maziconius Sanctæ Mariæ Majoris devovo hoc meum Miſſale eccleſiæ Sancti Maurilii pro utilitate canendi Miſſam, eo tenore, ut officiales presbyteri hujus eccleſiæ ſemper habeant memoriam hoc parum beneficium factum a me, & non ſit licentia alicui Epiſcopo, ſacerdoti, nec viciniis donandi, vendendi, pignorare, nec tranſmutare *&c. ex quibus in uſu ejuſdem Andegavenſis Eccleſiæ hoc Miſſale fuiſſe videtur. Heic autem illud præterea adnotare libet*, *duas primas hujus ſextæ Miſſæ orationes legi in Breviario Ambroſiano anni 1549. Addemus tandem orationes tres*, *quæ in tribus feſtis S. Zenonis in Collegio Canonicorum Regularium S. Auguſtini* Reichenhall *nuncupato nunc quoque recitantur*, *& ex antiquis Miſſalibus videntur exceptæ*, *ut diſſ. 5. cap. 4. §. 3. monuimus.*

VI. *De Miſſis hactenus. Ad officium vero quod attinet*, *primum dabimus antiphonas cum reſponſoriis ex Mſ. Capitulari ſæculi circiter X. quæ eædem in Mſ. ſæculi XV. Monialium S. Mariæ de Campo Martio continentur*, *indicanturque etiam in Carpſo : in quibus*, *ſi quid erit diverſum*, *in ſubjectis adnotationibus innuetur. Dein ex alio Mſ. Capitulari ſæculi X. breves lectiones & hymnos duos S. Zenonis proprios*, *ac noſtra in Eccleſia uſitatos ſubjiciemus. Tum ex Mſ. monaſterii S. Zenonis ſæculi XV. tres hymnos addemus; qui Benedictinis Monachis uſui fuere*, *& hi ſunt*, *qui paucis mutatis nunc in Veronenſi officio adhibentur: tertium vero e duobus Mſſ. Breviariis Monialium S. Luciæ jam promulgatum ab Editoribus Veronenſibus*, *codicibus tractatuum S. Zenonis præmiſſum Barthius perperam credidit lib. 2. Adverſ. cap. 22. & lib. 14. cap. 20. Alium ſubinde edemus hymnum*, *qui in Mſ. Vaticano 1235. S. Zenonis tractatibus ſubjectus legitur. Orationem porro in Veronenſis Eccleſiæ officio recitari ſolitam haud dabimus; hæc enim etſi in laudatis Mſſ. non indicetur*, *ex alio tamen Mſ. Capitulari*, *qui orationes ad horas continet*, *& ex Martyrologio Monialium de Campo Martio colligitur fuiſſe oratio* Deus qui nos, *quæ in prima Miſſa ſecundo loco deſcribitur. Monachos vero Zenonianos primam orationem cujuſque Miſſæ pro quoque feſto propriam inter officia diviſſe cognoſcimus ex duobus Mſſ. qui ad officia ſacra monaſterii Zenoniani ſpectant. Tandem dabimus antiqua ſuffragia de S. Zenone*, *ac alia non nulla; quæ unde ſumta fuerint*, *ſuo loco dicemus.*

SERMO VENERABILIS

CORONATI NOTARII

DE VITA

S. EPISCOPI ET CONFESSORIS

ZENONIS.

I. IN diebus illis [1] in provincia [2] Italia, in Civitate Verona, in qua beati Zenonis acta claruerunt, [3] evolvimus tanti viri virtutes. Sic enim eſt humana mens ad inveſtigandas Sanctorum vitas, tamquam quis ille ſitiens ardore ſolis aduſtus, concupiſcat fontium fluenta, aut quis deſideratiſſimum nuntium audire cupiat, vel etiam quis deliciarum epulis enutritus, in quodam longinquo itinere poſitus, ad rem pervenire ſuæ mentis ſatietatem cupiat. Ita & ego tanti viri, quamvis ad omnia quæque egit vel in converſatione vel etiam in miraculis, explere non valeo; attamen quantum adtingere pro parte poſſum, enarrare non deſiſto, ne quis ille lector deroget, aut audiens legentem deſidioſo animo detrahat, cum ſcriptum ſit: *Qui retribuunt mihi mala pro bonis, detrahunt mihi.* Et quia ipſe Dominus dixit bona operantibus: *Priuſquam te formarem in utero novi te, & antequam exires de ventre ſanctificavi te.* Ille enim a cunabulis benedictus, & [4] a ventre ſanctificatus erat, & ad hoc pertingere meruit, ut per vitam ſanctam paſtor in populo eſſe mereretur; & ideo quia in omnem terram exiit ſonus converſationis ejus, & ſanctitas emicuit: audiant populi omnes, qui ejus cupiunt miracula.

II. Erat enim ſedens in [5] monaſterio in ſecretiori parte in oppido Veronenſi, continuis jejuniis & crebris orationibus a Domino petens, ut ſibi dignaretur aditum prædicationis

1 Ab hoc diſcrepat prologus apud Ughellium & Henſchenium, qui poſtremus obſervat, eumdem in pleriſque Mſſ. diverſa phraſi, ſed abſque ullo hiſtoriæ detrimento proponi. Lectio prologi apud Mombritium ad Mſ. Remenſem plerumque accedit.

2 Apud Mombritium perperam *Tuſcia*.

3 Cave, ne ex hac voce *evolvimus* ſcriptum aliquid ante Coronatum exiſtimes de Zenonis geſtis, unde is, quæ litteris conſignavit, ebiberit. Nam prætorquam quod incertum eſt, an hic prologus ipſius Coronati ſit, cum in aliis Mſſ. & editis nihil tale legatur, *evolvimus* pro *deſcripſimus* ex barbaro quodam loquendi genere poſitum videtur, ut ex contextu colligi poteſt. Ceterum in proœmio apud Ughellium tom. 5. Italiæ Sacræ pag. 680. alia prorſus ratione nihil ſcriptum palam proditur, niſi in populi mentibus, e quibus tantum eruta, ſeu (ut memorato verbo utamur) *evoluta* apparent, quæ in hanc Vitam Coronatus conjecit. Integro ejus proœmii verba heic appendimus, cum præterea ſatis inſinuent, confirmentque, quæ alibi diximus, nihil de S. Zenonis virtutibus proditum fuiſſe, ſed de miraculis tantum, de quibus tamen ipſa ſola populi memoria ſupererat. *B. Zenonis Veronenſium Præſulis, licet omnia miracula, quibus claruit, idonei non inveniamur poſſe vobis narratione tradere competenti, magis tamen ut videretur ratum eſt, ut ſermonis offenſa ſerie, aliqua eo ex dicamus, quam tacitis virtutibus ejus, unde quondam ſatis micuerat, ignorantia tenebris habeatur obſcurus. Scimus quippe, cum Sanctorum cunctis jure deberi, ſed multo magis humanis obſequiis honorari, cum populorum intellectui ejus facta ſcripta fuerint, qua debeant recitari.*

4 Hæc apud Ughellium deſunt: ſimilia tamen apud alios leguntur, quæ nemini docto perſuaſum iri confidimus.

5 Monaſterium hoc, de quo pluries inferius mentio fiet, ſi Coronato credendum ſit, multis monachis una cum S. Epiſcopo degentibus frequens erat. Monaſteria autem cum non niſi quarto ſæculo cœperint, Gallieni imperio non conveniunt. Neque vero IV. ſæculo S. Zenonem in monaſterio degiſſe putamus. Licet enim mulierum monaſterium Veronæ id temporis per Zenonem fuerit conditum, uti diſſertatione 3. cap. 1. §. 3. oſtendimus: nihil tamen de monaſteriis virorum traditum accepimus: nec Epiſcopus tamquam monaſterii Abbatem ſe geſſiſſe, ſed cum ſuo clero ad ſummum extitiſſe dici poteſt. Neque op-

t 2 ponat

nis in populos aperire. Denique ad convertendos in Chriſti amorem animos hominum de die in diem deditus erat. Revera quia in ipſo Spiritus ſanctus doctor erat, ſicut ipſa veritas per ſe loquitur dicens: Non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis. Et illud: Ego ſum paſtor bonus, & animam meam pono pro ovibus meis. Ita ergo in ſermone affabilis erat, & in manſuetudine, & in habitu mitis, ut Deus in ipſo conlaudaretur ab omnibus venientibus ad ſe; & ita alacer, ut mox relictis idolis Domino Jeſu Chriſto crederent.

III. Per idem vero tempus cum juxta civitatem Veronam, quæ in propinquo erat itinere, egrediente eodem viro a monaſterio, in fluvio Atheſi piſcationem [6] dum ageret, erectis ſurſum oculis vidit de contra quemdam hominem, in plauſtro ſedentem, bubus ſubjunctis mergi in flumine. Tanta enim velocitate ferebatur; ut omnibus demonſtraretur diaboli arte fuiſſe geſtum. Et quidem Sanctus vir, elevans oculos dum vidiſſet, cognovit hoc factum diaboli eſſe. Elevata ſurſum manu fecit ſanctæ Crucis ſignum frequenti vice dicens: Revertere retro Satanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. Quod ſignum diabolus ut vidit, evanuit velut fumus, ita ut clamoribus ac ſtridore nefando, quaſi de alta rupe inruperit, dicens: Etſi quidem nunc me non permittis animas hominum lucrari, tamen paratus ſum in patrias [7] ignotas, quæ circumquaque ſunt, ire ad impedimentum tuum. Tunc Sanctus Dei Zeno ait: [8] Non te permittat Dominus agere adverſus ſervum ſuum.

IV. His ita actis, cum ululatu & clamore diſceſſit. Feſtinans dæmon ingreſſus eſt [9] domum Palatii Gallieni, comprehenſam filiam ejus, quæ eo tempore parentibus [10] unica erat, cœpit crudeliter vexare. Tunc miſerabilis pater ſimulque tota domus regia in triſtitiam verſa cruciatu affligebantur, eo quod ſic crudeliter ſuffocaretur. Quæ dum crudeli vexatione correpta eſſet, cœpit per os infantulæ [11] Imperatoris filiæ dæmon clamare dicens: Non egrediar a corpore iſto, niſi Zeno Epiſcopus, venerit, ac per ipſius imperium egrediar. Mox vero ut hoc Imperator Gallienus audivit, miſſis apparitoribus ad perquirendum Sanctum virum, cœpit ſollicite inveſtigare. Tunc ex juſſu Imperatoris milites pergunt ad virum Dei. Ille enim ſedebat ſuper lapidem, qui in proximo monaſterii erat, & piſcabatur in flumine.

Venien-

ponat quis, in *Actis SS. Firmi & Ruſtici monaſterii* eſſe mentionem, in quo S. Proculus S. Zenonis prædeceſſor ſub ipſam Diocletiani & Maximiani perſecutionem latitaſſe proditur: nam ibi monaſterium locum remotam ſignificat, in quo unus ſolitariam vitam exigebat: quam antiquam ſignificationem Ducangius ex S. Hieronymo, Caſſiano, & aliis confirmat. Oratoria etiam privata monaſterii nomine nuncupata Marchio Maffejus ex Agnello animadvertit. Heic autem Coronatus monaſterii nomen ingeſſit ea forte de cauſſa, quod illi eccleſiæ, in qua ſacrum Corpus ante translationem ſuo ævo quieſcebat, monaſterium adjaceret, quod, ut vulgus eſt ad antiquitatem prætexendam pronus, ipſe S. Zeno condidiſſe & incoluiſſe diceretur; & cum ætate poſteriori plures ex iis, qui huic monaſterio ſe devoverunt, in S. Epiſcopi honorem Zenones appellarentur, Coronatus paullo poſt, ex vulgari certe fama, plures ejuſdem nominis monachos una cum S. Zenone in eo monaſterio viventes prodidit n. 4.

6 *Hinc* S. Epiſcopus pingi ſolet cum piſce, qui e paſtorali baculo vel ex piſcatoria arundine pendet. Neque id omnino rejiciendum. Forte enim paupertatem excolens, ut patet ex tract. 44. l. 2. n. 2. piſcatione, ſicut Paullus labore manuum, victum quærebat, illud forſitan recolens, Apoſtolos adhuc poſt Chriſti reſurrectionem, piſcandis piſcibus, Domino quoque approbante, operam impendiſſe.

7 *Notas* apud Mombritium, Ughellium, Monachum Zenonianum Coronati exſcriptorem, & in omnibus Mſſ. ab Henschenio laudatis. In Remenſi autem *notas* quidem erat, ſed eodem charactere ſuperadditum fuit *ig.* ut *ignotas* legeretur.

8 *Nenne* in Remenſi perperam: ex aliis editis correximus.

9 *Palatium* inter Tridentum & Veronam in Antonini Itinerario memoratum, in quo quidam præeſſet *Gallienus*, intelligi hoc loco poſſe conjecimus diſſertat. 1. c. 3. §. 4. Tum *domus Palatii* erit *domus* ejus Gallieni, qui in *Palatio* illo præſidebat.

10 Gallieni Imperatoris binos filios plures memorant: filiam autem ex inſcriptione Gruteriana pag. 275. tantum cognovimus. Cum porro hanc filiam Coronatus ita *unicam* ter appellet, ac ſi tum præter illam Gallienus nihil prolis habuerit; id ſane de Imperatore Gallieno verum eſſe non poteſt, qui, eo quo tempore Imperator fuit, ad mortem uſque filios in Scriptoribus & in nummis inſcriptionibusque memoratos habuit. Hac ergo *filia unica* notatio, ſi vero aliquo fundamento nititur, alium ab Imperatore Gallienum palam adſtruit.

11 In ceteris Mſſ. & editis plerumque *Regis*,

Venientes vero milites, quia inſcius illis erat, cœperunt ſollicite interrogare ſanctum Dei Sacerdotem dicentes: Quis es tu homo Dei? Indica nobis, ſi vidiſti Zenonem Epiſcopum, quem nos ex juſſu Imperatoris perquirimus. At ille reſpondit dicens: Quamvis [12] plura ſint nomina in monaſterio noſtro de nomine iſto, quem vos dicitis; tamen quod miſſi eſtis dicite. Ego enim, quamvis tantillus, ſervus tamen Chriſti ſum, Zeno vocor. Tunc vero conferentes milites ad invicem dicebant inter ſe: Quid multa conloquimur? Indicemus pro qua re miſſi ſumus ad virum iſtum. Reſpondentes vero dixerunt: Rogat te Imperator, & te vult videre. Reſpondit Zeno: Quid meam vult humilitatem videre Imperator, qui omnium Chriſtianorum inimicus eſſe non deſiſtit? At illi dixerunt: Ita enim rogat te Imperator, ut filiam ipſius, quæ a dæmonio vexatur, ſanam reddas, quæ unica illi eſt. Ille vero dixit eis: Dominus Jeſus Chriſtus omnipotens eſt. Ite, inquit, ecce ego ſubſequor vos, quia Dei mirabilia oportet ut omnibus manifeſtentur. Quo dicto abjerunt milites.

V. [13] Exſurgens vero ſanctus Sacerdos fecit orationem, & perrexit ad Palatium, ubi cruciabatur & affligebatur pro ſua filia Imperator: [14] quo S. Dei Epiſcopus, dum iter ageret, ante pervenit, quam hi, qui miſſi fuerant milites. Facto vero Crucis ſigno, ingrediente Chriſti Sacerdote Palatium, cœpit mox per os infantulæ dæmon clamare dicens: Ecce tu Zeno veniſti ad expellendum me, & ego propter tuam ſanctitatem ſtare non poſſum. Quo dicto tenens Sacerdos manum puellæ [15] dixit: In nomine Domini Jeſu Chriſti præcipio tibi, exi ab ea dæmon. At ille publica voce cœpit clamare dicens: Etſi hinc a te expulſus fuero, eo Veronam: invenies me & eos, in quibus habitem, ſtantes in platea exſpectantes te. Chriſti itaque Sacerdos ſanam reſtituit Imperatoris filiam.

VI. Quod vero factum ut vidit Imperator Gallienus, admiratione comprehenſus, [16] coronam regalem, quam capite ſuo geſtabat, ſancto Sacerdoti obtulit dicens: Tali medico, qui ſanam unicam filiam meam reſtituit, nullis aliis muneribus placere poſſum, niſi ei ipſam, quam habeo, coronam meam offeram. Quod factum dum gereretur, videns multitudo populi, qui ad Palatium convenerat, ab errore converſa gentili crediderunt in Chriſtum Jeſum Dominum noſtrum petentes Sacerdotem Chriſti, ut docerentur viam ſalutis, & baptiſmum in remiſſionem perciperent peccatorum. At ubi Sacerdos accepit coronam Imperatoris, ſtatim diſtribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelſa, ipſi referatur & gloria.

VII. His ita geſtis petiit beatiſſimus Zeno, ut ei licentia tribueretur, omnia idola deſtruendi, & in Chriſti nomine eccleſias fabricandi. Cujus precibus [17] adquievit Imperator omnibus, [18] quæ ille popoſcerat. Poſt hæc ingreſſus Sacerdos Veronam civitatem intrepidus prædicabat in Chriſti nomine verbum, ut diaboli idola deſtruerentur, & in Chriſti nomine conſtruerentur eccleſiæ. Quo facto multitudo populi paganorum ſæviens inceſſanter agebat, ut impedimentum Chriſti famulus pateretur. Sed vigilans in ſuis ſervis Chriſtus vincebat mendacium, quod pura fides tenebat in corde.

VIII. Perfectis igitur his agebat ſalutaria pro populi interceſſione, quod ab ineunte ætate in Chriſti amore ſolitus erat. Qui dum hoc inſtanter ageret; Dei voluntate non multo poſt receptus in pace eſt. Et quia in miraculis omni populo claruit, in honore Dei & in ipſius ſancti Sacerdotis [19] quidam ex genere Gallieni fecit Sancto nomini ipſius baſilicam haud procul a fluvio, ubi nunc ſanctum ipſius corpus requieſcit, qui etiam venerabilis locus in Chriſti nomine miraculis coruſcat.

IX. Poſt

gis, & deinceps *Rex* &c. ſcribitur.

12 Apud Ughellium *plures ſint homines*. vide adnot. 5.

13 *Exſurgens ſanctus Sacerdos . . perrexit ad Palatium*: ac ſi paullulum a Veronenſi urbe diſtaret, quod conjectationem noſtram adnot. 9. indicatam confirmat.

14 Legebatur in Remenſi *quia*: ex Ughellio emendavimus.

15 Sic ex Henſchenio: in Remenſi *dicens*.

16 Gallieni ætate Imperatores pretioſam coronam nondum ſumſerant, ac multo minus in capite geſtabant, de quo vide laudatam diſſertationem 1. cap. 3. §. 4.

17 Ethnicumne Imperatorem huic rei acquieviſſe credibile eſt? Fabulam eadem paragrapho 4. oſtendimus.

18 Ita apud Henſchenium: in Remenſi *quod*.

19 *Quidam* ex Mombritio & Henſchenio adde-

IX. Poſt vero aliquod tempus apud eamdem Veronenſem urbem cum [20] die Sancti natalitii ipſius devote populus una cum clero vel ſacerdotibus ad Miſſarum ſolemnia conveniſſent, fluvius Atheſis, ubi ſuper ripam ejus reconditum eſſe dignoſcitur corpus, ſubito tanta inundatione excrevit, ut aqua fluminis uſque ad feneſtras, vel tectum aſcenderet. Cujus eccleſiæ dum eſſent januæ apertæ, aqua in eam minime intravit, ſicque ſtans aqua eccleſiæ januam clauſit, ac ſi illud elementum liquidum in ſoliditatem parietis fuiſſet immutatum. Quod etiam factum videns populus admiratione comprehenſus, qui illic ad honorem Dei & ſancti Sacerdotis convenerant, fame ſitique ſe perire acclamabat. Cum ergo eſſent multi interius inventi, & aquarum multitudine eccleſia omnis circumdata, & ipſi in quam poſſint partem egredi non haberent, ibique ſe ſiti & fame deficere formidarent; ad eccleſiæ januam veniebant ad bibendum, hauriebant aquam, quæ, ut prædixi, uſque ad feneſtras excreverat, & tamen intra eccleſiam nullo modo diffluebat. Hauriri itaque ut aqua poterat, ſed diffluere ut aqua non poterat. Stans autem ante januam ad oſtendendum cunctis meritum Confeſſoris, & aqua erat ad adjutorium, & quaſi aqua non erat ad invadendum locum. Et dum tanta eſſet inundatio aquæ, velut murus circumquaque eccleſiæ erectus erat, & intus aqua minime ingrediebatur. Quanta enim putamus virtus orationis ipſius apud Deum obtinere poterat, cum & aqua in ſpecie muri erecta erat, & ingredi locum venerabilem non audebat. Unde adcrevit veneratio & timor circa Chriſti Sacerdotem, ut etiam ſi fide exigat, infirmi curentur, dæmoniaci veniant, & liberentur. Et ſi quis ex vera fide ſanctum ejus nomen invocaverit, ſine dubio ejus petitioni annuitur. Multi etenim de longinquis regionibus venientes obſeſſa infirmitate corpora ad ejus ſepulcrum jacentes per ipſius interceſſionem ad propria cum ſanitate & gaudio revertuntur. [21] Præſtante Domino noſtro Jeſu Chriſto, cui eſt honor & gloria in ſæcula ſæculorum. Amen.

RHYTH-

addere neceſſe fuit; quarum poſtremus ad hæc verba notat: *Ita pleraque Mſſ.* Quidam ex genere Gallieni, *aut*, Quidam timens Deum *cum Mombritio*, *aut*, Quidam nobiliſſimus ex genere Gallieni. *At Ughellii exemplar & unicum Mſ.* Rex Gallienus fecit Baſilicam. Utrumque autem peræque falſum, ſive de Gallieno Imperatore, ſive de aliquo ejusdem Imperatoris conſanguineo id factum accipias, cum omnes ejus propinqui ipſo extincto necati fuerint, ut Aurelius Victor memoriæ prodidit.

20 Mombritius & Ughellius *die ſancto Natali*, Henschenius *die ſancto Natalium*: error apertus, cum Sanctus Epiſcopus objerit die 12. Aprilis, hoc autem miraculum menſe Octobri contigerit, de quo plura in differt. 3. cap. 1. §. 4. In margine porro Mſ. Remenſis ad hanc miraculi narrationem hæ tres litteræ appoſitæ cernuntur. *G. P. C.* lineа ſingulis ſuperducta: quarum duabus primis *G. P. Gregorium Papam* ſignificari nihil ambigimus (de tertia alii conjiciant) cum ex ejus dialogis totidem ſæpe verbis ea narratio expreſſa deprehendatur; quæ tamen verba, quatenus a S. Gregorio ſumta, cum ab aliis Mſſ. Mombritii, Ughellii, & Henschenii abſint, in Coronati textum intruſa videri poſſunt. Eadem tamen additio iiſdem plane verbis inſerta pariter legitur in antiquo Lectionario Eccleſiæ Tridentinæ, qui eamdem Coronati vitam in novem lectiones diſpertitam exhibet.

21 Apud Mombritium, Ughellium, & Henschenium hæc adduntur: *Ecce de multis ejus miraculis ego inutilis Coronatus Notarius, quod compertum tenui, in parvo concluſi, ne legentibus vel audientibus faſtidium generarem.*

a. Mſ.

RHYTHMUS

DE S. ZENONE

Ex codice Capitulari Sæculi circiter IX.

Audiant [1] Principes, audiant populi, 1
Quanta peracta ſunt de Sancto homine,
Quanta Deus concedit [2], in ſe credentibus.
Benignus [3], ac mitis Zeno Epiſcopus, 4
Confeſſor Domini & Paſtor Populi.
Quantas ille meruit a Deo gratias.
Caſtus permanſerat Zeno Epiſcopus, 7
Sedens in [4] lapide, piſcans in Adiſe.
Quanta Deus.
De [5] contra boves cum in plauſtro proſpicit, 10
Simul & hominem mergentem in flumine,
Quantas ille.
Elevans oculos, fecit ſignaculum: 13
Retro [6] te Satanas, ne lucres animas.
Quanta Deus.
Fortiter exclamat quam voce [7] maxima: 16
Quam voce maxima dæmon [8] prædixerat.
. . . . *Deſideratur repetitio* Quantas ille.
Girans [9] girabo per ignotas patrias: 19
Perque [10] me non licet lucrare animas.
Quantas [11] Deus concedit: a Deo gratias.
Hejulans exclamat [12] de alto nimio 22
Uſque ad ſolium Imperii [13] filia.
. . . .
In [14] quam ingreditur in caſto corpore 25
. . . .
Quanta per
Kaſta permanſerat Imperii filia:
Ubſque [15] a ſolio Zenonem invocat. 28
Quanta ille.
Læſa [16] ego fui, de iſto corpore, .
Si Zeno venerit, tum [17] dæmon exiet 31
Quanta Deus.
Miſit [18] milites per ignotas patrias 34

Quæ-

1 Mſ. *Audiant Principes, audiant populi.* Coronatus in fine num. 2. *Audiant populi, qui ejus cupiunt miracula.*
2 Mſ. *condedit.*
3 Mſ. *Benignus amitte Zeno Epiſcopus.* Correximus *mitis* ex Coronato num. 2.
4 Mſ. *in lapidem.*
5 In codice *De contra proſpicit boves cum in plauſtro*: transpoſuimus *proſpicit* metri Rhythmici cauſſa; ſemper enim dactylo verſus finitur.
6 Parſan *Retrocede.*
7 *Quam vocem* in Mſ.
8 Pro *prædixit* rhythmi gratia.
9 *Gigrans giravi* in cod.
10 *Perque* ſcriptum pro *quoniam*, ut patet ex narratione Coronati.
11 Heic amanuenſis ex duobus repetitis verſibus unum confecit, primam partem ſumens a primo, ſecundam ab altero.
12 Mſ. *exclamans.*
13 *Imperio filia.* *Imperii* pro *Imperatoris* perpetuo uſurpat Rhythmi auctor; & hinc patet *Imperatorem* legiſſe apud Coronatum, ex quo hæc excerpſit, ut in Remenſi legitur.
14 Mſ. *in quem.*
15 *Ad ſolium.*
16 *Leſus.*
17 *Quem damon.*
18 *Militibus.*

19 In

Quærere hominem Zenonem nomine.
Quanta per.
N . . . . ,
. . . .
. . . .

hOmo qui ſedens in lapide, [19] piſcans in Adiſe,
Tu nobis indica Zenonem nomine.
Quanta Deus.
Plura [20] ſunt nomina per monaſteria, [21]
Nam ſi vult dicere, hic eſt, quem quæritis.
Quanta ille.
Quid dicimus, aut quid tabeſcimus?
Juſſionem Imperii perque [22] non dicimus?
. . . .
Rogat [23] te Imperium, ad ſe [24] te convocat
Pro ſua filia, quam [25] Dæmon ſuffocat.
Quanta Deus.
S . . . . . i .
. . . .
. . . .
Tunc Dæmon exclamat per os [26] infantulæ:
Zeno jam prope eſt, & ego fugio.
Quanta peracta.
Venit Epiſcopus vir [27] ſanctiſſimus,
Signaculo [28] fugavit fantaſmata.
Quanta ille.
X feſtinans adhuc in Veronam veniens, [29]
Invenit [30] impium ſtantem in plateis.
Quanta Deus.
Y Chriſto [31] laus detur in auſtro poſito,
Corona Imperii donetur medico.
Quanta per.
Zeno Epiſcopus, audiant [32] populi,
Deſtruxit idola, [33] fecit baſilicas.
Quanta.

HISTO-

19 *In lapidem, in Adiſem.*
20 *Plure.*
21 *Menaſteriea.*
22 *Perquæ* pro eo, quod Italice dicitur *perchè*: *perquæ* tamen heic ſcripſimus, uti ſupra verſu 20.
23 *Regate.*
24 *A ſe te.*
25 *Quem.*
26 *Per ore.*
27 *Virum ſanctiſſimus.*
28 *Signacula.*
29 Coronatus, ex quo rhythmi auctor ſumſit, narrat dæmonem, dum ex Gallieni filia ejiceretur, minatum S. Epiſcopo, ſe Veronam iturum, ibique inventum iri a Zenone in platea ſtantem, cum eo rediret, & dein ejecto dæmone coronam Zenoni ab Imperatore datam fuiſſe. Auctor vero Rhythmi, ordine hiſtoriæ turbato, Zenonem Veronam accedentem inveniſſe dæmonem in platea, & ſubinde ab Imperatore corona donatum perperam prodit.
30 *Inveni veniebat impie* in Mſ.
31 *Criſtallo diac. in auſtro poſito.* Correctionem ſuggeſſit Coronati narratio tradentis, Zenonem, dum coronam accepit pauperibusque diſtribuit, dixiſſe: *Si Dominus operatur excelſa, ipſi referatur & gloria.*
32 *Audient.*
33 *Idolas.*

HISTORIA TRANSLATIONIS

S. ZENONIS

ſubjecta Vitæ ejuſdem Sancti ab ANONYMO ſcripta.

NUuc neceſſarium nobis videtur Translationis B. Zenonis ſeriem notificare, quia in geſtione hujus negotii quædam memoratu digna claruerunt. Quæ translatio acta eſt, cum Rotaldus, vir attributis perſonæ præſtantiſſimus, paſtoralem curam Veronæ gerebat, & Pipinus Rex Caroli Magni filius, quem Adrianus Papa baptizavit, Regnum Italicum regebat. Rex vero Veronam regali ſitu præditam plus ceteris urbibus diligebat, & cum Epiſcopo ſibi dilecto frequens colloquium habebat: qui dum quadam die pariter S. Zenonis ædem ingrederentur, & tam de auditis, quam de viſis mirabilibus hujus loquerentur, rationabiliter, & digne propoſuerunt, ut magnum theſaurum humilius, quam oporteret, poſitum, decentius, & ſublimius locarent, & eccleſiæ anguſtiam dilatarent. Ædificantes ergo eccleſiam, antrum opacum, columnis ſubnixum, & lapidibus pavimentatum conſtruxerunt; ubi eminentem aggerem ex politis marmoribus ediderunt, quem ſacroſancti * tumulo corporis devoverunt. Deinde Rex cum Præſule congregatis Sacerdotibus, & aliis ſacris Ordinibus, in quibus reſpectum bonitatis ſperaverant, per multimodas orationes Sanctum prius demulcentes, ne * ab illis motus iraſceretur, cum ingenti timore cubiculum aperuerunt: qui adeo ſunt perterrefacti, ut nullus tanti collegii tangere oſſa ſancta præſumeret; nam divinum quiddam, & valde timendum videbatur inde exhalare, quod horrorem inſpiraverat, & omnes circumſtantes exanimaverat. Mox claudentes ſepulcrum abierunt. Tunc cum Rex & Pontifex quid acturi eſſent, ambigerent, ex multis quas ventilabant conjecturis, hæc placuit; ut per quadraginta dies ter in hebdomada omnis ordo utriusque ſexus ſæcularis, & eccleſiaſticus, cum ipſo Rege, & Epiſcopo ad ſpecum ſanctum reverenter, ac ſolenniter convenirent, & Dei, atque Confeſſoris clementiam uno voto efflagitarent, ut cui tam reverenda motio conveniret, inſtillaret.

* al. [illegible]

* in duobus mſſ. *ab* deeſt

Dum hæc diligenti cura agerentur, fama cujusdam ſolitarii viri, herbuſculis & aqua paucoque pane paſti, Regi innotuit; quod dum alacriter audivit, Epiſcopum vocavit celeriter. Elegerunt igitur nuntios * induſtrios & providos, quibus hanc curam committerent; qui venientes ad lacum, qui Beuacus dicitur, ad remoti viri latibulum in eminenti ſpecula ſitum, anguſto & periculoſo calle aſpirarunt. Intuentes autem virum Benignum nomine, & diſcipulum ejus, qui Carus vocabatur, gaviſi ſunt gaudio magno. Audita legatione Regis & Epiſcopi, ait legatis: *Revertimini in pace, reſalutantes * dominos veſtros cariſſimi: ego non parum tripadio, quod ad illam ſolennitatem vocor, & poſt paullulum vos ſubſequor.* * Mox ædiculam Oraculi ingreſſus, auxilium divinum imploravit; deinde ad itineris exercitium ſe expedivit. * Cum autem non longe a cellula progrederetur, ecce merula alis cœpit ſtrepere, voce zinzulare, & ſæpiſſime callem transvolitare, & quaſi ſiniſtrum omen ſignificare, ut virum Dei ab incepto revocaret. Sed vir ille non ignorans hoc eſſe apparatum dæmonis, merulam adjuravit, ut nullum motum faceret, donec ipſe rediret. Ibi merula ſtetit immobilis, velut eſſet inſenſibilis. Cum autem appropinquaret, & Rex cum Epiſcopo & honeſtis viris illi obviaret, honorifice ſuſceptus, quid Rex vellet audivit; tunc ait: Cum vota veſtra a juſto propoſito pendeant, Deum invenietis placabilem, & ſucceſſum bonæ * petitionis ferentem. Tunc ipſi cum electis aditum introeuntes, lapidem removerunt. Nullus orationibus parcebat, & eorum qui intus aderant, & qui præ foribus manſerant. Sed heremita quamvis ſuis meritis, & omnium adjutus precibus, tamen tremebundus intravit, & oſſa beatiſſima bajulavit, atque in mundiſſimo locello tali uſui præparato ſingula ordinabiliter poſuit. Tunc tanta vis odoris fragraverat, ut nemo illorum tam ſuavem ante perſenſerit. Tunc Rex ſua & ſuorum inſtigatione permotus reliquiarum aliquid poſtulavit, quod Epiſcopus fieri denegavit. At Rex magis ac magis inſiſtere, & magna munera cœpit promittere. Tandem Præſul non paucis neque parvis victus precibus acquievit, integritate membrorum ſervata, nervorum, &

* al. *induſtres*

* al. *Dominum veſtrum.*

* al. *Poſt*

* al. *Dum*

* *alias opinionis*

cineris, ac veſtimentorum particulas tribuit; alia autem firmiter circumſepta, anuloque ſigillata, condidit.

Ad vocem pſallentium Atheſis litus reſonuit, intonuere campeſtria, & ipſam aulam Omnipotentis credimus eſſe gaviſam. Dum circa eccleſiam geſtaretur, ut fieri ſolet, prædicta præconia reſultabant, multi languores corpora diu obſeſſa * relinquebant, ingens lætitia orta eſt in die illa, cujus ſimilem nullus illius temporis viderat; quia omnigenarum curationum genera brevi acta ſunt tempore, & prolixior facta proceſſio fuit pro viſione ſignorum. Sed Rex & Epiſcopus atque rupia incola, pavidi ſancta membra introduxerunt, & in parato mauſoleo poſuerunt. Poſtquam Pontifex Miſſam reverenter celebravit, Rex dote nobili Dei ſponſam ditavit. Dedit ei proprietario jure monaſterium S. Petri, qui Mauratica dicitur, cum omnibus poſſeſſionibus inibi pertinentibus. Eccleſiam quoque S. Andreæ Apoſtoli, quæ * Incavi nuncupatur, cum familiis, montibus, & ſilvis, pratis, & vineis, arvis, & ſationalibus, & cunctis appendicibus; nec non Eccleſiam S. Zenonis, quæ juxta lacum poſita erat, cum omnibus reditibus ſubjecit; ſilvam quoque Mantico tradidit; vaſorum argenteorum, & aureorum anaglifa plurima, Evangelium gemmarum, atque margaritarum compoſitura, & ſpecioſa auri celatura editum donavit, & alia quibus regalis dignitas affluebat. Cujus exempli ſequaces noſtri Imperatores præfatum locum ſemper dilexerunt, ac ſua munera obtulerunt.

Rotaldus Præſul, dives poſſeſſionum, ſuis omnibus eccleſiam heredavit; nam & nobilium plurimi magnas portiones ſuarum facultatum certatim * adhibuerunt, unde antequam ſol occumberet, illa eccleſia ditiſſima facta eſt. Aſt vir Dei avidus redeundi ad heremum, iter ſuum accelerabat. Hic dum domicilio appropinquaret, vidit merulam in præciſa rupe jacentem, quam ratus quieſcere, & ſuum adventum præſtolari, acceſſit ut excitaret, & eundi licentiam daret: at illa jam exſpiraverat. Vir bonus compatiens ei dixit: Hæc avicula Dæmonis inſtinctu deliquit, & quia irrationabilis erat, & ignoranter offendit, venia, non morte digna fuit. Hac occaſione quadraginta dies arctiſſimum jejunium ſibi indixit, unde ænea imago merulæ fuſili arte facta ibi hucuſque dependet.

Videntes autem Rex, & Pontifex virtutes Zenonis increbeſcere, & res ejus velut amnem liquefacta nive creſcere, ut tutores & fidei procuratores, ſumma ope nitebantur, ne locus fortunatus copia, fieret macilentus orationis inopia. Ergo pari voto, ut gemelli fratres, monaſterium olim * auctum, augere ſanxerunt. Erat illis communis cura probatæ vitæ monachos ibi habitantes ad meliora provehere; ſicut artifex coronam acturus, præſtantes gemmas, ac margaritas exornat, quibus opus cœptum perficiat. Non multo poſt * eodem clavum gubernante, ſeniores illos cum Abbate eadem inſtitutio, & moralis gravitas tales exhibuit, quibus gubernaculum cœnobialis regulæ mirifice ſervaretur, & * formula, atque ſpeculum ſequacibus eſſent, & ut boni patres bonos heredes efficerent. Jocundatur Rex, jocundatur Epiſcopus, pullulantis ſegetis uberem fructum ſpectantes. Urbs, & ſuburbana communiter hujuſmodi contubernio gaudebant: unde plures fallacis ſæculi umbratilem auram vitantes, ut * contermini tantorum virorum fierent, ſatagebant; quos non penuria id facere cogebat, ſed eſuriei & ſiti ſanctæ converſationis inhiantes, non minimas opes Zenoni ferentes, monaſticum habitum * induebant. Hoc modo locus ille fortunatior, & religioſior factus, ſub cujuſque Cæſaris alis protectus eſt. Sed beatiſſimus Confeſſor vires a Domino datas quam ſæpe excitans, multa memoratu digna perficiens, ex longiaquis * partibus plures vocaverat, alios religione motos, alios ægritudinia neceſſitate coactos. * Et ne prætereamus omnia, ſuorum per hoc opuſculum differamus aliqua miraculorum.

Quemdam Tridentinum dæmon ingreſſus, corporis & animi ſibi vires vindicavit; nam nullum membrorum officium ſuum exercebat, cujus ſpumoſum os non hominem ſonabat, & apertis oculis non videbat; ad quos * cum hoſtis ſæviens evolabat, ſanguineos reddebat, & horribiles. Occulta hominum fatebatur, & multa, quæ humanitatis non erant, operabatur: erat omnibus mirabile ſpectaculum. Quem dum Presbyter, ut moris eſt, adjuravit, dæmon eunuchum illum appellavit, quod vitium nondum notum erat circumſtantibus. Tunc ille * turpitudine illati improperii erubuit, & exivit. Ecce quidam diaconus dæmonem adivit, & quaſi ad ultionem Presbyteri eum gravius adjuravit. Hunc dæmon quaſi notiſſimum agnovit, & ex nomine vocavit, & ridiculus proditor plura, quæ Levita commiſerat, indicavit: unde

* al. *reliquerunt*
* *Incaſi*
* f. *adtribuerunt*
* al. *actum*
* al. *Deo*
* al. *formulæ*
* al. *contermini*
* al. *induerunt*
* unus mſ. *nationibus*, al. *regionibus*
* al. *Sed*
* al. *dum*
* al. *turpitudinem*

Digitized by Google

unde aliquot ſibi conſcii non audebant accedere; ſic dæmon quaſi victorioſus ſua ludibria excitabat. Mox quidam Zeno præpoſitus monaſterii, quem ob religionis & ſapientiæ meritum Salomonem agnominabant, non ferens dæmonis ſuperbiam, dolens proditionis contumeliam, plus etiam invaſi plaſmatis injuriam, aram Sancti Zenonis amplexus, viſceribus commotus, lacrimis irrigatus, orationem fudit, ne dæmoniaca inſultatio impunita tranſiret. Protinus dæmon vim orationis perſenſit, & vas diu injuratum invitus reliquit. Homo ille ingentes & illuſtres Deo ac Sancto Zenoni gratias referens, damnoſum hoſpitem fugatum eſſe gaudebat.

Præterea Wilielmus aridus & contractus, qui ſicut quadrupes pronus, manibus terram calcaverat, poſtquam præconia multiplicis curaturæ audivit, lectica illuc ſe vehere rogavit. Dum appropinquaret veſtibulo templi, alienis ſuſceptus ulnis humi depoſitus eſt. Pectus pugnis tundebat, vocem ſingultibus implebat, deterius dignum ſe eſſe dicebat. Tunc luminaria * fecit accendere, & curvus ut beſtia, quia rectus non valebat, genibus & palmis adverſum altare cœpit repere. Protinus divina virtus & oſſa & nervos ejus ingreſſa, arteticum morbum tetigit. Ille velut exanimis in terram corruit, & diutius quaſi ſine ſpiritu jacuit, ut jam crederetur mortuus. Repente conſolidata ſunt lineamenta corporis, & flexuræ, & baſes, undique omnes reſtituti. Confeſtim erigitur, & ad aram cito proficiſcitur. Fit Concurſus popularis: fit laus ac jubilatio ſpiritalis. Deo refertur gloria & omnipotentia, & inclito Zenoni clementia & magnificentia.

* al. *juſſit*

Cum fama virtutis nuntia circumquaque abiret, undique turba non minima maturabat, ceu greges ad agrum compaſcuum ubertatis plenum ſolent. Duo viri, unus erat Joannes, alter erat Calvus, huc devecti, paralytici jacebant, ſocii itineris, ſocii paſſionis & curationis, quos diutina mora jam notos pluribus commendabat. Hi aſſidui januas eccleſiæ obſervabant, & S. Zenonis nunc communibus, nunc alternis precibus auxilium implorabant. Illos dum nox & ſomnum opprimeret; pariter viderunt ſenem aſpectus pulcherrimi, coloris vividi, quem canities inſtar nivis illuſtrabat, ex interioris templi aditu exeuntem, virgamque in manu ferentem, quam erexit, amboſque pulſavit, & ait: Satis diu in his cubiculis jacuiſtis, ſurgite, & Deum Salvatorem laudate. Mox abiit. Evigilantes mutua narratione quod viderant, invicem conferebant. Confeſtim ſe ſanitati redditos conſenſerunt. Protinus velociter ſurgentes, granditonis laudibus Deo jubilarunt: qui timentes, ſi cito redirent, ne Deus illis ingratitudinem imputaret, diebus aliquot remanſerunt, & quod illis evenerat, fideliter notificabant.

Nec quoddam memorabile præteribimus, quod Alberto Cenedenſi contigit. Hunc dum feroces caperent hoſtes non capturæ contenti gloria, nec aliis ſatiati flagitiis, contra jus & fas inlatis, ignito ferro lumina combuſſerunt. Orbatus luce ſedebat in tenebris repentinæ privationis querulus, importunus nocte dieque Deum judicem plorando implorabat. Dum conſuetudo mali jam verecundiam minueret, a latebris prodire cœpit, alieno ductus regimine, & non parvo tempore ſuum ſequebatur ducem. Jam erat gravis atque odibilis ſuis, ut ſæpe Deum rogaret, ut ſibi infelicem vitam truncaret. Cui repente fuit cordi ad S. Zenonis præſidium feſtinare: tunc a cognatis, & amici ſubſidium itineris exigebat. At illi eum amentem vocabant, & ei pro tali petitione inſultabant. Omiſſis reliquis prævium ſuum, olim ſibi pedagogum, miſericorditer rogavit, ut ſuis cœptis annueret. Mox ille paruit, & quod herus ſuus vellet, ſe acturum ſpopondit. Incipit iter hilaris: ſed alii ex ſuis humaniter agentes, ſecum profecti ſunt. Ductus eſt ad antrum, in quo prius Zeno quievit. Stratus humi flebilibus modis invocat, ad quem venerat, ut conſuetæ medicinæ juvamen præberet. Cum *Miſerere* frequenter iteraret, inopinate circumſtantes vidit. Repente ſe videre clamavit. Cumque qui ſecum venerant, non crederent, alter alterum præſentabat, & quis eſſet, & quid indueret, explorabat. Dum index inquiſitorum eſſet, omnes cœperunt plaudere, & Deum & fidelem ejus Zenonem laudare. Hoc audientes tortores illius, ducti pœnitentia, cum audacter aggreſſi ſunt, ut pro ejus amore illis daret veniam, a quo & ipſe conſecutus eſt miſericordiam. Ille impiger pepercit culpam, nullamque recepit multam. Abbatem S. Zenonis adiit, & loricam S. Benedicti induit, ibique per quatuor luſtra fideliter militavit.

Neque te ſilebo, Wezilla dæmone capta, adhuc puella, quo ſub teneris membris modo latente, modo furente facta eſt juvencula. Hæc parentibus debuerat eſſe ſolatium, ſed erat illis inconſolabile ſpectaculum: quos dæmon ſæpe fefellerat, ſe exitu-

rum jurans, ſi ad illius, aut illius Sancti duceretur aram. Sic multo tempore ſpem illorum luſerat, & eorum ſtudioſam curam fatigaverat. Sed ea tempeſtate, qua Sanguis Chriſti Mantuæ inventus eſſe ferebatur, dum illuc a parentibus duceretur, digreſſionem ad Zenonis ædem fecerunt. Dum ingrederetur, dæmon atrocius ſolito puellam concutiebat, velut eurus arbuſculam; & ut erat terminus rogationum, magnus illuc pupulus pſallendo præcedebat. Qui cum cerneret caput rotare, capillus volitare, manus & brachia vibrare, pedes ſaltare, plures viros in una muliercula tenenda laborare; palmis erectis in aera omnes uno ore, *Auxiliare Deus*, clamarunt. Nullus tantæ multitudinis hujuſmodi ſtudii abſtinebat. Videres alios pronus orare, alios miſericorditer plorare, alios ſacerdotes ad officium inſtigare, qua commotione omnis regia intonuit. Confeſtim fortior armatus venit, & a domo propria abuſive eliminavit. O Dæmon cum quanto dolore & quam magno clamore & quam ſulſureo fœtore lapſus eſt! Stetit in medio populi puella, pallida, perterrita, tremula, fatigata. Vix fari poterat, quæ dudum omnes voce ſuperabat; pedibus & omnibus membris vacillabat, quæ dudum fortes viros fatigabat. Aberat ille qui vexavit, & vires ingentes inſpiravit. O quam magna laus & gluria, & quanta ibi edita ſunt præconia!

Cum ille iniquus ſpiritus abiret, circumiens quem devoret, videt Monachum manentem juxta celſam turrim, quæ tunc ædificabatur, ſuper quem de eminenti pinna lapidem devolvit, & in vertice graviter vulneravit: inde quaſi mortuus a fratribus eſt ſublatus, & hoc habetur memoriale, quod tam patens vulnus non fuit exitiale. Protinus velut ſagitta præcipitavit ſe in menſam cujuſdam indigenæ, & quidquid erat in ea, eminus, velut nimboſus turbo, diſperſit. Deinde citius dicto irruit in plauſtrum onuſtum ſpinis, quod nec ullum animal movebat, nec venti ulla vis erat. Tum perverſus auriga huc rotabat, illuc exagitabat, ac ſi feroces tauri & indomiti, juncti jugo forent. His actis ludibriis illicu impulit gubernaturem navis tranſvehentis lapides ad ſpectabile ædificium S. Zenonis, ratus & hominem in flumine demergere, & navim naufragare. At ille infra puppim ruit, & navis ſine jactura portum tenuit. Eodem momento ab Atheſi ad amnem, qui * Flubius dicitur, ſe intulit, aratoribus prope amœnam ripam meridiantibus; ubi dum pacifice ſua tractarent, nihilque rixarum apud illos eſſet, ſatan illorum præcurdia titillare cœpit, unde quidam illorum inſolenter locuti & arroganter, ſocios & familiares amicos ad contumeliam verba exagitarunt. Extemplo hoſtiliter animati baculis graviter conflixerunt, & ſi militaria arma præſto furent, mutua ſtrage perirent. Sed forte ſacerdotes ibi aderant, qui mediaſtiui atrociter ſaucios dirimerunt. In ſe reverſi alter alterius vulnera adhuc ſtillantia, quæ ipſi fecerant, lavabant, & ex veſtibus ligaturas præcidentes, cum caritate & lacrimis plagas vinciebant. Deinde clam magis, quam palam artifex dirus nocuit, qui magis dolis & tecnis, quam viribus confidit. Prutinus ſacerdotes apertis indiciis ſatan inter filios Dei veniſſe cognoverunt.

* ideſt *Fibius* amnis

Fragmentum Carminis de miraculis S. Zenonis ſcripti a Jacobo Presbytero.

Vir clarus, dum feſta dies Zenonis adeſſet,
Bis ſex pauperibus ſolvebat laute quotannis
Prandia; cui miſero, facienti talia, patri
Ecce ferunt, natum diris Acheronta petiſſe
Vulneribus. Sed cœpta pater, licet unicus eſſet
Filius ille ſibi, nec tali morte reliquit:
At ſibi præſidio Zenonem ſemper adeſſe
Prædixit, clauſitque pater convivia lætus:
Exhibitiſque Deo, Zenoni, ac civibus altis
Laudibus immenſis, confeſtim Zeno parenti
Murte ſua, veluti ſomno, revocavit alumnum.
Quid quod de caſtello cum ſuperatus ab hoſte
Quidam Veronæ Venetam volitaſſet ad urbem,

Et ſibi crudeles injuſte cerneret omnes,
Supplex vota tulit Zenoni, talia dicens:
Tu mihi, Zeno, pius, precor, adſis jure Patronus,
Quem primo Verona ducem veneratur honore.
En ſubito Venetum populus totuſque Senatus
Ejus jura videns, tum denique fronte benigna
Zenonis famulum victorem fecit; & ipſe
Retulit ore ſuo, quod Zeno ſcripſerat illa,
Quæ jam cauſſidici ſibi doctoreique negabant
Prævidiſſe, licet cribraſſent ſingula dudum:
Sic voti compoſque fuit, memor, atque recepit.
Te Catharina, precor, Saracena fatere petenti,
Zeno quanta tibi multis jam menſibus ægræ
Munera grata tulit; nam vir Benedictus & ipſe
Teſtis adeſt, quod febris ei capitiſque dolorem
Abſtulit in viſu dicens: Lætare fidelis,
Soſpes eris, capiti ſi digna umbracula nudo
Zenonis facies: nam nudus ſic tibi viſus
Ille fuit, cui cuncta nitent ſincera; grabatum
Incolumiſque, domo tota jubilante, relinques
Quam primum: haud fruſtra mater Zenonis ad aures
Vota ſuis precibus fudit, curata podagris.

MISSÆ

Digitized by Google

MISSÆ
S. ZENONIS

e vetuſtis Mſſ. Sacramentorum libris Veronenſis Eccleſiæ.

MISSAL.

[1] SAncti Zenonis Sacerdotis & Confeſſoris tui Domine veneranda hodiernæ feſtivitatis illuminati congratulantes lætamur; concede propitius dignis ejus precibus exoratus, ut ſpiritalis alimoniæ jocunditate refecti, ſalutis, quam docuit, imitando viam ſectemur. Per Dominum.

Alia.

[2] Deus qui nos Sancti Zenonis Sacerdotis & Confeſſoris tui annua beatæ confeſſionis ſolennitate lætificas, præſta quæſumus, ut callida hoſtis incurſione, tua freſi virtute, devicta, pervenire ad gaudia ipſo intercedente mereamur æterna. Per.

Secreta.

Oblatis tibi muneribus quæſumus Deus pater omnipotens propitiatus intende, & intercedente B. Zenone Sacerdote atque Confeſſore tuo & ab occulta inſidiatoris impulſione fragilitatem noſtram tueantur illæſam, & Angelicis devote manibus ſuſcepta ſacratis ante conſpectum glorioſæ & tremendæ majeſtatis tuæ in odorem ſuavitatis alacriter deferantur. Per.

Præfatio.

Vere dignum. Qui B. Zenonem tui ſancti nominis copioſa amoris dulcedine uberius ſatiatum, ad contemplandam Deitatis tuæ deſideratam perducere dignatus es claritatem: quem ita miſerationis tuæ invicta pietatis clementia inter mundanas validius reddidit pompas illæſum, ut nec blanda proſperitatis magnitudine tumeret, nec adverſitatum undoſa procelloſæ falſitatis incurſione flecteretur: in fide enim ſtabilis, in caritate longanimis, in caſtimoniæ puritatis vivacitate decorus, & in virtutum miraculis exſtitit famoſiſſimus operator ſalutis, nec non etiam in commiſſa ſibi dominicæ dignitatis exſequenda doctrina, cotidiana populos erudiendo reficiebat divini ſermonis alimonia vitæ, & quod fideliter cæleſtis prædicabat miles ſequendum decorus, hoc opere adimplere indeſinenter mirabilis diſpenſator curabat devotus. Ideoque te Domine omnipotens rerum omnium auctor bonorum ſupplices exoramus, ut cujus pretioſæ mortis celeberrimum hodiernæ feſtivitatis recolimus diem, ſacratiſſimis ejus precibus nobis exoratus concedas, ut & a peccatorum noſtrorum nexibus abſoluti, & ab hoſtium callida impugnationis ferocitate defenſi, cælorum mereamur te ducente pervenire ad regna. Per Chriſtum.

Ad Communicaem.

Sumtis Domine ſacroſanctæ redemtionis myſteriis deprecamur, ut [3] & ſalutaris hujus

[1] Hac oratione Monachi monaſterii S. Zenonis in Curſu ſeu Officio utebantur eo die, quo feſtum *depoſitionis* celebrabatur, ut ex duobus libris Mſſ. ritualibus ejuſdem monaſterii diſcimus.

[2] Eccleſia Veronenſis hac oratione ſingulis S. Zenonis feſtis, in Officiis uſa apparet ex Mſ. Capitulari, & alio Monialium S. Mariæ de Campo Martio.

[3] τὸ & deſideratur in Mſ. Miſſali Zen.

4 In

Digitized by Google

jus remedii plenitudine roborati, & [4] S. Sacerdotis & Confeſſoris tui Zenonis ſaluberrimis beatæ interceſſionis præſidiis ſuffulti, ad plenæ feſtivitatis gaudia pervenire mereamur æterna. Per.

Alia

Cuſtodi nos quæſumus Domine Sanctorum tuorum natalitia frequentantes, & ad ſalutifera mandatorum tuorum exſequenda præcepta noſtras ſemper excita voluntates. Per

4 In aliis Mſſ. ſic: *& S. Zenonis ſaluberrima beata interceſſionis præſidio fulti.*

MISSA II.

[1] Deus, qui es tuorum Antiſtitum potentiſſimus illuſtrator, tribue quæſumus, ut beatiſſimi Sacerdotis, & Confeſſoris tui Zenonis magnificis exemplis informati, ſæculi iſtius caliginem ſine periculo tranſeamus. Per.

Secreta

Oremus omnipotens Deus: culparum noſtrarum apud te veniam beati Zenonis impetret grata precatio. Per.

Poſt Com.

Concede quæſumus omnipotens Deus, ut qui venerandam glorioſi Confeſſoris tui Zenonis translationem annuis frequentamus excubiis, digne ipſius converſationem ſectando, gaudiorum ejus mereamur eſſe participes. Per.

1 Hæc oratio non ſolum a Monachis Zenonianis in Curſu diei feſti Translationis S. Zenonis adhibebatur, ut patet ex ipſorum libris ritualibus Mſſ. ſed etiam a Benedictinis cujuſdam Monaſterii Ticinenſis in feſto VI. Id. Decembris, ut conſtat ex Mſ. Breviario pergameno XV. ſæculi, ubi in ſecundis veſperis Conceptionis B. M. V. hæc leguntur: *Et fit commemoratio de SS. Zenone & Syro. In S. Zenonis Epiſcopi & Confeſſoris oratio. Deus, qui es &c.* Ex Mſ. Capitulari apparet, hanc orationem paucis immutatis ab Eccleſia Veronenſi adhibitam fuiſſe ad preces ſive ſuffragia Sanctorum in commemoratione S. Zenonis.

MISSA III.

Venerabilem diem B. [2] Confeſſoris tui Zenonis devotione ſancta hodie celebrantes, te Domine [2] conſervatorem omnium fideliter deprecemur, ut pius noſtris precibus [3] clemens ac propitius aſpiras, ſicut & [4] illi miſericordiam largiaris. Per.

Se-

1 Hæc miſſa in Mſſ. Vaticano, & Veronenſi erroribus ſcatet: in editione Romana Sacramentarii S. Gregorii aliquibus locis emendata legitur, ſed multo correctius in Mſ. Miſſali monaſterii S. Zenonis; & hæc oratio pariter correctior habetur in duobus aliis Mſſ. ejuſdem monaſterii, cum ea feſto die Ordinationis S. Zenonis a Monachis ejuſdem cœnobii in Curſu adhibita fuerit. In Mſſ. itaque Zenonianis heic legitur: *beati Pontificis & Confeſſoris.*

2 In Mſſ. Zenonianis *bonorum omnium auctorem fideliter deprecamur*: in editione Romana pariter correctum eſt *deprecamur*.

3 Vox *clemens* ſuppleta eſt e Mſ. Vaticano & edit. Rom.

4 *Ut illius precibus exoratus miſericordiam tuam heic & in ſempiternum nobis largiaris* in Mſſ. Zenonianis.

5 In

Secreta.

Deus, qui [5] fulgentibus margaritis clarum lumen [6] inſeris mundo, [7] qui beato [8] Pontificato Zenonis æternam in cælis coronam [9] præparaſti, [10] & nobis quoque famulis tuis adſtantibus ante conſpectum majeſtatis tuæ [11] adeſſe digneris. Per.

[12] *Ad Complendum.*

Deus, qui [13] tali Eccleſiæ feciſti Pontificem, [14] ut talem noſtris temporibus conſtituiſti Sacerdotem, qui puriſſimam & immaculatam [15] hoſtiam poſſit offerre. [16] Per.

5 In Miſſali Zenoniano *Deus, qui velut fulgentibus.*

6 Ibidem *lumen ſacerdotum inferes mundo.* In edit. Rom. quoque *infers.*

7 *Quique Beato Pontifici Zenoni*, in Miſſali Zenoniano.

8 *Pontificatui* in edit. Rom. in Mſ. Veronenſi autem *Pontificatu.*

9 *Gloria contuliſti* in Mſ. Zen.

10 Conjunctio *&* deſideratur in eodem Mſ.

11 *Majeſtatis tuæ gratiæ tuæ lumen perfrui concede. Per.* ſic in Miſſali Zenoniano.

12 In Mſ. Ver. *Ad Com.* in Mſ. Zenoniano *Poſt Com.*

13 *Deus, qui talem Eccleſiæ tuæ*, in Miſſali Zenoniano.

14 Edit. Rom. *vitalem*: Miſſale Zenonianum *& talem*, optime.

15 Miſſale Zenonianum: *qui puriſſimam & immaculatam tibi hoſtiam poſſet.*

16 Idem Miſſale hæc præterea addit: *fac nos ejuſdem Pontificis & Sacerdotis patrocinis adjuvari. Per.*

MISSA IV.

Omnipotens ſempiterne Deus, qui es Sanctorum tuorum ſplendor mirabilis, quique hodierna die beatum Confeſſorem tuum Zenonem beatitudinis æternæ gloria ſublimaſti; concede propitius, ut cujus feſta veneramur in terris, interceſſionis auxilio apud tuam miſericordiam muniamur in cælis. Per.

Secreta.

Oblatis tibi &c. *ut in Secreta I. Miſſæ*

Ad Communionem.

Sancti Zenonis Sacerdotis tui &c. *ut in prima oratione primæ Miſſæ*; *hoc ſolo diſcrimine in poſtremis verbis:* ſalutis viam quam docuit, imitando, veniam conſequamur. Per.

MISSA V.

Oratio.

[1] Propitiare quæſumus Deus famulis tuis per Sancti Zenonis Confeſſoris tui atque Pontificis, [2] qui in præſenti requieſcit eccleſia, merita glorioſa, & ejus pia interceſſione ab omnibus protegamur adverſis. Per.

Secre-

1 Hæc miſſa poſt tres alias legitur in laudato Miſſali Zenoniano, ex alio autem Mſ. ejuſdem monaſterii primam orationem ſaltem patet adhibitam fuiſſe in Miſſa & Curſu die feſto S. Lupicini Epiſcopi Veronenſis, cujus corpus eadem in baſilica requieſcit. Hæc pariter oratio in Mſ. Capitulari habetur ante Commune Confeſſorum hac rubrica: *Sancti Zenonis vel alterius Oratio. Propitiare &c.*

2 Hæc clauſula deeſt in Mſ. Capitulari, cum ſit propria baſilicæ S. Zenonis, in qua ſacrum S. Zenonis corpus requieſcit.

3 Vi-

Secreta

Suſcipiat clementia tua omnipotens Deus de manibus noſtris munus oblatum, & per hujus Sancti Zenonis Confeſſoris tui atque Pontificis orationes ab omnibus nos abſolve peccatis.

Poſt Communio

Divina libantes myſteria, Domine, quæ pro hujus Sancti Zenonis Confeſſoris tui atque Pontificis venerandæ tuæ obtulimus majeſtati; præſta, quæſumus, ut per ea veniam mereamur peccatorum, & cæleſtis gratiæ donis reficiamur.

ALIA COMMUNIA

Ad Miſſas S. Zenonis pertinentia ex Mſ. Veronenſi Monaſterii S. Zenonis.

Introitus[1]

Statuit ei Dominus teſtamentum pacis, & principem fecit eum, ut ſit illi ſacerdotii dignitas in æternum. Pſalmus. Miſericordias Domini in æternum cantabo ℣. Gloria

[2] *Lectio libri Sapientiæ.*

Ecce ſacerdos magnus *uſque ad illa verba* in odorem ſuavitatis, *quæ brevitati conſulentes duximus prætermittenda* ℟. Ecce ſacerdos magnus, qui in diebus ſuis placuit Deo. ℣. Non eſt inventus ſimilis illi, qui conſervarit legem excelſi. Alleluja. ℣. Ecce confeſſor Zeno paſtor Domini intercede pro devoto populo Dei.

[3] *Secundum Lucam.*

In illo tempore dixit Jeſus diſcipulis ſuis. Nemo lucernam accendit &c. *uſque ad ea verba* & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te.

[4] *Tempore Paſchali Domini. Secundum Joannem.*

In illo tempore dixit Jeſus diſcipulis ſuis. Ego ſum vitis vera &c. *uſque ad verba* & gaudium veſtrum impleatur.

Off.

Veritas mea & miſericordia mea cum ipſo & in nomine meo exaltabitur cornu ejus.

Com.

1 Vide admonitionem præcedentem num. 5.

2 In Miſſali Capituli Veronenſis ſub finem XII. ſæculi exarato, in quo Epiſtolæ & Evangelia ſuis locis ſcripta ſunt, in miſſa S. Zenonis legitur lectio ex *Epiſtola B. Paulli Apoſtoli ad Hebraeos: Fratres omnis Pontifex* uſque ad ea *tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech*.

3 In eodem Miſſali, quod unicam miſſam S. Zenonis præfert, Evangelium eſt ſecundum *Lucam*. *Homo quidam* uſque ad verba *auferetur ab eo*. Idem Evangelium, Peretto referente in ſcholiis ad vitam S. Zenonis, erat in membranaceo Lectionario S. Euphemiæ.

4 Hoc ipſum Evangelium in Lectionario per Perettum laudato paſchali tempore legendum indicabatur.

Digitized by Google

Com.

Domine quinque talenta tradidiſti mihi: ecce alia quinque ſuperlucratus ſum. Euge ſerve bone & fidelis, quia in pauca fuiſti fidelis, ſupra multa te conſtituam, intra in gaudium Domini tui.

M I S S A VI.

Ex Miſſalibus Ambroſianis Mſſ. & editis.

In Feſto S. Zenonis Epiſcopi VIII. Decembris. [1]

Super populum.

Omnipotens ſempiterne Deus, qui beatum Zenonem Confeſſorem tuum pontificalibus infulis decoraſti, fac nos quæſumus, ejus exemplo & magnifico interventu, mundi gloriam mente deſpicere, & cælum ſemper ambire. Per Dominum. [2]

Super Sindonem.

Deus, qui præſentem diem beati Zenonis Pontificis tui glorioſo [3], exitu feciſti ſolennem, præſta ipſius nos apud te continuis adjuvari ſuffragiis, & magnificis [4] interceſſionibus confoveri. Per Dominum.

Super oblata.

Adſit Eccleſiæ tuæ Deus præclara B. Zenonis interceſſio, quæ & munera noſtra oculis tuæ majeſtatis acceptabilia faciat, & te nobis placabilem reddat. Per Dominum.

Præfatio.

Æterne Deus, Beati Pontificis & Confeſſoris tui Zenonis [5] merita recolentes, quem tua gratuita benignitate in pontificatus officio & fidei munere ſublimare dignatus es, ut & immenſis virtutibus coruſcaret, & ſanctæ humilitatis propoſitum non deſereret. Nam & Gallieni Principis filiam a poteſtate dæmonis eripuit, & multorum languores potenti virtute curavit. Præſentit etiam Atheſis fluvius, quod tanti valeat Præſulis virtus, dum ſuum ultra morem excedens litus, templi ſacrati non auſus eſt ingredi aditus. Digne igitur in tuo nomine ipſius præconia non tacemus: digne ipſius miracula feſtivis laudibus conclamamus: digne cum ipſo tibi, Domine, bonorum omnium largitori gratiarum vota perſolvimus. Per Chriſtum Dominum.

Poſt Communionem.

Beati Pontificis & Confeſſoris tui Zenonis, quæſumus Domine, a malis omnibus glorioſa nos ſemper merita tueantur, in cujus ſolennitate percipimus tua Sancta lætantes. Per Dominum.

ORA-

1 Hanc inſcriptionem præfert Miſſale Ambroſianum a Pamelio editum. In Mſ. Vaticano Palatino 506. ſic: *VI. Idus Decembris Natali S. Zenonis Epiſcopi & Confeſſoris.*

2 Poſt hanc orationem in Mſ. Vaticano Palatino hæc rubrica legitur: *Epiſtolam & Evangelium require de Confeſſoribus.* In editione autem Miſſalis Mediolanenſis 1548. hæc adduntur: *Poſt Evang. Zeno Epiſcopus bonus & ſanctiſſimus ſedebat ſuper lapidem, & piſcabatur in Atice.*

3 *Exceſſu* in Mſ. Vaticano Palatino, & in editis 1548. & 1560.

4 Editi: *jugiter interceſſionibus conſolari.*

5 Idem Mſ. cum editis: *Zenonis præferenda merita.*

ORATIONES [1] TRES

Ex monumentis Monaſterii S. Zenonis Hallenſis in Diœceſi Salisburgenſi

DIE XII APRILIS.

In Feſto S. Zenonis Epiſcopi & Martyris.

Oremus.

Omnipotens ſempiterne Deus, qui Beatum Zenonem Veronenſis Eccleſiæ Præſulem ab utero ſanctificaſti, eique contra humani generis hoſtem ubique victoriam contuliſti; concede propitius, ut nos peccatores ejus meritis & precibus ad te convertamur, & latentem contra inimicum ſemper victoria potiri mereamur. Per Dominum.

DIE XXI. MAJI.

In Feſto Translationis S. Zenonis Epiſcopi & Martyris.

Oremus.

Venerabilem diem Translationis B. Zenonis Martyris tui atque Pontificis devotione ſancta celebrantes, clementiam tuam humili prece depoſcimus, ut ſicut illi pro meritis gloriam, ita nobis, illo pro peccatis noſtris intercedente, veniam largiri digneris. Per Dominum.

DIE IX. [2] DECEMBRIS.

In Feſto Ordinationis S. Zenonis Epiſcopi.

Oremus.

Deus, qui B. Zenonem Confeſſorem tuum atque Pontificem, doctorem præcipuum, Catholicæque fidei prædicatorem eligere dignatus es, præſta quæſumus, ut ipſo pro nobis interveniente peccatorum noſtrorum maculis exuamur, & tibi, Domine, ſinceris mentibus placere mereamur. Per Dominum.

A N-

1 Has orationes typis damus, uti a Canonico Regulari monaſterii Hallenſis ad P. Benedictum de Cavaleſio ſtrictioris obſervantiæ S. Franciſci Tridentinum, ab hoc autem ad nos tranſmiſſæ fuerunt, cujuſmodi ſcilicet hodie tribus feſtis S. Zenonis in eodem monaſterio recitantur. Nihil porro ambigimus, quin *Martyris* nomen recens fuerit inductum, quemadmodum & apud Friſingenſem Eccleſiam; poſtquam videlicet cultum de S. Zenonis martyrio Veronenſis Eccleſia invexit, cujus ad exemplum alias non nullas ſe ſe conformaſſe diſſ. 3. cap. 2. & 4. §. 2. obſervavimus. Si quis ejus monaſterii codices, e quibus haſce orationes derivare certiſſime credimus, conſulat; quidquid id eſt, explorat ius cognoſcet.

2 In hanc diem Ordinatio Sancti Zenonis translata, uti & apud noſtram Eccleſiam, cum dies octava Conceptionis B. M. V. feſto impedita ſit.

Digitized by Google

ANTIPHONÆ ET RESPONSORIA

Officii S. Zenonis propria ex duobus Mſſ. Veronenſibus.

In Nat. S. Zenonis.

Ad Veſperas. [1]

Dum Zeno Pontificatus honore valde polleret, meritis non paucis exſiſtentibus Gallieni Cæſaris filiam a ruinoſa peſte Dei virtute ſanavit. allelu.

Confeſſor Sancte, Sacerdos magne, Beate Zeno intercede pro nobis.

Super Venite.

Confeſſorum Regem [2]. *Pſalmus:* Venite.

Antiph. Ab utero matris fuit ſanctificatus beatus Zeno, & a cunabulis benedictus. allel. *Pſalmus:* Beatus vir.

Ant. Probitatis & ſcientiæ jugibus incrementis ad hoc pertingere meruit, ut per ſacerrimam vitam Paſtor in populis efficeretur. *Pſalmus:* Quare fremuerunt.

Ant. Continuis jejuniis & orationibus crebris a Domino petebat, ut ſibi aditum prædicationis in populos aperiret. allelu.

Pſalmus: Domine quid multiplicati. *Verſus:* Voce mea.

Reſp. Hic eſt ſacer Antiſtes Zeno, quem gemina virtute Dominus ſanctitatis & ſapientiæ decoravit, cujus præclara fulſerunt in mundum miracula, & in cælis adeptus eſt Angelorum commercia. allel. ℣. Iſte eſt, qui ante Deum magnas virtutes operatus eſt, & omnis terra doctrina ejus repleta eſt. Et in cælis.

℟. Ab utero ſanctificatus beatus Zeno, & a cunabulis benedictus ad hoc pertingere meruit, ut Paſtor in populis per ſacerrimam vitam efficeretur. allel. allel.

℣. In omnem terram ſonus exiit converſationis ejus, & ſanctitas luculenter emicuit. Per ſacerrimam.

℟. In ſecretiori parte oratorii continuis jejuniis & crebris orationibus a Domino petebat, ut ſibi dignaretur aditum prædicationis in populis aperire allel. allel.

℣. Ad convertendas in amore Chriſti animas hominum die noctuque deditus erat. Ut ſibi.

Antiph. Affabilis ita erat in ſermonibus, & in habitu mitis, ut Deus in ipſo collaudaretur ab omnibus venientibus ad ſe. *Pſalmus:* Cum invocarem.

Dum exercitio piſcationis fungeretur in fluvio, vidit quemdam hominem in plauſtro ſedentem per præceps in amne demergi. allel.

Pſalmus: Verba mea.

Vir Dei elevata ſurſum manu fecit ſignum crucis dicens: Revertere retro ſatanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. allel.

Pſalmus:

1 In Mſ. monaſterii S. Zenonis, in quo officium proprium ejuſdem Sancti reperitur, reſponſorium, verſus, & antiphona ad Magnificat alia ſunt ac in Antiphonario Capitulari, quæ heic exſcribere placet. *Reſp. Summe Dei præſul Beate Zeno tuam catervam protege, namque credimus tuis laudibus nos ſemper eſſe ſalvandos. Verſus. Qui filiam Gallieni Cæſaris a dæmone liberaſti, tuis laudibus inſtantem conſerva plebem. Ad Magnificat antiph. Clementiſſime Chriſti Confeſſor Domini, beatiſſime Zeno, te ſuppliciter petimus, ne nos derelinquas, ſed apud Dominum pius ſemper pro nobis interceſſor exſiſtas, quo, te opitulante, ad gaudia æternæ vitæ pervenire mereamur.* Hæc eadem antiphona in Mſ. monialium S. Mariæ de Campo Martio legitur in ſecundis veſperis.

2 In Mſ. Zenoniano, & monialium ſuperiori adnotatione laudatis hoc legitur Invitatorium:

Æternum trinumque Deum laudemus & unum,
Qui ſibi Zenonem tranſvexit in æthera Sanctum.

3 In

Digitized by Google

Pſalmus: Domine, Dominus noſter. *Verſus:* Juſtum deduxit Dominus. [3]

℟. Affabilis ita erat in ſermone, & manſuetudine atque habitu mitis, ut Deus in ipſo collaudaretur ab omnibus ad ſe venientibus. allel. allel. ℣. Ita exſiſtebat alacer, ut mox ad eum properarent, relictis idolis Domino crederent Jeſu Chriſto. Ut Deus in.

℟. Dum in fluvio Atheſis piſcationis exercitio fungeretur, erectis ſurſum oculis, vidit quemdam hominem in plauſtro ſedentem bubus ſubjunctis in amnem demergi. allel. allel. ℣. Tanta enim velocitate ferebatur, ut cunctis oſtenderetur antiqui hoſtis arte peractum. Vidit.

℟. Elevata ſurſum manu beatus Zeno fecit ſanctæ crucis ſignum, frequenti voce & dixit: Revertere retro ſatanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. allel. allel. allel.

℣. Quod ſignum ut vidit dæmon, evanuit velut fumus cum clamoribus ac ſtridore nefando. Revertere.

Ant. Beatus Zeno dixit: Non te permittit Dominus aliquid agere adverſus ſervum ſuum. allel.

Pſalmus: Domine quis habitabit.

Miſerabilis Pater totaque domus regia mœrore affligebatur, eo quod acriter puella ſuffocaretur allel. *Pſalmus:* Domine in virtute.

Sacerdos Dei Zeno ſedebat ſuper lapidem, & artis Apoſtolicæ documenta ſequens piſcabatur in flumine allel. *Pſalmus:* Domini eſt terra. ℣. Amavit eum Dominus.

℟ Feſtinans itaque dæmon ingreſſus eſt Palatium Cæſaris Gallieni & comprehenſam ejus unicam filiam cœpit eam crudeliter vexare allel. allel.

℣. Miſerabilis pater, ſimulque tota domus ejus cruciatu ac mœrore affligebatur. Et comprehenſam.

℟. Ingrediente Chriſti Sacerdote Palatium, & facto crucis ſigno mox cœpit dæmon clamare dicens: Tu Zeno me expellis; & ego propter tuam ſanctitatem ſtare non poſſum. allel. allel. allel. ℣. Et ſi hinc abjero, eo Veronam, ibique invenies me. Et ego.

[4] ℟. Sancte Zeno Confeſſor Chriſti audi rogantes ſervulos; & impetratam cælitus tu Deus fer indulgentiam. ℣. O Sancte Zeno ſidus aureum, Domini gratia, ſervorum gemitus ſolita ſuſcipe clementia.

In Matut. Laudib.

Ant. Dominus Jeſus Chriſtus omnipotens eſt, oportet enim, ut mirabilia Dei manifeſtentur. allel.

Exſurgens beatus Sacerdos fecit orationem, perrexitque ad Palatium, ubi affligebatur pro ſua filia Rex. allel.

Ingrediente Chriſti confeſſore Palatium, facto crucis ſigno per os puellæ dæmon clamavit dicens: Tu Zeno veniſti ad expellendum me, & propter tuam ſanctitatem ſtare non poſſum. allel.

Tenens beatus Zeno manum puellæ dicens: In nomine Domini mei Jeſu Chriſti præcipio tibi exi ab ea dæmon. allel.

Chriſti namque Sacerdos ab omni dæmoniacæ incurſionis ludificatione ſanam reſtituit filiam Regis. allel.

℣. Elegit eum.

In Evangel.

Acceptam beatus Zeno coronam a Rege diſtribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelſa, ipſi perpetuæ laudes referantur & gloria. allel.

[5] *Ant.* Sancte confeſſor Zeno Paſtor dominici gregis te deprecamur intercede pro nobis, ut mereamur tecum eſſe in cælis. allel. allel. allel.

Lectio

3 In Carpſo alius verſus indicatur ſic: *Poſuiſti Domine ſup. cap. ejus.*

4 In Antiphonario Capitulari: *Sancte Zeno, require in Sancti Martini.* In Carpſo autem ℟. *Sancte Zeno.* ℣. *O Sancte Zeno.* Supplevimus ex MS. monialium S. Mariæ de Campo Marſio.

5 Ex eodem Carpſo apparet hanc antiphonam in ſecundis Veſperis recitatam fuiſſe; in eo enim ſic habetur: *Ad veſp. a. Iſte Confeſſor Zeno.*

Lectiones breves & Hymni ex Mſ. Capituli Veronenſis.

In Sancti Zenonis Epiſcopi ad veſperas Lect.

Statuit Dominus Sancto ſuo Zenoni teſtamentum ſempiternum, & dedit illi ſacerdotium magnum.
℟. Ab utero ſanctificatus. ℣. In omnem terram.

H Y M N U S.

ZEno Pontifex inclite,
Chriſti athleta ſplendide,
Adeſto noſtris vocibus,
Quas pie tibi fundimus.
O glorioſe Patrone,
Noſtræ ſalutis opifex,
Ut digne demus cantica,
Noſtra dirumpe crimina.
Adeſſe tuis famulis
Dignare dux amabilis:
Sentiant noſtra pectora
Semperque tua numina.
Tu es noſtrum refugium,
Tu robur potentiſſimum,
Tu ſalus & protectio
Noſtraque jubilatio.
O Paſtor pie & clare,
Nobis benigne * ſuccurre,
Noſque ſupplices reſpice,
Vota ſervorum ſuſcipe.
Deo Patri ſit gloria
Ejuſque ſoli Filio
Cum Spiritu Paraclito
Et nunc & in perpetuum. Amen.

* Cor. *ſubveni.*

Ad Noct. Hymnus.

Jeſu Redemtor omnium. Require in Nat. Confeſſorum.

In Laudibus Lectio.

Cognovit Dominus Sanctum ſuum Zenonem in benedictionibus ſuis, conſervavit illi miſericordiam ſuam, & invenit gratiam coram oculis Domini.
℟. Amavit eum Dominus & ornavit eum.
℣. Stolam gloriam induit eum. Et ornavit.
Gloria Patri, & Filio, & Spiritui ſancto.

H Y M N U S.

DEus tuorum militum
Corona, ſpes, & præmium,
Attende pronis auribus
Indignis noſtris vocibus.
Qui Zenonem Epiſcopum
Ab omni purum crimine
Eductum carnis cavea
Locaſti ſuper æthera.

Ob

Ob ejus alma merita
Noſtra relaxa crimina
Hic libera de noxiis
Et in futuris ſæculis.
Te cuncta laudant pariter,
Summe cunctorum arbiter,
Eſt cujus regnum ſtabile
Per ævum ſine tempore Amen.
℣. Tu es ſacerdos in æternum.

HYMNI

Ex Mſſ. Breviariis Benedictinis Monachorum & Monialium Veronenſium

S. Zenonis ad Veſperas Hymnus.

EFfulget orbis ſpeculum
Zeno Præſul mirificus,
Cujus feſta ſolennia
Anni nobis fert orbita.
Qui Chriſti fide fervidus
Hoc præſens ſpernens ſæculum,
Flore virtutum præditus
Cæli poſſedit præmium.
Hic onus carnis bajulans
Plura fecit miracula,
Ut floret lux clariſſima,
Cæcas fugavit tenebras.
Nempe piſcans in flumine
Vidit plauſtro præcipitem
Cum bobus ſuum ruſticum
Ad amnis ima mergere.
Quod hoſtis hoc nequiſſimus
Patraſſet, cernens vir pius,
Preces fudit ad Dominum,
Ejus poſcens auxilium.
Subvenit Chriſti gratia,
Qui ſe credentes munerat,
Hunc liberavit hominem,
Reddens ſalutem priſtinam.
Deo Patri ſit gloria &c.

Ad Noctur. Hymnus.

POſt hæc curavit filiam
Imperatoris unicam,
Quam fecerat hoſpitium
Dæmon ſibi tunc peſſimus.
Atheſis amnis alveus
Excreſcens ultra ſolitum,
Conſcendit ad eximium
Eccleſiæ faſtigium.
Confeſtim fulgent merita
Viri ſancti digniſſima,

Nam

Nam manſit aqua ſolida,
Cum ſit natura fluida.
Precamur ergo ſupplices,
Zeno Præſul ſanctiſſime,
Ut cæli nobis Dominum
Efficias propitium.
Quo poſt abluta crimina
Fruamur ejus gloria,
Habituri felicia
In æternum ſolennia.
Præſta Pater piiſſime &c.

Ad laudes Hymnus.

PRæſulis Sancti redeunt colenda
Feſta Zenonis Dominum ſequentis,
Qui diem nobis celebrem ſacravit
Fine beato.
Magnus excelſi fuerat ſacerdos,
Prædicans, gentes penetrans marinas:
Inde Veronam Deus hunc ad urbem
Mittere curat.
Qua Deo multum populum lucratus,
Inſtruit verbis, ſolidavit actis:
Pro Deo tandem patiendo mortem
Vivit in ævum.
Nunc in æternum meritis coruſcat
Clarus, & mundo manifeſtus omni:
Qui Deo ſoli ſtuduit placere
Corpore vivens.
Paſtor æterno radians triumpho,
Servulos audi tibi ſupplicantes,
Præmium juſtis, 1 veniamque poſce
Crimine lapſis.
Quo Dei magna miſeratione
Ordinem cæli decimum replentes
Ipſius vultum videamus omn
Tempore ſæcli.
Gloriam Patri reſonemus omnes,
Et tibi Chriſto genito ſuperne,
Cum quibus Sanctus ſimul & creator
Spiritus exſtat. Amen.

HYM-

1 Antea legebatur *veniam poſcentes*: emendavimus ex ipſis Bagata & Peretto, qui in libro inſcripto: *SS. Epiſcoporum Veronenſium antiqua monumenta* pag. 15. eumdem hymnum ex MSſ. correctius ediderant. MS. Zenonianus: *veniam depoſce*.

HYMNUS.

In Natale Sanǝti Zenonis.

Ex Codice Vaticano num. 1235.

SAnǝti Zenonis Præſulis
Hymnum Chriſto deferimus,
Qui contemſit ſæculum,
Mercavit Chriſti præmium.
Qui in adoleſcentia
Dei precepta tenuit,
Stipem larga jugiter
Erogavit pauperibus.
Piſcandi arte uſus eſt,
Dogma ſequens orthodoxum,
Merſit manum in gurgite,
Piſcavit Dei gratia.
Inſtar Petri Apoſtoli
Digna ſortitus merita,
Paſtorque Veronenſium
Summus Sacerdos rutilans.
Crebris quoque jejuniis
Carnis repulit vitia,
Sæpe docendo populum
Deſtruxit Mundi idola
Magnus exſiſtens medicus,
Infirma ſanans corpora,
Sæpe liberans animas
Obieſſas a diabolo.
Tanta repletus gratia
Obiit in Chriſti requiem,
Et nobis ſemper maxima
Oſtendit mirabilia.
Rogemus ergo populi
Confeſſorem Altiſſimi,
Ut ipſe nobis impetret
Pacem & indulgentiam.

COMMEMORATIO S. ZENONIS.

Ad preces ſeu ſuffragia in Veſperis & laudibus.

Ex Mſ. Capituli Veronenſis ſæculi XIII.

De Sanǝto Zenone ad Veſperas Ant.

Ab utero matris fuit ſanǝtificatus beatus Zeno, & a cunabulis benediǝtus.
℣. Amavit eum Dominus.

Ad Matutinum Antiphona. Scilicet *ad Matutinas Laudes.*

Acceptam beatus Zeno coronam a Rege pauperibus diſtribuit dicens: ſi Dominus

 ope-

operatur excelſa; ipſi perpetuæ laudes referantur & gloria. ℣. Tu es Sacerdos.

Oratio.

Deus, qui es tuorum Antiſtitum potentiſſimus illuſtrator, concede propitius, ut interceſſione beatiſſimi Sacerdotis & Confeſſoris tui Zenonis magnificis exemplis informati, ſæculi iſtius caliginem ſine periculo tranſeamus.

[1] B E N E D I C T I O

In feſto S. Zenonis Epiſcopi & Confeſſoris.

Ex codice XV. ſæculi Sodalitii S. Mariæ de Domo inſcripto.

Benedictiones Pontificales.

Omnipotens Deus & Dominus det vobis copiam benedictionis, qui beatum Zenonem ſibi adſcivit virtute confeſſionis. Amen.

Et qui illum fecit coruſcare miraculis, vos exornet bonorum operum incrementis. Amen.

Quo ejus exemplis eruditi, & interceſſione muniti, cujus depoſitionis diem celebratis, illi poſſitis in cæleſti regione adjungi. Amen.

Quod ipſe præſtare dignetur, cujus. Amen.

1 Hæc eadem benedictio in Sacramentario S. Gregorii edito per Menardum legitur *in Natali unius Confeſſoris* t. 3. Operum ejusdem Sancti pag. 161. & poſt præfationem ante orationem ad communionem deſcribitur.

Theobaldus Epiſcopus Veronenſis.

In conſtitutionibus ab eodem editis An. 1305. poſtea ab Epiſcopo Petro Scaligero repetitis.

Ex Mſſ. Capituli Veronenſis.

Cap. LXI. de Feſtivitatibus Sancti Zenonis, Sanctorum Firmi & Ruſtici celebratione.

CUpientes devotione congrua, & debitis honoribus glorioſum Confeſſorem beatum Zenonem, Patrem & Patronum hujus civitatis & diœceſis Veronenſis, & beatus Georgium, Firmum & Ruſticum Martyres a grege nobis credito venerari, ut eorum apud Deum meritis adjuvemur; feſtum ipſorum per civitatem & diœceſim Veronenſem a populo & clero annue præcipimus ſolenniter celebrari, ac per eccleſias ejusdem civitatis & diœceſis univerſas ſingulis diebus ferialibus in Matutinis & Veſperis eorum commemorationem fieri cum eorum antiphona & collecta legendis in eccleſiis prælibatis. Itaque pro tribus Martyribus dicatur una Antiphona communis & oratio: Deus qui nos concedis ſanctorum tuorum Georgii, Firmi & Ruſtici Martyrum tuorum memoriam agere &c.

Eamdem commemorationem ſubinde præcepit Joannes Matthæus Gibertus Epiſcopus Veronenſis Conſtitutionum tit. 2. lib. 2. c. 2. & 3. non tam in Laudibus & Veſperis, ſed etiam in Miſſis in collecta *A cunctis:* quod vel hodie ſervatur.

TESTI-

Digitized by Google

TESTIMONIA SELECTA
DE SANCTO ZENONE
VERONENSI EPISCOPO.

S. Ambroſius Epiſtola V. ad Syagrium Epiſcopum Veronenſem n. 1.

TU autem ſine alicujus fratris conſilio hoc judicium tibi ſolum vindicandum putaris: in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis ſanctæ memoriæ judicio probatam, ejuſque ſanctificatam benedictione poſt tot annos ſine auctore criminationis, ſine accuſatore, ſine profeſſore delationis in periculum reatus deducendam arbitrarere.

S. Gregorius magnus lib. 3. Dialogorum cap. 19.

Nuper Joannes Tribunus revelatione ſua me docuit, quod Pronulphus Comes cum illi adeſſet, ſe cum Rege Anthari eodem tempore in loco eodem, ubi mira res contigit, affuiſſe, eamque rem cognoviſſe teſtatus eſt. Prædictus enim Tribunus narravit dicens: Quia ante hoc ferme quinquennium, quando apud hanc Romanam urbem alveum ſuum Tiberis egreſſus eſt, tantum creſcens, ut ejus unda ſuper muros Urbis influeret, atque inde jam maximas regiones occuparet: apud Veronenſem urbem fluvius Atheſis excreſcens, ad beati Zenonis Martyris atque Pontificis eccleſiam venit; cujus eccleſiæ dum eſſent januæ apertæ, aqua in eam minime intravit, quæ paulliſper creſcens uſque ad feneſtras eccleſiæ, quæ erant tectis proximæ, pervenit, ſicque ſtans aqua eccleſiæ januam clauſit, ac ſi illud elementum liquidum in ſoliditatem parietis fuiſſet mutatum: cumque eſſent multi inventi interius, ſed aquarum multitudine omni eccleſia circumdata, qua poſſent egredi, non haberent, ibique ſe ſiti, ac fame deficere formidarent; ad Eccleſiæ januam veniebant, ad bibendum hauriebant aquam, quæ, ut prædixi, uſque ad feneſtras excreverat, & tamen intra eccleſiam nullo modo diffluebat. Hauriri itaque, ut aqua poterat, ſed diffluere, ut aqua, non poterat. Stans autem ante januam ad oſtendendum cunctis meritum Martyris, & aqua erat ad adjutorium, & quaſi aqua non erat, ad invadendum locum.

Anonymus Pipinianus in Rhythmo de Veronæ laudibus.

Octavus Paſtor & Confeſſor Zeno Martyr inclitus,
Qui Veronam prædicando reduxit ad baptiſmum,
A malo ſpiritu ſanavit 1 Gallieni filiam,

Boves

1 Cum diſſertationis tertiæ cap. 5. in quo hoc Anonymi Pipiniani teſtimonium exhibuimus, editum a nobis fuiſſet, e Lobio tranſmiſſum accepimus accurate deſcriptum Rhythmum integrum e Mſ. qui ipſa Ratherii Epiſcopi Veronenſis manu exaratus fuit. In hoc autem non *Galli*, ut Mabillonius ediderat, nec *Gallieni Cæſaris*, ut nos e duobus poſterioris ævi Mſſ. loco laudato ſcripſimus, ſed *Gallieni filiam* palam legitur, quam lectionem uti vetuſtioris codicis & Scriptoris noti præferendam heic ducimus, & ea re illa difficultas ſimul adimitur, quam unam in Anonymo Pipiniano ineſſe putabamus, quaſi Gallieni Imperatoris fabulam ebibiſſet. Hinc etiam confirmari poſſe videtur, quod diſſert. 1. cap. 3. §. 4. ſuſpicati ſumus, eum, cujus filiam S. Zeno ſanavit a dæmone, fuiſſe vere Gallienum aliquem, qui per non nullos in Imperatorem migravit. Alia pauca ad fidem ejuſdem codicis emendavimus.

Boves cum homine mergentes reduxit a pelago.
Et quidem multos liberavit ab hoſte peſtifero,
Mortuum reſuſcitavit ereptum e fluvio,
Multa Idola deſtruxit per crebra jejunia.
Non queo multa narrare hujus Sancti opera,
Quæ a Syria veniendo uſque in Italiam
Per ipſum omnipotens Deus oſtendit mirabilia.

Ratherius Epiſcopus Veronenſis de Contemtu canonum part. 1. p. 352. tom. 1. Spicilegii Acheriani noviſſimæ editionis.

Utar ut heic auctoritate Zenonis beati, in ſermone videlicet, quem de Juda Patriarcha & Thamar nuru ipſius more ſuo luculentiſſime fecit dicentis: *Omnium corrupte viventium Diabolus pater eſt.*

Idem Ratherius in Synodica ad Presbyteros pag. 377. col. 2.

Et cum ſpecialis noſter doctor atque proviſor, beatus utique Zeno dicat, in ſermone utique, quem de Juda filio Jacob, & Thamar nuru ipſius elegantiſſime compoſuit. &c.

Joannes Presbyter, Manſionarius Eccleſiæ Veronenſis, qui an. 1320. ſcribebat Hiſtoriarum Imperialium lib. 1. Mſ.

Floruerunt in Eccleſia Dei illuſtres Doctores, inter quos B. Zeno Epiſcopus Veronenſis, Doctor egregius, octavus ejuſdem civitatis Epiſcopus . . . . . . Scripſit autem hic Doctor egregius Zeno de Pudicitia, Patientia, Fide, Spe, & Caritate tractatus tres: de Juſtitia tractatum unum: De Timore unum: De Spiritu & corpore unum: de Eo quod ſcriptum eſt: *Cum tradiderit regnum Deo & Patri* ſermonem unum: de Ædificatione Domus Dei a Salomone, expoſitionem pulcherrimam: de Continentia tractatum unum: de Baptiſmo tractatus tres: de Nativitate Domini & majeſtate unum: ſuper Danielem in Paſcha duos: ſuper Pſalmos XL. XLI. CXXVI. CXXVII. CXXVIII. CXXIX. CXXX. tractatus ſeptem: de Livore & invidia tractatum unum: de hoc verbo: *Adtende tibi, ne forte fiat in te ſermo abſconſus in corde tuo iniquitas*, tractatum unum valde prolixum: de Jejunio quatuor temporum, ſuper [a] Pſalmo LXXX. tractatum unum: de Avaro & divite unum: de Avaritia tres: de Circumciſione unum: ſuper Geneſim tractatus [b] novem: ſuper Exodum novem: ſuper Iſaiam ſeptem: ſuper Danielem tres: ſuper Job unum: de feſto Paſchæ octo: de Invitatione ad fontes tractatus quinque: de Somnio Jacob ſermonem unum: de XII. ſignis cæli ad Neophytos tractatum unum: item ad Neophytos duos: de Fide duos: ſuper Jonam unum: ſuper Hiſtoriam Suſannæ tractatum brevem: de Die Dominico tractatus duos: de Abraham duos: de Nativitate Domini tractatus duos: Epiſtolam de paſſione Martyris Arcadii, qui eodem tempore paſſus eſt II. Idus Januarii apud Mauritaniam . . . . Hæc ipſius ſcripta & tractatus ipſe legi & vidi.

Pe-

[a] Per errorem allegatur tract. ſuper Pſalmum LXXX. pro tractatu ſuper Pſalmum C. qui inter Zenonis tractatus legitur, & in hoc Indice Joannis Veronenſis non recenſetur.

[b] Paſtrengus & Petrus de Natalibus in Indice, quem e Joanne Veronenſi ſimiliter exſcripſerunt, referunt *ſuper Geneſim tract. VIII.* non vero *IX.* cum tamen in MSſ. non niſi ſex hoc titulo prænotati inveniantur. Sed non omnino exactum tractatuum indicem ab eodem Joanne ex MSſ. collectum palam fit ex eo, quod tractatus ſolum 87. admiſſis etiam ſuppoſititiis, recenſeat, cum genuini ipſi plures ſint; ac inter ceteros omiſerit tractatum *de Juda*, quem Ratherius quater allegavit. At cum ejuſdem tituli tractatus hac illac in MSſ. diſperſus colligere ſibi ſumſerit, labi in computando facile fuit; & hac de cauſſa ſicuti quoſdam ejuſdem inſcriptionis tractatus v. g. de Exodo, &c. pauciores notavit, quam in MSſ. ſunt; ita e contra illos de Geneſi plures recenſuit; quod forte bis vel ter eumdem tractatum, codicis titulos excurrens, numeravit.

Digitized by Google

Petrus Calo Ord. Prædicatorum in Miſcellaneis Mſſ. apud Henſchenium pag. 76 tom. 2. Aprilis.

Scripſit autem S. Zeno tractatus octoginta ſuper Pſalmos, & Prophetas, & de Nativitate Domini, & diverſis aliis materiis, & epiſtolas, ac expoſitiones plures, ac vitam S. Arcadii Martyris, qui eodem tempore paſſus eſt, quam poſui pridie Idus Januarii, quos tractatus, & epiſtolas, & expoſitiones pulchro & ſubtili ſtilo editos ego vidi in duobus voluminibus apud S. Zenonem de Verona.

Guillelmus Paſtrengus Judex Veronenſis in libro de Viris illuſtribus pag. 77.

Zeno Veronenſis Epiſcopus Gallieni Imperatoris tempore inſignis habetur, & martyrium patitur. Scripſit autem hic Dei venerandus Antiſtes libros de Patientia, Pudicitia, Fide, Spe, Caritate III. &c. *exſcribit enim laudatum Joannem Veronenſem; deinde addit:* omnia hæc opuſcula memorabilis vir Joannes, Presbyter majoris Veronenſis Eccleſiæ Manſionarius, ſe vidiſſe & legiſſe teſtatur.

Petrus de Natalibus Epiſcopus Equilinus in Catalogo Sanctorum lib. 1. cap. 43.

Zeno Veronenſis Epiſcopus & doctor claruit tempore Gallieni Imperatoris ... Scripſit autem hic venerandus Antiſtes libros de Patientia, *& cetera totidem plane verbis ac apud Guillelmum Paſtrengum.*

Jacobus Presbyter in Carmine de Miraculis S. Zenonis apud Henſchenium num. 4. pag. 76. tom. 2. Aprilis, de cujus Scriptoris ætate vide Admonitionem Monumentis præmiſſam.

Sed cum verba Dei tunc primo ſancta dediſſet
Intrepidus populo, dignus Patronus habetur
Veronæ, fuerit licet ipſe octavus in illa
Antiſtes: ſacras nam docuit pectora leges
Noſtra Pater, florebat enim ſermone polito:
Et patriis monitis inſtabat ſemper, ut ipſi
Atque uni trinoque Deo conjungeret omnes.
Innumeros Jeſu vivo de fonte redemit
Hic populos, & magna Dei ſacravit honori
Fana Pater.

Et numero 17. pag. 77.

O Præclara nimis quot quantaque facta relucent
Pontificis, Verona, tui, cui plurima debes!
Nam tibi quis fidei primus fundator habetur?
Quæ tenebris lux prima tuis e cordibus arcet?
In ſermone pater quis natis gratior illo?
Cui decus eloquii magis & facundia luxit.

Flavius Blondus Ital. Illuſtrata reg. 9. pag. 376. edit. Baſileenſis.

Zeno, ſicut religionem Chriſtianam, & ſuam ipſius decet ſanctitatem, primus erit, qui Veronæ præſul celebris ſanctimoniæ multa ſcripſit extantia, ſacras utriuſque Teſta-

Teſtamenti litteras declarantia, & Ambroſianam, quam imitatus eſt, eloquentiam rednlentia.

Michael Foſſatus Veronenſis in Carmine de laudibus Veronæ anno 1482. conſcripto ac edito a Baptiſta Peretto in Scholiis Latinis ad Vitam S. Zenonis pag. 60.

Zeno ſacer, patriæque Pater, tua muſa tunrum
Sermonum codex quanta docet ſuerit.

Onuphrius Panvinius Antiquitatum Veronenſium lib. 4. cap. 6.

Vir ſuit & in rebus gerendis vehemens valde, & divinis Scripturis explicandis eloquens, quique quamdiu Pontifex vixit, in eam aſſidue curam incubuit, ut civium animos ad amplectendam veram Chriſti pietatem, ſimulacrorum cultu rejecto, converteret inflammaretque . . . . Sermnnes edidit luculentos ac magna doctrina relertos.

Idem lib. 6. pag. 152.

Hic cum pietate, fide, & religinne clariſſimus, tum multiplici doctrina illuſtriſſimus habitus eſt. Multa enim ſcripſit Chriſtiano Antiſtite digna, qunrum hæc ad noſtram pervenere nntitiam. De Patientia, Pudicitia, Fide, Spe, & Caritate libros III. *& cetera, uti fere apud Joaaaem Veroaenſem, cujus Hiſtoria manuſcripta uſus eſt.*

Iſaacus Caſaubonus in Spartianum pag. 34.

Zeno Vernnenſis Patrum Latinnrum, meo judicio, elegantiſſimus.

Idem Exercitat. 16. num. 43.

Zeno Veronenſis ſcriptor vetuſtiſſimus & elegantiſſimus.

Gaſpar Barthius Adverſariorum lib. 42. cap. 15.

Zeno eruditione & pietate admirandus Scriptnr

Idem lib. 43. cap. 10.

Cum Zenonis Vernnenſium qunndam Antiſtitis ſermones lego, Chriſtianum quemdam Appulejum legere mihi videor: adeo eruditus eſt & denſus in ſignificandis per pauca multis is nnbiliſſimus Scriptnr.

Doctiſſimus Præſul dicitur ab eodem Barthin lib. 42. cap. 5. *Aatiſtes elegaatiſſimus* lib. 42. cap. 18. *Scriptor doctiſſimus* lib. 42. cap. 15. & lib. 46. cap. 7. *Acutiſſimus* ad a. Theb. Papinii ver. 231.

Auguſtus Buchnerus Diſſertatione CCCLXXXVIIII. pag. 528.

Eſt quidem Zennnis dictio erudita, flnrida, elegans; nam & præſtantiſſimorum Auctnrum lectinnem rednlet, ac Virgilii cum primis, & nnn ſine cura coloribus variis picta & interſtincta, præterea propriis & valde ſignificantibus vocabulis conſtat, pluraque ingenioſe, atque acute dicta habet ſic, ut nihil capitalius dici poſſe videatur. *Et pag.* 529. Nemn nperam luſerit, qui ejus ſermones eruditiſſimos pariter ac ſanctiſſimos legere animum inducat. Præter quam enim qund paſſim præclaris ac præſtantiſſimis ſententiis & ad religionem inſtruant animns, & ad veram pietatem invitent ac ducant; plura certe ibi elegantiſſime & venuſtiſſime dicta obſervare licet, quæ mirum in modum augere & cumulare eloquentiæ poſſunt opes.

Clau-

Digitized by Google

Claudius Salmaſius in Lampridium pag. 193.

Elegans ac pius Auctor Zeno Veronenſis. - -

Emanuel Schelestratius de Diſciplina arcani cap. 4. *art. un.* §. 5.

Auctor antiquiſſimus ac doctiſſimus Zeno Veronenſis Epiſcopus.

Marchio Scipio Maffejus lib. I. de Scriptoribus Veronenſibus.

Parte II. Veronæ Illuſtratæ.

S A N T O Z E N O N E.

DI queſto noſtro Veſcovo molti Sermoni abbiamo, per li quali tra i Santi Padri meritamente tien luogo. Citano, ed approvano queſti Sermoni non pochi dotti ſtranieri; Paolo Veſcovo di Foſſombrone, Bulengero, Salmaſio, Valeſio, Bucnero, Daumio, Barzio, cui pareva il noſtro Autore un Apulejo Criſtiano, il gran Caſaubono, che lo giudicò tra i Latini elegantiſſimo ſopra tutti, e molt'altri. Il P. Bollando adduce il ſuo Sermone ſopra Sant'Arcadio, come autentica vita di quel Martire: così fa il P. Ruinart ne gli Atti ſcelti. Ma come di queſto Santo il tempo, il grado, le azioni, e fin l'eſſere va in controverſia; così più di tutto ci vanno i Sermoni, che da lunga ſchiera di valenti Critici ſon rigettati aſpramente. Siſto da Siena fu il primo, ſiccome quello che francamente ſcriſſe, aver Guarino dati fuori come di Zenone Sermoni preſi *la più parte da varj autori:* alcuni eſſer di Sant'Ilario, e di S. Baſilio, gli altri o ſian Sermoni, *o frammenti, per la diverſità dello ſtile ben paleſarſi d'autori diverſi*. Tutto queſto fu puntualmente traſcritto prima da Poſſevino, Bellarmino, Baronio, Molano, e Mireo; indi da Riveto, Coco, Voſſio, Cave, Labbe, Oudino, Placcio, Dupino, che dubita ſe queſto Zenone foſſe al mondo mai, e da più altri; benchè d'ordinario come ſentimenti lor proprj, e ſenza pur nominare Siſto Saneſe. Ricalcaſi da gli ultimi ſingolarmente il punto dell'eſſere ſtati meſſi inſieme, e finti, e publicati dal noſtro Guarino queſti Sermoni, e il non eſſerſene prima avuta mai notizia, o menzione alcuna. La qual coſa con tutto il conſenſo di tanti, quanto ſia erronica e falſa, con poche parole farem conoſcere.

Adverſ. 43. 10.

ad Spart. Zeno Veronenſis Patrum Latinorum meo judicio elegantiſſimus.

Falſo è prima, che dal Guarino veniſſe l'edizione di queſti Sermoni, non dati in luce prima del 1508. che vuol dire intorno a cinquant'anni dopo la morte di lui. Bensì per publicargli ſi dicon *traſcritti da volume antichiſſimo trovato in Verona dal Guarino nella Biblioteca del Veſcovado*. Ma per vedere quanto ſia lontano dal vero, che da niuno ſi mentovaſſero i Sermoni di Zenone avanti Guarino, baſta legger l'operetta di Guglielmo Paſtrengo contemporaneo del Petrarca; perch'egli non ſolamente l'annovera tra gli Scrittori, ma recita il catalogo de' ſuoi Sermoni, e cita di eſſi teſtimonio più vecchio di lui, cioè Giovanni Prete Manſionario della Chieſa Cattedrale, il quale *atteſtava d'avergli letti tutti*. Coetaneo a queſto fu Pier de' Natali, che parlando del noſtro Zenone annoverò parimente i Sermoni; ed alquanto anteriore fu Pietro Calo, che raccolſe, e compendiò in due gran volumi le vite de' Santi. Dagli ſcritti di lui traſſern i Padri Bollandiſti una leggenda della traslazione e miracoli, a piè della quale così egli notò: *Scripſit autem* S. Zeno *tractatus ultra octoginta* &c. e di poi: *Quos tractatus & epiſtolas, ac expoſitiones pulcro & ſubtili ſtilo editas ego vidi in duobus voluminibus apud S. Zenonem de Verona*. Non dunque ſolo fu Guarino, e non primo, e non fu unico il codice trovato poi da lui nella libreria Capitolare, ma altro ve n'era in quella del Monaſtero di S. Zenone. Anche Giacopo Prete, i verſi del quale tratti da un Mſ. Zenoniano ſono ſtati publicati da' Bollandiſti, lodò in que' tempi il Santo ſingolarmente per l'eloquenza. Ora una ſua vita abbiam noi di nuovo data fuori a piè dell'Iſtoria de' Diplomi, l'autor della quale può congetturarſi viveſſe nel ſecolo del 1100. o in quel torno. In queſta s'introduce il ſanto Veſcovo parlante al popolo, e gli ſi fanno dire alcuni pezzi de gli

pag. 2.

pag. 77.

XII. Aprilis.

Cui decus eloquii magis &c.

ſteſſi

ſteſſi Sermoni ſuoi. Ma queſto non baſta. Fiorì nel ſecolo del 900. Raterio Veſcovo
noſtro, e per gli ſcritti celebre, e per la vita. Queſti in tre delle ſue operette cita un
paſſo dal Sermone ſopra Giuda Patriarca, e nell' Epiſtola Sinodica lo cita con pre-
metter queſte parole: *Et cum ſpecialis noſter Doctor atque proviſor, beatus utique
Zeno dicat in Sermone, quem de Juda filio Jacob, & Thamar nuru ipſius elegan-
tiſſime compoſuit &c.* Ciè di meglio ancora. Hincmaro, creato Veſcovo di Rems nel
845. fece dono alla libreria di S. Remigio d'un codice contenente queſti Sermoni
con titolo di *Trattati di S. Zenone Veſcovo Veroneſe*; il qual prezioſo codice conſer-
pag. 411. varſi ancora oggi giorno, fanno fede i dotti Benedettini editori di Sant' Ilario, e al-
tresì il P. Ruinart. Non ſolamente adunque fin nel ſecolo dell' ottocento i Sermoni
di Zenon Veroneſe anche in lontani paeſi eran noti, ma non è da credere ſi ſoſpet-
taſſero punto apocrifi, quà e là rapiti, e falſamente denominati, poichè un Prelato
di tante lettere, qual fu Hincmaro, gli ſtimò meritevoli d'eſſer da lui donati a un'
inſigne Biblioteca. Ecco però quante teſtimonianze, e quanto anteriori a Guarino.
Nè io dubito punto, ch' altra ancora non ne aveſſimo più antica, e più manifeſta,
ſe il libro trovato da lui nella biblioteca Capitolare non ſi foſſe miſeramente ſmarri-
to, poichè afferma il P. Caſtellani, primo editor de i Sermoni, com' era antichiſſi-
mo; e fu d'una libreria, nella quale quaſi tutti i codici erano in carattere majuſcolo,
ed anche molti ſecoli fa riputati antichi.

Io credo però giuſtificata a baſtanza l' autenticità in genere de' Sermoni del noſtro
Veſcovo. Che tra eſſi ve n'abbia, che ſuoi non ſono, è deſtino alle raccolte di Ser-
moni comune: che alcuni ſien pezzi informi, e potè venire dalla confuſione, ed arbi-
trio de' copiſti, e dall' eſſer talvolta raccolti dalla ſua voce anche pochi periodi in
qualche funzione proferiti. La diverſità di ſtile, che ſi decanta, non ſi verifica gene-
ralmente, perchè in gran parte di queſti monumenti l'iſteſſo genio appariſce, e l'iſteſ-
ſo modo. Le difficoltà ſopra alcuni paſſi ſi riſolvono con abbandonar l'errore di chi
l'ha creduto del terzo ſecolo, e de' tempi di Gallieno, ſopra di che veggaſi l' Epiſtola
aggiunta da noi a' Veſcovi Veroneſi nella nuova edizion dell' Ughelli. Che viveſſe
verſo la fine del quarto ſecolo, ſi rende patente a chi ben conſidera in primo luogo la
condizion di que' tempi in queſte parti, e l' uniformità de' fatti ne' paeſi adjacenti. Si
rende indubitato poi dall' eſſer Santo Zenone ſucceduto a Gricino, e queſti a Lucillo,
che nel 347. ſoſcriſſe al Concilio Sardiceſe. Niente men forte è l' argomento, che ſi
trae dall' Epiſtola di Sant' Ambrogio al noſtro Veſcovo Siagrio, perchè lo riprende
in eſſa di non aver avuto per innocente una ſacra vergine aſſolta già, e ſantificata
ib. 6. ep. 1. dalla benedizione di *Zenone di ſanta memoria:* con che ſi fa chiariſſimo, che Zenone
era ſtato ſuo anteceſſore. Ma che occorrono altre pruove, quando dice egli ſteſſo nel
Sermone della Continenza, come gl' inſegnamenti Apoſtolici correano quaſi già *da
quattrocent' anni?* Così leggono i Manuſcritti, e così la prima ſincera edizione. Nè
de Hiſt. biſogna però prender queſto numero troppo a rigore, come lo preſe il Voſſio, ben ſa-
Lat. lib. 3. pendoſi l'uſo de' numeri rotondi, di che eſempj ſi hanno infiniti. *Poſt quingentos an-
cap. 2. nos* diſſe aſſolutamente Felice III. in Epiſtola da noi ora di nuovo publicata, e inſeri-
ta nel tomo quinto de' Concilj, benchè ſcritta come abbiam quivi dimoſtrato avanti
l' anno 489. Nè S. Zenone prende quivi il tempo dell' Epiſtola a Corintj, di cui fa
menzione, ma de' tempi Criſtiani generalmente, e dalla naſcita di Criſto. Il ribatter
l'objezione del ſilenzio degli Antichi, e l'entrare nel particolar eſame di ciaſcun Ser-
mone, e nella quiſtione ſe foſſe Martire o no, ed in altre tali, non è del preſente
iſtituto, e ſarà peſo di chi finalmente è per intraprendere una ſana edizione di queſto
Padre. Niun' altro n'ha maggior biſogno, e per riunire, e per diſtinguere, e per in-
dicare i fonti, e per dichiarare, e per emendare ancora. Se queſto Santo foſſe nativo
del noſtro paeſe o no, nè ſi potrebbe aſſerir, nè impugnare: il nome veramente l' in-
dica più toſto Greco, e l' Anonimo, di cui parleremo fra poco, ſembra accennare,
che quà veniſſe dalle parti di Siria.

I N-

I N D E X
S C R I P T U R A R U M
QUÆ A S. ZENONE ADFERUNTUR.

GENESIS.

CAp. I. 26. Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram. 135. 205. 207.

27. Et fecit Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem Dei. 151. 205. 207.

III. 17. 18. 19. Maledicta terra erit in omnibus operibus tuis, in triſtitiæ gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ: ſpinas & tribulos ejiciet tibi, & edes pabulum agri: in ſudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram. 133.

XVIII. 4. Refrigerate vos ſub iſta arbore magna. 175.

EXODI.

Cap. XII. 11. Præcinge lumbos tuos. Indue pedibus calciamenta. Arripe baculum manu. 279. Paſcha eſt Domini. 267.

XXII. 20. Sacrificans diis eradicabitur, niſi Domino ſoli. 112.

LEVITICI.

Cap. VII. 6. Omnis mundus manducabit carnem. 118.

20. Anima autem quæcumque manducaverit de carne ſacrificii ſalutaris, quod eſt Domini, & immunditia ejus ſuper ipſum eſt, peribit anima illa de populo ſuo. 118.

DEUTERONOMII.

Cap. X. 12. 13. Et nunc Iſrael quid Dominus Deus tuus poſtulat a te, niſi ut timeas Dominum Deum tuum, & ambules in omnibus viis ejus, & diligas eum, & cuſtodias præcepta ejus ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & bene ſit tibi. 70.

XXX. 6. Noviſſimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor ſeminis tui ad Dominum Deum tuum amandum. 98.

XXXII. 17. Sacrificaverunt dæmoniis, & non Deo. 112.

JOSUE.

Cap. V. 2. Et dixit Deus ad Jeſum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos: & adſide, circumcideque ſecundo filios Iſrael. 98.

I. REGUM.

Cap. XVI. 7. Homo videt in facie, Deus in corde. 66.

PSALMORUM.

Pſ. 1. 5. Ideo non reſurgunt impii in judicio, neque peccatores in conſilio juſtorum. 130. 209.

6. Quoniam ſcit Dominus viam juſtorum, & iter impiorum peribit. 130. 211.

VIII. 5. Et videbo cælos opera digitorum tuorum. 213.

XI. 1. & ſeq. Deminuerunt veritatem a filiis hominum. Vana locuti ſunt unusquisque ad proximum ſuum: labia doloſa, in corde locuti ſunt mala. Diſperdat Deus univerſa labia doloſa & linguam magniloquam. Qui dixerunt, linguam noſtram magnificabimus, labia noſtra a nobis ſunt: quis noſter Dominus eſt? 66.

XIII. 3. Sepulcrum patens eſt guttur eorum, linguis ſuis doloſe egerunt, venenum aſpidum ſub labiis eorum: quorum os maledicto & amaritudine plenum eſt, veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem: contritio & miſeria in viis eorum, & iter pacis non cognoverunt, non eſt timor Dei ante oculos eorum. 97.

XVIII. 1. Cæli enarrant gloriam Dei 213.

XXII. 4. Virga tua & baculus tuus ipſa me conſolata ſunt. 180. 187.

5. Paraſti in conſpectu meo menſam adverſus eos, qui tribulant me. Impinguaſti oleo caput meum, & populum tuum inebrians quam præclarum. 187.

XXIII. 1. Domini eſt terra & plenitudo ejus, orbis terrarum, & univerſi, qui habitant in eo. 191.

7. Tollite portas principes veſtras, & elevamini portas æternales, & introibit Rex gloriæ. 155.

XXXI. 1. Beati, quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata. 238.

XXXIII. 11. Divites eguerunt & eſurierunt; requirentes autem Dominum non minuentur omnibus bonis. 34.

12. Venite filii, audite me: timorem Dei docebo vos. 69.

18. Proximus eſt Deus contribulatis corde, & humiles ſpiritu ſalvabit. 66.

xxxvi. 25. Adoleſcentior fui & ſenui: & numquam vidi juſtum derelictum, nec ſemen ejus quærens panem. 34.
xliv. 2. Eructavit cor meum verbum bonum. 157. Lingua mea calamus ſcribæ velociter ſcribentis. 178.
xlix. 7. Audi populus meus, & loquar, Iſrael, & teſtificabor tibi: quoniam Deus Deus tuus ego ſum. 111.
12. 14. 15. Meus eſt orbis terræ & plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut ſanguinem hircorum potabo? Immola Deo ſacrificium laudis, & redde Altiſſimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis tuæ, & eripiam te, & magnificabis me. 111. 112.
lxi. 12. Semel locutus eſt Dominus: & hæc duo audivimus. 178.
lxv. 2. Jubilate omnis terra. 213.
lxxiii. 12. Deus autem Rex noſter ante ſæcula operatus eſt ſalutem in medio terræ. 151.
lxxix. 1. In finem pro his, qui immutabuntur. 218.
lxxxi. 6. 7. Ego dixi, Dii eſtis, & filii excelſi omnes; vos autem, ſicut homines, moriemini. 181.
xcii. 2. Parata Sedes tua Deus, ex tunc, & a ſæculis tu es. 151.
xciii. 11. Novit Deus cogitationes ſapientum, quia ſunt ſtultæ. 32.
xcv. 5. Omnes Dii Gentium dæmonia; Dominus autem cælos fecit. 112.
c. 1. Miſericordiam & judicium cantabo tibi Domine. 208.
cxiii. 4. Idola gentium argentum & aurum. 75. 80.
cxiv. 7. 8. 9. Convertere anima mea in requiem tuam, quia Dominus benefecit mihi; quia liberavit animam meam a morte, oculos meos a lacrimis, pedes meos a lapſu: placebo Domino in regione vivorum. 133.
cxviii. 103. Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, ſuper mel & favum ori meo. 238.
cxxvii. 1. Beati omnes qui timent Dominum. 69.
cxxix. 1. De profundis clamavi ad te Domine. 196.
cxxx. 1. Domine non eſt exaltatum cor meum, neque elati ſunt oculi mei. 66. Neque ambulavi in magnis neque in mirabilibus ſuper me. 67.
2. Si non humiliter ſentiebam, ſed exaltavi animam meam. 68.

ECCLESIASTES.

Cap. vii. 17. Noli eſſe ſapiens multum; & noli argumentari plus quam oportet. pag. 13.

SAPIENTIÆ.

Cap. ii. 1. 2. 3. 6. 7. 8. 9. Exiguum & cum tædio eſt tempus vitæ noſtræ: & non eſt refrigerium in fine hominis: & non eſt qui agnitus ſit reverſus ab inferis: quia ex nihilo nati ſumus, & poſt hoc erimus, tamquam qui non fuerimus: & non eſt reverſio finis noſtræ: quoniam conſignata eſt, & nemo revertitur. Venite ergo, fruamur bonis, quæ ſunt: & utamur creatura, tamquam in juventute celeriter; vino pretioſo & unguentis nos impleamus: & non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos roſis ante, quam marceſcant. Nullum pratum ſit, quod non tranſeat luxuria noſtra. Ubique relinquamus ſigna lætitiæ, quoniam hæc eſt pars noſtra, & hæc ſors. 89. 90.
iii. 4. 5. 6. 7. 8. Et ſi coram hominibus tormenta paſſi fuerunt, ſpes eorum immortalitate plena eſt: & in paucis vexati, in multis bene diſponentur; quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos ſe. Tamquam aurum in fornace probavit illos, & quaſi holocauſtomata accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum. 152.
v. 8. 9. Quid profuit nobis ſuperbia? aut quid divitiarum ambitio contulit nobis? tranſierunt iſta omnia tamquam umbra. 75.

ECCLESIASTICI.

Cap. iii. 22. Altiora te ne quæſieris, & fortiora te ne ſcrutatus ſis. Quæ præcepit tibi Deus, illa cogita ſemper; & in plurimis operibus illorum non eris curioſus. pag. 14.
26. Multos enim ſeduxit ſuſpicio illorum, & in vanitate detinuit ſenſus illorum. pag. 14.
xv. 18. Ante hominem bonum & nequam, mors & vita: quod elegerit, hoc dabitur ei. 92.
xvi. 1. 2. 3. Et ſi multiplicentur filii, non oblecteris in illis: ſi non eſt timor Domini cum illis, non confideas animæ illorum; melior eſt enim unus timens Deum, quam mille filii impii. 50.
xix. 21. Melior, qui deficit ſenſu in timore, quam qui abundat aſtutia, & transgreditur legem. pag. 13.
xxiv. 5. Ego ex ore Altiſſimi prodivi ante omnem creaturam. 157.
xxxiv. 23. Dona iniquorum non probat Altiſſimus. 114.

ISA-

ISAIÆ.

Cap. I. 2. Audi cælum, & percipe aurihus terra, quoniam Dominus locutus eſt: Filios genui, & exaltavi, ipſi autem me ſpreverunt. 212.
8. Et derelinquetur filia Sion. 215.
11. 12. Quo mihi multitudinem ſacrificiorum veſtrorum? plenus ſum holocauſtomatis arietum, & pinguamine agnorum. Sanguinem taurorum & hircorum nolo: quis enim exquiſivit iſta de manibus veſtris? 112. 582.
VII. 9. Niſi credideritis, neque intelligetis. 35.
13. 14. 15. Audite itaque domus David: Non puſillum vobis certamen cum hominibus; quoniam Deus præſtat agonem. Propter hoc dabit Deus vobis ſignum. Ecce virgo in utero accipiet, & pariet Filium, & vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum & mel manducabit prius, quam cognoſcat puer bonum, aut malum. 160.
XL. 3. Vox clamantis in deſerto: Parate viam Domini, rectas facite ſemitas Dei noſtri. 160.
XLV. 14. 15. Dominus Deus Sabaoth: Fatigata eſt Ægyptus, & mercatus Æthiopum: ex Saba viri excelſi ad te tranſibunt, & tui erunt ſervi, & ſequentur te alligati compedibus, & adorabunt te, & in te prædicabuntur, quoniam in te Deus eſt, & non eſt Deus alius præter te. 159.
LIII. 8. Nativitatem ejus quis enarrabit? 157.
LIV. 1. Exſulta ſterilis, quæ non pariebas; erumpe & clama, quæ non parturis, quoniam multi filii deſertæ. 172.
LIX. 3. Manus enim veſtræ inquinatæ ſunt ſanguine, & digiti veſtri in peccatis. Labia autem veſtra locuta ſunt facinus, & lingua veſtra injuſtitiam meditatur. 97.
LXVI. 1. 2. Cælum mihi thronus, & terra ſuppedaneum pedum meorum. Quam mihi ædificabitis domum? aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim iſta fecit manus mea. 104.
LXVI. 15. Deus ſicut ignis veniet, & ſicut procella currus ejus: retribuere in ira vindictam. 166.

JEREMIÆ.

Cap. II. 13. Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & foderunt ſibi lacus detritos, qui non poſſunt aquam portare. 272.
IV. 3. 4. Hæc dicit Dominus viris Juda & omnibus, qui habitant in Jeruſalem. Renovate inter vos novitatem, & ne ſeminaveritis in ſpinis. Circumcidite præputium cordis veſtri, ne eneas ſicut ignis ira mea, & exurat, & non ſit, qui exſtinguat. 98.
IX. 23. 24. Non glorietur ſapiens in ſua ſapientia, neque glorietur fortis in fortitudine ſua, neque dives in divitiis ſuis; ſed in hoc glorietur, qui gloriatur, intelligere & ſcire, quia ego ſum Dominus, qui ſcio miſericordiam & judicium & juſtitiam ſuper terram. 29.
XVII. 5. Maledictus homo, qui ſpem habet in homine. 151.
9. Et homo eſt, & quis cognoſcit eum? 159.
XXV. 6. Nolite ambulare poſt Deos alienos, ut ſerviatis eis; & ne adoraveritis eos: nequando incitetis me in operibus manuum veſtrarum, & diſperdam vos. 512.

BARUCH.

Cap. 3. 36. 37. 38. Hic eſt Deus noſter, & non deputabitur Deus alius abſque ipſo, qui adinvenit viam prudentiæ, & revelavit eam Jacob puero ſuo, & Iſrael dilecto ſibi. Poſt hæc in terris viſus eſt, & cum hominibus converſatus eſt. 159.

EZECHIELIS.

Cap. XXXVII. 12. 13. 14. Ecce ego aperio monumenta veſtra, & educam vos de monumentis veſtris, & educam vos in terram Iſrael: dabo ſpiritum meum in vos, & vivetis. 126.

DANIELIS.

Cap. XIII. 49. Revertimini ad judicium: falſum enim iſti conteſtati ſunt de ea. 593.

OSEE.

Cap. IV. 12. Interrogabant, & in virgis ſuis annuntiabant, ſpiritu meretricio ſeducti ſunt, & fornicati ſunt a Deo ſuo. 97.

JOEL.

Cap. I. 13. Præcingite vos, & plangite Sacerdotes, lugete omnes, qui deſervitis altari: quoniam ablata eſt de domo Domini veſtri hoſtia & immolatio. 112.

HABACUC.

Cap. III. 3. Texit cælos virtus ejus. 213.

ZACHARIÆ.

Cap. IX. 9. Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi juſtus, ſanctus, & ſalvans, mitis, ſedens ſuper aſinum novellum. 151.

MALACHIÆ.

Cap. I. 10. 11. Non eſt mihi voluntas circa vos, dicit Dominus: & ſacrificium acceptum non habeo ex manibus veſtris: quoniam a ſolis ortu uſque in occaſu clarificatum eſt nomen meum apud Gen-

Gentes, & in omni loco odores incenſi offeruntur nomini meo, & ſacrificium mundum: quoniam magnom eſt nomen meum apud Gentes, dicit Dominus. 113.

II. 10. Deus unus creavit vos. Nonne pater onos eſt omnium veſtrum. 23.

III. 1. Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam. 160. 181.

6. Ego ſum, qui ſom, & non demutos. 205. 207.

IV. 2. Orietur vobis ſol juſtitiæ. 191.

M A T T H Æ I.

Cap. II. 2. Ubi eſt, qui natus eſt Rex Judæorum. 151.

IV. 11. Tunc reliqoit eum diabolus, & ecce Angeli acceſſerunt, & miniſtrabant ei. 181.

V. 32. Qui dimiſerit oxorem ſuam, excepta cauſſa adulterii, facit eam mœchari. 43.

XI. 27. Omnia mihi tradita ſunt a Patre meo. 152. 191.

28. & 29. Venite, qui laboratis, & onerati eſtis, & ego reficiam vos. Tollite jugum meum ſuper vos, & diſcite a me, qoia mitis ſum & humilis corde: & invenietis requiem aoimabus veſtris. 66.

XIII. 12. Qui habet, dabitur illi, & abundabit: qui autem non habet, etiam id, quod habet, auferetur ab eo. 17.

24. 25. Simile eſt regnum cælorum homini, qui ſeminavit in ſuo agro bonom ſemen: dormientibus autem hominibus, venit inimicus ejus, & ſuperſeminavit zizania in triticum. 101. 131.

52. Omnis ſcriba doctus de regno cælorum ſimilis eſt patrifamilias proferenti de theſauris ſuis nova & vetera. 180.

XVI. 26. Quid prodeſt onicuique locrari mundum, & animæ ſuæ pati detrimentum? 75.

XVII. 26. Mitte hamum in mare: & piſcem, qui primus adſcenderit, tolle; & aperto ore ejus invenies duos denarios, da pro me & te. 178.

XIX. 21. Si vis perfectus eſſe, vade & vende omnia tua, & da pauperibus. & tolle crucem tuam, & veni, ſequere me. 32.

XXI. 31. Amen dico vobis, quia publicani & meretrices præcedent vos in regnum Dei. 187.

XXII. 30. Neque nobont, neque nubentur, ſed ſicut Angeli erunt. 49.

37. 39. 40. Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, & ex tota virtute tua. Et ſecundum ſimile huic: diliges proximum tuum, tamqoam te ipſom. In his duobus præceptis pendet omnis lex & prophetæ. 21.

XXIII. 37. 38. Jeruſalem Jeruſalem, quæ interficis prophetas, & lapidas miſſos ad te, qootiens voloi colligere filios tuos, ſicut gallina pullos ſuos ſub alas, & noloiſti. Ecce remittetur vobis domus veſtra. 504.

XXIV. 2. Non relinquetur in templo lapis ſuper lapidem, qoi non diſſolvatur. 104.

XXVI. 38. Triſtis eſt anima mea uſque ad mortem. 133.

XXVIII. 19, 20. Ite ergo, & docete omnes gentes, intingentes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus ſancti, docentes eos ſervare omnia, quæcumque præcepi vobis. 180.

M A R C I.

Cap. VII. 9. Rejicitis mandatom Dei, ot traditiones veſtras ſtatuatis. pag. 12.

IX. 22. Omnia poſſibilia credenti. 57.

X. 52. Fides tua te ſalvum fecit. 57.

L U C Æ.

Cap. I. 32. 33. Dabit illi Dominus Deus thronum David patris ſui, & regnabit ſuper domum Jacob in ſæcula, & regni ejus non erit finis. 152.

VIII. 11. 12. Semen eſt verbum Dei... Qui autem juxta viam ſunt, hi ſunt, qoi audiont verbum, & venit diabolus, & tollit de corde verbom illorum, ne credentes ſalvi fiant. 185.

IX. 62. Nemo retro attendens, & ſuperponens manum ſuam ſuper aratrum, aptus eſt regno Dei. 181.

XVI. 29. 31. Habent Moyſen & prophetas, quibus ſi non credunt, neque illi, qoi hinc miſſus fuerit, credituri ſunt. 125.

XVII. 32. Mementote uxoris Lot. 181.

XXIII. 43. Amen amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiſo. 125.

J O A N N I S.

Cap. I. 1. 2. In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. 157.

3. Omnia per ipſum facta ſunt, ac ſine ipſo factum eſt nihil. 158.

29. Ecce agnus Dei, ecce qoi tollit peccata mundi. 267.

52. Amen amen dico vobis, videbitis cælum apertum, & Angelos Dei adſcendentes & deſcendentes ſuper filium hominis. 181.

III. 13. Nemo adſcendit in cælom, niſi qui de cælo deſcendit, filius hominis

qui

Digitized by Google

qui erat in cælo. 86.
18. Qui credit in me, non judicabitur; qui autem non credit, jam judicatus eſt. 208. 209.
19. Hoc eſt autem judicium, quia lux venit in huue mundum, & dilexerunt homines tenebras magis quam lucem. 210.
VIII. 54. Vos de diabolo patre eſtis, & cóucupiſcentias patris veſtri facere vultis. 186.
48. Hic Samaritauus eſt, & dæmouium habet. 180.
X. 30. Ego & Pater unum ſumus. 155. 158.
37. 38. Si non facio facta Patris mei, nolite mihi credere: ſed ſi mihi credere non vultis, factis credite; & cognoſcite, quoniam iu me eſt Pater, & ego in illo 113. 137.
XIV. 6. Ego ſum via & veritas. 191. 277.
XVI. 15. Omnia quæcumque habet Pater, mea ſunt. 154.
XVII. 4. 5. Ego te clarificavi in terra: opus perfeci, quod dediſti mihi, ut faciem. Et nunc tu clarifica me apud te ipſum claritate, quam habui apud te priusquam mundus fieret. 152.
10. Pater omnia mea tua ſunt, & tua omnia mea. 154.
XVIII. 36. Regnum meum non eſt de hoc mundo. 154.

ACT. APOSTOLORUM.

Cap. IV. 32. Turba autem eorum, qui crediderant, animo ac mente una agebant ..... nec quidquam ſuum ex honis putabant, quæ eis erant: ſed erant illis omnia communia. 33.

AD ROMANOS.

Cap. I. 17. Juſtus enim ex fide vivit. 17.
21. Qui cognitum Deum non quaſi Dominum honoraverunt, neque ei gratias egerunt, ſed vanis perſuaſionihus cogitationes eorum abductæ ſunt, & tenebris opertum eſt cor eorum. 211.
II. 12. Nam qui ſine lege peccaverint, ſine lege peribunt. At qui iu lege peccaverunt, per legem judicabuntur. 211.
IV. 3. Abraham credidit Deo, & deputatum eſt illi ad juſtitiam. 95.
18. Contra ſpem in ſpem credidit Deo, ut fieret pater multarum gentium. 17.
X. 3. Nam juſtitiam Dei ignorantes, & ſuam volentes conſtituere, juſtitiæ Dei non obedierunt. 17.
XI. 20. Noli altum ſapere, ſed time. pag. 13.
33. 34. O altitudo divitiarum ſapientiæ, & ſcientiæ Dei, quam inexquiſita ſunt judicia illius, & quam inveſtigabiles viæ illius! Quis enim cognovit ſenſum Dei? pag. 15. 196.
XII. 2. Exhibete corpora veſtra hoſtiam viventem, ſanctam, placentem Deo. 114.

I. AD CORINTHIOS.

Cap. I. 21. Nam quia ſapientiam Dei nnn cognovit ſæculum per ſapientiam, Deus optimum exiſtimavit per ſtultitiam prædicationis ſalvos facere credentes. 29.
III. 16. Vos eſtis templum Dei, & ſpiritus Dei habitat in vobis. 208.
18. 19. Si quis inter vos videtur ſapiens eſſe in hoc ſæculo, ſtultus fiat, ut ſit prudens: nam hujus mundi ſapientia ſtultitia eſt apud Deum. 29.
V. 7. Paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus. 267.
VI. 2. An neſcitis, quia ſancti de hoc mundo judicabunt? 211.
VII. 4. Mulier ſui corporis poteſtatem non habet, ſed vir: ſimiliter & vir ſui corporis poteſtatem non habet, ſed uxor. 44.
6. Hoc autem dico ſecundum veniam, non ſecundum juſſum. 48.
7. Volo autem omnes vos eſſe, ſicut & me. 48.
8. 9. Dico autem innuptis & viduis, bonum eſt illis, ſi ſic perſeveraverint, ſicut ego. Si autem non fuerint continentes, nubant: melius eſt enim nubere, quam uri. 48.
29. 31. Tempus coarctatum eſt: ſupereſt, ut qui habent uxorea, ſic ſint, quaſi non habentes; præterit enim figura hujus mundi. 50.
XI. 26. Annuntiabitis mortem Domini, donec veniat. 179.
XIII. 2. 3. Et ſi habuero omnem fidem, ita ut montes transferam: caritatem non habeam, nihil ſum. Et ſi in cibos pauperum diſtribuero omnia mea, & ſi tradidero corpus meum, ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil profició. 27.
7. 8. Omnia credit, omnia ſperat, omnia ſuſtinet. Caritas numquam excidit. 27.
12. Videmus autem modo per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facies ad faciem erit. 133.
XV. 24. Cum tradiderit regnum Deo & Patri. 151.
36. Stulte, tu quod ſeminas, non vivificatur, niſi mortuum fuerit. 130.
39. 40. Non omnis caro eadem eſt caro: alia eſt hominis, alia jumenti, alia caro volucrum, alia piſcium. Et corpora ſunt cæleſtia, ſunt & terreſtria. 131.
42. 43. 44. Sic & reſurrectio mortuorum,

Digitized by Google

rum: ſeminatur in interitum, reſurgit in perpetuitatem; ſeminatur in humilitatem, reſurgit in gloriam; ſeminatur in infirmitatem, reſurgit in virtutem; ſeminatur corpus animale, reſurgit ſpiritale. 530.

47. Primus homo e limo terræ, ſecundus e cælo. 86.

49. Quemadmodum portavimus imaginem ejus, qui de limo eſt, portemus & ejus imaginem, qui de cælo eſt. 207.

50. Caro & ſanguis regnum Dei poſſidere non poſſunt. 94. 130.

53. Oportet enim corruptivum hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem. 533.

II. AD CORINTHIOS.

Cap. III. 6. Littera occidit, ſpiritus autem vivificat. pag. 3.

11. Juſtus ex fide vivit. pag. 4.

V. 10. Omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti, ut recipiat unuſquiſque corporis merita ſecundum ea, quæ geſſit, ſive bona, ſive mala. 527.

16. Vos eſtis templum Dei, & ſpiritus Dei habitat in vobis. 105.

AD GALATAS.

Cap. III. 6. Abraham credidit Deo, & reputatum eſt illi ad juſtitiam. 17.

IV. 9. Quemadmodum revertimini rurſus ad ea, quæ infirma & egena ſunt elementa. 181.

V. 17. Caro concupiſcit adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem: hæc duo invicem adverſantur ſibi. 89.

VI. 8. Qui ſeminat ſecundum carnem, de carne ſua metet interitum; qui autem ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu metet vitam æternam. 532.

AD EPHESIOS.

Cap. V. 5. Hoc enim ſcire debetis, quoniam omnis fornicatius, aut impudicus aut fraudator, quod eſt idolorum ſervitus, non habet hereditatem in regno Dei & Chriſti. 154.

VI. 11. Induite vos armaturam Dei, ut poſſitis vos conſtare adverſus nequitias diaboli, accepto ſcuto fidei, per quod poteritis omnes ſagittas illius mali, quæ ſunt igne plenæ exſtinguere. 248.

AD PHILIPPENSES.

Cap. I. 21. Mihi vivere Chriſtus eſt, & mori lucrum. 203.

AD COLOSSENSES.

Cap. I. 18. Primogenitus a mortuis. 152.

III. 1. Si conſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite, ubi Chriſtus eſt ad dexteram Dei ſedens. 181.

I. AD THESSALONICENSES.

Cap. IV. 12. 13. Nolumus autem ignorare vos, fratres, de dormientibus, ne contriſtemini, ſicut ceteri qui ſpem non habent: ſi enim credimus, quia Jeſus mortuus eſt, & reſurrexit, ſic & Deus eos, qui dormierunt in Jeſum, adducet cum eo. 526.

I. AD TIMOTHEUM.

Cap. I. 3. 4. 5. Hortatus ſum, ut denuntiares quibuſdam, ne perverſa doctrina uterentur, neque attenderent fabulis & genealogiis, quæ ſine fine ſunt, quæ magis quæſtiones præſtant, quam veram rationem Dei, quæ eſt in fide. Definitio autem juſſionis eſt caritas ex corde puro & conſcientia bona, ex fide ſimplici. pag. 15.

9. Lex juſto poſita non eſt, ſed peccatori. pag. 4. 21.

VI. 10. Radix omnium malorum eſt avaritia. 73.

I. PETRI.

Cap. I. 24. Omnis caro fenum, & gloria ejus, ſicut flos feni. 91.

II. 11. Quaſi hoſpites & peregrini, abſtinete vos a carnalibus deſideriis, quæ militant adverſus animam. 95.

I. JOANNIS.

Cap. II. 15. 16. Nolite diligere mundum, neque ea, quæ in mundo ſunt. Si quis dilexerit mundum, non eſt caritas Patris in illo: quoniam omne, quod in mundo eſt, concupiſcentia eſt carnis, & concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi: quæ non eſt a Patre, ſed ex concupiſcentia mundi. 24. 67. 90.

17. Et mundus tranſibit, & concupiſcentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum. 90.

IV. 16. Deus caritas eſt, qui manet in caritate, in Deo manet, & Deus in illo manet. 22.

20. Siquis dixerit, quoniam diligo Deum, & fratrem ſuum odit, mendax eſt: qui enim non diligit fratrem ſuum, quem videt, Deum, quem non videt, non poteſt diligere. 22.

INDEX I.
TRACTATUUM SANCTI ZENONIS

Secundum ordinem præſentis editionis.

LIBER PRIMUS.

Tractatus I. de Fide. pag. 1.
II. de Spe, Fide, & Caritate. 16.
III. de Juſtitia. 26.
IV. de Pudicitia. 35.
V. de Continentia. 48.
VI. de Patientia. 58.
VII. de Humilitate. 65.
VIII. de Timore. 69.
IX. de Avaritia I. 73.
X. de Avaritia II. 79.
XI. de Avaritia III. 84.
XII. de Spiritu & corpore. 85.
XIII. de Circumciſione. 92.
XIV. de Spirituali ædificatione domus Dei. 103.
XV. de Triplici genere ſacrificiorum. 111.
XVI. de Reſurrectione. 119.

LIBER SECUNDUS.

Tractatus I. de Geneſi contra Arianos. 134.
II. de Geneſi. 138.
III. de Geneſi, ſeu de æterna Filii Dei generatione. 141.
IV. de Geneſi, ſeu de æterna Filii Dei generatione. 144.
V. de Fide, ſeu de æterna Filii Dei generatione. 147.
VI. de eo quod ſcriptum eſt: *Cum tradiderit regnum Deo & Patri.* 151.
VII. de Nativitate Domini I. 156.
VIII. de Nativitate Domini II. 161.
IX. de Nativitate Domini & majeſtate. 165.
X. de Abraham I. 167.
XI. de Abraham II. 170.
XII. de Abraham III. 175.
XIII. de Somnio Jacob. 177.
XIV. de Juda. 183.
XV. de Job. 189.
XVI de Suſanna. 192.
XVII. de Jona Propheta. 194.
XVIII. de Natali S. Arcadii. 200.
XIX. In illud Geneſeos: *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram.* 205.
XX. In eumdem locum Geneſeos. 207.
XXI. de Pſalmo Centeſimo. 208.
XXII. in Iſaiam I. 212.
XXIII. in Iſaiam II. 215.
XXIV. in Iſaiam III. 216.
XXV. in Iſaiam IV. 217.
XXVI. in Iſaiam V. 217.
XXVII. in Iſaiam VI. 218.
XXVIII. in Iſaiam VII. 222.
XXIX. in Iſaiam VIII. ſeu de adventu Chriſti in mundum. 224.
Admonitio in Tractatus ſequentes. 225.
XXX. Invitatio ad fontem I. 227.
XXXI. Invitatio ad fontem II. 228.
XXXII. Invitatio ad fontem III. 229.
XXXIII. Invitatio ad fontem IV. 230.
XXXIV. Invitatio ad fontem V. 231.
XXXV. Invitatio ad fontem VI. 232.
XXXVI. Invitatio ad fontem VII. 234.
XXXVII. Invitatio ad fontem VIII. 235.
XXXVIII. ad Neophytos poſt baptiſma I. 235.
XXXIX. ad Neophytos poſt baptiſma II. 238
XL. ad Neophytos poſt baptiſma III. 240.
XLI. ad Neophytos poſt baptiſma IV. 242.
XLII. ad Neophytos poſt baptiſma V. 244
XLIII. ad Neophytos poſt baptiſma VI. de duodecim ſignis. 246.
XLIV. ad Neophytos poſt baptiſma VII. die Dominico, de Comparatione tritici. 249.
XLV. de die Dominico Paſchatis I. 254.
XLVI. de Paſcha II. 257.
XLVII. de Paſcha III. 258.
XLVIII. de Paſcha IV. 259.
XLIX. de Paſcha V. 260.
L. de Paſcha VI. 260.
LI. de Paſcha VII. 263.
LII. de Paſcha VIII. 264.
LIII. de Paſcha IX. 265.
LIV. de Exodo I. in die Paſchæ. 266.
LV. de Exodo II. 267.
LVI. de Exodo III. 269.
LVII. de Exodo IV. 270.
LVIII. de Exodo V. 271.
LIX. de Exodo VI. 272.

LX. de

LX. de Exodo VII. 273.
LXI. de Exodo VIII. 274.
LXII. de Exodo IX. 276.
LXIII. de Exodo X. 277.
LXIV. de Exodo XI. 278.
LXV. de Exodo XII. 279.
LXVI. de Exodo XIII. 280.
LXVII. de Exodo XIV. 281.
LXVIII. de Exodo XV. 282.
LXIX. de Daniele in Paſcha I. 283.
LXX. de Daniele II. 284.
LXXI. de Daniele III. 285.
LXXII. de Daniele IV. 286.
LXXIII. de Daniele V. 287.
LXXIV. de Daniele VI. 287.
LXXV. de Daniele VII. 288.
LXXVI. de Daniele VIII. 288.
LXXVII. de Daniele IX. 289.
Appendix ad Tractatus S. Zenonis, continens varios Sermones eidem S. Epiſcopo perperam tributos. 291.
Præfatio. 293.
Potamii Epiſcopi Tractatus duo & Epiſtola.
Tractatus I. de Lazaro. 297.
II. de Martyrio Iſaiæ Prophetæ. 300.
Potamii ejusdem Epiſtola ad Athanaſium ab Arianis (impetitum) poſtquam in Concilio Ariminenſi ſubſcripſerunt. 302.
S. Hilarii Epiſcopi Pictavienſis Interpretationes Pſalmorum quinque.
Interpretatio Pſalmi CXXVI. 304.
Interpretatio Pſalmi CXXVII. 311.
Interpretatio Pſalmi CXXVIII. 316.
Interpretatio Pſalmi CXXIX. 321.
Interpretatio Pſalmi CXXX. 327.
S. Basilii Epiſcopi Cæſarienſis Tractatus quatuor Rufino Presbytero Aquilejenſi interprete.
Tractatus I. de Livore & Invidia. 329.
II. de Adtende tibi. 336.
III. de Jejunio. 345.
IV. de Avaro divite. 348.

INDEX II.

Tractatuum Sancti Zenonis Epiſcopi Veronenſis exhibens ordinem antea vulgatum conlatum cum novo.

Ordo antea vulgatus.		*Ordo novus.*		
LIBER I.				
de Geneſi.	Sermo I.	LIB. II.	Tract. II.	pag. 138.
	Sermo II.		Tract. XIX.	205.
	Sermo III.		Tract. I.	135.
	Sermo IV.		Tract. XX.	207.
de Abraham.	Sermo I.		Tract. X.	167.
	Sermo II.		Tract. XI.	170.
	Sermo III.		Tract. XII.	175.
de Somnio.	Jacob		Tract. XIII.	177.
de Juda.			Tract. XIV.	183.
de Exodo.	Sermo I.		Tract. LV.	267.
	Sermo II.		Tract. LVI.	269.
	Sermo III.		Tract. LVII.	270.
	Sermo IV.		Tract. LVIII.	271.
	Sermo V.		Tract. LIV.	266.
	Sermo VI.		Tract. LIX.	272.
	Sermo VII.		Tract. LX.	273.
	Sermo VIII.		Tract. LXI.	274.
	Sermo IX.		Tract. LXII.	276.
	Sermo X.		Tract. LXIII.	277.
	Sermo XI.		Tract. LXIV.	278.
	Sermo XII.		Tract. LXV.	279.
	Sermo XIII.		Tract. LXVI.	280.
	Sermo XIV.		Tract. LXVII.	281.
	Sermo XV.		Tract. LXVIII.	282.
de Praecepto Adtende tibi.		*Append.*	*Tract. S. Baſilii* II.	336.
de Job.		LIB. II.	Tract. XV.	189.
de Pſalmo XLIX. ſeu de triplici genere ſacrificiorum.		LIB. I.	Tract. XV.	111.
de Pſalmo LXXIX. ſeu Comparatio vineæ.		LIB. II.	Tract. XXVII.	218.
de Pſalmo C.			Tract. XXI.	208.
de Pſalmo CXXVI.			*Tract. S. Hilarii* I.	304.
de Pſalmo CXXVII.		*Append.*	*Tract. S. Hilarii* II.	311.
de Pſalmo CXXVIII.			*Tract. S. Hilarii* III.	316.
de Pſalmo CXXIX.			*Tract. S. Hilarii* IV.	321.
de Pſalmo CXXX. Sermo I. ſeu de Humilitate.		LIB. I.	Tract. VII.	65.
de Pſalmo CXXX. *Sermo* II.		*Append.*	*Tract. S. Hilarii* V.	327.
de Iſaia.	Sermo I.	LIB. II.	Tract. XXII.	212.
	Sermo II.		Tract. XXIII.	215.
	Sermo III.		Tract. XXIV.	216.
	Sermo IV.		Tract. XXV.	217.
	Sermo V.		Tract. XXVI.	217.
	Sermo VI.		Tract. XXVIII.	222.
de Martyrio Iſaiæ Prophetæ.		*Append.*	*Tract. Potamii* II.	300.
de Daniele,	Sermo I.	LIB. II.	Tract. LXX.	284.
ſeu de tribus	Sermo II.		Tract. LXXI.	285.
Pueris.	Sermo III.		Tract. LXXII.	286.

Ser-

Ordo antea vulgatus.	*Ordo novus.*		
de Daniele, Sermo IV.	LIB. II.	Tract. LXXIII.	287.
ſeu de tribus Sermo V.		Tract. LXXIV.	287.
pueris. Sermo VI.		Tract. LXXV.	288.
Sermo VII.		Tract. LXXVI.	288.
Sermo VIII.		Tract. LXIX.	283.
ſeu de Suſanna Sermo IX.		Tract. XVI.	192.
de Jona		Tract. XVII.	194.
de Evangelio ſecundum Lucam, ſeu de duplici teutationum ſpecie.	*Append.*	*Tract. S. Baſilii IV.*	348.
de Evangelio ſecundum Joannem, ſeu de Lazaro.	*Append.*	*Tract. Potamii I.*	297.
de Epiſtola B. Paulli ad Corinthios prima, ſeu de eo quod ſcriptum eſt, *Cum tradiderit regnum Deo & Patri.*	LIB. II.	Tract. VI.	151.
LIBER II.			
de Æterna Filii Dei generatione.			
Sermo I.		Tract. III.	141.
Sermo II.		Tract. IV.	144.
Sermo III.		Tract. V.	147.
de Adventu Domini in mundum.		Tract. XXIX.	224.
de Nativitate Chriſti Sermo I.		Tract. VII.	156.
Sermo II.		Tract. VIII.	161.
Sermo III.		Tract. IX.	165.
de Circumciſione.	LIB. I.	Tract. XIII.	93.
de Fide.		Tract. I.	1.
de Spe, Fide, & Caritate.		Tract. II.	16.
pro Fidei veritate.	LIB. II.	Tract. LXXVII.	289.
de Paſcha Sermo I.		Tract. XLV.	254.
Sermo II.		Tract. XLVI.	257.
Sermo III.		Tract. XLVIII.	259.
Sermo IV.		Tract. XLIX.	260.
Sermo V.		Tract. L.	260.
Sermo VI.		Tract. LI.	263.
Sermo VII.		Tract. LII.	264.
Sermo VIII.		Tract. XLVII.	258.
ſeu pro baptizandis Sermo IX.		Tract. LIII.	265.
Invitatio ad fontem I.		Tract. XXXVI.	232.
II.		Tract. XXXV.	230.
III.		Tract. XXX.	227.
IV.		Tract. XXXI.	228.
V.		Tract. XXXIII.	230.
VI.		Tract. XXXVII.	235.
VII.		Tract. XXXIV.	231.
VIII.		Tract. XXXII.	229.
ad Neophytos poſt baptiſma Sermo I.		Tract. XXXVIII.	235.
Sermo II.		Tract. XXXIX.	238.
Sermo III.		Tract. XL.	240.
Sermo IV.		Tract. XLII.	244.
Sermo V.		Tract. XLIII.	246.
Sermo VI.		Tract. XLIV.	249.
Sermo VII.		Tract. XLI.	242.
de Spiritali ædificatione domus Dei.	LIB. I.	Tract. XIV.	103.
de Patientia.		Tract. VI.	58.
de Pudicitia.		Tract. IV.	35.
de Continentia.		Tract. V.	48.
de Juſtitia.		Tract. III.	26.

de

Ordo antea vulgatus.	*Ordo novus.*		
de Timore.	LIB. I.	Tract. VIII.	69.
de Jejunio.	*Append.*	*Tract. S. Baſilii* III.	345.
de Spiritu & Corpore.	LIB. I.	Tract. XII.	85.
de Avaritia Sermo I.		Tract. IX.	73.
Sermo II.		Tract. X.	79.
Sermo III.		Tract. XI.	84.
de Livore & invidia.	*Append.*	*Tract. S. Baſilii* I.	329.
de S. Arcadio Martyre.	LIB. II.	Tract. XVIII.	200.
de Reſurrectione.	LIB. I.	Tract. XVI.	119.

*INDEX III.

Tractatuum S. Zenonis ſecundum Mſſ. omnium ordinem.

Ordo antiquus Codicum.	*Ordo novus.*		
Incipiunt Capitula libri primi			
I. de Pudicitia.	LIB. I. Tract.	IV.	pap. 35.
II. de Reſurrectinne.		XVI.	119.
III. de Circumciſione.		XIII.	92.
IV. de Patientia.		VI.	58.
V. de Avaritia.		IX.	73.
VI. item Præfatio.	LIB. II.	L.	260.
VII. de Geneſi.		II.	138.
VIII. Tractatus Exodi.		LV.	267.
IX. Tractatus ſequentiæ Exodi.		LVI.	269.
X. Tractatus Eſaiæ.		XXVIII.	222.
XI. Tractatus Danielis.		LXX.	284.
XII. Tractatus Pſalmi quadrageſimi (1)		XXVI.	224.
XIII. Tractatus de Juda.		XIV.	183.
XIV. Tractatus de Avaritia.	LIB. I.	X.	79.
XV. Tractatus de Job.	LIB. II.	XV.	189.
XVI. item Præfatio Paſchalis.		LI.	263.
XVII. de Geneſi (2)		III.	141.
XVIII. de Exodo (3)		LIX.	272.
XIX. de Sequentia Exodi.		LX.	273.
XX. de Eſaia.		XXIV.	216.
XXI. de Avaritia.	LIB. I.	XI.	84.
XXII. Tractatus Danielis (4)	LIB. II.	LXXI.	285.
XXIII. de Pſalmo quadrageſimo primo (5)		XXXV.	232.

* Duplex ratio nobis ſuaſit, ut indicem ex codicibus deſcriptum heic appenderemus: primum ut conſtans omnium Mſſ. ordo appareat, ea quo alieni tractatus in fine additi cognoſcantur; dein ut tituli, qui in codicibus ſequuntur, innoteſcant. Sicubi vero tituli in Mſſ. varient, in adnotationibus indicabuntur. Tabulam autem Remenſi antiquiſſimo codici præfixam potiſſimum ſecuti ſumus.

1 In codice Baſilicæ Vaticanæ & in Tabula Mſ. Remenſis ponitur per errorem *quadrageſimi*, cum in titulo ejuſdem Remenſis & in Mſ. Vaticano, Tolentinate, atque Urbin. habeatur: *Tractatus Pſalmi XLI.* in Pompejano autem ac Zenoniano legitur: *Invitatio fontis.*

2 In Zenoniano: *de Æterna Filii generatione*; in editionibus vero: *de Æterna Filii Dei generatione.*

3 *De Judæis* in Zenoniano & Sparaveriano, quod additum eſt in editione Veneta reliquis de Exodo, & tractatibus de Iſaia.

4 Tractatibus de Daniele præter unum additur in Mſ. Sparav. & Zenon. titulus *de tribus pueris*, qui titulus tantum legitur in editione Veneta.

5 In Mſ. Zenoniano cum editis: *Invitatio fontis*, vel *ad fontem.*

Ordo antiquus Codicum.	*Ordo novus.*		
XXIV. Poſt traditum baptiſma.	LIB. II. Tract.	XXXVIII.	235.
XXV. item Tractatus (6)	LIB. I.	XV.	111.
XXVI. item Præfatio.	LIB. II.	LII.	264.
XXVII. de Geneſi.		XIX.	207.
XXVIII. de Exodo.		LXI.	274.
XXIX. item Exodi ſecunda.		LVII.	270.
XXX. Tractatus Eſaiæ.		XXIII.	215.
XXXI. Tractatus Danielis.		LXXII.	286.
XXXII. Invitatio fontis.		XXX.	227.
XXXIII. item Tractatus diei dominici (7)		XLV.	254.
XXXIV. Tractatus Jonæ Prophetæ.		XVII.	194.
XXXV. Tractatus Pſalmi Centeſimi.		XXI.	208.
XXXVI. Tractatus de Spe, Fide, & Caritate.	LIB. I.	II.	56.
XXXVII. Tractatus de Somnio Jacob.	LIB. II.	XIII.	177.
XXXVIII. Tractatus de XII. ſignis ad Neophytos (8)		XLIII.	246.
XXXIX. de S. Arcadio martyre.		XVIII.	200.
XL. Tractatus de Suſanna.		XVI.	192.
XLI. Tractatus diei dominici de comparatione tritici (9)		XLIV.	249.
XLII. Tractatus ad Neophytos alio die Paſchæ (10)		XLI.	242.
XLIII. Tractatus de Abraham Patriarcha.		X.	167.
XLIV. Præfatio Paſchalis.		XLVII.	258.
XLV. de Geneſi.		I.	134.
XLVI. Sequentia Exodi (11)		LXIII.	277.
XLVII. Tractatus Eſaiæ.		XXV.	217.
XLVIII. Tractatus Danielis.		LXXIII.	287.
XLIX. Invitatio fontis.		XXXI.	228.
L. de Geneſi (12)		IV.	144.
LI. de Exodo.		LXVI.	280.
LII. Sequentia Exodi.		LXIV.	278.
LIII. Tract. Danielis.		LXXIV.	287.
LIV. de Nativitate Chriſti.		VIII.	161.
LV. ad Neophytos.		XXXIII.	230.
LVI. Tract. Fidei (13)		V.	147.
LVII. Tract. Paſchæ.		XLVI.	257.
LVIII. item Tract. Paſchæ.		XLVIII.	259.
LIX. de Abraham.		XI.	170.
LX. de Eſaia (14)		XXIX.	224.
LXI. item de Eſaia.		XXII.	212.

LXII.

6 Sic in omnibus Mſſ. præter Zenonianum, qui cum editione Veneta hunc titulum præfert: *de Triplici genere ſacrificiorum*. Veronenſes editores huic alium addidere: *de Pſalmo XLIX.*

7 In Zenoniano ſine titulo; Veronenſis editio. *de Paſcha.*

8 Verba *de XII. ſignis* in Zenoniano, ac editione Veronenſi omittuntur.

9 Zenonianus & editio princeps: *ad Neophytos.*

10 Item *ad Neophytos* in Zenoniano & prima editione.

11 In Tabula Mſ. Remenſis deeſt tractatus, qui in omnibus Mſſ. legitur num. XLVI. & inſcribitur: *Incipit de Exodo*; nunc autem noſtro in ordine eſt. Tract. LXII. de Exodo IX. pag. 276. Obſervandum tamen eſt, poſt Tractatum 46. in omnibus Mſſ. haberi Tractatum inſcriptum *Sequentia Exodi* nullo numero ſignatum, & eum eſſe, qui in Tabula numero XLVI. indicatur.

12 Ita legitur in omnibus Mſſ. præter Zenonianum, qui cum editionibus hunc titulum præfert: *de Æterna Filii generatione.*

13 Zenonianus & Sparaverianus *de Fide*; editi: *de Æterna Filii Dei generatione.*

14 *de Chriſto* in Zenoniano; editi *de adventu Chriſti in mundum.*

Ordo antiquus Codicum.	*Ordo novus.*		pag.
LXII. item de Abraham.	LIB. II.	Tract. XII.	pag. 175.
Incipiunt Capitula libri ſecundi.			
I. de Juſtitia.	LIB. I.	III.	26.
II. de Timore.		VIII.	69.
III. Tractatus Fidei (15)		I.	1.
IV. de Spiritu & Corpore.		XII.	85.
V. de eo quod ſcriptum eſt: *Cum tradiderit regnum Deo & Patri.*	LIB. II.	VI.	151.
VI. de Ædificatione domus Dei a Salamone (16)	LIB. I.	XIV.	103.
VII. de Continentia.		V.	48.
VIII. de Nativitate Domini.	LIB. II.	VII.	156.
IX. de Humilitate (17)	LIB. I.	VII.	65.
X. de Baptiſmo (18)	LIB. II.	XXXIX.	238.
XI. Tractatus de Eſaia (19)		XXVII.	218.
XII. de Nativitate Domini & Majeſtate.		IX.	165.
XIII. Tractatus Paſchæ (20)		LIII.	265.
XIV. Tractatus Paſchæ, vel Invitatio fontis.		XXXVII.	235.
XV. item Invitatio fontis (21)		LXXV.	288.
XVI. Tractatus Exodi.		LVIII.	271.
XVII. de Die Paſchæ (22)		LXVII.	281.
XVIII. Tractatus Danielis in Paſcha (23)		LXXVII.	289.
XIX. item In die Paſchæ.		XXXIX.	260.
XX. item De die Paſchæ.		LXV.	279.
XXI. Tract. de Eſaia.		XXVI.	217.
XXII. Tract. Danielis.		LXXVI.	288.
XXIII. de Baptiſmo.		XXXIV.	231.
XXIV. item Tractatus de Baptiſmo (24)		XL.	240.
XXV. Tract. Paſchæ (25)		LXVIII.	282.
XXVI. item Tractatus Paſchæ cujus ſupra.		LIV.	266.
XXVII. Tractatus Danielis in Paſcha.		LXIX.	283.
XXVIII. Invitatio fontis cujus ſupra.		XXXII.	229.
XXIX. Tractatus Paſchalis.		XLII.	244.
XXX. de Geneſi cujus ſupra.		XX.	207.
XXXI. Interpretatio Pſalmi CXXVI. (26)	*S. Hilarii I. in Appendice.*		304.
XXXII. de Pſalmo CXXVII.	*S. Hilarii II. in Appendice.*		311.
XXXIII. de Pſalmo CXXVIII.	*S. Hilarii III. in Appendice.*		316.
XXXIV. de Pſalmo CXXIX.	*S. Hilarii IV. in Appendice.*		321.
XXXV. Interpretatio Pſalmi CXXX.	*S. Hilarii V. in Appendice.*		327.
XXXVI. Tractatus de Lazaro.	*Potamii I. in Appendice.*		297.

XXXVII.

15 Mſ. Zenonianus cum editione Veronenſi *de Fide*: Pompejanus *de Tractatu fidei*: Editio Veneta, & Tabula Mſ. Zenoniani: *de Fidei commendatione.*

16 Editio Veneta: *de Ædificatione domus Dei.*

17 Ita Mſſ. omnes & prima editio Veneta, in editione Veronenſi additum eſt: *de Pſalmo* CXXX.

18 In Zenoniano & editione Veneta: *Poſt traditum baptiſma.*

19 Ita in Mſſ. præter Zenonianum, in quo haberi: *Comparatio vineæ*, & in editis: *de Pſalmo LXXIX.*

20 In Zenoniano: *Præfatio Paſchalis pro baptizandis*: *Præfatio Paſchalis* quoque legitur in editione Veneta.

21 Mſ. Zenonianus & editio Veneta: *de Tribus pueris.*

22 In Zenoniano: *de Paſcha & Judæis*; in editione autem Veneta: *de Judæis.*

23 *Pro fidei veritate* in Zenoniano & editis.

24 *Poſt traditum baptiſma* in Zenoniano & editione Veneta.

25 *De Paſcha & Judæis* Zenonianus, *de Judæis* tantum editio Veneta.

28 In vetuſtiſſimo codice Remenſi hic & ſequentes decem ſermones, quos in Appendicem rejecimus, alia manu additi & deſcripti cernantur.

xxxvii. Tractatus de Eſaia. (27)
xxxviii. de Livore & Invidia. (28)
xxxix. de Adtende tibi.
xl. de Jejunio.
xli. de Avaro divite. (29)

Potamii II. in Appendice. 300.
S. Baſilii I. Rufino Aquilejenſi interprete. in Appendice. 329.
S. Baſilii II. Rufino interprete in Appendice. 336.
S. Baſilii III. Rufino interp. in Appendice. 345.
S. Baſilii IV. Rufino interprete in Appendice. 349.

27 Zenonianus cum editis. *de Martyrio Iſaiæ Propheta.*

28 Hic ſermo in duos dividitur in Mſſ. Tolentin. & Vaticano.

29 Zenonianus & editi: *de Duplici tentationum ſpecie*; in Vaticano autem, Tolent. & Pompejano poſt hunc ſermonem additur titulus: *de ſigno Crucis.*

MANUSCRIPTI CODICES ET EDITIONES,

Quibuſcum tractatus S. Zenonis conlati, ſunt & notæ qnibus in adnotationibus indicabuntur.

Rem. Mſ. Monaſterii S. Remigii Remenſis vetuſtiſſimus octavo ſaltem ſæculo exaratus.
Vat. Mſ. Biblinthecæ Vaticanæ 1235. ſæculi XIII.
Tol. Mſ. Venetus Bibliothecæ PP. Clericorum Regnlarinm S. Nicolai Tolentinatis ejusdem ſæculi.
Baſ. Vat. Mſ. Archivii Baſilicæ Vaticanæ 33. ejnſdem circiter ætatis.
Urb. Mſ. Vaticanæ biblinthecæ inter Urbinates nnm. 150. ſæculi XIV.
Zen. Mſſ. duo Monaſterii Veronenſis S. Zenonis, alter membranaceus, alter chartaceus ſæculi XV.
Sp. Mſ. a Franciſcn Sparaverio Vernnenſi olim recognitus.
Pomp. Mſ. Comitum Pnmpejnrum Veronenſium Sæculi XV.
Edit. Ven. Editio Veneta anni 1508.
Edit. Ver. Editin Veronenſis anni 1586.
Edit. Pat. Editio Patavina anni 1710.

SANCTI ZENONIS
EPISCOPI VERONENSIS
TRACTATUS

Digitized by Google

TRACTATUUM SANCTI ZENONIS EPISCOPI VERONENSIS

LIBER PRIMUS.

TRACTATUS I.

[*] *De Fide*.

I. CHriſtianæ [1] fidelitatis felicitas maxima eſt fidei noſſe naturam; quæ talis ac tanta eſt, ut unicuique [2] homini non ab alio commodetur, ſed ejus ex voluntate naſcatur. Ceterum ſi, ut quidam

ADNOTATIONES.

* *Sermones* appellantur in editis: codicum noſtrorum appellationem prætulimus, quæ apud alios quoque Patres uſitatiſſima eſt, & in eorum codicibus frequentior, ut in Præfatione animadvertimus.

1 Retinuimus titulum editionis Veronenſis & Mſ. Monaſterii S. Zenonis: & ſane hic eſt unus e duobus tractatibus, quos *de Fide* a S. Zenone perſcriptos commemorat Joannes presbyter Veronenſis hiſtoricus ineuntis ſæculi XIV. necnon Guillelmus Paſtrengus & Petrus de Natalibus, qui eumdem Joannem ſecuti ſunt. Prima editio Veneta an. 1508. & Tabula ſeu Index l.2. in eodem Mſ. Zen. hanc inſcriptionem præferunt, *de Fidei commendatione*. In codicibus autem ceteris inſcribitur, *Tractatus fidei*: & ſolum in Indice, qui Mſ. Pomp. præfigitur, hic titulus notatur, *de Tractatu fidei*, qui non omnino deſpiciendus eſt, cum S. Zeno hoc primo tractatu id agat, non ut fidem commendet, vel explicet, ſed ut ne Tractatus Fidei ſcribantur: id quod intellexit de illis tractatibus, in quibus Trinitatis myſterium humanis ratiocinationibus explanare quiſpiam audeat, ut pluribus oſtendimus diſſ. 2. c. 2. quod ad præſentis tractatus intelligentiam legendum omnino eſt. Unum illud movebat, ne hunc primum Zenonianis tractatibus accenſeremus, quod epiſtola potius ad quemdam, quem *Fratrem* appellat, tradita, quam tractatus ad populum habitus videatur: cum enim perpetuo alloquitur, multiſque argumentis ab ejuſmodi Tractatuum ſcriptione, quæ plena erat periculi, deterrere & amovere conatur. Accedit, quod Petrus Calo Ordinis Prædicatorum, qui vixit ineunte ſæculo XIV. in Mſſ. collectaneis apud Henſchenium tom.2. April. pag.76. opera commemorans S. Zenonis, quæ ſe vidiſſe ait *in Mſ. Monaſt. S. Zenonis de Verona*, non *tractatus* ſolum *octoginta*, ſed *& epiſtolas* ſe in eo legiſſe affirmat. Inter opera vero S. Zenonis nulli melius *epiſtolæ* nomen, quam huic tractatui convenire poteſt. Sed a codicum fide diſcedendum non putavimus: notum autem eſt, in tractatibus ad populum ſingularem perſonam SS. Patres non numquam allocutos fuiſſe, ut vitium in uno reprehendentes, multitudini parcerent, & communi periculo ſatis proſpicerent. Illud interim prætereundum non eſt, hunc tractatum Germanica lingua redditum a Gotfrido Arnoldo, inter alia ſelectiora Patrum, præcipue Græcorum, opuſcula Germanice item tranſlata, fuiſſe editum primo Lipſiæ an. 1696. dein bis Goſlariæ an. 1702. & 1716. uti diſcimus ex Fabricio vol. 7. Bibl. Græc. pag. 493.

2 Codex Pomp. cum Urbinate habet *felicitatis*, ſed in margine ejuſdem Mſ. Pompejani emendatum eſt *fidelitatis*, quod in aliis codicibus legitur.

3 Sic reſtituimus ex Mſſ. & edit. Ven. cum in poſterioribus aperte ſuppoſitum ſit,

Digitized by Google

dam putant, [4] docentis pendet ex ore, procul dubio eodem aut ceſſante, aut aliter docente conſumitur. Huc accedit, quod, niſi [5] inſinua-

ADNOTATIONES.

homini non ab alio, ſed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus ſancti inſpiratione atque ejus adjutorio, naſcatur; de cujus ſuppoſitionis cauſſa ſatis diximus diſſert. 2. c. 5. Solum aliqui codices poſt vocem *homini* addunt *ſuo*. Ait igitur S. Antiſtes, fidem nemini fidelium commodari ab alio, qui ſcilicet fidem illi proponat & probet, ſed ex cujuſque voluntate naſci: quod cum S. Zeno dixit, illud unum in animo habuit, non ut gratiam excluderet, de qua tum non agebatur, quamque & paullo poſt & alibi ſatis luculenter adſtruit, ſed ut eos refelleret, qui argumentis & tractatibus fidem exponere conabantur, ac ſi ejuſmodi induſtria fides cordibus insereretur. Vide diſſert. 2. cap. 2. ex quo occaſio & argumentum hujus tractatus, ac non nullarum formularum, quæ hoc in tractatu acerbiores videntur, explicatio & vindicatio petenda eſt. Simili ratione S. Zeno tract. 2. hujus libri n. 5. de caritate agens: *Quoniam*, inquit, *ex lege*, ideſt doctrina (ut patebit adnot. 5.) *diſcitur, ſed in mentibus naſcitur*.

4 Zenonis conſilium, quod proxima adnotatione innuimus, ſi quis recte teneat, hiſce verbis nihilum offendetur. S. Antiſtes illos non damnat, qui prædicationis neceſſitatem ad fidem ſuſcipiendam inculcant; & ſane *inſinuationem legis*, ſeu didaſcaliam fidei eum admittentem legimus: vide inferius adnot. 49. Solum ergo in illos invehitur, qui in fide argumentis ſtatuenda perinde laborarent, ac ſi ab hac induſtria fidei initio ac propagatio penderet, quam in ſententiam dixerat paullo ante, fidem *non commodari ab alio, ſed ex voluntate naſci*, cujus adſenſus ſi deſit (nam *non omnes obediant Evangelio*. Rom. 10. 16.) irritus erit omnis labor ejus, qui docuit.

5 *Lex* hoc in tractatu nunc quidem pro præceptis legis ſumitur, uti cum n. 2. dicitur: *Per ipſam Dei voluntas populis intimatur, per ipſam diſciplina cæleſtis colligitur &c.* at fere accipitur pro ipſis fidei dogmatibus atque doctrina, ut cum ſcribitur: *Errat, quiſquis diſputationem legis æſtimat fidem*, ubi *diſputationem legis* idem eſſe, ac diſputationem de dogmatibus fidei, patet ex eo quod ſubditur, diſputationem hujuſmodi, ſi *verſuta* ſit, eradicare fidem, *quia fides profecto non eſt, ubi quæritur fides*, ſeu ubi de fide per diſputationem movetur quæſtio. Similiter doctrinam fidei S. Antiſtes *legem* appellat, cum n. 5. ait: *Cur legem lege diſtringis? cur ſub imagine fidei fidem deponis?* & aliis id generis locis. Hanc *legis* ſignificationem, quæ fortaſſis ab ea locutione Paulli originem ducit, qua ad Rom. 3. 27. *legem fidei* vocat, indicat etiam S. Auguſt. *de Geſt. Pelag.* n. 4. ubi hujus dictum de *legis ſcientia* conſiderans, *Si forte Pelagius*, inquit, *reſponderet, hanc ipſam ſe dixiſſe ſcientiam legis . . . , quæ per doctrinam fidei neophytis, atque in Chriſto parvulis traditur, qua etiam baptizandi catechizantur, ut ſymbolum noverint; non quidem iſta intelligi ſolet, quando habere quiſquam ſcientiam legis dicitur*; quibus verbis non id a conſuetudine loquendi alienum notat, quod *lex* pro *doctrina fidei* accipiatur, ſed quod *doctrina fidei*, quæ catechumenis traditur, appelletur ſcientia: nam *ſcientia*, ſubdit, *vocatur illa, ſecundum quam legis periti appellantur*. Hoc quoque in tractatu S. Zeno ex eorum, quos impugnat, ſententia, *legem* non tam pro ſimplici dogmatum fidei doctrina, quam pro ipſa ſcientia & peritia fidei plerumque accepit, pro ea nimirum fidei peritia, quam illi neceſſariam profitebantur, qui obſcuriora fidei dogmata de Trinitate tractatibus explicare, & *argumentis pro ingenii qualitate adſerere* conabantur: unde hos, perinde ac Auguſtinus Pelagium, refellit allata in medium ſimpliciorum turba, quæ *adhuc mortis imperio ſubjaceret, ſi legis periti tantum juſtificari meruiſſent*, pro quibus n. 4. ait: *Non habent ergo fidem, qui litteras neſciunt*: & ſimiliter n. 5. *imperitos* legis laudat, ſeque *minus peritum* profiteri non dubitat, non quod Trinitatis fidem non calleret, ſed quod nec tractatus de illa edere, nec ratione eam ſcrutari & explicare, ut Ariani audebant, ſe poſſe crederet. Hanc quidem *legem*, quam *fidei* mox opponit, & a *fide* diſtinguit, cum ait *legem non poſſe ſine fide, fidem poſſe ſine lege*, n. 4. *doctrinam* vocat, eamque *credulitati*, ideſt ſimplici fidei in eamdem plane, quam expoſuimus ſententiam, ex oppoſito ſtatuit, ita ut idem hoc loco ſit *lex*, quod ibi *doctrina*, & idem heic ſit *fides*, ac quod ibi *credulitatem* vocat, de

qua

Google

nuationem legis omni devotione ſuccincta præcedens amplectatur fides, quæ tam ſibi, quam illi credendo præſtet effectum; inſinuatio inanis erit: quia incredulo credentis fructum præſtare non poterit. Denique Abraham placuit Deo [6] credulitate ſine lege, & Judaicus populus diſplicuit Deo incredulitate cum lege. Unde dubium non eſt, legem non poſſe ſine fide, fidem poſſe ſine lege: alioquin [7] iſthæc innumerabilis ſimplicitate ſua felicior turba adhuc mortis imperio ſubjaceret, ſi legis periti tantum juſtificari meruiſſent. At cum ſcriptum ſit, *Littera occidit, ſpiritus autem vivificat*, quia non ſub lege, ſed ſub gratia ſumus, quæ nos diligere Deum, ac ſoli illi ſervire in ſacramento ſemel creditæ [8] unicæ Trinitatis, non argumento, non neceſſitate, ſed voluntate compellit; manifeſtiſſimum puto, nimis [9] aſtuto eſſe ſimplicem meliorem: quia ſimplex omnibus Dei verbis ſimpliciter credit, aſtutus autem nimia ſapientia infatuatus, inquiſitionibus vanis ſemetipſum confundit.

Galat. 3. 6.

2. *Cor.* 3. 6.

II. Sed

ADNOTATIONES.

qua voce plura adnot. ſequenti. Variam hanc *legis* acceptionem hoc in tractatu promiſcue uſurpatam animadvertere, & diſtinguere maxime intereſt. Hoc itaque loco *inſinuatio legis* pro fidei didaſcalia accipi videtur: quam idcirco *fides præcedens amplectatur* oportet, quod niſi quis ſe ei, qui fidei præcepta tradit, docilem præbeat, inanis plane omnis *inſinuationis* ſeu didaſcaliæ labor futurus ſit. Hæc autem in rem ſuam S. Zeno inculcat, non ut didaſcaliam neceſſariam neget, ſed ut (quod dixerat paullo ante) *fidem non ab alio commodari*, ſed *propria ex voluntate naſci* confirmet.

6 *Credulitas* noſtro Auctori pluries memorata, neque ſumitur pro nimia facilitate credendi, quæ vitio non caret, neque pro opinione infirma & imbecilli, quæ in fidei dogmatibus ſine gravi crimine locum non habet, ſed pro ſimplici *fide*, quæ auctoritati *ſine lege*, ideſt ſine ratione adhibetur, qualis ſane Abrahæ fides fuit, qui non ſolum nulla petita ratione credidit Deo, ſed etiam, ut Rom. 4. 18. monet Apoſtolus, Deo credidit *contra ſpem*, quam ratio naturalis injiceret. Hoc tamen in loco, ubi de fide proprie dicta ſermo eſt, illa potius Abrahæ fides *credulitatis* nomine commendata videtur, qua ille Chriſto ex ſuo ſemine gignendo divina fide credidit, antequam de hoc dogmate tractatus ulli, quos *legem* auctor nominat, per Arianos aut alios quoſlibet ederentur: qua ſane de cauſſa S. Ambroſius lib. 1. de Abraham cap. 3. n. 21. hunc laudat, *quia rationem non quæſivit, ſed promptiſſima fide credidit*, quæ plane idem ſunt, ac apud noſtrum Antiſtitem *credulitas ſine lege*. Hac de fide Abrahæ plura inferius adnot. 34. Ceterum in eamdem ſententiam alii quoque Scriptores idem *credulitatis* nomen pro *fide* accepere. Nemeſianus, Dativus, & Victor martyres ad S. Cyprianum epiſt. 78. *Dum non deſinis tractatibus tuis ſacramenta occulta nudare, ſic nos in fide facis creſcere, & de ſæculo homines ad credulitatem accedere*. Arnobius lib. 2. adverſus Gentes p. 47. *Ridere noſtram fidem conſueſtis, atque ipſam credulitatem*. Concilium Eliberitanum c. 42. *Ad fidem primam credulitatis accedunt*, & c. 44. *Si poſtmodum ad credulitatem venerint*. Sedulius l. 1. Operis Paſchalis c. 2. *Hæc eſt vera fides & firma credulitas*. Extant in antiquis Ordinibus fidei formulæ inſcriptæ *Formulæ credulitatis*. Utque alia multa id generis teſtimonia prætermittamus, Ratherius noſter Epiſcopus in Synodica ad presbyteros: *Fides autem*, inquit, *id eſt credulitas Dei*. Hæc dicenda erant fuſius, non quod hic locus id poſtulet, ſed ut hac præmonitione lector intelligat, quæ in ſequentibus obſcuriora fuiſſent, ubi eadem vox, ſenſu non ita explorato, repetita invenietur.

7 Sic Mſ. Pomp. cum alii Codd. habeant *iſta*: illud autem præeligendum putavimus, ut impediretur æquivocatio, & id pronomen ad *turbam* referendum pateret.

8 Mſſ. Pomp. & Zen. *unitæ*.

9 Hæc Mſ. Pomp. lectio melior viſa eſt, ut ex contextu apparet: tametſi idem co-

II. Sed dicet aliquis : ſi ita eſt, nulli ergo [10] lex prodeſt. Abſit.
Prodeſt, & quidem plurimum : nam per ipſam Dei voluntas populis
intimatur : per ipſam diſciplina cæleſtis [11] colligitur, ac tenetur : per
Rom.3.20. & 7. 7. ipſam, inquam, genus omne peccati, ne quis imprudens intereat,
diffamatur. Semper monere non deſinit, ignorantia ne quis reatum
excuſet : nunc ſevera, nunc blanda [12] demonſtrat præmium, demon-
ſtrat & gladium, unicuique, quod elegerit, tributura, ut jure poſſit
implere, quod gerit. Qui [13] ad ſe veniunt, profeſſionem credulitatis
ab eis ſolam ideo, quia eorum fidem videre non poteſt, exigit : quam
ſi abeſſe ex moribus deprehenderit, confeſtim ut perfidum punit ira-
ta, quem docuit : nullamque aliam ob cauſſam promulgatam ſe eſſe
teſtatur, niſi ut fides de infidelibus vindicetur. Denique tolle pecca-
1.Tim.1.9. tum ; ceſſat legis imperium. *Lex* enim, ſicut ſcriptum eſt, *juſto po-*
Gal.3.11. *ſita non eſt, ſed peccatori* : quia *juſtus ex fide vivit*, infidelis injuſte.
Errat igitur, quiſquis diſputationem legis æſtimat fidem : [14] quiſquis
duo in unum diverſa confundit. Diſputatio enim ſicut excolit legem,
ita, ſi [15] verſuta ſit, eradicat fidem : quia fides profecto non eſt, ubi
[16] quæritur fides. [17] Deinde quia lex communis eſt, fides vero priva-
ta : quia lex ſemper manat ex libro [18] genitali, fides autem tenaciter
inhæret ſuo ſoli propoſito. Lex ab alio tranſit in alium, fides interit,
ſi a ſuo

ADNOTATIONES.

dex in margine correctionem præferat *acuto*, quod in editis & Mſſ. eſt.

10 Heic *legem* proprie ſumit pro doctrina legis; hæc enim eſt, per quam *Dei voluntas populis intimatur*, *diſciplina cæleſtis colligitur*, *genus omne peccati diffamatur*, &c. At poſt pauca pro doctrina fidei iterum accipit, immo etiam pro utroque.

11 In Veneta edit. & Mſſ. Pomp. ac Tolent. perperam legitur *corrigitur*, quod tamen in ipſius Pomp. codicis margine emendatum eſt ita, ut in textu ſcripſimus ex aliis Mſſ. & editionibus. *Diffamari* autem omne peccati genus per legem dicitur pro eo, quod Paullus ad Rom. 3. 20. ait : *Per legem enim cognitio peccati*.

12 Probamus repetitionem plane Zenonianam verbi *demonſtrat*, quæ occurrit in Mſ. Urb. & edit. Ven.

13 Ideſt qui ad fidem accedunt : ubi *legem* accipit pro Fide catholica, quæ ab iis, qui ad ſe accedunt, *profeſſionem credulitatis*, ideſt ſimplicis fidei, *exigit*.

14 Ex antiquiſſimis manuſcriptis Rem. Tol. Vat. & edit. Ven. addidimus *quiſquis*, pro quo tamen melius legendum videtur *quippe qui*. Cod. Pomp. alia interpunctione ſcribit : *infidelis injuſte errat. Igitur quiſquis diſputationem legis æſtimat fidem, duo in unum diverſa confundit* : quæ interpunctio adeo placet, ut niſi antiquiorum codicum lectioni adverſaretur, eam textui libentiſſime inſeruiſſemus.

15 *Verſuta diſputatio legis*, quæ heic appellatur, ſunt illi tractatus fidei mox recenſendi adnot. 26. & ſeqq. quibus Ariani *nimia ſapientia infatuati*, *inquiſitionibus vanis ſeipſos confundebant*, ut n. 1. ait Zeno : & hi tractatus erant, qui non *excolebant* fidem, ſed *eradicabant*.

16 Pungit Arianos ſuperiori adnotatione memoratos, quos, dum variis tractatibus quærebant, quænam fides inter multiplices ab iiſdem editas fidei formulas tenenda eſſet; fidem non habere convincit.

17 Mſſ. duo : *Denique quia*, &c. *Legem* porro vocat didaſcaliam legis, quæ cum in publicis Eccleſiæ cœtibus habeatur, communis eſt omnibus : eique fidem cordis opponit, ac proinde illam *communem*, hanc *privatam* appellat.

18 *Genitalis liber* dicitur liber ille legis, quem a genitoribus ad ſe tranſmiſſum acceperunt Judæi, qui deinde ad nos Chriſtianos una cum ſacris Codicibus tranſiit, unde additur : *Lex ab alio tranſit in alium*.

19 Mſ.

ſi [19] a ſuo ſtatu aliquando vel aliquo declinaverit. Lex hominis conſcientiam alloqui tantum poteſt, videre autem non poteſt: fides conſcientiam medullitus [20] mundat, ne quid reatui vel intrinſecus debeat: qui enim ſuam conſcientiam non timet, is eſt, qui Deum non timet. [21] Adde, quod lex [22] partibus & diſcitur & docetur. Adde, quod tota nec intelligitur, nec [23] tenetur. Adde, quod a quolibet pro ingenii qualitate argumentis adſeritur. Adde, quod ab omnibus appetitur, [24] & a nullo completur. Adde, quod index [25] Dei voluntatis eſt, non Dei originis, aut naturæ.

III. Sequitur, ut ſcire debeamus, utrum [26] tractatum fidei, an

ADNOTATIONES.

19 Mſ. Pomp. *ab ſuo*. Paullo poſt pro *aliquo* Mſ. Vat. *in aliquo*, & editio Ven. *in quo*.

20 Ideſt purgat ita *medullitus* & intime, ut non ſolum nihil exterius propter verba, vel opera, ſed nihil etiam interius propter cogitationes *reatui debeatur*, ſeu peccetur.

21 Mſ. Rem. heic & in ſequentibus repetitionibus ſcribit *Addo*.

22 Ideſt per partes traditur & diſcitur.

23 Edit. Ven. habet *docetur*, ſed minus placet, cum inepta ſit proximæ ſententiæ repetitio. Totam autem legem, quæ pro fidei doctrina heic accipitur, nec intelligi affirmat, quod in fide plura ſint obſcura, nec totam teneri, quod non omnia dogmata Ariani crederent: id enim contra Arianos objicitur: unde n. 5. *Si ejus partem probes, reprobes partem . . . cum universa non credis*.

24 Edit. Veron. *ut* pro *&c.* Edit. Ven. *complectitur* pro *completur*. Cum de lege, ſeu ſcientia fidei in toto contextu ſermo ſit, mallemus *complectitur*, eo quod omnes hanc ſcientiam appetant, complectatur nemo, etſi tractatibus & ratiocinationibus eam adſequi contendat. At citra fidem codicum mutare noluimus: cum fortaſſis de lege morum loqui ſanctus Zeno voluerit, quam *voluntatis Dei indicem* mox affirmat. Quamquam & ipſam fidei ſcientiam a nemine compleri dicere potuit in eam ſententiam, qua n. 4. de Arianis doctrinam legis, ſeu fidei præ ſe ferentibus, & per tractatus acquirere conantibus loquens, *Legis ſcientiam*, inquit, *ad perfectionem perducere nullis rationibus poſſunt*: quod idem eſt atque heic *a nullo completur*, ideſt a nullo *ad perfectionem perducitur*.

25 *Index* divinæ voluntatis eſt lex proprie dicta, quæ morum præcepta continet: at intelligi etiam poteſt lex fidei, quatenus indicat, quid Deus nos credere velit, ut ne tamen credendorum originem & rationem patefaciat, quam Ariani tractatibus & argumentis exponere conabantur.

26 Cum tractare dicerentur Epiſcopi de Eccleſiaſticis negotiis agentes, ut exploratum fit ex S. Cypriani epiſt. 51. & 52. ubi *tractatus* inter Epiſcopos habiti commemorantur; expoſitiones, ſeu formulæ fidei ab Epiſcopis in Concilio tractantibus editæ, *Tractatus Fidei*, ſeu etiam ſolum *Tractatus* appellari ſolebant. Formula fidei Nicænæ *Tractatus Nicææ* vocatur in definitione Synodi Ariminenſis fragm. 7. apud Hilar. n. 3. & 4. nec non in epiſtola ejuſdem Synodi ad Conſtantium fragm. 8. n. 1. & apud Ambroſium lib. 3. de Fide cap. 15. n. 125. nec non ab Auctore tractatus *de Fide Orthodoxa contra Arianos* c. 8. quo reſpiciens Marius Victorinus loquens de voce Ὁμοούσιον: *At enim*, inquit, *quia non intelligitur, & ſcandalum facit, tollendum eſt de Fide & Tractatu, aut certe &c.* Vide to. 4. Bibl. PP. edit. Lugd. p. 273. Heic autem S. Zeno non Nicænum tractatum intelligit, ſed eos, qui poſt Nicænum ab Arianis conſcripti fuerunt, quos poſt pauca *multos tractatus* appellat, propterea quod plures tum in pſeudoſynodis, tum etiam a non nullis Epiſcopis ſeparatim editi fuere. Hos Arianorum *tractatus* memorant S. Hilarius lib. 2. ad Conſtantium num. 4. & 5. Marius Victorinus in oratione *de recipiendo* ὁμοούσιον pag. 295. laudatæ editionis, Phœbadius in libro contra Arianos p. 300. & alii. Animadvertendum vero eſt, non ſimplices fidei formulas ab Arianis emiſſas *tractatus* hoc loco dici, quas *fides* nominatas mox videbimus; ſed fuſiores expoſitiones fidei, in quibus ſuam quiſque fidei ſententiam argumentis & rationibus adſtruere conabatur, ut ex contextu exploratum eſt.

27 *Fi-*

an [27] fidem tractatus debeamus adſerere. Si tractatum fidei dixerimus; vehementer errabimus: ſubjici enim ſe loquacitatis artificio fidei natura non patitur, a qua nihil aliud laboratur, niſi ut ſuis ſibi tantum virtutibus approbetur: non enim poteſt eſſe perfectum, quod aliunde exſpectat ſibi aliquid neceſſarium. Si vero fidem tractatus dicere cœperimus; erit profecto nec [28] noſtra, nec ſua, ſed nec ejus, cujus eſſe dicetur: quia tractatus fidem cum adſtruit, ex eo ipſo eam, quo adſtruit, deſtruit: nec ulli dabit, quod non habet: ſed potius, ut non habeat, adhuc ipſe diſquirit. Video præterea, ſicut [29] adſertorum indicant nomina (quæ ſi auferas, [30] nulla fortaſſis eſt pugna) multos fuiſſe tractatus, multas [31] fides, & quidem novellas, & litis labore ac favore nutritas: quas, quia vera vix poteſt inveniri, credo, ne populi penuria laborarent, [32] venales eſſe propoſitas. Ve-

ADNOTATIONES.

27 *Fidem tractatus* appellat fidem, quam quis tractatuum ſeu argumentorum vi concipere velit, eo quod nolit credere, niſi quæ ſibi argumentis & tractatibus perſuadeantur.

28 Tractatuum fidem nullibi eſſe oſtendit, quippe quæ cum in tractatibus quæratur, nec illis poſſit ineſſe, & eſſe *ſua*, nec nobis per tractatus inſeri poſſit, & eſſe *noſtra*, nec in ipſo tractatus Auctore, qui dubius quæſtionem movit, reperiri queat: & ſic fidem tractatuum deſtruere fidem pronuntiat: nam, ut dixerat paullo ante, *fides profecto non eſt, ubi quæritur fides*. Quibus ſimiliter Hilarius lib. 2. ad Conſtantium n. 6. *Fides deinde quæritur, quaſi fides nulla ſit*.

29 *Nomina adſertorum* tractatibus inſcripta, ſunt nomina Ariannrum & Semiarianorum inſcripta, ut credibile eſt, pſeudoſynodicis fidei formulis, ſeu *tractatibus, quos ipſi emiſerunt*, uti loquitur Marius Victorinus in libro *de recipiendo ὁμοούσιον* p. 295. ubi non de Arianis ſolum, ſed & de Semiarianis teſtatur: appellat enim Baſilium Ancyranum, qui inter Semiarianos aliquando fuit. Videntur etiam quidam tractatus extra Synodos a non nullis hæreticis ſuis nominibus editi, cujuſmodi fuit illa Potamii epiſtola, *quæ*, Phœbadio teſte pag. 301. tomi laudati, *ab Oriente & Occidente transmiſſa eſt*.

30 *Nulla fortaſſis eſt pugna*, inquit, *ſi adſertorum*, ideſt auctorum, nomina *auferas*, quod aliquæ fidei formulæ, quas Semiariani emiſere, recte intelligi poſſent, nec ullam hæreſeos ſuſpicionem ingererent, niſi quæ ex auctorum nominibus manat, quos dolo malo quædam verba uſurpaſſe, alia autem omiſiſſe notum erat. Hinc ſane Hilarius aliquot ex iiſdem formulis catholice poſſe accipi inſinuat toto libro *de Synodis*.

31 *Fides* idem ac fidei formula. *Incipit fides apud Nicæam conſcripta*, Hilarius fragm. 2. n. 27. & lib. *de Synodis* n. 84. *Ipſam quidem religioſe tum ſcriptam fidem*. Vide quoque libellum precum Marcellini & Fauſtini ad Theodoſium tom. 1. Sirmondi, ubi *fides* eamdem in ſententiam ſæpius uſurpatur, ſicuti & in confeſſione fidei Fauſtini t. 2. operum S. Leonis p. 138. In plurali vero numero pro Arianorum formulis apud Hilarium adverſus Conſtantium n. 7. *Condis fides contra fidem vivens*, quo loco *fides* intelligit varias fidei formulas, quæ Conſtantio Imperatore favente vel præſente, ab Arianis ſcriptæ fuerunt, aut etiam libros illos, quos Lucifer Calaritanus veluti a Conſtantio contra Catholicam fidem ſcriptos refert in libro *de non parcendo in Deum delinquentibus*. Iterum Hilarius lib. 2. in Conſtantium n. 4. *Miſerabile eſt tot nunc fides exſiſtere, quot voluntates*. S. Athanaſius in lib. de Synodis undecim fidei formulas ad Antiochenam uſque an. 361. ab Arianis promulgatas memorat. Harum multitudinem Socrates notans lib. 2. c. 41. λαβύρινθον, *labyrinthum* appellat, earumque præcipuas recenſet. Has porro *novellas* vocat S. Zeno, propterea quod novæ in dies formulæ ederentur. Quod autem ait, haſce fides *litis labore & favore nutritas*, vide adnot. 38. & 39.

32 Formulas Arianorum *venales* appellat,

Veruntamen ex his omnibus eligendum quid ſit, non poteſt noſci, aut comprehendi: quia non erit ³¹ nec proprium, nec firmum, quod habet

ADNOTATIONES.

lat, quippe quod Ariani, ut ſuarum partium numerum augerent, & ad hæreſeos ſubſcriptionem, ſeu adſenſum plures adducerent, præmiis uterentur. Hilarius quidem in libro contra Conſtantium n. 5. perſecutionem *ditando* & *auro* eum commoviſſe teterrimam prodit. *At nunc pugnamus contra perſecutorem fallentem . . . . qui non dorſa cædit, ſed ventrem palpat; non proſcribit ad vitam, ſed ditat in mortem; non trudit carcere ad libertatem, ſed intra palatium honorat ad ſervitutem; non latera vexat, ſed cor occupat; non caput gladio deſecat, ſed animam auro occidit.* Multi quidem *munera anteponentes*, ut inquit Liberius apud Theodoretum lib. 2. hiſt. c. 6. hac ratione corrupti ſunt: quos proinde *quæſtu circumventos*, & *auri magis, quam Chriſti amantes* vocat Gregorius Nazianzenus n. 14. orat. 21. de laudibus Athanaſii: & inter hos a Fauſtino ac Marcellino in libello precum ad Imperatorem apud Sirmondum tom. 1. p. 142. refertur Potamius fidei catholicæ olim defenſor, qui *præmio fundi fiſcalis, quem habere concupierat, fidem prævaricatus eſt*. Similia habet Gregorius Nazianzenus laudata orat. 21. de laudibus Athanaſii, ubi pauperum bona in malum ejuſmodi uſum ab Arianis conſumpta teſtatur. Hinc iterum S. Zeno *divitum patrocinia* ab iiſdem in ſubſidium advocata tradit: eorumque opibus plures corruptos docebimus adnot. 39. Huc forte proſpiciens S. Ambroſius in Apolog. David cap. 4. n. 17. allato veteris teſtamenti exemplo, de Sacerdotibus ſcriptum reliquit: *Quo indicio claruit auri cupiditatem materiam eſſe perfidiæ, & avaritiæ ſtudio ſacrilegia ſolere generari.*

33 *Nec* abeſt a Mſſ. Pomp. & Zen. Ut autem intelligantur, quæ de vago incertoque fidei Arianorum ſtatu id loci traduntur, ſimulque confirmetur dilucide, haſce S. Zenonis ſententias cum hujus temporis hiſtoria probe congruere, adeo ut nihil ſimile ſuperioribus ſæculis, quibus illum vixiſſe non nulli exiſtimant, afferri queat, cui illæ peræque reſpondeant; recitanda putamus aliquot inſignia Patrum loca, quæ cum præſenti mirifice concinunt. Primum Athanaſ. in epiſt. ad Epiſcopos Ægypti & Libyæ n. 6. p. 275. t. 1. *Itaque omnia movent & conturbant, nec tamen ſuis decretis ipſi ſunt contenti: nam ſingulis annis, velut qui pacta ſcribunt, ipſi quoque conveniunt, & de fide ſtatuere ſimulant, ut etiam inde nihil niſi riſum & dedecus referant: quippe quorum decreta non ab aliis, ſed ab ipſis reſcindantur. Si enim hi, quæ prius definierunt, conſiderarent, nollent profecto alia definire, nec rurſus illis dimiſſis, ea nunc definirent, quæ, ut ipſi certe meditantur, poſt aliquod tempus ſunt immutaturi . . . . . Hinc ergo numquam ceſſant ſcribere, atque ita ſua perpetuo mutantes, incertam fidem, vel potius certam manifeſtamque infidelitatem & pravitatem habent.* Præterea in lib. *de Synodis* n. 14. p. 727. *Etenim ipſi inter ſe mutuo diſſident: & cum a Patribus defecerint, nequaquam una eademque ſunt mente, ſed variis diverſiſque ſententiis fluctuant: diſceptanteſque adverſus Nicænam Synodum, multas & ipſi Synodos celebrarunt, in quarum ſingulis cum fidem expoſuerint, nulli tamen ſtetere profeſſioni: nec alio umquam modo acturi ſunt: male quippe quærendo, quam oderunt ſapientiam, numquam invenient.* Tandem Hilarius lib. 2. ad Conſtantium n. 4. id ſui ſolum temporis proprium, & antiquis inauditum tradit, ut tot fides ſcriberentur. *Sub cujus neceſſitatis*, inquit, *tamquam improbabili occaſione ſcribendæ atque innovandæ fidei exinde uſus inolevit*: & n. 5. *Conſcii enim nobis invicem ſumus poſt Nicæni conventus Synodum nihil aliud quam fidem ſcribi . . . . . . Annuas atque menſtruas de Deo fides decernimus, decretis pœnitemus, pœnitentes defendimus, defenſas anathematizamus &c.* Quod Hilarius ait decerni fides *annuas & menſtruas*, S. Zeno dixit *tractatus, qui eas genuit, vel quotidie generat*: ex quo etiam patet, *fides* a *tractatibus* diſtingui, quatenus tractatus dicerentur diſputationes, quibus, ut idem ait Zeno, *pro ingeniorum argumentorumque viribus* ſuam quiſque fidem defenderet, alienamque refelleret; fides autem nuncuparentur fidei formulæ, quæ ex contrariorum tractatuum opinionibus genitæ, multiplices in variis Synodis editæ ſunt. De hac Arianorum & Semiarianorum pugna inter ſe videndus etiam locus Ambroſii *de Fide* lib. 1. c. 6. n. 44. & 45.

34 Hæc

Digitized by Google

habet ſtatum ſemper incertum: quippe cum unius electio ſit alterius reprobatio: vel ſi omnes omnino amplectendæ ſint, ut tot quis habeat fides, quot non habet verba, multo magis nihil habebit, quia tractatus, qui eas genuit, vel quotidie generat, adhuc poteſt generare: e diverſo provocatus, rurſus eas pro ingeniorum argumentorumque viribus retractando ac refellendo conſumit. Sin vero, ſicut neceſſe eſt, una eſt illa nobilis & [34] antiqua, quæ non dicam tractatu, ſed ipſius nativitate porro [35] major eſt legis, quæ Deum Deo credendo promeruit, quæque credere non didicit, ſed præſumpſit; edicat mihi pernicioſa iſta adinventio tractatus ſui, quo proficit pugna? Ne fides, inquit, intereat, cum male aut creditur, aut docetur. Quod malum eſt iſta ratio, mox videbimus.

IV. Nunc ſcire cupio, fides ex [36] doctrina conſtet, an ex credulitate, an ex utroque. Si ex doctrina conſtat; non habent ergo fidem, qui litteras neſciunt, ſed nec ipſi, qui ſciunt: quia legis ſcientiam obſervantiamque ad perfectionem perducere nullis rationibus poſſunt.

Si ex

ADNOTATIONES.

34 Hæc ſpectant *antiquam* Abrahæ fidem, quam Paullus laudat ad Rom. 4. & ad Gal. 3. quæque non ſolum Arianorum tractatus, ſed ipſam etiam præceſſit legem decalogi, ſeu promulgationem Chriſtianæ fidei, quam *legis* nomine S. Zeno hoc loco appellare videtur: unde addit: *Quæ credere non didicit, ſed præſumpſit*. Eſt enim *præſumo* ante tempus ſumo. Abraham autem vera fide, qua nos Chriſtiani ſumus, fuiſſe potitum, certum eſt ex Apoſtolo, qui hanc ob fidem & Abraham vocat *patrem omnium noſtrum*, eorum ſcilicet, *qui ſectantur veſtigia fidei*, Rom. 4. v. 12. 16. & quotquot eamdem fidem tenent, ejus filios appellat: *Qui ex fide ſunt, ii ſunt filii Abrahæ*, Gal. 3. 7. Hinc Patres adverſus Arianos Abraham eamdem ac nos Dei atque Trinitatis fidem habuiſſe, ex Paullo demonſtrarunt. *Denique Abraham fidem provocat Apoſtolus, probans, auctoritate uſus ſacrarum litterarum, ſic credidiſſe Abraham, quomodo nunc fuerit credens Paullus*: ſic Lucifer Calaritanus in lib. 1. pro S. Athanaſio p. 198. to. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. & alibi ſæpius eadem repetit, ac præſertim lib. *De non parcendo in Deum delinquentibus* pag. 228. ubi alios omnes Patriarchas poſt Abraham eamdem fidem coluiſſe ſtatuit: *Si enim non ita crediderint Apoſtoli, ut crediderunt Patriarchæ; cur B. Apoſtolus omnes ad Abraham comprehendendam provocat fidem?* De hac Abrahæ fide contra Arianorum errorem inculcata vide plura apud Hilarium lib. 4. de Trinit. n. 27. & ſeqq. De eadem autem omnium juſtorum fide ante Chriſtum legendus Philaſtrius cap. 108. & 109. atque Auguſtinus lib. 18. *de Civit. Dei*, cap. 47.

35 Edit. Ven. habet *magis* pro *major*, *quamque* pro *quæque* (ubi Mſ. Pompejanus ſcribit *quæ*) & *promeruit* pro *præſumpſit*, ſicuti apud Hier. in cap. 3. epiſt. ad Galat. tom. 7. pag. 423. edit. Ver. *Legis opera ſupergreſſus, Deum non metu, ſed dilectione promeruit*; qua voce eodem fere ſenſu uſus eſt Zeno lib. 2. tract. 10. qui eſt tractatus primus *de Abraham*, n. 3. Heic tamen legendum *præſumpſit*, cum ſermo ſit de fide, quam ille *ante* Chriſtianæ fidei promulgationem *ſumpſit*: ut enim monuimus, *præſumo* apud probatos Scriptores eſt *anticipate*, ſeu *prius ſumo*.

36 *Doctrinam* heic vocat ſcientiam, ſeu peritiam de Trinitatis myſterio, quam Ariani ſe tenere, & tractatibus digerere jactitabant: hæcque idem plane eſt, ac illa, quam *legem* fidei ſuperius appellatam animadvertimus adnot. 5. *De credulitate* vero pro ſimplici fide, quæ ſine doctrina ſeu ratione auctoritati defertur, ſatis dictum eſt adnot. 6. Poſt pauca, ubi legitur *ſi ex credulitate*, in editis erat *ſi vero ex credulitate*: particulam autem *vero*, quæ abeſt a Mſſ. Pomp. & Zenon. duximus omittendam, cum ea mox repetatur. In Mſ. Tolent. hæc periodus ſequenti perperam poſtponitur.

37 *Se-*

Si ex credulitate ; non ei opus eſt ulla interpretatio : quia ſicut ſemel creditur, ita ſemel ex eo ipſo, quod creditum eſt, conſummata fides, ultra nec minuitur, nec augetur . Sin vero ex utroque ; Patriarcharum [37] ſemenſa fides eſt : ac per hoc illis conſtitutionis noſtræ videlicet decernendi ſunt libri, ut poſſint eſſe perfecti. O quam miſera eſt fides , quam verba concinnant ! O quam debilis , cujus quotidie diſſipantur variis argumentationibus membra ! O quam indefenſa , quæ [38] regum , [39] judicum , divitum , aliquoties etiam ,

quod

ADNOTATIONES.

37 *Semenſus* , ſicut *dimenſus* , *emenſus* , *&c.* a menſura originem ducit, & de iis dicitur , quæ menſuram dimidiam referunt , uti *ſemodiale* a *ſemodio* , quod modii dimidium continet . Eam porro vocem , quam probe Latinam nihil dubitamus , apud unum Zenonem reperire hactenus licuit , niſi apud Ambroſium lib. 2. de pœnit. cap. 1. *ſemenſas epulas* legendum ſit pro *ſemeſas* , cum de convivio allegorice deſcripto loquatur , in quod non pridianæ *ſemeſæ* epulæ inferendæ erant , ſed novæ adjiciendæ , ut ex utriſque convivium integrum conſtaret ; unde ſine iſtis epulæ pridie allatæ , dimidia convivii pars , *ſemenſæ* fuiſſent . *Semenſa* porro a Zenone dicitur Patriarcharum veterum fides , propterea quod ex duabus fidei, quæ ab Arianis ſupponuntur , partibus, credulitate nimirum & doctrina , illi unam tantum , ac proinde dimidiam fidem habuerint , quippe qui ex ſola credulitate , non vero ex tractatuum , qui ab iiſdem Arianis poſtea ſcripti ſunt , doctrina crediderunt . Id autem per ironiam dictum eſt , quam alia ratione, nec valde diſſimili ſententia in eoſdem convertit Athanaſius in l. *de Synodis* n. 4. *Quod ſi ex illorum* (Arianorum) *ſenſu a præſenti conſulatu* (quo ſignata fuerat Ariminenſis formula) *fides habet initium* , *quid acturi Patres ſunt* , *& beati martyres ? Immo quid illi ipſi facient erga eos* , *qui a ſe in Chriſtiana religione inſtituti ante hunc conſulatum obdormierunt ? &c.*

38 *Regum* nomine Imperatores , Zenonis quoque ſæculo, vocatos infinitis prope teſtimoniis liquet . Vide libellum precum Marcellini & Fauſtini ad Theodoſium , Luciferi Calaritani opera paſſim , Hilarium de Synodis n. 78. Ambroſium Apolog. David c. 6. n. 26. Sulpicium Severum lib. 2. Philaſtrium , & alios , qui Imperatorem frequenter appellant *Regem* ; uti *Regina* pariter nominatur Juſtina Valentiniani ſenioris uxor in Ambroſii vita num. 11. quam Paullinus ad Auguſtinum ſcripſit , & aliæ item aliorum Imperatorum uxores *Reginæ* dicuntur a Lampridio in Alexandro Severo, ab Ammiano Marcellino l. 14. & 15. &c. Similiter a Græcis Patribus nomen Βασιλεύς , quod *Rex* latine redditur , ſæpiſſime ab hujus ævi Scriptoribus ad eoſdem Imperatores ſignificandos uſurpatur . De hoc porro Regum ſeu Imperatorum patrocinio ab Arianis ſtudioſe quæſito præclare Ambroſius l. 8. in Luc. n. 17. *Pone nunc ante conſpectum ſæcularibus Arianos ſtudiis intentos* , *qui ſocietatem potentiæ regalis affectant* , *ut armis militaribus impugnent Eccleſiæ veritatem* . Reges autem Zenoni memoratos eſſe Chriſtianos patet ex contextu , cum hos a Gentibus perſpicue diſtinguat ſcribens , hæreticos præter ſuffragia *Regum* , deſideraſſe etiam *judicum* , *divitum* , *aliquotiens etiam* , *quod pejus eſt* , *Gentium patrocinia* : quibus aperte Reges abs ſe inter Gentes non recenſitos inſinuat , ſecus enim jam in illis ſatis Gentium præſidia quæſita fuiſſent . Plurali dein numero *Reges* appellans , non Conſtantium modo , ſed & Valentem innuere videtur , quos Arianis impenſe faviſſe exploratum eſt : quod ſi cui probetur , jam hic primus tractatus lucubratus fuiſſet poſt diem 4. Kal. Aprilis an. 364. quo Valens regnare cœpit.

39 Mſ. Rem. habet *judicium* , quæ lectio ſi genuina habenda eſſet, referretur ad Imperatores, ſpectaretque, quod tradit Hilarius *de Synodis* n. 78. *Fefellerunt enim ignorantem Regem* , *ut iſtiuſmodi perfidiæ fidem bellis occupatus exponeret* , *& credendi formam Eccleſiæ nondum regnaturus imponeret* : quod fuſius explicat Sulpicius Severus lib. 2. At cum non Imperatorum tantum, ſed & magiſtratuum quorumcumque auctoritatem Ariani ſibi in ſubſidium advocarint (nam *quas non exſeruit falſæ religionis blandimento ſæculi poteſtates ?* inquit ibidem Hilarius) *judicum* ex aliis

manu-

quod pejus eſt, [40] Gentium deſiderat per momenta patrocinia! O quam turpis ac lubrica, de qua [41] ludit aliena ſententia! O quam adul-

ADNOTATIONES.

manuſcriptis & editis retinere maluimus, cum præſertim ſecus enumeratio a Zenone inchoata, manca nimis & interrupta appareret. *Judices* autem vocabantur quicumque magiſtratus & Præſides provinciarum, qui eo nomine paſſim appellantur in Theodoſiano codice. Vide etiam, ſi placet, Ambroſium lib. 1. de exceſſu Satyri n. 58. Paullinum in Ambroſii vita n. 8. &c. Horum vero *judicum* auctoritatem ab Arianis contra Catholicos interpoſitam luculenter docet Hilarius lib. 1. ad Conſtantium n. 1. *Provideat & decernat clementia tua, ut omnes ubique judices, quibus provinciarum adminiſtrationes creditæ ſunt, ad quos ſola cura & ſollicitudo publicorum negotiorum pertinere debet, a religioſa ſe obſervantia abſtineant: neque poſtea præſumant atque uſurpent, & putent ſe cauſſas cognoſcere clericorum, & innocentes homines variis afflictationibus, minis, violentia, terroribus frangere atque vexare.* Et n. 2. *Præcipe, ut non ſtudium, non gratiam, non favorem locorum rectores graviſſimis hæreticis præſtent:* ubi *locorum rectores* vocat, quos ſupra *judices* appellaverat. Vim tandem per hoſce judices Chriſtianis illatam fuſe deſcribit n. 6. ubi *judiciorum ſubſidia* commemorat. Athanaſius quoque in hiſtoria Arianorum ad Monachos n. 15. *Orientales vero pædagogos advocatoſque ſecum adducebant Muſonianum Comitem & Heſychium Caſtrenſem, quorum ope freti, alacri animo acceſſere, rati ſe omnia deinceps eorum potentia acturos: eo enim modo, & ejuſmodi opitulatoribus ſubnixi, ſe ſe, quibus libuit, terribiles exhibuere, ac quibus placuit, inſidiati ſunt.* Cum vero ad hæc perpetranda nummis bene multis opus eſſet, *divitum* quoque *patrocinia* advocata traduntur; & hac ratione multas illas *fides*, de quibus diximus n. 31. *litis labore & favore nutritas, venaleſque propoſitas* Zeno tradidit. Hinc etiam Georgium Arianum, qui Alexandrinam Eccleſiam invaſerat, *proceres ſibi pecunia comparaſſe* ait Gregorius Nazianzenus de laudibus Athanaſii num. 12. numero autem 13. loquens de Arianis ac eorum formulis, *pretio conductos ſycophantas & ſententias ſtata mercede pronuntiatas* tradit.

40 Inter judices & proceres, quos ſibi advocarunt Ariani, plures Ethnicos fuiſſe nihil dubii eſt. Id in Georgio nuper memorato Gregorius Nazianzenus explorate reprehendit orat. 21. de laudib. Athan. n. 13. ubi *profanos Sanctorum judices* appellans, Ethnicos magiſtratus intelligit. In libello ſupplici Marcellini & Fauſtini memoratur Clementinus Vicarius Hiſpaniæ Ethnicus, qui contra Gregorium Bæticum Epiſcopum catholicum Conſtantii mandata exſequutus eſt. Athanaſius in encyclica ad Epiſcopos n. 2. Ethnicos & Judæos a Philagrio Præfecto Ægypti contra Catholicos in Eccleſiam immiſſos, ac in ipſum baptiſterium ingreſſos queritur; & n. 3. allegat acta contra ſe ad Imperatorem tranſmiſſa, quæ *qui ſcripſit*, ait, *transfuga eſt ex Chriſtianis, qui idola turpiter adorat: qui autem ſubſcripſere, ſunt Ethnici & idolorum æditui, ac cum ipſis Ariani.* In Synodica Alexandrina apud Athanaſium p. 135. de pſeudoſynodi Tyriæ legatis hæc traduntur: *At illi ſacros quidem miniſtros adeſſe non conceſſere, ſed coram Ethnicis de Eccleſia, de calice, de menſa, de ſacris rebus inquiſitionem fecerunt.*

41 Luſiſſe dicitur aliena ſententia, quod alii ex Arianis in alios, quos anathemati ſubjecerant (plures enim diverſa ſentientes diverſiſque ſubſcribentes formulis, ſe ſe invicem anathemate perculerunt) ludicre ſcribentes, in re graviſſima fidei luderent; vel etiam quod ex hiſce diſſidiis fides apud Ethnicos ludibrio eſſet, de quo adnot. 44. Numquid etiam ſpectatur hoc loco Arii liber *Thalia* inſcriptus, *effeminatis ac ridicalis modis* contextus, teſte Athanaſio in epiſt. de ſententia Dionyſii n. 6. idemque Sotadicis canticis non abſimilis, ut cum eodem Athanaſio tradunt Socrates lib. 1. c. 9. & Sozomenus l. 1. c. 20. quod ſcribendi genus quam eſſet turpe, & ipſis Gentibus peroſum, idem Athanaſius indicat orat. 1. contra Arianos num. 2. & 4. *Turpis* hinc, ac *lubrica*, ſeu, ut legere placet, *ludicra* vocari fides potuit, de qua tam diſſolutis canticis vulgus fortaſſe luderet. Arii quidem Thaliam, ſeu alias ejuſdem generis lucubrationes a vulgo tritis cantilenis elatas apud Photium memorat Philoſtorgius lib. 2. n. 2. Arius, cum ab Eccleſia receſſit, *cantica*, inquit, *nautica & molendinaria & viatoria conſcripſit*, *alia-*

" adultera, quæ non agnoſcit, quo auctore ſit nata! O quam ridiculoſa, quæ duobus conſligentibus Chriſtianis, ab altero eorum, ſi non tranſducitur, " perfidia, cum tranſducta ſuerit, fides vocatur! O quam non vera, ſi factionibus pollet! O quam " publicana, cujus fabulantur

ADNOTATIONES.

aliaque ejuſmodi compoſuit, quæ certis modulationibus aptavit. *Turpi* quoque dicendi genere, *impuro, & ad ridiculum characterem pertinente* uſus eſt Eunomius Arianus in ſermone, quem Conſtantinopoli in ipſo Theophaniorum feſto ad populum habuit ex eodem Philoſtorgio l. 6. num. 2. & de hoc pariter *ludere* quiſpiam potuit.

42 *Adulter* pro adulterino non nunquam ſumitur, adeo ut ipſi fetus ex adulterio concepti, *adulteri* dicti inveniantur. Vide Solinum cap. 27. qui *partus adulteros* vocat. Per allegoriam vero Plinius lib. 33. c. 7. *minium adulteram* nominat pro immundo & impuro; & apud Tertullianum *adulter ſapor* legitur. Hinc ergo Arianorum fides, variis erroribus vitiata & permixta, *adultera* Zenoni appellatur. Forte etiam id nomen ſortita eſt, quod errorum, quibus corrupta erat, certos auctores & quaſi parentes (quod ſpuriis ſæpe accidit) non agnoſceret: auctores autem idcirco non erant cogniti, quod in condendis reformandiſque variis fidei formulis tot mutationes ſubinde factæ fuerint, aliis verbis additis, aliis detractis, ut quinam eſſent formularum auctores, dijudicari non poſſet. Adde etiam, quod non nullæ formulæ ſine auctorum nominibus prodierunt, aliæ item alienis nominibus editæ; quod quantum de auctoribus controverſiam moveret, facile intelliges. Huc forte ſpectant illa Hilarii lib. 2. ad Conſtantium n. 5. *De auctoribus quæſtio eſt.*

43 Sic reſtitutum ex quinque Mſſ. cum antea legeretur *perfida*. *Perfidiæ* autem nomen prætulimus, non ſolum ex auctoritate plurium præſtantiſſimorumque codicum, ſed etiam quod ſic appellari ſolebat, quidquid præterens fidei formulam, a vera fide eſſet alienum, ut palam fit ex illo Hilarii in Conſtantium num. 24. *Quidquid præter fidem unam* (Nicænam intellige) *eſt, perfidia, non fides eſt.* Hinc fragm. 2. n. 29. loquens de formula fidei Sirmienſis ab Arianis concinnata: *Hæc perfidia*, inquit, *non fides*; & fragm. 6. n. 7. eamdem Sirmii formulam *perfidiam apud Sirmium deſcriptam* appellat. Phœbadius in libro contra Arianos hanc eamdem formulam impugnaturus, *Incipientes*, inquit, *ab ipſo capite perfidiæ, non fidei.* p. 300. t. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. lit. D. & poſt pauca: *Integrum illis eſt in hac ſua perfidia, non fide.* Arianam formulam ab Arianis Epiſcopis Conſtantii nomine editam (de qua Sulpicius lib. 2.) S. Hilarius in lib. de Synodis n. 78. *perfidiæ fidem* vocat. Legatur etiam fragm. 8. n. 4. & Ambroſius lib. 3. *de Fide* n. 129. & Chryſologus ſerm. 48. 52. 61. 64. 87. ubi *fides*, & *perfidia* opponuntur, ſicut & apud Ambroſium enarratione in pſ. 36. num. 28. ita tamen ut *perfidia* heic latius ſumatur de omni errore etiam Philoſophorum Ethnicorumque fidei catholicæ oppoſito; Sophiſtas enim cum catholicis Epiſcopis Ambroſius conferens: *Illi*, inquit, *multis loquuntur perfidiam, iſti paucis fidem adſerunt.*

44 Mſ. Rem. *publica*, alii codices & editi *publicana*, quod præterquam quod apud Zenonem idem eſt ac *publica* (unde tract. 15. lib. 1. n. 4. *publicanas mulieres* pro mulieribus publice expoſitis accipit) melius hoc loco dici videtur, cum ſermo ſit de fide, de qua veluti de publicana muliere profani propalam fabulabantur. *Profanos* a Patribus appellatos Ethnicos, ut plura omittam, ſatis ſuadetur vel ex illo noſtri Auctoris teſtimonio tract. 5. lib. 1. num. 9. in fine, ubi Chriſtianas mulieres alloquens, ait: *Profano cur nubas, cum poſſis nubere Chriſtiano?* Notum porro eſt, qua cautione olim uterentur Catholici, ne ſacra myſteria & difficiliora fidei capita in Ethnicorum notitiam venirent: quin multa ne Catechumenis quidem aperiebantur. Vide Schelestratii diſſertationem *de Diſciplina arcani*. Occaſione autem contentionum, quæ inter Catholicos & Arianos excitatæ fuerant, hi, ut Ethnicorum patrocinium ſibi adſciſcerent, violata ſecreti diſciplina, iiſdem Ethnicis totam cauſſam patefacere non dubitarunt, tum editis in vulgum tractatibus, quibus arcanum & præcipuum Trinitatis myſterium

Digitized by Google

tur etiam profani ſecreta! O quam præſumta, quæ [45] mavult magis novellæ traditioni ſuæ credi, quam antiquitati, quam Deo Domino
Marc. 7. 9. dicenti: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditiones veſtras ſtatuatis*. Sed non eo dico, ut ingratum faciam doctrinæ beneficium, ſed ut ſciat unuſquiſque, aliud eſſe fidem, aliud eſſe tractatum: nec fidem per tractatum poſſe vel dari, vel noſci, vel deſtrui. Dari non poteſt; quia ſi verbis dari poteſt, poterit & verbis auferri. Noſci adæque non poteſt; quia fieri poteſt, ut quis aliud geſter in [46] labiis, aliud in penetralibus cordis. Similiter ne deſtrui quidem; quia ſi vera fides eſt, aliud eſſe non poteſt, quam quod eſt. Igitur cum poſſibilitatis humanæ non ſit, fidei videre ſecreta, nuſquam, frater, tua curioſitas, nuſquam tua proficit pugna: quia quem putas vel de tuis ipſis ſtudioſis fideliſſimum, hic infidelis; & quem putaveris infidelem, hic fidelis eſt. [47] Forte in eo ſe quis æſtimet fideliorem, ſi loquatur argute; cum magis verus ſit ille fidelis, qui ſacra in prædicatione non ultra, quam licitum eſt, aciem ſuæ tetenderit mentis: eo enim res deducta eſt,

ADNOTATIONES.

rium Gentibus irriſum explicabatur, tum etiam cum illos in Eccleſias admiſere, ubi ſecretiora quæque cernerent & inquirerent. Hinc Athanaſius in Apologia contra Arianos n. 72. p. 189. queritur de *Præfecto Ægypti Philagrio apoſtata Ethniciſque militibus admiſſis ad ea diſquirenda, quæ ne Catechumenos quidem conſpicere decuit. Sacra myſteria ab Ethnicis direpta, & in terram projecta* in ordinatione Gregorii Alexandrini contra Athanaſium meminit Synodica Julii Papæ ad Euſebianos relata ab Athanaſio in eadem Apologia pag. 149 *Profanos Sanctorum*, ideſt fidelium, *judices, & novam ac inuſitatam mixtionem, myſticas nempe quæſtiones ſpectante vulgo tractatas* dolet Gregorius Nazianzenus in orat. de laudibus Athanaſii num. 13. quæ res quanto eſſet ſcandalo tum Catechumenis, tum Ethnicis, colligitur ex Athaoaſio *de Synodis* n. 2. p. 717. *Hoc autem Catechumenis haud levis offenſionis cauſam, Ethnicis vero non modicam, ſed effuſam riſus materiam præbuit; quod Chriſtiani veluti ex ſomno nunc excitati quærant, qua ratione in Chriſtum credere oporteat*. Quod porro S. Zeno ait *fabulantur*, indicare videtur non tam quod Ethnici de arcanis Chriſtianæ fidei vulgo loquerentur, eademque inter ſe ſe in ridiculum traducerent, ſed forte etiam quod magno cum religionis contemtu de eiſdem myſteriis fabulas in theatris agerent; quemadmodum hac quidem de cauſſa accidiſſe traditur Alexandriæ ante ipſam Nicænam Synodam, Euſebio ſic ſcribente lib. 2. *de vita Conſtantini* cap. 61. *Porro rerum, quæ gerebantur, ſpectaculum eo uſque proceſſit indignitatis, ut in mediis infidelium theatris divinæ prædicationis venerabilis doctrina riſu ac ludibrio traduceretur*.

45 In codice Pompejano *magis* deeſt. Sed ſicuti apud Plautum Stich. 1. 2. 13. & apud Terentium Adelph. 2. 2. 14. per pleonaſmum *malo* legitur cum *potius*, ita & cum *magis* a Zenone potuit uſurpari: *magis* enim pro *potius* a probatis auctoribus non numquam uſurpatum videtur, uti a Catullo carm. 67. verſ. 30. *Non eſt turpe, magis miſerum*; a Virgilio Eclog. 1. verſ. 11. *Non equidem invideo, miror magis*. Alia, quæ afferri poſſent, ejuſdem generis exempla prætermittimus. Poſt pauca *adæque* pro *peræque* legitur in Plauto quater, & apud Livium lib. 4. dec. 1.

46 Mſſ. Tol. & Zen. *labris*. In membro autem ſequenti ad verba *aliud eſſe non poteſt*, infinitum *eſſe* in codice Rem. deſideratur.

47 Mſſ. Vat. Urb. & edit. Ven. *Forte nec in eo*. A Pompejano codice abeſt *ſe*. *Æſtimet* poſuimus pro *æſtimat* ex Mſſ. quatuor.

48 Re-

eſt, ut fides noſtra per Dei [48] requiratur injuriam. Quod futurum Salomon enuntiavit, & cavendum quid ſit, his verbis edocuit: *Melior*, Eccli.19.21.
qui deficit ſenſu in timore, quam qui abundat aſtutia, & transgreditur legem. Et iterum: *Noli eſſe ſapiens multum; & noli argumen-* Eccleſ.7.17.
tari plus, quam oporteat. Similiter Paullus: *Noli altum ſapere, ſed* Rom.11.20.
time.

V. Cum hæc ita ſint, cur legem lege diſtringis? Cur ſub imagine fidei fidem deponis? Cur ipſum fontem divinitatis philoſophicis argumentis exhaurire conaris? Si [49] peritiam legis oſtendere cupis, lectionum nubila diſſerena. Doce eam ſibi non eſſe contrariam: doce omnia, quæ canit, eſſe credenda. Ceterum ſi ejus partem probes, reprobes partem; quomodo per hanc fidem quæris, quam etiam ipſam infidelitatis ream conſtituis, [50] cum univerſa non credis? Sin vero fidem ſpiritus calles, aliquam demonſtra virtutem. Impera montibus, ut tranſferant ſe ſe. In admirationem tui rictu blandiente leonum rabies evaneſcat. Sub greſſibus tuis maris unda pingueſceos, marmoreo ſtupore ſolidetur. Cetina cymba inter æſtuantis pelagi ſollicitos ſinus [51] fidem tuam fideliter portet. Solis curſus ac Lunæ ab occidui carceris receptaculo orationis ſræno reſræoa. Anhelantis camini ignis exæſtuans, victa

ADNOTATIONES.

48 Requirebantur nimirum Arianorum ſtudio profeſſio & ſubſcriptiones formularum Ariani dogmatis, quod in Dei injuriam cedebat.

49 Peritorum in lege fidei, de qua heic ſermo eſt, officia a catholicis Patribus exculta, tria hæc fuiſſe ex præſenti Zenonis teſtimonio cognoſcimus; nimirum obſcura Scripturæ, quæ inter ſacra myſteria legebatur, loca explicare; ſententias, quæ contrariæ viderentur, conciliare & componere; ac tandem articulos, qui *canuntur*, ideſt prædicantur a fide, etſi humanæ mentis intelligentiam ſuperent, creditu neceſſarios oſtendere atque convincere. Equidem in hiſce tribus tota verſabatur Epiſcoporum cura, ad fidem quod pertinet; & hæc ſi peritus quilibet aggrederetur, laborem ejus ſe nequaquam improbaturum S. Zeno ſignificat: ſolam enim eorum reprehendit audaciam, qui, ut mox ait, *ſub ſono legis & fidei, ſæcularis amore jactantiæ accenſi*, incomprehenſibile Trinitatis myſterium *argumentis ſe cogere, examinare, metiri, ac diſcernere poſſe præſumunt*. *Canit* autem pro *prædicat* interpretati ſumus, ut apud Martialem de Spect. epigr. 1. *Quidquid fama canit*. Poteſt etiam accipi pro *vaticinari*, uti ſæpe verbum *cano* a Latinis uſurpatum reperies, eo quod Sibyllæ apud illos prophetiæ, uti putabantur, dono præditæ, omnia vaticinia carminibus edidiſſe traderentur. Prophetias autem ſacræ Scripturæ, quæ difficiliora continent, S. Zenonem ſpectaſſe, inde ſit credibilius, quod *carmen* pro *libro prophetico* bis alibi dixerit. Quod ſi quis a lectionibus, quæ primo Auctoris membro indicantur, diſtincte memorata conſiderans ea, quæ *cani* traduntur, lectionibus quidem ſacram Scripturam, quæ in Eccleſiaſticis cœtibus legebatur, cantu autem traditionem, quæ verbo prædicabatur, a Zenone ſignificatam velit; alius vero primo loco eam Scripturæ partem, quæ in ſacris conventibus legebatur, ſecundo vero eam, quæ canebatur, ſpectatas malit; non diutius repugnabimus.

50 Mſſ. Vat. & Tol. *caveatis cum univerſa non credis*.

51 Cod. Urb. *ab occiduis fidem tuam fideliter portet*; quæ lectio ſi germana eſt, indicare videtur, fidem non ab Arianis Orientem occupantibus, ſed ab Occidentalibus, qui plerique erant catholici, eſſe ſumendam. At aliis a Mſſ. *ab occiduis* abeſt, & librarii oſcitantia repetita videtur

Digitized by Google

victa natura, ſentiat per te tecum & ipſe refrigerium. Mortuorum in poſtliminium vitæ animas reductas inſpira. Diſcute laborantibus morbos, cura languores, in tentationibus gaude & in tormentis pro nomine Domini. Si obvenerint dura, fidem, tamquam granum ſinapis, te habere demonſtra. Sin vero, quod magis eſt, ſub ſono legis ac fidei, ſæcularis amore jactantiæ accenſus, naſcentis Dei de Deo [52] Spirituſque ſancti inæſtimabilem incomprehenſibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipſo, quo ex ſe ſe eſt, argumentis te cogere, [53] examinare, metiri, ac diſcernere poſſe præſumis; heic tibi ego reſpondere non audeo: ſit quippe cum tutius [54] imperitum videri, quam eſſe ſacrilegum. Et tamen habeo, qui pro me tibi [55] obſiſtat: nam lex, per quam me forte minus peritum peccare compellis, ipſa te magnopere retundens ac redarguens confutabit, Salomone dicente: *Altiora te ne quæſieris, & fortiora te [56] ne ſcrutatus ſis. Quæ præcepit tibi Deus, illa cogita ſemper; & in plurimis operibus illorum non eris curioſus: multos enim ſeduxit ſuſpicio illorum, [57] & in vanitate detinuit ſenſus illorum*. Similiter Paullus curioſo re-

Eccli. 3. 22. &c.

ADNOTATIONES.

tur ex ſequenti membro, ubi *ab occidui* pariter legitur. Poſt pauca *Solis currus* pro *Solis curſus* habent codd. Pomp. & Zen.

52 Non tam circa Dei Filium, ſed circa Spiritum ſanctum etiam Arianos erraſſe, cum Hilarius univerſim confirmat l. 2. de Trinit. & Ambroſius *de Spiritu ſancto* lib. 3. n. 101. tum vero ex Macedonii præſertim hæreſi conſtat, quæ in Conſtantinopolitano primo Concilio damnata fuit anno 381. Vide Philaſtrium hæreſ. 67. de Semiarianis, quo nomine Macedonianos intelligit, & hæreſ. 68. de Eunomianis. Cum tamen Macedonianos *de Patre & Filio bene ſenſiſſe* tradat Philaſtrius hæreſ. 67. & ſolum erraſſe illos prodat circa Spiritum ſanctum, quem *nec Deum verum, ſed factum atque creatum* prædicabant; hoc autem loco S. Zeno illos perſtringat, qui non in unius Spiritus ſancti, ſed & in Filii dogmate errabant: jam ab hoc non Macedoniani puncti videntur, ſed Ariani, qui utroque in dogmate ſimul peccarunt. At illud Philaſtrii teſtimonium de Macedonianis ævi ſequioris verum eſt, non de antiquioribus, quos Zeno ſuppares habuit: hi enim Semiariani vere fuerunt, & primi qui in Spiritum ſanctum non minus, quam in Filium hæreticam doctrinam inſimul effutiere; ac propterea ad hos proprie hocce Zenonis teſtimonium pertinet.

53 Mſſ. Rem. & Urb. *exinanire*. Inferius pro *cum tutius* cod. Pomp. *tam tutius*.

54 Mſ. Vat. *audebo*. Poſt pauca *imperium* pro *imperitum* cod. Tul. perperam exhibet. Imperitum porro cur ſe appellet S. Zeno, facile intelligere licet. Cum Ariani ingenio nimium indulgentes, curioſaque inquiſitione de æterna divini Filii generatione audentes differere, in varios errores incidiſſent; Catholicorum hoc proprium erat, tanti myſterii imperitiam profiteri potius, quam tanto cum periculo de eodem ſubtiliter inquirere, quippe quod humanæ mentis aciem nimium multum excederet. Qua de cauſſa imperitiam quoque profeſſus S. Hilarius lib. 3. de Trin. n. 20. p. 62. Arianos peritiam jactantes his compeſcuit: *Sed te, quiſquis es, inveſtigabilia ſectantem, & divinorum ſecretorum atque virtutum gravem arbitrum conſulo, ut mihi imperito, & tantum de omnibus Deo, ut ſunt ab eo dicta, credenti rationem ſaltem facti iſtius afferas, &c.* Porro *imperitiam* ſimplici cum fide ſequendam, ſuſius ſuadet num. 26.

55 Mſ. Pomp. *obſtet*. Paullo poſt pro *minus peritum* Mſ. Vat. *minus paratum*.

56 *Ne* ſcripſimus e Mſſ. Rem. Pomp. & Zen. cum in editis eſſet *non*.

57 Hæc verba *& in vanitate detinuit ſenſus illorum*, quæ in edit. Ver. & ſeqq. aberant, reſtituimus e Mſſ. ac edit. Ven.

58 *In-*

Digitized by Google

ſo reſcribit dicens: *O altitudo divitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei!* Rom.11.
quam inexquiſita ſunt judicia illius, & quam inveſtigabiles viæ il- 33.34.
lius! Quis enim cognovit cogitationem Dei? Et tu ejus naturam quæris? Sed & alio loco hoc, quod agitur, evidenter expreſſit, cum ad Timotheum loquitur inſtruendum his verbis: *Hortatus ſum*, [58] *ut* 1.Tim.1.3.4.
denuntiares quibuſdam, ne perverſa doctrina uterentur, neque attenderent fabulis & genealogiis, quæ ſine fine ſunt, quæ magis quæſtiones præſtant, quam veram rationem Dei, quæ eſt in fide. Definitio autem juſſionis eſt caritas ex corde puro & conſcientia bona, ex fide ſimplici.

VI. Igitur ſi Dei ſervus es, ſtultas & ineruditas quæſtiones evita, ſciens, quia lites generant. Servum autem Dei non oportet litigare; quia lis & caritatis eſt hoſtis, & fidei: quas ſi quis amiſerit, nec divina ille profecto, nec humana cognoſcit. Hæc, ſi religioſus es, ſerva: ſi vere timoratus, cuſtodi: de eo, quod modum humani ſenſus excedit, diſputare devita. Negat quodammodo Deum, quiſquis [59] adſerit Deum: defenſio enim non niſi imbecilli præſtatur; nec poteſt eum revereri, qui ingenii ſui putat eſſe, quod ille fuerit æſtimatus. Ceterum illa eſt fidei generoſitas vera, ut Deo fideliter ſerviat; in ſolo ipſo fiduciam gerat; a fidelitate & fiducia [60] fidelem ſe vocari cognoſcat; inculpatis moribus vivat; [61] con- Prov.10.10.
ſcientia cum bona, non loquacitate, quæ mater profecto peccati eſt, noſſe præſumat; Trinitatiſque unam potentiæ plenitudinem, quæ una mente, una credulitate concipitur, non violet, ſed honoret [62].

TRA-

ADNOTATIONES.

58 Interjectum erat *inquit*, ſed delevimus uti ſuperfluum ex Mſſ. Pompejan. & Zenonian.

59 *Adſerere* heic accipitur non pro *affirmare*, ſed pro *vindicare*, & vindicare quidem rationibus adverſus Arianos excogitatis, ut ejus ſane videtur fuiſſe conſilium, quem hoc loco S. Antiſtes a tanto auſu, periculo propoſito, abducere conatur; unde ſtatim ſubdit: *Defenſio enim non niſi imbecilli præſtatur, nec poteſt eum revereri, qui ingenii ſui putat eſſe*, &c. Veronenſis editionis auctoribus verbum *adſerit* poſſe offendere viſum eſt, ac proinde ſuppoſuere hæc verba, quibus Zenonis mentem citra æquivocationis periculum exprimerent: *quiſquis rationibus humanis Deum metiri conatur: defenſio*, &c. Nos e Mſſ. & prima edit. germanum textum reſtituimus.

60 Mſ. Pomp. *fidem*.

61 Mſ. Vat. *ſapientia cum bona*.

62 Mſ. Urb. cum cod. Pomp. & editione prima addit *Amen*.

1 Et

TRACTATUS II.

De Spe, Fide, & Caritate.

I. Tribus in rebus Chriſtiani culminis fundamenta conſiſtunt, ideſt in ſpe, in fide, [1] & in caritate: quæ ita invicem ſibi videntur eſſe connexa, ut ſint alii alia neceſſaria. Spes enim niſi præcedat, cui laborat fides? fides ſi non ſit, quomodo ſpes ipſa naſcetur? quibus ſi deneges caritatem, utræque [2] ceſſabunt; quia neque fides ſine caritate, neque ſpes poterit operari ſine fide. Itaque Chriſtianus tribus in rebus, ſi cupit eſſe perfectus, debet eſſe conſtructus: ſi quid enim ei ex his defuerit, perfectionem ſui operis non habebit. Unde primo omnium ſpes nobis proponenda eſt futurorum, ſine qua nec præſentia quidem ipſa ſtare poſſe perſpicimus. [3] Adeo tolle ſpem, torpet humanitas tota. Tolle ſpem, artes virtuteſque univerſæ ceſſabunt. Tolle ſpem, & interempta ſunt omnia. Quid facit ad litteratorem puer, ſi litterarum non ſperat fructum? Quid ratem profundo gurgiti nauta committit, ſi ei numquam lucrum, numquam portus deſideratus occurrit? Quid miles, non dicam horridæ hyemis, aut torridæ æſtatis injurias, ſed ſeipſum contemnit, ſi gloriæ ſpem futuræ non gerit? Quid agricola ſemina ſpargit, ſi ſudoris ſui præmium non colligit meſſem? Quid Chriſtianus credit in Chriſtum, ſi promiſſum ſibi ab eo perpetuæ felicitatis tempus non credit eſſe venturum?

II. Sed ſpes ex fide eſt, quæ quamvis in futuro ſit poſita, fidei tamen eſt jure ſubjecta: ubi enim fides non eſt, nec ſpes eſt; fides enim ſpei [4] ſubſtantia eſt, & ſpes fidei gloria: quoniam præmium, quod ſpes habet, fides meretur: quæ quidem pro ſpe pugnat, ſed ſibi vincit. Amplectenda eſt igitur, fratres, tenaciter nobis, & omni genere [5] cuſtodienda virtutum: in hanc fortiter incum-

ADNOTATIONES.

1 *Et* deeſt in Mſſ. Pomp. & Zen. *invicem* a Mſſ. Vat. & Tol. abeſt. Poſt pauca, *aliis aliæ neceſſariæ* ſcriptum eſt in codd. Urb. Vat. Rem. Pomp. & edit. Ven. pro *alii alia neceſſaria*, quod poſt editionem Ver. retinuimus.

2 In edit. Ver. pro *ceſſabunt*, quod eſt in omnibus codd. & editione prima, ſuppoſitum fuit *inutiles erunt*, ne una cum caritate ſpes ac fides ceſſare, ideſt perire & nihil operari poſſe viderentur. Similiter n.4. ubi legitur, *utræque non ſtabunt*, poſitum fuit, *utræque non proderunt*. At hiſce emendationibus opus non eſſe ad vindicandam Zenonis ſententiam, ſatis oſtendimus diſſert. 2. cap. 6. ubi hæc teſtimonia fuſe explicavimus.

3 *A Deo* eſt in cod. Rem.

4 Spectatur hoc loco illud Paulli ad Hebræos 11. verſ. 1. *Fides eſt autem ſperandarum ſubſtantia rerum, argumentum non apparentium:* & in ſequentibus, *præmium fides meretur*, proſpiciuntur illa, quibus fides in Chriſtum totius meriti initium ſtatuitur.

5 Mſſ. Vat. & Tolent. *cuſtodienda ſpes virtutum*. Dein Mſ. Pomp. *in hac*, Vat. *&* *in hac*.

6 Mſ. Tol.

cumbendum : ipſa eſt enim vitæ noſtræ immobile fundamentum ,
invictum adverſus diaboli impetus propugnaculum pariter , ac te-
lum , animæ noſtræ impenetrabilis loriea , legis compendioſa ac ve-
ra ſcientia , dæmonum terror , martyrum virtus , Eccleſiæ pulchri-
tudo , vel murus , Dei miniſtra , [6] Chriſti amica , Spiritus ſancti
conviva . Huic & præſentia ſubjacent & futura : iſta , quia con-
temnit : illa , quia ſua eſſe [7] præſumit . Nec ſpes timet , ne non ve-
niant : quia ea ſemper ſecum ſuis in virtutibus portat . Hoc eſt ,
quod Abraham *contra ſpem in ſpem credidit Deo , ut fieret pater* Rom. 4. 18.
multarum gentium . Contra ſpem autem eſt , quod impoſſibile eſt ,
ac [8] non videtur : ſed poſſibile hac ſpe fit , cum Dei dicto indubi-
tanter ac fortiter creditur : dicit enim Dominus : *Omnia poſſibilia* Marc. 9. 22.
credenti . Unde *Abraham credidit Deo , & reputatum eſt illi ad ju-* Gen. 15. 6.
ſtitiam : qui ideo juſtus , quia fidelis ; *juſtus enim ex fide vivit* : ideo Gal. 3. 6.
fidelis , quia credidit Deo ; qui niſi credidiſſet , neque juſtus , neque Rom. 4. 9. Rom. 1. 17.
pater gentium eſſe potuiſſet . Quapropter manifeſtum eſt , ſpei ac
fidei unam inſeparabilemque eſſe naturam : quia in homine ex his
quæcumque defecerit , [9] ambæ moriuntur .

III. Fides [10] itaque vel maxime res propria noſtra eſt , Domino
ipſo dicente : *Fides tua te ſalvum fecit* . Igitur ſi noſtra eſt , ſerve- Marc. 10. 52.
mus ut noſtram , ut jure ſperemus [11] aliena : nemo enim cenſum
[12] decoctori committit , nec deſertorem præmiis triumphalibus ho-
norabit , maxime cum ſcriptum ſit : *Qui habet , dabitur illi , &* Mattb. 13.
abundabit : qui autem non habet , etiam id , quod habet , auferetur 12.
ab eo . Per hanc , fratres , a Deo Henoch meruit [13] cum corpore Heb. 11. 5.
con-

ADNOTATIONES.

6 Mſ. Tol. *vel Chriſti* .

7 *Præſumo* heic & alibi ſæpius a noſtro Auctore ſumitur pro *certiſſime ſpero* , vel *anticipate ſcio* : ſicuti oſtendunt illa num. 6. *Deus proximi dilectionem commendat , quoniam ſolam præſumit* , ideſt certo ſcit , *ſervare poſſe , quod præcipit* . Similiter *præſumtio* non numquam pro *anticipata certa notitia & fiducia* accipitur , uti apud Spartianum in Hadriani vita cap. 2. *Habuit autem præſumtionem Imperii ex Jovis reſponſo* . Pro *ne non veniant* , in Mſ. Pompejan. eſt , *ut non veniat* , ſed pro *ut* alia manu ſcriptum eſt *ne* .

8 In editis poſt *non videtur* additur , *eſſe poſſibile* : quæ tamen verba ab omnibus , quos vidimus , Mſſ. codd. abſunt , & abeſſe item etiam debent , ſi S. Zeno hoc loco reſpexit illa Paulli ad Rom. 8. v. 25. *Quod non videmus , ſperamus* ; *nam quod videt quis , quid ſperat ?* verſ. 24. quam in ſententiam ſuperius S. Zeno dixit , ſpei ſubſtantiam eſſe fidem , & ſpem fidei eſſe ſubjectam affirmavit , quod ea , quæ futura eſſe creduntur , nec modo apparent , ſpe proſequamur .

9 Dictum heic *ambæ moriuntur* , uti ſupra *utræque ceſſabunt* , de quo ſatis multa diſſert. 2. cap. 6.

10 In Veron. edit. *Fides itaque donum Dei* . De hac additione , quæ abeſt a codd. & edit. prima , vide quæ notavimus eadem diſſert. 2. cap. 5.

11 Nimirum cæleſtia , quæ Dei ſunt , quæque per fidem futura credimus , & expectamus .

12 Ita Mſſ. Rem. Pomp. Urb. & edit. Ven. alibi autem legitur *debitori* , quæ vox etiam in margine Pompejani cod. notatur .

13 Mſſ. Vat. & Tol. inſerunt *de fide*

C *He-*

Heb. v. 7. contra legem naturæ transferri . Per hanc evadens Noe non inve-
v. 11. nit , cum quo diluvium fuiſſe conferret . Per hanc Abraham ad Dei
v. 20. pervenit amicitiam . Per hanc Iſaac præter ceteros enituit . Per
Gen. 32. hanc Jacob Deo colluctari [14] prævaluit . Per hanc Joſeph Ægyptum
Gen. 41. ſuæ ditioni ſubjecit . Hæc Moyſi in mari rubro terram vitream fe-
Exod. 14. 22. cit . Hæc , ut curſus ſoliti contemta menſura Jeſu Nave deſiderio
Joſ. 10. 13. pareretur , Soli , Lunæque ſuos frenos induxit . Hæc de armato Go-
1. Reg. 17. lia David inermi triumphos attulit . Hæc in Job inter crebra &
Job 1. & 2. ingentia mala non deſperavit . Hæc in Tobiæ cæcitate medica fuit .
Tob. 11. Hæc in Daniele ora leonibus alligavit . Hæc in Jona cetum in cym-
Dan. 6. bam convertit . Hæc in Machabæicæ germanitatis exercitu ſola vi-
Jon. 2. cit . Hæc in tribus pueris ignes amœnos effecit . Hæc mare pedibus
2. Mach. 7. ambulari poſſe in Petro præſumſit . Per hanc Apoſtoli multos in
Dan. 3. nitidam cutem lepræ deformis contagioſis [15] ſcabioſiſque craſſan-
Matth. 14. 29. tium ulcerum ſpoliavere verticibus . Per hanc , inquam , cæcos videre , ſurdos audire , mutos loqui , claudos currere , paralyticos reformari , de obſeſſis dæmones fugere , mortuoſque ſæpe ipſos a ſepulcris cum ſuis ſibi [16] exſequiis reverti juſſerunt , ut omnes mirarentur fieri lacrymas gaudii , quæ [17] nunc fuerant orbitatis .

IV. Sed longum eſt , fratres , ire per ſingula , maxime quia caritas ſua ingerit fortiora : quæ eſt ita rebus univerſis [18] prædita , ut ſit omnium jure ipſo regina . Triumphet licet , quibus vult virtutibus , fides , ac ſpes multa & magna proponat ; tamen ſine hac

utræ-

ADNOTATIONES.

Henoch & Noe & Abraham cum corpore &c. Sed videtur gloſſema, quod e margine in textum irrepſerit , in quo notatum fuit agi hoc loco de fide Henoch , Noe &c. Sine ſolus Henoch cum corpore translatus fuit .

14 Mſ. Pomp. legit *pervaluit*, uti apud Lucretium lib. 6. v. 956. ubi tamen *prævalet* , legendum eſſe aliqui exiſtimant .

15 *Scabroſis* eſt in Mſſ. Pomp. & Zen. At in margine Pomp. notatur , *ſcabioſis* . Contagioſi autem dicti Lepræ vertices , quod illa contactu contrahatur ; *Scabioſis* autem ad ulcerum vertices referri videtur .

16 Sparaverius pro *exſequiis* mallet legere *exuviis* : at *exſequiis* , relinquendum patet ex Arnobio lib. 1. adverſus Gentes pag. 30. qui de Apoſtolorum miraculis loquens , ſimili formula uſus eſt : *Ab tumulis remeare defunctos exſequiarum converſione juſſerunt* . Et ſane exſequias a Zenone ſumi pro funeris comitatu ex ſequentibus patet , ubi comitatus luctum in gaudium verſum commemorat . Similiter etiam Ambroſius lib. 5. in Luc. cap. 7. exſequiarum turbam appellans , *exſequias* pro turba filii viduæ funus comitante aperte ſumſit . In antiquis nimirum funeribus cadaver ſequebantur homines funeream pompam comitantes ; unde Terentianum illud : *Funus interim procedit , nos ſequimur* ; & ex hoc quidem *exſequias* dictas , quod populus ſequeretur , Donatus notavit . Interim hoc loco S. Zeno Arnobium imitatus cognoſcitur .

17 *Nunc reus erat* , dixit Cic. ad Attic. lib. 2. *Nunc videbam* , de Claris orat. Similiter etiam *modo erat* , apud Ovid. l. 1. Triſt. Eleg. 3. Iterum S. Zeno tract. 5. lib. 1. num. 4. *Nunc clamabas , nunc reddebas &c.*

18 *Præclara* legitur in Mſſ. Pomp. Tol. & Vat. At in margine Mſ. Pomp. notatur *prædita* . *Prædita* autem pro *prælata* invenitur in Appulejo de Deo Socratis , & in gloſſis antiquis apud Ducangium in Gloſſario .

19 In

utræque [19] non ſtabunt ; fides primo omnium ſi ſeipſam non amet, ſpes ſi non ametur . Adde , quod fides ſibi ſoli prodeſt ; caritas omnibus . Adde , quod fides non gratis pugnat ; caritas autem etiam ingratis conferre conſuevit . Adde , quod fides non tranſit in alium ; caritas , parum eſt dicere , tranſit in alium , quæ [20] tranſit in populum . Adde , quod [21] fides paucorum eſt ; caritas omnium . 1. Cor. 13.
Adde , quod ſpes ac fides tempus habent ; caritas autem finem non habet , momentis omnibus creſcit , quantoque ab ea diligentibus invicem creditur , tanto invicem plus debetur . Non quemquam pro perſona diligit , adulari quia neſcit ; non pro honore , quia ambitioſa non eſt ; non pro ſexu , quoniam illi unus eſt ambo ; non pro tempore , quia varia non eſt ; non æmulatur , quia invidia quid ſit , ignorat ; non inflatur , quia humilitatem colit ; non malum cogitat , quia ſimplex eſt ; non iraſcitur , quia etiam injurias libenter amplectitur ; non fallit , quia fidem ipſa cuſtodit ; non ulla re indiget , quia ei præter quod eſt , nihil eſt neceſſarium . Hæc rura , urbes ac populos , [22] compoſita paciſque conſervat . Hæc circa Regum latera ſecuros gladios [23] facit . Hæc bella premit , lites tollit , jura evacuat , fora compeſcit , odia eradicat , iras extinguit . Hæc mare penetrat , [24] orbem circuit commercio , nationibus neceſſaria ſubmini-

ADNOTATIONES.

19 In edit. Ver. emendatum erat *non prodierunt*, de quo ſatis adnot. 2.

20 Tranſire in populum caritas dicitur, quod omnibus proſit : fides autem prodeſt illi ſoli, qui fidem concipit : ſicuti paullo ante dixerat : *Fides ſibi ſoli prodeſt , caritas omnibus .*

21 Fidem paucorum eſſe, caritatem vero omnium , eam in ſententiam vere dici potuiſſe arbitramur , quod fides in paucis ſit , quia Chriſtiani ſunt pauci præ ceteris infidelibus , qui licet fide careant , caritatem tamen aliquam habent , cum nemo ſine aliquo amore eſſe poſſit ; unde & Gentes se ſe invicem diligere , & benefacere pluribus leguntur. Non itaque heic de vera & Chriſtiana caritate ſermo eſt ; ſecus admittenda eſſet Sparaverii emendatio : *Fides omnium eſt , caritas paucorum* . Sed cum huic emendationi nulli codices , nullæ editiones ſuffragentur ; de caritate late ſumta hic locus accipiendus & interpretandus videtur : de quo plura diſſert. 2. cap. 5.

22 Ita ex Mſſ. Rem. Vat. & Pomp. In hujus poſtremi margine , & in Ven. edit. pro *paciſque* habetur *paceſque* : in edit. Veron. *paceque* : in Patav. *pace* deleto *que* ex emendatione , uti apparet Sparaverii , cujus adnot. in fine referentur. Hæc lectio nobis quoque placeret, ſi cui codici vel editioni niteretur . At cum *que* ubique legatur , lectionem quatuor codicum ceteris præpoſuimus , quæ a Zenoniana ſyntaxi non diſcrepat : non numquam enim conjunctionem *que* ſecundæ poſt virgulam voci Auctor appoſuit . *Compoſita* autem *pacis* pro pacta in concilianda pace compoſita dixit, & ellipſi uſus eſt illius ſimili : *Amara curarum* apud Horatium , *abdita montium*, & alia id generis plura apud Lucretium , Tacitum, Appulejum & alios.

23 *Fallit* in pleriſque codicibus & editione Ven. legitur . Solum in Mſſ. Pomp. Zen. & in ceteris editis *facit* , quod retinuimus.

24 *Urbem* pro *orbem* facili unius litteræ mutatione perperam in manuſcriptis & editis ſcriptum eſt . Emendationem ſenſus perſuaſit . *Commercio* reſtituimus ex Mſſ. Rem. Pomp. & edit. Ven. cum alio ſenſu & alia interpunctione legeretur ſic : *urbem circuit : commercia nationibus neceſſaria ſubminiſtrat* . Poſſet tamen hæc interpunctio retineri , ut τῷ *commercio* ad ſententiam poſteriorem referatur .

miniſtrat . Potentiam , fratres , cito ejus edicam . Quidquid ſociis natura negaverit , caritas [25] reddit . Hæc conjugalis affectus duos homines ſacramento venerabili unam cogit in carnem . Hæc humanitati præſtat eſſe , quod naſcitur . Hujus eſt munus , quod cara uxor , quod [26] generoſi liberi , quod veri ſunt patres . Hujus eſt munus , quod alii , ut nos , aut pluſquam nos , proximi , vel amici ſunt nobis . Hujus eſt munus , quod diligimus ſervos , ut filios ; ac nos illi colunt libenter , ut dominos . Hujus eſt munus , ut , non dicam [27] notos , aut amicos , ſed ſæpe etiam eos , quos numquam vidimus , diligamus . Hujus eſt munus , quod antiquorum aut virtutes ex libris , aut ex virtutibus libros agnoſcimus .

V. Sed quid ego diutius demorer in humanis , quaſi ſola iſto affectu ſint prædita ? Nonne videmus omne animantium genus congregatione , concordia teſtari caritatem ; atque ita omnes motus quaſi uno ſenſu magiſtra dilectione converti , ut quivis intelligat , hoc fieri non poſſe ſine naturalis amicitiæ diſciplina ? Quid autem pro ſe in neceſſitatibus gerant , omnibus nota porcorum quotidiana propemodum tam jucundi certaminis exempla declarant : quia aliquis eorum cum forte de numero audacis lupi rabie [28] rotatus , in præſens periculum cœperit [29] inſeſtationibus tyrannicis duci , omnes repente concelerant ; laboranti ſubveniunt ; pene armis ipſis inimici certatim ſe [30] crebro ſubjiciunt ; ingenti fragore conſundunt ; exſertiſque mucronibus ſordidis , velut teſtudine quadam , reſiſtunt ; vincuntque facilius caritate , quod ſigillatim nuda vix poſſunt ſuperare virtute . Elementa quoque ipſa , fratres , ſatis diverſa ſatiſque repugnantia olim deprehendiſſet interitus , niſi ea invicem mutuis æqualibuſque temperantiæ dotata muneribus , perennis connubii fideli propagine benigna caritas illigaſſet . Nihil eſt prorſus , quod ſine hac gratum , ſine hac pacificum , ſine hac fidele , ſine hac ſecurum , ſine hac glorio-

ADNOTATIONES.

25 *Reddit* pro *dat* ; nam ut notat Celſus J. C. *de verborum ſignificatione*, L. *verbum* l. 20. Dig. *Reddendi verbum quamquam ſignificationem habet retro dandi ; accipit tamen & per ſe dandi ſignificationem*. Sic *reddere epiſtolam* , *jus reddere* pro *dare* ſæpius apud probatos Auctores invenies . Quamquam cum de commercio heic ſermo ſit ; *reddo* ſtricte accipi potuit , quatenus per commercium commutatis mercibus , aliud pro alio , quod accipitur , redditur .

26 Generoſi hoc loco dicuntur non degeneres liberi , qui recte factis ſui generis decus tuentur , idque potiſſimum caritate præſtatur , quatenus hæc ad generis ejuſdem decus conſervandum ipſos impellit .

27 In Mſſ. Rem. & Urb. *ignotos* , aut *inimicos* : *ignotos* etiam legitur in codice Pomp. ſed male ; nam *ignoti* ſequenti verſu comprehenduntur . Paullo poſt pro *demorer* in margine Mſ. Pomp. & edit. Ven. legitur *demoror* , & *ſunt* pro *ſint* .

28 Mſſ. Vat. & Urb. *denotatus* : Zen. Pomp. & Spar. *devoratus* : Tol. *denotatur* , qui mox *cum cœpit* pro *cœperit* .

29 *Infeſtatio* eſt apud Tertullianum Apolog. cap. 1.

30 Edit. Ven. & Mſ. Pomp. in margine habent *cerebro* .

31 In

gloriofum, ſine hac Deo junctum, ſine hac poſſit eſſe perfectum. Denique cum Dominus interrogaretur, quod eſſet ſummum legis ſacræ præceptum, ſic ait dicens: *Diliges Dominum Deum tuum ex* *Matth. 22.*
toto corde tuo, ex tota anima tua, & ex tota virtute tua. Et ſe- *v. 37. 39. 40.*
cundum ſimile huic: Diliges proximum tuum, tamquam teipſum. In his duobus [31] *præceptis pendet omnis lex, & prophetæ.* Unde manifeſtum eſt, dilectionem virtutum omnium divinarum eſſe ſubſtantiam naturalemque magiſtram: quoniam ex lege diſcitur, ſed in mentibus naſcitur: lex enim pendet ex caritate, non caritas pendet ex lege, ſacra Scriptura dicente: *Juſto lex poſita non eſt, ſed* *1. Tim. 1. 9.*
peccatori. Peccator autem ille eſt, qui caritatem non habet Dei: *Rom. 4. 15.*
ac per hoc [32] operanti iram recte ſubjacet legi. Atqui forte aliquis dicat, lex ſpernenda eſt, quia juſto neceſſaria non eſt, peccatori vero moleſta eſt. Abſit, fratres: immo potius veneranda eſt, quia veritatis ſpeculum, quia rigida quædam dilectionis eſt forma: quid- *Vid. tract. 1.*
quid enim a juſto didicit, id facere injuſtum quoque compellit: *num. 2.*
[33] bifarie inclyta, unum glorificando, alium corrigendo.

VI. Conſtat ergo omne Chriſtianitatis magis in caritate, quam in ſpe, vel fide eſſe depoſitum: ſicut evidens teſtatur exemplum. Judas [34] Iſcariotes traditor Domini, & ſpem & fidem perdidit: quia caritas in ipſo non manſit: nam & hæreſes & ſchiſmata ſic diſſeminantur, cum inſlata fides ac ſpes, dilectionis a fundamento velluntur. Quid autem ſine caritate ſint non tantum iſtæ, ſed & aliæ quoque virtutes, indice Paullo cognoſcite: *Et ſi habuero*, in- *1. Cor. 13.*
quit, *omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem non ha-* *2. 3.*
beam, nihil ſum. Et ſi in cibos pauperum diſtribuero omnia mea, & ſi tradidero corpus meum, ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil proficio. Caritas enim, fratres, omnia diligit, *omnia credit*, *v. 7. 8.*
omnia ſperat, omnia ſuſtinet. Caritas numquam excidit. Igitur non immerito Dominus Deus proximi dilectionem commendat: quoniam ſolam [35] præſumit ſervare poſſe, quod præcipit.

VII. Primum eſt itaque dilectionis officium, Deo refundere, quod

nati

ADNOTATIONES.

31 In editis & in Pomp. Mſ. margine *mandatis*; at in textu nec non in codicibus Rem. Tol. Zen. *præceptis*.

32 In edit. Patav. *operans*, ſed perperam: ſpectatur enim Paulli locus: *lex enim iram operatur*, ad Rom. 4. verſ. 15. emendavimus autem ex Mſſ. & ceteris editis. Solus Urbin. codex habet *operantium*. Mſ. Tol. paullo poſt: *quia & juſto*.

33 *Bifariam* Scriptores Latini optimæ notæ habent, ſicuti *trifariam*, *quadrifariam*, *multifariam &c. Trifarie* tamen habet Diomedes grammaticus, *multifarie* Plinius 18. 7. & Solinus cap. 28. ex quibus Zenonis locutio ſatis vindicata videtur. Mſſ. Tol. & Urb. *indita* pro *inclyta*.

34 Mſſ. Pomp. & Zen. *Scharioter*, ſicuti & Mſſ. Hieronymi in cap. 10. Matth. pag. 57. ſimiliter ſcribunt, & Hilarius in pſ. 128. in pleriſque noſtrorum Mſſ. *Scarioth*.

35 Heic *præſumo* aperte pro *certo cognoſco*, ut monuimus adnot. 6.

35 Non

nati ſumus : ſolique debere , quod vivimus : nihilque prorſus cordis
noſtri in penetralibus retinere , quod [36] alieno jure ſervemus . At
cum ab eodem hujus devotionis invitatione inhabitari , ſeu nos in
1. Jo. 4. 16. ipſo habitare cœperimus , ſicut Joannes dicit : *Deus caritas eſt , qui*
manet in caritate , in Deo manet , & Deus in illo manet ; tunc de-
mum , fratres , caritatem per ſemetipſum ei condigne reddemus ,
quia facta commutatione, quod ejus eſt, fit pro partibus [37] noſtris .
Sequens eſt , ut etiam proximos eo affectu , quo nos ipſos diligi-
mus , diligamus : maxime cum cognationis ipſa hoc exigant jura :
Mal. 2. 10. clamat enim propheta : *Deus unus creavit vos . Nonne pater unus*
eſt omnium veſtrum ? Quiſquis igitur nobilitatis ſuæ conſcientiam reti-
net , diligit fratrem : nec aliquid audire [38] exſpectat ex lege , ne ad-
monitione , pietati aliquid derogetur : tantumque ſe in ipſo amat ,
ut oderit ſe ſine ipſo . Accedit ad cumulum , quod ideo Deus ho-
minem ad imaginem & ſimilitudinem ſuam fecit , ut contempla-
tione imaginis pateremur reverentiam veritatis ; in eaque res con-
ditione dimiſſa eſt , ut ſi quid mali , vel boni cuiquam fecerimus ,
Deo feciſſe videamur ; propter quod non immerito Joannes pecu-
liaris arcanorum Domini conſultor conſtanter edicit : *Si quis dixe-*
1. Jo. 4. 20. *rit , quoniam diligo Deum , & fratrem ſuum odit , mendax eſt : qui*
enim non diligit fratrem ſuum , quem videt , Deum , quem non vi-
det , non poteſt diligere . Decertemus igitur , fratres , inter nos mu-
tui amoris æmulatione glorioſa ; imaginemque Dei digniſſime vene-
rando , declaremus quid ipſi veritati debeamus , ſcientes , quoniam
ſi quis imaginem læſerit , in [39] exitium ſuæ animæ incitat verita-
tem . Nec eſt dicto longe probatio . Si inclyti cujuſquam Regis (ho-
minis tamen) [40] vultus , quivis ulla violaverit ratione ; nonne con-

tinuo

ADNOTATIONES.

36 Non quod nihil debeamus diligere præter Deum , cum proximum quoque Deus amare nos jubeat ; ſed quod nihil ſit diligendum , niſi eo jure ac ratione , quam nobis Deus ipſe præſtituit , ita ut ipſum Deum in omnibus, quæ diligimus, diligamus .

37 Sparaverius mallet legere *noſtrum* . *Sequens eſt* , *officium* ſubintelligitur , idest *ſecundum officium* ; de primo enim hactenus dixerat .

38 MSſ. Tol. Urb. Zen. & Pomp. *exſpectavit* .

39 In margine Mſ. Pomp. *exitum* .

40 *Vultus* pro imaginibus dicti a Trebellio in Claudii , a Vopiſco in Probi , a Capitolino in Maximi & Balbini vitis , nec non in L. Cod. *de publ. læt. unic.* ubi Imperatorum imagines publico cultui expoſitas liquet . Hunc morem S. Zenonis ævo apud Chriſtianos quoque obtinuiſſe ex hoc teſtimonio diſcimus ; *Reges* enim Imperatores appellat , ut oſtendimus tract. 1. adnot. 38. Patet etiam ex Ambroſio ſerm. 10. in pſ. 118. num. 25. *Qui coronat imaginem Imperatoris , utique illum honorat , cujus imaginem coronavit : & qui ſtatuam contempſerit Imperatoris , Imperatori utique , cujus ſtatuam conſputaverit , feciſſe videtur injuriam* . Et lib. 6. Hexameron cap. 9. num. 57. *Ære fuſa Principum capita , & ducti vultus de ære vel de marmore ab hominibus adorantur* . Quod porro de capitali pœna in imaginum violatores tradit Zeno , ſpectat legem *Juliam majeſtatis* allegatam D. l. 48. tit. 4. L. 5. & 6.

tinuo velut ſacrilegii commiſſi capitales pœnas luit ? quanto magis in Dei cauſſa fortius præcavendum eſt, quem ſolum veretur, quidquid in “ virtutibus naturæ a Regibus ipſis quoque metuitur ?

VIII. Sed neceſſario unicuique ſinceri amoris eſt noſcenda proprietas, ne ſub ſono nominis “ committatur regula veritatis; eſt enim & alius amor ſane ſaluti noſtræ contrarius; cui recte hominis forma tribuitur, quia temporalis ac fragilis eſſe cognoſcitur. Ideo lineamento puerili depingitur, quia ejus laſciva lubricitas nec annis ſenilibus temperatur. Ideo nudus, quia voluntas ejus eſt turpitudo. Ideo pennatus, quia in quæcumque conceperit, velociter ruit. Ideo telis facibuſque conſtructus, quia illicitis ardoribus ſemper junctus eſt gladius. Ideo autem cæcus, quia cum exarſerit, non ætatem conſiderat, non formam, non ſexum, non gradum, non ſacroſanctum illum “ ſaltem ſanæ pietatis affectum. Hic facibus ſuis “ Evæ pectus incendit. Hic Adam ſuis telis occidit. Hic Suſannam conatus eſt duorum ſeniorum aut prodigioſis ignibus ſubjicere, aut parricidali gladio jugulare. Hic Joſeph mulieri “ flagitat eſſe violentum; quem etiam, dum denudat, eſſe non invenit impudicum. Hic “ ſynagogam expugnavit, cum ſua illi arma concedit. Hic ubi-

ADNOTATIONES.

& 6. S. Methodius apud Damaſcenum relatus teſtimonio ultimo poſt Or.3. de *imaginibus* tom. 1. pag. 390. eos condemnatos teſtatur, qui in Principum imagines probra conjeciſſent, ac ſi in ipſos Principes peccaſſent. Similia habet S. Baſilius Enarrat. in Iſaiam cap. 13. apud eumdem Damaſcenum pag. 366. Spartianus quoque in Caracallæ vita pag. 87. *Damnati ſunt eo tempore, qui urinam in eo loco fecerunt, in quo ſtatuæ, aut imagines erant Principis.* Celebris item eſt Imperialium ſtatuarum hiſtoria, quæ Antiochiæ dejectæ magnam ibidem perturbationem ſeveriſſimæ punitionis metu excitarunt; qua occaſione S. Joannes Chryſoſtomus plures orationes habuit ad populum, quæ *de ſtatuis* inſcribuntur. Mittimus alia plura.

41 *Virtutes naturæ* heic vocantur fulmina, terræmotus, morbi, ſeu (ut loquamur Pſalmiſtæ verbis, ad quæ S. Zeno reſpexiſſe videtur) *ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus procellarum:* & ſenſus eſt, haſce *naturæ virtutes*, quæ ipſis Regibus metum incutiunt, neminem vereri, niſi *ſolum* Deum, cujus nutibus parent; nam *faciunt verbum ejus.*

42 Ea *committi* dicuntur, quæ in diſcrimen ac certamen quoddam conjiciuntur. Sic apud Juvenalem Sat. 6. v. 435. legitur *committit* vates, & *comparat*, propterea quod ex comparatione periculum ipſorum fiat. Itaque *ne ſub ſono nominis committatur regula veritatis*, idem eſt ac ne ob nominis ſimilitudinem in diſcrimen & periculum conjiciatur. At forte cuipiam magis arrideat lectio Mſ. Urb. in quo ſcribitur *commutetur*.

43 Mſſ. Vat. Pomp. *ſaltim* & cum Urb. *ſuæ*. In margine autem Pompejani codicis, *ſaltem ſanæ*.

44 Quid hoc loco innuat S. Zeno, dictum eſt latius diſſert. a. cap. 4. ubi ſimilem locum ex tract. 13. lib. 1. pluribus explicavimus.

45 *Flagitare* pro *infamare* & *accuſare* legitur apud probatos Scriptores. Vide Feſtum voce *intercutem*, & Tacit. lib. 1. cap. 53. Eſt autem *flagito* præſertim de infamia rerum turpium, ſicut etiam uſurpatur pro *petere*, ſeu *agere ſtuprum*; & ſimiliter *flagitium* pro ſtupro. Amor autem Joſephum infamavit intentati turpis flagitii, ac ſi violentiam, quam paſſus fuerat, ipſe mulieri intuliſſet. Mſ. Vat. pro *flagitat eſſe* habet *flagitaſſe*.

46 Sparaverius indicari heic cenſet hiſtoriam deſcriptam Numer. 25. Jud. 20. 21.

47 Re-

Digitized by Google

ubique turbulentus, ubique fertur inſanus. Promittit, [47] fallit, dat, tollit: nunc triſtis, nunc hilaris, nunc humilis, nunc elatus, nunc ebrius, nunc jejunus, nunc accuſator, nunc reus. Jocatur, ludit, pallet, tabet, ſuſpirat, [48] celat, obſequitur: aut tentat, aut decipit, [49] pejuſque blanditur, quam furit. Occaſionem ullam prorſus nocendi non præterit. Vultis ſcire, quod malum ſit? in ipſo fructu ſuo etiam ipſe ſe odit. Venenis ejus quotidie totus exæſtuar mundus: peſtiferiſque voluptatibus ita corrupta ſunt omnia, ut quidquid in eo geritur, non debere diligi a nobis ſacris vocibus dum jubetur, re- 1. Jo. 2. 15. 16. cte ſapientibus execrabilis eſſe videatur, Joanne dicente: *Nolite diligere mundum, neque ea, quæ in mundo ſunt. Si quis dilexerit mundum, non eſt caritas patris in illo: quoniam omne, quod in mundo eſt, concupiſcentia eſt carnis & concupiſcentia oculorum & ambitio ſæculi: quæ non eſt a patre, ſed ex concupiſcentia mundi:* per hanc enim diabolus cum [50] diverſe hominum mentes [51] capit ac decipit, ſic cupido vocitari a luxurioſis ſuis, ſibi cultoribus, cœpit.

IX. Nunc ergo videamus, unde vera caritas veniat, ubi nam conſiſtat, cui vel maxime debeatur. Utique illi, qui hominem fecit; qui ei munus perpetuæ caritatis ſimilitudinem ſuam tradidit; qui orbem terræ donavit; qui omnia elementa mundi cum animantibus ſuis ejus poteſtati ſubjecit; qui ei annos, tempora, menſes, noctes, dies, clariſſimoſque duos regalium orbium currus [52] munerifero ſemper viciſſitudinis delectamento ſervire præcepit; qui cum ſupradicti amoris [53] male dulcibus venenis occiſum, infernæque ſedi ſubmerſum, majeſtatis ſuæ [54] ſacramento vivificatum, inſuper regni cæleſtis participatione ditavit. O caritas, quam pia & quam opulenta! o quam potens! nihil habet, qui te non habet. Tu Deum Rom. 9. 28. in hominem [55] demutare valuiſti. Tu cum breviatum, pauliſper ab maje-

ADNOTATIONES.

47 Reſtituimus *fallit* ex Mſſ. & editione prima, quod verbum a ceteris editionibus aberat.

48 Mſ. Urb. *zelat*, quo verbo uſus eſt Tertullianus in carmine contra Marcionem & Interpres vulgatus pſalm. 73. v. 3. At Zeno tract. 4. n. 2. *zelatur* pro *zelat* ſcripſit.

49 Mſ. Pomp. *priuſque*.

50 Idem Mſ. *diverſa*: dein Urb. *mentes captas decipit*.

51 *Suis* ab editis aberat; retinuimus ex Mſſ. Rem. & Pomp.

52 Legebatur *numerifero*: at placuit lectio Mſſ. Pomp. Tol. & Urb. quippe Sol & Luna, dum delectant, etiam proſunt.

53 Mſ. Vat. *valde dulcibus*.

54 Incarnationem divini Verbi SS. Patres ſæpe *ſacramentum*, ſeu myſterium appellant ex Paullo 1. Tim. 3. 16. Hinc noſter Epiſcopus tract. 52. lib. 2. num. 2. loquens de Chriſto, qui dicitur tum Dei, tum hominis filius, *Dei Filius*, inquit, *ad ineffabilem originem pertinet*, *hominis ad ſacramentum*, ideſt ad incarnationem. Sic etiam Chryſologi ſermo 147. *de Incarnationis ſacramento* inſcribitur. *Sacramentum* autem pro *myſterio* accipi oſtendemus lib. 2. tract. 9. adnot. 12.

55 Hæc formula, quæ poſt Eutychianam hæreſim excluſa fuit, Zenonis ævo inculpate & Catholico ſenſu poterat uſurpari, ut latius diximus differt. 2. c. 1. §. 3. *Breviatum* participium ex *brevio*, *as*, quod verbum adhibet Quintilianus lib. 1. cap. 9. Manilius lib. 3. verſ. 461. Lactantius in Epi-

majeſtatis ſuæ immenſitate peregrinari feciſti. Tu virginali carceri novem menſibus religaſti. Tu Evam in Mariam [56] redintegraſti. Tu Adam in Chriſto renovaſti. Tu ſacram crucem in ſalutem perdito jam [57] mundo providiſti. Tu mortem Deum mori docendo vacuaſti. Tuum eſt, quod cum occiditur ab hominibus Deus omnipotentis Dei filius, nullus iraſcitur de duobus. Tu populi cæleſtis animam tenes, cum ornas pacem, fidem cuſtodis, amplecteris innocentiam, veritatem colis, patientiam diligis, ſpem repræſentas. Tu diverſos homines moribus, ætatibus, ditione, ex una natura unum ſpiritum, unum efficis corpus. Tu martyres glorioſos a confeſſione Chriſtiani nominis nullis tormentis, nulla novitate mortis, nullis præmiis, nullis amicitiis, nullis affectibus, omni ſane tortore pietatis mordacitate pejoribus, ſeparari permittis. Tu, ut nudum veſtias, nuda eſſe contenta es. Tibi fames ſaginatio eſt. Si panem tuum inops eſuriens manducaverit, tuus cenſus eſt, totum in miſericordiam habere, quod habes. Tu ſola rogari non noſti. Tu oppreſſos vel cum diſpendio tui incunctanter eripis in qualibet anguſtia conſtitutos. Tu cæcorum oculus. Tu pes claudorum. Tu ſcutum fideliſſimum viduarum: Tu melior pupillorum, plus quam uterque, parens. Tibi oculos numquam ſiccos eſſe aut miſericordia permittit, aut gaudium. Tu tuos ita diligis inimicos, ut inter eos carosque tibi quid diſtet, nemo diſcernat. Tu, inquam, cæleſtia humanis, humana cæleſtibus jungis arcana. Tu divina cuſtodis. Tu in Patre imperas. Tu [58] tibi in Filio obtemperas. Tu in Spiritu Sancto exſultas. Tu cum in tribus una ſis, nullo pacto divideris; nulla humanæ curioſitatis calumnia commoveris. A Paterno fonte [59] in Filio tota refunderis; & tamen tota ubi refunderis, nec recedis. Recte Deus diceris: quia Trinitatis [60] potentiam ſola convertis.

TRA-

ADNOTATIONES.

Epitome c. 8. *Breviatis gradibus adſcendere* apud Sidonium lib. 2. ep. 2.

56 Mſ. Pomp. & edit. Ven. *reintegraſti*: tota vero hæc ſententia deeſt in Mſ. Vat.

57 Mſ. Rem. addit *in mundo*; ſed dativus eſt, qui a verbo *providiſti* regitur. Dein Mſ. Vat. *Tu mortem Domini mori*.

58 *Tibi* reſtitutum ex Mſſ. Rem. Vat. Pomp. & Zen. Quomodo autem Pater imperet, & Filius obtemperet, explicat S. Zeno lib. 2. tract. 1. & 6. Pater autem obtemperare ſibi imperanti in Filio dicitur, quatenus quæ Filius facit, eadem efficit & Pater. Jo. 14. 10. *Pater autem in me manens & ipſe facit opera*.

59 *In Filio* pro *in Filium* dixiſſe videtur S. Zeno. Vide adnot. 7. in tr. 16. l. 2.

60 Mſ. Rem. *potentia*. Mſ. Tol. *ſola Trinitatis potentia*. Idem habet & codex Vat. qui pro *convertis* ſcribit *conveniſtis*. Hic locus corruptus, ut videtur, & obſcurus. Deum quidem a potentia actu operatrice appellari, patet ex aliquot Patrum ſententiis, quæ videſis apud Dionyſium Petavium tom. 1. *de Theologicis dogmatibus* lib. 8. cap. 8. Quid autem caritas Deus dicatur ratione potentiæ, quam *ſola* caritas *convertit*, non plane intelligas, niſi explices ſic, nimirum ſolam caritatem, qua Deus ſe & nos diligit, effeciſſe, ut is ſe ſe foras communicaturus, potentiam in mundi creatione exerceret, ut ſcilicet ii eſſent, in quibus divinæ perfectiones eluceſcerent, quoſque ſuæ bonitatis participes faceret.

D *8 Do-*

Digitized by Google

TRACTATUS III.

De Juſtitia.

I. FOrtaſſis de circumſtantibus [1] doctis quiſpiam in cachinnos erumpat, quod homo imperitiſſimus & elinguis, aliquid audeam de juſtitia diſputare, de cujus proprietate excellentes ingenio & doctrina [2] viri nihil certi libris ingentibus prodiderunt. Sed

ADNOTATIONES.

1 *Doctos* Zenonis ſermonibus adfuiſſe hinc colligimus: qui autem hi fuerint, paucis conjiciamus. Cum hoc in ſermone eam juſtitiam S. Antiſtes commendet, quæ a Gentibus ex Philoſophorum placitis ſtultitia audiebat; eam vero reprobet juſtitiam ſæcularem, quæ injuſta quidem, ſed ſapientia a Gentibus prædicabatur; *doctos*, qui Zenonis ſermonem cachinnis exciperent, ipſos Ethnicos fuiſſe quiſpiam exiſtimet; quippe qui ex falſa juſtitia, quam colebant, ſapientes ſe vere eſſe, Chriſtianos autem huic juſtitiæ inimicos, ſtultos ac imperitos putabant. Sed alia fortaſſe de cauſſa ipſos Ethnicos *doctos* heic appellari crediderimus, cum cachinnos ex hiſce doctis hominibus metuat, ob *ſermonem non fucatum*, qui ab ipſis *quæritur*, a ſe autem *elingui* & *imperitiſſimo* abeſſe affirmat. Vulgata nimirum erat apud Ethnicos opinio, ſe ſolos, qui politioribus litteris & philoſophiæ vacabant, doctos eſſe; Chriſtianos autem ab hiſce ſtudiis alienos, rudes & imperitos nuncupabant. Hinc Cæcilius Ethnicus apud Minucium Felicem in Octavio p. 32. adverſus Chriſtianos ſic loquens inducitur. *Indignandum omnibus indoleſcendumque eſt, audire quoſdam, & hos ſtudiorum rudes, litterarum profanos, expertes artium etiam ſordidarum, certum aliquid de ſumma rerum ac majeſtate decernere, de qua tot omnibus ſæculis ſectarum plurimarum uſque adhuc ipſa philoſophia deliberat*. Similia Celſus oggerit apud Origenem lib. 3. pag. 144. *illiteratiſſimos & ruſticiſſimos vocans* Chriſtianos; & Julianus Apoſtata eadem ſcripſiſſe fertur ex orat. 4. Nazianzeni in Julianum, & a Cyrillo Alexandrino lib. 6. contra eumdem. Legenda etiam, ſi libet, quæ ex Gentium ſenſu refert Arnobius lib. 2. pag. 45. Interim cogita, Lector, quantæ Zeno eloquentiæ & doctrinæ fuerit, cum & docti Ethnici ad eum audiendum convenerint. Ex his porro eccleſiam patuiſſe omnibus, non Catechumenis ſolum & Hæreticis, ſed Ethnicis etiam, dum ſacra concio haberetur, plane convincitur; quod aliis ejuſdem & ſequioris ævi monumentis aperte decretum invenitur. Vide Concil. Valent. c. 1. Cartag. IV. c. 84. Tertulliani tamen ætate id Catholicis minus probatum fuiſſe videtur ex libro *de Præſcript*. c. 41. ubi Hæreticorum morem a Catholicorum ſaltem Africæ diſciplina alienum reprehendens ait: *In primis quis Catechumenus, quis fidelis, incertum eſt: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant; etiam Ethnici ſi ſupervenerint, Sanctum canibus, & porcis margaritas, licet non veras, jactabunt. Simplicitatem volunt eſſe proſtrationem diſciplinæ, cujus penes nos curam lenocinium vocant*. At quæ diſciplina tribus primis ſæculis, dum ob perſecutiones latendum erat, Catholicis diſplicuit; ea poſt redditam Eccleſiæ pacem, dum nihil ab advenientibus Ethnicis erat metuendum, eoſque diſcernere & ſtato tempore excludere licebat una cum Catechumenis, ne Sanctum canibus præberetur, placuit. Sic etiam Judæi coram omnibus legem interpretabantur, de quo multa Valeſius in notis ad Euſebii hiſtoriam lib. 2. cap. 6. Hac porro in Zenoniana periodo pro *audeam* Mſ. Pomp. habet *audeat*.

2 *Nos veri juris germanæque juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenemus; umbra & imaginibus utimur*: ita Cicero ingenue confeſſus eſt lib. 3. *de Officiis*, Ethnicorum Philoſophorum perſonam gerens; qui multa licet de juſtitia tradiderint, nihil tamen eos ſolidi, nihil veri attigiſſe fuſe probat Lactantius lib. 5. *Divin. inſtitut*. ex quo S. Zeno in hunc tractatum non pauca derivavit, ut mox videbi-

by Google

Sed ego non curem, de me quemadmodum quis jocetur : non enim in Eccleſia Dei fucatus quæritur ſermo , & non veritas pura ; a qua longe omnes illi non immerito aberraverunt , qui juſtitiam Dei manere in [3] eloquentiæ viribus æſtimabant. Denique cum eam comprehendere non poſſent (neque enim poterant ſine magiſterio [4] divinæ ſapientiæ , cujus notitiam non habebant) duas aſſeruere juſtitias, [5] unam civilem , alteram naturalem : quarum fecit apertiſſime , cum ad Romanos loqueretur Apoſtolus , mentionem dicens : *Nam juſtitiam Dei ignorantes , & ſuam volentes con-* Rom 10.3.
ſtitue-

ADNOTATIONES.

debimus . Id ipſum Poetæ quoque Ethnici intellexerunt; ac proinde *finxerunt*, inquit idem Lactantius lib. 4. cap. 5. *juſtitiam offenſam vitiis hominum ceſſiſſe e terra, in cælumque migraſſe*. In ſequenti periodo edit. Ven. *non curo* pro *non curem*, & Mſ. Urb. *jocatur* pro *jocetur*.

3 Philoſophos heic & Oratores Ethnicos S. Zeno notat . Philoſophi Ethnici , qui in ſcholis publicis philoſophiam tradebant Ambroſii quoque tempore , ut diſcimus ex lib. 1. *de Fide* cap. 13. *in ſermone divites ſunt* , ait idem auctor enar. in pſal. 36. num. 28. & ex his *pleroſque phaleratis ſermonibus artem ſuam jactare prudentiæ* notat lib. 7. *in Lucam* num.66. Sophiſtæ autem præcipue indicantur, quorum mos erat paratos eſſe ſemper , ut de quacumque re ſubito diſſererent, teſte Cic. l. 2. *de Finibus*; & in hoc fictam quamdam vanamque ſapientiæ ſpeciem jactitabant , eamque *oſtentationis* , *aut quæſtus cauſſa* profitebantur , ut idem ait *Accademicarum quæſtionum* lib. 4. cap. 23. Cum porro apud Gentes juſtitia diceretur, quidquid in proprium commodum utilitatemque cederet , ut ex dicendis conſtabit ; hinc S. Zeno in hac Sophiſtarum vaniloquentia ipſorum juſtitiam ſitam eſſe non abs re affirmat . De hoc propterea memoratus Ambroſius lib. 2. *de Abraham* c. 10. n. 76. *Sæculi iſtius Sophiſtæ* , inquit, *traxerunt definitionem hujuſmodi* , *quod ſapiens vir bonus dicendi peritus ſit* : ubi *ſapientem* & *bonum* pro eodem accipi , utrumque autem in dicendi peritia a Sophiſtis poſitum vides . De Oratoribus vero Ethnicis in Sophiſtarum ſchola eruditis , qui eloquentiæ ſapientiam præ ſe ferentes injuſtis quæſtubus inhiabant , vide quæ a noſtro Auctore dicentur num. 2. Edit. Ven. pro *in eloquentiæ viribus* habet *in eloquentia & viribus*.

4 Quod nimirum ſola illa , quæ per fidem diſcitur , eſt vera ſapientia veraque juſtitia, unde S. Zeno num.4. *Niſi credideritis non intelligetis*, & Lactant. lib.6. *Inſtitut.* cap. 9. *Qui Deum ignorat , & ipſam juſtitiam ignoret neceſſe eſt*.

5 Inter Sophiſtas celebris Carneades , ille , qui duas Romæ de juſtitia orationes habuit , alteram qua illam ſtatuere contendit , alteram qua eamdem evertere ac nullam eſſe probare conatus eſt : Sophiſtarum enim laus erat maxima in utramque partem diſputare . In Oratione autem, quam contra juſtitiam recitavit, diſtinctionis, quæ heic a Zenone indicatur, ſemina continebantur; hujus enim Orationis fragmenta aliquot cum recitaſſet Lactantius lib. 6. *Inſtitut.* c. 16. *Ita ergo juſtitiam* , inquit, *cum in duas partes diviſiſſet, alteram civilem eſſe dicens , alteram naturalem , utramque ſubvertit , quod illa civilis ſapientia ſit quidem , ſed juſtitia non ſit ; naturalis autem illa juſtitia ſit quidem , ſed non ſit ſapientia* . Hoc ex fonte S. Zenonem ebibiſſe nihil dubitamus . Juſtitiam porro *civilem* , quam ſapientiam quidem , non autem juſtitiam eſſe fatebatur Carneades , vocabat *jura* , *quæ ſibi homines pro utilitate ſanxerunt*; cum ſcilicet ſuis commodis , ſuæ ſanitati & vitæ ſtuderent magis, quam alienæ , immo etiam cum alienarum & fortunarum & vitæ , ſi opus eſſet , injuria , idque ſapiens eſſe dicebat , etſi juſtum dici non poſſit : juſtitiam vero *naturalem* illam eſſe ajebat , qua homo neminem læderet , ſuum cuique tribueret , & pati ipſe potius in bonis ac vita eligeret , quam cuipiam vim ac injuriam inferre; & hæc apud Carneadem habebatur ſumma ſtultitia, etſi juſtitiam vere eſſe negare non poſſet . Hæc ex memoratis fragmentis fuſius præmittenda nobis erant , ut cetera, quæ huic funda-

ſtituere, *juſtitiæ Dei non obedierunt*. Sed cum de [6] futuro nihil opinantes, præſentis tantum vitæ commoda inſpiciunt, falſamque adverſus veram pro vera defendunt; ſic utramque mediis e manibus, oculis patentibus, perdiderunt: Dei, cum [7] ſtultam putant, quod elaboret diſpendio ſuæ, non dicam facultatis, ſed etiam, ſi opus ſit, & ſalutis, alii magis prodeſſe, quam ſibi: ſuam, quia quamvis ſit ſapientiæ nomine falſo veſtita, tamen ſuis commodis conſulendo, quod ſine alienis incommodis omnino non poteſt procurari, a quovis vere ſtultiſſimo negari non poſſit [8] injuſta.

II. Ce-

ADNOTATIONES.

mento a Zenone ſuperſtructa ſunt, faciſius intelligantur.

6 Ethnici illi Philoſophi, contra quos heic agitur, *cum de virtute diſputant*, inquit Lactantius lib. 5. cap. 17. *expetendam eſſe aiunt ſua cauſſa; ejus enim præmia, quæ ſunt æterna & immortalia, nullo modo vident*. Equidem præter honorem virtuti redditum nullam aliam æternam illi mercedem fore putarunt. Hinc apud Ciceronem, ut ex dialogo *de Republica* jam deperdito notat idem Lactantius lib. 5. cap. 18. *Idem ille juſtitiæ defenſor Lælius, Vult, inquit, plane virtus honorem, nec virtutis ulla alia merces*. Huc autem tota refertur cauſſa, cur illi veram juſtitiam ſapientiamque non noverint, ſed hanc potius maximam ſtultitiam judicarint. *Si enim*, inquit idem Lactantius, *poſt mortem nihil ſumus; profecto ſtultiſſimi eſt hominis non huic vitæ conſulere, ut ſit quam diutina & commodis omnibus plena*, vide etiam cap. 15. Poſt pauca pro *utramque* Mſ. Urb. *utraque*.

7 Hoc loco proſpiciuntur illa Carneadis in oratione adverſus juſtitiam, ubi cum illud ſibi probandum ſumſiſſet, *aut nullam eſſe juſtitiam, aut, ſi ſit aliqua, ſummam eſſe ſtultitiam, quoniam ſibi noceret, alienis commodis conſulens:* id argumentis partim ad bonorum fortunæ, partim ad vitæ diſpendium pertinentibus confirmare ſtuduit; quæ Zenonem legiſſe apud Lactantium cap. 16. & habuiſſe in animo, cum hæc ſcriberet, nobis ſatis credibile eſt; unde, ut Auctoris ſententia penitus intelligatur, ea proferre non piget. Primum de bonis fortunæ ſic: *Bonus vir ſi habeat ſervum fugitivum, vel domum inſalubrem ac peſtilentem, quæ vitia ſolus ſciat, & ideo proſcribat, ut vendat; utrumne profitebitur fugitivum ſervum ac peſtilentem domum ſe vendere, an celabit emtorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet, ſed tamen ſtultus judicabitur, quia vel parvo vendet, vel omnino non vendet*. Cedit ſubinde aliud exemplum hominis reperientis aliquem, *qui aurichalcum ſe putet vendere, cum ſit aurum*; & quæſtione propoſita, *Tacebitne*, inquit, *ut id parvo emat, an indicabit, ut magno?* reſpondet: *Stultum plane videtur malle magno*. De bonis autem vitæ ſic: *Juſtitia eſt hominem non occidere, alienum prorſus non attingere. Quid ergo juſtus faciet, ſi forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit? Nonne illum tabula deturbabit, ut ipſe conſcendat, eaque nixus evadat, maxime cum ſit nullus medio mari teſtis? Si ſapiens eſt, faciet: ipſi enim pereundum eſt, niſi fecerit. Si autem mori maluerit, quam manus inferre alteri; jam non injuſtus ille, ſed ſtultus eſt, qui vitæ ſuæ non parcat, dum parcit alienæ*. Et alio ſimili allato exemplo concludit, *Si non fecerit juſtus, ſed idem ſtultus ſit neceſſe eſt*. Hactenus ex oratione Carneadis Lactantius.

8 Ipſe Carneades in ea oratione, qua veram juſtitiam impugnaturus, civilem alteram defendit, quam ſapientiam vocavit, injuſtitiam cum hac conjunctam inficiari non auſus eſt, immo ſatis ultro conceſſit, cum loquens de eo, qui vitium rei celans rem majori pretio vendit; *Si celaverit*, inquit, *erit quidem ſapiens, quia rei conſulet, ſed idem malus*, ideſt injuſtus, *quia fallet*. His ſimilia in alio apud Lactantium fragmento reperiuntur. Apertius loquitur Cicero in dialogo *de Republica*, ubi Furium pro Carneade, Lælium autem contra diſputantem induxit. Licet enim Furius civilem mundi juſtitiam, quam *ſuam* S. Zeno vocat, propugna-

II. Ceterum ſi ſcire potuiſſent veram juſtitiam, cujus eſt im-
mortalitas merces, propterea ſimulatæ ſtultitiæ velamine adoper-
tam, ut res magna magnis virtutibus magniſque laboribus quæ-
reretur; incunctanter optarent ſtulti judicare ſe juſti, quam ſa-
pientes injuſti: maxime cum jam ſit eorum fraus omnis in me-
dio; non enim [9] rem valuerunt transferre, ſed nomina, juſtitiam
ſtultitiæ, injuſtitiam ſapientiæ vocabulis infamantes: quæ ſi ad ſua
corrigas propriiſque ſedibus reddas, invenies injuſtitiæ magis ſtul-
titiam, juſtitiæ ſapientiam convenire; quod etiam ſacræ legis te-
ſtimoniis probare non deſinam, cujus iſta ſunt verba: *Nam quia* 1.Cor.1.21
*ſapientiam Dei non cognovit ſæculum per ſapientiam, Deus optimum
exiſtimavit per ſtultitiam prædicationis ſalvos facere credentes*. Et
iterum manifeſtius: *Si quis inter vos videtur ſapiens eſſe in hoc ſæ-* 1.Cor.3.18
culo, ſtultus fiat, ut ſit prudens: nam hujus mundi ſapientia ſtulti- 19.
tia eſt apud Deum. Ob quam cauſſam idem Deus per prophetam
hactenus proteſtatur: *Non glorietur ſapiens in ſua ſapientia, neque* Jerem. 9.
glorietur fortis in fortitudine ſua, neque dives in divitiis ſuis, ſed 23.24.
*in hoc glorietur, qui gloriatur, intelligere & ſcire, quia ego ſum
Dominus, qui facio miſericordiam & judicium & juſtitiam ſuper
terram*. O quam pauciſſimis verbis omne hoc mundi, enixe quod
geritur negotium, peroravit: his enim tribus rebus, quæ funda-
menta ſunt omnium vitiorum, violentis quaſi quibuſdam tempeſta-
tibus naufragatum momentis univerſis in interitionem cogitur omne
genus humanum. Namque ſapientia denſis [10] exæſtuans argumen-
tis, ſuaſorio ac delectabili luculentæ orationis comta mendacio, ar-
mata vocis tuba & gladio linguæ, omnes actus ad ſe trahit, con-
gregat turbas, concionatur; lites ſic diſcernit, ut ſeminet; pra-
vos ac lubricos colligit mores; legibus ſuis ſuas leges impugnat:
jus

ADNOTATIONES.

gnaret acerrime; eam tamen, inquit Lactantius cap. 16. *ſapientiam quidem eſſe conceſſerat, ſed injuſtam*.

9 Similiter Lactantius lib. 6. cap. 16. *Nomina tantummodo immutant, res ipſæ manent*.

10 Ita Mſſ. Rem. Tol. Pomp. alibi autem & in editis *æſtuans*. Heic vero Auctor Ethnicorum Oratorum perſtringit ſapientiam in eloquentia conſtitutam, qua auditores & judices in propriam adducerent ſententiam, non ratione aliqua, ſed affectibus, qui ſæpe contra rationem & leges, ſi ita ferret commodum, excitandi a Rhetoribus tradebantur. Inter multa id generis præcepta unum cedimus ex Cicerone lib. 2. *de Orat*. pag. 70. *Nihil eſt enim in dicendo majus, quam ut faveat Oratori is, qui audiet, utque ipſe ſic moveatur, ut impetu quodam animi & perturbatione magis, quam judicio aut conſilio regatur. Plura enim multo homines judicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut ſpe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam veritate, aut præſcripto, aut juris norma aliqua, aut judicii formula, aut legibus*. Vide quæ contra id genus eloquentiæ differuntur in dialogo *de Cauſſis corruptæ eloquentiæ* num. 25. quem alii Senecæ, alii Quinctiliano, alii aliis tribuunt; unde in editis variorum Auctorum operibus ſubjectus legitur. Paullo poſt pro *colligit* Mſ. Urb. *congerit*.

11 Ita

jus jure [11] diſtringit. Quis non videat numquam recti aliquid illam facere vel feciſſe, quod fecerit? Vultis ſcire, quam juſta ſit? miſeram ſe putat, niſi everterit veritatem. Ceterum fortitudo, quæ hominibus eſt cum feritate communis, omne jus in viribus habet; quod facere prævaluerit, æſtimat rectum: [12] ideoque ſine ulla reverentia divinæ atque humanæ religionis delet abrupte igni ferroque cum ſua ſibi tota ſubſtantia incolas, civitates, & rura, nihil omnino metuens amicæ mortis fiducia. denique quod ſapientia legibus per induſtriam colligit, uno impetu aliquotiens [13] cluſis oculis illa diſpergit. Tertio dives eſt avaritia, utræque cujus exaggerare opulentiam velocitate mira contendunt; cui totus militat mundus; ætas cui univerſa deſervit. Proh nefas! quæ iſtæ ſunt tenebræ? ineſt omnibus, & ab omnibus, quaſi non ſit, arguitur. Accuſatur, & tamen colitur: jugulat, & amatur. Invincibile profecto calamitatis eſt genus, cui, ſubjugata ſapientia, ſerviet virtus.

III. Videtiſne jam manifeſte ſapientiam hujus mundi non eſſe juſtitiam? & quidem nec veram ſapientiam: quia fieri non poteſt, ut verus ſapiens non ſit & juſtus: juſtus adæque verus non ſit & ſapiens: quia juſtus eſſe non poteſt ſtultus, neque ſapiens injuſtus, ipſa ratione docente: [14] qui enim ſtultus eſt, quid ſit bonum ac malum, neſcit; nec poteſt ſcire, quid reprobet, quid teneat; & ideo ſemper peccat, quod eſt juſtitiæ contrarium: juſtus autem ab omni peccato ſe abſtinet: quod propterea facit, quia pravi bonique noti-

ADNOTATIONES.

11 Ita in Mſſ. Rem. Tol. Pomp. Vat. alibi vero & in editis *diſtinguit*. *Diſtringo* heic eſt pro *deleo*, *deſtruo*, *everto*, ſicut apud Florum lib. 4. cap. 1. *diſtringere incendiis urbem*, & apud Frontinum libri primi caput nonum eodem ſenſu inſcribitur *de diſtringendis beſtibus*.

12 In editis *adeo*, *quod*; in Mſ. Rem. *ideo*: in Pomp. *quod* deeſt. Placuit ex his ſcribere *ideoque*. Textui porro lucem afferre poteſt locus Lactantii ex lib. 6. c. 6. ubi ab Ethnicis fortes viros pro patria morti ſe ſe objicientes ſummis laudibus elatos prodit, *qui everſis civitatibus gentibuſque deletis patriæ proſpicerent, fines propagarent &c.* & cap. 9. *Populus ipſe Romanus per Feciales bella indicendo & legitime injurias faciendo ſemperque aliena cupiendo atque rapiendo poſſeſſionem totius orbis comparavit*.

13 In editis *clauſis*. Porro tum in Mſſ. tum in editis hic locus uno contextu effertur, ita ut plane intelligi nequeat. Sic enim ſcribitur: *cluſis oculis illa tertio dives eſt avaritia*. Correximus ut in textu; ubi cum verbum *diſpergit* aperte ſupplendum fuit, ut ſenſus conſtaret, tum vero punctum affigendum, poſt quod tertia orationis a Paullo propoſitæ pars, quæ avaritiam ſpectat, a Zenone exponitur illis verbis: *Tertio dives eſt avaritia &c.* Ita commode intelligitur *utræque* referri ad eloquentiam & fortitudinem avaritiæ faventes, de quibus Auctor hactenus diſſeruerat.

14 Lactantius lib. 5. cap. 17. eadem ferre habet, adeo ut ex iis Zenonem profeciſſe, & non nulla etiam ad verbum deſcripſiſſe appareat. *Denique*, inquit Lactantius, *ut concludam diſputationem, non poſſe eumdem juſtum eſſe ac ſtultum, eumdem ſapientem & injuſtum, docet ipſa ratio. Qui enim ſtultus eſt, quid ſit juſtum & bonum, neſcit, & ideo ſemper peccat. Ducitur enim quaſi captivus a vitiis, nec reſiſtere ullo modo poteſt, quia caret virtute, quam neſcit. Juſtus autem ab omni peccato ſe abſtinet*, quod aliter facc-

notitiam gerit , quod eſt utique ſapientis . Unde fit , ut numquam juſtus poſſit eſſe, qui ſtultus eſt : neque ſapiens , qui fuerit injuſtus . Ceterum ſive juſto , ſive ſapienti ſi alterum defuerit ex duobus , quod illi putaverunt, nec ſapiens profecto erit ille, nec juſtus.

IV. Satis, ut opinor, præſtigiæ mundanæ patuerunt : in quibus cum peritius agant univerſi homines , quam dici poteſt , ſuperfluum eſt demorari . Unde nunc ad veram juſtitiam veniamus, omnium [15] fontem matremque virtutum : quæ præter ceteras tota ſe ad alienas utilitates colligit atque explicat , ſciens , quid Deo principaliter debeatur , nihil ſibi ipſa concilians , nihil proprium derelinquens, niſi quod fideliter ſine ulla jactantia ejus fungitur voluntate . Eſt autem in publicum tota prominens atque diffuſa : ſic tamen , ut ſentiri ſe magis cupiat , quam videri : plane cauta , ne quam declinet in partem , ne in aliquo ſe ipſa reprehendat , ne opere cœpto umquam deficiat . Hæc captivorum [16] juga redemtionibus frangit : incarceratis medendo plus carcerem novit blanda pervigil cura : ægritudinem cum ægro [17] partitur : abjecta cadavera intecta inhumataque eſſe non patitur : in pauperes miſeroſque ſua neceſſitate neglecta [18] pietatis largiter & furtim ſemina ſpargit : nec rogari ſe permittit , nec vicaria laudis remunerari mercede : hoc damnum grave: hoc æſtimat crimen : nam nihil relinquendo ſibi, beata cupiditate antecedit avaritiam: homines enim illa poſſidet; iſta Deum . Adhuc accipite, ad propriam ſedem palmamque propoſitam quanto amore , qua devotione feſtinet . Si quis eam provocat in judicium, ut ejus auferat tunicam, libens illi pallium quoque concedit ; maledicitur , & benedicit : cæditur, & gratias agit : jugulatur, & non repugnat :

ADNOTATIONES.

facere non poteſt , quam ſi habeat recti pravique notitiam . Rectum autem diſcernere a pravo quis poteſt, niſi ſapiens? Ita fit ut numquam poſſit eſſe juſtus, qui ſtultus eſt ; neque ſapiens , qui fuerit injuſtus. Edit. Ven. pro *bonum ac malum* habet *bonum aut malum*.

15 *Juſtitia fons eſt ipſa virtutis*. Lactantius lib. 5. cap. 5. Poſt pauca pro *colligit* Mſſ. Rem. Tol. & Zen. *corrigit*.

16 *Jugum* pro captivitate , ſeu pro inſtrumento, quo captivi ligantur , ſumtum liquet , ad ſimilitudinem veri jugi , quo boves ligantur invicem & ſervituti ſubjiciuntur . Cic. Philip. 1. cap. 2. *Cujus a cervicibus jugum ſervile dejecerant* ; & Plinius in Paneg. cap. 11. *jugum excuſſerant*. Lactantius lib. 6. cap. 12. eadem ſere exponit miſericordiæ & juſtitiæ opera, quæ heic preſſius a Zenone recenſentur.

17 Mſ. Pomp. *patitur* ; ſed *patitur* repetitur paullo poſt.

18 Erat in edit. Ver. *pietates largitur: furtim ſemina ſpargit &c.* in Ven. *pietatis largitur: furtum &c.* in Mſſ. Rem. Tol. & Pomp. *pietatis largiter furtim ſemina ſpargit*. Hanc lectionem ſecuti ſumus, interjecta inter adverbia *largiter* & *furtim* conjunctione *&* , ſine qua durior nimium & a Zenonis ſtilo aliena videtur locutio : facile enim ob *er* poſtremis litteris vocis *largiter* tranſcurri a librariis *et* conjunctio potuit . Ceterum *pietatis ſemina* non male vocantur eleemoſynæ , quas *pia ſemina* Auctor ſimiliter appellat tract. 10. lib. 1. num. 5.

19 La-

gnat : pro percuſſoribus ſuis Deum inſuper exorat . Una illi ſola principalis ſollicitudo ac maxima eſt cautio , ne quid mundo debeat , ne quid horum digne patiatur . Hanc , qui divinas litteras aut non legerunt , aut lectas [19] irritas putaverunt , beneficio abje-
Iſ. 7. v. 9. ex LXX. Interp. cti impolitique ſermonis, tamen dicentis , *Niſi credideritis* , *neque intelligetis* , ſtultam putant , irridentque quaſi vanam ; quod cùm poſſit bonis frui mundi , ac negligat , ſponte ſe faciat infelicem , non credentes , quia Dei præcepta cuſtodiens , hujuſmodi officiis ſæculares obterens voluptates , cum fuerit victor carniſque nexibus liber , repromiſſæ immortalitatis inæſtimabili beatitudine perfruetur .

V. Sed quid ad nos , quid illi dicant ? inſignis vir ſicut ait [20] no-
Pſ. 93. 11. ſter : *Novit Deus cogitationes ſapientium* , *quia ſunt ſtultæ* . Noſtram nobis ſtultitiam derelinquant ; habeant ſecum ſapientiam ſuam : cujus quidem ſectatores pene omnes conſpicor Chriſtianos , qui perfectam putant eſſe juſtitiam , propria tueri , aliena non quærere , ſapientiæ veræ negligentes imperium , quod verbis hujuſ-
Matth. 19. 21. modi continetur : *Si vis perfectus eſſe* , *vade & vende omnia tua* : *& da pauperibus* , *& tolle crucem tuam* , *& veni* , *ſequere me* . De hoc neſcio , quid poſſit quiſpiam promovere ; unum tamen ſcio , quia nullus eſt noſtrum , qui non momentis omnibus elaboret , ut plus habeat , quam habebat ; quod cum nititur , avaritiæ utique partes agit , quæ eſt inimica juſtitiæ . Adeo inde eſt , quod frumento paucorum horrea plena [21] ſunt , inanis plurimorum venter . Inde populis deteriora menſuris pretia , quam inopia . Inde fraus , perjurium , rapinæ , lites ac bella : quotidie mugitibus alienis quæritur lucrum ; & [22] proſcriptio induſtria vocitatur : & appetitio

rei

ADNOTATIONES.

19 Lactantius lib. 5. cap. 1. *Hæc in primis cauſa eſt , cur apud ſapientes & doctos & Principes hujus ſæculi Scriptura ſancta fide careat ; quod Prophetæ communi & ſimplici ſermone , ut ad populum , ſunt locuti . Contemnuntur itaque ab iis , qui nihil audire , vel legere , niſi expolitum ac diſertum volunt* . Similiter Cyrillus Alexandrinus lib. 7. in Julianum hanc Ethnicorum objectionem proponit , qua illi ſacros libros *ob abjectum & impolitum ſermonem* , ut S. Zeno loquitur , deſpiciebant , eiſque præferebant ſuos auctores , qui politiori & luculentiori ſtilo uſi ſunt . *At enim , inquiet forſan aliquis , Scriptura ſacra vulgare , plebejum ac protritum dicendi genus continet : Græcorum autem ſcripta ſuavitatem habent ac præterea venuſtate dicendi abundant & gratia* . Hæc Cyrillus pag. 232. editio Lipſiæ 1696. Hinc Amelius Platonicus apud eumdem Cyrillum pag. 283. S. Joannem eodem nomine *barbarum* vocat . Quæ in eoſdem ſacrorum librorum auctores evomerint alii Ethnicorum , vide apud Hieronymum in præfat. *de Script. Eccleſiaſticis* , vide etiam epiſt. 8. Ambroſii , qua eadem in ſacros Scriptores accuſatio diluitur .

20 In editis inſertum *Pſalmiſta noſter* , quod in Mſſ. Rem. Pomp. & Zen. non legitur . Paullo ante pro *quid illi* , Mſ. Pomp. ſcribit *quod illi* .

21 *Sunt* repoſuimus ex Mſſ. & editione Ven. In aliis editionib. *eſt inanis* . Sequenti membro Mſ. Tol. *in menſuris* .

22 In edit. Ver. perperam *præſcriptio* , cum de proſcriptione ſeu publicatione bonorum ſit ſermo .

23 Le-

rei alienæ ſub prætextu propriæ defenſionis ac diligentiæ callidiſſimis argumentis urgetur, ut quis indefenſus, aut innocens, quod habet, [23] legibus perdat; quod eſt omni violentia deterius: quia illud, quod vi eripitur, non numquam repeti poteſt: quod legum circumſcriptionibus, non poteſt. Glorietur, qui volet, iſta juſtitia; verumtamen ſciat, quia miſero eſt miſerior, qui miſeriis ditatur alienis. Quiſquamne juſtum putet, qui utilitatem rei familiaris pietati præponit? qui, hominibus fame laborantibus ac nuditate, paſcit tineas, curculiones, ac vermes? qui quod habet, infelici tenacitate non aliis tantum, ſed etiam ſibi ipſi ſubducit?

VI. Sed, inquies, juſtum eſt, ut mea ſervem, aliena non quæram. Hoc etiam Gentes dicere [24] conſueverunt. Ceterum apud Deum quam ſit injuſtum, mox videbimus. Nunc primo omnium, optime Chriſtiane, ſcire cupio, quæ ſint tua, cum ſint [25] timentibus Deum univerſa communia? ſicut ſcriptum eſt: *Turba autem eorum, qui crediderant, animo ac mente una agebant*: nec fuit inter illos diſcrimen ullum, *nec quidquam ſuum ex bonis putabant, quæ eis erant: ſed erant illis omnia communia*, ſicut dies, ſol, nox, pluvia, naſcendi atque moriendi conditio: quæ humano generi, ſine perſonarum aliqua exceptione, æquabiliter juſtitia eſt divina largita. Cum hæc ita ſint, proculdubio non eſt a Tyranno diſſimilis, qui ſolus habet, quod poteſt prodeſſe commodis plurimorum. Quid? [26] quod paupere quotidie moriente oppreſſione, fame, frigore, injuria, amicum tibi excolis aurum: cuſtodis argentum: veſtem pretioſam ornamentaque ſuperba & ſupervacanea pro ſacroſancto habes, ſicut idolum: te per momenta componis, dives in publico, ditior in ſecreto: nec intelligis, quia homini inopia morienti, tantis opibus qui cum poſſit ſubvenire, non ſubvenit, ipſe eum videtur occidere? O quantarum neces animarum in phaleris pendent ornatæ matronæ: ornamentum cujus unum ſi ſolvas in pre-

Act. 4. 32.

ADNOTATIONES.

23 *Legibus perdat* idem eſt, ac quod num. a. de eloquentiæ circumſcriptionibus dictum fuerat: *Legibus ſuis ſuas leges impugnat, jus jure diſtringit.*

24 Edit. Ver. *conſuerunt.*

25 Hæc S. Zeno dixit, ut æquabilitatem illam inſinuaret, de qua pluribus agit Lactantius lib. 5. cap. 14. & 15. ubi omnes ex divina inſtitutione pares eſſe probat; non quod nulli divites eſſe debeant, pauperes nulli; ſed quod apud eos, qui Deum timent, veramque juſtitiam colunt, æqualitate quadam divitiæ diſtribuantur, ut quæ pauperibus opus ſunt, ea divites liberaliter ſubminiſtrent. *Ita iſti divites ſunt*, inquit, *non quia divitias habent, ſed quia utantur illis ad opera juſtitiæ: & qui pauperes videntur, eo tamen divites ſunt, quia & non egent, & nihil concupiſcunt.* Hanc æquabilitatem S. Zeno unice perſuadere reliqua hujuſce tractatus parte nititur, cum divitum duritiem in pauperes perſtringit, liberalitatemque commendat.

26 *Quod* abeſt a Mſ. Pomp. Inferius pro *amicam tibi excolis* Mſſ. Rem. & Tol. habent *inimicam tibi excolis*. Dein pro *homini inopia morienti* Mſ. Vat. *homini inopi morienti*; & Mſ. Urb. pro *ornatæ matronæ* habet *contimoratæ matronæ*.

27 Poſt

pretium, diſtribuaſque neceſſitatibus ſingulorum, ex eorum reſpira-
tione cognoſces, quantorum malo ille conſtat ornatus.

VII. Filios, inquit, habeo, quos nudare non debeo. [27] Iſta eſt
infidelitatis excuſatio, quam Spiritus ſanctus per prophetam retun-
Pſ. 36. 25. dit hactenus dicens; *Adoleſcentior fui, & ſenui: & numquam vidi
juſtum derelictum, nec ſemen ejus quærens panem*: Et iterum, *Di-
Pſ. 33. 11. vites eguerunt & eſurierunt, requirentes autem Dominum non mi-
nuentur omnibus bonis*: quod probare exemplo perfacile eſt. Me-
3. Reg. 17. minimus in [28] Regnorum proditum libris, famis tempore, quo to-
tus paſſim populus moriebatur, Eliæ alimenta poſcenti memorabi-
lem viduam ultimam victus ſui filiorumque ſubſtantiam non parti-
tam, ſed totam dediſſe, maluiſſeque ſe cum liberis ſuis emori,
quam juſtitiam præterire: pro quo tam illuſtri facinore cibos a
Deo immortales accepit, quos edacitas delibare [29] nequiret: ſua
enim deminutione creſcebant. Integer horum denique vaſis ſemper in
plenis manebat ſtatus, quantumque eis impenſæ diuturnæ neceſſitas
demſerat, tantum rediviva fecunditas reponebat. Quapropter ſi
pater bonus, ſi providus, ſi utilis eſſe deſideras, ſicut ille Abraham,
Deum plus debes amare, quam filios, ut habere merearis integros,
incolumes, ac beatos. Stulta autem res eſt, illis te velle vitæ ſub-
ſtantiam providere, quibus nec nativitatem dederis, nec animas
inſpiraveris, nec ſalutem præſtare poſſis. Unde vel fero ſacrilegam
vocem comprime, humanæ fragilitatis memor, qui in hoc ipſo,
quod loquimur, quid poſſit contingere, ignoras: excuſationiſque va-
næ depone fallaciam. [30] Ingratis avaritiam peccato condis. ſolius
Dei poteſtas eſt futurorum commodis providere.

TRA-

ADNOTATIONES.

27 Poſt verbum *debeo* in Mſ. Rem. vacua apparet linea cum dimidio, & mox ſequitur *iſta hæc* pro *iſta eſt*, & in Mſ. Tol. *iſta & infidelitatis eſt*. Infidelitatis autem excuſatio heic dicitur pro eo quod num. 6. *Hoc etiam Gentes dicere conſueverunt*.

28 *Regnorum* pro *Regum* habetur etiam apud Hilarium in Prologo in pſal. pag. 4. apud Ambroſium lib. 1. de Abel cap. 2. in Apologia David c. 1. ſerm. 21. in pſ. 118. num 20. & apud alios veteres Patres. In Mſ. Urb. *feriebatur* pro *moriebatur*.

29 Mſ. Urb. *nequiſſet*.

30 In correctione marginali Mſ. Pomp. *ingratus*.

1 In

TRACTATUS IV.

De [1] *Pudicitia.*

I. PUdicitiam qui colit, quantæ nobilitatis ſit, facillime [2] agnoſcit: eſt etenim tantæ virtutis, ut ſit honorabilis etiam [3] hoſtibus ſuis. Hæc totius humani generis fundamenta confirmat: hæc nominum proprietates univerſis [4] affectibus præſtat: hæc parentum, conjugum, liberorumque ſacra jura cuſtodit: hæc in utroque ſexu conſpicua, in omni ætate miranda, in quavis conditione non dubia, ſoli ſibi devota, ſemper bene conſcia, prorſus nulli rei ſubjecta, unum tantummodo metuens, ne ſit amplius [5] quæ vocatur. De-

nique

ADNOTATIONES.

1 In edit. Ven. hic titulus legitur: *De pudicitiæ laudibus & impudicitiæ deteſtabili fructu*. Nos inſcriptionem codicum & aliarum editionum retinuimus.

2 Editi habent *cognoſcit*; *eſt enim*.

3 Pudicitiæ hoſtes, qui heic appellantur, ſunt præcipue Gentes, quæ & turpi impudicorum Deorum Dearumque cultu & ſpectaculis item turpibus a noſtro Auctore ſubinde notatis apertum pudicitiæ bellum intulerunt: ut omittamus legem Juliam & Papiam, quæ adverſus cælibatum & viduitatem, quocumque licet ſive ærarii augendi, ſive fecunditatis promovendæ conſilio lata, re tamen ipſa duo pudicitiæ potiſſima capita abſcindere ſtuduit; quo reſpiciens S. Ambroſius in libro *de Viduitate* cap. 14. num. 84. *Illi*, inquit, *qui Deorum ſuorum adulteria & ſtupra venerantur, cælibatus & viduitatis ſtatuere pœnas, ut æmuli criminum, multarent ſtudia virtutum, ſpecie quidem, qua fecunditatem quærerent, ſed ſtudio, quo propoſitum caſtitatis abolerent*. Quanto nihilominus in honore apud ipſos Ethnicos eſſet pudicitia, ex cultu, quem non tam pudicitiæ univerſim ſumtæ, quam virginitati virginibuſque detulerunt, cognoſcere licet. Pudicitiam quidem inter Deas a Romanis cultam indicat Plinius l. 2. c. 7. eique ſtatuam in foro Boario poſitam Feſtus teſtatur. S. Ambroſius *de Virgin.* c. 3. n. 13. *Certe ipſis Gentilibus inter aras & focos venerabilis ſolet eſſe virginitas*. Diana, ut hic ipſe monet lib. 3. *de Virgin.* c. 2. num. 6. Minerva, & præcipue Veſta uti virgines prædicabantur: & *in honorem pudicitiæ conſervatæ* ſacris Veſtalibus ſolemnia ab iiſdem Romanis celebrata diſcimus ex Lactantio lib. 1. Inſtitut. cap. 21. apud quem c. 22. Faunæ pudicitiam maxime laudatam Varro tradit, adeo ut ob ejus pudicitiæ famam *illi mulieres in operto ſacrificent*, *inquit*, *& bonam Deam nominent*. De honore porro Veſtalibus ob virginitatem delato, ac de earumdem privilegiis & præmiis legatur Juſtus Lipſius in Syntagmate *de Veſtalibus* cap. 11. ibidemque non tam inſcriptiones eiſdem poſitas, quibus ipſarum caſtimonia commendatur, ſed ſtatuas etiam *propter egregiam pudicitiam* collocatas cap. 15. reperies. Hinc etiam Athanaſius in Apologia ad Conſtantium num. 33. de Chriſtianis virginibus loquens, *Has*, inquit, *Ethnici cum videant, ut templum Veſtæ admirantur*; & ſimiliter S. Jo: Chryſoſtomus in tractatu, *quod Canonicæ viris cohabitare non debeant* tom. 1. novæ edit. p. 249. teſtatur, Gentes *fateri*, *virginitatem rem ſupra naturam eſſe & non humanam*, *& ea propter illis omnibus ſummæ admirationi fuimus*. Tandem ipſorum quoque impudicorum in pudicitiam cultum illa Zenonis inſinuant n. 2. *Odit pudicitiam*, *& tamen hoc capit videri*, *quod illa eſt*.

4 Affectuum proprietates a pudicitia nominantur, ut cum dicitur *pudica fides &c.*

5 Scriptum erat *ne ſit amplius quam vocatur*: at id cum non ſatis obvium ſenſum præferat, *quæ* pro *quam* ſcripſimus. Quod ſi *ne* in rebus optabilibus cum verbis timendi haud reperiri contendas, niſi vitio codicum etiam omnium Tullii ex. gr. epiſt. 1. lib. 6. ad Famil. Terentii, & aliorum, quorum textus in editis fere correcti;

 eadem

nique in ſolitudine, quæ a [6] metuentibus vocatur occaſio, ſe tamquam arbitrum timet: omneque ſecretum plus, quam publicum reveretur. Peſtiferas odit blanditias carnis inimicæ: & quidquid ingeſſerit mundus voluptatis, aut muneris, totum reſpuit, præſumens totum ſe habere, ſi pura ſit. Neminem fœde deſiderat: nec ulli ſimiliter ſe deſiderabilem præſtat. In ſuo ſtatu omni loco, omni tempore manet, plus honeſtati conſulens, quam utilitati. Vultis ſcire, quantæ felicitatis ſit? Si te amet; qui habet, diligit: & qui non habet, diligit. Si ergo exſultat gloria ejus ſæpe in Gentibus (quamvis illic [7] fructuoſa, vel vera eſſe non poſſit,

ADNOTATIONES.

eadem heic erroris ſuſpicio, legendumque *ne non*: vel *quam* pro *quæ* reponendum.

6 Mſ. Rem. habet *amo & antibus*: ceteri codd. & editi *a metuentibus*. *Arbitrum* porro dixit pro *judicem* vel *ſpeculatorem*; utroque enim ſenſu id nomen a latinis Scriptoribus non raro uſurpatur.

7 Quod de virginitate a quibuſdam Ethnicis culta ſcripſit S. Ambroſius, hunc locum illuſtrat, ubi de pudicitia univerſim ſumta & apud ipſos glorioſa ſermo eſt. Ille igitur *de Virginit.* cap. 3. num. 13. loquens de Gentibus: *In quibus*, inquit, *nulla meritorum eſt pietas, nulla mentis integritas; in iis tamen carnis virginitas prædicatur*. Quod Zeno apud Gentes pudicitiam *fructuoſam* negat, hujuſce rei Ambroſius cauſſam allegat, quod in Gentibus *nulla meritorum eſt pietas*; ubi pietatis nomine intelligit fidem cum Dei caritate conjunctam, ſine qua, ſicuti impoſſibile eſt placere Deo, ita nullum vitæ æternæ meritum exſiſtere poteſt. De hac pietate pro fide Chriſtiana accepta pluribus agit Lactantius lib. 5. Inſtitut. c. 14. Quod porro S. Zeno pudicitiam apud Ethnicos *veram* non fuiſſe ſubdit, explicatur hac Ambroſii ratione, quod nimirum in illia *nulla mentis integritas fuit*. Pudicitiam enim licet quidam foverent corpore, animo tamen ex his plures erant impudici: quædam etiam eorum virgines palam ſolum erant pudicæ, clam vero impudicitiæ ſerviebant, unde non paucas ex ipſis Veſtalibus in culpa deprehenſas ſeveris pœnis multatas legimus. Teſtimonia id generis aliquot congerit Lipſius in Syntagmate *de Veſtalibus* cap. 13. Adde quod, Ambroſio teſtante in libro laudato n. 13., aliæ Veſtalium ad virginitatis profeſſionem vi adigebantur, aliæ præmiis: *Illic præmiis revocantur a nuptiis .... illic violentia fit, ut capiantur*: pudicitia autem violenta vel illecta præmiis, non voluntate delecta, a *vera* pudicitia quantum abſit, nemo non videt. Proinde idem Ambroſius epiſt. 18. ad Valentinianum: *Non eſt virginitas*, inquit, *quæ pretio emitur, non virtutis ſtudio poſſidetur*. Notat præterea lib. 1. *de Virgin.* c. 3. n. 45. Veſtalium virginitatem ætate ſolitam præſcribi, quod virgines eſſe deberent certo annorum ſpatio; poſtea autem permitterentur a virginitate deſciſcere & nubere, immo etiam docerentur. *Ipſi docent virgines ſuas non debere perſeverare, nec poſſe, qui virginitati finem dederunt*. Dixerat autem paullo ante: *Quæ iſta eſt non morum pudicitia, ſed annorum, quæ non perpetuitate, ſed ætate præſcribitur?* Tandem cum deeſſet Gentibus Dei fides & ſpes rerum futurarum, de qua S. Zeno ſatis diſſeruit tractatu ſuperiori; ſicuti vera juſtitia apud ipſas eſſe non poterat, ita nec vera virtus ulla (ut fuſe probat Lactantius lib. 6. cap. 5. & 9.) ac proinde nulla *vera* pudicitia, ſi præſertim hanc non virtutis amore colerent, ſed terrena quadam voluptate vel ſuperbia, quam in Gentium virtutibus non ex gratia divina, ſed naturali vi elicitis dominati Auguſtinus probavit. Vide lib. 1. *de Nupt. & concup.* cap. 3. & lib. 4. in Julian. cap. 3. Hinc ergo de virginitate jure ſcripſit Athanaſius in Apolog. ad Conſtant. n. 33. *Certum quippe eſt, nuſquam hanc venerandam ac cæleſtem profeſſionem pudicitiæ excoli, niſi dumtaxat apud nos Chriſtianos*. Infidelitas itaque, quæ cum ſuperbia, avaritia, aliiſque vitiis apud Gentes etiam in pudicitia excolenda viguit, eſt *prædo ille impudicus*, cujus noſter Epiſcopus meminit, qui pudicitiam ipſarum vitio aliquo corrumpens (unde *impudicus* appellatur) omne-

poſſit, quia ſub impudico prædone verſatur) quanto [8] magis debet eſſe glorioſior in populo Chriſtiano, qui ejus ſanctificatori inviolabili deſervit Deo? Nam ſi Eccleſia ideo Chriſti ſponſa eſt, quia pudica; ideo jugo thalami cæleſtis honorata, quia etiam poſt nuptias manet poſtmodum virgo perpetua: nos, qui naſcimur de tanto conjugio, omniſarie [9] conniti debemus, quemadmodum proſapiæ noſtræ nobilitatem non relatione tantum, ſed etiam fide ſimilitudinis adprobemus. Unde tamen præ me fero, fratres dilectiſſimi, quod iſta, & non ambigua in vobis [10] renitet adſertio: Deum enim patrem vos & habere & poſſidere monſtratis, cum pudicitiam, in qua Deus habitat, non dicam, diligitis, ſed luculentis moribus adornatis. Magna igitur gloria eſt ornare, per quod orneris: ſervare, per quod & ipſe [11] ſerveris. Poſtremo æquiparatur laus veſtra laudi pudicitiæ: illa enim vobis exhibet ſanctitatem, vos ei amorem. Per hanc attingitis Chriſtum: immo illa per vos vobiſcum complectitur Chriſtum. Per hanc a Deo patre, quod petitis, impetratis: immo illa per vos impetrat, pro qua ſollicite laboratis, ne, dum aliquid poſtulat, erubeſcat. Beata, cum [12] adludit in pueris: beatior, cum adoleſcentibus lapſus feliciter timet: beatiſſima, cum in juvenibus carnalia exſtinguere laborat incendia. Sane in ſenibus ut eſt honoranda, ita miranda non eſt: quia licet ſit victrix, tamen triumphi ſui palmam ſenectutis cum rigore [13] partitur: ceſſat enim concupiſcentiæ pugna, ubi ſubcrebreſcentibus morbis ipſa neceſſitate etiam impudicorum pudica fiunt membra.

II. Age

ADNOTATIONES.

omneque deprædans meritum effecit, ut illa *fructuoſa, vel vera eſſe non poſſet.*

8 *Magis glorioſior* pleonaſmus eſt, ſicut & illud tract. 7. num. 2. *magis admirabilior*. Sic apud Plautum in Mænechmis Prol. v. 55. *magis dulcius*, apud Virgil. in Culice v. 78. *magis beatior* &c. Inferius *ſanctificator* reperitur apud Tertullianum in Praxeam cap. 2.

9 Scribere maluimus *conniti* ex Mſſ. Rem. & Vat. pro *adniti*. *Proſapiæ* eſt in Mſſ., in editis vero *proſapiei*.

10 In editis *retinet*: in Mſ. Rem. *renit? et*: in Mſſ. Pomp. & Vat. *renitet*, quod placuit, & ſententiæ magis congruere viſum eſt; heic enim S. Zeno *præ ſe ferre* ſeu gloriari ſe ait, iſtam *adſertionem*, qua Deo ſimiles per pudicitiam nos præbemus, in ſuis auditoribus *non ambigue renitere*, quippe quos pudicitiam ſtudioſe colere palam erat.

11 In Mſſ. Pomp. Zen. & in edit. Ver. *ſervaris*; & paullo poſt pro *ei amorem* quinque Mſſ. *in amorem*.

12 Mſſ. Rem. Vat. & Pomp. *adludet*, Urb. *alludet*: & pro *lapſus* Mſ. Rem. *lapſis*, Vat. *lapſos*.

13 Mſ. Rem. *patitur*, non placet. *Partitur* autem dictum eſt, propterea quod victoriæ & triumphi pars ſenectutis *rigori* debeatur, ut ſequens ratio ſuadet. *Rigore* autem ex Mſ. Zen. poſuimus pro *vigore*, cum rigor, qui ex frigore contrahitur, ſenectutis ſit proprius, & ex rigore membrorum, non ex vigore, concupiſcentiæ pugna in ſenibus debilitetur, vincendique facilitas prodeat. Poſt pauca pro *pugna, ubi* Mſſ. Rem. Vat. & Urb. perperam *pugna. At ubi*. Ex Rem. cod. *fiunt* pro *ſunt*, quod erat in editis, vel *ſint*, quod eſt in Vat. & Urb. reponere ſatius duximus.

14 Mſſ.

II. Age nunc ejus æmulæ rabiem breviter, etiam [14] ex comparatione nominum publicemus, ut quid adpetendum, quidve fugiendum ſit, facillime poſſit agnoſci. Sub velamine Chriſti nominis, fratres, ſe adſerere conatur Antichriſtus ſimiliter pudicum, uti fallat: pudicitiæ nominis ſonum poſt ſe trahit; ſed quos fructus habeat ejus auctor oſtendit. Diſcurrit quippe veſana per populos: hominumque lubricas mentes libidinum flagrantibus ſtimulis præcipitat in furorem, non ſexui parcens, non ætati, non pietati, non ſibi, quia pudorem alienum qui adpetit, primo ſuum perdit. Pure non nox illi dieſque ſuccedit, ſemper enim cænoſi gurgitis ſui procella ſubmergitur, dum ſemper exæſtuans libidinis turpitudo aut [15] veritate aut imagine perpetratur. Præmia aut tradit, aut accipit, corrumpit, aut corrumpitur; injicit amorem, paullo poſt odium de amore factura. Seminat [16] inlicitos heredes, crimenque noſcens nominibus pietatis excuſat. Proprios aut [17] necat, aut denu-

ADNOTATIONES.

14 Mſſ. Rem. & Urb. *ex ratione nominum publicemus*. In Pomp. & Zen. *ex comparatione non minus publicemus*. Mſ. Vat. *exercitatione nominum*. Editi cum Mſ. Tol. *ex comparatione nominum*; quæ lectio probabilior viſa eſt; huc enim reſpicere videntur, quæ de Antichriſto *Chriſti nomen* mentiente, & de impudicitia *pudicitiæ nominis ſonum* præferente mox ſubjiciuntur; vel etiam *nominum* dictum eſt pro pudicitia & impudicitia, quæ ex comparatione magis elucent. Forte quiſpiam paucis tranſpoſitis ſcribendum exiſtimet: *Age nunc ejus æmulæ rabiem breviter publicemus, ut quid adpetendum, quidve fugiendum ſit, etiam ex comparatione nominum facillime poſſit agnoſci*. Scripſimus *agnoſci* pro *cognoſci* ex Mſſ. quatuor.

15 *Veritate* pro re ipſa & ipſo facto Auctor heic uſurpat; qua plane ſignificatione apud Lampridium in prima editione & pluribus in Mſſ. a Salmaſio laudatis pag. 183. in vita Elagabali habetur *veritate vendere*, & apud Arnobium lib. 5. *in veritate promiſerat*. Similiter *imagine* pro *cogitatione*, ſicuti apud Lactantium ſcribitur lib. 6. cap. 23. *Adulteram fieri mentem, ſi vel imaginem voluptatis tibi ipſa depinxerit*.

16 Etſi *inliciti heredes* vocari poſſint univerſim ſpurii ex damnato coitu progeniti, nimirum ex adulterio, vel inceſtu; quippe quibus nihil hereditatis paternæ adire ex legibus licebat, cum ad alios illegitimos ſexta pars perveniret, imma tota etiam hereditas poſſet iiſdem contingere, ſi legitimi fierent; tamen hoc loco S. Zeno de iis filiis loqui videtur, qui hereditatem inlicite, ſeu non ſuam adire ſinuntur, cujuſmodi ſunt ii, qui ex aliena uxore generati, hereditatem alienam inire permittuntur, ac ſi ex vero illius conjuge, non ex adulterio ſuſcepti ſint. Hoc crimen *pietatis nominibus* excuſari dicitur, eo ſcilicet nomine, ut & famæ mulieris, & filii etiam opinioni ac ſuſtentationi commode proſpiciatur. Mſſ. Rem. & Urb. pro *noſcens* habent *naſcentes*: edit. Ven. *naſcens*; & hoc poſtremum non diſplicet, quatenus inlicitus heres poſt nativitatem patris non ſui fortunis uti permittitur, idque pietatis nominibus excuſatur.

17 Hic locus varie in codd. legitur: Plerique *negat*; Zen. & Pomp. *necat*. Si hoc membrum ad ſuperiorem ſententiam referendum eſſet, placeret *negat*, quo ſignificetur impudicos, ut ſe ſubtraherent ab alendis pueris, quos ex aliena conjuge procreaſſent, hos *proprios*, ideſt ſuos, inficiari. Sed quomodo in hac noti criminis excuſatione *pietatis* nomen obtineat, non facile intelliges. Itaque hæc ſententia ad filios vere *proprios* videtur pertinere, quos quis ex propria uxore, vel concubina ſuſcepit, prout opponuntur illis, quos in aliena conjuge ſeminatos, *inlicitos heredes* proximo teſtimonio S. Epiſcopus appellavit. Huic autem ſententiæ accommodatior eſt lectio *necat*; qui enim non prolis gignendæ cauſſa, ſed impudicitiæ

denudat affectu. Nihil prorſus exiſtimat turpe nec pati, nec facere, dummodo in effectu [18] conata ſuccedant. Verumtamen in ipſo fructu ſuo, quo expugnati pudoris alieni labe gaudere conſuevit, ſemper infelix eſt. Denique poſt negotium perpetratum odit & ſeipſam cum illo, quem vicerit. Hæc ſæpe indixit quietis gentibus bellum; hæc aliquotiens robuſta regna ſubvertit; hæc aut ſub turpibus, aut ſub crudelibus factis ſubjugatos thalamos triumphavit alienos; hæc [19] viros ardore veſano femineo ſtipendio ipſis feminis ſic incognito inopinate diſpungens, ſuam docuit expugnare naturam; hæc libidinis mercedem vel maxime parentum, filiorum, maritorum, uxorumque in mortibus poſuit; hæc nomina [20] pietatis non numquam concubitu prodigioſo delevit, pudicos quidem perſequens, ſed impudicos tantum congruenter occidens; hæc, inquam, [21] per momenta & parit omne, quod malum eſt, & pepe-

ADNOTATIONES.

citiæ & voluptatis ſtudio uxore utebantur, vel concubinam alebant; ii olim filios ſolebant necare, vel, ut mitius agerent, exponere, ut pluribus ex teſtimoniis liquet. Minutius Felix in Octavio num. 30. *Video vos procreatos filios nunc feris & avibus exponere, nunc adſtrangulatos miſero mortis genere elidere. Sunt qui in ipſis viſceribus, medicaminibus epotis, originem futuri hominis extinguunt, & parricidium faciant, antequam pariunt.* Tertullianus in Apologetico cap. 9. *Qui natos ſibi liberos enecant. Siquidem & de genere necis differt. Utique crudelius in aqua ſpiritum extorquetis, aut frigori & fami & canibus exponitis.* Lactantius lib. 1. cap. 9. *Qui natos ex ſe pueros, aut ſtrangulent, aut, ſi nimium pii fuerint, exponant.* Vide etiam lib. 6. cap. 20. & Clementem Alexandrinum in Pædagogo lib. 3. cap. 3. & 4. & Ambroſium epiſt. 5. n. 12. Hanc malam impudicorum conſuetudinem S. Zeno perſtrinxiſſe videtur hoc textu, unde duplici commate effertur, *vel necat, vel denudat affectu*; ubi *affectu* ſcribere maluimus pro *affectus*, ut ſenſus conſtet: & ſignificatur, impudicos id generis homines, filios proprios, qui alienam hereditatem adire non poterant, vel necaſſe ſive in utero, ſive poſtquam nati fuerant, vel eoſdem, ac ſi non proprii, ſed alieni eſſent, omni affectu alimentoque nudatos expoſuiſſe, aut ſaltem neglexiſſe.

18 *Conata* in plurali generis neutrius a probatis Auctoribus uſurpatur. Cornelius Nepos in vita Dionyſii cap. 8. *conata perficere.* Vellejus Paterculus lib. 2. cap. 29. *conata exſecutas.* Poſt pauca Mſ. Vat. *aliena labe.*

19 Erant nimirum viri, qui tamquam ſcorta maſcula virorum libidini, ſtipendio meretricibus dari ſolito, ſe ſe proſtituebant. De his mentionem facit Salvianus lib. 7. *de Gubernat.* cum ait: *Viri in ſemetipſos feminas profitebantur.* Vide Clementem Alexandrinum lib. 3. Pædag. & Juſtinum in Apologet. Proprium horum nomen *cinædi* & *exoleti*, quos interdicere Severus in animo habuit, & Philippus præſtitit, Lampridio teſte in vita Alexandri Severi. In Juſtinianeo cod. lib. 9. tit. 9. lex 31. Conſtantii & Conſtantis inſcribitur *de Venere maſcula*, quæ huc ſpectat; & id generis homines habitu femineo uſos exinde patet.

20 Inceſtus quilibet inter eos, quibus pietas debetur, pietati opponitur. Cum vero *prodigioſum* proprie dicatur, quidquid præter naturæ leges & ordinem eſt; concubitus præter vel contra naturam, *prodigioſus* a Zenone dici potuit. At num. 5. *prodigio uno incenſos* affirmat ſenes, qui Suſannam turpiter deperierunt, etſi non contra naturam peccare cuperent. Forte vero *prodigium* vocavit hanc ſenum impudicitiam, propterea quod tanti amoris conſpiratio & acceuſio in ſenibus mirifica videretur. Paullo poſt Mſ. Urb. *tantummodo incongruenter* pro *tantum congruenter.*

21 Eadem formula uſus eſt S. Zeno tract. 1. num. 4. *Deſiderat per momenta patrocinia. Momentis quibus velis* dixit tr. 53. l. 2. pro *tempore quocumque velis.*

Itaque

peperit omne, quod pejus; nam in idolis [22] dea eſt, in cultoribus vero eorum [23] miniſtra. Venerandam ſe procurat in templis, hilarem in theatris, importunam in publicis, opportunam in quibuſcumque ſecretis. Laſciva, non linguis, non oculis, non auribus parcens, jocatur, ſperat, ambit, obſequitur, zelatur, inſanit, armatur precibus, armatur & ira, ſimiliter non numquam vi extorquens, quod blandimentis impetrare non potuit. Libidinum commutatione varia gaudet ſemper, & pœnitet, ad ſatietatem numquam lubrica [24] utilitate perveniens. Deſiderat facere, quod timeat publicari. [25] totum prorſus tentat, ut ſibi vendicet totum. Novum prodigii genus eſt. odit pudicitiam; & tamen hoc cupit videri, quod illa eſt.

III. Interea miris excolit artibus ſe ſe, faciemque ſuam in ſe, quam non habet, quærit. Pingit ſe in ſeipſam, & lenocinante vario magiſtri medicaminis ſuco, vultum ſuum vultibus veſtit alienis, hoc futura, non quod natura præſtitit, ſed quod ei ad examen ſpeculi arbitrium temporale dictaverit. nunc emendat, nunc delet,

quas

ADNOTATIONES.

Itaque *per momentu* idem eſt apud Zenonem ac *per tempus*, ſeu ut opportunitas tert.

22 Venus, inter Deas relata ab Ethnicis, meretrix fuiſſe traditur ab Arnobio lib. 4. pag. 143. a Firmico *de Errore profanæ Relig.* pag. 34. & ab aliis. Erant & aliæ *Veneres Deæ*, quas *libidinis & voluptatis Deas* idem Arnobius memorat lib. 6. pag. 207. & in aliis præterea Diis Gentium impudicitia colebatur, *quorum adulteria & ſtupra in mares & feminas non tantum doctis viris nota ſunt, ſed exprimuntur etiam in theatris*: Lactantii verba ſunt lib. 5. Inſtitut. Vide Clementem Alexandrinum in Protreptico, Minutium Felicem, & alios, qui cum adverſus Gentes ſcriberent, eorum, quos tamquam Deos illæ colebant, laſcivias iudicarunt.

23 Deorum impudicorum miniſtram agebat impudicitia in pluribus & ſacris & ludis impudicis, qui in impudicitiæ eorumdem Deorum cultum ſtatis temporibus celebrabantur, quos vel innuere piget & pudet. Unus Ambroſii locus audiatur lib. 1. *de Virgin.* cap. 4. num. 16. *Quid de ſacris Phrygiis loquar, in quibus impudicitia diſciplina eſt, atque utinam ſexus fragilioris? quid de Orgiis Liberi, ubi Religionis myſterium eſt incentivum libidinis? Qualis igitur poteſt eſſe ibi vita Sacerdotum, ubi colitur ſtuprum Deorum?* Adeo vero fœda dictu erant, quæ in quibuſdam ſacris peragebantur, ut quoſdam Deorum, in quorum ſacris nimis turpia gererentur, *Capitolio*, ideſt *Deorum Curia* pepulerint Piſo & Gabinius Conſſ. eorumdemque aras everterint, non alio conſilio, quam ut *turpium & otioſarum ſuperſtitionum vitia cohiberent*: quod Tertullianus memoriæ prodidit Apolog. cap. 6. Vide etiam Auguſtinum lib. 6. *de Civitate Dei* cap. 9. Idem vero Tertullianus eorum ſtatuas & ſacra ſubinde *per vim popularium reſtituta* commemorat lib. 1. ad Nationes c. 10. cui tamen conatui Gabinius laudatus vehementer interceſſit.

24 *Utilitas* hoc loco pro *uſu* ſumi videtur, ſicut apud Plautum Epid. 5. 1. 28. *utilitatem oculorum* legimus pro *oculorum uſu*. *Satin ego oculis utilitatem obtineo?* Niſi apud Zenonem *utilitatem* accipere mavis pro voluptate, quæ actuum ejuſmodi utilitas eſt.

25 *Totum* pro *omnia* apud noſtrum Auctorem paſſim occurrit. Tract. 7. lib. 1. num. 4. *Propheta modeſtus totum poteſt, a toto diſſimulat*. Vide tract. 6. num. 8. & tract. 10. num. 3. Similiter Spartianus in Severo: *Totum fuiſti, totum viciſti*. Mitto alia in ſequioris ævi Auctoribus frequentia. Mſſ. Tol. & Zen. *temptat* pro *tentat*.

16 Quin-

Digitized by Google

quas amaverat ſpecies , nunc ſubjicit alias , nunc parturit novas . Manibus ſuis facta hydra formarum procax ſemper incedit , quia erubeſcere alienis ſub coloribus neſcit , [26] non domeſticis , non affinibus , non maritis nota , non ſibi , quia non poteſt eſſe notum , nec verum , quod eſt ſemper incertum . Præterea numquam diligit Deum , quem ſcit operibus ſuis eſſe contrarium . Diaboli eſt ſane mancipium , ejus enim poſſidet regnum ; nam [27] deos ipſa genuit , ipſa intulit mundo , per quos , aut in quibus diabolus colitur , quorum in actibus origo monſtratur . Ipſa Jovem innumerabilibus , variis magniſque criminibus maximum fecit . Ipſa [28] Herculem , noverca deterior , in Omphalis libidine turpiter vicit , quem terribilis turba monſtrorum ſuperare non potuit . Ipſa Venerem membris omnibus denudatam , [29] convexis manibus ſe tegere conantem, immo animi ſui vitium & corporis demonſtrantem , poſt multa adulteria ſpectaculo totius mundi quoque proſtituit . Non opus eſt ire per ſingula , quamvis & hæc non fuerint dictu digna , tamen

ad

ADNOTATIONES.

26 Quioque Mſſ. *non domeſticis affectibus , non maritis* . Totam porro hanc deſcriptionem Zenonis ſi S. Auguſtinus legiſſet , eam profecto lib. 4. *de Doctrina Chriſtiana* cap. 21. oum. 49. retuliſſet inter illa *dictionis grandis enempla* , quæ eodem in argumento ex Cypriaoo atque Ambroſio recitat.

27 Quamplurium Deorum Dearumque origo , ſi quis vel ipſa Ethnicorum ſcripta conſulat , e turpibus libidinibus manat . *Enim vero* Juppiter , ioquit Athanaſius in orat. contra Gentes , *non ſtupra tantum commiſit , ſed etiam quos ex ſtupris procreavit liberos , inter Deos retulit , divinitatis ſpecie ad ſuam pravitatem tegendam abuſus . Horum e numero ſunt Bacchus , Hercules , Dioſcuri , Mercurius , Perſeus & Soſpita* . Plures alios non tam Jovis , ſed aliorum etiam Deorum filios turpiter genitos , ac diviois honoribus dooatos fuſe recenſet Arnob. lib. 4. De his etiam Minutius Felix in Octavio , Clemens Alexandrinus , Lactantius , Gregorius Nazianzenus , Firmicus & alii in operibus , quæ adverſus Gentium ſuperſtitionem edidere.

28 In editis & Mſ. Pomp. erat: *Ipſa Herculem noverca deterior facibus libidinum turpiter vicit* . In Mſſ. Rem. Tol. & Urb. *Ipſa Herculem noverca deteriori non falis libidinum turpiter vicit* . *Deteriori* item habet Mſ. Vat. Hæc ſcriptura, licet errore librariorum corrupta, genuinæ tamen lectionis , quam textui inſeruimus, indicium præbuit. Etenim ex *deteriori non falis libidinum* facile fit *deterior in Omphalis* (*f* pro *ph* frequens in Mſſ.) *libidinem* , vel *libidine turpiter vicit* ; quæ lectio ceteris præferenda viſa eſt , non tam quod pluribus & antiquiſſimis codd. magis congruit, quam quod hoc loco S. Zeno indicare voluiſſe videtur libidinem Herculis in Omphalim , quam ceteri Patres, impudicitiam Deorum Gentium exſecrantes , commemorant . vide Patres in ſuperiori adnotatione allegatos. Ita etiam perſpicuum fit , cur impudicitiam *noverca deteriorem* S. Epiſcopus dixerit . Quam male enim Juno Herculis noverca cum ipſo egerit, ex Poetis liquet. Hac autem deterius multo cum eodem egit impudicitia, quippe quæ Herculem Omphalis amore captum diræ ſervituti ſubegit , eoque etiam adduxit, ut Omphali jubente nendo daret operam & fuſum volveret ea manu, qua monſtra edomuerat , quod Hercule plane indignum Juno oumquam præceperat . Vide Fulgentium lib. 2. Mithol. cap. 5. pag. 182. Lactantium lib. 1. c. 9. Donatum io Eunuchum Terent. 5. 7. Huc autem S. Zenonem ſpectaſſe nihil dubitamus.

29 Ita ex Mſſ. Rem. Vat. Pomp. & Urb. Io editis *connexis manibus ſe tergere* . Cod. Tol. *tegere* item ſcribit . Dein Mſſ. Rem. Tol. & Urb. *per poſt multa* pro *poſt multa* .

30 Ad

ad exprimendam vim impudicitiæ viſa ſunt neceſſaria, ut ſciat unuſquiſque [30] ad idololatriam pertinere luxuriam. Ipſa, inquam, [31] mortuorum ſepulcra convertit in templa, tumulos in altaria, cadavera in ſimulacra, parentalia in ſacrificia, mores in ſacra. Sic ſic genus humanum a Dei cultura rapuit, dum blanda feſtivitate facinoroſa facinoroſorum & colenda crimina & imitanda perſuadet.

IV. Adeo viris contra Dei legem Deique juſtitiam evagandi extra legitimum thorum peregrinæ luxuriæ inſpirat inſeliciter quaſi liberam facultatem, ac ſic eorum quoque feminas a pudore divellit, quæ deſertæ, ardore, ſeu dolore compulſæ, ſi talia [32] gerunt,

ADNOTATIONES.

30 Ad idololatriam luxuria pertinet, tum quod in Paganorum Diis impudicitia colitur, unde illud Ambroſii lib. 1. *de Virgin.* cap. 4. num. 16. *Colitur ſtuprum Deorum*; & de Viduis cap. 14. num. 84. *Deorum ſuorum adulteria & probra venerantur*: tum quod ſacra & ludi turpes in Deorum Dearumque impudicarum honorem inſtituti ſunt, de quibus ſatis adnotat. 23. tum etiam quod impudicis hominibus & feminis divini honores tributi ſunt impudicitiæ cauſſa, ut ſcilicet haberent homines, unde ſuas libidines Deorum exemplo excuſarent & laudi etiam verterent, cum per illas ſe Deos imitari proſpicerent: qua ratione avaritiam quoque & cupiditates eos coluiſſe, ut Deos ſe amare & imitari oſtenderent prodit Lactantius lib. 2. cap. 6. & ſatis indicat Minutius in Octavio num. 31. Vide inſigne in hanc rem Chryſologi teſtimonium ſermon. 155. Mſſ. *idolatriam* pro *idololatriam* ſcribunt.

31 Dubium in primis fuit, num S. Zeno heic ſpectaret illa tract. 15. num. 5. ubi illos commemorat, *qui per ſepulcra diſcurrunt, qui fœteroſis prandia cadaveribus ſacrificant mortuorum, qui amore luxuriandi &c.* At conſiderato diligentius præſentis loci contextu, cum & ante & poſt de Deorum impudicitiis cultui & imitationi hominum propoſitis ſermo ſit; illud innuere S. Zenonem credimus, impudicos homines (uti Juppiter, Venus, aliique olim fuiſſe feruntur) idcirco inter Deos a Gentibus accenſitos fuiſſe, converſis *in templa* ipſorum *ſepulcris*, *in altaria tumulis*, *cadaveribus in ſimulacra &c.* ut hac religione impudicitiæ faverent, & *blanda feſtivitate facinoroſa facinoroſorum & colenda crimina & imitanda* perſuaderent. Simile conſilium alii quoque Patres Ethnicis Idolorum cultoribus objeciſſe leguntur, ut apud laudatos adnot. 27. reperire licet. Prima quidem idololatriæ *templa* fuiſſe mortuorum *ſepulcra*, explorate affirmat Clemens Alexandrinus in Protreptico: *Templa (nam nec ipſa præteribo) ſpecioſo quidem nomine templa dicuntur; fuerunt autem ſepulcra, hoc eſt ſepulcra ipſa vocata fuerunt templa &c.* Quo reſpiciens Prudentius l. 1. in Symmachum:

Et tot templa Deum Romæ, quot in urbe ſuerunt
Heroum, numerare licet:

A quibus nihil abhorrens Tullius lib. 1. *de Divinat.* loquens de Jove Capitolino, idem fuiſſe indicat ejus templum Capitolinum, quod ſepulcrum fuerat:

Ipſe ſuos quondam tumulos & templa petivit.

Hinc Nonius, *Templum*, ait, *& ſepulcrum dici poteſt veterum auctoritate*. Lege Arnobium lib. 6. contra Gentes p. 193. ubi *multa templa* probat *functorum eſſe corporum ſepulturas*; Cyprianum *de Idolorum vanitate* initio, nec non Commodianum Inſtruct. 2. & 20. qui defunctis hominibus honores divinos delatos ſimiliter produnt. *Parentalia* autem, quæ *in ſacrificia* traduntur converſa, erant libationes, epulæ, & alia id generis, quæ in defunctorum memoriam quotannis celebrabantur: *ſacrificia* vero divinum cultum ſpectant. Illa porro *mores in ſacra* videntur indicare quoddam cultus genus, quo impudicos mores & ludos in Deorum cultum Ethnici converterant, de quo ſatis adn. 23.

32 Quatuor Mſſ. *gerant*.

33 Non

runt, putant ſe aut imitari, aut vindicari. Propter quod in præceptis Dominus ait, *Qui dimiſerit uxorem ſuam, excepta cauſſa* *Matth.5.32.* *adulterii, facit eam mœchari*. Quid heic reſpondere poſſint lubrici mariti, non video; qui humanarum [33] legum iniqua impunitate decepti, juſtitiam veram nec ex ſua ipſa voluntate noſcentes, quod pati nolunt, libenter efficiunt: [34] qui profanæ libidinis

ADNOTATIONES.

33 Non eſt heic ſermo de hominibus, qui cum aliena conjuge peccarent: hi enim non minus, quam ipſæ feminæ humanis legibus puniebantur. *Adulteria legibus vindicant, & capitalibus afficiunt eos pœnis, quos in aliena comprehenderint fœdera genialis lectuli expugnatione geſſiſſe*; ita Arnobius lib. 4. pag. 142. Vide Ammianum Marcellinum lib. 18. Theodoretum ſerm. 3. contra Græcos, Cujacium lib. 6. Obſerv. cap. 11. Briſſonium ad legem Juliam *de Adulteriis* pag. 91. & legem 33. Conſtantini ad eamdem legem Juliam, ubi *ſacrilegos nuptiarum temeratores* id generis homines appellat. Itaque de hominibus heic locus accipi debet, qui præter uxorem alia muliere libera, ſive concubina, ſive meretrice, utebantur, quibus nullam legibus civilibus decretam fuiſſe pœnam alii Patres confirmant, cum, perinde ac S. Zeno, Chriſtianos monent, ne impunitate legum citra adulterii crimen ſibi licitum putent, quod uxoribus non licet. Lactantius lib. 6. cap. 23. *Non enim, ſicuti juris publici ratio eſt, ſolum mulier adultera eſt, quæ habet alium; maritus autem, etiamſi plures habeat, a crimine adulterii ſolutus eſt*. S. Auguſtinus lib. 14. *de Civit. Dei* cap. 18. ſcortorum turpitudinem nulla terrenæ civitatis lege puniri tradit; & *ſolo ſtupro*, inquit Hieronymus epiſt. 84. ad Oceanum, *& adulterio condemnato paſſim per lupanaria & ancillulas libido permittitur*. Videtur apud Gentes frequens fuiſſe plures uxores ducere, cum Tacitus de Germanorum moribus num. 6. illud mirabundus animadvertat: *Prope ſoli barbarorum ſingulis uxoribus contenti ſunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, ſed ob nobilitatem pluribus nuptiis ambiuntur*. Sed pellices, vel concubinas, quæ plures a Romanis ducebantur, uxorum nomine ſignificaſſe videtur; quippe apud ipſos plures uxores una ducere olim a Prætore infamiæ nota inuſtum fuit, uti teſtantur Diocletianus & Maximianus lib. 2. cod. *de Inſtet. & inut. nupt. Neminem qui ſub ditione ſit Romani nominis, binas uxores habere poſſe vulgo patet, cum etiam in edicto Prætoris hujuſmodi viri infamia notati ſint, quam rem competens judex inultam non patietur*. Vide etiam lib. 18. codicis ad legem 1. Jul. *de adult.* Lex autem concubinas & meretrices permittens, quæ heic a Zenone & alibi ab aliis Patribus appellatur, ipſa eſt lex Julia *de adulteriis*, quæ allegatur in cod. l. 9. tit. 9. lege 22. & 23. Hanc legem minus æquam ipſe Vulpianus notavit in Digeſt. leg. 48. tit. 5. leg. Jul. 13. *de adult.* §. 5. *Periniquum videtur eſſe, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipſe non exhibeat*: id quod etiam inculcat Seneca epiſt. 94. Sed iniquæ hujuſce ſanctionis cauſſam attigiſſe videtur S. Gregorius Nazianzenus in illud Evangeliſtæ dictum: *Cum conſummaſſet Jeſus hos ſermones*; quod nimirum *eam*, inquit, *mares tulerunt, ideo feminas tantum inſequitur & inceſſit*.

34 Mſ. Pomp. *quia* pro *qui*. *Profanæ* autem *libidinis* eadem ratione dicitur, qua paullo ante dictum eſt *peregrinæ*, ideſt extra legitimum thorum quæſitæ; eaque *furtum* vocatur, propterea quod detrahatur propriæ uxori, quidquid peregrinis feminis tribuitur; unde paullo poſt: *Alter alteri tenetur obnoxius*, ideſt non minus mulier viro, quam vir mulieri. Maritis vero hanc erroneam opinionem id temporis fuiſſe, ut, ſi ab adulterio cum aliena conjuge abſtinerent, quidquid cum ſolutis feminis committerent, liceret, teſtatur Ambroſius lib. 2. de Abraham cap. 11. num. 78. *Viri licito ſe peccare credunt, ſi ſolo ſe abſtineant adulterio; meretricios autem uſus tamquam legi naturæ ſuppetere putant*. Similem quoque errorem, at non de meretricibus, ſed de concubinis tantum, ſua ætate viguiſſe indicat Auguſtinus ſerm. 224. num. 3. *Dixit neſcio quis: Meretrix non eſt, quam habeo, concubina mea eſt. Sancte Epiſcope meretricem feciſti concubinam meam?* & poſt pauca: *Dicis, Ancilla*

dinis deteſtabili furto diſtracti, turpibus jam non contenti [35] latibulis, aliquotiens (proh nefas!) ſub ipſis obtutibus matronarum veſana congreſſione deſudant, non advertentes miſeri, quoniam in tali negotio, judice Deo, quod non licet uxoribus, non licet [36] nec maritis; ſicut præſcribens talibus Paullus Apoſtolus dicit: *Mulier ſui corporis poteſtatem non habet, ſed vir: ſimiliter & vir ſui corporis poteſtatem non habet, ſed uxor*. (1. Cor. 7. 4.) Sic igitur, quoniam una ſunt caro, unum divini operis Sacramentum, quoniam femina de viro ſuo facta eſt, alterque alteri tenetur obnoxius, ac per hoc jure legis quoque [37] linea una tanguntur, dubium non eſt horrendi ſupplicii perennibus [38] abſumtum iri tormentis eum, qui prævaricatus fuerit e duobus. Sed nec illis impune ſuccedit, qui ſine uxoribus, amore peccandi liberius, [39] incertas atque inhoneſtas ſibimet redimunt libidinum merces, non advertentes eſſe infelix & impudicum, quidquid legitimum fuerit extra conjugium: Chriſtiano enim, fratres, ultra licere non puto, quam ut ſit aut continens, aut maritus.

V. Venio nunc ad exempla, quæ ſunt negotio vel maxime neceſſaria; quia plus eſt, quod geritur, quam quod dicitur, ut & impudicitiæ malum & bonum pudicitiæ uno eodemque [40] ſuggeſtu

geſtu

ADNOTATIONES.

cilla mea concubina mea eſt, numquid ad uxorem alienam vado? numquid ad meretricem publicam vado? an non licet mihi &c. Salviani quoque temporibus ſimile quidpiam obtinebat; hæc enim ille ſcripta reliquit lib. 4. de Gubernat. Dei: *Hoc in comparatione ſupradictorum genus caſtitatis eſt, uxoribus paucis eſſe contentum, & juxta certum conjugii numerum frenos libidinum continere. Conjugium dixi, quia ad tantam res impudentiam venit, ut ancillas ſuas multi uxores putent; atque utinam ſicut putantur eſſe quaſi conjuges, ita ſolæ haberentur uxores.* Similia habet & Cæſarius hom. 16. monens id ex conſuetudine adeo invaluiſſe, *ut nec peccatum eſſe crederetur*. Putabatur autem *licere hoc viris, & feminis non licere*. Ex impunitate autem legum civilium hunc errorem homines vel invexiſſe, vel confirmaſſe videntur; unde S. Ambroſius, perinde ac S. Zeno, Chriſtianos monuit lib. 1. de Abraham cap. 4. num. 25. ne quis *ſibi blandiatur de legibus hominum: nam omne ſtuprum, inquit, adulterium eſt, nec viro licet, quod mulieri non licet*.

35 *Latibula turpia* erant loca quædam ſubterranea, in quibus meretrices degebant, quæ S. Ambroſius epiſt. 30. ad Irenæum num. 1. *hypogæa* vocat. *Luxurioſum eſt hypogæa quærere . . . . & ideo requirunt umbroſa penetralia, vel quod deſidioſi ignava ſub terris agant otia, denique quod tenebroſa illos & opaca delectent magis, quibus operiri flagitia ſua credant*.

36 *Nec* ſupplevimus ex Mſ. Rem. Pro *talibus* editi *tabulis*. Dein *Sic igitur* pro *Si igitur*, ne ſenſus eſſet ſuſpenſus, correximus.

37 Linea apud Juriſconſultos eſt ordo graduum conſanguinitatis vel affinitatis &c. quibus perſonæ conjunguntur: in eadem autem conjunctionis linea ex ipſis legibus eſt vir & uxor, ſeu pater & mater. Paullus lib. 4. Recept. Sentent. tit. 11. *Primo gradu ſuperiori linea continetur pater & mater*.

38 Mſſ. Vat. & Tol. *abſumturum* Rem. & Urbin. *abſumturi*.

39 *Inceſtas* editi; at Mſ. Rem. *incertas* & bene: notantur enim illi, qui a conjugibus ſoluti licere ſibi putabant, non *inceſtas* quidem libidines, ſed *incertas*, quas ſcilicet pretio ſoluto a meretricibus vage mercabantur.

40 Mſ. Remenſe habet *ſuggeſtio*; ſed in margine appoſita nota & dubium locum

cum

geſtu facillime poſſit agnoſci . Joſeph Hebræus adoleſcens , clarus *Gen. 39.* genere , clarior pulchritudine , morum quoque clariſſimus probitate , fuit inter filios Jacob ætate minor , ſed ſpiritu major . Hic invidæ germanitatis impulſu in Ægyptum eſt delatus atque diſtractus a fratribus , quem domini ſui uxor pejus amare cœperat, quam oderant fratres : nam cum medullitus mulier ardoris inſani conflagraret incendio , in ſuadelam ſacrilegam argumentis vehementer armata captat ſolitudinem , ſecretum captat & locum , in quali etiam non [41] irritata adoleſcentia invitis feminis ſæpe violenta eſſe conſuevit . At ubi in deſtinata prorumpens , neque blandimenta , neque promiſſa ſibimet prodeſſe cognoſcit ; conſerta manu , inverſa vice , adorta eſt in ſuum ſomitem adoleſcentis ignem totis viribus derivare . At ille in repugnatione veſtem ſibi violenter extortam relinquens , ex impudicitiæ ſovea nudus aufugit : ſed pudicitiæ ſplendore veſtitus poſt calumnioſam damnationem & liberatus a Deo eſt & honoratus . Denique rex jure ſecundus factus eſt *Gen. 41.* regni , qui inſignis rex erat jam ante pudoris .

VI. Suſannam quoque columen [42] matronatus inaffectatæ formæ *Daniel 13.* pulchrius ſuæ pulchritudinis ornamentum , inſigne pudicitiæ teſtimonium , e ſenioribus duo, ſed uno incenſi prodigio, ſecus quam decuerat , deperire cœperant : quam cum adverterent muro caſtitatis , quæ certe [43] vera eſt & æterna ſormoſitas , in paradiſi ſolitudine circumſeptam , ubi Evam ab auctore operis ſui meminerant eſſe deceptam ; hac re ipſa nacto conſilio , capere dolo aggrediuntur , ac niſi culpa ſuccumbat , veluti adulteræ deprehenſæ magnum minitantur exitium . At illa non [44] Eva ancipitis quidem metus contemplatione præcluſa , cujus aut pudor eſſet jugulandus , aut anima , conſcientiæ ſuæ conſcium ſolum conteſtans Deum , honeſtam potius elegit mortem , quam vitam turpem , melius credens hominibus

ADNOTATIONES.

cum ſignificat . *Suggeſtu* in aliis Mſſ. & edit. & *ſuggeſtus* pro *ſuggeſtione* , ſeu additione , vel narratione ſumitur . Ulpianus *de Magiſt. rat. conven.* lib. 1. Digeſt. *Si ex ſuggeſtu eorum , vel nominibus ab eis acceptis Præſes dederit* .

41 Mſ. Rem. *incitata* ; & poſt pauca pro *derivare* idem Mſ. nec non Urbin. & Zen. *derivari* .

42 *Matronatus* legitur in Appulejo lib. 4. Metam. *Inaffectatus* apud Quinctilianum lib. 11. cap. 1. & Tertullianum de Pallio cap. 4.

43 *Vera eſt* abeſt a Mſ. Rem. *eſt* a Mſſ. Pomp. & Urbin. Paullo poſt Mſ. Rem. *in ſolitudine , ubi Eva* . Mſ. Pomp. priori ſcriptura *in ſolitudinem* , poſteriori autem *in ſolitudine, ubi Evam* . Hæc item lectio habetur in codd. Tolent. Vat. & Zen. Mſ. autem Urb. *in ſolitudine , ubi Eva* . Hinc vox *circumſeptam* in editis videtur inſerta , ut ne voces *muro caſtitatis* ſuſpenſæ ſtarent . Hac de cauſſa *circumſeptam* retinuimus . Poſt pauca in editis *culpæ ſuccumbat* , in Mſ. Rem. *culpa ſuccumbat* .

44 Editi *Evæ* , ex Mſſ. *Eva* correximus . Ex *ancipiti metu* ſcripſimus *ancipitis metus* , ut ſententia conſtet . Anceps autem Suſannæ metus fuit , ne aut diſſamaretur ut adultera , ſi renueret , ex quo pudor ejus jugulabatur ; aut peccaret , ſi obſequeretur , quod animam læderet .

45 In

nibus ſe ream [45] præbere, quam Deo. Interea inſtant illi ex amatoribus accuſatores effecti, crimenque ſuum in ſimplicitatem circumventæ transſuſum artificioſe dum exaggerant, exinde jam priores ſeipſi condemnant. Verum (proh nefas!) creditur ætati, creditur auctoritati: exſultant adulteri: damnatur integritas. Jam jamque Suſanna ad ſupplicium immerens trahebatur: jam totus populus in ejus ſanguine tumeſcebat: jam ſui quoque familiares novæ rei atrocitate perculſi, miſerabiliter ingemiſcentes, dimiſſis capitibus omne ſtudium defenſionis [46] abjecerant. Jam etiam ipſa pudoris [47] compendio mortis oderat moras, omnibus diſplicens, ſed ſoli ſuæ conſcientiæ placens. Cum ſubito, quavis verſutia qui ſallitur numquam, confeſtim adeſt in Daniele puero Deus. Omnem repente malitiæ ſcenam diripuit: [48] profectitium crimen propere recluditur: ſcelus ſuos reddit in auctores: purgaturque per innocentiam pudor. Sicque Suſannam, quam, impudicitia mentiente, in publicum traxerant, probatam & vindicatam ad mariti thalamum cum ingenti triumpho victrix pudicitia reportavit.

VII. Sed o quantum es miranda pudicitia, quæ aliter laudari te non vis, quam ut cuſtodiaris, ſolo bonæ conſcientiæ ornamento contenta! Tu in virginibus felix, in viduis ſortis, [49] in conjugiis fidelis, in ſacerdotibus pura, in martyribus glorioſa, in Angelis clara, in omnibus vero regina. Tu numquam carni, numquam ulli ſubjaces legi. De voluntate naſceris, ſed bono puritatis voluntatem ipſam paris; quia voluntas fit voluptas poſtmodum tua, cum per eam quotidie tricenos, ſexagenos, centenoſque colligis fructus. Tu in pauperibus dives, in divitibus ditior, æqualis in omnibus [50] conſummaris. Tu es honor corporum. Tu theſaurus animarum.

ADNOTATIONES.

45 In edit. & aliquot Mſſ. *præbere debere:* poſtremam vocem ut nimis redundantem, auctoritate Mſ. Pomp., delendam judicavimus.

46 Mſſ. Urbin. & Pomp. *abjecerunt*.

47 *Compendium* non tam de parſimonia, quam de brevitate dicitur; unde *compendium viæ* pro breviori via apud Plinium lib. 5. cap. 5. *docendi compendia* apud Quinctilianum lib. 1. cap. 1. pro brevitate præceptorum reperitur. Ita etiam Suſanna mortis odiſſe moras traditur *pudoris compendio*, nimirum ut brevior eſſet pudor, quo nimis moleſte angebatur.

48 *Proficitium* editi; Mſſ. Rem. Pomp. Urbin. *profectitium*, & bene: profectitium enim dicitur, quod aliunde provenit, ut Suſannæ quidem impoſitum crimen a ſenum calumnia proceſſit. In Mſ. Tol. *Profecti cum crimen proprie redditur, ſed ſcelus ſuum laudant auctores*. Similia habent Mſſ. Vat. & Urb. Codex autem Rem. cum Pomp. *Profectitium crimen propriæ redditur: ſed ſcelus ſuos laudant auctores*. Poſt pauca *impudicitiam renitentem* in Mſ. Rem. *enitentem* in Urbin. pro *impudicitia mentiente:* & item poſt Mſſ. quatuor pro *thalamum* ſcribunt *thalamos*.

49 Mallemus legere *conjugibus*, vel *conjugis* ablat. plurali a *conjugus*, *gi*, quod nomen apud Plinium & alios reperitur. Notari videtur in ſequenti ſententia Chriſtianorum Sacerdotum ejus quoque temporis continentia & cælibatus.

50 Utrique Mſſ. Zen. *conſummatis*.

51 Ali-

rum. Tu fundamentum, [51] culmen, ac fructus omnium coæquarum. Tu tui [52] propoſiti inſolubilis nodus æternus. Per te legitima [53] jejunia celebrantur. Per te [54] allegatæ, priuſquam fundantur, acceptantur preces. Tu es ſacrificium Deo carum: tu legitimum Dei templum: ſacrarium pudoris. [55] In te corruptio intrare non novit. Per te ſæculum vincitur, concupiſcentia omnis eliditur, Diabolus ſubjugatur, Antichriſtus non timetur, Spiritus ſanctus inducitur, glorificatur Chriſtus, Deus pater omnipotens propitiatur. Poſtremo ille felix in futurum regnabit, qui tecum illo pervenerit. [56]

TRA-

ADNOTATIONES.

51 Aliquibus placet *columen* legere, ſicuti ſupra num. 5. *columen matronatus*. Poſt non nulla *quoæquarum* ſcribitur in Mſ. Rem. pro *coæquarum*. *Coæqua pars* apud Plinium lib. 6. cap. 28.

52 *Propoſitum* virginitatis votum dicitur, uti penes Ambroſium & alios Patres ſæpiſſime. Vide præſertim Auguſtinum *de bono viduitatis* cap. 9. & Leonem Magnum epiſt. 2. ad Ruſticum Narbonenſem inquiſit. 15. ubi *propoſitum virginitatis* cum habitu etiam virgineo conjunctum a conſecratione virginum diſtinguit. Sic etiam *proponere* virginitatem idem eſt ac *vovere* apud S. Auguſtinum ſerm. 225. num. 2.

53 Jejunii nimirum tempore etiam conjuges continentiam ſervare oportebat, ut a Paullo monitum plures Patres animadverterunt. Lege Auguſtinum ſerm. 208. n.1. 209. n.3. Cæſarium ſerm. 10. & 142. appendic. Auguſtin. & alios: quæ diſciplina hac in Eccleſia Veronenſi diutius viguiſſe cognoſcitur ex Rhaterio Epiſcopo in Synodica ad Presbyteros ejuſdem Eccleſiæ.

54 Mirum fortaſſe videbitur, quod preces *allegatæ* dicantur, antequam fuſæ ſint; cum perinde accipi ſoleat *allegare preces*, ac *fundere*. At *allegare* proprie heic eſt pro *dirigere*, quemadmodum Appulejus de Deo Socratis pag. 61. *Cui igitur preces allegabo?* Itaque preces vix *allegatæ*, ideſt ad Deum mente, vel etiam cum incipiuntur, directæ, ſtatim *antequam fundantur*, a continentia commendatæ, acceptæ ſunt.

55 Sic Mſ. Urbin. At Tolent. *Tu te*, Rem. *Tui*, editi cum aliis Mſſ. *Te*.

56 Mſ. Pomp. in fine apponit *Amen*.

1 Res

Digitized by Google

TRACTATUS V.

De Continentia.

I. SI cui forte aſperum videtur ac durum, quod fiducialiter loquimur, fratres, [1] rem pene contra naturam; jam jamque deſinat permoveri, intelligens Chriſtianæ virtutis hanc eſſe maximam gloriam ipſam calcare naturam. Sed quia virtus voluptates ſemper offuſcat, nihilque unicuique, niſi quod amaverit, rectum eſt, maxime quod uno deſiderio omnes excolunt populi; dubium non eſt, quia aut [2] hoſtis publicus, aut certe judicatur inſanus, quiſquis nuptias diſſuaſerit. At ego non pertimeſcam, ſermonis publici quæ de me fabuletur invidia: non enim nuptias condemno, ſed nuptiis meliora præpono: & quidem etiam Apoſtolo
1. Cor. 7. hortante ſic Paullo: *Dico autem innuptis & viduis, bonum eſt il-*
v. 8. 9. *lis, ſi ſic perſeveraverint, ſicut ego. Si autem non fuerint continentes, nubant: melius eſt enim nubere, quam uri.* alio autem loco
v. 6. 7. ait: *Hoc dico ſecundum veniam, non ſecundum juſſum: volo autem omnes vos eſſe, ſicut & me*: ac per hoc ideo nubere melius, quia uri deterius. Omnia quidem licent, ſed non omnia expediunt. Jam [3], heic, Chriſtiane, cognoſce. elige, quid velis, remedium, an ſanitatem.

II. Deni-

ADNOTATIONES.

1 *Res pene contra naturam*, ſeu, ut ait S. Jo: Chryſoſtomus laudatus n. 3. tract. 4. *ſupra naturam & non humana* videbatur virginitas, quam perſuadendam hoc in tractatu S. Zeno ſibi potiſſimum ſumſit. Hac in re promovenda quantum ſtudii poſuerit, quantumque res ipſa illi feliciter ceſſerit, inde colligimus, quod Veronæ, ubi primus fortaſſis fidem intra mœnia ſtatuit, & publicam Eccleſiam ædificavit, ut alibi oſtendimus, exſtruxit etiam virginum Monaſterium, pluresque alias præterea virgines io privatis domibus degentes ſatis probabiliter conſecravit, de quibus diximus aliquid diſſert. 3. cap. 2. §. 3.

2 Hominum etiam Chriſtianorum oblocutiones adverſum eos, qui virginitatem perſuaderent, ſi quis velit cognoſcere, Ambroſium adeat, qui iiſdem S. Zenonis veſtigiis inſiſtens, cum pro virginitate multa diſſereret, invidiam quampluriuin in ſe convertit, quam non uno loco declinare & compeſcere ſtuduit. Lege præſertim librum *de Virginitate* cap. 5. & ſeq. Inter odii & invidiæ cauſſas, quas plures commemorat, eſt potiſſimum illa, qua explicatur, cur (quod Zeno tradit) *hoſtis publicus* haberetur, *quiſquis nuptias diſſuaſerit. Non nullos enim*, inquit cap. 7. num. 35., *dixiſſe audivi, quod periit mundus, defecit genus humanum, conjugia labefacta ſunt.* Quod porro addit noſter Epiſcopus, *aut certe judicatur inſanus*, id ſpectat vel Ethnicæ philoſophiæ placita, quibus ſtultitia vocabatur quidquid Chriſtianæ ſapientiæ probaretur, uti vidimus tract. 3. adnot. 2. vel potius quod ipſi inſaniæ verteretur ſe ſe opponere nuptiis, *quas*, ut ait, *uno conſenſu omnes excolunt populi*, & perſuadere rem, quam & civiles leges pœnis multabant ex adnot. 3. io tract. 4. & plerique hominum exſecrabantur, ipſique etiam parentes, qui ut filias ab hoc propoſito deterrerent, dotem non numquam ſe illis negaturos minitabantur, ut colligimus ex Ambroſii lib. 1. *de Virgin.* cap. 11. num. 62.

3 In editis, & non nullis MSſ. *te heic*: ubi delevimus *te* auctoritate manuſcripti Remenſis.

4 *Ex-*

II. Denique ſi videtur, conferamus, quæ ſit inter virginem nuptamque diſcretio. Nupta cogitat, quemadmodum placeat marito: virgo, quemadmodum Deo. Hæc [4] extrariis ornamentis ornatur: longe illa ornatior, aliunde quia neſcit ornari. Hæc variis unguentis & odoribus fragrat: illa unici floris ſui quovis prato jucundior in cælum ipſum honore læto reſpirat. Hæc liberis gaudet: at illa liberorum non timet orbitatem. Hæc eorumdem blanditiis vernantibus paſcitur, & incrementis adoleſcentibus quotidie delectatur: at illa ægra faſtidio novem menſium non bajulat pondus: ſub incerto partu, parientis naſcentiſque de ſalute non gemit, nulliuſque momentis omnibus variæ ſollicitudinis cura torquetur.

III. Sed dicet aliquis: etiam Maria virgo & nupſit & peperit. Sit aliqua talis, & cedo. Ceterum [5] illa fuit virgo poſt connubium, virgo poſt conceptum, virgo poſt filium. Denique ſi eſſet aliquid virginitate melius, Dei filius hoc magis potuerat ſuæ matri præſtare, cui [6] præſtiterit, ut divinæ virginitatis honore polleret. Itaque in ſtatu, quo nata es, permanens virgo gloriare, ſanctique pudoris florem nulli legi ſubjecta fidei theſaurum cuſtodi: eſto ſancta & corpore & ſpiritu: amore Chriſti ignem carnis exſtingue: ut de reſurrectionis gloria, quam heic jam tibi vendicas, taceam, in qua ut Dominus ait, *Neque [7] nubunt, neque nubentur, ſed ſicut Angeli erunt*. Magnum conſequere beneficium, ſi Deo vivas puris moribus libera, & hominis non ſis [8] ancilla. Matth. 22. 30.

IV. At.

ADNOTATIONES.

4 *Extraneis* habent Mſſ. Tolent. Vat. & Urbin. ceteri codices & editi *extrariis*. Extrarium autem pro extraneo, ex alia nimirum terra oriundo & advecto, legimus apud Terentium Phorm. 1. 4. 13. Svetonium in Veſpaſiano cap. 5. & alios. Hinc autem noſtras quoque mulieres veſtes & ornamenta e remotis regionibus procuraſſe liquet, quod in feminis reprehendit non ſolum Clemens Alexandrinus in Pædag. lib. 2. cap. 10. & 11. cum aliis Patribus, verum etiam Seneca in Conſolat. ad Albinam cap. 11. & lib. 7. de Beneficiis cap. 9.

5 Hoc tam præciſum pro Mariæ virginitatis teſtimonium, quod repetitur lib. 2. tract. 8. maximi faciendum eſt, cum nullum ex Patribus Zenone antiquiorem formula adeo præciſa & nunc jam celebri uſum reperire licuerit. Id autem adverſus quoſdam B. Mariæ virginitati detrahentes adeo expreſſe dictum videtur. Sane circa hoc idem tempus S. Hilarius in cap. 1. Matth. num. 3. notat *plures irreligioſos & a ſpiritali doctrina admodum alienos occaſionem ex eo occupaſſe turpiter de Maria opinandi, quod dictum ſit: Priuſquam convenirent &c.* Idem monet de non nullis Epiphanius hæreſ. 78. num. 7. tametſi ab hoc appellari potuerint Helvidius & Jovinianus, qui Zenonis ætatem conſecuti ſunt. Fuit tamen Zenonis ævo Eunomius, qui in Theophaniorum die, Eudoxio Ariano Epiſcopo non diſſentiente, vel etiam jubente, Mariam a Joſepho poſt Divini Verbi partum cognitam pro concione affirmavit, ut tradit Philoſtorgius in excerptis a Photio lib. 6. §. 2. ad an. 361.

6 Mſſ. Pomp. Zen. Vat. & edit. Ven. *præſtitit*. Pro *divinæ* Mſſ. Pomp. Zen. Vat. & Urb. *redivivæ*, edit. Ven. *re diviae*.

7 Edit. Ven. *nubent*: & item poſt, *Angeli Dei erunt*.

8 Nam *mulieres viris ſuis ſubditæ ſunt ſicut Domino* Epheſ. 5. 22.

9 Ze-

IV. At tu vidua [9] ſecundas cur deſideras nuptias , cum tempe-
rare videas Apoſtolum primas ? cujus iſta ſunt verba : *Tempus*
1.Cor.7.29. *coarctatum eſt : ſupereſt , ut , qui habent uxores , ſic ſint , quaſi*
& 31. *non habentes , præterit enim figura hujus mundi* . At cum ante an-
nos ferme [10] quadringentos , vel eo amplius , apoſtolicum hoc ope-
retur edictum , quo & vivaciores fuere homines , & rariſſimi Chri-
ſtiani ; cur ego Chriſtiano [11] orbe ipſo pene jam toto , hominumque
vivacitate mundo ſeneſcente detrita , obtundam verbis palpan-
tibus aciem veritatis , ac non plene denuntiem , obſervantiæ qua
perſectione Dei cultus debeat cuſtodiri ? apud Salomonem maxime
Eccli.16. cum ſcriptum ſit : *Et ſi multiplicentur filii , non oblecteris in illis :*
1.2.3. *ſi non eſt timor Domini cum illis , non conrideas animæ illorum :*
melior eſt enim unus timens Deum , quam mille filii impii . Cum
hæc ita ſint , age vidua , quæ ſicut innocens virgo nubere ſæpe fe-
ſtinas , interroganti reſponde , bonumne amiſeris maritum , an
malum ? Si malum & deſideras nubere ; digna es , quam pejor af-
fligat . Si bonum ; fidei ſerva ſignaculum : pati non meretur inju-
riam ipſe cui perhibes teſtimonium . Ubi eſt ille , qui invicem de-
ſiderantibus vobis tardior ceteris videbatur primus matrimonii dies ?
Ubi pretioſæ virginitatis feſta , [12] utriſque dulcis , occiſio ? Ubi
amor , qui in æquo unitoque conjugio , e duobus altero ſuperante ,
non moritur ? Tune non illa es , quæ mariti corpus [13] expoſitum
lavi-

ADNOTATIONES.

9 Zenonis ſententiam de ſecundis nuptiis, Patribus antiquis conſonam , quæ tamquam antiquitatis nota haberi poteſt, explicavimus & vindicavimus latius diſſert. 2. cap. 7. Mſ. Tolent. pro *temperare* habet *temptare* .

10 Ita ex omnibus Mſſ. & editione prima ; ſolum in edit. Ver. ſuppoſitum fuit *ducentos* , quod in alias editiones migravit ; cujus arbitrariæ emendationis conſilium fuſe explicavimus , & rejecimus diſſert. 2. cap. 2. §. 1.

11 *Orbis* nomine accipi poteſt totum Romanum imperium , quod orbis dici ſolebat , ut liquet ex pluribus teſtibus, ac præſertim ex Firmico , qui expreſſe id tradit , & ex antiquo Auctore libri de Mortibus perſecutorum , ubi *orbem terræ* pro Romano imperio dictum ſæpiſſime invenies . Nepos in Attici vita num. 25. de Cæſare & Antonio loquens , *Cum ſe*, ait , *uterque Principem non ſolum urbis Romanæ , ſed orbis terrarum eſſe cuperet* . Virgil. Ecl. 1. verſ. 67. *Toto diviſos orbe Britannos* . Spartianus in Hadriano pag. 3. *Adeptus imperium* . . . . *tenendæ per orbem terrarum paci operam impendit* . Vide Ovid. lib. 1. Triſt. 4. verſ. 69. Tacitum de moribus Germanorum cap. 1. Ambroſium epiſt. 17. num. 5. Symmachum in Relatione num. 9. & tractatum 10. Zenonianum hujus libri 1. num. 5. Hinc Minutius num. 12. Romanos *fuſos orbe toto* affirmare non dubitavit .

12 Edit. Ven. *utriuſque* , & poſtea *ſeparante* pro *ſuperante* . Mſ. Vat. pro *occiſio* habet *occaſio*, Rem. *occioſio* .

13 Morem exponendi mortuorum cadavera indicant illa Virgilii Æneid. 6.

Tum membra thoro defleta reponunt :

in quæ Servius : *Servabantur cadavera octo diebus &c. Depoſitum* pro *expoſitum* dixit Ovid. 3. Triſt.

Depoſitum nec me qui fleat , ullus erit .

A paganis quidem corpora exponebantur in ædium veſtibulo, ut colligimus ex Luciano περὶ πένθους , & Dione de Liviæ exceſſu , & ex Svetonio in Auguſti vita cap. 100. In Eccleſiis autem expoſita fuiſſe Chriſtianorum cadavera (ut ſane de Paulæ cadavere in ejus epitaphio tradit

Digitized by Google

laviſti lacrimis , oſculis deterſiſti , crinium damno velaſti , ſciſſis genis , livore fœdatis uberibus , ſordido plus pulvere tecta , quam veſte ? Tu , inquam , non es , quæ [14] nunc cælum ipſum ululatibus rumpens , poſt talem maritum puncto temporis vivere te non poſſe clamabas ? Nunc cluſis dolore gemitibus , ſæpe inter affines mortua ſpiritu , labentibus membris ad terram , incertas reddebas exſequias : cui magis lacrimas commodarent , mortuone , an morienti ? Poſt hæc , ſi libet nubere , omnia illa mentita es . Quid hoc eſt ? Ecce rurſus ad lenocinia redis , colorem de pyxide mutuaris paullo ante damnatum . Ecce indulgenter excolis crinem ; odorato pulvere luctus pulverem mutas ; [15] in ſtibio fletus includis ; ornamento ligas , quod [16] ſuſpendio voveras , collum ; ab ſpeculo oracula inquiris , quam commode poſſis circumſcribere [17] petitorem . Quidquid feceris , virgo jam non eris : unum tamen ſcio , quia nihil diſtat a prodigio , quiſquis alterius cauſſa & formam mutat & mores .

V. Sed dicis : ardor me teneræ compellit ætatis . Credo . Ecce nupſiſti . Ut de fragilitate humanitatis , caſibus ut de ceteris taceam , ecce maritum tuum poſtridie aliqua neceſſitas rapit , quæ a te longe diſtractum decennio , vel eo amplius , ut adſolet fieri , detineat relegatum . Quid facies ? obſervabiſne redeuntem , an ardori

ADNOTATIONES.

tradit Hieronymus : *In media Eccleſia ſpeluncæ Salvatoris eſt poſita)* ibique etiam mulieres virorum ſuorum corpora lacrimis diluiſſe , colligi poſſe videtur ex tract. 16. num. 5. ubi hæc a mulieribus geſta Auctor perbelle commemorat , cum Sacerdotes *ſolennia divina* de more peragerent , ut demortui animam Deo commendarent , quod ſane in Eccleſia fieri debuit . Pro *laviſti* , quod eſt in omnibus Mſſ. & edit. Ven. editi habent *lavaſti* . Quod porro dicitur , mulieres *corpus expoſitum crinium damno velaſſe* (idipſum repetitur tract. 16. num. 5.) funeris mos erat tum apud Græcos , tum apud Latinos uſitatus ; comam enim illæ ſibi demebant cadaverique crines injiciebant , ut liquet ex Homero , Herodiano , Plutarcho & aliis , quos allegat Everardus Feithius Antiquitatum Homeric. l. 1. cap. 13. De more item fiebant reliqua , quæ tum heic , tum tract. 16. ſimiliter recenſentur , ut ne mirum ſit , quod mulieres conſuetudini potius , quam amori obſequentes , *omnia illa mentiri* potuerint .

14 De particula *nunc* pro tempore præterito , vix tamen elapſo , accepta vide tr.a. adnotat. 17. Infra *pro cluſis* editi poſt Ver. perperam habent *eluſis* . *Inter affines* ſupplevimus ex Mſ. Pomp. & ſignificatur , uxores in maritorum exſequiis ſæpe præ defectione ſpiritus cecidiſſe in terram , ita ut incertum eſſet aſſiduibus , qui aderant , cui magis exſequiæ & lacrimæ deberentur . Edit. Ven. pro *morienti* habet *morituro* .

15 *Stibium* a Plinio memoratum lib. 33. cap. 6. num. 34. metalli quoddam genus eſt (quod *nigrum pulverem* Tertullianus de Habitu feminarum appellat , alii vocant *alabaſtrum*) ſic dictum græcanice a *ϛίβω* , ſeu *ϛύβω adſtringo* , quod a'-ſtringendi vim habeat , eoque cum uterentur mulieres in fucanda facie oculiſque perpoliendis , vel , ut Tertullianus ait de Cultu femin. *porrigendis* ; de quo videſis Georgium Agricolam lib. 10. de Natura foſſilium cap. 11.) jure S. Zeno fletus muliebres *in ſtibio* , quo oculi deterguntur , incluſos prodit . Objicit ſimiliter ſtibii uſum mulieribus viduis Commodianus Inſtruct. 59. verſ. 7.

16 Reſpiciuntur hoc loco imprecationes , quibus mulieres viduæ præ dolore ſibi mortem & ſuſpendium ſæpe adprecantur .

17 *Petitor* heic pro illo , qui viduam ſibi uxorem petit .

dori quæres aliunde remedium ? Si obſervantiam [18] pollicere ; ſine dubio fallis , cujus impatientiæ profeſſio jam tenetur . Si es autem ſumtura remedium ; dubium non eſt , hoc eſſe ſolum , ut flammas tuas maritalis gladii contemplatione compeſcas . Mihi crede , non habet concupiſcentia locum , ubi patientia dominatur , ubi vivitur ſobrie , ubi mors timetur . Itaque hanc obſervantiam , hunc timorem , quod eſt verius atque juſtius , transfer ad Deum , & quale libet illud ſit , repente exſtinguetur incendium .

VI. Sed ſic ego in rebus demoror [19] prope fanis , quaſi quæ vere exſecranda ſint , jam correcta ſint crimina . Pudet me dicere in populo gravi , anus ſæpe videri novas [20] nuptas , quarum pene plures ſint nuptiæ , quam natales : quæ non rogantur , ut nubant , ſed ut dormiant , invitantur propiores ſepulcro , quam thalamo : quæ ipſæ cum [21] pereunt , deteſtabili exemplo adoleſcentulas quoque perire compellunt . Quis has diligat filius ? quis maritus ? confundentes ſanguinis jura , delentes merita maritorum , adulantes vivis , mortuis ſuſpirantes , nunc odientes veteres , nunc novos filios ſimiliter & maritos ? At e diverſo ipſæ æſtiment [22] quid ſit , quod in tam ſolennibus votis ſæpe contingit , ut nec filios habeant , nec maritos . Talis eſt etiam cauſſa maritorum , ad quos aliquid loqui ſuperfluum eſt , quia ſi uxor & maritus in carne ſunt una , dubium non eſt , quia quod alter audit , amborum eſt . Quid agam , quo me vertam , neſcio : non enim video , quid in exhortationibus divini ac veri cultus Gentibus prædicem . Felicitatemne virginitatis ? at habent [23] ſuas virgines : & ſi non felices , habent tamen . Sin vero ad viduitatis ſudorem glorioſum palmamque provocavero ; nobis fortaſſis inſultent , quia noſtræ ſacræ virgines viduæque magno pro immortali-

ADNOTATIONES.

18 Mſ. Pomp. *polliceare* . Sub finem numeri *quale libet* ſcripſimus pro *quale velit* ; ubi forte *livet* ſcriptum pro *libet* migravit in *velit : quale libet* autem idem ac *qualecumque* . v. Cic. 2. *de Nat.* c. 37.

19 *Prope fanæ* dicuntur ſecundæ nuptiæ præ nuptiis tertiis , quartis &c. quæ antiquis exſecrandæ viſæ ſunt ; de quo plura differt. 2. cap. 7.

20 Mſ. Pomp. *nuptias* in margine corrigit . Poſt pauca Mſ. Rem. *plus* pro *pluros.*

21 *Pereunt* dicitur non de vera culpa , ſed de continentiæ jactura , quam viduæ ſæpius nubentes ſubeunt ; quo fit , ut ſuo exemplo adoleſcentulas virgines *perire* , ideſt virginitatis jacturam facere, compellant .

22 Mſ. Tolent. *quid ſint* , *quibus in tam ſolennibus* . Paullo poſt Mſ. Rem. *contigit* pro *contingit* ; & poſt pauca cum edit. Ven. *ſiunt una* pro *ſunt una* .

23 Non Veſtales ſolum , ſed aliæ quoque Gentium virgines a Tertulliano memorantur in exhortat. caſtit. cap. 13. *Noveram virgines Veſtæ & Junonis apud Achajæ oppidum , & Apollinis apud Delphos , & Minervæ & Dianæ quibuſdam locis :* quibus ſimilia repetit lib. 1. ad uxorem cap. 6. Pauſanias lib. 3. cap. 16. meminit virginum , quæ Hilairæ & Phœbes erant Sacerdotes , atque *Leucipides* dicebantur . Veſtalium ſuo quoque tempore florentium mentionem facit Symmachus Præfectus Urbis in relatione ad Valentinianum , Theodoſium , & Arcadium n. 11. nec non S. Ambroſius lib. 1. *de Virginitate* cap. 4. epiſt. 18. num. 11.

24 Con-

talitatis præmio, ſuæ autem gratis laborent. Verum hoc eſt ſolum, nos in quo vincimus, quia pro ſua ſanctitate Chriſtianæ plus nubunt. Adde quod [24] Gentibus: quod ſine dolore magno, vel gemitu non poteſt dici.

VII. Quæ enim vox, quæ increpatio has condigne poſſit arguere? quæ dedecus ſuum ſacrilegio dotantes, membra Chriſti dæ- *1.Cor.6.19.*
moniorum ſervis addicunt; Dei templum profanis patefaciunt; [25] ſa- *2.Cor.6.16.*
craria uſque ipſa denudant; ſacra confundunt, amiſſa luce lætantes in tenebris, habentes fana, non domos. Digne digne jugulantur, quæ Chriſti ingratæ beneficiis, ſponte ad mortem, de qua evaſerant, revertuntur. Cum igitur ſemper inſidietur ſe non quærentibus diabolus, æſtimate, quid faciat invitatus: cui omnes nocendi aditus reſerati, præſtant ſine pugna, ſine ullo labore victoriam: non enim conabitur in ditionem redigere ſuam, quæ eſſe ejus ambivit ancilla. In domo denique quæ geruntur, ſed & ipſis in fanis, Chriſtiana fidelis, ſine te eſſe non poterunt: quia uxor infelix

ADNOTATIONES.

24 Conjugia Chriſtianarum feminarum cum viris paganis quam reprobata ſemper in Eccleſia fuerint, ob periculum præſertim, quod heic a Zenone tangitur, multa alia Patrum teſtimonia demonſtrant. Tertullianus lib. 2. ad uxorem totus in eo eſt, ut ſi illa poſt ipſius mortem a ſecundis nuptiis abſtinere ægerrime nequeat, ſaltem a matrimonio cum Gentili jungendo caveat; ibique argumenta urget iis plane ſimilia, quæ noſter Auctor preſſius quidem, ſed non minus vehementer & eleganter effert. Legatur Ambroſius l. 1. de Abraham cap. 9. num. 84. & epiſt. 19. ad Vigilium, cui jam Epiſcopo Tridentinn inſtitutionem poſcenti hoc primum monitum dedit, videret ne qua fidelis cum infideli matrimonio jungeretur. Vide plura diſſert. 2. cap. 7.

25 Tota hæc periodus nuptiarum celebrationem cum infideli videtur proſpicere, in qua ſicut *membra Chriſti*, ideſt mulieris corpus, *dæmoniorum ſervis*, ideſt Ethnicis viris, *addicta*, & *Dei* item *templum profanis patefactum* intelligit ipſam mulierem Chriſtianam, cujus membra *Dei templum* pariter vocavit Cyprianus in tract. de Habitu virginum (unde ipſe S. Zeno lib. 2. tract. 42. ex celebri Paulli formula, *Dei templa* appellat baptizatos, quos, cum eſſent Gentiles, *idololatriæ fana* vocaverat: *Quem noveris idololatriæ fanum, gaudeas Dei templum*) ita etiam *ſacraria* per quamdam gradationem eodem pertinere nihil ambigimus. *Sacra* autem *confuſa* quid Zeno dixerit, ignoramus: niſi forte ſpectet ſacra illa, quæ inlatis a marito Gentili in novæ nuptæ cubiculum idolis, ex Paganorum ritu primo nuptiarum die peragebantur; ex quo *domus in fanum* mutata dici potuit. Forte etiam domus *fana* vocari potuere, quod in privatis Paganorum domibus eſſent idola, quæ divinis honoribus colebantur: nam, ut ait Tertullianus lib. 2. ad uxorem cap. 6. *Moratur Dei ancilla cum Laribus alienis, & inter illos omnibus honoribus dæmonum, omnibus ſolennibus Regum, incipiente anno, incipiente menſe, nidore thuris agitabitur, & procedet de janua laureata & lucernata.* His profanis viri ſacris Chriſtiana mulier debebat alia ex propria religione objicere, nimirum ſacras ad Deum preces, & fortaſſis etiam ſumtionem Euchariſtiæ, quam Chriſtianos domum attuliſſe, domique ſervaſſe, patebit ex adnot. 29. Probabilius tamen eſt, hoc loco ſpectari illa Paulli 2. Cor. cap. 6. verſ. 14. quibus nuptias cum infidelibus ab Apoſtolo interdictas plerique Patrum interpretantur: *Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio juſtitiæ cum iniquitate? aut quæ ſocietas lucis ad tenebras? quæ autem conventio Chriſti ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli? qui autem conſenſus templo Dei cum idolis? vos enim eſtis templum Dei vivi.*

26 Hinc

infelix es , ſi neſcis , quid agatur in domo ; infelicior certe , ſi ſcieris.

VIII. Proponamus itaque , ut ſæpe contingit , in unum ſibimet convenire diverſæ religionis diem , quo tibi Eccleſia , illi adeunda ſint [26] templa . Quo genere unuſquiſque ſuum ſacrificium procurabitis ? quo ſumtu ? quibus vaſis ? quibuſve miniſtris ? At ſi diſcrete ſiunt iſta , nihil prodeſt : ex uno enim proficiſcendo & in unum remeando , ſi non confuſione , vel errore ſiunt una . Quid,

ADNOTATIONES.

26 Hinc colligi poteſt , Zenonis ætate idolorum ædes proprio *templi* , ædes autem ſacras Chriſtianorum proprio *Eccleſiæ* nomine appellatas fuiſſe, ut nec iſtæ *templa* , nec illæ appellarentur *Eccleſiæ* . Equidem Chriſtianorum Eccleſias *templi* nomine appellatas primo invenimus apud S. Ambroſium epiſt. 20. n. 2. ut Gothofredus animadvertit in notis ad titulum *de Paganis* prope finem pag. 253. Unum tamen vetuſtius S. Hilarii teſtimonium ſuppetit in pſal. 126. num. 3. ubi, *Conventus Eccleſiarum* , inquit , *conſuetudo noſtra vel domum Dei ſolita eſt nuncupare, vel templum:* quibus verbis ſignificari videtur , Hilarii quoque ævo , cum ſub vitæ finem hunc Commentarium in pſalmos ſcriberet paullo ante an. 367. hanc locutionem conſuetudine receptam , qua Eccleſiaſticæ ædes vel *Dei domus* , vel *templa* vocarentur . Errorem tamen heic loci ſubeſſe , & *vel templum* gloſſema eſſe , quod e margine in textum irrepſerit, quiſpiam exiſtimet . Quod ſi hoc minus placeat , integer textus ſi conſideretur , non eam ejus loci eſſe ſententiam apparebit . Ita vero ibi ſcribitur : *Conventus Eccleſiarum , ſive tum templi , quos ad ſecretam Sacramentorum religionem ædificiorum ſcepta concludunt , conſuetudo noſtra vel domum Dei ſolita eſt nuncupare, vel templum* : ubi animadvertenda præſertim eſt in primo membro particula *tum* , quæ voci *templi* præfigitur . Sermo autem ibidem eſt de ædificatione templi Salomonis , de qua in eo pſalmo agitur , & ad hanc unam ædificationem refertur illud *ſive tum templi* . Quod ſi cum Zenonianis codicibus in Appendice memorandis (ibi enim hic Hilarianus tractatus dabitur) ſine *tum* legendum putes, adhuc nihil obeſt : quum univerſas ſive veteris , ſive novi Teſtamenti ædificationes complexurus, *Eccleſiarum* nomine intelligere Hilarius potuerit Chriſtianorum ædes , quas *domus Dei* appellatas notat, *templi* autem nomine Salomonis ædificium , quippe quod , ſicut noſtris quoque temporibus, uno *templi*, non autem *Eccleſiæ* nomine appellari ſolet ; ita Hilarii ævo idem unum ex omnibus ædibus vero Deo dicatis *templi* nomine ex communi locutione nuncupabatur : unde & S. Zeno , qui chriſtianas ædificationes ſacras numquam vocat *templa* ſerm. 14. num. 1. Salomonis ædificium eo nomine perſpicue deſignat . Hanc ergo appellationem apud Hilarium ſi quis ad Chriſtianos conventus transferat , mirifice fallitur . Notum eſt quantum Chriſtiani veteres a *templi* nuncupatione ſuis cætibus addicenda abhorrerent . *Templa* nimirum nuncupari cernebant magnificas idolorum ædes , quibus carnales homines plurimum deferebant . Hæc ergo ejuſmodi hominibus neceſſaria eſſe dicebant, non ſibi , qui Dei templum vivum in ſemetipſis gererent , ut ſæpius inculcabant ex Paullo Apoſtolo : & ſicut olim ferveſcentibus perſecutionibus non pauci templa ſibi nulla eſſe proteſtati ſunt, de quo vide adnot. 6. in tract. 14. ita poſtea quoque id nomen non niſi idolorum ædibus dedere, vel etiam Salomonis ædificationi , quæ carnali Judæorum populo neceſſaria , ob ſtructuræ & materiei pretium magnificentiſſime prædicabatur . Conventus porro ſuos Chriſtiani cum appellarent , ut innuerent fideles ipſos potius , qui conveniebant , quam locum , in quo convenirent , *Eccleſias* vocarunt ; vel ſi locum ipſum notare voluerunt, *domum orationis*, vel cum Zenone tract. 14. n. 1. *orationis locum* nominarunt . Hæc fuſius dicenda fuerunt , non ſolum ut hic locus, in quem animadvertimus, illuſtraretur , ſed etiam ut explicarentur alia , quæ aliis intelligendis utilia, vel neceſſaria futura ſunt .

Digitized by Google

Quid, quod illius ſacrificium publicum eſt, tuum [27] ſecretum? illius a quovis libere tractari poteſt, tuum etiam a Chriſtianis ipſis minime [28] conſecratis ſine ſacrilegio videri non poteſt. Poſtremo deteſtabilis eſt vivendi conditio, ubi non licet ſacere uxori, quod marito placet; ubi proponis, quia nihil te gerere ſinit, niſi, quæ diſpoſuerit, prior ipſe compleverit. Quod ſi factum non fuerit, factumve diſplicuerit; tum tota mugiet litibus domus, blaſphemabitur Deus, arreptoque forſitan ipſo [29] ſacrificio tuo, tuum pectus obtundet; tuam faciem deformabit, præſtans aliquando & beneficium, cum te jubet ad Eccleſiam non venire. Sed multo pejus eſt, ſi places marito: neque enim ſine ſacrilegio poſſis placere ſacrilego. Ut rem compendio tranſigam, utique a templo regrediens neceſſario enarrabit tibi ſciſcitanti, ſibi de utriuſque ſalute, vel unanimitate Deorum quæ fuere reſponſa. Si terribilia; conſternata metu, forſitan, ipſo ceſſante, inlicita eis vota donabis, quod maritis etiam ſub fidelibus multæ fecere pejores Evæ non diſcipulæ, ſed magiſtræ; illa enim decepta, hæ ſua ſponte ſe diabolo dediderunt. Sin vero pacifica & ſalutaria; profecto lætaberis, eique tanto pro nuntio morigera conjux pacem ſi non ingeris, nec negabis.

IX. Quid

ADNOTATIONES.

27 *Secretum* vocat, quippe quod ex Arcani diſciplina ſacrificium, ſeu Euchariſtiæ myſterium non paganos ſolum, ſed ipſos etiam Catechumenos accurate celandum eſſet.

28 Legebatur in editis *conſecrati*: correximus ex Mſſ. Pomp. & duobus Zenonianis. *Conſecrati* autem dicebantur, qui baptiſma ſuſceperant. Itaque *minime conſecrati* ſunt Catechumeni, qui alia formula *minime initiati* dicebantur, de quibus ex memorata diſciplina Arcani cautum erat adeo diligenter, ne in Euchariſtiæ ſacramentum oculos conjicerent, ut Satyrus S. Ambroſii frater adhuc Catechumenus, cum in quodam naufragii periculo Euchariſtiam ſibi dari ab *initiatis* poſtulaſſet, eam, *ne curioſos oculos inferret arcanis*, in orario involutam acceperit, ut idem Sanctus notavit lib. 1. de exceſſu ejuſdem Satyri num. 43. Tillemontius adnot. 6. in art. 7. de perſecutione Valeriani titul. 4. animadvertens hos *minime conſecratos* a Zenone appellari *Chriſtianos*, baptizatos, non autem Cathecumenos heic vocari exiſtimat, quibus, *niſi*, ut interpretatur, *in clerum conſecrati eſſent*, ſacrificium intueri non licebat; in occidente enim velum tendebatur, quo laici impediebantur, ne in ſacra myſteria oculos intenderent. Ita ille. At *ſacrificium* hoc loco dictum Euchariſtiæ ſacramentum, non autem Miſſarum ſacrificium (quod Tillemontium ſefellit) ex adnotat. ſequenti palam fiet. Porro *conſecratos* dictos fuiſſe etiam Catechumenos ex non nullis teſtibus patet, inter quos vide Paſchaſini Lilybetani epiſt. ad Leonem cap. 3. in qua Catechumenos indicaturus, bis eo nomine utitur. *Chriſtianos* porro ſerre quidem dictos, qui baptiſmate initiati ſunt, haud inficiamur; quibus idcirco Catechumenos oppoſuit Auguſtinus tract. 11. in Jo. cap. 3. n. 4. *Neſciunt Catechumeni, quid accipiant Chriſtiani*. Sed Catechumenos quoque *Chriſtianos* non numquam, Zenonis præſertim ævo, appellatos, eo quod in Chriſtum crederent, liquet ex Theodoſiano Cod. l. 16. tit. 7. Leg. 2. Theodoſii Senioris an. 383. aliiſque patet exemplis, quibus Conſtantinus & Valentinianus Junior licet Catechumeni, *Chriſtiani* tamen principes appellati inveniuntur. Id autem in rem Zenonis maxime intererat, qui *Chriſtianos* dixit fideles quoslibet, quatenus infidelibus

IX. Quid agis miſera ? quid veſana lætaris ? non eſt [30] pax iſta, ſed bellum ; non oſculum , ſed venenum . Proh nefas , adhuc fumantia [31] buſto complecteris membra , ſudoremque ſordidarum vaporis ararum carne tua detergis , jocaris , blandiris , obſequeris ; & ſi quod forte acceptum , relatumve fuerit a [32] fanatico ſolenne myſterium , ipſa ſuſcipis , ipſa reponis , ipſa cuſtodis . Una [33] cibum præ-

ADNOTATIONES.

bus opponuntur, quo ſane in numero Catechumeni cenſebantur . His quidem ſolis , non autem baptizatis vetitum fuiſſe cernere Euchariſtiæ ſacramentum , vel ex eo patet , quod iſtud baptizati & palam ſumerent in Eccleſia, & domum etiam afferrent , ut eodem , cum opus eſſet , ſemetipſos communicarent, quod ſine ipſius viſu fieri non poterat .

29 *Sacrificium* heic aperte accipitur pro Euchariſtiæ ſacramento (ſicut etiam tract.15. num. 5. *ſacrificium ſumat*) quod domum inſerre mos erat , ne dum primis Eccleſiæ ſæculis, dum perſecutiones ingruerent , ſed Zenouis quoque ætate , immo aliquantu etiam poſt , ut liquet ex Baſilio epiſt. 289. ad Cæſarium , & ex Hieronymo epiſt. 48. ad Pammachium . Baſilii coævi Auctoris verba recitare placet . *Unuſquiſque etiam ex laicis ut plurimum habet domi ſuæ communionem, & cum vult, per ſemetipſum communicat* . Memoratu dignum eſt etiam , quod diſcimus ex Ambroſio lib. 1. *de exceſſu Satyri* num. 43. ubi traditur hunc jam Catechumenum in naufragii periculo *ab iis , quos initiatos eſſe cognoverat, divinum illud fidelium Sacramentum popoſciſſe, non ut curioſos oculos inferret arcanis , ſed ut fidei ſuæ conſequeretur auxilium ; etenim ligari fecit in orario, & orarium involvit collo* , ac ita in mare proſiliens, incolumis evaſit: ex quibus Euchariſtiam a quibuſdam Satyri comitibus baptizatis etiam in maritimo itinere ſecum allatam conſtat, ut id vel Satyro, licet Catechumeno, notum eſſet. Difficultatem fortaſſis movebit, quod a Zenone additur , *ſacrificio tuum pectus obtundet :* ſed præterquam quod poterat eſſe panis mole craſſior, qui ictum faceret , hunc in *ligno* cuſtoditam, & domum allatum colligemus ex tract. 14. adnot. 18.

30 Mſ. Tol. *pax tibi iſta* .

31 Hoc nomen apud Ciceronem & alios frequens legitur ; & ſepulcrum tranſlate plerumque ſignificat ; proprie autem indicat ipſum corpus , quod antequam ſepeliretur , comburi olim ſolebat , corpus , inquam, ipſum jam combuſtum : *diciturque buſtum* , ait Feſtus, *quaſi bene uſtum* . Hac ſignificatione *buſtum* hoc loco dicitur victima idolis oblata & uſta ; qua ratione etiam Ambroſius ſimiliter dixit *fumus ex buſto* in epiſt. 17. ad Valentinianum n. 9. qui locus ſignificationis confirmandæ cauſa recitandus eſt . *Si hodie*, inquit, *Gentilis aliquis Imperator, quod abſit, aram ſtatueret ſimulacris , & eo convenire cogeret Chriſtianos, ut ſacrificantibus intereſſent , ut oppleret anhelitus & ora fidelium cinis & ara , favilla de ſacrilegio, fumus ex buſto &c.*

32 Horatii Scholiaſtes in artem poeticam pag. 638. *Fanatici dicuntur , qui lymphatico ſpiritu agitantur , & phreneſim patiuntur* . Hi ita dicti per metaphoram ; proprie enim *fanaticus* a ſanis , ſicut ab aris *aridus* , & ſignificat Sacerdotum genus , qui æſtu quodam divino, ut Gentiles putabant , perciti, e Deorum ſanis reſponſa vaticinabantur , de quibus Juvenalis Sat. 4. verſ. 123.

Sed ut fanaticus æſtro
Percuſſus Bellona tuo divinat :

& Prudentius .

Non ſpumat anhelus
Fata Sibyllinis fanaticus edita libris .

Horum mentio reperitur apud Ciceronem *pro domo ſua* , Arnob. lib. 1. pag. 13. & alios plures . *Fanaticus* ἱερατικὸς ἱερόδουλος dicitur in Gloſſis . Verum *fanaticum* heic appellatum intelligimus , quicumque a fanis redux aliquid inde afferret , referretve ac præſertim qui Sacerdotum reſponſa, ob quæ iſti *fanatici* ſunt appellati, repeteret, cujuſmodi fuiſſe videmus eum, de quo S.Zeno loquitur . *Fanaticos* quidem S. Auguſtinus in pſal. 40. num. 1. pag. 345. nominat eos Paganos, qui de ruina Chriſtianorum tamquam ex oraculo inter ſe ſe reſpondebant .

33 Reprehendit non ſimplicis cibi ſumtionem cum infideli conjuge , ſed ſumtionem cibi ex idolorum ſacrificio domum a marito

præterea capis, reliquias poculi propinati lambendo labris exhauris, futurique hauſtus quaſi quaſdam primitias auſpicaris, totum prorſus iniquitatis ſpiritum libens concipis per maritum: infelix jam plus in te eſt, quam in templo remanſit. At ſi te ſerves atque contineas, æſtimabit non amore divini cultus, ſed alterius alicujus deſiderio in ſuam hoc contumeliam procurari: caſtitatis obſervantiæque virtutem devocabit in crimen. Quid enim ille mali [14] non ſuſpicetur, non efficiat, Diis crudelibus, Diis adulteris ſerviens? Itaque deinceps fuge virgo, fuge vidua nuptias tales. Excuſatio prorſus nulla competit tibi. Si continens eſſe non poteris, ſaltem noli tuas nuptias [15] fenerare: ne in illo reſurrectionis die inter plurimos maritos non poſſis, cujus fueris uxor, agnoſcere. Noli eſſe ſacrilega: [16] noli proditrix legis. Profano cur nubas, cum poſſis nubere Chriſtiano?

TRA-

ADNOTATIONES.

marito adlati, nec non alias id generis ſuperſtitiones in cibo & potu ſtatis diebus uſitatas, de quibus Chriſtiana mulier ſine idololatriæ labe participare non poterat. Vide de his plura apud Tertullianum in libro *de Idololatria*.

34 Notat Tertullianus lib. 2. ad uxorem cap. 5. Paganos viros, ſi Chriſtianas mulieres ſe ſe continere & ſua ſacra celare inſpicerent, in ſuſpicionem veniſſe, ne magiæ darent operam, aut venenum ſibi parare meditarentur. *Adulterorum* autem, *& crudelium Deorum* idcirco S. Zeno meminit; quod qui adulteria & homicidia Deorum colit, de adultero uxoris amore, vel de homicidio ſibi intentando ſuſpicari non difficile poſſit.

35 *Fenero* heic pro multiplicare, ſeu plures nuptias inire. Similiter Ambroſius lib. 3. *de Officiis* cap. 6. num. 40. *feneratos proventus* pro *multiplicatos* dixit.

36 Edit. Ven. *non proditrix*.

H ✝ Hic

TRACTATUS VI.

De [1] *Patientia*.

I. ETſi beata diverſis vita virtutibus quæritur, cujus [2] cupidine flagrans humanitas per momenta ſuſpirat; tamen omnes uno eodemque conſenſu quaſi quemdam patientiæ deferuntur in portum, ſine qua nec audiri, nec concipi, nec diſci quidquam poterit, nec doceri. Nam profecto ſola eſt, ad quam prorſus res omnis [3] adſpectet: dubium quippe cum non ſit, ſpem, fidem, juſtitiam, humilitatem, caſtitatem, probitatem, concordiam, caritatem, omnes artes omneſque virtutes, ipſa quoque elementa [4] conſtare non poſſe ſine ejus eruditione vel freno. Eſt enim [5] matura ſemper, humilis, cauta, prudens, provida, omni neceſſitate contenta, quavis turbationum tempeſtate tranquilla. Serenitatem ſuam [6] nebulis turbulentare non novit. Pœnitentiam neſcit: [7] altercatio quid ſit, ignorat: omnes aut devitat, aut portat injurias. Incertum eſt utrum impaſſibilis judicetur, cum aliquid paſſa, quaſi nihil paſſa ſit, invenitur. Poſtremo impoſſibile eſt, fratres, ejus æſtimare virtutem, cujus vinci victoria eſt. Non illam loco vis ulla detorquet, non labor, non fames, non nuditas, non perſecutio, non metus, non periculum, non mors, non tormenta morte ipſa graviora, non poteſtas, non ambitio, non felicitas. Semper immobilis manet, alta quadam ac divina temperantia robuſte [8] librata univerſas permotiones animorum placida moderatione compeſcens; & ut omnia [9] non magnopere devincat, ſe primo vincit.

II. Non

ADNOTATIONES.

1 Hic tractatus *graviſſimus* dicitur a Caſaubono in Spartiani Severum pag. 122. a. In prima Ven. edit. inſcribitur, *de Patientiæ laudibus & impatientiæ malis*. Hujus tractatus initium & finis inſerti ſunt vitæ S. Zenonis ſcriptæ ab antiquo Monacho Zenoniani Veronenſis cœnobii, quam Marchio Scipio Maffejus edidit inter monumenta, quæ ſubjecit *Hiſtoriæ diplomaticæ* editæ an. 1727. Ex hac Vita aliquot varias lectiones non contemnendas adhibuimus, quæ ſuis locis notabuntur.

2 Ex Vita emendavimus, cum legeretur *cupidinem*. Mſ. Pomp. *cupiditate*.

3 Mſſ. Rem. Tolent. *expectet*: Vita *ſpectet*.

4 In editis & Mſſ. hoc loco inſeritur *ejus*, quod auctoritate Vitæ tranſtulimus ad illud, *ſine ejus eruditione*.

5 In vita *patientia matura*, quod nomen neſcimus, an a Vitæ Scriptore pro faciliori intelligentia inſertum fuerit, cum certe neceſſarium non ſit.

6 Mſ. Pomp. corrigit *nobis turbulentare*; in Mſ. Zen. & edit. Ven. *nobilis turbulentare*.

7 In editis *alteratio*: in Mſſ. vero & Vita, nec non ex correctione marginali editionis Ver. *altercatio*, quam vocem textui inſerendam duximus.

8 Mſſ. Rem. Tolent. Vat. *liberata*; & pro *permotiones* Mſ. Pompejan. *promotiones*.

9 *Non magnopere* idem heic eſt, ac *non magno opere*, quod in Mſ. Zen. legitur,

II. Non virtutes poſſunt eſſe virtutes, non perennes elementorum [10] ſtatus, non tempora cognata connexione in ſolennes reditus commearent, niſi rerum diſciplinam converſionemque, quaſi quædam ſollicita mater, patientia cuſtodiret. Sol denique quamvis mira celeritate alternas mundi metas illuſtret, tamen numquam dilectam verecundamque antevertit auroram: qui, quod majus eſt, duodenis non dicam ſpatiis, ſed momentis horarum, [11] æquabiliter ſe partiri non poſſet, ſi impatientia ſuos curſus urgeret. Luna quoque, quæ quibuſdam videtur errare curriculo menſtruali, ſolennes ſuæ ignes ætatis quod numquam prærogat importune, nec derogat; quid aliud intelligi datur, quam ſui opificis moderationi deſerviens peritiſſima inſignis patientiæ diſciplina? Sed & mare ventis laceſſitum, cum iraſcitur, quamvis reciproca viciſſitudine, nunc pulſantibus cælum, nunc requirentibus terram æſtuantibus undique vitreis armatum montibus, violentis undarum ſævientium cumulis, toto corpore inſaniat; tamen extremorum pallido ex recurſu voluminum, quaſi jus terræ cognoſcens, ac violare devitans, mira patientia in ſe frangitur, iiſdemque fluctibus, quibus cogitur, refrenatur. Hæc germinantibus pratis, meſſibus flavis, vitibus curvis, ſemipallidis olivis & felicitatem præſtat & gratiam; cum uniuſcujuſque temporis fetus partu crudo in alterius contumeliam [12] impatientia non ſinit præcipitare. Quid avium diverſarum decora commercia, [13] litterataque? Quid arduis volatibus aeriæ grues? Quid

ADNOTATIONES.

tur, ſeu *facile*; quo ſenſu a Zenone alibi accipitur, quemadmodum *magnopere* uſurpat pro *magno opere*, ſeu labore vel induſtria magna tract. 8. num. 2.

10 Mſ. Pomp. corrigit *flatus*.

11 In edit. Ver. & Mſſ. *æquabiliter ſe*: in Ven. *æquabili ſe*. Forte legendum eſt ſolum *æquabiliter*, ita ut *partior* paſſive ſumatur, ſicut lib. 3. de Oratore cap. 30. a Cicerone uſurpatur. Licet autem apud antiquos dies late acceptus ſpatium horarum 24. complecteretur, tamen ſtricte ſumtus pro eo tempore, quod ab ortu ad occaſum Solis excurrit, non niſi duodenas æquales horas continebat. Hic enim apud veteres mos fuit, ut dies noctesque tum æſtate, tum hyeme in horas duodecim ita æqualiter dividerentur, ut diei æſtivi horæ longiores eſſent, hyemalis autem breviores; & e contra noctes per æſtatem horas haberent breviores, per hyemem longiores: ſemper tamen inter ejuſdem diei, vel noctis horas æqualitas ſervaretur. Vide Cenſorinum de Die natali cap: 18.

12 *Patientia* in Mſſ. Pomp: & Zen. Ceteri codd. cum editis *impatientia*. Utrumque licet contrarium ablativo caſu elatum ſententiæ poteſt congruere, ſi nimirum *impatientia* referatur ad verbum *præcipitare*, *patientia* ad *non ſinit*. Plurium tamen & præſtantiorum codd. lectionem retinuimus. *Contumelia* vero dicitur non tam de verbis, quam de factis; unde legimus non minus *dicere contumeliam*, quam *facere*. Heic ergo *alterius contumelia* intelligitur de damno, quod immaturi fructus comedentibus afferre ſolent, niſi patientia ab edendo contineat.

13 In edit. Ver. *littoreaque*, in Ven. *littorataque*. Melius e Mſſ. *litterataque*. (Tolent. & Urbin. per Amanuenſis errorem *litterae aeque*) nam aves canentes, dum tranſmittunt, litterata quædam commercia exercent. In Mſſ. & edit. Ven. *commertia* cum *t*; & pro *arduis volatibus*

Quid piſcium diſſimilium cum ſuis ſibi ductoribus [14] gradatæ ætatis innumerabiles cunei? Nonne cum invitationi temporum parent, ſolenniſque remigis ſpecioſo diſcurſu vel aquas ſulcant, vel aera diſtinguunt, & patienter veniunt, & patienter excedunt?

III. Solus homo præceps, ſolus impatiens, pravis quotidie mobilitatibus gaudet: varietatibus ſtudet: miſerum ſe putat, ſi ipſe ſit: nec intelligit rem dementiæ eſſe conſimilem, in ſtatu ſuo [15] animum non manere. Impatientia enim quid eſt, niſi mens lubrica, permotionibus crebris & rapidis ſe ſemper expugnans; animus infidelis; etiam ſibi actus improvidus, inſtabilis, cæcus, incautus, inconſtans, totus concitans in ruinam; res ſine ſubſtantia, negotium ſine perſona: omnia cito tentat, omnia momento diſturbat, mater criminum, curioſitatis magiſtra, acumen temeritatis, auctor deteſtabilium pariter ac magiſtra malorum: hominis namque ſalutem ab incunabulis mundi mors ut jugularet ac juguler,
Gen.2. ab ipſa prorupit. Denique Adam in arce cum eſſet adhuc paradiſi conſtitutus, beatiſſimuſque beati orbis imperio potiretur; tamdiu felix, tamdiu inexterminabilis vixit, quamdiu imperata rega-
Cap.3. lis edicti continuit. At ubi ſiniſtro conſenſu invidi [16] ex lubricitate ſerpentis eſt impatientiam mutuatus, ſacræque arboris pomum male dulce delibavit; lacrimas reperit, dolores & gemitus, ſpinas & tribulos ſibimet comparavit; ultimoque ſudore turbatus, poſteris hereditatem indigeſtæ mortis, quæ homicidium mox peperit, dereliquit. Denique nec mora eſt. Impatienter fraterni invidus mu-
Cap.4. neris in fratris Cain anhelat exitium; & Deo ſpectante negotium [17] parricida eſt: nec ejus ſaltem coercentis voce comprimitur, ſed eo magis ac magis inſtat, donec effuſione ſanguinis conceptum piaculum duplicetur. Miratur orbis vacuus ſe duobus anguſtum. Mirantur elementa hominem, qui factus ſit ad imaginem & ſimi-

ADNOTATIONES.

tibus Mſ. Rem. *arduus volatilibus*; Pomp. & edit. Ven. *arduis volatilibus*.

14 *Gradatus* apud Plinium l.13.c.4. pro eo quod in graduum formam diſtributum eſt. Piſces itaque aliqui, perinde ac grues, ducem quemdam ſecuti, ſecundum ætatis gradus in cunei figuram ab uno loco ad alium pro temporum viciſſitudine tranſeunt.

15 *Animum* reſtituimus ex Mſſ. & edit. Ven. Aliquanto poſt in Mſ. Zen. *factus improvidus* pro *actus improvidus*. Infra *totus concitus*, vel *concitatus* pro *totus concitans* quiſpiam malit; ſive *totum concitans*, *vel totum* ſumtum pro *omnia*, ut apud Auctorem frequens eſt.

16 Mſ. Pomp. *&* *lubrici ſerpentis*. Inferius pro *mox peperit* quatuor Mſſ. & edit. Ven. *mox ut peperit*.

17 Frequentius apud Scriptores Cain *fratricida* appellatur, ut probat Baluzius num. 14. in librum Cypriani de bono Patientiæ. At *parricidæ* nomen late patere oſtendit illud Hieronymi in dialogis adverſus Pelagianos, ubi parricidam vocat eum, qui cum hominem de morte liberare queat, non liberat. Ad necem vero fratri inlatam ſignificandam idem nomen traductum patet ex Ambroſio epiſt. 30. num. 2. & aliis Patribus, qui Abſalon, vel Cain ſimiliter *parricidas* vocarunt. Quin Cic. pro Cluentio cap. 11. *fraternum*

& ſimilitudinem Dei, poſſe jugulari, & hoc a fratre. Erubeſcit
rudis terra pio ſanguine [18] impiata. Solus Cain exſultat infelix; [19] &
quod teſte caret, putat ſe caruiſſe facinore: quem Deus vidit, quem
conſcientia redarguit, quem fratris ſanguis accuſat. Quid [20] impa-
tientium Sodomorum? Ubi inlicite viri opprimebantur a viris, *Gen. cap. 19.*
prodigioſæ libidinis ignes ignis [21] divinus incendit: inteſtinique faci-
noris fœdus, quo infeliciores ſubactis, infami haſta perſequentes,
hoſpitum terga depopulabantur, e cælo imber ſuſus a Domino,
flammis & ſulphure armatus, pœnali procella delevit. Judæi con-
cionibus tument; altaria divina cum venerantur evertunt: varia
cæde Prophetas elidunt: Moyſen amore nimio lapidare conantur: *Exod. 14. 10.*
adverſus Dominum ſemper ingrati variis molitionibus pugnant, mul-
tiſque Diis, ac regibus ſervire geſtiunt, qui uni Deo per impatien-
tiam ſervire minime potuerunt.

IV. Sed impatientiæ hactenus exempla prolata ſint; neque enim
eſt ſtudioſe, ut arbitror, memorandum, quod optaveris compe-
ſcendum; maxime cum ejus natura ſit talis, ut numquam more-
tur in propriis, ſed in publicum tota diffuſa ſit: diffamationibus
vigeat: huc atque illuc æſtuans varie cæca prorumpat: victa ſit
autem, ſi diſſimulatio celebritatem ejus obſcuret. Nunc ad patien-
tiæ revertamur virtutem, quæ majoribus noſtris [22] illuſtri virtute
perennem gloriam peperit & ſalutem. Abel ideo martyr, quia ju- *Matth. 23. 35.*
ſtus; ideo juſtus, quia patiens; a quo pati martyres didicerunt, *Gen. 3.*
patiendo libenter, quod non merentur. Noe cataclyſmum, quo *Gen. 6. & 7.*
omnis caro funditus deleretur, denuntiante Deo, imminere per mo-
menta & credit & timet: arcamque, cum ſuis ut ſalvus foret,
quam juſſus eſt facere, non præcipiti feſtinatione compingit: nec
tantum munus quaſi [23] præſumtor, aut demens rapit, ſed patien-
ter ædificat, patienter exornat, patienter variis animantibus re-
plet. Quando ingredi jubeatur, quando januam claudere, patien-
ter exſpectat; dignus evadere, qui in tanto orbis metu non feſti-
navit evadere.

V. Nunc mihi Abrahæ memoranda eſt mira illa tentatio, quæ *Gen. 22.*
eum aut ſacrilegum fecerat, ſi contemneret Deum, aut crudelem,
ſi oc-

ADNOTATIONES.

um parricidium appellat. Item S. Zeno tract. 7. num. 4. de David ait: *Parricidalibus filiis parcit*.

18 *Impiati thalami facinore*, Seneca Hippolyt. verſ. 1180. *Me impiatum*, Apulejus lib. 5. Metam. Utrobique *pollutum* ſonat.

19 *Et* ſuppletum ex Mſſ. Rem. Pomp. Vat. Zen. & edit. Ven.

20 Legeret fortaſſe quiſpiam *impatientiam Sodomorum*. Sed ſubaudiri poteſt *meminerim*, quod verbum cum genitivo commode jungitur.

21 In editis erat *divinitus*.

22 Mſſ. Pomp. Vat. & edit. Ven. *illuſtris*. Poſtea pro *quia juſtus* Mſ. Vat. *quia illuſtris & juſtus*.

23 *Præſumtor* apud Tertullianum *de Pœnitentia* cap. 6. Ammianum Marcellinum 26. 8. Sedulium num. 4. & ſignificat

ſi occideret filium ; niſi quadam ſingulari ac vere divina patientia
Rom.4.18. inter religionem pietatemque negotium temperaret , in ſpe non denegans Deo, quod contra ſpem acceperat a Deo. Igitur Iſaac ſibi dulciſſimum filium, Deo victimam dulciorem, contemnit, ut ſervet ; deſtinat jugulare, ne jugulet, ſecurus illo ſe non poſſe diſplicere facinore, quod Deo gerebatur auctore. O novum ſpectaculum, ac vere Deo dignum ! in quo definire difficile eſt , utrum ſit patientior ſacerdos, an victima . Non percuſſoris, non percutiendi claudicat color : non membra tremore vibrantur : non demiſſi, non torvi ſunt oculi. Nemo rogat , nemo trepidat, nemo ſe excuſat ; nemo turbatur, ne vere ſit parricidium. [24] Ille lignum, quo inuratur, ſibi præportat ; ille aram ſtruit. Ille exſerit gladium, ille cervicem uno voto, una devotione; ne quid profanum ſit, diligenter, ac patienter geritur, quod ab altero celebratur. Sub tanto, non dicam, humanitatis, ſed potius ipſius naturæ metu læti ſunt. Soli cedit affectus pietati , pietas religioni; favet utriſque religio. Medius ſtupet gladius nullo impedimento ſuſpenſus, mactatione terribili gloriam ſe præſtitiſſe, non crimen. Quid hoc eſt ? Ecce immanitas in fidem, & ſcelus tranſit in ſacramentum : parricida incruentus redit, & qui immolatus eſt , vivit. [25] Ambo ſibi gloria, ambo claritatis exemplum, ambo Dei cultus admirabile ſæculis teſtimonium. Felix orbis fuerat, fratres, ſi omnes ſic fierent parricidæ.

Gen.27. VI. Jacob per patientiam & benedictionem lucratus [26] & fratrem: dat iracundiæ locum ſecurus, ut redeat domum: patri commendat , ſenſim mitiſque diſcedit, ut probet ſe & meruiſſe & non ambiſſe, quod meruit . Ac ne quis hanc patientiam timiditatis nomine obſcuret, in ducendis quoque uxoribus talis eſt condi-
Cap.29. tio. Libens excipit : prolixa tempora obſervat : omnia ſoceri libens tolerat imperata : qui ſi eſſet impatiens, aſtu circumſcriptus, pro Rachel poſtmodum tempore numquam reparato ſerviret. Simili-
Cap.37. ter Joſeph patiens invenitur, [27] e paſcuo cum a fratribus rapitur, pa-

ADNOTATIONES.

cat eum, qui ante tempus aliquid capit, ſeu prærripit.

24 In Mſ. Pomp. deerant verba, *Ille lignum, quo inuratur, ſibi præportat*; *ille aram ſtruit:* in margine antem ſequenti periodo ſubjicienda notantur poſt verbum *celebratur*. Hoc loco inſerta ſunt in editis, ſed perperam, cum prius ara conſtructa tuerit, quam a patre gladius exſereretur. Igitur auctoritatem Mſ. Rem. ſecuti, ſuum in locum ſententiam reſtituimus.

25 In Ven. editione, *Ambo igitur gloriæ claritatis exemplum*.

26 In editis & Mſſ. pleriſque *lucratus eſt : &* vero pro *eſt* docuit Mſ. Rem. & melius ; nam Jacob per patientiam lucratus vere eſt, non fratrem ſolum, ſed & benedictionem & fratrem.

27 Mſſ. Rem. Tol. & Vat. *e paſcua*, ceteri *e paſcuo*. *Paſcuum* apud Columellam 3. 14. *paſ. ua* vero apud Tertullianum Apolog. cap. 22.

28 Cum

patiens, cum in puteum demittitur, patiens, dura cum [28] haſta diſtrahitur, patiens in carcere, in regno patientior, patientiſſimus, [29] de- *Cap,39.* ſideratos cum fratres agnoſceret: & ubi jactantia ſe non poteſt *C.42. & 43.* continere, poſitus in honore continuit. Cæleſtis profecto eſt iſta patientia, quam a ſuo ſtatu non ærumna, non felicitas, non affectus potuit commovere.

VII. Adverſus Job diabolus, qui non fertur blandus, æſtimare *Job cap. 1. & 2.* licet, quid moliri potuerit incitatus; maxime cum a Deo acceperit facultatem, ut atrocitatis inveteratæ in examen juſti, quibus poſſit armis, quibus poſſit viribus, niteretur. Igitur novum ac pene incredibile committitur prœlium. Ultra morem diabolus pugnat, ſed Job diſſimulando plus pugnat. Ille ejus magnum atque *Cap. 1.* opulentiſſimum cenſum uno momento diſperdit: cohortemque florentiſſimam dulcium liberorum, atrociſſimo impulſu, tectis parietum cum ruina confuſis, nimia crudelitate feſtinus ſepelit ante quam jugulet. Ipſum poſtremo, quem divitiis exſpoliaverat magnis, magnis veſtit ulceribus, quibus inſuper vermes immittit edaces, ut in *Cap.2.* tormenta morientis cum homine adventitium vulnus inquilino vulnere finiretur. At Job cunctis viribus adverſæ partis exſpectatione *Cap.42.* placida profligatis, in ſemet fortior nimis, omnibus, quæcumque deleverat bellum, recuperatis in melius, felicitatis priſtinæ ſtatum diſſimulando non perdidit, ſed mutavit. Heic ego patientiam Domini memorare non [30] audeo, ne quam Deus inter homines deputatus patiatur injuriam; idonea laus enim non eſt, [31] cui principatum adimit peræquatio. At cum omnes omnino memorati, omneſque felices ejus dono ſint tales, contumelia eſt laudare Dominum, cujus condigne laudare non queas ſervum.

VIII. Sed o quam vellem te, ſi poſſim, rerum omnium regina patientia, magis moribus concelebrare! Scio enim, quia libentius in tuis moribus, tuis fundamentis, tuiſque conſiliis, quam in alienis nudiſque ſermonibus conquieſcis, neque tantam in multiplicandis virtutibus laudem ponis, quantam in [32] finiendis. Tu virginitati præſtas, ne flos ejus ullo morbo, ullo tempore defloreſcat. Tu variarum ſemper in tempeſtatum crebris turbinibus [33] conſtitutæ fidiſſimus viduitatis es portus. Tu ſanctiſſimo conjugali jugo ru-
di

ADNOTATIONES.

28 Cum quid publica auctione venderetur, erigebatur haſta, in quam rem vide ſingularem diſſertationem Junii Rabirii *de haſtarum & auctionum origine* apud Grævium tom. 3. pag. 19. Itaque Joſeph haſta diſtractus dicitur, quod auctione quadam plus nfferenti divenditus ſit.

29 Mſ. Tolent. *deſideratus*.

30 Mſ. Vat. *audebo*.

31 Mſ. Pomp. *cum principatum*.

32 In Vita Zenonis, quam adnotat. 1. laudavimus, *fruendis* legitur.

33 Ita ex eadem Vita, cum alibi ſit: *conſtituta fidiſſimus miſerandæ viduitatis es portus*. Vitæ lectio maxime congrua magis adriſit.

34 Ea-

di cervice [34] ſubeuntes , in niſum laboris , [35] vel amoris æqualem , retinaculis blandis, quaſi quidam peritus auriga, componis. Tu amicitiam idem velle atque idem nolle docuiſti . Tu ſervituti unica ac fortiſſima conſolatio ſæpe libertatem paris. Tu paupertati præſtas , ut habeat totum ſui contenta , cum ſuſtinet totum . [36] Tu Prophetas provexiſti : Chriſto tu Apoſtolos glutinaſti. Tu [37] quotidiana martyrum & mater es & corona . Tu murus fidei , fructus ſpei , [38] amica caritatis . Tu [39] ſpecialiter omnem populum , divinaſque virtutes , quaſi crines effuſos in unius verticis nodum , honorem decoremque conducis . [40] Felix , æternumque felix eſt , qui ſemper te habuerit in ſe . [41]

TRA-

ADNOTATIONES.

34 Eadem Vita addit *binos ſubeantes*. Porro *ſubire jugo* cum dativo, ſicut apud Ovidium lib. 4. de Ponto eleg. 15. *ſubire animo*.

35 *Vel* copulativa particula hoc loco videtur poſita pro ϗ, quem ad modum lib. 2. Æneid. verſ. 769. & lib. 1. Livii cap. 42. & alibi apud alios probatioris ævi Scriptores .

36 Mſſ. Tolent. Pomp. & Vat. *Tu Prophetas provexiſti a Chriſto. Tu Apoſtolos* &c. Mſ. Zen. & Vita : *Tu Chriſto Apoſtolos* &c.

37 De hujuſce loci interpretatione, quo perſecutiones Zenonis ævo viguiſſe inſinuatur , multa diximus diſſert. 1. c. 2. §. 8. & non nulla etiam attingemus adnot. 19. in tract. 27. lib. 2.

38 Mſſ. Tolent. Vat. *anima*.

39 *Specialiter* legitur in Appulejo de Mundo & apud Columellam lib. 3. cap. 9.

40 In Vita *Felix eſt , qui ſemper te habuerit , in ſe* .

41 Non nulli Mſſ. libri & editio Ven. claudunt cum *Amen* . Mſ. Rem. apponit ſeparatim, *Sancti Zenonis Epiſcopi*.

b In

Digitized by Google

TRACTATUS VII.

De [1] *Humilitate*.

I. Sapientes [2]; ut videri volunt, Græciæ viri, præter ceteros curioſi, otioſo negotio cor ſuum, ultra quam licitum eſt, argumentis inſolentibus extulerunt. Hi, cum adſcendunt verbis in cælum; cum Deum perſuadent hoc eſſe, quod volunt; cum adſimulant ſe noſſe rerum naturæ ſecreta; cum ſtellis nomina, Soli labores imponunt; cum errores ſuos lunari circulo adſcribunt; cum ingenii ſui carmen coli vel maxime cupiunt; ſic ſe, & alios perdiderunt: nam [3] mutato nomine & cultu, quaſi promota ſit ſomniis, illas ſcholares calumnias Dei uſque ad Eccleſiam tranſmiſerunt.

ADNOTATIONES.

1 In edit. Ver. & ſequentibus duplex huic tractatui titulus præfigitur, primus *Sermo primus de Pſalmo* 130. ſecundus *de Humilitate*. Hic alter tantum titulus in Mſſ. & edit. Ven. reperitur, nec non apud Jo: Presbyterum Veronen. & Guillelmum Paſtrengum. Ille autem primus a Veronenſibus editoribus idcirco adjectus fuiſſe videtur, quod non nulla heic inſerta animadverterint ex altero tractatu in pſal. 130. quem illi quidem Zenonis, nos autem Hilarii fetum eſſe ex ejuſdem Commentario in pſalmos excerptum in præfatione ad Appendicem oſtendemus. Hunc autem unum tractatum, *de Humilitate* inſcriptum, Zenoni vindicandum nihil ambigimus, ut nihil obſtet, ſi ex illo Hilarii tres, vel quatuor ſententiæ partim iiſdem, partem aliis verbis heic repetitæ legantur, cum id nihil probet aliud, niſi S. Zenonem Hilarii ſermonem, vel Commentarium vidiſſe, & non nulla, ſuis locis mox indicanda, huc tranſtuliſſe, quem ad modum ex Lactantio in tract. 3. *de Juſtitia* quædam traduxiſſe notavimus. Vide plura diſſert. 1. cap. 1. §. 2.

2 Sapientes Græci, qui heic nominantur, ſunt philoſophi præſertim Græci, e quibus philoſophandi ratio ad Romanos tranſiit. Hi enim apud SS. Patres male audiere, quod ex philoſophorum placitis pleræque hæreſes ortum habuerint. Lege inter cetera Tertulliani librum de Præſcriptionibus, cujus caput ſeptimum in eo totum verſatur, ut philoſophiam hæreſeon eſſe originem ſuadeat. Hæreticorum alii ex Stoicorum, alii ex Pythagoreorum, alii ex Platonicorum, plerique ex Peripateticorum ſcholis prodiiſſe feruntur. Vide Launojum de *Varia Ariſtotelis Fortuna*, ubi plura Patrum teſtimonia adverſus Ariſtotelicam præſertim diſciplinam collecta invenies. In tanto Patrum adverſus Ethnicam philoſophiam odio nihil mirum, ſi S. Zeno heic & alibi philoſophos perſtringat; cum potiſſimum ſuo ævo Ariani philoſophia plurimum abuterentur, ut innuimus diſſertatione 2. cap. 2. Præter philoſophos noſter Auctor tangere videtur etiam poetas (quamquam poetæ olim fere iidem ac philoſophi) quorum memorat *carmen*, ſeu poeticas fabulas, in quibus de Diis Deabuſque differentes, errorum venena carminis dulcedine illinita in animos hominum facilius inſtillarunt.

3 Ariani quidem heic innuuntur; qui enim philoſophi nomine & cultu mutato ſuas ſcholares calumnias, ſeu deceptiones & argutias in ſcholis philoſophorum genitas in Eccleſiam tranſtulere, Ariani profecto ſunt: & horum tractatibus cum quæreretur fides, ut tract. 1. num. 2. & alibi Zeno tradidit; verum fiebat, quod ſi cui cum iſtis libuiſſet inſanire, *Deus illi non colendus eſſet, ſed quærendus*. Paullo poſt in iis verbis, quæ ad Eccleſiam referuntur, *quaſi permota ſit ſomniis*, verbum *ſit* abeſt a Mſſ. Tolent. Pomp. Sparav. Zenonian. & edit. Venet. ſed perperam.

ſerunt, ut in ipſa quoque, ſi inſanire cuiquam libeat, Deus illi
non colendus ſit, ſed quærendus. Quod nunc faciunt infideles, de
quibus Scriptura divina quid pronuntiet, audiamus: cujus iſta ſunt
Pſ. 11. v. 1. verba: *Deminuerunt veritatem a filiis hominum. Vana locuti ſunt*
& ſeq. *unuſquiſque ad proximum ſuum: labia doloſa, in corde locuti ſunt*
mala. Diſperdat Deus univerſa labia doloſa & linguam magnilo-
quam. Qui dixerunt, linguam noſtram magnificabimus, labia no-
ſtra [4] *a nobis ſunt: quis noſter Dominus eſt?*

II. Hanc ſuperbiam Propheta tumidi cordis evitans, ſic inquit
Pſ. 130. 1. ad Dominum: *Domine non eſt exaltatum cor meum*; cum ſcriptum
1. Reg. 16. ſciat: [5] *Homo videt in facie, Deus in corde*. Nonne injurioſum,
vel ſupervacaneum putabitur, Deo indicare quod noverit? Abſit.
indicat ille, ſed nobis; quos cupit, quod facit ac prædicat, imi-
tari. Ergo inquit, *Non eſt exaltatum cor meum*, docens [6] optimum
Pſ. 50. 29. eſſe ſacrificium Deo cor contribulatum. Quapropter, fratres, efſe-
rendum non eſt proſperis rebus, ſed timore Dei intra manſuetudi-
nis metas verecundiæ freno cohibendum: ut poſſimus merito me-
Pſ. 33. 18. reri, Scriptura quod dicit: *Proximus eſt Deus contribulatis corde,*
& humiles ſpiritu ſalvabit. Sed & Dominus ipſe nos pio promiſſo
Matth. 11. quid hortetur, accipite. *Venite*, inquit, *qui laboratis & onerati*
v. 28. 29. *eſtis, & ego reficiam vos. Tollite jugum meum ſuper vos, & diſcite*
a me, quia mitis ſum & humilis corde: & invenietis requiem ani-
mabus veſtris. Deus noſter, fratres, humilis corde eſt: & ineffa-
bilis [7] ejus illa ſapientiæ ac virtutis poteſtas intra [8] hominem ſu-
ſceptum jacet magis admirabilior, quia tantus eſt & talis. Et
homo curioſus cor ſuum extollit, conaturque ejus comprehendere
altitudinem, cujus non ſequitur humilitatem?

Pſ. 130. 1. III. Sequitur, ac dicit: *Neque elati ſunt oculi mei*. Oculorum
pejor eſt cauſſa: quia exaltatio cordis ad paucos pertinet, oculo-
rum elatio ad omnes; de quibus Joannes diſcipulis quid prædicet,
omni-

ADNOTATIONES.

4 A Mſſ. Pomp. & duplici Zen. præpoſitio *a* abeſt.

5 Eadem plane eſt interpretatio in tribus Gaudentii codicibus Serm. 11. p. 140. edit. Patav. an. 1720. quam Paullus Galeardus Canonicus Brixianus curavit. Vide ibidem adnot. 3.

6 Apud Hilarium: *Optimum enim ſacrificium Deo cor contribulatum. Non cor ſecundis rebus efferendum eſt, ſed Dei metu intra manſuetudinis fines humilitate cohibendum*. Hæc prima & potior, quam Zeno imitatus eſt Hilarii ſententiam, quæ tamen non omnino ad verbum deſcripta dici poteſt. Poſt pauca in tractatu Zenoniano, ubi legitur *ipſe nos pio* Mſ. Pomp. habet *ipſe pio: hortetur* autem pro *hortatur* ex eodem Mſ. ſcripſimus.

7 In Bibliotheca Patrum, & exinde Deſiderius Heraldus in animadverſionibus ad librum 2. Arnobii pag. 113. pro *ejus* legit *vis*, quam vocem ſi Mſſ. probarent; textui inſeruiſſemus.

8 *Hominem ſuſcipere* pro humanitatem ſuſcipere plures Patres ante Neſtorii hæreſim dixere & non nulli etiam poſt, de qua formula ſatis præfati ſumus diſſ. 2. c. 3.

9 In

Digitized by Google

omnibus eſt in [9] uſu. *Nolite*, inquit, *diligere mundum, neque ea, quæ in mundo ſunt. Si quis dilexerit mundum, non eſt caritas patris in eo: quoniam omne, quod in mundo eſt, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi*: his enim auctoribus concipitur, his ducibus geritur, his miniſtris impletur, quidquid quotidie concupiſcentia, ambitione, avaritia ardet in ſæculo. Quare utraque ſunt vana: quia & cordis exaltatio nullos fructus invenit, & oculorum extollentia de alio in aliud elata, quidquid viderit, mobilitate fugaci ſtatim deperdit. 1. Joan. 2. v. 15. 16.

IV. [10] Dehinc ſequitur: *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus ſuper me*. Magna eloquia Dei ſunt; ipſe mirabilis in excelſis. Cum in periculis eſſet, ſi in his Propheta non [11] ambularet; quomodo bonum inſuper ſibi opus adſignat ab illis recedendo, in quibus oportuerat ambulari? Prioribus, fratres, poſteriora reſpondent: de rebus enim loquitur ſæcularibus. In magnis & mirabilibus ſe dicit non ambulaſſe, utique non Dei, ſed in illis, quæ magna ab hominibus hoc putantur in ſæculo. At cum addidit, *Super me*, oſtendit numquam ſe elatum fuiſſe, cum poſſet: nulli enim facilius efferuntur, niſi quos inopinati honoris culmen extollit. [12] David quippe humilis, abjectus, ignobilis ſui jacebat in domo patris, oves ſemper paſcendo, propemodum peregrinus, innocens cum innocentibus deputatus. Hic placuit Deo, unctus in regem, ſpiratus in vatem: non inſoleſcit in regno: [13] obumbrat neminem prophetæ terrore: injurias ſuas non exſequitur regia poteſtate: odientes ſe diligit: inimicis [14] parcit: parricidalibus filiis ignoſcit: perſecutorem Pſ. 130. 2.

rem

ADNOTATIONES.

9 Edit. Patav. repugnantibus Mſſ. & ceteris editis, *in viſu*.

10 Hic alter eſt locus, in quo Auctor Hilarium, aliis tamen plerumque verbis aliaque ſyntaxi, imitatus videtur; ſic enim apud Hilarium: *Dehinc ſequitur; Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus ſuper me. Magni periculi res eſt, ſi in modicis ambulamus, & ſi non in mirabilibus demoramur. Magna eloquia Dei ſunt; ipſe mirabilis in excelſis eſt: & quomodo tamquam bonum opus de ſe propheta præfert, quod in magnis & in mirabilibus non ambulet?*

11 Contextus perſuaſit, ut *ambularet* ſcriberemus ex Mſ. Tolent. & edit. Patav. cum in ceteris & Mſſ. & editis legatur *ambulet*.

12 Tertiam hanc ſententiam ita effert Hilarius. *David enim & propheta & Rex, erat humilis antea & abjectus, neque convivio patris ſui dignus, ſed Deo complacuit: unctus in Regem eſt, adſpiratus eſt in prophetam. Non inſoleſcit in Regno, non odiis commovetur, perſequentem ſe amat, inimicorum mortes honorat, inceſtuoſis, & parricidalibus filiis parcit. Imperator contemnitur, pater læditur, propheta vexatur: ultionem non ut propheta orat, vindictam non ut pater ſumit, contumeliam non ut Imperator exſequitur*. Viden' quanta apud Zenonem & verborum & ſtili mutatio?

13 Hic locus Sparaverium turbavit, qui legere maluiſſet, *neminem profecto terrore*; *obumbrat* vero quid ſit, ſe non adſequi profeſſus eſt. At Zeno aliis verbis exprimere voluit illa, quæ recitavimus ex Hilario, *ultionem non ut propheta orat*; unde *prophetæ* nomen haudquaquam eſt immutandum. *Obumbrat* autem *terrore* eſt terrore circumfundit, terrorem ingerit.

14 Mſſ. Urb. Zen. & Pomp. *pepercit*. In hujus poſtremi margine emendatum *parcit*, quod in ceteris Mſſ. & editis legitur.

rem ſuum, & , quod magis eſt, Regem aliquotiens a Deo in manus traditum ſibi, mavult ſemper timere, quam occidere : inverſo gratus officio, Deo, Dei munus retinendo, placiturus. Rex manſuetus : pater pius : propheta modeſtus : totum poteſt : a toto diſſimulat : magnis ac mirabilibus ſæculi non immutatur : mitem humilemque retinet ubique paſtorem.

V. Poſt adjecit : ***Si non humiliter ſentiebam , ſed exaltavi animam meam*** . Videamus , ne forte Propheta ipſe ſe impugnet exaltando animam ſuam , qui cor ſuum ſe non exaltaſſe gloriatur . Non ſibi repugnat , ſed oſtendit animæ eſſe ſublimitatem ſuperiora viciſ-
Matth. 23. 12. ſe : quia , qui ſe exaltaverit , humiliatur , & qui ſe humiliaverit , exaltatur : animæ enim depreſſio cor elatum eſt : cor cohibitum promotio eſt animæ . Hujus rei teſtes ſunt nobis duo homines pro-
Luc. 18. pheticum [15] carmen ſuis actibus exponentes , Phariſæus & Publicanus Dei ſtantes in templo . Phariſæus inſulſe manus tendit in cælum , quæ cædis ſæpe , ſæpe miniſtræ ſunt rapinarum . Oculos impudenter extollit , quorum lenocinio mundus inſelix eſt . Intonat lingua , [16] caret quæ numquam veneno ſerpentis ; & , quod omni eſt majus inſania , Deo ſe laudat . Publicanus autem non [17] membratim Deum , ſed totus exorat : quia timore totus eſt humilis , ſua
Matth. 15. 19. peccata conteſtans , ſecundum Domini dictum , [18] a quo procedunt univerſa genera peccatorum , pectus crebro percutiens , quodam modo cor ſuum manu verecunde caſtigat , poſtulatque tantum veniam delictorum taciturnitate , non voce . Quorum quis quid ſit conſecutus , accipite . Qui totum ſibi ipſe promiſerat , inanis : qui nihil præſumſit , juſtificatus de templo diſceſſit . [19]

TRA-

ADNOTATIONES.

15 *Carmen propheticum* vocatur pſ. 130. de quo hactenus ſermo factus fuit.

16 Edit. Ven. & Mſ. Pomp. *caretque* , ſed male ; cum non ad *Phariſæum* referatur ſententia , ſed ad *linguam* , quæ idcirco numquam carere dicitur veneno ſerpentis, quod ſerpentis lingua in Evam virus transfuderit : quo ſi ſpectare credantur hæc Zenonis verba (ut probabile quidem videtur) jam placebit Sparaverii emendatio, qui in ſuperiori ſententia pro *in flore* ſupponendum cenſuit *infelix* , ac ſi S. Antiſtes Evæ culpam reſpexerit oculorum lenocinio promotam , ex qua mundi infelicitas derivata eſt . Ita ſane ſcripſimus in textu, cum τὸ *in flore* æquum ſenſum non reddat . Syntaxis porro *caret quæ* Zenonis propria , ut tr. 3. n. 2. *utræque cujus exaggerare opulentiam* , tr. 4. n. 5. *quavis verſutia qui fallitur numquam* &c.

17 Ideſt non ſolis manibus in cælum ſublatis , non oculis & lingua tantum , ut Phariſæus animo ſuperbe ſentiens ſactitabat , ſed toto & corpore & ſpiritu Deum ſibi propitium humiliter precabatur.

18 Relativum *a quo* , non ad *Dominum* refertur , ſed ad *cor* , poſterius licet nominatum , *a quo* quidem *ſecundum Domini dictum* Matth. 15. verſ. 19. *exeunt cogitationes malæ* &c. Itaque hic locus ſic conſtruatur : *Percutiens crebro pectus , manu verecunda caſtigat quodam modo cor ſuum , a quo ſecundum Domini dictum univerſa genera peccatorum procedunt , & poſtulat &c.* Textus rara ſyntaxis cum aliena ab Hilario eſt, tum perſpicue Zenonem præfert . Paullo poſt *omnia* pro *univerſa* in Mſ. Urbin.

19 Mſ. Pomp. addit *Amen* . In Mſ. autem Rem. hæc clauſula præterea legitur : *Explicit de humilitate tractatus S. Zenonis feliciter* .

1 Ex

TRACTATUS VIII.

De [1] *Timore*.

I. TImoris quidem, fratres dilectiſſimi, vocabulum eſt unum; ſed accedente ratione timor diſcernitur a timore: fiunt enim duo; unus Dei, alter, qui naturæ ſit: naturæ, in homine naſcitur: Dei [2] autem & diſcitur & docetur; quia non in trepidatione, ſed in doctrinæ ratione conſiſtit; ſicut ſcriptum eſt: *Venite* Pſ.33.12.
filii, audite me: timorem Dei docebo vos. [3] Naturalis ergo non diſcitur, ſed impulſu nobis noſtræ infirmitatis occurrit: [4] quia non artis eſt timere, quod metuas; metuis autem, quod tibi nolis accidere. [5] Exſiſtit quippe diverſis ex modis, cum aut exæſtuat aliquo reatu conſcientia: aut cum hoſtilis imminens manus gladio ſalutem premit: aut cum [6] viantis itineri erectus in morſum, ardentibus ſquamis incenſus, tumidus ſe ſe anguis opponit: aut dorſa fugientis, affectans cædem, vicino fremitu ferina rabies onerare tentaverit: vel cum amiſſis gubernaculis inter compugnantes fluctus ac flatus gemens parturit carina naufragium. Inter hæc omnia deterior eſt conſcientiæ timor, quia, quæ diximus & alia his ſimilia, cum [7] paſſibilitate ſui tranſeunt; timor conſcientiæ non deletur.

II. Nunc videamus, intelligendum quemadmodum nobis ſit, Propheta quod ait: *Beati omnes, qui timent Dominum*. Si omnes, Pſ.127.1.
qui timent Dominum beati ſunt, non beatus eſt nullus: quia nulla gens eſt, nulla ſunt pecora, animantium denique nulla natura, quæ

ADNOTATIONES.

1 Ex Hilarii commentario in pſal. 127. aliquot ſententiæ a Zenone in hunc tractatum conjectæ ſunt, alio tamen ordine & locutione plane Zenoniana, quæ quantum ab Hilarii ſtilo diſtet, ex ipſa comparatione ſententiarum, quæ ex Hilario ſubjecturi ſumus, quiſque facile intelligat.

2 S. Hilarius poſt recitatum verſiculum pſalmi, *Venite filii audite me, timorem Domini docebo vos*, hæc ſubjicit: *Diſcendus ergo timor eſt, quia docetur; non enim iter ore, ſed in ratione doctrinæ eſt*. Hinc Zeno præſentem ſententiam alium in locum translatam derivavit.

3 Hilarius ante memoratum pſalmi verſiculum ſimilia habet; de timore enim naturali loquens, ait: *Hic ergo timor non docetur, ſed ex naturæ infirmitate occurrit*.

4 Duplex membrum, quod ſequitur; duobus ſejunctis locis apud Hilarium eſfertur; primum ſic; *Neque enim quid timendum ſit diſcimus*: alterum vero ſic *metuentis eſt id perpeti, quod ſibi nolit accidere*.

5 Preſſius apud Hilarium: *Exſiſtit autem & commovetur in nobis de reatus conſcientia, de jure potioris, de impetu fortioris, de ægritudinis caſu, de feræ occurſu, de omnis mali paſſione*. Quanto luculentius hæc omnia explicantur a Zenone, & ſtilo quidem, qui vividum Auctoris ingenium palam refert.

6 *Viantium* apud Solinum cap. 42. & Appulejum Floridor. initio.

7 *Paſſibilitate* ſcripſit Arnobius lib. 2. pag. 62.

8 Ali-

quæ non timeat Deum.[8] Cum gravamur rumpentibus ſonis, concuſſis undique cardinibus; cum præter morem terrifico fragore intonans conerepat cælum; cum inter cæcas pinguibus conductas nubibus tenebras, erebræ micantes curvis ignibus flammæ intercepti diei lumen[9] incunctanter adſimilant; cum ardent plura fulminibus; cum terra vel tremit, vel hiatu ſe recipit in ſe; nullus heic beatitudinis locus eſt, ubi non devotionis, ſed neceſſitatis eſt, quod timetur. Itaque audiamus Scripturam, quid dicat, cujus iſta ſunt mo-
Deut. 10. 12.13. nita: *Et nunc Iſrael quid Dominus Deus tuus poſtulat a te, niſi ut timeas Dominum Deum tuum, & ambules in omnibus viis ejus, & diligas eum, & cuſtodias præcepta ejus ex toto corde tuo & ex tota anima tua,*[10] *& bene ſit tibi?* Videtiſne hunc timorem nobis neceſſarium?[11] qui in Dei amore conſiſtit; qui voluntate ſua ſe parit; divinæ legis agnitione conſtruit decorem; ad omnia genera virtutum intrepidus[12] corrigit; præceptis omnibus fideliter obtemperat; inchoatus innocenter vivit; juſtitiam pereolit; ſine fine ſtudet timere, ne quid præter Deum, quem diligit, timeat.

Dan. 14. III. Denique hujus ſuffragio Daniel populis terribilem Inermis draconem necat: leonibus objectus in periculo prandet, qui ſolet
Jon. 1. & 2. extra periculum jejunare. Et Jonas timens Dominum ſpontaneum non timet adire naufragium: ceto inhiante miſerabilius ſepelitur, quam præcipitatur; & tamen litus, quo tendebat, invenit ante, quam videat: felix magis ſepulcro, quam navi. In oratione mons
Matth. 14. v. 25. 30. tremit: monti, non Apoſtolis trepidatio eſt. Petrus æſtu marino fertur non naufragus, ſed viator: timet profundum intercipere non timen-

ADNOTATIONES.

8 Aliquid ſimile habet paucis item verbis Hilarius. *Nam ſi ideirco Deus timendus eſt, quia plura fulminibus arſerint, tonitru proſtrata ſint, terræ nunc motu conciderint, nunc hiatu recepta ſint, nullum fidei meritum in timore eſt, qui ex terrore accidentium commovetur.* Conferatur nunc Zenonis & Hilarii locutio; & quis utroſque non plane diſtinguat, niſi is, cui non dicam vel Hilarii vel Zenonis ſtilus ſit plane ignotus, ſed legendi & intelligendi facultas deſit?

9 Tres Mſſ. *inconſtanter* ſcribunt.

10 Mſ. Pomp. *ut bene*; & poſt pauca *nobis neceſſario neceſſarium*, quod item legitur in Mſ. Vat.

11 Quæ heic S. Zeno una periodo commemorat, duplici & breviori Hilarius ſic: *Nobis autem timor Domini omnis in amore eſt, non in metu. Dilectionis autem noſtræ hoc proprium officium eſt, parere monitis, ſtatutis obtemperare, pollicitis confidere.*

12 Ita Mſſ. & editi, quos vidimus. In ſola edit. Patav. pro *corrigit* ſcriptum fuit *pergit*; qua autem auctoritate, latet. *Corrigo* autem idem quandoque eſt ac *dirigo*, cum quid minus rectum, vel in obliquum tendens dirigitur. Sic Plinius lib. 7. c. 20. *digitum corrigere*. Seneca in ludo de morte Claudii pag. 23. *curva corriget*. Auguſtus apud Macrobium Saturnalium 2. 4. cauſidico gibboſo petenti, ut ſe corrigeret, ſiquid male dictum excidiſſet, per jocum reſpondiſſe fertur: *Ego te monere poſſum, corrigere non poſſum*. Forte etiam legi poſſet *corripit* pro ſe ſe celeriter recipit.

13 Hunc

Digitized by Google

timentem : nec tamen in toto diſſimulat, ne per mare pedibus ſe ambulaſſe non credat. Adverſus [13] Theclam accuſator acerrimus linguæ exſerit gladium : cum ſuis ſibi miniſtris publicæ leges inſaniunt : ſtimulis acuitur [14] feritas in ferocitatem, & tamen hominibus mitior invenitur. Ne quid ſcenæ tam diræ humanitatis deeſſe videa-

ADNOTATIONES.

13 Hunc locum affert in Annalibus Cardinalis Baronius ad an. 47. num. 8. ut oſtendat acta S. Theclæ, quæ nunc circumferuntur, eadem eſſe ac quæ S. Zeno legit, eaque proinde eſſe diverſa ab illis, quæ a quodam Aſiæ Presbytero, ipſo convicto & confitente, conſtructa & nomine Paulli edita Tertullianus commemorat, quæque Gelaſius inter apocrypha retulit. Sed cum nihil affertur, quod hæc ab illis differre perſuadeat; tum vero S. Zenonis auctoritas (adde etiam & Ambroſii, qui inter Occidentales ejuſdem rei facit ſæpe mentionem, præſertim l. a. de Virgin. num. 30.) non omnino convincit. Nam Patres id quoque ætatis, immo etiam antiquioris, non numquam apocryphis uſi ſunt, ut patet inter ceteros de S. Ignatio martyre & Papia Hierapolitano, quorum primus in epiſt. ad Smirneos num. 3. locum allegat Evangelii juxta Hebræos, alter vero in libris de Interpretatione oraculorum Domini ab Euſebio laudatis lib. 3. cap. 39. hiſtoriam quamdam ex eodem Evangelio explanavit : de Zenone vero ipſe fatetur Baronius in Apparatu ad annales num. 7. obſtetricis fabulam tract. 8. lib. 2. memoratam ex apocryphis eum hauſiſſe, de qua ſuo loco plura adnotabimus. Illud potius obſervare malumus, quod etſi Tertulliano teſte de Baptiſmo c. 7. Aſiaticus ille Presbyter, Jo: Apoſtolo adhuc vivente, ſcripturam memoratam conſtruxit, unde ab eodem Apoſtolo de gradu motus fuit; tamen non idcirco quidquid de S. Thecla ibidem narratur, totum fictitium eſſe convincitur, ſed aliqua tantum, quæ a Tertulliano & Hieronymo in ea ſcriptura notantur. Neque enim credibile eſt, illum Presbyterum eo ſtultitiæ deveniſſe, ut ſub finem primi ſæculi, quo vixit, vel ſub initium ſecundi, tam celebre Theclæ martyrium auſus ſit totum confingere, nihil metuens, quin fictionis reus a quopiam convinceretur. Adde quod vix de quopiam martyre tam frequens & antiqua in Græcis præſertim Eccleſiis mentio, quam de S. Thecla, ut videre licet ex pluribus teſtibus, quos Jo: Erneſtus Grabius allegat tom. 1. Spicilegii Patrum ſæculi primi in adnot. ad acta Theclæ. Credibilene eſt tantam in Eccleſia S. Theclæ celebritatem cultumque primis quoque ſæculis exſtitiſſe, ſi quidquid de ea traditum eſt, id totum ab Aſiatico illo Presbytero, & publice quidem per Jo: Apoſtolum eam ob cauſſam damnato, confictum fuiſſet, quod commentum ex tam ſolenni damnatione omnibus patere debuerat; & non potius cognoſcendum eſt, Theclæ perſonam & martyrium non omnino fuiſſe conficta, ſed vera eſſe pleraque, quæ de illa traduntur, iiſque Aſiaticum Presbyterum uſum, *ſcripturam de periodo Theclæ & Paulli* conſtruxiſſe, in qua veris falſa quædam inſeruit a Jo: Apoſtolo reprobata. Quidquid id eſt, nulla de S. Theclæ martyrio acta exſtitiſſe videntur præter illa, quæ a memorato Presbytero lucubrata fuere, unde & iſtorum tantum habemus præter Græcum textum antiquiſſimam interpretationem Latinam, quam ex Bodlejano codice laudatus Grabius edidit. In hac quidem, ſicut & in Græco textu, continentur quæcumque de ipſa martyre afferuntur a Patribus (qui a reprobatis tamen abſtinent) exceptis paucis, quæ in aliam rationem a Zenone recenſentur, ut ex ſubjectis adnotationibus patebit; quæ nihilominus non tanta eſſe videntur, ut proinde alia olim exſtitiſſe S. Theclæ acta cum Baronio ſentiendum ſit : hæc enim genuina potius, quam corrupta Aſiatici Presbyteri acta & illorum citius, quam iſtorum interpretationem ad poſteros antiquitas tranſmiſiſſet.

14 *Feritae hominibus mitior* dicitur; quippe quod Thecla beſtiis tradatur objecta quidem, at *videres quadam naturæ transfuſione*, ut Ambroſius præclare explicat loco laudato, *homines feritatem indutos ſævitiam imperare beſtiæ, beſtiam exoſculantem pedes Virginis docere, quid homines deberent*.

15 In

videatur, immittuntur etiam [15] marina monſtra: [16] laciniis omnibus ſpoliatur puella, [17] veſtitur incendio. Inter tot inſtrumenta mortis, ſpectatore metuente, ſecura calcat genera univerſa terrorum: incolumis, quaſi orbe ſubacto, de illo feralis [18] caveæ jam non miſerabilis, ſed mirabilis funereo ambitu excedit, victi ſæculi triumphum reportans, quam tot ſuppliciis omnes crediderant perituram. O neceſſarius timor! qui nihil aliud agit, niſi ut beatos efficiat: qui timet arte, non caſu; voluntate, non neceſſitate; religione, non culpa: qui Deum metuit, non naturam. Vultis ſcire, cujus proprietatis ſit? omnes timores, quoſcumque invaſerint, incremento conficiunt: hic ſolus ad hoc creſcit, ut immortalem, quem poſſederit, faciat.

TRA-

ADNOTATIONES.

15 In perantiqua actorum Theclæ interpretatione apud Grabium t. t. p. 125. poſt deſcriptam Martyris de feris victoriam hæc ſubjiciuntur: *Et tum complures beſtias dimiſerunt ei. Illa autem extenſis manibus orabat Dominum, & cum conſummavit orationem, convertit ſe, & vidit piſcinam magnam plenam aqua, ubi erant beſtiæ marinæ, ad quas cogitabant mittere Theclam.* Narratur autem, Theclam ſe ſe in eam aquam immiſiſſe, ut in illa baptizaretur, & monſtra nihil obfuiſſe, quod cæleſti fulgore necata fuerint. Hæc marina monſtra in Græcis actis φῶκαι *phocæ* vocantur, ideſt vituli, vel canes marini, qui in aqua natabant. Hoc primum Zenonianæ narrationis diſcrimen ab actis, de quo alii judicent.

16 *Laciniis* hoc loco pro *veſtibus*, uti penes Appulejum lib. 1. Met. *Unam e duabus laciniis meis exuo.*

17 Quod dicitur *veſtitur incendio*, ſi incendium illud ſignificat, quod in Theclam accenſum, antequam hæc feris objiceretur, acta præferunt; S. Zeno narrationis ordinem præterivit. Si vero illud incendium innuitur, quod poſtremo in certamine taurorum funes accendiſſe in actis traditur; ſervatur quidem a Zenone rerum ordo, ſed incendium ejuſmodi haud tantum fuiſſe ex actis colligitur, ut Theclam velare potuerit: quod alterum Zenonianæ narrationis diſcrimen eſt.

18 *Caveam* ſignificare non ſolum ſeptum, quo aves, vel feræ clauduntur, nec non graduum, ſeu ſubſelliorum ordines ſive in theatro, ſive in amphitheatro, in quibus auditores, vel ſpectatores ſedebant, unde primæ, ſecundæ, & tertiæ caveæ occurrit ſæpe mentio; ſed ſignificare etiam ipſum amphitheatrum, vel imam amphitheatri partem, ubi S. Thecla leonibus objecta exceſſiſſe traditur, ex hoc Zenonis teſtimonio colligimus. *Caveam* quidem pro *arena*, in qua gladiatores pugnabant, Tertullianus uſurpat in Apolog. cap. 15. & in libro ad Nationes cap. 10. ac *utramque caveam* cum memorat in libro de Spectaculis cap. 30. & diſtinctam quidem *a circo* & *ſtadio*, theatrum procul dubio, & amphitheatrum eo nomine appellari ſolitum innuit. Salvianus lib. 6. de Guber. Dei pro amphitheatro aperte accipit, & de hoc ſane Zenonem loqui, inde poteſt cognoſci, quod caveæ *ambitum* nominet, qui non niſi amphitheatro congruebat. *Theatrum* nihilominus appellat antiquus auctor homiliæ de Cæco nato editæ tom. 8. S. Jo. Chryſoſtomi in Appendice pag. 63. *Quid primæ martyri Theclæ nocuit nudam in theatro certare?* In antiqua vero actorum verſione, qua in parte Græcus textus deeſt, pag. 108. *amphitheatrum* & *cavea* & *arena* memorantur. *In amphitheatro poſita eſt, in cavea, in qua erat leæna ſæviſſima, & introivit in arenam pompa ſpectaculi.* Amphitheatrum quoque vocat Cyprianus Antiochenus in Appendice Cyprianica pag. 30.

1 Hæc

TRACTATUS IX.

De [1] *Avaritia*. I.

I. NEc ſingulare, nec [2] frivolum crimen eſt, fratres, vel maxime Chriſtianum cupiditatis compedibus alligari, profundæque noctis feralibus tenebris obcæcatum miſerabiliter ad ima deferri. Sed quia inexſtinguibilis peſtis incendio totus mundus exarſit; avaritia, ut putatur, crimen eſſe deſiit; quia neminem, qui ſe poſſit arguere, derelinquit: omnes enim paſſim furore inſatiabili turpes præcipitantur in quæſtus: nec quiſquam prorſus inveniri poteſt, qui ei ſaltem vel uno momento juſtitiæ frenos inponat. Inquieta ſemper exæſtuat, ſævit, pugnat, rapit, congregat, ſervat, ſui tenax, appetens alieni, non ſuo, non alieno, non ipſo orbe contenta: totum poſſidet, & de inopia queritur ſemper. Denique ad ſua numquam pervenit vota. Quantum fuerit auctior, fit tanto miſerior: [3] expers otii, expers ſatietatis. Per fas atque nefas, artibus multis, modis, ac verſutiis armata bacchatur, ſalutis ſuæ alienæque contemtrix: ſolum metuens, ne deſit ulli, quod radat. Inde eſt, quod univerſæ nationes mutuis cadunt per momenta vulneribus: concuſſæ gemunt urbes: deleta rura reſpirare non poſſunt: maria plus prædonibus ſæva ſunt, quam natura. Obſeratæ gladiis viæ humano cruore pingueſcunt: teſtamenta heredes incognitos ex ſe ſe recitari mirantur: [4] amicæ ſub fallacia manus innoxias animas ſecure conficit ebibita veneni tempeſtas: ſepelitur nova odii rabie ante, quam naſcatur, matris jam non in utero, ſed ſepulcro incognitum [5] pecus, quod legitimam nec mortem potuit ſentire, nec vitam. Recte igitur Apoſtolus ait: *Radix omnium malorum eſt avaritia*: hac enim matre eademque magiſtra, univerſa quæ diximus, ſed & alia multa, immo omnia undique ſine pauſa, quæ ſcaturiunt, mala naſcuntur atque concelebrantur, quæ condemnare *1. Tim. 6. 10.*

ADNOTATIONES.

1 Hæc manuſcriptorum & editorum inſcriptio præter edit. Ven. in qua ſic legitur: *De avaritiæ & cupiditatis deteſtabili vitio*.

2 Mſ. Rem. *fribulum*. *Frivolo* tamen legimus tract. 10. num. 1. ſine ulla variante lectione. *Fribolum* apud Iſidorum lib. 10. cap. 8. ſingulari prorſus ſignificatione, quæ antiquiorem auctorem non habet. Utroque autem Zenonis loco ſumitur pro levi, inani, fragili, futili & nullius momenti, ſicuti apud Plinium lib. 7. cap. 7. *frivola origo*, apud Svetonium in Nervæ vita cap. 12. *frivolum auſpicium*.

3 Mſ. Pomp. *& expers*.

4 Legebatur *amica*: at corrigendum *amicæ*, ut referatur ad *manus*, ſententia perſuaſit.

5 *Pecus* heic accipitur pro *fetu* in matris utero concepto, cui potione aliqua mors inferatur.

re falſo humanitas geſtit: [6] camelum enim glutiens, culicem liquat, rejicit ſtillas criminum, & avaritiæ, unde criminum fluenta funduntur, ebibit fontem.

II. Huic non jura, non leges, non honor ullus obſiſtit; quia quidquid aut emitur, aut diſtrahitur, liberum non eſt: non nobilitas; quia per hanc credit, hanc excolit, per hanc hoc ſibi nomen invenit: non ſanctitas, non munitio; quia nihil eſt tam ſanctum, quod non violari, nihil tam munitum, quod non expugnari pecunia poſſit: non neceſſitudo ſanguinis, non amicitia; quia non ſuo merito, ſed auri, argenti facultatumque beneficio quis aut amatur, aut odio eſt. Denique hæc eſt cauſſa, quod fratrum pia nomina plerumque magis gladiis amica videmus eſſe, quam ſibi: quod parentes opulenti, abolita ſui nominis ſanctitate, filios ſuos non ſine utriuſque dedecore patiuntur errare ſtipi [7] triviali ſubjectos: quod liberi parentum vitam ſua damna judicantes, injecta violenter manu [8] ipſi naturæ, invaſis hereditatibus ante tempus, parentes ſuos compellunt vivere miſeriæ, facultatibus mori. Proh nefas! Quid tibi tua tollis infelix? Quid extraneo facias, qui in te avarus es? O deteſtabilis deteſtabilius malum! invicem dum exſpoliant, perſequuntur, fallunt, hoſtes probant, prædones laudant, latrones excuſant: nec ſui umquam
Luc.12.20. venit in mentem, non eſſe humanæ poteſtatis craſtinum diem,
Jacob.4.14. ac ne ipſum, quo res agitur; quia quod volvitur ſemper, in momento quid adferat, dubium eſt. Sed [9] oculis patentibus cæci dila-
Luc.12.18. tant horrea, [10] terras anguſtant, jungunt ſaltibus ſaltus, & ſi orbem totum poſſideant, fines oderunt: inlicitum putant habere vicinum. [11] Conſtruunt prædia, ſepulcra defodiunt, timent omen, qui

non

ADNOTATIONES.

6 Proverbium eſt apud Patres uſitatum, ut videre licet in Lucifero Calaritano lib. 2. ad Conſtantium pag. 209. tom. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. & in Hieronymo in caput 7. Matth. tom. 7. edit. Ver. pag. 38. & in cap. 23. pag. 184.

7 *Triviale* proprie eſt, quod in triviis geritur, vel ad trivia quodammodo pertinet. Hinc Quinctilianus lib. 9. cap. 4. Grammaticam *trivialem ſcientiam* vocat, quia in triviis diſcebatur. *Stipi* igitur *triviali* dictum eſt, propterea quod in triviis potiſſimum populo frequentioribus mendici ſtipem quærerent; unde Appulejus lib. 1. Met. pag. 44. *ſtipes in triviis erogatas* memorat. Heic autem S. Zeno notat quorumdam patrum avaritiam, qui ne filios alerent, eos ſtipem in triviis emendicare cogebant.

8 Mſ. Tolent. *ipſi immaturæ invaſis*; Urbin. *ipſi etiam naturæ invaſis*.

9 Mſ. Rem. *oculi parentibus*.

10 Idem Mſ. *teſtes anguſtant*, *urgent ſaltibus ſaltus*. *Urgent* quoque in Mſſ. Tol. & Vat. *Terras* pro *teſtes* ex quinque Mſſ. & editis ſcripſimus: *jungunt* pro *urgent* ex tribus Mſſ. & editis. Sententia commodior hanc ſcriptionem ſuaſit. Paullo poſt Mſ. Urb. *poſſiderent* pro *poſſideant*.

11 Mſ. Rem. *Conſtruunt prælia*, *ſepulcra detiment*, *omnemque non timent mortem*. Similiter in cod. Tol. *prælia* pro *prædia*, quæ lectio ſi genuina eſſet, avaros illos ſpectaret, qui agrorum ſuorum fines protendere cupientes, vicinorum agros uſurpare nituntur, & in eam rem *conſtruunt*, non *prædia*, ſed *prælia*, quæ ſæpe ob fines uſurpatos committuntur, & *ſepulcra detiment*, ideſt minus timent, vel ſpernunt (*de* enim præpoſitio in compoſitis minuendi ſæpe vim habet, ut *de-*

tume-

non timent mortem. Sic ſic interemti plerumque jacent canibus, alitibus, feriſque donati, ubique diſperſi, utrobique deperditi, ſemeſis oſſibus, etiam ſuis carnibus nudi. Conſpicite rem avaro condignam. Ille ille, amplum qui habuit cenſum, exiguum non habet tumulum, quos Propheta egregius hactenus increpat dicens: *Quid profuit nobis ſuperbia? aut quid divitiarum ambitio contulit no-* *Sap 5.8.9.*
bis? tranſierunt iſta omnia tamquam umbra. Sed & Dominus ipſe dicit: *Quid prodeſt unicuique lucrari mundum & animæ ſuæ pati* *Matth. 16. 26.*
detrimentum?

III. I nunc inſatiabilis homo, & in deteſtabilis congeſtionis lucra letifera etiam ipſa elementa novis artibus coge. Licet radient tibi pretioſorum lapidum diſcoloribus formis referta penetralia, gemat terra ſub pondere argenti, auro ardens tota domus pugnet ſua flamma cum Sole, honorumque exinanitus a te gradus non inveniat, [12] quid tibi præſtet; meminiſſe tamen debes, quia

mors

ADNOTATIONES.

tumeſcere, detonare &c.) *omnemque mortem* hæc ob prœlia civilia ſubire *non timent:* & huc quoque referenda eſſent ſequentia: *Sic ſic interemti plerumque jacent canibus* &c. quod in civilibus illis, ſeu ruſticanis prœliis, quæ pro agrorum finibus excitantur, *plerumque* ſane contingit, non vero effoſſoribus ſepulcrorum, quibus etſi ea de cauſſa mortem Romanæ olim leges inferebant, non tamen eorum corpora feris alitibuſque earumdem legum præceptione tradita feruntur. Immo vero illud ſupplicium humilioris tantum conditionis hominibus olim decretum Leg. 11. tit. 12. lib. 47. D. Zenoniano ævo jam fuerat ſublatum, morte in pecuniariam multam commutata Leg. 2. tit. 17. lib. 9. Codicis Theodoſiani. At cum in hac Remenſis lectione non nulla inſint, quæ a Zenonianæ locutionis proprietate ac puritate abeſſe videntur, cumque in hujus Zenoniani ſæculi legibus tit. 17. lib. 9. laudati Codicis frequens occurrat eorum reprehenſio, qui ſepulcra *demoliuntur* Leg. 1. ejuſdem tituli, *dejiciunt* Leg. 2. *ſubvertunt* Leg. 3. *deſtruunt* Leg. 4. quæ idem ſunt, ac apud Auctorem *defodiunt:* vulgatam lectionem, quæ ceterorum item eſt codicum, nihilum immutandam credidimus. Sermo itaque heic eſt de illis, qui avaritiæ ſtudio ſepulcra defodiebant, vel ut agros ſuos dilatarent (ſepulcra enim agrorum partem occupabant) vel, quod præſertim reprehenditur in laudatis Codicis Theodoſiani legibus, ut ſepulcrorum columnas, marmora, ceteramque ædificationibus utilem materiem aliis venderent, vel in proprium uſum transferrent. De *omine* autem quod additur, Heraldus in Animadverſionibus ad Arnobium pag. 100. mendum heic latere judicat: *Legendum enim dubio procul*, inquit, *timeant omen, qui non timent mortem; ideſt ſi mortem non timent, qui talia agunt, ſaltem omen timeant; nam ſepulcra cum defodiunt, omen ſibi faciunt deteſtandæ poſt mortem ſortis, & in ipſis Zenonis verbis omen ineſt:* quaſi ex defoſſis aliorum ſepulcris, quo fiebat, ut aliorum oſſa & cineres diſpergerentur, id omen eſſet ejus, quod quidem id generis hominibus accidere, quacumque de cauſſa, ſolebat, ut interemti ſine tumulo eſſent. At cum omen ex idololatriæ ſuperſtitione, quam Patres exſecrabantur, originem duceret; haud credimus S. Epiſcopum ejus ominis metum, etſi per ridiculum, voluiſſe præcipere. Igitur *timent omen* reliquimus, uti eſt in editis & Mſſ. omnibus: & forte innuitur quædam defoſſorum ejuſmodi excuſatio, quod ex ſepulcrorum propinquitate *omen* mortis metuerent; cum ceterum re ipſa mortem obire timerent nullam. *Sic ſic* repetitio Zenoni familiaris (ut videre eſt in tract. 4. num. 3. & alibi) ex Mſſ. reddita, cum legeretur *ſi ſic*.

12 Placuit ex Mſ. Tolent. *quid* ſcribere pro *quod*; & niſi liberior eſſet emendatio, ſcripſiſſemus etiam, *exinaniti a te gra-*

gra-

mors non timet nec divitias, nec honores. O cæca mens hominum! quam varie, unam tamen contendit in mortem, pauper, cum opes infeliciter quærit, quas feliciter non habet, dives, cum divitias putat ſe non habere, quas habet: in uno [13] nititur avaritia, bacchatur in alio, in utroque creſcit, in utroque non deſinit. Verumtamen eos uno momento exigua humus & peræquat & [14] ſatiat, quod cum tota ambitione ſua non poteſt aurum.

IV. Hinc unus pecuniam ſuam tamquam [15] hamum proponit, ut facultates ad ſe adtrahat alienas, quam peregrinantem ferali ſupputatione nutrire non deſinit, ut ſummam quærat, non quam commodatio dedit, ſed quam ei [16] pepererint armati numero [17] dies, [18] menſes, & [19] digiti. At plerumque cum ſua ſibi indu-

ADNOTATIONES.

gradus non inveniant, quid ſibi præſtent.

13 Mſ. Urbin. *patitur*.

14 Mſ. Rem. *ſatiat in hormen, quia cum.* Mſſ. Pomp. & Zen. *ſatiat in ormen quod cum.* Tandem Mſſ. Tol. & Urb. *ſatiat in ormen, quam quod cum.* Hæc manuſcriptorum concordia in ſcribenda voce *in hormen* valde movet, ut de ea voce, quam non facile intelligas, ab editoribus abjecta ſuſpicemur. Abundare certe videtur. *Hormum* legitur in Appulejo lib. 10. Met. pag. 592. ex Græco ὁρμὴ, quod impetum ſubitumque impulſum ſignificat, & *hormum canebat bellicoſum* dixit pro *claſſicum canebat*. Num heic quoque *ſatiat in hormen* (quæ ſcriptura Græcæ magis congruit, quam hormum) eſt ſatiat in impetu, ſeu ictu oculi, ut ſolemus vulgo dicere? ſed ita *in hormen* idem eſſet ac *uno momento*, vana prorſus repetitione elatum. Potius facili mutatione ſcribendum videretur *in eo omne*, ut ſignificetur tumulum uno momento pauperem una, & divitem æquare & ſatiare *in eo omni quod aurum non poteſt*. At quo minus hoc inſeramus textui, durities quædam a Zenoniano ſtilo aliena in cauſſa eſt. Addemus tandem aliam conjectationem. Fortaſſis poſita virgula poſt verbum *ſatiat* ſcribendum eſt *enorme quod* &c. ut referatur ad *aurum*, & conſtruendum ſit, *quod aurum enorme*, ideſt quantitatis enormis, *non poteſt cum tota magnitudine ſua*. Similiter quidem *inormi* pro *enormi* in duobus codicibus ſcriptum legitur tract. 57. lib. 2. & *lucrorum enormitas* pro magno lucri exceſſu adhibetur tract. 10. num. 1. Sed alii feliciores alia meliora conjiciant.

15 Edit. Ven. *humanum*, alii editi & Mſſ. *hamum*: nihil dubitamus, quin legendum ſit *hamum*, ut ſententia efflagitat.

16 Hæc locutio fenebris pecuniæ propria: fenus enim a pariendo dicitur Varrone teſte lib. 3. de ling. lat. ex quo Gellius lib. 6. cap. 12. *Fenus autem dictum a fetu, & quaſi a fetura quadam pecuniæ parientis atque increſcentis*. Id ipſum etiam affirmat Nonnius cap. 1. qui præterea notavit, fenus a Græcis τόκος appellari ἀπὸ τοῦ τίκτειν quod eſt *parere*.

17 *Dies* nominantur, cum hoc pecuniæ fenebris proprium ſit, ut parere incipiat a primo die, quo fenebris contractus ſtipulatus eſt, ut animadverterunt S. Baſilius hom. in pſal. 14. tom. 1. pag. 139. & S. Ambroſius de Tobia cap. 12. Vide etiam Paullum Juriſconſultum in fin. Leg. 40. Dig. *de rebus creditis*. Hinc lib. 18. Cod. Theod. *de luſtrali conlatione* uſura dicitur *creſcentis in dies ſingulos pecuniæ acceſſio*.

18 *Menſes* videntur memorari, quod uſuræ olim fere in menſes ſingulos penderentur, unde Ambroſius de Tob. c. 12. *Veniunt Kalendæ, parit ſors centeſimam; veniunt menſes ſinguli, generantur uſuræ*. Hinc etiam liber, in quo uſuræ ſolutæ, vel ſolvendæ deſcribebantur, *Kalendarium* dici ſolebat, quod Kalendarum dies uſuris menſtruis ſolvendis dictus eſſet. Huc ſpectant illa Horatii Epod. 2. *Quærit Kalendis ponere*; & Ambroſii c. 3. *Kalendis feneratori uſuras dabis*.

19 Cur *digiti* appellentur, indicat S. Ambroſius eodem lib. de Tob. num. 25. inquiens: *Ambobus in digitis uſurarum repetitur ſæpius calculatio*. Mos nimirum erat digitis uti ad computandum quantum quis deberet; unde ſolennis apud Scriptores Latinos formula, *computere*

induſtria fenerator etiam ipſe nudatur, ei cum caſu aliquo fraus, inopia, fuga, mors extorſerint debitorem: [20] avaritiæ enim naturale eſt, ut avariorem faciat: plerumque plus [21] tulit avaro, quam præſtat: ac ſic ſæpe contingit, ut merito perdat etiam ſua, qui deſiderat aliena. Illic alius vias viantibus cludit: arcet ab herbis, arcet a ſilvis, arcet ab aquis. Et quidem [22] copioſis vacantibus plurimis, negat hominibus, quod avibus, ſerpentibus, feris non poteſt denegare. Mera profecto veſania eſt, beneficiis invidere naturæ. Alius inde rerum omnium captat annonam, aucupatur diſtrahendi tempus, minor in menſura, major in pretio: negat ſe habere, quod diſtrahat, ut rogetur, ut jugulet: atque utinam incorrupta ſpecies venderetur. Ingemiſcit præterea, ſi annus eſt ſterilis, multo magis, ſi fertilis fuerit: illic, quia parum diſtrahit, heic, quia non ſolus. Vultis ſcire, quantis ſit tenebris obvolutus? iraſcitur Deo, ſi non ſemper fiat publicis luctibus dives. Bene bene, cum quis quærit aurum, invenit gladium.

V. Inter hæc nemo conſiderat conditionem fragilitatis humanæ, nemo hoſtem, nemo fiſcum, nemo latronem, nemo domeſticum, qui cognitione ſecreti eſt omnium pejor, nemo imminentes diei judicii flammas, per quas omnes nudi tranſituri ſumus. Solum colitur, de quo dictum eſt: *Idola gentium argentum & aurum*, *Pſ. 113. 4.* pro quo quis aut jugulatur, aut jugulat. Vellem ſcire tamen, *Pſ. 134. 15.* tanta ejus rabies quid voluptatis habeat, ſuo cultori quid præſtet? Febrem non exſtinguit, morbos non diſcutit, vulneribus non medetur, dolores non tollit, mortem non repellit, niſi quod ſanos occidit: nec manducatur aliquando certe, nec bibitur, nec [23] in inferno cum

ADNOTATIONES.

tare in digitos. Huc pertinet etiam illud Luciani in Gallo prope finem: *Vides hunc quoque euris invigilantem & uſurarum rationem iterantem digitis contortis*.

20 Mſ. Pomp. *naturalis eſt*, in margine autem additur *res*. Mſ. Tolent. *avaritiæ enim naturalis eſt, ut* &c. Melius in Urbin. *avaritia enim natura talis eſt, ut* &c.

21 *Ferre* pro *auferre* apud Latinos Scriptores non raro invenies. Virgil. Eclog. 9. 51. *Omnia fert ætas, animum quoque*. Ovidius l. 1. Triſt. Eleg. 2. *Quodque dedit, cum volet, ipſe feret*.

22 *Copiis* legendum videtur. Sed ſi *copioſis* legas, ut in Mſſ. & editis ſcribitur, *copioſi* intelligendi ſunt *divites*, ſicut apud Marcellinum lib. 28. cap. 4. *Subſident aliqui copioſos homines .... ad voluntates condendas alljicientes*. Divites autem *vacantes* dici videntur, qui divitias otioſas habent; & ſenſus eſt, quod licet plures divites bonis pluribus iidemque otioſis utantur; *avaritia* tamen *negat hominibus* (utique indigentibus) *quæ avibus, ſerpentibus, feris non poteſt denegare*. Id autem ad ſuperiorem, ut appareт, ſententiam refertur, qua ſcriptum fuerat: *Alius vias viantibus claudit, arcet ab herbis, arcet a ſilvis, arcet ab aquis*; & notantur illi, qui timentes, ne quid detrimenti capiant in prædiis, vel ea augere cupientes, vias omnibus patentes occupant, vel claudunt ſepibus, ex quo fit, ne quis homo herbas tangat, vel ſilvas adeat, ſeu etiam ne aquas in prædiis ſcaturientes attingat; quod animalibus ipſis prohibere poteſt nemo.

23 *In inferno* pro *in infernum* aliis antiquorum probæ notæ Scriptorum exemplis

no cum ſuo prædone deſcendet, ſolum quod oculos infelices inanemque conſcientiam ad hoc in maligni fulgoris cupidinem diram ſpe potiundi præcipitat, ne gratis homo videatur occiſus.

VI. Sed nos non ad avaros, ſed de avaris ſermonem fecimus, fratres: alioquin ſolis divinis exemplis oportuerat perorare, eſſet ſi quis heic talis. Sed quia in vobis fides & pietas, quæ eſt idonea expultrix avaritiæ, manet atque gloriatur, digni eſtis univerſi aurum argentumque non tam habere, quam eſſe; nam vos eſtis aurum vivum Dei, Chriſti vos argentum, vos Spiritus ſancti divitiæ, vos, ſi terrena metalla contemſeritis, longe his vitæ veſtræ theſaurus. Vobis auro conſtructa ætheria illa civitas deſtinata eſt: nulla intrare volentibus mora: patent duodecim portæ, habitacula præparata ſunt infinita, nemo ſit de manſione ſollicitus. Certæ gloriæ noſtræ inſignis res erit, ſi Dei civitatem felicitate noſtri numeri fecerimus anguſtam. Itaque eſtote ſecuri: nihil in illa deeſt umquam, nihil ab ſuo ſtatu aut tollitur, aut declinat: omnia bona, atque perpetua exuberant paſſim. Certe quod primum eſt, nemo eget, nemo invidet, nemo furatur, nemo rapit, nemo proſcribit, nemo jugulat, moritur nemo: omnes felices, omnes unanimes, omnes immortales, omnes ſunt ſemper æquales: quod unius eſt, omnium eſt, quod omnium, ſingulorum. Vultis ſcire, quæ illic beatitudo verſetur? nemo ſuam veſtem, nemo ſuas margaritas abſcondit, nemo lapides pretioſos, nemo aurum, nemo argentum, & tamen [24] nullus timet furtum.

TRA-

ADNOTATIONES.

plis confirmabitur adnot. 7. in tract. 16. lib. 2.

24 Mſſ. Rem. Tolent. Vat. Urbin. *ullus non timet ferrum*. Mſ. Pomp. *nullus non timet portum*; ubi tamen manu poſteriori deleta eſt particula *non*. Edit. Ven. *nullus non timet furtum*. Vulgata lectio ſententiæ magis congrua viſa eſt.

TRACTATUS X.

De [1] *Avaritia*. II.

I. AVaritia quam facile arguitur ab [2] omnibus, utinam poſſit tam facile non amari: eſt enim artifex ac dulce malum, & hominibus univerſis ſemper infeſtum. Denique non habentibus divitias, habendi injicit cupiditatem: habentibus [3] adimit ſatietatem. Ita omnes in rabiem una tempeſtate præcipitat, ut ubinam ſit major, ignores. Eſt autem ſimilis igni arida pabula depaſcenti, quæ niſi finiant, non finitur. Hanc mediocres fraudibus excolunt, divites [4] impotentia, judices gratia, diſerti mercenaria ac duplici lingua, reges ſuperbia, negotiatores aſtutia, inani pauperes voto, cultores Dei odio ſimulato, totæ autem gentes univerſæque nationes gladio. Per orbem totum veſana bacchatur, novis ac variis artibus ſervens: numquam quieta, non die, non nocte, non bello, non pace: numquam ſatura: lucrorum enormitate miſerior. Novum calamitatis eſt genus, quod tantummodo creſcit, ſeneſcere ignorat. Non illam parentum pietas frangit, non dulcedo liberorum, non conjugalis affectus, non cara germanitas, non jus amicitiæ, non tener pupillus, non dura viduitas, non miſeranda paupertas, non Dei contemplatio: ecce enim his omnibus, prout poteſt, variis artibus aut adulatur, aut nocet, ſi quid habuerint, tantum ut tollat. Cui autem parcat, quæ [5] & mori momentis omnibus, etiam frivolo ac turpi lucro, feſtinat.

II. Quid igitur miſer homo [6] auri argentique metalli incenſus vana cupiditate, vana cura torqueris? Quid talentorum magnas ſtrues congeris? Quid heic remanſura, pervigil ſollicitudine caſſa, nec tibi ipſi inde aliquid concedendo, illibata cuſtodis? Inſuper de inopia quereris, qui, quod habes, neſcis. Quidquid feceris, nihil horum tecum ad inferna portabis; quod enim naturæ eſt, de loco ad

locum

ADNOTATIONES.

1 Inſcriptio edit. Ven. eſt hæc: *De Avaritiæ inſatiabilitate, & de mulierum ſuperfluo cultu, & maritorum contemtu*. Hunc autem tractatum ab Auctore ſcriptum fuiſſe poſt an. 378. latius probavimus diſſert. 1. cap. 2. §. 7.

2 Mſſ. Pomp. Urbin. *hominibus*.

3 Mſ. Pomp. poſteriori manu inſerit *non*.

4 Edit. Ven. & Ver. cum Mſſ. pleriſque *in potentia*. Mſ. Urbin. *potentia*, ſed probe edit. Patav. *impotentia* pro immoderata potentia, uti apud Vellejum lib. 2. cap. 29. & ita apud Cornelium in Lyſandro num. 1. *impotens* pro *præpotente*.

5 Notantur heic vel gladiatores, qui ob lucrum morti ſe ſe objiciunt, vel illi, qui eadem de cauſſa mari cum vitæ diſcrimine ſe ſe committunt.

6 Legendum videtur *aurei argenteique metalli*. In edit. Ven. & Mſ. Pomp. perperam *metallo*. Paullo poſt *ſtrues congeris* ſcripſimus ex Mſ. Rem. In ceteris & Mſſ.

locum transferri poteſt, ei autem ſubtrahi non poteſt. Denique aurum argentumque penitus quod eruitur [7] magnopere terræ viſceribus, iterum celandum terræ mandatur: etenim res eſt, quam habere falſum eſt gaudium, certiſſimum periculum publicare. Sed non opus eſt ire per ſingula, cum uno exemplo noſcantur univerſa
Pſ. 113. 4. ejus mala, Propheta dicente: *Idola gentium argentum & aurum*. Unde apparet eum, qui diligit aurum & argentum, non tantum Deos colere, ſed eorum mores & actus imitari, cujus rei facilis probatio [8] eſt. Illa interim, quæ noſtra ſunt, videamus.

III. Aurum argentumque, [9] Chriſtiane, ſi vera dicenda ſunt, exſecraris in ſimulacris ſolis, non in penetralibus tuis; nam & illic aureis argenteiſque innumerabilibus veluti templis tereti [10] moneta percuſſis ineſſe ſimiliter Regum vultus ſignaque cognoſcis; nihilque aliud diſtat, niſi quod in tua domo minuta ſunt, in templo majora: quæ ſi erogaveris, pecunia eſt, ſi ſervaveris, [11] ſimulacra. Ancilla Chriſti falſum idolum teſpuis: mihi crede, in te colis, cujus ornatum, cujus imaginem non deponis. Ad Eccleſiam Dei opere vario [12] totum inaurata corpus, exſecrabili metallo procedis onuſta, ubique

ADNOTATIONES.

& Mſſ. & editis *ſtruis congeries*. Dein pro *caſſa* Mſ. Urb. *caſſas*, Vat. *caſſatur*.

7 *Magnopere* pro *magno opere*, *labore* &c. de quo vide tract. 6. adnot. 9.

8 Legebatur in editis: *eſt illa*, *cum interim*, *quam noſtra ſunt*, *videmus*. Ut æquior ſenſus redderetur, interpunctionem mutavimus, delevimus *cum* ex Mſſ. Rem. & Pomp. *quæ* pro *quam* ſcripſimus ex edit. Ven. nam *videamus* pro *videmus* ſententia poſtulare viſa eſt probatione, quæ *facilis* dicitur, omiſſa, tranſitus fit ad ea, quæ noſtra ſunt. In Mſ. Rem. pro *eſt illa* habetur *& illa*. Forte melius ſcribendum poſt *eſt*: *Sed illa interim* &c.

9 Mſſ. Pomp. & Urbin. alia ratione hanc ſententiam efferunt ſic: *Quod Chriſtiane*, *ſi vera dicenda ſunt*, *exſecraris in ſimulacris*, *colis in penetralibus tuis*. In Zen. quoque & in edit. Ven. *non* deſideratur.

10 Nummi aurei argenteique, qui monetæ in quotidianos uſus impendendæ inſerviebant, *Regum* ideſt Imperatorum vultus habebant inſculptos: unde addit Zeno, *quæ ſi erogaveris*, *pecunia eſt*.

11 *Simulacra* non erant idola quædam vera in nummis ſculpta, uti hunc locum perperam accepit Cardinalis Baronius in adnot. ad Martyrologium ſecundæ editionis die 12. Aprilis; ſed nummos ipſos, qui vultus Imperatorum aliaque ſigna nummis inſculpi ſolita præ ferebant, ſimulacrorum nomine Zeno appellat; hi enim ſi non *erogentur*, ut de monetis fieri ſolet, ſed *ſerventur*, uti per avaritiam fit, *idola* jure vocantur ex illo pſal. 113. *Idola Gentium argentum & aurum* &c. Ita Zeno avaros idololatriæ reos quodam modo convincit, eademque ratione tract. 2. num. 6. *idolum* vocavit veſtes pretioſas & ornamenta ſuperba, quæ a quibuſdam *pro ſacroſancto habeatur*.

12 Antiquarum veſtium luxum, auro partim intexto, partim aſſuto potiſſimum emicuiſſe, plurium Auctorum teſtimoniis liquet. Antiquus Auctor libri de Bono pudicitiæ in Appendice Cypriani pag. 6. *auri inſuti* meminit. *Pallium auro ſparſum* nominat Spartianus in Alexandro Severo, cum tradit, hunc Imperatorem, ut luxum in auri uſu coerceret, præcepiſſe, ut ſolæ regiæ matronæ contentæ eſſent *unico pallio auro ſparſo & cyclade*, *quæ ſex unciis auri plus non haberet*. Aureis etiam aſſutis loris, vel faſciis, quas *galloni* noſtrates vocant, veſtes fulgebant, quæ *paragaudæ auratæ* appellantur in Leg. 11. *de veſt. oloveris*, unde diſcimus fuiſſe *paragaudas* quoque *ſericas auro intextas*. Plures autem ex his paragaudis

ubique delicata, ſub [13] monilibus fortis. Denique ipſo cultus [14] rigore in oratione non flecteris, non [15] manus tendis, tumidum monilibus pectus proſternere dedignaris. Sane [16] cervicem curvas, non religione, ſed pondere. Quando [17] exomologeſim facies, quæ plus pro ornatu es, quam pro ſalute ſollicita? Quid autem a Deo impetrare te poſſe credis, quæ eum per id, [18] per quod iraſcitur, deprecaris? Aperi tandem oculos cordis, invenies te inſultare potius,

quam

ADNOTATIONES.

gaudis adhibitas patet ex Vopiſco, qui veſtes *dilores*, *trilores* &c. ideſt binis, ternis &c. loris, ſeu faſciis ornatas memorat. Chronicon Alexandrinum mentionem facit *clavoram aureorum*, quibus veſtes erant diſtinctæ. Præter aurum in veſtibus micans, aurum etiam e collo & in brachiis fulgebat, ut dicemus adnotatione ſequenti & 16. Auro quoque ornata ſandalia & crepidæ, adeo ut aureos clavos crepidis ſubiectos notaverit Plinius lib. 33. cap. 3. & Valerius Maximus lib. 9. cap. 4. Hinc ergo intelligitur, qui *totum inaurata corpus* femina dici a S. Zenone potuerit.

13 In editis pro *monilibas* male legebatur *mollibus*. Monile autem colli ornamentum proprie ſignificat, ut liquet ex Virgilio Eneid. 1. 658. & Ovidio Metam. 10. 264. Late tamen *monilia uno ſermone omnia oraamenta ſignificant*, inquit Hieronymus in cap. 3. Iſa. v. 17. Indicat autem Zeno ornamentorum auri præcipue & gemmarum pondus, quo feminæ, etſi *onerarentar*, ut loquitur Ambroſius lib. de Nabuth. cap. 5. num. 25. Gaudentius tract. 13. pag. 161. & Hieronymus in epiſt. ad Lætham; tamen ei ferendo *fortes* erant, quæ in ceteris delicatæ inveniebantur: unde & Auctor operis de Bono pudicitiæ pag. 6. append. Cyprian. *Mulieres*, inquit, *ad omnia delicatæ, ad vitiorum ſarcinas* (de gemmis & cetero feminineo ornatu loquitur) *fortiores ſant viris*.

14 *Rigor* pro corporis immobili ſtatu; heic antem *rigorem* ex auro, quo feminæ onerabantur, præſertim effluxiſſe, colligimus ex Lampridio, qui de Severo ait: *In linea autem*, ideſt interula lini, *aurum mitti etiam dementiam judicabat, cum aſperitati adderetur rigor*. Lineæ interulæ clavabantur purpura vel auro: has clavi purpurei reddebant *aſperas*; unde ipſe Severus lineis interulis purpuram adhibere noluit, hanc rationem afferre ſolitus: *Si lintei idcirco ſant, ut nihil aſperum habeaat, quid opus eſt purpura?* aurei vero clavi reddebant inſuper *rigidas*; unde idem Severus dementes judicabat eos, qui non contenti aſperitate purpuræ, auro præterea utebantur, ut ſic ad aſperitatem rigor accederet. Huc etiam pertinet illud Virgilii lib. 1. Æneid. verſ. 649.

Pallam ſignis auroque rigentem;

ex quo ſatis rigor auri proprius colligitur: unde Auctor libri de Bono pudicitiæ loco nuper laudato, poſtquam *aaram veſtibus intextum* reprehendit, *Quid*, ait, *iater fila ſtamina delicata, rigida faciant metalla?* Rigorem porro mulierum, qui a Zenone tribuitur auro, Ambtoſius lib. 1. de Virgin. cap. 9. perpulchre videtur depingere, cum illas *pomparum ferculis ſimiles incedere* animadvertit.

15 Notetur mos antiquus ſuſtollendarum in oratione manuum, uti nunc Sacerdotes inter Miſſarum ſolennia faciunt. Vide Tertullianum de Orat. *Auro manas oneratas*, ne ſuſtolli facile poſſent, ex Ambroſio item cognoſcimus l. de Nabuth. cap. 5. num. 25.

16 Hæc ſatis innuunt mirificum auri pondus, quod e mulierum collo pendebat, quibus concinens Ambroſius l. 2. de Pœnitent. cap. 9. num. 88. *Videas feminas margaritis onerare aares, curvare cervices, quas bene Chriſto, non auro curvarent*. Lege Clementem Alexandrinum lib. 2. Pædag. cap. 12. & Commodianum Inſtruct. 60.

17 Iſthæc vox Latinis litteris ſcribitur in Mſſ. & cum in vulgari ad populum ſermone latinitate donata ſit, ſcribi debuit Latine, non Græce, ut in editis habetur. Plura de hac voce, quæ pœnitentiam, & confeſſionem peccatorum ſignificat, differentur adnot. 40. in tract. 14. lib. 2. ubi S. Epiſcopus *exomologeſeos* iterum meminit.

18 *Per* deeſt in Mſ. Pomp.

quam rogare. Poſtremo, fratres, non poteſt timere maritum, quæ non timet Chriſtum.

IV. Inde eſt, quod conjuges nuptiali ſanctiſſimo repugnantes jugo, pro ſe quiſque nitentes, amore videlicet nimio, [19] hereditatem captat alter alterius; quod parentes filios, filii parentes oderunt; quod amicitia magis in facie adludit, quam in cordibus commoratur; quod omne genus humanum ſuo interitu ſuiſque calamitatibus delectatur, viliorem habens animam, quam pecuniam. Inde eſt, quod juſtitia, honeſtas, pietas, fides, veritas perit; quod Deus ipſe momentis omnibus patitur contumeliam, cujus præcepta contemnuntur, cui cultus, cui amor mundi præponitur, quodvis etenim piaculum, ſcelus, dedecus, nefas libenter admittit, cujus præcordia implacabilis cupiditas peſtifera flamma repleverit.

V. Sed hæc non ad vos, fratres, quorum largitas provinciis omnibus nota eſt, quorum pia ſemina totius quodam modo orbis per membra [20] jactantur. A vobis multi [21] redemti, multi [22] edictis fera-

ADNOTATIONES.

19 Heredipetæ hi vocantur a Petronio Arbitro cap. 124. Hujuſce generis homines non ſolom SS. Patres damnarunt, ſed ipſi etiam ethnici, inter quos Tullius lib. 3. Offic. *Mihi quidem*, inquit, *etiam veræ hereditates non honeſtæ videntur, ſi ſint malitioſis blanditiis officiorum, non veritate, ſed ſimulatione quæſitæ*: ex quibus in eos, qoi *hereditates aucupio quærunt*; ſimiliter invehitur S. Ambroſius lib. 3. de Offic. cap. 9. num. 58. Qua vero arte conjuges, præſertim a coniugibos hereditatem captare hoc Zenonis ævo ſolerent, conjici poteſt ex eo, quod coævus auctor Ammianus Marcellinus hac eadem in re de Romanis prodit lib. 28. cap. 4. *Uxor, ut proverbium loquitur vetus, eandem incudem diu noctuque tundendo maritum teſtari compellit, hocque idem ut faciat uxor, urgere & maritus inſtanter: & periti juris* (ideſt qui teſtamenti formam ſuggererent) *altrinſecus adſciſcuntur, unus in cubiculo, alter ejus æmulus in triclinio, repugnantia tractaturi; iiſdemque ſubſeruntur genitalium euforum interpretes controverſi, hinc præfecturas profuſius largientes, & ſepulturas divitum matronarum; inde ad exſequias virorum jam jam adventantes neceſſaria parari oportere innuentes*. Itaque alter coniux ab altero hereditatem ita captabat, ut ſinguli advocarent & juriſperitos, qui contraria tractarent, & aruſpices extorum interpretes, qui ſingulis ſpem afferrent fore, ut alter coniugum citius moreretor. Aliam artem indicat Hieronymus in epiſt. ad Furiam. *Scribuntur tibi nunc ſponſales tabulæ, ut poſtmodum teſtamentum facere compellaris. Simulabitur mariti infirmitas, & quod te morituram facere volet, ipſe victurus faciet*. Locianos in Dialogis mortuorum alienis verbis, & Quinctilianus declam. 325. aliam aliorum captandæ hereditatis rationem inſinuant, cum ſcilicet alteri alter teſtamentum oſtendebat, quo ipſum inſtituerat heredem, ut idem plane ab ipſo ſecum eſſe faciendum moneretur.

20 Mſ. Rem. & edit. Ven. *intuemur*. Mſſ. Pomp. Vat. *lætantur*, Urbin. *læteutur*, Tolent. *lactantur*. *Vobis* &c. Editionis Veronenſis lectio placuit; tametſi & Mſ. Rem. editioniſque Ven. ſcriptura non diſpliceat.

21 Capti in bello a barbaris poſt Hadrianopolitanam pugnam an. 378. heic indicari videntur; de quibus Ambroſius lib. 2. de Offic. n. 70. Sed de hoc plura diſſert. 1. cap. 2. §. 8. diſputata invenies.

22 *Edicta feralia* paſſim apud Scriptores ſunt edicta, quibus mors inferenda mandabatur. Sic *edicta feralia iniqui Regis* a S. Gaodentio ſerm. 17. pag. 194. dicuntur Diocletiani edicta, quibus perſecutio in Chriſtianos decreta fuit. Simili ſententia S. Cyprianus epiſt. 52. ad Antonianum pag. 151. & epiſt. 56. ad Thibari-

feralibus liberati, multi [23] conditionibus duris exſuti gratias agunt. Veſtræ domus peregrinis omnibus patent; ſub vobis vivus [24] mortuuſque diu numquam viſus eſt nudus. Jam pauperes noſtri alimenta rogare non norunt. Jam viduæ, atque inopes teſtamenta conficiunt. Plura ad laudem hujus beatitudinis veſtræ poſſem dicere, niſi eſſetis mei. Unum tamen præ gaudio tacere non poſſum, fenerando pauperibus, omnes copias [25] avaritiæ ſubactas veſtrum ſine invidia transfertis in cenſum. Quid enim eſſe poteſt ditius homine, cujus profitetur Deus ſe eſſe debitorem? qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

baritanos pag. 200. *edicta feralia* contra Chriſtianos lata commemorat. Vide etiam Macrobium Donatiſtam in Appendice Optati pag. 308. edit. Dupinii. *Ferale decretum* vocat Ambroſius tom. 1. p. 232. edit. Benedict. Hinc Salmaſius in notis ad Capitolinum in vit. Antonini Pii p. 64. Zenonem tamquam perſecutionibus Paganorum coævum de iis edictis loqui putat, *quibus jubentur Chriſtiani Diis immolare.* At cum S. Zeno ſub Chriſtianis Imperatoribus ſæculo quarto floruerit, ut oſtendimus differt. 1. cap. 2. & 3. jam de aliis edictis feralibus heic ſermonem eſſe convincitur. Lucifer quidem Calaritanus in libro *de moriendo pro Dei Filio*. pag. 246. t. 4. Biblioth. PP. *edicta feralia* appellat; at ea non edita meminit, ſed potius ad præferendam rectæ fidei fortitudinem, Conſtantium Arianis faventem ad ea edenda quodam modo excitat. *Adhuc addas conſtituendo ſæviores carnifices, ferociores ultores, qui devotos Dei milites adverſus edicta feralia tua reſiſtentes... poſſint vel gladio invadere, vel crucifigere, vel igni torrere, vel quolibet inaudito genere pœnarum viſcera noſtra ac membra laniare.* Verum etſi perſecutiones aliquot ſub hocce Arianorum tempus in Catholicos motas, in quibus alii mortem oppetiere, alii exilio multati ſunt variiſque ſuppliciis vexati, pluribus oſtendimus laudata diſſertatione; nihilo tamen minus non edicta feralia hiſce in perſecutionibus lata, quæ nullis largitionibus declinare Catholici poterant, ſed alia in captivos jam memoratos alicubi edita Zenonem ſpectaſſe, ex toto contextu credimus. Equidem S. Ambroſius lib. 2. de Offic. num 70. inter liberalitatis opera recenſet *ſubtrahere neci hominem*: loquitur autem de captivis apud barbaros, quorum non nulli, niſi redimerentur, morti ſubjiciebantur. Vide num. 137. ejuſdem lib. 2. de Officiis.

23 *Duris* ſupplevimus e Mſſ. Tolent. Pomp. Vat. Urbin. Zen. & edit. Ven. *Conditio* autem *dura* improbi captivorum labores, quibus iſti opprimebantur, nuncupari videntur; quam ſane in ſententiam Auctor tract. 57. Hebræos *a Rege Pharaone duris conditionibus*, ideſt laboribus improbis in Ægypto vexatos affirmat. In eamdem rationem ſervitus quoque *conditia* appellata invenitur, quod ſervi dura laborandi conditione in ſervitutem emererentur. Hinc Arnobius lib. 3. pag. 115. *ſervitutis conditionem imponere*; ex quo explicatur illud Tertulliani de Idololatria cap. 12. *conditionalis eram*, ideſt certis operibus ex conditione ſervitutis eram addictus.

24 Mortuorum cadavera veſte aliqua obvolvere, ne nuda ſepelirentur, religioni ſemper fuit. Eccleſ. 38. *Fili in mortuum produc lacrimas . . . contege corpus illius*. De hoc eodem ritu apud Gentes quoque celebri vide Lactantium l. 2. c. 4. Appulejum in Floridis lib. 1. Arnobium lib. 5. pag. 160. Juvenalem Satyr. 3. & alios. De Chriſtianis autem illud Prudentii accipi ſolet, quo & genus, & colorem veſtis uſitatum prodit:

Candore nitentia clara
Prætendere linea mos eſt.

Lege Hieronymum in vita S. Paulli primi heremitæ.

25 March. Scipio Maffejus tom. 1. Veronæ illuſtratæ lib. 8. pag. 408. in 8. hunc locum in Veronenſium liberalitatis commendationem recitans legendum putat *avaritia ſubacta*.

Digitized by Google

TRACTATUS XI.

De [1] *Avaritia*. III.

I. RECte, fratres, ſicut [2] audiſtis, Deus odit avaritiam: eſt enim libido profunda, cupiditas cæca, tempeſtas inſana, rapacitas ſine fine, ſollicitudo ſine requie, ad ſua numquam perveniens vota, quia ſatiari non novit: fidem frangit: caritatem negligit: juſtitiam negat: [3] non cognoſcit affectus: jura divina contemnit: humana verſutis argumentis excludit, orbem totum, ſi poſſit, ut rapiat. Vultis ſcire, quale calamitatis ſit genus? ſane plus in eum, qui eam dilexerit, ſævit: quam qui vicerit, habebit vitam æternam.

ADNOTATIONES.

1 Edit. Ven. hanc inſcriptionem habet: *De avaritiæ malis*. Brevis fortaſſe nimium hic tractatus videbitur, ut tractatus fragmentum potius, quam tractatus appellandus ſit. Sed cum ſermo ex initio & fine ſatis appareat integer, brevitas autem aliquorum Zenonis tractatuum aliunde conſtet, nihil affirmare audemus.

2 Si hoc verbo ſermones contra avaritiam ſuperius recenſiti non indicantur; profecto innuitur præmiſſa ſacræ Scripturæ lectio, in qua avaritia Deo odibilis inculcata fuerit.

3 *Non* abeſt a Mſſ. Tolent. & Vat. & in edit. Ven. At in Mſ. Urbin. *neſcis* pro *non cognoſcit*.

TRACTATUS XII.

De Spiritu , & Corpore.

I SI quis ſtudio vel noſcendæ , vel [1] impugnandæ ſacræ [2] legis naturæ nativitatis Moyſi librum lectitando ſæpius [3] replicaverit ; ſortaſſis , ut ſunt ingenia , quotidie quæ videmus, verſutis con-

ADNOTATIONES.

1. *Sacræ legis* nomine indicatur ſacra Scriptura , quam non nullos Ethnicorum impugnaſſe exploratum eſt . Patricius Junius in adnotationibus ad Epiſt. 1. S. Clementis ad Cor. n. 47. ſcite notavit , *Evangelii* vocem non numquam ita fuiſſe uſurpatam, ut non ſolum Evangelia proprie dicta , ſed alios quoque novi Teſtamenti libros complectatur : qua ratione S. Clemens loco allegato *Evangelium* vocat primam Paulli epiſt. ad Cor. & ſimiliter S. Gregorius Nyſſenus ad Theophilum Alexandrium contra Apollinarem ſcribens , locum ex epiſt. Joannis eodem *Evangelii* nomine appellat: idemque confirmat Cotelerius ex l. 1. conſtitutionum Apoſtolicarum c. 5. & ex Origene in præfatione comment. in Joannem , & in comment. ad c. 21. Matth. v. 45 . Sic pariter non Pentateucum tantummodo Moyſis , ſed univerſum Teſtamentum vetus *legem* vocari palam eſt ex illo Joannis 10. v. 34. ubi *lex* appellatur locus pſal. 81. *Nonne ſcriptum eſt in lege veſtra , quia ego dixi dii eſtis ?* & c. 15. v. 25. *Sermo , qui in lege eorum ſcriptus eſt , quia odio habuerunt me gratis* , ex pſal. 34. v. 19. Similiter Paullus 1. Cor. 14. 21. Iſaiæ locum allegans , *In lege ſcriptum eſt* , inquit . Ex hoc autem Zenonis teſtimonio totam non tam veteris , quam novi Teſtamenti ſcripturam *ſacræ legis* nomine appellatam diſcimus , cum Ethnicorum quidam , qui heic ab eo perſtringuntur , non vetus modo , ſed novum etiam Teſtamentum pari conatu impugnare niterentur . Similiter quidem tract. 3. præſentis libri n. 2. duplex Paulli teſtimonium Auctor allegaturus ex Teſtamento novo , *ſacram legem* appellat , inquiens : *Quod etiam ſacræ legis teſtimoniis probare non deſinam , cujus iſta ſunt verba* ; & mox duo Apoſtoli teſtimonia ſubiicit . Ethnicorum porro in impugnandis utriuſque teſtamenti libris ſtudium impendentium , quos reſpicere Zeno potuerit , ſi quæras nomina , præter Celſum , Porphyrium , & Julianum , qui contra ſacras Scripturas ſtilum acuiſſe memorantur a S. Hieronymo in præfatione ad librum de Scriptoribus Eccleſiaſticis & in opere de Optimo genere interpretandi c. 3. Lactantius l. 5. divinarum inſtitutionum c. 3. nominat quemdam Ethnicum *perſecutionis auctorem* , qui duos libellos ad Chriſtianos ſcripſit , *in quibus* , inquit , *ita falſitatem Scripturæ ſacræ arguere conatus eſt , tamquam ſibi eſſet contraria . Nam quædam capita , quæ repugnare ſibi videbantur , expreſſit , adeo multa , adeo intima enumerans , ut aliquando ex eadem diſciplina eſſe videatur* . Ex libello autem de Mortibus perſecutorum c. 16. intelligimus hunc *perſecutionis auctorem* eſſe Hieroclem , qui Diocletiano excitandæ in Chriſtianos perſecutionis auctor fuit. Utrum vero ex his quempiam S. Zeno perſtrinxerit , an alium aliquem , ex quo etiam excerpta fuerit obiectio , quæ inter Geneſeos & Paulli textus ingeritur , & ab Auctore diſſolvitur ; definire non licet .

2 *Nativitatis librum* Zeno dixit pro libro Geneſeos , cujus Moyſes auctor fuit: & ſi *naturæ* nomen non ad *legis* , ſed ad *nativitatis librum* refertur , S. Zeno ſignificare profecto voluit , loqui ſe de ea Geneſeos parte , in qua *naturæ* origo deſcribitur ; ad quam ſane partem ſpectant , quæ de creatione primi hominis differuntur. Philaſtrius cap. 108. eumdem Geneſeos librum allegat hoc titulo , qui a Zenoniano non multum diſcrepat : *In libro creaturæ mundi , ideſt in Geneſi* ; & iterum cap. 79. *In libro Geneſeos , ideſt creaturæ mundi* . *Moyſei* pro *Moyſis* in Mſſ. ſcribitur.

3 In editis & Mſſ. non nullis *replicavit : replico* autem pro legere & evolvere uſurpavit Cicero in orat. pro Sylla c. 9. & alibi .

4 Edit.

contentionibus læta, de Apoſtoli dicto calumnioſam nobis inferat 1. Cor. 15. 47. quæſtionem, qui ait: *Primus homo e limo terræ, ſecundus e cælo:* [4] dubium cum non ſit, unum hominem tantum e limo terræ a Gen. 2. Deo fictum, eique ejus ex latere mulierem conjugale ſolamen [5] excuſſam, a quibus omne genus manavit humanum; cæleſtem vero * in Geneſ. * ibidem nec memoratum, nec factum poſſe doceri, nec natum. Huc accedit etiam ipſa præpoſtera memoratio: quoniam res eſt diſconveniens & abſurda, ut ſecundus ſit immortalis, & qui mortalis eſt, primus: cum immortalitas in ſe ordinem temporis non recipiat, mortalitas capiat: vel ſi cæleſtis eſt primus, quid opus erat, ut fieret quoque terrenus? Simile dictum Evangelicum illud conſentanea Jo. 3. 13. poteſt argumentatione pulſari; ſcriptum eſt enim: *Nemo adſcendit in cælum, niſi qui de cælo deſcendit, filius hominis, qui erat in cælo.* Quomodo filius hominis, vel cujus hominis naſci poſſet in cælo, ut de cælo deſcenderet, cum humanitatis a cælo & poſſeſſio longe dimota ſit, & natura? Age excita ſenſum, [6] lector, invenies verita- Epheſ. 4. 9. 10. tem. Qui erat in cælo, de cælo deſcendit: qui deſcendit, ipſe eſt, & qui adſcendit in cælum filius hominis, qui erat in cælo; filius hominis vocabulo, non natura: non enim bis carnem induit Dominus: ſed ſic oportuit prædicari, quia primo ante, quam eſſet, [7] quod ſe fieri voluiſſet, tam figura, quam oraculis frequentibus [8] publicavit. Igitur Dei filius ad ineffabilem originem pertinet, hominis ad [9] ſacramentum; cujus ſacramenti arcanum evidenti ratione, quaſi quadam clavi, aperire conabor: ut [10] & providentiam Dei, & vim conſociationis carnis & animæ, & hominis ſummum bonum ubi nam ſit conſtitutum, quivis facillime poſſit agnoſcere.

II. Poſtea quam Deus, fratres, hunc mundum, quaſi quamdam futuri humani generis domum, [11] multipliciter aptatum diſtinctumque elementis, opibus, animantibus, alimoniis, utilitatibuſque diverſis, magnis & plurimis, habitatori ulla ne querela ſubeſſet, ſolertia mira perfecit; tunc ad imaginem & ſimilitudinem ſuam Gen. 1. 2. [12] fecit ſibi ipſe ſimulacrum ſenſibile atque intelligens: ſumto quippe

ADNOTATIONES.

4 Edit. Ven. *dubiumque non*; ceteræ editiones & aliqui codices *dubium quoque*. Sententiæ autem magis congruum exiſtimavimus *cum* ſcribere pro *quoque*, vel *que*.

5 Aliqui codices *excuſſum*.

6 *Lector*, qui heic appellatur, ille intelligendus eſt, de quo initio tractatus eſt ſermo; qui nimirum ſacros libros *lectitando ſæpius replicavit*.

7 Edit. Ven. *quid ſi fieri*.

8 In edit. Veron. & Mſſ. Tol. ac Zen. *publicatur*: in Urb. *prædicatur*. Correximus ex Mſſ. Rem. Pomp. & edit. Ven.

9 *Sacramentum* hoc loco aperte incarnationem Verbi ſignificat. Vide tract. 2. adnot. 54.

10 Addidimus *&* ex Mſſ. & edit. Ven.

11 Mſſ. Rem. Tol. Pomp. *non multipliciter*, male.

12 In hoc tractatu ſcribendo videtur S. Zeno ob oculos habuiſſe Lactantium, cujus ex libris Inſtitutionum aliquot ſententias totidem quandoque verbis huc conjecit

quippe limo terræ hominem figuravit, eique animam, qua ſpiramus, infudit [13] e proprio fonte ſpiritus ſui: cui ab [14] humo homo nomen impoſuit: credo, ſicut res ipſa docet, ut contemplatione opificis ac materiæ, ſemper ſuum & vereretur & veneraretur artificem. Poſt hæc ſubjecit ei omnia bona mundi: & quia erat jam ſapientia conditus, ſenſibus ſtipatus eligendi mortem vitamve, præcepti eruditione commonitus, eum propriæ voluntati commiſit. At lividus ille [15] criminator, qui, quod ſenſim ſerpat, ſerpentis nomen accepit, deteſtabili accenſus invidia, eum, quia per ſe non valebat, aliena forma blanditus, per mulierem tranſgreſſionem præcepti Dei perſuadendo miſerabiliter jugulavit: & exinde [16] hereditaria conditione confectum, uniformiter interibat omne genus humanum. Nec fuit ullus ulliuſque ſolatii locus: nam hominem vivum, ut adhuc uſque, conſumebat labor, gemitus, impietas, dolor, ægritudo, miſeria: mortui Gen. 2.

quippe

ADNOTATIONES.

cit: modo ne ex diuturnæ lectione infixis in Zenonis animo Lactantii ſententiis, illi nec animadvertenti exciderint, dum hunc tractatum ſcriberet. Singula, quæ imitationem aliquam præferunt, diligenter in adnotationibus ſignare operæ pretium duximus. Præcipuus autem locus eſt hic, in quem modo animadvertimus: ſic enim Lactantius l. 2. c. 10. *Tum fecit ipſe Deus ſibi ſimulacrum ſenſibile atque intelligens; ideſt ad imaginis ſuæ formam, qua nihil poteſt eſſe perfectius, hominem figuravit ex limo terræ*. Simulacrum autem hoc *ſenſibile*, ideſt quod ſentit, (utroque enim modo tum pro eo, quod ſentit, tum pro eo, quod ſentitur, *ſenſibile* accipitur) *& intelligens* eſt anima, non autem corpus, de quo plura S. Zeno luculenter diſſeret l. 2. tract. 19.

13 *E proprio fonte ſpiritus ſui* ſupplevimus ex Mſſ. & edit. Ven. Non tamen idcirco animam divinæ naturæ portionem a Deo veluti præciſam Auctor credidit, quam alibi a Deo infondi & creari perſpicue docuit, quamque paullo poſt Dei ſimulacrum appellat; ſed cum ex Scripturæ formula Deus eam *inſpiraſſe* dicatur, e proprio divini ſpiritus fonte infuſam affirmavit. Simili formula Lactantius l. 2. c. 12. n. 3. *Ficto enim corpore ſpiravit ei animam de vitali fonte ſpiritus ſui*: ex quibus Zenonem ebibiſſe nihil ambigendum videtur. Idem vero Lactantius, qui creationem animæ pluribus in locis acriter & diſerte propugnat, l. 7. c. 5. paullo durius ſcripſit: Deus *ſpiritum ſuum terreno corpore induit & involvit*.

14 Hæc etymologia deducta fuit ex Lactantio, qui *l.* 2. Inſtit. c. 10. n. 3. *Homo*, inquit, *nuncupatus eſt, quod ſit factus ex humo*: & rurſus de Ira Dei c. 10. n. 43. *Corpus hominis ex humo factum, unde homo nomen accepit*. Subſcribunt huic etymologiæ Ambroſius l. 3. de Offic. c. 3. n. 16. Iſidorus l. 11. Orig. c. 1. eamque adverſus Quinctilianum defendit Voſſius Etymolog. v. *homo*, nec non Cœlius Rodiginus l. 2. Lection. antiq. c. 10. Vide etiam Andræam Maſium in præfat. ad commentarium in Joſuæ librum p. 4. Hæc eadem etymologia probatur in antiquo tractatu de Lazaro, quem inter Zenonianos editum in appendicem rejecimus, & Potamio Catholico Epiſcopo tribuendum in præfatione probabiliter oſtendemus.

15 Similem ſententiam paullo aliter Lactantius l. 2. Inſtit. c. 12. n. 17. *Criminator ille invidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates ſuas ad decipiendum hominem intendit*: ex quibus ſane vox *criminator* a Zenone petita videtur. Poſt pauca pro *accepit* Mſ. Pomp. habet *accipit*.

16 Egregium hoc pro peccati originalis traditione teſtimonium, quod quidem peccatum hereditaria conditione contractum, omnium pœnarum hujus vitæ eſt cauſſa, nec non perpetua inferni pœna luendum erat, niſi Dei Filius nos redemiſſet.

17 Mſ.

quippe corpus figuramque illam florentiſſimam edax in æternum terra delebat: animam quoque feralibus tenebris [17] relegatam perpetui carceris pœna perpetua implacabilis affligebat infernus. Non ſuperi, non inferi parcebant ſimulacro Dei: etenim mortis imperium ſibimet vindicaverat totum.

III Hæc cum diu ſic haberentur, ſolertiſſimus ille artifex rerum filius Dei, cujus ſapientia non habet finem, nec fortitudo menſuram, amore imaginis ſuæ de cælo deſcendit: uteri virginalis illuſtrat hoſpitium: ibidemque in homine [18] includit Deum. Utitur & [19] figura & conditione mortali. Juſtitiam docet immortalitatis eſſe comparatricem: factis præcepta conſummat. Poſtremo ſuſcepit mortem, ut, ea devicta, reſurgens homini per hominem, quem gerebat, & ſpem vincendæ mortis adferret, & eum ad præmia im-
Rom. 5. 18. mortalitatis admitteret. Sic factum eſt, ut quomodo per [20] unius damnationem in omnes homines damnatio, ſic per unius juſtificationem in omnes homines juſtificatio æternæ decurreret vitæ. Videtisne jam manifeſte in homine ſuſcipiendo fuiſſe providentiam, in paſſione ſacramentum, in reſurrectione ſummum bonum?

IV. Hic nunc primum omnium ſcire debemus, hominis fabricam [21] ex duobus diverſis ac repugnantibus comparatam, diſcordique concordia eſſe connexam, animamque lineamentis corporis circumſeptam. Unde duæ quoque vitæ a Deo attributæ ſunt nobis: una, qua neſcientes communi cum pecudibus lege fundimur a natura; [22] quæ eſt corporalis, ac per hoc etiam brevis; alia vero animi, quam nos nobis [23] ipſi hac in vita per fidem ſacri fontis vivo

de

ADNOTATIONES.

17 Mſ. Pomp. *religatam*.

18 De hac formula vide diſſert. 2. c. 3.

19 Heic quoque S. Zeno ex Lactantii l. 6. c. 10. n. 1. non nulla iiſdem quandoque verbis in ſuum ſuccum ſanguinemque convertit. De incarnatione enim Verbi loquens Lactantius, illud in terram deſcendiſſe ait *in figura hominis, & conditione mortali; ut cum magiſterio functus fuiſſet, traderetur in manus impiorum, mortemque ſuſciperet, ut ea quoque per virtutem domita reſurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, & ſpem vincendæ mortis adferret, & ad præmia immortalitatis admitteret*. In Zenonis textu pro *poſtremo ſuſcepit mortem* Mſ. Pomp. ſcribit *poſtremam ſuſcipit mortem*.

20 *Unius hominis* in Mſſ. Tol. Pom. Zen. & edit. Ven.

21 Hæc paucis Lactantius l. 2. Inſtit. c. 12. n. 7. *Ex rebus igitur diverſis ac repugnantibus homo factus eſt . . . quæ duo inter ſe pugnare in homine præcepit, at ſi anima ſuperaverit, quæ ex Deo oritur, fit immortalis, & in perpetua luce verſetur: ſi autem corpus vicerit animam ditionique ſubiecerit, fit in tenebris & in morte*. Ex prioribus verbis duo, vel tria S. Epiſcopus delibavit; ceterorum autem ſententia tractatui reliquo argumentum præbet, quod iſte fuſe ſuo ſtilo diſſertiſſime expoſuit.

22 Pro *quæ eſt* in edit. Ver. legebatur perperam *& quia eſt*. Ex editione Ven. & Mſ. Pomp. emendavimus.

23 In edit. Ver. poſt vocem *ipſi* addita fuere præter primæ editionis & Mſſ. fidem hæc: *Deo movente & adjuvante*, de qua additione, nec non de recto ſententiæ intellectu plura diſſert. 2. c. 5.

24 *Reſa-*

de gurgite comparamus, nobilis & æterna: quia animus, qui vicerit mundum agnoſcendo ac ſervando religionem veram veramque juſtitiam, immortalitatis neceſſe eſt pro laboris ſui munere immortali beatitudine perfruatur. Inde eſt, quod intra hominem clandeſtinum fremit momentis omnibus bellum, cum unaquæque pars nititur alteram ſubjugare, Apoſtolo ſic dicente: *Caro concupiſcit adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem, hæc* Gal. 5. 17.
duo invicem adverſantur ſibi.

V. Hinc caro tota deliciis fluens, variis temporum redimita muneribus, opes multimodas ac profundas promittit, oſtentat, objicit, donat, ſpeciem proponit ſuam: faciemque, in quas illi libuerit figuras, ſpeculo conciliante ſemper incertam, quotidie peregrinis coloribus mutat: gulæ labore culta, lavacro nitida, unguentis oblita, veſtitu varia, monilibus tota diſtincta, conviviorum celebritate jucunda, vino madida, gemmis ſeu floribus redimita, oculorum jocorumque feſtivitate laſciva, avaritia cæca, libidine percita, delicate tumentis ac [24] reſlabilis tori plumeo ſepulcro ſuperba: jactat ſe ludibunda per nemora, fontes, prata, [25] Bajas, civitates, ac rura: univerſis voluptatibus ſepta, in cupidinem ſui utrumque ſexum, omnes animas, omnes ætates iſto [26] carmine invitans: *Exiguum, & cum tædio eſt tempus vitæ noſtræ: & non* Sapient. 2.
eſt refrigerium in fine hominis: & non eſt, qui agnitus ſit reverſus v. 1. & ſeq.
ab inferis: quia ex nihilo nati ſumus, & poſt hoc erimus, tamquam qui

ADNOTATIONES.

24 *Reſlabile* dicitur, quod facile cedit. Cœl. Aurel. Tand. 4. 1. 6. *Tibi facile reſlabiles*. *Reſlabilis tori* apud Zenonem legit Salmaſius in hiſtoriam Auguſtam p. 193. & explicat ſic: *Ita enim tori plumei ſolent, illi præſertim, qui tenuiſſima delicatiſſimaque pluma referti ſunt, cum ſedendo premuntur, ſubſidunt, & quaſi reſlantur*. *Elegans* hic Zeonis locus appellatur a Lindembrogio io obſervationibus ad l. 16. Ammiani Marcellini pag. 48.

25 Bajæ Campaniæ oppidum ſitu amœniſſimum, & aquarum calidarum tum ad voluptatem, tum ad valetudinem procurandam accommodatiſſimum: & ex eo loca quævis amœna ac deliciis affluentia, Bajæ, uti heic a Zenone, dici conſuevere. Similiter Cicero pro Cœl. c. 16. *Quæ mulier haberet palam decretum ſemper aliquem, cujus in hortum, domum, Bajas jure ſuo libidinee omnes commearent.* Romanos in hortis habuiſſe delicatos lacus per aquæductus derivatos, in quibus animi relaxandi cauſſa natarent, eoſdemque Bajas appellaſſe hoc ex loco Tullii Hottomanus collegit. Ex Tibullo quidem omnes aquæ calidæ Bajæ nominatæ apparent: ſic enim ille l. 3. 5. 3.

Sacris Bajarum maxima lymphis;

& Martialis 10. epigr. 13.

Stratque non unas cingant triclinia Bajas.

26 Apud Latinos probæ notæ Scriptores *carmen* appellatæ ioveniuntur ſolennes quædam formulæ conceptis verbis expreſſæ, quæ a Juriſconſultis, Prætoribus, Saliis, Fetialibus aliiſque pronuntiabantur. Livius l. 2. c. 24. *carmen* dixit ſolennes fœderum & jurisjurandi formulas, & c. 26. ſententiam capitis *carmen* vocat, ſicut & Cicero pro Rabir. c. 4. Plinius in Paneg. Trajani c. 63. & 92. Comitiorum precatiouem *carmen* nominat. Hæc itaque ex Sapientiæ libro deſcripta libertinorum erat feſtiva & celebris formula, quæ proinde a S. Zenone *carmen* latine dici potuit.

qui non fuerimus : & non eſt reverſio finis [27] *noſtræ : quoniam conſi-*
v. 6. & ſeq. *gnata eſt, & nemo revertitur*. Et infra : *Venite ergo, fruamur bonis,*
quæ ſunt : & utamur creatura, tamquam [28] *in juventute celeriter :*
vino pretioſo & unguentis nos impleamus : & non prætereat nos flos
temporis. Coronemus nos roſis ante, quam marceſcant. Nullum pra-
tum ſit, quod non tranſeat luxuria noſtra. Ubique relinquamus ſigna
lætitiæ : quoniam hæc eſt pars noſtra, & hæc ſors.

VI. Illinc ſpiritus, quaſi quidam dux peritiſſimus, horum o-
mnium prædicit fugam, in armis expeditiſſime ſtandum, vigilandum
diligenter, undique caſtra munienda, defenſanda regalia fortiter
ac tenaciter ſigna; æſtus, frigus, famem, ſitim, univerſaque diſ-
crimina æquanimiter perferenda : mundum abdicatione calcandum,
mortemque ipſam, perennis cui beatitudo ſuccedat, præmium vi-
ctoriæ magis eſſe, quam mortem. Luculenta oratione per Joannem
hactenus concionatur : *Nolite diligere mundum, neque ea, quæ in*
1. Jo. 2. v. *mundo ſunt. Si quis dilexerit mundum, non eſt caritas patris in*
15. & ſeq. *illo : quoniam omne, quod in mundo eſt, concupiſcentia carnis eſt,*
concupiſcentia oculorum, & ambitio ſæculi, quæ non eſt a patre,
ſed ex concupiſcentia ſæculi : & mundus tranſibit, & concupiſcentia
ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quo-
modo & Deus manet in æternum.

VII. Sed dicit aliquis, ſi ita eſt, cur in ſe ipſe potiſſimum ſuperatur? Primo quia genus humanum magis voluptati, quam virtuti conſentit : deinde quia delicias plus diligit, quam laborem. Huc accedit, quia bona carnis invenit, non requirit : mavultque potiri vel parvis præſentibus bonis, quam bonis ingentibus tardis. At vero ſpiritus bona non tantum ſunt inviſibilia, tarda, & abſcondita, ſed etiam nimis in arduo conſtituta, ut ad ea, niſi cum ſumma difficultate, laboribus ac periculis magnis non poſſit ab aliquo perveniri. Adde, quod illa in ſolo genitali verſatur : ille peregrinus eſt. Illa ſine contemplatione meritorum quibuslibet paſſim ſua munera infulcit, maxime indignis, ut ad ſe colligat turbas : ille numquam remunerat quemquam, niſi primo quis victor mortis jura prætereat. Quæ res efficit, ut ſive metu, ſive incredulitate præponantur præſentia futuris, mala bonis, fragilia ſolidis, falſa veris, terrena cæleſtibus, temporalia ſempiternis.

VIII. O cæca mens hominum! quid præſentium carnalium rerum fugaci illuderis blandimento? quid deteriori meliorem [29] ſub-

jacere

ADNOTATIONES.

27 Edit. Ven. *noſtri* generis maſculini; ſed *finis* feminini etiam generis invenitur apud Ciceronem & alios.

28 Mſ. Rem. *quam juventutem* : Mſ. Pomp. *tamquam juventute*.

29 Mſ. Urbin. *ſubiicere*. Paullo poſt pro *peculnam* edit. Ven. *pecudem* ſcribit : Sed retinenda cum Mſſ. prior lectio; re-

ſertur

jacere compellis? ſcriptum quippe cum noveris: *Omnis caro fænum, & gloria ejus, ſicut flos fæni*: cujus ſi euram geris, pecuniam te eſſe cognoſcis. An ejus virtutem diligis? frangit ac ſubigit illam quivis dolor. An pulchritudinem? [30] levis & commutabilis res eſt, & quæ una febri, vel qualibet facillime deleatur injuria. Ecce procuratores vel gubernatores ejus oculi, aliquo ictu exſtincti ſubſidunt. Nonne cadaver eſt [31] vivum? Ecce tabidus pulmo pinguibus [32] ſputamentis exeſus deteſtabili macie omnia geſtatoris ſui oſſa denudat. Nonne horrebit etiam ſibi quodammodo illa [33] excarnata umbra tractabilis? Longum eſt ire per ſingula. Ecce peremptorius aliquis morbus totam machinam lecto proſternit. Ecce tempeſtas undique mortis incumbit. Nonne ſtatim illa, quæ erat domina voluptatum, fit præda morborum? Poſtremo jacentes reliquias mors vindicat ſibi, inſuper ei pœnas gehennæ [34] paritura. Tunc carnalis [35] mimus ille finitur, exanguique nihil jam ſuffragantia tota illa ornamenta medentur, niſi quod a falſe plangentibus adhuc viventi rapiuntur. (1. Pet. 1. 24. Iſ. 40. 6.)

IX. Unde, fratres, ſicut veri Chriſtiani, *quaſi hoſpites & peregrini, abſtinete vos a carnalibus deſideriis, quæ militant adverſus animam*: nec veſtrum frangat affectum, quod ejus ſecretum figuramque neſcitis: quam ſi propterea contemnitis, quia non videtis, Deum quoque, qui eſt inviſibilis, contemnere ſimiliter poteritis: qui enim non diligit ejus [36] ſimilitudinem, ſequitur, ut oderit veritatem. Inde eſt, quod ſtulti præponunt corpus animæ, idolum Deo. Sed nos, qui Adam abjecimus, Chriſtum induimus; qui, quæ vis, qui exitus, quæ merces carnis ſit, quæve animæ, Deo magiſtro, didicimus; qui non ignoramus victoria carnis ambas exſtingui, animæ victoria utramque ſervari; meliora ſequamur, ſaltem vel eo ſtudio, quo ſequimur mala. Nulla ulli competit excu- (Hebr. 11. v. 13. Epheſ. 4. 22. Gal. 3. 27.)

ADNOTATIONES.

fertur enim ad mentem, quam Zeno alloquitur. *Pecuina* reperitur in Appulejo l. 8. Metam. ſub finem.

30 Ita e Mſſ. correximus, cum in editis poſt *pulchritudinem* addatur *ejus? & commutabilis*.

31 In editis perperam *unum*: & poſt pauca *omnia macie*, quod in editis tranſpoſitum, e Mſſ. reſtituimus.

32 *Sputamentum* dicit Tertullianus de Spectaculis c. ult.

33 Sicut *concarnatus* a *concarno* legitur in eodem Tertulliano de Carne Chriſti c. 20. & *decarno* reperitur apud Apicium 7. 9. & Vegetium de Re veter. 2. 27. ita *excarnata* ab *excarno* Zeno latine ſcribere potuit.

34 Mſ. Urbin. *paratura*.

35 Cum in *mimis* omnia ficta eſſent & ſimulata, *mimi* vox tranſlata legitur ad alia, quæ plus ſpeciei & ſimulationis habent, quam veritatis. Svetonius in Calig. c. 45. *mimum* vocat fictum falſumque triumphum. Ipſe Auguſtus jam jam moriturus apud eumdem Svetonium c. 99. nec non Seneca epiſt. 81. *mimum* appellarunt humanæ vitæ curriculum.

36 *Similitudinem* Dei animam vocat, quæ in Scripturis ad Dei imaginem creata traditur.

 37 In

excuſatio, maxime cum res noſtræ commiſſa ſit voluntati, Propheta dicente. *Ante hominem bonum & nequam, mors & vita: quod elegerit, hoc dabitur ei*. Unde dubium non eſt, voluntatem noſtram, cui ſe junxerit parti, præbere [37] victoriam: ejuſque in reſurrectione aut præmio perfrui perenni, aut conſimili pœna puniri.

Eccleſ. 15. 18.

TRA-

ADNOTATIONES.

37 In editis *juſtitiam*: ex Mſſ. *victoriam* ſuppoſuimus. Quod porro Auctor ait *in reſurrectione* luendam pœnam, & præmio perfruendum; vide ne ſuſpiceris S. Zenonem cum iis ſenſiſſe, qui per magnum errorem utramque rem ad diem judicii retulerunt; ſermo enim heic eſt de corpore tantum, & *ejus in reſurrectione* anima pœnam luitura, vel præmio perfunctura traditur, propterea quod debitam corpori pœnam, vel præmium in corpore ante non ſentiet. De Zenonis autem catholica in hoc dogmate ſententia pluribus egimus diſſert. 2. c. 10.

TRACTATUS XIII.

De [1] Circumciſione.

I. DIligentiſſime, fratres cariſſimi, circumciſionis, cujus non tantum in præſenti [a] lectione, ſed & aliquot in locis fecit Paullus beatiſſimus mentionem, ratio videtur eſſe reddenda, ut & Chriſtianus veritatem, & Judæus ſuum cognoſcat errorem. Solet enim magnis cum vociferationibus ſæpe jactare, hanc eſſe gentis ſuæ nobilitatem, hanc cæleſtis ſacramenti virtutem, hanc æternæ vitæ legitimam genitricem, hanc perpetuam futuri regni conſortem, ſine qua nemo poſſit omnino ad Dei notitiam pervenire. Unde primo omnium deffiniendum puto, quid ſit circumciſio, ut tunc demum, qualis ſit, jure poſſit agnoſci. Circumciſio eſt, fratres, in damnum rotundi vulneris ferro [3] circulata cicatrix. Quam ſi Judæus æſtimat gloriam; ut de ceteris taceam, major eſt ejus, [4] qui

in

ADNOTATIONES.

1 Edit. Ven. hanc inſcriptionem præfert: *De duplici circumciſione, carnali videlicet, quæ eſt in præciſione præputii, & ſpirituali, quæ eſt per baptiſmum.* In margine Mſ. Rem. hæc nota appoſita legitur: *In octaba Domini, Pontificis nona lectio.* Erat autem hic codex ad uſum Eccleſiæ Veronenſis, & in octava nativitatis Chriſti hic ſermo inter ſacra officia ab ipſo Pontifice recitabatur. De peculiaris vero lectionis nono loco poſitæ apud aliquas ſaltem Eccleſias antiquitate hinc cognoſce, quam tamen in vigiliis ſolum celebriorum feſtorum lectam exiſtimamus, & in Dominicis diebus poſt pſalmos, qui per vigilias noctis canebantur; de quibus ſane dierum Dominicorum vigiliis hoc præceptum reperitur in antiquo ordine Cameracenſis & Atrebatenſis Eccleſiæ ex Pithœi ſchedis edito in appendice ad codicem canonum Eccleſiæ Romanæ: *Cum omni honeſtate lectiones tractim legantur, & reſponſoria decantentur: nona autem lectio ſit Evangelica ex homiliis Patrum. Homilia ipſius Evangelii a Diacono, vel a Presbytero, aut Epiſcopo* (uti Veronæ quidem hac ſaltem nocte fiebat) *tota lectio legatur, niſi forte aurora interveniens, hoc diſſuerit.* Non eſt itaque mirum ſi tractatus Zenonis de circumciſione, qui non eſt adeo brevis, totus legendus ſumeretur hac in Eccleſia, cum adveniente aurora abrumpere illum liceret.

a Tractatum hunc præceſſerat lectio: lectio autem ſumta fuiſſe videtur ex aliqua Paulli epiſtola, ubi de circumciſione pluribus agitur, ac præſertim ex epiſtola ad Romanos, vel Galatas.

3 *Circulata* paſſive a verbo *circulo, as*, ex quo *circulantem* dixit Tullius de clas. Orat. cap. 54. & Appulejus lib. 2. Flor. *circulaverat*. Seneca epiſt. 88. *circulatus eſt* activa ſignificatione adhibuit.

4 *Sacerdotes Cybellis* (Idæa etiam hæc dicebatur ac Mater Deum) Galli nuncupati a Gallo Phrygiæ flumine teſtibus Feſto v. *Galli* & Herodiano lib. 1. c. 11. quibus qui præerat Archigallus vocabatur, uti traditur a Tertulliano Apolog. cap. 25. in honorem ſuæ Deæ virilia ſibi amputabant. *Viri quoque propriam ementiti naturam, nec amplius mares ſe eſſe patientes, in feminas ſe converterunt, pergratum & honorificum matri Deorum ſe ita facturos arbitrati*: ſic Athanaſius contra Gentes num. 26. pag. 24. Bardeſanes Syrus Auctor, Marco Aurelio imperante, celeber in dialogo de Fato ad Antonium apud Euſebium lib. 6. de præparat. Evangelic. cap. 8. *In Syria*, inquit, *& Oſrohenæ ſunt etiam Galli, & in Phrygia Matri Deorum multi abſcindebantur*; & Ovidius in Ibim,

Attonituſque ſecet, & quos Cythereja mater
Incitat, ad Phrygios vilia membra modos.

Id

in honorem deæ ſuæ ([5] ſane anus turpis atque [6] amatricis) non parvam eutem ejuſdem membri, ſed ipſum membrum radicitus abſciſſum [7] myſteriis turpioribus immolavit : illa videlicet ratione, quia Judæus poſt ſacramentum per hanc partem peccare poteſt, ille autem deinceps per hanc partem peccare jam non poteſt.

II. Conſequens eſt, ut profiteatur, utrum hanc carnalem, an ſpiritalem eſſe defendat. Si ſpiritalem, cur de carne gloriatur? Si
1. Cor. 15. 50. carnalem, animæ prodeſſe non poterit : quia *caro & ſanguis regnum Dei poſſidere non poſſunt*. Accedit, quod circumciſio [8] adverſus ſabbatum pugnat, quod violandum ullo opere in toto non eſſe præconat. Etenim plerumque contingit, ut ei naſcatur ſabbatis filius, quem octavo die, ideſt veniente ſabbato, ſi non ſecundum legem circumcidat, de populo ſuo infantis anima peritura eſt. Hic, fratres cariſſimi, eligat, utrum velit, circumcidat, an differat. Si circumcidit, ſabbatum corrumpit : ſi non circumcidit, cum innocentis animæ interitu præſtitutæ circumciſionis jura [9] vacuavit, quia ſolus octavus dies a Deo circumciſionis privilegium, non ſeptimus, non nonus accepit, ac per hoc neceſſe eſt, ut utrumque inane ſit, ſi infirmari poteſt alterum de duobus.

Gen. 4. III. Quid, quod Abel juſtus [10] eſt ſine hoc vulnere inventus?
Ibid. 5. Quid, quod Henoch a Deo integer legitur eſſe translatus? Quid,
Ibid. 6. 7. 8. quod Noe incircumciſus, ſæviente diluvio, divina providentia humano ge-

ADNOTATIONES.

Id ipſum traditur a Plinio lib. 11. cap. 49. Juvenali Sat. 6. prope medium, S. Juſtino in Apolog. 1. vulgo ſecunda dicta, Herodiano loc. laud. Prudentio de Coron. hym. 10. & Auguſtino lib. 7. de Civit. Dei cap. 10.

5 *Sane* ſupplevimus ex Mſſ. & edit. Ven.

6 *Amatricem* Zeno Cybellem appellat, quod amore incenſa, ex deſiderio Atys juvenis formoſiſſimi inſaniit, ut ſcribit Diodorus lib. 4. cap. 5. Vide Catullum in carm. de Berecynthia & Aty.

7 Edit. Ven. *miniſteriis*.

8 Sabbati violati reus vere non erat, qui ea die, præcepto urgente, puerum circumcideret. At de violatione quadam *materiali*, ut ſcholæ loquuntur, S. Zeno intelligit, non de *formali*; quippequod circumciſio per ſe inter opera ſervilia cenſetur, quæ ſabbatum vere violarent, niſi neceſſitas cogeret. Qua quidem ratione antiquus Auctor quæſtionum & reſponſionum apud S. Juſtinum qu. 27. etſi licuiſſe oſtendat die ſabbati circumcidere, circumciſionem nihilominus ejuſmodi eſſe fatetur, *quæ ſabbati violationem continet*. Id ipſum ergo S. Zeno ſimiliter affirmavit, non quod circumciſio vere *adverſus ſabbatum pugnet*, cum in honorem Dei vergat, & neceſſitatis ac præcepti divini cauſſa fiat; ſed quod per ſe, ex Judæorum præſertim notione, qua illi ſabbatum quovis manuum opere violari ſibi ſingunt, ad ejuſdem violationem pertineat. *Præconat*, quod infra legitur, eſt uerbum a *præcone* originem ducens, & ſignificat aliquid elata voce, ut præcones ſolent, edicere. Per præcones autem leges promulgabantur. Aperta vero lex eſt, quæ ſabbato feriandum ab omni opere præcepit, & ſolenni ritu promulgata fuit, ut diſcimus ex Exodo cap. 31.

9 Mſ. Rem. *vacavit*.

10 *Eſt* ab editionibus aberat : ſuppletum e Mſſ. Rem. Zen. & Pomp.

11 *Ne-*

Digitized by Google

no generi heres & pater eſt conſtitutus? Quid, quod Melchiſedech *Ibid.* 14.
ſummus ille ſacerdos Deo acceptiſſimus hujus fuit cicatricis igna-
rus? Quid, quod cum præputio Ninivitarum populus Dei indulgen- *Jon.* 3.
tia eſt liberatus? Quos utique omnes circumcidi præcepiſſet, ſi car-
nis circumciſionem eorumdem ſaluti, quos amabat, neceſſariam
prævideret. Certe Adam ipſum ſic ante feciſſet.

IV. At fortaſſe quiſpiam dicat: peccator ergo fuit Abraham,
ut circumcideretur; an juſtus, & circumcidi non debuit? Abra-
ham, fratres, & vir juſtus fuit, & tamen [11] neceſſario circum-
ciſus. Quid enim Scriptura dicit? *Abraham credidit Deo, & de-* *Rom.* 4. 3.
putatum eſt illi ad juſtitiam. Numquidnam dixit, Abraham cir-
cumciſus eſt, & deputatum eſt illi ad juſtitiam? Cum igitur [12] Abra-
ham integer, ſicut Henoch & ceteri, ſit juſtificatus, &
poſtea circumciſus; manifeſtum eſt, circumciſionem non Abrahæ
fuiſſe neceſſariam, ſed in [13] deſignationem Judaici populi, qui car-
nalis futurus fuerat, procuratam. Denique nihil illi contulit: quia
Deo ante, non poſtea quam circumciſus eſt, placuit: præmiumque
non circumciſionis, ſed [14] in acrobuſtia meritæ repromiſſionis acce-
pit.

ADNOTATIONES.

11 *Neceſſario* in Mſ. Vat. deſideratur.

12 *Abraham* non legitur in Mſſ. Vat. Zen. & Pomp.

13 Circumciſionem Judæis ſolius ſigni loco fuiſſe, quo a ceteris populis diſtinguerentur, non vero juſtitiam exinde eos accepiſſe, nec peccatum originale per illam deletum, S. Zeno ſenſiſſe videtur, quemadmodum & S. Juſtinus Martyr, qui in dialogo cum Triphone hæc ſimiliter ſcripſit pag. 243. *Abraham circumciſionem in ſignum, non ad juſtitiam accepit*. Et pag. 366. *Iſta veſtra circumciſio in ſignum data eſt, & non ad juſtitiæ peragendæ opus*. Auguſtino & aliis Patribus ſecus eſt viſum, qui in circumciſione peccatum originale deletum tradidere, de quo plura videſis apud Eſtium in 4. Sent. diſt. 1. Sed aliud eſt juſtitiam in circumciſione olim Judæis fuiſſe a Deo traditam, aliud eſt eos virtute circumciſionis conſecutos fuiſſe juſtitiam. Primum veriſſimum eſt, nec a Zenone, ſive Juſtino negatur. Alterum eſt falſum, cum conſtans ſit Catholicorum ſententia, ſacramenta veteris & novæ legis non in eo tantum differre, quod utrorumque *ceremoniæ ſunt aliæ & alii ritus externi*, quam ſententiam ob τὸ tantum proſcripſit Tridentina Synodus ſeſſ. 7. can. 11. ſed in eo præſertim, ut ante aliquanto explicaverat Eugenius IV. in decreto Armenis dato, quod *illa non cauſabant gratiam, ſed eam ſolum per paſſionem Chriſti dandam figurabant: hæc vero noſtra & continent gratiam, & ipſam digne ſuſcipientibus conferunt*. Sane Auguſtinus enarrat. in pſ. 73. num. 2. *Si enim diſcernimus*, inquit, *duo Teſtamenta vetus & novum; non ſunt eadem ſacramenta.... quia alia ſunt ſacramenta dantia ſalutem, alia promittentia Salvatorem. Sacramenta novi Teſtamenti dant ſalutem, ſacramenta veteris Teſtamenti promiſerunt Salvatorem*. Vide etiam l. 19. contra Fauſtum cap. 13. & 14. ubi illa veteris Teſtamenti *ſacramenta prænuntiativa* vocat, quippe quibus Salvator tantummodo promitteretur, non quæ producerent gratiam niſi per fidem, qua in futurum Salvatorem iis ſacramentis prænuntiatum credebatur, ut pluribus idem S. Doctor oſtendit. Hoc unum ergo S. Zeno poſt Juſtinum martyrem circumciſioni denegavit, quod verum per ſe ſe juſtitiam pareret; id enim ſolis novæ legis ſacramentis convenit: unde a catholico & ſano ceterorum Patrum ſenſu noſtrum Auctorem nihilum diſceſſiſſe cognoſcimus.

14 In editis erat *in hac robuſta merita*. In Mſ. Pomp. *in ac robuſti, ac meritæ*. In Rem. & Vat. *in hac robuſtia meri-*

pit. Unde manifeſtum eſt, Abraham gemini populi typum in ſemetipſo portaſſe, ut circumciſionis nota exprimeret Judæum, [15] credulitatis juſtitia Chriſtianum.

V. Adde, quod circumciſio iſta non tam ſalutem [16] non pollicetur, quam [17] locum caputque criminis monſtrat. Adam etenim cum [18] inlicitum pomum hoc membro decerpſit, ſic in genus humanum jus mortis induxit. Neceſſario ergo luxurioſo populo Deus hoc ſignum dedit: ut, locum matricalis culpæ cum denotat, etiam alia crimina ſugienda cognoſcat. Ore tuo te, inquit, Chriſtiane, viciſti. Inde eſt, quod & ego æternam vitam me poſſidere contendo, quia ſpecialiter [19] curam mortis mihi a Deo præſtitam recognoſco. Recte Judæus hoc diceret, fratres, ſi iſta cura [20] ſexui utrique prodeſſe potuiſſet. Cum enim gravior cauſſa ſuperſit: periturum ſe, niſi [21] veritatem requirat, agnoſcit: ſi enim Adam curat;

ADNOTATIONES.

meritæ: robuſtiu pariter legitur in Zen. Legendum procul dubio *in acrobuſtiu meritæ*; nam *acrebuſtia*, ſeu *acrobyſtia* a nomine Græco apud Paullum Apoſtolum frequenti ἀκροβυστία, quod *præputium* latine redditur, latinis litteris, ut alia non nulla, efferri potuit, & ſententia ſic optima elicitur: innuitur enim Abraham *accepiſſe non circumciſionis, ſed repromiſſionis in acrobuſtia, ſeu præputio meritæ præmium*; cum ſcilicet fides, qua adhuc in præputio credidit Deo, deputata eſt illi ad juſtitiam. Reſpicitur autem ille Paulli locus ad Romanos 4. v. 9. & 10. *Reputatu eſt Abrahæ fides ad juſtitium. Quomodo ergo reputata eſt? in circumciſione, an in præputio? non in circumciſione, ſed in præputio?* Utrobique autem, ſicut alibi ſemper, ἀκροβυστία in Græco Paulli textu legitur.

15 *Credulitus* heic quoque pro fide: vide adnot. 6. in tract. 1.

16 Ex Mſſ. Vat. & Urbin. adjecimus *non*, quippe quod hæc particula a Zenone num. 6. cum eodem verbo & in eamdem ſententiam copulatur. *Hujuſmodi circumciſio*, inquit, *Deus non tantum ſalutem non pollicetur* &c. De ſenſu porro hujus loci vide adnot. 13.

17 Hoc de teſtimonio, quo Adæ peccatum carnali voluptati contra vetitum perceptæ tribuitur, quid ſentiendum ſit, & quo ex fonte hæc ſententia fluxerit, plura tradidimus differt. 2. cap. 4.

18 In edit. Ver. contra manuſcriptorum auctoritatem verba tranſpoſita fuerunt ſic: *Cum hoc membro inlicitum pomum decerpit*. Idem in edit. Patav. quæ ſolum *decerpſit* cum Mſ. Zenon. ſcribit.

19 *Cura* pro curatione, ſeu medicina heic adhibetur, ut ex ſequentibus explorate liquet. Similiter uſurpata invenitur apud Gratium in Cyneg. v. 366. Celſum de re med. cap. 10. Petronium Arbitrum in frag. pag. 668. novæ edit. Claudianum de Bello Get. v. 120. In editis *annexum curum*. Mſſ. Pomp. Tolent. Vat. Zen. *annium* pro *adnexam* ſcribunt. Utrumque deeſt in antiquo cod. Rem. in quo *cura præſtita* ablativo caſu effertur, ſed male. *Mortis* pro peccato, vel damnatione dici optime notavit Sparaverius.

20 Hoc idem argumentum adverſus circumciſionem urget etiam Juſtinus Martyr in dialogo contra Triphonem pag. 32. *Præterea cum non poſſit femineum genus carnalem circumciſionem adſumere, ſatis apparet in ſignum datam circumciſionem, non tamquam opus juſtitiæ. Quidquid enim ad juſtitiam virtutemque pertinet, etiam feminis Deus dedit*. Idipſum brevius Cyprianus lib. 1. Teſtim. cap. 8. ubi obſervare præterea licet, eadem Adæ, Abel, Henoch, Noe, Melchiſedech exempla congeri, quæ heic a Zenone fuſius exponuntur; quod idem animadvertimus apud memoratum Juſtinum loco laudato, nec non apud Tertullianum adverſus Judæos cap. 2. & ſequent. ut nihil dubium ſit, quin hæc penes antiquos Patres ſolennia fuerint argumenta, quibus *circumciſio*, ut Cyprianus ait, *prima carnalis evacuata* probaretur.

21 Sparaverio placeret ſcribere *remedium*; nam, inquit, quid iſthic loci habeat

Digitized by Google

curat; certe [22] in qua delicti omnis eſt ſumma, iſto remedio curare non poteſt Evam. Quid, quod nec ipſi viro aliquid eam prodeſſe perſpicio? quia hujus circumſcriptio characteris poteſtati ſubjacet cordis, quod niſi veræ circumciſionis ſpiritali fuerit ſacramento purgatum, in æternum homo, de quo agitur, periturus eſt: caro enim damnum pati poteſt, animo autem imperare non poteſt: ipſe enim regalis poteſtatis imperio ſubjectum ſibi corpus ſervilibus officiis ſuæ compellit implere deſideria voluntatis; qui ſi fuerit vitioſus, quot habet unuſquiſque membra, poterit perpetrare tot crimina.

VI. Denique hoc genere Judæos Scriptura denotat ab auribus incipiens: *Clamavi*, inquit, *ad eos, & non audiverunt, clamabunt ad me, & non erit, qui exaudiat eos*. Similiter & de manibus dicit: *Manus enim veſtræ inquinatæ ſunt ſanguine, & digiti veſtri* Iſ. 59. 3.
in peccatis. Labia autem veſtra locuta ſunt facinus, & lingua veſtra injuſtitiam meditatur. Et iterum de ceteris membris: *Sepulcrum patens eſt guttur eorum, linguis ſuis doloſe egerunt, vene-* Pſal. 13. 3.
num aſpidum ſub labiis eorum, quorum os maledicto & [23] amaritudine plenum eſt, veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem: contritio & miſeria in viis eorum, & iter pacis non cognoverunt, non eſt timor Dei ante oculos eorum. Et de ipſa circumci-
ſione in [24] ſymbolis inquit: *Interrogabant, & in virgis ſuis annun-* Oſ. 4. 12.
tiabant, ſpiritu meretricio ſeducti ſunt, & fornicati ſunt a Deo ſuo. Agnoſce igitur, Judæe, vel ſero erroris tui [25] miſerum dolendumque diſcrimen, & dic nobis, utrum circumciſionem obſerves, an legem. Si circumciſionem; non eſt tibi lex neceſſaria, quia juſtus Abraham, qui ex fide vixit, Deum credulitate, non lege promeruit. Si legem; contemne tuam iſtam circumciſionem, quam eva-

ADNOTATIONES.

beat *veritatem* non video. At ſine Mſſ. nec ipſe, nec nos corrigere audemus; & fortaſſis *veritatem* pro *veram medicinam* a circumciſione diverſam, quæ utrumque ſexum vere curet, Auctor accepit.

22 Editi habebant *in quo*, ut ad Adam referretur, & *in quo* corrigendum pariter notavit quiſpiam in margine Mſ. Pomp. Sane in Adam *delicti omnis ſumma* reperitur verius, quam in Eva, cum ex illo potiſſimum, tamquam ex capite, originale peccatum in poſteros dimanaverit. Sed ut *in qua* poneremus, fecit non ſolum Mſſ. Rem. & Pomp. auctoritas, ſed ea præſertim conſideratio, quod ſententia ex contextu ad Evam commodius referenda videtur. In hac autem *delicti ſumma* dici potuit, quatenus ipſa peccatum Adæ ſuaſit, & nihilominus illi circumciſionis remedium nihil proficit. *Evam* autem dixit S. Antiſtes pro univerſis feminis, quibus circumciſio data non fuit, ſicut *Adam* pro viris omnibus nominavit.

23 Mſſ. Zen. & Pomp. cum edit. Ven. *amaritudinis*. Dein pro *contritio* Mſ. Urbin. *contentio*.

24 Scriptum eſt *in ſymbolis*, ut ſignificetur, circumciſionem apud Oſeam ſub figurata locutione, quam textus præfert, indicatam; *ſymbolum* enim pro ſigno obſcuro & metaphorico ſumi ab antiquis ſolet, ut apud Baſilium Fabrum videre eſt in Theſauro erudit. v. *Symbolum*. Similiter *ſymbolice* pro *figurate* dixit Gell. l. 4. c. 11.

25 Mſ. Vat. *miſerrimum*. Poſt pauca pro *& dic* Mſſ. Rem. Vat. Pomp. *Edic*.

Jer. 4. 3. 4. evacuatam videmus a lege, [26] ſic Jeremia dicente : *Hæc dicit Dominus viris Juda & omnibus, qui habitant in Jeruſalem. Renovate inter vos novitatem, & ne ſeminaveritis in ſpinis. Circumcidite præputium cordis veſtri, ne exeat ſicut ignis ira mea, & exurat, & non ſit, qui exſtinguat.* [27] Videtis ergo, fratres, quod hujuſmodi circumciſis Deus non tantum ſalutem non pollicetur, ſed etiam, niſi legitime corde circumcidantur, ignis inexſtinguibilis ſupplicium comminatur. Sed & Moyſes ipſe, cujus adſerunt ſe ſæpe
Deut. 30. 6. diſcipulos, eodem ſpiritu ad Iſrael loquitur dicens : *Noviſſimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor ſeminis tui ad Dominum Deum tuum amandum.*

VII. Hinc nunc vobis iterum dicam. Phariſæe reſponde, ubi cor habeas conſtitutum. Si in regione pectoris ; quid deformi vulnere [28] inferna metiris? Si, quod quidem recte æſtimas, in infernis; procul dubio omnes ſacrilegos antecedis, qui Moyſis reprobans dictum, per hanc injurioſam corporis ſtipem Deo placere te poſſe præſumis. Jam completa eſt, inquit, in me per Jeſum Nave, Domino jubente, ſecunda, quam Moyſes annuntiaverat, circumciſio;
Jos. 5. 2. ſcriptum eſt enim : *Et dixit Deus ad Jeſum, Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos : &* [29] *adſide, circumcideque* [30] *ſecundo filios Iſrael.* Videamus nunc ergo, fratres cariſſimi, ſecunda illa cir-

ADNOTATIONES.

26 *Sic* e Mſſ. & edit. Ven. reſtitutum.

27 Mſ. Urbin. *Videte*. Mox *quia* pro *quod* in Mſ. Zen.

28 *Inferna metiris* dicit Zeno pro *præputium in inferiori parte ſitum circumcidis*. Idem præputium paullo poſt *injurioſam corporis ſtipem* Deo tributi loco oblatam vocat. Poſt pauca *exiſtimas* pro *æſtimas* in Mſ. Tolent. Sed *æſtimo* pro *exiſtimo* apud Zenonem frequens invenies.

29 In edit. Ver. legebatur *abſcinde* : in edit. Ven. *abſcides* : in Mſſ. Pomp. Zen. *abſcide & circumcide*. Ex cod. autem Rem. *adſide* placuit ſcribere, cum hæc lectio conveniat cum textu Interpretum LXX. ex quibus hæc Latine reddita ſunt. Lactantius etiam, qui ſimiliter hunc textum recitat lib. 4. Inſtit. cap. 17. habet *& ſede*. Cyprianus quoque lib. 1. Teſtimon. cap. 8. *& adſidens circumcide*.

30 Omnes jam Interpretes unicam tantum circumciſionem hoc Scripturæ loco Judæis præceptam & peractam quidem agnoſcunt; poſtquam hi ex eremo in terram pollicitationis pervenere; cum Hebræos in eremo circumciſionem non adhibuiſſe, exploratum ſit ex iis, quæ eodem Joſue capite ſubiiciuntur verſ. 6. & 7. Cur nihilominus dictum ſit *circumcide ſecundo*, cum ea, quæ præcipiebatur, prima circumciſio fuerit, percommode explicat Andræas Maſius in hunc locum, quem videre Lector poteris. Ceterum Zenonis interpretatio ſecundam hanc circumciſionem ad circumciſionem cordis idcirco retulit, non quod primam illos jam ante ſubiiſſe putaret, ſed quod in illa, quæ prima vere erat, ſecundam cordis circumciſionem præſignificatam ſolennis ferebat Patrum antiquorum ſententia, ac præſertim Juſtini, Cypriani, & Lactantii, quos Zenonem ſequutum nihil ambigimus. Quin & S. Hieronymus in cap. 3. epiſt. ad Gal. pag. 424. tom. 7. edit. Ver. etſi Hebræos antehac in eremo incircumciſos fateatur, circumciſionem tamen *ſecundo* præceptam ſpiritalem cordis circumciſionem ſpectaſſe perſpicue confirmat. *Denique per quadraginta annos in eremo nullus eſt circumciſus : ſoli quippe ſine gentis alterius admixtione vivebant. Statim ut Jordanis ripam tranſgreſſus eſt populus, & in Palæſtinæ terram Judæum ſe exa-*

circumciſio ab Jeſu Nave, quo genere celebrata ſit petrinis illis cultris: cor, an præputium circumciderit. Etenim ſi ſecundum ipſos nos quoque carnaliter ſentiamus, ambo prophetæ tenebuntur in crimine, ut aut Moyſes fallax ſit, ſi [31] circumciſio circumciditur rurſum, ut hoc idem faciat, aut ut, quod non habeat, perdat; aut certe Jeſus Nave parricida ſit, ſi cultris corda hominum deſecat.

VIII. Sed abſit, fratres, ut ſpiritales viros ullo tangamus errore, maxime cum prophetia ad ſui dicti jam pervenerit veritatem: Jeſus enim Nave Chriſti imaginem præferebat, qui verus omnium ſalvator eſſe cognoſcitur & factis & nomine: hic enim,
quia ipſe dictus eſt etiam petra, recte cultellos petrinos fecit (un- *1. Cor. 10. 4.*
de non ſine ratione & Simoni, ſuper quem ædificavit Eccleſiam,
Petrus nomen impoſuit) ideſt ſua doctrina [32] formatos, & Spiritus *Marc. 3. 16.*
Sancti lima acuminatos conſtituit viros Apoſtolos omneſque diſcipulos: quorum ſalutaria monita canentibus linguis, quaſi qui-
buſdam ſpiritalibus cultris credentium populorum, ſecundum Moy- *Deut. 30. 6.*
ſis dictum, non in damnum hominis præputium carnis, ſed in augmentum hominis præputium facinoroſi cordis incidit.

IX. At fortaſſe adhuc quiſpiam dicat, cur ipſe quoque ſignaculum carnis accepit, ſi ei neceſſarium non fuit? Hujus propoſitionis quæ ſit ratio, fratres, accipite. Igitur qui venerat hominem vivificare, per hominem neceſſe habuit, ne phantaſma putaretur, edicta legis univerſa complere: non enim aut finis legis, aut verus Chriſtus eſſe potuiſſet, ſi quid prætermitteret, quod ab alio ſaluti hominum præſtari [33] potuiſſet. Eo accedit, quod ſecundum carnem David filius futurus eſſe canebatur; qui niſi paterno generis ſignaculo reſponderet; neque David filius eſſet, neque niſi in filium David Chriſtus venire potuiſſet, qui ideo circumciſus eſt, quia Judæis erat promiſſus, ideo cum præputio natus, quia in æternum incircumciſis gentibus fuerat profuturus.

X. Diximus de prima circumciſione carnali, quæ Judæorum eſt: nunc breviter de ſecunda ſpiritali, quæ noſtra eſt, edicamus, quæ

tan-

ADNOTATIONES.

ſe examen infudit, circumciſio neceſſaria futuro ex commixtione gentium providit errori. Quod autem a Jeſu duce ſecundo ſcribitur populus circumciſus; ſignificat & in eremo ceſſaſſe circumciſionem, quæ in Ægypto rationabiliter exercebatur, & a Domino Jeſu Chriſto ſpirituali circumciſione credentes eſſe mundandos.

31 Edit. Ven. *circumciſione*. Mſ. Zen. *circumciſio recircumciditur rurſum*. Dein *non habet* pro *non habeat*. De hujus loci intellectu ſi ambigis, vide præclare interpretantem Franciſcum Sparaverium in obſervationibus, quas poſt Appendicem addemus.

32 Mſ. Rem. *formatur Spiritus Sancti*; Mſſ. Tol. & Zen. cum editione Ven. *formatus Spiritus Sancti*.

33 *Oportuiſſet* in edit. Ven.

N 2 34 Ni-

tantum poteſtatis gerit, ut [34] a femina cœperit, quod priori impoſſibile fuit. Denique a muliere, quæ prior peccaverat, circumciſionis incipit cura. Et quia [35] ſuaſione per aurem irrepens diabolus, Evam vulnerans interemerat; per aurem intrans Chriſtus in Mariam, univerſa cordis deſecat vitia: vulnuſque mulieris, dum de virgine naſcitur, curat. Signum ſalutis accipite. Corruptelam integritas, partum eſt ſecuta virginitas. Adam ſimiliter dominica circumciditur cruce, & quia per mulierem, quæ ſola lignum letale contigerat, exceperat uterque ſexus interitum; e diverſo per virum ligno ſuſpenſum vivificatum eſt omne genus humanum. Ac ne non ex integro principium ſuo ſtatui redditum videretur, prior vir conſummatur in cruce: atque eo feliciter ſoporato, ſimiliter de ejus latere ictu lanceæ non coſta divellitur, ſed per aquam & ſanguinem, quod eſt baptiſmum atque [36] martyrium, ſpiritale corpus ſpiritalis feminæ effunditur, ut legitime Adam per Chriſtum, Eva per Eccleſiam renovaretur.

XI. Hoc nos, fratres, ſacramento tam viri, quam feminæ circumcidimur: hoc Spiritus Sancti non [37] ſignaculo, ſed ſigno cenſemur.

ADNOTATIONES.

34 Nimirum a M. Virgine, genitrice ejus, *qui univerſa cordis deſecat vitia*, ut in ſequentibus Auctor explicat. Solenne autem eſt Patribus M. Virgini ſalutis exordium tribuere, ſicuti ab Eva perditionis initium profectum agnoſcunt. Vide Irenæum inter ceteros lib. 3. c. 33. & lib. 5. cap. 19. nec non Tertullianum de Carne Chriſti cap. 17.

35 Edit. Ver. *ſuaſionem*: melior autem viſa eſt Mſſ. Pomp. Zen. & edit. Venetæ lectio.

36 Martyrium baptiſmatis vicem ſupplere, cum baptiſma aquæ conſequi quiſpiam nequeat, & hoc quidem aquæ baptiſma per aquam, illud autem per ſanguinem, qui de Chriſti latere fluxerunt, ſignificatum fuiſſe, hoc teſtimonio confirmari poteſt: id quod ſimiliter alii Patres teſtantur, ex quibus unum Tertulliani locum recitare placet ex libro de Baptiſ. cap. 16. *Eſt quidem nobis etiam ſecundum lavacrum, & ipſum ſanguinis ſcilicet, de quo Dominus: Habeo, inquit, baptiſmo tingi, cum jam tinctus fuiſſet. Venerat enim per aquam & ſanguinem, ſicut Joannes ſcripſit, ut aqua tingeretur, ſanguine glorificaretur: proinde nos faceret aqua vocatos, ſanguine electos. Hos duos baptiſmos de vulnere perfoſſi lateris emiſit, quatenus qui in ſanguinem ejus crederent, aqua lavarentur; qui aqua laviſſent, etiam ſanguinem potarent. Hic eſt baptiſmus, qui lavacrum & non acceptum repreſentat, & perditum reddit.*

37 *Signaculum* de circumciſione corporali dicitur, quam licet *ſignum* appellet vulgatus Paulli Interpres, quatenus corpus vere ſignat, tamen ad ſpiritum quod pertinet, *ſignaculum juſtitiæ* vocatur. *Signum* autem ſpirituale ex Patrum lingua non eſt, niſi quod animum afficit & ſignat; qua ratione *ſigna* dicuntur novæ legis ſacramenta, quæ gratiam non tam ſignificant, ſed etiam producunt: illa vero Teſtamenti veteris, quæ gratiam mere ſignificabant, cum ad ſpiritualem notionem referrentur, tum *ſignacula* tantum appellata inveniuntur. Porro S. Cyprianus lib. 1. Teſt. cap. 8. *ſignaculum* de circumciſione carnali, *ſignum* vero de ſpirituali, perinde ac S. Zeno, accipit. *Illud ſignaculum feminis non proficit: ſigno autem Domini omnes ſignantur*. Similiter Minucius Felix cap. 35. *notaculum corporis* illam vocat, hanc vero *innocentiæ ac modeſtiæ ſignum*, quo Chriſtianos *facile dignoſci* ait, uti eodem *cenſeri* S. Zeno dixit. Forte autem heic *ſigni* nomi-

mur. Hac circumciſione non aliquid perdimus, ſed creſcere nos augmentis cæleſtibus invenimus: non ſanguinem ſterili ſolennitare dimittimus, ſed pudoris ſanguinem retinemus, quem ambitioſe plerumque effundimus, cum in perſecutione pro nomine Domini diabolum moriendo vaſtamus. Poſtremo abſcindimus, [38] quod habuiſſe non deberemus, quod ab inimico hominibus ſuperadditum recognoſcimus, Domino ſic dicente: *Simile eſt regnum cælorum homini, qui ſeminavit in ſuo agro bonum ſemen: dormientibus autem hominibus, venit inimicus ejus, & ſuperſeminavit zizania in triticum*. (Matth. 13. 24. & 25.) Quæ neceſſario radicitus circumciſione divellimus, ut diri ſeminis contagione purgati, integri in ubertate paterni ſeminis maneamus. Hæc, inquam, non die, non nocte, non hora, non ſexu, non ætate, non conditione, non loco, non genere [39] tribuenda homini ſalute depellitur, ſed glorioſa ſemper in omnibus invenitur. Denique prior circumciſio deſecat carnem, ſecunda animi deſecat vitia: illa ferro, hæc ſpiritu; illa portionem, hæc hominem totum; illa maſculum ſolum, hæc utrumque ſexum; illa præputium parvæ cutis, hæc præputium totius concupiſcentiæ ſæcularis. Illa octavo deſervit diei, [40] huic deſerviunt tempora, dies, horæ univerſaque momenta. Illa ante octavum, vel poſt octavum diem nec ipſi morienti puero ſubvenit; hæc a cunis ipſis infantiæ uſque ad ſupremos exitus cujuſvis ætatis utrique generi ſalutare munus impertit. Illa ſanguine gaudet, hæc gratia; illa imagine, hæc veritate; illa damno, hæc lucro; illa agit captiva ſub lege, hæc omnibus præſtat in Chriſto bonæ fidei libertatem. Igitur vos, qui circumciſi eſtis circumciſione non manu facta in ſpoliationem carnis, ſed circumciſione Domini noſtri Jeſu Chriſti, elaborate, ne veſtra integritas mutiletur; ne ingruentium peccatorum rurſum ſicut Adæ & Evæ ſpiritale præputium male repetita nuditas

ADNOTATIONES.

nomine baptiſmum intelligit, de quo adnotat. ſequenti.

38 *Quod habuiſſe non deberemus*, hoc loco præcipue eſt originale peccatum, quod per *ſignum Spiritus Sancti*, ideſt per baptiſma abſciſum, eoque proinde cor circumciſum patet; unde baptiſma *ſpiritualem circumciſionem* eſſe Cyprianus defendit epiſt. 59. De originali autem culpa ſermonem heic præcipue fieri, inde confirmatur, quod mox *diri ſeminis contagio* memoretur, quæ ſane contagio peccatum innuit per generationem propagatum, a quo nos eo ſigno, ſeu ea ſpirituali circumciſione *purgati* tradimur. Vide adnot. 40.

39 In editis & pleriſque Mſſ. *ad tribuendam homini ſalutem*. Correximus ex antiquiſſimo Mſ. Rem. Poſt pauca *gloria* pro *glorioſa* in Mſ. Vat.

40 Perſpicue de baptiſmo heic ſermo eſt, qui proinde *S. Spiritus ſignum* ſuperius appellatus confirmatur. Quæ enim, amabo, alia ſpiritualis circumciſio quibuſcumque tum viris, tum mulieribus, tum pueris proficiens, quacumque die poteſt adhiberi, niſi baptiſma? Fuit quidem Fidi cujuſdam Africani opinio Cypriani temporibus, neminem niſi octava die baptizari oportere, ut lex circumciſioni ſtatuta ſervare-

tas condemnetur; ne novus homo quidquam Judæi habere [41] videatur, aut Gentis. Ambo enim illi carnales ſunt, ambo ſine fructu. Unde dubium non eſt, neque præputium aliquid eſſe, neque circumciſionem, ſed [42] ſolam obſervationem voluntatis Dei eſſe fideliter viventibus neceſſariam.

TRA-

ADNOTATIONES.

varetur. At hunc errorem, concilio habito, S. Cyprianus diſpulit, de quo is plura agit epiſt. 59.

41 Mſ. Rem. *videantur*.

42 In editis & aliquot Mſſ. *ſolum*: lectio autem Mſ. Rem. præferenda viſa eſt. Idem Mſ. Rem. cum Pomp. & edit. Ven. in finem addunt *Amen*.

1 Heic

TRACTATUS XIV.

De [1] *ſpirituali ædificatione domus Dei.*

I. VEllem, fratres dilectiſſimi, triumphali quodam modo uti ſermone, novique operis arcem ſacram laudibus geminare. Sed quamvis ſit optimum laudare, quæ Dei ſunt; tamen præcipuum non eſt, quod cum Gentibus, vel Judæis poteſt eſſe commune: nam & illis ſi [2] liceat, vel ſi velint, fortaſſis cultius ſynagogas ædificent, cultius erigant [3] capitolia: ſed in his omnibus operibus vero judicio ſtructores magis poſſunt placere, quam ſacerdotes. Quid, quod aut nullum, aut perrarum eſt per omnem Eccleſiam Dei orationis [4] loci membrum, quod poſſit quavis [5] ruina in ſe mergen-

ADNOTATIONES.

1 Heic tractatus recitatus videtur in dedicatione templi, quod Veronæ conſtructum fuerat, ut pluribus animadvertimus diſſert. 1. cap. 2. §. 4. Manuſcripti titulum hunc præferunt: *De ædificatione Domus Dei a Salomone*: & hunc tractatum eodem titulo prænotatum *explicationem pulcherrimam* vocant Joannes Preſbyter Veronenſis in Hiſtoria Imperiali Mſ. & ex eo Gullielmus Paſtrengus & Petrus de Natalibus. Placuit vulgata inſcriptio, cum ex occaſione ædificati templi ad ſpiritualem Dei domus ædificationem perſuadendam Zenonianus ſermo ita deflectat, ut hoc unum Zenonem ſibi propoſuiſſe quiſque intelligat.

2 Cum *ſi liceat*, *vel ſi velint* disjunctive poſita ſint, haud opus eſt utrumque tum de Judæis, tum de Gentibus intelligere, ac ſi utriſque interdictum fuerit hoc tempore, quo S. Zeno hunc tractatum recitavit, ne alteri ſynagogas ædificarent, alteri erigerent capitolia. Nullæ quidem adverſus Hebræos ante Theodoſium juniorem leges latæ inveniuntur, quibus novarum ſynagogarum ædificatio iiſdem prohibeatur: immo vero ex his, quæ id vetant, nihil tale antea veritum fuiſſe palam colligitur; de quo plura diſſert. 1. cap. 2. De ſolis ergo Gentium templis verbum *licuit* accipiendum eſt, quibus etſi ſub Juliano Apoſtata omnis fuit reſtituta poteſtas, quam Conſtantinus & Conſtantius Imperatores eiſdem ademerant, lege lata ne idolorum templa aperirent, nedum nova ne erigerent: tamen ſub Joviano Juliani ſucceſſore ædificandorum ſaltem novorum templorum facultatem Gentibus ademtam nihil ambigimus. Solum vero ſub Valentiniano iiſdem permiſſus ſuæ religionis uſus, ut ne mirum ſit, ſi palam patentes ſaltem in agris idolorum ædes a Zenone inſinuentur tract. 5. lib. 1. num. 8. ubi de viro infideli templa idolorum petenti ſermo eſt, & tract. 15. num. 5. ubi de ruſticanis templis Ethnicorum agitur.

3 *Capitolium, ideſt curia Deorum*, ut explicat Tertullianus in Apolog. cap. 6. pro idolorum fano, vel templo frequenter uſurpatum legimus. Eumenius in Panegyrico *Apollinis templum, & capitolium* Auguſtoduni condita appellat *fana longe omnium in hac urbe pulcherrima*. Synodus Eliberitana can. 59. prohibet, ne quis Chriſtianus *ad idolum capitolii* ſacrificandi cauſſa adſcendat. Vide Cyprianum de Lapſis pag. 38. & Lactantium lib. 1. cap. 22. & 21. nec non lib. 3. cap. 17. ubi Ciceronis locum allegat.

4 *Loca orationis* dici ſolebant Chriſtianorum templa, unde *oratorii* nomen ſubinde inolevit; & ſimiliter ſub tractatus finem *ſacræ orationis iſte locus*. *Eccleſiam* nihilominus S. Zeno non ſemel appellat: *templum* autem ipſos Chriſtianos ſolum ex Paulo Apoſtolo appellandos in decurſu ſermonis contendit. Vide de hoc adnot. 26. in tract. 5. Hinc porro intelligitur quam puſilla & minimæ artis id temporis fere fuerint Chriſtianarum Eccleſiarum ædificia, ita ut nulla, vel rara poſ-

gentibus idololatriæ ædibus nunc uſque aliquatenus comparari? Nam & Salomonis accepimus templum luculento opere fuiſſe conſtructum, atque ita elaboratum, ut neſciret inſpector, in eo quid potiſſimum miraretur, magnitudinem, opus, ornatum, an ne materiam: ita enim in unum decorem univerſa convenerant, ut legitima domus Dei caduca illa ambitio putaretur. Quod ſi ita eſſet, inter memorata impar cultu ſemper Eccleſia inveniretur.

II. Sed hæc ſæcularia ſine legitimo ac devoto cultore nec ſufficientia, nec neceſſaria honori ſuo proteſtatur Deus hactenus di-
Iſa.66.1.2. cens: *Cælum mihi thronus, & terra ſuppedaneum pedum meorum. Quam mihi ædificabitis domum? aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim iſta fecit manus mea*. In Evangelio quoque ſic dicit:
Matth. 23. 37. 38. *Hieruſalem, Hieruſalem, quæ interficis prophetas, & lapidas miſſos ad te, quotiens volui colligere filios tuos, ſicut gallina pullos ſuos ſub alas, & noluiſti? Ecce remittetur vobis domus veſtra*. Et ite-
Matth.24.2. Marc.13.2. Luc.2.5. rum: *Non relinquetur in templo lapis ſuper lapidem, qui non diſſolvatur*. Reprobat ergo tam immenſum, tam inſigne, tam opulens templum, quia in eo verum non erat templum: etenim hominum, conciliabulum eſt contextio iſta parietum; fidelis autem popu-

ADNOTATIONES.

poſſent, ne dum cum Gentilium templis, ſed ne cum ipſorum quidem, quæ ſupererant templorum ruinis comparari. Cum nimirum ſub Conſtantino primum Eccleſias publicas aperire Chriſtianis licuit; illis initiis vel privatas domos in Eccleſiæ uſum tranſtulere, vel, ſi ædificarunt loca orationis, præſenti neceſſitati proſpicientes, ædificaſſe credendi ſunt ſacras ædes rudi, ut ajunt, minerva, quæ ſatis eſſent Eccleſiaſticis conventibus, nec cum ſumtuoſis idolorum templis de magnificentia contenderent.

5 *Ruina quævis idololatriæ ædium* hoc loco memorata haud intelligi poteſt illa, quam Imperatores legibus intulere, cum idolorum templa deleri juſſerunt (id enim ſerius accidit, quam quod ad Zenonis ætatem referri queat) ſed illa, quam eædem ædes quovis caſu, aut vetuſtate corroſæ minabantur; & ſententia eſt, adeo puſilla eſſe loca orationis apud Chriſtianos, ut ne dum cum ſtantibus idolorum templis, ſed ne cum ruinoſis quibuſcumque (ſic enim explicanda putamus illa *ruina quavis in ſe mergentibus*, ideſt collabeſcentibus) conferri queant.

6 Hinc aperte *conciliabulum* dictus patet locus, in quo ſacri conventus habebantur, quem ad modum & apud Livium 7. 5. *conciliabula obire*. Auctor operis de Mortibus perſecutorum cap. 15. *conventicula* ipſos *parietes* Eccleſiarum cum Arnobio ſub finem lib. 4. aperte vocat. Confer Prudentium Apoth. v. 778. Cum ergo Patres antiqui Chriſtianis templa eſſe negabant, non negabant his eſſe certa loca, in quibus ſacrus cœtus agerent (nam iiſdem in operibus, in quibus negarunt ſibi eſſe templa, ſacros cœtus ſtatis diebus a ſe habitos diſerte affirmarunt, ut liquet, ex Juſtini Apolog. &c.) at hæc loca, in quibus collectæ fierent, pro templis non habebant, quibus Deus, perinde ac idola Gentium, indigeret, ſed tamquam mera loca hominibus congregandis idonea conſiderabant, unde *conciliabula*, non *templa* S. Zeno ſatis commode illa vocavit. Quod autem aic in eo Hieroſolymorum templo *verum templum non fuiſſe*, forte adludit ad illa Apoc. 21. verſ. 22. ubi Joannes loquens de nova Hieruſalem (quam Ezechiel ſimiliter prænuntiaverat, cum novam novi templi ædificationem proſpexit) inquit: *Templum non vidi in ea*.

7 Solen-

populus Dei [7] templum, Apoſtolo dicente: *Vos eſtis templum Dei, & ſpiritus Dei habitat in vobis*. Et verum eſt; nam ſicut idolis inſenſatis ſimilia templa conveniunt, ita viventi Deo viva templa ſunt neceſſaria: in his enim ſolis ſacerdotum Dei ſtructura & propria eſt & perennis: qua & Judæos & Gentes vel ceteros antecedimus. Incomparabilis autem gloria, ac vere Deo digna, cum uno conſenſu, una fide, alter alterum commendans, devotione conſimili convertuntur ad Deum & ſacerdos & templum. Exſultate igitur, fratres: ædificationemque veſtram æde iſta de novella cognoſcite, cujus quoque capacitatem felici numero feciſtis [8] anguſtam: ex eo enim ipſo, quod [9] nos non capit locus, exinde intelligitur, quia fides veſtra capit Deum. Igitur ne quis operationem a me forte diſquirat, paucis inſinuabo. 2.Cor.6,16.

III. In totius fabricæ fundamentis, non ſicut in Judææ templo plurimi, ſed magnus, præclarus, pretioſus, ac ſpecioſus unus eſt lapis, qui [10] quadræ turris totam ſolus ſuſtinet molem: cui non innu- Ephes.2.20.

ADNOTATIONES.

7 Solenne, ut mox innuimus, antiquis Patribus fuit proteſtari, Deo vivo opus non eſſe templis e materia conſtructis, ſed ipſius templum vivum eſſe Chriſtianum populum & Eccleſiam ipſam fidelium. Vide inter ceteros Lactantium lib. 1. Inſtit. cap. 20. & lib. 4. cap. 15. Auctorem libri de Mortibus perſecutorum c. 15. Minutium Felicem, Arnobium &c. Hoc vivum templum profecto ſignificare voluit S. Zeno, cum paullo poſt ait: *Devotione conſimili convertuntur ad Deum & ſacerdos & templum*, ideſt viva fidelium Eccleſia, quæ una cum ſacerdotibus Deo laudes & ſacrificium offerebat.

8 Non rudes ſolum (ut vidimus adnot. 4.) ſed & anguſtas initio quarti ſæculi fere fuiſſe Chriſtianorum eccleſias, cum pro paucitate illa fidelium, qui ſub perſecutiones fidem Catholicam amplexi fuerant, non valde amplis baſilicis opus eſſet; & ſolum aucto ſubinde poſt redditam Eccleſiæ pacem fidelium numero, novas ampliores eccleſias ædificandas fuiſſe, ex Athanaſio liquet, qui in Apologia ad Conſtantium Alexandriæ in urbe totius Ægypti principe anguſtiſſimas fuiſſe tradit eccleſias uſque ad an. 356. quæ cum capiendis fidelibus in dies creſcentibus pares non eſſent, nova amplior exſtructa fuerat eccleſia, in qua, populo rogante, ante petitam ab Imperatore facultatem ipſo die paſchatis convenire neceſſe fuit. vide n. 14. pag. 303. Veronæ quoque ſimile quidpiam accidiſſe cognoſcimus. Quin heic tantum excreviſſe patet fidelium multitudinem, ut nova quoque eccleſia, quæ per ſe ſatis ampla & capax fuiſſe traditur, ſola populi frequentia facta eſſet *anguſta*. Tam ingentem vero Chriſtianorum numerum S. Zenonis laboribus potiſſimum tribuendum putamus, ut verum ſit, quod de ipſo cecinit Anonymus Pipinianus: *Veronam perduxit ad baptiſmum*.

9 Mſ. Pomp. *vos*.

10 *Quadraturis* legitur apud Caſaubonum, qui hocce teſtimonium allegat exercit. 15. ad Annales Baronii n. 13. p. 360. quod nomen occurrit apud Higinum de Limit. & Vopiſcum in Firmi vita. Indicaret autem Zeno quadros lapides, qui in ædificiis fortiſſimis adhiberi ſolebant ex Iſaia 9. verſ. 10. Ezechiel 40. verſ. 42. Judith 1. verſ. 2. Herma lib. 1. Viſ. 3. &c. unde primus, qui in fundamentis eccleſiarum vel olim jacebatur lapis, quadræ erat figuræ, ut intelligimus ex antiqua inſcriptione Narbonenſi apud Gruterum p. 1058. in qua Ruſticus Epiſcopus Leonis Magni coævus, qui novam baſilicam Narbonæ ædificavit, *quadratum in fundamento poſuiſſe* traditur: qui mos etiam apud Romanos in Deorum templis conſtruendis viguit, ut diſcimus ex Livio l. 6. c. 5. qui *Capitolium* inſigne Romæ omnium Deorum templum *ſaxo quadrato ſubſtructum* prodit. Sed præter codicum & editionum fidem ſine neceſſitate immutare

innumerabilis [11] varie famulatur acies validiſſima columnarum, quia
3. Reg. 7. 23. illi [12] ſeptem ſolæ ſufficiunt: non æneum inhæret mare, quia illi
2. Paralip. c. 4. 2. perennis fontis ſui vivum ineſt [13] mare; non quod naufragos faciat, ſed quod naufragos ad vitam ſuavem perducat: non aurum, non argentum; quia in ſuis martyribus computat totum. Non feneſtrarum lumen implorat; quia [14] ſol æternus in eo manet. Inæſtimabilia unius plenitudinis [15] tria illi ſunt membra, unum [16] ſecretarium, & patentes ſemper duodecim portæ, quas ab hoſtili defendit impulſu in modum [17] Tau litteræ prominens lignum. O

res

ADNOTATIONES.

quidquam noluimus; cum præſertim Eccleſiæ ſpirituale ædificium, de quo heic ſermo eſt, *turris* a Zenone ſubinde appelletur, primum num. 4. ubi *turris completæ* meminit, & rurſus n. 5. ſimilique ſenſu *ara ſacra* initio nominatur. Quadra autem figura myſtice ſatis eſt celebris, quippe quæ novæ civitati Hieruſalem tribuitur tum in Apoc. 21. verſ. 16. tum in Ezech. cap. 1. *Turris* item frequens eſt in Scripturis mentio, & apud Hermam lib. 3. cap. 19. ut ne plura animadvertere neceſſe ſit. Vide Hieronymum in c. 9. Iſaiæ verſ. 10. ubi *turrim* pro *templo* interpretatur.

11 Mſ. Pomp. corrigit *varietatis*. Si ex arbitrio liceret corrigere, legeremus potius *innumerabili varietate*. Relativum *cui* & quæ ſequuntur non ad lapidem angularem, ſed ad *molem*, ſeu eccleſiam refertur.

12 Num ſeptem heic ſacramenta indicantur, quibus tamquam columnis ſuam Chriſtus Eccleſiam ſuffulcit? num ſeptem dona Spiritus ſancti? de quibus Iſaias c. 11. verſ. 21. an virtutes ſeptem? an ſeptem ordinum gradus? De ſeptennario numero plura ſymbolice Ambroſius epiſt. 44. & ante ipſum Cyprianus ad Fortunatum de Martyrii laudibus cap. 11. quod teſtimonium Hieronymus epiſt. 50. ad Pammachium laudat.

13 Hoc *mare*, quod naufragos ad vitam perducit, procul dubio eſt baptiſmatis lavacrum; qui enim baptizabantur, tamquam naufragi olim immergebantur ſacris undis, ut aliunde notiſſimum eſt. *Suavem* abeſt a Mſ. Rem. pro quo in Tol. *ſuam vere*.

14 Tum heic, tum in aliquot ex ſequentibus Apocalypſeos allegoriam, qua nova Hieruſalem deſcribitur, S. Zeno imitatus videtur; nam Apoc. 21. verſ. 23. *Et civitas non eget ſole, neque luna, ut luceant in ea: nam claritas Dei illuminavit eam*. Duodecim portæ ibidem memorantur verſ. 12. nec non apud Ezech. 48. verſ. 31.

15 Quæ tria iſta ſpiritualis Eccleſiæ ſint membra, non facile affirmarimus. Æquius videntur innui tres Eccleſiæ partes, quas Militantem, Triumphantem, & Purgantem vulgo nominant: ex quibus totius Eccleſiæ plenitudo conficitur. Alia, ſed minus probabilia ſuppetunt, quæ referre non vacat. Suum cuique judicium eſto. Ceterum *tria unius plenitudinis membra*, quæ S. Zeno a materiali ad ſpiritualem Eccleſiam per allegoriam traducit, re ipſa ſunt, ut videtur, tres eccleſiarum partes duobus interjectis columnarum ordinibus diſtinctæ, quæ tamen unam eccleſiam conficiunt: quod ſi probetur novam Veronenſem eccleſiam in hanc formam, uti ceteræ antiquæ, conſtructam credibile eſt, ut præſentis ædificationis exemplo S. Antiſtes uteretur.

16 *Secretarium* dicebatur ædicula templo adjuncta, ubi ſacra vaſa & veſtes recondebantur. At non numquam pro ipſo ſanctuario & presbyterio id nomen acceptum obſervat Mabillonius in Commentario ad ordines Romanos tom. 1. Muſei Italici pag. 22. §. 3. *Secretarium* Romanis appellabatur locus, ubi Senatus cogebatur; & hinc *ſecretaria* a Chriſtianis frequenter dicta inveniuntur loca, ubi Epiſcopi conveniebant, ut ex pluribus conciliis & conciliorum actis liquet; id quod tum de presbyteriis, tum de ædiculis memoratis intelligi potuit. Forte heic accipitur ille templi locus, qui lib. 3. Reg. cap. 6. *oraculum* vocatur, & ſanctuarium quidem erat in Hieroſolymorum templo unicum.

17 Crucem hæc vox ſignificat, & ſpe-

ctatur

Digitized by Google

res vere miranda! Quotidie ædificatur & quotidie dedicatur: floribus perpetuis ac diverſis gemmis, lapidibus, margaritis per momenta diſtinguitur: & quia opus eſt vivum, tectum non habet, niſi cælum.

IV. Dicam præterea, quæ quotidie merces, quæ impendatur annona. Omnibus peræque unus panis cum [18] ligno datur,

ADNOTATIONES.

ſtatur Ezechielis prophetia cap. 48. v. 31. ubi ii, quorum in frontibus *Tau* littera ſignata fuiſſet, ab internecione liberandi præcipiuntur. Hanc autem litteram *Tau* crucis imaginem prætuliſſe, ſolennis eſt Patrum antiquorum ſententia. Vide Tertullian. lib. 3. adverſus Marcionem c. 22. & Hieronymum lib. 3. in Ezechielem cap. 9. verſ. 4. ubi præterea cruces in *Tau* litteræ ſimilitudinem conſtructas teſtatur. Pamelius quidem n. 174. in laudatum Tertulliani locum notat, in antiquis Mſſ. miſſalibus, uti appellant, initio canonis, qui a *Tau* littera incipit, ſe vidiſſe in ea depictam Crucifixi imaginem, cui ipſa littera *Tau* crucis loco erat. Porro crux e portis eccleſiæ duodecim prominebat loco Cherubin, qui apud eumdem Ezechielem cap. 41. verſ. 25. in *oſtiis templi* cælati traduntur.

18 Euchariſtia heic procul dubio innuitur, quæ fidelibus domum deferenda tradebatur, ut convincitur ex alio Zenonis teſtimonio tract. 5. num. 8. in quem vide adnot. 29. Quid porro ea *cum ligno* tradita dicatur, ſi quis ex nobis quærat, monebimus primo, forte legendum eſſe *cum lino*, non ob linum feminarum, quæ communicaturæ Euchariſtiam in *linteaminibus* accipiebant, cum ſoli viri eam nudis manibus reciperent, de quo fuſe P. Edmundus Martene de Antiquis Eccleſiæ rit. lib. 1. part. 1. cap. 4. art. 10. num. 8. non ob linum feminarum, inquam (nam S. Zeno univerſim loquens, ritum cum feminis, tum viris commune complectitur) ſed ob lineam ſyndonem, vel ſacculum, quo Euchariſtiam involutam viri perinde ac feminæ domum adferebant. Cardinalis Bona lib. 1. Rerum liturgicarum cap. 25. §. 12. meminit ſacculorum & ſyndonum, quibus oblationes reciperentur. Sed Euchariſtiam in linteolis pariter diſtributam ſuadent acta S. Birini apud Surium die 3. Decembris, in quibus traditur, Honorium Pontificem eidem dediſſe *pallam, ſuper quam corpus Chriſti conſervabat, & in qua corpus Dominicum involutum & ad collum ſuſpenſum ſemper ſecum ferebat*. Similiter S. Adalbertus Pragenſis Epiſcopus, ut prodit ejus vita ſæculo V. Benedictino inſerta num. 37. cum quondam ſacrificium obtuliſſet, quidquid e ſua & Baptizatorum communione ſupererat, colligi juſſit, *& mundiſſimo pano involutam ſibi ſervavit*. Propius ad Zenonis ætatem eſt, quod tradit S. Ambroſius lib. 1. de exceſſu Satyri num. 43. quod nimirum is adhuc catechumenus in naufragii periculo Euchariſtiam a Chriſtianis ſecum iter habentibus poſtulavit, eamque *ligari fecit in orario, & orarium involvit collo*; orarium autem erat linteum, ſeu ſudarium, ut multis apud Ducangium videre eſt. Græci vero in ſacculo, quem muris appendebant, Euchariſtiam in eccleſiis ſervabant, ut diſcimus ex variis monumentis recitatis lib. 3. ejus operis, quod Perpetua Eccleſiæ fides circa Euchariſtiam inſcribitur. Sed hæc expreſſe ad Euchariſtiam in itinere delatam, vel in eccleſiis cuſtoditam pertinent: num eadem ratione quibuſque Chriſtianis domum petentibus Euchariſtia traderetur, nihil explorate affirmat. Aliunde nulli Codd. editiones nullæ *cum lino* habent. Itaque *cum ligno* retinendum duximus, id quod inſinuat, Euchariſtiam arcæ ligneæ incluſam, fidelibus fuiſſe traditam, ut ſic cautius eam deferrent domum, ne quid fragmenti decideret. Ex hoc ſane commodius intelligitur, quod S. Zeno tract. 5. n. 8. de Gentili viro cum Chriſtiana femina conjuncto affirmat. *Arrepto*, inquit, *forſitan ſacrificio tuo tuum pectus obtundet, tuam faciem deformabit*: capſulis enim ligneis, in quibus *ſacrificium*, ideſt Euchariſtia condebatur, ictus & vis ejuſmodi facile congruit, ut & pectus obtundere, & faciem deformare poſſent. Huc forte ſpectat Cyprianus in libro de Lapſis pag. 381. mentionem faciens mulieris, quæ *arcam ſuam, in qua Domini ſacramentum fuit*, cum indigne aperire tentaſſet,

Digitized by Google

tur, [19] aqua cum vino, [20] ſal, ignis, & oleum, tunica rudis, & unus [21] denarius, quem qui libens acceperit, acceptumque non ſpre-

ADNOTATIONES.

igne inde erumpente deterrita eſt, ne auderet attingere. Neque mirum ſi tam vilis *ligni* materies Euchariſtiæ recipiendæ adhiberetur. S. Hieronymus epiſt. 4. ad Ruſticum Auguſtodunenſem corpus Chriſti in *vimineo caniſtro* ab Exſuperio Toletano diſtributum prodit. Eorumdem caniſtrorum in diſtribuenda Euchariſtia uſum teſtantur Joannes Epiſcopus & Epiphanius presbyter in indiculo directo ad Hormiſdam Pontificem tom. 5. Concil. p. 655. edit. Venetæ, cum *caniſtra* (virgultis & viminibus ſane contexta, ut ex Palladio & Iſidoro liquet) *plena* Euchariſtiæ ſacramento omnibus Theſſalonicæ diſtributa commemorant. Temporibus quoque Gregorii XI. Euchariſtia Romæ ſervabatur *in cophino* ex cæremoniali Petri Amelii cap. 51. & 131. Græci quidam adhuc nunc, Furero tradente in Itinerario pag. 74. panem Euchariſticum *e cophino accipiunt*. Cophinus autem licet antiquis menſura eſſet, quæ non tam res ſiccas, quam liquores metiebatur ex Polluce lib. 4. cap. 23. num. 168. qui locum inſignem antiqui Poetæ in confirmationem adducit; tamen poſteriori ævo ex Gloſſis accipiebatur pro *corbe*, quæ *curvatis virgis* contexebatur ex Iſidoro 20. 9. Synodus Trullana can. 101. memorat vaſcula non tam ex auro, quam *ex alia materia*, quibus Euchariſtia recipiebatur; & cum divites ex pretioſa, tum pauperes ex vili materia arculas adhibuiſſe credibile eſt. Sub Zenonis itaque tempus arcas ligneas in uſu fuiſſe hoc teſtimonium demonſtrat.

19 Calicis potio hiſce verbis exprimitur, cujus uſum in ipſa quoque Romana Eccleſia obtinuiſſe ad initium uſque ſæculi XII. oſtendit Mabillonius in Comment. ad Roman. ord. tom. 1. Muſei Italici §. 9. pag. 61. *Aqua cum vino* potius, quam *vinum cum aqua* venuſtatis gratia dictum videtur, ut cum ſuperioribus *panis cum ligno* concentus fieret; ac propterea nihil hinc inferre licet, ut aqua in ſacrificio adhibita, aut potiori, aut æquali fere parte cum vino ſumta credatur. Juſtinus in Apologia 2. ſcripſit *vinum & aquam*. Cum antiqui Patres ob arcani diſciplinam hiſce formulis utebantur libenter, ut ne proinde eorum id generis teſtimonia ab Heterodoxis accipi queant, ex quibus Chriſti præſentiam in Euchariſtia antiquis incognitam blatterent, quæ ſatis aliis ex teſtimoniis convincitur; tum vero iiſdem uti præter ceteros mirifice delectabatur Zenonis ingenium, quod in allegoriis ejuſmodi frequens verſabatur, ut aliis ex tractatibus manifeſtum eſt. Advertendum præterea eſt, quod forte hoc loco *aqua & vinum* ſimul dicta ſunt, ut indicetur baptiſma & calix, ex quo vel puerули vix baptizati participabant. vide adnot. 7. in tract. 32. lib. 2.

20 *Sal*, *ignis*, *oleum*, *& tunica rudis* ad baptiſmum pertinent: ubi ignis indicat *lumina neophytorum ſplendida*, quæ vel olim in baptiſmo adhibita teſtatur S. Ambroſius libro de lapſu virginis c. 5. Fortaſſis etiam *ignis* nomine illum ignem Zeno indicat, quo aqua in baptiſmate adhibita temperari ſolebat, ut docebimus ex tract. 35. lib. 2. adnot. 3. *Tunica rudis* eſt alba veſtis, quam tunicam item vocat Marcellinus in Chronico ad an. 419. *Rudis* vocatur, eo quod eſſet nova, nec uſu detrita: vide adnot. 12. in tract. 8. lib. 2.

21 Heic denarius in Eccleſia conlatus, & baptiſmalibus cæremoniis a Zenone ſubjectus, ad baptiſma protecto pertinet. Singulare id quidem teſtimonium apud unum noſtrum Auctorem reperire licuit; ſed bis ejuſdem denarii alibi meminit, ut nihil dubii in eo oboriri queat. Tract. 35. l. 2. ait: *Jam balneator præcinctus exſpectat, quod unctui, quod terſui opus eſt, præbiturus, ſed & denarium aureum triplicis numiſmatis unione ſignatum*: ad baptizandos autem loquitur. Rurſum tract. 42. ad neophytos de Divina providentia hæc habet: *Ne quem plus amare videatur, aut minus, unam nativitatem, unum lac, unum ſtipendium, unam Spiritus ſancti præſtat omnibus dignitatem*: ubi *ſtipendium* pro *denario* poſitum apparet. Num quis verus denarius in baptiſmate neophytis tradebatur? P. Edmundus Martene part. 1. de Antiquis Eccleſiæ ritibus lib. 1. cap. 1. art. 18. duos baptiſmi ordines publici juris fecit, alterum n. VI. ex libro Sacramentorum Gellonenſis monaſterii, alterum n. VIII. ex Mſ. codice

S. Re-

Digitized by Google

ſpreverit, ſed in labore uſque ad ultimum perduraverit, turri completa, inæſtimabiles divitias in ea commanens poſſidebit.

V. Memorandum quoque neceſſario eſt etiam illud, a quo quid agatur in templo. Sacerdos vocat, oſtium credulitas aperit, ſimplicitas introducit, intellectus invitat, veritas perſuadet, timor excubat, diſciplina coercet, continentia ſe refrenat. Stat in anguſto fides, in ſecreto pudicitia, in primo innocentia, æquitas in medio, in fine patientia. Pax colligit, caritas ligat, ſollicitudo cuſtodit, juſtitia diſtribuit, pietas miniſtrat, puritas ſupplicat, ſpiritus poſtulat, ſpes promittit, ſapientia domus domina prærogat munera. Exſultate ſeniores, [22] vos eſtis hujus operis firmamenta. Exſultate juvenes, vos eſtis lapidibus adamantinis meliores. Exſultate pueri, ſacræ turris dulces, ac ſine pretio margaritæ. Felicia exſultate conjugia: [23] meliores ornatui gemmas ſculpitis, quam vos eſtis. Exſultate viduæ: quadratura veſtræ virtutis angularis lapidis conjugio cohæretis. Exſultate virgines: omnem iſtam celebritatem honore veſtri floris ornatis. Exſultate divites [24] prærogationibus crebris & juſtis veri divites facti: promotioni etenim cæleſtis veſtræ dignitatis debetur divini operis perennis iſta laudatio. Exſultate pauperes ſpiritu: per vos, & in vobis Dei major eſt domus: nam

ADNOTATIONES.

S. Remigii ante annum milleſimum exarato; & in utriſque *decem ſilicæ* neophytis una cum albis datæ traduntur. Alius ordo Romanus VII. a Mabillonio vulgatus tom. 2. Muſei Italici pag. 83. *decem ſyclos* ſcribit, ſed *decem ſilicas* legendum nihil dubitamus, vel *ſiliquas*, quod ſane ſcribitur in ordine Romano I. pag. 27. ejuſdem Muſei. *Silicas* autem denarii ſpeciem fuiſſe conſtat ex Gregorio Magno lib. 9. epiſt. 14. & ex Charta plenariæ ſecuritatis apud Briſſonium de Formulis lib. 6. quibus in locis *ſiliquæ aureæ* pluries nominantur. vide etiam S. Iſidorum lib. 16. de Orig. cap. 24. Hæc quidem teſtimonia nimis ſera ſunt, quam quæ ad Zenonis ætatem porrigi queant. At cum hanc cæremoniam non de novo inventam mediis illis temporibus, ſed ex ritu antiquo derivatam atque illis in eccleſiis cuſtoditam ſatis credibile ſit; forte ex hoc ritu, qui a Zenone heic indicatur, & in Veroneuſi eccleſia vigebat, vel ex alio aliquo ſimili originem duxit. Neque difficultatem moveat, quod huic denario myſtica interpretatio a Zenone ſubjiciatur: nam ſingulæ cæremoniæ ſacræ ſemper aliquid myſticum exhibent, uti liquet ex eccleſiaſticis formulis, quibus veſtis alba, ſal &c. baptizatis traduntur. Immo vero cum conſtans denarii, numiſmatis, vel ſtipendii mentio fiat in Zenonis tractatibus; denarius aliquis, quod myſtice quidpiam innueret, perinde ac ſal, veſtis alba &c. traditus vere fuiſſe dicendus videtur, cujus ſignificationem alibi, ubi opportunior erit locus, diligentius explorabimus. Numquid enim, cum omnia, quæ heic Zeno commemorat, baptizatis vere traderentur, ſolus denarius non tradebatur? Id ſane perſuadere nobis non poſſumus.

22 In edit. Ver. typographi per ſaltum ab hiſce vocibus *vos eſtis* ad alias ſimiles in altera ſententia poſitas tranſcurrentes, integram lineam omiſerant, quam ex Mſſ. & edit. Ven. ſupplevimus. Solum in Mſ. Urb. *fundamenta* pro *firmamenta*.

23 *Gemmæ meliores* appellantur filii, quos Chriſtiani conjuges gemmarum ad inſtar ſculpunt, dum eos ſancte inſtituunt. *Meliores* autem, quam ipſi conjuges, vocantur, quod in ipſa pueritia, dum educantur, & virgines & innocentes eſſe ſoleant.

24 Divitum nimirum prærogationibus nova

Digitized by Google

nam & omnibus æquales eſtis , & [25] pedaturas omnes veſtri corporis ambitu ſuperatis . denique ſancti divites pauci ſunt , vos plures eſtis .

VI. Hæc ſunt , dilectiſſimi fratres , cariſmata veſtra : hæ virtutes , quibus Hieruſalem ſpiritalis inſtruitur, quibus ſacræ orationis iſte locus novus & populus quotidie Chriſti Dei & Domini noſtri providentia comparatur . Hic labor noſter illuſtris : hæc gloria omnium ſacerdotum : hoc myſterium Deo , hoc opus carum , hoc opus vivum carnaliter geritur , ſed ſpiritaliter promovetur . Præſtabit autem Deus pater omnipotens , ut quomodo iſto in terreſtri domicilio ei gratias agimus , ita in cæleſtibus regnis uberiores ſanctis cum omnibus referamus . [26]

TRA-

ADNOTATIONES.

nova eccleſia ædificata fuerat . *Promotio* autem (qua voce poſt pauca Zeno utitur) in Aſconio Pediano & Lampridio occurrit .

25 In editis & Mſſ. aliquot *prædaturas* , ſed male : correximus ex Mſ. Rem. *Pedatura* autem eſt ſpatium certo pedum numero finitum , nec non ipſa per pedes dimenſio . Vide Goeſii Indiculum & Frontinum de Coloniis pag. 333. 338. & 358.

26 Mſſ. Urbin. Pomp. & edit. Ven. addunt *Amen*.

Digitized by Google

TRACTATUS XV.

[1] *De triplici genere ſacrificiorum.*

I. IN omni negotio, fratres dilectiſſimi, niſi quis ante perſonam noſcat, & rationem, ejus non poteſt noſſe veritatem: hæc enim res & fecit, & facit, ut Judæus, & Judæo deterior [2] Chriſtianus, Dei filium Deum eſſe non credant: quos vellem adeſſe paulliſper, auremque præſenti commodare [3] lectioni, ut edicerent nobis, quinam ſit Deus iſte, qui dicit: *Audi populus meus, & loquar, Iſrael, & teſtificabor tibi: quoniam Deus Deus tuus ego ſum.* Pſ. 49.
Et infra: *Meus eſt orbis terræ & plenitudo ejus. Numquid man-* 12. & ſeq.
ducabo

ADNOTATIONES.

1 In plerisque Mſſ. nullus huic tractatui titulus præfigitur, ſed ſolum: *Incipit alius tractatus*. Titulum deſcripſimus ex ſolo Mſ. Zen. & edit. Ven. in aliis autem editionibus hæc alia inſcriptio præterea apponitur: *De pſalmo XLIX*. Hic autem tractatus ad neophytos potiſſimum habitus apparet tum ex his verbis n. 2. *Novelle diſce Chriſtiane*, tum ex iis ſub finem: *Itaque dulciſſimi flores mei*; ex quibus etiam colligimus hunc tractatum recitatum fuiſſe tempore paſchali, quo ad neophytos plures alii ſermones a Zenone habiti, ſequenti libro recitabuntur. Hunc autem in hoc primo libro idcirco poſuimus, quod & longior ſit multo, quam ceteri, & de ſacrificiorum genere fuſius diſſerat, quod ad primi libri tractatus commode pertinet.

2 *Chriſtiani Judæo deteriores*, qui hoc loco perſtringuntur, ſunt Ariani; hi enim, perinde ac Judæi, ſed graviori multo crimine Dei filium Deum eſſe inficiabantur.

3 Mirum cuipiam fortaſſis videbitur, quod *legi* dicantur pſalmi, quos in Eccleſia cantu elatus certum eſt. At non Zeno unus pſalmus fuiſſe lectos tradit & hoc loco & tract. 27. lib. 2. ubi n. 1. *pſalmi lecti* meminit, ſed alii etiam Patres, inter quos ſuppar Zenoni auctor Ambroſius, non ſemel ex lectione pſalmi ſermocinandi occaſionem ſumſit. Sic exemp. gr. l. 1. de Offic. c. 3. n. 13. *Audiſtis hodie lectum: Iraſcimini, nolite peccare &c.* & epiſt. 22. recitans ſermonem habitum in inventione corporum SS. martyrum Gervaſii & Protaſii, poſtquam in exordio affirmavit, imparem ſe primum ſenſiſſe dicendo, ſubdit n. 3. *Sed ubi ſanctarum legi cœpit ſeries Scripturarum, largitus eſt Spiritus ſanctus, qui locutus eſt in Prophetis, quod dignum aliquid tanto cœtu . . . proferamus*: memorat autem n. 4. pſal. 18. *fortuita lectione* recitatum, ac dein *alius pſalmus lectus*, inquit n. 7. & fuit pſalmus 112. Itaque hoc ſæculo, cum nondum ſtatuta fuiſſe videtur certa Scripturarum lectio (unde Gregorius Turonenſis lib. 4. Hiſt. Franc. c. 16. *Unuſquiſque*, ait, *in libro quod primum aperiebat, hoc ad Miſſas etiam legeret*: quibus ſimile quiddam de pſalmorum cantu tradit Auguſtinus ſerm. 352. n. 1.) tum vero præter pſalmos, quos cantu recitatos nihil ambigimus, alii quoque pſalmi vel præcipiente Epiſcopo, vel fortuita lectione ante concionem lecti fuiſſe cognoſcuntur, quos non numquam etiam populus repeteret, ut vel maxime liquet ex Athanaſii Apolog. *de Fuga ſua* prope finem, ubi ſcribitur: *Reſidens in ſede præcepit, ut Diaconus pſalmum legeret, populi reſponderent: Quoniam in æternum miſericordia ejus*. Quod ſi quis velit, hac quoque tempeſtate inductam fuiſſe conſuetudinem, quam Auguſtini ævo in Africa jam vigentem pluribus teſtimoniis confirmat piiſſimus æque ac doctiſſimus Cardinalis Thomaſius in præfatione ad Pſalmos pag. 19. ut ſcilicet pſalmos membratim prælegeret lector, eoſdemque populus reſpondendo cantaret, nihil laborabimus: id enim ad explicandum Zenonis locum ſatis eſt.

4 Mſſ.

ducabo carnes taurorum , aut ſanguinem hircorum potabo ? Immola Deo ſacrificium laudis , & redde Altiſſimo vota tua . Et invoca me [4] *in die tribulationis tuæ , & eripiam te , & magnificabis me .* Si pater loquitur, fratres , quis eſt iſte, cui tantum defert ? Quis eſt , quem *Altiſſimum* dicit , cum ipſe ſit ſolus , a quo alius altior non ſit ? Sin vero omni honorificentia deferentis Patri verba ſunt Filii, debetis agnoſcere , quantis catenis vincta tenebrarum mens laboret incredulorum .

II. *Immola* , inquit , *Deo ſacrificium laudis* . Primo omnium , ſacrificiorum tria eſſe genera novelle diſce Chriſtiane , ne quo ſeducaris errore . Unum eſt enim deteſtabile , alterum reprobum , tertium mundum . Deteſtabile eſt Gentium, reprobum Judæorum , populi Chriſtiani mundum . Igitur Gentium ſacrificium quam exſecrabile eſt , tam [5] inane : colunt enim vani vana figmenta in quaslibet formas, vultus , ſexus , ætates , auri argentique detrimento matris limæ moderato dente figurata . Quæ eſt ergo iſta dementia? ſacrificium neſcientibus procurare , lumen cæcis inferre , tura non ſpirantibus concremare , allegare preces ſurdis : ab his cuſtodiam petere , quos fur non timet involare. Quibus recte Deus iraſcitur
Hier. 25. 6. dicens : *Nolite ambulare poſt deos alienos , ut ſerviatis eis ; & ne adoraveritis eos : ne quando incitetis me in operibus manuum veſtrarum , & diſperdam vos* . Quæ autem ſint iſta opera manus humanæ, Spiritus ſanctus in pſalmo nonageſimo quinto declarat di-
Pſ. 95. 5. cens : *Omnes dii Gentium dæmonia* ; *Dominus autem cælos fecit* .
Deut. 32. 17 Et in Deuteronomio : *Sacrificaverunt dæmoniis , & non Deo* . Ac ne quis ſacrilegium exiſtimaret ſibi impune eſſe ceſſurum , Scriptu-
Exod. 22. 20. ra iterum ibidem dicit : *Sacrificans diis eradicabitur , niſi Domino ſoli* . Hæc [6] Gentibus , niſi convertantur , manet divina ſententia : quæ nec Deum , nec ſacrificium etiam ipſæ cognoſcunt ſe habere legitimum .

III. Nunc Judæorum quoque ſacrificia a Deo repudiata cogno-
Iſ. 1. 11. ſcite , qui dicit ad eos in Iſaiæ libro : *Quo mihi multitudinem ſacrificiorum veſtrorum ? plenus ſum holocauſtomatis arietum & pin-*
v. 12. *guamine agnorum . Sanguinem taurorum & hircorum nolo : quis enim exquiſivit iſta de manibus veſtris ?* Per alium adæque Pro-
Joel. 1. 13. phetam Spiritus ſanctus clamat , & dicit : *Præcingite vos , & plangite ſacerdotes , lugete omnes , qui deſervitis altari : quoniam abla-*

ta

ADNOTATIONES.

4 Mſſ. Zen. & Pomp. *in tribulatione tua* , uti ſane legitur inferius n. 3.

5 *Inane eſt* editi cum aliquot Mſſ. At ſubſtantivum *eſt* delevimus auctoritate codicum Tolent. Pomp. Zen.

6 Secuti ſumus lectionem antiquiſſimi Mſ. Rem. cum alibi *Gentes* legatur; nam *maneo* recte cum dativo, non minus quam cum accuſativo conſtruitur . Virgilius Æneid. 1. v. 257. *Manent immota tuorum fata tibi* ; & Vellejus 1. 4. 2. *Aliis ritus patrii manſit cuſtodia* .

7. Mſſ.

ta eſt de domo [7] *Domini veſtri hoſtia & immolatio*. Multa ſunt, quæ dici poſſunt: ſed ſatis otioſum eſt in his demorari, quæ in toto jam [8] non ſunt.

IV. Unum ſane neceſſario proferemus exemplum, quod & Judæi odioſum, & Chriſtiani ſacrificium approbet Deo gratum. Apud Malachiam prophetam: *Non eſt mihi voluntas circa vos*, Malac. 1.
dicit Dominus: & ſacrificium acceptum non habeo ex manibus ve- 10.
ſtris: quoniam a ſolis ortu uſque in occaſum clarificatum eſt nomen meum apud Gentes, & in omni loco odores incenſi offeruntur nomini meo, & ſacrificium mundum: quoniam magnum eſt nomen meum apud Gentes, dicit Dominus. Immola Deo ſacrificium laudis. Immola, Pſ. 49. 14.
inquit, *Deo*, [9] non dæmoniis, *ſacrificium laudis*, non vituperationis: & *redde Altiſſimo vota tua*. Honorem totum refundit in patrem, ex quo omnia. Et *invoca me in tribulatione tua, & eri-* v. 15.
piam te dicendo, oſtendit, quoniam per ſe omnia proſecutus eſt. *Et magnificabis me:* quod dictum, fratres, non ſic debetis accipere, ut operis ſui laudem ſibimet ſoli deberi teſtatus ſit, qui in Evangelio dicit: *Si non facio facta patris mei, nolite mihi crede-* Jo. 10. 37.
re: ſed ſi mihi credere non vultis, factis credite; & cognoſcite, 38.
quoniam in me eſt pater, & ego in illo: dictum ſignificatione unica majeſtatis, & affectu individuo pietatis; quia laus filii eſt patris, & laus patris amborum.

V. Nunc ſacrificii noſtri proprietatem nos convenit noſſe, quæ facile ex adverſo cognoſcitur: nam ſi diis corporalibus ſacrificium convenit corporale, utique & ſpiritali Deo ſacrificium eſt neceſſarium ſpiritale; quod non ex ſacculo, ſed ex corde profertur; quod non [10] bromoſis pecudibus, ſed ſuaviſſimis moribus comparatur; quod non cruentis manibus, ſed ſenſibus mundis offertur; quod non jugulatur, ut pereat, ſed, ſicut Iſaac, immolatur, ut
vivat,

ADNOTATIONES.

7 Mſſ. Tolent. Pomp. *Dei*.

8 Quia ſcilicet Hieroſolymitanum deletum eſt templum; hoc autem deleto Judæis amplius ſacrificare non licet, de qua re iterum Zeno tract. 60. & ſeqq. lib. 2.

9 Editi ac Mſſ. aliquot *& non*: conjunctionem *&* tribus codicibus ignotam abjecimus.

10 In edit. Ven. *brumoſis*; in edition. Ver. *bramoſis*; ſed male. *Bromoſis* autem ex Mſſ. ſuppoſuimus, quamquam & *brumoſum* promiſcue apud Auctores legatur. *Bromoſus* vero, ſeu *brumoſus* eſt grave olens, injucundum, a voce Græ- *βρῶμος graveolentia, βρωμώδης fœtidus*. Id nomen ſic accipiendum patet ex Rufino l. 3. de Vitis Patrum n. 39. *Et cum fœteret brumoſa aqua odore, non permittebat, ut aliam aquam mutarent.* Cœlius Aurelianus l. 3. Tard. paſſ. c. 2. *Corruptio acceptorum cum acore in bromoſam, vel in fumoſam tranſeuntium qualitatem &c.* Hinc corrigendum putamus S. Gaudentii locum ſerm. 2. p. 44. qui ſic editus eſt. *Quod autem ſacramenta corporis ſui & ſanguinis in ſpecie panis & vini offerenda conſtituit, duplex ratio eſt: primum ut immaculatus Dei agnus hoſtiam mundam mundato populo traderet celebrandam ſine uſtione, ſine ſanguine, ſine brodio, ideſt jure carnium* &c. In voce *brodio* Ferrarius & Menagius ſimilis

Rom. 12. 1. vivat, Apoſtolo hortante nos Paullo, cujus iſta ſunt verba: *Exhibete corpora veſtra hoſtiam* [11] *viventem, ſanctam, placentem Deo*: hoc enim placitum eſt Domino, ubi ſeipſum candidus animus immolaverit Domino; [12] cetera autem nihil proderunt, ſi colentis

Eccleſiaſtic. 34. 23. pura mens non ſit, in Eccleſiaſtico Salomone clamante: *Dona iniquorum non probat Altiſſimus*.

VI. Heic quærite, Chriſtiani, ſacrificium veſtrum an eſſe poſſit acceptum, qui vicinarum poſſeſſionum omnes [13] glebulas, lapillos, & ſurculos noſtis; in prædiis autem veſtris ſumantia undique ſola ſana non noſtis, quæ (ſi vera dicenda ſunt) [14] diſſimulando ſubtiliter cuſtoditis. Probatio longe non eſt. [15] Jus templorum ne quis vobis

ADNOTATIONES.

Italicæ vocis originem deprehendiſſe ſibi viſi ſunt. At cum in omnibus Gaudentii Mſſ. quos editor in notatione allegat, ſcribatur conſtanter *ſive bromo*; nihil erat, quod hæc correctio non insereretur textui (*bromus* enim eſt gravis odor ſeu fœtor; qua voce uſus Rufinus in interpretatione Recognitionum l. 2. n. 2. ſcripſit: *Nec ferre poſſum bromum & moleſtiam navis*; ſic enim legeremus ex tribus codicibus a Cotelerio laudatis p. 505.) & multo melius a textu excludenda erat vox *brodium*, cujus nullum exemplum in tota antiquitate invenire licet: & perindeetiam expungenda illa *ideſt jure carnium*, quæ in Mſſ. pariter deſunt.

11 Mſ. Pomp. *vivam*.

12 Sic ex editione Patav. reliquæ cum Mſſ. *ceterum*.

13 Mſſ. Tolent. Zen. *glebas*.

14 Hæc ad quartum ſæculum, ut diſſertatione prima c. 2. adnotavimus, perſpicue pertinent; cum ob Imperatorum leges vetitis ſacrificiis in urbibus, ſolis in pagis ſana frequentari tolerarentur, unde & idolorum cultores *Pagani* appellari cœperunt. Illud autem non ſine magna dominorum, qui Chriſtiani erant, culpa permiſſum fuiſſe alii ejuſdem ævi Patres docuere. Satis ſit unum laudare finitimæ urbis Epiſcopum ac Zenoni ſupparem S. Gaudentium Brixianum, ut ne quis morem hunc a ſæculo quarto alienum exiſtimans, S. Zenonem antiquiorem multo eſſe vel hinc contendat. Hæc itaque Gaudentius ſimiliter tradidit ſerm. 13. pag. 160. *An exiſtimatis, quod Deum diligat tepidus ac negligens Chriſtianus, qui idola in poſſeſſionibus ſuis coli permittit, qui fanum dæmonis & aram diaboli ſtare in contumeliam Dei patitur?*

15 De jure templorum, quæ eſſent in urbibus, hic locus non loquitur, cum hæc templa eorumque jura ad privatos non pertinerent, ad quos heic Zeno aperte ſermonem habuit; ſed loquitur de jure templorum ruſticanorum, quæ in privatorum prædiis & dominio erant. Porro *templorum jura* pro redditibus, qui templis debebantur, accepta invenies apud Ambroſium epiſt. 18. ad Valentinianum n. 19. *Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe ſublata ſunt*: ubi ſignificari redditus, ſeu publicos illos ſumtus, in templorum uſum redeuntes, quos quidem Conſtantinus primum ex orat. Libanii pro templis p. 473. edit. Gothofredi, dein vero reſtitutos a Juliano Apoſtata Gratianus plane ſuſtulit ex L. 20. Honorii *de Paganis* Cod. Theodoſiani, ſatis ex ipſo Ambroſianæ epiſtolæ contextu liquet: vide etiam L. 8. *de Jure fiſci* L. 10. tit. 1. Cod. Theodoſ. Zenoni autem hoc loco *jus templorum* aliter accipitur, nimirum pro jure privatorum in templa, vel ſana in ipſorum prædiis conſtructa, in quibus Ethnicos ſacrificaſſe ex ſuperioribus conſtat. Lex autem 12. Theodoſiani Codicis tit. *de Paganis* huic juri explicando lucem præferet. In hac Magnus Theodoſius omnia etiam privata ſacrificia idolorum interdicit, domoque ipſa, ſeu poſſeſſione eos multari jubet, ut fiſco addiceretur, qui ibidem ſacrificaſſe comperti eſſent, *ſi tamen*, inquit §. 3. *ea loca in jure fuiſſe turificantium probabuntur*. En aperte dominorum turificantium jus. Sequitur §. 4. *Sin vero in templis, fanisve publicis, aut in ædibus agriſque alienis tale quiſ. iam ſacrificandi genus*

vobis eripiat, quotidie litigatis. Non hi ſolum, qui tales ſunt, diſplicent Deo, ſed & illi, qui per [16] ſepulcra diſcurrunt; qui fœteroſis [17] prandia cadaveribus ſacrificant mortuorum; qui amore luxuriandi atque bibendi, in infamibus locis lagenis & calicibus ſubito ſibi [18] martyres pepererunt; qui dies obſervant; qui [19] Ægyptiacos

ADNOTATIONES.

di genus exercere tentaverit, ſi ignorante domino uſurpata conſtiterit, xxv. librarum auri multæ nomine cogetur inferre: conniventem vero huic ſceleri par ac ſacrificantem pœna retinebit. Ubi verba illa *ſi ignorante domino* jus dominorum ſatis inſinuant, pro quo tuendo quotidie litigatum fuiſſe ea forte de cauſſa, quod quidam nulla petita a dominis facultate in iiſdem templis ſacrificare auſi eſſent, ex Zenone colligi videtur. Saltem vero cum domini pro templorum jure adeo ſubtiliter litigarent, nec eadem demoliri vellent, ut poterant, quæ alii nulla petita, vel obtenta venia ſacrificaturi ſubinde adibant; illi *diſſimulando fana ſubtiliter*, ideſt per lites *cuſtodire* dicuntur: quæ diſſimulatio quam magno dominis vitio eſſet, cum & prohibere ſacrificia pro ſuo jure poſſent, & fanis demoliendis impedire, facile cognoſcimus.

16 *Per ſepulcra*, ideſt in cœmeteriis, in quibus collocata & diſtributa per agros erant mortuorum ſepulcra, & in quibus ſane peracta etiam cetera, quæ heic ſubjiciuntur, ac præſertim prandia, liquet ex Auguſtino epiſt. 29. vide adnot. ſequentem, & 18.

17 Legebatur *prandiis*, ſed male: parentalia autem heic indicantur, quæ cum ſacrificii quoddam eſſent genus, a Chriſtianis uſurpata jure damnantur. Ab his proinde ut neophyti maxime caverent, S. Gaudentius ſedulo monuit ſerm. 4. p. 57. & idem monitum repetit Auctor ſermonis 190. p. 318. Append. Auguſtin. n. 2. Exſtat Lex 19. Codicis Theod. tit. *de Paganis*, quæ ait: *Non liceat . . . funeſtioribus locis exercere convivia*. Gothofredus τὸ *funeſtioribus locis* accipit de templis; ſed de locis ſepulcrorum, ſeu cœmeteriis accipiendum ex hoc Zenonis teſtimonio diſcimus.

18 Chriſtianis ſolenne olim erat in cœmeteriis ſacra peragere tum propter perſecutiones, tum propter reverentiam Martyrum, qui illic quieſcebant; unde Valeriani aliorumque Imperatorum edicta exſtiterunt, quibus illi prohibiti fuerunt cœmeteria adire, eoque in officio deprehenſi morte multati ſunt. Reddita porro eccleſiis pace, ad eadem cœmeteria magnus & frequens Chriſtianorum concurſus, & in Martyrum feſtis epulæ pauperibus diſtributæ, quas *agapes* vocabant. Curſu porro temporis caritate refrigeſcente, in crapulas & impudicitias tam pia inſtitutio deflexit. Ut autem Chriſtiani eluones & libidinoſi ſuas comiſſationes libidineſque honeſto aliquo titulo excuſarent, occaſionemque licentiæ pietatis ac religionis nomine defenderent; defunctos, quos in cœmeteriis, vel ſepulcris convenirent, & prandiis tamquam agapibus colerent, *Martyres* eſſe prædicabant. Hanc excuſationem hoc loco S. Zeno detegit & elidit. Indigne porro Epiſcopi ferebant, quod *agapes*, quæ in ipſa Martyrum feſta caritatis nomine olim invectæ fuerant (qui ſane mos improbari non poterat: unde Pammachius, qui in uxoris ſuæ funere an. circiter 397. pauperibus convivium inſtruxerat, profuſioris liberalitatis laudatur a S. Paullino in epiſtola, quam ad ipſum tradidit) indigne, inquam, ferebant Epiſcopi, quod *agapes* ejuſmodi ſenſim ad luxuriam & crapulam traductæ fuiſſent: quam in rem audiendus S. Ambroſius libro de Elia & Jejunio c. 17. n. 62. ubi illos coarguit, qui *calices ad ſepulcra Martyrum deferunt, atque illic in veſperam bibunt, & aliter ſe exaudiri poſſe non credunt. O ſtultitiam hominum, qui ebrietatem ſacrificium putant, qui æſtimant illis ebrietatem placere, qui jejunio paſſionem ſuſtinere didicerunt!* Eadem ferme inculcat S. Auguſtinus l. 20. contra Fauſtum c. 21. Hic porro l. 6. Confeſſ. c. 2. nec non epiſt. 29. & potiſſimum epiſt. 22. Italiæ Epiſcopos laudat, qui in hoc depravato more ex ſuis eccleſiis eliminando ſedulam operam, & felici quidem cum exitu collocaverant; inter quos ſane S. Zenonem fuiſſe nemo inficias ibit.

19 Lectio vulgata erat *Ægyptia corde candidis*, nullo ſenſu, qui ſatisfaceret.

 Spara-

Digitized by Google

tiacos de candidis faciunt ; qui auguria captant ſalutemque [20] ſuam pecudum violenter ſciſſis in ventribus quærunt ; qui conjugale exaſperant jugum , affectuque calcato [21] ſubdititiis perſonis , ut obumbrent

ADNOTATIONES.

Sparaverius legendum credidit *Ægyptiaco die candidis* : nos ſcribendum duximus ut in textu , quæ lectio cum optimam reddit ſententiam , tum vero unius ſyllabæ disjunctione , & mutato *r* in *s* ab editis & Mſſ. nihil differt ; immo perſpicue in Mſ. Tolent. ſubinde inventa eſt . In veteri Kalendario , quod a Lambecio cum notis editum eſt , & ſub Imperatore Conſtantio Zenonis ætate ſcriptum fuit , nec non in aliis duobus plane ſimilibus editis a Muratorio tom. 2. Rerum Italic. part. 2. dierum Ægyptiacorum frequens occurrit mentio : duo enim ejuſmodi dies ſingulis menſibus notantur Januario excepto , qui tres ſignatos exhibet . Quid porro hi dies ſignificarint , idem Lambecius ſibi nondum ſatis liquere ingenue profeſſus eſt . Ex Ambroſio autem , & Auguſtino diſcimus fuiſſe dies , qui infauſti , & rebus aggrediendis minus idonei ſuperſtitione & obſervantia quadam vana putabantur . Ambroſius epiſt. 23. n. 4. *Plerique poſteros dies , vel Ægyptiacos declinare conſueverunt* . Sicut dies poſteri , qui poſtridie Kal. Non. vel Idus erant , Romanis *infauſti* habebantur teſte Gellio l. 5. c. 17. ita & Ægyptiaci , de quibus ſic Auguſtinus in Commentario epiſt. ad Galatas n. 35. *Plena ſunt conventicula noſtra hominibus , qui tempora rerum agendarum a mathematicis accipiunt . Jam vero ne aliquid inchoetur aut ædificiorum , aut hujuſmodi quorumlibet operum diebus , quos Ægyptiacos vocant , ſæpe etiam nos monere non dubitant* . Hinc in veteri Mſ. membranaceo , quem penes ſe exſiſtentem commemorat Lindembrogius in obſervat. ad librum 28. Ammiani Marcellini p. 184. Ægyptiaci dies ex ordine deſcripti hunc titulum præferebant : *Incipiunt dies Ægyptiaci , in quibus nulla opera incipere debes* . Dies id generis in vulgaribus Kalendariis , quæ ephemerides a Latinis vocabantur , notati fuiſſe videntur , ut cum quid agere opus eſſet , inſpecta ephemeride , facile cognoſceretur , num dies agendo eſſet opportunus nec ne : homines enim , qui Ægyptiacos dies obſervabant , ſpectans Auguſtinus loco allegato , *ex ephemeride vitam naufragam gubernantes* affirmavit ; & non abſimiliter Ammianus Marcellinus l. 28. p. 400. *ephemeridem ſcrupuloſe ſciſcitatam* prodit ; & ante hos Juvennalis ſatyra 6. *Tritas cernis ephemerides* , & *Hora ſumitur ex libro* . Ægyptiaci vero cur dicerentur ejuſmodi dies , ut putabantur , infauſti , ex Zenonis textu colligi poteſt : nimirum quod Romani *Ægyptiacos* dicerent , ut ſignificarent *nigros* , illiſque proinde dies *candidos* opponebant . *Ægyptium* quidem pro *nigro* a Latinis item & Græcis adhibitum reperire non numquam licet , de quo vide Baſilium Fabrum in Erudit. Theſauro . Itaque eo hominum ſuperſtitio invaluerat , ut de candidis , ſeu fauſtis diebus infauſtos , ſeu Ægyptiacos effecerint . Diſſimulare tamen nolumus id nomen derivari potuiſſe ab Ægyptiis , qui obſervationum id generis innuuntur auctores a Marino in Procli vita , ubi ſcribit : *Qui apud Ægyptios habentur* ἀποφράδες *infauſti dies , ſervabat* . Quamquam Auguſtinus Chaldæis id refferre videtur loco laudato , cum hos *ab aſtrologis , & Chaldæis notatos dies* appellat . Sed præter quam quod *Chaldæos* appellare Auguſtinus potuit pro mathematicis , quippe quod Chaldæorum nomen non genti , ſed arti vulgus detulerat , ut colligimus ex Tullio l. 1. de Divin. c. 1. & ex tit. de Maleficis & mathemat. Cod. Theodoſiani : ſolenne eſt , cum de rerum inventoribus quæritur , alios ab aliis adſignari , ut plures animadverterunt . Vide not. 18. in l. 5. Recognitionum p. 545. edit. Cotelerii .

20 *Suam* reſtituimus e Mſſ. & edition. Ven. Sermo autem heic eſt de haruſpicibus , qui inſpectis animalium extis de rebus futuris ominabantur .

21 Mſ. Urbin. *ſubditis* . *Subditiius* vero (quod nomen & apud Ciceronem orat. 3. in Verrem n. 27. & apud Plautum in Pſeudolo a. 4. 62. legitur) ſuppoſititium ſignificat . Heic autem indicari videtur , quoſdam rei familiaris curam & adminiſtrationem perſonis externis commiſiſſe loco domeſticarum eo quidem nomine , ut per illas res familiaris melius admini-

umbrent furta turpiſſimæ utilitatis, rem familiarem tuendam committunt, amore non fidei, ſed libidinis; qui [22] publicanas mulieres cum vi ſubjiciunt ſibi, viſiores ſe eſſe, quam illæ ſunt, produnt; qui iracundia tument, qui litibus fremunt, qui calumnias pariunt; qui pauperes, qui viduas, qui pupillos exſpoliant; qui profanis fabulis, neglecta Dei [23] ſecta, alios non bene [24] avocantes divina ſacramenta contaminant. Jam videat unuſquiſque, quemadmodum ſacrificium aut ſumat, aut offerat; ſicut enim indigne offerre [25] ſacrilegum

ADNOTATIONES.

adminiſtraretur, ſed vere eo conſilio, ut hac occaſione iiſdem *ſubdititiis perſonis*, ſive eſſent ancillæ, ſive libertæ, turpiter uterentur, & hac negotiorum domeſticorum ſimulatione adulteria velarent. *Furta* autem pro *adulteria* ſumi obſervavimus tract. 4. adnot. 34. *Utilitatis* vero dici pro *uſus* (ut ne *voluptatis* ſcribendum ſit, quod Sparaverio placeret) item monuimus eodem tractatu adnot. 24. Editi & Mſſ. aliquot ſcribunt *non amore fidei, ſed libidinis*; at ſyntaxim codicis Rem. retinuimus.

22 *Publicanæ* proprie erant mulieres publicis vectigalibus exigendis præpoſitæ; ſicut *publicani* dicebantur, qui eadem vectigalia publica conducebant atque tractabant. Huc ſpectare creditur illud M. Tullii orat. 3. in Verrem n. 34. *Mulieri publicanæ noluit ex decumis nimiam lucri dare*. *Publicanas* tamen dictum etiam pro *publicas* ex hoc Zenonis loco perſpicuum ſit, adeo ut quæcumque mulieres publico eſſent expoſitæ, ſive ad vectigalia exigenda, ſive ad ſui corporis quæſtum, ſive alia etiam de cauſſa, ex *publicanæ* dicerentur. Hoc quidem ſenſu S. Epiſcopus tract. 1. n. 4. *publicanam* vocavit ipſam catholicam fidem, quippe quæ per Arianos propalam expoſita, profanorum, ſeu Gentium dicteriis objecta erat. Quin mulieres, quæ hoc loco ab Auctore per vim ſubjectæ traduntur, meretrices publicæ, quibuſcum nulla vi opus eſt, haud dicendæ videntur, ſed aliæ omnino, quæ publicum aliquod munus exercentes, per vim ab impudicis opprimebantur. Viles tamen has fuiſſe indicant illa: *Viliores ſe eſſe, quam illæ ſunt, produnt*.

23 Cyprianus quoque ter *ſectæ* nomen Chriſtianæ religioni attribuit. Epiſt. 22. *timore ſectæ noſtræ verecundus*. Lib. de Bono patientiæ paullo poſt initium, *fidei noſtræ ſecta dirigitur*. Tandem in præfatione lib. Teſtimoniorum *ad religioſam ſectæ noſtræ diſciplinam*. Tertullianus ſimiliter Apolog. c. 39. *Dei ſecta*, c. 40. *Chriſtiana ſecta*, & c. 46. *Incredulitas dum de bono ſectæ hujus obducitur*. Vide etiam l. 1. ad Nationes c. 10. Prudentius in Roman. v. 125. *Chriſti ſecta*. Itaque *ſectæ* acceptio pro eorum cœtibus ſignificandis, qui erroneam religionem ſequuntur, recentior eſt.

24 Mſ. Pomp. & edit. Ven. *vocantes*. Heic autem eos fortaſſis Zeno notat, qui profanis fabulis, ideſt comœdiis, Chriſtianos avocabant; quibus Chriſtianæ religionis ſacramenta, queis in baptiſmate præſertim ſe obligaverant, cum diaboli pompis & ſpectaculis renunciarunt, turpiſſime contaminari, concors Patrum ſententia fuit. *Sacramentum* nimirum, quemadmodum apud Romanos, pro jurejurando accipitur; ita & a Patribus vocabatur ſolennis illa profeſſio, qua Chriſti militiæ nomen daturi, ſuam fidem obligabant. Tertullianus ad Martyres c. 3. *Vocati ſumus ad militiam Dei vivi jam tunc, cum in ſacramenti verba reſpondimus*, ideſt in baptiſmo, ut ipſe explicat in lib. de Spect. c. 3. Hieronymus in ep. ad Heliodorum: *Recordare tirocinii tui diem, quo Chriſto in baptiſmate conſepultus, in ſacramenti verba juraſti*.

25 *Sacrilegum* ex Mſſ. Tolent. Pomp. libenter emendavimus, quod egregie concinit cum illo ſententiæ ſequentis adjectivo *mortiferam*. In editis & aliquot Mſſ. erat *ſacrilegium*. Hinc porro luculenter exploditur Matthæi Larrogue animadverſio, qui hoc ex Zenoniano tractatu, olim inſcripto in pſalmum XLIX. hæc notavit in opere, cui titulus Hiſtoire de l'Euchariſtie Amſtelodami 1671. p. 187. *Zenon de Verone*, inquit, *ayant poſé, qu' il y avoit trois ſortes des ſacrifices, celui des Gentils, celui des Juifs, & celui des Chre-*

Digitized by Google

crilegum eſt, ita indigne mandueare mortiferum, in Levitico ſcri-
Levit. 7. 6. ptura dicente: *Omnis mundus manducabit carnem. Anima autem,*
v. 20. *quæcumque manducaverit de carne ſacrificii ſalutaris, quod eſt Domini, & immunditia ejus ſuper ipſum eſt, peribit anima illa de populo ſuo*. Hæc, fratres, ſicut cavenda ſunt nobis, ita quæ bona, quæ pura, quæ ſimplicia, quæ pia, quæ ſancta ſunt, ſicut faeitis, ampleċtenda: ut videntes homines opera veſtra bona magnificent Patrem veſtrum, qui eſt in cælis. Itaque dulciſſimi [26] flores mei talia ſacrificia procurate, quæ ſanctus Spiritus libenter offerat, Pater probet, Filius, qui magiſter eſt noſter, probata [27] glorietur per eumdem, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

Chretiens, il enteud le ſacrifice des derniers de celui, dont parle Malachie, & l'enſlique d'un ſacrifice de louange, & d'un ſacrifice ſpirituel des nous memes. Sacrifiez, *dit il*, a Dieu un ſacrifice de louange, e preſentez vos corps en ſacrifice vivant & agreable a Dieu. At quam hæc perperam ſcripta ſint, non ex eo ſolum patet, quod ad id ſtatuendum duo diverſa Scripturæ teſtimonia Malachiæ, & Paulli a Zenone ſuperius ſeparatim allegata tamquam ipſius Zenonis verba recitet, & in unum compingat; eaque perinde explicet, ac ſi laudis ſacrificium, quod ibidem innuitur, ſolum eſſe affirmetur, & omne aliud excludatur, quod nec Scripturæ, nec Zenonis verba ferunt: ſed ex hoc præſertim, in quem nunc animadvertimus, loco exploratum plane fit. Etenim cum heic S. Antiſtes de ſacrificio diſerte loquatur, quod *ſumunt* homines, atque *manducant*; aliud procul dubio ſacrificium a ſacrificio laudis diſtinctum Auctori cognitum fuit, palamque eſt hoc loco intelligi Euchariſtici panis ſacramentum, quod & *indigne offerre ſacrilegum eſt, & indigne manducare mortiferum*. Hoc quidem Euchariſticum ſacramentum alibi ab Auctore *ſacrificium* appellatum evidenti teſtimonio oſtendimus adnot. 29. in tract. 5. unde etiam hoc idem ſacramentum tanti habitum liquet, ut *a Chriſtianis ipſis minime conſecratis*, ideſt a catechumenis *videri non poſſet*. vide ibidem adnot. 28. Quis heic ſacrificium laudis, in quod oculi intenderentur, intelligendum contendat? Sed in his diluendis, quæ imbecillitatem cauſſæ, cui adverſarius patrocinari ſtuduit, demonſtrant, nimis multa. Solum advertimus hoc idem argumentum licet inane urgeri ab alio quoque heterodoxo Joanne Entico Ottio in *Examine* perpetuo in Annales Card. Baronii Centuria 3. §. 7. pag. 204.

26 *Flores mei*, ut adnot. 1. monuimus, ſunt neophyti; unde nihil neceſſe eſt *fratres* ſupponere, quemadmodum Sparaverio videtur. Illos quidem e Competentibus neophytos factos, in *flores* converſos Auctor affirmat l. 2. tract. 53.

27 Mſ. Urbin. *glorificet*.

TRACTATUS XVI.

De [1] *Reſurrectione*.

I. QUiſquis reſurrectionem negat , vitam [2] ſuam ſequemet ipſe condemnat : cur enim mereatur felicitatem futuri temporis cernere , quem videas ſacrilega incredulitate Dei potentiæ derogare ? Sed hoc amore criminum faciunt , ut putent impunita fore , quæ clanculo gerunt : nam ſi judicii diei [3] appropinquare jam

ADNOTATIONES.

1 Hunc tractatum Gaſpar Barthius tribos io locis Adverſariorum illuſtrare totum ſtuduit lib. 43. cap. 10. lib. 42. cap. 5. & 15. Ex hoc quidquid profecerimus, in adnotationibus auctori ingenue referremus. Edit. Ven. hoc titulo utitur : *Quod erit corporum reſurrectio, & de animæ immortalitate*. Frequens apud antiquos Patres fuit, etiam poſt Zenonis ætatem, reſurrectionis dogma ipſis in ſermonibus conſtituere, quippe cui tota futurorum ſpes & ipſius proinde vitæ Chriſtianæ cardo potiſſimum innitatur. Id aotem cur tantopere & tam frequenter inculcaretur, eam habuit cauſſam, quod pro ea tempeſtate, in qua cum Chriſtianis Ethnici erant commixti , non Chriſtiani ſolum , ſed plores etiam ex Gentibus, Epiſcopis populum alloquentibus aderant, ut liquet ex adnot. a. in tract. 3. Gentibus porro quam improbabilis videretur reſurrectionis doctrina , notum eſt vel ex eo quod Paullo Apoſtolo hac de re Athenis diſſerenti contigit. Arnobius lib. 2. pag. 51. Gentes alloquens, *Audetis*, inquit, *ridere nos*, *quod mortuorum dicamus reſurrectionem* . At S. Zeno non adverſus Ethnicos hunc tractatum ex propoſito habuiſſe videtur, cum ſemper alloquatur Chriſtianos , eorumque non nullos velut ambigentes ſubiodicet. Id autem vel ex eo factum eſt, quod quidam e Chriſtianis Gentiom, quibuſcum familiariter utebantur , ſermonibus in dubitationem fuerint adducti ; vel quod aliqui hiſce in regionibus exiſterent, ſi non ex Seleucianis, Hermianis, vel Proclanitis, qui a Philaſtrio & Auguſtino, certe ex Marcionitis, qui a Juſtino in Dialog. cum Triphone reſurrectionem carnis negaſſe memorantur. Hos quidem Marcionitas viguiſſe adhuc ſæculo qoarto teſtator Pacianus Barcinonenſis ad Sympronianum Novatianum *de Catholico nomine* p. 306. tom. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. Quin plures ex iiſdem extitiſſe pariter ſæculo ſequenti colligimus ex Theodoreto , qui decem Marcionitarum millia abs ſeſe undis ſacris tincta refert epiſt. 81. ad Tamum conſularem, & epiſt. 145. ad Monachos Cyprios. Joannes Philoponus ætatis multo ſequioris librum edidit contra reſurrectionis doctrinam , cujus meminit Photius cod. 21. in quem librum ſcripſiſſe fertur Theodoſius cod. 22. aliique ſubinde poſt Calchedonenſem quoqoe ſynodum idem dogma convellere conati ſunt. Nihil itaque mirum ſi Epiſcopi frequentes de reſurrectione ſermones habuere, ut hos ad ſanum conſilium revocarent : qoemadmodum quidem poſt Zenonem hiſce in partibus fecit S. Ambroſius, & alibi alii. In Italia ſane plures Marcionitas ſua ætate fuiſſe Zenoni coævus tradit Epiphanius hær. 42. *Ejus* Marcionis *hæreſis adhuc etiam nunc eſt Romæ & in Italia*; qood confirmari poteſt ex conſtitutione, paullo licet antiquiori, Conſtantini Magni, quam Euſebius refert lib. 3. Vitæ ejuſdem c. 64. Priſcillianiſtas vero , qui reſorrectionem non credebant , a noſtro Auctore pungi potoiſſe , quorum reliqoiæ adhuc erant in Hiſpania S. Leonis Magni ætate ex epiſt. 15. cap. 7. haud credibile eſt.

2 In editis *ſuammetipſe* Mſſ. Rem. Tol. *ſuam ſemetipſe*. Correximus ex Mſ. Pomp. ubi *ſequemet* pro *& ſemet*.

3 Non mediæ ſolum, ſed antiquæ etiam ætatis Patribus in more fuit judicii diem tamquam proximum prænuntiare , ut omnibus notum eſt. Mſ. Urb. *Nam ſi lucidi diei procul dubio appropinquare jam curſus adverterent , & præſentia &c.* Paullo poſt *vel* in Mſ. Vat. abeſt ab illis *jam vel ab iſtius*.

4 Pla-

re jam curſus adverterent, procul dubio & præſentia odiſſent, & futura crediſiſſent, pariterque metuiſſent: nemo eſt enim tam vel ab iſtius mundi ſapientiæ guſtu jejunus, qui audeat dicere animas cum corporibus interire, cæleſtia cum terrenis abſumi; præſertim cum eorumdem [4] ille ſapientiſſimus dicat, hanc eſſe mortem, cum corpore animus tamquam carcere clauſus tenetur; illam eſſe veram [5] vitam, cum idem animus cuſtodia carceris liberatus ad eum locum, unde [6] venerit, revertatur. Si ergo hoc ille ſenſit, qui non noverat Chriſtum; cur dubitet Chriſtianus, qui reſurrectionem futuram & [7] audit, & ſperat, & repoſitam ſibi præſumit de Chriſto?

II. Igitur primum omnium probandum puto, animas noſtras ſuorum corporum exuviis, nec cum labe carnalis hujuſce domicilii iſta prima morte diſſolvi; ſed pro qualitate factorum quaſdam locis pœnalibus relegari, quaſdam placidis [8] ſedibus refoveri: ut tunc demum credi poſſit reſurgere, quod omnibus palam ſit non penitus interire. Gentes, quæ iſta non credunt, tamen cum [9] libamine in-

ADNOTATIONES.

4 Platonem intelligit, qui, ut ait Cicero de Amicitia, *Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus*. Hunc autem de immortalitate animorum præclare loquentem plures Patres allegarunt. Vide Tertullianum de Reſurrect. carnis cap. 3. Lactantium lib. 7. cap. 9. S. Athanaſium in orat. adverſus Gentes, & Auguſtinum ſerm. 240. 241. 242. Pluribus autem in locis animorum immortalitatem Plato ſtatuit, ac præcipue in Phædone & in dialog. 10. de Rep. in quibus ſententiæ heic a Zenone indicatæ occurrunt. Leguntur quidem illæ apud Tullium partim in Somnio Scipionis, partim in dialogo de Senectute & in altero de Amicitia. At Ciceronem eas a Platone ſumſiſſe, & non numquam etiam totidem verbis latine reddidiſſe, præter Lactantium lib. 1. Inſtitut. cap. 5. diſerte teſtatur Macrobius lib. 2. de Somnio Scipionis pag. 82. Lactantius porro lib. 7. cap. 8. hæc ex Platone recitat, ex quibus S. Zeno fortaſſe ſumſit: *Quia origo animi, qui tanta capiat, & tanta contineat, nulla reperiatur in terra: ſiquidem ex concretione terrena nihil habeat admixtum: ſed neceſſe eſſe in terra reſolvi, quod eſt in homine ponderoſum & diſſolubile; quod autem tenue atque ſublime, id vero eſſe individuum, ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cælum & ad naturam ſuam pervolare. hæc fere Platonis collecta breviter, quæ apud ipſum late copioſeque explicantur*. Legendus Plato in Phædone pag. 53. in Menone pag. 415. & lib. 10. de Rep. pag. 757.

5 Reddamus ſimilem ex Platone ſententiam apud Tullium in Somnio Scipionis, ubi de optimis viris, qui cum ex hac vita exceſſiſſent, mortui putabantur, *Immo vero*, inquit, *hi vivunt, qui ex corporum vinculis tamquam ex carcere evolarunt* &c. Similia ex eodem fonte derivavit Lactantius lib. 7. cap. 9.

6 Cod. Pomp. *devenerit*.

7 *Vidit* legebatur in editis & aliquot Mſſ. Melior viſa eſt lectio Mſ. Pomp. Dein *præſumit* pro *anteſumit*, ſeu, ut Barthius expoſuit, *prægustat*. Spectat autem S. Zeno locum Paulli 1. Cor. c. 15. ubi reſurrectionis fidem ex Chriſti reſurrectione confirmat.

8 Nollemus heic quemquam ſuſpicari Auctorem inter eos fuiſſe, qui juſtorum animas in Abrahæ ſinu proprie dicto adhuc requieſcere, nec ante extremi judicii diem paradiſi beatitudine, & Dei viſione perfruituras exiſtimarunt. Ejus enim catholicam ſententiam multis ſtatuimus diſſert. a. cap. 10. ubi hunc quoque locum ex aliis locis explicavimus.

9 De Gentium libationibus, quæ ad mortuorum ſepulcra fiebant, vide Cardina-

ne infauſto ad ſepulcra concurrunt, & [10] a mortuis, quos in quiete tacitæ noctis agnoverint, experi a ſe aliquotiens alimenta contendunt: ac ſic fidem rei, quam reprobant, faciunt. [11] Philoſophi de anima varia dixerunt: ſed tamen hanc eſſe immortalem, [12] Epicuri, Dicæarchi, Democritique vanitatem argumentatione manifeſta convincunt. [13] Poetæ autem melius, qui duplicem viam apud inferos ponunt: impiorum unam, quæ ducit in Tartarum: piorum

ADNOTATIONES.

dinalem Noriſiom in Cenotaphiis Piſanis diſſert. 3. cap. 5. Hoc idem argumentum pro immortalitate adſtruenda urget idem Cicero in Dialog. de Amic. ubi ait: *Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum majorum, qui mortuis tam religioſa jura tribuerunt, quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur*. Idem argumentum adverſus Gentes inculcarunt alii Patres, Tertullianus de Reſur. carnis cap. 1. & de Teſtim. Animæ cap. 4. Epiphanius in Ancorato & alii. De hoc more ſua quoque ætate adhuc vigente non nihil atrigit S. Zeno tractatu ſuperiori, in quem vide adnot. 17.

10 Præpoſitio *a* deeſt in Mſ. Rem. & forte melius, ut fugiatur ejuſdem præpoſitionis repetitio; nam eadem in ſententia *a ſe* ſubjicitur. Paullo poſt pro *in quiete* Mſ. Pomp. habet *inquietæ &*, ſed perperam.

11 Non Plato ſulum, ſed & Zeno & Pherecides & Pythagoras animam immortalem eſſe docuere, ut tradit Lactantius lib. 8. cap. 7. ubi Pherecidis & Zenonis Cittiæi, nec non cap. 8. ubi Pythagoræ meminit. *Pherecidem Syrum primum dixiſſe animos hominum eſſe ſempiternos* prodit Cicero Tuſculanarum quæſtionum lib. 1. cap. 16. Hic Pythagoræ præceptor fuiſſe traditur a Lactantio l. 7. c. 8. unde eamdem utriuſque de animæ immortalitate fuiſſe ſententiam nihil dubii eſt. De Zenone vero Philoſopho ac Stoicis, qui ab eo originem duxerunt, exploratum eſt, quod Tertullianus ſcribit in libro de Anima cap. 54. *Stoici Sapientum animar in ſupernis manſionibus collocant*. Quid vero ſit illud, quod S. Epiſcopus ait, holce philoſophos *de anima varia dixiſſe*; explicatur inſigni ejuſdem Tertulliani loco eodem libro & capite: *Apud Platonem*, inquit, *in ætherem ſublimantur animæ ſapientes, apud Arium in aerem, apud Stoicos ſub Lunam*. De Pythagoreorum opinione nihil attinet dicere, cum vulgatiſſima ſit. Mittimus alia plura, quæ in hanc rem congeri poſſent: nam quæ hactenus delibavimus, ad Zenonianæ ſententiæ intelligentiam ſufficiunt. Mſſ. Urb. & Vat. *diſſerunt* pro *dixerunt*.

12 *Contra hanc* (de animorum ſcilicet immortalitate) *ſententiam*, inquit Lactantius lib. 7. cap. 8. *diſſerebant Dicæarchus primo, deinde Democritus, poſtremo Epicurus*. De Dicæarcho hæc Cicero lib. 1. Tuſcul. quæſt. *Dicæarchus contra hanc immortalitatem diſſeruit; is enim tres libros ſcripſit, qui Leſbiaci vocantur, quod Mitilenis ſermo habetur, in quibus vult efficere animos eſſe mortales. Contendebat nimirum nihil prorſus eſſe animam, niſi corpus unum & ſimplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat & ſentiat*. Nec diſſimiliter Democritus eodem teſte ibidem: *De levibus & rotundis corpuſculis effecit animam concurſu quodam fortuito: nam apud eum nihil erat, quod atomorum turba non confecerit*. Tandem Epicurus eiſdem veſtigiis inſiſtens traditur & a Laertio lib. 10. in ejus vita §. 138. & 139. & ab Aulo Gellio lib. 2. Noctium Attic. cap. 8.

13 Ex hactenus dictis Lactantium hoc in ſermone S. Zeno præ manibus habuiſſe videtur, cum & illum alibi imitatus fuerit, & eadem heic aliis verbis inculcet. Clarius id apparet ex hoc, quod nunc conſideramus, teſtimonio: Lactantius enim cum lib. 6. c. 3. bivium quoddam a Pythagora, uti ab Auſonio in Monoſyllabis traditur, cognitum memoraſſet, cujus una ſemita ad felicitatem, altera ad miſeriam, ſed uno vitæ tempore circumſcriptam, adducit, ſequitur his verbis, quibuſcum Zeno plane concinit: *Poetæ fortaſſe melius, qui hoc bivium apud inferos eſſe voluerunt*; & cap. 4. poſtquam innuit bonorum viam, *quæ fert in*

rum [14] aliam, quæ ducit ad Elyſium; eo fortius addentes, quod defunctorum ibidem non tam formæ, quam facta noſcantur, ac neceſſario recipiant, ſecundum quod mundanæ adminiſtrationis ſuis in actibus portant, recte dicentes:

Æneid. 6. verſ. 743. [15] *Quiſque ſuos patimur manes.*

III. Nos vero, fratres, quos non ingenioſa ſuſpicio, ſed Deus magiſter inſtruxit, propter nos in ſemetipſo probando, quod docuit, vivere animas mortuorum non tam dicere, quam oculatis rebus ſufficimus approbare. Denique vagi atque immundi [16] ſpiritus utriuſque ſexus humani doloſa blanditiarum captione, ſeu violentia viventium domos corporales infringunt, & latibulum ſibi [17] pernicioſis eorum in captivitatibus quærunt. At ubi ventum fuerit ad divini certaminis campum, cœperintque ſacri nominis telo pulſari; [18] tunc eum alium noveris, alium certari

ADNOTATIONES.

in Elyſios campos; ut poetæ loquuntur, recitat Virgilii verſus ex l. 6. Æneid. v. 542.

. . . . Ex læva malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.

& lib. 7. cap. 20. & 21. alios ex eodem Poeta verſus huc pertinentes deſcribit. S. Auguſtinus ſerm. 241. in eamdem rem duo ejuſdem Virgilii verſus recitat.

14 In editis cum Mſſ. Tol. Zen. *alteram*. Ad ea porro verba, *ſuis in actibus portant*, hæc notat Barthius lib. 42. adverſ. cap. 5. *Nam indicia actorum in ipſis umbris mortuorum exſtare, & inde eas apud inferos judicari ajunt philoſophantes poetæ. Rhadamantus apud Claudianum de Ruffino,*

Quid demens manifeſta negas? en pectus iniuſtæ
Deformant maculæ, vitiiſque inolevit imago.

Adminiſtrationem autem etiam de ſapientia Gentili ſumſit Zeno, cum de ea verba faciat; nam hominum quemlibet velut diſpenſatorem in partem ſuam collocatum a ſupremo Domino dicebant. Perſius Sat. 3. Hactenus Barthius.

15 Hunc verſum Lactantius non adfert, & ex hoc Zenonem in ipſo Virgilio exercitatum colligimus. *Manes* autem Virgilius appellaſſe fertur Genios, quos cuique comites & vitæ teſtes adeſſe Plato docuerat Appulejo tradente *de Deo Socratis, quibus adſiſtentibus*, ut in eum locum notat Servius, *poſt mortem aut adſerimur in meliorem vitam, aut condemnamur in deteriorem*. Ita quocumque modo animam immortalem agnovit. *Patitur* pro *patimur* legitur in Mſ. Urb. Inferius *ſuſpicionem* accipi pro *opinione & ſcientia tenui* notavit Barthius ex Cyrilli Gloſſis: & de hoc nos plura egimus adnot. 4. in tract. 2. lib. 2.

16 Hoc in numero Veronenſes editores liberiori manu uſi ſunt, alia ex arbitrio addentes, alia detrahentes, & non nulla etiam ex uno loco traducentes in alium, quæ nos ex Mſſ. & edit. Ven. reſtituimus. Heic autem ſcripſerant *ſpiritus ſub prætenta animarum utrinſque* &c. quæ additio in Mſſ. & editione memorata non apparet. Hos ſpiritus, qui *vagi & immundi* traduntur a Zenone, *inſinceros & vagos* appellat Cyprianus de Idolorum vanitate pag. 450. & item *immundos & erraticos* in epiſt. ad Donatum pag. 3. *Spiritus contaminati ac perditi per omnes terras vagantes* dicuntur a Lactantio l. 2. cap. 14. *vagi, impotentes, ſordidi* a Prudentio in carm. de S. Vincentio. Mſſ. Tolent. & Vat. pro *blanditiarum captione* habent *blanditia ex captione*.

17 Edit. Ver. & Mſſ. Urb. Pomp. Zen. *pernicioſum*.

18 Eadem editio *tunc vexatum certari miſereris*. Corruptum hunc locum novit Barthius, & emendare illum contendit. Nos ſupplevimus e Mſſ. & editione Ven. Solum in Mſſ. aliquot pro *miſereris* legitur *miſeris*, ſed male. *Enim* in editis inſertum poſt verbum *diſcoloratur*, auctoritate Mſſ. delevimus. *Horrores*, quod pro *horroris* legendum monuerat Barthius, emendavimus ex Mſſ. Urb. & Zen.

19 Con-

tari miſereris. Diſcoloratur per momenta color, figura ſua tollitur a natura, in obliquos horrores inſani vertuntur orbes oculorum, acies dentium ſpumoſis horrida globis inter labra liventia ſtridit, intorta omnia paſſim membra tremore vibrantur, gemit, flet: denuntiatum pavet judicii diem, pellique ſe plangit: [19] confitetur ſexum, confitetur aggreſſuræ tempus & locum, & nomen proprium confitetur, diſceſſumque: vel qui ſit, ſignis evidentibus docet, ut plerumque aliquos noſcamus [20] eos eſſe, quos in idololatria commorantes nuper, vel maxime vi aliqua obiiſſe meminerimus. [21] Heic nunc mihi reſponde, qui hominis poſt mortem nihil ſupereſſe contendis, [22] quemadmodum per alium locutus ſit mortuus ille, quem noveris? At dicis: Hæc dæmones fingunt. Eo probatio melior, quod etiam fallaces teſtimonium perhibent veritati. [23] Cur autem

ADNOTATIONES.

19 *Confitetur ſexum* ſublata fuerant ab editoribus Veronenſibus. Sexnm autem Zeno dixit, quod ſcilicet animæ ſe ntrinſque ſexus huminum eſſe conſiterentur, de quo vide adnot. 20. Mſ. Rem. pro *confitetur aggreſſuræ tempus* ſcribit *confitetur & egreſſum*, ſed perperam, cum *diſceſſum* mox ſnhjiciatur. *Aggreſſura* vero legitur apud Ulpianum l. 3. §. 4. *De Senatu Conſulto Syllano & Claudiano*. Bis alibi Auctor eadem voce utitur, at ex indice verborum liquebit. Ad ea *& nomen* ſupplevimas *&* particulam ex edit. Ven. & Mſſ. *Proprium fugit* pro *proprium confitetur* in Ver. editione ſcriptum fuit, ut dæmonum confeſſio ficta inſinuaretur.

20 In edit. Ver. *noſcamus eſſe nominatas, quos* &c. repugnantibus Mſſ. & editione Ven. Ceterum ſua dæmones non numqnam prodidiſſe nomina tradit etiam Lactantius l. 5. Inſtitut. cap. 21. *Interrogati qui ſunt, quando venerint, quomodo in hominem irrepſerint, confitentur*. Alii porru Patres rem explicatius prudunt, dum narranr, eoſdem dæmunes affirmaſſe, ſe eſſe vel Jovem, vel Mercurium, vel Saturnum, vel alinm aliquem ex iis, qui tamquam Dii a Gentibus colebantur, de quo poteris legere differentes Minucinm Felicem in Octavio cap. 27. & Sulpicinm Severum Dialog. 3. At qui ſe impiorum eſſe ac interfectorum animas faterentur, nemo, qnod hactenns reperire potuimus, præter Zenonem ſubindicat. Solum de improborum ac eorum hominam animabus, qui violenta morte perierunr invenimus ſenſiſſe quoſdam, eas circa ſua corpora & ſepulcra hærere & pervagari aliquamdiu, ut videre eſt apud Porphyrium lib. 11. *de Abſtinentia* pag. 89. cui ſententiæ favet etiam Macrobius lib. 1. in ſomnium Scipionis cap. 13. Sed miſſa hac Ethnicorum fabella, ſingnlaris narratio de energnmenis, qnos Zeno memorat, ne quem offendat, ut offendiſſe quidem viſa eſt editores Veronenſes, qui eam alicubi corrigendam cenſuerunt, vindicata nobis eſt pluribus differt. 2. cap. 8.

21 Ante particulam *heic* Veronenſes editores integram inſeruerant ſententiam, eamque aliquot verbis detractis, vel immutatis: quæ in Mſſ. & edit. Ven. paullo inferius legitur, nti a nobis ſuo loco proponetur. Sententia autem inſerta effertur ab iiſdem ſic. *At cum Divina adjuratione in eculeo ſpirituali torquentur, nolentes & inviti diſcedere compelluntur. Heic nunc* &c.

22 Pro verbis, quæ tum ex codicibus, tum ex edinione Ven. exſcripſimus, hæc in editione Veronenſi & ſequentibus ſuppoſita ſnerunt: *contendis, quo argumento dæmones nitantur, ſi non vivant animæ mortuorum? At dicis* &c. *Hoc dæmones* pro *hæc dæmones* in Mſſ. Pomp. duobns Zen. & edit. Ven. Huic purro objectioni reſpondetnr in editis & Mſſ. ſic: *O probatio melior*! quæ exclamatio plane inepta videtur. Emendatio Barthii ſatis tnta & inſerenda textui viſa eſt.

23 Quidquid in textu poſuimus poſt vocem *veritati* uſque ad *Accipe & alia* a Veronenſibus editoribus detruncatum fuit, ſola puſtrema ſententia in locum non ſuum aliquibus immutatis translata, nt adnotatione 21. monuimus. Manuſcriptorum, & edi-

Digitized by Google

autem fingant nomina, quorum eſt confeſſio in ceteris vera, aut qua ratione iſto argumento nitantur, quod hominibus, quos perditos cupiunt, magis proficiat ad Dei timorem, & ipſis nihil proſit ad utilitatem? Sane recte hoc facere exiſtimarentur, ſi ſub prætextu alieni nominis invaſa obtinere potuiſſent. At cum divina adjuratione in eculeo ſpiritali & qui ſint nolentes edicant, & inviti diſcedant; procul dubio hoc ſunt, quod ſe ſe eſſe unicuique confitentur.

IV. Accipe & alia exempla & quidem certiora. Primo in [24] libro verborum Samuel egregius ille [25] ſacerdos mortis jam lege diſ-
1. Reg. c. 28. punctus, Sauli regi ſe deſideranti ſine ambiguitate non tantum ſuam [26] præſentiam exhibet, ſed etiam ad conſulta reſpondet, liberiusque canit mortuus, quam canere conſueverat vivus; unde libet exclamare: [27] Profectus potius eſt iſte, quam mortuus. In Evan-

ADNOTATIONES.

editionis Venetæ ſcripturam edidimus. Mſſ. Rem. Urb. Vat. cum editione Venet. *capiunt* ſcribunt pro *cupiunt*, ſed male, cum de dæmonibus ſermo ſit, qui hominum animas lucrari expetunt. Ceterum hoc argumentum, quo Auctor utitur, ut dæmonum confeſſioni contra ſe ipſos latæ credendum eſſe ſuadeat, alii quoque Patres exhibuere. Tertullianus in Apolog. c. 23. *Credite illis, cum verum de ſe loquuntur, qui mentientibus creditis. Nemo ad ſuum dedecus mentitur, quin potius ad honorem. Magis fides proxima eſt adverſus ſemet ipſos confitentes, quam pro ſe ipſis negantes.* Minucius item in Octavio c. 27. *Ipſe Saturnus & Serapis & Juppiter & quidquid dæmonum colitis, victi dolore quid ſint eloquuntur, nec utique in turpitudinem ſui, non nullis præſertim veſtrum adſiſtentibus mentiuntur. Ipſis teſtibus eſſe eos dæmonas de ſe verum confitentibus credite.*

24 Nullibi hoc titulo primum Regum librum inſcriptum legimus, ſed *primum Samuel.*

25 Etſi non nulli Patres ſacerdotium a Samuele abjudicent cum Hieronymo l. 1. in Jovinianum; *Sacerdos* nihilominus vocatur a Lucifero Calaritano in libro *de non parcendo in Deum peccantibus* p. 257. tom. 4. Biblioth. PP. & in Conſtitutionibus Apoſtolicis lib. 8. cap. 2. *ἀρχιερεὺς ſummus Sacerdos*, & cap. 5. *ἱερεὺς Sacerdos*, & ſimiliter alii, ad quos S. Zeno acceſſit. Quod heic dicitur *mortis lege diſpunctus*, Africanorum locutio videtur, pro qua Tertullianus de Teſtimonio Animæ c. 4. *vitæ diſpunctionem* dixit.

26 Magna inter Patres de Samuele vertitur quæſtio, utrum ipſius anima Sauli vere apparuerit. Negantem ſententiam ſequuntur Tertullianus de Anima cap. 57. Auctor quæſtionum inter Juſtini opera quæſtion. 52. S. Pionius in exhortatione ſuis actis inſerta n. 14. Euſtathius Antiochenus in Diſſert. contra Origenem ab Allatio edita. S. Hieronymus in c. 13. Ezech. Auctor quæſtionum veteris & novi Teſtamenti apud Auguſtinum quæſt. 27. & apud eumdem Auctor operis de mirabilibus ſacræ Scripturæ l. 2. cap. 11. Affirmantem vero ſententiam cum Zenone noſtro plerique tum veterum, tum recentiorum tuentur, Joſephus lib. 6. antiquitatum cap. 15. S. Methodius Epiſc. & martyr apud Photium cod. 234. S. Juſtinus in dialogo cum Triphone p. 75. Origenes in cap. 28. lib. 1. Regum, S. Baſilius epiſt. 8. ad Euſtachium, S. Ambroſius in cap. 1. Lucæ, & alii. S. Auguſtinus in utramque partem hanc quæſtionem fuſius agitat quæſt. 3. ad Simplic. & quæſt. 6. ad Dulcitium: at in libro *de cura pro mortuis gerenda* in Zenonis ſententiam propendet, cui etiam favere videtur Eccleſiaſticus cap. 46. v. 23.

27 Solennis hæc Patrum formula, ut mortis, quæ juſtis advenit, horrorem elevarent. Tertullianus in libro de Patientia cap. 9. *Profectio eſt, quam putas mortem.* Hieronymus epiſt. 84. ad Julianum: *Quod ſanctiſſimam conjugem tuam non quaſi mortuam, ſed quaſi proficiſcentem deduxeris;* & epiſt. 3.

vangelio quoque Petrus filiique Zebedæi cum Domino adſtare ful- *Matth.* 17.
gentes Moyſen Eliamque, quos [28] propter tunc impedimentum car-
nis videre non poſſent, libertate ſpiritus vident, exinde intelligentes
in [29] theſauro naturæ depoſitum incolume requieſcere, quod in hoc
mundo ad tempus perſpicitur interire. Similiter in inferno dives il-
le tenaciſſimus, quem chaos immenſum a pauperis felicitate diſcer- *Idem c.* 16.
nit, ardoribus ſuis implorando refrigerium, Lazarum verum divitem
ſero cognoſcit: cupitque mortuus vel uno digito illis contingi ma-
nibus, quibus ſtipem denegaverat vivus. Odit jam ſine cauſſa an-
te quod amaverat: probat felicius eſſe, quod oderat. [30] Gemit in-
ſtanti pœnæ aliquid de facultatibus notis mederi non poſſe, pro uno
puncto requiei incunctanter tota, ſi liceat, paratus offerre. Super-
ſtitibus fratribus ſaltem cupit eſſe conſultum. Abraham patrem
deprecatur obnixè, ut aliquis nuntius pergat, qui eos tanti nego-
tii certos efficiat, cui ille reſpondit: *Habent Moyſen & prophetas*, *Luc.* 16. 29
quibus ſi non credunt, neque illi, qui hinc miſſus fuerit, credituri 31.
ſunt, evidenter oſtendens, non in oculis eſſe carnalibus verum, ſed
in fide credentium conſtitutum.

V. Nam & Dominus iſta exempla confirmans uni ex latronibus
in ſe credenti, qui [31] cum eo de patibulo dextra lævaque pende-
bant, ait: *Amen amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiſo*. *Luc.* 23. 43
Itaque ſi homo mortuus in æternum perit; ergo mentitus eſt Do-
minus, qui ei deinceps nihil futuro paradiſum repromiſit. Sed &
homo

ADNOTATIONES.

& epiſt. 3. de morte Nepotiani: *Intelligeres illum non emori, ſed emigrare*. Huc etiam pertinet illud, cum mors *tranſitus* appellari ſolet; unde in pſal. 140. verſ. 10. *Singulariter ſum ego, donec tranſeam*; & Hieronymus l. 1. in Jovin. cap. 14. *Ex quo oſtenditur virginitatem non mori, ſed manere cum Chriſto, & dormitionem ejus tranſitum eſſe, non mortem*.

28 Codd. Rem. & Vat. *præter tunc impedimento*: Mſſ. Pomp. & Urb. *impedimento* item habent.

29 *Theſaurus naturæ* adhibetur heic pro ſepulcro, in quo defunctorum corpora in reſurrectionem cuſtodiuntur: *theſaurus* enim proprie loculamentum ſignificat, ubi quidpiam ſervandi cauſſa conditur. Vide Baſilium Fabrum in Theſauro Erudit. tom. 2. pag. 983. Addemus & notationem Barthii ex lib. 2. cap. 15. *Pulcherrime per theſaurum naturæ univerſum τὸ πᾶν intelligit, quod recondantur in illud vere conditorium omnia, quæ intereunt, & mutatis tamen formis redeunt in vitam; cum nimirum ſit hujus interitus alterius vita, hujus vita alterius interitus, & ita orbis quidam rerum ſibi ſuccedentium, quod infra dicit*: Omnia ſuis mortibus vivere; *& eleganter lateque docet Victorinus* l. 4. *contra Arianos .... Hunc theſaurum ſæpius adludunt ſacræ litteræ*, *cum* colligi in eum & ad Patres ſuos *dicunt, qui in Domino moriuntur ... nec minus docte infra Zeno noſter* ſecretum naturæ *appellat*.

30 Mſ. Tol. *cernit*. Ex eodem cod. nec non ex Vat. & Urb. ſcripſimus *tota, ſi liceat*, pro *tota ſcilicet*. Porro *tota* pro *omnia* uſurpatur, ſicut *totum* eodem ſenſu, de quo tract. 4. adnot. 25. Similiter Virgilius primo Æneidon verſ. 189. *Tota armenta ſequuntur*, & Juvenalis 10. verſ. 237. *Bona tota*. *Totis ripis* dixit etiam Cæſar de Bel. civili lib. 1. cap. 1. *Toti Dii* Appulejus Meteor. 6. &c. Paullo poſt e Mſſ. repoſuimus *ſaltem* pro *ſalutem*, quod in editis perperam legebatur.

31 Ut ex τὸ *cum eodem*, quod erat & in codicibus & in editis, corrigeremus *cum eo de*

Digitized by Google

homo ipſe , quem Dominus adſumſerat , perit , ſi Jeſus non reſurrexit . At ſi reſurrexit , humano generi formam dedit , quoniam ad hoc Deus pro homine mortis jura guſtavit , ut homo per Deum jus immortalitatis reciperet , quod amiſit . Propter quod Paullus
1.Theſſal. 4. 12. 13. beatiſſimus ait : *Nolumus autem ignorare vos , fratres , de dormientibus , ne contriſtemini , ſicut ceteri , qui ſpem non habent : ſi enim credimus , quia Jeſus mortuus eſt , & reſurrexit , ſic & Deus eos , qui dormierunt in Jeſum , adducet cum eo .* Nam & Deus per Eze-
Ezech. 37. 12. & ſeq. chielem prophetam loquitur , dicens : *Ecce ego aperio monumenta veſtra , & educam vos de monumentis veſtris , & inducam vos in terram Iſrael : dabo ſpiritum meum in vos , & vivetis .*

VI. Cum hæc ita ſint , reſurrectionem futuram cur Chriſtiane non credis ? Cur [32] de hujus mundi labe in meliora migrantes tam pertinaciter plangis ? Proh nefas ! Hinc mater ſciſſa veſte , laniatis crinibus , laniatis & genis , totum crebris ictibus livida pectus , gen-
1. Mach. 7. tili vanitate circa amiſſi cadaver bacchatur inſana , nec Machabææ matris memoriam recolit , quæ ſpe ſuccincta futurorum , Antiocho [33] ſæviente , libenter ſemel ſeptem filios , non dicam extulit , ſed ipſa potius feliciter ſuis hortamentis occidit , religioſe confidens Deo filios ſe genuiſſe , non mundo . Hinc uxor amiſſi mariti deſolationem ſe ferre non poſſe teſtatur , frigidumque latus male dilatato queritur lecto ; [34] invidioſis vocibus Deo concinnat invidiam ; [35] ſolennia ipſa divina , quibus a ſacerdotibus Dei quieſcentes commendari conſueverunt , profanis aliquotiens ululatibus rumpit ; tetraque illuvie ſuum totum deformans cultum , cadaver amplectitur [36] conclamatum ; frigentia tepefacit crebris oſculis labra ;
totum

ADNOTATIONES.

eo de , ſententiæ contextus ſuaſit . Repetivimus *amen* ex Mſſ. Rem. & Pomp.

32 Editi & Mſſ. aliquot libri *de hujuſmodi* . Placuit lectio codicum Tol. Vat. Urb. Dein pro *migrantes* , quod cum aliquot Mſſ. habent editi , codex Rem. *migrantis* , Tol. *migraturus* , & Urb. *migratus* . At ſermo eſt de vivis , qui morientes , vel mortuos plangunt , ut ex ſubjectis matrum & uxorum exemplis liquet .

33 Editi cum aliquot Mſſ. *ſævienti* . Correximus ex Mſſ. Rem. Pomp. & edit. Ven.

34 *Invidioſis vocibus* Zeno utitur pro *querelis* , & *concinnare invidiam* pro *lamentari* , eo quod queſtubus & obtrectationibus in odium & invidiam is , de quo conquerimur , adducatur . Similiter mater filii obitum lugens *Diis facit invidiam* , inquit Quinctilianus Declam. 8. 14. Silius Italicus lib. 6. *Ibat & invidiam cælo diviſque ferebat* . Seneca in Hercule Œteo : *Expedi in planctus tamen defeſſa quamquam brachia , at invidiam Diis lugendo facias* . Et S. Zeno tract. 15. lib. 2. n. 1. *Quo nuntio accepto Dei ſervus ſcidit veſtimenta ſua , non ut Deo invidiam faceret , ſed* &c.

35 Inſigne hoc eſt de more antiquo offerendi pro mortuis ſacrificii teſtimonium , cui ſimilia occurrunt apud Cyprianum epiſtol. 66. Tertullianum de Monog. cap. 10. de Corona militis cap. 3. in Exhortatione ad caſtit. cap. 15. & apud alios . Veronenſis editio cum duobus Mſſ. Zen. paullo poſt *terraque illuvie* pro *tetraque illuvie* per errorem , ut videtur , typographi , aut amanuenſis .

36 Formula hæc erat apud Romanos in re funerea celebris . Cum ſcilicet quiſpiam efflaſſet animam , pluries conclamabatur ejus cadaver , ut notat Servius ad illa Virgilii

totum corpus imbribus relavat lacrimarum, erinium ſuorum damno cooperiens; miſerandis affatibus in uberiores fletus incendit etiam eos, quos cauſſa non tangit, tanto ambitioſior in dolore, [37] quanto ditior, ſane poſt momentum miſera (atque utinam [38] ſemel) nimio dolore nuptura. Heic heic quemadmodum ſe quis poſſit excuſare non video; non deeſt enim, qui dicere poſſit: Si eſt reſurrectio, quare plangis? ſi amore mariti facis, cur poſtmodum nubis? Exſecrabilis res eſt, fratres, nec conjugio ſervare caritatem, nec Deo fidem. Hæc etiam viros reprehenſio manet.

VII. Chriſtianus ergo in toto dubitare non debet, in ſtatum priſtinum mortuos excitari: taleſque legitima die ante conſpectum Dei ex illo naturæ [39] ſecreto produci, quales fuerint pro ſua quique qualitate ſuſcepti, Apoſtolo dicente: *Omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti, ut recipiat unuſquiſque corporis ſui merita ſecundum ea, quæ geſſit, ſive bona, ſive mala.* 2.Cor. 5. 10. Etenim, fratres, facilius eſt [40] reformari, quod fuerit, quam inſtitui, quod ante non fuit: quod ſi non fuit, & eſt, multo magis poterit eſſe, quod fuit; quippe cum illius potentiſſimi artificis rerum omnium conditoris ipſe ſit uſus, impoſſibilium [41] poſſibilitatem adſerere, ex eoque

ADNOTATIONES.

gilii 6. Æneidon verſ. 218. *Pars calidos latices* &c. *Servabantur*, inquit, *cadavera octo diebus, & calida abluebantur, & poſt ultimam conclamationem ablnebantur.* Lucanus 2. 22. *Corpora nondum conclamata jacent.* Appulejus lib. 1. Metam. *Jam defletus & conclamatus es*, & lib. 11. *Ecce jam ultimum defletus atque conclamatus proceſſerat mortuus.* Itaque *conclamatum* apud Zenonem ultimam conclamationem ſignificat, uti ſimiliter apud Terentium Eunuch. *a.* 3. 56.

Deſine jam, conclamatum eſt.

37 Mſ. Rem. *quam.*

38 *Semel* dicit, propterea quod mulieres aliquæ bis, ter & pluries etiam nuberent. Zenonem autem, perinde ac veteres pleroſque Patres, ſecundis nuptiis infenſum, ac multo acerbius contra nuptias pluries repetitas differentem notavimus tract. 5. & fuſius diſſert. 2. cap. 7. ubi ejus ſententiam uberrime vindicaſſe nobis videmur. Poſt pauca pro *nimio dolore* Barthius legendum putat *mimico dolore*: mimicum enim omnes auctores id dicunt, quod ſimulatum eſt, & inani quapiam pompa veritatem mentitur. Sed *nimio* Auctor dicere potuit ironice; cumque Mſſ. libri nihil ſuffragii ferant, nihil pariter immutandum judicavimus.

39 *Secretum naturæ* vocat ſepulcrum, ſicuti *theſaurum naturæ* ſuperius appellavit. Vide adnot. 29.

40 Sic ex Mſ. Pomp. quod mirifice concinit cum *inſtitui*: alibi autem legebatur *reformare*.

41 Non quod ea, quæ vere impoſſibilia ſunt, Deus poſſibilia efficiat, ſed quod ipſi ſunt poſſibilia, quæ hominibus videntur & creduntur impoſſibilia, uti eſt mortuos ad vitam revocare: in quam ſententiam poſt pauca Zeno ſubjicit: *Hæc eſt enim proprietas Dei id operari, quod non poteſt credi*; id quod diſſertius explicavit Marius Victorinus l. 1. de Opificio Mundi.

. . . . . *Plus ſit tibi credere ſemper*
Poſſe Deum quidquid fieri non poſſe putatur.

Et Arnobius lib. 2. pag. 67. *Quod impoſſibile nobis eſt factu, illi poſſibile atque admodum conſequutioni paratum*; & rationem adferens: *Numquid*, ait, *noſtris ex diviſionibus colligemus, quid aut fieri poſſit, aut non poſſit?* Ubi non illud inſinuat poſſe vere a Deo fieri, quod revera impoſſibile ſit, ſed id unum reprehendit, credi impoſſi-

eoque, quod non eſt, facere, quod eſt, naturam creare [42] extra naturam, nihil prorſus habere difficile, ſolumque ei hoc deeſſe, quod nolit eſſe; hæc eſt enim proprietas Dei id operari, quod non poteſt credi.

VIII. Igitur non homines tantum, ſed pene omnia ſuis mortibus vivunt. Unde pauca de multis attingam, ut omnium probationem haud dubie in paucis expediam. [43] Stellæ præcipites labuntur e cælo, & a tergo longo flammarum albeſcentium tractu funereæ facis ſolennitate in occaſus ſuos, quaſi quibuſdam deducuntur exſequiis: quas ſi per plagas, unde refixæ ſunt, quæras, redivivi luminis lege ſuis ſedibus reſurrexiſſe agnoſcas. Sol quotidie naſcitur, eademque die, qua naſcitur, moritur; nec tamen inſtantis finis forte terretur, ſuos ut [44] repigret curſus, ut horas ac momenta producat, ut ſaltem paullo diutius diei ſui demoretur in vita; ſed fidelis ſemper, ſemper intrepidus, ad ſepulcrum noctis cognatæ contendit, ſcius in ipſo ſe habere, quod vivit: denique adimitur ei ortus, ſi ei [45] auferatur occaſus. Luna quoque, quæ vere [46] rationis humanæ omnia in ſe lineamenta depingit, nata [47] ſanguineæ teneritudinis, dubio cornu primo quaſi de cunis apparer, paullatimque creſcendo jam puella, jam virgo, pro quotidianæ ætatis incremento progrediens, laſcivi curſus ambagibus carpit penſa

mun-

ADNOTATIONES.

poſſibilia Deo, quæ nobis factu impoſſibilia ſunt, & rationibus humanis velle nos metiri ac decidere, quæ Deo ſint, vel non ſint impoſſibilia. Simili itaque ſenſu accipiendum, quod veteri inculcatum proverbio eſt, cujus meminit Syneſius epiſt. 11. *Deo omnia poſſibilia ſunt, etiam impoſſibilia.* quod ipſum affirmanti Platoni concedit Auguſtinus ſerm. 242. n. 7. Mſ. Urb. pro *impoſſibilium poſſibilitatem adſerere* habet *impoſſibilium poſſibilitate ſe adſerere*, ideſt ſuam potentiam oſtendere: quæ lectio eodem recidens nequaquam diſplicet.

42 *Extra naturam* creare, eſt extra omnes naturæ vires creare, cum ex nihilo aliquid educere nullæ naturæ vires poſſint. Poteſt etiam intelligi *extra naturam*, quod ſcilicet, quæ creantur, nullam præexſiſtentem naturam habeant, ex qua tamquam ex materia ſint; nihil enim erant, quæ creantur ex nihilo.

43 Eaſdem fere ſimilitudines ad reſurrectionem ſtatuendam, vel explicandam urgent plures antiqui Patres, Tertullianus de Reſurrect. cap. 12. & 13. & in Apologet. cap. 48. Minucius Felix in Octavio num. 5. Theophilus ad Amphilochium lib. 2. Ambroſius lib. 5. Hexamer. c. 22. 23. & lib. 2. de Fide reſurrect. c. 53. &c.

44 Appulejus Metamor. 8. *repigratur impetus*, ideſt remittit, & lib. 1. *repigrato fetu*. Mſ. Urb. *currus* pro *curſus*; & inferius Mſ. Tol. *cognitæ* pro *cognatæ*; idem cum Mſ. Urb. *ſcieus* pro *ſcius*.

45 Sic Mſſ. Rem. Tol. Pomp. Vat. Urb. Editi vero cum Mſ. Zen. *aufertur*.

46 Apponemus heic notam Barthii ex lib. 43. cap. 10. *Quid Lunæ cum ratione humana? vere legendum* nationis *a naſcendo, aut* ſationis *a ſucceſſione humanarum ſtirpium*. Sed *ratio* pro methodo, ſeu ordine naturæ accipi potuit.

47 Alia ejuſdem Barthii obſervatio ſubjicienda. *Sanguinea teneritudo primum tempus a nativitate deſignat. Sic* ſanguinolenti *in Codice* primum nati. *Conſtantinus Imperator lib. 2. de Patribus, qui filios ſuos deſtruxerint:* Siquis propter nimiam paupertatem egeſtatemque victus cauſſa filium filiamve ſanguinolentos deſtruxerit; *& in inſcriptione de infantibus expoſitis* Leg. 8. Cod. Juſtinianæi.

48 Mſſ.

mundana. At ubi matura aureo igne flagrantis luciflui aurigæ, par laboribus fratris [48] anguſtis circulis argenteum compleverit globum, paullatim devergit in ſenium, donec ultima ſenectute conſumta, ſua morte reviviſcens, menſtrualis ignis ſolenni germine accenſo ſumat rurſus de fine principium.

IX. Similiter [49] Phœnix avis illa pretioſa reſurrectionis evidenter nos edocet jura, quæ nobilitatem generis ſui non a parentibus [50] accipit, non liberis tradit: ipſa eſt ſibi uterque ſexus, ipſa omnis affectus, ipſa genus, ipſa finis, ipſa principium: non ex coitu naſcitur, nec officio alieno nutritur: non invita, non imprudens moritur, ſed cum maturum leti tempus advenerit, a ſemetipſa [51] invitatis ſacris ignibus libentiſſime concrematur. Sepulcrum nidus eſt illi, favillæ nutrices, cinis propagandi corporis ſemen, mors natalitius dies. Denique poſt momentum ſeſto exſultat in tumulo, non umbra, ſed veritas, non imago, ſed Phœnix, non alia, ſed quamvis melior alia, tamen prior ipſa. Erubeſce Chriſtiana con-

ADNOTATIONES.

48 Mſſ. quidam libri & editi *anguſtis*. Magis adriſit lectio codicis Rem. Mſ. Urb. *anguſti circuli*.

49 Zenoni ſuccenſebunt fortaſſe quidam critici, quod fabulam de Phœnice tam luculenter extulerit. Sed ii, velimus, meminerint Phœnicem a ſacris Scriptoribus ad varia myſteria explicanda frequenter adhibitam, & ad virgineum partum, & ad reſurrectionem Domini ac noſtram, & ad mores item non numquam productam, ſicuti ea uſi etiam inveniuntur non nulli ad falſa dogmata ſtatuenda, ut videre poteris apud Auguſtinum lib. 4. de Anima & ejus origine cap. 20. De Phœnice autem tamquam reſurrectionis ſymbolo, quod ipſis in Chriſtianorum antiquorum ſepulcris inſculptum reperitur, incredibile eſt, quot Patres tum Græci, tum Latini teſtimonium ponant. Præter Jobi locum c. 29. verſ. 18. ubi Phœnicis mentionem fieri ex quadam Hebraici textus punctatione non nulli contendunt, & ex LXX. Interpretibus alii confirmant, nec non ex ambigua lectione eorumdem Interpretum pſal. 91. v. 13. explorati ſunt paſſus S. Clementis Papæ in epiſt. ad Corint. 25. Tertulliani, Origenis, Euſebii, Lactantii, Cyrilli Hieroſolymitani, Gregorii Nazianzeni, Epiphanii, Hieronymi, Ambroſii & aliorum, quos vel recenſere piget. Quid quod plures quoque Ethnici auctores eam uti veram prodiderunt hiſtoriam, Herodotus, Dio, Ovidius, Tacitus, Plutarchus, Plinius, Solinus, Ariſtides, Claudianus, & alii? Cum itaque Chriſtianis Patribus adverſus Gentes eſſet agendum, quis iiſdem crimini det, ſi ex Phœnicis, quæ certa apud Gentes habebatur hiſtoria, exemplum ſumſere, quo propoſitum confirmarent? Grotius, etſi heterodoxus, hac animadverſione motus fuit, ut Patres a quorumdam criticorum cenſura ſatis purgatos fateretur, hæc ſcribens in epiſtola ad Bignonium, quam refert & laudat Joachimus Joannes Maderus in præfatione ad epiſt. S. Clementis ad Corinthios: *De Phœnice rem fuiſſe eo tempore eruditis creditam, nec eo argumento uti Clementem, ut probet τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, ſed ut oſtendat ex credita re non eſſe eam τῶν ἀδυνάτων*.

50 Mſſ. Pomp. Urb. & duplex Zen. *accepit*. Phœnix porro *ipſa ſibi uterque ſexus* dicitur, quod ſibi ſit & pater & mater; *ipſa* autem *omnis affectus*, quia unica eſſe fertur, quam in ſua ſpecie amare poſſit.

51 *Invitati* ſacri ignes ſunt, quos a ſole ad ſe trahere dicitur a poetis, cum nido ſuo jam jam moritura Phœnix incubuerit. Barthius tamen dubitat, an non melius *initiatis* legendum ſit: *nullum enim*, inquit lib. 42. cap. 10. *quam ex ſe ipſa principium ei concedit Zeno noſter*; at nullus in codicibus ſic ſcribitur.

conſcientia; vel tot ac tantis ex rebus, [52] quemadmodum rurſum eadem, quæ es, ſis melior futura, cognoſce.

X. Præterea granum uniuſcujuſque frumenti conditum terræ interit, & tamen in eo id, quod intus eſt, reviviſcit, nec mortem medullitus capit, ſed ſuum ſibi genitale in germen exſpirans, vetuſti corporis ſuperficie deleta, immo in melioris naturæ jura tranſmiſſa, ſelix caput comis virentibus redimitum, quaſi ab inferis emenſum in ſuperna ſuſtollit, perennitatis gloriam fructu populoſo tenturum;
1.Cor.16.36. hoc hactenus Paullo firmante: *Stulte tu, quod ſeminas, non vivificatur, niſi mortuum fuerit*: Et ſubjecit dicens: *Sic & reſurrectio mor-*
v.42. & ſeq. *tuorum: ſeminatur in interitum, reſurgit in perpetuitatem: ſeminatur in* [53] *humilitatem, reſurgit in gloriam: ſeminatur in infirmitatem, reſurgit in virtutem: ſeminatur corpus animale, reſurgit ſpiritale.* Satis, ut opinor, reſurrectionis veritas omnibus claret.

XI. Sed neceſſario diſſerendum eſt, quæ ſit in ea injuſtorum juſtorumque diſcretio, ne generalitas nominis in comparatione malorum attrahat gloriam Chriſtianæ ſelicitatis. Duplex itaque ſorma ſurgendi eſt: prima Sanctorum, in qua illud beatitudinis regnum primæ tubæ regali [54] teſſera convocati capient cum ingenti triumpho æterno rege ſub Chriſto: ſecunda vero, quæ [55] impios cum peccatoribus univerſiſque incredulis gentibus perenni deſtinat pœ-
Pſ.1.5.6. næ, in pſalmis Spiritu ſancto dicente: *Ideo non reſurgunt impii in judicio, neque peccatores in conſilio juſtorum; quoniam ſcit Dominus viam juſtorum, & iter impiorum peribit.*

XII. Conſequens eſt, ut ſcire nos par ſit, in quo habitu regnaturus ſit homo iſte noſter, qui tendit ad cælum: ne forte cum carne depereat vana [56] ſpe, ſi captus fuerit caduca atque carnali,
1.Cor.15.50. de qua Apoſtolus dicit: *Caro & ſanguis regnum Dei poſſidere non poſ-*

ADNOTATIONES.

52 Legebatur cum in Mſſ. tum in editis *quemadmodum rurſum eademque eſſes melior* &c. Correctionem feliciſſimam ſuggeſſit Barthius loco laudato, cujus hæc verba ſunt: *Ultima verba, quæ Chriſtianos conveniunt, non carent etiam macula, ſed acutius exſculpenda: nam illa* quemadmodum rurſum eademque eſſes, *ſpeciem veritatis in lectione præferunt, ſed peſſime ſunt turpata; nam nihil certius, quam ſcripſiſſe Zenonem* .... rurſum eadem, quæ es, ſis melior futura. *Sic demum comparatio ſuis modis concinna erit inter Chriſtianorum & Phœnicis reſtaurationem. Idem enim corpus utriſque poſt ignem iſti, poſt quamlibet conſumationem alteri, homini ſcilicet Chriſtiano reparabitur; ita tamen idem, ut cum aliud minime ſit, melius tamen ſit illo, quod idem fuit. Hæc certiſſima eſt reſtitutio, & ſic de Phœnice modo clariſſime dixit*: Non alia, ſed quamvis melior alia, tamen prior ipſa.

53 In editis repetitione & errore, ut videtur, typographorum, vel librariorum *infirmitatem*.

54 *Teſſera* dicebatur ſignum quodcumque militibus præcipue datum, ex quo tamquam ſymbolo inter ſe ſe cognoſcerentur; unde illud Silii Italici 15. verſ. 478.

.... *Tacitum dat teſſera ſignum*.

Pro ſigno, quod in extremi judicii die tuba præcinente dabitur, heic accipitur.

55 Impios a peccatoribus diſtinguens, reſpicit diſtinctionem pſalmi, qui ſubjicitur, de qua agemus pluribus tract. 11. lib. 2. & diſſert. 2. cap. 10.

56 Heic adnotare videtur illos, qui in alia

poſſunt. At e diverſo videor mihi audire proclamantem: Si hæc eſt conditio carnis, quid eſt ergo, quod credimus in Eccleſia [57] remiſſam peccatorum ac reſurrectionem carnis? facile, fratres, pugna iſta concordat, ſtatuſque futuri qualitas aperitur, fides ſi illibata teneatur. Unde rem paucis expediam. Omnis caro, quamdiu flagitioſis illecebris hujus mundi, ac tenebris feralibus agitatur, profecto [58] pecuina eſt, ac miſero, fragili deteſtabilique verſatur in [59] jure. At cum [60] mera fide credentis ſalutari fuerit necata baptiſmate, nova paterni ſacro reſurgit fontis ex gurgite, jam pura, jam libera, jam a converſatione mundi hujus extranea, jam morte ſuperior, jam cæleſtia adſpirans, jam, non dicam ſæculi ludibria, ſed ut ſit honoratior, ſeipſam contemnens, jam veritatem, non imaginem quærens, jam ſpiritalia, non ſua deſiderans, de qua Paullus ait: *Non omnis caro eadem eſt caro: alia eſt hominis*, [61] *alia jumenti, alia caro volucrum, alia piſcium. Et corpora ſunt cæleſtia, ſunt & terreſtria*. Itaque immortalitatis ſemine, de quo etiam Poeta ſapientiſſimus præſagivit dicens: *1.Cor.15.39. 40.*

Igneus eſt ollis vigor, & cæleſtis origo
Seminibus: *Virgil. Æneid.6.730.*

ſcilicet Spiritus ſancti conceptione inſita ſit ante fecunda, ut cum diſſolutionis ejus ac legitimæ reparationis tempus advenerit, ſuo ſemini reſpondens jure poſſit mereri, quod credimus. Nec res in ambiguo eſt; quemadmodum etenim ille princeps iniquitatis ſuo ſemine per invidiam protoplaſtos [62] ex Angelis in homines derivavit;

ADNOTATIONES.

alia vita carnis voluptates ſibi pollicebantur, & hac vana ſpe ducti peribant. Barthius lib. 43. cap. 10. ſuſpicatur legendum *vana ſpecie*, vel *vana ſpes*, *ſpecie ſi captus eſt* &c.

57 Mſ. Rem. habet *remiſſa peccatorum & reſurrectio carnis*. *Remiſſa*, *remiſſæ* pro *remiſſio* onis paſſim apud Tertullianum & Cyprianum. Vide hujus epiſt. 6. ad Magnum, & epiſt. 9. ad Januarium, nec non Optatum lib. 1. At *remiſſionem* habent Mſſ. Vat. & Zen. *Remiſſam* tamen iterum Zeno tract. 50. lib. 2.

58 *Pecuina caro*, quæ pecudibus ineſt. Similiter Appulejus lib. 8. Metamor. *pecuina oſſa*.

59 *Jus* hoc loco pro ſtatu, vel conditione, quemadmodum apud Ciceronem Agrar. 3. 2. *Optimo enim jure ſunt profecto prædia, quæ optima conditione ſunt. Libera meliore jure ſunt, quam ſerva*. Et 2. in Ver. num. 27. *Hoc jure ſunt ſocii, ut iis ne deplorare quidem de ſuis incommodis liceat*.

60 Mſſ. Rem. & Urb. *macea fide credentes*; alii codices *mera fide credentis*, & idem habent editi. Forte tamen legendum *vera* pro *mera*, aut *ſacra* pro *macra*, vel aliquid ſimile. Plurium vero codicum lectionem retinuimus in textu, hæcque lectio non aliud ſignificat, quam baptiſma utile eſſe per fidem, per eam, inquam, fidem, quam non niſi per caritatem operari Auctor alibi docet, ut vidimus pluribus diſſert. 2. cap. 6. *Necata* porro traditur in baptiſmate caro veteris hominis, ut *nova* in Chriſto reſurgat; de quo in ſequentibus plura.

61 Mſſ. Tol. Vat. *alia eſt jumenti*.

62 Putat Barthius lib. 42. cap. 10. *adludi hoc loco ad eam non nullorum ſententiam, qui tradiderunt, homines, cum lapſi eſſent Angeli, in ipſorum locum conſtitutos fuiſſe*. At non id ferre videntur Zenonis verba: loquitur de priorum parentum lapſu, quos diabolus per invidiam traxit in culpam; & ſicut *Angelos* procul dubio illos vocavit in eo ſtatu innocentiæ, in quo immor-

Matth. 23. 30. vit; ita Dominus omnes in ſe credentes Sancti ſpiritus ſemine a mortuis rurſus glorioſos in Angelos excitabit.

XIII. Ad hoc unum evidens adhuc [63] proferamus exemplum, quamvis non poſſit veriſimile tantam vim habere, quam veritas. Oleaſter ſua infelix & amarus eſt in natura; ſed cum fuerit peritiſſimi agricolæ artificis manu neceſſaria proviſione truncatus, nobilitate alieni ſeminis gravidatur, nutriturque ab eo ipſo, quod nutrit, donec hoſpitis germinis adoptiva pinguedine aſſumptus, immo pinguedo ipſe factus, totuſque [64] acceptum translatus in honorem novæ frondis promotione ramis reſurgeſcentibus ornatus, jam non oleaſter ſit, ſed oliva: cum & oleaſter ſit, & tamen oleaſtrum [65] ſe non eſſe, quodam modo etiam ipſe miretur. Igitur ſi homo poteſt facere, ut ſit arbor, quod non fuit, ſalvo, quod fuit; quanto magis Deus hominem poterit [66] excitare, antequam peccaſſet in paradiſo, in id, quod fuit? Quam rationem ſeminum etiam beatiſſimus
Gal. 6. 8. Paullus ſubtiliter prodidit dicens: *Qui ſeminat ſecundum carnem, de carne ſua metet [67] interitum; qui autem ſeminat in ſpiritu de ſpiritu metet vitam æternam.* At vero Dominus evidenter hoc edo-
Matth. 13. 23. 25. cens ſic ad diſcipulos ait: *Simile eſt regnum cælorum homini, qui*

ſemi-

ADNOTATIONES.

immortalitatis & gratiæ donis prædicti ad Angelorum gloriam accedebant, de quibus dictum eſt per Pſalmiſtam: *Minuiſti eum paullo minus ab Angelis* (unde tractat. 27. lib. 2. in fine martyrem *ex homine in Angelum transfuſum* ſimiliter dixit) ita *homines* pro mortalibus & peccatoribus, in quem ſtatum per culpam miſerrime tranſierunt, appellavit. Itaque ſenſus eſt, *principem iniquitatis* diabolum invidia extimulatum *ſuo ſemine*, quod tentando ſeminavit, *protoplaſtos*, ideſt primos parentes, *ex Angelis* innocentibus & immortalibus *in homines* peccatores & mortales *derivaſſe*, ſeu convertiſſe: *derivo* enim translate eſt aliorſum traducere, vel deflectere. Sic Cicero 3. in Ver. num. 56. *derivare alio reſponſionem ſuam*, & 4. in eumdem num. 20. *culpam derivare in aliquem* dixit. Ex his ea, quæ ſequuntur, facile intelliges. *Protoplaſtos* vox, quæ *primo creatos* ſignificat, apud Tertullianum quoque in Exhortatione Caſt. cap. 2. & apud alios Patres pro primis parentibus vulgo accipitur. *Primo plaſtos* dixit Prudentius in Hymno omnis horæ v. 17. Mſ. Tol. *ſurſum* pro *rurſus* in Urb. autem *ſurſus in Angelos*.

63 Prætulimus manuſcriptorum lectionem: in editis *proponamus*.

64 Editi cum pleriſque Mſſ. *in acceptum translatus in honore novæ frondis promotione*. Barthius corrigendum cenſuit *in acceptum translatus, inhonora novæ frondis promotione*. At Mſ. Rem. antiquiſſimus codex æquiorem, ut viſa eſt, lectionem ſuppeditavit, deleta tantummodo prima particula *in*, quæ item abeſt a Mſſ. Vat. & Urb. mutatoque *honore* in *honorem*. *Promotionis* porro nomine utuntur Lampridius in Anton. Diad. cap. 2. Julius Firmicus de Cert. ſtel. poſit. 3. 7. & 5. &c. Ex eodem codice Remenſi *reſurgeſcentibus* pro *reſurgentibus* ſcripſimus.

65 Mſ. Vat. *ſe jam non eſſe*. Dein Urb. *quodammodo & ipſe*.

66. Rara ſyntaxis conſtruenda *hic*: *excitare in id, quod fuit, antequam peccaſſet in paradiſo*, ideſt excitare in vitam immortalem.

67 Mſ. Rem. *in interitu*: deſideratur autem in hoc codice *in ſpiritu*. Edit. Ver. omiſit *de ſpiritu*. Supplevimus ex pleriſque Mſſ. & editione Venet. Poſt pauca pro *hoc edocens* Mſ. Tol. *hoc ſe docens*; Urb. autem *hoc & docens*.

68 Mſſ.

ſeminavit bonum ſemen in agro ſuo: dormientibus autem hominibus venit inimicus ejus, & ſuperſeminavit zizania in triticum.

XIV. At fortaſſe adhuc quiſpiam dicat: Si caro perit, unde cognoſcitur ille, qui reſurgit? Caro, fratres, quaſi quoddam eſt ſpeculum intuentis plenitudine [68] gravidatum, quod non tam imaginem ſuam, quam [69] ejus, cujus eſt in uſibus, gerit. Denique tot efficit vultus, quot ille intrinſecus triſtes, ſeu hilares ſuos fecerit motus, hanc rationem docente nos Paullo: *Videmus*, inquit, *autem* 1.Cor.13.12.
modo per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facies ad faciem erit. Unde dubium non eſt in corporibus noſtris, dum mortis lege ſeminantur, non ſubſtantiam, non imaginem, ſed illud tantum, quod inutile eſt, diſcuti, quod teritur, demutari, ſicut ſcriptum eſt: *Oportet* Ib.c.15.53.
enim corruptivum hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem: aliter [70] enim immortalitatis ſtola illa non ſumitur, niſi primo iſtud carnale ſpolium, blandum animæ venenum, ſecundum Dei ſententiam, unde ſumtum eſt, refundatur, dicit enim Deus ad Adam: *Maledicta terra erit in omnibus operibus tuis, in* Gen. 3.17.
triſtitiæ gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ: ſpinas & & ſeq.
tribulos ejiciet tibi, & edes pabulum agri: in ſudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram. Sed & Dominus [71] ex perſona hominis, quem aſſumſerat, ait: *Triſtis eſt anima* Matth. 28.
mea uſque ad mortem. Quod dictum non tam timentis, quam 18.
exſultantis ac docentis eſt. Utique: non enim quidquam timere poterat, qui mortuos excitabat, qui poteſtatem habuit ponendi eam, Jo. 10. 18.
& iterum reſumendi eam; ſed ut doceret, quoniam cum vivit in hoc mundo, ſemper in tribulatione, ſemper juſtus in pœna eſt. Cum autem mors, quæ putatur metuenda, guſtatur; tunc ei in æternum manentis gloriæ beatis in ſedibus, nullas deinceps ærumnas mundi ſenſura, repromiſſa felicitas exhibetur, David ſancto dicente: *Convertere anima mea in requiem tuam, quia Dominus bene-* Pſ. 114. 7.
fecit mihi, quia liberavit animam meam a morte, oculos meos a & ſeq.
lacrimis, pedes meos a lapſu: placebo Domino in regione vivorum.

Hæc

ADNOTATIONES.

68 Mſ. Pomp. *gravatum*. Terram *gravidatam* ſeminibus dixit Tullius de Nat. Deor. lib. 2. num. 32.

69 Ideſt ſpiritus, qui corpori unitus carne utitur. Imaginem autem ſpiritus idcirco carnem vocat, quod varii motus animi & affectus in corpore ſæpe eluceſcunt, ut ex ſequentibus liquet. Hoc idem egregie Tertullianus de Reſur. cap. 15. *Volutet aliquid anima, vultus operatur indicium, facies intentionum omnium ſpeculum eſt.* Vide plura apud Plinium l. 2. cap. 37. & lege etiam, ſi placet, Nazarium & Pacatum in Panegyrico, ac Hieronymum in epiſt. ad Furiam. Mſſ. Tol. Vat. Urbin. *quærit* pro *gerit*.

70 Mſ. Pomp. *etenim*.

71 *Ex perſona hominis* perinde dicitur, ac tamquam homo, quod ſcilicet Chriſtus ſe in illis verbis non uti Deum gerere ac præferre vellet, ſed ut hominem; quo ſenſu *perſonam* veteres ſæpe appellarunt, ut cum dixere *perſonam patris, fratris, principis, amici &c.* pro *tamquam pater, frater*,

Digitized by Google

Hæc nos felicitas manet, hoc munus exſpectat. Sic ergo vivamus, ut bonis operibus decorati, nos quoque [72] Deo Patri placere mereamur, Domino juvante nos Chriſto, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

frater, princeps, amicus &c. De hac Zenonis locutione non nulla attigimus diſſert. 2. cap. 3. Eadem prorſus formula uſus legitur Sanctus Hilarius in pſal. 54. pag. 118. & in pſal. 138. pag. 565. S. Ambroſius lib. 2. de Fide cap. 8. num. 61. lib. 4. cap. 6. num. 69. & lib. 5. cap. 10. num. 124. Similiter Phœbadius in libro contra Arianos pag. 303. t. 4. Biblioth. PP. Salomonis dictum quoddam tribuit *ex perſona ſapientiæ*, quod ſapientia in eo loqueretur, ac ſi ipſe eſſet ſapientia. Itaque heic *perſona hominis* non in eo ſenſu accipitur, quo humana Chriſto perſona cum Neſtorio tribuatur, ſed in eo, quo ipſi uti vero homini humanæ actiones paſſioneſque congruebant.

72 *Deo* adjecimus ex Mſſ. Rem. Urb. Zen. in quo poſtremo vox *Domino* deſideratur.

FINIS LIBRI PRIMI.

1 In

TRACTATUUM SANCTI ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

LIBER SECUNDUS.

TRACTATUS I.

De [1] *Geneſi* .

Contra Arianos.

I. CArnalis mentis homines, fratres dilectiſſimi, ſcandalum patiuntur, non ſtudio noſcendæ, ſed fruſtrandæ veritatis , quotiens Deus Dei filius, qui Patris maxima eſt gloria, æqualis Patri a Catholicis prædicatur . [2] Denique inde eſt , quod [3] legis fundamenta temnentes, verſuta diſputatione, prætermiſſo Deo de Deo exeunte, ad communia humanitatis nomina, quæ poſſunt argumentis attingi , [4] Patris & Filii feſtinant : nec intelligunt , quia in exordio [5] carminis ſacri Deus Deo ſua ſibi & divinitate & nomine comparatus, omnes humani ſenſus opinationes excludit : quippe cum dicat , *Faciamus hominem ad imaginem , & ſimilitudinem noſtram ;* non inquit , *fac ad tuam* , ſed ait , *faciamus ad noſtram* : Gen. 1. 26.

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. *Incipit de Geneſi* . Hæc inſcriptio in editis retenta, a nobis immutanda non fuit . Zeno autem totus heic eſt in defendenda æterni Verbi divinitate contra Arianos , ſicut & in duobus mox ſubjiciendis tractatibus, qui eumdem titulum in Mſſ. præferunt .

2 *Denique* non ſemper enumerationis particula eſt, quæ in poſtremo enumerationis membro ſtatuatur, ut *tandem* ſignificet ; ſed interdum poſt unicum membrum, uti heic a Zenone, ponitur, vel etiam cum nihil præceſſerit, uti ab eodem adhibetur tract. 6. hujus libri, ubi enumerationis initium inchoat . Tum vero idem fere ſonat, ac *paucis dicam*, de quo vide Schultingerum in notis ad declamat. 1. Quinctiliani p. 15. Exempla ſuppetunt apud Nepotem 12. 2. Florum 1. 16. Juſtinum , Papinianum & alios , quos Freinshemius in Florum laudat .

3 *Legem* pro Sacra Scriptura a Zenone adhibitam vidimus tract. 12. l. 1. adn. 5.

4 Ad *communia* ſcilicet nomina Patris & Filii , uti apud homines uſurpantur , Ariani *feſtinabant* , ut Filium Patre inferiorem , velut inter homines uſuvenit , oſtenderent . *Argumentis* autem *attingi* ait , quod Ariani philoſophia plurimum uterentur, ſeu potius abuterentur, ut plurium Patrum teſtimoniis ſtatutum nobis eſt diſſert. 3. c. 2.

5 *Carmen ſacrum* Geneſeos liber appellatur , licet hiſtoricus ſit . Similiter *Iſaiæ carmen* tract. 23. & tract. 26. *divinum carmen* ejuſdem Iſaiæ liber vocatur . De hac voce *carmen* Sparaverius plura . Inferius *dicat* ſcripſimus ex Mſſ. Tolent. Urbin. Pomp. & Zen. pro eo , quod editi cum aliis Mſſ. *dicit* .

6. Num-

Digitized by Google

ſtram : [6] ne quam Filius hominem induturus pati videretur injuriam . Videtisne , fratres dilectiſſimi, quia nullus [7] exſerte heic alteri jubet , in opere nullus otioſus eſt ? O ſancta [8] æqualitas , ac ſibi ſoli digniſſima individuæ deitatis ! Unus homo ad [9] duorum imaginem & ſimilitudinem fingitur : nec tamen in eo , quid cujus ſit , invenitur . Si igitur in opere extraneo paritas ſacra diſtingui non poteſt ; Deus in alio ſe inferior eſſe quemadmodum poteſt ? quidquid enim uni ex duobus indiſcrete in omnibus ſibimet [10] ſimilantibus detraxeris , cui detraxeris , [11] neſcis.

II. At ille , cui jubetur , eſt , [12] inquis , inferior . Quid ? quod inde non eſſe approbatur inferior : quia unde proceſſit , paterni cordis

ADNOTATIONES.

6 Numquid hoc loco S. Zeno Tertulliani interpretationem pungere voluit, qua hominem ad Chriſti imaginem factum tradidit? Sic enim is l. 5. contra Marcion. c. 8. *Ille Pater Chriſtum ſermonem ſuum intuens futurum*. Faciamus, *inquit*, hominem &c. Et lib. de Reſurrectione carnis c. 6. *Et fecit hominem Deus , id utique quod finxit , ad imaginem Dei fecit illum, ſcilicet Chriſti :* qua interpretatione etſi Tertullianus, qui de Filii divinitate recte ſenſit , nihil injuriæ eidem Filio fecerit ; inde tamen periculum non leve impendebat, ne id Ariani ad elevandam , vel negandam Filii divinitatem transferrent , ac ſi æqualis Patri eſſe non poſſit , cui Pater dixiſſe non tradebatur, *Faciamus ad noſtram* , qua æquales ſumus , imaginem , ſed *Fac ad tuam* , quam nimirum homo factus præferes.

7 *Exſerte* reperitur apud Tertullianum l. 1. ad Uxorem c. 1. *Apoſtolus non ſuadet , ſed exſerte jubet* , ideſt aperte & diſtincte . Appulejus Metamor. 1. *exſerte clamitans*.

8 Quamplurimum lectionem codicum & editorum prætulimus , quæ etiam occurrit tract. 6. l. 2. Mſſ. non nulli habent *æquabilitas* . Inferius *dealitatis* pro *deitatis* Mſ. Rem. ſcribit ; quod nomen hoc Zenoniano ſæculo uſurpatum reperimus tum ab Hilario in libro de ſynodis, tum a Lucifero Calaritano l. 1. pro Athanaſio pag. 198. d.

9 *Duorum* vox abeſt a Mſ. Pomp. ac ſi duo illa, ad quæ *unus homo* finctus traditur , ſint *imago* & *ſimilitudo* , cum haud dubie ſint Pater & Filius , de quibus in Geneſi dictum eſt *ad noſtram*, & quorum imaginem ac ſimilitudinem unus homo ita exhibet , ut quid ſit Patris , quid Filii, in eo diſtinguere nequaquam liceat : ex quo argumentum non imbecille adverſus Arianos ſuboritur.

10 *Similo* legitur apud Martialem l. 2. epigr. 35. & apud Marcellum Empyricum c. 8. Sed apud Martialem alii legunt *ſimulo* ; & Burmanus in Quinctil. l. 7. c. 10. & in Ovid. Metamorph. l. 3. v. 158. *ſimilare* & *aſſimilare* Latine non recte dici contendit . At jam hæc vox Zenonianorum codicum auctoritate ſatis vindicata videtur , qui *ſimilantibus* a *ſimilo* deductum aperte ſcribunt . *Similantes* autem *ſibimet in omnibus* cum Zeno affirmat Patrem & Filium, quam procul abſit a Semiarianorum ſententia , qui *ſimilem ſubſtantiam* Dei Filium vocabant , ex toto contextu liquet . Dixit autem *ſimilantes*, ut comparationi inſiſteret, quam ex homine ad Patris & Filii ſimilitudinem condito inſtituerat : addens vero *in omnibus* oſtendit aperte, ſimilitudinem ſe admittere perfectiſſimam omnium , cujuſmodi eſt inter eos, qui unius ejuſdemque ſubſtantiæ ſunt , uti ſane Patrem & Filium eſſe pluribus in locis diſſert. 1. indicatis c. 2. §. 2. diſertiſſime affirmat.

11 In editis *neſcio* codicum lectionem ſecuti ſumus.

12 Mſſ. Vat. & Zen. *inquit* . Objectio hæc eſt Arianorum celebris, cui duplex a Zenone reſponſio ſubjicitur , quam quidem utramque apud ceteros Patres invenire licet. Alii enim conceſſi ſunt præceptum Patris ad Filium , quo tamen nihil æqualitati inter ipſos præjudicii creetur, ut cognoſci poteſt ex Irenæo l. 3. c. 8. Tertulliano adverſus Praxeam c. 12. Origene t. 2. in Jo. p. 61. edit. Huetii, Baſilio

dis eſt [n] exſecutor; non enim minus eſt facere magna, quam dicere. Quamvis & quod dictum eſt a Patre, vel dici poteſt, quia verbum eſt Filius, ſine Filio non eſt: & quod factum eſt a Filio, vel fieri poteſt, ſine dignatione paterna non eſt; quia Filius ſine Patre non eſt, ipſo dicente: *Si non facio facta Patris, nolite mihi credere* *Jo. 10. 37. 38.*

ADNOTATIONES.

ſilio l. de Spir. Sanct. c. 16. Cyrillo l. 29. Theſauri p. 225. Athanaſio l. de Decretis Nicænæ Synodi ad ea pſ. 33. verba: *Ipſe mandavit, & creata ſunt*, Mario Victorino l. 1. de Rerum creatione, ac tandem Hilario l. 4. de Trinit. num. 16. quibus omnibus in locis & Patris præcipientis & Filii exſequentis aperta fit mentio. Quomodo vero id ſine Filii offenſione ſit, paucis recte explicat Zeno, cum *non minus ſit magna facere*, ſcilicet creare mundum, quod profecto ſolius Dei omnipotentis eſt, *quam dicere*, ideſt præcipere, ut mundus creetur. Neque heic notare prætermittimus Hilarium l. 3. de Trinit. n. 12. videri quidem concedere inferiorem Patri Filium hoc nomine, quod Patri præcipienti obedivit. *Et quis*, inquit, *non Patrem potiorem confitebitur, ut ingenitum a genito, ut Patrem a Filio, ut eum, qui miſerit, ab eo, qui miſſus ſit, ut volentem ab eo, qui obediat*. At quam in ſententiam appellet *potiorem* hoc loco Patrem, ut ne quid Filii divinitati & æqualitati detrahatur, ipſe luculenter explicat in pſ. 138. n. 17. inquiens: *Eſt enim Pater major Filio, ſed ut Pater Filio, generatione, non genere*: quibus pariter concinens Athanaſius orat. 2. in Ari. Patrem *majorem* Filio fateri non dubitat, *non magnitudine aliqua, vel tempore, ſed propter generationem ex ipſo Patre*. Ne quis tamen hac prima ex reſponſione cum æqualitatis præjudicio Filium Patris miniſtrum inferioremque conciperet, aliam reſponſionem Zeno ſubjicit, quam ſe priori illi præferre non obſcure ſignificat, quod ſcilicet ipſe Filius, quatenus Verbum eſt Patris, ſit ipſum Patris mandatum, quo præceptum eſt, ut omnia fierent, & ſit etiam vis illa, qua omnia a Patre per Filium condita ſunt. Hinc illa tract. 4. l. 2. *Quidquid enim Pater præcepit, ut fieret, Filius, utpote Dei virtus Deique ſapientia, omnia illa opere mirifico ejus cum dicto complevit*. Similiter alii Patres præcipiendi & obediendi formulas vel non probarunt omnino, vel eatenus probarunt, quatenus ipſum præceptum & mandatum Patris idem Filius eſſe cognoſcatur, creandi autem & faciendi exſecutio vim indicet Patris in Filio. Lege Athanaſium orat. 3. in Arian. Cyrillum l. 1. in Jo. c. 5. Hilarium l. 4. n. 17. & ſeqq. ac Auguſtinum, qui l. 2. de Geneſ. ad lit. c. 6. *juſſionis* vocem reprehendit; & nihilominus tract. 21. in Jo. nec non in libro contra ſerm. Arian. c. 3, ipſam Patris *juſſionem* ipſum eſſe Patris Filium oſtendit. Quanta cum brevitate & energia hæc omnia Zeno complectitur! vide quæ hanc eamdem in rem notabuntur tract. 4. ſeq. adnot. 6. ubi Patris præceptum exſecutionemque Filii iterum memorat, æqualitatem autem amborum inſigni teſtimonio & argumento confirmat.

13 Qua auctoritate editores Veronenſes ſcripſerint *exultor*, ignoramus. *Exſecutor* autem, quod in Mſſ. & edit. Ven. legitur, innuit Filium eum fuiſſe, per quem omnia, quæ Pater voluit, creata ſunt, de quo plenius agetur tract. 4. ibique notabimus plura. Animadvertatur porro ſyntaxis, quæ ſic conſtruenda eſt: *Quia eſt exſecutor paterni cordis, unde proceſſit*. Quod vero Filius ex Patris corde proceſſiſſe traditur, ſpectat illud pſ. 44. v. 1. *Eructavit cor meum verbum bonum*: hæc enim a Patre dicta de Filio antiqui aliquot Patres interpretati ſunt; unde Tertullianus adverſus Praxeam c. 8. *De quo Patre procedendo Filius factus eſt, primogenitus ut ante omnia genitus, & unigenitus ut ſolus ex Deo genitus proprie de vulva cordis ipſius, ſecundum quod & Pater ejus teſtatur: Eructavit cor meum* &c. Frequens hujus teſtimonii in eamdem ſententiam allegatio apud illos quoque Patres, qui Arianos impugnarunt, ut vel Auguſtinus notavit Enarrat. in pſ. 44. num. 4. Forte huc etiam pertinent illa pſ. 109. v. 3. *Ex utero ante Luciferum genui te*, quorum explicationem cedit Auguſtinus l. 1. contra Maximin. c. 7. & l. 2. c. 18. Hæc Filii ex

credere : ſed ſi mihi credere non vultis, factis credite: & cognoſcite, quoniam in me eſt Pater, & ego in illo. Conſtat ergo æqualem eſſe, [14] quod invicem ſe capit cum Spiritu ſancto.

ADNOTATIONES.

corde Patris generatio cujuſmodi ſit, fuſius docuimus diſſert. 2. c. 1. §. 3. & ſeqq.

14 Ita legunt Mſſ. & edit. Ven. Cum vero in editione Ver. ſcriptum eſſet *q*, in Patavina ſcriptum eſt *qui*.

TRACTATUS II.

De Geneſi.

NIſi quis hoſtem, a quo impugnatur, expugnet, numquam bonis ſuis poterit uti ſecurus: ſunt enim [1] multi, qui adſerere conantur chaos in principio fuiſſe, ideſt informem, indigeſtamque latentis naturæ congeriem, acervo quodam magnitudinis ſuæ per ſe in ſe [2] manentem: poſtea vero Deum hanc diremiſſe, ex eaque conſtituiſſe mundum pariter & ornaſſe. Igitur ſi, ut volunt,

ADNOTATIONES.

1 Inter hæreticos non nulli materiam Deo coæternam & increatam poſuere. Ita Hermogenes, quem non Tertullianus ſolum refellit in libris adverſus eumdem, qui ſuperſunt, ſed & Theophilus Antiochenus apud Euſebium l. 4. cap. 24. & Maximus apud eumdem l. 5. c. 27. Manichæi pariter teſte Hieronymo in c. 1. epiſt. ad Epheſios v. 4. eumdem cum Hermogene errorem adoptarunt. Seleucianos & Hermianos eadem hæreſi implicitos teſtantur Philaſtrius hæreſ. 55. & ex ipſo Auguſtinus hær. 59. Alios ejuſdem erroris auctores memorat Procopius in Commentario in Geneſim, qui in ejus patrocinium Moyſis verba in principio Geneſeos poſita deflexerunt. Utrum hos perſtringere voluerit S. Antiſtes Zeno, non audemus affirmare. Immo potius arbitramur eum appellare hoc loco poetas & philoſophos Gentium, qui eumdem errorem jamdiu ante docuerant: hujus enim tractatus initio S. Zeno imitatus apparet Lactantium l. 2. Inſtit. c. 8. ex quo non nulla iiſdem fere verbis expreſſit, ut mox videbimus. Is autem Ethnicos tum poetas tum philoſophos explorate appellat. De poetis primo ſic: *Neque audiendi ſunt poetæ, qui ajunt chaos in principio fuiſſe, ideſt confuſionem rerum & elementorum; poſtea vero Deum diremiſſe omnem illam congeriem, ſinguliſque rebus ex confuſo acervo ſeparatis in ordinemque deſcriptis, inſtruxiſſe mundum pariter & ornaſſe*: ex quibus Zenonem primam periodum ſcribentem non nihil profeciſſe palam eſt. Ovidius l. 1. Metam. & Græci quidam poetæ hæc eadem perſpicue docuere. Recitat porro Lactantius ex philoſophis inſigne M. Tullii teſtimonium, in quo ea expreſſa ſententia traditur, & eſt fragmentum libri de Natura Deorum, qui vel mutilus ad nos pervenit, vel plane intercidit: ubi tamen ille non ſuam, ſed alterius philoſophi opinionem deſcripſiſſe videtur, cum alibi rectam de mundi creatione ſententiam tulerit. Vide Theodoretum de Hæreſibus libro 5. capite 6. & Sanctum Baſilium homilia 1. in Hexamer.

2 Mſ. Tol. *manente*. Idem codex *Dominum* pro *Deum*, & *diremſiſſe* pro *diremiſſe*.

3 *Ergo*

volunt, Deus materiam, qua uſus eſt, non fecit, ſed æterna ſit, ut ipſe eſt; duo ſunt [3] ergo principia, & quidem repugnantia: ac per hoc neceſſario requirendum nobis erit, [4] quid ſit fortius de duobus, illud quod ſenſibile eſt, an quod caret ſenſu. Verum quis dubitet, illud fortius eſſe, quod ſentit, quod ſapit, quod cogitat, quod [5] movet, quod movetur, quod mira providentia chaos ipſum, ut chaos non eſſet, effecit, quod ejus membra diſcrevit, ratione diſpoſuit, coloribus decoravit, determinavit menſura, officiiſque competentibus ſervire præcepit? Unde non eſt principium, quod ſeneſcit; quod opus factum eſt alienum; quod non eſt in ſua poſitum poteſtate; quod a ſua ſubſtantia tollitur; quod mutatur; quod alieno movetur pulſu; quod, quid ſit, quid fuerit, quid futurum ſit, non poteſt aliquando ſentire. Solus Deus eſt itaque principium, qui [6] ex ſe ipſo dedit ſibi ipſe principium. Solus ante omnia & poſt omnia, quoniam in ejus manu incluſa ſunt omnia, ex ſe eſt, quod eſt. Solus ſui conſcius, quantus & qualis eſt. Solus perfectus; quia non poteſt illi aliquid nec addi, nec minui. Solus omnipotens; quia ex nihilo univerſa conſtituit, virtute regit, majeſtate

ADNOTATIONES.

3 *Ergo* abeſt a Mſſ. Pomp. Zen. & Sp. *Repugnautia* porro cur appellentur hæc duo principia, dicemus adnot. ſeq.

4 Heic quoque ex Lactantio non nulla ſumta videntur: ſic enim is l. 2. Inſtit. c. 8. alio licet argumenti genere, quod tamen eodem fere recidit: *Itaque aut Deus ex materia ortus eſt, aut materia ex Deo. Quid horum ſit verius, facile eſt intelligi: ex his enim duobus alterum ſenſibile eſt, alterum caret ſenſu* (ob id S. Zeno hæc duo principia *repugnantia* vocavit). *Poteſtas faciendi aliquid noa poteſt eſſe niſi in eo, quod ſentit, quod ſapit, qaod cogitat, quod movetur*; quæ poſtrema præſertim verba noſter Auctor uſurpat.

5 Putabit fortaſſe quiſpiam legendum eſſe, *quod movet, quod noa movetur*, ut ne de eodem contraria tradi videantur. Similiter anima ex Platone apud Ambroſium ep. 34. n. 1. id eſſe dicitur, *quod ipſum ſe movet, & noa movetur ab alio.* Sed ſine contradictione *movet*, & *movetur* optime dixit Zeno ſpectans eam philoſophorum ſententiam, quam luculenter exponit Cicero in Somnio Scipionis, ubi Deum rerum omnium principium probaturus, eſſe illum ſtatuit, qui *ſe ſe movet, quia aumqaam deſeritar a ſe, aumqaam ae moveri quidem deſinit; qaia etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium eſt movendi.* Itaque *movet* ad alios pertinet, *movetur* ad ſe. Vide Tullii locum, ex quo alia ad Deum principium rerum omnium ſtatuendum brevi epilogo huc a Zenone traducta invenies.

6 Præclare Lactantius l. 1. Inſtit. c. 7. *Verum quia fieri non poteſt, quin id quod ſit, aliquando eſſe cœperit; conſequeas eſt, ut qaando nihil aate illum fuit, ipſe ante omnia ex ſe ipſo ſit procreatus, ideoque ab Apolline αὐτοφυὴς, a Sibylla αὐτογενὴς, & ἀγέννητος, & ἀποίητος nominatur .... Deus ipſe ſe fecit.* Frequens apud Patres formula hæc eſt, quam ex Orpheo memorat Cyrillus l. 1. contra Julianum. *Unus eſt ex ſe ipſo genitus.* Et Hieronymus in c. 3. epiſt. ad Epheſ. *Deus vero, qui ſemper eſt, non habet aliunde principium, & ipſe ſui origo eſt.* Lege alios apud Petavium l. 5. de Trinit. c. 5. n. 14. Quæ locutio etſi minime propria eſt, nam *nemo ſibi ipſi & munerator & munus eſt*, ut notavit Hilarius l. 2. n. 7. tamen recte intelligi poteſt, ut *dedit ſibi ipſi principium* idem ſit, ac a nullo alio principio ſubſtantiam communicatam accepit.

7 Gene-

majeſtate cuſtodit. Solus indemutabilis, ac ſemper æqualis; quia in ſe non admittit ætatem. Solus ſempiternus; quia immortalitatis eſt Dominus. Hic eſt Deus noſter, qui ſe [7] digeſſit in Deum. Hic Pater, qui ſuo manente [8] integro ſtatu, totum ſe [9] reciprocavit in Filium, ne quid ſibimet derogaret. Denique alter in altero [10] exſultat, cum Spiritus ſancti plenitudine una originali coæternitate renitens. Quemadmodum (ſi dicere dignum eſt) [11] duo maria, quæ in ſemet recumbunt, freto æſtus alternos in unum conferente, connexa, quæ licet ſui proprietate, locis vocabuliſque diſcreta ſint, tamen trini profundi [12] vaporis una virtus, una ſubſtantia, una eſt fluendi natura; nec poteſt incomprehenſibilis, communiſque [13] undæ dividi magnitudo, utroque in utrumque commeando largiflua, utriſque propria, nulli privata: etenim damnum patientur ubertatis & gratiæ, ſi adimatur, quod uno eodemque æſtu alterum ex altero decoratur.

TRA-

ADNOTATIONES.

7 Generationem Filii a Patre heic Zeno ſubindicat, de qua in ſequentibus apertius ſtatuit.

8 Hæc notare Auctor voluit, ne quis fortaſſe ex generatione Filii immutatam Patris ſubſtantiam putaret: Ariani enim Catholicis eamdem Patris & Filii ſubſtantiam confitentibus exprobrabant, hac ratione Filium particulam eſſe divinæ ſubſtantiæ, quæ per generationem a Patre ſeparata fuerit. Vide Hilarium l. 4. de Trinit. n. 4.

9 *Reciprocavit ſe* ad explicandam Zenonis ſententiam optime poſitum eſt: *reciprocum* enim dicitur, quod aliunde profectum, eo relabitur, unde profectum eſt. Ita ergo *ſe reciprocaſſe* Pater in Filium dicitur, quod ſe totum Filio ita communicarit, ut nihilominus totum retinuerit, ac ſi totum dum communicavit, receperit: quod alia formula Auctor expreſſit tract. 2. lib. 1. n. 9. *A paterno fonte in Filio tota refunderis; & tamen tota ubi refunderis, nec recedis.*

10 Iudicat heic procul dubio S. Spiritus proceſſionem, quæ ex mutuo Patris & Filii amore renitet; unde tract. 2. lib. 1. num. 9. de caritate loquens dixit: *Tu in Spiritu ſancto exſultas.*

11 Has aliaſque id generis ſimilitudines a rebus terrenis ad divinas explicandas traductas, etſi haud pares eſſe monuit Hilarius lib. 1. de Trin. num. 19. & lib. 4. num. 2. utiles tamen eſſe non diffiſus eſt, ut mentis noſtræ imbecillitati conſulatur.

12 Mſſ. Rem. Tol. Vat & Urb. *ſaporis*. Dein Mſ. Tol. *fluenti* pro *fluendi*.

13 Varias hoc loco ſcripturas ſinguli fere codices præferunt. Alii *unda & dividi magnitudo, & utrumque in utrumque commeando*: alii, *undæ & dividi magnitudo, in utrumque commeando*: alii, *undæ dividi magnitudo, & tamen utrumque commeando*: alii tandem, *undæ dividi magnitudo, & utroque in utrumque* &c. & poſtremam hanc lectionem, deleta conjunctione &, quæ ſuperfluit, præponendam putavimus.

TRACTATUS III.

De [1] *Geneſi*,

ſeu

De æterna Filii Dei generatione.

PRincipium [1], fratres dilectiſſimi, Dominus noſter [3] incunctanter eſt Chriſtus, quem ante omnia ſæcula pater in profundo ſuæ

ADNOTATIONES.

1 Prima hæc inſcriptio eſt in Mſſ. omnibus præter Zenonianum, qui una cum editis alteram præfert. Præclara porro marginalis notatio litteris majuſculis exarata, & huic tractatui appoſita in Mſ. Rem. legitur his verbis: *In Natali Domini fratribus legenda in cubiculo poſt Diaconorum ingreſſionem ante Pontificem*. Heic porro id obſervandum videtur, Diaconorum fuiſſe, ad Pontificem, ſeu Epiſcopum ingredi, quotiens illi e cubiculo ad ſacra officia procedendum erat. Quotiens enim in aliis marginalibus id generis notationibus *cubiculi* mentio fit; ſemper Diacones vel ingreſſi ad ſuſcipiendum Pontificem, vel e cubiculo cum eodem egreſſi traduntur. Hi autem Diacones illi eſſe videntur, qui plures una ſacris induti veſtibus Epiſcopo ſacra facienti ſolenni ritu miniſtrare ſolebant, uti diſcimus ex pluribus Ordinibus a Martene editis t. 1. de Antiqu. Eccl. rit. p. 568. 573. 613. edit. Pariſ.

2 Chriſtum eſſe *principium*, ipſe de ſe perſpicue affirmavit Jo. 8. 25. Judæis enim quærentibus, *Tu quis es?* reſpondit: *Principium, qui & loquor vobis*. Quo autem ſenſu Chriſtus Dei Filius ſit *principium*, explicat Theophilus Antiochenus ad Autholicum lib. 2. ubi de divino Verbo diſſerens, *Hoc*, inquit, *appellatur principium, quoniam primatum & dominatum habet in omnia, quæ per ipſum fabricata ſunt*. Licet autem Pater principium eadem ratione appellari queat; peculiari tamen modo id dicitur de Filio, quatenus Filius eſt illud verbum, per quod *omnia facta* ſpeciali quadam ratione in Scripturis ſacris traduntur, de quo plura diſſert. 2. cap. 1. §. 4. & 5. Quin hæc apud antiquos ſolennis & pervulgata ſententia eſt, *principii* nomine, quod 1. Geneſ. verſ. 1. occurrit, idem divinum Verbum ſignificari. Immo *in Filio* pro *in principio fecit Deus cælum & terram*, in Hebræis codicibus legi affirmarunt non nulli, uti refert Hieronymus initio Hebraicarum quæſtionum, qui & Tertullianum in libro contra Praxeam auctorem allegat. Hic ſane eo libro cap. 5. eo argumento utitur ad divinarum perſonarum diſtinctionem confirmandam contra illum errorem, qui Sabelliano præfulſit: ſed is non ex ſuo, ſed ex aliorum potius ſenſu loquitur: *Ajunt quidem & Geneſim in Hebraico ita incipere: In principio fecit ſibi Filium*. Verum hic error ab Hebraicæ linguæ peritis facile diſpellitur. Alii vero Patres etſi non in Hebræo ita legi putarent, Filium tamen ibidem *principii* vocabulo intelligendum indicarunt. Perſpicue Origenes hom. 1. in Gen. poſtquam dixit, Filium *eſſe omnium principium*; *In hoc ergo*, inquit, *principio, hoc eſt in Verbo ſuo, Deus cælum & terram fecit*. Cui interpretationi favent Clemens Alexandrinus lib. 6. Stromat. pag. 644. Hilarius in pſalm. 2. Ambroſius lib. 1. Hexamer. c. 2. Auguſtinus lib. 1. de Gen. ad lit. c. 5. lib. 11. Confeſſ. cap. 9. ac præſertim lib. 12. cap. 19. 20. & 28. ubi ſimiliter *in principio* exponit conſtanter *in Verbo, in Filio, in ſapientia*; ita ut idcirco Deus omnia crearit in Filio, quod omnia in ſapientia crearit, quæ quidem *omnium artifex ſapientia* Proverb. cap. 8. vocatur. Ab hac ſententia nihilum diſcrepant, qui *principii* nomine *σοφίαν* Græce, ut Methodius apud Photium Cod. 235. & Latine etiam *ſophiam*, ut Tertullianus in Hermogenem cap. 20. appellarunt: & hinc Proclus orat. 2. pag. 102. Filium, qui Patris ſapientia dicitur; vocat *αὐθέντην δημιουργὸν principalem opificem*. Sed quidquid id eſt, de Filio rerum omnium principio, per quod & in quo omnia ſunt condita, Zenonem loqui, patet ex tract. 5. hujus libri, ubi eadem, quæ heic, totidem fere verbis repetens, de creatione mundi non nulla ſubjicit.

3 Editorum lectio *inconstanter*, quæ tamen

Digitized by Google

ſuæ [4] ſacræ mentis, arcano inſuſpicabili, ac ſoli ſibi nota conſcientia, Filii non ſine affectu, ſed [5] ſine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehenſibiliſque ſapientia ſapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. [6] De Deo naſcitur Deus, de inge-

ADNOTATIONES.

men in Mſſ. non apparet. Promiſcue tamen *incuntanter*, & *incontanter* ſcriptum reperitur. *Incuntanter* apud Lactantium lib. 6. cap. 12. *incontanter* pener Appulejum lib. 11. poſt initium. Similiter *cuntari*, & *contari*. Porro ſicuti *contor*, vel *cuntor* non tam morari & procraſtinare, quam quæſtionem movere, vel ſuſpenſum tenere animum ſignificat (unde *contabunda*, ideſt anceps & ſuſpenſa, *rimatur* dixit Appulejus Met. 8. *Cuntabundus loquitur* eodem ſenſu uſurpat Tacitus An. 1. 7. Appulejus Met. 7. *Nec mora*, nec *contatio*, vel, ut alii legunt, *cuntatio*; ubi *cuntationem a mora* diſtinguens pro ſuſpenſione animi, vel quæſtione accepit: & ſimiliter Paullinus carm. 23. de S. Felice verſ. 416. *Pavidæ cuntamine mentis*, in eamdem ſententiam uſurpavit) ita *incuntanter*, ſeu *incontanter* apud Zenonem perinde accipiendum, ac ſine quæſtione, ſine controverſia, ſine dubitatione, non autem ſine mora, ut primo adſpectu videri poteſt, niſi moram ſuſpenſi animi intelligas. Sic forte *incuntante fide* pro fide non ambigente dixit Paullinus Petrocorius lib. 5. verſ. 132.

4 Mſ. Pomp. *ſacra mentis arcana*. *Inſuſpicabile* autem *arcanum* dicitur, quod penetrari & cognoſci neque per conjecturas poteſt. *Suſpicio* enim apud Zenonem tract. 16. lib. 2. num. 3. non minus ac in Cyrilli Gloſſario, opinio tenuis & cognitio eſt incerta, & *ſuſpicabile* apud Arnobium eſt id, quod cognitione incerta & conjectationibus adſequimur; unde medicinam *artem ſuſpicabilem*, & *conjecturarum æſtimationibus nutantem* vocavit l. 1. pag. 28. Hac eadem voce *inſuſpicabilis* in eamdem ſententiam uſus eſt vulgatus Interpres Eccleſiaſtici cap. 11. verſ. 5. & cap. 25. verſ. 9.

5 *Sine revelamine*, inquit; quia Pater cum ab æterno Filium genuit, illum *in profundo ſuæ ſacræ mentis arcano* celatum non revelavit, nec manifeſtavit exterius, quod fieri cœpit per creationem, cum *omnia per ipſum facta ſunt* Jo. 1., & per incarnationem, cum inter homines converſatus eſt Baruch. 3. 38. de quibus plura diſſert. 2. cap. 1. §. 3. Similiter Chryſologus ſer. 67. in fine: *Semper Dei Filius in Dei patris manſit arcano.*

6 Solennes hæ apud Patres ſunt formulæ, quibus divinum Verbum Patri omnino æquale ſignificetur adverſus Arianos, qui illas agerrime audientes in crimen devocabant. *Sunt enim plures*, inquit de iſtis Hilarius lib. 3. de Trin. n. 8. *ſæculi prudentes, quorum prudentia Deo ſtultitia eſt, qui cum audiunt Deum de Deo, verum a vero, perfectum a perfecto, unum ab uno natum eſſe, tamquam impoſſibilia nobis prædicantibus contradicunt.* Similes locutiones leguntur in formula fidei Synodi Antiochenæ relata ab eodem Hilario in libro de Synodis n. 29. *Deum de Deo, totum ex toto, unum ex uno, perfectum ex perfecto*; nec non apud antiquum auctorem tract. de fide orthodoxa contra Arianos, qui eſſe videtur Gregorius Bæticus tom. 2. Append. Ambroſ. pagina 347. a. *De ſolo* autem *ſolus* aptiſſime dicitur ad refellendos eos, qui illa apud Jo. 17. 3. ubi Chriſtus Patrem ita alloquitur: *Hæc eſt autem vita æterna, ut cognoſcant te ſolum verum Deum, & quem miſiſti Jeſum Chriſtum*, hæc, inquam, perinde acceperunt, ac ſi Pater *ſolus* Deus a Chriſto affirmetur. Patres porro ea de Patre *ſolo vero Deo* Chriſtum dixiſſe interpretantur, non ut ſemet ipſum a divinitate eximeret, ſed *ad eos de medio tollendos, qui natura ſua non ſunt veri*, ut ait Athanaſius lib. 4. contra Arian. ſeu, ut Ambroſius inquit l. 5. de Fide cap. 1. num. 20. *ne duos Deos dicere videretur*. Simili ergo ratione *ſolum de ſolo* Zeno affirmavit; niſi forte *ſolum de ſolo* dixit pro *unum ex uno*, ut, quod explicat Hilarius de Synodis num. 33. *paſſiones humani partus & conceptionis excludat*. Cur porro *totus de toto* dicatur, ſicut dixit etiam Hilarius lib. 3. de Trin. num. 4. & lib. 6. num. 10. ſatis declarant illa, quæ Zeno ſubjicit: *Totum Patris habens, nihil derogans Patri*, ſeu, ut explicat loco poſtremum laudato Hilarius: *Tota plenitudo deitatis in Filio eſt*, ut nihil ex eadem deſit Patri; nec minus luculenter Zeno

ingenito unigenitus, de ſolo ſolus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri. [7] Procedit in nativitatem, qui erat, [8] ante quam naſceretur, in Patre æqualis in omnibus; quia Pater [9] in ipſum alium ſe genuit ex ſe, ex innaſcibili ſcilicet ſua illa ſubſtantia, in qua beatus manens in ſempiternum omnibus, quæ habet, habentem Filium paria [10] procreavit, qui eſt Deus benedictus in ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

Zeno tract. 6. num. 4. *Totum Pater, totum poſſidet Filius: unius eſt, quod amborum eſt, quod unus poſſidet, ſingulorum.* Vide Phœbadium in lib. contra Arianos pag. 302. e. t. 4. Bibl. PP. edit. Lugd. qui & formulam *perfectus de perfecto* fuſe exponit & ibidem g. & pag. 303. g.

7 De qua nativitate hoc loco ſit ſermo, & genuinam hujus loci ſententiam, quam alii non probe ſunt adſecuti, late explicavimus differt. 2. cap. 1. §. 6. Satis nunc ſit innuere, non de nativitate illa Chriſti Zenonem loqui, qua natus de Virgine eſt, ſed de illa, qua de Patre proceſſit ab æterno, non quidem nativitate illa *inſuſpicabile*, ut Auctor vocat, qua Filium Pater *in profundo ſuæ ſacræ mentis ſine revelamine complectebatur*, ſed illa, qua *ex* Patris ejuſdem *ore, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius*, ut idem Auctor loquitur tractatu ſequenti; cum ſcilicet Pater condendi mundi decretum ſanxit, quod decretum ipſum Verbum appellari ex plurium Patrum teſtimoniis loco laudato vidimus. Ita Filius erat genitus a Patre, ante quam in ferendo decreto naſceretur, quod intelligendum de *prioritate*, ut ſcholæ loquuntur, *rationis*, non temporis: prius enim concipitur Filius genitus in Patre, quam concipiatur decretum orbis creandi, quod in eodem Filio uti Verbo Patris dictum fuit.

8 *Penes quem erat, ante quam naſceretur*, dixit etiam Hilarius in c. 31. Matth. n. 3. Contrariam formulam Ariani uſurpabant: *Non fuit, ante quam naſceretur*, quam Hilarius impugnans l. 12. de Trin. ut ne forte ex priori formula, quam ipſe in dictis commentariis catholico ſenſu adhibuerat, in pravam detorquerent ſententiam, ac ſi cogitari poſſet tempus, quo Filius nondum natus, penes Patrem velut in radice exſtitiſſet, quod Arianis faviſſet quam maxime; neutrum dici voluit n. 31. fuiſſe, vel non fuiſſe Filium penes Patrem, ante quam naſceretur, cum & Pater, & Filius ab æterno ita ſimul exſtiterint, ut nec Filius umquam ſine Patre, nec ſine Filio Pater aliquando fuerit. Singularem porro Zenoniani hujus teſtimonii ſententiam adnotatione ſuperiori indicavimus, eademque fuſius explicatur atque ſtatuitur laudata differt. 2. cap. 1. §. 6.

9 *In ipſum* pro *in ipſo* non numquam dictum aliis aliorum auctorum exemplis probare poſſumus, quæ tamen opportunius adferentur adnot. 5. in tract. 15. l. 2. Heic autem energiæ cauſſa dictum videtur, ut ſignificatio ſit, Patrem, cum genuit Filium, ob communicationem ejuſdem ſubſtantiæ ſe *in ipſum* quodam modo transfudiſſe; & ita gignens Filium dicitur *alium ſe genuiſſe ex ſe*, quod *Deum de Deo* genuit, *ſolum de ſolo, totum de toto, perfectum de perfecto* &c. ut idem Zeno eſt paullo ante locutus.

10 *Procreare* pro *gignere* paſſim a Latinis uſurpatur. Et eodem quidem ſenſu adhiberi in litteris ſacris ad divini Verbi generationem explicandam Patres non pauci animadverterunt in illa Prov. 8. 22. ſic e Græco reddita: *Dominus creavit me* ἔκτισέ με, quæ de divino Filio prolata plures voluere. Itaque ſenſus eſt: Pater genuit *Filium habentem paria*, ſcilicet *omnibus, quæ* ipſe *habet*; ubi *paria* dictum eſt eodem ſenſu, quo Filius *par*, ſeu *æqualis* Patri dicitur. Heic ergo Filius *habere* dicitur *paria omnibus, quæ habet* Pater, ſicuti paullo ante dictus fuit *æqualis in omnibus*.

1 Hic

Digitized by Google

TRACTATUS IV.

De [1] *Geneſi,*

ſeu

De æterna filii Dei generatione.

Sicut ſacra Scriptura teſtatur, erat ante omnia manens, unus & idem alter ex ſemet ipſo in ſemet ipſum Deus, [3] ſecreti ſui ſolus con-

ADNOTATIONES.

1 Hic titulus eſt in omnibus Mſſ. præter Zen. in quo cum editis alter legitur.

2 Ita in Mſſ. Rem. Tol. Vat. Urbin. Baſilicæ Vat. & edit. Ven. Alii codices recentiores Zen. Pomp. & Sp. pro *& idem alter* ſcribunt *æternaliter*; quæ lectio minus adridet, tum quod hæc vox Latine non facile reperietur, niſi apud valde ſequioris ævi Scriptores, tum quod videtur redundare; per illa enim, *erat ante omnia manens*, id ipſum ſatis exprimitur: cum præſertim ea Auctori ſit mens, innuere non illam æternitatis, ſi dicere liceat, partem, quæ ante orbis creationem concipitur, ſed illam *prioritatem*, ut Scholaſtici appellant, *rationis*, qua Deus prius in ſe exſiſtens *ante omnia* cogitatur, quam quidquam de creandarum rerum natura ab æterno decerneret: cui ſententiæ explicandæ ſatis erat innuiſſe, Deum fuiſſe ante omnia, ac explicaſſe quis fuerit; *æternalis* autem durationis, quæ ad creatarum rerum initium referri ſolet, meminiſſe nihil intererat. His adde Mſſ. vetuſtiſſimorum auctoritatem, quæ tota noſtra eſt; & præterea cogita, credibilius multo eſſe ex *& idem alter* ab exſcriptoribus ſententiam non adſequentibus ſcriptum fuiſſe uno verbo *æternaliter*, quam ex *æternaliter* ſcriptum *& idem alter*. Veronenſis autem editio nullo codice ſuffragante ex utraque lectione aliquid ſumens, tertiam compoſuit ſic: *& idem æternaliter*. Ad ſententiam porro Auctoris quod pertinet, *unus & idem alter ex ſemetipſo in ſemetipſum Deus* dixiſſe videtur, ut Patrem Filiumque duas perſonas diſtinctas, & unum nihilominus Deum contra Arianos adſereret. Cum *unum & alterum* memorat, diſcrimen perſonarum profecto inſinuat; quas tamen unum Deum eſſe ſatis indicat, non ſolum cum ait Deum hunc eſſe *unum*, & eumdem hunc unum ſimul *alterum* eſſe, quod aliter nequit intelligi, niſi duplicis perſonæ *una* natura ſit; ſed multo magis cum hic unus idemque alter *ex ſemetipſo in ſemetipſum Deus* eſſe traditur, qui nimirum ex eodem Deo uno in eumdem Deum genitus eſt: quod clarius explicat tractatu ſequenti inquiens: *Lætatur Pater in alio ſe, quem genuit ex ſe*. Hic ergo *alius ipſemet, quem Pater genuit ex ſe*, ille eſt *unus ac idem alter ex ſemetipſo in ſemetipſum Deus*, cujus heic mentio eſt. Huc forte ſpectant illa tract. 3. præcedentis: *Solus Deus eſt itaque principium, qui ex ſe ipſo dedit ſibi ipſi principium*, quæ non tam indicare poſſunt Deum eſſe *ens a ſe*, ut Scholæ loquuntur, quod a nullo externo principio originem ducat; ſed etiam Deum Patrem ex ſua ſubſtantia Filium genuiſſe, qui non minus principium eſt, quam Pater. Præclara porro hæc de divinitate Filii adverſus Arianos confeſſio eſt, qua divinum Verbum Patri æquale, & ante ſæcula, immo antequam (*prioritate* ſcilicet *rationis*) de creando orbe decretum fieret, ſecreto genitum oſtenditur; cui nativitati nihil officit altera, quam eidem Filio S. Zeno cum aliis Patribus tribuit, qua in decreto creationis, iterum quodam modo genitus, in ipſa ſubinde creatione *viſibilis*, ut illi ajunt, foras proceſſit: de qua nativitate S. Zeno periodo altera plenius loquitur, nec non initio tractatus ſequentis, & nos plura diſſert. 2. cap. 1. Ex his porro intelligitur, ſacram Scripturam, quæ teſtari traditur, *erat ante omnia manens unus* &c. ut de divino Verbo apud Deum Patrem manente ſit ſermo, eſſe vel Jo. 1. vel Eccleſiaſtic. 1. verſ. 1. vel aliquid ſimile.

3 Heic Filius profecto innuitur, *quem*, ut

conſcius, cujus ex ore, [4] ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus, exinde viſibilis [5] neceſſario effectus, quia orbem terræ erat ipſe facturus,

ADNOTATIONES.

ut aperte ait tract. 2. *ante omnia ſæcula Pater in profundo ſuæ ſacræ mentis, arcano inſuſpicabili, ac ſibi ſoli nota conſcientia, Filii non ſine affectu, ſed ſine revelamine amplectebatur*. Notanda præſertim verba *ſibi ſoli nota conſcientia*, quibus concinunt alia tract. ſeq. num. 1. *neſcio qua ſua conſcientia velatum*, & item alia ejuſdem generis tract. 8. lib. 2. num. 1. Hæc conſtans ſimilium locutionum repetitio, quibuſcum ſane convenit, quod heic ſcribitur, *ſecreti ſui ſolus conſcius*, palam ſuadent ſermonem hoc loco eſſe de Filio, qui a Patre in *ſecreto*, ſeu *profundo* cordis *velatus*, *ſola ſibi nota conſcientia cognoſcebatur*, antequam quidpiam de orbe, cui manifeſtaretur, condendo decerneretur. Neque aliam obſervationem præteribimus, *ſecretum* heic vocari ipſam Filii generationem (ut palam fiet ex tract. ſeq. adnot. 17.) quippe quæ hominibus ineffabilis, ſolique Deo nota a Patribus traditur, de quo vide adnot. 8. Locutione Zenonianæ perſimili alii quoque Patres loquuti. Ambroſius lib. 1. de Fide num. 64. *Mihi enim impoſſibile eſt generationis ſcire ſecretum*. Prudentius in Apotheoſi Arianos reprehendens: *Pergunt ulterius ſcrutantes quid ſit ipſum gignere....uſque ad ſecretum*. Petrus Chryſologus ſerm. 61. *Quod natus eſt, confitendum eſt: quomodo natus eſt, tacendum eſt; quia quod ſecretum eſt, ſciri non poteſt*. Adeo vero hujus *ſecreti* ſolus Deus conſcius a ceteris Patribus traditur, ut neque Angelis plene cognita divini Verbi generatio affirmetur. Gregorius Nazianzenus orat. 1. de Fil. *Quo autem modo genitus ſit, ne ipſis quidem Angelis, ne dum tibi intelligere conceſſerim*. S. Ambroſius l. 1. de Fide n. 64. nuper laudatis verbis hæc ſubjicit: *Mens deficit, vox ſilet, non mea tantum, ſed & Angelorum. Supra Poteſtates, ſupra Angelos, ſupra Cherubim, ſupra Seraphim, ſupra omnem ſenſum eſt*. Ante hos omnes Irenæus lib. 2. cap. 48. *Generationem ejus inenarrabilem exſiſtentem nemo novit... neque Angeli, neque Archangeli, nec Principes, nec Poteſtates, niſi ſolus, qui generavit, Pater, & qui natus eſt, Filius*. Ita prorſus vindicatam vides Zenonis ſententiam; & ſi hinc apertum eſt *ſecreti* nomine æternam Filii generationem eſſe accipiendam, confirmatur mirifice illa lectio, de qua adnot. 2. *unus & idem alter* &c. ubi diſtinctam Patris & Filii mentionem a Zenone factam oſtendimus.

4 Divinum Verbum, quod ex Auctoris ſententia hactenus expoſita a Patre *ex ſemetipſo in ſemetipſum* fuit genitum nativitate illa æterna, quam Catholici omnes fatentur; divinum, inquam, hoc Verbum quomodo ex ore Dei *prodierit unigenitus Filius, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur*, facile intelligitur, ſi præter nativitatem illam ejuſdem Verbi propriam & occultam, ex aliquot Patrum locutione nativitatem aliam minus propriam & exterius manifeſtandam admittamus, qualis eſt illa, cum ſcilicet Deus decrevit orbem condere, id quod cum in Verbo decreverit, & per Verbum exſequendum fuerit (ut diſſert. 2. cap. 1. demonſtratum eſt) recte altera quodam modo divini Verbi proceſſio, quæ foras ſtato tempore prodiit, potuit appellari, cum ex priori illa *in profundo* paternæ *ſacræ mentis* Filius ita latuerit ac lateat, ut cuivis creaturæ *inſuſpicabilis incomprehenſibiliſque* penitus ſit, idemque foras haud proceſſurus fuiſſet umquam, niſi orbis creandi decretum latum fuiſſet. Hoc autem decretum, quod in Verbo a Patre dictum ab æterno fuit, ipſum Verbum nova quadam generatione natum a Zenone dicitur, de quo ſimiliter tract. ſeq. ait: *Encogitatarum ut ordinem inſtrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehenſibiliſque Sapientia e regione cordis eructat Verbum, omnipotentia ſe propagat, de Deo naſcitur Deus* &c. Sed de hoc plura diſſert. 2. cap. 1. ubi hanc, quam paucis hoc loco innuimus, interpretationem luculenter ſtatutam ac explicatam invenies. Quod ſi quem præterea moveat vox *ex ore*, quæ heic legitur, adeat tract. 5. adnot. 5.

5 Mirifice detruncatus & corruptus hic locus in Veronenſi editione & ſeqq. in quibus hæc ſolum leguntur: *viſibilis effectus, quia humanum genus viſitaturus erat, alias* &c. Cum genuinum Aucturis ſenſum Veronenſes editores non tenerent,

 oſcu-

Digitized by Google

rus, humanumque viſitaturus genus, alias æqualis in omnibus Patri: quidquid enim Pater [6] præcepit, ut fieret; Filius, utpote Dei virtus Deique ſapientia, omnia illa opere mirifico ejus [7] cum dicto complevit. Hunc [8] curioſi opinationibus [9] vanis violare conantur; nec intelligunt miſeri, quoniam curioſitas [10] reum efficit, non peritum.

TRA-

ADNOTATIONES.

offenſionem ex integris verbis metuentes, ita ſcripſiſſe videntur. Ceterum omnes codices & editio Veneta ſcribunt, uri a nobis editum eſt. Sententia autem ex præmiſſis ſatis liquet. *Neceſſario* adverbium expungendum non eſt, cum lato decreto, cujus meminimus, neceſſe plane fuerit, ut Filius, in quo decretum factum diximus, *viſibilis* fieret, & duplici quidem ratione, primo in ipſa creatione, cum *omnia per ipſum facta ſunt*, dein in incarnatione eo decreto comprehenſa, quo non ſola creatio, ſed totus *rerum excogitatarum*, ut Zeno loquitur tract. 5. num. 1. *ordo*, ac proinde incarnatio decreta fuit, de qua heic dictum accipimus, *humanumque viſitaturus genus*. Adverte autem diligenter, quod non has externas proceſſiones Verbi, quibus vel mundus per Verbum conditus fuit, vel Vetbum humanam naturam induit, nativitatem ejuſdem Verbi heic appellat S. Zeno, qua *ex ore Patris prodierit unigenitus Filius*, & *de Deo natus ſit Deus*; ac ſi hæc nativitas in ipſa rerum creatione & iocarnatione, & proinde in tempore divino Verbo contigerit: ſed decretum ipſum ab æterno latum in Verbo, proceſſionem quamdam Verbi appellat in eam rationem, quam pluribus expoſuimus laudata diſſert. 2. c. 2. Id tandem quam longe abſit ab Arianorum impietate, qui Filium primam Dei Patris creaturam initio temporis conditam volebant, ut eo miniſtro in ceterarum rerum creatione uteretur, omnes intelligunt.

6 Hoc, quod Filio Pater præcepiſſe traditur, quomodo amborum æqualitatem nihil ; dat, vide tract. 1. lib. 2. adnot. 11.

7 *Cum* additum e Mſſ. & Veneta editione. Id ipſum legitur in tractatu ſeq. ubi ab editoribus Ver. prætermiſſum non fuit: *Opus cum dicto completur a Filio. Dictum* autem, quo opus creationis completum fuit, profecto eſt imperium illud in ſacris litteris expreſſum per vocem *fiat*; quæ licet prolatitia, divino tamen Verbo tribuitur, non quod verbum hoc prolatitium ſit Filius Dei (Zeno enim hunc Filium *Dei virtutem Deique ſapientiam* vocat,) ſed quod Verbum Dei eſt illud, de quo ob *virtutem ſapientiamque* Scriptura teſtatur: *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.*

8 Hi ſunt Ariani, quos ideo Auctor perſtringit, quia ſubtilibus diſputationibus inſcrutabilem Filii nativitatem ſcrutari & explicare conantes, in varios errores *opinationibus vanis* dilabebantor. Solenne porro aliis quoque Patribus fuit, hanc curioſam tanti myſterii inveſtigationem eodem ſenſu reprehendere, quos videſis apud Petavium tom. 2. lib. 5. de Trinit. cap. 6. num. 2. & 3. Quin Ethnicus quoque vir Ammianus Marcellinus hoc reſpiciens lib. 21. ſub finem, Imperatorem ipſum Conſtantium ejuſdem curioſitatis coarguit, quippe qui *in Chriſtiana religione ſcrutanda*, ideſt in ſoveodis Arianorum diſputationibus, *excitavit diſſidia plurima*, *quæ progreſſa fuſius aluit concertatione verborum*, ubi indicat illas fidei formulas variis verbis ſententiiſque Arianorum ſtudio editas, de quibus non pauca diximus diſſert. 2. cap. 2. & in tract. 1. lib. r.

9 Mſ. Tol. *variis*.

10 Reum curioſitas efficit, propterea quod errandi periculo exponit, & in errores etiam ſæpiſſime inducit; unde volgata apud Patres illa, quam ax Ambroſio referemus, ſententia lib. 1. de Fide o. 65. *Scrutari non licet ſuperiora myſteria: licet ſcire quod natus ſit, non licet diſcutere quemadmodum natus ſit. Illud negare mihi non licet, hoc quærere metus eſt.*

1 Hæc

TRACTATUS V.

De [1] *Fide*,

ſeu

De æterna Filii Dei generatione.

I. PRrincipium, fratres, Dominus noſter [2] incunctanter eſt Chriſtus, quem ante omnia ſæcula Pater adhuc [3] utrinque in ſemet ipſo Deus, beatæ perpetuitatis indiſcreta ſpiritus plenitudine, neſcio qua ſua conſcientia velatum, Filii non ſine affectu, ſed ſine diſcrimine amplectebatur. Sed excogitatarum [4] ut ordinem inſtrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehenſibiliſque ſapientia e regione [5] cordis *Pſ.* 44. 1.

ADNOTATIONES.

1 Hæc quoque prima inſcriptio eſt in Mſſ. nullo excepto, hoc uno diſcrimine, quod in pleriſque legitur *Tractatus Fidei*, in aliis *De Fide*. Hic ergo eſt alter tractatus de Fide e duobus, quos memorant Jo. Veronenſis, Paſtrengus, & Petrus de Natalibus, de quibus abunde locuti ſumus adnot. 1. in tract. 1. lib. 1. Altera inſcriptio in editis omnibus occurrit, quam idcirco duximus retinendam, quod tractatus argumentum magis expreſſe declarat. Prima periodus cum prima tract. 3. periodo multum congruit, & adnotationes ibidem poſitæ heic conſulendæ.

2 Alii legunt *incontanter*. Significationem collige ex adnot. 3. in tract. 3.

3 Multum negotii hic locus faceſſit. Legebatur *utrumque*, quod initio videbatur referri poſſe ad Patrem & Filium, ſimilemque formulam continere, ac illa tractatus ſuperioris, *unus & idem alter*, de qua ibidem adnot. 2. Sed cum ſubinde æquus non occurreret ſenſus, quo id perinde accipi poſſet; legendum tandem duximus vel *utcumque*, quæ lectio indicat Patrem omni *quocumque modo poſſibili* pleniſſime Deum in ſemet ipſo fuiſſe una cum Filio, etiam cum eumdem indiſcreta ſpiritus plenitudine in ſua conſcientia velatum amplectebatur; vel potius *utrinque*, ut ſignificetur Patrem tum ex ſua, tum ex Filii perſona unum fuiſſe in ſemet ipſo Deum, cum non in alio, quam in Patre, Filius ſit Deus; & hanc lectionem, uti æquiorem multo, textui inſeruimus. Si alii lectionem meliorem ſuggerent, libentes excipiemus. *Sine diſcrimine*, quod mox ſubjicitur, idem ſignificat ac *indiſcreta ſpiritus plenitudine*, non quod Pater & Filius una eademque fuerint perſona, quæ Sabellii hæreſis fuit (nam per Zenonem & Pater erat, & Filius, quem ille *Filii non ſine affectu* diligebat) ſed quod Pater & Filius unus idemque Deus ſemper extitere. Tandem quod ait *ſine diſcrimine amplectebatur*, tract. 3. effertur & explicatur alio modo, *ſine revelamine amplectebatur*, de quo uberius differt. 2. cap. 1. §. 3.

4 De hoc teſtimonio, quod Petavius lib. 1. de Trin. cap. 5. num. 7. non bene adſecutus acerbius notavit, ſatis diſſeruimus tract. 4. adnot. 4. & plura etiam diſſert. 2. cap. 1. per plures paragraphos.

5 *Cordis* inquit hoc loco, cum tract. 4. dixerit *ex ore*. Diverſa vero Scripturarum teſtimonia diverſis in locis Auctor reſpicit. Cum inquit *ex ore*, ſpectavit illud Eccleſiaſtic. 24. v. 5. *Ego ex ore altiſſimi prodivi*, quam ſententiam de ſapientia pronuntiatam, divino Verbo, qui Patris ſapientia eſt, paſſim a Patribus tributam invenies. Cum vero heic dicitur *ex regione cordis*, proſpiciuntur illa pſal. 44. verſ. 1. *Eructavit cor meum verbum bonum*, quæ de divino item Verbo ab antiquis præſertim Patribus accepta & explicata animadvertit Auguſtinus enarrat. in eumdem pſalmum. Neque hæc pugnant inter ſe; cum ſicut verbum in corde primum concipitur,

dis eructat verbum, omnipotentia [6] ſe propagat. De [7] Deo naſcitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri. Alter [8] renitet in altero, cujuſvis gloria communis eſt honor: quia, quod eſt Filii, Patris eſt: [9] quod Patris, amborum. Lætatur Pater in alio ſe, quem genuit ex ſe. Quomodo autem generatus ſit, qui proceſſit, [10] dementis eſt opinari; namque temperat ſe propter rerum naturam Filius, ne [11] exſertæ majeſtatis Dominum non poſſit mundi iſtius mediocritas ſuſtinere. Cum imperat Pater orbem fieri, opus cum

ADNOTATIONES.

tum per os manifeſtatur; ita decretum divini cordis de creando mundo ab æterno primum latum & dictum *in Verbo*, æternam quamdam eidem Verbo generationem, quam adnot. 4. tract. 4. explicavimus, attribuit; quæ tamen foras perfecte non prodivit, niſi cum ex ore, ut ita loquuntur, Dei manavit verbum ipſum *fiat*, vi cujus omnia *per Verbum* creata ſunt.

6 Mſ. Pomp. *repropagat*.

7 Mſ. Rem. *Domino*.

8 In edit. Ver. & Mſ. Tol. *retinet*.

9 *Quod Patris amborum*, deerat ab edit. Ven. in Mſſ. & reliquis editionibus legitur.

10 Pungit heic non eos, qui divini Verbi generationem credunt, ſed qui generationis modum ſcrutantes, *vanis*, ut tr. 4. ſcribit, *opinationibus violare conantur*, quod ad Arianorum diſputationes pertinet. Sicuti porro tract. 4. eos perſtringit, qui non de illa ſolum generatione quærunt, qua Dei Filius in Patris conſcientia latuit, ſed de illa etiam, qua in orbis creationem ex ore Patris prodivit; ita etiam heic dementiæ coarguit, utraque in parte velle opinari: unde in Zenoniana formula *quomodo generatus ſit, qui proceſſit.*, verbum *proceſſit* proceſſionem Filii a Patre ſignificat, de qua ſimili verbo Chryſologus ſerm. 57. de Symb. *De Patre proceſſit Filius*. Verbum autem *generatus ſit* generationem indicare videtur ejuſdem Filii in creationis decreto, quam quatenus æterna eſt, & una cum altera, quæ prior nobis concipitur, uti diſſert. 2. oſtendimus cap. 1. §. 5. humanæ menti ſuperiorem Auctor novit, ut de hac quoque velle opinari ſtultitiæ deputarit. Licet enim hæc ſecunda, ut ita dicamus, Filii generatio in creatione foras prodierit; tamen cum temperarit ſe in ea externa manifeſtatione Filius, uti Zeno mox ſubdit, jam de generatione hac æterna velle opinari, eamdemque quodam modo ex externa manifeſtatione metiri, ſummæ dementiæ eſt.

11 Ita nunc emendavimus ex Mſſ. Rem. Tol. & Vatic. cum alibi ſcribatur *æternæ*. *Exſerta* autem, ideſt detecta & palam expoſita dicitur divina majeſtas, ſeu divinitas (*majeſtas* enim apud Zenonem *divinitatem* exprimit ex adnot. 1. in tract. 9. lib. 2.) ut ſignificetur, eam, ſi *exſerta* oſtendatur, non poſſe ab hominibus ſuſtineri: quem ſenſum ut constructio referat, animadverte particulam *ne* referri ad *poſſit* non vero ad *ſuſtinere* ſic: *ne mediocritas iſtius mundi poſſit non ſuſtinere Dominum majeſtatis exſertæ*; quam in rationem ſcripſit item Tullius pro Mil. cap. 1. *Ne non timere quidem ſine aliquo timore poſſimus*, ubi *non* ad *timere*, ad *poſſimus* autem *ne* particula referenda eſt. Porro ad ſententiam vocis *temperat* quod attinet, Tertullianus adverſus Praxeam cap. 14. *inviſibilem Patrem prodidit pro plenitudine majeſtatis*, *viſibilem vero Filium pro modulo derivationis*; exemploque ſolis ac radii confirmat, Patrem tamquam ſolem videri non potuiſſe, Filium vero tamquam radium *pro temperatura* potuiſſe. Magnam hinc adverſus Tertullianum criminationem Petavius intendit lib. 1. de Trin. cap. 5. ac ſi Filium Patre inferiorem multo conſtituerit. At cum ad Tertulliani vindicias conferri multa ex aliis ejus libris poſſent; tum vero ſatis illud nunc eſſe videtur, quod *temperaturæ* nomine non aliud intellexerit, quam Filium ſe ſe hominibus præbuiſſe viſibilem, non in propria divina ſubſtantia, cui videndæ homines impares novit, ſed ut eodem cap. 14. loquitur, *in ſpeculo*, *in ænigmate*, *in viſione*, *in ſomnio*, *&* *forma imaginaria*, quod divinitati Filii, qua æqualem eum Patri fatetur, nihil præjudicii creat. Lege ejuſdem Tertulliani librum 2. adverſus Marcionem cap. 27. ubi hæc in

rem

Google

cum [11] dicto completur a Filio. Quomodo autem, quantus, aut qualis fieri debeat, nemo [12] præcipit, interrogat nemo; neque enim ſine

ADNOTATIONES.

rem præſentem inſignia, Zenonique intelligendo perutilia ſcribit: *Deum non potuiſſe humanos congreſſus inire, niſi humanos & ſenſus & affectus ſuſcepiſſet, per quod vim majeſtatis ſuæ intolerabilem utique humanæ mediocritati humilitate temperaret*. Similia alii Patres tradidere non ſolum ante Nicænam Synodum, ſed etiam poſt. Videndus præter ceteros Auctor operis de Fide Orthodoxa contra Arianos tom. 2. Append. Ambroſianæ p. 354. Conſtans nimirum apud omnes fere Patres, qui Auguſtinum præceſſere, fuiſſe videtur opinio, in multis, quæ antiquis Patriarchis contigere viſa, Filium ſe ſe illis videndum obtuliſſe, eorumque teſtimonia diligenter Petavius recenſet lib. 8. de Trin. cap. 2. a num. 3. Huic ſententiæ ſi qui contrarium docerent, eos Synodus Sirmienſis an. 351. contra Photinum anathemati ſubjiciendos putavit. Sed cum hac in re fraudem ſubinde moliti eſſent Ariani, ut Filium viſibilem a Patre inviſibili natura diſſimilem prædicarent, inquientes apud Auguſtinum ſerm. 7. num. 4. *Filius viſus eſt a Patribus. Pater non eſt viſus: inviſibilis, & viſibilis diverſa natura eſt* &c. aliam viam ineundam idem Auguſtinus cenſuit in viſis teſtamenti veteris explicandis, ac proinde illa Angelis eſſe tribuenda probabilius exiſtimavit, ut videre licet lib. 2. & 3. de Trinitate. Veterum nihilominus Patrum interpretationem etiam poſt Auguſtinum plures ſecuti ſunt, ut S. Leo epiſt. 57. Caſſianus lib. 4. de Incarn. cap. 9. S. Iſidorus lib. de Nativ. Domini cap. 1. & alii. Quin & Auguſtinus ipſum Deum antiquis Patriarchis viſum non nullis in locis adſenſus eſt, ea tamen cautione, a qua antiqui Patres nihilum diſcrepant, ut *divinitatem*, inquit ille lib. 2. contra Maximinum c. 26. n. 12. *non per ſubſtantiam ſuam, in qua inviſibilis & immutabilis eſt, ſed per creaturam ſibi ſubjectam mortalium oculis apparuerit, cum voluit*. Quod autem heic ait *per creaturam ſubjectam*, idem eſt, ac quod alii dixerunt *in ſpeculo, in ænigmate*, ſeu, ut Hilarius notavit lib. 12. de Trin. num. 45. 46. nunc *in habitu humano*, nunc *in figura ignis*, & ſimilibus. Explorare autem idem Auguſtinus epiſt. 147. n. 20. Deum Moyſi ſe ſe præbuiſſe *in ea ſpecie*, qua illi apparuit, confitetur. Ad ea enim Moyſis verba: *Oſtende mihi temet ipſum*, hæc notat: *Quid ergo? Ille ipſe non erat? Si non eſſet ipſe, non ei diceret: Oſtende mihi ſemetipſum, ſed, Oſtende Deum... Ipſe ergo erat in ea ſpecie, qua apparere voluerat, non autem ipſe apparebat in natura propria, quam Moyſes videre cupiebat*. Quid quod cum Angelos Patriarchis ſe ſtitiſſe alibi docet, ipſum Deum illis ſe ſtitiſſe ſimul docuit, quod in Angelis Deus ipſe loqueretur? Sic enim lib. 2. contra Maxim. num. 11. de rubo, in quo celebre Moyſi viſum contigit, loquitur: *Illic Angelum apparuiſſe Scriptura ipſa declarat... In Angelo autem Deum fuiſſe quis dubitet?* Idipſum ante Auguſtinum tradiderat Athanaſius orat. 4. contra Arianos pag. 467. in quam rem videre etiam poteris Hieronymum in cap. 3. ad Gal. & Gregorium Magnum in præfatione ad Comment. in Job. cap. 2. Cum itaque tanto conſenſu (quocumque tandem modo explicare placeat) Deus antiquis Patribus apparuerit; cur porro Filium potius, quam Patrem, aut Spiritum ſanctum viſibilem ſe præbuiſſe iidem Patres docuerint, cum non minus Pater, quam Filius in ſpeculo, in ænigmate cerni potuerit: luculenter exponit Petavius loco laudato. Hinc interim quo ſenſu S. Zeno intelligendus ſit, palam factum credimus.

12 Similis eſt ſententia tract. 4. vide adnot. 7.

13 Huic teſtimonio lucem adferet præclarus S. Athanaſii locus orat. 2. contra Arianos num. 31. pag. 439. qui adverſus eoſdem oſtenſurus, *Verbum Dei propter nos non eſſe factum*, quod illi volebant, *ut illo intermedio facto, ita deinceps omnia per ipſum poſſent fieri* pag. 432. ait, quod licet per ipſum facta ſint omnia, & ſine illo fieri nihil potuerit; tamen non eo uſus eſt Deus tamquam miniſtro, cui nec præcepit, nec interrogatio ulla facta eſt, ac ſi quid Pater vellet, neſciret, cum Filius ſit idem ac Pater, & in ipſo eadem omnino noverit. Citato itaque teſtimonio Geneſeos, *Fiat lux*, & illo pſ. 38. *Ipſe dixit, & facta ſunt; ipſe præcepit, &* crea-

Digitized by Google

ſine Patris eſſe poſſit injuria, ſi hac neceſſitate opus eſſet illi, qui in ſinu Patris commanens voluntatis ejus perfectionem non didicerat, ſed habebat.

II. Igitur orbe perfecto, poſtremus digito Dei manuque e limo terræ fingitur homo. Conſtruitur mobile, totumque [14] ſe neſciens ſimulacrum: &, ut imago [15] ſit Dei, inſpiratur a Deo in animam viventem. Concepit ſpiritum [16] adæque, quem neſcit; intrantem non videt; exeuntem non poteſt prohibere: & æſtimat quiſquam Dei ſe poſſe ſcire [17] ſecretum, qui ſui corporis neſcit arcanum? Quare, fratres, propter quod facti & nati ſumus, timeamus, amemus, & honorificemus, quem invenimus, Deum. Sane quærant illum, qui eum non habent ſecum.

TRA-

ADNOTATIONES.

creata ſunt, ait: *Dixit, inquam, non ut, quemadmodum apud homines fieri ſolet, tamquam miniſter aliquis audiret, ac ubi loquentis didiciſſet voluntatem, ad opus peragendum properaret: hoc enim rerum creatarum proprium eſt.... Hinc ſane divina Scriptura non dicit ipſum audiviſſe, aut reſpondiſſe, quonam modo, & quales vellet eſſe res factas; ſed dixit tantum Deus*, Fiat; *deindeque ſubditur*, & factum eſt ita. Et paullo poſt: *Cum autem ipſum Verbum agit & creat, nulla ibi eſt interrogatio, nulla reſponſio; in illo enim eſt Pater, & Verbum in Patre, ſed ut opus fiat, voluiſſe ſatis eſt, ita ut hoc verbum* dixit *fit noſtri gratia divinæ voluntatis indicium; his autem verbis*, & factum eſt ita, *opus per Verbum & ſapientiam factum ſignificetur, qua quidem in ſapientia eſt etiam Patris voluntas.* Hinc ergo S. Zeno ſimiliter dixit, Filio perſpectam fuiſſe voluntatem Patris, cum in Patre idem eſſet, adeo ut *nemo interrogaret, præciperet nemo*. Vide quæ in hanc rem Zeno diſſerit tract. 1. l. 2. adnot. 12. & 13.

14 Homo *ſimulacrum* vocatur, quatenus per animam, de qua mox ſubjicitur, imago eſt Dei. *Simulacrum* autem *ſe neſciens* vocatur, quod *concipit ſpiritum, quem neſcit*. De hac imagine Dei in hominis anima plura diſſerentur tract. 19.

15 Hæc Verba *ſit Dei* abſunt a Mſ. Pompeiano.

16 Ita Mſſ. Rem. Tol. Urb. & Zen. adverbium Zenoni familiare: Cod. Pomp. *Adæ quod*: in editis *Adam*.

17 *Secretum* heic aperte eſt divinum Verbum, vel divini Verbi generatio, de quo plura tract. 4. adnot. 3. Argumentum autem inſtituitur ſatis vehemens, ut audax Arianorum in ſcrutanda ejuſdem Verbi generatione curioſitas reprimatur. Si enim imago Dei, quam homo in ſemet ipſo gerit, ipſi explorata non eſt; quantæ arrogantiæ convincuntur, qui Verbum Patris imaginem, quæ in Patris ſecreto latet, *ſcire ſe poſſe præſumunt*.

1 In

TRACTATUS VI.

[1] *De eo, quod ſcriptum eſt:* Cum tradiderit regnum Deo & Patri. 1. Cor. 15. v. 24.

I. SCriptura divina, cum de Dei loquitur Filio, non ſibi repugnat; ſed inter Deum hominemque, quem ſumſit, neceſſaria moderatione diſtinguit. Si enim Deum [2] purum jugiter prædicaret; paſſionis reſurrectioniſque vacaret locus, & nihil Chriſtus mundo præſtiterat: ſi hominem ſolum, ſicut [3] quidam putant, ab utero virginis eum ſumſiſſe principium; quæ ſpes futuræ beatitudinis credenti, cum ſcriptum ſit: *Maledictus homo, qui ſpem habet* Jer. 17. 5.
in homine? Ergo ubi purum Deum ſignificat, ſic dicit in Geneſi:
Et fecit Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem Dei; & in Gen. 1. 27.
pſalmis: *Deus autem rex noſter ante ſæcula operatus eſt ſalutem in* Pſ. 73. 12.
medio terræ; & alio loco: *Parata ſedes tua Deus, ex tunc, & a* Pſ. 92. 2.
ſæculis tu es. Ubi hominem [4] miſtum, ſic proſequitur: *Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi juſtus, ſanctus, & ſalvans, mi-* Zacch. 9. 9.
tis, ſedens ſuper aſinum novellum; & iterum: *Tollite portas prin-* Iſ. 62. 11.
cipes veſtras, & elevamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ; Pſ. 23. 7.
& iterum Magi: *Ubi eſt*, inquiunt, *qui natus eſt rex Judæorum?* Matth. 2. 2.

II. Hic eſt, fratres, qui venturus [5] denuntiatus eſt per prophetas: qui ſecundum carnem natus in tempore eſt: qui eſt excelſus in excelſis, humilis in terris; ſæculorum genitor, filius virginis, immortalis ſibi, [6] homini moriturus: mortem guſtat, ut mortem devincat: [7] inferos penetrat, ut mortuos vivos inde reducat. Unigeni-

ADNOTATIONES.

1 In edit. Ver. & ſeq. præter hunc titulum alia inſcriptio huic tractatui apponitur: *Sermo de Epiſtola B. Paulli ad Corinthios prima*. Hunc porro tractatum huc rejecimus, quod cum divini Verbi generationem vindicet, ab iis non erat disjungendus, qui ad idem argumentum pertinent.

2 Gnoſticorum, Saturnianorum, Baſilidianorum, aliorumque id generis hæreticorum hic error fuit, Chriſtum *purum Deum* dicere, qui ſolam hominis figuram aſſumſerit.

3 Contrarium hunc errorem undecim tenuerunt heterodoxorum ſectæ a Theodoreto nominatæ lib. 2. adverſus hæreſes, nimirum Ebionitæ, Nazaræni, Cerinthiani, Artemon, Theodotus, Melchiſedeciani, Helceſæi, Paullus Samoſatenus, Sabellius, Marcellus, Photiniani: quibus addendæ aliæ duæ Carpocratianorum ex Irenæo lib. 1. cap. 24. & Beryllus ex Euſebio lib. 6. cap. 21. Photiniani omnium noviſſimi, quos ipſi Ariani condemnarunt, hoc loco a Zenone indicari videntur ex ea præſentis temporis formula, *ut quidam putant*.

4 De hac formula ſatis differt. 2. cap. 3. in textu ſequenti deeſt *ſanctus* in Mſſ. Tol. Pomp. & Zen.

5 Mſ. Pomp. *nuntiatus*.

6 Mſ. Rem. *in homine*, quæ lectio divinum Verbum per ſe immortale, ex natura humana mortem oppetiiſſe inſinuat. Poſt pauca in editia *geſtat* pro *guſtat*, præter Mſſ. fidem.

7 Sic alii quoque Patres contra hæreticorum ſententiam Chriſtum ad inferos vere deſcendiſſe crediderunt.

8 In

Coloſ. 1. 18. nitus prodiendo de patre ante originem rerum : *primogenitus a mortuis*, ut ait Apoſtolus, poſt multorum obitus populorum. Hic eſt, cui data eſt poteſtas in cælo & in terra, [8] nomini ejus nova a
Jo. 17. 4. 5. Deo ſuo, ipſo dicente : *Ego te clarificavi in terra : opus perfeci, quod dediſti mihi, ut facerem. Et nunc tu clarifica me apud te ipſum claritate, quam habui apud te prius, quam mundus fieret.*
Matth. 11. 27. Qui [9] reſurgens ait : *Omnia mihi tradita ſunt a Patre meo.* Hic,
Luc. 10. 22. qui purus de cælo deſcendit, [10] carnatus aſcendit in cælum. Hic,
1. Cor. 15. 24. inquam, de quo Paullus ait : *Qui accipit regnum, regnat, & tradet Deo & Patri*, & cetera.

III. Quid [11] heic ſcandalum pateris Chriſtiane, ex tuaque natura opinaris [12] proviſionis piæ divina myſteria? Si minus ſentis de Filio, quia regnum traditur Patri ; major Patris injuria eſt, ſi eſt
Matth. 6. 10. aliquando ſine regno. Accedit, quod oramus quotidie, ut adveniat
2. Pet. 1. 11. regnum Patris ; ſperamus & Filii. Vacat ergo præſentis temporis
2. Tim. 4. 1. regimen utroque ceſſante : actumque eſt de mundo mundique tota ſubſtantia, ſi vel uno momento divinitatis ceſſat imperium. At ſi, ut ratio ipſa proclamat, ceſſare nullo pacto poteſt [13] varietas iſta regni a legis conditore ; homini a Deo aſſumto juſtiſque ejus eſt deputata rebus diſpoſitis, non Deo, non ſempiterno recto-
Luc. 1. 32. ri, maxime cum in Evangelio ſic dicatur : *Dabit illi Dominus Deus thronum David patris ſui, & regnabit ſuper domum Jacob in ſæcula, & regni ejus non erit finis.* Salomon in Sapientia ſimiliter dicit,
Sap. 3. v. 4. & ſeq. cum de ejus loquitur ſervis : *Et ſi coram hominibus tormenta paſ-*

ſi

ADNOTATIONES.

8 In margine edit. Ver. *homini*.

9 Memoria lapſus videtur Auctor, cum hæc ante paſſionem dicta fuerint.

10 *Carno as*, ex quo *carnatus*, verbum ſatis antiquum docent multa, quæ ex eo compoſita ſunt, uti *concarno*, *excarno*, *decarno*, *incarno* &c. *Carnatum corpus oſtendere* dixit item Cœlius Aurel. 1. 4. 95.

11 Mſſ. Tol. & Zen. *hinc*.

12 Quæ a Zenone appellatur *proviſio*, divini Verbi incaroatio intelligenda eſt, eamque οἰκονομίαν Græci Patres, Latini autem *diſpenſationem*, non numquam etiam *œconomiam* Græcanice nominant. *Proviſionem* Latine dixit Tullius 3. Tuſcul. 14. Cum porro S. Antiſtes hactenus contra eos diſſeruerit, qui Chriſtum vel purum Deum cum Gnoſticis aliiſque antiquis hæreticis, vel purum hominem cum Photinianis dicebant : nune ex poſtremo Paulli teſtimonio Arianorum objectionem ingerit, qua illos quidem uſos, ut ſubjectum & minorem Patris Filium ſuaderent, patet ex Athanaſio, Hilario, aliiſque Patribus, qui perinde adverſus Arianos illud teſtimonium explicare conati ſunt.

13 Valde corruptum & mutilum totum hunc textum Sparaverius putavit : & cum *vaſtitas* legi mavult pro *varietas*, ac ſi in eo ſit Auctor, ut Patris ac Filii regnum unum & indiviſum ſuadeat ; tum in reliquis puncta lacunarum indicia interſerenda alicubi cenſuit, quæ tamen ſine Mſſ. ex arbitrio ſuppleri nec deberent, nec poſſent. Nobis vero etſi licuit plures Mſſ. libros conſulere, nihil tamen ad hoc teſtimonium reſtituendum contulit ; quod nihil mirum eſſe debet, quod omnes ex eodem antiquo fonte profluant. Nos vero perinde ac ſi corruptum nihil, nihil hiulcum ſit, obſcuram conabimur explicare ſententiam, iſque conatus non improbabilis fortaſſe videbitur, ſi ad ea, quæ præeunt, quæque ſubjiciuntur, animum intendas. Quæſtionem S. Antiſtes movet in il-

lum

ſi [14] *fuerunt, ſpes eorum immortalitate plena eſt: & in paucis vexati, in multis beue diſponentur; quoniam Deus teutavit illos, & invenit illos diguos ſe. Tamquam aurum in fornace probavit illos, & quaſi holocauſtomata accepit illos, & in tempore erit reſpectus illorum. Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum*. Quid hoc eſt? Si in perpetuum regnat, Paullus erravit; ſi traditurus eſt regnum, iſti mentiuntur. Abſit. Nullus heic error, diverſitas nulla eſt. Paullus enim de hominis aſſumti temporali locutus eſt regno, in quo venturus & judicaturus eſt vivos & mortuos, ſicut lectio univerſa teſtatur, quæ prædicat Chriſtum oportere regnare cum ſanctis ſuis, donec [15] evacuatis omni principatu & poteſtate & virtute & dominatione, ponantur omnes inimici ejus ſub pedibus ejus, inimicaque de-

2. *Tim.* 4. 1.

1. *Cor.* 15. 24. & *ſeq.*

ADNOTATIONES.

lud Paulli 1. ad Corinth. cap. 15. verſ. 54. ubi regnum a Filio acceptum, Patri tradendum affirmatur. Mota primum difficultate contra divinitatem Filii, ac ſi is traditurus regnum Patri, abſque regno aliquando futurus ſit, eaque mox diluta, propterea quod magna hinc in Patrem quoque injuria cederet, ſi is ſine regno aliquamdiu eſſet, antequam illud de Filio acciperet: illud addit, orare nos, ut regnum Patris adveniat, & Filii quoque regnum nos exſpectare, quibus Patris & Filii regnum idem eſſe confirmatur. Sed cum dicta hactenus Paulli textum non explicant, tum vero novæ difficultatis cauſſam præbent. Si enim Patris & Filii regnum eſt venturum, num, inquit, *præſentis temporis*, ideſt hujus mundi, *regimen* ita vacat, ut nec a Patre, nec a Filio regatur? Rejicit id ex abſurdo, quod ſequeretur: *Actum enim eſſet de mundo totaque mundi ſubſtantia, ſi vel uno momento divinitatis ceſſat imperium*. Itaque non tam in futuro, quod exſpectamus, quam in præſenti regno Deus regnare convincitur. Hoc autem duplex regnum non modo varium inter ſe, ſed etiam unum poſt alterum ſuccedens, *varietas iſta regni* ab Auctore vocatur, quæ *ſi ceſſare nullo pacto poteſt a legis conditore*, ideſt a Deo, qui utrique huic regno legem præfinivit, & penes quem utrumque regnum, licet varium nobis, unum & conſtans eſt: eadem profecto *varietas non* Deo, ut *ſempiterno rectori, deputata eſt*, ſed *homini a Deo aſſumto*, ideſt redemtori, & *juſtis ejus* (hi mox *ſervi ejus* dicuntur) *rebus diſpoſitis*, ſeu ex ipſa diſpoſitione rerum, quam lex conditoris præſtituit; quatenus ſcilicet in temporali regno (de quo uno Paullus loquitur, ut Auctor notavit) Chriſtum *hominem aſſumtum cum ſervis ſuis*, quos ad finem uſque mundi ſibi adjunget, *regnare oportet, ſicut lectio univerſa*, ſeu Paulli contextus v. 25. *teſtatur*: dein vero finito, ſeu completo priori hoc temporali regno, cum ſubactis inferni poteſtatibus, ac ipſa morte devicta in ipſo judicii die, nemo amplius ad Chriſti regnum accedere poterit, idem ſervorum ſuorum regnum jam completum Chriſtus tradet Patri, a quo perpetuum regnum illi ſuſcipient. Chriſtus autem, qui ut Dei Filius in Patris *perpetuitate comanens, regnum nec accepit aliquando, nec poſuit*, in illis perpetuo regnabit, ut duobus Evangelii & Salomonis teſtimoniis exprimitur; ac ita tandem cum Paulli mens palam claret, tum apparens iſtius cum illis contradictio evaneſcit, cum hic de temporali Chriſti regno, illi autem de æterno, quod priori illi poſt judicium completo ſuccedet, accipiendi ſint.

14 Mſ. Pomp. & edit. Ven. *fuerint*, nec non *immortalitatis* pro *immortalitate*. Dein pro *& quaſi holocauſtomata* edit. Ven. *& tamquam holocauſtomata*. Ex hac edit. & ex Mſſ. Pomp. ac Zen. particulam *&* ſupplevimus.

15 Legebatur *vocatis*. Correximus ex loco epiſt. 1. ad Cor. cap. 15. v. 24. unde hæc ſumta ſunt, ubi legitur: *Cum evacuaverit omnem principatum & poteſtatem & virtutem &c.* ideſt inferni principatum &c. plane ſubegerit. v. adnot. 13.

V 16 *Hi*

deſtruatur mors . [16] Hi autem ad principalem vim retulerunt , in cujus perpetuitate commanens in æternum , a Patre Filius regnum nec [17] accepit aliquando , nec poſuit ; ſemper enim cum
Jo. 18. 36. ipſo regnavit , [18] cata Joannem , ipſo dicente : *Regnum meum non eſt de hoc mundo* . Apertius autem hoc Paullus expreſſit dicens :
Ephes. 5. 5. *Hoc enim ſcire debetis , quoniam omnis fornicarius , aut impudicus , aut fraudator , quod eſt idolorum ſervitus , non* [19] *habet hereditatem in regno Dei & Chriſti* , oſtendens unum eſſe regnum Patris & Filii .

Luc. 11. 17. 18. IV. Recte igitur Patri tradet regnum , qui dixit [20] in monitis , regnum non ſtare diviſum . Unde non ſic ſentiendum eſt , fratres , ut Pater accepturus ſit , quod non habuerit , aut Filius tradendo , quod [21] habeat , perditurus ; cum & Pater , quod accepturus eſt , habeat ; & Filius non careat , quod daturus . Totum Pater , totum poſſidet Filius : unius eſt , quod amborum eſt , quod unus poſſidet ,
Jo. 16. 15. ſingulorum [22] eſt , Domino ipſo dicente : *Omnia quæcumque habet*
Id. 17. 10. *Pater , mea ſunt* ; & iterum : *Pater , omnia mea tua ſunt , & tua omnia mea* : quia Pater in Filio , & Filius manet in Patre , cui affectu , non conditione , caritate , non neceſſitate , decore [23] ſubjicitur , per

ADNOTATIONES.

16 *Hi* , ſcilicet Lucas & Salomon , quorum teſtimonia Paullo , ut videbantur , contraria poſtremum recitaverat . Vide adnot. 13.

17 Mſſ. Pomp. Vat. Urb. & Zen. ſic ſcribunt : editi cum aliis Mſſ. *accipit* .

18 In edit. Veron. κατὰ Græce ſcriptum fuit repugnantibus Mſſ. & editione prima . Ita etiam *cata* , cum Evangeliſtæ allegantur , Latinis litteris apud Latinos Scriptores effertur in Mſſ. quam ſæpiſſime , uti de Mſſ. Cypriani teſtatur Baluzius , & ita quoque in editis ſcriptum reperies . Vide tres *Teſtimoniorum* libros pluribus in locis , & Auctorem Catalogi hæreticorum , qui poſt Tertulliani librum *de Præſcriptionibus* ponitur , ubi hæreticorum doctrina ab iiſdem ad Evangeliorum ſimilitudinem *cata Proclum* , *cata Aeſchinem* dicta traditur . Apud Hieronymum vero lib. 3. in cap. 6. epiſt. ad Epheſios pag. 678. edit. Veron. κατὰ Λύκαν Græcis litteris editum eſt . At Sirmondus in præcepto Stephani II. de hoſpitali Romano tom. 2. Concil. Gal. pag. 38. *cata Galla patricia* Latinis litteris edidit , & ſimiliter *illorum cata normam* Latine ſcripſit Sanctimonialis Heidenheimenſis in Hodeporico S. Wilibaldi apud Caniſium tom. 4. Antiq. Lect. pag. 512. edit. Ingolſtadienſis .

19 Mſ. Pomp. *habent* .

20 Sicut tract. 4. lib. 1. num. 3. S. Zeno ſcripſit , *in præceptis Dominus ait* , ita heic *in monitis* . Similiter S. Leo ſerm. 9. de Quadrag. c. 1. *Dominus enim in exhortationibus ſuis dixit* . His ergo formulis Evangelia quandoque allegantur .

21 In editis perperam *non habeat* : correximus ex Mſſ. Pomp. Sp. & Zen.

22 *Eſt* a quibuſdam Mſſ. abeſt .

23 *Subjicitur* , inquit , *non conditione* , ideſt ſervitute (id enim *conditio* apud Zenonem ſignificat , ut videre eſt ex adnot. 23. in tract. 10. lib. 1.) quæ neceſſitatem parit , ſed *caritate & affectu* : reſpicit autem creationem mundi , nam *omnia per ipſum facta ſunt* ; in quo etſi Pater imperavit , Filius vero exſecutus opus traditur ; caritas tamen in utriſque una fuit , quæ vel *in Patre imperavit* , vel *obtemperavit in Filio* , ut ſcite monet tract. 2. lib. 1. num. 9. De his plura tract. 1. lib. 2. adnot. 12. & 13. nec non tract. 5. adnot. 13. ubi S. Zeno hoc idem argu-

per quem Pater ſemper honoratur. Denique inquit: *Ego & Pater unum ſumus*. Unde non diminutiva, ſed religioſa, ut dixi, ſubjectione eſt Filius Patri ſubjectus; cum quo originalis perpetuique regni una poſſeſſio, coæternitatis omnipotentiæque una ſubſtantia, una [24] æqualitas, una virtus majeſtatis auguſtæ, [25] unico in lumine una dignitas retinetur: ſi quid enim Filio detraxeris, ad Patris, cujus habet totum, [26] injuriam pertinebit; nec eſt in illo aliquid, quod ſit inferius, quia ſicut Pater, nec plus poteſt habere, nec minus: alter enim in alterius plenitudine infuſus eſt, ut ſit omnia in omnibus Deus benedictus Pater in Filio, Filius in Patre cum Spiritu ſancto. Amen. *Id. 10. 30.*

TRA-

ADNOTATIONES.

argumentum pertractat, ne quis ex creatione mundi, quæ Filio tribuitur, inferiorem Patri Filium exiſtimet. Hanc vero Filii ſubjectionem, quæ ex caritate, non ex ſervili neceſſitate ducitur, *religioſam*; *non diminutivam* mox appellat, quod nihil inde Filii æqualitati dignitatique detrahatur.

24 Mſ. Pomp. *æquabilitas*. Similiter tract. 1. lib. 2. *æquabilitas* ſcribitur in Mſſ. aliquot, cum alibi *æqualitas* legatur.

25 Quidam Mſſ. & ebiti *unito*: editio prima *unico*, idque ſententiæ magis congruere viſum eſt.

26 Ita Mſ. Pomp. ceteri *injuria*. *Ad injuriam* autem Patris pertinet, quid quid Filio detrahitur, vel quia degeneris Filii Pater prædicatur, ut ſæpe inſinuat Hilarius, & late probat Auguſtinus ſerm. 139. num. 5. & Ambroſius lib. 1. de Fide c. 6. vel dum aliquando ſine verbo & ſapientia fuiſſe traditur, ita ut ea aliunde debuerit accipere, quod orat. 2. in Arianos Athanaſius demonſtrat.

Digitized by Google

TRACTATUS VII.

De [1] *Nativitate Domini.* I.

I. LIcet ſectæ ſint plures, quæ injuriam Chriſti fabulari nitantur, tamen tres ſunt quodam modo principales: e quibus duæ ejus, quem cupiant depravatum, ſimulant ſe eſſe [2] cultrices. [3] Uua [4] denique adſerit, Jeſum Chriſtum ab utero Virginis Mariæ ſumſiſſe principium, Deumque exinde ob juſtitiam factum eſſe, non natum. [5] Alia modeſtius, ſed mordacius nocens, dicit quidem

ADNOTATIONES.

1 In editis & in Mſ. Urb. *De nativitate Chriſti ſermo primus*, ceteri Mſſ. *de nativitate Domiai*. Sequens autem tum in editis, tum in Mſſ. inſcribitur *De aativitate Chriſti*. Hunc & duos ſequentes tractatus cum caſtigationibus Gaſparis Barthii Chriſtianus Daumius inſeruit inter homilias Patrum, uti memorat Fabritius in Bibliotheca Latina Vol. 3. p. 455. & Vol. 5a. pag. 797. Bibl. Græc. quam homiliarum editionem rariſſimam videre nondum potuimus.

2 Edit. Ven. *caltores*.

3 Ter ſupra decem hæreſeos capita huc pertinentia recenſuimus tract. ſuperiori adnot. 3. quatenus Chriſtum hominem tantum eſſe, ac e Mariæ utero principium ſumſiſſe prodiderunt. Quatenus vero idem *ob juſtitiam* Deus factus traditur, fuit quidem hic Neſtorii celebris error, at qui jamdiu ante a Paullo Samoſateno & Photino prædicatus fuerat, hoc tamen diſcrimine, quod Neſtorius notante Garnerio differt. 7. de ortu & incrementis hæreſis Pelagianæ c. 7. docuit, Chriſtum hominem non ex meritis, ſed ex divina gratia jam inde a matris utero a Divino Verbo aſſumtum fuiſſe; cum Paullus Samoſatenus & Photinus eumdem Chriſtum hominem natum dixerint, qui ex virtutum merito (*juſtitiam* Zeno vocat) in Deum profecerit. Vide anathematiſmum 3. libelli de nomine Rufini, quem eodem tempore Noriſius & Garnerius ediderunt. Huic errori præcinuiſſe videtur Origenes l. 2. Peri-archon c. 6. *Virtutum ſuarum*, inquiens, *merito anima Chriſti cum Verbo Dei unum efficitur*. Photinianos autem, quos alii Zenonianæ ætatis Patres paſſim refellunt, noſtrum Auctorem voluiſſe perſtringere, facile intelliges.

4 *Denique* heic eſt idem ac *paucis*; quam in ſententiam alii quoque Scriptores eadem particula uſi ſunt. Vide adnot. 2. in tract. 5. l. 2.

5 Hæc eſt hæreſis Arianorum, qui etſi Chriſtum Dei Filium prædicarent, non tamen ab æterno, ſed in tempore genitum prodidere, unde effatum illud apud ipſos ſolenne: *Fuit tempus, quando non fuit*. Videſis Athanaſium de decretis Nicænis n. 58. Hilarium l. 4. & 6. de Trinitate, ubi ipſam Arii epiſtolam allegat, in qua eadem formula inculcatur. Neque mireris, quod hic Filius *Deum* dici potuerit, & nihilominus negari Patri coæternus & æqualis: nam illum *Deum* abuſive fatebantur Ariani, non proprie, ut ex Hilarii Fragm. n. 26. & aliunde notum eſt. Veronenſis editionis Auctores, cum Zenonem ſæculo III. vixiſſe contendant, eumdem errorem affigunt Origeni, qui tamen illum expreſſe reprehendit in fragmento, quod recitat Athanaſius de decretis Nicænis n. 27 *Intelligat enim*, inquit ille, *qui dicere audet, fuit aliquando, cum non eſſet Filius*. Hinc quidem probatur, alios quoſdam hunc errorem id temporis docuiſſe, quem Origenes reprehenderet. Dionyſius quoque Alexandrinus Origenis diſcipulus in epiſt. ad Euphranorem & Ammonium, cujus fragmentum ſuppeditat Athanaſii epiſtola de ſententia Dionyſii n. 4. Sabellianos impugnans, *Etenim*, ait, *cum ſit res facta, non erat, antequam fieret*. At ea de cauſſa ad Dionyſium Romanum ille delatus, & ab eodem reprehenſus, apologia ſe ſe purgavit, in quam multa conjecit, quibus eum errorem rejicit, quem ſubinde

quidem Dei Filium Deum, ſed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum; fuiſſeque tempus, quando non fuit. Tertia Judæa eſt vere cæca, quæ cum in[6] lege (ut dicere ſolet) ſua legat ubique, duas Patris & Filii deſignari perſonas, tamen nunc uſque contendit Deum Filium non habere. Quibus omnibus exempla, vel ratio, quam proſecuturi ſumus, argumentationis totius uno ictu omnes nervos abſcindet. Quapropter duas eſſe nativitates Domini noſtri Jeſu Chriſti neceſſario ſcire debet populus Chriſtianus, ne quem patiatur errorem: unam, qua natus eſt, alteram, qua renatus. Sed ſicut eſt ſpiritalis prima ſine matre, ita ſine patre ſecunda carnalis. Hæc miranda, inenarrabilis illa, propheta dicen-
te: *Nativitatem*[7] *ejus quis enarrabit?* Cur autem ſit inenarrabi- *Iſ. 53. 8.*
lis, Patre loquente noſcamus. Dominus ipſe nos edocet: *Eructa-* *Pſ. 44. 2.*
vit[8] *cor meum verbum bonum*, &c. Et apud Salomonem hactenus
dicens: *Ego ex ore Altiſſimi prodivi ante omnem creaturam.* *Eccleſiaſtic.*

II. Cum hæc ita ſint, humanitas te verſuta cognoſce vel ſero, *24. 5.*
&[9] intemperanti linguæ ſilentii[10] frenos impone. Dementiæ genus eſt, inviſibilis incomprehenſibiliſque[11] velle opinari ſecretum,
ejuſque interna diſcutere, cujus extraria nequeat ſuſpicari: quia *Exod. 3. 14.*
Deus hoc eſt, quod eſt: quod vero homo definiendum putaverit,[12] non eſt. Nam & Joannes Apoſtolus in Evangelio quid præ-
dicet, fratres, accipite: *In principio*, inquit, *erat Verbum*, *&* *1. Jo. 1. 1.*
Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio

ADNOTATIONES.

ſubinde Ariani excepere: unde cum hi ejus auctoritatem pro ſe allegarent, Athanaſius loco memorato num. 9. prædeceſſoris ſui ſententiam optime vindicat, auctoritatemque ex inimicorum manibus naviter eripit. Itaque etſi quidam olim Alexandriæ eum errorem docuerint, quem Origenes perſtringit; non hos tamen, qui nihil ad nos pertinebant, ſed Arianos, qui hiſce quoque in locis eam formulam evulgaverant, S. Zeno ferire voluiſſe cognoſcitur.

6 *Lex* igitur ex Hebræorum lingua univerſum vetus teſtamentum vocabatur, in quod vide adnot. 1. in tract. 12. l. 1. Indicantur heic porro ea veteris teſtamenti loca, ex quibus tria mox a Zenone allegantur.

7 Mſ. Pomp. & duplex Zen. addunt *autem*. *Inenarrabilis* porro Divini Verbi nativitas dicitur, non quoad factum, quod per fidem notum eſt, non ignotum, ut quidam Arianorum perperam jactarunt; ſed quoad modum naſcendi, ut pluribus explicant Victorinus atque Phœbadius.

8 Iidem codices cum Vat. & edit. Ven. *Eructavit*, inquit &c.

9 Placuit lectio duorum Mſſ. Zen. cum alibi legeretur *intemperati*.

10 Licet *frenum* in ſingulari non inveniatur, niſi generis neutrius; in plurali tamen etiam maſculini generis declinationem patitur, ut apud Virgilium 3. Georgic. Levium l. 34. c. 2. Valerium Maximum &c.

11 Codex Pomp. addit *Dei*. Paullo poſt, *ſecretum* ad generationem præcipue divini Verbi pertinet, de qua ab homine non temere eſſe inquirendum Auctor ſæpiſſime monet. Vide tract. 4. adnot. 3.

12 Solennis & frequens apud Patres ſententia eſt, quid quid dicatur de Deo, id Deum vere non eſſe. *homines enim*, ut ſcite animadvertit Fulgentius in libro contra ſerm. Faſt. c. 5. *carnalibus ſenſibus dediti etiam ipſum Deum non poſſunt, niſi carnaliter cogitare. Tales autem dum in luto carnis animas volvunt, creatis phanta-*

cipio apud Deum. Admirabilis gratia, fratres dilectiſſimi, conſpicuæ veritatis, quæ dum ſecerni poteſt, tamen ſibimet externa eſſe non poteſt. Si enim Verbum in Deo eſt, & Deus eſt Verbum, & hoc eſt, in quo eſt, quod ille eſt, qui ineſt; duplex perſona, duplex [13] vocabulum, ſed originalis perpetuitatis, ac deitatis eſt
Jo. 10. 30. una ſubſtantia, Domino ipſo dicente: *Ego & Pater unum ſumus*, quod non utique ſic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, ſed ut duorum unam divinitatis poteſtatiſque eſſe omnipotentiam
Jo. 1. 3. nos doceret. Sequitur, ac dicit: *Omnia per ipſum facta ſunt, ac ſine ipſo factum eſt nihil*.

III. Videamus nunc, optime Chriſtiane, quemadmodum inter Patrem Filiumque tempus [14] inſulcias: ſi enim tempori, non ſibi debent, quod eſt alter alteri obnoxius; procul dubio, ut tu vis, major eſt natura, quam Deus. At cum naturam ex nihilo fecerit Chriſtus; ſit autem ex natura tempus; ineptum ſatis eſt, opus ſuo præponere artifici: ac [15] per hoc ſolum intereſt, quod ſoli ſe
Iſ. 45. 14. ſciunt. Denique apud Iſaiam ad Filium ſic dicit: *Dominus Deus ſabaoth: Fatigata eſt Ægyptus, & mercatus Æthiopum*: [16] *ex Saba viri*

ADNOTATIONES.

phantaſmatibus, & gravati pondere vanitatis, quanto magis in illarum rerum cogitatione verſantur, quæ corporeis oculis corpoream ingerunt molem, tanto minus poſſunt ad intelligendam conſcendere deitatem. Quamobrem Marius Victorious l. 4. adverſus Arium præclare obſervavit, quod cum Deo illa affirmando tribuimus, quæ Deo conveniunt, ut *eſſe*, *vivere*, & *intelligere*, cum adhuc *non eſſe quidem iſta*, quæ dicimus, *quod ille ſuper omnia ſit*: & ſubdit: *Quare & ἀνύπαρκτος, & ἀνούσιος, & ἄνους, & ἄζωος ſine exſiſtentia, ſine ſubſtantia, ſine intelligentia, ſine vita dicitur, non quidem per στέρησιν, ideſt non per privationem, ſed per ſupralationem. Omnia enim, quæ voces nominant, poſt ipſum ſunt; unde nec ὢν, ſed magis προὼν*. Quam in rem Damaſcenus l. 1. c. 4. congruentius eſſe docuit, *ita de Deo prædicare aliquid, ut ei omnia detrahantur, quippe nihil eſt eorum, quæ ſunt, immo vero ſupra ipſum eſſe*. Hinc pleriſqoe tum Patribus, tum Philoſophis placuit, ut qui definire velit Deum, negandi potius, quam affirmandi formulis utatur; nam, ut ſcribit Augoſtinus in pſ. 84. *Facilius dicimus quid non ſit, quam quid ſit*.

13 Præclara hæc adverſus Patripaſſianos, ſeu (ot a Latinis poſtea dicti ſont) Sabellianos confeſſio, qui uoam Patris perſonam duplici tantum voce diſtinctam comminiſcebantur. Catholici autem Patrem & Filium doplicem perſonam duplici diſtinctam nomine confitentur. *Vocabulum* pro *nomen* oſurpat vetus Auctor tractatus de Fide orthodoxa p. 346. Appendicis Ambroſii, obi præſtantiſſimum in eamdem cum Zenone ſententiam teſtimonium adſert; nec non c. 6. p. 352. Rurſus in antiqua fidei formola ad baptizandorum inſtitutionem ſcripta, quam edidit P. Martene t. 1. De antiquis Eccleſ. rit. c. 1. a. 12. p. 163. *Exceptis vocabulis, quæ proprietatem indicant perſonarum, quid quid de una perſona dicitur, de tribus digniſſime poteſt intelligi*.

14 Ita emendavimns ex Mſſ. Pomp. Vat. & duplici Zen. cum alii ſcribant, *inſulciat*. Sermo autem hoc loco eſt ad Arianos (*optimi Chriſtiani* ironice appellantur) qui divinum Verbum a Patre genitum volebant in tempore, prædicabant enim fuiſſe tempus, quando non fuit. *Inſulcire* autem pro *ingerere* accipitur etiam a Seneca epiſt. 114. & a Svetonio in Tiberii vita c. 53.

15 Mſ. Urb. *per hanc*.

16 Mſ. Tol. & *Sabam*.

17 *In*

viri excelſi ad te tranſibunt, & tui erunt ſervi, & ſequentur te alligati compedibus, & adorabunt te, & [17] *in te precabuntur, quoniam in te Deus eſt, & non eſt Deus alius præter te*. Sed & [18] Jeremias eodem ſpiritu loquitur dicens: *Hic eſt Deus noſter; & non* [19] *deputabitur Deus alius abſque ipſo: qui adinvenit viam prudentiæ, & revelavit eam Jacob puero ſuo, & Iſrael dilecto ſibi. Poſt hæc in terris viſus eſt, & cum hominibus converſatus eſt*. Qua in ſpecie, Spiritu ſancto loquente, noſcamus: [20] *Et homo eſt*, inquit,

Baruch. 3. 36. 37. 38.

Jer. 17. 9. ex LXX.

ADNOTATIONES.

17 *In* præpoſitio addita ex codicibns Tol. Pomp. ntroque Zen. & edit. Ven. Ita etiam alii Latini Patres legerunt, Lactantius l. 4. Inſtir. c. 13. Hilarius l. 4. de Trinit. n. 38. Ambroſius l. 1. de Fide c. 3. quæ lectio ex LXX. Interpretum, a qnibus Latini profecerunt, ſcriptione manavit. At alii Mſſ. & edition. Ver. *te* ſine *in* ſcribnnt, uti Auctor tractatus de Fide orthodoxa c. 6. p. 353. Appendicis Ambroſii. Non exigua autem in hoc teſtimonio interpretando varietas, ut conlatis Auctorum locis videre licet; qui tamen in hoc conveniunt, ut hocce teſtimonium, perinde ac a Zenone noſtro fit, ad Chriſtum referant. Vide Hieronymnm in commentario ad hunc locum &c. Utrique Mſſ. Zen. *prædicabuntur* pro *precabuntur*.

18 In edit. Ver. *Jeremiæ* loco ſuppoſitus Baruch, cum hic locus vere ex Baruch libro ſumtus ſit. At *Jeremiam* ex Mſſ. omnibus & edit. Ven. reſtituimus; quæ ſcriptura etſi vindicari non poſſet, relinquenda nihilominus eſſet in textu, & in adnotationibus Anctoris lapſus detegendus. Sic Buſæus in editione Petri Bleſenſis epiſt. 141. edidit *Zachariam*, qui pro *Jeremia* citatur; & Billius in edendo Nazianzeno, qni in orat. ad Julianum *Salomonem* allegavit pto *Jobo*, errorem notavit, ſed textum intactum reliquit. Eadem ratione nec corrigendns fuerat in editione Romana Caſſiani locus Collat. 7. cap. 12. ubi *Job* loco *Salomonis* laudatnr; nec canon. 13. Concilii Hiſpalenſis, ubi *Iſaias* in vulgatis legitur, cum monente Baluzio antiqui codices *Jeremiam* habeant. Correctiones id generis veram quidem allegationem exhibent, ſed quæ non ex Auctorum mente ſnnt, quos memoria lapſos liquet. Eodem lapſu Marius Mercator pag. 28. edit. Baluzii *Joannem* Evangeliſtam citavit pro *Paullo*, & Gregorins in orat. de pauperum amore *Michæam* pro *Amos*, & *Amos* pro *Michæa* nominavit. Quod ſi ex dictis hactenns Zenonis locus, etiamſi maximum errorem contineret, corrigendus ab editoribus non ſuerat; multo minus horum licentia probabitur in allegatione, quæ deſendi & vindicari ſatis honeſtis rationibus poreſt. Apud antiquos enim Patres conſnetudo hæc inolevit, ut Baruch, qni Jeremiæ amanuenſis fuit, ut innnitnr cap. 36. v. 4. & cap. 45. v. 1. pro Jeremia acciperent, adeo ut illius libellnm tamqnam librarii opus magiſtro adſcribendum pntarent. Quid qnod Baruch opus cum Jeremiæ libro ex editinne LXX. Interpretum copulatur, ut obſervavit Hieronymns in prologo ad Jeremiæ commentarium: & idcirco a mulris, qui ex LXX. Interpretibus ſacros veteris teſtamenti libros allegant, pro nno eodemque Jeremiæ libro Baruch libellns habitns eſt. His de cauſſis Jeremiam pro Baruch appellarunt Cypriann in orat. Dominica p. 416. Clemens Alexandrinus in Pædagogo p. 129. & 130. S. Hilarius lib. 4. de Trin. n. 42. & in pſ. 68. num. 19. Auctot tract. de Fide orthodoxa cap. 7. in Appendice Ambroſii, Julins Firmicus de Errore proſanarum religionnm cap. 29. Ambtoſins lib. 1. de Cain & Abel cap. 9. & lib. 1. de Fide nnm. 28. & alii paſſim.

19 Mſ. Rem. *putabitur*.

20 Hic locus nec in Jeremiæ, nec in Baruch libro, quem Jeremiæ tributum vidimus adnot. 18. invenire licet: ſed legitur ſane in Græco Jeremiæ apud Interpretes LXX. & hinc quidem Jeremiæ nomine Græce recitatur ab Epiphanio hæreſ. 54. §. 4. Latine item totidem verbis a Tertulliano adverſus Judæos c. ult. & lib. 3. adverſus Marcionem cap. 7. & de Carne Chriſti cap. 15. a Cypriano contra Judæos cap. 10. a Lactantin l. 4. Inſtit.

Digitized by Google

quit, *& quis cognoſcit eum?* Si ita eſt, quomodo ergo poſſet agnoſci, prodidit Iſaias his verbis: *Audite itaque domus David: Non puſillum vobis certamen cum hominibus; quoniam Deus præſtat agonem. Propter hoc dabit Deus vobis ſignum. Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium, &* [21] *vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum & mel manducabit prius, quam cognoſcat puer bonum, aut malum.* Quod ſignum, ex [22] prodromi quoque ejus deſignatione dilucidavit alio loco his verbis: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam.* Quis eſt iſte Angelus, fratres, niſi Joannes Baptiſta? cujus eſt præparatio: *Vox clamantis in deſerto: Parate viam Domini, rectas facite ſemitas Dei noſtri.*

IV. Nunc videamus, quæ conſequuntur. Per idem tempus duæ cognatæ concipiunt, una contra ſpem, altera verbo. Hæc miratur ſe habere, quod neſcit: lætatur illa, quia [23] diſcit. Eliſabeth ſterilis ſœcunditate tumet feliciter venter, Mariæ majeſtate. Illa præconem portat, hæc judicem. Exſultate feminæ, promotionemque veſtri ſexus agnoſcite. Culpa deleta veteri, ecce per vos jungimur cælo: anus enim peperit Angelum, & virgo Deum. Hic eſt Deus noſter, qui dignitate interim ſepoſita, non tamen poteſtate, amore hominis ſui, cujus formam fuerat ſubiturus, & creaturam, ut [24] angelus, homo, puer, ſponſus, gigas, crucifixus, ſepultus, primogenitus a mortuis diceretur. Hic eſt, inquam, qui in omnibus omnia eſt: quoniam per ipſum & in ipſo ſunt omnia. Nec vos moveat, fratres, ſæcularis ac vere puerilis inconſideratorum hominum diſputatio: [25] qui ideo juſtum patiuntur errorem, quia Chriſtum non ex Deo conſiderant hominem factum, ſed ex homine. Ceterum ſi ſpiritaliter ſaperent, in ipſo, quod infirmiſſimum putant, hoc potiſſimum prædicarent. Etenim vere perfectus Deus non eſſet, ſi eſſet aliquid, quod eſſe volens

eſſe

ADNOTATIONES.

Inſtit. cap. 13. ab Ambroſio de Inſtit. virgin. cap. 16. & epiſt. 46. n. 7. &c. & hi omnes, una cum Zenone idem teſtimonium ad verbi incarnationem referunt; qua de interpretatione videſis quæ in hunc locum Hieronymus notat.

21 Mſſ. Pomp. Vat. & utrique Zen. *vocubis*. Poſt pauca *puer* in Mſ. Pomp. deſideratur.

22 *Prodromi* pro *præcurſoris*, nimirum S. Jo. Baptiſtæ, de quo in ſequentibus ſermo eſt, Latine dicitur, ſicut & Tullius lib. 1. ad Attic. ep. 12. *Mihi Pompejani prodromi nuntiant*; & Plinius lib. 2. cap. 47. *prodromos* vocavit aquilones, qui caniculæ ortum octo diebus præcedunt. Inferius *dilucidavit* Latine dictum vindicatur ex auctore operis ad Herennium l. 3. cap. 4. qui *rei dilucidandæ cauſſa* ſcripſit.

23 Ita Mſſ. Rem. & Tol. ceteri cum editis *ſcit*. Dein *majeſtate* pro *deitate*, ſeu *divina virtute*. v. adnot. 1. in tract. 9. l. 2.

24 Hiſce nominibus Chriſtus ſignificatur in locis veteris novique Teſtamenti, ex quibus præcipua indicare ſufficiat. *Magni conſilii Angelus* Iſ. 9. 6. juxta LXX. *Homo & puer* ſæpiſſime. *Sponſus & gigas* pſ. 18. 6. *Crucifixus & ſepultus* paſſim in novo Teſtamento. *Primogenitus a mortuis* ad Coloſ. 1. 18.

25 Illi heic perſtringuntur, de quibus ſatis tract. 6. hujus libri adnot. 3.

26 Edit.

eſſe non poſſet. Denique vultis ſcire compendio veritatem? Factus eſt, quod non erat: nec tamen [26] deſiit eſſe, ante quod fuerat.

ADNOTATIONES.

26 Edit. Ven. *deſinit*. In fine Mſ. Pomp. additur *Amen*.

TRACTATUS VIII.

De Nativitate Domini. II.

I. INſuſpicabilis [1] ſecreti, reverendæque majeſtatis vera cognitio eſt, Deum non noſſe niſi Deum; nihilque ex eo amplius requirendum, quam ut quis ejus noverit voluntatem, ſine qua ei nec legitime ſervire poterit, nec placere. Ceterum [2] providentis Dei de Deo argumentationibus vanis opinari velle [3] diſpoſitum, non eolentis eſt, ſed dementis: maxime ſi Deus, ut contentioſi putant, diſpoſitioni ſubjaceat; remotis enim paullisper nominibus Patris & Filii, non potes noſſe, uter patiatur injuriam; niſi quod ambo patiuntur, quia amborum unum nomen eſt Deus. Igitur duas nativitates eſſe Domini noſtri Jeſu Chriſti rudis, aut negligens diſce Chriſtiane, ne quo decipiaris errore. Unam, quam tibi non licet quærere, alteram, quam legitime, ſi poſſis, permitteris edocere. Prima itaque nativitas Domini noſtri in Patris & Filii tantum conſcientia manet, nec quidquam habet interjectum, neque conſcium, [4] quod ex paterni oris affectu proceſſit uno conſenſu. Secunda vero carnalis ſicut eſt frequentibus oraculis prodita, ita invenimus eſſe completam.

II. Etenim Deus Dei Filius, tempore conſtituto, [5] diſſimulata inte-

ADNOTATIONES.

1 *Inſuſpicabile* ſecretum dicitur, quod neque per conjecturas ſcrutari licet, de quo vide adnot. 4. in tract. 3. lib. 2. Punguntur autem Ariani, qui argumentando Dei arcana penetrare nitebantur.

2 Sparaverio placeret ſcribi *procedentis* cum de Divini Verbi generatione in ſequentibus ſit ſermo. Simili quidem ſententia tract. 5. dictum eſt: *Quomodo autem generatus ſit, qui proceſſit, dementis eſt opinari*. Sed huic emendationi nulli codices ſuffragium ferunt, & aliunde *providentis* Dei, quæ intus ibi ſunt, diſpoſitionem appellare Zeno potuit.

3 *Diſpoſitus us* pro *diſpoſitione* invenies apud Tacitum hiſt. 2. 5. 2. paullo poſt Mſ. Rem. pro *uter patietur* ſcribit *utrum patiatur*.

4 Mſſ. Tol. Vat. Urb. *quod* pro *quia* opportune corrigunt, cum alibi legeretur *qui* ſine ullo, ad quod referretur, ſubſtantivo nomine; niſi forte deſideretur aliquid, ex. gr. *niſi eum, qui* &c. quo caſu indicaretur Spiritus ſanctus, qui uno conſenſu ex Patre Filioque procedit. At S. Zeno Spiritus ſancti meminiſſe non ſolet hac formula, qua proceſſionem *ex ore* Filii propriam inſinuat, & tract. 3. & 4. ſoli Patri notam Filii generationem explorate tradens, heic quoque eodem ſpectaſſe videtur, & proſpicit ad illa Matth. 11. 27. *Nemo novit Filium niſi Pater*: quibus tamen verbis non excludi Spiritum ſanctum, & Patres & interpretes probant.

5 Vide adnot. 11. in tract. 5. lib. 2.

6 Edi-

interim majeſtate [6] ab æetherea ſede profectus, in prædeſtinatæ virginis templo ſibimet [7] caſtra metatur, quibus [8] latenter infunditur in hominem gigniturus, ibidemque ſalvo, quod erat, meditatur eſſe, quod non erat. [9] Miſtus itaque humanæ carni ſe fingit infantem. Mariæ ſuperbus emicat venter, non munere conjugali, ſed fide, Verbo, non ſemine. [10] Decem menſium faſtidia neſcit, utpote quæ in ſe creatorem mundi concepit: parturit non dolore, ſed gaudio. Mira res: exſultans [11] exponit infantem totius naturæ antiquitate

ADNOTATIONES.

6 Edit. Ven. *ab æterna*: Mſ. Rem. *ab ætheria*: in Tol. Pomp. & Zen. *æetherea* ſine *ab*. Poſt pauca *in templum* cum edit. Ven. ſcribunt Mſſ. Tol. Pomp. Zenon. & Spar.

7 *Metari caſtra dicuntur*, inquit Feſtus, *quod metis dirigantur*: eſt autem locum caſtris opportunum deligere, cum *id metis* poſitis, ſeu directis fieret. Hinc Curtius 3. 8. *Eo ipſo loco metari ſuos caſtra juſſerat*. Apud Virgilium 2. Georg. verſ. 274. *metari* pro *eligere* accipitur Servio interprete. Sic etiam *metator* apud Lucanum 5. verſ. 382. pro eo ponitur, qui hoſpitium parat; & *metator caſtrorum* apud Tullium Philip. 2. 5. qui caſtris locum deſignat ac præparat. Vegetius lib. 2. cap. 7. *Metatores, qui præcedentes locum eligunt caſtris*: & Nonius Marcellus, *Metari parare*, unde & *metatores*. Hinc igitur S. Epiſcopus tranſlate divinum Verbum ſibi *caſtra metari* in Virginis utero dixit, pro habitationem ſibi paravit atque diſpoſuit. Similiter tract. ſeq. *Metaturam* pro *hoſpitii præparatione* accipit. Mſ. Tol. *caſtrametatur* pro *caſtra metatur*.

8 Cur *latenter* Chriſtus in Virginis uterum ingreſſus dicatur, dicemus pluribus adnot. 2. in tract. 29.

9 De hac formula multis egimus diſſert. 2. cap. 3.

10 Heic perſpicue adluditur ad illa Virgilii Eclog. 4. verſ. 61.

. . . . *Matri*
Longa decem tulerant faſtidia menſes.

Ex quibus Zenonianam locutionem manaſſe nihil ambigimus, ſicuti & ſimilem S. Ambroſii ſerm. 15. in pſ. 118. n. 16. cum *matrem longo decem menſium faſtidio pii fetus onera portantem* dixit. Quamvis autem ea poetæ verba de Lunaribus menſibus accipienda aliqui velint, ut ad novem circiter Solares menſes redigantur: tamen de Solaribus intelligenda putamus, cum partus legitimi tempus non ſolum nonum, ſed decimum etiam menſem eſſe plures docuerint. Sapientiæ cap. 7. verſ. 2. *Decem menſium tempore coagulatus ſum in ſanguine*. Aulus Gellius lib. 3. cap. 16. Noct. Attic. *Multa opinio*, inquit, *eaque jam pro certo recepta ... gigni hominem ſeptimo rarenter, numquam octavo, ſæpe numero decimo menſe*: & pro menſe quidem decimo antiquos bene multos tum Græcos, tum Latinos laudat auctores. Id autem adeo perſuaſum Romanis fuit, ut lege lata legitimos haberi juſſerint partus, qui decimo poſt patris mortem menſe editi fuerint in L. *Gallus* D. *de lib. & poſth.* & L. ult. C. *de poſth. hered.* hæc leguntur: *Si filius, vel filia juxta decem menſium ſpatium poſt mortem patris edita fuerint, heredes ſunto*. Decemvirorum ſententiam laudat Gellius, nec non Hadriani decretum, quo ad undecimum etiam menſem res protracta fuit: cui ſententiæ alii cum Hippocrate conſentiunt. Martinus Schurigius in Embryologia hiſt. medic. ſect. 4. cap. 2. §. 1. & 9. hoc de argumento multa diſputat luculenter, ac plurium auctorum teſtimonia pro menſe decimo recitat. Inter ſacros autem Scriptores præter Zenonem laudari poſſunt Ambroſius lib. 1. de Fide cap. 1. num. 72. Hieronymus in Helvidium num. 2. Chryſologus ſerm. 5. & 6. de Symbolo &c.

11 Peculiari prorſus ſignificatione *exponit* pro *parit* hoc loco dicitur. Forte tranſlate uſus eſt Zeno nautico verbo: *exponere* enim nautæ dicuntur eos, quos, cum in portum pervenerint, e navi in terram emittunt, vel exportant, ut liquet ex Nepote 2. 8. Horatio Sat. 5. 20. Cæſare de Bello civili 1. 31. Ita mater menſium curriculo evoluto, quo filium in utero geſtavit, hunc tandem *exponere* dici potuit; cum parit.

12 *Fe-*

Digitized by Google

tate majorem. Interea rudis non gemit [12] feta. [13] Non mundum, ut adſolet, infans [14] fuſus ingrediens, ſponte vitæ reptantis prævіis lacrimis auſpicatur. Non mater ejus tanti partus pondere exhauſta, totis pallens jacuit reſoluta viſceribus. Non Filius matris, aut ſuis eſt ullis ſordibus delibutus; neque enim re vera aliquid circa ſe habere poſſet immundum, qui humani generis peccata, ſordes, & maculas venerat mundaturus. Denique purgationes, quæ ſunt tarditate periculoſæ, [15] nulla puerum maternorum viſcerum proſecuta ſunt damna. Nulla adhibita rudi fetæ ſueto more fomenta; neque enim, fratres, his poterat indigere, quæ accipere in uterum meruerat Filium animarum omnium ſalvatorem. O magnum Sacramentum! Maria [16] virgo incorrupta concepit, poſt conceptum virgo peperit, poſt partum virgo permanſit. [17] Obſtetricis incredulæ pericli-

ADNOTATIONES.

12 *Fetam* latius patere, quam *gravidam*, ita ut *gravidæ* ſolum vocentur, quæ fetum in utero gerunt; *fetæ* autem, quæ fetum nuper emiſere, auctor eſt Cenſorinus de die natali cap. 11. in quem lege Voſſium lib. 5. Inſtit. orator. pag. 278. *Fetæ* quidem a Varrone de re ruſtica puerperæ appellantur, & Cerdæ animadverſio eſt in lib. 8. Virgilii Æneid. v. 630. *gravida* animalia numquam *feta* nominari; quod etſi apud Virgilium ſit verum, apud alios omnes non item, ut Baſilius Faber in Theſauro obſervavit. *Rudis* porro feta Virgo Chriſti mater dicitur a noſtro Scriptore poſt partum, ut ſignificetur, eam antea non peperiſſe amplius: *rudis* enim vocatur, quid quid novum & recens, nec uſu elaboratum eſt. Solent autem *rudes* & novæ parientes dolores pati majores, quam reliquæ. Heic igitur Mariæ privilegium effertur, quæ licet *rudis feta non gemit*.

13 Ita correximus ex Mſſ. Tol. Zen. Sp. quæ lectio repetitioni ſequenti magis concinit: in aliis autem ſcribitur: *Mundum, non ut adſolet* &c.

14 *Fuſus* ideſt *genitus*. Vide adnot. 22. in tract. 12. lib. 1.

15 Mſſ. Pomp. Tol. Zen. Sp: *nullo maternorum viſcerum proſequutæ ſunt damno*. *Damno* item in Mſ. Vat.

16 Mirum cuipiam fortaſſe videbitur, S. Auctorem tam diſertis verbis Mariæ virginitatem prædicare atque ſtatuere. Certe contra aliquem ejus ætatis errorem tam præciſa confeſſio; unde ſub idem tempus pro eodem dogmate pugnantes legimus S. Ambroſium Mediolanenſem lib. de Inſtit. virgin. a cap. 5. & S. Gaudentium Brixianum tract. 9. pag. 100. qui tamen quoſdam impugnant, quibus Maria in Chriſti conceptione quidem virgo credebatur, ſed quæ vel in partu, vel poſt partum virgo non fuerit. Epiſcopum quemdam Ambroſius aperte indicat, quem alii Bonoſum fuiſſe cenſent, cujus judicium ad vicinos Præſules Capuana Synodus remiſerat. Vide itaque quæ notavimus adnot. 5. in tract. 5. lib. 1. ubi idem dogma perſpicue inculcatur.

17. Magna hoc loco mutilatio ab editoribus Veronenſibus facta a voce *obſtetricis* uſque ad *curata receſſit*. Textum reſtituimus ex Mſſ. & editione prima, ex qua integrum hunc locum recitavit Baronius num. 6. & 7. Apparatus ad Annales Eccleſ. & ex ipſo alii. Offendit editores, ut videtur, hæc fabula, quam ſatius detruncandam, quam relinquendam putarunt. At ſi ea fabula minus probetur, intacto Auctoris textu, id in adnotatione aliqua animadvertere ſatis fuerit. Ceterum ut de ipſa re pro vindicando Zenone aliquid dicamus, ſolenne apud antiquos fuit efficere, ut Virgines inſpicerentur per obſtetrices, quo probaretur, utrum tales eſſent necne. Vide Cyprianum epiſt. 62. Ambroſium epiſt. 5. n. 10. ad Syagrium, Auguſtinum de Civ. Dei lib. 3. cap. 18. Idem autem Mariæ Chriſti matri accidiſſe traditum eſt a non nullis apud Clementem Alexandrinum l. 7. Stromatum p. 889. *Quidam enim dicunt, eam, poſtquam peperiſſet, inſpectam ab obſtetrice, inventam fuiſſe virginem*. Hæc fabula originem habuit ex libro *de S. Maria & obſte-*

clitantis [18] enixam, in teſtimonium reperta ejusdem eſſe virginitatis, inceneditur manus; qua tacto infante, ſtatim edax illa flamma ſopitur; ſicque illa medica feliciter curioſa, dein admirata mulierem virginem, admirata infantem Deum, ingenti gaudio exſultans, quæ curatum venerat, curata receſſit. Ita Chriſtus in hominem ſe fecit naſci, quemadmodum homo non poteſt naſci. Totum denique ſua luce [19] reſplendens corpus ſine umbra geſtabat: humilis carne, ſed excelſus omnipotentiæ majeſtate. Qui ſane ideo carnem eſt dignatus induere, ut nemo ſe poſſit per carnem, cum judicii dies venerit, excuſare.

TRA-

ADNOTATIONES.

ſtetrice, qui in decreto Gelaſiano refertur inter apocrypha. Simile quidpiam legitur in *Proto-Evangelio Jacobi* apud Fabricium in Codice apocrypho p. 117. n. 19. in quo tamen num. 20. non obſtetrici, ſed Salome, quæ una cum obſtetrice ad Mariam ingreſſa traditur, tum virginitatis probatio per tactum, tum manus punitio & curatio tribuitur. At in *Evangelio infantiæ* ex Arabico latinitate donato ab Henrico Sikio pag. 170. Codicis apocryphi nulla probatio per obſtetricem memoratur, ſed ſola ſanatio. Hanc fabulam explodit inter ceteros Hieronymus, ut ab apocryphis monumentis derivatam, his contra Helvidium verbis: *Nulla ibi obſtetrix, nulla muliercularum ſedulitas intervenit. Ipſa Maria involvit infantem, ipſa & mater, & obſtetrix fuit; nam ipſa collocavit eum in præſepio, ipſa pannis involvebat* (Luc. 2. 4.) *unde commenta refelluntur apocryphorum*. Lege Svidam voce Ἰησοῦς, qui eamdem obſtetricis fabulam, uti ab Hebræo ſequioris ævi deſcripta aliter fuerat, fuſe refert. Matthæus Boſſus Veronenſis epiſtol. 79. lib. 2. ad Polycletum Phyſicum hanc refellit fabellam, cujuſmodi apud Svidam recitatur; continebatur autem ſeparatim a Svidæ operibus in Mſ. Vaticano ſimili plane illi, quem eamdem Svidæ narrationem ſeparatim continentem in Bibliotheca Regia Pariſienſi num. 3437. exſiſtere Kuſterus in notis ad Svidam teſtatur. Matthæi autem Boſſi tempore ea fabuloſa narratio latine reddita fuerat a Lauro Quirino Cretenſi patricio Veneto, & dono data Regi Renato a Marcello, circumferebatur, quod Boſſo ejus refellendæ occaſio fuit. Sed ut ad Zenonem revertamur, antiquum bunc
apocrypho fonte fabu
quod aliis quoque an
quioribus, non raro ac
mnibus. Vide adnot. [illegible]

18. Edit. Ven. & Mſ. Pomp. *enixa*; ſed *enixam*, quod alii legunt cum editi, tum Mſſ. ſententiæ magis congruit, cum ſermo ſit de obſtetrice, quæ Mariam *enixam*, ideſt partu levatam, ipſa manu periclitari voluit, num virgo eſſet nec ne. Poſt non nulla Mſſ. Rem. Tol. Vat. & Urb. *eidem pro ejuſdem*.

19 Mſ. Rem. *reſpondens*.

1. In

TACTATUS IX.

De Nativitate Domini & [1] majeſtate.

I. SEcundum quod Deus ſuos promiſerat per Prophetas, Filium ſuum ſalvatorem generi humano ſe eſſe miſſurum commodum tempore maturo, divinitatis interim dignitate depoſita, non tamen poteſtate, cælo egreſſus, [2] metatura prædicta ſacrario templi virginalis ſoſpes pudicus illabitur; ibidemque, qualis velit eſſe, diſponit. Immo, quod jam olim diſpoſuerat complendum, [3] latenter adſumit; namque requieſcit libens florentiſſimo in domicilio caſtitatis, & in viſceribus ſacræ virginis comparat ſibi corpus ſuo judicio naſciturus. In hominem coaptatus, in tegumento carnis includitur Deus, humanamque vitam mutuatur de tempore, qui præſtat [4] temporibus æternitatem. Mira res: concipit Maria de ipſo, quem parit: tumet uterus majeſtate, non ſemine, capitque virgo, quem mundus mundique non capit [5] plenitudo. Interea promovent ſuum membra factorem, & opus ſui figura veſtit artificem. Parturit Maria non dolore, ſed gaudio: naſcitur ſine patre Filius, [6] non totus matris, ſibi debens, quod conceptus eſt, donans matri, quod natus, quæ principaliter ſtupet talem ſibi Filium proveniſſe, qui ex ſe na-

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. hæc inſcriptio viſitur: in editis autem *de Nativitate Chriſti* tantum. *Majeſtas* vero heic a Zenone pro *Divinitate* ſeu pro *virtute divina* ſumitur; unde paullo poſt: *Tumet uterus majeſtate, non ſemine*, ideſt divina, non humana virtute; & poſt alia: *Probans infirmitatibus carnem, in virtutibus majeſtatem*. Sic etiam *virtutis* vocabulo Chriſti *Divinitatem* apud pleroſque tum Græcos, tum Latinos Patres intelligi, ex teſtimoniis liquet, quæ in calcem dialogi 3. adverſos Theopaſchitas conjecit Theodoretus, nec non ex Hilario frequenter, cujus loca conſiderat P. Couſtantius in præfat. num. 148. ex Ambroſio lib. 2. de Fide num. 56. &c.

2 *Metaturam* legit vetus Jeremiæ interpres apud Cyprianum lib. 1. Teſtimon. cap. 3. nec non apud Lactantium lib. 4. Inſtit. cap. 11. ſed alio ſenſu. Heic enim pro hoſpitio, quod ſibi Dei Filius in Mariæ utero præſtituit, accipitur (de qua ſignificatione vide adnot. 7. in tract. præcedentem) idque vox *hoſpes*, quæ mox ſubjicitur, palam confirmat. *Prædictum* autem hoc hoſpitium vocatur, quod in antiquis paginis prænuntiatum ſit, Deum concipiendum ab ea Virgine, quam ſibi in matrem elegiſſet. *In prædeſtinatæ Virginis templo ſibi caſtra metatur* laudato tractatu non abſimili ſententia ſcriptum eſt. Mſ. Urb. *cælo emiſſus metatura*.

3 De hoc *latenter* pluribus agemus adnot. 2. in tract. 29.

4 Mſ. Pomp. *de temporibus*.

5 Editi *magnitudo*

6 *Non tantum matris* affirmat Chriſtum, ut ſignificet eum virtute Divina conceptum: qua ratione etiam Hilarius lib. 9. de Trin. num. 7. eumdem Chriſtum *ex ſe natum* dixit; quippe qui *id quod alienum a ſe erat, vi ſua ac poteſtate præſumſit*, ut placet exponere ex libro ejuſdem 2. num. 26. in quo etſi de Spiritu ſancto in Mariam ſuperveniente ſermonem faciat, ſimilia tamen perſpicue tradit de Filio lib. 10. num. 15.

7 *Niſi*

ſe natus non crederetur, niſi [7] quia ſicut fuit virgo incorrupta poſt conceptum, permanet talis quoque poſt partum.

II. O nova ratio! Amore imaginis ſuæ coactus in infantem, vagit Deus: patiturque ſe pannis alligari, qui totius [8] orbis debita venerat ſoluturus. In ſtabuli præſepe deponitur, populorum paſtorem pabulumque ſe eſſe [9] conteſtans. Subjicit ſe gradibus ætatis, cujus æternitas in ſe non admittit ætatem. [10] Totum contra conſcientiam ſuam, ut homo infirmus patitur, ut homini mortis lege conſumto immortalitas tribuatur. Hæc eſt enim poteſtas Dei, ut ſalvo, quod eſt, poſſit eſſe, quod non eſt. Hic eſt Deus noſter æterni Dei coæternus Filius. Hic & homo & Deus, quia inter Patrem hominesque adſtitit medius, probans infirmitatibus carnem, & virtutibus majeſtatem. Hic ſol noſter, ſol verus, qui clariſſimos ignes mundi germanos aſtrorum candentiumque polorum claritatis ſuæ de plenitudine accendit. Hic qui ſemel occidit, & ortus eſt rurſum, numquam repetiturus occaſum. Hic, inquam, quem duodecim radiorum, ideſt Apoſtolorum duodecim, corona circumdat, quem per ambitum totius orbis non muta quatuor animalia, ſed ſalutiferis prædicationibus quatuor circumferunt Evangelia. Cujus quam vim habeat amictus & currus, his verbis Propheta teſtatur: *Deus, ſicut ignis veniet, & ſicut procella currus ejus, retribuere in ira vindictam.* [11]

TRA-

ADNOTATIONES.

7 *Niſi quia* Sparaverio non placet, pro quo ſupponere mallet *cum*, & *permanſerit* pro *permaneret*. *Quia* deeſt in Mſſ. Pomp. Tol. Zen. *Permanet autem* pro *permaneret* ſcripſimos ex Mſ. Vat. cum hæc lectio commodior videatur.

8 *Orbis*, quod nomen ab edit. Ven. & Ver. aberat, e Mſſ. ſupplevimus: in Patavina aotem editione, cum quid ſimile deſiderari proſpiceretur, *mundi* ex ingenio ſoppoſitum eſt. Paullo ante *illigari* pro *alligari* in Mſ. Tol.

9 Mſ. Pomp. *conjectans*.

10 *Totum* pro *omnia* ſæpe a Zenone oſorpatum. Vide adnot. 25. in tract. 4. lib. 1.

11 *Amen* addunt Mſ. Pomp. & edit. Ven. Codex aotem Rem. hæc ſubjicit: *Explicit de Nativitate Chriſti & majeſtate tractatus Sancti Zenonis*.

TRACTATVS X.

De [1] *Abraham*. I.

I. ABraham, fratres dilectiſſimi, quale divinæ pietatis munus acceperit, vetuſtæ legis geſta teſtantur. Sara uxor ejus non inferior, [2] longæ vitæ tranſactis curſibus, qualem filium ediderit, partus effuſione percepit. Sed quia utriſque ætas ademerat ſpem ſobolis, pignus [3] ſuccidaneum meruerunt. Sic meruit fides, quod ademerat tempus: extorſit [4] credulitas, quod natura denegaverat. Abraham Patriarcha noſter [5] exploratus a Deo, in ſenectute ſuſcepit unicum filium, nihil tamen ſollicitum patri; cujus ætas in annis [6] vergentibus in occaſus ſui terminum verſabatur, & educationis tempus anguſtum, & ſenectuti exitus jam vicinus. Ecce prima devotio, libenter excipere, quod ſero datur, & in triſtiſſima ſenectute ſuſcepta ſollicitudinis mole gaudere, nam & riſit Sara munus juventutis ſubjens in ſenecta; unde [7] nomen accepit infans, qui poſt hæc Abraham ſacratam Deo approbat mentem.

II. Unicus ille filius ſolliciti ſenis, adhuc parvulus, cui pietas & miſeratio major debetur, poſtulatur ad victimam; cui ſi [8] per humanam fragilitatem aliqua in corpore infirmitas naſceretur, aut humanus exitus contingeret, vix in ejus caſibus pater vivere potuiſſet, ſi annis teneris moreretur. Hic igitur infans, [9] e cujus vita pa-

ADNOTATIONES.

1 Heic tractatus recuſus fuit a Lippomano tom. a. Vit. Sanctorum.

2 Corruptiſſima heic eſt in Mſſ. lectio; in quibus hæc babentur: *Longæ vitæ tranſactis curſibus pias, aut filius ederit, partus effuſione perciperet. Sed utriſque ademerat &c.* Retinuimus lectionem editorum, quæ ſententiam cum Scripturis concinentem refert: reſpiciuntur enim illa Gen. 21. 6. quibus Sara, cum filium peperiſſet, dixiſſe traditur: *Riſum fecit mihi Deus &c.* Prima Veneta editio ſolum in duobus a ceteris variat, primo quod *ederit* pro *ediderit*; dein quod *perciperet* pro *percipit* ſcribit.

3 Optime Sparaverius monuit *ſuccidaneum* dici filium, qui in locum ejus ſuccederet, quem olim Abrabæ ætas, dum florens erat, non dederat: quemadmodum *ſuccidaneæ boſtiæ* dicebantur Gellio teſte lib. 4. cap. 6. *quoniam ſi primis hoſtiis litatum non erat, aliæ poſt eaſdem ductæ hoſtiæ cædebantur.* Conferri poteſt etiam Feſtus. Paullo poſt Mſ. Rem. legit. *Sic merito fidelitatis extorſit credulitatis*, ubi librarii error & ſaltus manifeſtus eſt. Mſſ. Pomp. Tol. Vat. Urb. Zen. & Sp. *Sic merito fidelitatis, quod &c.* Tol. Vatic. Urb. *credulitatis* pro *credulitas*: item male.

4 *Credulitas* pro *fide*, quæ ſine rationibus & argumentis Deo revelanti adhibetur, ut liquet ex adnot. 6. in tract. 1. lib. 1.

5 Heic quoque ſaltum librarii manifeſtum videre licet in Mſ. Rem. *exploratur a Deo ſollicitum &c.*

6 *Urgentibus* habent Mſſ. Tol. & Vat. *Termino* pro *terminum* eſt in Mſſ. Pomp. Spar. Elige quid quid velis; utrumque rectam ſententiam præfert.

7 *Iſaac* enim *nomen* hebraice *riſum* ſonat; unde & Sara in eo gignendo riſum ſibi a Deo factum teſtata eſt.

8 Mſ. Rem. *per humana fragilitate.*

9 Idem Mſ. *infans, cujus vita paternus*

Digitized by Google

paternus affectus, & maternus pendebat, ad explorationem fidei ſuæ divina voce poſtulatur ad victimam. Volo, dixit Deus, mihi fieri ſacrificium, Abraham, tuis manibus in monte de filio tuo: hæc mihi victima placet, hoc me ſanguine deplacabis, iſte meis ſacris debetur: [10] hunc immolari jam jubeo. Non contriſtat frontem devotiſſimus Abraham, nec dolor patri lacrimas perſuaſit, ſed exſultat & gaudet. Nec timuit, ne parricidium ei imputaretur, ſed magis ut devotioni pareret: lætabatur hoc juſſiſſe Deum. [11] De filio hoſtiam parat: feſtinat denique implere ſacrificium, ne mora faciat peccatum. [12] Neceſſaria ſacramentis præparantur protinus: aſcenditur in montem. Omni myſterio ſacrificioque diſpoſito, ductus filius gaudens, gaudente patre, patris dextera feriendus. Qui antequam veniret in montem, cum de patre quæreret, ubi eſſet victima, quam diſponeret, & immolaret; ſecurus de fide generis ſui pater filio, de quo non dubitabat, patefecit, quia ſe [13] Dominus poſtulaſſet; & quid ipſe Domino promiſiſſet, oſtendit. Lætatus eſt puer patre fidele, ipſe quoque fidelior: nec recuſabat mortem, quam Deus, qui vitam dederat, imperabat. Lætatur pater filio quoque gaudente, & eum gaudio unici pignoris alligat manus, quas ille vinciendas libentius offert. Pedes quoque conſtringit, ne in exitu mortis concitata victima calcitraret: ſecurus enim pater optimus timuit, ne dolori aliquid liceret in mortem.

III. O

ADNOTATIONES.

nus affectus mater tenet pendebat; quod Mſſ. Tol. Vat. & Urb. item habent.

10. Mſſ. & editi *unde*, pro quo in margine cod. Rem. antiqua emendatione *hunc* ſcriptum eſt, quod textui plane inſerendum fuit. Poſtea *videbo* pro jubeo in Mſ. Vat.

11 Mala interpunctione, & aperto errore tum in aliquot Mſſ. tum in editis erat: *De filio hoſtia parabatur feſtina. Denique &c.* In Mſſ. Tol. & Urb. *De filio hoſtiam para feſtina:* in Vat. *De filio lætat hoſtiam para feſtina:* ſed male omnia. Ex his tamen omnibus lectionem textus compegimus, quæ æquiorem ſententiam præfert.

12 Hanc ſcripturam ſententiæ commodiorem ſuggeſſit Mſ. Vat. cum alibi poſt *peccatum* commate ſignatum legeretur, *neceſſariis ſacramentis protinus præparatur*; quod etſi de ſacrificio intelligi queat, Zenonianum tamen ingenium perſpicuitatemque edita lectio vividius exhibet. *Præparantur* item legitur in Mſ. Rem. in editione autem Ven. *n* mutato in *re præpararetur*. Porro *ſacramenti* vox apud Chriſtianos Auctores paſſim pro *myſterio* accipitur, ut plures jam obſervarunt. Sic quod Zeno heic *ſacramentum* vocat, poſt pauca *myſterium* appellat: *Omni myſterio ſacrificioque diſpoſito.* Similiter tract. 12. num. 3. myſterium ternarii numeri *ſacramentum numeri* nuncupat, & alibi paſſim. Myſterium autem heic intelligimus id, quod myſtice aliquid ſignificat; uti ſane myſticam ſignificationem continebant, quæcumque in immolatione filii Abraham geſſit. Simili ſententia *ſacramenta*, ideſt myſteria, *munerum*, quæ Magi Chriſto nato obtulere, appellavit Hieronymus in cap. 2. Matth. v. 11. Et in c. 27. v. 27. loquens de his, quæ Chriſto a militibus in prætorio obvenerunt, poſtquam monuit, *hæc omnia intelligamus myſtice*, ſubdit: *Iſti quæcumque fecerunt, licet alia mente fecerint, nobis, qui credimus, ſacramenta*, ideſt myſtice interpretanda, *tradiderunt*; & interpretationem quidem myſticam ſubjiciens proſequitur.

13 Mſ. Pomp. *Deus*.

14 Spa-

III. O, [54] fratres ſecura devotio! O pater ſpiritum captans: corpus vero mortemque contemnens! O, qui ſervum Domini ita ſe eſſe meminerat, ut patrem ſe eſſe neſciret. Quid eſt pater? Ecce ſub oculis jacet filius vinculis adſtrictus. Ubi ſunt lacrimæ? ubi dolor, qui in humanis ſenſibus verſari conſuevit? In tantis filii caſibus lætatur & gaudet: & ſe Dominum promeruiſſe triumphat. Accepit jam præmia, quæ meretur; [55] divinæ enim explorationis tentamina porriguntur: exſerit quidem ferrum, & armata dextra ſublevat manum: ſed vox ejus, qui [56] victimam poſtulaverat, contradicit. Reſpice retro, dixit Deus; & antequam reſpicias, parce. Ecce & meritum principale divinam indulgentiam meruiſſe ſub caſibus: nam [57] & retro reſpiciens Abraham invenit victimam, quam innocens immolaret. Eo ferro mactavit arietem, quo filium percutere jam parabat. A filio ad agnum tranſtulit dextram ſemper lætatus & gaudens. Nec mutatus eſt vultus ejus, cum eſſet victima commutata. Cum tanta lætitia arietem obtulit, cum quanta obtulerat & filium: ubi enim fides fuit, non erat dolor. In illo ſacrificio ſolus Deus doluit, quia aliam victimam procuravit: nam Abraham cum filio ſic probatus a Deo eſt, ut non poſtulans, miſericordiam mereretur.

IV. Videamus, fratres dilectiſſimi, legis arcana: & intellectum altius proferamus. Abraham ſub lege non erat, ſed legem ſolus implevit; & qui nullo jure [58] legis tenebatur, omne jus divinum præcipue cuſtodivit: cujus immolatione ille quoque gauderet, qui ad victimam parabatur. Aries hærebat in [59] vepre, implicitus ſpinis, capite obligatus. Hic eſt, qui pro Iſaac immolatus eſt Deo. Hunc obtulit Abraham: hunc juſſus eſt immolare.

TRA-

ADNOTATIONES.

54 Sparaverius legendum putat: *O patris ſecura devotio!*

55 In editis & paucis Mſſ. *divina etenim*.

56 *Eam victimam* in Mſſ. Pomp. Zen. & Urb.

57 *Et* additum ex codice Pomp.

58 Notanda hæc duplicis juris diſtinctio *legis*, & *divini*. Jus *legis* vocatur jus ſcriptum, quod cum nondum datum fuiſſet, eo Abraham non tenebatur: jus autem *divinum* intelligitur lex naturalis, quatenus Deo præcipienti obedire præ omnibus jubet; & hanc potiſſimum Abraham cuſtodiſſe dicitur. Poſt *cuſtodivit* Mſ. Vat. *& cujus immolationis ille &c.* Immolatio porro heic active ſumitur, & Abrahæ actionem ac ſacrificium ſignificat; & hac ipſa patris virtute filius ipſe, qui ad victimam petebatur, gaviſus traditur.

59 Retinuimus Mſſ. Tol. Urb. & primæ editionis lectionem, quippe quæ cum Geneſeos teſtimonio magis congruit, ubi cap. 22. verſ. 13. aries *inter vepres* ab Abraham inventus traditur. Favet etiam lectio Mſ. Rem. ubi *verbe* pro *vepre* ſcribitur; niſi forte *verbes* ſint *verbenæ* ſpecies vepribus ſimilis; nam *verbena* non tam virgultum, quam ramos omnes univerſim ſignificat, ut videre potes apud Baſilium Fabrum in Theſauro antiquit. p. 5133. Sed *verbes* nullibi legere potuimus. Editio autem Ver. & aliquot item Mſſ. habent *eruo*, quæ eſt leguminis ſpecies, bovum præſertim paſtui commoda, ut Plinius lib. 58. cap. 55. & Columella lib. 6. cap. 3. tradidere: id quod in rem noſtram nihil confert.

1 In-

TRACTATUS XI.

De Abraham . II.

Initium deeſt .

I. NOn [1] enim [2] præcepto virginitas provocatur , ſed nec continentia relicta repellitur . Ad cujus fidem , cariſſimi , auctorem habemus ſanctum videlicet Abraham , qui filium quondam Iſaac habuit . Simplex quidem vocabulum , ſed multiplex pronunciatio . Hic namque , cariſſimi , deſperatus parentibus , ſed Deo promittente ſuſceptus , in tranſactæ ætatis & generantis genitalis [3] flore concipitur : non tam ex parentibus , quam divina [4] præceptione

ADNOTATIONES.

1 Inter omnes Zenonis tractatus nullus hoc corruptior, nullus emendatu difficilior inventus eſt ; quippe cui manuſcripti libri minimum ſuffragantur. Cum porro ſine auctoritate codicum in textum manus nobis haud inferendas præſtituerimus , niſi ubi & apertus ſit error , vel emendatio ſatis obvia videatur ; unum hoc reliquum eſt , ut indicemus in notis difficultates , & quæ opportuniora judicabuntur, ſuggeramus ; relinquentes aliis , qui vel feliciori utuntur ingenio , vel meliores aliquando codices ſortientur , genuinam lectionem Zenoni reddere , quæ in textum tute traducatur . Itaque primo ex particula *enim* acephalus videtur hic ſermo , ita ut de virginitatis laudibus non nulla præceſſerint . Immo de Mariæ virginitate Chriſtique ortu Auctorem quædam præfatum ſatis credibile eſt : unde miram Iſaac nativitatem ex parentibus ſenio confectis ad nativitatem Chriſti ex Virgine plane mirificam tamquam ad propoſitum ſibi argumentum n. 4. transfert .

2 Placuit *præcepto* ex Mſſ. Tol. & Pomp. ſcribere pro eo, quod in aliis *præcepta* legitur . Enimvero *præcepta* virginitas dici non potuit, cujus ſervandæ nullum umquam præceptum in veteri Teſtamento, immo nec in novo datum eſt , ex illo Paulli 1. Cor. 7. *De virginibus præceptum Domini non habeo* . Igitur *præcepto* nullo *provocata* virginitas potuit affirmari , quod ex lectione , quam ſecuti ſumus , commode intelligitur . At fortaſſis *præcepta* pro *ante capta* virginitas dicta eſt, & forte ſententia refertur ad Mariæ virginitatem (de qua in iis , quæ deſunt , forſan ſermo fuerat) quæ conjugali continentiæ prælata a Deo fuit , ita tamen ut licet Verbum ex Virgine naſci decreverit, continentiam nihilominus conjugalem , quam in Abraham & Sara remuneratus eſt , non repulerit . Paullo poſt ſcribere placuit *filium quondam* pro *filium quidem*, cum præſertim particula *quidem* mox repetatur . Similiter *ſignificatio* pro *pronunciatio* placeret ſcribere , ſi qui codices ſuffragarentur , aut vulgata ſcriptio non multum diſtaret .

3 *Flore* omnes Mſſ. & editi ; *fuore* mallet Sparaverius , neque enim credibile putat S. Antiſtitem voluiſſe effetam ætatem & ſicca genitalia floreſcentium prærogativa cenſere . Sed forte *florem* ſeni tribuit ex divino miraculo , quo Abraham licet ſenex filium , perinde ac juvenis in flore eſſet , genuit . Alii *languore* fortaſſe mallent, vel aliquid ſimile. At nihil ſine evidenti neceſſitate immutandum fuit. Subinde ſcripſimus *concipitur* pro *conſumitur* , ut ſententia poſtulat .

4 *Præceptione* in editis & Mſſ. At cum heic aperte ſpectetur *repromiſſio* illa a Paullo memorata ad Gal. 4. 23. ubi Iſaac ab Abraham ſuſceptus traditur *de libera* conjuge *per repromiſſionem* , quæ ſcilicet eidem Abrahæ a Deo facta fuit Gen. 17. 19. *promiſſione* pro *præceptione* ſcribendum videtur. At ſicut *præcipio* pro monere , docere , & indicare quandoque ſumitur ; ita forte & *præceptio* heic pro Dei promiſ-

Digitized by Google

ceptione meruit procreari, atque in ultimis vitæ curriculis Saræ uterum filius [5] aperuit primo vocabulo, cui jam aviæ reverentiam ſenectus verecunda detulerat. Sub hac igitur, cariſſimi, [6] deſperatione nativitatis & admiratione progenitus, in primis infantiæ rudimentis jubenti ac depoſcenti Deo innocens martyr offertur, immaculata hoſtia, nec victima [7] imparata: qui teſtis divini timoris ad fidem a Domino poſcitur, a parente perducitur: ſed hoſtia non ſanguinis, ſed ſalutis. Ad hanc igitur gloriam tardi partus ubertas, & fecunditas deſperata profertur.

II. Uxor Abrahæ fetus neſcia, cum viſceribus, frigente ſenio, nec ſperare ſobolem poſſet, nec portare confideret, matris ſuſcepit officia, quæ [8] uxoris jam munera neſciebat. Atque eo tempore partus profertur, quo calor genitalia jam relinquebat. Mira prorſus, cariſſimi, nec ſperanda ſæculis poſt futuris divinæ ordinationis

ADNOTATIONES.

promiſſione accipi potuit, quatenus per illam Abraham de futura prole præmonitus fuit, ipſique datum inſuper in ea præceptum, quo omnem maſculum circumcidendum Deus imperavit. Itaque hoc loco cum apertus error non ſit, nihil attigimus. Adde quod paullo infra *divinæ ordinationis propago* Iſaac appellatur, ubi *ordinatio* pro eo eſt, quod heic *præceptio* dicitur.

5 Legebatur *aperto primo vocabulo*. At hoc cum per ſe ſtare non poſſet, cum vox *filius* nullo verbo regeretur, primo cogitavimus legendum *aperire*, vel *aperuit matris vocabulo*; naſcente enim Iſaac, apertus eſt Saræ uterus, vocarique cœpit *mater*, *cui jam aviæ reverentiam ſenectus veneranda detulerat*. Similiter quidem nuor. a. hæc duo *mater & avia* opponuntur: *Cujus ætas aviam teſtaretur, matrem partus ornavit*. Sed libera nimium hæc emendatio viſa eſt. Itaque retento *primo vocabulo*, quod intelligi haud moleſte poteſt, quatenus Saræ uterus apertus eſt ex prima ipſius voce, quam in Iſaac gignendo pronuntiavit: *Riſum fecit mihi Dominus*; ſolam vocem *aperto* in *aperuit* immutandam cenſuimus, ut verbum eſſet, quod *filius* regeret. Paullo ante pro *ex intimis*, quod in Mſſ. & editis legebatur, correximus cum Sparaverio *in ultimis*. Inferius autem *reverentia* pro *reverentiam* Mſſ. Pomp. & Zen. perperam ſcribunt.

6 Erat in editis, & in Mſſ. item legitur *ſperationis nativitate*. Sparaverius apertum heic errorem aliquem ſubodoratus, *ſperata nativitate* mallet legere. At *deſperata* nativitate, vel melius *deſperatione nativitatis* ſcribendam cenſuimus, cum ſemper in iis, quæ Zeno ſubjicit, non *ſperata* ſed *deſperata* hæc proles, ac proinde nativitas ipſa prodatur: *Nec ſperare ſobolem poſſet*; & infra: *En deſperatione felicior putabatur*. Similiter *fecunditas deſperata* &c. Hinc non tam Sparaverii correctione, quam vulgata *ſperationis* ſcriptura exploſis (cum præſertim *ſperatio* Latine apud probatos Scriptores nobis hactenus invenire non licuerit) *deſperatione nativitatis* non nimis temere infertum judicabitur.

7 *Nec victima imparata* ſcripſimus pro eo, quod legebatur *nec victima imparatus*; id enim præter ſyntaxim conſtructionemque latinam Zenonianus etiam ſtilus poſtulare videtur, ut hinc *immaculata*, hinc *imparata* reſpondeant.

8 Legebatur in editis & aliquot Mſſ. *uxoria munera*: at magis adriſit lectio Mſſ. Baſilicæ Vaticanæ, Urb. & Pomp. Ex Zenoniano ſcribendi genere *uxoris munera* cum vocibus *matris officia* antecedenti commate poſitis concinunt. Sparaverius ſcribere mallet *muliebria omiſerat* pro *uxoria munera neſciebat*, cum *muliebria* Saræ deſiiſſe tradantur Geneſ. 18. 11. At ibidem v. 12. etiam traditur, Sara de concipiendo filio commonita dixiſſe: *Poſtquam conſenui, & Dominus meus vetulus eſt, voluptati operam dabo?* quæ ſatis indicant inter Abraham & Saram

jam-

nationis propago [9] formatur: ad principium ætas peracta revocatur: accingitur de ſterilitate ſecunditas, ut impleretur, quod ſcriptum eſt per Prophetam: [10] *Exſulta ſterilis, quæ non pariebas; erumpe & clama, quæ non parturis: quoniam multi filii deſertæ*.
Iſ. 54. 1.
Ecce enim, cariſſimi, in Sara attractis ætate nervis, & deficiente ſanguinis ſucco, areſcentibus venis, dura cum viſceribus cutis, deformis ac luridus pallor jam pene vultus perdit humanos, nec ullus in membris voluptati motus. Nihil in ſubſtantia reſederat corporis; ſed nihil tamen in utero negabatur infanti: & cujus ætas aviam teſtaretur, matrem partus ornavit, cum ſub incerto affectionis vocabulo [11] pietas nutaret, & cum filium proferret uterus, nepotem ſenectus optaret. Ita denique diſſenſione temporis & naturæ contra opinionem nato Angelus Iſaac nomen impoſuit; ut firmaret lætitia, quod ætatis imbecillitas deſperavit. Novus ſane parentum circa filium creſcit affectus: qui ex promiſſione certior, ex tarditate dulcior, ex deſperatione felicior putabatur. Unicus numero, & in amoris ſoliditate jam primus, totum maternæ pietatis occupaverat pectus: feſtinata educatione nutritus, Deo victimam, parentibus pium parricidium [12] præbiturus.

Rom. 4. 18. III. Ecce, cariſſimi, ut ait Apoſtolus, contra ſpem natum; Abraham ad aram filium immolaturus Domino auctore perducit: nec deeſt ad miniſterium gladius, ut pater eſſet pariter, & ſacerdos. Conſimilis filii quoque eſt ex divina voluntate ſecuritas: qui cum hoſtiam [13] non videret, cujus loco electus fuerat, requirebat. Sed traduntur teneræ adhuc vinculis manus: & ne quid minus ab hoſtia videretur, pedem ligatura diſtringit, ne incitata victima diſpliceret.

ADNOTATIONES.

jamdiu per ætatem intermiſſum conjugalem uſum, de quo Zeno locutos videtur, cum *uxoris jam munera* Saram neſcientem affirmat. Similiter tract. 7. hujus libri n. 2. *munus conjugale* eodem ſenſu accepit.

9 Sparaverit emendationem recepimus, quæ ſententiam nihil immutat, at ſolum concinniorem ac Zenonianam reddit: legebatur autem *formata*. Paullo ante *nec ſperanda* (pro *&* *ſperanda*) *ſæculis poſt futuris divinæ ordinationis propago* ſcribendum cenſuimus, cum in ſenili ætate *propago*, qualis Iſaac fuit, ſpem omnem excedat, & admiratio exoriatur ob rem, de qua ſpes nulla eſt, non autem ob rem, quam ſperare iterum liceat. *Divinæ ordinationis propago* vocatur Iſaac, qui, ut dicitur paullo ante, *divina præceptione meruit procreari*.

10 Mſſ. Vat. & Baſ. Vat. *exſultat ſterilis, quæ non pariebat*. *Pariebat* item habent codices Tol. & Zen. Porro Tolentinas *deſerunt te* pro *deſertæ*.

11 Mſ. Rem. *pietate nutare*, Vat. Urb. & Baſilicæ Vat. *pietatem nutare*.

12 Mſſ. Rem. & Urb. *placiturus*.

13 Mſ. Rem. *pervidet*. Edit. Veneta & Mſ. Pomp. *prævidet*: alii codices cum edit. Veronenſi *providet* Mſ. Baſilicæ Vat. excepto, in quo legitur *provideret*. At cum indicentur illa Gen. 22. 7. ubi Iſaac ſecurus, holocauſti victimam non videns, illam a Patre requirebat; ſcribendum credidimus *non videt*, ſeu potius *non videret*. Poſt pauca Mſſ. Rem. Urb. Zenon. Baſilicæ Vat. & edit. Ven. *electa* pro *electus*.

14 Mſſ.

ſpliceret. Ceſſet itaque heic, cariſſimi, impietatis abominanda ſuſpicio. Abraham Dominum filio, ſacerdotem prætulit patri; nec pium ſe credidit, niſi probaſſet fidelem. Denique, cariſſimi, intrepidus ad miniſterium immolationis [14] armatur; rimatur ad ictum vulneris ſecurus animus, ſed ſecurior manus; elatus [15] ad immolandum gladius libratur; nec puerum mors vicina contriſtat, ne trepidatio fidem prodat infirmam. Sub hac denique immolantis, [16] immolandique conſtantia abſolvi meruit, dum humanum ex ſe deponit timorem; & quantum ad fidem pertinet, pater promiſſa complevit, Dominus parricidium probata voluntate prohibuit.

IV. Ad hujus ergo perſonam Chriſti refertur [17] verecunda nativitas, ſed virginalis uteri aula ſecretior: divini ſermonis arte [18] formatum, in ſe tabeſcentis corporis vulva portavit. Sed [19] in cæleſti prôle, non ſemine progenitum, certiſſimum Dominum impia Judæorum exarſere conſilia: quem tacentem, tamquam obnoxium, & pro ipſorum tantummodo cæcitate mærentem, ut Iſaac non periturum ad aram, ita ad crucem Chriſtum ſubli-

ADNOTATIONES.

14 Mſſ. Tol. Baſilicæ Vat. & Pomp. *amatus*, *libratur*, quod poſtremum etiam in Mſſ. Urb. Zen. & edit. Ven.

15 Mſſ. Rem. & Vat. *ad immolatam gladias rimatur*. Mſſ. autem Baſilicæ Vat. Urb. Pomp. & Zenon. *ad immolandam gladius rimatur*. Ita in Tol. bis *libratur*, in Rem. & Vat. bis *rimatur*. Commode vulgatam lectionem retinuimus, ut primo loco ſcriberetur *rimatar*, ubi de animi inveſtigatione ſermo eſt; ſecundo autem loco, ubi de gladio fit ſermo, *libratur*, quod gladio magis convenit, legeretur. Solum in editis *in* pro *ad* ſcriptum erat.

16 Edit. Veneta *immolatique*, uti *immolatum* Mſſ. Rem. & Vat. paullo ante ſcripſere.

17 *Verecandam* accipi pro *veneraada* ex Valeſii adnotationibus in lib. 14. Ammiani Marcellini c. 6. probat Sparaverius, ubi tria ejuſdem Ammiani loca in eamdem ſententiam proferuntur. *Verecundia* ſane pro *revereatia* & *obſeqaio* legitur apud Liv. 1. 1. 3. & apud Plin. 7. 30.

18 *Formatum* pro *formata* edidimus ex Mſ. Baſilicæ Vaticanæ, ut ad Chriſti corpus referatur; ſecus enim quid *vulva corporis in ſe tabeſcentis portaverit*, non occurrit.

19 Recte Sparaverius antiquos libros deſideravit, quibus luxatiſſima & contaminatiſſima hujus tractatus loca reſtitueret. Nos heic, ubi mendum inſigne apparet, etſi pluribus, quam ille, codicibus uſi ſumus, iiſdemque ſatis antiquis, nihil tamen profecimus: id enim ſolum ex Mſſ. Rem. Tol. & Vat. haurire potuimus, ut *ſemiaa* pro *non ſemiae*, & *conſcieatia* pro *coaſilia* (quod pariter eſt in Mſſ. Baſilicæ Vat. & Urb.) legeremus: utrumque autem perperam, ut ex contextu liquet. Cod. Baſilicæ Vat. *ſemiaa* pro *noa ſemine*, ibique cum Mſſ. Vatic. & Tol. *cæleſti prole* ſine præpoſitione *ia*, ſed modico, vel nullo ſuffragio. Quid itaque? Ulcus monſtraſſe ſatis ſit: medicinam alii feliciores præbeant. Interim vero hic locus, ut ſenſum aliquem reddat, ſic conſtruendus videtur. *Sed impia coaſilia Judæorum exarſere in Dominum certiſſimum, progeaitum cæleſti prole*, ideſt virtute cæleſti, *noa ſemine*; *proles* enim pro virtute ipſa generativa vulgo acceptum ex Arnobio colligi poteſt lib. 7. Hic certe Auctoris ſenſus apparet; & forte ſcribere præſtaret: *Sed cæleſti prole, noa ſemiae progenitum, certiſſimum in Dominum impia &c.* vel *ia cæleſtem prolem, non ſemiae (aut e ſemina) progenitum, ſed certiſſimum &c.*

20 Erat

Digitized by Google

ſublimandum neſarii perduxerunt. Sed quia neſcit æternitas mori, [20] revixit Dominus poſt ſepulcrum, & ad Judæos remanſit ſola damnatæ voluntatis invidia, [21] quia Dominum nec agnoſcere voluerunt, & ſola crediderunt cogitatione puniri, [22] quem neſarium fuerat etiam tardius adorari. Ad cujus immanis auſi ſævitiam metuenda elementorum ſorma mutatur, & Dei injuriam prius prodit natura, quam intelligat populus Judæorum. Ab auctore itaque cœpit furoris horror. Accingitur turba ſeralis, & ad inviſibilem ſuſpenſum gladiorum mucro [24] convertitur. Nec inde, ut dixi, ſceleris ſui [25] crudelitas fructum ſortita eſt: quia ſicut in Iſaac aliud offertur, & aliud immolatur; ita & in paſſione Chriſti, quod per Adam deliquerat, per Chriſtum liberatur.

TRA-

ADNOTATIONES.

20 Erat in editis, *aut Dominus poſt ſepulcrum*. Idem & in Mſſ. excepto Baſilicæ Vat. qui vocem *Dominus* prætermittit. Heic ſubaudit Sparaverius *neſcit mori*, quibus indicetur, Chriſtum neque ut Deum æternum, neque ut hominem Deo unitum, qui ut moreretur quidem natus eſt, potuiſſe ita opprimi a morte, ut diu poſt ſepulcrum mortuus jaceret: unde mortis victor & immortalis tertia die in vitam rediit. At ſuſpenſæ adhuc particulæ *ſed quia*, quibus ut reſpondens verbum aliquod ſubjiceretur, pro *aut* ſcripſimus *revixit*, quod & res ipſa ſenſuſque poſtulant, & Zenonis ſententiam exprimit, ac probe perficit. *Ad* ſeu *apud Judæos* porro *remanſiſſe* dicitur *ſola damnatæ voluntatis invidia*, propterea quod rei ſunt ejus perfidæ voluntatis, qua illi, licet incaſſum, invidiæ cauſſa æternam mortem inferre conati ſunt, nec ex ejuſd. reſurrectione ſaltem, quidpiam profecere.

21 Mſ. Vat. *qui Dominum*. Paullo poſt pro *cogitatione* ſcribendum videtur *crucifixione*; neque enim *ſola cogitatione*, ſed *crucifixione* Chriſtum puniendum Judæi crediderunt: niſi *ſola cogitatione* Auctor dixit pro *ſola opinione*, quod Chriſtus non re, nec probationibus, quas nullas Judæi apud Pilatum convincentes attulere, ſed ex ſola ipſorum mente reus eſſet, ac per crucifixionem jure punitus crederetur juxta illud Iſaiæ 53. 4. *Putavimus eum quaſi leproſum & percuſſum a Deo & humiliatum*.

22 Mſ. Rem. *quia neſarium fuerat*: cui ſimilis eſt lectio cod. Baſilicæ Vat. in quo pro *quia* littera *q* interſecta ſcripta fuit: *quia* item legitur in codice Urbinate. Pro *quia* unius litteræ mutatione ſcribendum *quem* ſenſus ſuaſit. In Mſſ. Tol. & Vat. *qui*, in aliis Mſſ. & editis *cum neſarium fuerit*. Dein *adorare* pro *adorari* emendavimus, niſi ſuſpicio eſſet, Zenonem *adorari* paſſive voluiſſe ſcribere, ut *τῷ puniri* contraponeret.

23 Judam intelligit Sparaverius, quem quidem *ducem eorum qui comprehenderunt Jeſum* Acta Apoſtolorum appellant c. 1. v. 16. Mſſ. Tolent. & Baſilicæ Vat. habent: *Ad Auctorem*, quæ lectio forte eſt melior, ſi quidem referatur ad Chriſtum, & aliqua in ſequentibus mutentur, quibus contra Chriſtum Judæos furorem exercuiſſe explicetur. Huc quidem pertinent quæ ſubjiciuntur: *Accingitur turba feralis* &c. quæ alias extra locum eſſent poſita. De Juda autem nulla heic mentio eſſe poteſt, cum ea deſcribantur, quæ crucifixionem Chriſti mox conſecuta ſunt; Judas vero jam diu laqueo ſuſpenſus obiiſſet. Forte cum naturæ ſigna Domini crucifixionem comitantia antecedenti periodo Zeno innuerit: *Ab Auctore lucis cœpit* &c. ſcribendum eſt, ut primum præcipuumque ſignum Solis, qui *auctor* eſt *lucis*, obſcurati ſignificetur. At codicibus nihil ſuffragantibus, corruptum, informem, mutilumve locum indicaſſe ſatis ſit.

24 Legebatur *connectitur*. Emendationem probabit ſententia. *Inviſibilis* autem *ſuſpenſus*, ſcilicet a cruce, dicitur Chriſtus, quod Judæis divinitas ejuſdem eſſet inviſibilis, quippe quam in eo haud eſſe credebant. Pro *gladiorum* legendum videtur *labiorum*, quippe non gladiis, ſed lingua uſi ſunt Judæi, ut Chriſtum cruci jam affixum ferirent.

25 Mſ. Rem. *credulitas*.

1 *Juſtitiam*

TRACTATUS XII.

De Abraham. III.

I. ABraham, ut pater eſſet multarum gentium, hic [1] juſtitiam non didicit, ſed [2] genuit. Non illum acceſſus infecerat urbium. [3] Non habuit legem, cujus converſatio lex fuit. Audit imperatum ſibi a Deo exſilium, ut cognationem ſuam ſimul dimiſiſſet, & terram. Et tunc Abraham reſpiciens oculis vidit tres; cucurrit, adorat proſtratus in faciem, offert hoſtiam. *Refrigerate vos*, inquit, *ſub iſta arbore magna*. Similaginem conſpargit, vitulum laniat. Poſt hæc promittitur ei de legitimo matrimonio filius de fide, non de ætate. [4] Concipit Sara: portat ſine labore uteri ſarcinam, quæ inambulare non poterat: tunc diſcit mater eſſe, cum deſinit. Marcidæ mammæ lactis ubertatem oſtendunt, & de jejuna ætate puer robuſtior ſaginatur. Nihil difficile eſt fidei, quæ tantum habet, quantum credit. *Gen. 18. 4.*

II. Igitur Iſaac unicus filius, ſpes populorum & gentium, origo tot [5] regum, cari genitoris amplexibus inhærebat. Strinxerat in ſe patris pietatem, quod unicus, quod ſero, quod promiſſus, quod ſola unica ſpes totius præteritæ ſterilitatis damna ſarciret. Inventa eſt

ADNOTATIONES.

1 *Juſtitiam* heic Auctor appellat fidem, *quæ*, ut ſimiliter ait tract. 1. lib. 1. n. 3. *credere non didicit, ſed præſumſit*; quæque ab Apoſtolu ad Rom. 4. *juſtitia fidei* vocatur, propterea quod, ut idem ait, *reputata eſt Abrahæ fides ad juſtitiam*: ubi notat Ambroſius lib. 1. de Abraham cap. 3. num. 21. *Ideo reputatum eſt illi ad juſtitiam, quia rationem non quæſivit, ſed promtiſſima fide credidit*: & S. Zeno tract. 2. lib. 1. num. 2. *Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt illi ad juſtitiam; qui ideo juſtus, quia fidelis; juſtus enim ex fide vivit; ideo fidelis, quia credidit Deo.*

2 Juſtitiam, ſeu fidem *genuiſſe* Abraham dicitur, ſive quod ipſe ob fidem ejuſmodi exſtitit (ut loco laudato ait Paullus) *pater omnium credentium*; quippe qui fidem primus concepit, quæ ex ipſo in omnes credentes derivata quodam modo eſt; unde ſub finem hujus tractatus: *Per fidem filii Abrahæ facti ſumus* (qua ſuper re videre potes adnot. 34. in tract. 1. lib. 1.) ſive potius in eam ſententiam, qua Auctor fidem *non commodari ab alio*, qui doceat, ſed *ex voluntate naſci* prodidit eodem tract. 1. lib. 1. num. 1. & ſignificaretur Abraham *non didiciſſe* ab hominibus per rationes fidem, ſed *genuiſſe* illam ex ſua voluntate, qua divinæ auctoritati ſine argumentis ceſſit. Huc ſane ſpectat ea, quam in eodem Patriarcha *credulitatem* S. Epiſcopus ſæpe commendat. Vide adnot. 6. in laudatum tractatum.

3 *Non habuit legem* ſupplevimus e Mſſ. Porro *converſatio ejus*, qui *non habuit legem*, lex fuiſſe dicitur, idcirco quod ſine ſcripta lege, quam nullam habuit, ipſe ſibi (ut ex *converſatione*, ſeu vitæ conſuetudine & moribus ejus liquet) lex fuit, ut de Gentibus Paullus loquitur.

4 Mſſ. Pomp. Tol. Zen. *concepit*: & poſtea pro *inambulare*, quod Mſſ. Pomp. Tol. & Zen. habent, editi *jam ambulare*. Dein *uteri ſarcinam* Arnobius lib. 3. pag. 106. *inteſtinum pondus* ſimiliter vocat.

5 Scripſimus *regum* pro *rerum*, quod ex Iſaac plures reges originem duxerint: id enim ſententiæ magis congruit.

6 *Præ-*

eſt cauſſa, ubi Abrahæ fides tentatione fortior militaret. Cariſſimi membra, quæ oſculis premere conſueverat, armatus gladio jubetur occidere. Quid faceret pietas? Præceptum differri non poteſt. [6] Præſtiteras mater, cum ſterilis eſſes; ad gladium naſcitur puer. Talem caſum nemo doluit, niſi, quæ genuerat, mater. Nemo [7] plangit vivas exſequias, & innocentis hominis obſequium nemo ante fletibus rigat; ne pater dubitaſſe videretur, ſi fleſſet. Devotus ſic [8] ſtricto vultu puerum ducit ad aram: exprimit gladium [9] medium, pectus fidei militabat: non palleſcit vultus, non contremuit manus. Quærit puer, ubi ſit victima: [10] quæ mox, ita ne percuteretur tenera ætas, offendit; quo nec pater ferire poſſet, quia nec Dominus humanum ſanguinem poſtularet. Religioſus carnifex ſtringit gladium. Patris erat, quod levavit: Dei fuit, quod pepercit. Nec qui feriebatur, timuit: nec qui feriebat, expavit. Sacrificium Domini non dimittitur, ſed mutatur. Melius

ſer-

ADNOTATIONES.

6 *Præſtiteras*, ideſt meliori conditione utebaris, & præſtantiori in ſtatu eras; quibus ſimile eſt illud Ciceronis ad Attic. 14. 9. *Mori millies præſtat, quam hæc pati*.

7 Hæc ſpectant planctus, qui exſequiarum pompam de more comitantes, tamquam pium vivorum erga defunctos *obſequium* habebantur; cujus moris imaginem, ne longius abeas, deſcriptam iuvenies lib. 1. tract. 5. num. 4. & tract. 16. num. 6. Exſequias autem *vivas* Zeno appellat, quæ Iſaac vivum tamquam hominem morti addictum comitari debebant ad ſupplicium. Paullo poſt præpoſitio *ante* in Mſ. Tol. deſideratur.

8 *Sicco*, vel *ſoluto vultu* Sparaverio magis placeret; & recte quidem. Melius forte *ſiccato*. At *ſic ſtricto*, ſeu potius *diſtricto vultu* pro *ſevero*, *non ſoluto*, vel *intrepido* ſcriptum videtur, ut exprimatur, quod additur paullo poſt: *Non palleſcit vultus*. Mox legebatur, *reprimit gladium*. At *reprimit* cum renitentis ſit, in Abraham non cadit; ac idcirco exigua mutatione correximus *exprimit*; nam *exprimo* pro *attollo* & *elevo* uſurpatum invenies apud Cæſarem lib. 7. de Bello Gallico cap. 22. *Noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat &c.* Vide etiam Vitruvium lib. 8. cap. 7.

9 Superiori in libro tract. 6. num. 5. de eodem hoc ſacrificio Abrahæ cum eſſet ſermo, *medius*, ait Zeno, *ſtupet gladius nullo impedimento ſuſpenſus*: ubi *medius* dicitur, inter patrem & filium medius.

10 Edit. Ver. in margine notat *quem*, quæ lectio, nullo licet codice ſuffulta, idcirco poſita fuit, quód incerta haberetur hujus loci ſententia ſecundum vulgatam ſcripturam, quæ item in Mſſ. effertur ſic: *quæ mox ita ne percuteret, tenera ætas oſtendit*. Sed placeret quidem emendatio *quem*, ſi hoc uno ſanaretur locus, & *tenera ætas*, ideſt Iſaac, is vere fuiſſet, qui victimam oſtendit. Sed & filius, ut ipſe Auctor innuit tractatu ſuperiori, hanc victimam non vidit, & eam nemine monſtrante, Deoque ſolo ita diſponente Abrahæ offendit in oculos, uti teſtatur liber Geneſeos cap. 22. verſ. 13. Itaque cum ad ſanandum locum alia correctio neceſſaria ſit, placuit retento *quæ* alias duas voces Sparaverio duce leviſſima mutatione corrigere, eaſque nullo licet codice probatas textui inſeruimus, quod ſecus hiſtoriæ veritas non conſtet. Itaque ſenſus eſt: *quæ* victima *mox offendit*, ſeu occurrit Abrahæ, *ne ætas tenera*, ideſt Iſaac, *ita percuteretur*. Difficultatem faceſſunt Sparaverio etiam quæ ſequuntur: *quod nec pater ferire poſſet, quia nec Dominus* &c. in quibus *quo* pro *quod* ſcribendum pariter duxit, ut ſententia ſit, *offendiſſe* ſponte victimam, *quo*, ſeu *ut* Abraham *nec pater*, ideſt ſine parricidio, *ferire poſſet*. Sed nimis dura interpretatio. Retinuimus *quo*; & *poſſet* pro *liceret* ſignificat, ideo patri non licuiſſe ferire, *quia nec Dominus &c.*

11 Mſſ.

ſervavit filium, dum non pepercit: ſola enim fides [11] deambulat inter gladios tuta, inter eſurientes feras amica, in ignibus frigida, [12] ſola fides præferenda. Hac [13] nos, qui per fidem filii Abrahæ facti ſumus, in ipſius gremium pervenire credamus.

ADNOTATIONES.

11 Mſſ. Pomp. & Zen. *deambulabat*.

12 Poſt voces *ſola fides præferenda* editores Veronenſes inſeruerunt *operibus ornata, qualis fuit Abrahæ*: de qua additione ſatis diximus diſſert. 2. cap. 6.

13 Mſſ. Rem. Vat. Urb. *nobis*, male. Edit. Ven. *nos* hoc loco ſcribit, ut in aliis codicibus legitur, & *nos* iterum ponit ante vocem *credamus*, ut in Mſſ. Tol. Vat. & Urb.

TRACTATUS XIII.

De Somnio Jacob.

I. Vere, fratres cariſſimi, cor ejus non dormit, qui, hujus
ſomnium ſecretaque cognoſcit: prophetia etenim ſemper *Gen.* 28.
figuris variantibus loquitur; ſed res una in omnibus invenitur.
Igitur Jacob habet imaginem Chriſti; ſed & lapis ipſe, quem
ad caput ſuum poſuiſſe cognoſcitur: quoniam caput viri Chri- *Act.* 4. 11.
ſtus, [2] qui aliquotiens lapis eſt nuncupatus. Scala autem duo teſta- *Epheſ.* 2. 20.
menta ſignificat, quæ & evangelicis intexta præceptis, credentes
homines voluntatemque Dei facientes quaſi per quoſdam obſer-
vantiæ gradus in cælum levare [3] conſueverunt. Hanc in Apocaly- *Apoc.* 1. 16.
pſi Joannes bis acutum gladium cum uno [4] capulo nuncupavit,
quem ex ore Domini prodire [5] deſcripſit. Gladius enim Spiritus
ſanctus eſt, unum capulum habens, ideſt unam ſubſtantiam, vir-
tutem, deitatem, majeſtatem voluntatemque Patris & Filii; [6] con-

teſtans

ADNOTATIONES.

1 *Hujus* ideſt Jacob: unde palam eſt, vel præceſſiſſe lectionem ejus capitis Geneſeos, ubi Jacob ſomnium deſcribitur, vel ſermonem eſſe acephalum, ita ut aliqua Jacob mentio præceſſerit. Primum tamen magis placet, cum ſatis æquum exordium huic tractatui præfixum appareat.

2 Sic ex Mſ. Pomp. quod magis arridet, quam *quia*, quod alibi legitur.

3 Mſſ. Rem. & Pomp. *conſuerunt*. Similiter Propertius lib. 1. eleg. 7. *conſuemus* pro *conſuevimus* ſcripſit. Pronomen vero *hanc*, quod ſequitur, *ſcalam* ante aliquanto memoratam innuit.

4 Edit. Ven. *capsulo*; ceteræ *capulo*; Mſſ. autem *capitulo*, quod retinuiſſemus, ſi quo exemplo probari potuiſſet in eamdem, qua *capulum*, ſignificationem uſurpatum fuiſſe. Heic autem *capulum*, ideſt manubrium, gladii ſignificari, apertiſſimum eſt. *Capitulum* vero idem ſignificare nullibi alias invenimus. Itaque *capulo* reliquimus, uti inferius quoque *capulum* retinuimus cum editis, ubi Mſſ. habent *capitulum*: & amanuenſi antiquo, ex quo alii profecerint, tribuendum credimus, quod cum vocem *capulo* & *capulum* per abbreviationem ſcriptam putaret, *capitulo* & *capitulum* expreſſerit.

5 Ex pleriſque Mſſ. *deſcripſit*: editi *deſcribit*.

6 Mſ. Rem. *conteſtantes*: placet autem *conteſtans*, cum referatur ad gladium,

qui

teſtans duas acies, ideſt duo teſtamenta gerens; quorum regalibus monitis & creduli devotique ſervantur, & increduli deſertoreſque puniuntur. Hanc Iſaias in modum forcipis vidit: [7] quibus ad conflanda labia inquinata ab uno de Seraphim ex ara Dei ſublatum carbonem vaticinando perhibuit. Etenim labia inquinata duos populos Judæorum Gentiumque debemus accipere: qui cum eſſent anterioris vitæ facinoribus inquinati; unus Chriſtum blaſphemando atque perſequendo, alius deos adſerendo, atque abominanda figmenta colendo, tactu carbonis in unum populum per confeſſionem nominis Chriſti noſcuntur eſſe conflati. Etenim conflatio & puritatem [8] deſignat, & unitatem: carbo enim verbum Dei eſt, ara lex, forceps duo teſtamenta, quæ credentes tenent, non credentes incidunt.

Iſ. 6. 6.

II. Sed & David hunc calamum nuncupavit dicens: *Lingua mea calamus ſcribæ velociter ſcribentis.* Calamus fiſſus eſt, fratres, duoſque vertices gerit in unius acuminis tenuitate digeſtos, unam litteram utroque conficiens: cui ſi unum adimas, alterius inanis eſt uſus. Unde recte teſtamenta ſunt duo, quæ ſimiliter duobus capitibus unam litteram fingunt, ideſt ſacræ legis duobus edictis unum Chriſtum Dei Filium ſpiritali temperamento conſcribunt. [9] Quæ ſine ſe utilia eſſe non poſſunt: quia veteri ſicut novum præſtat fidem, ita novo vetus perhibet teſtimonium: ſicut ſcriptum eſt: *Semel locutus eſt Dominus: & hæc duo audivimus.* Sed & Dominus ipſe in Evangelio hanc exprimit rationem, dicens ad Petrum: *Mitte hamum in mare: & piſcem, qui primus adſcenderit, tolle, & aperto ore ejus* [10] *invenies duos denarios, da pro me & te.*

Pſ. 44. 2.
Pſ. 61. 12.
Matth. 17. 23.

ADNOTATIONES.

qui medio capulo duas acies conteſtatur, ſeu ad teſtimonium de Chriſto dicendum una adducit.

7 *Quibus* ad quid refertur? Forte ſubauditur, vel plane ſupplendum, *vidit cum duobus cultris, quibus* &c. unde ſub tractatus finem *forſen*, ait, *in duos producitur cultros.*

8 Mſſ. Rem. Tol. Vat. & edit. Ven. *deſignabat.*

9 *Quæ ſine ſe*, ideſt quorum teſtamentorum unum ſine altero utile eſſe non poteſt.

10 In Vulgata ex Græco habetur, *invenies ſtaterem:* ſtater autem dicitur, *qui duo didrachmata habet*, ut explicat Hieronymus in hunc locum pag. 736. tom. 7. edit. Veron. Et ſane *didrachma* a ſingulis ſolvendum erat, ut liquet ex eodem Matthæi capite 17. verſ. 23. unde recte ſtater duo didrachmata continens inveniendus erat, ut tum pro Chriſto, tum pro Petro ſolutio fieret. Verum didrachma quodlibet duobus denariis æſtimabatur, ſtater autem quatuor, ut colligitur ex Commentario Hilarii in hunc Matthæi locum num. 12. & 13. & hac ratione ſtater, qui duobus didrachmatis, ſeu quatuor drachmatis pendebatur, quatuor denariis computari debuit. Quid itaque S. Zeno ſtaterem in Græca Scriptura hoc Matthæi loco expreſſum *duos denarios*, & non potius *quatuor*, vel (ſi allegoriæ duplicis numeri inſiſtere placuit) *duo didrachmata* reddidit? Si hoc Evangeliſtæ teſtimonium de tributo Cæſari ſolvendo accipiendum eſſet, ut plures quidem interpretes cenſuerunt; cum ſinguli tantum denarii ſolverentur a ſingulis, ut notavit Grotius in cap. 22. Matth. verſ. 19. (unde cum de Cæſariani tributi ſermo eſt, ſemper in Evangelio unius *denarii* fit

men-

& te. Piſcem primum a mortuis adſcendentem Chriſtum debemus accipere: cujus ex ore duo denarii, ideſt duo teſtamenta prolata ſunt, quæ ſaluti cum Domini gloria, & Petri felicitate, utpote ſuper quem ædificavit Eccleſiam, duobus populis profecerunt. Mare autem mundum ſignificaſſe, non dubium eſt. Hamum vero prædicationem, quia ſicut hamus miſſus in mare mortem piſcis oſtendit; ita evangelica prædicatio miſſa per mundum, mortem Domini adventumque teſtatur: ſicut ad Corinthios ſcriptum eſt: [11] *Annunciabitis mortem Domini, donec veniat*. Aperies os piſcis, 1. *Cor.* 11.
hoc eſt [12] ſacramentum: vel, quæ in proverbiis locutus ſum, non intelligentibus explanabis. Denique hoc alibi manifeſtius ad omnes diſci-

ADNOTATIONES.

mentio) jam probe S. Zeno *duos denarios* potuiſſet ſcribere, ut tributum pro Chriſto & Petro ſolvendum ſignificaret. At hoc Matthæi teſtimonium loqui, non de cenſu Romanis dando, ſed de tributo in ſanctuarium conferendo, quod præceptum fuerat Exod. 30. verſ. 12. & 2. Paral. 24. verſ. 5. plures jam eruditorum demonſtrarunt. Porro illud tributum templo pendendum in Hebræo *dimidium ſicli* vocatur: ſiclus autem idem ac *ſtater* habetur; unde vulgatus Interpres pro eo, quod Hebraice ſiclus dicitur, modo ſiclum, modo ſtaterem promiſcue reddidit: & ſimiliter Symmachus Joſ. 7. 21. *ſtater* στατὴρ Græce ſcripſit pro Hebræo שֶׁקֶל *ſiclus*, & Aquila item plerumque, ut ex Exaplis videre licet, quemadmodum & verſiones Syriaca atque Arabica: unde S. Hieronymus lib. 1. in cap. 4. Ezech. ſiclum non tam ſtaterem eſſe affirmat, ſed perinde ac ſtaterem drachmas, ſeu denarios quatuor continere pronuntiat. *Siclus autem, ideſt ſtater, habet drachmas quatuor*. Inter hæc unus Sedulii locus ad præſentem Zenonis interpretationem videtur accedere: ille enim lib. 3. verſ. 326. idem Matthæi teſtimonium expoſiturus, pro ſtatere *didrachma* unicum poſuit, hoc eſt *denarios duos*:

Hamum ferre jubet, gerulum didrachmatis aurei;

ac proinde interpretationem Zenonianæ prorſus ſimilem ſecutus videtur. Obſervamus autem LXX. Interpretes pluribus in locis veteris Teſtamenti *didrachmum* pro *ſiclo* reddidiſſe, & *dimidium didrachmi*, vel *drachmam* pro *ſicli dimidio*. Vide Gen. cap. 24. verſ. 22. cap. 23. verſ. 15. Exod. cap. 30. v. 13. Joſ. c. 7. v. 21. &c. Hunc igitur LXX. Interpretum auctoritatem Sedulius ac Zeno ſecuti videri poſſunt, cum pro *ſtatere*, qui ſiclo æſtimatur, *didrachma*, vel *duos denarios* poſuerunt. Hujus interpretationis defendendæ rationem inquirere, videreque num LXX. Interpretes, & cum his Sedulius ſtaterem *aureum* ſpectarint, qui *duabus drachmis* Atticis æſtimabatur, Polluce teſte lib. 4. cap. 34. num. 173. cum præſertim tributum templi a Judæis auro pendi ſolitum tradat Cicero pro Flacco; hæc inquam quærere, noſtrum non eſt. Si vero illos ab errore defendere non liceat; quippe quod nulla ratione neque ſiclum, neque ſtaterem ad *didrachma* revocari queat: Zenonem tamen non *duas drachmas*, ſed *duos denarios* reddentem, vindicare adhuc ſatis poſſumus, cum *duo denarii* accipi ab eodem potuerint, non ſtricte pro duobus drachmis, ſed late pro duobus didrachmis: *denarius* enim pro quovis nummorum genere apud alios Scriptores non raro ſumitur. Porro in Matthæi textu ex Auctoris interpretatione pro *& te* Mſſ. Pompejanus & Vaticanus habent *& pro te*. Paullo ante, illa verba *tolle &* in Mſſ. Pomp. Tol. & Zen. deſiderantur.

11 Mſſ. Pomp. Vat. & edit. Ven. *annuntiatis*.

12 Heic quoque, ut alibi monuimus, *ſacramentum* pro *myſterium* ſumitur, nimirum pro re, quæ myſticam interpretationem habet; unde Chriſti præceptum de aperiendo piſcis ore tamquam *ſacramentum*, ſeu figura myſtica prædicationis apoſtolicæ accipitur, qua *non intelligentibus explananda erant*, *quæ* Chriſtus *in proverbiis locutus fuerat*.

Matth. 28. 19, 20. diſcipulos ait : *Ite ergo, & docete omnes gentes,* [13] *intingentes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus ſancti, docentes eos ſervare omnia, quæcumque præcepi vobis.* Dabis autem pro me & pro te, hoc eſt meam prædicabis crucem, ſed & tu crucis tuæ ſimiliter dignitate gaudebis.

III. Igitur hæc ſcala cujus eſſet materiæ, in qua Dominus incumbebat, ex David dicto cognoſcimus, qui ait : (Pſ. 22. 4.) *Virga tua & baculus tuus ipſa me conſolata ſunt.* Virga & baculus duo ſunt utique teſtamenta, quæ ideo materiæ ligni ſunt comparata, ſive quod in [14] ejus uſu, & perpetuo, & totius maneat teſtatoris voluntas inſcripta, ſeu quod quaſi ex tranſverſo in unam fidem concurrentia crucifigi [15] habuiſſe Dei filium nuntiabant : quem confirmant in ſcala rectiſſime poſitum, quia hiſtoria totius Scripturæ & propter ipſum & auctorem per ipſum impleta eſt. Denique ſic ad diſcipulos ait : (Matth. 13. 52.) *Omnis ſcriba doctus de regno cælorum ſimilis eſt* [16] *patrifamilias proferenti de theſauris ſuis nova & vetera.* Scriba, fratres, eſt prædicator : paterfamilias Chriſtus : theſauri ejus [17] indeminutæ deitatis paterna ſubſtantia paternaque voluntas : nova & vetera duo teſtamenta, quæ videtis recte eadem ſine ambiguitate a Domino heic quoque duorum denariorum eſſe figura veſtita, hac videlicet ratione, quia in theſauris ſuis duos denarios intelligi voluit novitate & vetuſtate duo teſtamenta. (Luc. 10. 35.) Hos duos denarios a Samaritano ſtabulario pro eo, qui a latronibus [18] aggreſſuram paſſus fuerat, Dominus datos eſſe commemorat, quæ parabola ſublata dubitatione ſcalæ ſacramentum ſpiritaliter intuentibus patefecit : homo enim aggreſſuram paſſus, Adam eſſe cognoſcitur, latrones diabolus, Eva concupiſcentia, Samaritanus Dominus, cui Judæi dicebant : (Jo. 8. 48.) *Hic Samaritanus eſt, & dæmonium habet.* Stabularius doctor eſt legis, qui acceptis duobus denariis, ideſt duorum [19] teſtamentorum ſalutaribus monitis, aggreſſuram

ADNOTATIONES.

13 *Tingere* pro *baptizare* veteres Patres præſertim Africani ſæpius dixerunt.

14 *Ligneæ teſtamentorum tabulæ* memorantur item ab Ulpiano lib. 37. D. tit. 11. *de bonor. poſſeſſ. ſecundum tabulas* L. 1. & idem eſſe videntur ac *ceratæ tabulæ* alibi celebres : inſcribebantur enim fere teſtamenta in cera, qua tabulæ ligneæ circumveſtiebantur, ut per illam ſtilus in ſcribendo faciles ſulcos duceret.

15 Legeremus *debuiſſe*. Num *habuiſſe* pro *debuiſſe* aliquando dictum fuit ? Similiter quidem tract. ſeq. n. 13. Mſ. Rem. *habere* pro *debere*. at nullum præterea apud veteres ejuſmodi exemplum reperire hactenus licuit. *Nuntiabant* pro *nuntiabat* correximus ex Mſſ. Pomp. Vat. Sp. *Confirmant* pro *confirmat* emendare ſententia juſſit.

16 Mſ. Pomp. *patris familias*.

17 Mſ. Rem. *indeptæ* ſcribit in textu; in margine autem antiqua manu, *indept. adept. conſecut.* quæ marginalis notatio in editionis Venetæ textum migravit ſic : *indeminutæ deitatis, indeptus, adeptus, conſecutus paterna ſubſtantia* &c.

18 *Aggreſſuram* iterum tract. 16. lib. 1. Vide adnot. 19.

19 Mſſ. Rem. Tol. Zen. & Pomp. cum edit. Ven. *ſacramentorum*; ſed male : nam

ram hominem paſſum latrocinio diaboli angelorumque ejus & hujus mundi, in ſtabulo, ideſt in Eccleſia, quo pecora divina ſuccedunt, venerabili ſacramento ſuſceptum, quotidianis prædicationum medicaminibus curat.

IV. Quod autem ait Angelos adſcendentes & deſcendentes, [20] aliqui putant adſcendentes eſſe angelos lucis, deſcendentes vero angelos tenebrarum. Sed hoc ſatis abſurdum eſſe & inconveniens, fratres cariſſimi, adverto; quia neque refugæ [21] deſcendunt, qui poſt peccatum in cælum numquam recepti noſcuntur, neque lucis adſcendunt, quia numquam in terris, ſed ſemper in cælo manſerunt. Unde angelos puto
recte homines appellatos, quibus Dominus ſanctum per Spiritum di- Pſ. 81. 6. 7.
cit: *Ego dixi, Dii eſtis, & filii excelſi omnes; vos autem ſicut homines
moriemini*. Sed & de Joanne Baptiſta ſic dictum eſſe meminimus: *Ec-* Malac. 3. 1.
ce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam. Luc. 7. 27.
Ergo manifeſtum eſt, prophetiæ more angelos homines juſtos & Marc. 1. 2. Matth. 11.
injuſtos generaliter dictos. Sed adſcendentes & deſcendentes qui ſint, 10.
in exemplis agnoſcimus. Deſcendentes ſunt, qui ſæculo renuntiantes, rurſus revertuntur ad ſæculum, de quibus Dominus ait: *Nemo* Luc. 9. 62.
retro attendens, & [22] *ſuperponens manum ſuam ſuper aratrum, aptus
eſt regno Dei*. Et iterum: *Mementote uxoris Lot*. Sed & Apoſtolus Luc. 17. 32.
ſic: *Quemadmodum revertimini rurſus ad ea, quæ infirma & egena* Gal. 4. 9.
ſunt elementa? Adſcendentes vero ſunt juſti, qui probis moribus per gradus divinorum obſervantiæ præceptorum quotidie ſpiritalis itineris gloria feruntur in cælum, quos Apoſtolus Paullus exhorta-
tur & monſtrat dicens: *Si conſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum* Coloſſ. 3. 1.
ſunt quærite, ubi Chriſtus eſt ad dexteram Dei ſedens: Poſſumus & ſic, fratres, intelligere, hoc de miniſtris & de angelis dictum, quos Domino, cum eſſet in terris, feciſſe invenimus officium,
ipſo dicente: [23] *Amen amen dico vobis, videbitis cælum apertum,* Jo. 1. 51.
& angelos Dei adſcendentes & deſcendentes ſuper filium hominis:
ſicut & factum eſt, Evangeliſta dicente: *Tunc reliquit eum diabo-* Matth. 4. 11.
lus, & ecce angeli acceſſerunt, & miniſtrabant ei. Unde dubium non eſt, unum eſſe iter aerei culminis angelis lucis, & hominibus juſtis.

V. Hæc igitur omnia [24] combinata unius fructus rediguntur in ſum-

ADNOTATIONES.

nam ſemper in ſuperioribus ſymbolis binarius numerus *duo teſtamenta* ſignificaſſe traditur, & præterea *ſalutaria monita* in duobus teſtamentis veteri ac novo apertiſſime continentur.

20 Singulare hocce teſtimonium eſt, quod interpretationem antiqui ignoti auctoris, cujus, quod ſciamus, aliunde non liquet, ad nos tranſmiſit, ac idcirco præcipue notandum viſum fuit.

21 Mſſ. Pomp. Zen. & Sp. *adſcendunt*: & inferius pro *adſcendunt* iidem codices ſcribunt *deſcendunt* contrario plane ſenſu.

22 Editi *ſupponens*: emendationem Mſſ. ſuggeſſerunt.

23 Mſſ. Pomp. Zen. Sp. unicum *amen* præferunt.

24 *Combinata*, ideſt ſimul juncta, ut Gloſſæ Græco-latinæ explicant. Hæc vox apud Diomedem, & *combinans* apud Sidonium Apollinarem lib. 9. ep. 8. invenire licet.

25 Ca-

ſummam, quoniam univerſa quamvis gemina eſſe noſcantur, tamen una de radice funduntur. Teſtamenta ſunt duo, ſed teſtator eſt unus. Et ſcribens [25] canna diviſa eſt, ſed unus calamus. Et forſex in duos producitur cultros, ſed eorum unus eſt morſus. Et gladius duas acies gerit, ſed ſunt unius corporis latera. Et denarii ſunt duo, ſed [26] una moneta ſignati. Et ſcala duos [27] ſcapos habet, & gradus plurimos; ſed ejus aſcenſus eſt unus. Gradus autem ejus, fratres dilectiſſimi, ſi vultis ſcire, quid vocentur, audite. Converſio, audientia, intellectus, credulitas, timor, ſapientia, ſobrietas, manſuetudo, temperantia, caſtitas, pietas, caritas, fides, veritas, humilitas, gratia, honeſtas, verecundia, patientia, perſeverantia, conſummatio. Scaporum nomina duo teſtamenta. Scala autem proprio nomine crux vocatur, quia per ipſam Dominus Jeſus Chriſtus [28] myſteria univerſa conficiens & concludens, Patri & Adam reportavit, & iter ad cælum omnibus ſe ſequentibus pateſecit.

TRA-

ADNOTATIONES.

25 Calami ad ſcribendum ex arundinibus, ſeu cannis maxime Æeyptiis fiebant, ut ex Plinio diſcimus lib. 16. c. 37. *Chartis ſerviunt calami, Ægyptii maxime cognatione quadam papyri*. Et Perſius de cannis apertius Sat. 3. verſ. 11.

Inque manus chartæ, nodoſaque venit arundo;
Tum queritur craſſus calamo quod pendeat humor.

26 *Moneta* proprie apud Romanos Junonis cognomen erat a monendo inditum, ut mythologi probant. Inde translatum ad numiſmata, ſive quod in Junonis æde Capitolina cuderentur, ut aliqui exiſtimant, ſive potius quod numiſmata nos & auctoris & pretii moneant: notas enim nummis impreſſas monetam eſſe ex hoc Zenonis loco Baſilius Faber collegit, ita ut *duo denarii una moneta ſignati* nihil ſint aliud, quam duo denarii eiſdem & ſignis & notis cuſi; quod confirmari poteſt ex Prudentio, qui ſimiliter *numiſma* pro figura nummis impreſſa poſuit.

En Cæſar agnoſcit ſuum
Nomiſma nummis inditum.

Verum enim vero cum unum *ſtaterem*, cujus apud Matthæum eſt mentio, heic S. Zeno reſpiciat, ut patet ex adnot. 10. profecto unum nummum, qui duobus denariis penderetur, ſignificare probabilius voluit, ideſt duo didrachmata, quanti quidem unicus *ſtater* æſtimabatur, quod ex eadem adnotatione manifeſtum fiet. Lampridius in Alexandro Sev. pag. 127. *formas binarias, ternarias, quaternarias* &c. commemorat, ut indicaret nummos, qui Salmaſio interprete pag. 218. binis, tribus, vel quatuor aureis valerent. Hæc igitur, de qua Zeno loquitur, moneta quodam modo *binariæ formæ* fuit, quæ ſcilicet duobus denariis, ſeu didrachmatis æſtimabatur, ut ex adnot. allegata cognoſces.

27 *Scapos ſcalarum* dixit etiam Vitruvius lib. 9. cap. 2. & ſunt duo illi aſſeres, qui ſcalarum gradus ſuſtinent, ut ex hoc Zenoniano teſtimonio collegit Caſaubonus in Trebellium Pollionem pag. 210. ubi ſolum in eo errat, quod pro ſermone de Somnio Jacob ſermonem 3. de Abraham memoriæ lapſu allegat. *Scaphos* ſcribitur in Mſſ. Pomp. & Zen. & inferius *ſcaphorum* legitur cum iiſdem in codicibus, tum vero etiam in Rem. & edit. Ven. ſed perperam; nam *ſcaphus* vaſis, aut alterius rei cavitas eſt Vitruvio teſte, quæ in ſententiam præſentem non cadit.

28 Edit. Ven. *miniſteria*; & infra pro *concludens* ſcribit *conducens*, male. Myſteria autem omnia in cruce perfecta atque concluſa eatenus intelliguntur, quatenus ibidem omnia, quæ de Chriſto præſignificata & prænuntiata fuerant, conſummata ſunt.

1 Heic

TRACTATUS XIV.

[1] *De Juda*.

I. JUdas tres liberos habuit, Her, [2] Aunan, Selon. Hic mulierem, cujus nomen eſt Thamar, accepit uxorem majori filio ſuo. Qui filius cum maligne Domini ante faciem verſaretur, Scriptura teſte, a Deo perhibetur occiſus. Secundo imperat, ut intret ad [3] fratris uxorem, ac ſemen excitet fratris, qui ingreſſus ſemen ſuum fudit in terram. Quod cum Deo malignum quoque videretur, pari eum morte damnavit. Conjunctionem autem tertii filii apud nurum per ætatem excuſat, [4] deterritus, ne etiam ipſe ſimiliter moreretur, præcepitque mulieri, ut in domo patris ſui vidua permanens, nuptias maturas exſpectet. Cum res ſic ſe haberet, ejus uxor moritur. Qui conſolatus cum ad oves tondendas pergeret ſuas, atque [5] hoc Thamari nuntiaretur, quæ [6] Selon viderat maturum, ei nec tamen nupſerat, veſtem viduitatis [7] exponit, [8] æſtivalia induit, ſemet decore componit, locoque conſtituit, Judas qua fuerat tranſiturus. At ille viſam *Gen.* 38.

ADNOTATIONES.

1 Hic tractatus ter citatur a Ratherio Epiſcopo Veronenſi, & S. Zenoni quidem anteceſſori ſuo explorate tribuitur, ut ex adnot. 32. conſtabit. In edit. Ven. hic titulus præfigitur: *De Juda Patriarcha filio Jacob & Thamar*. In inſcriptione autem Mſ. Urbinatis hæc leguntur. *Dominica* III. *in quadrageſima lectio* I. II. *&* III. *Tract. de Juda C.* XIII. eſt nimirum in ordine tractatuum ejus codicis tract. 13. libri 1. C. porro littera *capitulum* ſignificat; ita enim libri tractatuum duo pro numero tractatuum ibidem in capitula totidem dividuntur. Ex hoc autem tractatu de Juda tres ſumebantur lectiones, quæ Dominica tertia quadrageſimæ inter Eccleſiaſtica officia in Veronenſi utique Eccleſia recitabantur.

2 Lectionem codicum & edit. Ven. reſtituimus, pro qua ſcriptum erat *Onan*, *Sela*. Zenoniana ſcriptio ex LXX. Interpretibus fluit, qui ſecundum Judæ filium Hebraice dictum Onam, Græce ſcripſerunt 'Αυνὰν *Aunan*, quam vocem Philoni item reſtituendam in libro, *quod Deus ſit immutabilis* paullo poſt initium, ubi 'Αννὰν corrupte impreſſum eſt, recte monuit Cotellerius num. 17. in epiſtolam Barnabæ Apoſtoli.

3 Mſ. Rem. *patris*, male.

4 Sic ex Mſſ. Vat. & Urb. quibus favet Tol. codicis lectio *deterritur* *s* mutato in *r*. Editi cum aliquot Mſſ. *deterretur*.

5 *Hoc* abeſt a Mſ. Rem.

6 Sic Mſſ. cum edit. Ven. pro *Sela*.

7 *Expono* pro *depono* & *abjicio* heic ſumitur, cum Gen. cap. 38. verſ. 14. *depoſitæ viduitatis veſtes* tradantur. Plautus & Terentius *apponere* eodem ſenſu uſurpant, quorum ille Pœn. 4. 2. 35. *onus appone*, hic autem Heaut. 1. 1. 36. *raſtros appone*, ideſt *depone* ſcripſerunt: pro quo recentiores Scriptores dixerunt frequentius *exponere*, ut *exponere pondus* Cyprianus de Lapſis pag. 382. *exponere Epiſcopos* in interpretatione pſeudoſynodi Sardicenſis pag. 648. apud Hilarium tom. 2. *exponere vigorem* Arnobius, & alii de aliis ſimiliter.

8 *Theriſtrum* vulgatus Interpres poſuit, quod a voce Græca θέρος æſtivam mulierum veſtem ſignificat, ut docet Hieronymus in cap. 3. Iſaiæ, ac ex ipſo Iſidorus lib. 19. cap. 25. Vide Pollucem lib. 7. cap. 3. & Tertullianum de Pallio cap. 5. Hoc exoticum nomen S. Zeno Latine reddidit.

9 *Mere-*

ſam mulierem [9] fornicariam putat, quæ pudoris integritatem, faciem velando, monſtrabat. Interpellat eam: poſcit ingreſſum, miſſurum ſe promittit hædum. At illa [10] promiſſi expetit pignus, magis illo contenta, quam præmio. Accepitque ab eo ejus monile, anulum, virgam. [11] Tumque negotio confecto, conceptu ſignata, quem veræ fornicariæ habent peroſum ae ſemper vitant, viduitatis veſtem rurſus accepit. Interea ſecundum condictum hædus mittitur, fornicaria quæritur, nullaque ibidem umquam fuiſſe ab incolis renuntiatur. At Thamaris [12] noſtræ cum proceſſu temporis procedit & uterus. Mirum profecto [13] videte myſterium. Quæ celaverat faciem, non celat ventrem. Deſertur fornicationis rea ſine labore accuſatoris vidua prægnans. Iraſcitur ſocer, eam produci jubet atque incendio concremari. At [14] illa conſtanter adeſt, ſibi quæ non impudicitiæ, ſed [15] futuris in ſe jam negotium procuraverat, dicitque ei ſe [16] debere conceptum, cujus monile, anulum teneret, & virgam. Qua re cognita Judas non tantum ab ea ſe refrenavit; ſed inſuper eam & juſtificavit.

II. Judas quantum intelligi datur, ex parte prophetarum, ex parte patriarcharum patrumque typus erat, qui ob juſtitiam Dei omnes homines filios [17] computabant. Igitur Her primitivus filius, [18] primitivus eſt populus, ideſt [19] hemithe, omnes potentiſſimi,

ADNOTATIONES.

9 *Meretricem* vulgatus Interpres vocat.

10 Mſſ. Tol. Pomp. & Vat. *promiſſo*.

11 In editis & Mſſ. non nullis *Cumque*: correximus e Mſ. Pomp.

12 Mſ. Rem. *noſtra*.

13 Idem Mſ. cum Pomp. & Vat. *videt*.

14 Mſ. Tol. *illa metuens conſtanter*, perperam; niſi legendum ſit, *illa nihil metuens* &c.

15 Mſſ. Pomp. Zen. *futuris licet indicia*; Vat. & Rem. *futuris licet initia*; Tol. *futuris licet uucia*; in textu editorum *futuri ſcilicet iudicii*; in margine autem edit. Ver. pro *indicii* notatur *judicii*, & in Urb. *in ſe jam* pro eodem ſcribitur. Mirifice corruptus hic locus eſt, & cum ſententia pateat, Thamaris ea in re futuræ prolis, ex qua Chriſtus oriri debebat, negotium procuraſſe contra meretricum morem, quæ conceptum *habent peroſum & ſemper vitant*, ut idem Zeno monuit paullo ante; tum vero germana lectio non ſatis conſtat. Retinuimus *futuris*, ideſt *poſteris*, quod in pleriſque Mſſ. legitur, & *in ſe jam* ex Mſ. Urb. quibus ſatis congrue ſignificetur, Thamarem eam ſui criminis excuſationem attuliſſe, quod *non ſibi impudicitiæ negotium procuraſſet*, ut meretrices faciunt, ſed *in ſe procuraſſet negotium futuris*, ſeu poſteris; qua de re illam Judas ſe ipſo *juſtiorem* confeſſus eſt Gen. 38. verſ. 26. Verba autem *ſcilicet initia* ex marginali gloſſemate (quo, ut in codicibus fieri ſolet, explicatum a quopiam fuerit, cujuſmodi negotium Thamar procuraſſet, *ſcilicet initia* poſterorum, quæ deerant) in textum irrepſiſſe putamus. Mſ. Rem. *procuraret* ſcribit pro *procuraverat*.

16 Mſ. Rem. *habere*. Similiter ſuperiori tract. num. 15. *habuiſſe* pro *debuiſſe* ſcriptum vidimus.

17 Mſ. Pomp. *filios Dei*.

18 *Primitivus* deſiderabatur in edit. Ver. & ſeqq. Ex Mſſ. & edit. Ven. reſtituimus.

19 Ita Latine, non Græce hæc vox in Mſſ. ſcribitur, pro qua Mſ. Rem. & edit. Ven. *henithei*. Hæc vox legitur apud Servium in lib. 8. *Æneidos* verſ. 314. *Sciendum ſecundum Heſiodi Theogoniam, primo Deos genitos, deinde hemitheos, poſt hæroas*. Dein Martianus Capella 2.40. *Hemi-*

mi, & reges, qui ferocitate virtutis ac libidinis rabie digladiantes, omnem orbem corruperant terrarum, inſuper decernentes ſibimet ipſis pro domibus templa, erigentes aras nomini ſuo, qui, quæ eſſent habituri ſepulcra, neſcirent, cælum promittentes ſibi, pro quorum actibus, ſi poſſet ipſa quoque erubeſceret terra: poſtremo deos eſſe adverſus Deum adſerentes: [20] qui ſanæ mentis hominibus ne hominum quidem vocabulo digni judicarentur. Pro quibus cauſſis a Deo non tantum ſunt diſperditi, ſed etiam perpetuo pœnali ſupplicio deſtinati.

III. [21] Aunan autem ſecundus frater, Judaicus eſt populus, cui præcipitur, ut ſemen excitet fratris, non utique illud, quod a Deo damnatum jure videbatur, ſed ut reliquas nationes, quas idololatriæ, de qua diximus, diſſeminatæ venena [22] conſecerant, ad Dei cultum bonæ vitæ exemplis, ſacræque legis [23] religioſis exhortationibus excitaret. At ille ſemen ſuum fudit in terram. Semen ſignificat non creaturæ, ſed cordis. Etenim ſemen cordis verbum eſt Dei [24] cata Lucam Domino ſic dicente: (eſt autem hæc parabola) *Semen eſt verbum Dei.... Qui autem juxta viam ſunt, hi ſunt, qui audiunt verbum, & venit diabolus, & tollit de corde verbum illorum, ne credentes ſalvi fiant*. Terra vero hominem [25] idolumque ſignificat, quia & hominem Deus de terra finxit, & homo idolum de terra compoſuit. Semen ergo ſuum fudit in terram, hoc eſt Dei mandata neglexit, & idolis profudit: propter quod a Deo ſimiliter etiam ipſe [26] præſentem ſententiam damnationis excepit, quia ſicut eſt deteſtabilis, [27] qui cum ſit homo, Deum ſe fingit, ita deteſtabilior, qui Deum colit, quem ipſe diſpoſuit. *Luc. 8. 11. 12.*

IV. Selon [28] autem prædictorum tertius frater minor, ex Gentibus [29] venientis novelli populi imaginem depingebat: Thamar Eccleſiæ, quæ ei recte nupta non eſt, quia Chriſto veniente baptiſmatis

tis

ADNOTATIONES.

Hemithei heroeſque. Hos autem *Hemitheos*, ſeu, quod idem eſt, *Semideos fuiſſe homines cum immanibus corporibus & vaſtis* teſtatur Arnobius lib. 2. adverſus Gentes pag. 97. & ſunt, qui gigantes in Scripturis appellantur, ac præſertim in Geneſ. cap. 6. v. 4. ex quo S. Zeno deſcriptionem huc tranſtulit. Ex his plures Gentium Deos manaſſe Mythologi fuſius docent.

20 Mſ. Rem. *quia ſane*, pro quo melius legas *qui a ſanæ* &c. Mſ. Tol. *ſane mentis*.

21 Ita in Mſſ. Vide adnot. 2. Mſ. Pomp. *Anna*.

22 Mſ. Rem. *conferant*.

23 Idem codex *religionis*, male.

24 Vide adnot. 18. in tract. 6. lib. 2. Mſ. Rem. *cata Lucanum*.

25 Idem Mſ. *idolaque*.

26 Vox *præſentem* in eodem Mſ. deſideratur.

27 Mſ. Pomp. *quicumque ſit*.

28 *Sela* erat in editis. Vide adnot. 2.

29 Mſ. Rem. *venientibus*. Mſſ. Tol. Pomp. Zen. Vat. Urb. Sp. & edit. Ven. *veniens*. Placuit editionis Vet. & Patav. lectio, cum *veniens* participium non ad Selon referatur, qui ceteris fratribus erat æqualis, ſed ad novellum populum, qui fere ex Gentibus ad Chriſtianam fidem tranſibat.

A 2 30 Mſ.

Digitized by Google

tis ſpiritali unda in gremio renatus, Eccleſiæ filius ejus futurus
fuerat, non maritus. Judas amittit uxorem, ideſt ſynagogæ [30] fi-
Gen. 28. 12. des moritur. Quod autem inquit, conſolatus eſt, utique intelligi-
tur [31] ſpe Chriſti venientis, qui non tantum prophetis ſynagogæ
lapſu deſolatis ſolatium præbuit, ſed etiam nos omnes in aliqua
conſtitutos anguſtia recreare conſuevit. Ad oves ſuas tonden-
das pergit, ideſt ab hominibus juſtis bonorum operum fructus ex-
poſcit. Quo audito, Thamar cum eſſet in domo patris ſui,
ideſt in templis infamibuſque ſpectaculorum omnium locis [32] (pa-
ter enim omnium corrupte viventium diabolus deſignatur, Domino
Jo. 9. 49. Judæos ſic increpante: *Vos de diabolo patre eſtis, & concupiſcentias
patris veſtri facere vultis*) veſtem viduitatis depoſuit, ideſt ſordidæ
religionis ſordidos ritus abjecit. Æſtivalia induit. Æſtiva veſtis,
fratres, & munda eſt & exacta, cum qua facile & opus fieri
poſſit, & tolerari ardor æſtatis, ideſt tentationis, quam eſſe uti-
que [33] credulitatem non poteſt dubitari: quia hanc, qui habuerit,
neceſſe

ADNOTATIONES.

30 Mſ. Urb. *filius moritur*.

31 Mſ. Rem. *ſpem*.

32 Hoc teſtimonium eſt illud, quod ter a Ratherio allegatur. Matthæus Larrogue in Hiſtoria Euchariſtiæ, quam Amſtelodami Gallice ſcriptam edidit an. 1671. pag. 393. ex eodem Ratherio hoc teſtimonium recitat multo longius, quam in Zenone reperitur, ac proinde in editis aliquid hoc loco deeſſe ſubindicat. At manuſcripti omnes nihil habent, præter quam quod in editis legitur, concinente ipſo Mſ. Remenſi, qui Ratherio ipſo antiquior quidem eſt. Lapſus porro eſt Heterodoxus ille in recitando Zenonis teſtimonio, quippe qui tamquam Zenonis verba accepit, quæ Ratherium habent auctorem. Etenim Ratherius eam unam uti Zenonis ſententiam recitat, qua *pater omnium corrupte viventium* diabolus deſignatur, quod ex trium ejuſdem Ratherii locorum collatione & concordia patet: id enim unum omnes ex Zenone inculcant, quod in præſenti quidem tractatu continetur. Primo part. 1. de Contemtu canonum pag. 352. tom. 1. Spicilegii Acheriani noviſſim. edit. *Utar ut hic auctoritate Zenonis beati, in ſermone videlicet, quem de Juda Patriarcha & Thamar nuru ipſius more ſuo luculentiſſime fecit, dicentis: Omnium corrupte viventium diabolus pater eſt*. Iterum paullo poſt eadem pagina: *Qui filius corrupte vivendo exſtat diaboli, ut Zeno Sanctus affirmat*. Tandem in Synodica ad Presbyteros pag. 377. col. 2. *Et cum ſpecialis noſter Doctor atque proviſor, Beatus utique Zeno dicat in ſermone utique, quem de Juda filio Jacob & Thamar nuru ipſius elegantiſſime compoſuit, quod omnium corrupte viventium Diabolus pater ſit*. Ex his omnibus liquet hanc unam toties repetitam ex Zenone ſententiam uti Zenonis a Ratherio laudari; quæ autem ipſe Ratherius primo loco Zenonianis verbis ſubjecit de ſuo, inquiens: *Et ob quam non manducat verendam carnem Domini, nec bibit ejus ſanguinem &c.* hæc Matthæus Larrogue diſcrimen nequaquam advertens, quaſi eſſent Zenonis, uno textu recitavit, quod legenti & omnia diligentius circumſpicienti palam fiet. Hinc porro patet eodem lapſu deceptum Jo. Henricum Ottium, dum in examine adverſus Annales Baronii centuria 3. ad an. 260. §. 7. pag. 204. ea ſola tamquam Zenoniana ex Ratherio verba recitat, quæ ad Ratherii additionem pertinent. Quam vero fruſtra Ratherium ſaltem illis verbis ſibi favere iidem Heterodoxi contendant, ut Chriſti præſentiam ab Euchariſtiæ ſacramento excludant, ſatis convincitur ex epiſtola ejuſdem auctoris ad Patricium tom. 1. Spicilegii p. 376. ubi præſentiam Chriſti exploratiſſimo teſtimonio confirmat. Sed hæc in Ratherii editione fuſius diſputanda erunt.

33 *Credulitatem*, ideſt ſimplicem fidem, quæ rationes nullas quærit, ut Zeno ſæpiſſime

neceſſe eſt, ut expedite vivat & munde. Igitur ne cognoſcatur,
faciem velamine obſcurat neceſſario, quia adſertor pudoris ejus
nondum venerat Chriſtus. Non cognoſcitur a ſocero: ad Judæos
enim, non ad Gentes prophetæ ſuerant deſtinati. [34] Fornicariam
putat recte, quia [35] deorum populo ſerviebat. Cum ea convenire
cupit, quia prophetiæ magis Gentes, quam Judæi ſuerant creditu-
ri, Domino dicente: [36] *Amen dico vobis, quia publicani & mere-* Matth. 21.
trices præcedent vos in regnum Dei. Hædum ei promittit, id eſt, 31.
quæ ſit peccatori peccati merces, oſtendit. Quam accipere devita-
vit, quia inter agnos venturo tempore, non inter hædos deputatur,
qui pignus Trinitatis [37] acceperit. Denique expetiſſe atque accepiſ-
ſe deſcribitur monile, anulum, virgam. Quibus iſta ſignificatio coa-
ptatur? Monile, ſratres dilectiſſimi, lex eſt, quæ ſalutaribus monitis
diverſis virtutibus diverſoque chariſmate omnium credentium non
colla, ſed corda decorare conſuevit. Virga per lignum ſacramen-
tum paſſionis Domini annuntiabat, ſicut evidens declarat exem-
plum, quod pſalmorum in libro ſic habetur: *Virga tua & bacu-* Pſ. 22. 4. 5.
*lus tuus ipſa me conſolata ſunt. Paraſti in conſpectu meo menſam
adverſus eos, qui tribulant me. Impinguaſti oleo caput meum, & po-
culum tuum inebrians quam præclarum*. Utique, ſratres, calix ſan-
guinem, menſa corpus, oleum donum Spiritus ſancti ſignificat,
virga cum baculo crucem, in qua Deus pro homine pendere di-
gnatus eſt, ut in Deum, hominem quem induerat, commutaret.
Anulus quoque ſignaculum fidei eſt, quod eſt Chriſtus, cujus il-
luſtratione majeſtatis impreſſi atque ſignati, qua ſincere viventes
in cuſtodiam noſtræ ſalutis, per Spiritum ſanctum imaginem refe-
rimus, quam tenemus. [38] Quod convenit cum ea, fidelium com-
munionis ſanctæ ſignificabat ſacramentum. Thamar concepit in
utero, Eccleſia corde concepit: illa ſemine, hæc verbo. Hædus ei
mittitur, tentationis videlicet ſignum: etenim juſtitiam qui ſequi-
tur, neceſſe eſt, ut [39] probetur. Denique ſornicaria requiſita non
eſt inventa; quia renatus per aquam & Spiritum ſanctum deſinit
eſſe, quod ſuerat, & incipit eſſe, quod non erat. Sequitur quod
viduitatis veſtem rurſus accepit, non utique ut quæ ſecerat, face-
ret, ſed ut defleret ſe feciſſe, quod ſecerat; aliter etenim quis ſal-
vus

ADNOTATIONES.

piſſime intelligit, de quo vide adnot. 6. in tract. 1. lib. 1.

34 Mſ. Rem. *per fornicariam*.

35 Idem codex *Judæorum populo*.

36 Mſſ. Pomp. & Zen. *Amen amen dico vobis*. Iidem codices & edit. Ven. *præcedunt* pro *præcedent*. E Mſſ. porro ſcripſimus *in regnum* pro eo, quod in editis legebatur, *in regno*.

37 Mſ. Tol. *accepit*.

38 In edit. Ver. *Quod cum ea convenit, communionis ſanctæ ſignificat ſacramentum*. E Mſſ. & edit. Ven. integrum locum reſtituimus. Solum in edit. Ven. *ſignificat* pro *ſignificabat*.

39 Mſ. Tol. *probet*.

vus eſſe non poterit, [40] quamvis ſit juſtus, niſi exomologeſin faciens & præſentia ſua peccata exſtinguat, & futura repellat. Thamar arguitur, quod de fornicatione [41] conceperit. Et Eccleſia quaſi legis adultera, Judæorum eſt a ſenioribus accuſata, quod ſabbatum ruperit, quod eorum traditiones abjecerit. Thamar protulit monile, anulum, virgam, ſeque liberavit [42] ſacramento numeri ab imminenti ſupplicio. Eccleſia ipſa veritate in nomine Patris & Filii & Spiritus ſancti non tantum diaboli præſentes ignes exſtinguit, ſed etiam futuri diei judicii incendia ſuperabit. Illa juſtificata diſceſſit, hæc glorificata [43] veri numeri incrementis, ac fidei cum Chriſto in æterna ſæcula permanebit, per Dominum & conſervatorem noſtrum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus cum [44] Patre & Spiritu ſancto ante ſæcula & in ſæculis & in omnia ſæcula ſæculorum. Amen.

TRA-

ADNOTATIONES.

40 In Mſ. Remenſis texto per ſaltum & com errore, *quam juſſit juſtus, niſi exſtinguat* &c. Inferius autem antiqua, ſecunda tamen mano, emendatum, ut in reliquis & Mſſ. & editis legitur. *Exomologeſin* Latinis litteris ſcribitur io omnibos codicibus, non autem Græce, ut editio Ver. & ſeqq. præferunt. Id vero nomen confeſſionem & pœnitentiam ſignificat peccatorum. Pœnitentiam quidem ſignificare palam eſt ex Irenæo, qoi ea voce pluries otitor: vide lib. 1. cap. 9. & lib. 3. cap. 4. quod poſtremum teſtimonium Græce relatum ab Euſebio lib. 4. cap. 11. Rofinus ita Latine reddidit, ot pro eo quod antiqua Irenæi verſio habet *exomologeſin faciens*, ſcripſerit *pœnitens*. Eodem ſenſu Tertullianus de Pœnit. cap. 9. *Exomologeſis*, inquit, *proſternendi & humilificandi hominis diſciplina eſt:* ibidemque præterea id nomen pro confeſſione item accipit, quæ pœnitentiæ ſane pars eſt; ſcribit enim: *Is actus* (pœnitentiæ) *qui magis Græco vocabulo exprimitur & frequentatur, exomologeſis eſt, qua delictum Domino noſtrum confitemur, non quidem ut ignaro, ſed quatenus ſatisfactio confeſſione diſponitur, confeſſione pœnitentia naſcitur* &c. S. Cyprianus eadem voce paſſim utitur, nonc qoidem pœnitentiam ſignificaturus, nunc aotem confeſſionem, quæ Deo apud Sacerdotes ejus fit; onde in lib. de Lapſis pag. 382. e. *Apud ſacerdotes Dei dolenter & ſimpliciter confitentes, exomologeſin criminum faciunt, animi ſui pondus exponunt* &c. *Exomologeſin criminum faciunt* eadem ſenteotia ſcribit iterum ep. 55. ad Cornelium p. 182. unde in codice Lætienſi obſervante Baluzio not. 60. ſupra vocem *exomologeſin* antiqua manu ſcriptum fuit *ideſt confeſſionem*. Eodem libro de Lapſis pag. 384. Danielem *exomologeſin facientem & dicentem* inducit, ac ſtatim peccatorum confeſſionem cap. 9. Danielis deſcriptam recitat. Pacianus Barcioonenſis epiſt. 1. contra Novatianos p. 306. t. 4. Biblioth. PP. & Salvianus io proœmio ad Eccleſ. idem nomen utroque, vel alterutro ſenſu uſurpant. S. Zeno iterum adhiboit tract. 10. lib. 1. o. 3. Utrobique pœnitentiam certiſſime ioouit, & confeſſionem etiam peccatorum, qoatenus iu pœnitentiæ, ſeu exomologeſeos operibos maxime comprehendebatur.

41 Mſ. Tol. *concepit*. Poſt paoca Mſ. Pomp. *ſenibus* pro *ſenioribus*.

42 Mſ. Urb. *ſacrato numero*. Solenne porro Zeooni eſt S. Trinitatis, vel alterius rei ſacræ ſymbola *ſacramenta* appellare. Similiter tract. 71. trium puerorum numerum *ſacramentum Trinitatis* vocat, eoſque *numeri ſacramento munitos* tradit tract. 76. Vide adoot. 12. in tract. 10. lib. 2.

43 Tres Mſſ. *veſtri*.

44 In Mſ. Pomp. deſunt *Patre &*. A Spar. & Vat. abeſt in fine *Amen*.

1 In

Digitized by Google

TRACTATUS XV.

[1] *De Job.*

I. SAcræ hiſtoriæ, fratres dilectiſſimi, ad hoc nobis eſt tradita
legenda narratio, ut majorum, ſi fieri poteſt, ſaltem ali-
qua ex parte mores imitemur, ſi non poſſumus imitari virtutes:
tanta enim probitate vixerunt, ut pars felicitatis ſit [2] noſſe, quid *Job 1. 8.*
fecerint. Igitur Job vir fuit juſtus & verax, ab univerſis concu-
piſcentiis hujus mundi ſecretus, converſatione limpidus, mente
limpidior, uſqueadeo circumſpectus atque irreprehenſibilis, ut Dei
ſit teſtimonio collaudatus. Unde non immerito beatus beata vita
fruebatur. Namque erat illi ſplendidiſſima domus, dives cenſus, *Cap. 1. 3.*
dives quoque numerus liberorum, & (quod eſt parentibus gratum)
utriuſque ſexus, & invicem ſe amantium: quorum pro numero
Deo diurnas hoſtias offerebat. Tanto autem puritatis ac fidei erat *v. 4. 5.*
muro munitus, ut non auderet eum attentare diabolus, niſi a Deo *v. 12.*
juſſus. Jam hic conſiderate, fratres, quemadmodum ſævierit inci-
tatus, qui ferri non poteſt blandus. Igitur [3] famigerabile commit-
titur prælium. Illinc diabolus horrendum totis intonans armis,
miniſtriſque inſuper ſuis in auxilium concitatis, terribili increpans
tuba, [4] prædonum corda face furiali ſuccenſa, impetibus crebris
paſſim totas hominis Dei facultates invadit: ſubito rapina, igne, *v. 15. & ſeq.*
ferroque univerſa uno momento diſperdit. Hinc Job alta fidei ra-
dice robuſtus tot nuntiis lugubribus tunditur, nec movetur: ſed
tantum benedicit Deum, facultateſque ſuas contemnendo cuſtodit.
At ubi diabolus aggreſſuris tantis nihil ſe profeciſſe cognoſcit, o-
mnem impietatis ſuæ rabiem in filios ejus effundit. Nam cum ſolito
more unanimes una epularentur in domo, ſubito concuſſis toto ni-
xu quatuor angulis ejus, [5] in confuſam molem parietibus, tectiſque
laben-

ADNOTATIONES.

1 In Mſ. Urb. hæc inſcriptio legitur: *Tractatus de Job. Lectio beati Zenonis hujus ſedis Epiſcopi.* Inſertus eſt autem hic tractatus a Lippomano t. 2. Vit. SS. p. 11.

2 Mſ. Pomp. *noſtræ*, male.

3 *Famigerabile* item legitur in Appulejo lib. 1. Metam. p. 67. & lib. 2. p. 271. Idem autem ſignificat, ac apud eumdem lib. 2. Florid. & apud Melam 2. 7. *famigeratus*, ideſt fama inclitus, & notus; unde *famigeratio* pro celebritate famæ apud Plautum in Trinum. 3. 2. 6.

4 Mſſ. Pomp. Zen. & edit. Ven. *prædonumque*.

5 Particula *in* cum accuſativo ab antiquis quandoque jungitur in eam ſententiam, quæ ex vulgaribus regulis ablativum poſtularet. Plautus Bacch. 1. 3. 53. *Ecquid in mentem eſt tibi?* pro eo quod *in mente* dici ſolet. Cicero ſimiliter pro lege Manil. cap. 12. *in prædonum poteſtatem fuiſſe* ſcripſit pro *in poteſtate*: quam lectionem egregie vindicat Aulus Gellius lib. 1. cap. 7. ubi & alium Plauti locum allegat ex Amph. 1. 1. 25. *Numero mihi in mentem fuit*; *in mentem*, inquit Gellius, *non, ut dici ſolitum eſt, in mente*; & εὐφωνίας cauſſa alia plura
id ge-

labentibus illam ſanctiſſimam fratrum cohortem ſepelit ante, quam jugulet: taleque eſt commentus impietatis excidium, ut in illa unius funeris turba paternus dolor non ſufficeret orbitati, cum neſcit, quem primum plangat, quem priorem inveniat, cui primum [6] juſta crudi funeris ſolvat. Quo nuntio accepto Dei ſervus ſcidit veſtimenta ſua, non ut Deo [7] invidiam faceret, ſed ut expeditus eum hoſte pugnaret. Contemſit denique in perditis facultatibus divitem: diſſimulavit in amiſſis liberis patrem, in pœna ſui corporis juſtum. Namque ſummo capitis a vertice uſque ad imos ungues pedum plaga inimici percuſſus, populoſis ulceribus non [8] diſtinctus eſt, ſed totus unum vulnus effectus. Verumtamen in his omnibus nihil adverſus Deum improbe loquitur. Non uxori inlicita ſuadenti ſuccumbit, non amicis inſultantibus cedit; ſed victor crudelitatis & impietatis in ſterquilinio fœtido ſcaturiente vermibus ſedet, quaſi nihil paſſus, ſed ſolo Dei timore contentus. O felix vir! qui mira patientia Deum promeruit, diabolum vicit, ſanitatem recepit, facultates liberoſque [9] ſuos non perdidit, ſed mutavit.

II. Job, quantum intelligi datur, fratres cariſſimi, Chriſti imaginem præferebat. [10] Denique comparatio inducat veritatem. Job juſtus dictus a Deo eſt. Ipſe juſtitia, de cujus fonte omnes, qui beati

ADNOTATIONES.

id generis dicta commemorat. Hinc igitur S. Zeno ſatis commode & latine *in molem* ſcripſit pro *in mole*, vel *inter molem*; nam & *in* pro *inter* uſurpatum quoque legitur, etſi cum ablativo frequentius, non numquam tamen cum accuſativo, uti forte eſt illud Livii 1. 35. *Centum in Patres legit*, quod tamen aliter accipi poteſt, nimirum ut finem ſignificet, ideſt ut eſſent inter Patres. Paullo poſt ad verba *taleque eſt commentus* ſubſtantivum *eſt* inſeruimus ex Mſſ. Tolent. Vat. qui poſtremus *pietatis* pro *impietatis* ſcribit.

6 *Juſta juſtorum* dicta ſunt, quæ mortuis præſtabantur officia, propterea quod *jure* adhibeantur iis, qui de nobis bene meriti ſunt. *Juſta funebria* Livius appellat 1. 2. & *juſta funerum* Cicero l. 2. de Leg. prope finem. Hinc *juſta facere*, *juſta ſolvere* inter latinas formulas. Idem Cicero pro Flacc. *Juſta Catilinæ facta ſunt*, & pro Rabir. locutione Zenonianæ plane ſimili: *Qui nondum etiam paterno funeri juſta ſolverat*. Videſis Plinium lib. 2. cap. ult. Curtium lib. 4. 12. 2. & L. 2. *de non in jus vocando*. Edit. Ven. cum Mſſ. Tolent. & Urbin. *juſtitiam* habebat, nec non Pomp. codex, in quo tamen emendatum eſt *juſta*.

7 *Invidiam concinnat* dixit Zeno l. 1. tract. 16. Vide ibidem adnot. 34.

8 Editi *diſtinctum*, ſed Mſſ. *diſtinctus*, idque perinde dictum, ac apud Tullium in Ver. 4. 27. *pocula ex auro gemmiſque diſtincta*, ideſt gemmis diſtributis & ſeparatis variata; & ſignificatur, non Job affectum fuiſſe ulceribus frequentibus quidem, at ſeparatis, ut aliquid ſani ſupereſſet, ſed in unum vulnus totum ejus corpus migraſſe. Hac de cauſſa poſt pauca *eſt factus* libentius inſeruiſſemus ex marginali nota editionis Veronenſis pro eo, quod alibi legitur, *ei factus*; ſed Urb. codicis lectio *effectus* magis placuit. *Populoſa* ulcera dicta ſunt pro *multa & frequentia*, quo ſenſu *populoſitatem luminum* dixit Fulgentius Myth. 1. pro *luminum multitudinem*. *Populoſo fructu* eadem ſignificatione S. Epiſcopus ſcripſit lib. 1. tract. 16. num. 10.

9 *Suos* abeſt a Mſ. Zen.

10 *Denique* heic aperte ſignificat *paucis*, uti hoc libro tract. 7. adnot. 4. monuimus. Mſſ. Tolent. Pomp. Vatic. pro *indu-*

beati ſunt, guſtant: ecce enim de ipſo dictum eſt: *Orietur vobis* *Malac.* 4. 2.
ſol juſtitiæ. Job verax eſt appellatus. At eſt vera veritas Domi-
nus, qui ait in Evangelio: *Ego ſum via & veritas*. Job dives fuit. *Jo.* 14. 6.
Et quid ditius Domino? cujus ſunt omnes divites ſervi: cujus eſt
orbis totus, omniſque natura, beatiſſimo David dicente: *Domini* *Pſ.* 23. 1.
*eſt terra & plenitudo ejus, orbis terrarum, & univerſi, qui habi-
tant in eo*. Job diabolus ter tentavit. Similiter Evangeliſta per- *Matth.* 4.
hibente, & Dominum ter eſt tentare conatus. Job facultates, quas *Luc.* 4.
habuit, amiſit. Et Dominus cæleſtia ſua bona amore noſtro ne-
glexit, pauperemque ſe fecit, ut nos divites faceret. Job filios ſu-
rens diabolus interemit. Et Domini filios prophetas inſanus popu- *Luc.* 13. 34.
lus Phariſæus occidit. Job ulceribus maculatus eſt. Et Dominus *Act.* 7. 52.
ſumendo carnem totius humani generis peccatorum eſt ſordi-
bus [11] obſoletatus. Job uxor ſua hortatur, ut peccet. Et Domi-
num, ut corruptelam ſeniorum ſequatur, ſynagoga compellit. *Matth.* 15. 2.
Job amici ſui inſultaſſe perhibentur. Et Domino ſui ſacerdotes, *Marc.* 7. 5.
ſui inſultavere cultores. Job in ſterquilinio pleno vermibus ſedet.
Dominus quoque in vero ſterquilinio, ideſt, in hujus mundi cœno
verſatus eſt inter ebullientes diverſis ſceleribus ac libidinibus ho-
mines, qui veri ſunt vermes. Job & ſanitatem recepit, & facul-
tatem. At Dominus reſurgens non ſanitatem tantum, ſed im- *Jo.* 11. 26.
mortalitatem in ſe credentibus præſtitit, dominiumque totius na-
turæ recuperavit, ſicut eſt ipſe teſtatus dicens: *Omnia mihi tradi-* *Matth.* 11.
ta ſunt a patre meo. Job [12] vicarios filios genuit. Dominus quoque 27.
poſt prophetas [13] filios ſanctos Apoſtolos procreavit. Job beatus *Luc.* 10. 22.
quie-

ADNOTATIONES.

inducat ſcribunt *indicat*. Paullu poſt iidem cudices *Adeſt vera* pro *At eſt vera*.

11 *Obſoleto* inquinare, commaculare ſignificat. Quaprupter Tertullianus adverſus Guuſt. cap. 6. *Qui veſtitum obſoletaſſent nuptialem*. Hinc Zenouis *obſoletatus* eſt *inquinatus ſordibus*.

12 *Vicarii* dicuntur, quicumque vices alterius gerunt, nec ii tantum, qui negotium ſuſcipiunt mandante aliquo, cujus erat partium illud peragere, cujuſque illi perſonam geraut, quæ ſignificatio jam vulgo obtinet; ſed illi etiam, qui vel pro alio aliquid ſponte aggrediuntur, ut Cicero 4. in Ver. num. 37. *vicarium muneri* ſe futurum Scipiuni præſenti pollicitus eſt, & ſcripſit Seneca ad Helviam, quæ ſe pro conjuge *vicariam dedit*: vel in alterius locum poſt ejus mortem ſuccedunt, etſi ii non niſi late defunctorum vices obeant; qua ratione *Petri Vicarii* ſæpe appellantur, qui S. Petro Apoſtolo in eamdem cathedram ſubrogantur, tametſi non minorem, quam uſim ipſe, auctoritatem habeant; & in diplumate Ottunis apud Ughellum tum. 5. pag. 746. Hildericus Epiſcopus Verunenſis *Vicarius ſancti Zenonis* nuncupatur. Itaque filii, quos Job poſt priorum mortem in eorum locum a Deo ſuffectos ſuſcepit, qua ratiune *Vicarii* appellentur, ex hactenus dictis liquet.

13 Spectat, ut videtur, illud pſ. 44. 17. *Pro Patribus tuis nati ſunt tibi filii, conſtitues eos principes ſuper omnem terram*; quod de Apoſtolis ſancti Patres ſæpius interpretantur. Quæſtio eſt inter Scripturarum commentatores valde celebris, utrum eo in pſalmi verſiculu ad Regem, an ad Reginam pronumina *tuis*, & *tibi* referenda ſint. In Hebræo ſane cum illa maſculini ſint generis, ad Regem ſponſum ſermonem eſſe apparet, ita tamen ut ad Reginam quuque ſponſam, ut non nulli eruditi Critici tuſe uſtendunt,
purri-

Digitized by Google

quievit in pace. Dominus autem manet benedictus in æternum ante ſæcula & a ſæculis & in cuncta ſæcula ſæculorum. [14]

ADNOTATIONES.

porrigi nihilominus poſſint, quod plerique Patres faciunt. S. Zenonem cum Hebræo congruentius hæc ad myſticum ſponſum, ideſt Chriſtum Dominum, retuliſſe palam eſt, quam interpretationem Irenæus, Cyrillus, Dydimus, aliique Patres inculcant, & ſententia ſane commodiore, ut intelligatur prophetice Chriſto prædictum, *pro patribus tuis* ſecundom carnem, ideſt pro Abrahamo, Iſaaco, Jacobo & aliis, ex quibus ortus es, *nati ſunt*, aut ex Hebræo *naſcentur tibi filii*, ſcilicet Apoſtoli, quos *conſtitues principes ſuper omnem terram*.

14 Mſ. Pomp. & edit. Ven. in fine addunt *Amen*.

TRACTATUS XVI.

De [1] *Suſanna*.

QUotienſcumque in hoc perverſo ſæculo contra laudabiles viros multiformes tenduntur inſidiæ, [2] & diverſis calumniarum generibus factioſæ emerſerint cauſſæ; quid homo peſtilens [3] excogitet, vel quid diabolus machinetur, non [4] metuat juſtus, quia cum illo eſt Deus. Inde Suſanna illuſtris Hebræa veræ decus pudicitiæ docuit feminas ſuæ caſtitatis exemplo. Stabat Suſanna in judicio perditorum falſorum teſtium oppreſſa mendaciis, conſcientiæ tamen bonis contenta ſecretis, non tam rea ſuſceptura ſententiam, [5] quam dicata Deo pro caſtitate fortiter moritura, & quam judicantium ſententia prava dejecerat, illuſtris conſcientiæ integritas erigebat. Sufficit ergo pudicitiæ conſcientia, teſtis eſt Deus.

Non

ADNOTATIONES.

1 Hunc tractatum invenies apud Lipomanum tom. 2. Vit. SS. pag. 21. Hic idem tractatus, ſed interpolatus, & paſſim varius olim inter Auguſtinianos erat inſertus ſerm. 242. de Tempore; dein vero in Appendicem rejectus primo ſerm. 69. poſterius vero ſerm. 60. in editione PP. Benedictinorum Congregationis S. Maori, qui illum *incerti & ineruditi auctoris* cenſuere, uti auctoris, qui a Zenone quidem ſumſit, ſed plura addidit de ſuo, atque mutavit, ut iidem Benedictini ſubinde animadverterunt in Additionibus, quas Auguſtini ſermonibus tom. 5. præfixere. Similis generis eſt ſerm. 61. ejuſdem Auguſtinianæ Appendicis, qui eſt S. Petri Chryſologi ſermo 53. ſed, ut iidem Patres obſervant, *paſſim interpolatus, ſeu multis auctior ſententiis*, ut Zenoniano accidit. Ex eadem nihilominus Appendice aliquot variantes lectiones ſubjicientur, ubi eædem periodi totidem fere verbis deſcribuntur.

2 In Append. Auguſtini, *vel diverſæ calumniarum emerſerint*.

3 In eadem Append. *cogitet*, *quid diabolus*.

4 Ibidem, *metuet juſtum*, *quia cum ipſo eſt Chriſtus:* & poſt hæc inſeruntur lineæ ſex ſupra decem, in quibus de Zacharia & Daniele diſſeritur. Tum ſubſequuntur, quæ ad Suſannam pertinent; ita tamen ut vix unam lineam ſine additionibus, vel detractionibus, iiſdemque non minimis, reperire deinceps liceat, ut conferenti patebit.

5 Mſſ. Rem. *quamquam dicata* Vat. *quamquam indicata*.

6 Idem

Non reſpexit caſtitas, quid falſi dicerent teſtes, aut qualiter judices circumventi damnarent, non denique qualiter diabolus infamaret, qui non potuit pudoris fundamenta ſubvertere. Ibat ad ſupplicium non adulterum corpus, in quo extrema libido ſenilis exarſerat, ſed quod [6] infamaverat diabolus, & quod protexerat virtus, & ornabat pudor illæſus. Tunc [7] in puero ſancto Daniele Spiritus ſanctus ingreſſus ait, cum illa ad ſupplicium duceretur: *Revertimini ad judicium: falſum enim iſti conteſtati ſunt de ea*. Stupet populus, quod a ſupplicio ad judicium repetendum revocaretur addicta. Falſos teſtes pavor invadit. Tremit diabolus, quod ipſius commenta nudentur. Gaudent Angeli, quod oppreſſa veritas tandem defendatur in terris. Triumphat maritus, quod caſtam invenerit conjugem. Lætatur familia omnis, quod in ea nihil inveniat fama, quod feriat. Cruciatur diabolus, quod nulla ex parte ſuam perfecerit voluntatem: nec adulterium enim, quod factum diffamabat, exercuit; [8] nec homicidium, quod procurabat, [9] invenit. *Cap. 13. 49.*

TRA-

ADNOTATIONES.

6 Idem Mſ. Rem. & edit. Ven. *infirmaverat*. In Append. Aug. *inflammaverat*.

7 Adnotatione 5. in tract. ſuperiorem pluribus antiquorum exemplis oſtendimus præpoſitionem *in* eam in ſententiam, qua ex Grammaticorum regulis ablativum poſtularet, cum accuſativo conjunctam fuiſſe. Cum ablativo autem interdum conjungi eo ſenſu, quo poſtularet accuſativum, ex hoc teſtimonio liquet: cui ſimile illud Arnobii lib. 2. pag. 43. *Qui veram in orbe religionem induxit*; & lib. 1. *Quæ ab eo profecta in nobis ſunt*. Nec deſunt antiquorum exempla. Phædrus l. 5. fab. 1. verſ. 15. *In conſpectu meo audet venire*. Manilius lib. 5. verſ. 384.

Cum venit in regione tuæ capricorne figuræ.

His teſtimoniis vindicatur alius Zenonis locus tract. 9. lib. 1. num. 5. *In Inferno deſcendet*.

8 Mſſ. Tolent. Vat. Urbin. *&* pro *nec* contrario plane ſenſu; ſed ad ſenum homicidium, qui pro Suſanna morte mulctati ſunt, referendum eſſet, quod hi mortem, quam Suſannæ procuraverant, invenerint.

9 Edit. Ven. *invenerit*. In Append. Aug. *impleverit*.

TRACTATUS XVII.

De [1] *Jona Propheta.*

I. HUmanæ devotionis religioſa confeſſio eſt, de Deo hoc noſſe, quod [2] licitum eſt: ſicut enim in ſimplici corde ſcrutanda ſunt teſtimonia ejus, ita curioſitate non ſunt inquirenda ſecreta. Quis enim [3] cauſſas naturaſque [4] cæli hujus & ſuperiorum ſciat? Quis corpoream aeris hujus, ut [5] quidam putant, inanita-

ADNOTATIONES.

1 Habetur hic quoque tractatus apud Lippomanum tom. 2. Vit. SS. pag. 24. Hujus initio S. Zeno pauca quædam delibavit ex Commentario Hilarii in pſ. 129. quæ tamen ipſa non nullis additis ac mutatis alio ordine aliiſque fere verbis efferuntur, ut ex collatione cognoſci poteſt. Hilarianum autem Commentarium memoratum, qui olim inter Zenonis ſermones inſertus fuerat, in Appendicem rejecimus.

2 Punguntur hoc loco illi, qui præter ea, quæ Deus ſcire & noſſe nos voluit, illa quoque, quæ humani intellectus vim excedunt, ſcrutari conantur; & illa præſertim heic indicantur, quæ ad phyſicen pertinent, cujus ſtudium ut inane prorſus & irritum plerique veterum Patrum, perinde ac S. Zeno, reprehenderunt, hominumque mentes ab eo evocare conati ſunt; qui & Socratem fere laudibus efferunt, propterea quod *cum*, ut ait Lactantius lib. 3. cap. 20. *eruditiſſimorum virorum ingenia in diſputatione cæca evagarentur, menſuraſque Solis & Lunæ & ceterorum ſiderum loquacibus magis, quam certis argumentis explicare conarentur, totius etiam mundi ambitum complecti auderent* (quæ phyſices erant partes) *primus* Socrates *ab his indoctis abductum animum* &c. quod ipſum Socrati jamdiu ante laudi verterat Cicero Tuſcul. quæſt. lib. 5. & Academ. quæſt. lib. 1. Vide Minucii Felicis dialogum num. 13. pag. 70. Lactantium lib. 3. Inſtit. cap. 3. 4. & 5. Cyrillum Alexandrinum lib. 5. in Julian. p. 179. Hilarium in pſ. 129. n. 1. & ut alios mittamus, Hieronymum Apolog. adverſus Rufinum lib. 2. aliquanto poſt medium, ubi aliud Socratis dictum laudat commendatum a Minucio & Lactantio, quum ſcilicet ſtultitiæ eos coarguens, qui cæleſtia & incognita ſcrutantur (ut tradit Xenophon lib. 1. Rerum memorab. p. 710. & lib. 4. pag. 815. nec non Gellius lib. 4. cap. 4.) effatum illud pronuntiare ſolebat: *Quæ ſupra nos, nihil ad nos*; quod ad corporum cæleſtium, ideſt phyſices ſtudium, iidem Patres referunt.

3 *Cauſſæ* heic ſumuntur pro principiis rerum, ex quibus res naturales conſtant, quorum cognitio adeo difficilis eſt habita, ut Virgil. eodem ſenſu ſcripſerit 2. Georg. v. 490.

Felix qui rerum potuit cognoſcere cauſſas.

Hinc ea in controverſia, quæ & quot rerum eſſent principia, vel cauſſæ, plerique Philoſophorum multa & contraria tradidere, quæ vel recenſere nimis eſſet longum. Vide quæ fuſe refert Clemens Alexandrinus in Pædagogo lib. 1. Lactantius lib. 2. & 3. Inſtit. Arnobius lib. 2. & Seneca epiſt. 66. Zeno autem cum a *cauſſis*, ſeu principiis, ex quibus cæli conſtant, *naturas* diſtinxit, *naturæ* nomine vim, quam cælis non nulli tribuerunt, intellexiſſe videtur. Simili quidem ſententia Hilarius in pſ. 68. num. 29. *Terram ſupernis*, ideſt cælorum, *inumbratam naturis* dixit.

4 Cælum non tam dicta cæleſtia corpora, ideſt ſtellæ ac planetæ, quos *ſuperiores* cælos S. Zeno appellat, ſed dictum etiam terreſtrem iſtum globum, qui aere circumcingitur, & *cæli hujus* nomine accipitur, multa antiquorum exempla ſuadent, qui cælum pro aere, quam ſpiramus, & regione, quam incolimus, ſæpe uſurparunt. Lege Theſaurum eruditionis Baſilii Fabri pag. 380. Hanc formulam Zeno ex Hilario decerpſit, qui in pſ. 129. ſimiliter ſcripſit: *Quis enim cauſſas naturaſque cæli & hujus & ſuperioris & ceterorum ſciat?*

5 Id opinioni vulgi tribuit Hilarius in eumdem

nitatem ſe diſſerere poſſe mentiatur ? Quis [6] terram aqua portari, an aquam terræ gremio contineri ſe noſſe præſumat ? Quis ſpiritus , aerios , quis figuras ventorum , quis inter marinos æſtus [8] flumi-

ADNOTATIONES.

eumdem pſ. 129. num. 1. inquiens : *Quis hanc inanis nobis , ut putamus* , ideſt ut vulgo creditur , *aeris plenitudinem metietur ? Corpoream aeris inanitatem* S. Zeno, vel *aeris inanis plenitudinem* S. Hilarius dixere univerſam mundi magnitudinem , quam in inferiori hoc terreſtri ſpatio aere , vel in ſuperioribus æthere plenam veteres ſenſerunt , eorumque , qui eam metiri ſe poſſe affirmarint , conatum , jamdiu irriſere vel ex ipſis Ethnicis aliqui , uti Plinius lib. 2. cap. 1. & 23. nec non Quinctilianus lib. 2. Inſtit. cap. 17. teſtantur . Aer porro & æther , inania licet & vacua corpora eſſe videantur , cum tamen ſint vere corpora , & ſpatia iſta occupent & compleant , jure *corporea inanitas* Zenoni appellantur .

6 *Terra portatur* ab aqua , ſi terra in aqua ſit tamquam inſula in aquis poſita , ut Stoici apud Laertium cap. 201. tradiderunt ; e contra vero *aqua terræ gremio continetur* , ſi terræ limitibus clauditur , & circumcingitur . Difficultas id generis , quæ nunc poſt detectum novum orbem diſſoluta videri poteſt , apud antiquos , quibus America erat ignota , maxime viguit : tum enim erat incertum , quam late pateret oceanus , ac proinde an potiorem partem aqua circumquaque occuparet , in qua tellus tamquam inſula ædificata fuiſſet . Ita *oceanum hominibus impermeabilem* prodidit S. Clemens Papa in epiſt. 1. ad Corinth. n. 20. & Hilarius in pſ. 68. n. 29. *Mare . . . . profunda infinitaque ſui obice mentem humanæ opinionis excedit , ut neque quid extra ſe , neque quid intra ſit , ſenſu perſequente capiamus* . Et Ambroſius in Hexaemer. *Quis deinde ſciat , in quantum ſe illud magnum & inauſum navigantibus atque intentatum nautis fundat mare ?* quibus concinens Hieronymus in cap. 4. epiſt. ad Epheſ. v. 7. *Mare* , inquit , *immenſum eſt , & capacitas ejus Deo ſoli nota :* unde Irenæus l. 2. c. 4. numquid ultra mare oceanum ſit , definitu impoſſibile judicavit . Hinc de Antipodis exploſa fere a veteribus opinio eſt , cum præter terram ipſis notam nihil , niſi aquas ſeu ultra , ſeu infra nos eſſe putarent ; vel ſi poſſibile credidere , aliquid terræ ſolidæ alibi reperiri , id a nobis tanto oceani intervallo diſtare conceperunt , ut *nimis abſurdum* affirmarit Auguſtinus lib. 16. de Civit. Dei cap. 9. *dicere , aliquos homines ex hac in illam partem oceani immenſitate trajecta navigare ac pervenire potuiſſe* . Qui vero ex antiquis Antipodas exſiſtere ſubindicarunt , eos ob eamdem interjecti maris immenſitatem alterius veluti mundi , vel orbis incolas appellarunt ; unde Clemens Papa in epiſtola laudata num. 20. poſt verba *oceanus hominibus impermeabilis* addit , *& qui poſt ipſum ſunt mundi* ; ubi Antichthonas , ſeu , ut vulgo vocantur , Antipodas indicari animadvertit Origenes lib. 2. Periarchon cap. 3. *Alterum orbem terrarum* , qui ab Antichthonis habitatur , vocant Plinius lib. 6. cap. 22. Mela lib. 1. cap. 9. & Hypparcus ab eodem Mela laudatus lib. 3. cap. 7. ex quibus patet , mundum alium , qui a Zacharia Pontifice in epiſt. ad Bonifacium appellatur , quique alios homines ſub terra ferre dicitur , alterum hunc Antipodarum orbem vere fuiſſe ; quidquid non nemo nuper ſenſerit . Itaque ut ad propoſitum redeamus , cum antiquis tam anceps fuerit de maris limitibus ſententia ; dubium quoque penes eoſdem fuit maximum , utrum *terra* , quod Zeno ait , *aqua portari , an aqua terræ gremio contineri* potius dicenda ſit .

7 Haud credimus hoc loco *aerios ſpiritus* vocari dæmones , ex quibus plures in aere verſari non nulli Patres docuere , quorum teſtimonia recitat Petavius lib. 3. de Angelis cap. 4. Potius arridet Sparaverii opinio , qui auram levem *ſpiritus* nomine appellatam intelligit , cui *ventum* , ideſt vehementiorem flatum , objiciens , dubiam controverſiam inſinuat , inter phyſicas , de quibus heic quidem ſermo eſt , non mediocrem , cur aer modo leniter ſpiret , modo autem magno cum impetu feratur . Porro quas ſubinde S. Zeno *figuras ventorum* nominat , ventorum *flatus* dixit Hilarius , ex quo illum non nulla decerpſiſſe animadvertimus , & Arnobius lib. 2. pag. 82. inter difficiles controverſias hanc ponit , ventus unde oriatur , & quid ſit .

8 Num hæc ſpectant , quæ de quorumdam fluminum vel fontium acceſſu & re-

minum augmenta, quis denique [9] opificium Domini Deique conſi-
Rom. 11. 33. lium ſe deprehendiſſe gloriabitur? cum Apoſtolus dicat: *O altitu-*
34. *do divitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei! quam* [10] *inenarrabilia ſunt judicia ejus, & quam inveſtigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit ſenſum Domini?* Non enim in horum inquiſitione exæſtuans Prophe-
Pſ. 129. 1. ta dicit: *De profundis clamavi ad te Domine;* clamat namque de profundis, ideſt de imis præcordiis: clamat de profundis, ſed quibus ſeptus erat mœſtus ac triſtis, calamitatibus humanis: & clamat non voce, ſed corde; non clamore, ſed fide, quam ſcit Deum libenter audire. Hoc igitur e profundo clamans ſimiliter
Matth. 14. 30. 31. Petrus impetravit a Domino, ut profundi maris lubricos ſinus inſubditaque humanis greſſibus liquidi æquoris terga, quibus viator trepidus abſorbebatur, & perambularet pariter & evaderet. Cla-
2. Cor. 11. mat de profundis & Paullus obrutus calamitatibus beatis, cum pro nomine Domini latrones in itineribus, latrones in civitatibus patitur: cum a Judæis virgis ter cæſus naufragio trino diluitur: cum inſani populi furibunda tempeſtate lapideis imbribus feliciter [11] grandinatur: cum in profundo maris die demoratus ac nocte, ad Deum clamans incolumis inde reſpuitur.

Jon. 1. II. Jonas adæque propheta ad Ninivitas miſſus a Deo eſt, eorum ut imminere civitati interitum nuntiaret: ingentibus enim pecc-
cato-

ADNOTATIONES.

ceſſu tradit Plinius lib. 2. cap. 97. *Gadibus, qui eſt delubro Herculis proximus, fons incluſus ad putei modum, alias ſimul cum oceano augetur minuiturque, alias vero utrumque contrariis temporibus. Eodem in loco alter oceani temporibus conſentit.* Alios id generis fontes vel hodie eamdem in rationem auctos & imminutos commemorat Varrenius lib. 1. Geograph. cap. 17. prop. 17. Nec *fluminis* nomen a noſtro Scriptore uſurpatum moveat: *flumen* enim & de aqua fontium, quæ continuo fluit, Latine dici potuiſſe pluribus probare antiquorum exemplis licet, quæ in Latinis lexicis recenſentur.

9 *Opificium Domini* apud Scriptores Eccleſiaſticos mundi creationem ſignificat: unde Lactantius librum, quem de creatione mundi ad Demetrianum dedit, *de opificio Dei* inſcripſit, uti a Hieronymo pariter appellatur in libro de Viris illuſtribus.

10 Hoc idem teſtimonium S. Zeno recitans tract. 1. lib. 1. num. 5. *inexquiſita* pro *inenarrabilia* ſcribit, cujus variæ lectionis ratio ex Hilariano exemplari, quo Zenonem uſum meminimus, originem duxiſſe videtur: habuit enim, ut credibile eſt, præ oculis Hilarii explanationem in pſal. 129. eodem exemplo, ac eſt Hilarianus tractatus olim inter Zenonianos editus, quem Hilario nunc primo reſtitutum in Appendicem tranſtulimus, ubi *inenarrabilia* pariter legitur, tametſi in Hilarii codicibus alia lectio occurrat tum in hoc, tum in non nullis aliis ejuſdem teſtimonii verbis, ut in Appendice adnotabimus. Similiter tr. 1. *Quis enim cognovit cogitationem Dei* ſcribitur pro eo, quod heic non minus, quam in Hilariano tractatu legitur: *Quis enim cognovit ſenſum Domini.*

11 In Latinis lexicis *grandinat* impersonaliter ponitur ex Seneca lib. 4. Natur. Quæſt. cap. 4. Sed *grandinor* etiam paſſive conjugatum fuiſſe ex hoc Zenonis teſtimonio diſcimus: quod ſi animadvertiſſet Baſilius Faber, qui alia non pauca unius Zenonis auctoritate ductus in celeberrimum eruditionis Theſaurum inſeruit, quin hanc quoque vocem inſeruiſſet, nihil ambigimus. Gloſſæ antiquæ *grandinatus* habent, quod paſſive χαλαζωθῆ interpretantur.

12 Ad-

Google

catorum ſarcinis premebantur. At ille alio deflexus itinere, navem Tarſos periturus aſcendit; cum ſubito compugnantium ventorum flatu violento laceſſitum fremit mare, [12] ſollicitique gurgitis prærupotorum montium canis voluminibus, repugnantium litorum ſpumantia ora contundens, minatur per momenta naufragium: procellæ crebreſcentes inſaniunt, horrendum ſibilant ſunes, gemunt cedentibus velis antennæ, retunſa undique iter non invenit prora. Trepidant nautæ, feſtinant incaſſum jactura vaſorum navem levare ponderibus, quæ prophetæ pondere premebatur. Tum Jonas, quem ſolum [13] expetebat bona illa tempeſtas, ſorte ductus naufragus redditur, immo a ligneo ad navigium vitale transfertur: qui, ut eſt dimiſſus in [14] altum, ferinæque voraginis eſt receptus hoſpitio, vigilat in ceto, qui ſtertebat in navi. Mira res! poſt naufragium, poſt natatile ſepulcrum incolumis tertio poſt die Ninivitas illuſtrat, terribilibus oraculis ſalutem civitati [15] credulæ præſtaturus.

III. Quantum datur intelligi, fratres, navis typus eſt ſynagogæ: ejus [16] proretam ſacerdotale corpus accipimus, nautas ſcribas & phariſæos, jacturam vaſorum repudiationem prophetarum omniumque ſanctorum, quos ſynagoga pulſos Judæi in damna ſalutis ſuæ indignis cædibus mactaverunt. Venti ſævientes diverſi ſunt [17] reges, qui Judæam lugubri clangore tubarum, armorumque fragore terribili, inſtantibus undique prœliorum procellis, miſerabiliter per totum orbem diſperſere terrarum. Jonas in navi dormiens ſacramenti Dominici imaginem præferebat, etenim ſignificabat navis materia crucem, ſomnus vero paſſionem. Mare autem mundus eſt iſte tumidus: fluctus ejus Judæorum populos & Gentes accipimus, qui adverſus Deum inaniter fremuerunt. Sors Jonam præcipitandum prodidit, prophetia paſſurum Dominum prædicavit, utroſque volentes, illum conditione, Dominum pietate. Cetum eſſe non dubitatur infernum: ſicut enim Jonas tribus diebus & tribus noctibus fuit in ventre ceti, evo-

ADNOTATIONES.

12 Adverte ſingularem ſyntaxim, quam ut conſtruas, retrograde procedendum eſt ſic: *Et contundens ora ſpumantia litorum repugnantium voluminibus canis montium præruptorum gurgitis ſolliciti, minatur naufragium &c.*

13 Codices Tolent. & Pompejanus nec non duo Zenoniani *exſpectabat*, quod in marginali quoque notatione editionis Veronenſis poſitum legitur.

14 Non poetæ ſolum, ſed & ſoluti ſermonis auctores *altum* pro *mari* dixerunt, ut Cicero lib. 4. de Fin. num. 23. *emergere ex alto*, & lib. 2. de Invent. num. 32. *in alto tempeſtas*.

15 Sicut *credulitas* pro *fide*, quæ non levitatis vitio, ſed virtute adhibetur, uſurpatur a Zenone & aliis Patribus, ut oſtendimus adnot. 6. in tract. 7. lib. 1. ita *credulus* in bonam partem heic adhibetur.

16 *Proreta* apud Plautum Rud. 4. 3. 75. a gubernatore navis diſtinguitur, & eſt is, qui ad proram ſedet, ut regat.

Si tu proreta iſti navi es, ego gubernator ero.

Vide Turnebum Adverſar. lib. 28. cap. 32.

17 *Reges* heic appellantur Imperatores Veſpaſianus ac Titus, nec non Hadrianus & Antoninus Pius, quos Judæis infeſtos accepimus.

18 Ita

evomituſque [18] Ninives ſe intulit civitati; ita Dominus poſtridie ab inferno reſurgens, ſe civitati Jeruſalem intulit ante, quam cælo. At vero Ninive imaginem portat Eccleſiæ, in qua Gentium jam inde noſter populus morabatur, quæ non incaſſum a Deo magna civitas dicta eſt; erat enim futurum, ut omnium nationum in Chriſto credentibus populis, totus orbis Deo una civitas redderetur. Denique comparationem ſalutaria geſta confirmant, quæ & in nobis manent. Ut eſt, fratres, Ninivitis nuntiatus interitus, credunt & timent; & [19] quanto ſciunt Dominum non eſſe mendacem, tanto propenſius ejus de pietate præſumunt, ſtatimque actus veteris vitæ damnantes, pro ſalute redimenda non ſolito more ad ſtupida ſimulacra concurrunt, non aris fœtentibus funeſtos excitant ignes, non tura cremant, non merum profundunt, nec pecudum [20] inexſpectata morte rapti jecoris ſpirantis conſulunt fibras, nec [21] per varios avium volatus conjecturis inanibus ſtatum plumeæ ſalutis inquirunt; ſed a ſuo corde remedium ſalutare depoſcunt, ſpiritumque ſuum tota humilitate contribulatum ambitioſe ſacrificant: ſicque
Pſ. 50. 19. legitime celebrata pœnitentia, Deum ſibi propitium reddiderunt. Quod

ADNOTATIONES.

18 Ita ex Mſ. Pomp. genitivo græcanico: ceteri codices *Ninive*. Scribi etiam poteſt *Ninivi*, ut in eodem Mſ. Pomp. poſteriori manu emendatum eſt.

19 Edit. Ven. *quantum*.

20 Mſ. Pomp. *inſpectata*; ſed vulgata lectio, quæ aliorum eſt codicum, verior, cum ſermo ſit de animalibus & victimis, quæ vivæ improviſo mactabantur, quorum exta, vel fibras adhuc *ſpirantes*, ideſt vitali adhuc motu agitatas, inſpiciebant haruſpices, & ex iis futura prædicabant. Morem autem haruſpicum conſulendi ſpirantes fibras & exta colligimus etiam ex illo vulgato Virgilii 4. Æneid. 64.

. . . . *ſpirantia conſulit exta;*

& ex Seneca in Oedipo

Genitor quid hoc eſt? Non levi motu, ut ſolent,
Agitata trepidant exta, ſed totas manus
Quatiunt, noviſque proſilit venis cruor.

Ex diſciplina haruſpicum ſolennis hæc erat ſacrificandorum extorum formula: *Exta porriciunto*, ut teſtatur Verunius apud Macrobium lib. 3. Saturn. cap. 2. & ſane verbum *porricere* non niſi cum extis conjunctum reperire potuimus apud Plautum in Pſeud. 1. 3. 32. Virgilium 5. Æneid. 775. *Porrici* autem dicebantur proprie exta, quæ ſtatim poſt cæſam victimam adhuc ſpirantem ſacrificabantur Diis; ex quo fluxit elegans illud proverbium: *Inter cæſa & porrecta*, apud Ciceronem lib. 5. ad Attic. epiſt. 18. ut ſignificetur nihil, aut vix quidquam temporis eſſe intermedium, ſicut nihil intererat inter cæſas victimas & ipſorum exta porrecta Diis, unde Gentes exta ſemicruda & *leviter animata* porricere dixit Arnobius lib. 1. pag. 91. *Jecor* porro adhuc *ſpirans* inter omnia animalium exta hoc quoque Zenoniano præcipue ævo inſpectum colligi poteſt ex Ammiano Marcellino lib. 22. init.

21 Caſaubonus pag. 164. in eum Lampridii locum, ubi Severus *ὀρνεοσκόπος magnus* fuiſſe traditur, vocis ejus Græcæ explicationem ab hoc Zenonis loco petit: *ὀρνεοσκόπον Zeno Veronenſis hac circumlocutione exprimit eleganter, qui per varios* &c. Salutem autem noſter Auctor *plumeam* vocat ob levitatem, & reſpicit haruſpicum morem, qui ex avium *prætervolantibus pinnis turbido meatu, vel levi* (ut Ammianus Marcellinus notavit lib. 21. poſt initium) futura conjiciebant.

22 MſS.

Quod & nos [22] ſecimus, & facere plerumque debemus, ut & præſentis temporis tentationes & futuri judicii evadere [23] pœnas mereamur per Chriſtum Dominum noſtrum.

TRA-

ADNOTATIONES.

22 Mſſ. Pomp. & duo Zen. *& fecimus*.

23 *Pœnas* addidimus auctoritate codicis Zenoniani. Subinde uterque codex Zen. nec non Tol. Pomp. Vat. & Urb. *Per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum*.

TRACTATUS XVIII.

De [1] *natali S. Arcadii*,

qui habet natale pridie Idus Januarii in civitate Cæſareæ Mauritaniæ.

I. DUm beati Arcadii martyris geſta [a] annalibus triumphanda mandamus, in agonem immortalis laudis Chriſtianus ſem-per

ADNOTATIONES.

1 Hic titulus in Mſſ. Rem. & Pomp. legitur; cum in editis & Mſ. Zen. legatur tantum: *De S. Arcadio martyre*. Mſ. Urbin. idem ac in allegatis duobus codicibus præfert, præter quam quod *Idus* pro *pridie Idus* librarii ſaltu perperam exhibet, & *Mauritaniæ* mentionem omittit. Codex autem Vat. ſic: *Tractatus S. Arcadii xxxix. nati in civitate Cæſareæ*; & paullo abſimiliter codex Tolent. *De nativitate S. Arcadii martyris nati in civitate Cæſarea*. Hunc tractatum, qui Actorum S. Arcadii loco eſt habitus, Petrus Calo Ordinis Prædic. ſcriptor ſæculi XIII. inſeruerat in *Collectaneis* Mſſ. quæ allegantur ab Henſchenio tom. 2. Aprilis die 22. pag. 74. & 76. Eumdem hunc tractatum edidit etiam Lippomanus tom. 5. Vit. SS. pag. 262. Surius & Bollandus tom. 1. die 12. Januarii. Petrus de Natalibus cum Guillelmo Paſtrengo ex Joannis Veronenſis hiſtoria Imp. nondum edita Zenonis ſcripta commemorans, hunc tractatum epiſtolæ nomine appellat, & coævum Zenoni martyrem Arcadium facit, ſed perperam, cum id ex ea fluat opinione, quæ jamdiu invaluit, Zenonem vixiſſe Gallieni temporibus, quam diſſert. 1. multis exploſimus. Acta ejuſdem martyris loco allegato edidit Bollandus, & ex eo Ruinartius in Actis ſinceris pag. 466. Bollandus autem Acta cum tractatu præſenti conferens, utroſque inter ſe ita congruentes & ſimiles nactus eſt, *ut vel acta e ſermone concinnata, vel ad ea adumbratus eſſe ſermo videatur*, ut idem ait in præfat. ad eadem pag. 722. num. 4. Acta e tractatu Zenoniano concinnata malumus; cum Zeno hujus martyris geſta *Annalibus ſe mandare* teſtetur, ac ſi ſcripta antea non fuerint, quod non dixiſſet ſane, ſi ipſe ex Actis antea ſcriptis profeciſſet. Præter quam quod nitidior ſæpe eſt Actorum ſententia: improbabile vero eſt Zenonem ex nitidiori obſcuriorem feciſſe: quin ex aliis, quæ imitatus eſt, eadem, vel majore etiam perſpicuitate in excerptis uſus conſtanter invenitur. Adde quod Acta Arcadium in Achaja paſſum ferunt, quod in ſinceris actis legi non potuit; non ſolum quia id Zenonianorum codicum auctoritati refragatus; ſed etiam quod omnes, qui martyrii ejus locum memorant, Mauritaniam, non Achajam, cum Zenonis codicibus conſentientes præferunt. Uſuardus *in Cæſarea Mauritaniæ*, Galeſinius *in Mauritania*. Accedit quod hujus martyris mentionem faciunt Beda vulgatus, Ado, Notkerus, & alii Latini Auctores, Græcus autem nemo; quod non accidiſſet, ſi in Achaja martyrium paſſus fuiſſet. Equidem in Hiſpania, ad quam ex Mauritania facilis transfretatio eſt, S. Arcadium cultum Bollandus probat in laudata præfatione num. 2. & confirmat in Append. pag. 1109. Ruinartius vero conjecturam ſatis probabilem adfert, qua in Acta Achajæ nomen aliena manu intruſum credibile fit. Præter ſeptem Mſſ. Zenonianos in hoc tractatu emendando utemur editione Bollandi, qui *cum veteri codice S. Mariæ de Ripatorio aliiſque Mſſ.* eumdem abs ſe collatum teſtatur. Gaſpar Barthius lib. 46. Adverſariorum cap. 7. hunc tractatum alicubi illuſtrat, ex eoque ſi quid ſumemus, in ipſis adnotationibus auctori referetur. Non numquam tandem in iiſdem adnotationibus ad textus explicationem Actorum a Bollando & Ruinartio editorum præſidio utemur, cum ea ex tractatu Zenoniano totidem fere verbis exſcripta fuiſſe perſuaſum nobis ſit.

a Vox *annalibus* abeſt a Mſſ. Vat. & Tol. in quibus utriſque plurima in aliis Mſſ. lecta & neceſſaria deſiderantur. Bollandus autem legit: *Geſta cæleſtis triumphi honore ſublimia fidei annalibus recen-*

by Google

per ardor animatur. [3] Erit geminum de religioſitate commercium, cum ad cæleſte præmium populus accenditur, & de martyris meritis non ſiletur. Sed quis illuſtris martyrii palmiferam [4] trophæis coronam competenti valeat ſermone diſſerere, [5] cum in uno corpore tot martyria videantur eſſe, quot membra? Armaverat diabolus ſatellites ſuos in Domini populum [6] veterani odii adſertor antiquus, & totam familiam [7] Domini impaſtæ feritatis graſſatione turbabat. Indixerat [8] in homine Deo bellum, & infauſtæ ſuperſtitionis [9] buſto in nefas conſcium toto mundo [10] funereum refecerat rogum. Scatebat per tecta culminum publicum ſcelus, nec fuerat locus, in quo non erat pro religione ſacrilegium. Cogebatur Chriſti populus vanis ſuperſtitionibus intereſſe, atque in cultum nefandi ritus nunc aut libamina [11] inceſte profundere, aut ornatas ſertis victimas trahere, aut gravia nidoribus tura ſuccendere, aut inter fumidos ignes [12] pallenti arvina, funeſto ſanguine prolitare, ut

ADNOTATIONES.

cenſenda mandamus. Veremur ne hæc lectio a ceteris certiſque Mſſ. Zen. tanto circuitu diſſentiens, profecta ſit a liberiori amanuenſis manu, qui Zenonis ſenſum potius, quam verba referre ſubinde ſtuduerit, quod etiam ex ſequentibus confirmabitur, cum ex Zenonis tractatu apud Bollandum variantes lectiones ſubjicemus. Putamus autem Bollandum Mſſ. libris uſum non Zenonianis, ſed qui Lectionaria vulgo appellantur, cujuſmodi ſane fuerunt illa, quæ Ruinartius vidit in Bibliotheca Colbertina & PP. Fulienſium Pariſienſium, ubi eumdem tractatum inſertum ſine ullo auctoris nomine animadvertit. In his autem quam licentius amanuenſes quandoque egerint, exploratum eſt. Itaque a Mſſ. Zenonis, niſi neceſſitas coegerit, non diſcedemus. Ex Mſſ. Baſilic. Vat. Pomp. Zen. *in agonem* correximus, cum alii ſcribant *in agone*. Iidem Mſſ. pro *immortalis* habent *immortalitatis*.

3 Apud Bollandum *ſit geminum*.

4 Itidem *tot trophæis*.

5 Editio Ven. & Bollandus ſuggeſſerunt *cum* pro *dum*. In Mſ. Baſil. Vat. *dum .... videntur*. Boll. addit: *cum in ſpirituali palæſtra multiplex luceat ſui numeroſitate victoria; cum in uno &c.* Forte in Zenonianis codicibus illud membrum per librariorum ſaltum omiſſum eſt, ut alibi accidiſſe deprehendimus. Ne vero ea verba inſereremus textui, effecit omnium Mſſ. concordia, cum ceterum ſententia optime conſtet.

6 *Veterano odio deſertor antiquus*. Boll.

7 *Chriſti impaſtæ* idem Boll. At Mſ. Urbin. *Domini in partem*.

8 Mſſ. Pomp. Zen. & editio Ven. *in hominem Dei*. Codex Baſilicæ Vaticanæ *in homine Dei*.

9 Buſtum quid ſignificet, pluribus explicavimus tractatu 5. lib. 1. adnot. 31.

10 Sic apud Bollandum, a qua ſcriptura non multum diſcrepat lectio Mſſ. Baſil. Vat. & Pomp. *refunere cerat rogum* (in margine codicis Pomp. *reſumere cera trugum*) & edit. Ven. cum Mſ. Zen. *refundere cerat rogum*. In aliis & Mſſ. & editis erat: *toto mundo refecerat rogum*.

11 Sicuti *caſtus* pro integro & ſancto accipitur, uti pluribus docet Baſilius Faber in *Theſauro Eruditionis* v. *Caſtus* num. 2. ita *inceſtus* pro impio & ſcelesto, & *inceſte* pro impie & ſceleſte adhiberi potuit. Livius 1. 45. dixit: *Paras inceſte ſacrificium Dianæ facere*, ideſt non rite & contra leges, ut ex ſequentibus colligitur. Barthius loco laudato Virgilii & Statii auctoritate hanc explicationem confirmat. Boll. *inceſta* ſcribit. Dein *ornatus* pro *ornatas* in Cod. Baſilicæ Vat.

12 Mſſ. Rem. Tol. Vat. Urb. & Baſilicæ Vat. *pallentia ruinis funeſto*. Edit. Ven. *pallenti ruinis*. Mſ. Pomp. *pallentia ruina*, & correctum poſteriori manu, *pallenti arvina*; quæ lectio in aliis editionibus retenta fuit. Si *pallentia* legere placeat, referenda hæc vox erit ad *tura vel nidoribus gravia*, *vel inter fumi-*

Digitized by Google

ut inliciti [13] adminiſtratione miniſterii [14] Chriſtianis mentibus Deus poſſit expelli.

II. Sed dum bellum duri certaminis geritur, & familia Domini cælo ſpectante [15] probatur, Arcadius beatiſſimus martyr hujus inopinati [16] ſacrilegii horrore percuſſus, paullulum diſtulit pugnam, jam [17] debitus ad coronam. Nam poſtquam turbari urbem funeſta conventione cognovit, ac ſingulos quoſque ad funeſtum illud ſpectaculum trahi; contemtis univerſis facultatibus ſuis, amputatis radicibus ſæculi, deliteſcens ſeceſſionis ſe commendavit umbraculo, [18] utrumque Chriſtiano explicans voto, ut & non longius videretur a prœlio & ſecedendo Evangelicæ juſſionis animaretur exemplo. Ecce in ejus hoſpitium velut in hoſtilem prædam graſſantium ſatellitum præceps inruit manus: [19] feſtinat Dei famulum poſſe deprehendi, quem beati propinquus martyris, qui in ejus forte degebat habitaculo, abſentem eſſe aſſiduis vocibus inclamabat. Hunc vero profitentem ad nefandam cuſtodiam noxiæ mentis [20] mancipes

Matth. 10. 23.

ADNOTATIONES.

los ignes pallentia. Sed tum quid τὸ *ruina*, vel *ruinis* intelliges? Præterea contextus ratio poſtulat, ut ſententia præſens pertineat ad verbum *prolitare*, & ſignificetur, *inter ignes*, qui ex *arvina pallenti fumidi* ſunt (eſt autem *arvina pingue durum inter cutem & viſcum*, quod alii *laridum* exponunt, ut notat Servius in verſ. 627. lib. 7. Æneid.) *funeſto*, victimarum ſcilicet, *ſanguine* Diis *prolitatum fuiſſe*. *Prolito* autem idem ac *perlito*, quod apud Auctores legitur, & ſacrificandi ſignificationem habet, ſicut & *lito*: atque cum ablativo conſtructum reperitur, uti Appulejus lib. 8. Metam. *Cruore litabo*. In actis S. Martyris hæc periodus effertur ſic, ut arvinæ nomen retineatur. *Cogebatur Chriſti populus vanis ſuperſtitionibus intereſſe, & aut libamina inceſta in cultum nefandi ritus profundere, aut victimas ſertis corolliſque ornatas trahere, aut redolentia tura ſuccendere, & inter fumidos ignes nidoreſque arvinæ bacchantium ritu pſallere, ut his inlicitis ſacrificiorum exhibitionibus a Chriſtianorum mentibus Deus poſſet expelli.*

13 Edit. Ven. *adminiſtrationem myſterii*, male.

14 Apud Bolland. *Chriſtianis mentibus Deus poſſet*. Mſſ. Pomp. & Zen. *Chriſtiaris mentibus poſſit*. Ex utraque lectione correximus, cum alibi legeretur *Chriſti panis mentibus poſſit*; ubi *panis* pro Euchariſtia non recte hoc loco poni viſus eſt.

15 Codex Boll. cum *provocatur*.

16 Apud eumdem *nuntii*: & *perculſus* pro *percuſſus*.

17 Mſſ. Pomp. & Boll. aliam lectionem notant, ideſt *deditus*. Barthius hoc loco: *Quod apud Maronem lib. 12. ait Æneas, ... Turnum jam debeat hæc mihi ſacra, bonum omen glorioſa de victoria præſumtione in ſinu gerit, velut certus ſit Turnum ipſi non poſſe reſiſtere, modo congreſſu eius potiri poſſit: hoc idem Zeno ..... Jam debitus ad coronam. Horatius: Debemur morti nos noſtraque*. Poſt pauca pro *quoſque* Mſ. Pomp. *quoque*: melius Tol. Vat. Urb. & Baſil. Vat. *quaque*.

18 Mſ. apud Boll. *verumque Chriſtianum exhibens voto*. Mſ. Pomp. *recedendo* pro *ſecedendo*.

19 Apud Boll. *ſperans occupatione feſtina Dei famulum* &c. Poſt aliqua *beatus propinqui martyris* in Vat. Urb. Zen. & Baſil. Vat. pro *beati propinquus martyris*. *Beatus* item in Mſ. Pomp. & edit. Ven.

20 Tres Mſſ. *mancipe*. Manceps autem publicanum & univerſim cujuſque rei redemtorem ſectoremque ſignificat. At heic pro lictore & ſatellite accipi videtur, & commode a verbo *mancipo*, quod a *manu capere* originem ducit; unde Solinus cap. 20. de Gangavia: *Difficile eſt eam mancipari*, ideſt manu capi. Senſu non multum abſimili S. Cyprianus ep. 69. *mancipem* vocavit ſicariorum ducem, ut ex contextu liquet; & hoc plane ſenſu Luci-

cipes rapuerunt, quem oblatum ſibi jubet crudeliſſimus rector acri obſervatione detineri. Ad futuræ gloriæ teſtimonium tale beatus Arcadius debiti martyrii quodam modo ſequeſtraverat pignus, [21] in quo nec Chriſtum relinqueret, nec propinquum. Statim [22] beatus martyr ſe latere non paſſus eſt; ſe ultro offerens judici, moram ſuam [23] voluntarie præjudiciis excuſavit. Cui cum provinciæ rector priſtinæ ejus fugæ veniam ſub pactione promitteret, ſi ſe vel ſero nefandis ſuperſtitionibus [24] miſcuiſſet, talibus in eum ſanctiſſimus martyr vocibus exſiliit: Quid, inquit, vaniſſime omnium judicum? putaſne aut de lucis iſtius incongruis uſuris, aut de [25] præproperæ mortis ſubitis damnis ſamiliam Dei poſſe terreri, cum ſciamus Apoſtolica fide eſſe perſcriptum: *Mihi vivere Chriſtus eſt, & mori* *Philip. 1. 21.* *lucrum?* Excogita, quibus potes ſuppliciis, tormenta graviora: majoribus te furoris ſtimulis [26] accende: quamvis cruciatus exerce molem, [27] nos ideo non potes ſuperare.

III. Statim judex viperei veneni ſelle commotus, jubet [28] non uſitata animadverſione pœnarum, nec uſuali in reos lege carnifices in martyris membra ſævire. [29] Viluerunt ungulæ, inutiles ictus viſi ſunt plumbatarum, ſtetit contemtus eculeus, crebri fuſtium imbres majoris pœnæ contemplatione neglecti ſunt. Excogitatur novum ſtu-

ADNOTATIONES.

Lucifer Calaritanus Apolog. 2. pro S. Athanaſio Imperatorem *mancipem latronum* appellat. Ad rem noſtram magis appoſite Prudentius in carm. de S. Vincentio martyre carceris cuſtodem *mancipem* vocat: *Tum ipſe manceps carceris & vinculorum janitor*. Poſt pauca pro *acri obſervatione* Acta habent *acri cuſtodiæ obſervatione*, & referunt Rectorem juſſiſſe Arcadii propinquum a mancipibus captum cuſtodia detineri, *donec prodat locum, in quem Arcadius diffugiſſet*.

21 Hæc apertius in Actis explicantur, in quibus traditur Arcadius, cum ſuum propinquum ſui cauſſa captum & cuſtodia detentum intellexiſſet, latebras ſtatim deſeruiſſe, quod nollet neque Chriſti confeſſionem diutius diſſimulare, neque propinquum ſuum ſua cauſſa aſſlictioni relinquere.

22 *Itaque beatiſſimus martyr*, Bolland. Porro Mſſ. Rem. Baſil. Vat. Pomp. Zen. & Tol. cum edit. Ven. *martyrium latere* pro *martyr ſe latere*. Quinque Mſſ. *judiciis*, & edit. Ven. *judicii moram* pro *judici, moram*.

23 Boll. *voluntariæ oblationis præjudiciis*.

24 Idem Boll. *Immiſcuiſſet*.

25 Ita Mſ. Rem. cum alii *properæ* habeant. Paullo poſt Mſ. Pomp. *Domini* pro *Dei* cum Mſ. Baſil. Vat. qui pro *ſubitis* ſcribit *ſubditis*.

26 Æquius ex Bolland. & Actis *accende* ſcripſimus, quam *accendam*, quod Mſſ. & editi habent; cum martyribus non liceat tyrannorum iram accendere, ſed tyrannorum potius ſit ſemet ipſos ob conſtantiam martyrum ad iram incitare. Dein pro *quamvis cruciatus exerce molem* Mſſ. Urb. Vat. & Pomp. *quavis te cruciatus exerces mole*. Baſil. Vat. *quamvis te cruciatibus exerces mole*.

27 Bolland. & Acta *nos a Deo non poteris ſeparare*. In Mſſ. Vatic. & Baſilicæ Vatic. nec non in edit. Ven. pariter legitur *ſeparare*.

28 *Nova & inuſitata animadverſione*, in tractatu Zenoniano apud Surium. In Actis *nova & inaudita*.

29 Erat in editis *Ceſſaverunt ungulæ*, idemque legitur in Mſſ. aliquot recentioribus. At plerique & antiquiores, nimirum Rem. Tol. Vat. Urb. & Baſil. Vat. *Voluerunt ungulæ*. Correximus *Viluerunt* ex Bolland. & Actis.

Digitized by Google

ſtupendumque ſupplicium, quo ſe in homine vincere crederet Deum. [30] Incidantur, ait, ab articulis manus, a cruribus pedes; vivum ſe cadaver inſpiciat. Cui beatus Arcadius ait: O inſane hominum! fraudavit te furor tuus: adhuc erat in victima Domini, quod poſſis offerre. Amputandam linguam mandare neſciſti, quæ in colluctatione martyrii prior ſolet Domino confiteri. Ductus eſt tandem beatus Arcadius ad exoptatum juſtis orationibus locum, & intuens cælum ſtetit Deo ſpectante ſecurus. Paraverat extenſa futuris ictibus colla: nudaverat gladiis venientibus jugulum: putaverat ſe feralem judicis amentiam citæ mortis ſorte ſatiare; dum ſubito manus jubetur [31] extendere, ac ſuper ceſpitem nudus projectus in faciem, [32] pedum extrema nudare. Ecce inter ipſa ſupplicia vacare non ſinitur, ſed orationis inſtar per carnificis tormenta meditatur. Erexerat ſecurem percuſſor inſanus, & ſignans oculis [33] vulneribus lineam, feralis ictus aſſidua contemplatione vibrabat. Hæſerant confeſſionis ſuæ glutino intrepidæ martyris manus: nec ſalientes digiti futuræ mortis exitin palpitabant. Tanta fuit in martyris devotione conſtantia, ut omni corpore paratus veniret ad gloriam.

IV. Mox itaque ut [34] devotum corpus carnifex vidit, ſtatim cadentis ſecuris ictus nervorum connexa diſſolvit, & cunctas compage diſcuſſa juncturas corporis rupit. Exſilierunt exſectæ manus, [35] & venarum in ſe paullulum ſtupore rurſus in ſe rivus ſanguinis ruens. Dehinc poplitibus ſuriſque porrectis, a germana conjunctione naturæ gladio ſævi latronis plantarum limes inciditur, & obſequio pedum corpus martyris viduatur. Numerent martyria, qui poſſint numerare ſupplicia; & in uno corpore quantum diabolus publicatus eſt furere, tantum agnoſcatur Dominus triumphaſſe. Sed durat inter hæc martyris ſpiritus, & morarum numeroſitate ſervatus perſtat vivus, parte ſui corporis jam ſepultus. [36] O dignus

ADNOTATIONES.

30 Non in Actis ſolum, ſed in Zenonis etiam tractatu apud Bollandum & Surium, qualis in Lectionariis antiquis legitur, non nulla inſeruntur ex Actis, ut videntur, excerpta, quæ ab omnibus Zenonis codicibus abſunt. Sunt autem hæc: *Jubet ſunctiſſimum martyrem furoris ſui conſciis tradi, quibus nihil aliud imperat mandatorum, niſi ut non præpropero diſceſſu martyris ſpiritus migraret ad cælum. Exſpectet, inquit, mortem ſuam, & per membra diſtentus, proprii corporis laniatione vivum ſe cadaver adſpiciat. Incidantur* &c. Sic tractatus Zenonis ibi. Acta modicum diſcrepant.

31 Quatuor MSſ. *extendere vere ac ſuper ceſpite e ſeſſe nudus* &c.

32 Unus MS. apud Bolland. *pedem extendere, manum dare. Ecce* &c.

33 Bolland. *vulneris*.

34 Apud Surium *devotum*, ideſt deſtinatum *vulneribus corpus*. Inferius *ſecuris* deſideratur in pleriſque MSſ. Bollandus legit *ſecuris ictu*.

35 Bolland. *& redeunte in ſe venarum metu paullulum ſtupore fugitivo rurſus in ſe rivos ſanguinis ruens unda cruoris effudit. Dehinc* &c. Barthius autem textum ſic corrigendum ſatis probabiliter judicat. *It venarum in ſe paullulum ſtupor, & rurſus in os* (vel *ora*) *rivus ſanguinis ruens*.

36 Addit Boll. *Remoratur in luce detenus*

gnus glorioſi exitus finis! Adſcenſurus altitudinem cæli, corporis ſui impedimenta præmittit, & exſequiis funeris [17] ſui ipſe præcedit. Cui hæc eſt comparanda confeſſio? Machabæorum eſt jungenda numero: Eleazari eſt adæquanda propoſito, comparanda conſilio. Arcadius beatiſſimus martyr adhuc demoratur in ſæculo, & jam martyr recitatur in cælo. [18]

ADNOTATIONES.

tentus, cujus membris jam plenus eſt tumulus. O dignus &c.

37 *Sui* addidimus ex Boll. Paulſo poſt, *hæc eſt comparanda* reſtituimos ex Mſſ. Remenſi, Baſilicæ Vaticanæ, Pompejano, & editione Veoeta, cum *vò eſt* in reliquis abſit.

38 Boll. hæc in fine addit. *Ut ſit nomen Domini benedictum, qui regnat in ſæcula ſæculorum. Amen.*

TRACTATUS XIX.

In illud [1] *Geneſeos:*

Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram. Cap. 1. v. 26.

Nihil eſt, fratres dilectiſſimi, ante omnia homini timenti Deum tam neceſſarium atque conveniens, quam ut ſe ipſum noverit: etenim genus inſaniæ eſt, [2] eum rationem ſecreti naturæ diſquirere, qui vitæ ſuæ non poſſit reddere: non enim ullo pacto poteſt humanis opinationibus ſubſtantia naturæ comprehendi, quam nemo novit, niſi ipſe ſolus, qui fecit. Iraque, quod ſpecialiter ad noſtras pertinet partes, videamus, quid ſit, quod Deus ait: *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram. Et fecit*, Gen. 1. 26.
inquit, *Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem Dei*; & alio 27.
loco dicat: *Ego ſum, qui ſum, & non demutor*. Cum hoc ita ſit, Malac. c. 3.
homo quemadmodum Dei imaginem portat? cujus [3] vultus paſſibi- v. 6.
lis,

ADNOTATIONES.

1 Hic, & qoi ſeqoitor tractatus, paucis additis, quibuſdam mutaris, ſunt plane iidem. Utrique in Mſſ. & edit. Ver. *de Geneſi* inſcribuntur. Sed cum tractatus de Geneſi quatuor, qui de æterna divini Verbi generatione diſſeruot, initio hujus libri poſiti inter eos ſint, qui de eodem argumento diſputant; hos autem rejecerimus illos, qui non niſi locum aliquem Scripturæ interpretantur; inſcriptionem non nihilum immutandam credimus.

2 In edit. Ven. *eum* vox deſiderator. Ab eadem porro edit. & a Mſſ. Tolent. Vat. Zen. Pomp. abſunt hæc: *qui vitæ ſuæ non poſſit reddere*, quæ tamen verba leguntur in aliis codicibus, nec non in tractatu ſequenti. Punguntur autem hoc loco curioſi, in quos vide tract. 26. nom. 2.

3 Hæc, & quæ ſubjiciuntur, contra Audium, vel Audæum dicta videri poſſunt, qui, nt ex Epiphanio intelligimus hæreſ. 70. teſtimonio Geneſeos abutebatur, ut Dei imaginem non in anima, ſed in corpore ſitam oſtenderet; quam hæreſim Philaſtrius quoque commemorat hær. 97. Probabilius tamen illos Zeno ferire voluiſſe credendus eſt, quos coævus Zenoni auctor S. Hilarius refellit in pſ. 129. cujus commen-

lis, omni converſioni ſubjectus, momentis omnibus demutatur labore, ætate, languore, ira, gaudio, triſtitudine, totque induit vultus, quot animi fuerint motus; nullusque prorſus dies, quo jugiter ſibi ſimilis eſſe videatur. Cum hæc [4] aliter non ſint, ergone Dei imaginem non habemus? Habemus plane, & quidem manifeſtam ex eo ipſo, quod non eſt nobis portantibus nota. Incomprehenſibilis enim Dei imago inviſibilis ſit neceſſe eſt. Denique oculis non eſt ſubjecta carnalibus. Nam neque cum ingreditur corpus noſtrum, neque cum de corpore egreditur, a quoquam deprehendi poteſt; tantumque poteſtatis habet, ut, cum ſui domicilii ſepto teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illuſtret. Non ergo carnale hoc domicilium imaginem Dei debemus accipere, ſed cæleſtis hominis [5] ſpiritalem, quam in ſe credentibus Dominus [6] ætherea nativitate renovatis plenitudinis ſuæ pio de fonte largitur per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.

TRA-

ADNOTATIONES.

mentarium quidem noſtrum Auctorem vidiſſe, & non nulla exinde alibi decerpſiſſe oſtendimus tract. 17. lib. 2. Hos eoſdem videtur impugnare etiam S. Athanaſius orat. contra Gentes num. 34. & Marius Victorinus lib. 1. adverſus Arium, qui idem Zenonis argumentum eamdemque loci Geneſeos interpretationem inculcat atque defendit. Num hi omnes opponantur ſententiæ quorumdam antiquorum Patrum Dei imaginem in corpore collocantium, quos luculenter recenſet Petavius lib. 2. de Opific. ſex dierum cap. 2. alii dijudicent. Nobis ſatis eſt pleroſque Patrum Dei imaginem ex anima repetentium cum Zenone ſentire, quos ibidem apud Petavium legere poteris.

4 Mſ. Urbin. *taliter ſint*.

5 Frequens apud Patres eſt, non aliter nos Dei imaginem gerere, quam quod in ſacramentis, ac præſertim in baptiſmate Spiritus ſancti gratia *obſignati* ſumus, qua imaginem Filii, qui vera imago eſt Dei Patris, exprimimus. Vide plura Patrum teſtimonia apud laudatum Petavium tom. 2. lib. 6. cap. 5. num. 10. & ſeq.

6 Perſpicue heic baptizatos innuit, quos *ætheream gentem*, *ætherea veſte* indutos alibi appellat; & gratiam, quæ in baptiſmo per Spiritum ſanctum infunditur, imaginem Dei exprimere non obſcure credidit. Epiphanius hær. 70. num. 3. & in Ancor. num. 55. imaginem Dei in baptiſmo haud ponendam putat, immo nulla in re, quæ nobis cognita ſit; & illud unum Eccleſiæ traditione nobis eſſe compertum affirmat, hominem ad imaginem Dei eſſe factum, ut ne tamen ullam in homine rem, vel partem definire liceat, in qua ea imago collocanda ſit. At cum alii Patres Dei imaginem explicare non dubitarunt; tum vero ex iis non pauci in gratia ſanctificante, quæ per ſacramenta, ac præſertim per baptiſma infunditur, collocant; a quibus non multum diſcrepant, qui cum Paullo Apoſtolo ad Coloſſ. 3. v. 10. hanc Dei imaginem in interiori homine & *novo* conſtituunt, *qui renovatur*, utique in ſacramentis & per gratiam, *ſecundum imaginem Dei*, *qui creavit illum*. Vide quæ ſub finem tractatus ſeq. Auctor in eamdem ſententiam diſſerit. Legendus etiam Philaſtrius hæreſ. 134. & 147.

Digitized by Google

TRACTATUS XX.

[1] *In eumdem locum Geneſeos.*

In quo paucis additis, quibuſdam mutatis, continentur ea, quæ in ſuperiore.

NIhil eſt, fratres dilectiſſimi, ante omnia homini nato tam neceſſarium atque conveniens, quam ut ſe ipſum noverit: etenim genus inſaniæ eſt, eum rationem ſecreti naturæ diſquirere, qui vitæ ſuæ non poſſit reddere: non enim elementa pulchrius, aut verius verbis humanis adſeri poſſunt, quam a Deo facta ſunt, vel videntur. Itaque quod ad nos pertinet, videamus, quid ſit, quod Deus ait: *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram.* Gen. 1. 26.
Et fecit, inquit, *Deus hominem ad imaginem & ſimilitudinem Dei*; & alio loco dicat: *Ego ſum, qui ſum; & non demutor.* Malac. 3. 6.
Cum hoc ita ſit, homo quemadmodum Dei imaginem portat? cujus vultus omni converſioni ſubjectus momentis omnibus immutatur labore, ætate, languore, gaudio, triſtitudine: nunc macie deformis, nunc enormi pinguedine: uſque adeo incertus, ut idem in duobus per orbem totum non poſſit inveniri terrarum. Igitur in Deum cum hæc non incidant, [2] Dei imaginem non habemus? Abſit fratres. Habemus plane, & quidem manifeſtam ex eo ipſo, quod non eſt portantibus [3] nota: incomprehenſibilis enim Dei imago inviſibilis ſit neceſſe eſt. Denique oculis non eſt ſubjecta mortalibus; nam neque cum ingreditur corpus, neque cum de corpore egreditur, a quoquam conſpicari poteſt: tantumque poteſtatis habet, ut cum ſui domicilii ſepto teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illuſtret. Non ergo carnale hoc indumentum imaginem Dei debemus accipere, ſed cæleſtis hominis ſpiritalem, quam nobis plenitudinis ſuæ pio de fonte largitur. Quam rationem Paullus evidenter prodidit dicens: *Quemadmodum portavimus imaginem* 1. Cor. 15.
ejus, v. 49.

ADNOTATIONES.

1 Hic tractatus in omnibus Mſſ. eſt trigeſimus libri ſecundi & poſtremus omnium, qui Zenonem auctorem habent ſtatim enim adduntur alieni, & in Mſ. quidem antiquiſſimo Remenſi caractere alio aliaque manu deſcripti, quos in Appendicem rejecimus. In eodem Mſ. Rem. nec non in Tolent. Vat. Urbin. hic titulus legitur: *De Geneſi cujus ſupra*; & in fine tractatus hæc ſcribuntur: *Explicit de Geneſi cuius ſupra*, ubi voces *cujus ſupra* ad S. Zenonem tractatus auctorem adſerendum pertinent, cujus quidem nomen aliis anterioribus tractatibus in titulo, vel in fine expreſſe notatur. In Mſ. autem Pomp. hic tractatus Zenonis nomen præcipue appellat, cum alibi ſileat: *S. Zeno Veronenſis de Geneſi*, ut ne de ejus Auctore dubitare quiſpiam poſſit.

2 Mſſ. Rem. Tol. Vat. & Urb. *ergo Dei*.

3 Duo codices Tol. Vat. *nota in corpore: incomprehenſibilis* &c.

1 Hoc

ejus, qui de limo eſt, portemus & ejus imaginem, qui de cælo eſt: quam qui ſanƈte portaverint, ſicut Apoſtoli omneſque juſti, non tantum imaginem, ſed ipſum Deum quoque portabunt, ſicut &
1. Cor. 3. 16. ſcriptum eſt: *Vos eſtis templum Dei, & ſpiritus Dei habitat in vobis.*

TRACTATUS XXI.

De [1] *Pſalmo centeſimo.*

I. NEgligentes [2] legis ſacræ cultores ſæpe magno implicantur errore, cum aut diƈta non pro locis intelligunt, aut diƈtorum minime rationes inquirunt. Igitur in præſenti pſalmo Pro-
Pſ. 100. 1. pheta cum dicat: *Miſericordiam & judicium cantabo tibi Domi-*
Jo. 31. 8. *ne*, quomodo Dominus in Evangelio dicit: *Qui credit in me, non judicabitur; qui autem non credit, jam judicatus eſt?* Hoc dicendo eximit judicio fideles, non admiſit ad judicium infideles. At ſi utræque partes judicio vacant, quomodo unicuique merces pro ſuo aƈtu [3] reddetur? ſine cauſſa etenim laborare videbitur juſtus, niſi recipiat ſecundum faƈta ſua, quæ geſſit, injuſtus. [4] Non ergo ſic acci-

ADNOTATIONES.

1 Hoc in traƈtatu S. Zeno ante oculos habuit S. Hilarii Commentarium in pſ. 1. ac ex eo non nulla imitanda ſumſit; ita ut alia quidem aliis, alia vero totidem quandoque verbis expreſſerit, quod ex ſubjiciendis adnotationibus conſtabit. Stilus tamen præſentis traƈtatus Zenonem aperte prodit; & præterea recte *in pſalmum centeſimum* inſcribitur ex verbis: *Igitur in præſenti pſalmo Propheta cum dicat: Miſericordiam & judicium* &c. quæ de pſalmo centeſimo ſumta ſunt, ac proinde diverſus hic eſt ab Hilariano traƈtatu, quem in primum pſalmum fuiſſe habitum liquet. Hic autem unius eſt Auƈtoris traƈtatus in pſalmos (qui enim duo *de pſalmo* XLI. inſcribuntur in Mſſ. Zenonianis, ii ſunt proprie *Invitationes ad fontes*, non ejus pſalmi interpretationes, ut adnotabimus ſuo loco in traƈt. 35. & 36.) & habitos apparet occaſione pſalmi centeſimi inter ſacra officia recitati, in quem Hilarius Commentarium non edidit. Ceteri autem traƈtatus quinque in pſalmos, qui Zenonis nomine circumferebantur, Hilario auƈtori reſtituimus, & in Appendicem rejecimus iis argumentis, quæ partim diſſ. 1. cap. 1. §. 2. partim in præfatione ad eamdem Appendicem conſideranda propoſuimus. Interim præſentis Zenoniani traƈtatus inſcriptionem, quæ in Mſſ. legitur, animadvertere liceat, quæ ſic effertur: *Incipit traƈtatus pſalmi centeſimi*, ſimili plane formula, ac aliis traƈtatibus vere Zenonianis præfigitur, uti *Incipit traƈtatus Iſaiæ: Incipit traƈtatus Danielis* &c. ubi Hilariani quinque alia formula ſic omnes inſcribuntur: *Interpretatio pſalmi* CXXVI. *de pſalmo* CXXVII. &c. ut conferenti manuſcriptorum tabulam, quam poſt monumenta dedimus, patebit.

2 Primas Zenonis ſententias his verbis Hilarius brevius expoſuit num. 16. *Negligentiam audientium & incurioſam legentium facilitatem diƈti Dominici ſermo perturbat. Cum enim dicit:* Qui credit in me non judicabitur, *exemit judicio fideles; & eum ſubiecit:* Qui autem non credit, jam judicatus eſt, *non admiſit ad judicium infideles.*

3 Edit. Ven. *reddatur.*

4 Alia Hilarius difficultate propoſita ex alio Evangelico teſtimonio, ſic aliis verbis proſequitur, quæ Zenonem heic imitatum apparet. *Et hæc quidem ita eſſe auditoribus negligentibus & leƈtoribus incurio-*

accipiendum eſt, quemadmodum ab imprudentibus æſtimatur. Ce-
terum Domini dictum quo ſit pondere, quave ratione prolatum,
explanat proprietas ipſa verborum: *Qui credit*, inquit, *in me*, *Jo.* 3. 18.
non judicabitur. Recte: quid enim neceſſe eſt judicare creden-
tem? judicium enim ex ambiguis rebus exſiſtit; ademta ambigui-
tate, judicii non deſideratur examen. Ex quo nec infideles neceſſe
eſt judicari, quia jam ſua ſunt incredulitate damnati; ex hac enim
vita quis ſecum aut coronam portat, aut pœnam. Quam ratio-
nem David in pſalmo [5] primo his verbis expreſſit: *Non reſurgunt*, *Pſ.* 1. 5.
inquit, *impii in judicio*, *neque peccatores in conſilio juſtorum*. Gra-
datim pro meritis, quaſi cum quibuſdam [6] elogiis, pauciſſimis ver-
bis

ADNOTATIONES.

curioſis videbuntur. Ceterum in ſe virtus ipſa verborum proprietatem dicti, & intelligentiam continet. Tum iiſdem fere ac Zeno verbis num. 17. *Qui credit*, inquit, *non judicabitur*. *Quid enim neceſſe eſt judicare credentem? judicium enim ex ambiguis rebus exſiſtit, & ambiguitate ademta, judicii non deſideratur examen*. *Ex quo nec infideles quidem neceſſe eſt judicari; quia ambiguitas, quin infideles ſint, non reſedit*. Ex hac Hilariana lectione emendavimus *judicari*, pro quo apud Zenonem legebatur *judicare*. Zenonis porro hac ſuper re ſententia, qua cum Hilario non nullos ab extremi diei judicio eximere videtur, vindicata nobis fuit differt. 2. cap. 9.

5 Mſ. Rem. *ſecundo*. Si primus pſalmus pro ſecundo allegaretur, res nec exemplo, nec ratione careret: nam ſimiliter in vulgata interpretatione Act. 13. pſalmus *primus* appellatur, qui *ſecundus* nunc eſt; & *primus* item in non nullis Græcis Actorum exemplaribus dicitur, licet alia *ſecundam* nominent. *Primum* quoque vocat Petilianus apud Auguſtinum lib. 2. num. 203. & præterea primum ac ſecundum pſalmum uno contextu olim pro uno pſalmo habitum non nulli docent, quos apud Hilarium in pſ. 2. & in notis ad eumdem legere poteris. At quomodo primus pſalmus potuerit a Zenone notari ſecundus, ratio nulla, nullum exemplum ſubindicat; ac proinde antiquiſſimi licet codicis lectionem deſeruimus, prælata aliorum ſcriptura, qui *in pſalmo primo* ſimiliter exhibent.

6 *Elogium* varie, & non in bonam ſolum, ſed in malam etiam partem quandoque ſumitur. Nunc ſententiam condemnationis ſignificat, ut apud antiquum Auctorem tractatus de Fide orthodoxa contra Arianos in Append. S. Ambroſii relatum, qui ſub Gregorii Orientalis nomine a S. Auguſtino laudatur, & creditur Gregorius Bæticus Zenoni coævus: ſic autem ille p. 348. *Qui elogio Arianæ labis addicti ſunt*, ideſt ſententiæ in Arianos latæ. Ammianus Marcellinus lib. 14. pag. 17. edit. Lindembrogii *Athenienſis ordinis vertices ſub uno elogio juſſit occidi*: pag. 47. *Conſtabat nos omnes ſub elogio uno morte multandos*: & lib. 19. pag. 164. *Per elogium Principis torqueri præceptum*. Mittimus alia apud eumdem frequentia. Huc forte pertinet *elogium*, quod appellatur & a Victore Tunonenſi lib. de Pœnit. c. 6. Append. Ambroſii: *Deletum eſt ſtatim condemnationis elogium lacrimis confitentium*; & ab Auctore tract. de Martyrio Iſaiæ, quem dabimus in Appendice, *futuræ damnationis elogio*: niſi hiſce in teſtimoniis indicetur fortaſſis non tam condemnationis ſententia, quam ratio, quæ ſententiæ cauſſam dedit, & in ſententiis quidem ferendis exprimi non numquam ſolebat. Sic in antiquiſſima Actorum S. Theclæ interpretatione, quam edidit Jo: Erneſtus Grabius tom. 1. Spicilegii pag. 108. hæc habentur, in quibus cauſſa ſignificatur, propter quam illa damnata fuerat. *Erat enim eulogium* (forte *eclogium* ſcriptum olim fuerat, ut ſcribendum quidam contendunt, pro *elogium*) *ejus ſcriptum*, *Sacrilega*. Lib. 48. D. tit. 3. L. 6. *de elogiis* inſcribitur, & hoc nomine capitis judicium ſignificatur, in quo reorum Acta & damnationis cauſſa deſcribitur: & L. 11. *Remittat illum cum elogio ad eum, qui provinciæ præeſt*. Similiter etiam in exheredationum libellis exheredandi cauſſa, quæ ibidem exprimebatur, *elogium*

 apud

bis totius humani generis judicium deſignavit: etenim quantum intereſt inter impium & peccatorem, tantum intereſt inter peccatorem & juſtum. [7] Denique etiam ipſe impiis judicium, quia jam ſua impietate præjudicati ſunt, non derelinquit: neque peccatores, qui judicandi ſunt, juſtorum, qui non judicabuntur, dignos eſſe conſilio exiſtimavit.

II. Nunc ſcire debemus (quoniam juſti vitæ perpetuæ, impii æterno ſunt deſtinati ſupplicio, nullaque eos cognitio exſpectat ulterius) quinam ſint iſti, quibus eſt judicium præparatum: & a quo ſcire debemus, niſi ab ipſo Domino, qui ſuum dictum proſequitur dicens: *Hoc eſt autem judicium, quia lux venit in hunc mundum, & dilexerunt homines tenebras magis, quam lucem?* [8] Ambiguos utique Chriſtianos deſignavit, ac lubricos, qui inter pios impioſque ſint [9] medii, nullam partem tenentes ad plenum, cum utramque tenere non deſinunt. Fideles non ſunt, quia habent aliquid infidelitatis inſertum. Infideles non ſunt, quia habent imaginem fidei, profeſſione Deo, factis ſæculo ſervientes. Volunt noſſe legem, nolunt ejus præcepta ſervare. Signum ſalutare venerantur, & tamen a [10] myſteriis dæmonum non recedunt. [11] Multos namque Dei metus in Eccleſia continet, ſed tamen eos mundana voluptas

Jo. 3. 19.

ad

ADNOTATIONES.

apud Auctores nuncupatur: Vide Petronium Arbitrum cap. 53. Quinctil. lib. 7. Inſtit. cap. 4. & declam. 2. num. 15. Apulejum in Apologia. Ex his itaque Zeno juſtorum impiorumque geſta, quibus æterni præmii ſuppliciique cauſſam dedere, *elogium* vocavit.

7 Hunc locum Hilarius poſt multa, quæ S. Zeno tranſpoſuit, exhibet his verbis num. 18. *Impiis judicium, quia jam judicati ſunt, non reliquit: peccatoribus autem.... conſilium juſtorum, quia judicandi ſunt, denegavit. Illos enim præjudicatos impietas facit; hos vero peccatum detinet judicandos.*

8 Heic repetenda ſunt non nulla ex num. 17. Hilarii, quæ S. Zeno aliis fere verbis luculentius expreſſit. *Sed ademto in credentes, non credenteſque judicio, cauſſam Dominus judicii, & auctores, in quos judicari neceſſe ſit, adjecit. Sunt enim alii inter impios pioſque, qui medii ſunt, ex utroque admiſti, neutri tamen proprie, quia in id ipſum conſtiterint ex utroque: nec fidei admiſcendi, quia ſit illis aliquid infidelitatis inſertum, nec infidelitati deputandi, quia aliquid habent & fidei.*

9 *Medius* apud hujus ævi Scriptores dicebatur, qui nec bonus omnino, nec malus. Præter locum Hilarii nuper laudatum adnot. 8. Flavius Vopiſcus in Caro: *Veniamus ad Carum medium, virum inter bonos magis, quam inter malos Principes collocandum.* Ammianus Marcell. lib. 14. pag. 24. edit. Lindembr. Imperatorem Conſtantium *medium Principem* ſimiliter vocat. Tacitus licet ætate major, lib. 1. Hiſt. c. 49. de Galba ait: *Ipſi medium ingenium, magis extra vitia, quam cum virtutibus. Ambigui* Chriſtiani vocati ſunt a Zenone, *dubii* autem ab Herma lib. 3. cap. 21.

10 Sic Mſſ. Rem. Pomp. Zen. & Spar. Ceteri cum editis *miniſteriis*.

11 Sequitur Hilarius num. 17. partim eodem, partim alio ordine: *Plures namque Dei metus in Eccleſia continet; ſed eoſdem tamen ad ſæcularia vitia ſæculi blandimenta ſollicitant. Orant, quia timent; peccant, quia volunt. Chriſtianos ſe nuncupant, quia bona eſt ſpes æternitatis; gentilia agunt, quia blanda præſentia ſunt. Impii non manent, quia his Dei nomen in honore eſt: pii non ſunt, quia quæ pietati ſunt aliena, ſectantur.*

12 Mſſ.

Google

ad ſe trahit. Impii non manent, quia his Dei nomen in honore
eſt. Pii non ſunt, quia patrem venerandum pravis moribus lædunt.
Orant, quia timent: peccant, quia volunt. Unde non eſt abſo-
lutus reatus, ubi de amoris comparatione duarum [12] contrariarum
ſibimet partium judicium flagitatur: ambiguitas enim niſi ſuerit
diſcuſſa, jure non poteſt mereri ſententiam. Et qui ſunt iſti, quos
ambiguitas [13] judicio reſervavit? Utique illi, ſicut Apoſtolus quo-
que ait, *qui cognitum Deum non quaſi Dominum honoraverunt, ne-* Rom. 1. 21.
*que ei gratias egerunt, ſed vanis perſuaſionibus cogitationes eorum
abductæ ſunt, & tenebris opertum [14] eſt cor eorum*, ut diligerent
magis tenebras, quam lucem, creaturam potius, quam creatorem.

III. Itaque tria convenit eſſe judicia. Unum juſtorum, qui non
tantum, ut dictum eſt, non judicabuntur, [15] ſed iſtum mundum
judicabunt, Apoſtolo dicente: *An neſcitis, quia ſancti de hoc mun-* 1. Cor. 6. 2
do judicabunt? Alterum impiorum, qui non ſunt judicandi, quia
jam judicati ſunt, ſed perituri, Scriptura dicente: *Iter impiorum* Pſ. 1. 6.
peribit. Tertium peccatorum, quorum obliquæ ancipitiſque vitæ
ſunt neceſſario diſcutienda ſecreta, Apoſtolo utrumque proſequente,
nam *qui ſine lege*, inquit, [16] *peccaverint, ſine lege peribunt. At* Rom. 2. 12
qui in lege peccaverunt, per legem judicabuntur. Videtiſne, fra-
tres, multum intereſſe inter damnatum & judicandum? Quam
judicii formam etiam ipſa humanitas, quamvis injuſta ſit, ſervat.
Nemo namque paterſamilias honeſta fidelitatis ſuæ lucra offerentem
ſibi ſuum ſervum judicat, ſed honorat, ut filium. Alterum vero,
quem venena conterentem, in adulterio, in homicidio, [17] in ſalſo,
in maleficio deprehenderit, carnifici deſtinat ſtatim non audien-
dum, ſed competentibus pœnis excruciandum. Tertium quoque,
quem adverterit fraudulentum, coloratis ratiociniis ſua ſurta ex-
cuſantem, reſervat examini, ut ponderatis damnis rebuſque ſerva-
tis, ſententia in eum, prout debitor exſtiterit, jure poſſit expromi.
Ita erit, ut juſtis corona, peccatoribus aut excuſatis, aut emen-
datis indulgentia, impiis autem æterna pœna tribuatur. Per [18] Do-
minum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus cum Spiritu ſancto in
æterna ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

12 Mſ. Tol. *contrarium ſibimet partium judicium*. Dein pro *diſcuſſa* Mſ. Urb. *diſcurſa*.

13 Tres codices & edit. Ven. addunt *ſuo*. Poſt pauca in Apoſtoli textu Mſ. Pomp. pro *non quaſi* ſcribit *numquam*, & Mſ. Tol. *Deum* pro *Dominum*.

14 *Eſt* addidimus ex Mſſ. Pomp. Urb. & Zen.

15 Verba *ſed iſtum mundum judicabunt* ſupplevimus e Mſſ. & edit. Ven.

16 Mſſ. Tol. Pomp. & Urb. *peccaverunt*.

17 Legebatur *in falſo maleficio*: correximus auctoritate trium codicum & primæ editionis.

18 Mſ. Pomp. *per Dominum noſtrum Jeſum* &c. Verba *cum Spiritu ſancto* deſiderantur in Mſ. Tol. Edit. Ven. cum Mſſ. Urb. & Pomp. in fine addit *Amen*.

TRACTATUS XXII.

In Iſaiam. I.

Iſ. 1. 2. I. A*Udi cælum, & percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus eſt: Filios genui &* [1] *exaltavi, ipſi autem me ſpreverunt.* Grandem Judaicæ gentis offenſam libri iſtius exordia proloquuntur, & iracundiam divinæ indignationis oſtendunt, quæ alias perſonas, ut verbum Dei ab ipſis potius audiatur, hortatur: [2] non eſt enim parum criminis, ut ſemper apud ipſos divinus ſit ſermo prolatus, nunc alteris videatur ingeſtus. Unde rejectio Judæorum eſt aliarum electio perſonarum; quia cum alteris, ut verbum Dei audire debeant, dicitur, Iſrael ſic reprobus invenitur; & dum clamat propheta: *Audi cælum, & terra*, ſignificat, quod illi audire contemſerint.

II. *Audi*, inquit, *cælum, & percipe auribus terra*. [3] De cælo, & terra prophetam fuiſſe teſtatum, quaſi de aliqua re eſſe conqueſtum? Vel, cum dicit: *Audi cælum, & terra*, tamquam numquam

ADNOTATIONES.

1 Codices Rem. & Tolent. *exſultavi*. Hoc porro Iſaiæ teſtimonio Lactantius quoque utitur lib. 4. Inſtit. cap. 11. eodem, quo S. Zeno, conſilio, Chriſtum idcirco carnem adſumſiſſe oſtendens, ut religionem ſanctam Dei a Judaico populo abjectam ad Gentes transferret.

2 Mſſ. & edit. Ven. *hortatur nos*; ſed perperam, cum ad *perſonas alias* referatur. In fine præſentis numeri 1. Mſ. Urb. *contemſeruat* pro *contemſerint*.

3 In manuſcriptis varius & contaminatiſſimus hic locus eſt. Primo in Mſſ. Pomp. Tolent. & Baſil. Vat. deſunt verba: *De cælo & terra*, quæ alibi & in editis leguntur. Dein *tantum* pro *teſtatum* ſcribit Mſ. Rem. Quocumque autem modo legas, difficilis ſententia elicitur. Reliquimus textum, ut in editis, & aliquot Mſſ. reperitur. Sparaverius ſcribendum putat: *Cælum & terram prophetam fuiſſe teſtatum, quaſi de re aliqua eſſe conqueſtum*, ideſt prophetam advocaſſe cælum & terram in teſtimonium de queſtubus, quos non in ipſos, ſed in filios ingratos effudit. Hanc quidem conjectationem confirmant ea, quæ ſequentibus in tractatibus ſubjiciuntur, cum ſcilicet tract. 24. ait: *Cælum terramque teſtes citat*; & tract. 25. *Ceaſuit eos cælo & terra teſtibus denotare*; ac tandem tract. 26. *Injuriæ ſuæ teſtes citat cælum terramque*. Sed alia prorſus eſſe videtur hujus loci ſententia. Prophetæ nimirum verba S. Zeno interpretaturus, cum cæli terræque nomina non proprie de terra & cælo accipienda exiſtimet, ſed, ut mox ſubdit, de Apoſtolis & Gentibus; hoc loco ad ejuſmodi interpretationem gradum facturus, litteralem ſententiam de cælo terraque non poſſe accipi ex eo inſinuat, quod nihil ſit, cur propheta de cælo terraque proprie conqueratur, *tamquam numquam aut cælum audierit, aut terra* &c. Itaque recte per interrogationem hoc teſtimonium efferendum fuit, ut rejectæ litteralis interpretationis conſilium indicaretur. Quod ſi nullo codicum ſuffragio manus inſerre liceret in textum; ſubaudita ſtatim ab initio aliqua interrogationis particula, aut verbo, ex. gr. *credibileae eſt*, vel aliquid ſimile, ſcriberemus: *Credibilene eſt de cælo & terra prophetam fuiſſe teſtatum, vel quaſi de re aliqua eſſe coaqueſtum, cum dicit: Audi cælum & terra,* tam-

quam aut cælum audierit, aut terra, cum [4] juſſui Dei & cælum obſecundet, & terra, quia cælum pluvias, & fruges terra non denegat? Sed quia hæc prophetia noviſſimis erat complenda temporibus ſub Domini ſalvatoris adventum, qui non eſſet a Judæorum populis audiendus, quod eum Apoſtoli eſſent, & homines ex Gentibus audituri, ideo ait: *Audi cælum, & terra*. Cælos autem Apo-
ſtolos eſſe claro teſtimonio veritatis affirmat, ſic enim ait: *Et vi-* Pſ. 8. 5.
debo cælos opera digitorum tuorum. Heic utique non de cælis iſtis loquitur, quos ſemper viderat, ſed de Apoſtolis, quos videre optabat. Et iterum: *Texit cælos virtus ejus*; eo quod Apoſtolos ad mi- Habac. 3. 3.
rabilia facienda Spiritus ſanctus obumbravit & texit. Et denuo:
Cæli, inquit, *enarrant gloriam Dei*. Et heic utique non jam cælos Pſ. 18. 2.
loqui dicit, quos loquentes nullus audivit, ſed Apoſtolos adſeverat, quorum prædicatione gloria Domini per tota terrarum ſpatia nuntiata eſt. Terram homines intelligendos frequens prophetarum ad-
ſertio demonſtravit: *Jubilate*, inquit, *omnis terra*. Et alibi: *Au-* Pſ. 65. 2.
di, inquit, *terra ex ore meo*; quo vocabulo Gentiles [5] homines ſine dubio comprehendit, in quibus adhuc erant opera terrena. Hoc eſt ergo, quod ait: *Audi cælum, & terra*, quod Judæis non audientibus, Chriſtus Dominus eſſet ab Apoſtolis & Gentibus audiendus.

III. *Filios*, inquit, *genui & exaltavi*. Hæc Domini vox eſt, quia jam tunc per prophetam Judæos objurgabat incredulos, & quæ eſſent futura, priuſquam fierent, admonebat. Proprium eſt enim Dei ſcire tranſacta, & noſſe ventura. *Filios*, inquit, *genui & exaltavi*. Infinita Judæi infidelitate ſua apud Dominum noſtrum odia meruerunt, [6] quod jam quanta fuit de amore gratia, tanta de eorum offenſione futura vindicta eſt: certum eſt enim in eum filium, poſtea quam deliquit, [7] granditer vindicari, quem pater plurimo dilexit affectu; & quantam pietatem dilecto filio amatus pater exhibuit, tantam læſus exigit ultionem, quia cum vicem non reddidit patri dilectus filius, dignam ſententiam percipit abdicatus: cujus enim impietas paterno affectui parem gratiam non refert, quantum ſit criminis dici non poteſt, Deum patrem non dilexiſſe, cum peccatum ſit, hominem non amaſſe. Unde infelices & miſeri ſunt Judæi, qui Deum patrem, a quo ſunt geniti,

ADNOTATIONES.

tamquam numquam &c. *Dicit* pro *dicitur* ex quinque Mſſ. poſuimus.

4 Quatuor Mſſ. Rem. Pomp. Zen. & Baſil. Vat. *juſſu Dei & cælum obſecundetur*. Hoc poſtremum verbum *obſecundetur* eſt etiam in Mſ. Vat.

5 Vox *homines* deſideratur in Mſ. Tol.

6 Scripſimus *quod* pro *quo* ex Mſ. Pomp. Forte etiam pro *quo*, vel *quod jam* legendum eſt *quoniam*. Mſ. Urb. *de timore* pro *de amore*.

7 Sidonius hoc adverbio utitur lib. 7. epiſt. 2.

niti, reſpuerunt, tanti immemores honoris, tantæ dignitatis ignari. Quid enim beatius, quam ſi homines Deus paterno honore dignetur attendere, & tanta illa ſublimitas humanam mediocritatem aut caram habeat, aut dilectam? *Filios*, inquit, *genui*. Hoc Dominum de hominibus dixiſſe quam dulce eſt! talem patrem læſiſſe quam turpe! *Filios genui & exaltavi*. Utique filios Iſrael Domi-
Gen. 12. nus genuit, qui Abraham, unde naſcerentur, elegit. Hos in Ægy-
Exod. 17. pto genuit, ubi ingreſſis paucis hominibus innumerabilis multitudo
Pſ. 135. 12. proceſſit, & ad eremum Dominus perduxit manu forti & brachio
Exod. 10. 22. excelſo. Exaltatus eſt Iſrael, quando per triduum tenebræ, & ca-
Ib. 7. 8. 10. ligo totam Ægyptum circumdedit. Exaltatus eſt Iſrael, quando
tot & tanta tormenta Ægyptiorum ſolus ipſe nihil aut timuit,
Ib. 14. aut ſenſit. Quid illud quod per mare medium, terrenum duxit
Cap. 16. ingreſſum? 8 Quid, quibus de cælo quotidianum manna in eremo,
Cap. 17. potus e ſaxo, per lignum amara aqua dulcis effecta? quam per
lignum crucis, amaritudine Gentilitatis excluſa, bibituri eſſemus.
Deut. 1. Exaltati filii Iſrael, quando, ad Jordanem ſecurus ab Horeb acceſſit.

ADNOTATIONES.

epiſt. 2. & aliis in locis. Poſt panca *amator pater* pro *amatus pater* in Mſ. Urbin. & *Dominum* pro *Deum* in Mſ. Pompeian.

8 Varia & corrupta heic eſt cum editorum, tnm manuſcriptorum lectio. In editis ſic legebatur: *Quid, quibus de cælo quotidianum manna in eremo, & aquæ potus e ſaxo, quæ per lignum amara dulcis effecta, quam per lignum crucis amaritudine excluſa Gentilitas bibituri eſſemus?* in qnibus præterqnam qnod *ex amara dulcis effecta* legendum eſſe, & τὸ *Gentilitas* perperam poſitnm vitdetnr pro *nos ex origine Gentiles*, illud maxime offendit, qnod miraculum aquæ amaræ in dulcem converſæ Exodi 16. non de aqna affirmatur, quam e ſaxo per virgam Moyſes eduxit, ſed de aqua, quam in Mara inventam, cum Judæi præ amaritudine bibere non poſſent, injecto in illam ligno, ſeu virga Moyſes dulcem effecit. Plerique Mſſ. nihil remedii adferunt, ſed potius novas difficultates ingerunt. In Tol. deſunt *& aquæ*: in Pomp. & Zen. *&* conjunctio tantum deſideratur. In Rem. *Quid quibus de cælo quotidianum in eremo potus e ſaxoque per lignum amara dulcis effecta, quæ lignum crucis* &c. In Vat. *e ſaxo, qui per lignum amara dulcis effecta, quæ lignum crucis amaritudinem* &c. Tandem codex Baſil. Vatic. *Quid, quibus de cælo quotidianum in eremo potus ex ſaxo q per lignum amara aqua dulcis effecta, que lignum crucis amaritudine Gentilitate excluſa bibituri eſſemus*. Hæc lectio quatenus præcipuam difficultatem a miraculo aquæ amaræ dedn̄ctam diſpellit, præferenda viſa eſt: & addito ex editis ac manuſcriptis aliquot τὸ *manna*, ſcriptoque *&* pro *q* vel *que*, nec non *Gentilitatis* pro *Gentilitate*, ac tandem ex editis retento *quam per lignum*, eam textni inſeruimus, & ſententia eſt: *Quid quibus de cælo quotidianum manna in eremo* (ſubaudi *pluit*) *potus e ſaxo* (ſubaudi *fluxit*) *& per lignum amara aqua dulcis effecta?* &c.

9 Mſſ. Pomp. & Zen. *per Jordanem ſecurus ad Horeb acceſſit* (In Mſ. Rem. præpoſitio *per* deeſt, & *ad Horeb* pariter legitur) ſed male; nam ab Horeb ad Jordanem Iſrael profectus eſt, nt ex ſacris litteris conſtat. Mſ. Vat. *ad Choreb* pro *ab Horeb*; ſed *Choreb* & *Horeb* eumdem moutem ſignificant, eædemque ſunt voces ſola adſpiratione diverſæ. In edit. Ven. *acceſſerunt* pro *acceſſit*, cum *ad filios Iſrael* referendum videretur. At præterquam qnod *ſecuri* pro *ſecurus* ſcribendum quoque fuiſſet, *acceſſit* ad *Iſrael* commode refertur.

10 Mſ.

Google

ceſſit. Quid quotidiana Dei [10] conloquia? *Ipſi autem me ſpreverunt;* ad crucem enim perduxerunt, per quam crucem evaſerunt *Exod. c. 14.* Pharaonem; ſed iterum *derelinquetur filia Sion*. *Iſ. 1. 8,*

Videntur deeſſe non nulla.

ADNOTATIONES.

10 Mſ. Pomp. *Dei collocutio* pro *Dei conloquia*: & infra *evaſerant* pro *evaſerunt* in Mſſ. Tolent. Urbin. atque Vatic. legitur.

TRACTATUS XXIII.

In [1] *Iſaiam*. II.

Sicut Iſaiæ beatiſſimi indicat [2] carmen, Judaico populo iraſcitur *Iſ. 1. 2.* Deus, eumque, [3] ne forte pœniteat, publica objurgatione confutat. Humana ſentienti [4] nundinari deterius eſt, quam puniri. De-

ADNOTATIONES.

1 Subjicimus heic alios quatuor tractatus licet breviores in Iſaiam, quippe qui ad eumdem Iſaiæ locum referuntur, de quo in ſuperiori tractatu ſermo fuit: *Audi cælum, & auribus percipe terra* &c. Habiti autem videntur tempore paſſionis, cum in ſacris officiis ad exprobrandam Judæorum perfidiam textus heic indicatus legeretur (occaſione autem ſacræ lectionis hos tractatus a Zenone recitatos liquet) & cum per id tempus ſacra officia longius tempus poſtularent, S. Epiſcopus, ne paſtorale verbum populo penitus ſubtraheret, id elegiſſe videtur, ut brevi opportunaque conſideratione propoſita in Iſaiæ lectionem, tractatus paucis abſolveret; de quo non nulla uberius dicemus in Admonitione præmiſſa tract. 30.

2 De hac voce *carmen* pro effato & formula quadam ſolenni, vel etiam ſcripto prophetico accepta ſatis diximus adnot. 26. in tract. 12. & adnot. 49. in tractat. 1. lib. 1.

3 Reſpicere hoc loco Auctor videtur illa Iſaiæ cap. 6. v. 9. & 10. *Vade & dices populo huic: Audite audientes, & nolite intelligere; videte viſionem, & nolite cognoſcere. Excæca cor populi hujus, & aures ejus aggrava, & oculos ejus claude, ne forte videat oculis ſuis, & auribus audiat, & corde ſuo intelligat, & convertatur, & ſanem eum.*

4 Quid ſit, *humana ſentienti nundinari deterius eſt, quam puniri*, tractatu ſequenti explicatur ſic: *Apud ſapientes & honeſtos gravius eſt aliqua nota confundi, quam mori*. Similia leguntur tract. 25. *Mors apud incredulos futurorum putatur pœnæ compendium, & pene pro infecto habetur, quod non diffamatur. Nundinari* itaque dicitur pro *aliqua nota publica confundi*, vel *diffamari*: quæ ſignificatio inde profecta videtur, quod nundinarum dies a Romanis fuiſſent inſtituti, ut ruſtici convenirent non tam mercandi & vendendi gratia, quam accuſandi (lege enim Hortenſia nundinarum dies ob ruſticorum commodum ex nefaſtis facti ſunt faſti, Macrobio teſte lib. 1. Saturn. pag. 9.) ſi quid criminoſæ quæſtionis in aliquem haberent, quam aliis diebus ipſi aliis curis diſtenti movere & proſequi non facile poſſent: quod quæſtionum genus quanta cum reorum ignominia ob nundinarum frequentiam ageretur, omnes intelligunt. Id autem infamiæ eos præcipue ſpectabat, qui ære alieno ſolvendo non fuiſſent. Hi enim ante Prætorem convicti, vel confeſſi, ſi triginta dierum, quos *juſtos* appellabant, ſpatio non ſolviſſent, ante Prætorem iterum vocati ex duodecim tabularum L. 3. nervo, vel compedibus devincti tenebantur per dies ſexaginta, quibus cum creditore paciſci poterant; & *inter eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem in comitium producebantur, quantæque pecuniæ judicati eſſent, prædicabatur. Tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans*

Denique filios vocat, ut abdicatio timeatur; exaltatos, ut ruina terrori ſit; ſpretores, ut pœnam ſupplicii ſibimet impendere cognoſcant. Quod exemplum, fratres, fortiter fugite: ſimulque gaudete, quod alienis plagis [5] Dei diſcitis diſciplinam per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.

ADNOTATIONES.

trans Tyberim peregre venum ibant, Gellio teſte lib. 20. cap. 10. Hæc ergo erat infamia, quæ nundinandi verbo ſubjecta, ad omnem notam publicam traducta fuit: unde S. Zeno *publicam objurgationem* paullo ante appellavit. *Nundinor* autem paſſive ſumi potuiſſe ſuadet Capitolini exemplum in Gordiano cap. 24. ubi *nundinatus* pro *divenditus* paſſive legitur. Firmicus etiam lib. 6. cap. 31. *nundinare* active ſcripſit. In Mſſ. Urb. & Zen. *eſt* abeſt a vocibus *deterius eſt*.

5 *Dei* vox deſideratur in Mſ. Pomp. Mſſ. Vatic. & Urb. ſcribunt *Deo*. Vox autem *noſtrum* ab iiſdem Mſſ. Vaticano & Urbinate abeſt.

TRACTATUS XXIV.

In [1] *Iſaiam* III.

VEhemens commotio eſt, fratres, cum is de injuria ſua queritur, qui ſe poteſt facillime vindicare. Sed quia apud ſapientes & honeſtos gravius eſt, aliqua nota confundi, quam mori, Deus Judaicum populum luxuriæ æſtu [2] exuberante corruptum publica increpatione confutat: cælum terramque teſtes citat, ut *Iſ. 1. 2.* exaggeret crimen: filios appellat, ut abdicatio; exaltatos, ut ruina timeatur: ſpretores ſui, ut impios monſtret. Infelix culpa eſt, fratres, in qua locum [3] qualiſcumque non invenit excuſatio. Deteſtabilis certe filius, quem pater pius, quem pater damnat invitus.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 In Mſ. Spar. *De Judæis* hic, & qui ſequitur, in Iſaiam tractatus inſcribuntur. Veneta editio non hos ſolum, ſed & quintum de Iſaia, & alios ſuis locis notandos eodem titulo cum Mſ. Zenon. exhibet. *De Iſaia* in ceteris Mſſ. libris vocatur. Utramque inſcriptionem editio Ver. ſervavit. Nos *in Iſaiam* ſcripſimus, cum in Mſſ. alii ex his tractatibus *de Iſaia*, alii *Iſaiæ*, alii vero *in Iſaiam* inſcribantur: & hæc poſtrema lectio nobis magis arriſit, ne hi tractatus de Iſaiæ perſona, perinde ac ſuperiores de Abraham, Jacob &c. habiti viderentur, qui in Iſaiæ textum ſunt. Hæc ſemel monuiſſe ſufficiat.

2 Mſ. Pomp. *exuperante*: Remenſis autem codex *luxuriæ æſtu ante corruptum*.

3 *Qualiſcumque* abeſt a Mſ. Vaticano.

Digitized by Google

TRACTATUS XXV.

In Iſaiam. IV.

HUmanus circa impietatem Judaici populi deficit ſermo, qui Dei patientiam ſui obſtinati cordis impatientia ſuperavit; non enim leve crimen eſt [1] ejus, cum de eo ille queritur, qui mox eum poterat & punire. Sed quia [2] mors apud incredulos futurorum putatur pœnæ compendium, ac pene pro infecto habetur, quod non diffamatur; cenſuit eos cælo & terra teſtibus denotare, ut inexcuſati facinoris competenti judicio ſubjacerent. Denique res impleta eſt Domini paſſione: cælum [3] in medio die perdidit diem, terra tremore nimio [4] firmitatem. Hinc æſtimare licet, quid eis ſit reſervatum, quorum in cauſſa funerei luctus pœnæ pertulit natura ſupplicium.

ADNOTATIONES.

1 Vox *ejus* cur ab edit. Veronenſi & ſequentibus fuerit excluſa, cum in omnibus, quos videre potuimus, Mſſ. nec non in edit. Ven. legatur, latet: niſi forte ea ſuperfluere viſa eſt, quæ tamen clariorem certioremque ſententiam reddit.

2 Vide in hanc rem adnotationem 4. in tract. 23.

3 Abeſt *in* particula a quatuor manuſcriptis.

4 Mſ. Pomp. repetit huc loco *perdidit firmitatem*.

TRACTATUS XXVI.

In Iſaiam. V.

JUdaicum populum univerſum ſalutis ſuæ [1] omiſiſſe præſidium, divini carminis textus oſtendit. In quo eum non ſeveritas apud omnes condemnat, fratres venerandi, ſed pietas; neque enim poteſt de quoquam bene mereri, quem pater patientiſſimus & clementiſſimus abdicaverit, & quidem non accuſatione, ſed probatione convictum. Denique injuriæ ſuæ teſtes citat cælum terramque: terram, in qua univerſa geruntur: cælum, ſub quo geruntur. Filios appellat, ut exaggeret crimen; exaltatos, ut ingratos oſtendat. [2] Bovem illis, aſinumque præponit, ut gravius poſſint, ſi reſipiſcant, comparatione torqueri, quam pœna. *Iſ. 1. 2.* *Ib. v 3.*

TRA-

ADNOTATIONES.

1 In margine codicis Pomp. correctum *amiſiſſe*. De voce porro *carmen*, qua Iſaiæ liber innuitur, videſis adnot. 2. in tract. 23.

2 Reſpicit Zeno ad ea, quæ ſequuntur v. 3. Iſ. *Cognovit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui; Iſrael vero me non cognovit*. Bovis autem & aſini nominibus per allegoriam Gentes intelligi, non nulli Patres prodidere. Vide inter ceteros S. Gaudentium ſerm. 10. pag. 123.

TRACTATUS XXVII.

In [1] *Iſaiam* . VI.

I. PRopheta, quod pro veteri vinea, quæ a Domino in [2] Æ-
gypto fuerat inſtituta, poſtulabat, ad tempus novellæ pro-
feciſſe, inſcriptio ipſa tituli pſalmi [3] lecti declarat; ſic enim ſe
Pſ. 79. 1. habet: *In finem pro his, qui immutabuntur*. Judaicus etenim popu-
lus, qui prior vinea Domini dictus eſt, floruit quidem, ſed infe-
Iſ. 5. 4. 6. liciter flore diſcuſſo nullos potuit fructus adferre. Denique pro fru-
ctibus ſpinas generavit, pro uva labruſcam. Cujus abhorrens infe-
licitatem Dominus [4] rei, aliam ſibi, ideſt populi noſtri, ſua pro
voluntate plantavit, in quam omnis fructus propheticus decucur-
rit. Heic mihi ruſtico veſtro beatiſſimi ignoſcite agricultores, ſi quid
veſtræ ſolertiæ, vineæ in ratione reddenda, ignavia noſtra detra-
xerit.

II. Igitur, ut optime ſæpe recolitis, [5] menſura ſervata amputatur in ſurculum, [6] palmes in ſcrobem dimittitur, ut animatus ibi-

ADNOTATIONES.

1 In edit. Ven. inſcriptio erat: *De pſalmo* LXXIX. & ſane habitus fuit hic tractatus occaſione lectionis pſalmi 79. ut apparet ex prima periodo: in quo quidem pſalmo vineæ comparatio hoc tractatu explicata proponitur verſ. 9. & ſeq. *Vineam de Ægypto tranſtuliſti* &c. Hinc porro in edit. Ver. & ſeq. inſcriptioni *de pſalmo* 79. additus hic alius titulus, *Comparatio vineæ*, ex MS. fortaſſe Zenoniano, qui hunc titulum tantum habet. Præferendam tamen duximus inſcriptionem, quæ in omnibus præter Zenonianum MSS. legitur *De Iſaia*, qui ſane propheta vineæ comparationem in Zenonis conſilium vehementius urget; unde pari titulo prænotatur cum in MSS. tum in editis tractatus ſequens, qui eidem comparationi vineæ inſiſtit.

2 Pſalmus 79. v. 9. Judæos tamquam vineam de Ægypto terra ſterili in fertile Palæſtinæ ſolum translatam prodit, ut Judæos de Ægyptiorum captivitate in Palæſtinam traductos ſignificet. At S. Zeno titulum ejuſdem pſalmi hoc loco reſpiciens, *Pro his, qui commutabuntur*, intelligit novam Eccleſiam, quæ ex Gentibus pro Judæis collecta, Deo ſatori uberiores fructus dedit. Itaque *veterem vineam*, quæ *in Ægypto*, ideſt in ſterili plane ſolo, *fuerat inſtituta*, appellat Zeno Judaicum populum, de quo Iſaias cap. 5. ſub vineæ ſterilis ſymbolo queritur; *novella* autem *vinea* eſt Chriſtianorum Eccleſia ex Gentibus collecta, ad quas Judæis ob improbitatem derelictis, Evangelium & fides tranſiit. Vide hæc expreſſius a Zenone explicata tractatu ſequenti.

3 Legebantur itaque etiam pſalmi, nec ſolum canebantur, de quo plura adnot. 3. in tract. 15. lib. 1. Inferius pro *Domini* (quæ vox deeſt a MS. Pomp.) in Tol. & Zen. *Dei* legitur.

4 Niſi quis ſcripturæ error in *rei* nomine latet, eam conſtructionem ſane æquiorem habere videtur, qua ad pronomen *cujus* referatur ſic: *Cujus rei infelicitatem abhorrens Dominus* &c.

5 Surculus pars eſt rami frondens, quæ ex virenti arbore abſcinditur, ut terræ inſeratur. Hinc Cicero lib. 2. de Orat. n. 69. *Da mihi ex iſta arbore, quos feram ſurculos*. Vide Columellam lib. 1. c. 5. & 2. Certa autem eſſe debebat ſurculorum menſura, ut liquet ex Palladio lib. 3. num. 9. ubi unius cubiti menſuram ſurculo, quem *ſarmentum* vocat, conſtituit.

6 Surculi cum ſerebantur, *vitiarium* fiebat ex Columella lib. 3. num. 4. Vitiarium autem erat *vitium ſeminarium*, ut explicat Palladius lib. 3. num. 10. Porro qui

ibidem genitalis humor manente ſemper ſecum ſubſtantia nutriatur ; auxiliare illi neceſſario jungitur lignum, cujus tutela defenſus ſe ſe ſuſtollat. At ubi adoleverit in vitem perfectam, ad [7] jugumque pervenerit ; ejus omnes crines luxurioſi [8] falce tondentur, pura materia [9] tabulatis inſertur, [10] nodis adſtringitur, ne a ligno, quo portatur, vel cujus adminiculo, vel ducatu in uberes fructus longius invitata producitur, vi aliqua ſeparetur. Tum ſolenniter plorans, clementer imbre ſuo rorat, conceptaque muſti felicibus lacrimis fluenta denuntiat. Statim [11] oculis apertis folia radiata procedunt, quibus ſubjecti, ac ſe commendantes ſequaces fructus adridunt, quos ſolis ardores, pluviæ, ventique exercendo provehunt, ad maturitatemque perducunt. At ubi vindemiæ venerit tempus, decore diſſipato paſſim uva detrahitur, in [12] torcularique operariorum pedibus ſubjecta calcatur, [13] prelo premitur, dua-

ADNOTATIONES.

qui ex ſurculis naſcebantur ramuſculi, *novelli palmites* vocabantur, ſive *malleoli* ex Columella lib. 3. num. 6. qui a ſurculis ita præciſi, ut nihil veteris ſurculi haberent, ex vitiario transferebantur in campos, & in ſcrobem demittebantur. vide Palladium lib. 3. num. 10. *Scrobs* autem erat fovea, quæ vitium palmitibus recipiendis in terra parabatur. Adi Columellam 4. 4. & 7. 5. & 11. 2. Hæc, & quæ ſubjiciemus, ad vocum a Zenone uſurpatarum, nec non ad ipſius rei, quam paucis deſcribit, intelligentiam accuratius dicenda fuere.

7 *Jugum* in vinetis eſt pertica tranſverſa, cui vites, cum ad certam menſuram excreverint, alligantur, amputatiſque ſuperfluis ulterius progredi non permittuntur. Vide Plinium lib. 17. 21. 22. & Columellam lib. 4. num. 17. qui num. 19. jugi altitudinem & poſitionem definit.

8 *Falce* addidimus ex Mſſ. Rem. Tul. Urb. Zenon. & Pomp. nec non ex edit. Ven. pro qua voce perperam in Vat. *facile* ſcriptam eſt. Vinituriæ autem falcis deſcriptionem exhibet Columella lib. 4. num. 25. *Tondeatur* correximus, pro eo quod *tunduntur* & in Mſſ. & in editis legitur ; falcis enim propriam eſt *tondere*, non *tundere*. Similiter *tondentur* ſcripſimus paullo poſt num. 3. ubi *falcis* nomen omnes Mſſ. & editi præferunt. Amanuenſes hæc duo verba *tondere* & *tundere* facile confunderunt. Sic ex. gr. apud Vegetium in libris Artis Veterinariæ *tondeo* pro *tundo* frequenter ſcribitur, uti animadvertit Jo: Baptiſta Morgagnius epiſt. 4. Scriptoribus Rei ruſticæ ſubjecta §. 4. & Matthæus Geſnerus in Indice eorumdem Scriptorum. V. *tunſa*.

9 *Tabulatum penſile horreum granario ſimile* dicitur a Columella lib. 12. n. 50. In hoc componebantur res ſiccæ, ut frumenta, fenum, frondes, paleæ &c. ex eodem lib. 1. num. 6.

10 De vite, non de materia e vitibus exciſſa heic ſermo eſt, eaque nodis adſtringebatur *auxiliaribus ligais* paullo ante appellatis, de quo plura videſis apud laudatum Columellam lib. 4. nam. 26. ubi *de adminiculandæ jugandæque vineæ caræ* differit.

11 Vitibus *oculos*, qui & *gemmæ* appellantur, tribuunt Rei ruſticæ Auctores. Vide Columellam lib. 3. num. 18. & lib. 4. num. 24. *Adridunt* ſcripſimus ex pleriſque codicibus ac præſertim Remenſ. pro *arrident* : *rido* autem *ridis*, non minus quam *rideo*, Latine dicitur ; unde Lucretius lib. 1. verſ. 22.

Diffuſo lumine ridit.

12 *Torcular* non unicum erat inſtrumentum, ut plures eredidere, ſed locus recipiendis uvis deſtinatus, in quo plura erant inſtrumenta & vaſa, quæ muſto exprimendo inſerviebant. Vide Catonem de Re ruſt. cap. 12. In torculari erat calcatorium a Palladio memoratum lib. 1. c. 18. in quo uva operariorum pedibus calcabatur.

13 In torculari *prelum* quoque erat ex Catone loco laudato. Hinc Cyprianus epiſt. 63. ad Cæcilium in torculari præter pedum *calcationem*, quam vocat, preli

duabuſque tabulis vehementer urgetur, donec omnis dulcedo medullitus exigatur. Sicque pretioſum fluentum a ſuis calcatoribus & bibitur, & patrisfamilias cellis vinariis inſertur, ut melius veteraſcendo reddatur.

III. Quantum ſpiritaliter mediocritas noſtra conjicere poteſt, computatus ad menſuram palmes Competens intelligitur, [14] legitimo examinis numero examinatus. Scrobem ſontem ſacrum debemus accipere, qui vero ſacramento homines ſuſcipit mortuos, & inſpiratos aqua cæleſti mox efficit vivos. Lignum auxiliare, quo tenditur, vel portatur, crucis eſt dominicæ ſignum, ſine quo vivere, immortalitatemque apprehendere in toto non poteſt Chriſtianus. Quod tabulatis inſertur, cæleſtis viæ vitæque altitudo monſtratur. [15] Ligaturis adſtringitur, cum renuntians ſæculo, [16] ſponſione facta ſpiritaliter ſacris interrogationibus obligatur. Luxurioſi crines ſalce tondentur, ideſt omnia omnino peccata baptiſmate, Spiritusſque ſancti vigore amputantur. Plorat feliciter vitis purgata materia; de homine loto felicius manant doctrinæ [17] cæleſtis divina fluenta, ruptis oculis, ideſt ſpiritaliter patefactis. Præcedentibus foliis fructus [18] ſequela ſe ſe commendat. Similiter Chriſtianus monitis divinis præcinentibus obſecundando, in quibus æternæ fructus eſt vitæ, & defenditur pariter, & nutritur. Ad jugum pervenit, cum [19] prærogata omni facultate pauperibus, crucem ſuam por-

ADNOTATIONES.

quoque *preſſuram* factam commemorat, ac præterea hæc habet: *In torculari aqua eſt, quæ pedibus calcatur, vel prelo exprimitur. Prela autem trabes ſunt, quibus uva jam calcata premitur*, inquit Servius in verſ. 242. lib. 2. Georgicor. Virgilii. Similiter Varro lib. 1 c. 54. *Quæ calcatæ uvæ erant, earum ſcopi cum folliculis ſubjiciendi ſub prelum*. Hujus preli formam exhibet Cato c. 17. & hinc intelligitur, cur S. Zeno paullo poſt *preli pondus* memoret, quod tota premendi vis a trabis pondere penderet, nec ea tum eſſet preli forma, quæ noſtris temporibus obtinet. Inferius Mſſ. Rem. Pomp. Zen. cum edit. Ven. *vetereſcendo* pro *veteraſcendo*.

14 *Legitimus*, quem heic S. Zeno vocat, *examinis numerus* ſunt ſeptem illa ſcrutinia, quibus competentes probationibus inſtituebantur, antequam ad baptiſma reciperentur. Vide Martene de Antiquis Eccleſiæ ritibus part. 1. lib. 1. c. 1. art. 11. Mſ. Zen. *examinatur* pro *examinatus*.

15 *Ligaturam* habet etiam Palladius lib. 1. num. 6. & lib. 3. num. 13.

16 Non mera cærimonia, ſed ſolenne ſacramentum, ideſt jusjurandum, ſemper habitæ ſunt ſponſiones illæ, quibus baptizandi Sacerdote interrogante renuntiare ſe ſæculo profitebantur, ut ex hoc Zenonis aliiſque aliorum Patrum teſtimoniis liquet. Hinc autem colligas ſacramenti hujus formulam per ſacerdotum interrogationes & baptizandorum reſponſiones vel tum elatam fuiſſe, ut noſtris etiam temporibus fieri mos eſt, quod ex Cyrilli etiam Catecheſibus demonſtrari facile poteſt.

17 Mſſ. Vat. & Urb. inſerunt *ſpiritaliter cæleſtis*.

18 *Sequela* apud Scævolam D. l. 93. *de ſolutionibus*, Tertullian. l. de Patientia cap. 5. & Lactantium lib. 7. cap. 5. Divin. Inſt. & de Opific. Dei cap. 4.

19 *Prærogo* ſumitur pro ante confero, ante impendo, ut liquet ex Codice l. 10. tit. 3. l. 40. ubi legitur: *Quaſcumque pro his expenſas civitas prærogaverit*. Vide etiam Ulpianum D. l. 19. t. 2. L. 19. §. 6.

20 Si

portans, conſummata omni juſtitia, expeditior ſequitur Chriſtum. Vi tempeſtatis, ſolis, atque imbris ad maturitatem cogitur; & juſtus tentationibus crebris, magnis, ac variis perducitur ad coronam. At ubi vindemiæ venerit tempus, ideſt [20] perſecutionis dies, paſſim uvæ diripiuntur, ideſt inconſiderate ſanctis omnibus violenta infertur manus. Ad torcular comportantur, ideſt ad ſupplicii locum deducuntur. Ab operariis ibidem conculcantur, hoc eſt ſumma cum contumelia a perſecutoribus illuſi jugulantur. Succus earum in ultimo preli pondere, duabuſque tabulis [21] exſiccatur. Similiter judicii die a Chriſto ſecundum tabulas legis confeſſorum ſanguinis vindicta uſque ad ultimum quadrantem exigitur. Calcatores de eodem muſto bibunt; & perſecutores ſæpe credentes in Chriſtum, calicem pretioſum, quem paullo ante calcando ſuderant, guſtant, aliqui etiam bibunt. Muſtum patrisfamilias cellæ reconditur, ut pretioſius [22] transfuſione reddatur, & martyr domini-

ADNOTATIONES.

20 Si hoc loco S. Zeno aliquam ſui quoque ævi perſecutionem indicare voluit, & non præteritas ſolum; illam ſignificare potuit ſub Conſtantio Arianorum patrono adverſus Catholicos excitatam, de qua hæc Lucifer Calaritanus in libro *Moriendum eſſe pro Dei Filio* tom. 4. Biblioth. PP. pag. 242. *Mactaſti quam plurimos in Alexandria, laniaſti certos in toto orbe, diſperſiſti reſiſtentes tibi variis in locis, ſed tamen omnes, quod tu audire minime vis, martyres ſunt: illos omnes beatiſſimos tuo mactatos gladio in paradiſo eſſe qui credimus* &c. Et Hilarius huc reſpiciens initio libri adverſus eumdem Imperatorem editi pag. 567. *Clament paſtores, quia mercenarii fugerunt. Ponamus animas pro ovibus, quia fures introierunt, & leo ſæviens circuit. Ad martyrium per has voces exeamus, quia angelus Satanæ ſe transfiguravit in angelum lucis* &c. Vide diſſert. 1. c. 2. §. 8. ubi præter alias aliquot inſignem illam, quam Valens acerbius commovit, diutiuſque proſecutus eſt, perſecutionem conſiderandam ſubjecimus, in quam præſertim heic Zeno oculos intendere potuit. Cum hoc quidem ſimiliter plane loquens memoratus Hilarius in pſ. 118. litt. 15. n. 3. pag. 371. tom. 1. edit. Veron. hæc de martyribus tamquam *præſentibus* prodidit: *Scit enim eſſe Dominus plures tam inconſulti amoris, ut cum perſiſtere in martyrii gloria filios ſuos videant, ut tempori cedant, rogent; ut ſententiam mutent, precentur; & impiæ pietatis erga eos utantur affectu: cum anus mater & pater ſenex miſerabiles canos filio in ipſa martyrii certamine cum invidia præduræ voluntatis ejus oſtendat: hinc & uxor adſit filiorum ambitioſa comitatu, oret ut potius ſibi illiſque vivat: hinc fratres & ſorores blandis nominum ſuorum familiaritatibus deprecentur: ipſa quoque anima illecebris jam pridem capta vivendi, tacitis quibuſdam conſiliis ad conniventiam deflectendæ voluntatis irrepat. Hæc igitur in tempore odiſſe nos patrem, matrem, uxorem, filios, fratres, ſorores, & ipſam quoque animam Dominus præcepit.* Quæ ſi quis ad martyres præteriti temporis proprie velit pertinere, is multo minus dubitabit, quin eodem tempore S. Zeno de præteritis martyribus hæc & ſimilia alibi loquatur. Poſt pauca pro *omnibus* MS. Pompejanus *hominibus*.

21 Hæc MS. & editorum lectio, in qua niſi librariorum error contineatur, & legendum ſit *exprimitur*, uti mox *exigitur*, ac paullo ante *exigatur* poſitum eſt; *exſicco* palam pro *exprimere* translate accipitur, quemadmodum Horatius l. 1. od. 31. *Mercator exſiccet cellulis vina*, *exſiccet* pro *exhauriet* adhibuit.

22 Superius *ut melius veteraſcendo reddatur:* heic autem *transfretatione* pro *veteraſcendo* per errorem ſcriptum & editum, cum nullus transfretationi ſit locus, ut mu-

minicæ habitationis in recondita aſſumitur, ut ibidem ex homine in Angelum transfuſus æternæ vitæ beatitudine glorietur. [23]

ADNOTATIONES.

muſtum in cellam vinariam transferatur. Putabit fortaſſe quiſpiam indicare Zenonem voluiſſe vinum Rheticum agri Veronenſis ex Plinio lib. 4. cap. 6. pluribus Scriptoribus ſatis celebre, cellis vinariis conditum, id quoque temporis adeo pretioſum fuiſſe habitum, ut in remotas regiones transfretando mitteretur. Sed neque hoc arridet, cum de vino Auctor loqui videatur, quod in ipſa cella vinaria *pretioſius redditur*. Itaque corrigendum credidimus *transfuſione*, qua ſcilicet vinum in vinariis cellis identidem transfuſus, purius & pretioſius efficitur; unde mox in allegorica explicatione martyr ex homine in Angelum *transfuſus* ſimili locutione proditur.

23 Mſ. Pompejan. addit *Amen*. In Mſ. Remenſe *explicit S. Zenonis tractatus de Eſaia*.

TRACTATUS XXVIII.

In Iſaiam. VII.

Iſ. cap. 5. QUantum ſonus lectionis indicat, fratres, Judaicus quidem populus impietatis arguitur, ſed Chriſtianus, ne talis evadat, pariter commonetur. Denique, ut iſte plus timeat, ille terretur: ille vapulat, ut iſte proficiat. Compendioſum felicitatis genus alterius periculo diſcere, quid debeas devitare. Unde, fratres, in tali re non loquela eſt exhibenda, ſed cura, quam paucis accipite. Iram Dei generaliter comminantis qui vult effugere, debet illi inculpate ſervire. [1] Memoratæ vineæ diſputatio, fratres dilectiſſimi, longe lateque diffuſos limites habet, quos peragrare competenti ſermone urgentium ſacramentorum non ſinit pondus. Verumtamen, ne in toto ſolennitas ceſſet, paucis ejus deguſtate ſermonem. Vinea Dei quidem prior ſynagoga fuit, ſilvoſis errantium palmitum crinibus vilis; quæ cum per voluptuoſa ac profana loca [2] laſciva paſſim ſe fronde diffundit, generavit pro fructibus ſpinas, pro uva labruſcam. Cujus rei indignitate commotus Dominus, illa deſerta, aliam ſibi, ideſt Eccleſiam matrem, ſua pro voluntate plantavit, quam ſacer-

ADNOTATIONES.

1 Jure hic tractatus ſuperiori ſubjicitur, cum eumdem Iſaiæ locum reſpiciat, in quo vineæ ſit mentio. Porro Sparaverius adnot. ultima in tractatum præcedentem opinatus eſt, *memoratæ vineæ* diſputationem hoc tractatu paullo poſt appellatam, ipſum eſſe tractatum præcedentem olim inſcriptum *in pſal. LXXIX.* in quo de laudata vinea pluribus agitur. At lectionem ex Iſaiæ libro tractatus initio indicatam, quæ huic ſermoni occaſionem dedit, Auctorem ſpectare nihil dubitandum putamus. Poſt non nulla Mſ. Pomp. *peragere* pro *peragrare*.

2 Mſſ. Tol. & Vat. *laſciva pars ſe*. In Urb. *diffudit* pro *diffundit*. Edit. Ven. *labruſcas* pro *labruſcam*. Infra *correptus* pro *commotus* in Mſ. Urbin.

3 Mſ.

ſacerdotalibus officiis excolens, [3] piaque potatione fecundans, felici ligno ſuſpenſam, uberrimam docuit adferre vindemiam. Inde eſt, quod hodie veſtro de numero [4] novellæ vites ad jugum perductæ, ſcaturientis muſti dulci fluento ferventes, vinariam Dominicam cellam communi gaudio repleverunt. Quod ut vobis quoque fide veſtra adoleſcente contingat, præſtabit Deus Pater omnipotens per Dominum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus cum Spiritu ſancto in ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

3 Mſ. Remenſe *piaque potatione fecunditatis felici ligno ſuſpenſa*. *Suſpenſa* item habent Mſ. Pompejanus, & editio Veneta.

4 Hi ſunt Neophyti, ac proinde *urgentium ſacramentorum pondus & ſolennitas*, quibus ſe impedire paullo ante dixit Zeno, ne uberiorem diſputationem haberet, dubio procul paſchalia ſunt ſeſta, quibus brevis a Zenone ad Neophytos haberi ſolebat ſermo, ut ex dicendis conſtabit. Porro *novellæ vites* ad jugum perductæ &c. ſunt ii, qui ex Catechumenis ad baptiſmi gratiam pervenere, de quibus commode intelligitur allegoricum illud, quod *ſcaturientis muſti dulci fluento ferventes, vinariam dominicam cellam* (ideſt Eccleſiam, in quam per baptiſma ingreſſi ſunt) *communi gaudio repleverint*. Hinc etiam illa *veſtro de numero*, ex quo novellæ ejuſmodi vites ad jugum perductæ traduntur, innuunt Catechumenos omnes, quibus ſubinde Auctor pollicetur fore, ut idem *fide adoleſcente* ipſis contingat, ideſt ut & ipſi ad jugum aliquando perducantur, ſeu baptizentur: unde ad Neophytos ſimul & Catechumenos hunc tractatum habitum liquet.

Digitized by Google

TRACTATUS XXIX.

In [1] *Iſaiam*. VIII.

ſeu

De adventu Chriſti in mundum.

CHriſtus mundum [2] latenter intravit, ne ſibi ſapiens diabolus videretur. Qui conſilio hominem deceperat, conſilio vincitur, ut quomodo homo [3] in paradiſo non cognoverat diabolum, ſic & diabolus in ſæculo non facile cognoſceret Chriſtum.

Deſunt reliqua.

ADNOTATIONES.

1 Prima inſcriptio in Mſſ. præter Zen. qui *de Chriſto* titulum præfert, altera in editis legitur, neutra proinde omittenda nobis fuit. Subjicitur autem ex manuſcriptorum fide tractatibus in Iſaiam; id enim ex eo factum credimus, quod mutilus ſit hic ſermo, ut tractatus potius fragmentum, quam tractatus haberi debeat. Forte ſi tractatus integer ad nos perveniſſet, heic, non minus ac ſuperioribus in tractatibus, ex Iſaia aliquid occurreret.

2 Solennis hæc eſt S. Ignatii martyris ſententia in epiſtola ad Epheſios num. 19. *Et principem hujus mundi latuit Mariæ virginitas, & partus ipſius*. Huc ſpectare S. Zenonem nihil ambigimus, cum alii quoque P. P. eamdem ex Ignatio ſententiam inculcent. Vide Origenem homil. 6. in Lucam, Hieronymum ad c. 1. Matth. Baſilium homil. 25. de Chriſti Nativitate, Ambroſium lib. 2. in Lucam num. 3. Jobium Monachum apud Photium codice 222.

3 Mſſ. Rem. & Pomp. *in paradiſum*, quæ lectio ſi genuina, eſſet ejuſdem generis ac illæ, de quibus egimus adnot. 5. in tract. 15. lib. 2.

ADMO-

A D M O N I T I O
IN TRACTATUS SEQUENTES.

REliqui ſunt non nulli breves tractatus, qui etſi variis titulis prænotantur, omnes tamen ad idem paſchale tempus pertinent, & baptiſmatis per hocce tempus conferendi, vel collati mentionem fere continent, ex quo etiam ſimul omnes adferendos credidimus. Quod ſi qui tractatus ſuperius deſcripti ad eadem paſchalia officia ſpectare videntur, cum in illis aliqua ad recens baptizatos habeatur oratio; non tamen eos huc duximus transferendos, cum vel longiores ſint multo, & de baptiſmate non niſi obiter meminerint, vel a proprio titulo ex. gr. *in Iſaiam*, ſub quo alii tractatus non paſchales habeantur, haud disjungendos putarimus. Brevitatem iſtorum, quos ſubjicimus, primo miraberis fortaſſe, Lector, tum vero etiam ſimilitudinem non nullorum: quæ duæ difficultates nonnullos ita movebunt, ut vel ex hoc quidnam illi, & cujus auctoris ſint, ignorantes, de univerſis Zenonianis tractatibus, quibus illi permiſcentur, ambigendum crediderint. At hos præſertim, ſi quisquam alius, Zenonem certum auctorem habere, ex antiquiſſimo Remenſi codice luculenter ſtatuimus diſſert. 1. cap. 3. Iidem vero ita multis & antiquitatis etiam profanæ, & ſacrorum rituum, & variorum dogmatum teſtimoniis plerumque referti ſunt, ut nullis, vel paucis ex tractatibus longioribus, qui apud alios quoque Patres leguntur, concedant, quemadmodum ex ipſa lectione ac ſubjectis adnotationibus palam fiet. Brevitatem porro tres obſervationes ſatis purgabunt. In primis paſchalia officia, ad quæ ii tractatus ſpectant, longiorem ſermonem non permittebant, ut Zeno ipſe monuit tract. 28. *Memoratæ vineæ diſputatio*, inquit, *fratres dilectiſſimi, longe lateque diffuſos limites habet, quos peragrare competenti ſermone urgentium ſacramentorum non ſinit pondus. Verumtamen ne in toto ſolennitas ceſſet, paucis ejus deguſtate ſermonem*: & ſimiliter tractatu 56. & 58. *Tempus non ſinit, fratres, imagini reddere veritatem*. Deinde hi proprie tractatus habendi non ſunt, ſed quædam veluti Eccleſiaſticæ præfationes, ſeu allocutiones ad baptizandos, vel Neophytos habitæ (non nulli quidem ipſis in codicibus *Præfationes*, ſeu *Invitationes* inſcribuntur) & tamquam ſolennes quædam formulæ, quales hodie inter ſolennia ſacra ab Epiſcopis adhibendæ in Pontificali, vel Rituali notantur. Unde ex Zenonianis plures tranſierunt in certas formulas, quas a noſtris Antiſtitibus ſtatis quibuſdam diebus uſurpatas ex manuſcripto Remenſi in præfatione docuimus. Tandem magnis oratoribus illud in more fuiſſe, ut plura procemia, ſive exordia orationum ſibi pararent, quibus pro temporum opportunitate uterentur, notavit Plato in Menexemo. Cicero epiſt. 3. lib. 16. ad Atticum memorat volumen procemiorum, ex quo eligere ſolebat, cum aliquod *σύγγραμμα* inſtitueret. Vide etiam lib. 9. Fam. ep. 8. ad Pætum. Plura ex his numero quinque ſupra ſexaginta ſuppetunt inter Demoſthenis opera, quæ breviſſima ſunt; & his eum oratorem uſum, prout occaſio incideret, animadvertit Hieronymus Wolfius ad Lectorem pag. 130. Quidni ſimile quidpiam S. Zeno rhetorices & oratoriæ diſciplinæ ſtudioſiſſimus feciſſe credi poteſt, ut in paſchalia feſta plures ejuſmodi præfationes pararit, quibus, prout res negotiumque poſtularet, uteretur? Hinc fortaſſis in ſententiam *Præfationes* non nulli ejuſmodi tractatus in manuſcriptis vocantur; uti & S. Petrus Chryſologus ſermonem 40. *de bono paſtore* in ipſo orationis curſu *præfationem* vocat, & ſimiliter appellat ſermonem 87. eo ſenſu, ut *præfationem* pro *exordio* dixiſſe videatur. Exordium ſane inter ceteros eſſe Zenonianum tract. 77. lib. 2. evidenter ibidem oſtendimus adnot. 1. Sed de brevitate, quam in aliquot aliis aliorum Patrum tractatibus, ex. gr. Petri Chryſologi, S. Leonis &c. deprehendere non valde abſimiliter licet, hactenus ſatis. Similitudo autem, quæ inter non nullos intercedit, adeo ut eaſdem ſententias, immo totidem quandoque verba duo, vel tres tractatus ex ſubjiciendis referant, ſi quempiam moveat,

 id ar-

id argumento eſſe debet, S. Zenonem plures unius tractatus, vel allocutionis formulas ſcripſiſſe, vel quod prima, aut etiam ſecunda non ſatisfaceret, vel quod eadem ſuper re annis ſingulis diſputaturus iiſdem feſtis & lectionibus recurrentibus *de Exodo*, *de Daniele* &c. (a quibus ea Eccleſiaſtica diſciplina, quæ eas lectiones in baptiſmi &c. ſymbolum inſtituerat, diſcedere haudquaquam licebat) eadem dicere ex tempore, vel etiam ſcribere cogeretur, aliquibus additis, vel mutatis, ut ne eadem omnino repeterentur. Addemus etiam Sparaverii animadverſionem ex adnotatione 4. in tract. 26. *Totiens iſta repetit, ut videri poſſit, tanti ingenii virum argumentorum penuria laboraſſe. Ac vir doctrina & pietate inſignis prævaluit æſtimationem ſui viloſcere, quam in Eccleſia ſemen verborum ſuorum ſupprimere. Non quotidie iſta expromebat, ſed aut quotannis, aut ſtatis anni temporibus, aut forſan longioribus, ut audientibus non futura fuerit ingrata ea repetitio, cujus jam alias factæ non poterant aut ſcire, aut meminiſſe: qua fiducia tempus in fructuoſiorem Dei cultum impendendum, novorum argumentorum inventioni, atque exquiſitis verborum lenocinìis, quorum, ſi opus foret, non indigus erat, ſubtraxiſſe credibile eſt.* Præterea apud S. Leonem aliquot reperire epiſtolas licet, quæ paucis additis, vel mutatis non tam eaſdem ſententias, ſed eadem quoque verba ſimiliter referunt, nec non ex ſermonibus non nullos, ex quibus multa in epiſtolas ad verbum traducta invenies, ut ex noviſſimæ editionis notationibus ad marginem ſermonum ac epiſtolarum appoſitis cognoſces. Vide alia quædam in hanc eamdem rem diſputata diſſert. 1. cap. x. §. 2. Poſtremum (quod ad plura, quæ opponi poſſent, vindicanda maxime pertinens, in generali præfatione conſiderandum propoſuimus) alia ratio habenda eſt ſermonum, qui ab ipſis auctoribus collecti & editi ſunt; alia eorum, quos alii poſt auctorum mortem ex ipſorum ſchedis collectos promulgarunt. Cum auctores ediderunt ſua, non niſi elaborata, perpolita & perfecta ediderunt, in quibus proinde nihil repetitum, hiulcum nihil, nihil mutilum legi ſolet, ut videre eſt in S. Gaudentii tractatibus, quos ipſe ad Benivolum eodem, quo Auctor noſter, ſæculo tradidit. At cum alii collectionem fecere, tum pro auctorum merito & exiſtimatione, quæ apud collectores obtinebat, colligi potuerunt ex ſchedis omnia, quæcumque inveniſſent, repetita etiam, mutila & rudia, quæ auctores, ſi adfuiſſent, rejicienda, vel perficienda putaſſent. Tanta autem Zenonis fama, & apud omnes obſequium fuiſſe videtur, ut collector religioni duxerit nihil abjicere, quod ejus in ſchedis repererit; & hinc tractatus plures repetitos licet, mutilos minimeque perfectos collectioni inſerendos exiſtimavit. Nunc ut de ordine horum tractatuum, qui ad paſchalia officia pertinent, aliquid dicamus, ponentur primo loco *Invitationes ad fontem* una cum duobus tractatibus de pſalmo 41. qui cum eodem recidant, eodem titulo inſcribentur: poſtea tractatus ſeptem *ad Neophytos poſt baptiſma*: deinde tractatus novem *de Die paſchatis*: tandem tractatus xv. *de Exodo*, & xx. *de Daniele in paſchate*, qui omnes paſchalis feſti, vel baptiſmatis imaginem ex Exodi, vel Danielis lectionibus ſolenni ritu inter ſacra officia recitatis egregie referunt. In his tractatibus, ſeu allocutionibus edendis manuſcriptorum titulos, cum conſtantes non ſint ne in iis quidem tractatibus, qui eadem fere verba, ne dum ſententias exhibent, ſecuti ſemper non ſumus, editionumque inſcriptiones magis congruere viſæ ſunt, ut ex adnotationibus in eoſdem titulos perſpicuum fiet.

TRACTATUS XXX.

[1] *Invitatio ad fontem.* I.

EXſultate, fratres, in Chriſto, omnique deſiderio convolantes, cæleſtia dona percipite. Jam vos ſempiterni fontis calor ſalutaris invitat. Jam mater noſtra [2] adoptat, ut pariat: ſed non ea lege, qua vos matres veſtræ pepererunt, quæ & ipſæ partus dolore gementes, & vos plorantes, ſordidos, pannis ſordidis alligatos, huic mundo dedititios intulerunt; ſed læta [3] gaudentes, cæleſtis, libera peccatis omnibus abſolutos, non fœtidis cunis, ſed ſuave redolentibus ſacri altaris feliciter [4] enutritura cancellis: per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Præter hanc inſcriptionem, quæ tum in Mſſ. tum in editis occurrit, codex Remenſis marginalem ejuſmodi rubricam exhibet: *In prima ſymbolo in ambone a Pontifice pueris recitanda*; quæ rubrica ut intelligatur, ſcire oportet ſymbolum electis catechumenis traditum fuiſſe ab Epiſcopo, cum ad baptiſmum ſuſcipiendum apti judicati fuiſſent. Quo id die præſtitum ſit, univerſim definire non licet: alii enim Dominica Palmarum, alii feria quarta poſt quartam Dominicam Quadrageſimæ, alii aliis diebus ante Paſcha illud tradebant, ut obſervat P. Martene lib. 1. cap. 1. art. 11. & ſeqq. Alii etiam ſemel, alii bis, ter alii illud dabant, ut idem animadvertit; & Veronæ quidem pluries datum ex hac marginali rubrica, ubi *primi ſymboli* fit mentio, apertiſſime colligitur. Ante ſymboli autem traditionem tractatum aliquem ab Epiſcopo habitum inſinuant illa Ambroſii epiſt. 20. ad Marcellinam: *Sequenti die (erat autem Dominica Palmarum) poſt lectiones & tractatum dimiſſis catechumenis ſymbolum aliquibus competentibus in baptiſterii tradebam baſilicæ.* Tractatum autem hunc Epiſcopos Veronenſes ante traditionem ejuſdem ſymboli in ambone recitaſſe ex rubrica laudata cognoſcimus.

2 Eccleſia mater baptizandos *adoptat, ut pariat*, propterea quod eos ſuſcipit, ut ſuos, & inter catechumenos recipit atque inſtituit, eoſque tandem parit, cum per baptiſmatis ſacramentum Chriſto gignit.

3 Legeret fortaſſe quiſpiam *gaudentes, cæleſtes, liberos, peccatis omnibus abſolutos* (quales vere fiunt, qui baptiſma ſuſcipiunt) ut oppoſitio aliqua ſit adjectivis totidem antea propoſitis, *plorantes, ſordidos, pannis ſordidis alligatos, huic mundo dedititios.* Sed forte ſicut *læta*, ita & *cæleſtis* ac *libera* ad Eccleſiam matrem referuntur, quod *læta gaudentes, cæleſtis & libera peccatis omnibus abſolutos*, utique per baptiſma, inferat in mundum, quos non *fœtidis cunis, ſed ſuave redolentibus ſacri altaris cancellis enutritura eſt.*

4 Legendum active *enutritura* pro *enutrita*, quod erat in Mſſ. & editis; nam ſicut mater filios, poſtquam peperit, in cunis enutrit; ita etiam Eccleſia novos, quos per baptiſma gignit filios, ſacri altaris ſacramento enutrire ſolita innuitur. Neophytos autem ſtatim poſt baptiſma Euchariſtiam olim ſumſiſſe conſtat. Notatu porro dignum eſt in Veronenſi Eccleſia id quoque temporis ſacrum altare *cancellis* fuiſſe ſeptum, ut ne plebs ad altare tumultuario accedens, ſacerdotem ſacra facientem turbaret.

TRACTATUS XXXI.

Invitatio ad fontem. II.

JAm, jamque dicto citius [1] æthereas portas, fratres, intrate; æternique gurgitis alveo genitali condentes, [2] ullam pro perſonis operari ne æſtimetis heic gratiam. Judicio veſtro naſcimini, ſcientes, quoniam qui plus crediderit, [3] nobiliorem ſe ipſe præſtabit. Conſtanter igitur ac fideliter hominem iſtum veſtrum veterem fœteroſis [4] ſuis cum pannis abjicite, novelli omnes, omnes [5] candidati, omnes Spiritus ſancti munere mox divites proceſſuri.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Non nulli codices & editi habebant *ad æthereas*. Placuit ex aliis Mſſ. præpoſitionem *ad* cum verbo *intrate* minus congruentem delere. *Æthereas* autem vocare videtur Zeno baptiſterii *portas*, quibus *ad æthercam*, ut alibi loquitur, *vitam* in baptiſmate aditus patet. Baptiſterium quidem ſeparatum ab Eccleſia locum fere fuiſſe oſtendit Edmundus Martene part. 1. da Antiquis Eccleſiæ ritibus lib. 1. cap. 1. art. 2. & ejuſmodi quoque fuiſſe baptiſterium Veronenſis eccleſiæ Zenonis tempore, ſatis ex hoc teſtimonio colligendum apparet, cum hæc quidem Zeno ad baptizandos loqui videatur in ipſa eccleſia, & nihilominus eis, ut *æthereas*, baptiſterii utique, *portas intrent*, præcipiat: niſi quis malit hunc tractatum extra eccleſiam, vel in ejuſdem foribus habitum fuiſſe.

2 *Ullam* legunt omnes Mſſ. cum editionibus præter Patavinam, ubi ſuppoſitum fuit *vilem*: ſed neque hoc placet. Sparaverius mallet *capientes aquam* pro *condentes ullam*: at emendatio nimis libera, & a ſcriptura codicum nimium multum diſtans. *Conditi* pro *condentes* (ſimiles enim voces activæ ſignificationis pro paſſiva occurrent tract. 35.) & *undam* pro *ullam* potius ſcriberemus, quibus ſignificetur Zenonem hortari fideles, ut dum in genitalis fontis alveo conduntur, ne putarent ejuſdem fontis *undam heic*, ideſt in hoc ſacramento, *operari gratiam pro perſonis*, ſeu cum acceptione perſonarum, quarum nec genus, nec ætatem, nec ſexum hoc ſacramentum reſpicere ſequentibus tractatibus docet. Vide tract. 33. ac præſertim tract. 42. ubi hæc habet: *Nequem plus amare* (Dei providentia) *videatur, aut minus; unam nativitatem, unum lac, unum ſtipendium, unam Spiritus ſancti præſtat omnibus dignitatem*. Equidem in præſenti tractatu ad perſonarum acceptionem excludendam, ex ſolis meritis gratiam majorem poſſe fieri inſinuat, ut animadvertemus adnotatione ſequenti. Eadem ſententia conciliari poteſt cum vulgata lectione *ullam*, ſi modo conſtruas ſic, *ne æſtimetis condentes*, ideſt eos, qui vos condunt, *alveo genitali æterni gurgitis*, ſeu qui vos baptizant, *operari heic gratiam ullam pro perſonis*.

3 *Nobiliorem* Auctor dicit futurum, *qui plus crediderit*, ut inſinuet ex ſolis meritis, ſi majora in aliquo fuerint, majoris gratiæ conſecutionem pendere. Hinc illud tract. 33. *Quantum quis crediderit, tantum beatitudinis & habebit*.

4 Editi habebant *fœteroſis cum pannis*: at codices addunt *ſuis*, quæ quidem lectio congruit cum illis Paulli ad Coloſſ. 3. v. 9. quibus homo Chriſto nomen daturus in mandatis accipit, ut hominem veterem cum *ſuis* actibus exſuat: huc enim Zenonis allegoria reſpicit.

5 *Candidati* vocantur Neophyti ob candidas, quas in ſignificationem innocentiæ induunt veſtes, de cujus antiquitate ritus conſule Edmundum Martene de Antiquis Eccleſiæ ritibus part. 1. lib. 1. c. 1. art. 15. num. 5. Cum porro albas veſtes non ante, ſed poſt ſuſceptum baptiſma Neophyti acciperent, hæc verba *omnes novelli*, *omnes candidati* &c. palam referuntur ad ſequens futurum *mox proceſſuri*, ut ne ad præſens tempus referenda credantur.

5 In

TRACTATUS XXXII.

[1] *Invitatio ad fontem*. III.

EJa quid ſtatis, fratres, [2] veſtram quos per fidem genitalis unda concepit, per ſacramenta jam parturit, ad [3] Deſiderata quantocius feſtinate. [4] Solennis hymnus ecce jam canitur: ecce [5] vox infantum & dulcis vagitus auditur: ecce parientis uno de

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. *Invitatio fontis cujus ſupra*, ideſt S. Zenonis ſuperius memorati. Hic idem tractatus recitatur in Vita S. Zenonis, quam duodecimo circiter ſæculo ſcriptam Marchio Scipio Maffejus edidit inter opuſcula, quæ ſubjecit Hiſtoriæ rei diplomaticæ pag. 320. Hoc ex monumento variantes lectiones dabimus in adnotationibus ſequentibus ſignatas per ſyllabam *Vit.* Multo longior hic tractatus ibidem viſitur; ſed compactus ille eſt ab auctore ejuſdem vitæ ex duobus Zenonis tractatibus, nimirum ex hoc integro, & ex portione tract. 48. ut in *Admonitione* ad monumenta monnimus, ac ex ipſo tract. 48. deſignatis ibidem verbis, exploratius fiet.

2 Vit. *vos quos per fidem*. Sed melior codicum lectio, quæ Zenonianam ſyntaxim exhibet, ac τὸ *vos* ſuperfluens ac dure ſonans omittit. In calce Mſ. Pomp. habetur eadem Vita conſcripta a Monacho Zenoniano, ibique τὸ *vos* pariter omittitur. Paullo poſt in ipſa Vita *concipit* pro *concepit*.

3 Pertinet hæc vox ad ſacra liturgiæ myſteria, unde in Gloſſ. Græco-Lat. *Deſiderata* exponitur λειτουργία τελεστή, ideſt *liturgiæ*, ſeu *publici ſacri miniſterii finis*: propterea quod ii, qui ex ſacræ liturgiæ diſciplina inſtituebantur, hunc finem ſummo deſiderio appetebant. Apud Paganos quidem *epoptæ* Tertulliano memorati initio libri adverſus Valentinianos, toto quinquennio inſtituebantur a ſacerdotibus, antequam initiarentur, ut hac ratione eorum *cupiditatem perſtruerent*. Similiter apud Chriſtianos catechumeni diutius probabantur, *ut*, quod ait Gregorius Magnus ep. 24. lib. 7. *quanto exſpectatur eis longa feſtivitas, tanto ſe præparare, & eam deſiderio ferventi debeant ſuſtinere*. Itaque *Deſiderata* eſt baptiſma, & quodvis aliud ſacramentum, antonomaſtice vero Euchariſtia, de quo ſacramento præcipue & frequentius *deſiderandi* verbum a Patribus uſurpatum animadvertit Caſaubonus exercit. 16. ad Annal. Baronii num. 45. p. 501. Heic ſane cum eos alloquatur S. Antiſtes, quos non ſolum *per fidem* conceptos, ſed etiam *per ſacramenta*, ideſt per baptiſmum, jam jam naſcentes prodit; palam eſt *Deſiderata*, ad quæ eos, ut quantocius feſtinent, hortatur, non aliud eſſe, niſi ſacram Euchariſtiam, ad quam vix baptizati admittebantur, ut monnimus adnot. 4. in tractatum 30. Notanda in hanc rem illa Tertulliani lib. 2. ad uxorem cap. 6. *De cujus manu deſiderabit*: ubi ſicut *deſiderabit* dictum eſt pro Euchariſtiam ſumet, ita *Deſiderata* pro Euchariſtiæ ſumptione dicere Zeno potuit. Deſiderium ſcilicet quam eſſet in Euchariſtiam præcipuum, diſcimus ex Auctore librorum de Sacramentis inter Ambroſii opera lib. 4. cap. 2. num. 7. *Veniebas ergo deſiderans ad altare . . . . . veniebas deſiderans ad altare, quo acciperes ſacramentum*. *Deſiderata* autem cur vocaretur Euchariſtia, & non proprio nomine, referendum eſt ad arcani diſciplinam, qua cavebatur a SS. Patribus, ne corpus & ſanguinem Chriſti expreſſe nominarent, ubi præſertim ad nondum conſecratos habebatur ſermo.

4 In Antiphonario, quod edidit Card. Thomaſius pag. 96. poſt ritum baptiſmi, de hymni cantu hæc notantur: *Finito vero baptiſmo ſequitur verſus.*

Audite voces hymni
Et vos qui eſtis digni
In hac beata nocte
Deſcendite ad fontes &c.

5 Correximus ex Vit. & Mſ. Sp. *vox infantum & dulcis vagitus*, cum legeretur in edit. & aliis Mſſ. *mox infantum dulcis*

de ventre clariſſima turba procedit. Nova res, ut jure ſpiritali unuſquiſque naſcatur. Ultro currite ad matrem, quæ tunc [6] non laborat, ſi quos parit, numerare non poſſit. Intrate ergo, intrate felices, omnes ſimul ſubito futuri [7] lactantes.

ADNOTATIONES.

dulcis vagitus. Poſt pauca Vit. *parturientis* pro *parientis*, & *renaſcatur* pro *naſcatur*.

6 Vit. *non laborat cum parit. Intrate ergo*. Mſ. Tolent. & edit. Ven. correctionem ſuggeſſere, cum antea legeretur *non laborat, ſi quos pariter numerare non poſſit*.

7 Sic Mſſ. Vat. Zen. & Vita. Mſ. Tol. *lætantes*, editi *lactentes*. Catechumeni autem *lactantes* futuri dicuntur ob ſacrum, quem bibituri erant ſanguinem: ſic enim Cyprianus ep. 63. ad Cæcilium pag. 227. *Per baptiſmum Spiritus ſanctus accipitur, & ſic a baptizatis, & Spiritum ſanctum conſecutis ad bibendum pervenitur*. *Ad bibendum* autem præcipue dixit, non quod baptizati ſolum participarent de calice, quos, ſi eſſent ad comedendum idonei, de ſacro etiam pane comediſſe multis liquet; ſed quod omnes univerſim ſaltem de calice biberent, infantes nimirum, quibus cum non liceret per ætatem cibum ſolidiorem edere, ſacri ſanguinis aliquid de calice infundebatur, ut ex Cypriano in lib. de Lapſis pag. 381. manifeſtum eſt: quem morem in ſequiora multo ſæcula productum patet ex Ritualium antiquorum ordinibus, quos Edmundus Martene partis primæ lib. 1. capiti primo ſubjecit. Vide ejuſdem capitis art. 15. n. 15. Forte etiam eos *lactantes futuros* Zeno dixit ob lac proprie dictum, propterea quod præter ſacrum vinum lac etiam, ſaltem in Occidente, baptizatis in infantiæ ſignificationem adhiberetur Hieronymo teſte in Iſaiam cap. 55. *Hic mos ac typus in Occidentis eccleſiis hodie uſque ſervatur, ut renatis in Chriſto vinum lacque tribuatur*. Lege adnot. 5. in tract. 42.

TRACTATUS XXXIII.

[1] *Invitatio ad fontem*. IV.

[2] QUid ſtatis genere, ætate, ſexu, conditione diverſi, mox unum futuri? Fontanum ſemper virginis matris dulcem ad uterum convolate; ibidemque vos veſtra [3] nobilitate fide, ſcientes, quoniam quantum quis crediderit, [4] tantum beatitudinis & habebit. O admirabilis & vere divina ſacroſancta dignatio! in qua quæ parturit, non gemit; qui renaſcitur, plorare non novit. Hæc renovatio, hæc reſurrectio, hæc vita æterna, hæc eſt mater omnium, quæ nos adunatos, ex omni gente & natione collectos, unum poſtmodum efficit corpus.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. perperam inſcribitur *ad Neophytos*, cum explorate ſit *Invitatio ad fontem* ceteris ſimilis, quæ ad nondum baptizatos habita eſt. Titulum itaque editorum hoc loco prætulimus.

2 Mſ. Urbin. *Qui ſtatis*.

3 Edit. Veneta *nobilitari*, male. *Nobilitate* vero imperativi temporis verbum, non autem nomen hoc loco eſt.

4 Poſt verba *quantum quis crediderit*, additum fuit ab editoribus Veronenſibus, *& operatus fuerit*, præter omnium Mſſ. & primæ editionis fidem. De hoc plura differt. 2. cap. 6. ubi Zenonis doctrinam hoc in dogmate ſatis aliunde vindicavimus.

1 *De*

TRACTATUS XXXIV.

[1] *Invitatio ad fontem*. V.

EXſultate fratres, quos ſua parturit fides, qui mundi hujus fugientes inſidias, reatum, vulnera, ac mortem, paternæ imploraſtis auxilium majeſtatis, omnique non pedum velocitate, ſed mentis pii fontis ad gurgitem convolate. Vos conſtanter [2] immergite, ſalvo ſalutis ſtatu, [3] veteris hominis veſtri felici morte victuri.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 *De Baptiſmo* hic tractatus in Mſſ. inſcribitur. Potuit hic titulus præfigi, ſed ne cogeremur *invitationum* ſeriem interturbare, editorum inſcriptionem reliquimus, cui tractatus ſane reſpondet.

2 Diſce hinc baptiſmum per immerſionem a Zenone uſurpatum, de quo ritu alia teſtimonia deinceps ſuppetent.

3 Reſpicitur heic Paulli locus ad Coloſſ. 3. 9. ubi *vetus homo* ille intelligitur, qui ſecundum Adam peccatorem eſt, in quo omnes mortui ſumus, eoque homine necato per baptiſma vitam cæleſtem incipimus.

3 Hic

TRACTATUS XXXV.

[1] *Invitatio ad fontem*. VI.

PRoperate, properate bene, loturi[2] fratres: Aqua viva Spiritu ſancto & [3] igne dulciſſimo temperata, blando murmure jam

ADNOTATIONES.

1 Hic & ſequens tractatus in Mſſ. Rem. Tolent. Vat. & Urbin. inſcribuntur *de Pſalmo XLI.* in quem exſtat quoque vetuſtiſſimi Auctoris ſermo ad Neophytos in Append. tom. 6. S. Auguſtini p. 287. alluditur autem ad illa ejuſdem pſalmi: *Quemadmodum deſiderat cervus ad fontes aquarum*, quæ quidem non ſolum olim (ut diſcimus ex non nullis antiquis ordinibus apud Martene part. 4. cap. 24.) ſed vel hodie Sabbato ſancto canuntur, cum ad benedictionem aquæ baptiſmalis acceditur. Notandum porro heic eſt, hunc tractatum in Mſ. Remenſis indice inſcribi *de Pſalmo quadrageſimo primo*, alterum vero, quem ſubjicimus, inſcribi *Tractatus Pſalmi quadrageſimi*, quam inſcriptionem huic ipſi tractatui codex Baſilicæ Vaticanæ præfigit. Hinc Joannes Veronenſis in Hiſtoria Imp. Mſ. lib. 1. & ex eo Guillielmus Paſtrengus inter Zenonis ſermones recenſent tractatus in pſalmum XL. & in pſalmum XLI. Porro palam eſt ambos hoſce tractatus, occaſione licet ejus pſalmi XLI. habitos, eſſe *invitationes ad fontem:* & ſane tract. 37. qui totidem fere verbis repetit ſequentem tract. 36. in omnibus Mſſ. *Invitatio fontis* inſcribitur. Hinc invitationum ſeriem proſequentes hunc titulum retinuimus, qui in Mſſ. Pomp. & Zen. atque in editis quidem omnibus ſolus legitur. Tandem Mſ. Remenſe hanc marginalem rubricam præſenti tractatui affigit, ex qua hunc migraſſe apparet in formulam a noſtris Præſulibus uſurpatam, cum in eo eſſent, ut baptiſma in Pentecoſte conferrent: ſic enim ſcriptum legimus in antiquo illo codice: *Recitanda pueris ante baptiſma a Pontifice in Pentecoſte*.

2 Legendum procul dubio *luendi*, cum ad fratres baptiſmate luendos ſermo ſit. In Mſſ. Rem. Tolent. & Vatic. perperam *locuturi*, quod quidem prima manu ſcriptum fuerat etiam in manuſcripto Pompejano.

3 Aquam igitur in baptiſterio calefactam fuiſſe aliquantulum, ne qui, pueri præſertim, in eam immergerentur, ex rigore quidquam detrimenti caperent, ex hoc loco diſcimus, quod alibi obſervaſſe non meminimus. Hoc autem conſilio, quod innuimus, aquam *igne dulciſſimo*, ſeu leni fuiſſe *temperatam* arbitramur, cum haud ſuſpicari liceat, Zenonem ea mente adhibuiſſe aquæ ignem, qua quidam olim hæretici ex illo Lucæ 3. 16. *Vos autem baptizabimini in Spiritu ſancto & igne*, putarunt aquam in baptiſmate ſatis non eſſe, niſi aquæ ignis adderetur, ita ut vix quiſquam in fontem deſcendiſſet, ſtatim appareret ignis; quemadmodum colligitur ex antiquo Auctore libri de Rebaptiſmate in Appendice Cypriani pag. 643. Quid porro fuerit illud *murmur blandum*, ſeu, uti vocatur tractatu ſequenti, *dulce murmur*, quo baptizandi ſatis invitarentur; cum de ebullitione accipi nequeat, quæ deterret potius, quam invitat, nec temperatum calorem continet; jam de fluxu quodam aquæ baptiſmalis illud murmur accipiendum eſt, ut ex eo hæc aqua *viva*, ſeu, uti appellatur tractatu ſeq. *fluentum* & *ſuperfluens amnis* dici potuerit. Hunc autem perpetuum aquæ fluxum in magnis præſertim civitatibus magna baptizandorum multitudo invexit, ne eadem aqua omnes immergerentur, quod nauſeam non nullis pepeRiſſet. Hinc etiam propria appellatio *fontis*, ex quo nimirum nova ſemper aqua deflueret. Aquam autem per canales ductam, in baptiſterium, quoad opus eſſet, continuo influxiſſe non nullis monumentis innuitur. In vita S. Aviti Vienenſis cap. 5. memoratur baptiſterium cum aquæducto, & Ennodius epigram. 145. loquens de fonte S. Stephani, mentionem facit aquæ, quæ per columnas profluebat. Liber Pontificalis argenteos cervos, qui in baptiſterii fontem aquam funderent, ab Innocentio I. & Sixto III. conditos tradit.

4 Lan-

jam vos invitat. Jam [4] balneator præcinctus exſpectat, quod unctui, quod terſui opus eſt, præbiturus, ſed & [5] denarium aureum triplicis numiſmatis unione ſignatum. Gaudete itaque. In fontem quidem

ADNOTATIONES.

4 Laudatur hoc Zenonis teſtimonium a Laurentio Pignorio in Commentario de Servis pag. 38. ſecundæ editionis Patavinæ, ut exinde balneatoris officium explicet. *Balneator* erat ſervus, qui balneis præerat, illorumque uſibus deſerviebat; de quo plura Urſinus in Appendice ad Ciacconium de Triclin. pag. 159. Gronovius tom. 9. pag. 641. Salmaſius in Lampridii Commodum cap. 7. & alii, qui ſere hoc idem Zenonis teſtimonium omnium clariſſimum recitant. Hunc eumdem ritum in balneis iiſdem fere verbis memorat Appulejus lib. 1. Metamorph. pag. 49. etſi balneatoris nomen reticeſcat. *Illico*, inquit, *lavacro trado, quod unctui, quod terſui ipſe præminiſtro, ſordium enormem eluviem operoſe effrico*. Indicantur autem balneorum utenſilia, videlicet ampulla olearia, & dentata ſtrigilis, ac linteamina, quibus ad tergendum veteres utebantur. Porro hoc in tractatu balneatoris nomine metaphorice Epiſcopus ſignificari videtur, qui ſolus baptizabat; baptiſmi enim lotionem ſub balnei imagine heic reſpici veriſimillimum eſt. Baptiſma quidem unctio ſacra, cujus Auctor meminit, partim præibat, partim ſequebatur. Præibat illa, qua pectus, & inter ſcapulas Latini, Græci autem totum corpus ungebant: vide Martene part. 1. lib. 1. cap. 1. art. 13. num. 10. Sequebatur vero altera, quæ ante albam veſtem reperebatur in capitis vertice, præter illam, quæ mox addebatur, cum baptizatus ſtatim ſacro chriſmate confirmabatur: vide Auctores apud eumdem Martene loco laudato art. 15. num. 2. & 11. At forte alia lotio intelligi poteſt, qua alicubi ante baptiſma, alicubi vero poſt lavabuntur baptizandorum, ſeu neophytorum pedes, & non numquam caput, de quo ritu legendus memoratus Auctor art. 13. num. 1. & art. 15. num. 8. Sed cum illa, quæ præmittebatur, diebus aliquot baptiſmati præcederet, & forte etiam in uſu eſſet, ubi non vigebat altera poſt baptiſma; heic autem apud Zenonem ſermo ſit de lotione, quæ ſi diverſa ſit a baptiſmate, eodem tamen die perficiebatur: jam illa procul dubio videtur hoc loco indicari, quam poſt baptiſma ante veſtis albæ traditionem ab Epiſcopo *ſuccincto* peractam diſerte tradit Auctor antiquus librorum de Sacramentis inter Ambroſii opera l. 3. c. 1. *Adſcendiſti de fonte, quid ſecutum eſt? . . . . ſuccinctus, inquam, ſummus ſacerdos pedes tibi lavit:* cum quibus concinit Ambroſius in libro de Myſteriis c. 6. Quod ſi hunc morem a Romana Eccleſia alienum ipſe Auctor de Sacramentis teſtatur; id nihil prohibet, quo minus Veronæ a Zenone uſurpari potuerit; & hunc quidem eumdem ritum aliæ præter Mediolanenſem ſecutæ ſunt Eccleſiæ, ut ex Miſſali Gothico & Gallicano veteri manifeſtum eſt, ubi exſtant formulæ dicendæ, cum Neophytorum pedes abluuntur.

5 De hujus generis *denario* multa diſſeruimus adnotatione 21. in tract. 14. l. 1. ubi verum denarium in baptiſmate traditum non improbabiliter conjecimus ex aliis teſtimoniis Zenonianis, quæ eumdem *denarium*, ſeu *ſtipendium* appellant. At heic *denarii aurei* mentio perturbat. Cum enim denarium aureum ſingulis baptizatis in tanta baptizatorum frequentia ab Epiſcopo liberaliter datum, ex penuria & paupertate ejuſdem, de qua alibi ſatis, incredibile plane ſit; Sanctus autem Zeno allegoriis frequens inſiſtat: non niſi allegorice *denarius* hoc loco intelligendus apparet, ut illa pariter indicant *triplicis numiſmatis unione ſignatum*, quæ de vero denario aureo haud accipi poſſe videntur. Itaque Euchariſtiam alii fortaſſe intelligent, quam *in formam nummi* traditam memorat Ernulſus Roffenſis Epiſcopus in epiſtola ad Lambertum tom. 3. Spicilegii Acheriani pag. 471. noviſſimæ editionis, ſeu *in modum denarii*, ut ait Honorius lib. 1. de Gemma Animæ lib. 1. cap. 66. & fortaſſis tres circulos triplicis numiſmatis unionem referentes Euchariſtia exhibebat. Sed præterquam quod hæc ſequioris multo ætatis ſunt teſtimonia, S. Zeno tract. 14. *denarii* ita meminit, ut ab Euchariſtico pane illum ſatis diſtinguat: vide ibidem adnot. 18. & 19. Melius forſitan intelligitur gratia, quæ triplici ſacramento baptiſmatis, confirmationis, & Euchariſtiæ ſimul collato eodem die libera-

dem nudi [6] demergemini, ſed [7] ætherea veſte veſtiti, mox candidati inde ſurgetis; quam qui non polluerit, regna cæleſtia poſſidebit: per Dominum Jeſum Chriſtum.

ADNOTATIONES.

liſſime conferebatur. Sed quidquid de myſtica interpretatione intelligas, adhuc denatius aliquis una cum baptiſmate traditus dici poteſt, qui tamen ex ſolo myſtico ſenſu *aureus*, & *triplicis numiſmatis unione ſignatus* fuerit. Hæc per metam conjectationem, quam proponere, non affirmare intendimus. Alii meliora excogitent, & ſi quid probabilius adferant, ambabus ulnis excipiemus.

6 Mſ. Rem. *demergetis:* ceteri cum editis *demergitis:* utrumque perperam, atque legendum *demergemini;* qui enim per immerſionem baptizabat aliquem, is *immergere* baptizandum dicitur, hic autem *demergi*. Nudos porro fuiſſe, qui baptiſma ſuſcepturi immergebantur in fontem, pervulgatum eſt.

7 Innocentiæ & gratiæ veſtem heic indicari patet ex his, quæ ſequuntur, *quam qui non polluerit* &c. ut ne tamen excludatur alba veſtis, quæ baptizatis impoſita, innocentiæ & gratiæ imaginem referebat. Utrumque nimirum Zeno ſpectare ſimul ſolet & rem & myſticum rei ſenſum, ut quædam una eloquatur, quæ tum rei, tum myſticæ locutioni conveniunt; quædam vero, quæ non niſi ad myſticam rei ſignificationem referre poſſis, quod in his præſertim tractatibus frequens eſt.

TRACTATUS XXXVI.

[1] *Invitatio ad fontem*. VII.

EJa, fratres, quos beatæ ſitis exoptatus ardor incendit, quos nectarei fluenti dulce murmur invitat, lacteum genitalis fontis ad laticem convolate [2] incunctanter, ac fortiter bibite, dum licet, ſuperfluentis amnis undæ ſubjecti, toto impetu, totaque devotione veſtra vaſa replete, ut ſemper vobis aqua ſufficiat, hoc ante omnia ſcientes, quia hanc nec effundere licet, nec [3] rurſus haurire.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 De inſcriptione hujus tractatus vide, quæ animadvertimus adnot. 1. in tractatum præcedentem. Huic quoque tractatui in Mſ. Remenſis margine hæc apponuntur: *Recitanda pueris ante baptiſma a Pontifice.*

2 In editis & aliquot Mſſ. *convolate: & incunctanter*. At alii codices conjunctim ſcribunt *convolate incunctanter* ſine conjunctione *&*, quam libentius inſeruiſſemus ante voces *dum licet*, vel ante *ſuperfluentis*, ſiqui codices ſuffragium tuliſſent.

3 Quod heic & in ſequentibus traditur, *non licere* baptiſmalis fontis aquam *rurſum haurire*, ſatis innuit catholicum dogma, nimirum baptiſma iterum non poſſe conferri; quod ipſum alii Patres aliis formulis tradidere. In fine codex Pomp. addit *Amen*.

TRACTATUS XXXVII.

[1] *Invitatio ad fontem*. VIII.

In qua perpaucis additis, quibuſdam mutatis, continentur ea, quæ in antecedenti.

EJa, fratres, quos beatæ ſitis exoptatus ardor incendit, cupiditate ac velocitate [2] cervina lacteum genitalis fontis ad laticem convolate. Fortiter bibite, ut ſemper vobis aqua ſufficiat, hoc principaliter ſcientes, quia hanc nec effundere licitum eſt, nec rurſus haurire. [3]

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. libri duplicem titulum præferunt: *Tractatus Paſchæ*, vel *Invitatio fontis*. Vide adnot. 1. in tract. 35.

2 *Cervina* inquit, cum ſpectet illa pſ. 41. *Quemadmodum deſiderat cervus ad fontes aquarum* &c.

3 In Mſ. Rem. hæc adduntur: *Explicit S. Zenonis tractatus Paſchæ*.

TRACTATUS XXXVIII.

[1] *Ad Neophytos poſt baptiſma*. I.

POſt devotiſſimæ completa expiationis ſacræ caſta [2] jejunia, poſt [3] clariſſimæ noctis ſuo ſole dulces vigilias, poſt lactei fontis lavacro vitali in ſpem immortalitatis animas pullulantes, ex

ADNOTATIONES.

1 Et heic & in ſequentibus tractatibus retinuimus titulum edit. Veronenſis: in Mſſ. vero, *Tractatus poſt traditam baptiſma*. Ipſo autem Paſchatis die hunc tractatum habitum a Zenone ex prima periodo manifeſtum eſt. Hæc porro marginalis rubrica in codice Remenſi legitur: *In Paſcha pueris poſt baptiſmum a Pontifice recitanda*.

2 Heic perſpicue quadrageſimæ jejunium jam completum innuitur; iſtud autem *caſtum* fortaſſis appellatur, propterea quod in quadrageſimali jejunio ipſi conjuges continentiam ſervarent, de quo aliud locuples Zenonis teſtimonium animadvertimus adnot. 33. in tract. 4. lib. 1. Tres codices pro *completa* ſcribunt *contemplata*.

3 Quam Zeno *clariſſimam*, S. Gaudentius ſerm. 5. pag. 60. *ſplendidiſſimam noctem vigiliarum* appellat. Chriſtianos nimirum in Paſchalis feſti vigilia maximam cereorum & lampadarum copiam accendere conſueviſſe, hinc ſatis oſtenditur. S. Gregorius Nazianzenus orat. 2. de Paſch. ejuſdem moris aperte meminit, & in præfatione *Exſultet*, quæ vel hodie canitur in benedictione cerei, ſimile quidpiam invenitur. Conſtantinus Magnus, nondum licet catechumenus, ſed Chriſto tamen addictus, ut præclarum ſuæ in eum pietatis teſtimonium daret, non in eccleſia ſolum, ſed tota urbe cereos & lampades ita frequentes accendi juſſit, *ut*, quod tradit Euſebius lib. 4. Vitæ ejuſdem cap. 22. *hæc myſtica vigilia quovis vel ſplendidiſſimo die ſplendidior redderetur*. Morem accendendorum per urbem luminum noctibus ſingulis, ut publico commodo conſuleretur,

ex quo qui eratis ætate diverſi, diverſi [4] natione, ſubito germani fratres, ſubito unigeniti emerſiſtis [5] infantes, hortor vos nativitatis tantæ feſta [6] læto celebrare convivio: ſed non illo, in quo diverſis epulis [7] intrimentorum lenocinio ſaporis de ſumma certantibus, obrutum pectus [8] ſæpe crudis atque acidis vomitibus inurgetur; in quo muſti veſtri dulcedo ſæcularis, vini pridiani exhalante fœtore, corrumpitur; ſed cæleſti prandio, honeſto, puro, ſalubri, atque perpetuo; quod, ut ſaturi ſemper ac felices eſſe poſſitis, eſurienter accipite. Paterfamilias [9] panem vinumque pretioſum vobis

ADNOTATIONES.

tur, Romæ vigentem ſuo ævo memorat Ammianus Marcellinus lib. 14. *ubi*, inquit, *pernoctantium luminum claritudo dierum ſolet imitari fulgorem*. Hic autem mos vel Conſtantini ætate, ea ſaltem in urbe, non fuit, vel noctis Paſchalis celebritatem pluribus luminibus augeri juſſit, ut *vel ſplendidiſſimo die ſplendidior redderetur*. Splendor porro noctis hujus in eccleſiis non tam a lampadibus, vel cereis earumdem eccleſiarum proficiſcebatur, quam a cereis Neophytorum, qui una cum lampadibus eccleſiarum accenſi in magnam copiam (quamplures enim id temporis ſimul baptizabantur) ſplendorem ſacri loci mirum in modum adaugebant. Vide de his cereis Neophytorum Ambroſium de Lapſu Virginis cap. 5. ut alios omittamus a Martene laudatos par. 1. lib. 5. cap. 1. art. 15. num. 9. & 10. De *vigiliis* porro hac nocte habitis hoc unum dicimus, quod adeo antiquæ ſunt, ut illas ab Apoſtolis traditas docuerit Hieronymus in c. 25. Matthæi v. 6. ubi etiam hunc ritum ex ſimili Judæorum profectum teſtatur. Epiphanius ſimiliter hæreſ. 70. §. 10. id refert Conſtitutioni Apoſtolicæ, ex qua ſumta videtur conſtitutio ſimilis inter Clementinas lib. 5. cap. 19. ubi eædem Paſchales vigiliæ diſerte præcipiuntur.

4 Tract. 33. *genere*, *ætate*, *ſexu*, *conditione diverſos*, qui Veronæ abs ſe baptizandi erant, S. Epiſcopus appellavit; heic autem addit & *natione*, quod notatu dignum viſum eſt, ut appareat hanc in urbem ex diſſitis etiam terris baptizandos confluxiſſe: niſi forte hoc accipiendum ſit de iis, qui ex aliis nationibus Veronam incolatum venerant, aliave de cauſſa heic fortuito degerent.

5 Auguſtinus ſerm. 228. num. 1. *Qui paullo ante vocabantur Competentes, modo vocantur infantes .... Infantes dicuntur, quia modo nati ſunt Chriſto, qui prius nati fuerant ſæculo*. Manat hæc formula ex illo Petri epiſt. 1. 2. 2. *Sicut modo geniti infantes*. Idem Auguſtinus aliquot ſermones habet inſcriptos: *In die Paſcha ad Infantes*. Vide Clementem Alexandrinum lib. 1. Pædag. cap. 4. ubi hanc Neophytorum infantiam, uti vel tunc vocabatur, a Gentium reprehenſionibus vindicat.

6 Mſ. Rem. *feſta læta celebrare convivio*. Porro *convivium* heic nuncupatur Euchariſtia, quæ poſt noctis vigilias ipſo die Paſchatis Neophytis tradebatur. Hoc eodem *convivii* nomine eam appellat etiam Tertullianus lib. 2. ad Uxorem, Optatus lib. 5. Ambroſius lib. 1. de Abel & Cain &c. *Prandium* mox eodem ſenſu Auctor nominat. In Appendice Cypriani p. 268. edit. Venetæ ſimile quidpiam *cœnæ* appellatione ſub variis epulorum ſymbolis eodem ſpectantibus idemque ſignificantibus explicatur.

7 Sic ex Mſ. Rem. cum alii codices & editi habeant *antrimentorum*, excepto Mſ. Pomp. in quo priori manu *intrimentorum* ſcriptum fuerat, ſed poſteriori manu perperam ſuppoſitum *nutrimentorum*. Eſt autem *intrimentum* ſapidiſſimi condimenti genus, ut ex illo Appuleji intelligitur lib. 10. Metam. *Qui ſapidiſſimis intrimentis ſuccuum pulmenta condita vapore mollibat*.

8 Notatur heic frequens profanarum comiſſationum intemperantia, quam vomitus fere ſequebatur. Paullo poſt ante verba *muſti veſtri* tres Mſſ. male addunt *non muſti*.

9 Paterfamilias hoc loco appellatus Melchiſedech eſſe videtur, qui *panem & vinum* protuliſſe traditur Gen. 14. verſ. 18. Hic autem figura fuit Chriſti Euchariſtiam

vobis ex uſibus ſuis ſua de menſa largitur. Tres pueri unanimes legumina inferunt primi, quibus, ut ſcitus ſit ſapor, ſalem ſapientiæ aſpergunt: oleum Chriſtus infundit: Moyſes primitivam feſtinus, maturamque procuravit [10] agninam, Abraham pinguem conditamque fideliter vitulinam. Iſaac innocenter oleum portat, & ligna. Jacob patienter varia exhibet pecora. Joſeph [11] præmotus ad menſuram prærogat cunctis annonam. Sane ſi quis aliquid deſideraverit, qui recondidit, Noe omnia illi [12] arcarius non negabit. Petrus piſcator recentes marinos affatim piſces apponit cum ſarda admirabili. Tobias peregrinus fluvialis piſcis [13] interanea diligenter accurat & aſſat. Joannes [14] camelarius devote præcurrens, de ſilva mel attulit, & locuſtas. Ne alter alterum manducantem [15] denotet, invitator admonet Paulus. David regius paſtor omnibus momentis lac argenteum ſubminiſtrat, & caſeum. Zachæus ſine mora quadruplicata [16] expungit apophoreta: Deus & Dominus noſter Jeſus Chriſtus Dei Filius [17] dulcia, ſicut prior Rom. 14. 3.

qui

ADNOTATIONES.

ſtiam ioſtitueotis ſub utraque ſpecie, quam quidem ſub utraqne ſpecie olim Neophytis traditum liquet.

10 In Mſ. Rem. *aginam*, ſed librarii errore ſcriptom eſt; *agina* enim cum unico *n* eſt pars ſuperior libræ, in qua æquilibrium vertitur, ſeu trutioa: *agninum* autem dicitur qoidquid agnorum eſt, ſicut apud Horatium Epiſt. lib. 1. 15. 35. *omaſi agnini:* apud Plaotum vero Aulular. 2. 5. 4. *agnina* abſolute agninam carnem ſignificat. Spectatur aotem hoc loco illod Exodi 12. obi agnos in Paſchate edendus præcipitur: *primitivum* aotem eſſe deboiſſe hunc agoum Zeno plories tradit in tractatibus de Exodo, quos ſubjiciemus: quem agnum Chriſti & Euchariſtiæ ſymbolum fuiſſe omnes norunt.

11 Pignorius io Commentario de Servis corrigeodum cenſet *promotus* & *prorogat*; diipenſatores enim prorogatores appellatos fuiſſe moltis exemplis demonſtrat.

12 *Arcarius* Noe arcæ conditor & præfectus appellatus. *Arcarii* aotem a Latinis dicebantor œconomi, qui ſive Reipublicæ, ſive familiæ œconomiæ præerant, & promtuariæ arcæ, vel cellæ præfecti, diſpenſationis eorum, quæ opus eſſent, curam gerebant. Noe antem, ſi quid in convivio deſideraretur, non negaturus peracute dicitur, ac ſi ex Arca, ubi cuncta animaliom genera condita fuere, edocere pro neceſſitate, vel deſiderio poſſet. Editiones porro Ven. & Ver. cum pleriſque Mſſ. habent *negavit* pro *negabit*, quod ex Mſ. Tol. & edit. Patavina correximus.

13 *Interanea* apud Pliniom lib. 8. c. 27. & lib. 30. c. 7. exta, ſeu viſcera ſunt.

14 *Camelarius* L. olt. §. 10. D. *de muner. & oner.* eſt, qoi camelis præeſt, eorumque curam gerit. Joannes forte *camelarius* hoc loco dicitur, quod *habebat veſtimentum de pilis camelorum*. Matth. 3. 4.

15 Edit. Ven. *devoret*, ſed male; nam reſpicitur Paulli locos ad Rom. 14. 3. *Qui non manducat, manducantem non judicet.*

16 *Apophoreta* ſunt munuſcula illa poſt ſolenne praodiom data, qoæ domum referre licet; unde Ambroſius de Exhortat. Virginitatis n. 7. *Qui ad convivium magnum invitantur, apophoreta ſecum referre conſueverunt.* Ut itaqoe S. Zeno hoic convivio nihil deeſſe ſignificet, quadruplicata, ideſt copioſiſſima apophoreta in illod tandem a Zacchæo allata commemorat. Verbom autem *expungit* pro *diſtribuit apophoreta* inter convivas hoc loco accipiendum eſt, uti plane ſuadet alius ſimilis locus ex tractatu 33. ubi *munera expungens* pro *munera dividens* aperte dicitur, in quem locum vide adnot. a. obi hanc ſignificationem confirmamus.

17 Auctoritate codicis Vaticani inſeruimos vocem *dulcia*, qoæ plane deſiderabatur; ſic enim commode intelligitur, Jeſum Chriſtom Dei Filium ſub convivii finem *expungere dulcia* (quæ vox ſobſtantive adhiberi ſolita pro rebus dulcibos probari

Digitized by Google

Pſ.118.103. qui hoc prandio paſtus eſt ante nos, dicit: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua ſuper mel*, [18] *& favum ori meo!* Hæc, fratres, ſi quis libenter crediderit, largiores adhuc eſcas inveniet; quibus ſi diligens fuerit, ſemper & ſe & alios bonis omnibus ſatiabit: per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum. [19]

ADNOTATIONES.

bari poteſt ex Lampridio in Heliogabali vita cap.27.) *ſicut dicit*, ſeu vocat ille, *qui prior hoc prandio paſtus eſt ante nos*, nimirum David, cujus ſunt hæc ad Deum verba: *Quam dulcia faucibus meis* &c.

18 Etiam apud Hilarium in pſal. 118. lit. 13. pag. 355. in ipſa pſalmi littera, quæ præmittitur, eadem lectio habetur: *Super mel & favum ori meo:* quæ verba *& favum* licet abſint in ipſa explicatione litteræ 13. pag. 359. num. 11. tamen in explicatione litteræ 17. *& favum* ab Hilario lectum palam indicatur his verbis pag. 388. num. 5. *Verbum Dei ex corde malus abripit, quod ultra mel & favum in ore delectat.*

19 Mſ. Vat. addit: *qui tecum regnat in ſæcula ſæculorum.*

TRACTATUS XXXIX.

[1] *Ad Neophytos poſt baptiſma.* II.

Pſ. 31. 1. Recte ſanctiſſimus David ait: *Beati, quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata*: quia beatus eſſe non poteſt, fratres, in prima nativitate perſiſtens, quem æſtuantium delictorum [2] fax incenſa omnibus momentis exurit: qui pædorem ſui ſecum carceris portat: qui carnificem ſentit ante, quam videat: qui nomen judicis pertimeſcit: qui, ſic unde ſuſurrus ingruerit, ſe quæri, ſe æſtimat inveniri: cui ſecuritatis profectus eſt nullus, etiam ſi contingat ei accuſatore carere, teſte conſcio; cum ſe ipſo carere non poſſit, quia violentior omni tortore conſcientia numquam ſuum deſerit peccatorem. In hoc reatu, fratres, uſque nunc fuiſtis: ſed fortiter [3] examinati eſtis: ſed, ut indulgentiam perciperetis, pro vobis bene vigilaſtis, optime eſtis auditi. Novum judicii genus, in quo reus ſi excuſaverit crimen, damnatur; abſolvitur, ſi [4] fatetur. O magna poteſtas, magna peritia, magna pie-

ADNOTATIONES.

1 Plerique Mſſ. *Incipit de Baptiſmo*, quibuſcum conſentiunt in Imperiali hiſtoria Mſ. Joannes Veronenſis, ejuſque exſcriptores Paſtrengus & Petrus de Natalibus, qui duos *de Baptiſmo* tractatus recenſent. Unus Zenonianus cum editione principe inſcribit: *Poſt traditum baptiſma.* Retinuimus editionis Veronenſis inſcriptionem, ne tractatuum ad Neophytos ſeriem mutatione tituli interciperemus, quod & in ſequentibus intelligendum eſt.

2 Legebatur *ſex*. Sparaverii emendatio placuit, quem vide, ſi lubet.

3 Notatur heic catechumenorum examen, quod in ſcrutiniis fiebat, de quo plura Martene part. 1. de Antiquis Eccleſiæ ritibus lib. 1. cap. 1. art. 11.

4 Peccatorum confeſſio baptiſmo præmiſſa hoc loco indicatur, de qua plenius tract. 40. & 41. Tertullianus de Baptiſmo cap. 20. *Ingreſſuros baptiſmum orationibus crebris, jejuniis, & geniculationibus, &* per-

Digitized by Google

pietas judicis noſtri ! a quo univerſi generis peccatores , ut poſſint beate vivere , [5] puniri feſtinant ; deſcendit quippe gladius pius in viſcera peccatoris , & uno eodemque ictu , incolumi corporis manente materia , interficit hominem veterem , creat novum , & ſacri gurgitis elemento ſepelit . Et cum omnium aquarum natura ſit talis , ut cum in profundum homines [6] ſuſceperit vivos , evomat mortuos ; aqua noſtra ſuſcipit mortuos , & evomit vivos , ex animalibus veros homines factos , ex hominibus in angelos tranſituros , ſi provectus ætatis eorum [7] infantiam non mutaverit .

TRA-

ADNOTATIONES.

pervigiliis orare oportet , & cum confeſſione omnium retro delictorum . Concinit antiqnus Auctor ſermonis in pſalmum 41. ad Neophytos in Appendice tom. 6. operum S. Auguſtini pag. 287. de iiſdem enim loquens , quales per quadrageſimam ante baptiſma fuere : *Per omnem quadrageſimam* , inquit , *vacaverunt orationi atque jejuniis , in ſacco & cinere dormierunt , futuram vitam peccatorum ſuorum confeſſione quærentes* ; ex quibus eam confeſſionis rationem colligere poſſe nobis videmur , non quod neceſſitate baptiſmi omnia confiteri deberent , ſed ut antiquam vitam in ſcrutiniis exponentes , *quærerent* , quid deſerere , quid ſequi , & quam vitæ rationem inſtituere oporteret , ut Chriſtiannm vere hominem induerent . Ejus ritus meminiſſe videtur ſuppar Zenoni auctor S. Ambroſins lib. 6. in Lucam cap. 3. cum ait : *In baptiſmo igitur juſtificatur Deus , in qua eſt confeſſio & venia peccatorum* ; & S. Gregorius Nazianzenns ſermone in ſanctum lavacrum , cum baptizandum alloquens , *ne dedigneris* , inquit , *tuum prodere peccatum , cum ſcias quemadmodum Joannes baptizabat , ut confeſſione præſenti futuram evadere poſſis* , quibus verbis nova confitendi ratio proponitur . Euſebius lib. 5. Hiſt. cap. 17. occaſione qnadam *multos* ad Chriſtianam religionem converſos narrans , de his inqnit : *Peccata ſua confitentes baptiſma Chriſti ſuſceperunt* . Alia id generis , qnæ adferri poſſent , & exempla & teſtimonia prætermittimus .

5 Innuitur pœnitentia , qnæ adultis baptizandis imponebatur , ante quam baptiſma ſuſciperent , ut ex memoratis ſuperiori adnotatione teſtimoniis liquet . Alii teſtes fuſe in hanc rem allegantur a P. Martene lib. 1. cap. 1. art. 10. num. 10. Ejus autem pœnitentiæ imponendæ conſilium illnd fuiſſe arbitramur , non ſolum ut baptizandi peccatorum aliquam ſatisfactionem darent , ſimulque oſtenderent , num ex animo præteritam vitam deteſtarentur , ac baptiſma peterent ; ſed etiam ut caro in vitiis enntrita , hac maceratione edomita ſpiritui inſervire aſſueſceret . Hujus autem pœnitentiæ inſtitutionem quidam Petri præcepto referunt , ut diſcimus ex epiſtola Herivæi Remenſis ad Wittonem Rothomagenſem cap. 6. ubi Clodovæum aliquantis cum S. Remigio diebus moratum prodit ante baptiſma , ut *pœnitentiæ ſecundum Apoſtolicum præceptum prius ablueretur lacrimis , dicente Beato Petro principe Apoſtolorum : Pœnitentiam agite , & baptizetur unuſquiſque veſtrum* . Certe pœnitentia ejnſmodi in Conſtitutionibus , quæ Apoſtolicæ dicuntur , lib. 7. cap. 32. aliiſque pluribus canonum decretis ante baptiſmum imponenda & ſuſcipienda præcipitur ; quæ diſciplina adeo in multa ſæcula viguit , nt Auctor Sermonis in dedicatione templi , qui a non nnllis creditnr S. Cæſarius , num. 5. pœnitentiæ ejuſmodi contemtorem *non levis peccati* reum peragere non dnbitaverit .

6 Mſſ. Remenſis & Vat. *receperit* .

7 Si nimirum baptiſmalem innocentiam ſeu gratiam , qna *modo geniti infantes* dicuntur a Petro 1. 2. 2. in malitiam & culpam non mutaverint . Mſ. Pomp. in fine addit *Amen* .

1 Sic

TRACTATUS XL.

[1] *Ad Neophytos poſt baptiſma.* III.

EXſultemus, fratres, in Chriſto: triumphatorique perpetuo hymnis, citharis, tympanis, canticis gratiam referamus, qui nobis promiſſa perpetuans pia [2] ſanctione (ut ajunt) claves vere aureas miſit: & quidem non illas, quæ maligno beneficio crimina excipiunt, quæ corpori parcunt, animam liberare non poſſunt; quæ peccata, cum diſſimulando prætereunt, non adimunt, ſed [3] includunt; quæ reum, qualem invenerint, talem quoque dimittunt; quæ in pari cauſſa ipſi præſtatori nihil prodeſſe poſſunt. At vero noſtræ acervatim abſolvunt, quidquid invenerint, nec aliquid [4] ſubſecivi eſſe patiuntur: ſed pectorum aperiunt cuncta penetralia, diligenter univerſa crimina expellunt, ac rurſus diligenter occludunt, ne quid illo vel frivolum, inde quod excluditur, revertatur. Mira ratio, mira beatitudo! Salvo reo punitur rearus in [5] reo, integroque ſtatu moritur in homine, propter quod homo fuerat moriturus. Inde eſt, quod noſtra non habet neceſſaria tormenta [6] confeſſio; quod ſine ſudore tortoris facinora ſua ſponte reus,

ADNOTATIONES.

1 Sic editio Veronenſis: inſcriptio autem codicum eſt *de Baptiſmo*: Editio Veneta cum manuſcripto Zenoniano: *Poſt traditum baptiſma*.

2 Sanctio proprie lex eſt, quæ pœnam adjunctam habet. Juſtinianus lib. 2. Inſtit. 1. *Ideo & legum eas partes, quibus pœnas conſtituimus adverſus eos, qui contra leges fecerint, ſanctiones vocamus.* Eodem ſenſu a vetuſtioribus proprie appellatas vel ex hoc Zenonis loco colligi poteſt, quippe qui interponens parentheſin, *ut ajunt*, cum clavium *ſanctionem piam* ex more loquendi appellat, ſatis vulgatam ejus temporis formulam notat. Licet autem clavium ſanctio pœnæ aliquid conjunctum haberet, qua pœnitentia afficiebantur non ii ſolum, qui poſt baptiſma peccaſſent, ſed etiam qui ad baptiſma propriis cum peccatis accederent, ut oſtendimus adnot. 5. in tract. ſuperiorem; tamen cum præ criminum gravitate leviſſima hæc pœna fuerit, & hæc ipſa non in pœnam, ſed in rei potius beneficium exigeretur, recte *piam* clavium *ſanctionem* vulgo appellatam Zeno vocavit.

3 Mſ. Rem. *accludunt*.

4 Aliqui Mſſ. legunt *ſubſicivi*. Sed ſunt qui legendum putent *ſucciſivi*, vel *ſubciſivi*. Nota autem hoc loco vim clavium in baptiſmate, quibus *abſoluto acervatim quidquid invenerint*, nihil ſubciſivi, vel reliqui ſive quoad culpam, ſive quoad pœnam relinquitur; & præterea deletis ſemel cunctis criminibus, nihil ex iiſdem reviviſcere ſinunt; quod ſane indicant illa: *Diligenter univerſa crimina expellunt, ac rurſus diligenter occludunt, ne quid illo vel frivolum, inde quod excluditur, revertatur*. Paullo poſt Mſſ. Tolent. & Vatic. *peccatorum* pro *pectorum*, & Mſ. Tol. cum edit. Ven. *accludunt* pro *occludunt*.

5 Legebatur *in eo*, ſed codices Tol. Vat. Urbin. Pomp. Sp. & Zen. *in reo* ſcribunt, & idipſum habent omnes cum Mſſ. tum editi tractatu ſequenti, in quo idem hic ſenſus totidem verbis expreſſus reperitur.

6 De confeſſione a Catechumenis ante baptiſmum habita heic ſermo eſt, cum hic tractatus ad Neophytos recens baptizatos habitus fuerit, ut ex inſcriptione & fine liquet. De hac porro confeſſione ſatis diximus adnot. 4. in tractatum præcedentem.

7 In-

reus, ut fiat innocens, confitetur. Pretioſa indulgentia eſt, fratres, quæ & veniam præſtat, & medicinam. Ceterum qui parcit venefico, homicidæ, adultero, inceſtatori, ſacrilego, niſi ejus curaverit mentem, non video, quid illi præſtiterit. O liberatoris noſtri profunda providentia! O præſtantia ſingularis! O dulcis ſententia! O damnatio neceſſaria! Homo jugulatur, ut vivat: [7] percuſſor, percuſſoriſque non cernitur gladius: percuſſique non hiat vulnus, non defluit ſanguis, non decolor color eſt. Ipſe eſt, & tamen ipſe non eſt. Vetus quidem videtur domicilium, ſed novus eſt [8] inquilinus, mutatione morum nativitatis ſuæ nobilitatem incredulis variis virtutibus monſtrans. Cujus ſanctionem, veſtræ ætatis omni curriculo manente in ſua ſemper infantia, cuſtodite: ac fortiter præcavete, ne primi hominis [9] quondam veſtri umquam memoriam recolatis.

TRA-

ADNOTATIONES.

7 Intellige *non cernitur percuſſor*, *nec percuſſoris gladius*. Mſ. Pomp. ſcribit ſine conjunctione *percuſſi non hiat vulnus*: ſed forte legendum, ut in tract. ſeq. *Percuſſor non videtur*, *percuſſoris non cernitur gladius*, *percuſſi non hiat vulnus*.

8 *Inquilinus novus* heic Chriſtus eſt per gratiam, ob quam in baptizatis inhabitat. Hinc intelligitur, ad quem referatur relativum *cujus*, quod mox ſubjicitur: *cujus ſanctionem* &c.

9 *Primus homo*, ideſt Adam peccator, *quondam veſter*, ideſt baptizatorum, exſtitit, quod Neophyti ante baptiſma peccatores ut Adam fuerint, & veteris hominis, ut Paullus loquitur, perſonam geſſerint; quam, ut novum hominem Chriſtum in baptiſmo induerent, exſuerunt, ejuſque memoriam ut recolant, Zeno illos hortatur, ne a gratia ad peccatum recedant. Vide epiſt. ad Epheſios c. 4. v. 22. 24. & ad Coloſſ. cap. 3. v. 9.

TRACTATUS XLI.

[1] *Ad Neophytos poſt baptiſma*. IV.

In quo paucis additis, quibuſdam mutatis, continentur ea, quæ partim XXXIX. partim XL. tractatibus exhibentur.

EXſultate, fratres, in Chriſto, [2] acceptaque indulgentia regale beneficium diligenter, fortiter, ac fideliter cuſtodite: etenim omnis

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. inſcribitur: *Tractatus ad Neophytos alio die Paſchæ*: in edit. Ven. cum Mſ. Zen. *ad Neophytos*. Mſ. autem Rem. hanc præterea marginalem notationem exhibet: *A Subdiacono in ambone recitanda, dum cum fratribus Pontifex in conventu ſederit*. Subdiaconorum aliquando fuiſſe lectiones recitare diſcimus ex Gregorio lib. 4. ep. 44. Lectiones autem in ambone habitas notum eſt pluribus teſtibus, quos Martene allegat t. 4. de Antiq. Eccleſiæ Ritibus cap. 5. n. 11. Qui porro *conventus* heic dicitur, ab aliis Scriptoribus *fratrum conventus* appellatur. *Fratrum* autem *conventum* locum fuiſſe ab eccleſia diſtinctum, ubi lectiones ſacræ fieri ſolerent, ſatis innui videtur a Cæſario Arelatenſi hom. 11. *Vos ad audiendas lectiones divinas, video ad conventum fratrum, vel ad eccleſiam fideliter concurrere*, & paullo poſt: *Ad eccleſiam, vel fratrum conventum venit*. Non nulli quidem particulam *vel* pro copulativa accepere, ac ſi *conventus fratrum*, & *eccleſia* ſynonima eſſent. At præter quam quod hæc repetita disjunctivæ particulæ formula id ferre non videtur, *conventum fratrum* fuiſſe locum ab eccleſia ſeparatum, quem *Capitulum* alii vocabant, manifeſtum fit ex Ordine ix. Romano, quem Mabillonius edidit tom. 2. Muſei Italici pag. 10. ſic enim ibidem initio ſcribitur: *Poſtquam prima hora celebrata fuerit in conventu fratrum, qui apud quoſdam Capitulum nuncupatur &c.* Et Capitulum quidem locum fuiſſe ab eccleſia ſejunctum, in quo poſt primam & ante Miſſam ad lectiones audiendas cleri præſertim conventus fieret, aperte colligimus ex antiquo ordine Cameracenſis & Atrebatenſis Eccleſiæ ex Pithœei ſchedis edito, ubi hæc leguntur: *Et mox ut ſol ortus fuerit, ſignum pulſetur ad primam, ubi omnis clerus conveniet. Deinde exeant ab eccleſia cum ſilentio, & reſideant in Capitulo, ubi ſacra legatur lectio ab hebdomadario. De ipſa vero lectione & de converſatione clericorum ibi a prælatis tractandum eſt*; & deinde ſubjiciuntur, quæ ad miſſam pertinent. Hunc autem præter clerum, antiquis ſaltem temporibus, concurrere potuiſſe etiam laicos ad ſacram lectionem audiendam, ex Cæſarii teſtimonio liquet. In convento, ſeu Capitulo ambonem præterea fuiſſe, unde ſacri libri legerentur, perſpicuum fit ex nota marginali in præſentem tractatum. Neque moveat marginalis notatio tract. 45. ubi cum ea in *conventu* geſta tradantur, quæ aliis ex ordinibus ante, vel poſt nocturnas Vigiliarum preces (matutinum vocamus) in choro geri conſueverant, uti eſt pacis oblatio memorata aliquot in monumentis a Martene recitatis tom. 4. de Ant. Eccl. Ritib. cap. 25. num. 5. & antiphona *Surrexit Chriſtus* &c. *conventus* hic *fratrum* pro ipſo choro habendus videri poteſt, ubi ſane clerus convenit: hæc, inquam, marginalis notatio ne moveat; nam cum præcipuus Veronenſis Eccleſiæ, & diei quidem paſchalis ritus videatur, qui ea notatione exponitur, quique non ejus eſt generis, cujus ille eſt, qui in monumentis a Martene relatis ante, vel poſt nocturnas preces celebrabatur; nihil opus eſt, ut exinde *conventus* nomen in alienam ſignificationem transferamus, quam aliis documentis confirmare non liceat. Vide quæ in eam notationem ſuo loco dicemus.

2 Prima hæc ſententia in ſequenti tractatu alia lectione repetitur ſic: *Acceptæque indulgentiæ regale beneficium diligenter, fortiter, ac fideliter cuſtodite: etenim veſter contractus ablatus eſt*. At utrobique in Mſ. Rem. *ablatus*: legitur in Mſ. Tol. *ſublatus*. Contractus autem

heic

omnis actus veſter contractus ablatus eſt, ſecuri gaudete: nihil ſæculo jam debetis. [3] Imago quidem reatus nunc uſque fuiſtis, ſed fortiter examinati eſtis: &, ut indulgentiam perciperetis, pro vobis [4] ipſis bene vigilaſtis: optime eſtis auditi. Novum judicii genus eſt, in quo reus, ſi excuſaverit crimen, damnatur; abſolvitur, ſi ſatetur. Magna ratio, magna poteſtas, magna pietas judicis noſtri, a quo univerſi generis peccatores, ut poſſint beate vivere, puniri feſtinant. [5] Mira ratio: mirum profecto myſterium. Salvo reo, punitur reatus in reo, integroque ſtatu moritur in homine, propter quod homo fuerat moriturus. Inde eſt, quod noſtra non habet neceſſaria tormenta confeſſio, [6] quod ſine truculenti ſudore tortoris facinora ſua ſponte reus, ut fiat innocens, confitetur. Pretioſa res eſt, fratres, quæ & honorem præſtat, & præmium. O liberatoris noſtri profunda providentia! O præſtantia ſingularis! O dulcis ſententia! O damnatio neceſſaria! In ſemet ipſo homo jugulatur, ut vivat: percuſſor non videtur, percuſſoris non cernitur gladius, percuſſi non hiat vulnus, non defluit ſanguis exſpirantis, non palpitat corpus, non decolor color eſt. Ipſe eſt, & tamen non eſt ipſe. Vetus quidem videtur domicilium: ſed novus inquilinus exſultat mutatione morum, nativitatis ſuæ nobilitatem incredulis variis virtutibus probaturus.

TRA-

ADNOTATIONES.

heic peccata ſunt, ex quibus duplex culpæ pœnæque debitum contraximus; hoc autem debitum utrumque cum in baptiſmate remiſſum fuerit, contractus omnis jure ablatus, ſeu albatus, ideſt deletus, dicitur. Contractus enim heic dictus videtur, quod Apoſtolus ad Coloſſ. 2. 14. *chirographum* vocat: *Delens quod adverſus nos erat, chirographum decreti, & ipſum tulit de medio, affigens illud cruci:* ubi *& ablati*, & *albati*, ſeu deleti chirographi occurrit mentio.

3 Mſſ. Tol. & Pomp. *In magno quidem reatu nunc uſque fuiſtis*. Tract. 39. unde hæc ſententia fere deſumta eſt: *In hoc reatu, fratres, uſque nunc fuiſtis.* Vide quæ ibidem adnotavimus.

4 *Ipſis* additum eſt ex quinque Mſſ. Codex Vat. *pro vobis bonis ipſis.*

5 Heic incipiunt, quæ ex tract. 40. totidem fere verbis repetuntur.

6 Tres Mſſ. Rem. Vat. & Pomp. *quod*, cum alii perperam *quæ* præferant. Idem ſane totidem verbis legitur tract. præced.

Digitized by Google

TRACTATUS XLII.

[1] *Ad Neophytos poſt baptiſma*. V.

SAlvete hodie nati fratres in Chriſto, acceptæque indulgentiæ regale beneficium diligenter, fortiter, ac fideliter cuſtodite; etenim veſter [2] contractus omnis ablatus eſt: ſecuri gaudete; nihil ſæculo jam debetis. Ecce nullum pondus, ſtridor nullus eſt mundanarum veſtris in cervicibus catenarum. Vinculis nullis impeditæ ſunt manus, nullis pedes onerati compedibus. Non vos ullus terror exagitat, non ullæ ſordes offuſcant. Qui conſcium timebatis, conſcientiam non timetis: vetus enim homo veſter feliciter condemnatus eſt, ut abſolveretur: ſacri gurgitis unda ſepultus, ut ſepulcri nido vivificatus, reſurrectionis jura guſtaret. O magna providentia Dei noſtri! [3] O bonæ matris caritas pura! diverſo genere, ſexu, ætate, conditione ſuſcipiens necat odio criminum, ut noverca: pia ſervat, ut mater: necatoſque non ante vivificat, quam omne virus vetuſtatis exſtinguat. Ne quid [4] adulterum pariat, ac ne quem plus amare videatur, aut minus, unam nativitatem, unum [5] lac, unum

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. *Tractatus paſchalis* inſcribitur præter Zen. qui cum Edit. Ven. *Poſt traditum baptiſma*. Fragmentum hujus tractatus prope finem adſertur in Vita S. Zenonis a Monacho Zenoniano conſcripta. Ex ea pariter variantes dabimus diſtinctas per litteras Vit.

2 Vide adnot. 2. in tract. præcedentem.

3 Heic incipit fragmentum adnot. 1. memoratum, ab auctore Vitæ S. Zenonis inſertum pag. 326. Hiſt. diplomaticæ, ad cujus calcem illa a Marchione Maffejo ſubjecta eſt. Monachus tamen non nullas lineas ad rem ſuam nihil pertinentes omiſit.

4 Mſ. Vat. *adulterium*: ſed *adulterum* pro *adulterino* a probis auctoribus & a Zenone adhibitum vidimus adnot. 42. in tract. 1. lib. 1.

5 Mirum forte cuipiam videbitur, quod non heic ſolum, ſed alibi quoque unum lac a Zenone nominetur, non autem mel, cum tamen certum ſit recens baptizatis in Occidentali Eccleſia mel non minus, quam lac traditum fuiſſe, ut plures teſtes a Martene recitati tom. 1. cap. 15. n. 16. palam probant. At lac, non tamen mel nominat pariter S. Hieronymus in c. 55. Iſaiæ tom. 4. pag. 644. edit. Veron. licet is in dialogo contra Luciferianos n. 8. tom. 2. pag. 180. & lac & mel traditum memoret, inquiens: *Multa alia, quæ per traditionem in Eccleſiis obſervantur, auctoritatem ſibi ſcriptæ legis uſurpaverunt, velut in lavacro ter caput mergitare, deinde egreſſos lactis & mellis prægustare concordiam ad infantiæ ſignificationem*. Notanda tamen verba *lactis & mellis concordiam*, ex quibus non lac & mel diſtincte, ſed mel cum lacte mixtum Neophytis traditum liquet, unde & Tertullian. *lactis & mellis ſocietatem* bis appellat, in lib. de Corona mil. c. 3. & lib. 1. adverſus Marcion. c. 14. Hinc etiam una mellis & lactis benedictio in Ritualibus legitur, una item tradendi mellis ac lactis formula. Itaque facile fuit lac unum appellare, non quod iſtud ſolum daretur, ſed quod uſitatior infantium ſit cibus. Ceterum hic ritus uſurpatus licet a Gentibus, qui pueros vix natos melle ac lacte nutriebant, ut ex pluribus antiquis Scriptoribus eruditi notarunt, quemadmodum videre eſt apud Cotelerium in cap. 6. epiſtolæ Barnabæ adnot. 51. non tamen a Gentibus acceptus referendus cum non nullis eſt, ſed a Teſtamento veteri, ubi repromiſſionis terra lacte & melle fluens ſæpe recipitur,

unum [6] ſtipendium, unam Spiritus ſancti præſtat omnibus dignitatem. Quam ſpecioſum eſt, fratres, quamque ſalutare, quem paullo ante ridiculo habueris, admirari: cujus exſecratus ſis corruptelam, optes imitari virtutem: [7] quem cupidum ſemper horrueris, ſtupeas paſſim in pauperes, & egenos ſua bona univerſa fundentem: poſtremo quem noveris idololatriæ fanum, gaudeas Dei templum. Itaque beatus eſt ſemper, qui meminit, quod renatus ſit: beatior, [8] qui non meminerit, quid fuit ante, quam renatus ſit: beatiſſimus, qui [9] infantiam ſuam provectu temporis non mutaverit.

TRA-

ADNOTATIONES.

pitur, *cujus iter* (baptizati) *inchoantes*, inquit Joannes Diaconus in epiſtola ad Senarium tom. I. Muſei Italici pag. 75. *tamquam parvuli lacte nutriuntur & melle*. Veremur tamen, ne hoc loco Zenoniano lactis nomine accipiendus ſit ſanguis Chriſti, de quo plura diximus adnot. 7. in tract. 32. vel ipſa intelligenda fidei doctrina, quam lactis nomine acceptam vidennus in epiſtola Barnabæ num. 8. hoc enim pabulo æque omnes baptizati nutriebantur.

6 De hoc ſtipendio, quod *denarius* alibi appellatum videtur, multa diſſeruimus adnot. 5. in tract. 35. quæ plane legendæ ſunt una cum iis, quæ animadvertimus adnot. 21. in tr. 14. l. 1. ubi hunc eumdem textum conſiderandum propoſuimus.

7 Vit. addit *ut* &c. quæ particula eadem ratione ponenda eſſet ante pronomen *cujus*, quod cum ſuo commate ab Auctore vitæ prætermittitur: ſic enim ille per ſaltum: *Quam ſpecioſum eſt, fratres, ut quem cupidum* &c.

8 Editi habebant, *qui non meminerit fuiſſe, antequam renatus ſit*, idque ſpectat eos, qui in infantia baptiſma ſuſceperunt, aut ejus rei non meminerint. Hos autem magis beatos Auctor vocat; quod ante baptiſma nihil mali proprii geſſerint. Vit. *Qui non meminerit eſſe, quod fuit antequam renatus ſit*. MSſ. Rem. Urb. Pomp. & Baſilicæ Vat. cum eadem Vita ad calcem ejuſdem codicis Pompejani: *Qui non meminerit, fuit ante quod natus*. Ex his ſcribere placuit, *qui non meminerit, quid fuit ante, quam renatus ſit*.

9 Vide adnot. 5. in tract. 39.

1 Pri-

TRACTATUS XLIII.

[1] *Ad Neophytos poſt baptiſma*. VI.

De duodecim ſignis.

I. ÆThereæ gentes exſultate, novella pignora in Chriſto, floreutiſſimique hodierni ſpiritalis ortus veſtri candorem ne quo

ADNOTATIONES.

1 Primus hic titulus in editione Veronenſi (in Zenon. codice *ad Neophytos* tantum) alter *De duodecim ſignis* cum additione *ad Neophytos* in Mſſ. ceteris & editione Veneta. Mos cum eſſet apud Gentium mathematicos (ſic enim Aſtrologi tum dicebantur) nativitates ſcribere per Zodiaci ſigna, ut diſcimus ex Philaſtrio hær. 120. quæ *de ſignis Zodiaci & ortu hominum* inſcribitur, hunc morem S. Zeno a profana obſervatione ad ſacram hoc in tractatu traduxit. Porro in margine Mſ. Rem. *Ad S. Stephanum ad Martyres ſecunda feria paſchæ legenda in ambone, antequam Pontifex conſignationem ſancti Spiritus celebrare incipiat*. Hoc forte antiquiſſimum eſt hujuſce ritus teſtimonium, quo confirmationis ſacramentum *conſignationis* nomine indicatum, feria ſecunda paſchæ ab Epiſcopo conferretur. Ex multis aliis documentis, quæ diligenter collegit P. Edmundus Martene partes. de Antiq. Eccleſ. Ritibus cap. 2. art. 1. num. 2. & 3. exploratum fit, olim Epiſcopos, cum baptizabant (baptizabant autem fere inter ipſa ſolennia diei paſchatis, quæ a Sabbati ſancti pervigilio incipiebant) eodem die ſemper una cum baptiſmo Neophytis mox & confirmationem & Euchariſtiam mini-
2 ſtraſſe. Quid igitur heic confirmatio in feriam paſchatis ſecundam rejicitur? quod tamen monumentum ad octavum circiter ſæculum pertinens, non adeo ſerum eſt, ut mutatam hac tempeſtate eam diſciplinam dicere oporteat, quam ex pluribus aliis teſtibus ab eodem Martene ibidem allatis in ſequiora ſæcula productam liquet. Lumen huic difficultati adferunt ſancti Udalrici Epiſcopi Auguſtani acta cap. 4. cui ea conſuetudo fuiſſe traditur, ut *feria ſecunda poſt paſcha ad S. Afram* multitudinem populi eo confluentis confirmaret. Id forte eam ob cauſſam factum fuit, non quod Epiſcopus non confirmaret in paſchate, quos ipſe eo tempore baptizaſſet; ſed ut ſuccurreretur baptizatis in rure, ubi inſtitutis jam baptiſteriis aliquot, baptiſma in paſchate conferre presbyteris licebat. Cum enim presbyteri confirmare non poſſent, nec pueros ſtatim ſubmittere in urbem, ut eadem die confirmarentur ab Epiſcopo; jam ut quam proxime fieri poſſet, iſti utrumque ſacramentum ſuſciperent, cautum fuiſſe videtur, ut quiſque ſuos pueros paſchali feſto baptizatos, feria ſecunda in urbem adferret, & in horum tantum gratiam S. Udalrici tempore, & ſimiliter apud Veronam ſæculo ſaltem octavo morem invaluiſſe putamus, ut ea die confirmatio ab Epiſcopis ſtato in templo ſolenni ritu fieret. Porro ſicut Auguſtæ Vindelicorum templum huic officio decretum erat *S. Afra*, ita Veronæ *S. Stephanus ad Martyres*, ad quam quidem eccleſiam ſecunda feria paſchæ decimo adhuc ſæculo circiter ſtationem habitam liquet ex *Carpſo* Mſ. Stephani presbyteri in bibliotheca Capituli Veronenſis ſervato, qui Veronenſis Eccleſiæ ritus in dies ſingulos præſcribens, eadem ſecunda feria *ſtationem ad S. Stephanum* notat. Hæc porro S. Stephani eccleſia vetuſtiſſima eſt, & Theodorici Gothorum Regis tempore jam fuiſſe conſtat ex Anonymo Valeſiano, & *ad Martyres* idcirco nuncupata, quod quadraginta Martyrum corpora ibidem requieſcant, de quibus præclare Anonymus Pipinianus in Rythmo de Veronæ laudibus pag. 180. Hiſt. diplomaticæ Marchionis Maffeji: *Ab Oriente habes primum protomartyrem Stephanum, Florentium, Vindemialem, & Maurum Epiſcopum, Mamam, Andronicum, & Probum cum quadraginta Martyribus*. Horum

Digitized by Google

quo pacto maculetis, perpeti diligentia cuſtodite; quia, [2] neſcit iterare, quod præſtat. Ecce, [3] pueri, adoleſcentes, juvenes, ſenes utriuſque ſexus, qui eratis rei, eratis & immundi, [4] mundana nativitate, contra omni reatu jam liberi, mundi eſtis infantes: &, quod eſt admirabile, & gratum, ſubito uno momento facti ætatibus diverſis æquævi. Sed [5] curioſitatem veſtram bene novi veteris vitæ uſurpatione; quod quidem vobis ulterius non licebit. Fortaſſis requiratis & a nobis, qua genitura, quove ſigno tam diverſos, tam plures, tam diſpares una uno partu veſtra vos peperit mater. Sicut parvulis morem geram, ſacrique [6] horoſcopi pandam tota brevitate ſecreta.

II. Igitur, fratres, geneſis talis eſt veſtra. [7] Primus vos, qui in ſe cre-

ADNOTATIONES.

rum mentionem facit Joannes Presbyter Veronenſis in Hiſtoria Imperiali Mſ. l. 1. pag. 130. cujus fragmentum ex codice deſcriptum ab Hieronymo Tartarotio, nobiſque humaniter communicatum heic edere placuit. Joannes hic ſæculi XIV. ineuntis ſcriptor de Virgine ſcribens Placidia, quæ *V. Id. Octobris migravit ad Dominum, cujuſque corpus in Eccleſia Sancti Stephani in caſtello .... ſepultum fuit*, iſta ſubjicit: *Hæc Eccleſia olim fuit Cathedralis eccleſia Veronenſis, in qua jacent corpora Sanctorum Martyrum XL. qui ſub Diocletiano in eadem urbe paſſi ſunt ..... Jacent etiam ibi & corpora Sanctorum Pontificum ejuſdem urbis Simplicii, Petronii, Innocentii, Senatoris, Felicis, Gaudentii, Probi, Andronici, Salviani, Mamæ, Mauri, Joannis, Alexandri, & Moderati, & aliorum plurium.* De his item Martyribus antiqua inſcriptio ſupereſt in eadem eccleſia; & ſunt diverſi a quadraginta Sebaſtenis, ut ex diverſo, qui utrorumque feſto dictus eſt dies, etiam cognoſcitur. Initio autem præſentis tractatus quos *æthercam gentem* Auctor vocat, hos tract. 35. *ætherea veſte veſtitos* prodidit. Vide quæ ibidem adnotavimus.

2 a Mſ. Urb. *neſcit tenere*. Nota heic quoque novum teſtimonium, quo baptiſma iterari non poſſe innuitur. Nominativi loco Chriſtus ſubauditur, cujus Zeno paullo ante mentionem fecit.

3 Recenſentur ætatum gradus, de quibus plura Cenſorinns de Die natali c. 13. Juventutem autem poſt adoleſcentiam poſitam inter ann. 30. & 40. ex Varrone ibidem laudato cognoſces, ex quo factum eſt ut *juvenes* appellati inveniantur, quos ex confirmata jam ætate vulgo *homines* & *viros* nominare ſolemus. Adverte etiam ſenes utriuſque ſexus baptizatos fuiſſe, propterea quod Zenonis ævo poſt pacem Eccleſiæ redditam plures ex Gentibus ad Eccleſiam confluerent ex iis ipſis, qui uſque ad ſenectutem in idolulatria vitam exegerant.

4 Mſſ. Rem. & Pomp. perperam *mundana contra nativitatem omni* &c. in Mſſ. Tol. & Urb. *mundanam contra nativitatem omni*.

5 *Curioſitatem vitæ veteris uſurpatione* illam Auctor appellat, qua nundum baptizati, dum inter paganos vitam veteris hominis agerent, geneſim a mathematicis poſtulare ſolebant; & ita in hac nova nativirate ſimile quidpiam eos petituros præſentiens, monet genituram ab aſtrologis quidem poſtulare licitum ipſis non eſſe, ſed interim profanam obſervationem in ſacram convertens, ex iiſdem Zodiacis ſignis, quibus mathematici genituram ſcribere ſolebant, ſpiritale natalitium thema per allegoriam deſcribendum aggreditur. In tribus Mſſ. *uſurpati* pro *uſurpatione* legitur.

6 *Horoſcopus* hic eſt punctum illud temporis, quo quis naſcitur, uti apud Perſium Sat. 6. verſ. 18. Manilius lib. 3. verſ. 189. *ortivum cardinem* appellat. In duobus Mſſ. *Oroſcopi* ſine adſpiratione ſcribitur.

7 Ab Ariete Auctor incœpit, genituram myſticam Neophytis conditurus, tum quod ab hoc ſigno annus ordiretur non civilis ſolum, ſed Eccleſiaſticus etiam, quem a paſchate intra Arietis ſignum incidente initium ſumſiſſe videbimus adnotat. 2. in tract. 45.

ſe credentem reprobat nullum, non Aries, ſed Agnus excepit: qui
veſtram nuditatem velleris ſui niveo candore veſtivit: qui ſuum [8] lac
beatum vagitu hiantibus veſtris labris indulgenter infudit. Idem non
tumidus cervice, non torvus fronte, non minax cornu Taurus, ſed
optimus, dulcis, blandus, ac mitis vos admonet [9] Vitulus, ut nulla
ullo in opere captantes auguria, ejus ſine malitia ſuccedentes jugo,
terramque veſtræ carnis domando ſecundantes, lætam divinorum
ſeminum meſſem cæleſtibus horreis inferatis. Et admonet proſequentibus
Geminis, ideſt duobus ſalutare canentibus teſtamentis,
ut principaliter idololatriam, impudicitiam, avaritiamque fugiatis,
quæ eſt incurabilis Cancer. Leo autem noſter, ſicut Geneſis prote-
Gen. 49. 9. ſtatur, leonis eſt catulus, cujus iſta pia ſacramenta celebramus, qui
ad hoc recubans obdormivit, ut vinceret mortem; ad hoc evigilavit,
ut beatæ reſurrectionis ſuæ in nos munus immortalitatis conferret.
Quem competenter ſequitur Virgo prænuntians Libram, ut noſceremus
[10] Dei per Filium, qui incarnatus proceſſit ex virgine, æquitatem
juſtitiamque terris inlatam: quam qui conſtanter tenuerit,
ac fideliter miniſtraverit, non dicam Scorpionem, ſed, ſicut Domi-
Luc. 10. 19. nus ait in Evangelio, omnes ſerpentes illæſa planta calcabit.
Sed nec ipſum quoque diabolum, qui vere eſt acerrimus Sagittarius,
formidabit umquam, variis atque igneis ſagittis [11] armatus, totius
humani generis omni momento corda diſtringens: propter quod ſic
Ephes. 6. 11. Paullus Apoſtolus ait: *Induite vos armaturam Dei, ut poſſitis vos
conſtare adverſus nequitias diaboli, accepto ſcuto fidei, per quod poteritis
omnes ſagittas illius mali, quæ ſunt igne plenæ, exſtinguere.*
[12] Is enim infelicibus non numquam immittit Capricornum vultu defor-

ADNOTATIONES.

tract. 45. quo quidem tempore Neophyti per baptiſma in novam vitam renaſcebantur: tum quod eumdem ordinem in nativitatibus condendis mathematici ſequerentur, ut colligere licet ex Auguſtino hæreſ. 70. quæ eſt Priſcillianiſtarum: *Conſtituunt enim*, inquit pag. 22. tom. 8. *in capite Arietem, Taurum in cervice, Geminos in humeris, Cancrum in pectore, & cætera nominatim ſigna percurrentes, ad plantas uſque perveniunt, quas Pixibus tribuunt, quod ultimum ſignum ab aſtrologis nuncupatur.*

8 De lacte baptizatis tradito, qui ritus heic indicari videtur, diximus adnot. 7. in tract. 32. & adnot. 5. in tract. 42. Heic autem *lac beatum* dici videtur Chriſti ſanguis, qui baptizandis tamquam infantibus porrigebatur. Mſ. Rem. perperam *lacte beatum vagituris hiantibus* &c. Mſ. Vat. *lacte* item ſcribit. Poſtea Mſſ. Rem. Pomp. Vat. Urb. Zen. & edit. Ven. *infundit* pro *infudit*.

9 Chriſtum in Scripturis *agnum* ſæpe appellari palam eſt omnibus; eumdem autem vocari quoque vitulum teſtatur S. Barnabæ epiſtola num. 8. quam in hanc rem S. Hieronymus laudat in cap. 43. verſ. 19. Ezechielis. Inferius *idolatriam* pro *idololatriam* in Mſſ. Rem. & Pomp. quod frequens eſſe in codicibus jam animadvertit Baluzius.

10 Mſſ. Rem. & Zen. *per Filium Dei*. Nota *proceſſit ex Virgine* pro *natus eſt ex Virgine*.

11 Hic adjectivus cum ſequenti rara, ſed a Zenone non aliena ſyntaxi ad *Sagittarium* refertur.

12 Mſ. Pomp. cum aliis & cum editis ita prima manu habebat, ſed correctum eſt *Iis*; non placet: *is* autem eſt diabolus. Dein pro *deformem & per cornu*

formem, & per cornu exilioris labra liventia ſpumantibus venis ebulliens, palpitante ruina captivi tota miſerabiliter per membra deſævit. Alios amentes, alios furioſos, alios homicidas, alios adulteros, alios ſacrilegos, alios avaritia efficit cæcos. Longum eſt ire per ſingula. Varias atque innumerabiles nocendi artes habet: ſed has omnes ſalutari profluens [13] amne non magnopere noſter Aquarius delere conſuevit; quem neceſſario uno ſequuntur duo Piſces in ſigno, ideſt duo ex Judæis & Gentibus populi, baptiſmatis aqua viventes, in unum populum Chriſti uno ſigno ſignati.

ADNOTATIONES.

nu exilioris. Manuſcripti libri Toleot. atque Zenonian. *deforme per cornu exilioris*. Mſ. Urbin. *deformem, qui cornu exiliens*.

13 Edit. Ver. cum aliquot Mſſ. *omne*, perperam. *Non magnopere* pro *non magno opere*, ſeu facile, de quo vide adnot. 9. in tract. 6. lib. 1.

TRACTATUS XLIV.

[1] *Ad Neophytos poſt baptiſma*. VII.

Die Dominico de comparatione tritici.

I. EXſultemus, fratres, in Chriſto, tantique proventus redditu ditati, Deo patri omnipotenti laudes & gratias referamus; qui zizania, lolium, lappas, tribulos in læta frumenta mutavit, quæ diligenti cultu purgata, molariſque lapidis pio pondere feliciter fracta, ordinabiliter [2] creta, omni furſure abjecto, mirifico ſplendore in farinam candidam micuerunt; quæ nullo adulterata fermento eſt,

ADNOTATIONES.

1 Prima inſcriptio in edit. Ver. In Zen. & edit. Ven. *ad Neophytos*: in ceteris Mſſ. autem ſecunda. Sicut autem vineæ comparationem S. Zeno explicans tract. 27. rationem vini apud antiquos condendi ſatis enucleate breviterque ob oculos poſuit; ita nunc comparationem tritici Neophytis propoſiturus, antiquam panis conficiendi rationem non minus diligenter paucis exhibet: de qua allegari ſolet Seneca epiſt. 90. ſed eo luculentius multo Zeno noſter illam exponit. Hujus autem comparationis occaſionem dedit fortaſſe Paullus Apoſtolus per allegoriam de azymis paſchalibus 1. Cor. 5. 7. quæ quidem lectio vel nunc paſchali tempore legitur. Hac panis quidem comparatione alii quoque Patres de Neophytis loquentes utuntur, cum illos ex Paullo *panes* appellant. Vide inter ceteros Auguſtinum ſerm. 227. & 229. ubi eamdem allegoriam fuſe proſequitur, & ſimul explicat.

2 *Cretus* hoc loco non a *creſco*, unde *cretus* idem eſt ac creatus, progenitus, ſed a *cerno* originem ducit, quod ſignificat *cribrare*. Plinius lib. 33. n. 26. p. 260. tom. 2. *Cribro tenui cernitur*, & lib. 18. num. 19. pag. 14. *farinario cribro ſubcernitur*. Hinc ergo *ordinabiliter creta* dicuntur, quæ ex ordine cribrata ſunt. Similí ſenſu apud Palladium lib. 12. c. 22. *bene creti cineris*.

to eſt, [3] conſperſa ac ſubacta diligenter. Sal inditum eſt illi: levigata eſt oleo [4] cremiali, officiis competentibus temperata, in panes azymos reddita. Hi, quos videris, egregia coctura ſuave redolentes, qui excocti ſunt non furno, ſed fonte; non humano, ſed igne divino: non illos aura corrupit: non fumus amarus infecit: non frigus eliſit: (quod plus eſt) [5] ſine fermento levati ſunt. Certe [6] cacabacii

ADNOTATIONES.

3 Mſ. Rem. & edit. Ven. *conſparſa:* & ſanc ſimiliter apud Tertullianum lib. 4. adverſus Marcionem cap. 24. alii legunt *conſparſionum* pro *conſperſionum*. At *conſperſa* ex communiori ſcriptione præfertur. Hunc autem textum egregie illuſtrat locus Catonis de Re ruſt. cap. 74. *Farinam in mortarium indito: aquam paullatim addito, ſubigitoque pulchre:* ubi *ſubigere* pro *attrectare*, *agitare*, *miſcere* dicitur.

4 *Germinali* habebant editi & non nulli Mſſ. ſed in aliis tribus Rem. Tol. & Urb. *gremiali* legitur. Hanc lectionem ut retineremus pene ſuaſerant duo ejuſdem ſæculi auctores, qui *gremiale oleum* ſimiliter habent, Quinctus Octavius Horatianus c. 9. & Theodorus Priſcianus lib. 1. c. 3. quos tamen pro uno eodemque auctore habendos Fabricius oſtendit in bibliotheca Latina. Sed melius *cremiale* legendum eſt; *g* enim pro *c* in Mſſ. ſcriptum ſæpe obſervatur, & hac ratione apud Columellam lib. 12. cap. 19. *gremia* legitur in Mſſ. ubi *cremia* recte editum fuit; & ſimiliter *cremiales arbores* legendum notavit Nenius Analectorum n. 11. apud Ulpianum lib. 24. D. tit. 3. L. *de ſoluto matrimonio* §. 50. ubi in Pandectis Florentinis *gremiales arbores* ſcribitur. *Cremium* autem & *cremiale* a *cremando* vocatur, quod cremari facile poteſt. *Cremia* quidem apud Columellam loco laudato ſunt ligna tenuia & ſicca, quæ ignem facile concipiunt, *Levi quidem igne, & tenuibus admodum lignis, quæ cremia ruſtici appellant, fornacem incendemus:* & hinc intelligitur locus vulgati interpretis pſ. 101. 4. *Oſſa mea ſicut cremium aruerunt*; cujus vocis ſignificationem eamdem affert Hieronymus in cap. 10. Oſeæ. *Cremiales* item arbores in Pandectis ſunt, quæ facile accenduntur. Ex his ergo *cremiale oleum* legendum pariter eſt apud memoratos Scriptores; & ſignificatur, uti & apud Zenonem, commune oleum, quod in lucernis adhiberi ſolebat. Notandum denique eſt, farinæ maſſam jam conſperſam atque ſubactam, præter ſal inditum, oleo quoque conſpergi conſueviſſe, ut panis fieret; quod tamen non de omni pane intelligendum putamus, ſed de aliquo, quem heic ad Neophytos Auctor transfert, ut ſignificet oleum, quo illi ungi ſolebant ſive ante baptiſma, ſive poſt, præſertim in chriſmate, pro quo Auguſtinus ſerm. 227. *oleum* appellat.

5 Spectare Auctor videtur illa Paulli 1. Cor. 5. 7. ubi primos illos Chriſtianos azymos panes vocat, qui ſcilicet expurgato, ut ait, veteri fermento malitiæ & nequitiæ, nova conſperſione ſine ullo fermento, quo maſſa tota corrumpitur, azymi mundi de fonte levati ſunt.

6 *Cacabacei* legendum videri poteſt, ſiquidem Tertulliani codices adverſus Hermogenem cap. 41. *cacabaceus* ſcribunt. Sed *cacabacius* apud Papiam legitur voc. *Panis*. *Similiter*, ait, *& cacabacius panis calidus ſiccat: frigidus vero minus multo ſiccus ex parte extenuat*. Cacabacei ſignificatio penes Tertullianum perturbati & turbulenti motus, qui in cacabis ebullientibus deprehenditur, vim exprimit. *Motus non turbulentus, nec cacabaceus* (ſcilicet ad cacabi, ſeu *ollæ undique ebullientis ſimilitudinem*, ut idem ipſe paullo ante dixerat) *ſed compoſitus & temperatus*. Hæc ſignificatio qui panibus convenire queat, haud intelligi poteſt. Alia igitur interpretatio exquirenda, quæ Zenonis ætate huic voci reſponderit. Joannes Fileſacus lib. 5. Selectorum cap. 3. & 14. a *κακαβίζειν* perdicum voce deducit, ut garrulos & nugaces ſignificet. Sed etſi id hominibus convenire queat, tamen cum Auctor non homines, ſed panes *cacabacios* appellet; nihil eſt, quod in hanc ſententiam eum locutum credamus. Porro ex cacabis hanc vocem derivare palam eſt. Cacabi autem erant coquinæ vaſa ex Varrone de Lingua Latina lib. 4. cap. 27. quorum duas ſpecies Columella diſtinguit l. 12. c. 41. & 46. *figulinos & æneos*. Fuiſſe autem & piſtorios cacabos, ubi panes a piſto-

Digitized by Google

cii non ſunt , non vetuſti , non uſti , non crudi , non mucidi . Lacteus illis color eſt : lacteus ſapor eſt.

II. Sed fortaſſis , quod non nulli [7] forma videntur minores , ſi ſecus aliquid de piſtore ſentiatur , mea nihil intereſt , fratres : quia etſi pauper ſum , tamen frontem meam tueor , & fidem meam novi . Certe ſi quid ſciunt , dicant [8] operarii , qui me-

ADNOTATIONES.

piſtoribus coquerentur, ex hoc unico Zenonis loco colligunt Caſaubonus in Heliogabalum Lampridii pag. 150. & ex eo Bulengerus de Conviviis lib. 4. cap. 18. & ii dicti, inquiant , *panes cacabacii*, *qui ſaporem malum ex aqua in cacabo calefacta retineret* . Sed neque hæc interpretatio ſatisfacit, cum non ſatis intelligatur, quomodo piſtores in coquendo pane cacabis uterentur , ex quibus malus , ut illi putant, ſapor in panem ipſum ſuo cum detrimento rediret . Memoratus Papias *clibanicium panem* recenſet *coctum in teſta*, eumdemque ſiccum valde teſtatur , ut videri poſſit idem, ac quem *cacabacium* paullo ante vocavit ; teſta autem cacabi ſpecies eſt . At S. Paullini Nolani locus ex epiſt. 33. num. 9. pag. 201. edit. Ver. huic voci intelligendæ facem præferet . Sic autem ille ait : *Cum ædificia, quæ immaculata , adhuc operis tui gratia ſplendeat, obſcurata aeaiis inſipieatiæ meæ, &c, ut digno verſibus meis utar verbo, cacabata videatibus multis . . . . adſpicies* &c. ubi *cacabata* vulgate quoddam adjectivum Paullinus uſurpat , ut aliquid amplius , quam *obſcuratum* ſignificet . *Denigrata* exponit Roſuveidus in adnotationibus p. 906. Hinc *ollæ cacabatæ* apud Pelagium in Vitis Patrum libello 55. ſunt ollæ fuligine denigratæ . Itaque *panes cacabacii* ſunt vulgares & viles panes , ex farina non lectiſſima nec bene cribrata conditi, & idcirco fuſci, quibus ſane *panes lactei coloris* Zeno opponit, nec non illos, qui certa forma certoque ſigno notati a piſtoribus venum exponuntur. Tandem hi *cacabacii* panes illi eſſe videntur, quos *ſordidos* & *Sardinienſes* vocat lex Valentiniani de *Annon. civil. & pan. grad.* quibus ex adverſo locat panes *mundos*; & forte etiam idem eſt *plebejas* ille panis, cui *ſiligineum* ex lectiſſima farina compactum opponit Seneca epiſt. 119.

7 Difficultatem hæc verba maximam primo adſpectu ingeſſerunt, cum non ſtatim intelligeretur, quomodo ex Neophytis quidam *forma minores* videri poſſent, ut exinde adverſus piſtorem, ideſt Epiſcopum Zenonem, qui ſe pauperem profitetur, furti ſuſpicio rediret, a qua ſe vindicandum hoc loco putavit . At cum ex aliis tractatibus conſtet, pueros , adoleſcentes, juvenes, & ſenes quamplurimos cujuſque ſexus & conditionis baptizatos fuiſſe, qui fere ex Gentibus ad Chriſtianam religionem tranſibant; ſuſpicari cœpimus, non nullos pueros, vel adoleſcentulos Gentilium ad baptiſma ſuſceptos, per allegoriam *minores forma* videri potuiſſe, quippe qui ob ætatem nimis teneram non viderentur eſſe ejuſmodi, ut ſatis apti & inſtructi , vel liberi baptiſma peterent . Hinc autem furti cujuſdam ſuſpicio in Epiſcopum recidit, ac ſi cupidus lucrandi plurimos, pueros *minores*, quam par eſſet, ideſt nondum ſui compotes, nec idoneos qui de capienda religione decernerent, vel non ſatis inſtructos ac probatos, a parentum lateribus abſtraxiſſet, quod ſine furto eſſe non poterat, cum filios a parentibus abducere non liceat, niſi compotes ſui Chriſtianam fidem amplecti, patreſque deſerere velint. Ipſe quidem Zeno ab hac ſuſpicione non aliter ſe purgat, quam experimento & probatione illorum, quos ipſis auditoribus probandos exhibet, nihil dubitans, quin omnes *fripondes*, ideſt (ut explicabimus) ſatis inſtructos, liberos, ac pares ceteris omnibus , ætate nihil impediente , inveniendi ſint . Forte etiam loquitur de adultis, quos non ſtatim ſuſcipiendos, niſi multum probati & inſtructi fuiſſent, ſententia erat, qua quorumdam in iiſdem ſuſcipiendis celeritas reprehendebatur . Vide Martene tom. 1. de Antiqu. Eccl. ritib. cap. 1. art. 8. num. 5. & ſequentibus . Hujus autem reprehenſionis eadem vindicatio eſt .

8 *Operarii* , qui in catechumenis inſtruendis, probandis, ac initiandis Zenoni cooperabantur, quoſque, ſi quid contra ſe de Neophytis ſciant, teſtes appellat, procul dubio ſunt presbyteri & diaconi , ac pro-

mecum ſunt . Lucro gaudeo , ſed ſine furti conſcientia , ſane confiteor . Denique & vos retinetis [9] pondus antiquum : habetis aginam : exagium facite , quemadmodum vultis : ſingulos ponderate : invenietis nullum habere minus . [10] Tripondes ſunt omnes ,

ADNOTATIONES.

proinde clerum Zenoni jam fuiſſe manifeſtum eſt.

9 Hic locus cum ad piſtorii, ut ita dicamus, panis pondus, quod vel olim certum eſſe debebat, allegorice pertineat, recte pro *edignam*, quod legitur in tribus codicibus, vel *baginam*, quod alii codices & editi habent, *aginam* ſcribendum eſt cum Caſaubono in Lampridium pag. 150. Eſt autem *agina* ex Feſto trutinæ pars, qua ſub exagio pondera vertuntur. Hinc *in neutram partem pronus & præceps mediæ aginæ æquilibrato impetu ferebatur*, dixit Tertullianus adverſus Hermogenem cap. 41. *Exagium* porro idem eſt ac examen, quod per trutinam de ponderibus fit. Gloſſ. Gr. Lat. *Ἐξάγιον Penſitatio*. Similiter apud Caſſianum Coll. 1. cap. 22. *exagium* dicitur, quo monetæ, utrum juſti ſint ponderis, probantur. Legitur in Novella Theodoſii *de pretio ſolidi*, & in veteri lapide apud Gruterum pag. 647. 6. *ſub exagio pecora vendent*. Vult ergo S. Zeno Neophytos quoſque, de quibus dubitatio eſſet, ad examen vocari; & nihil ambigit, quin ſi ponderentur, omnes pares & apti inveniantur; id quod ſignificant illa: *Invenietis nullum* (quæ lectio manuſcriptorum Pomp. & Vat. melior viſa eſt, quam alia ceterorum *nullam*) *habere minus* aliis, minus ſcilicet eo, quod ad ſuſcipiendum baptiſma neceſſe ſit, ac in aliis Neophytis reperiebatur.

10 Hæc vox *tripondes* apud Zenonem ſingularis, laudatur a Caſaubono in eumdem locum Lampridii, ubi *omnes* optime legit pro *homines*, cum *hominis* mentio allegoriæ panis non congruat: *omnes* autem panes *tripondes* recte dicantur. *Tripondes* vero & *omnes* ille non de panibus, vel Neophytis, ſed de Auctoris tractatibus accipiendum putavit; & is *ſignificat*, inquit, *ſe acceptam fidem de ſacroſancta Trinitate in omnibus ſuis ſermonibus integram ſervaſſe*. Sed perperam, cum de panibus, non de ſermonibus hoc in tractatu perpetuo agatur; ac proinde *tripondes* dicuntur panes, de quibus hactenus, ideſt Neophyti, in quibus omnibus eamdem fidem, inſtitutionem, voluntatem, quæ ad baptiſma requiritur, ſub exagio, ſeu examine inventam iri S. Zeno pollicetur. Porro ut de ipſa voce *tripondes* dicamus aliqua, *tripondium* triplicis dati ponderis pondus eſt, exempli gratia trium librarum, vel aſſium (Vide Inſtit. *de heredit. inſtituenda* §. *Si plures*) ſicut & *dupondium*, ſeu *dipondium* nummus duorum ponderum dicebatur. Itaque *tripondes* ſunt panes, qui tribus ſtatis ponderibus, verbi gratia libris, ponderant. Panes, qui Imperiali largitione populo tradebantur, ſub Aureliano duabus libris ſinguli pendebant, ut ex Zoſimo colligitur. Auctum ſubinde pondus partim ab eodem Aureliano, partim ab aliis uſque ad libras tres, ut Salmaſius notat in Vopiſcum pag. 373. Num *trilibres* panes *tripondes* Zeno appellavit? ex eo tamen quod is panes, de quibus agit (agit autem de panibus, qui a piſtoribus in publicum uſum certo ſigno notati vendebantur) *una libra ſignatos* vocat; piſtorium panis pondus ea tempeſtate unius libræ fuiſſe ſatis inſinuat: id quod nihil prohibet, quin poſſent eſſe panes dimidio minus pendentes, uti ſunt illi ſex panes ſeu bucellæ in lege Valentiniani memoratæ Cod. Theod. *de Anon. civ. & pan. grad.* quæ *ex triginta ſex unciis* conſtabant; quod tamen ſemilibre pondus *parvulorum* tantum *panum* proprium fuiſſe videtur: ſic enim Caſſianus Collat. 11. cap. 19. nominat *duos panamatios* (erat id tum parvi panis nomen) *quos*, inquit, *parvulos panes vix unius libræ pondus habere certiſſimum eſt*; quod ita accipi debet, ut non ſinguli paxamatii, ſed utrique vix una libra penderent, uti ex contextu colligitur. Itaque ſi parvi panes dimidia, grandiores una libra pendere commode poterant. Quid autem *tripondes* eos Auctor dixerit, *ſi una libra*, non tribus ſignati fuere; non aliter intelligi poteſt, niſi ſi cogitemus, ſolenne Zenoni fuiſſe in omnibus allegoriis, quos ad Neophytos transfert, tria & unum, cum poſſit, adſumere; unde pariter tract. 35. memorat *denarium aureum triplicis numiſmatis unio-*

omnes, numiſmatis ſacri una libra ſignati, [11] qui menſæ deſerviunt.

TRA-

ADNOTATIONES.

unione ſignatum. Id autem vel ſpectat fidem in Deum unum & trinum, in qua niſi quis eſſet bene inſtructus & conſtans, non recipiebatur ad baptiſma: vel ad ipſum baptiſma pertinet, quod in ejuſdem Unitatis, ac Trinitatis confeſſione nomineque confertur. Tandem quod heic Auctor ait *una libra ſignati*, tract. 43. in fine dixit *uno ſigno ſignati*.

11 Hæc poſtrema verba eo reſpicere videntur, ut Neophyti omnes indicentur eſſe panes non cacabacei ſeu vulgares, ſed lectiſſimi, quales ſunt, qui in uſum menſæ certa magnitudine certoque pondere a piſtoribus fiebant, ut pluribus conjecimus adnot. 6. Secus hæc verba cum ſuperiori ſenſu nihil congruerent, & mutilus eſſet ſenſus, cui deeſſent aliqua, ut congruus finis haberetur. Forte punctum præcedere debent hæc verba: *Qui menſæ deſerviunt*, & hi ſunt ſacri Zenonis miniſtri altari ſervientes; reliqua autem deſunt.

Digitized by Google

TRACTATUS XLV.

[1] *De die Dominico Paſchatis.* I.

SÆculorum heres, & [a] pernici curſu procurrens atque recurrens, ſolenni meta rotatus in ſe ſe, proferens ſibi de fine principium,

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. *Incipit tractatus diei Dominici.* Edit. Ven. *De die Dominico.* Apud Joannem Veronenſem ejuſque exſcriptores Guillelmum Paſtrengum & Petrum de Natalibus recenſentur *De die Dominico tractatus* II. cum & ſuperiori, ut vidimus, in Mſſ. eadem ſit inſcriptio. Edit. Ver. *De paſcha*. Cum autem in paſcha hic tractatus ſit habitus, & de ipſo die Dominico paſchatis agat, titulus, quem præfiximus, compactus ſuit. In Mſ. Rem. longa hæc marginalis notatio legitur: *Recitanda in conventu a diacone ipſo die paſchatis coram Pontifice, poſtquam ipſe cum diaconibus a cubiculo deſcenderit, & ſederit porrectis ſecundum morem malis cum pace præſtita, dicente Pontifice: ſurrexit Chriſtus* ℟. *aliis: Et ill.* Sic ibi. Singularis hic Veronenſis Eccleſiæ, & præcipuus diei paſchatis ritus nullo alio exemplo confirmatus, non ad ſacra officia publica pertinebat, quæ in choro eccleſiæ fierent, ſed in convento, ideſt (ut adnot. 1. in tract. 41. vidimus) in capitulo habebatur, quo ſane Pontificem cum clero identidem deſcendiſſe, antequam in eccleſiam ad ſacra officia proficiſceretur, multis liquet. Morem tamen porrigendorum malorum alia quadam die poſt Miſſam notatum legimus in pervetuſto rituali edito ad uſum eccleſiæ Remenſis, cujus meminit P. Martene tom. 4. de Antiq. Eccleſ. Ritib. cap. 33. num. 8. in quo hæc habentur: *Benedictio pomorum in die feſto beatorum Jacobi & Chriſtophori*, hac præmiſſa rubrica: *Poſt miſſam dictæ diei presbyter exiens in albis cum ſtola benedicit poma nova, & poſt benedictionem Clericus diſtribuit adſiſtentibus. Sequitur benedictio &c.* Romæ pariter in eccleſia Græcorum S. Athanaſii in Epiphania mala aurantia, benedicta ab Epiſcopo Græco ejus eccleſiæ præſide, nunc quoque ex veteri ritu adſtantibus porriguntur. Simile quidpiam Veronæ die ipſo paſcharis ſæculo VIII. circiter factum ex hac marginali notatione colligitur. Dum pacem dabat Epiſcopus, dixiſſe videtur: *Surrexit Chriſtus*; cui qui pacem accipiebant, id reſpondiſſe feruntur: *Et ill.* ideſt, *& illuxit nobis*, quæ verba paſchalis diei propria, & in antiquis etiam ordinibus celebria omnes norunt. Vide etiam adnot. 1. in tract. 41.

a Editi *paterno*; Mſſ. Rem. Tol. Vat. *paternici*, & ita etiam ſcriptum erat in Mſ. Pomp. in quo tamen poſteriori manu correctum *paterni*. Sed ex *paternici* emendandum duximus *pernici* cum Mſ. Urb. nam ſermo eſt de paſchalis diei curſu, quem in ſua annua *orbita* pernicem quidem Auctor appellat tract. 51. *Sæculorum* vero *heredem* paſchalem reſurrectionis diem vocat, propterea quod perenni orbita rediens, ſæculorum æternorum imaginem referat. *Revertens* pro *recurrens* ſcriptum erat in ſola edit. Ver. & Pat. *Rotatus in ſe ſe* cum duplici *ſe* ſcriptum reperimus in quatuor Mſſ. & Edit. Ven. *Principium* porro idem dies appellatur, & principium quidem anni, ut ex tractatibus ſequentibus liquebit: *Paſcha eſt enim vere anni principium*, inquit Ambroſius in lib. de Myſteriis c. 2. *primi menſis exordium, novella germinum reparatio, ac tetræ hiemis nocte diſcuſſa, primi veris reſtituta jucunditas*; ex quibus explicantur, quæ S. Zeno mox ſubjicit, cum paſchalem diem in initium veris conjicit. Eadem invenies apud eumdem Ambroſium lib. 1. Hexaemer. c. 4. cum quibus concinit S. Gaudentius tractatu 1. pag. 24. qui hujuſce rei originem in antiquum Hebræorum ritum rejicit, apud quos Niſan Martio reſpondens, Deo præcipiente, primus erat menſium, ut ne tamen Chriſtiani in Aprilem paſcha non numquam transferre vetarentur ſpeciali de cauſſa, quam idem Epiſcopus ibidem conſiderat. Quemcumque autem in diem ſive Martii, ſive Aprilis paſcha incideret, hic ſemper anni Eccleſiaſtici prin-

cipium, natalitia infinita de occaſu, dies ſempiternus eluxit: quo diſcuſſa convolutæ hiemis triſtitudine, novo vento Favonio blandiente, diverſis floribus, genere, colore pariter & odore una nativitate diffuſis, germinantia undique dulce prata reſpirant. Exſultat æſtas nova, ſed dives, in frumenti varias moles [3] ſpiceam feliciter contundens palmam; quam proſequetur congrue muſtulentus autumnus, ut neceſſario gratiæ panis vini quoque jucunditas jungeretur. Quis non hæc cæleſtibus myſteriis coaptata cognoſcat? hiems namque pigra, ſordida, & triſtis ad eos pertinet, qui idololatriæ deſervientes, mundanis voluptatibus compediti, libidini vacantes & gutturi, longe [4] moliti, ideſt æternæ morti ſunt a Deo, quod opus tenebrarum dilexerunt, deſtinati. Ver ſacrum fontem debemus accipere, cujus divite ex alveo, Favonio non vento, ſed Spiritu ſancto generante, odorem divinum beata ſpirantes fide, [5] diverſo chariſmate, ſed una nativitate Eccleſiæ flores clariſſimi, ac dulces noſtri funduntur infantes. Æſtas autem fidelis eſt populus, [6] angelicus, & mundus, qui ſponſionis ſuæ palam fortiter retinens, peccatorum paleis [7] limpidatus, ſemet pretioſum frumentum divinis horreis inſerre deſiderans, licet ſuo uberet fonte, tamen æſtuat ſemper juſtæ operationis ardore. Autumnus quoque [8] martyrii locus eſt, in quo non vitis, ſed foſſoris ſanguis

ADNOTATIONES.

principium habebatur, licet vulgari conſuetudine cum Romanorum ritu conciuente annus a Martio inchoaretur.

3 Contamiuatus erat hie locus in editis, ubi legebatur *ſpicam feliciter contundens palma*. Mſſ. correctionem ſuggeſſerunt, qua indicatur, frumenti ſpicas per æſtatem in varias moles ſeu acervos *contundi*, cum ſpicæ eo tempore tundantur iu area, & frnmenti grana in varios acervos coacta, in horrea inferantur. Similiter ex ſex Mſſ. & edit. Ven. *proſequetur* poſuimus pro *conſequitur*, quod futuro autumni æſtatem ſubſequentis tempori minus congruit.

4 Tres Mſſ. *ioliti*. Sed *moliti* placet, cum *molio* non minus ac *molior* reperiatur; unde *molior* paſſive a Lucilio uſurpatum legitur apud Nonium. a. 543. ex quo heic *longe moliti* idem eſt ac *longe deſtinati*, ut idem S. Zeno explicat.

5 Diverſa iu baptiſmate chariſmata ſunt, quatenus diverſa eſt baptizandorum diſpoſitio; qui enim *plus crediderit*, *nobiliorem ſe ipſe præſtabit*, inquit S. Epiſcopus tract. 31. tractatu autem 33. hortans catechumenos ad fidem augendam, hanc rationem adſert: *Quoniam quantum quis crediderit, tantum beatitudinis in habebit*.

6 Pro *angelus* ſcripſimus *angelicus*, ut omnia ſint epitheta vocis *populus*, cum de Neophytis ſermo ſit, quos per baptiſma in angelos quodam modo tranſmutatos, alibi autem *æthereos* pronuntiat.

7 *Limpidatus*, ideſt purgatus, mundatus a *limpido*, quod verbum uſurpat Vegetius lib. 2. 28. 1. ſicut & lib. 2. 27. 4. *elimpido*. Paullo poſt *ſuo uberet fonte*, ſumto *uberet* neutra ſignificatione pro *fecundet*, *exuberet*; ſicuti etiam Columella adhibuit lib. 5. c. 9. 11. *Neque enim olea continuo biennio uberat*, ideſt fecunda non eſt. Neophyti autem ex gratia, quam in ſacro fonte acceperunt, uberes ſunt & fecundi.

8 De martyribus non raro Zeno meminit, quod qua ratione in ævum ejus cadere potuerit, ſiquidem vixit ſæculo quarto, vide adnot. 20. iu tract. 27. & præſertim Diſſ. 1. cap. 2. §. 8. Quæres fortaſſe, quid non *vitis*, *ſed foſſorum ſanguis effuſus* tradatur. Id ad quarti ſæculi martyres præcipue pertinet, quippe Epiſcopi

guis effunditur: ut vita beata pretioſæ mortis vindemia comparetur. Dies vero ad ſacramentum pertinet reſurrectionis Domini noſtri Jeſu Chriſti, qui in omnibus omnia eſt: qui vere æternus eſt, ac ſine nocte dies: cui duodecim horæ in Apoſtolis, duodecim menſes ſerviunt in Prophetis: quem Evangeliorum ſalutaria [9] quatuor prædicant tempora: cui non anniverſarii, ſed quotidiani fructus reſpondent, hymnum canentes Deo credentibus populis, qui omni immortalitatis ſemine propagantur in ſæcula. In hujus diei luce gradientes exſultemus fide, jucundemur bona converſatione, ut perpetuam vitam adipiſci mereamur; per Dominum Jeſum Chriſtum.

TRA-

ADNOTATIONES.

ſcopi & Eccleſiaſtici fere fuerunt ſacræ vineæ foſſores & cultores, quos potiſſimum impetitos eo ſæculo legimus, quod prioribus ſæculis non omnino convenit, cum & clerici & laici Chriſtiani paſſim a Gentibus mactabantur. Neque vero quiſpiam exiſtimet *vitis* nomine Chriſtum intelligendum, qui de ſe ait: *Ego ſum vitis vera*; *foſſores* autem eſſe univerſos Chriſti cultores: nam hi (ſi allegoriam Evangelicam Auctor ſpectaſſet) non *foſſores*, ſed *palmites* appellandi fuiſſent; & *foſſor* ſeu *agricola* dicendus fuiſſet *Pater*, cum ſcriptum ſit Joannis 15. *Ego ſum vitis, vos palmites. Ego ſum vitis vera, & Pater meus agricola eſt*.

9 Quatuor tempora hoc loco ſunt quatuor anni tempeſtates hactenus memoratæ, quas ut quatuor Evangeliorum ſymbola Auctor accipit.

1 In

TRACTATUS XLVI.

De [1] *Paſcha*, II.

[2] IN ſtabili curſu, multiformi gratia redimitus, temporum ſolenni veſtigio dies ſalutaris advenit. Idem ſui ſucceſſor, idemque deceſſor, longæva ſemper ætate novellus, [3] anni parens, annique progenies, antecedit, ſequiturque tempora & ſæcula infinita. Parit ſibi de fine principium; & tamen a cunis genitalibus non recedit. Profecto ſacramenti dominici imaginem portat: nam occaſu paſſionem, reſurrectionemque ortu redivivo concelebrat, per quem nobis munus futuræ beatitudinis pollicetur: hoc quoque noſtris [4] Competentibus præſtaturus, quos nunc invitat felix occaſus, ut ſacri oceani lacteo profundo demerſi, [5] inde novello novellique cum die reſurgentes, nobiſcum poſſint ad immortalitatis gloriam pervenire.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. *Tractatus paſchæ* inſcribitur: in editis cum Zen. *de Paſcha* 11. Hic autem & ſequens tractatus ſimilia continent, iiſdemque non numquam verbis utuntur, ita ut ex altero alterum corrigere, explicare, & intelligere liceat.

2 Edit. Ven. *inteſtabili*: alii editi libri *inſtabili*. Mſſ. quatuor *inſtabilis curſus*: alii duo disjunctive *in ſtabili curſu*, quod cum Sparaverio magis placet, cum præſertim tractatu ſequenti in eamdem ſententiam *ſtabilis curſor* initio legatur. Mſ. Rem. *multiformi gratiæ* perperam heic ſcribit, bene autem in ſequenti tractatu *multiformi gratia*, uti utrobique alii codices & editi præferunt. Idem Mſ. Rem. nec non Vaticano & Urbinate *per temporum*, ſed male; niſi forte deſit accuſativus *ambages*, uti ſequenti in tractatu habetur.

3 Paſchalis dies anni parens dicitur, quod inde annus incipiat, qua de re ſatis diximus adnot. 2. in tractatum ſuperiorem.

4 De Competentibus vide, quæ dicentur in tract. 50. adnot. 5.

5 Tractatu ſequenti hæc eadem efferuntur ſic: *Surgentes inde novello novelli cum die &c.*

Digitized by Google

TRACTATUS XLVII.

De [1] *Paſcha*. III.

STabilis curſor, multiformi gratia redimitus [2] per temporum ambages pernicibus plantis ſua recalcans officio ſolenni veſtigia dies ſalutaris advenit. Idem ſibi ſucceſſor, idemque deceſſor, longæva ſemper ætate novellus, anni parens, annique progenies, antecedit, quæ ſequitur, tempora, & ſæcula infinita diſſeminat. Parit ſibi de fine principium: hoc noſtris quoque hodie Competentibus præſtaturus, quos jam nunc felix invitat occaſus, ut ſacri oceani lacteo profundo demerſi, ſurgentes inde novello novelli cum die,

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. & edit. Ven. *Præfatio Paſchalis:* in Veronenſi editione *de Paſcha VII.* Similis eſt præcedenti, ac proinde adnotata ibidem heic repetenda ſunt. In marginali adnotatione Mſ. Rem. hæc leguntur. *Quinta feria paſchæ in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante ſtationem.* De conventu ſatis diximus adnot. 1. in tract. 41. *Statio* autem a ſtando dicta, quod populus ante Deum ſtans, preces offerret, etſi olim pro ipſo jejunio ſumta fuerit (ut patet ex Hermæ lib. 3. Simil. 4. in quem locum vide Cotelerii adnot. 56.) propterea quod ſingulis jejunii diebus ſtationes haberentur; tamen ſubinde precatio omnis ſolennis, quæ proceſſione indicta de una ad aliam eccleſiam, vel oratorium, aut etiam ad aliquod altare, ibidem ſtando habebatur a populo, *ſtatio* dici cœpit. Hoc ſenſu in marginali adnotatione *ſtatio* accipitur, cum per paſchales dies, quibus nullum jejunium erat, hæ aliæque ſtationes ad ſequentes tractatus in Remenſi Mſ. deſignatæ haberentur. Harum porro ſupplicationum paſchalium meminit S. Gregorius Turonenſis in libro de Vitis PP. cap. 6. ejuſque ritus non nullæ rubricæ in antiquis quarumdam Eccleſiarum Ordinibus, ſeu Ordinariis reperiuntur. In noſtra autem Veronenſi Eccleſia eaſdem ſtationes habitas feriis 2. 3. 4. & 5. infra octavam paſchæ, ex hac aliiſque marginalibus adnotationibus Remenſi codici affixis ſuo loco deinceps referendis liquet, quarum catalogum in feriarum ſeriem ob oculos in generali præfatione poſuimus. Num aliis diebus ejuſdem hebdomadæ ſtationes haberentur nec ne, ex notis iiſdem non conſtat: at haberi nihilominus potuere, ut ne in codice laudato mentio facienda fuerit, quod has ante ſtationes vel nihil, vel alia aliunde lectio recitaretur. Equidem in *Carpſo* rituali libro Mſ. Veronenſis Eccleſiæ, qui ante medium duodecimum ſæculum a Stephano presbytero & cantore ſcriptus fuit, ut fuſius oſtendimus differt. 3. cap. 5. §. 1. ſingulis hebdomadæ paſchalis diebus ſtationes ad certas eccleſias adſignantur, quarum heic catalogum appendendum putamus, cum prætertim eccleſiarum, ad quas ſtationes in Remenſi codice indicatæ habebantur, nomina cognoſcere pergratum non nullis præcipue Veronenſibus futurum ſit.

Feria II. Statio ad S. Stephanum.
Feria III. Statio ad SS. Apoſtolos & S. Laurentium.
Feria IV. Statio ad SS. Petrum & Joannem.
Feria V. Statio ad S. Firmum.
Feria VI. Statio ad S. Mariam Organam & S. Vitalem.
Sabbato Statio ad S. Zenonem & S. Proculum.
In Dominica octavæ Paſchæ Statio ad S. Anaſtaſiam.

2 Mſ. Urbin. *per temporis*. Dein *ſuo* pro *ſua* in Mſſ. Vaticano, Remenſi ac Pompejano legitur: & *dies ſalvatoris* pro *dies ſalutaris* in eodem codice Vaticano.

1 Tra-

die, ſua luce radiantes, nobiſcum poſſint immortalitatis per aerium tramitem curſu ſervato ad repromiſſionis tempus, ubi in perpetuum quis oritur, pervenire.

TRACTATUS XLVIII.

De [1] *Paſcha*. IV.

[2] MOrte ſua vivens, ſepulcri nido vegetatus, innumerabiles temporum metas [3] perenni curru, una eademque orbita luſtrans dies magnus advenit: menſes in tempora, tempora in annos, annos in ſæcula pandens. Sine pauſa creſcit in ſenium; & tamen a cunis genitalibus non recedit. Profecto ſacramenti dominici imaginem portat: nam occaſu paſſionem, reſurrectionemque ortu redivivo concelebrat, per quem nobis quoque reſurrectionem futuræ beatitudinis pollicetur.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 *Tractatus Paſchæ* in Mſſ. At *de Paſcha ſermo III.* in edit. Ver. A medio ad finem ſimilis eſt tractatui 46. ut conſerenti patebit.

2 Hæc ſumta ſunt ex iis, quæ de Phœnice vulgo dicuntur, quod quidem animal reſurrectionis, & paſchatis proinde ſymbolum Patres ſæpe commemorant, uti & S. Zeno tract. 16. lib. 1. num. 9.

3 Tractatu 49. *Sempiterni currus* fit mentio; ubi licet Mſ. Pomp. *curſus* habeat, tamen ut *currus* retineatur, additum *aurigæ* nomen ſuadet. At heic *curſu* pro *curru* habet editio Veneta; & tr. 50. *nec ocioſo curſu* omnes & Mſſ. & editi libri non abſimili ſcriptura præferunt. Utrumque ſcribi & intelligi æquiſſime poteſt.

TRACTATUS XLIX.

De [1] *Paſcha*. V.

SEmpiterni [2] currus auriga teretis metæ ſua replicans complicando gyro ſolenni veſtigia, dies ſalutaris advenit. Idem ſibi ſucceſſor, idemque deceſſor: longæva ſemper ætate novellus: anni parens, annique progenies: [3] antecedit, quæ ſequitur, tempora: & ut ſæcula colligenda diſſeminet, parit ſibi de fine principium. Hic eſt, quo ſimiliter, verumtamen ſemel, amore hominis ſui, ejus artifex Deus, & Dominus noſter occidit, & exortus eſt rurſum, numquam ſane repetiturus occaſum. Hic, inquam, quo ferales diſruptæ ſunt tenebræ: quo mors ſubacta eſt: quo homines, quos [4] ſuſceperant mortuos, refundere inferi coacti ſunt vivos. Quem ut ſemper, & ubique aucti fide, numero, caritate noſtris cum fratribus celebremus, præſtabit Deus Pater omnipotens.

ADNOTATIONES.

1 Sic in editis; in Mſſ. autem: *Item in die Paſchæ*. Hic quoque tractatus, ſicut & ceteri ſequentes, non nulla habet ſimilia, iiſdem ſæpe verbia expreſſa, quod ſemel monuiſſe ſufficiat.

2 Mſ. Pomp. *curſus*. In Mſ. Tol. pro *teretis* ſcribitur *terreſtis*, forte *terreſtris*.

3 Mſ. Vat. *antecellit*. Mox *ſemina* pro *ſæcula* in Mſ. Pomp.

4 Mſ. Urb. *ſuſceperunt*.

TRACTATUS L.

De [1] *Paſcha*. VI.

NEc otioſo curſu, reciprocis ambagibus operis mundani penſa [2] perpetuans, genitalis ſemper, novellus occaſu, a ſe in ſemet ſua [3] per veſtigia revolutus, dies ſalutaris advenit; officiis ſacramenti dominici omnibus omni genere munerum largus. Namque piis

ADNOTATIONES.

1 *Præfatio Paſchalis*, vel *Item Præfatio* in pleriſque Mſſ. & edit. Ven. At *de Paſcha V*. in ceteris editis. Mſ. Rem. hanc adnotationem marginalem addit: *Tertia feria Paſchæ in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante ſtationem*. Vide adnot. 1. in tractatum 47.

2 Mſſ. Rem. & Vat. *perpetuitatis*; Tol. & edit. Ven. *perpetuatis*: ſed retinere maluimus *perpetuans* ex aliis Mſſ. & editis, quo ſignificatur, paſchalem diem advenire, qui *reciprocis ambagibus mundani operis penſa perpetuo itu ac reditu carpit*: tractatu autem 16. lib. 1. num. 8. *curſus ambagibus carpit penſa mundana* Auctor de Luna differens ſimiliter ſcripſit. Vide tract. 52. ubi eadem allegoria aliis verbia expreſſa invenitur. Poſt pauca *muneris* pro *munerum* in Mſ. Pompejano legitur.

3 Tres Mſſ. & edit. Ven. carent præpoſitione *per*.

4 Præ-

piis mercedem ſacerdotibus præſtat, conſequentibus miniſtris [4] promotio-

ADNOTATIONES.

4 Præcipua ſacra officia, quæ in ipſo paſchatis die (quatenus tamen a Sabbati ſancti vigiliis exordiebatur) ſæculo quarto Veronæ peragebantur, hoc loco S. Zeno paucis indicat: quod teſtimonium quanti faciendum ſit, ex iis præſertim, quæ de *promotione*, ſeu ordinatione *miniſtrorum*, ac de *pœnitentium cura*, ſeu reconciliatione hoc die habitis traduntur, eruditi ſtatim intelligent. Etenim ad *promotionem* miniſtrorum quod attinet, hoc teſtimonium, quatenus recordamur & legimus, omnium nedum antiquiſſimum, ſed etiam unicum, in quo de ordinationis die paſchali tamquam ex ritu peractæ mentio fiat. Extat quidem Leonis epiſt. 11. al. 81. ad Dioſcorum Alexandrinum, in qua cum ſacrarum ordinationum tempus legitimum ſtatuatur *poſt diem Sabbati ejus noctis, quæ in prima Sabbati luceſcit*; & cum hanc diem ipſum eſſe paſcha exiſtimarent, qui Leonis editiones antiquas curarunt; hunc titulum huic epiſtolæ apponendum, vel jam appoſitum retinendum duxere: *De ordinatione presbyteri, aut diaconi, ut Sabbato ſancto celebretur, ideſt die Dominico*. At noviſſimus operum S. Leonis editor diſſ. 3. num. 5. & in adnotationibus ad eamdem epiſt. 11. non ſolum hanc ſententiam ex eo Leonis textu haud colligi oſtendit, quippe quod ibidem de omni die Dominico ſermo eſt, non autem de die præcipuo paſchatis: ſed præterea alia teſtimonia conſiderans tum ex Gelaſii ep. 9. ad Epiſcopos per Bruttios & Lucaniam conſtitutos c. 11. ubi commemoratis omnibus ordinationum legitimis nunc quoque temporibus, unum Sabbatum ſanctum, in quo vel nunc ordinationes haberi legitime queunt, prætermittitur; tum ex ſynodo Romana ſub Zaccharia Papa an. 743. c. 11. ex Lemovicenſi ſub Benedicto an. 1034. ex Claromontana ſub Urbano II. an. 1095. &c. ubi de ejuſdem Sabbati ordinationibus ſummum ſilentium; dum ceteros dies legitimos enumerant, illud generale effatum, *numquam in Paſchate ordinationum benedictiones celebratas fuiſſe*, pronuntiat, idque vel ex eo confirmat, quod *tota hæc ſolennitas regenerandis catechumenis erat conſecrata*: & huic ſententiæ ipſe Mabillonius accedit tom. 2. Muſei Italici pag. 104. Si hæc de ritu Romanæ ſolius Eccleſiæ pronuntiata fuiſſent, poſſent facile concedi; quatenus ejus diſciplinæ, de qua nunc quærimus, nullum Romanum monumentum exſiſtit. At cum de omnium Eccleſiarum diſciplina ſtatuatur; id quam ſit falſum, ex hoc unico Zenonis teſtimonio convincitur, in quo aperte & de die paſchatis ſermo eſt, & de *promotionibus miniſtrorum*, quæ eo die præcipuo quodam ex ritu haberi conſueverant. Et ſane mos, qui nunc obtinet, ut Epiſcopi die Sabbati ſancti legitimas ordinationes poſſint peragere, non de novo inventus, ſed ex antiqua diſciplina manaſſe credendus quidem fuerat: ſed nullo antiquo documento, quod ſupereſſet, poterat confirmari, niſi hoc, quod ex S. Zenone conſiderandum proponimus. Addamus & aliud monumentum, quod ſi non præcipuum hujus diſciplinæ ritum ſubindicat, ut ex Zenone colligitur; ſaltem praxin confirmat, qua die quoque paſchatis ordinationes rite fuiſſe habitas manifeſtum eſt. Hoc monumentum ſuggerit codex Prioratus S. Gabrielis, cujus fragmentum recitatur in Mſ. Hiſtoria monaſterii Fiſcannenſis apud Martene tom. 2. p. 666. de Antiq. Eccl. Ritib. *In diebus Maurilii Archiepiſcopi venerunt Fiſcannum ad paſchale feſtum duo Franciæ Epiſcopi, ideſt Letzelinus Pariſienſis, & Fulco Ambianenſis miſſi in legatione ad Willelmum . . . . . . tumque in ipſo ſacratiſſimo Reſurrectionis die ſupradictus Letzelinus Epiſcopus, volente & petente Abbate Fiſcanni, publice miſſas fecit, atque intra ſacra miſſarum ſolennia quoſdam ex monachis presbyteros ordinavit*. Sera nimis tempora hoc teſtimonium ſpectat, quæ ad Zenonis ætatem nihil conferunt: ſed ad refellendam, quam heic impugnamus ſententiam, convincendamque ritus ejus ſucceſſionem, quem a Zenonis ævo deduximus, non nihil pertinet. Porro in Zenonis textu miniſtrorum vox animadvertenda eſt, qua omnes cleri gradus, qui ſacerdotium (*ſacerdotes* enim tum heic, tum tr. 16. lib. 1. n. 6. presbyteri intelliguntur, licet *ſacerdotis* nomen plerumque apud antiquos Epiſcopum ſignificet) conſequuntur, Auctor innuit: nam his *augumentum promotionis* hoc die præſtitum affirmans, de uno minori ad alium altiorem gradum eoſdem provectos ſubindicat, idque ipſum varietatem graduum inter promotos exſtitiſſe palam inſinuat. Quod ſi ad Veronæ clerum hæc verba directa conſideres, jam plures cleri gradus inter *operarios* tr. 44. a Zenone memora-

motionis augumentum, immortalitatis fidelibus fructum, [5] pœnitentibus curam, [6] Catechumenis lucis viam, Competentibus [7] remiſſam omnium peccatorum. Sicque cunctos in unam Chriſti corporis gratiam congregatos ad cæleſtia regna perducit, per Dominum & ſalvatorem noſtrum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum. [8]

cii

ADNOTATIONES.

moratos hac in urbe per id quoque tempus fuiſſe facile conjicies. De *pœnitentium cura* adnot. ſequenti.

5 Pœnitentium reconciliatio olim non videtur facta fuiſſe nec in ipſo die paſchatis, nec in ſabbato ſancto, ſed feria quinta in Cœna Domini, ut ex Sacramentario Gelaſiano omnibuſque Ordinibus atque Scriptoribus liquet. Num præcipua Veronæ, ſaltem id temporis, diſciplina? ſicuti in Eccleſia Mediolanenſi Ambroſii ævo feria ſexta in Paraſceve pœnitentes reconciliabantur ex ejuſdem epiſt. 20. ad Marcellinam num. 26. quod ipſum multo ſerius obtinuit in Hiſpania & aliquot Gallicanis Eccleſiis, uti probat Martene to. 2. de Antiq. Eccl. Ritib. lib. 1. cap. 6. art. 5. n. 10. Sed forte *pœnitentium curam* Zeno vocat, qua illi perfecte Chriſto reddebantur, quod ad ſacram ſynaxim ipſo ſolum die paſchatis admitterentur.

6 Duplicem heic notat baptizandorum gradum *Catechumenorum* & *Competentium*. Etſi enim omnes baptizandi ſequiori ætate in tres vel quatuor etiam gradus diſtinguebantur, ut videre licet apud Ducangium; olim tamen non niſi in duos gradus heic a S. Zenone memoratos diſtincti fuere, ut liquet ex Origene lib. 3. in Celſum, S. Iſidoro lib. 2. de Officiis divinis, Rhabano lib. 1. de Inſtitutione clericorum, & Leidrado Lugdunenſi de Sacramento baptiſmi cap. 1. Hoc autem inter utroſque diſcrimen intercedit, quod *Catechumeni* a catecheſibus audiendis dicti (unde & *audientes* a Latinis Patribus ſæpe appellantur, Tertulliano de Pœnit. Cypriano ep. 13. & 24. & aliis) verbo Dei erudiebantur, ut, quod S. Zeno ait, *viam lucis* cognoſcerent: *Competentes* autem erant hi, qui in via ſalutis jam ſatis inſtructi, baptiſma enixe ſimul poſtulabant; nam *quid aliud ſunt Competentes*, inquit Auguſtinus ſerm. 216. num. 1. *quam ſimul petentes*? & hi peractis ſerutiniis, in vigiliis potiſſimum paſchæ baptizabantur, *remiſſam omnium peccatorum* conſequentes..

7 Mſ. Rem. *remiſſa*, perperam; accuſativo enim caſu hoc nomen elatum ex contextu patet, & *remiſſam peccatorum* ſimiliter ſcriptum legitur tract. 16. lib. 1. n. 12. in quem locum vide adnot. 53. ubi *remiſſam* pro *remiſſionem* aliis uſitatum oſtendimus.

8 Cod. Tol. addit *amen*.

2 Sic

Digitized by Google

TRACTATUS LI.

De [1] *Paſcha* . VII.

PErpetis anni perniciem curſum in [2] biſſenæ mutationis augmentum, una eademque, nec ipſa, ſed ipſa orbita circumducens, dies magnus advenit, ſuo ſibi ſemper novellus occaſu. Quod præterit, [3] ſequitur: quod futurum eſt, antecedit. In omnibus novus eſt; & tamen in omnibus vetus eſt. Punctis omnibus commutatur, non natura, ſed numero. Fit filius horarum, qui pater eſt omnium ſæculorum. Hic eſt dies, fratres, quo a Domino noſtro cunctus redemtus eſt orbis; quo æthereo ſemine novellus, [4] ideſt noſter vivificatus eſt populus. Hic, inquam, qui nobis reſurrectionis monſtrat exemplum: cujus ſane conditione nos beatiores ſumus: quia ille occidit, ſemper ut vivat; fidelis autem poſt ſecundæ nativitatis occaſum reſurgens, horrore numquam intercipitur tenebrarum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Sic in Ver. editione. In Mſſ. autem & edit. Ven. *Præfatio Paſchalis:* codex vero Remenſis hanc notam in margine exhibet: *In paſchate quarta feria paſchatis in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante ſtationem.*

2 Conjunctim *biſſenæ* ſcripſimus, ut in Mſſ. licet editi diſtincte *bis ſenæ* præferant. Sic & alii aliorum Auctorum codices & editi conjunctim ſæpius eamdem vocem ſcripſere. *Biſſena* autem *mutatio* duodecim menſes ſpectat, per quos annua *orbita* circumducta, dies paſchalis redit. Vividum porro S. Zenonis ingenium ex illis verbis deprehenditur, cum anni *orbitam*, qua curſum ſuum paſchalis dies circumducit, *unam eamdemque, nec ipſam, ſed ipſam* per antitheſim vocat; a qua locutione non multum abſimilis illa, qua tract. 16. lib. 1. num. 9. de Phœnice jam jam poſt occaſum renaſcente ſermonem faciens: *Denique*, inquit, *feſto exſultat in tumulo, non umbra, ſed veritas: non imago, ſed Phœnix: non alia, ſed quamvis melior alia, tamen prior ipſa.*

3 *Advenit. Sequitur, quod* &c. in Mſſ. Vat.

4 *Ideſt Chriſtianus vivicatus eſt populus* in cod. Urb. & forte tum *ideſt noſter*, tum *ideſt Chriſtianus* gloſſemata ſunt, quæ e margine, ubi a quopiam fuerant appoſita, in textum irrepſere.

1 In-

TRACTATUS LII.

De [1] *Paſcha*. VIII.

SPecioſo circulo ſacer inflexus dies, in mundani operis penſa [2] quadriga temporum fertur, duodenis menſium perpeti curru mutationibus dives, nulla ſtatione contentus: quia immortalitas ejus eſt curſus. Verum currat, an recurrat, ambiguum eſt: cujus præteritum reſtat, ut redeat. Mira prorſus ratio! Innumerabilium ſæculorum diverſa menſura conterendo innovat ſpatia; & tamen ejus ſemper orbita eſt una: qui nos admonet, fratres, paſſionis reſurrectioniſque dominicæ unanimes atque concordes ſalutaria celebrare myſteria; per Dominum, & conſervatorem noſtrum Jeſum Chriſtum. [3]

ADNOTATIONES.

1 Inſcriptio in Mſſ. *Incipit Præfatio*, vel *Item Præfatio*. In edit. Ven. cum Zen. *Præfatio Paſchalis*: in Ver. & ceteris *de Paſcha ſermo VII*. Mſ. Rem. hæc in margine notata objicit: *Secunda feria Paſchalis in conventu fratribus recitanda coram Pontifice ante ſtationem*.

2 *Quadriga* ablativus eſt, & quatuor anni temporum loco ponitur.

3 In Codd. Pomp. & Urb. *Amen*.

Digitized by Google

TRACTATUS LIII.

De [1] *Paſcha* . IX.

MAgnificus , fratres dilectiſſimi , ſæculorum pater adeſt dies , omni genere fructuum fetibus pollens , divite ſinu , momentis quibus velis , quatuor temporum munera [2] expungens . [3] Denique Competentibus noſtris finitur hiems hodie peccatorum : oleo confecto lætabuntur . Hodie eos etiam ver arridens diverſos in flores diverſo chariſmate [4] redditurum eſt , cum ſalubri unda perfuſi , limpidæ æſtatis meſſe gaudentes , [5] panem novum cœperint manducare : quos autumnale quoque non morabitur muſtum , quo repleti inebriatique , feliciter Spiritus ſancti calore fervebunt : qui ut numquam refrigeſcant , [6] omnibus nobis præſtabit Deus Pater omnipotens.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Editio Ven. *Præfatio Paſchalis* . Mſ. Zen. addit : *pro baptizandis* . Edit. Ver. *de Paſcha ſermo IX. pro baptizandis* . Tandem ceteri Mſſ. *Tractatus Paſchæ* .

2 *Expungo* pro *diſtribuo* accipitur , ut tract. 38. *expungit apophoreta* , ideſt munuſcula domum transferenda diſtribuit . Vide ibidem adnot. 16. Sic quidem in Gloſſ. Græc. Lat. *Διαιρέτης divisor , expunctor* redditur , ac ſi *dividere* , ſeu *diſtribuere* & *expungere* idem ſignificent , ac verbum Græcum *διαιρέω* .

3 *Denique* pro *paucis* Zenoni uſitatum , ut videre poteris ex indice ; vindicatur autem hæc ſignificatio adnot. 4. in tract. 7. hujus libri . Porro in editis & Mſſ. mala interpunctione erat : *Denique Competentibus noſtris finitur hiems . Hodie peccatorum oleo confecto lætabuntur* . Quodnam *peccatorum oleum* , quo lætari Competentes debeant ? error apertus . Mſ. Pomp. *peccatorum* habebat , & ſecunda manus correxit *peccatores* ; ſed neque proinde difficultas plane diluitur . Itaque alia interpunctione utendum cenſuimus . Oleum porro ab antiquis ſacrum Chriſma intelligitur dicente Optato lib. 7. adverſ. Parmen. *Oleum nominant illum liquorem , qui in nomine Chriſti conditur , quod Chriſma , poſtquam conditum eſt , nominatur* . Cum vero huic oleo *lætitiæ fructus* a Zenone tribuatur , illud indicari videtur , *unde* , ut Cyprianus ait epiſt. 70. *baptizati unguntur* , quo ſcilicet die paſchatis Neophyti confirmabantur . *Oleum donum Spiritus ſancti* Auctor vocat tr. 14. lib. 2. de quo aperte Auguſtinus loquitur ſerm. 227. quem ad baptizatos die paſchatis habuit . Neque tamen negarimus ſignificari poſſe illam chriſmatis unctionem , quæ inter baptiſmi ritus accenſetur .

4 Mſ. Pomp. & edit. Ven. *redditurus* ſine particula *eſt* , quæ item deeſt in codd. Tol. & Zen. Sed *redditurum eſt* plane legendum , cum ad ver neutrius generis referatur , quod *redditurum* , ideſt mutaturum , *eſt* , Competentes *in flores diverſos* , quales Neophyti ſuave redolentes appellari ſolent : uti ſane *dulciſſimi flores mei* a Zenone vocantur tract. 15. lib. 1. n. 5. in fine . Diverſi autem ſunt hi flores ex chariſmate diverſo , ſcilicet ex diverſa præparatione ac fide , de quo diſcrimine Zeno ſatis tract. 31. & 33.

5 Panis hic eſt Euchariſtia ſub panis ſpecie Neophytis data , ſicuti mox *muſtum* eamdem Euchariſtiam ſignificat , quam ſub vini ſpecie iidem percipiebant . His allegoriis cum S. Zeno in rebus aliis frequenter utitur , tum vero frequentius in myſteriis ſacramentiſque indicandis , quæ ne aperte verbis propriis exponerentur , ex arcani diſciplina cautum fuerat , de qua re plura Emmanuel Scheleſtratius in tractatu ſingulari de Diſciplina arcani c. 4. artic. unico §. 5. luculenter diſſeruit , ubi & hunc Zenonis , quem *antiquiſſimum & doctiſſimum auctorem* vocat , locum conſiderat .

6 Mſſ. Tol. & Vat. cum edit. Ven. *in omnibus* . Eadem editio cum Mſ. Pomp. in fine addit *Amen* .

Digitized by Google

TRACTATUS LIV.

De [1] *Exodo* . I.

In die Paſchæ .

Exod. cap. 1. SIcut lectio divina teſtatur , in Ægypto a Pharaone populoque
ejus Iſrael Dei populus [2] captivitatis ingenti jugo acerrime pre-
Cap. 13. mebatur . Hunc Deus præcipit proficiſci duce Moyſe videlicet , &
13. 27. 22. Aaron , iter demonſtrante nubis columna per diem , eadem ignis
14. 21. quoque per noctem . Finditur mare ; & dextra lævaque in abru-
ptum digeſtis aggeribus ſtupens unda ſolidatur . Dei populus navi-
gat plantis . Mira res ! Iter ejus barbaris vehementer urgentibus ,
15. 20. nec eques poteſt ſequi , nec navis . Maria cum mulieribus tympa-
num quatit ; Hymnus canitur ; Dei populus liberatur ; reſolutiſque
14. 28. undis via cum perſecutore deletur . Quantum ſpiritaliter intelligi
datur , Ægyptus mundus eſt iſte . Pharao cum populo ſuo diabo-
lus & ſpiritus omnis iniquitatis . Iſrael populus Chriſtianus , qui
proficiſci jubetur , ut ad futura contendat . Moyſes & Aaron per
id , [3] quod erant , ſacerdotium , per ſuum numerum , demonſtra-
bant duorum teſtamentorum ſacramentum . Columna viam demon-
ſtrans Chriſtus eſt Dominus . Quod duplicem nubis & ignis ima-
ginem gerit , judicia duo deſignat , unum aquæ , quod geſtum eſt ,
ignis alterum , quod [4] futurum . [5] Mare fontem ſacrum debemus
accipe-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. Vat. Tol. Urb. Pomp. nec non index Remenſis : *Tractatus diei Paſchæ cujus ſupra*, ideſt S. Zenonis, qui memoratus fuerat in clauſulis tractatuum ſuperiorum . Concinit autem hic tractatus cum aliquot mox ſubjiciendis, qui de *Exodo* in iiſdem Mſſ. inſcribuntur , ut jure hæc eadem inſcriptio in editis huic quoque tractatui præfixa fuerit . Utrumque vero titulum & codicum & editionum hoc primo in tractatu retinuimus , cum in ipſo paſchali feſto hic tractatus habitus ſit occaſione lectionis Exodi de rubri maris tranſitu, qui paſchatis & baptiſmi ſymbolum fuit , ex quo etiam ea lectio hoc paſchali tempore recitari & explicari ſolebat . Eadem ratio de ceteris , qui ſequentur, tractatibus habenda eſt.

2 Editi cum paucis Mſſ. *captivatus* .

3 Sparaverius correctione additioneque legendum putat : *Moyſes & Aaron per id , quo erant , ſacerdotium , perque ſuum numerum &c.* At nihil opus eſt , cum S. Zenonis mens ſit innuere Moyſem, & Aaron *per id* , *quod erant* (erant autem ſacerdotes pſ. 98. 6.) demonſtraſſe ſacerdotium , *per ſuum vero numerum* demonſtraſſe duo teſtamenta , quæ binariis quibuſque numeris ſignificata affirmare ſolenne Zenoni fuit, ut liquet ex tract. 13. lib. 2.

4 Indicatur ignis judicium ; quo ſub finem mundi omnia concremabuntur ex 2. Petri 3. 7. *Cæli & terra igni reſervati in diem judicii & perditionis impiorum hominum* ; quod ipſum ſignificavit Joannes in Apocal. cap. 20. verſ. 9. & ſeqq.

5 Baptiſmi typum fuiſſe Erithræi maris tranſitum, ut innuimus adnot. 1. diſerte tradunt cum Zenone Sancti Patres, inter quos unum Cyrillum Hieroſolymitanum commemorare ſit ſatis , qui Catecheſi 1. ad recens illuminatos , *Tyrannus ille* , inquit (ideſt Pharao) *ad mare uſque*

accipere : in quo quibus aquis Dei ſervi liberantur, iiſdem, qui non fugiunt, ſed portant peccata, delentur. Maria, quæ cum mulieribus tympanum quatit, typus Eccleſiæ fuit: quæ cum omnibus Eccleſiis, quas peperit, hymnum canens, & [6] pectoris verum tympanum quatiens, populum Chriſtianum ducit non in eremum, ſed ad cælum.

ADNOTATIONES.

uſque veteres perſequebatur : ipſe vero impudens improbitatis princeps dæmon ad ipſas uſque ſalutares undas te ſequebatur. Ille ex mare ſubmerſus eſt : iſte in aqua ſalutis ſuffocatur.

6 Mſſ. Tol. & Vat. *peccatoris verum.*

TRACTATUS LV.

De [1] *Exodo*. II.

SAcram legem qui ſpiritaliter accipit, fratres, iſte eſt, qui ejus fructu [2] lactatur. Judæi etenim cum carnaliter ſentiunt, in gregibuſque pecuinis agnum [3] biſaria natura commiſſum, qui inveniri non poteſt, quærunt; ſic [4] agnum verum Chriſtum, quem invenerant, perdiderunt: non enim intellexere, quia ex hædis humana deſignabatur caro ſuis onuſta peccatis, ex ovibus ſpiritus majeſtatis: quæ utraque in Chriſto concreta, agnum legitimum præſtiterunt. Hic eſt agnus, fratres, de quo [5] Lex ait: *Paſcha eſt Domini*. Apoſtolus quoque Paullus: *Paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus*. Cur autem dignatus fuerit immolari, Joannes Baptiſta ante prædicavit his verbis: *Ecce agnus Dei, ecce, qui tollit* [6] *peccata mundi*.

Exod. 12. 11. 27. *1. Cor. 5. 7.* *Joan. 1. 29.*

ADNOTATIONES.

1 In Mſ. Rem. *Item tractatus* ſine alio titulo. Ceteri tum Mſſ. tum editi libri, *de Exodo*. Hæc autem marginalis rubrica legitur in Mſ. Rem. *In Paſcha coram Pontifice in cubiculo recitanda poſt diaconorum ingreſſionem ipſo die paſchatis*.

2 Sparaverius legendum putat *lætatur*, a qua correctione non multum diſcrepat Mſ. Tol. in quo *lætatus* ſcribitur. At *lactatur* pro *paſcitur* dici potuit.

3 *Biſaria natura agnum* Auctor vocat, qui ex duplici hædorum & ovium ſpecie conſtet, ut ex ſequentibus tractatibus liquebit.

4 Voces *agnum* & *Chriſtum* abſunt a Mſ. Rem. In Tolentinate vero *Chriſtum* deeſt.

5 Edit. Ven. pro *Lex ait* habebat *litare*: Edit. Ver. *lætari*: Mſ. Zen. & Sp. *lætare*: ſed nullo ſenſu, qui ſatisfaciat. Ceteri codices *Lex ait*, ubi *Lex* ſicuti paſſim pro Moyſis libris ſumitur, ut alibi animadvertimus, ita nunc indicat librum Exodi, in quo quidem textus *Paſcha eſt Domini* legitur. Neque moveat, quod in vulgata ejus loci interpretatione ſit: *Phaſe, ideſt tranſitus Domini: paſchæ* enim & *phaſe*, vel *tranſitus* idem ſunt; nam, ut Hieronymi verbis utamur in cap. 31. Iſaiæ pag. 423. tom. 4. *Manifeſtum eſt paſcha, hoc eſt, phaſe Domini non paſſionem ſignificare, ſed tranſitum*. Hinc eadem Zenoniana interpretatio uſurpata viſitur a Tertulliano adverſus Judæos cap. 11. & præſertim a Gaudentio ſerm. 2. pag. 40.

6 Sic Mſſ. Rem. & Tol. Ita etiam

erat

mundi. Hic itaque dictus eſt [7] primitivus, quia paternæ antiquitatis ſolus eſt conſcius. Hic [8] maturus, quia poſt ipſum non eſt ullus. Hic ſempiternus, quia occiſus eſt, & inventus eſt vivus. Hic immaculatus a peccato, quia ſolus eſt mundus. Hic ſalutaris, quia per ipſum vincimus mortem. Hic maſculus, quia Dei eſt virtus. Hic, inquam, agnus perfectus, quia in ipſo magnus ille ſacerdos pio myſterio ſua victima incluſus, hodie Deum reddidit hominem, quem [9] litavit.

TRA-

ADNOTATIONES.

erat in Mſ. Pomp. ſed correctum *peccatum*, uti & in editis legitur.

7 Tractatu 62. hujus libri, ubi ſimilia repetuntur, *Primitivus*, inquit Auctor, *quia præter Patrem ante ipſum nullus & primus*.

8 Sparaverius mallet legi *unicus*, & bene. At laudato tract. 62. *maturus* repetitur, ſed alia ratione, *quia æternus eſt*. Porro auctoritate Mſ. Rem. antiquiſſimi ſcripſimus *non eſt ullus* pro eo quod alibi ſcribitur *eſt nullus*.

9 Nimirum *ſignificavit*, quippe quod Chriſtus ſe *hominem* Deo Patri per mortem crucis obtulit, ut hominem faceret quodam modo Deum.

1 Mſſ.

T R A C T A T U S LVI.

De [1] *Exodo* . III.

TEmpus non ſinit , fratres , [2] imagini reddere veritatem . Ve-
rumtamen Judæe quid [3] monumentis tui criminis gratularis ?
In Ægypto ſerviſti diu , [4] non ſorte peregrini , ſed merito. Ereptus *Exod. c. 1.*
es inde : non tua evaſiſti virtute . Columna nubis te perduxit per *Cap. 13.*
diem , ut [5] oſtenderet cæcum : ignis columna per noctem , ut ad-
moneret arſurum . Angelus prævius tua caſtra promovit , ut etiam *Cap. 14.*
præſenti Deo probareris ingratus . Per mare pedibus ambulaſti , ut *Cap. 17.*
patereris in terra naufragium . Ad hoc ſane in eremo aquam de
petra bibiſti , manna de cælo guſtaſti , ut cum eſſes ad egeſtatem *Cap. 16.*
poſtmodum devolutus , præteritorum bonorum recordatione acrius
torquereris .

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. Rem. Tol. Vat. Urb. *Sequentia Exodi* ; Mſſ. Pomp. Zen. *Item de Exodo* ; & ſimiliter in Editis *de Exodo*. Hic porro tractatus ſimilis eſt tract. 58. & ntrique, nt facilius intelligantur, conferendi : alicubi enim, ubi variant, unus ex altero explicatur.

2 *Reddere veritatem imagini* idem eſt, ac explicare, quid imago, ſeu figura vere ſignificet. Indicat autem Zeno ſe brevitate temporis, quod inter tot officia paſchalia reliquum eſt, impediri, quo minus poſſit exponere, quid ſpectarit, quod Judæis olim, dum ex Ægypto liberati fuerunt, in imagine contigit. In Mſ. Pomp. *imaginis* legitur : in edit. Ven. *veritate*, quorum neutrum placet.

3 *Monumenta* criminis Judzorum Auctor appellat ipſam Exodi hiſtoriam, ex qua palam eſt, ipſos ſive in captivitate, ſive dum liberarentur, ſive etiam poſt, variis criminibus reos fuiſſe, quod in ſequentibns ſatis exponit. Judæos porro Exodi hiſtoriam in ſui nominis commendatinnem ingeſſiſſe, in eaque perperam gratulatos Zeno affirmat, quod non minus inde gloriæ, quam ignominiæ in ipſos redeat : ſi enim patent divina ipſis collata beneficia, produntur etiam dura & criminoſa geſta, quibus illi divinis beneficiis male reſponderunt.

4 Judæos *non ſorte peregrini*, ſeu, ut loquitur tract. 58. *non neceſſitate*, *ſed merito*, ſcilicet ob ſua crimina, in captivitate diutius relictos affirmat.

5 Mſ. Rem. *cuſtodiret*.

1 Mſſ.

Digitized by Google

TRACTATUS LVII.

De [1] *Exodo*. IV.

MIra, fratres [2] cariſſimi, hiſtoriæ ſacræ ſic eſt perlecta narratio. Cum Iſraelis populus [3] enormi captivitatis jugo depreſ-
Exod. c. 1. ſus, a rege Pharaone duris conditionibus in Ægypto necaretur; miſeratione Dei, duce Moyſe, juſſus eſt proficiſci. Huic non cir-
Cap. 12. culus ſolis per diem, ſed columna nubis; non candida luna, ſed ignis columna per noctem iter pandebat ignotum: qui ut inter duo elementa pervenit, ibidem [4] præſentariæ exitum mortis expavit.
Cap. 14. Hinc enim perſequentium Ægyptiorum infeſtis mucronibus [5] premebatur: inde maris magno clauſus obice premebatur. Etenim illi nullæ inerant naves, nulla transfretandi præſidia: cum ſubito divina providentia ſcinditur mare: aquæ dextra lævaque gelido ſtupore frenatæ, vitreos diriguntur in muros, præſtolantes tranſitum Dei populi, ut [6] perſequentibus mare ſint. Inducitur in viam Iſrael ingratus, in qua nec gladios poſſit timere, nec fluctus. Mira res! medio pulverulentus exſultat in profundo, [7] qui circa ſe videret feliciter triumphum ſuum perire naufragio. Hæc Judæus prædicat, fratres: & tamen Deo demens adhuc uſque non credit, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum. Amen.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. *Incipit Exodi ſecunda*; editi *de Exodo*. Hic tractatus poſt lectionem de Exodo habitus ex prima periodo cognoſcitur.

2 Mſſ. Tol. Pomp. Vat. Urb. *dilectiſſimi*. *Sic* deeſt in Mſ. Vat. & ſane abundare videtur. Dein *prælecta* pro *perlecta* in Mſ. Tol.

3 Duo Mſſ. Rem. & Tol. *in ormi*: Mſ. Pomp. *mortis*: alii autem tum Mſſ. tum editi *in ortu* præter unum codicem Urbinatem, qui genuinam lectionem textui inſertam exhibuit. Paullo poſt *prebenſus* pro *depreſſus* in eodem Mſ. Urb. dein pro *Duce Moyſe* in Mſ. Pomp. *Moyſes* ſolum legitur.

4 Edit. Ven. *præſentatæ*.

5 Ne repetatur vox *premebatur*, quæ iterum hoc eodem membro occurrit, eam Sparaverius hoc loco ſubandiri mallet, vel legi *terrebatur*. Poſt pauca pro *clauſus* Mſſ. Rem. Tol. *clauſui*, & cod. Vat. pro *clauſus obice* ſcribit *clauſui objicere*.

6 Mſ. Pomp. *tranſeuntibus*, quod ſi legendum ſit, ut ſane probabile eſt, deſunt hoc loco aliqua, & ſupplendum ſic: *ut tranſeuntibus agger, perſequentibus mare ſit*. *Agger* poſuimus, cum undæ hinc atque hinc ſuſpenſæ, tract. 59. *aggeres* appellentur.

7 Sic Mſſ. Tol. & Zen. ceteri editi & Mſſ. *quia*, quod minus placet.

TRACTATUS LVIII.

De [1] *Exodo*. V.

TEmpus non ſinit imagini reddere veritatem. Verumtamen Ju-
dæe quid [2] deſignatione tui criminis gratularis? In Ægypto *Exod. c.* 1.
ſerviſti diu non neceſſitate, ſed merito. Ereptus es inde: non tua *Cap.* 15.
evaſiſti virtute. Columna nubis te deduxit per diem, ut oſtende- *Cap.* 13.
ret cæcum: ignis columna per noctem, ut ſignificaret arſurum.
Angelus tua caſtra præcedit: necubi crimen excuſes. Per mare *Cap.* 14.
ambulas: veloces pedes [3] tuos ad effundendum ſanguinem dextra *Pſalm.* 13.
lævaque in ſe refugiens unda teſtatur. Denique eremo exciperis,
quo te nune perveniſſe cognoſcis. Ubi ſane ad hoe aquam de petra *Exod. c.* 17.
bibiſti, manna de cælo guſtaſti, ut ſcires miſer, quid fueras per- *Cap.* 16.
diturus. [4]

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. Sp. & Zen. huic inſcriptioni addit *ad Judæos*, contra quos ſane poſteriori quoque ætate tractatus a Patribus non numquam habitos (ut alios teſtes omittamus) ex Poſſidii indiculo liquet; ubi memorantur S. Auguſtini *adverſus Judæos tractatus duos*, qui injuria temporum interciderunt. Id autem ne cuipiam ſit mirum, cum poſt redditam Eccleſiæ pacem, & poſtquam eccleſiæ publicæ patuerunt, ea diſciplina inducta fuerit, ut ad Epiſcoporum ſermones exaudiendos non tam fideles & catechumeni, ſed hæretici, Gentiles, & Judæi exciperentur; unde can. 84. Concilii Carthaginenſis IV. ſancitum legimus, *ut Epiſcopus nullum probibeat ingredi eccleſiam, & audire verbum Dei, ſive Gentilem, ſive hæreticum, ſive Judæum uſque ad Miſſam catechumenorum*. Miſſæ catechumenorum nomine intelligitur illa miſſio, qua catechumeni poſt divinum verbum dimittebantur. Ex hac vero conſuetudine, ut teſtatur Concilium Valentinum can. 5. non nulli ad fidem perducebantur: *Sic enim*, inquit, *Pontificum prædicatione audita, non nullos ad fidem attractos evidenter ſcimus*. Hæc autem nos ea de cauſſa monitum voluimus, non quod hoſce tractatus a Zenone adverſus Judæos vere præſentes habitos fuiſſe credamus, ſed ut appareat, quam imbecillum ſit eorum argumentum, qui ut Zenonem ad antiquiora ſæcula evehant, his tractatibus utuntur, ac ſi poſterioris ævi Antiſtites adverſus Judæos publice in Eccleſiis non diſſeruerint. Ceterum occaſione lectionum paſchalium, in quibus de divinis erga Judæos beneficiis ſermo eſt, hos tractatus a Zenone recitatos liquet, ut exprobrato ipſorum ingrati animi vitio verum Dei cultum ad Chriſtianos translatum moneret, quibus ſane omnia evenerunt, quæ in veteris teſtamenti figuris indicantur. Hic porro tractatus paucis additis, quibuſdam mutatis eadem continet, quæ tractatus 56. Vide igitur quæ ibidem adnotavimus.

2 Tractatus 56. habet *monumentis tui criminis*.

3 Edit. Ven. *ſuos*.

4 Mſ. Rem. concludit ſic: *Explicit tractatus de Exodo S. Zenonis*.

1 Edit.

Digitized by Google

TRACTATUS LIX.

De [1] Exodo. VI.

JUdæi, unde ſe beatos putant, infelices inde eſſe noſcuntur:
etenim [2] commodius puto miſero in ſtatu ſuo manenti, quam
beato in ultimas miſerias devoluto. Nam [3] prædicant patres
Exod. c. 14. ſuos Ægyptium populum fugiendo deleſſe: Deum ſuis præfuiſſe
majoribus, eorumque iter præceſſiſſe: non intelligentes, quia exin-
de eos a facie ſua remotos, poſt ſuum dorſum cum [4] poſt futuris
abjecerat: [5] Erythræum quoque in geminas ripas medium ſciſſum
mare, ductiſque dextra lævaque aggeribus in aciem ſtipatis, un-
darum ſalvo liquore, arefactam profundi in ſemet contra ſe ob-
nixam, ſtupidam pependiſſe naturam: viam inter fluctus [6] micuiſ-
ſe terrenam, quæ utique non cæleſtis populi meritum, ſed terreni
per orbem totum diſperſionis futuræ denuntiabat exitium. Ideo eos
Cap. 15. in eremum inde perduxit, vulneraque deteſtabilis mentis curanda
Cap. 16. lacte cum melle providendo commonuit: nam infirmis ac langui-
Cap. 15. dis mannæ teneritudinem irroravit; non enim erant idonei, aut di-
Cap. 17. gni, qui cæleſtis panis perpetua ſoliditate fruerentur. Petra illis
ſcaturivit in fontem: ut biberent detritis [7] lacunis, ut merebantur,
Jer. 2. 13. cænulentum poſtmodum laticem, Domino dicente: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & foderunt ſibi lacus detritos, qui non poſ-*
ſunt

ADNOTATIONES.

1 Edit. Ven. cum Mſ. Zen. *de Judæis* hunc & ſequentes octo tractatus inſcribit: Mſſ. ceteri *de Exodo*. Utrumque titulum præpoſuit Veronenſis editio, quod ſemel monuiſſe ſufficiat.

2 Mſ. Urb. *eſſe commodius*. Ne autem æquivocationem patiaris, ſubaudi *homini miſero*, & ſignificatur præclarius multo agi cum homine miſero, qui in ſuo ſtatu maneat, quam cum beato & felici, qui in miſerias ultimas devolvatur.

3 Edit. Ver. & aliquot Mſſ. *prædicat*: correximus ex quinque Mſſ. & edit. Ven. quippe nominativi loco *Judæi* intelliguntur.

4 *Poſt futuris* pro *poſteris* accipitur, qua voce Vitruvius lib. 9. cap. 7. & Gellius lib. 17. cap. 7. de re, quæ deinceps futura eſt, utuntur.

5 Hunc textum contaminatum Sparaverius judicans, corrigendum putavit, ita tamen ut illum ſine antiquis libris ſanare ſe non poſſe profeſſus ſit. *Erythræum quoque in geminas ripas medium ſciſſum mare, ductiſque dextra lævaque aggeribus, in aciem ſtipatis undis, ſudo liquore arefacta profundi ſemita, contra ſe obnixam ſtupidam pependiſſe naturam*: Codices plures habuimus, nihil tale ſubolevit uſpiam: & ex interpunctione, quam poſuimus, non ita contaminatum hoc teſtimonium videri poſſe putamus, ut intelligi nequeat.

6 *Miſcuiſſe* habebant editi & Mſſ. nonnulli; melior viſa eſt lectio Mſſ. Rem. Vat. & Pomp. Paullo poſt in Mſ. Sp. *meritis* legitur pro *meritum*; in Rem. *exitum* pro *exitium*; & inde eodem Rem. cum Tol. & Pomp. *Adeo* pro *Ideo*.

7 Mſ. Rem. *ſenacalis* pro *lacunis*, male; eſt enim *ſenaculum* locus, in quo Senatus habetur. Forte *cænaculis* a *cænum*. Heic autem indicantur *lacunæ* a Jeremia 2. 13. memoratæ, quæ quidem in Zenonis interpretatione *lacus detriti* appellantur, in vulgato autem Interprete *ciſternæ diſſipatæ*, ideſt conſumtæ, *quæ continere non valent aquas*.

8 Mſſ.

ſunt aquam portare. Poſtremo infelices quid ſperant de imagine, cujus noſſe non ſunt meriti veritatem, [8] Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum?

ADNOTATIONES.

8 Mſſ. Vat. Pomp. Urb. & edit. Ven. *per Dominum*, ſed male; nam vox *Dominum* refertur ad *veritatem*, qoam Jodæos *noſſe non meritos* Zeno inſinoat.

TRACTATUS LX.

De [1] *Exodo*. VII.

PHariſæus quemadmodum legitimum paſcha poſſit celebrare, non video: [2] cujus eminens famoſumque illud templum miſerabili vaſtatione campis æquatum ſuo pulvere jacet ſepultum.
Sacerdotalis cathedra peſtilentiæ, cultorum ſuorum [3] ſacrilegio, jure *Pſal. 1. 1.*
deleta eſt. Exinanitum cornu jam non ſpirat unguenta. Dies feſtos *Amos 5. 21.*
in luctum, & cantica ejus in lamentationem converſa prophetæ *Id. 5. 23.*
teſtantur. Tauros, arietes, hircos, & agnos a Domino ſæpe re- *Id. 5. 22.*
probatos [4] accepimus. Quid ultra? [5] Non poteſt, fratres, ullum *Iſ. 1. 14.*
celebrare myſterium, cujus ſacrificium divina ſententia advertitis *Jer. 6. 20.*
eſſe damnatum per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus [6] cum Patre & Spiritu ſancto in omnia ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. Rem. Tol. Urb. Pomp. *Item ſequentia Exodi*; Vat. *Tractatus ſequentiæ Exodi incipit*; Mſ. Zen. & edit. Ven. *De Judæis*. Utramque inſcriptionem præfixere Editores Veronenſes.

2 Couſtans & pervulgata ſententia eſt, Judæis in uno Hieroſolymorum templo legitime ſacrificare licuiſſe. Hujus rei teſtis antiquiſſimus S. Clemens Romanus in epiſtola 1. ad Corinthins num. 41. S. Juſtinus in dialogo cum Triphone p. 4. edit. Pariſienſis Ao. 1569. S. Phileas martyr in ſinceris ejuſdem actis apud Ruinartium pag. 454. & alii. Cum porro paſchale celeberrimum ſacrificium eſſet agnorum, de quibus præceptum eſt Exodi cap. 12. jam hos ſolum in eodem templo potuiſſe mactari, ut paſcha legitime celebraretur, exploratum eſt. Huic tamen ſententiæ adverſatur Philo lib. 3. de Vit. Moyſis, & tract. de Decalogo, qui paſchalem agoum oon a ſacerdotibus, ſed a ſingulis ex lege mactatum prodit, & S. Gaudentius, qui ſerm. 2. pag. 36. & 37. in domibus ſingulis, non autem in templo ſiogulos agnos occiſos fuiſſe teſtatur. Philoois auctoritatem expungit Pater Lamy in tractatu de Veteri Judæorum paſchate, ac ſi ille hæc ſcripſerit, propterea qood Alexandrino ſchiſmati faveret. Tripho Jodæus non minoris forte auctoritatis habendos, qui apud Juſtinum martyrem de paſchali agnorum ſacrificio id ipſum coofeſſus eſt pag. 42. Gaudentio aotem præter memoratos Patres ſatis ſit oppoſuiſſe Hieronymum, qui cum Zenone noſtro ſimiliter ſentit. *Nec immolemus agnum, vel myſticum paſcha celebremus, quia hæc abſque templo fieri lege probibentur.* Hinc ergo jore S. Zeno hoc & ſequentibos etiam in tractatibus haud legitimum habuit Judæorum paſcha, quod illi demolito adhuc templo legitime ſe celebrare poſſe coutendebant, cum nec paſcha ſiue ſacrificio, nec ſacrificium ſioe templo celebrari queat.

3 In Mſſ. Rem. Vat. & Pomp. *ſacrilego jure*.

4 Ita ex Mſſ. Rem. Tol. Pomp. Vat. Urb. cum alias legeretur *acceperunt*.

5 Mſ. Pomp. repetit: *Non poteſt, non poteſt*.

6 Mſſ. Tol. Vat. Urb. Pomp. & Zen. *cum Spiritu ſancto*.

TRACTATUS LXI.

De [1] *Exodo*. VIII.

JUdæus legitimum gerere ſe paſcha contendit; cui nihil aliud de veteri ſacramento, quam inanibus intexta ſuſpiriis [2] fabula remanſit. Denique regium illud templum campis æquatum jacet. Altaria [3] ejus ſubverſa manu cum ſuis ſibi ſacrificiis, ſparſa in pul-
Pſal. 1. 1. verem vanuerunt. Sacerdotalis cathedra peſtilentiæ ſuo nomine [1] de-
*Exod.*12.5. leta eſt. Agnus ſalutaris, qui deſignatur [4] ex ovibus & ex hædis, inter

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. *Incipit de Exodo*: Edit. Ven. *de Judæis*, idque alia manu additum in Mſ. Pomp. Hic tractatus paucis additis, quibuſdam mutatis eadem continet, ac tractatus 60. quem præmiſimus, & 62. quem ſubjiciemus.

2 *Fabula* proprie a *fando* ſermonem quemlibet ſignificat: unde quod Plautus dixit in Sticho act. 4. ſc. 4. verſ. 71. *lupus in ſermone*, id Terentius Adelph. act. 4. ſc. 1. verſ. 21. expoſuit *lupus in fabula*. Hinc *fabula* ſæpe vera eſt hiſtoria, quæ ſermone traditur: unde S. Hieronymus: *Et ne veteres replicando hiſtorias longum faciam ..... brevem tibi fabulam referam, quæ accidit infantiæ meæ temporibus*. Pro ſcripta etiam hiſtoria idem Hieronymus ipſa voce utitur in Epiſt. ad Phil. cap. 1. *Longum eſt diverſa judicum geſta percurrere, & totam Sampſon fabulam ad veri ſolis (hoc quippe nomen ejus ſonat) trahere ſacramentum*. Hinc Phædrus *veras fabulas* memorat 2. ſub. verſ. 5. & *fabulari* pro *vera narrare* apud Scriptores non raro legitur. Nihil itaque mirum, ſi S. Zeno hoc loco veram ſacræ & antiquæ hiſtoriæ & ſcriptis & verbo traditæ narrationem *fabulæ* nomine appellavit.

3 Auctoritate manuſcriptorum Tol. & Vat. delevimus vocem *Dei*, quæ poſt *altaria* legebatur. Poſtea *delata* pro *deleta* in Mſ. Urb. ſed hæc eadem ſententia totidem ferre verbis ſuperiori tractatu repetita habet *deleta*.

4 Exodi cap. 12. verſ. 5. ex vulgato Interprete hoc de paſchali agno præceptum fertur: *Erit autem agnus abſque macula maſculus, anniculus; juxta quem ritum tolletis & hædum*, quibus agnus & hædus diſtincti cenſentur, non vero tamquam unum animal, quod ex agni & hædi natura particeps ſit, ut Zenonis textus ponit. Cum Zenone tamen concinens S. Gaudentius ſerm. 4. pag. 55. recitato Exodi præcepto hæc notat: *Hinc advertere Judæi debuerant, legem Dei ſpiritualiter intelligendam, quoniam ab agnis & hædis ſumendum legerunt agnum, qui immolandus erat; cum ſit iſtud contrarium, ut, ſi agnus eſt, ab agnis ſit pariter & hædis*. Hæc autem animadverſio ab Hebraica veritate aliena, ex aliqua profecto interpretatione fluxit, quam ibidem ſane S. Gaudentius prodit in hæc verba: *Ab agnis & hædis ſumetis*. Sic item integrum Exodi verſum 12. recitat ſerm. 3. pag. 48. *Agnus autem perfectus, maſculus, anniculus erit vobis; ab agnis & hædis ſumetis*. Eamdem plane interpretationem lectionemque habet Ambroſius lib. 1. de Abraham cap. 5. num. 40. nec non epiſt. 23. ad Epiſcopos Æmiliæ num. 19. Hæc autem interpretatio etſi Hebraico textui videatur plane congruere; Hebraicæ tamen locutionis vim non plene exhibet, ejuſque argumenti, quo Zeno & Gaudentius utuntur, occaſionem dedit. Cum enim vi interpretationis præceptum tradatur, ut *agnus* immolandus in paſchate, *ex agnis & hædis ſumatur*; ille agnus ex agnorum & hædorum natura particeps eſſe debere creditus eſt: quod tamen non ita Hebraicæ locutionis ratio ſignificat. Qui enim in prima parte verſiculi agnus præcipitur, in hebræo שה appellatur; quæ vox etſi agnum quandoque ſignificet, ut Jeremiæ cap. 50. v. 17. שה כשבים *pecora ovium*, quandoque tamen caprarum partus innuit, ut Deut. 14. v. 14. ושה עזים *pecora capra-*

inter pecora non poteſt inveniri. Dies feſti ejus, & cantica ſecundum Dei vocem [5] in planctum & luctum proſecerunt. Superba illa civitas ſervit. Sane ovium greges infinitos interficit, quos in amaritudine aſſumit. Quis non intelligat, fratres, illud paſcha non eſſe, ſed [6] bromoſum latronis cruenti convivium? [7] *Amos 5. 23.*

TRA-

ADNOTATIONES.

prarum. Hinc ergo ea vox per ſe non *agnum* proprie, ſed *pecus* alterutrius ſpeciei ſive ex agnis, ſive ex capris ſignificat. Hac autem ſignificatione adhibetur Ex. 12. 5. ibique præterea in ſecundo verſiculi commate particula ו Hebraica, quæ *hædis* præfigitur, non pro *&*, ſed pro *vel* accipienda eſt, uti alibi ſæpius; & ſic verſus ille intelligendus: *Pecus*, ſeu partus animalium lanigerorum (id enim *pecus pecoris* ſignificat, de quo adnot. 4. in tract. 65.) *perfectus maſculus, anniculus erit vobis; & hunc ex agnis, ſive ex hædis ſumetis*. Ita exiguum interpretationis Latinæ diſcrimen Zenonem & Gaudentium in alienam explicationem induxit.

5 Mſ. Urb. *In planctis & luctu illi proſecerunt*. *Illi* item additur in Mſſ. Sp. Pomp. Zen. & edit. Ven. Poſt pauca *abſumit* pro *aſſumit* in Mſſ. Tol. & Pomp.

6 Ita ſcribunt Mſſ. Rem. & Pomp. Fileſacus lib. 1. Selectorum pag. 241. hoc *bromoſum convivium* interpretatur de eo, quod *ex avium, ſeu agnorum carnibus conſtat*; forte quia *βρῶμα* apud Hæſychium *βρῶσιν*, ſeu cibum ſonet. At hujus vocis alibi a Zenone repetitæ interpretationem explicavimus adnot. 10. in tract. 15. l. 1. ubi etiam reſtituendum oſtendimus locum S. Gaudentii ſerm. 2. in quo noſtrum agnum paſchalem *ſine bromo* (non *ſine brodio*, ut vulgata fert lectio) ſumendum contendens, ſatis innuit Judæorum paſchale convivium fuiſſe *cum bromo*, quod *bromoſum* heic Zeno appellat.

7 Mſſ. Tol. Vat. Urb. Pomp. Zen. nec non edit. Ven. hanc clauſulam apponunt, *per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum*. Vox tamen *noſtrum* abeſt a Cod. Tol.

TRACTATUS LXII.

De [1] *Exodo*. IX.

PHariſæi agere ſe legitimum paſcha contendunt: qui cum templo ſummo, ut putabatur, ſummum ſacerdotium perdiderunt;
Amos 5. 21. regalis unguenti cornu privati ſunt. Circumciſio teſtimonium mentis impuræ jam jamque illis imminere ſupplicium denotari vulne-
Iſ. 1. 14. *Jer.* 6. 20. ris [2] inflictu minatur. Omne genus pecudum cum ſuo ſibi ſacrificio
Iſ. 58. 5. & reprobatur. Jejunia eorum, dies feſti, omniſque ſolennitas abomi-
Zach. 7. 5. natio eſt apud Deum. Cum hæc ita [3] ſint, a quibus, quomodo, unde paſcha celebratur? Adde, quod agnum legitimum ſuo vitio,
Exod. 12. 5. quem invenerant, perdiderunt: quem Scriptura deſignabat [4] ex ovibus & hædis: ex hædis utique, propter peccatricis indumentum carnis; ex ovibus, propter ſpiritum majeſtatis. Qui primitivus eſt dictus, quia [5] præter Patrem ante ipſum nullus eſt primus. Maturus, quia æternus eſt. Perfectus, quia Dei virtus Deique ſapientia eſt. Immaculatus, quia peccatum non habet ſolus. Salutaris, quia mortem mutavit in vitam: propter nos qui eſt occiſus, & vivit: ſepultus, & reſurrexit: homo æſtimatus eſt, & inventus eſt Deus glorioſus in ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſ. Zen. & edit. Ven. *de Judæis*; ceteri codices *Incipit de Exodo*. Paucis additis, quibuſdam mutatis eadem heic repetuntur, quæ in ſecundo & duobus præcedentibus continentur, ac proinde notata in eoſdem lependa ſunt.

2 Mſ. Pomp. *in fletu*.

3 Idem Mſ. *ſunt*. Paullo poſt *Addo* pro *Adde* in Mſ. Rem.

4 Vide adnot. 3. in tractatum præcedentem. Aliam vero, non autem multo abſimilem allegoriæ interpretationem apud S. Gaudentium loco ibi laudato reperies.

5 Erat in editis, & Mſ. Zen. *præter Patrem, cui etiam coæternus eſt divinitate cum ſancto Spiritu, ante ipſum* &c. At verba, quæ inter duas virgulas leguntur, a reliquis Mſſ. abſunt, additaque ſolum apparent poſteriori manu in margine Mſ. Pomp. & exinde in textum S. Zenonis intruſa. Sane tract. 55. ubi hæc eadem ſententia repetitur, nulla ſancti Spiritus facta mentione ſic ſcriptum eſt: *Hic itaque dictus eſt primitivus, quia paternæ antiquitatis ſolus eſt conſcius*. Neque idcirco Spiritus ſancti æternitati quidquam præjudicii creatur, quippe quem S. Zeno aliis teſtimoniis una cum Patre & Filio coæternum luculenter prodit. Vide inter cetera tract. 13. lib. 2. num. 1.

1 Se-

Digitized by Google

TRACTATUS LXIII.

De [1] *Exodo*. X.

SI Judæi vacuatæ imaginis recordatione gloriantur ; quanto magis Chriſtianus, in quo non eſt figura, ſed veritas? Quam ex rebus ipſis agnoſcite pariter, & probate. Judæi majores ſuos Pharaonis exercituſque ejus gravi ſervitutis jugo depreſſos de Ægy- *Exod. 13.*
pto [2] prædicant liberatos. A diaboli rabie, idolorumque turba violenta non tantum noſtri majores, ſed omnis Chriſtiana progenies de vera Ægypto, ideſt de iſto mundo, ſemper momentis omnibus liberatur. Illis ducatum Moyſes præbuit : dux noſter Chriſtus eſt Dominus. Illis columna nubis atque ignis viam demonſtravit : no- *Ibid.*
bis teſtamenti veteris ac novi clariſſima oracula viam [3] & verum Chriſtum Dominum prodiderunt, qui ait : *Ego ſum via & veritas*. *Jo. 14. 6.*
Illorum profugus populus per mare rubrum dextra, lævaque unda- *Exod. 14. 21.*
rum ſtupentibus rupibus pede ſicco tranſivit : at noſtrum mare, [4] quos voluntarios ſuſcipit, feliciter naufragos facit ; interimenſque univerſa peccata genitali unda ſubmergit, ut cæleſtes effecti terram deſiderare non norint. Denique illi poſt mare ad eremum pervenerunt : nos poſt baptiſmum [5] ad paradiſum pervenimus. Illis irrorata eſt eſurientibus manna : nos autem eſurire non poſſumus [6] ſempiternum, *Ibid. 15.*

qui

ADNOTATIONES.

1 *Sequentia Exodi* : ſic omnes Mſſ. præter Zenonianum, in quo ſicut & in edit. Ven. *de Judæis*. Notandum quoque hunc tractatum in omnibus Mſſ. nullo numero ſignari, & hinc in tabula Mſ. Remenſi præfixa deſideratur ejus titulus, at in corpore inſertus ſine numero legitur inter tract. 46. & 47. libri primi.

2 Mſſ. Tol. & Vat. *prædicabant*.

3 Particula *&* abeſt a Mſ. Pompejano.

4 Relativum *quos*, quod omnes editi habent, etſi abſit a Mſſ. nihilominus retinuimus, cum ſententia illud poſtulare videatur.

5 *Paradiſum* hoc loco non cælum, ſed Eccleſiam Auctor vocat, in quam quidem per baptiſma ingredimur. *Paradiſi* quidem vox apud Græcos uſitata, ab Hebraico פרדס *pomarium*, vel *hortum* originem ducens, eamdem ſignificationem propriam habet, ut videre eſt apud Xenophontem in Oeconomico, & Hellenicorum lib. 4. cap. 4. A Græcis ad Latinos eadem vox traducta, eamdem propriam ſignificationem ſortita eſt, uti apparet ex Firmiliani epiſt. 75. inter Cyprianicas, nec non ex vulgato interprete in Cant. 4. 13. &c. Hinc hortus ille peramœnus, in quo primi parentes a Deo poſiti fuerant, *paradiſus* proprie vocatur. At ſicuti per allegoriam cæleſtis illa regio deliciis affluens, qua beati æternum potientur, *paradiſus* dicitur : ſimili allegoria Eccleſiam, quam *horti concluſi* nomine in Scripturis indicatam non nulli Patres obſervarunt, *paradiſum* S. Zeno appellare potuit, & hac quidem ſignificatione illam perbelle *eremo* oppoſuit.

6 Legere maluimus *ſempiternum*, quo adverbio Plautus quoque utitur Aulul. 2. 1. 16. pro eo quod editi & Mſſ. codices ſine ſenſu ſcribunt *ſempiternam*. Mox *quia* pro *qui* in Mſ. Vat.

7 Num

Ibid. 17. 6. qui cæleſtis panis [7] nobiſcum portamus annonam. Illis ſitientibus petra fluxit in poculum: [8] ad Chriſti fontem qui biberit, in æternum ſitire non novit. Illis in deſerto ſuavitas lactis & mellis exhibita eſt: nobis vero, quod plus eſt, melle dulcior, ac lacte candidior, æternæ vitæ beatitudo Dei tribuetur in regno.

ADNOTATIONES.

7 Nam ſpectant hæc morem illum antiquum deferendi ſemper ſecum, domum quoque, Euchariſticum panem, de quo more ſatis dictum tract. 5. lib. 1. adnotat. 29.

8 In Mſ. Pomp. *at* pro *ad* ſcribitur.

TRACTATUS LXIV.

De [1] *Exodo*. XI.

Quid tumet Phariſæus inanis, quem [2] momenti præterita delectat umbra? Exſultat, quod in Ægypto creverit: at in originali decrevit ſolo. Quod captivitatis ſit nexibus exſolutus: ſed eſt nunc uſque barbarici furoris moribus alligatus. Deus illi ducatum præbuit: idem a ſua eum facie poſtmodum abjecit. Conſecutus eſt regnum, ut poſt regiam dignitatem majore dedecore [3] imperio Romano ſerviret. Sane vultis ſcire quantæ ſit ſanctitatis? Quem mare ſuſtinuit adunatum, non poteſt terra bajulare diſperſum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Tituli hujus tractatus tum in Mſſ. tum in editis iidem plane ſunt, ac in tractatu ſuperiori.

2 Mſ. Vat. *momentis*. Poſtea Mſſ. Rem. Tol. Vat. & Urb. *delectatur* pro *delectat*: idque ſcripſiſſemus libenter, ſi legeretur *qui* pro *quem*.

3 Mſ. Rem. *in perpetuum Romana*; Mſſ. Vat. Tol. Urb. *in perpetuum Romano*; edit. Ven. *in perpetuum imperio Romano*: alii codices & editi, ut in textu ſcripſimus.

1 Mſſ.

TRACTATUS LXV.

De [1] *Exodo*. XII.

QUamdiu , Judæe , [2] bruti cordis nec dum diſcutis tenebras, ſacræque legis oracula jam in Chriſto completa nec probando cognoſcis? Verumtamen pro tuo ſenſu ſi vis paſcha legitimum celebrare , agnus requirendus eſt tibi , ſicut præceptum eſt , [3] ex agnis & hædis diſcordi natura commiſſus, quem in gregibus pecuinis ipſi tui non invenere majores. Atque utinam tu invenias: dignus es enim immolatione tali , qui ſalutem tuam in [4] incerti pecoris ſitam viſceribus opinaris. Sane quod paſſim multos occidis , edacitatis eſt tuæ. Quod diverſis in locis , [5] vanitatis. Quod cum amaritudine comedis, infelicitatis. Taceo , quod commemoratio eſt ingrati , non remedium , [6] ſacrificium , quod ipſe reprobat fieri , qui præcepit. Hoc ſolum dico. Imple vel in ceteris legem , ſicut ſcriptum eſt : *Præcinge lumbos tuos. Indue pedibus calciamenta. Arripe baculum manu.* In eremum proficiſcere , ſi tuos vis imitari majores. [7]

Exod. 12. 5.

Ibid. 11.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. *Item de die Paſchæ* excepto Mſ. Zen. qui *ad Judæos* hunc tractatum inſcribit. Edit. Ven. *de Judæis*; Veronenſis *de Exodo* & *de Judæis* ſimul. Nos *de Exodo* retinuimus, cum id ſuperioribus *de Exodo* inſcriptis congruat, nec inſcriptionum ſeries ob hunc unum immutanda videretur.

2 Nonius 2. 75. *Brutum dicitur hebes & obtuſum*. Vetus Scholiaſtes in Horatium, qui lib. 1. ode 34. verſ. 9. hac voce utitur, notat: *Bruti graves & tardi dicuntur*; unde Iſidorus lib. 10. lit. B. *Brutus quaſi obrutus, quia ſenſu caret; eſt enim ſine ratione, ſine prudentia*.

3 Vide adnot. 3. in tract. 61.

4 *Incertum pecus* Auctor vocat agnum, qui ex agnorum hædorumque natura particeps, nullibi inter lanigera animalia invenitur. Lege adnotationem nuper allegatam. Inter *lanigera animalia*, inquam; nam *pecoris* heic dictum eſt, non *pecudis*; *pecus* autem *pecudis* omne animal ſignificat, quod pabulo terreſtri veſcitur; at *pecus pecoris* animalium, quæ lanam induunt, præcipuum eſt, ut ſtatuit Baſilius Faber in *Theſauro eruditionis* voc. *Pecus*. Tract. 61. *inter pecora*.

5 Edit. Ven. perperam *vagaris* pro *vanitatis*.

6 Hanc ſyntaxim in juniorum gratiam ſic conſtruendam monemus: *Taceo, quod ſacrificium, quod ipſe reprobat fieri, qui præcepit, eſt commemoratio, non remedium ingrati*.

7 In Mſ. Tol. *mores* pro *majores* ſcribitur. Mſ. Rem. hanc clauſulam ſubjicit: *Explicit S. Zenonis de die Paſchæ feliciter*.

1 Mſ.

Digitized by Google

TRACTATUS LXVI.

De [1] *Exodo* . XIII.

Judæos legitimum paſcha celebrare non poſſe paucis accipe, Chriſtiane. Salomonis templum hoſtili vaſtatione ſubverſum cum ruina ſua jaceat ſepultum: ubi ſacrificant? Sacerdotes jam non habent, [2] qui eorum pro ſalute ſacrificent. Tauros, hircos, arietes, & agnos abhorret Dominus: unde ſacrificant? Deum dereliquerunt, altaria ejus everterunt: cui ſacrificant? Sane hoc ſolum proprium retinent, quod, ut vilem libidinem magis ac magis augeant, vilioribus ſe lavacris omni momento [3] baptizant, Deo ſemper ingrati.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſ. *Incipit Exodi*. Solus Codex Zen. cum Ven. editione *de Judæis*. Edit. autem Ver. utroque titulo utitur. Similia continet, ac tractatus 60.

2 Sparaverius cum hanc quoque ſententiam, uti ceteræ, per interrogationem efferendam putat, tum vero *quis* pro *qui* ſcriberet, & *ſacrificet* pro *ſacrificent*.

3 Antiquiſſimum ſimul & frequentiſſimum apud Hebræos fuiſſe aquæ, qua ſe ſuaque lavabant, uſum, patet ex Exodo 29. 4. & 30. 19. Levit. 86. Deut. 21. 6. & aliis ex locis. *Multa* Judæorum *baptiſmata* a S. Marco Evangeliſta commemorantur cap. 7. verſ. 3. & 4. *Phariſæi enim & omnes Judæi, niſi crebro laverint manus, non manducant, tenentes traditiones ſeniorum. Et a foro niſi baptizentur, non comedunt: & alia multa ſunt, quæ tradita ſunt illis ſervare, baptiſmata calicum & urceorum & æramentorum & lectorum*. Baptiſmatis a Judæis in peccatorum purificationem adhibiti meminit S. Baſilius Hom. de Baptiſmo. Baptiſmatis item, quo proſelyti abluebantur, quicumque nimirum ſive ex Gentibus ſive ex Chriſtianis inter Hebræos admitti volebant, teſtimonium locupletiſſimum adfert Maimonides Hilc. Iſſur. cap. 13. num. 1. 4. & 5. Heic autem S. Zeno, cum illa baptiſmata memoret, quorum frequentia *libido magis ac magis augetur*, balnea potius Hebræis quoque, ſicuti & Gentibus uſitata, videtur innuere: hæc enim plurimum ad libidinem contuliſſe patet ex Hieronymo epiſt. 79. ad Salvinam num. 7. quam monuit, caveat, ne *balneorum calor novum adoleſcentulæ ſanguinem incenderet*. *Quotidie* autem Hebræos lavare conſueviſſe *omnia membra* teſtatur Tertullianus de Orat. c. 17. Vide etiam Gaudentium ſerm. 9. p. 108. Erat etiam ſecta inter Hebræos quorumdam, qui in Græca formula renuntiandi Judaicæ religioni ex Regio Codice a Cotelerio edita in obſervationibus ad l. 1. Recognit. S. Clementis §. 53. Ἡμεροβαπτισταὶ, ideſt *quotidie baptizantes*, appellati, *docebant*, ut ibidem traditur, *neminem ſalvum fieri poſſe, niſi quotidie lavet*.

TRACTATUS LXVII.

De [1] *Exodo*. XIV.

JUdæos non tantum legitimum paſcha celebrare non poſſe, ſed religionis divinæ prorſus nihil retinere paucis accipite. Salomonis templum, de quo præſumebant, [2] cecidit. Altaria Dei ipſi everterunt. Lex & prophetæ uſque ad Joannem. Sacerdotibus eorum luctus [3] indicitur. Immolatio aufertur. Ceſſat unguentum. Circumciſio vacuatur. Sabbatum [4] denotatur. Neomeniæ & dies feſti *Iſ. 1. 13.* odio habentur. Potiuntur eorum Romani regno. Nihil, ut arbitror, [5] reſtitit illis proprium, niſi quod agno ſalutari neglecto, ingrati viles agnos cum amaritudine, homines [6] amari manducant.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Omnes Mſſ. *De die Paſchæ* uno Zen. excepto, qui cum edit. Ven. *de Judæis* inſcribit. In edit. Ver. duæ inſcriptiones *de Exodo XIV. & de Judæis*. Ne ſeriem interverteremus, retinuimus titulum *de Exodo*, cum contineat eadem fere, ac in reliquis hac inſcriptione prænotatis, quæ iiſdem quandoque verbis heic repetuntur.

2 Ita correximus ex Mſſ. Rem. Vat. Pomp. Urb. Zen. & edit. Ven. reliqui Mſſ. & editi *excipit*.

3 Mſſ. Tol. Pomp. Vat. *indictus*.

4 *Denoto* heic arguere, reprehendere, ſeu nota aliqua affigere ſignificat, uti ſæpe apud Tertullianum de Pallio cap. 1. *habitus denotare*; cap. 2. *quid denotas homines*; & de Orat. cap. 2. *Oblitos patris denotamus*. Reprehenduntur a Deo Sabbata Iſaiæ cap. 1. verſ. 13.

5 Mſ. Tol. *illis exſtitit*; Zen. *illis reſtitit*; cæteri codices & editi ut in textu. *Reſtat* autem pro *reliquum eſt*, vel *ſupereſt*, uti heic accipitur, uſurpatum invenies a Cicerone ep. 13. ad Brutum, a Terentio Phorm. 1. 2. 35. & aliis.

6 Mſ. Pomp. ita cum aliis legebat, at emendatum alia manu *amara*: perperam. In fine autem hæc clauſula legitur in Mſ. Rem. *Explicit S. Zenonis de die Paſchæ*: ſimilia habet Mſ. Pompejanus.

TRACTATUS LXVIII.

De [1] Exodo. XV.

JUdæos legitimum paſcha celebrare non poſſe, periti legis, Deo ipſo loquente, cognoſcite: a quo appellatur [a] ſynagoga ſpelunca latronum: ſacerdotalis cathedra [b] peſtilentia: ſacrificium [c] canina mactatio: jejunia [d] odium: populus [e] progenies viperarum. Poſt hæc quid præſumant, æſtimare non poſſum, homines, qui ſalutem ſuam in pecorum morte conſtituunt: cum Deus, poſteaquam de Ægypto egreſſi ſunt, ubi [2] imaginarium paſcha geſſerunt, dicat: [f] *Plenus ſum holocauſtomatis arietum & pinguamine agnorum: quis enim hæc exquiſivit de manibus veſtris?* Utique, fratres, incunctanter eis ademit paſcha, qui id, per quod ab eis paſcha geritur, reprobavit. At imaginem colunt. Nec ipſam quidem: quia falſo colit imaginem, qui ejus non diligit veritatem. Sane hoc ſolum competenter gerunt innocentes: quod agnos paſſim, quaſi lupi rapaces, [3] occidunt.

a *Matt.* 21. 13. *Luc.* 19. 46. *Jer.* 7. 11.
b *Pſ.* 1. 1.
c *Iſ.* 66. 3. vide *Deut.* 23. 18.
d *Iſ.* 58. 5. *Zach.* 7. 5.
e *Matth.* 3. 7. 12. 34.
f *Exod.* 12. *Iſ.* 1. 11. 12.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. Rem. Tol. Vat. Urb. *Tractatus Paſchæ*. Pomp. *de Paſcha*. Zen. *de Paſcha & Judæis*. Edit. Ven. *de Judæis*. Edit. Ver. *de Exodo XV. de Judæis*.

2 *Imaginarii faſces* Livius libro 3. cap. 41. *Imaginaria paupertas* Seneca epiſt. 20.

3 Mſſ. Tol. & Vat. *occiderunt*.

Hos

TRACTATUS LXIX.

De [1] *Daniele in Paſcha*. I.

EVigila, Chriſtiane, omnique ſæcularis ſomni torpore diſcuſſo, apertis auribus cordis a pueris diſce virtutem. Sed vide, ne æſtimes falſum, quod eis ceſſit incendium. Veritatem ratio proteſtatur. Qui nunc in ſe credentes baptizat Spiritu ſancto & igni, ipſe *Matth. 3. 11.*
tunc quoque [2] numero ſuæ affuit Trinitatis. Denique rem ſacramento geſtam eſſe cognoſce. In caminum [3] miſſi, ut ſubmerſi ſunt flam- *Dan. c. 3.*
mis, ſtatim [4] inviſibili rore incendia temperantur: mors refugiens mutat officium: incenſores cremantur: incenſis hymnum canentibus flamma blanditur: Deus a creatura benedicitur univerſa. In tribus una mens, una virtus, unus triumphus exſultat. [5] Melioratur vita ſupplicio. Rex non inviderat pueris, ſi non eos præcepiſſet ardere.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Hos omnes de Daniele tractatus paſchali tempore habitos occaſione lectionum, quæ ex Daniele ea quoque tempeſtate inter ſacra paſchalia officia recitabantur, ipſe titulus huic tractatui & ultimo præfixus in Mſſ. nec non textus nou nullorum tractatuum, qui baptiſma paſchali tempore collatum memorant, ſatis declarant. Hic autem primus de Daniele tractatus in Mſſ. Rem. Tol. Vat. Urb. *Tractatus Daniel* (vel *Danielis*) *in Paſcha* inſcribitur. In Pomp. *Tractatus Daniel in Paſcha cujus ſupra*, ideſt S. Zenonis: in Zenon. autem & edit. Ven. *De tribus pueris*: tandem in edit. Ver. *de Daniele VIII. de tribus pueris*.

2 Quod tres pueri Trinitatis figuram gererent, *rem ſacramento*, ideſt in figura, *geſtam* Auctor affirmat, cujus quidem ſacramenti Trinitatis ob trium puerorum numerum meminit tract. 71. 73. 74. vide adnot. 3. in tract. 71.

3 Mſſ. Vat. & Pomp. *juſſi* pro *miſſi*.

4 Mſ. Tol. *ſibilo roris* pro *inviſibili rore*.

5 *Meliorare proprietatem* L. 13. §. 5. D. *de uſufruct. & quemadmod.*

TRACTATUS LXX.

De [1] *Daniele*. II.

MArtyrii quodam modo pars eſt, fratres dilectiſſimi, martyres non horruiſſe ſupplicium: quantum etenim multiformis [2] crudelitatis lugubris contemplatio retrahit a corona; tantum generoſa ac perfecta fides, quique illi [3] fuerit cruciatus, ſua complicar vota. Denique tres pueri in illo ſacro certamine præ oculis Deum ſibi propoſuere, non flammas: præmium [4] futurum, non pœnam. Sicque inter tetros undantis incendii globos triumphantes barbarum regem, minas omnes, ipſum quoque ſupplicium, docuerunt ignes ſanctis hominibus non eſſe fortiores, per Dominum Jeſum, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum.

Dan. c. 3.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. Tol. Vat. Urb. *Tractatus Danielis*. Mſ. Pomp. & edit. Ven. *de Daniele*. Mſ. Zen. *De tribus pueris*. Utraque autem inſcriptio præpoſita in edit. Veronenſi. Licet in tabula libri primi Mſ. Rem. numero XI. inſcribatur *Tractatus Danielis*, in corpore tamen titulo caret. In margine porro hæc rubrica legitur: *Feſtivitate SS. Firmi & Ruſtici fratribus recitanda*. Hi martyres, qui Diocletiano & Maximiano Imperantibus Veronam ſuo ſanguine conſecrarunt, quorumque corpora alio olim traducta, Luitprando regnante S. Annonis Epiſcopi diligentia cum ſacris aliorum quatuor martyrum exſuviis eidem urbi reſtituta fuerunt, tanto ſemper in honore apud Veronenſes habiti ſunt, ut non ſolum in eorum memoriam multæ tum in urbe tum in diœceſi eccleſiæ Deo dicatæ inveniantur, nominaque ipſorum in publicis litaniis fuerint inſerta, nec non in precibus, quæ leguntur ad calcem Ordinis Romani ex Capitulari codice editi a Franciſco Blanchinio; ſed præcipua etiam ipſorum fieret mentio in Canone Miſſæ, præcipuoque colerentur officio cum antiphonis ac reſponſoriis propriis, ut liquet ex Mſſ. liturgicis libris Eccleſiæ Veronenſis, ac in eorumdem memoriam tres Miſſæ celebrarentur, in Miſſali Mſ. ſæculi XI. deſcriptæ, quarum prima XI. Kal. Junii pag. 111. hac inſcriptione prænotatur: *Translatio SS. Firmi & Ruſtici, Primi & Marci, Apollenaris & Lazari*; altera VI. Idus Auguſti pag. 129. *Vigiliæ Firmi & Ruſtici*; tertia ipſo martyrii die, nimirum V. Idus Auguſti eadem pagina: *Sanctorum Firmi & Ruſtici*. Cum itaque iſtos martyres tanta celebritate Veronenſis Eccleſia coleret; nihil mirum, ſi feſto ipſorum die hic S. Zenonis ſermo inter ſacra ſolennia fratribus recitaretur. Hinc autem Remenſem codicem ad eamdem Eccleſiam pertinuiſſe maxime confirmatur.

2 Editiones Veneta & Veronenſis cum aliquot Mſſ. *crudelitas* Correximus ex edit. Pat. & Mſſ. Tol. Pomp. Zen. Mox *recta* pro *perfecta* in Mſſ. Tolent. & Vaticano.

3 Sparaverius legi mavult *fuerint*. Dein *pia* pro *ſua* in Mſ. Urb. & pro *complicat* Mſ. Pomp. in margine ſcribit *amputat*.

4 Mſſ. Tol. Vat. Rem. *futuri*: poſtea iidem Mſſ. codd. & Zen. *ceteros* pro *tetros*. Dein Mſſ. Rem. & Pomp. *barbarorum* pro *barbarum*; at in Pomp. correctum *barbarum*.

1 Mſſ.

TRACTATUS LXXI.

De [1] *Daniele* . III.

TRium puerorum [2] martyrium qui credit interritus, poteſt etiam ipſe adipiſci martyrium. Tanta enim vis certaminis fuit, ut *Dan. c. 3.* eam ipſe quoque ignis horruerit: nam a barbaro rege nimia crudelitate tribus pueris conſulente, fornacis ultra, quam ſolet, ſeptenario pabulo ignis armatus eſt. Credo divina providentia [3] ſacramento Trinitatis ſpiritalem quoque numerum convenire. Denique nec [4] irrorati camini eis baptiſmatis defuit gratia. O admirabile incendium! O vere ſpectaculum Deo dignum! Qui audiunt, timent: qui incenderant, ardent: qui incenſi ſunt, ſanctificati & incolumes de camino procedunt, per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. *Incipit tractatus Danielis* excepto Zenoniano, in quo *De tribus pueris*, ſicut & in Veneta editione.

2 Martyres etiam dicti, qui tormentis objecti, mortem non obierunt. Hinc Commodianus Inſtruct. 48. *Multa ſunt martyria, quæ ſunt ſine ſanguine fuſo*. Celebres ſunt inſcriptiones epiſt. 8. & 10. S. Cypriani *Martyribus & Confeſſoribus*, in quibus martyres utique dicuntur, qui in tormentis non occiſi ſunt; *neque enim* (rationem addit idem Cyprianus ep. 37.) *virtus eorum, aut honor minor eſt, quominus ipſi quoque inter beatos martyres aggregentur*; & non aliter Zeno noſter tractatu ſuperiori: *Martyrii quodam modo pars eſt, martyres non horruiſſe ſupplicium*. Codex Pomp. & edit. Ven. *martyrum* pro *martyrium* perperam ſcribunt; ſed in Mſ. Pompejano poſteriori manu correctum legitur.

3 Solenne Zenoni eſt, in Scripturis ex numero binario, vel ternario, vel ſeptenario &c. *ſacramentum*, ideſt myſterium & figuram aliquam, deprehendere. De numero binario vide plura exempla tr. 13. lib. 2. de numero ſeptenario habes exemplum tract. 14. lib. 1. adnot. 12. de ternario autem heic in trium puerorum numero, quem *numeri ſacramentum* vocat tractatu 76. ac ſimiliter tract. 14. lib. 2. *ſacramentum numeri* appellavit tria illa, quæ Thamar protulit, monile, anulum, virgam. Mſ. Rem. & edit. Ven. *ſpiritalis quoque numerus*: Mſ. Urb. *ſpecialis quoque numerus*: Vat. vero *Trinitatis quoque numerus*.

4 Mſ. Tol. *inrotati*: forte *inrorati* legendum eſt. *Inroratis floribus* apud Columellam 9. 14. Zeno autem *rore inviſibili caminum ignis temperatum* prodit tractatu 69.

TRACTATUS LXXII.

De [1] *Daniele* . IV.

INgens ſupplicium aliquotiens ingentior proſequitur gloria, maxime divinis in rebus: in quibus felices obnixa devotione ſuam religionem cuſtodiunt potius, quam ſalutem. Igitur cum audio tres pueros incenſos, prius vehementer horreſco; mox deinde eorum particeps optaverim fieri, cum cognoſco inter flammas rorulentos [2] hymnum Deo cecinisſe ſecuros: tanta eſt enim fidei virtus tantaque poteſtas, ut cultoribus ſuis etiam ipſa elementa contra ſuam naturam famulari compellat. Unde, fratres, atrociſſimæ rei non vos terreat contemplatio: non enim ulla eſt metuenda jam pœna, cum incenſorum ſuperſtes [3] inſultet ignibus vita.

Dan. c. 3. *Ibid. c. 4.*

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Inſcriptiones tum in Mſſ. tum in editis eædem, ac in tractatu ſuperiori notatæ nobis fuerunt. Mſ. Rem. in margine addit: *Sabbato primo primi menſis coram Pontifice ante proceſſionem recitanda*. Primus menſis antiquis eſt Martius. Cum porro *proceſſionis*, non autem, ut alibi, *ſtationis* nomine hoc loco utatur marginalium notarum Scriptor; aliqua id generis *proceſſio* innuitur, quam a conventu fratrum ſeu capitulo (quo quidem Veronenſem clerum convenisſe ex aliis adnotationibus animadvertimus) ad eccleſiam haberi ſolitam Ordo VI. Romanus a Mabillonio editus memorat; cum ſcilicet poſt habitum in capitulo fratrum conventum, qui initio ejuſdem Ordinis laudatur, Epiſcopo miſſas celebraturo exinde ad eccleſiam proceſſio fiebat: ſic enim ille Ordo inſcribitur: *Ordo proceſſionis, ſi quando Epiſcopus feſtivis diebus miſſam celebrare voluerit*. Incipit autem: *Poſtquam prima hora celebrata fuerit, in conventu fratrum, qui apud quoſdam capitulum nuncupatur* &c. proceſſionis autem ordo ſequitur. In Carpſo quidem Mſ. noſtræ Veronenſis Eccleſiæ libro *proceſſionis* ſæpe fit mentio, qua a ſecretario ad eccleſiam vel a choro ad aliquod altare &c. Clerus prodibat. In conventu igitur fratrum, ſive in ſecretario, vel choro hic S. Zenonis tractatus ſabbato primo primi menſis legebatur coram Pontifice, antequam proceſſio vel ad eccleſiam vel ad altare aliquod haberetur.

2 Trium puerorum canticum, cum in Hebraico textu Danielis non inveniatur, tum a Judæis, tum ab Heterodoxis quibuſdam reſpuitur. At S. Zeno aliis cum Patribus & Eccleſia catholica ut canonicum accepisſe hinc ſatis cognoſcitur. Mſſ. & editiones Ven. & Ver. *roſculentos*. At *rorulentos* ſcribendum, ut in editione Patavina emendatum eſt, manifeſtum fit ex tract. 69.

3 Mſ. Urb. *inſultat*.

1 Mſſ.

TRACTATUS LXXIII.

De [1] *Daniele*. V.

MIrum, fratres dilectiſſimi, ac delectabile certamen Deo, hiſtoria ſacra prodidit nobis, ignis ac fidei. Etenim duo diſcordantia devotione Dominica in unam concordiam convenere: namque tribus in pueris fides puniri non timuit: immiſſis camino, ignis exæſtuans [2] detulit, ut eos unius virtutis eſſe perſenſit. Denique arſit incendium incendentibus, non incenſis. O admirabilis ratio! O inæſtimabilis gloria Dei! [3] Sacramento Trinitatis tam potentis elementi ſubacta natura eſt. Qui putabantur incendio exſtingui, emicant beatiores incenſi. *Dan. c. 4.*

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. *Tract. Danielis*. Unus Zen. cum edit. Ven. *De tribus pueris*. Ver. editio utrumque præfixit.

2 *Detulit* hoc loco pro *reveritus eſt* accipitur.

3 Vide adnot. 3. in tract. 71.

TRACTATUS LXXIV.

De [1] *Daniele*. VI.

CRedulo percipe corde rem miram, Chriſtiane, omnique virtutum exemplo [2] ſamigerabilem. [3] Hebræi vere tres pueri, ſenum conſtantia majores, juvenum virtute fortiores, ſibi pares, Trinitatis ſacramento præmuniti, unitatis una fide ſolidi, æqualitate pares, paſſionis victoria glorioſi. Hos barbarus rex, quod ejus ſtatuam adorare contemſerint, incendi præcepit. Qui ubi jactati ſunt in fornacem ignis ardentis, hos devote cupidus ignis excepit. Lambunt [4] roſidos flammæ blandientes. Mira res! opacitas intus, incendium foris eſt: intus hymnus canitur, foris ululatus auditur. O magna potentia Dei! Incenſores [5] incendio concremati ſunt: & qui incenſi ſunt, incendio ſuo ſuperſtites, triumphantes de camino procedunt, præſtante Domino noſtro Jeſu Chriſto.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Tituli iidem ac in tractatu ſuperiori.

2 Hac voce Zeno iterum utitur tract. 15. lib. 2. num. 1. in quem vide, quæ animadverſa nobis ſunt adnot. 3.

3 Mſ. Rem. *Hebræis*. Mſ. Tol. *verum* pro *vere*; & infra *ſolida* pro *ſolidi*.

4 Mſ. Tol. *roſcidos*; & *roſcidum* quidem frequentius ſcriptum legitur. At ceteri Mſſ. *roſidos*, & ſimiliter *roſida mella* in Mſſ. Virg. Ecl. 8. v. 37. *roſidum ſolum* Columella 5. 6. *Roſcidus* autem, vel *roſidus* idem eſt ac *roridus*, *rorulentus*, ideſt rore aſperſus.

5 Mſ. Pomp. *incendio Dei*. In Mſ. Rem. per ſaltum a voce *incendio* ad alteram ſimilem intermedia verba ab amanuenſi prætermiſſa fuere.

1 In

TRACTATUS LXXV.

De [1] *Daniele*. VII.

EXſulta, Chriſtiane, & Deum fortiter time, diaboli ſi vis incendia non timere. Ecce pueri [2] ſacramento muniti, tres numero, ſed una virtute, anhelantibus flammis, camino rugiente non læduntur. Incenſi hymnum canunt: barbarum regem fidei tenacitate confundunt. Vindicantur de incenſoribus ſuis. Deum vident. Mors tranſit in vitam, metus in gloriam. Sic quis non optet ardere? [3]

ADNOTATIONES.

1 In plerìſque Mſſ. *Invitatio fontis*. Unus Zen. & edit. Ven. *De tribus pueris*, qua una inſcriptione retenta in Ver. edit. additum præterea fuit *de Daniele*. Hunc unum titulum nos, ut ceterorum ſeries & ſenſus etiam poſtulabat, retinuimus.

2 Vide adnot 3. in tract. 71.

3 Mſſ. Rem. Pomp. & edit. Ven. addunt *Amen*. In Rem. autem hæc clauſula præterea legitur: *Explicit tractatus Danielis S. Zenonis*.

TRACTATUS LXXVI.

De [1] *Daniele*. VIII.

TRes Hebræi venerabiles, [2] numeri ſacramento muniti, ætate teneri, ſed fidei ſoliditate robuſti, ſupplicio ſuffragante glorioſi, amore divinæ religionis regis adorare imaginem contemſerunt, utpote qui ipſum contemſerunt regem: qui ira ſuffilatus, ſolito ſepties amplius caminum juſſit incendi: ac ne quid immanitati ſævientis deeſſe videretur, pice & ſtupa armatum [3] incitatur incendium: æſtuantibus globis rubeſcit quoque ipſum alienis ignibus cælum. Illo præcipitantur inſontes: ibidemque, propter quem præcipitantur, inveniunt. Denique excipiuntur non flamma, ſed [4] rore; Dei dignatione, non pœna. O felix ſupplicium, quod incolumitate ſuperante immortalitas proſequitur, & corona!

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Inſcriptio eadem ac tract. 73.

2 Vide adnot. 2. in tract. 69.

3 Legebatur *citatur*; ſupplevimus ex Mſ. Pomp. in quo neſcimus, cur quave manu *in* abraſum fere fuerit.

4 Editi libri habebant *rore Dei*, *dignitate*, *non pœna*. Cum vero Mſſ. libri *dignatione* pro *dignitate* habeant; mutata interpunctione optimus ſenſus conſiſtit.

1 In

TRACTATUS LXXVII.

De [1] *Daniele*. IX.

NOn hodie mihi ad vos ſermo eſt, fratres cariſſimi, [2] de humanis geſtis, aut meritis: nec [3] Daniel inducitur inter frementium leonum rabidos rictus intrepidus, cæleſti prandio ſatur: nec [4] Jonas inter æſtuantes procellas ſollicitique maris fluctus inſanos tutior piſcis alvo, quam alveo navis: nec tres pueri, quo ardere putabantur incendio, de ſuis incenſoribus vindicati: ſed de Domino noſtro, quem (proh neſas!) venerantur [6] externi (ſi tamen dicen-

Dan. c. 14.

Jon. 1. & 2.

ADNOTATIONES.

1 In editis hic titulus erat: *Pro fidei veritate*, quem reperimus in uno recentiſſimo Mſ. Zen. Ceteri autem habent: *Tractatus Danielis in Paſcha*, quem proinde in ſeriem tractatuum *de Daniele* conjiciendum putavimus. Ultimo autem loco ponendus viſus eſt, cum Auctor alios tractatus de trium puerorum incendio ab ſe jam habitos commemoret. Male quidem *de Daniele* hunc tractatum inſcribi putamus, cum non ſit tractatus, in quo de Daniele agatur, ſed potius longioris tractatus exordium, in quo non de Daniele, nec de Jona, nec de tribus pueris, nec de humanis geſtis, aut meritis, ſed *de Domino noſtro* ſe acturum pollicetur. Forte hoc erat unum ex exordiis, quæ a magnis quoque oratoribus parata adnotavimus in Admonitione ante tract. 30. quibus dein orationis corpus ex tempore ſubjiciebatur; & hinc forte factum eſt, ut reliqua oratio ex tempore habita, nec ſcripta deſideretur. At cum abſit oratio ipſa, quæ ad Chriſti æternam generationem pertinuiſſe videtur (nam adverſum Arianorum hæreſim ſe diſputaturum Zeno recipit) cumque Mſſ. omnes, uno excepto, *de Daniele* inſcribant, eamque inſcriptionem laudent Joannes Veronenſis Manſionarius, Guillelmus Paſtrengus, & Petrus de Natalibus, qui allegant *de Daniele in Paſcha tractatus II.* nimirum tractatus 69. & præſentem, qui eo titulo in Mſſ. prænotantur, jam hunc titulum haud deſerendum putavimus.

2 Indicare hoc loco Auctor videtur habitum jam tract. 16. lib. 2. *De Suſanna*, in quo quidem *de humanis geſtis*, *aut meritis* agitur.

3 De hoc paucis egit tract. 8. l. 1. n. 3.

4 Vide tract. 17. lib. 2. qui *de Jona* inſcribitur.

5 *Alveo* abeſt a Mſ. Tol.

6 *Externi*, qui *Dominum noſtrum* Jeſum Chriſtum *a ſuis*, ideſt ab Arianis, *carptum venerabantur* (*ſi tamen dicendum eſt*; quod hi non vero & Chriſtiano cultu illum venerarentur) profecto Ethnici ſunt; & forte illi ex Gentibus potiſſimum innuuntur, qui inter tot Arianorum cum Chriſtianis diſſidia, Chriſtianos divinitatem Chriſti ſimplici fide ac traditione defendentes probabant quodam modo, adverſabantur autem Arianorum artes & vim, qua iſti ad ſuam hæreſim tuendam utebantur. Audiatur Ammianus Marcellinus Ethnicus ſcriptor hujus ætatis celeber lib. 21. cap. 16. *Chriſtianam religionem abſolutam & ſimplicem anili ſuperſtitione confundens* (Conſtantius Imperator Arianorum patronus) *in qua ſcrutanda perplexius quam componenda gravius, excitavit diſſidia plurima; quæ progreſſu fuſius aluit concertatione verborum, ut catervis Antiſtitum, jumentis publicis ultro citroque diſcurrentibus per ſynodos, quas appellant, dum ritum omnem ad ſuum trahere conaretur arbitrium, rei vehiculariæ ſuccideret nervos.* Themiſtius alia ratione Arianos, qui contra Catholicos perſecutionem acerbiſſimam moverant ſub Valente, comprimere conatus in ea oratione ad eumdem Imperatorem, quæ προσφωνητικὸς inſcribitur, dum divinas res ſupra humanam ratiocinationis vim poſitas oſtendere ſtuduit, veneratus eſt alio modo divinam Verbi generationem, perinde ac Catholici, qui Aria-

norum

dicendum eſt) ſui carpunt. Sane [7] nullis argumentis armatus, quibus illi libenter utuntur, qui adverſus veritatem ſalſa componunt, ſed cæleſtibus teſtimoniis, multis, manifeſtis, ac puris, ut docti probent, minus inſtructi ſe ſe confirment, rudes diſcant, [8] ipſique, qui blaſphemare nituntur, ſalutis ſuæ bono vel ſero, ſi poteſt fieri, reſipiſcant. [9]

ADNOTATIONES.

norum curioſitatem cum Zenone criminabantur: eaque ratione idem Gentilis Philoſophus a Valente obtinuit, ut cum Chriſtianis mitius ageret, quod Socrates lib. 4. cap. 32. & Sozomenus lib. 6. c. 36. tradunt. Ea autem Themiſtii oratio ad Valentem adhuc exſtat.

7 *Argumentis ſe nullis* acturum pollicetur, iis ſcilicet, quibus Ariani divinam Chriſti generationem curioſius perſcrutari delectabantur, quam Arianorum conſuetudinem alibi S. Zeno ſæpe reprehendit. Vide inter alia totum tract. 1 lib. 1. Mſ. Vat. *armatur* pro *armatus*; ſed utrumque legi poteſt, dum non ad Zenonis perſonam, ſed ad *ſermonem* referatur, qui *nullis argumentis armatus* proditur.

8 Contra Arianos ergo diſputare molta hoc io tractatu volebat S. Antiſtes: & hinc quoque Arianos aliquot, quorum ſaluti ſermocioando proſpiceret, Veronæ fuiſſe exploratum eſt.

9 In Mſ. Rem. hæc clauſula legitur. *Explicit tractatus Daniel in Paſcha.*

FINIS LIBRI SECUNDI.

APPENDIX
AD TRACTATUS
S. ZENONIS
EPISCOPI VERONENSIS

Continens varios ſermones eidem S. Epiſcopo perperam tributos.

Digitized by Google

ELENCHUS EORUM,

QUÆ IN HAC APPENDICE CONTINENTUR.

POTAMII *Epiſcopi*

Tractatus I. De Lazaro.
Tractatus II. De martyrio Iſaiæ.
Epiſtola ad S. Athanaſium.

S. HILARII *Epiſcopi Pictavienſis*

Interpretatio Pſalmi CXXVI.
Interpretatio Pſalmi CXXVII.
Interpretatio Pſalmi CXXVIII.
Interpretatio Pſalmi CXXIX.
Interpretatio Pſalmi CXXX.

S. BASILII *Epiſcopi Cæſareenſis Tractatus quatuor Rufino presbytero Aquilejenſi interprete.*

Tractatus I. De Livore & Invidia.
Tractatus II. De Adtende tibi.
Tractatus III. De Jejunio.
Tractatus IV. De Avaro divite.

Digitized by Google

P R Æ F A T I O

IN SUBSEQUENTEM APPENDICEM.

T*Ractatus illos undecim, qui ex variis auctoribus in Mſ. Remenſi aliena manu Zenonianis ſubjecti, ab aliis vero amanuenſibus in aliorum codicum calce eodem ordine eademque manu tranſcripti, ac pro Zenonianis ab editoribus habiti, inter Zenonianos permiſti & editi ſunt (quod omnium controverſiarum cauſſa potiſſima, vel occaſio fuit) nos nunc manuſcriptorum ope, & certis indiciis moniti, ſeparatos a ceteris in Appendicem primum rejicimus, de quo ſatis ſint, quæ pluribus diſſeruimus in præfatione diſſertationis primæ. Nunc quibuſnam auctoribus iidem ſint adjudicandi, quod ex laudatis codicibus non apparet, quærendum & ſtatuendum nobis eſt. Quinque tractatus in pſalmos opus eſſe coævi Pictavienſis Epiſcopi S. Hilarii nihil eſt dubitandum, cum non tam ſtilus Hilarium palam referat, ſed totidem etiam verbis inter Hilarii opera reperiantur; & non Hincmarus ſolum in libro de Prædeſtin. cap. 25. ſed Hieronymus quoque in epiſt. 34. ad Marcellam num. 3. & 5. quaſdam ſententias recitet tamquam Hilarii, quæ in hiſce tractatibus inveniuntur: ut omittamus in explanatione pſalmi 127. num. 11. interpretationes* in ſuperiores pſalmos *allegari, quæ Hilarianum profecto commentarium in alios pſalmos, de quibus in Zenonis codicibus nihil eſt, aperte innuunt. Licet autem ſuperfluum videri poſſit hos heic repetere, cum jam inter Hilarii opera omnes legantur; duæ tamen rationes ad eoſdem recudendos impulere, primo ne quid huic editioni deſit, quod in Zenonianis antecedentibus legitur; dein quod Mſſ. Zenoniani codices eorumdem lectiones non contemnendas ſuppeditant. Forte autem hi S. Hilarii tractatus ſunt ex eodem exemplo deſumti, quod S. Zeno ſuis in ſchedis habuit; quæcumque enim ex Hilario Auctor imitatus invenitur, ea fere omnia hiſce in tractatibus leguntur, uti alias ſuis in locis adnotavimus.*

II. *Quatuor porro tractatus* de Livore & Invidia, de Adtende tibi, de Jejunio, & de Avaro divite *eſſe ex S. Baſilio Latine translatos, ſed ita ut duo primi integri, alii duo mutili habeantur, ſi quis Baſilianos Græcos ejuſdem argumenti conferat, dubitare profecto non poterit. Antiqua autem hæc interpretatio eſt, & ævo, uti videtur, Zenoniano lucubrata; quæ cum Græco textu non ad litteram omnino congruens, liberiori ingenio reddita fuit. Hanc quidem, uti certo credimus, interpretationem tractatus* de Jejunio *jamdiu per orbem vulgatam bis memorat S. Auguſtinus lib. 1. contra Julianum num. 18. & lib. 1. Operis imperfecti num. 52. cumque ea Græco exemplari non omnino adhærens inventa eſſet, novam interpretationem ſe injiſſe ibi-*

dem

dem profitetur: Quod ſi reperi, *inquit*, interpretatum, tamen propter diligentiorem veri fidem, verbum e verbo malui transferre de Græco. *Interpretationis autem auctorem ſi quis a nobis quærat, Rufinum Aquilejenſem presbyterum eſſe opinamur. Hunc enim non nullas ex Baſilii homiliis Latine reddidiſſe ipſe in hiſtoria ſatis prodit lib. 2. cap. 9. Porro ſtili ratio & interpretandi libertas, quæ hiſce in interpretationibus emicat, cum ceteris Rufinianis probe congruit. Hæc probabilia. Sed his ad demonſtrationem accedit præfatio ejuſdem Rufini, quam octo Baſilii tractatibus ab eodem Rufino Latine redditis præfixam P. Garnier Benedictinus in noviſſima Baſilii operum editione ex duobus Mſſ. Regio & Colbertino edidit tom. 2. pag. 713. in qua hæc Rufinus aperte pronuntiat*: Aliqua tibi in Latinum verti olim popoſceras, Aproniane fili cariſſime; quod ex parte aliqua feci in præſenti, dum in Urbe eſſem, ſed & nunc aliquantum addidi. Octo ergo beati Baſilii breves iſtos homiliticos tranſtuli libellos. *Et ut nihil quidem dubii ſit, inter octo tractatus huic præfationi ſubjectos reperiuntur tres ex his, qui inter Zenonianos circumferebantur*, de Livore & Invidia, *qui ibidem eſt homilia 4. pag. 726.* de Adtende tibi, *qui eſt homilia 2. pag. 717. &* de Avaro divite, *qui eſt homilia 3. pag. 723. quartus autem* de Jejunio, *qui ibidem deſideratur, eſt ille, quem Auguſtinus locis laudatis allegat, quique eamdem interpretandi licentiam ac ſtilum præfert, ut de eodem interprete dubitare poſſit nemo. Hinc porro ea ſolvitur controverſia, quam verſat Editor Benedictinus in generali præfatione tom. 2. num. 61. quot ſcilicet Baſilii ſermones Rufinus interpretatus ſit, octo, an decem. Rationem dubitandi ingerunt duo ejuſdem Rufini teſtimonia, primum in laudata præfatione, ubi* octo *homilias abs ſe translatas Aproniano miſit, alterum ex hiſtoriæ lib. 2. cap. 9. ubi* denas *ferme abs ſe latinitate donatas teſtatur*. Exſtant quoque utriuſque ingenii (*Baſilii & Gregorii Nazianzeni*) monimenta magnifica tractatuum, quos ex tempore in eccleſiis declamabant: ex quibus nos denas ferme ſingulorum oratiunculas transfudimus in Latinum. *Ex hoc poſtremo loco Tillemontius tom. 9. pag. 501. decem Baſilii homilias a Rufino Latine redditas opinatur. P. Garnier voculam* ferme *conſiderans*, non plus octo orationes *eum vertiſſe ſuſpicatur*, quod non plures, ſed totidem ad Apronianum miſerit. *At ſi octo iſtis addatur homilia* de Jejunio, *quæ ab Auguſtino notata, in noſtris codicibus legitur, novem ſaltem a Rufino translatas palam eſt, & totidem forte latinitate donavit, quod cum formula* ferme decem *mirifice convenit*.

III. *Nunc reliquum eſt de duorum brevium tractatuum Auctore inquirere, qui inter Hilarianos ac Baſilianos noſtris in codicibus inſerti ſunt. Latinitatis quidem ille ac ſyntaxeos valde obſcuræ & implicatæ, quæ a Zenoniana plurimum diſtat: ut Gaſpar Barthius hos profecto tractatus reſpiciens ſcripſerit, aliquos Zenonianis intermiſtos*

ſermo-

ſermones longe recentiores *eſſe* , quam quilibet de grege ceterarum concionum ; *ac ſi ipſorum Auctor ad poſteriorem multo ætatem , in qua barbare ſcriberetur , pertineat . Unus tamen locus , quem in editione Veronenſi & reliquis inde deductis prætermiſſum , nos ex editione Veneta & manuſcriptis omnibus reſtituimus , auctorem antiquum & certum prodere viſus eſt . Sic enim in tractatu* de Lazaro *legitur :* Age , age Photami ſervus Dei vivi , ſi aliquid prævales , de lacrimis Domini pauca narrato . *Patet heic Auctorem inconcinna apoſtrophe ad ſe converſa ſecum loqui , ſeque excitare , ut de Domini lacrimis uberius diſſerat . Itaque Photamius illi nomen eſt , quo Græcæ originis nomine commode reddito per* P (P *enim &* Ph *promiſcue non numquam in antiquis monumentis ſcribuntur , ut eruditis notum eſt ; qua quidem ratione mox in tract.* 2. *qui* de martyrio Iſaiæ *inſcribitur* , Phithonicorum *pro* Pythonicorum *ſcripſit librarius codicis , ex quo editio Veneta ſumta fuit , & paullo abſimiliter librarius antiquiſſimi Remenſis* Ephythonicorum) *auctor ejuſmodi tractatuum videtur eſſe Potamius , ille , inquam , Potamius Epiſcopus , cujus epiſtola ad S. Athanaſium inter monumenta ab Acherio edita reperitur . Sane ſtilus plane idem eſt ; idque ut magis appareat , eam epiſtolam tractatibus ſubjiciendam judicavimus , & ita etiam omnia , quæ ad nos pervenere Potamii illius opera , nunc primum ſuo Auctori reddita ſimul habebis . Quis autem ſit Potamius iſte , non liquet . Stilus obſcurus valde , quem ne Mercurius quidem alicubi interpretetur , novum Spicilegii Acheriani editorem movit , ut Græcum eum ſuſpicaretur , qui Græce ſcripſerit , & Latine a quodam poſterioris ævi interprete redditus ſit . In indice enim Chronologico tomi* 3. *de Potamii memorata epiſtola paullo poſt medium quartum ſæculum ſcripta loquens :* Videtur , *inquit* , e Græco verſa , ſed fœdiſſimis mendis conſperſa ad nos venit ; *& in adnotatione ad eamdem epiſtolam pag.* 299. verſionis *iterum meminit , miraturque , cur Acherius tam obſcuram fœdamque epiſtolæ verſionem ediderit . Hæc ſententia refelli non poterat , quamdiu de una epiſtola ſermo fuit : ſcripta enim id generis e Græco Latine reddita facile invenies . At ex tractatibus , quos non niſi ex celebrioribus Scriptoribus latinitate donatos reperire licet , Auctorem Græcæ forte originis , ſed Latinæ alicujus urbis Epiſcopum fuiſſe colligimus , qui ſcilicet ejus urbis , cui præfectus erat , lingua ſcribere coactus , difficili ſtilo uſus ſit ; quemadmodum & alii Græcæ originis Auctores Latine ſcribentes , a nativa Romanæ linguæ puritate ac felicitate plerumque abſunt . Hic tamen Potamius alius plane eſt ab ejuſdem ætatis ac nominis Epiſcopo Ulyſſiponenſi , cui epiſtolam apud Sirmium conſcriptam , quæ in Hilarii Fragmentis legitur , non obſcure refert Phœbadius pag.* 301. *tom.* 4. *Bibliothecæ PP. Ulyſſiponenſis enim Potamius Nicænæ fidei olim defenſor , a Conſtantio corruptus ad Arianos acceſſit ; cum Potamius noſter , epiſtolæ , quam ſubjiciemus , auctor ,*

ctor, non tam poſt Sirmienſe, ſed poſt Ariminenſe etiam concilium (ſi inſcriptioni codicis fidendum eſt) catholicæ fidei adſertor, ad Athanaſium ſcripſit. Itaque alterius incertæ, at Latinæ urbis Epiſcopus judicandus eſt. Interim duos tractatus hujus Potamii nomine nunc primum inſcriptos una cum ejuſdem epiſtola ad Athanaſium primo loco dabimus, tum expoſitiones Hilarii in pſalmos quinque, ac ſubinde Baſilii homilias quatuor ex interpretatione Rufini.

IV. De ceteris porro tractatibus, quos in duobus codicibus Urbinate & Vaticano ſub finem deſcriptos in præfatione generali memoravimus, non eſt cur laboremus: quippe certo ac ſuo quique Auctori in iiſdem codicibus attributi, Gaudentio, Vigilio, Hieronymo, Zenonianis non fuerunt adſcripti, nec adſcribi quidem potuerunt. Unus tractatus de Signo ſanctæ Crucis, qui in duobus manuſcriptis Tolentinate ac Vaticano Baſilianis a Rufino redditis ſine ullo auctoris nomine ſtatim ſubjicitur, in Pompejano autem codice cum poſtremo Baſilii tractatu uno contextu deſcriptus fuit, aliquid præcipuum habere videtur, ut in Appendicem cum reliquis conjiciatur; nam Zenoni peræque ac ceteri tributus apparet, unde Tolentinas Mſ. hanc clauſulam in hujus fine apponit: Expliciunt tractatus S. Zenonis &c. At cum nec in editis Zenoni fuerit affictus, nec in omnibus Zenonianis codicibus inveniatur, ab eodem imprimendo ſuperſedendum judicavimus. Solum hoc loco ſatis fuerit indicare, quid & cujus Auctoris ſit. Etſi omnibus in codicibus in ceterorum tractatuum ac ſolutæ orationis formam deſcribatur uno contextu, re tamen hymnus eſt ex verſibus dimetris jambicis catalecticis, qui incipit Cultor Dei memento, octoque ſtrophis conficitur. Hoc detecto de Auctore inquirendo ſolliciti, ne quod in ceteris feliciter obtigit, in hoc uno deeſſet, poſt multa tandem deprehendimus eum hymnum eſſe fragmentum hymni longioris Prudentii, nimirum hymni 6. libri ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΩΝ, qui hymnus apud Prudentium inſcribitur Ante ſomnum, conſtatque ex ſtrophis 39. Ex his ſeptem tantum poſtremæ de Cruce loquentes in hymno noſtro leguntur: nam octava quamdam hymnorum clauſulam refert. Hunc eumdem hymnum reperimus etiam apud Georgium Caſſandrum inter Hymnos Eccleſiaſticos pag. 217. editionis Pariſienſis An. 1616. quos iſte ex codice hymnorum collectionem veterem continente typis dedit: unde ipſum hymnum e Prudentio jamdiu decerptum patet, ut in Zenenianos codices referri potuerit. Unam hymni clauſulam, quam nec apud Prudentium, nec apud Caſſandrum aliquo ſaltem in hymno deprehendimus, non nullis utilem heic deſcribimus.

Laus ſit Patri ſupremo,
Quem nemo vidit umquam,
Patris ſermoni Chriſto,
Et Spiritui benigno. Amen.

Cetera inter Prudentii, vel Caſſandri opera legere poteris.

POTA-

Digitized by Google

POTAMII EPISCOPI

Tractatus duo & epiſtola ad S. Athanaſium.

TRACTATUS I.

De [2] *Lazaro*.

GRandi, fratres, ſtupore grandique miraculo per ambiguas curas hinc inde in concavo; vertiginis ſuu pronis fluctibus torqueor. Lazarus mortuus eſt, Deo hic familiaris [4], ut ferunt, teſte Evangelio apud Joannem, cum quadragenariæ [5] vo- *Jo. 11. 14.*
luntatis geſtu carnis detrimentu penſaſſet. Nam ſub occaſu jam propero, quod terrenis artubus debebatur, hoc eſt ipſi humo [6] magis, quam homini, ut nobis ipſis juxta librum Geneſis optimus luci [7] liquor in cauſſa eſt, longe alibi Chriſto cenſore, dum *Gen. 3.*
Judææ finibus ſalutariu feneraret, ſepultus eſt & humatus: hoc eſt, ut inciperet eſſe, quod fuerat, lutum ſcilicet; dum deſinit eſſe, quod erat, forma, vel fabula. Hic quippe per graves tenebrarum globos, & nigri horroris umbraculu, hoc eſt *Iſ. 11. 17.*
per quatuor dierum circulos, ſuccidua incrementi & decrementi viciſſitudine renaſcentes, octo (ut ita dixerim) cum [8] cærulis noctibus dies pendulo mandibularum rictu, eliſis in ore dentibus, fœtido ore ſic jacuit. Vere quia de terrena labe confectus, putris gleba marceſceret; & nervorum traduces cum corporis qualitate miſerabili tabo infelix ſepultura damnaret. Contractis igitur membris inter jejunas & numerabiles coſtas pellis tetra diſtenditur, & humoris rivus, qui de gurgite viſcerum relaxatur, fœtenti jam ſentina per ſolum cadaveris teter & cæruleus labebatur. Heu quando non poterat cadaver quatuor diebus, & quatuor noctibus per totum oris, fellis, & [9] phlegmatis fluminu ſentinarum, corruptis artubus fœtentia pulmonis ſpiramenta conflare? cum ipſa etiam roſa pudoris & venuſtatis fragranti folio

ADNOTATIONES.

1 Hujus inſcriptionis, quam nulli codices præferunt, rationem videſis in præmiſſa præfatione num. 3.

2 Ita Codices. At editio Veneta: *De Lazaro reſuſcitato*. Veronenſis addit: *Sermo de Evangelio ſecundum Lucam*.

3 Sparaverius legeret *voraginis*.

4 *Ut ferunt* ab editis excluſum, legitur in Mſſ. omnibus, uno Mſ. Spar. excepto, qui ſcribit *ut fertur*. Vel hæc allegandi ratio *ut fertur*, ſeu *ferunt*, *teſte Evangelio apud Joannem*, quam a Zenonianæ conſuetudine abſit, quiſquis in ſinceris hujus tractatibus aliquantulum exercitatus, ſtatim intelliget. Codd. Zen. Spar. Pomp. & edit. Ven. ſcribunt: *teſte Evangelio, cum apud Joannem quadragenaria*. Sed *cum* extra ſuum locum librarii tranſpoſuere: *Evangelium* enim *Joannis* heic appellatur; niſi forte legendum ſit; *ut ferunt, cum teſte Evangelio apud Joannem quadragenaria* &c.

5 *Vita* pro *voluntatis* Sparaverio placet. *Ætatis* emendatio a vulgata ſcriptura minus diſtat.

6 *Magis* abeſt a Mſ. Pomp. & edit. Ven. ſed retinendum credidimus, cum de ſepultura ſermo ſit, quo cadaveri, & *humo magis, quam homini* debebatur, ex ea ſcilicet Geneſeos ſententia, qua hominem in humum, de qua ſumma fuerat, converſum iri decretum fuit.

7 Mſ. Rem. *optimus liquor obducit, in cauſſa eſt*. Vox *optimus* abundare Sparaverio creditur. Inſerius legitur: *Limum luti liquor abducit*, vel *obducit*. Num heic quidpiam ſimile ſcribendum? Idem Sparaverius pro *cenſore* legendum putat *cenſente*. In Mſ. Pomp. poſteriori manu deleto antiquo nomine, neſcio quo, *cenſore* ſuperſcriptum fuit. *Abſente* potius legendum crederemus, vel *exſiſtente*, cum Chriſto quidem alibi longe exſiſtente, Lazarus mortuus & ſepultus fuerit.

8 Mſ. Pomp. corrigit *caruleis*. Infra autem ubi alii codices legunt *caruleus*, idem Mſ. habet *carulus*. Pro *rictu* Mſ. Zen. & edit. Ven. *ritu*.

9 Mſ. Pomp. *fleumatis*, Zen. *pheumatis*. Pro *fragranti*, Pomp. paullo poſt ſcribit *flagranti*.

ti folio in ſuo ſibimet parato balſamo (ut ita dixerim) pretioſior, contra ſi fuerit de roſario falce pollicis vellicata, marcenti morte triſtis albeſcat, ita ut [10] & colore floris careat, & odore? Aqua ipſa, ſi de flumine rapta ſit, in quo vivit, perit, natura dum deſinit eſſe, quod vixit. Mox ergo, quia elementi ſui, dum rapitur, ſubſtantia caret, ubicumque jacuerit, limum liquor [11] abducit: mox & fœtore ſordeſcit. Nemo ergo mirari debeat, ſi [12] hominis, quem ſpiritus ſapientiæ ſale conditum redolenti aura ſervaverat, & ea cœli ſuavitate anima [13] vivacitate nectarea, & balſami generoſitate mellifluа [14] rexerat, ne fieret divortio recedentis ſpiritus lutea moles, [15] & pigra gleboſitas, caduca linea defunctorum repugnantibus fabricæ qualitatibus, corpus omne ad fœtoris maculam ſui de putredine [16] relaxetur. Inde eſt, quod per [17] diſtantiam rerum in unam glomerationem compacta omnis membrorum natura torpeſcit. Recedente igitur anima, quæ corporis floriarium recolebat, tota materies liventi gena in putredinem relaxatur; & pro voce cadaveris nigri fellis teter [18] mortui fœtor hauritur. Terra igitur, humore, frigore, & calore compoſita corporis fabrica, quæ quatuor partes [19] ſemper ſibimet repugnantes corpus criminum in procella ſubvertunt (calor frigus non amat, & frigus calore torquetur, contraria contrariis mancipantur: terra nimio humore vitiatur, & humor de terra ſordeſcit) his quadriformibus elementis in unum quadripartita mole conſtantibus, [20] diſſociato per divortium mortis auriga, qui quatuor iſtis partibus loca dederat, ne quiſquam [21] mobilitatem ſui vehementius tolleret, & dominante flagro diviſis in unum concordanti junctura finibus agitabat; [22] hæ, inquam, quatuor partes, recedente anima, in globum corporis viduati, excuſſo ſocietatis auctore, miſcentur. Sed quia iſtum [23] juvenem (Lazarum loquor) Dominus in ſæculo dile-

Jo. 11. 11. xerat, præſcius futurorum Apoſtolis ſuis dormiſſe Lazarum dixit, quem promiſit, ſi ad illam civitatem accederet, protinus excitandum. [24] Hunc ergo Lazarum, cui liventi errante connixu per cærulas venas membra tabuerant, quem loculatum in ſpecu inciſæ rupis, immani objectus ex pondere lapis perenni valva, gravis libra detruſerat, reſurgere [25] poſſe, ſi iſta crederent, ſacratiſſima vera Dei pietas intona-

Jo. 11. 20. 29. bat. Mox ſorores conſtipatæ [26] turba, ejulatu, æſtu, jejuniis, lacrimarum ubertatibus

ADNOTATIONES.

10 *Et* additum eſt ex Mſſ. Pomp. Spar. Zen. & edit. Ven.

11 Mſſ. Pomp. & Spar. *obducit*, ut ſupra codex Rem. adnotat. 7. At edit. Ven. *obduxit*.

12 In Mſſ. Pomp. Zen. Spar. & edit. Ven. *hominem*.

13 Mſ. Tol. addit *unda vivacitate*, quod quidem cum balſami generoſitate concinit.

14 Sex codices Tol. Vat. Pomp. Urb. Sp. Zen. addunt *corpus rexerat*. Mox edit. Ven. *ne faceret*. Sparaverius mallet *cum* pro *ne* ſcribi. Sed nihil opus eſt immutare, cum hoc membrum referri poſſit ad id tempus, quo hominem anima regebat, ut proximo antecedenti membro traditur.

15 In Mſ. Pomp. & edit. Ven. particula *&* abeſt, & forte melius, cum ſic *caduca linea defunctorum* ad verbum *fieri* referri, & commode intelligi poſſit.

16 Mſſ. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. *relaxatur*.

17 Sparaverius *diſcordiam* ſcriberet.

18 *Mortui* nomen abundare eidem videtur.

19 *Semper* in Mſ. Rem. non legitur.

20 In Mſ. Tol. *diſſortiatio*.

21 Mſ. Pomp. *nobilitatem*.

22 Mſ. Urb. *hac igitur in quatuor partes recedenti anima* &c. *hac* item legitur in Mſ. Pomp.

23 Ne mireris, ſi *juvenem* vocat, quem ſuperius *quadragenaria* ætatis affirmavit; nam juventutem inter annum 30. & 40. concluſam a veteribus, animadverſum nobis eſt adnot. 4. in tract. 43. Poſt pauca pro *Dominus in ſæculo dilexerat præſcius*, Mſſ. Pomp. & Zen. *Dominum in ſæculo dilexiſſe præſagiis præſcius* &c. Mſ. Tol. *dilexiſſe præſagia præſcius*, Mſ. Urb. *Dominum in ſæculo dilexiſſe prece ſaga præſcius*. Edit. Ven. *dilexiſſe præſagiis præſcius*. Vat. *dilexiſſe*. Obſcurus Auctoris ſermo, ſyntaxiſque perverſa in cauſſa fuere, cur tot variantes lectiones in Mſſ. inveniantur.

24 *Huic ergo Lazaro* Mſſ. Vat. Pomp. Urb. Zen. & edit. Ven.

25 *Poſſe Lazarum* additur in Mſſ. Tol. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Omnia tamen obſcura & corrupta. Vide Sparaverii emendationes. Poſt pauca *vere Dei* pro *vera Dei* in Mſ. Pomp.

26 *Turba miraculi* in Mſſ. Rem. Tol. Vat. Urb.

tatibus ebriatæ, Dei genibus ſtratu totius corporis miſerandæ jactantur, & Hebræas voces [27] græceſſando fractis in unum ſingultibus miſtas Salvatoris in laudibus expiabant. Quantus illic, rogo vos, populi feſtinatus? Quæ ſpectantium turba? Qualis tantà miraculi potuit eſſe concentus, ubi eſſent plangentes puellæ, mortuus frater, & Chriſtus hominem promitteret excitandum? Convenerunt (credo) ad hoc ſpectaculum ſervandæ memoriæ ſempiternum milites, Judæi, Gentiles, Proſelyti, clariſſimi ſenatores, nobiles judices, [28] ſervi, & omnis pene civitas certatim occurrit, ut viderent, an reſurgere poſſit Lazarus, cujus fœtor [29] jam longius de ſepulcro populos feriebat. Quo viſo, tota civitas mirabatur. Qualis illic eras Chriſte Jeſu? quam croceus, quam decorus, fonte purior, nive candidior, ſole candentior, & luna ſpecies clarior? Heu me, quid interrogo, quem tunc videre non merui? Nunc tamen, quis, quantusve ſis pietate, cognovi. Ecce inter hæc Jeſus *Jo.* 11. 35.
Chriſtus ſalvator humani generis fleviſſe narratur. [30] Age age Potami, ſervur Dei vivi: ſi aliquid prævales, de laudibus Domini vel pauca narrato. Flebat Deus mortalium lacrimis excitatus, & cum Lazarum poteſtate ſua fretus mortis de vinculo revocaret, præſtabat pietatis officium ſolatio lacrimarum. Flebat Deus, non quod ante ſe mortuum periiſſe cognoſceret, ſed quod ſororum [31] fletus temperaret. Flebat Deus, quod eos, quibus omnia donaverat, & in poteſtatem redegerat, paradiſo etiam, floribus, & liliis ſine ullo labore præpoſuerat, diabolus docendo peccatum, de omnibus pene [32] fecit extorres. Flebat Deus, quod eos, quos fecerat innocentes, diabolus per malitiam ſuam fecit inveniri nocentes. [33] Heu tenuis aura de cælo corpus, quod texeras, ſucciduis artibus deſerebas. Sed non te Pater, non Filius aliquando deſpexit. Pro tua morte factus eſt & Chriſtus ipſe mortalis. Harum ad lacrimas, [34] & ſparſam crinis miſerandi cæſariem Salvator pietate commotus, fletus fletibus [35] recontrabat. Et quia ipſe ſororum fletibus [36] movebatur, lacrimis filii ſui ſalvatoris noſtri inter ipſos cælos [37] ejus paternitas flectebatur. Mox ergo Jeſus Chriſtus ad ſepulcrum Lazari acceſſit. Sta- *verſ.* 38.
tim juſſione ejus revolvuntur ſaxa, ſecretarium pateſcit hortoris. Curioſi affatim *verſ.* 41.
in ſpecum gementium populorum oculi [38] mittebantur. Viſus eſt Lazarus tecta fa- *verſ.* 44.
cie,

ADNOTATIONES.

Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Poſt non nulla *ebrietata* pro *ebriata* in Mſſ. Pomp. & Vat.

27 Vox *græceſſando* ex omnibus Mſſ. & edit. Ven. addita eſt. *Complicabant* pro *expiabant* Sparaverio magis placet, qui & particulam *in* ab ablativo *laudibus* demeret.

28 Mſſ. Vat. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. addunt *nautæ*, *ſervi* &c. In duobus primis codicibus vox *nobiles* non legitur.

29 *Jam* abeſt a Mſ. Pomp. & in eodem codice *populum* pro *populus*.

30 Integra hæc ſententia ab *Age* uſque ad *narrato* ex Mſſ. omnibus & editione Veneta reſtituta eſt, quam cur abjecerint Editores Veronenſes, ignoramus, niſi ex eo forte præjudicio, quo hunc tractatum, elegantiſſimo ceteroquin noſtro Scriptore maxime indignum, Zenonis fetum habendum putabant; hæc autem ſententia Potamio aperte tribuit. In Mſſ. quidem *Phota mi* vel *Photami* per *Ph* ſcribitur: ſed φ Græcum per *P* ſæpe reddi, vel promiſcue per *ph*, vel *p*, multis exemplis patet. *P* autem prætulimus contra ſcriptionem codicum, quod hi tractatus auctorem habere videantur eumdem Potamium, cui inter monumenta ab Acherio edita ejuſdem ſtili epiſtola vindicatur. Itaque vel ibi *Photamius* ſcribendum, vel *Potamius* hoc loco reddendum fuit.

31 Mſ. Rem. & editiones Veneta ac Veronenſis *fletibus*. Cod. Pomp. idem ſcribit, ſed in margine *fletus*, quod in editione Patavina receptum fuit.

32 Mſ. Urb. *fecit invenire extorres*. Inferius quidem paullo abſimiliter legitur in omnibus & Mſſ. & editis *fecit inveniri nocentes*.

33 Tria ſequentia membra in edit. Veronenſi ommiſſa ab *Heu* uſque ad *mortalis*, reſtituimus ex omnibus Mſſ. & edit. Veneta. Solum *tenus* pro *tenuis* ſcribitur in Mſ. Rem. *texerat* pro *texeras* in Mſ. Urb. *artubus* pro *artibus* in Mſſ. Pomp. & Zen. & *deſerebar* pro *deſerebas* in Mſ. Vat.

34 In Mſſ. Pomp. Zen. & edit. Ven. & particula deeſt.

35 Mſſ. Rem. Vat. Urb. Pomp. Spar. Zen. cum edit. Ven. & Veron. *recontabat*. At in edit. Patav. *recontrahebat* emendatum eſt.

36 Mſ. Pomp. *commovebatur*.

37 Sic omnes Mſſ. & edit. Ven. At Editores Veron. pro *ejus paternitas* ſuppoſuere *pater*; quo autem monumento ignoramus.

38 Mſ. Rem. *mitebantur*.

 39 In

cie, manibus pedibuſque conſtrictus: & ad documenta virtutum [39] ipſe ſe mortuus, & adhuc pedibus vinctus, ut Chriſtus juſſerat, ſuis manibus reſolvebat. Quæ, rogo vos, fratres, [40] illic voces? Quæ preſſura videntium? Quam curioſa mirantium lumina? Qualis in cervicibus prævenientium multitudo pendebat? Qui fletus? quæ gaudia? quale murmur? quam novum & cœleſte miraculum? Mors vincitur, homo redditur, infernorum catenæ franguntur, & poſt quatriduum Lazari lingua movetur, manus officio præparantur, oculi ſuis in orbibus currunt, veſtigia greſſibus explicantur, auribus renovatur auditus, acies dirigitur in parentes, cognatio redivivis obtutibus [41] numeratur, frigida poſcitur, non reſpuitur panis, domus petitur, Chriſti miracula referuntur. [42]

ADNOTATIONES.

39 In edit. Ver. erat: *Ipſe qui fuerat mortuus, & adhuc manibus & pedibus vinctus, ut Chriſtus juſſerat, reſolvebatur*. Congruunt hæc quidem magis hiſtoriæ, ut ab Evangeliſtis innuitur; at abſunt a MSſ. & edit. Ven. quorum lectionem inſerendam judicavimus. Unus Mſ. codex Tol. *reſolvebatur* ſcribit.

40 MSſ. Tol. & Pomp. addunt *dilectiſſimi*.

41 Sic MSſ. Rem. Vatic. & Pomp. Ceteri codd. & editi libri *munerantur*.

42 Mſ. Rem. *Explicit de Lazaro feliciter*. Idem erat in Pomp. ſed deletum ſubinde fuit.

[1] POTAMII EJUSDEM.

TRACTATUS II.

De martyrio Iſaiæ Prophetæ.

Isaias cum Chriſtum [2] prædicaret, vel eum futuræ damnationis [3] elogium Iſraelitico populo nuntiaſſet, atroci feritate blaſphemantium commota barbaries, a ſectum a capite duabus eum violento ſupplicio quaſi [5] offulis biſſidavit, juſſitque a capite

ADNOTATIONES.

1 Eumdem eſſe hujus & ſuperioris tractatus auctorem, non ſolum MSſ. qui utroſque tractatus unum poſt alium una exhibent, ſed ſtili præſertim ratio demonſtrat. In MSſ. *Tractatus de Eſaia* fere inſcribitur, ſolus enim Zen. codex eam inſcriptionem habet, quam nos cum ceteris editis idcirco retinuimus, quod tractatus materiem præciſe declarat.

2 Sic MSſ. Rem. Vat. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Alias *prædicerer*. Hac autem de cauſſa Iſaiam necatum tradidit quoque Auctor tract. adverſus Judæos pag. 225. Append. Cyprian. num. 2. *Iſaiam ſecabant Chriſtum vociferantem*.

3 De hujus vocis ſignificatione plura adnot. 5. in tract. 21. lib. 2.

4 S. Paulus in epiſtola ad Hebræos c. 11. deſcribens tormentorum genera, quibus multi Patres veteris teſtamenti pro fide affecti ſunt, non nullos *ſectos* affirmat, quod de Iſaia intelligendum, licet in veteri Teſtamento non tradatur, plures interpretantur. Medium autem Iſaiam a Judæis diſſectum obiiſſe conſtans Patrum traditio teſtatur. Legendi Juſtinus martyr in Dialogo cum Triphone, Origenes hom. 1. in pſal. 37. Tertullianus de Patientia cap. 14. & in Scorpiaco cap. 8. Lactantius lib. 4. Inſtit. cap. 11. Hilarius contra Conſtantium num. 4. Ambroſius lib. 9. in Luc. §. 25. Prudentius in hymno S. Vincentii a verſ. 521. S. Hieronymus in cap. 16. Matth. pag. 212. tom. 6. & alii. Ex his autem Juſtinus loco allegato & Origenes in epiſtola ad Africanum, deſcriptum quidem alicubi fuiſſe putant in veteri Teſtamento hoc Iſaiæ martyrium, at Judæos ſuſtuliſſe ac deleſſe hiſtoriam, quæ in ipſorum dedecus redibat, eademque de cauſſa deleſſe feruntur alia, quæ de aliorum Prophetarum martyrio traduntur a S. Paulo, nullibi autem in ſcriptis veteris Teſtamenti invenire licet.

5 *Offula* ſuſtum carnis eſt, quæ in cibum conditur; unde ad alios etiam cibos a carnibus transfertur, ut *offa*, vel *offula* panis &c. Feminini eſt generis, etſi neutrius conſtruatur in MSſ. Rem. Pomp. Zen. nec non in Ven. editione, ubi *duabus offulis* ſcribitur pro *duabus*. *Biſſidarunt* pro *biſſidavit* legitur in MSſ.

pite per aures uſque ad ſcapulas ſecari cervicem, quaſi parum fuerit, ſi immanitate lymphatica martyrem Dei acuto [6] enſe transfoderet, [5] aut ipſa lamina inſontis viri per jugerum fidiculæ ſævientis per coſtas ſtridente ictu ſulcaret, niſi in unum corpus duas offulas gemini pene cadaveris ſciſſæ carnis ruptura truculentus appeteret, & duas de æqualitate juncturæ quaſi [8] formulas exſecaret. Sed in tanto cæleſtis palæſtræ miraculo nullus (ut arbitror) ſpectaculo [9] reſultanti, ita videre [10] eum poterit, niſi geſta numerare pertentet. Idcirco ſollicitis [11] viſibus veteris diſciplinæ novam de paſſionibus celebritatem advertite; qualiſque illic fuerit martyrii nobilitas, quam præclara, quam fortis. Cum in capite, hoc eſt, collectæ ſenſualitatis umbilico ferra viam faceret, & ſtridore reciproco ſulcos dentium [12] duceret, labebatur (credo) lamina, dum dentes infigit, & per meſſem capillamenti, craſſumque tegminis velamentum, vel calloſæ glutinum cutis Hebræas capitis litteras textum verticis [13] merſit. Mox ſe ut ad cubile cordis [14] concinnamenti niſu ſector ſollicitus defixiſſet, fontis fluenta purpurei laxatis venarum lapſibus, ne venas vermiculatim pollice [15] profanus intenderet, croceus ſe affatim imber infudit, ut tecta gurgite ſanguinis venarum pictura [16] non tremeret, neque miraretur, quale eſſet illud, unde victus erubeſcere cogeretur. Patuerunt quippe internorum viſcerum caſtidici juvenis laqueata commercia, ſonus [17] buccinæ ferientis, profunda vivacitas, & ſicca jejunia voluptatum. [18] Sed Belial filius Ezechiæ, vir cruentus, & prodigus genealogiæ, mathematicus, catabolicorum, [19] fatidicorum, & [20] pythonicorum antiſtes, intra loricam ſacri pectoris fidei comitium, prædicationis politicæ littorarum curiam requirebat. Et licet jam eſſet membratim corporis diviſa poſſeſſio, interna proderet, abdita revelaret, obſcura porrigeret, & quale eſſet illud, unde victus erubeſcere [21] cogeretur, ut perſecutor infamis hominem Dei dentibus diſcerperet alienis; Propheta tamen egregius, & illuſtris inter reſupinatos ſectores, & pendulos tamdiu immobili inconcuſſi corporis perduravit ſtatu, quamdiu duo eſſe inciperent, qui figuras gentium cum ſuo perſecutore damnarent. [22]

ADNOTATIONES.

in Mſſ. Urbin. Pomp. Zen. & edit. Ven. ad quos accedens codex Rem. *biſuderunt*.

6 Cum *enſe*, vel *lamina* Auctor memoret, dubius fuiſſe videtur de inſtrumento, quo Iſaias diſſectus fuit. *Laminam* autem dixit pro *ferra* inferius memorata, quam quidem *laminam* mox ſubinde appellat, quamque Patres adnot. 4. allegati ingerunt. Vide Origenem, Lactantium, Prudentiam &c.

7 Mſ. Rem. *aut in ipſa laniena inſontis*. Editio Ven. *fidecula* pro *fidicula*: erant autem *fidiculæ* ex Iſidoro lib. 5. 27. tortorum inſtrumenta (pro ungulis habet probatque Baronius in adnotationibus ad Martyrologii diem 22. Februarii) quibus rei torquebantur, ut fidea inveniretur.

8 *Formulæ* heic portiones æquales ſignificant, ſeu quæ æqualem formam & quantitatem haberent.

9 Sparaverius corrigit *reſiſtente*.

10 Codd. Rem. Vat. Urb. Pomp. Sp. Zen. cum edit. Ven. *ſe poterit, qui geſta*.

11 Mſ. Pomp. in margine *viſibus*.

12 Mſ. Rem. *duceretur*. Pro *labebatur* Mſ. Pomp. *lavabatur*.

13 Mſ. Rem. *morſit*.

14 Idem Mſ. Rem. cum Vat. & Pomp. *concinenti niſus ſector*. Zen. *concinenti niſu*.

15 In Mſſ. Tol. Pomp. Zen. Vat. Urb. & Sp. *profanatus*.

16 Mſſ. Rem. Vat. Sp. Pomp. Zen. & edit. Ven. *non tremeret, & quale eſſet illud, unde victus erubeſcere* (forte *erubeſceret*) *miraretur. Patuerunt quippe* &c.

17 Mſ. Rem. *buccina*.

18 *Sed Beliab filius Hiezechia*, in Mſſ. Pomp. Zen. *Beliab* item eſt in Mſ. Rem. & edit. Ven. *Jerechia* autem in editione Veneta.

19 *Phiſidicorum* in Mſ. Rem. *Phiridicorum* in Mſſ. Pomp. Sp. & edit. Ven.

20 Mſ. Rem. *Ephitbonicorum*: Edit. Ven. *Phitonicorum*.

21 Hic quoque omnes Mſſ. & edit. Ven. *miraretur*, ut adnotat. 16. eamdem in ſententiam legitur.

22 Addit Mſ. Tol. *qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum*. At in Mſſ. Rem. & Pomp. hæc clauſula legitur. *Explicit de Eſaia feliciter*.

POTA-

POTAMII EJUSDEM.

[1] Epiſtola ad Athanaſium ab Arianis (impetitum) poſtquam in Concilio Ariminenſi ſubſcripſerunt.

Domino Fratri glorioſiſſimo ac beatiſſimo Athanaſio Epiſcopo Potamius.

TAnti carceris foſſa crudam illuviem damnabilis officinæ [2] coacervatam, ut recte
conſcribis, exordium & ſtercoris eructo de fœtore cadaverum mortuorum,
[3] quæ magis manus potuiſſet igneis virtutibus catricare, vel radere, niſi illa
tua caſtis de exſilio capitis coronati perennata titulis excluſiſſet hæreſis ſectam ana-
thema maranatha? Adriſiſti, inquam, nobis Catholica virginitate perfectus, jugu-
lando perfidos, damnando perjuros; corruptas adulterio mentes ambiguas, maledicta
pecoris libidinoſo commercia veneno damnabiliter farcinata, unius fidei rompbæa fe-
riente viciſti. Jaceat ſerpens, & terra, quæ illum ſuſceperit, purulento veneno ni-
greſcat: jaceat ſerpens cæleſti ictu damnatus, jaceat ſerpens ſanguineo horrore [4] con-
tactus: jaceat ſerpens eliſo luminum ſinu, triſulci oris pateſacta ſentina vomat, de-
fluat, torqueatur culparum auctor, cui parum fuerat, quod protoplaſtum æternitate
privaverat, niſi & contra Salvatorem hydra viroſior prorupiſſet. Separare voluit Do-
minum noſtrum Jeſum Chriſtum, quaſi Verbum Chriſti poſſet incidere, ſubſtantiæ fi-
Jo. 10. 30. bula concatenata Trinitatis unitate, ut ait: *Ego & Pater unum ſumus*. Et, *Qui*
Ibid. 14. 9. *me videt, videt & Patrem*. Et, *Ego in Patre, & Pater in me*. Et, *In principio*
Ibid. v. 11. *erat Verbum, & Verbum apud Deum, & Deus erat Verbum*. Lanio truculentus; par-
Ibid. 1. 1. ricida deſertor, miluinis, ut reor, unguibus, vel dentibus male ſanis, ſi potuiſſet,
Jo. 14. 28. tentavit ſcindere. Et poſt hæc quid oppoſuero blaſphemiis? *Qui me miſit*, inquiunt,
major me eſt. Ex quo genitus eſt Pater? utique quia Filius confitetur; major ergo
quia Pater Filio? ordo præponitur, non ſubſtantia ſeparatur. Quid ad hæc dicis,
adulter infamis? Bene quod te antiquitas Patrum in Synodo ſanctiori, voluntate vi-
perea impuræ viroſitatis inflata, caſtis etiam te tranſfixere miſſilibus. Nam & hic
Ibid. 6. 38. doceris calumniandi pedicas prætendiſſe, quod Salvator ait: *Non veni opera mea fa-
cere, ſed ejus, qui miſit me*. Quid dicis ſerpens? Numquid in hac luce tenebras
infundis ſimplici huic profeſſioni, quam quæſtiunculam putant? Tempus in cauſſa eſt:
Salvator apud homines, quia hominum corpus induerat, videbatur in corpore; ideo
dixit: *Non veni facere opera mea*, hominis in ſe negavit officia? Clamat ergo, ut
illum ordinatorem in ſe prædicet, quem in ſe ſibi meminit auctorem Patrem; quia
Filius ſequitur vocabulo, ita major eſt ille qui prævenit; ſed & mittentis & miſſi,
Ibid. 10. 30. quia tres unum ſunt, de divinitatis unitate una ſubſtantia eſt: *Ego & Pater unum*
Ibid. 14. 9. *ſumus*. Et, *Qui me videt, videt & Patrem*. Et ipſe Salvator ad Apoſtolos: *Tanto
tempore*, inquit, *vobiſcum ſum, & Patrem non noſtis?*

Dicunt etiam quod in libris Dominicis ſubſtantia numquam videatur eſſe conſcripta. Redde quod involaveras, furaciſſime tentator: ecce vinceris confutare de ſubſtantia; etenim boni clamant ſanctorum antiqui greges Prophetarum tota præconia, ut ait; vocem ſubſtantiæ a volatilibus cæli uſque ad pecora expaverunt, & vociferabantur:

Et dabo

ADNOTATIONES.

1 Hæc epiſtola cum præfixa inſcriptione ex Mſſ. Abbatiæ S. Ebrulfi ab Acherio edita, legitur tom. 3. Spicilegii noviſſimæ editionis An. 1723. pag. 299. Novus Spicilegii ejuſdem editor in indice Chronologico circa An. 355. eam a Potamio ſcriptam exiſtimat. At ſi poſt Ariminenſem ſynodum, ut codicis inſcriptio præfert, lucubrata fuit, circa annum 360. cum Acherio recte ſtatuitur.

2 In Acheriana editione legebatur *concervatam*; correctionem novæ editionis retinuimus.

3 Prima Acherii editio *quæ magis manus* ſcribit.

4 Eadem prima editio *contractus*.

Digitized by Google

Et dabo Jeruſalem in traſmigrationem. Ecce cum Chriſtus Deus anteriori de populo minime eſſet auditus, tabefactis eummancotibus Jeroſolymæ columnæ ceciderunt. Ecce miſer, adhuc licet una Dei ſententia ſufficere deboit, quod Propheta ſanctus intonuit: *Si ſtetiſſent in ſubſtantia mea, & audiſſent ſermones meos, & docuiſſent populum meum, avertiſſem eos a malis ſtudiis eorum*. Ecce hic felix de ſubſtantia infelicibus populis proropit auditus, ut & Propheta ex perſona Adæ Chriſtum requirat in lacrimis: *Infixus ſum*, inquit, *in limo profundi, & non eſt ſubſtantia*. Scilicet quia nec dum Patris ſubſtantia apud Chriſtum in carne convenerat. Sicut & ille 5 Evangeliſta, cum vaſtatis rebus luxurioſe vivendo perdidit omnem ſubſtantiam ſuam, ut ſanctus Dei vates ſcripſit: *Spiritus Dei effugiet fictum*. Inde ergo ſubſtantiam perdidit, quia per luxuriam ſanctitate caruit: ſi tibi ſufficit, dixit, quibus ſi jam palpitas, plena ſunt omnia: ſi adhuc torqueris, intende, ſcriptum legimos: *Congregavi enim aurum atque argentum & ſubſtantiam Regum & regionum*. Hæc eſt illa ſubſtantia, quam Propheta meminit dicens: *Semel locutus eſt Deus, duo hæc audivi*. In una quippe voce duo hæc audiſſe ſe Propheta teſtatur; ut ait David: *Lingua mea calamus ſcribæ*. Ut enim calamus denticulorum ſubdiviſa æqualitate ducitur, & radiis conſonantibus expeditur; ita Salvator indiviſibili connexione cum Patris operibus unitatur. Quod enim Pater dixit, Filius exclamavit; & quod Filius locutus eſt, Pater implevit. Ezech. 12. 11. Jer. 23. 22. Pſ. 68. 3. Luc. 15. Sap. 1. 5. Eccleſ. 2. 8. Pſ. 61. 12. Ibid. 44. 2.

Merito, inquit, *Semel locutus eſt Deus, duo hæc audivi*. Duæ perſonæ unum tulere judicium; ut in decalogo una ſententia duplices tabulæ conſcribuntur. Obmuteſcat hæreſis æterno ſilentio prædamnata, divinis ictibus cæſa, barathro tartariſque depoſita. Sola ſemper cum laureis ſuis virgo puerpera, Deo una, nobis columba fecunditate numeroſior, uſque ad nubes cæli caput coronatum attollat. Sit benedicta cum populis Trinitatis unitate conſegregata juſtiſſimis; cujus laude plena eſt, a nunc & in æterna ſemper ſæcula ſæculorum beatificet Pater & Filius & Spiritus ſanctus.

5 Forte *apud Evangeliſtam*.

SAN-

SANCTI HILARII
EPISCOPI PICTAVIENSIS.

Interpretationes Pſalmorum quinque.

[1] *Interpretatio Pſalmi CXXV.*

vers. 1. I. [2] NIſi *Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui ædificant eam.*
Niſi Dominus cuſtodierit civitatem, in vanum vigilaat, qui cuſtodiuat eam.
vers. 2. *In vanum eſt vobis diluculo ſurgere.* Volunt plures, ſanctum Salomonem ædificationi
civitatis, & templi ſtudentem, [3] in eo ipſo molitionis ſuæ tempore everſionem civita-
tis ac templi, quod [4] condiderit, prophetaſſe: quia & titulus ante latus auctorem
2. Paral. 2. 17. eum hujus pſalmi eſſe demonſtret: magnis enim viribus, & totis regni ſui opibus
magnificum aliquid, & Deo dignum efficere tentabat: nam centum quinquaginta mil-
lia virorum, ſicut ſcriptum eſt, in diverſos ædificationis uſus ac miniſteria occupa-
bantur. Et quamquam [5] inſtituta a ſe conſuetudine perfectis omnibus [6] maxima cu-
ſtodia civitatis, & templi ſollicitudo eſſet adhibenda; tamen cum non ignora-
ret [7] inanem tanti laboris operationem futuram, [8] & civitatem a Babyloniis ob pec-
cata populi diruendam, [9] iſta dixiſſe, *Niſi Dominus ædificaverit ſibi domum, in va-*
Aggai 2. 3. *num laboraverunt ædificantes eam.* Putant autem prophetiam hanc conſummatam [10] eo
1. Eſdra 5. 2. tempore fuiſſe, quo poſt captivitatem populi Dario rege reditum impartiente, ædifi-
cata rurſum per Zorobabel & [11] Joſedech civitas fuit.

II. Quorum inopem ſenſum illa ipſa poſſet conſummatio ædificationis arguere: nam
per Aggæum prophetam ita [12] hos eoſdem reſtauraturos eſſe Jeruſalem Dominus eſt
Aggai 2. 7. locutus: *Adhuc ſemel ego [13] commoveo cælum, & terram, & mare, & aridam: &*
ſubvertam ſedes regum. Pſalmi ergo virtus non in tempore tantum Salomonis, ſed
etiam in Aggæi intelligenda eſt convenire: ædificationis enim [14] utriuſque labor va-
nus eſt: ædificata namque a Zorobabel civitas, [15] ſolum hodie ex ſe conflagrationis
cinerem, & deformium ruinarum præbet fœditatem. Et has ſedes regum, quas ſe
ædifi-

ADNOTATIONES.

1 Sic in Mſſ. noſtris.

2 In Mſſ. & editis Hilarianis præfatio præmittitur.

3 *In eo Pſalmo* habetur in Mſſ. & editione Veneta.

4 *Conciderit* in Mſſ. Tol. Pomp. Zen. & edit. Ven.

5 *Inſtituta* pro *ſtatuta* repoſuimus ex Mſſ. Rem. Tol. & Hilarii editionibus.

6 *Maxima cuſtodia* in Mſſ. Rem. Pomp. & edit. Ven. quod & ipſum legitur in Mſ. antiquiſſimo Veronenſi Hilariani commentarii in Pſalmos.

7 In Mſſ. Rem. & Tol. *in omnem*; in Mſſ. Pomp. Zen. & edit. Ven. *omnem*.

8 Particula & deeſt in Mſ. Rem. & edit. Hilarii, in qua legitur etiam *civitate eadem .... diruenda*.

9 Vocem *iſta*, quæ in noviſſima edit. Hil. habetur, ex Mſſ. Rem. Tol. Zen. & edit. prima reſtituimus.

10 *In eo tempore* in Mſſ. Rem. & Pomp. *quo poſtea* in Mſ. Pomp. & edit. Ven. *quibus poſtea* in Mſſ. Rem. & Tol. Edit. Benedictinorum Hil. *in ea tempora*, & *quibus poſt*.

11 Expunximus *Jeſue filium* ex Mſſ. Rem. Tol. Pomp. & Zen. Edit. Ven. ſcribit & *Jeſum*. Ex his patet *Jeſue filium Joſedech* ab Editoribus Veronenſibus ſuppoſitum fuiſſe.

12 In edit. Benedictin. Hilarii *ad hos eoſdem reſtauratores*.

13 In editione Patavina *commovebo*; repoſuimus cum Mſſ. noſtris & editis *commoveo*, quod pariter legi in duobus Mſſ. Hilarianis teſtatur Benedictinus Editor.

14 A Mſſ. Rem. Pomp. Zen. & editione prima abeſt τὸ *utriuſque*.

15 Mſ. Rem. *ſolo hedera*. Tol. & Pomp. *ſolo Heſdra*. Zen. *ſolo hodie*. Editio autem Veneta *ſolatio Heſdra hodie*.

1 6Glo-

ædificatores regni æterni [16] gloria reſtaurare arbitrantur, vaſtatio iterata ſubvertit, [17] ſede adhuc etiam cæterorum ſubvertenda regnorum.

III. Bene autem inania humani operis Propheta eſſe opera prophetavit. Scit inutiles eſſe humanarum cuſtodiarum vigilias, ſcit in caſſum eſſe conſurgentium matutinas ſollicitudines. Civitas & a ſe inſtituta, & ab aliis reſtituta jam nulla eſt. Non proficit ædificatio vel prima, vel conſequens. Et recte ipſe ille evertendæ civitatis Propheta eſt, qui auctor fuerat exſtruendæ. A Deo ergo domus eſt ædificanda, quæ maneat: [18] quia niſi quæ a Domino ædificata ſit, non manebit. A Deo civitas eſt cuſtodienda, ne pereat: quia, niſi a Deo cuſtodita ſit civitas, diruetur. Et primum, quæ domus Dei ſit, intelligamus: ut per id cognoſci poſſit, quatenus ab eo ædificanda manſura ſit.

IV. Domus eſt habitantis habitatio: ſermo enim [19] divinus ſecundum intelligentiæ noſtræ conſuetudinem, naturamque ſe temperat communibus rerum vocabulis ad ſignificationem doctrinæ ſuæ, & inſtitutionis aptatis: nobis enim, non ſibi eloquitur: atque ideo noſtris utitur in loquendo. Conventus quidem eccleſiarum, [20] ſive templi, quos ad ſecretum ſacramentorum religionem ædificiorum ſepta concludunt, conſuetudo noſtra vel domum Dei ſolita eſt nuncupare, vel templum. Scriptura quoque vel prophetica, vel apoſtolica ad demonſtrationem locorum his eſt uſa nominibus; verum non hanc, quæ a nobis, [21] ac nobiſcum ita nuncupatur, domum Dei eſſe ex ipſius dictis docemur; ait enim: *Cælum mihi ſedes eſt, terra autem ſcabellum pedum meorum.* *Iſ. 66. 1.*
Quam domum mihi ædificabitis, aut quis locus requietionis meæ? Nonne hæc omnia fecit manus mea? Non concluditur ergo ædificiorum domibus infinitus Deus: non locis in aliquo continetur virtus immenſa, [22] quæ omnia eſt operata, Apoſtolo ipſo ita teſtante: *Deus, qui fecit mundum & omnia, quæ in eo.* Et cum ſit cæli & terræ *Act. 17. 24.*
Dominus, non in manufactis templis inhabitat.

V. Nulla ergo Dei requies eſt, & nulla habitatio. Et forte nequaquam crederetur eſſe, qui nuſquam eſt? audiamus ergo ipſum de requie ſua, & habitatione [23] teſtatum; ait enim: *Uſque in ſæculum ſæculi hic habitabo, quoniam elegi eam.* Elegit *Pſ. 131. 14.*
autem Sion. Sed numquid eam, de qua præſens Prophetæ hujus querela eſt? *Niſi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui ædificant eam.* Sion, in qua templum fuerat, everſa eſt. Et ubi ſedes Domini æterna? ubi requies ſempiterna? quod habitabile ei templum? Nempe illud, de quo dictum eſt: *Vos eſtis templum* *1. Cor. 3. 16.*
Dei; & Spiritus Dei habitat in vobis. Hæc domus, & hoc Dei templum eſt doctrinis & virtutibus Dei plenum, & ſanctitate cordis divini capax incolatus: de quo idem hic Propheta ita teſtatus eſt: *Sanctum templum tuum mirabile in æquitate.* *Pſ. 64. 5. 6.*
Sanctitas, æquitas, continentia humana Dei templum eſt.

VI. Domus ergo ædificanda per Dominum eſt: humanis enim operibus structa non permanet: non doctrinis ſæculi inſtituta conſiſtit: [24] nec inanis laboris & ſollicitu-

dinis

ADNOTATIONES.

16 *Gloriam* in edit. Hil. Benedictinorum, & poſtea *arbitrabantur*.

17 Mſſ. Urb. Tol. Zen. & Pomp. *ſed eadem huc*.

18 *Quia niſi* deſiderantur in Mſ. Tol. ac ſubſtituitur *&*.

19 Mſſ. Rem. Tol. Urb. & edit. Ven. *divinitus*. ita pariter legebatur in Pomp.

20 Una Benedictina editio addita ex Mſſ. Hilarianis particula *tum*, ſcribit, *ſive tum templi*, quæ in noſtris Mſſ. non legitur. Vide de hac lectione plura adnot. 26. in tractatum 5. lib. 1.

21 In editis: *a nobis ita nuncupata eſt*. correximus cum edit. Benedictina Hilarii, cum in Mſſ. Vatic. & Urb. legatur: *nobis, ac nobiſcum ita nuncupata*.

22 *Quæ omnia eſt* ſine voce *operata* in Mſ. Tol. ut in Mſ. Hilariano Veronenſi, & in aliis duobus apud editores Benedictinos, quorum in editione legitur, *quæ omnia fecit*.

23 *Teſtantem* edit. Hil. Ben. Mſ. Hil. Ver. *teſtatum* ut noſtri, qui pariter habet *in ſæculum ſæculi*, cum in eadem editione legatur: *Hæc requies mea in ſæculum ſæculorum &c.*

24 Sic in Mſſ. Rem. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Solum in his perperam legebatur *in omni* vel *in omnis* pro *nec inanis*. Edit. Veron. *nec inani labore ſollicitudinis noſtræ* cuſto-

dinis noſtra cura cuſtodietur. Exſtruenda aliter eſt: cuſtodienda aliter eſt. 24 Non ſuper fluxam & dilabentem arenam initianda, ſed fundamentum ſuper Prophetas, & Apoſtolos locandum eſt: lapidibus vivis augenda eſt: angulari lapide continenda eſt: & mutuæ connexionis augmentis in virum conſummatum & in menſuram Chriſti corporis exſtruenda eſt: ſpecie quoque ac decore gratiarum ſpiritualium adornanda eſt. Hæc ita a Deo, ideſt doctrinis ejus ædificanda, non concidet. Hujus domus ædificationem nunc Iſrael captivus poſt plenitudinem gentium conſequetur. Hæc domus in domos plures diverſis fidelium ædificationibus in unoquoque noſtrum ad ornatum & amplitudinem beatæ illius civitatis 26 excreſcet.

VII. Cujus civitatis jamdiu Dominus vigil cuſtos eſt, cum Abraham peregrinum tuetur, cum immolandum Iſaac reſervat, cum Jacob ſervientem 27 ditat, cum Ægypto Joſeph venditum præficit, cum Moyſen adverſus Pharaonem confirmat, cum ducem bellis 28 Jeſum deligit, cum David de omnibus periculis liberat, cum Salomonem dono ſapientiæ munerat, cum prophetis adeſt, cum Heliam rapit, cum Heliſæum eligit, cum Danielem paſcit, cum in camino pueros irrorat, cum tribus quartus adſiſtit, cum gignendo ſe ex virgine Joſeph per Angelum inſtruit, Mariam confir-
Jo.17.11.12. mat, Joannem præmittit, Apoſtolos eligit, Patrem precatur dicens: *Pater ſancte ſerva eos: cum eſſem 29 cum eis, cuſtodiebam eos in nomine tuo*: cum denique ipſe ille
Matth.28.20. poſt paſſionem æternæ in nos cuſtodiæ ſuæ vigilias pollicetur dicens: *Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus uſque ad conſummationem ſæculi*. Hæc civitatis illius beatæ atque ſanctæ æterna cuſtodia eſt: 30 quæ ex multis in unum convenientibus, & in unoquoque noſtrum Deo civitas eſt. Eſt enim hæc ſancti corporis, & fidelis animæ ei placita poſſeſſio.

VIII. 31 Quod autem per Dominum ædificanda ſit, ipſe in Evangeliis teſtatur di-
Matth.10.23. cens: *Amen dico vobis, non conſummabitis civitates Iſrael, donec veniat filius hominis*. Et hujus quidem 32 temporis, & ædificationis beatus Apoſtolus meminit di-
Rom. 11. 25. 26. cens: *Cum autem intraverit plenitudo gentium, tum, quod reliquum eſt, Iſrael ſalvabitur*. 33 Hæ igitur civitates, ideſt ſancti cujuſque corporis, atque animæ Deo placitus incolatus, & cœtus hunc unum habent perfectæ hujus ædificationis artificem. Ædificanda ergo per Dominum hæc civitas eſt, ut in augmentum conſummationis ſuæ creſcat: non enim jam ædificatio cœpta 34 perfectio eſt, ſed per ædificationem perfectionis conſummatio comparatur.

IX. Ceterum in ædificandis his domibus corporum, & animarum civitatibus humanæ artes vacant: inanes enim ſunt philoſophorum vigiliæ, & otioſæ ſollicitudines, 35 & fruſtratum in inveſtigandis naturæ ſecretis, & perſcrutandis mundi laboribus ſtudium: ſed lapſuram cito domum operatio talis ædificat. Inanis quoque erit matutina eorum reſurrectio: quæ quamquam omnibus, quæ in lucem venerint, ſit con-

ADNOTATIONES.

cuſtodietur. Paullo ante pro *non doctrinis* Mſ. Pomp. cum edit. Hil. *nec doctrinis*.

25 Addunt Editores Benedict. Hilarii *non ſuper terram*.

26 Quinque Mſſ. cum edit. Ven. *exercet*.

27 Antea legebatur *dicat*: correximus ex Mſſ. Urb. & Zen. atque Hil. editionib. Mox in quatuor Mſſ. & edit. Ven. deeſt vox *Ægypto*.

28 *Jeſum* pro *Jeſue* poſuimus ex Mſſ. Pomp. & edit. Ven. cum Hil. edit. Tol. pro *deligit* habet *dirigit*.

29 Duo codices cum Hil. edit. *cum his*. Poſtea Mſ. Pomp. edit. Ven. & Hil. *uſque in conſummationem*.

30 Mſſ. quatuor *quia*. Mox pro *noſtrum Deo* in Pomp. & Zen. *noſtrum Dei*.

31 Hic locus depravatus erat in editionibus Hilarianis. Editores Benedictini emendarunt: *Quam autem*, quæ lectio in noſtris Mſſ. non habetur. *Quod* deeſt in duobus Mſſ. *Cum autem* in Mſſ. Urb. & Tol.

32 Mſſ. Pomp. & Zen. *temporis ædificationes*.

33 *Hæc igitur civitas* in Mſ. Remenſi, perperam.

34 Ita Mſſ. Urb. Tol. Zen. Pomp. & editiones Ven. atque Hilarianæ. Veronenſis editio *perfecta eſt*. A Mſſ. Tol. Pomp. & Zen abeſt *per ædificationem*.

35 Tres Mſſ. cum editione Ven. *fruſtrantium* pro *& fruſtratum*, non male; in margine autem edit. Veron. pro *fruſtratum* legitur *fruſtraneum*.

36 Hæc

Digitized by Google

conſtituta corporibus, tamen ea, *quæ* non fuerint ædificata per Dominum, nequaquam eam, quæ in Domino ex mortuis reſurgente jam cœpta eſt, matutinæ reſurrectionis gloriam conſequentur.

X. Ac ne aliquam pſalmus opinionem intelligentiæ in ſe terrenæ, & corporalis admitteret perfectionis; iſtius tempus, & ædificandorum ſignificationem ipſo dictorum ſuorum ordine docet: nam humanis ædificationibus, & terrenis cuſtodiis, & matutinis eorum ſurrectionibus improbatis, ait: *Surgite, poſtquam ſederitis, qui manducatis panem doloris. Cum dederit dilectis ſuis ſomnum, ecce hereditas Domini filii, merces fructus ventris.* Pſ. 126. 2. 3. Nullus eſt relictus in his dictis ambigendi locus: [36] nam prophetiæ veritatem geſta deinceps conſummant; cognitionem vero geſtorum doctrina evangelica atque apoſtolica ſubminiſtrat. Civitas ergo a Deo eſt ædificanda, quæ maneat: quia humana ædificatio infirma ſit & caduca. Ac ne lapides, cæmenta, ligna civitatem hanc eſſe exiſtimaremus, quæ hæc eſſet, & quando eſſet perfecta civitas, docet dicens: *Surgite, poſtquam ſederitis.* Seſſio quieſcentium requies eſt: a qua ſurgere [37] jubentur, qui ad perfectam hanc civitatem ſunt comparandi.

XI. Et qui tandem ſunt iſti, qui ſurgere, poſtquam ſederint, jubentur? Nempe [38] qui manducant panem doloris. Panem doloris manducat, quiſquis ſe hominem in vitiis natum, ac vivere [39] meminit. Cum enim voluntas noſtra per Dei metum, & ſpem æternorum ad perfecta innocentiæ opera contendat, & econtra naturalis quædam [40] nos conſuetudo vitiorum in ipſis illis, ex quibus emergere [41] nitimur, demoretur; vitæ dolorem per infirmitatem deſtitutæ voluntatis accipimus, ſecundum dictum Prophetæ: *Qui apponit ſcientiam, apponit dolorem.* Eccle. 1. 18. Cum enim veritatis cognitio voluntatem noſtram ad profectum conſequendæ utilitatis inſtiget, & naturæ conſuetudo voluntatem ſcientem ſe proficere oportere detineat, profectus ſcientiæ profectus doloris eſt: cum tantum ſe per naturam doleat detineri, [42] quantum naturam ſibi per cognitionem intelligat relinquendam. Hinc ergo dolor vitæ eſt: hinc panis doloris eſt: cujus vitæ & doloris hic idem Propheta meminit dicens: *Cibabis nos pane lacrimarum, & potum dabis nobis in lacrimis* [43] *in menſuram.* Pſ. 79. 6. Tendendum eſt autem ſemper, non etiam deſinendum, neque idcirco ad perfectum non contendendum, quia [44] doleamus nos, quo tendimus, non poſſe contingere: ſed in ipſa contendendi pertinacia dolendum eſt, nos contingere non poſſe, quo tendimus. Doloris hujus Dominus meminit dicens: *Beati lugentes, quoniam ipſi conſolabuntur,* Matth. 5. 5. beatitudinem conſolationis ob luctum & dolorem non adeptæ conſummationis impertiens.

XII. Propheticam autem virtutem ipſe ille diſpoſitus in tempora verborum ordo ſervavit dicens: *Surgite, poſtquam ſederitis:* Quorum alterum in præſens eſt, ideſt ſurgi-

ADNOTATIONES.

36 Hæc addimus in editionibus Hilarianis: *Intelligentia tantum fidei neceſſaria eſt, rem enim verba eloquuntur. Nam prophetiæ* &c.

37 Quatuor Mſſ. antiquiores pro *jubentur* habent *debemus*, ſed melius Mſſ. Pomp. & Zen. cum edit. Ven. *debent*. Retinuimus lectionem edit. Veronenſis, quæ cum Hilariana congruit. Paullo poſt pro *ſunt comparandi* Mſ. Urb. & edit. Hilarii *ſint comparandi*.

38 *Qui manducatis* in tribus Mſſ. & editione priori, quam lectionem ex duobus Mſſ. præferunt Benedictini.

39 Quinque codd. *memineris*.

40 Voculam *nos* reſtituimus ex Mſſ. Rem. Tol. Pomp. Zen. edit. Ven. atque Hilariana.

41 Ex ſuperiori correctione apparet male legi in edit. Ver. *emergere nititur*. Codices noſtri mirum in modum hoc in loco luxati ſunt. Mſ. enim Rem. habet *emergerent timor*. Pomp. & Zen. cum edit. Ven. *emergeret timor*. Tol. & Urb. *emergere timor*. Correximus ex edit. Hilarii.

42 Mſ. Rem. *in quantum*, ut Hil. editiones, quæ pariter bene ſupra ſcribunt *in tantum*.

43 *Cum menſura* Mſ. Pomp. Edit. Hil. *lacrimarum in menſura*. Tres codices cum edit. Ven. *Tenendum* pro *Tendendum*, male.

44 Edit. Hil. *doleamus id quo tenditur non poſſe contingi*. Editi autem noſtri *doleamus quo tenditur non poſſe contingere*. Corrigere placuit ut in textu, cum *nos* legatur in Mſſ. Tol. Urb. Zen. & Pomp. *tendimus* item in duobus poſtremis codicibus; & ex ſequentibus videtur apertum. Vat. tamen ſcribit *contigi*.

45 Per-

ſurgite : [45] ne fides tamquam de incertis & dubiis ambigeret, cum velati præſentem efficientiam veritas propheticæ admonitionis adferret, & [46] in nobis fiduciam ſpei non cunctanter insereret. Tempus autem hujus, quod præſens eſt, mandati diſtulit in futurum in eo, quod ait: *Cum ſederitis*. In non ambigendis ergo mandatis, [47] præſentis eſt veritas: in conſequendis autem, exſpectandi temporis diſpenſatio reſervatur.

XIII. [48] Ut autem quando ſibi ſurgendum eſſet, cum ſederint, ſciant, temporis
ipſius demonſtrata eſt plenitudo: *Cum dederit*, inquit, *dilectis ſuis ſomnum*. Mortem
ſanctorum [49] Deus frequentiſſime ſomnum nuncupat: ut [50] ad hunc eumdem: *Cum*
2. Reg. 7. 12. *obdormieris, & requieveris cum patribus tuis, tunc excitabo de ſemine tuo, qui mi-*
Jo. 11. 11. *hi erit in filium*, [51] *& ego ero ei in patrem*. Et Dominus de Lazaro: *Lazarus dor-*
1. Theſſ. 4. 14. *mit*. Et Apoſtolus de reſurrecturis ait: *Quoniam nos, qui vivimus, non præveniemus eos, qui dormiunt*. Plenitudine itaque gentium [52] poſt ſomnum mortis recepta,
& Iſrael reliquo ſalvo, tunc poſt hanc ſeſſionem atque ſomnum reſurrectionis eſt
Rom. 11. 25. 26. tempus. Et quia dum temporum plenitudo concluditur, gentium quoque crediturarum ſecundum Apoſtolum conſummabitur plenitudo, idcirco ait: *Cum dederit dilectis ſuis ſomnum*, hoc ſurgendi [53] ſedentium, quod & dandi dilectis ſuis ſomni tempus eſſe demonſtrans, ideſt omni plenitudine jam recepta.

XIV. [54] Qui autem ſint dormientes dilecti, & ſeſſuri reſurgentes, continuo cum quadam ſignificatione rei præſentis oſtendit dicens: *Ecce hereditas Domini*, ſancti ſcilicet dormientes, & reſurrecturi ſedentes hereditas Domini eſt. Non [55] illa carnalis Jacob, neque terrenus Iſrael factus ea diviſione gentium portio, & funiculus
Deut. 32. 8. hereditatis ſecundum Moyſen dicentem: *Cum diviſiſſet excelſus gentes ſecundum numerum Angelorum Dei*, [56] *& facta eſt portio Domini Jacob funiculus hereditatis ejus Iſrael*. Et quia jam Iſrael ob impietatem ſuam eſſe non meretur hereditas, quæ hereditas eſſet, oſtenditur: *Ecce* [57] *hereditas filii, merces fructus ventris*. En ergo in filiis hereditas Domini eſt, quam ex mercede fructus ventris acceperit: non enim inanis hic fructus eſt, [58] quo cum ea virginali ventre manens antea Deus naſcitur:
Jo. 1. 12. nam merces ejus hereditas eſt, [59] & hereditas filii ſunt. *Quotquot*, inquit, *eum*
Jo. 13. 33. *receperunt, dedit illis poteſtatem filios Dei fieri*. Et rurſum: *Filioli, adhuc puſillum*
ſum

ADNOTATIONES.

45 Perperam in editis legebatur *ne fide tamquam de incertis & dubiis ambigeretur: Fidei* repoſuimus auctoritate MSS. Vatic. & Pomp. *ambigeret* ex MSS. Tol. Rem. & eodem Vaticano, quod quidem legitur in edit. Hilarii.

46 *Vim nobis* MS. Tol. *vivis nobis* edit. Hil. qua poſtea *non cunctatis* pro *non cunctanter*.

47 In editis *præſentis temporis eſt veritas*. Vox *temporis* tamquam ſuperflua expuncta eſt auctoritate trium codicum & edit. Hilarianæ.

48 Legebatur in editis: *Ut autem noverint, quando ſibi ſurgendum eſſent, cum ſederint, una temporis* &c. Hanc lectionem reſpuimus, obſervantes vocem *noverint* deeſſe in MSS. Tol. & Pomp. & pro *una* legi *ſi una* in MSS. Pomp. Zen. & edit. Ven. unde apparuit lectionem edit. Hilarianæ bene ſe habere, quæ *noverint* omittit, & loco *ſi una* ſcribit *ſciant*.

49 MSS. tres & edit. Ven. *Dei*.

50 *Ad prophetam David* in Veronenſi editione nullo codice adjuvante. MS. enim Vat. *adhuc eumdem*. Edit. Ven. *adhuc eumdem prophetam dicitur*. Error patet ex MSS. Urb. Pomp. & Zeo. ubi optime legitur *ad hunc eumdem*; quæ lectio habetur in edit. Hilarii, ubi tamen additur *David*, quod ſuperfluum eſt.

51 Duo codd. *& cui ego in patrem*. Edit. Ven. *& cui ego ero in patrem*. MS. Ver. Hilarii *& cui ero in patrem*.

52 Edit. Ven. *in ſomnium*. Quatuor codices noſtri cum antiquiſſimo Veronenſi Hilarii *in ſomnum*.

53 MSS. quatuor *ſilentium*.

54 *Quid autem* in duobus codicibus. Ignoramus autem, ubi legerint Editores Benedictini apud Zenonem, & ex eo emendaverint Hilarii textum, *& reſurrecturi ſedentes*; cum in omnibus MSS. & editis libris legatur *& ſeſſuri reſurgentes*, ut in aliis editionibus Hilarii ante Benedictinos.

55 Edit. Ben. Hil. *ille carnalis Jacob*.

56 Conjunctio *&* deeſt in MS. Zenoniano.

57 Quatuor MSS. edit. Ven. & Hil. *hereditas Domini filii*.

58 *Cum ex virginali* in MSS. tribus atque editionibus Ven. & Hil.

59 Iidem tres codices, & edit. Ven. cum MS. Hil. Ver. *& hæc hereditas filii ſunt*.

60 In

Digitized by Google

ſum vobiſcum. [60] His ergo hereditas eſt ; & hæc hereditas merces fructos eſt ven-
tris. Eſt ergo Dominus fructus ventris : quem [61] ex ſe in vitæ noſtræ fructum pariens
virgo progenuit. Et hæc ejus merces eſt : qui ea virgine naſcendo fructum ventris
eſſe ſe voluit : ut ei gentes, quas in filios per fidem generaret, [62] hereditas ſint.

XV. Quod autem, quia fructus [63] ventris effectus ſit, hanc mercedem hereditatis
acceperit, Pſalmus alius teſtatur dicens : *Poſtula a me, & dabo tibi gentes heredi-* Pſ. 2. 8.
tatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ. Teſtatur & Apoſtolus : [64] *Qui cum*
in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſe exinani- Phil. 2. 6.
vit formam ſervi accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu repertus
ut homo : humiliavit ſe, factus obediens uſque ad mortem, mortem autem crucis.
Propter quod exaltavit illum Deus, & donavit illi nomen, quod eſt ſuper omne no-
men : ut in nomine Jeſu omne genuflectatur cæleſtium, terreſtrium, & infernorum :
& omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Jeſus in gloria eſt Dei Patris. Hæc
ergo merces fructus ventris eſt : quæ donatur [65] ex nomine : quæ defertur in hono-
re : quæ præſtatur in gloria. Et hanc habet retributionem [66] ab immortali ejus na-
tura humanæ infirmitatis ſuſcepta nativitas, ut, quia fructus ventris factus eſt, mer-
ces quoque ejus gentium fiat hereditas : & hereditas ipſa ſint filii.

XVI. Dehinc ſequitur : *Sicut ſagittæ in manu potentis, ita filii excuſſorum*. Sa-
gittarum hic uſus eſt, ut emiſſæ celeri volatu ferantur, & ad deſtinata quæque inde-
flexa linea dirigantur. Eſſe autem ſagittas, quibus Dominus utatur, ita legimus,
cum ait : *Miſit ſagittas ſuas, & diſſipavit eos*. In Iſaia quoque ita ſcriptum eſt, Pſ. 17. 15.
quod etiam [67] de ipſo Domino forte dictum eſſe poſſit intelligi : *Et poſuit me tam-* Iſaia 49. 2.
quam ſagittam electam ; [68] in pharetra ſua abſcondit me, & ait mihi : Magnum eſt
tibi hoc vocari puerum meum. [69] Ergo iſtiuſmodi Dei ſagittæ, volatu citæ, ictu fi-
deles : quas, quantum ſpiritalis ratio demonſtrat, ſignificari doctrinas propheticas
atque apoſtolicas, in quibus Dei verbum eſt, oportet intelligi, ubique miſſas, com-
pungentes, arguentes, volantes.

XVII. Quamquam in plurimis locis meminerimus eſſe & mortiferas, & letales
ſagittas, de quibus ſcribitur : *Sagittas ſuas arſuris operatus eſt*. Verum hic non de Pſ. 7. 14.
ultricibus ſagittis dici aliquid, vel intelligi poteſt, quia nunc, *ſicut ſagittæ in ma-* Pſ. 135. 15.
nu potentis, ita filii excuſſorum. Pharao in mari rubro in interitum ob crimen im-
pietatis excuſſus eſt. Excuſſum quoque apoſtolicis pedibus pulverem ſcimus ſententiam
eſſe maledicti. Et quia [70] ſive prophetæ ipſius, qui excuſſorum, ideſt peccatorum, Matth. 10. 14.
& maledictorum filii, tamquam volantes & fideles ſagittæ doctrinæ cæleſtis emiſſi
ſunt : vel Apoſtoli Eccleſiarumque doctores de excuſſis per impietatem ſuam in ma-
ledictum gentibus crediderunt, idcirco ait : *Tamquam ſagittæ in manu potentis, ita*
filii excuſſorum, orbem terræ volatu peragrantes, infidelia corda doctrinæ telo vul-
nerantes, & peccatorum omnium incentiva ſalutari jaculo pugnantes.

XVIII. At-

ADNOTATIONES.

60 In edit. Hil. *Hi ergo filii hereditas eſt*. In Ver. edit. *Hi ergo hereditas eſt*. In duobus Mſſ. *Cum his*. Nobis placuit lectio Mſſ. Remenſis Urb. Pomp. Zen. & editionis primæ.

61 Hoc *ex ſe* ad Chriſtum referendum putant Editores Benedictini, quippe quod Hilarius eadem formula alibi uſus legitur, ut oſtenderet Chriſtum conceptum abſque viri opera.

62 *Hereditas ſit* Mſ. Urb. cum edit. Hilarii.

63 Mſſ. Pomp. & Zen. vocem *ventris* omittunt ; & iidem codices cum Tol. *hoc* ſcribunt pro *hanc*.

64 Editiones Hil. addunt *dicens*.

65 Mſ. Pomp. *& nomine*. Melius edit. Hil. *in nomine*.

66 Ita Mſ. Urb. & edit. Hil. Antea legebatur *ob immortalem ejus naturam*.

67 Emendavimus ex duobus noſtris codicibus, editione prima, & ex tribus Mſſ. Hilarianis. Edit. Ver. *de ipſo dictum eſſe*.

68 Duo Mſſ. *& pharetra*. Edit. Hilarii *& in pharetra*.

69 Edit. Hilarii *ſunt ergo*.

70 *Sive* repoſuimus ex Mſſ. Urb. & Pomp. cum edit. Hilarii. Prætermittere nolumus, Mſ. Urb. ſcribere *quia via ſive ipſi*, & Mſſ. Pomp. & Zen. *ipſi* : Hil. edit. *ipſi*. Retinuimus tamen *ipſius*, cum legatur in ceteris codicibus, & in Mſ. Hilariano Veronenſi.

71 Edit.

XVIII. Atque ut ex his dictum intelligi [71] poſſit, quos Deus excuſſorum filiis ad vers. 5. doctrinam ſalutis modo mitteret ſagittarum: ait, *Beatus vir, qui implevit deſiderium ſuum ex ipſis: non confundetur, cum loquetur inimicis ſuis in porta*. Beatus ergo ille eſt, qui ea ipſis deſiderium ſuum potuerit implere, ideſt vel de ſagittis, vel de filiis excuſſorum, deſiderabilibus ſe ſcilicet doctrinæ verbis implere, & de prædicatis fructibus futurorum bonorum, exſpectatiſque ſatiare. Atque ut hos ex Dei doctrina ædificatores eſſe illius, quam ſuperius memoravit, civitatis, oſtenderet, idcirco [72] ait: *Ex ipſis non confundetur, cum loquetur inimicis ſuis in porta*. Quod *ex ipſis*, ſive ad beatum virum pertinet, qui deſiderium ſuum implevit ex ipſis, vel ipſis filiis excuſſorum erit proprium: quia ex ipſis [73] non confundentur, cum in porta inimicis ſuis loquentur.

XIX. Neque ambiguum eſt, qui in porta loquentur ædificatæ per prædicationem Ps. 9. 15. ſuam a Domino civitatis. Meminimus autem in pſalmo dictum: *Qui exaltas me de portis mortis; ut annuntiem [74] omnes laudes in portis filiæ Sion*. Heic quidem plures portæ ſunt, in quibus Propheta a portis mortis exaltatus omnes laudes Dei prædicat. Sed ſcimus eſſe portam unam regiam, dominicam, cæleſtem, de qua dictum eſt: *Hæc* Ps. 117. 20. *eſt porta Domini; juſti introibunt in eam*. Et cum [75] non confundantur hi excuſſorum filii in porta inimicis ſuis loquentes, neceſſe eſt, ut his inimicis ſuis loquentes non confundantur, qui cum juſtis non merebuntur intrare: exprobrantes illis impietatem in Deum, inobedientiam in prædicantes, infidelitatem in æterna promiſſa, odia in innocentes, & in ipſa Eccleſiæ membra ſævitiam: ipſi confidentes, & nulla fidei ſuæ ac religionis ambiguitate trepidantes, ſed hos inimicos ſuos ab ejus aditu, in- Jo. 14. 6. greſſuque prohibentes, [76] qui ait: *Nemo vadit ad Patrem, niſi per me*, ideſt per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum. Amen.

ADNOTATIONES.

71 Edit. Hil. *poſſet, quos Deus de excuſſorum filiis ad doctrinam ſalutis modo emitteret ſagittarum, id conſecutum in dictis eſt. Beatus* &c.

72 Eadem editio *ita clauſit* pro *ait*; & paullo poſt: *Quod ait ex ipſis*.

73 Duo codices & editiones Veneta atque Hilariana *non confundantur cum.. loquantur*.

74 Editi *omnes ejus laudes*. Expunximus *ejus* auctoritate trium codicum. Edit. Hil. *laudes tuas*.

75 Edit. Ven. & Mſ. Zen. *non confundentur hi*, ut legitur in editione Benedictina Hilarii.

76 *Quia nemo* &c. in tribus Mſſ. & editione Veneta.

SAN-

SANCTI HILARII
PICTAVIENSIS EPISCOPI.

Interpretatio Pſalmi CXXVII.

I. QUotiens de timore Domini in Scripturis eſt ſermo, animadvertendum eſt, numquam eum ſolitarium relinqui, tamquam ſufficientem nobis ad conſummationem fidei, ſed ſubjici [1] multa, aut anteferri, ex quibus timoris Domini ratio, & perfectio intelligatur, [2] ut cognoſcimus ex eo, quod per Salomonem in Proverbiis dictum eſt: *Si enim ſapientiam invoces, & intellectui des vocem tuam, & exquiras eam,* Prov. 2. 3. *tamquam argentum, & tamquam theſauros inveſtiges eam, tunc intelliges timorem Domini*. Videmus enim quantis uſque ad timorem Domini gradibus perventum ſit: ante enim invocanda ſapientia eſt, & omne legendi officium intellectui eſt deputandum, & exquirenda ac perveſtiganda eſt ſapientia: & tunc timor Domini intelligendus. Sed quantum [3] ad communem humanæ opinionis pertinet ſenſum, non ita de timore ſentitur. Timor eſt enim humanæ imbecillitatis trepidatio, metuentis id perpeti, quod ſibi nolit accidere. Exſiſtit autem, & commovetur in nobis de reatus conſcientia, de jure potioris, de impetu fortioris, de ægritudinis caſu, de feræ occurſu, [4] & de omnis mali paſſione. Hic ergo timor non docetur, ſed [5] ex naturæ infirmitate occurrit. Neque quid timendum ſit, diſcimus, ſed terrorem ſuum ipſa illa nobis injiciunt, quæ timentur.

II. At vero de timore [6] Domini ita ſcriptum eſt: *Venite filii, audite me: timorem Domini docebo vos.* Pſ. 33. 12. Diſcendus ergo timor eſt, quia docetur: non enim in terrore, ſed in ratione doctrinæ eſt. Neque ex trepidatione naturæ, ſed præceptorum obſervantia, & operibus vitæ innocentis, & cognitione veritatis ineundus eſt. Nam ſi idcirco Deus timendus eſt, quia plura fulminibus arſerint, [7] tonitru proſtrata ſint, terræ nunc motu conciderint, nunc hiatu recepta ſint; nullum fidei meritum in timore eſt, qui ex terrore accidentium commovetur. Nobis autem timor [8] Domini omnis in amore eſt, non in metu. Dilectionis autem noſtræ in eum hoc proprium officium eſt, parere monitis, ſtatutis obtemperare, pollicitis confidere. Audiamus ergo ſcripturam dicentem: *Et nunc, Iſrael, quid Dominus Deus tuus poſtulat a te,* Deut. 10. 12. 13. *niſi ut timeas Dominum Deum tuum, & ambules in omnibus viis ejus, & diligas eum, & cuſtodias præcepta ejus ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, ut bene ſit tibi?* Quibus dictis convenientia & congrua propheta in exordio pſalmi lo-

ADNOTATIONES.

1 Addidimus *multa* ex edit. Hilarii, ut ſit aliquid, ad quod referatur relativum *ex quibus*. In Mſſ. Rem. Tol. & Pomp. *ex quibus timor eſt*. In Pompejano autem correctum fuit *timor &c.*

2 Tres Mſſ. Pomp. Vat. & Urb. perperam *at cognoſcamus*.

3 Erat in editis *ad communem humana imbecillitatis trepidationem metuentis eſt, id perpeti &c.* Supplevimus & emendavimus ex editione Hilarii, unde apparet, amanuenſem, qui primus hanc Hilarii explanationem Zenonianis tractatibus ſubjecit, a prima voce *humana* exſcribendo tranſcurriſſe ad ſecundam, qui error in Mſſ. frequens animadvertitur. Emendationem porro *trepidatio* ſuggeſſit etiam Mſ. Vaticanus: ſubſtantivum *eſt* in tribus codicibus nequaquam viſitur.

4 Ex Mſ. Pompejano atque editi. Hilarii *&* repoſuimus.

5 Tres Mſſ. cum edit. Hilarii *ex natura infirmitatis*.

6 *Domini* deeſt in tribus codicibus & editione Veneta; paullo poſt in Hil. editione *diſcendus ergo Dei timor eſt*.

7 Duo Mſſ. *& tonitru*.

8 Iidem *Dei* cum edit. Hilarii, qua dein addit *omnis in amore eſt: metum ejus dilectio perfecta conſummat. Dilectionis autem &c.* optime.

9 Quin

verſ. 1. mi locutus eſt dicens : *Beati omnes, qui timent Dominum, qui ambulant in viis*
ejus, oſtendens non ea trepidatione noſtra, [9] quia nec timoris eſt auctor in ce-
teris, neque ea terrore ejus, qui terribilis ſit, beatos eſſe, qui timeant, ſed ea
eo, quod in viis Dei incedant ; timor enim, ut diximus, non in metu, ſed in
obedientia eſt, & timoris teſtimonium eſt obſequela. Ceterum ſi quis timeat, [10] ne-
que pareat, erit quidem timens ex trepidatione naturæ, ſed non erit beatus ex
timoris officiis.

III. Multæ ſunt autem viæ Domini, cum ipſe tamen via ſit. Sed cum de ſe
loquitur, viam ſe ipſe nuncupat, & rationem, cur ſe viam nuncupaſſet, oſtendit
Jo. 14. 6. dicens : *Nemo enim poteſt ad Patrem venire, niſi per me.* Verum cum de prophe-
tis, ac ſcriptis eorum, quibus ad Chriſtum pergitur, ſermo eſt, tunc viæ plures
ſunt in unam viam undique congruentes, quod utrumque eodem per Jeremiam
Jerem. 6. 16. prophetam loco ſignificatum eſt dicentem : *State in viis Domini, & interrogate ſe-*
mitas Dei æternales, & videte quæ eſt via bona, & ambulate in ea. Multæ
itaque viæ interrogandæ ſunt, & in multis inſiſtendum eſt, ut unam, quæ bona
eſt, inveniamus, per multorum ſcilicet doctrinam unam viam vitæ æternæ reper-
turi. Viæ enim in lege, viæ in prophetis, viæ in evangeliis, viæ in Apoſtolis
ſunt : viæ quoque in diverſis præceptorum operibus ſunt, in quibus per Dei timo-
rem ambulantes, beati ſunt, quibus dicitur.

verſ. 2. IV. *Labores fructuum tuorum manducabis.* Sermo ad plures cœptus, ad unum
refertur, docens [11] nos, omnes, qui in Chriſtum crediderint, unum eſſe, Apo-
Gal. 3. 28. ſtolo ita confirmante : *Omnes enim vos unum eſtis in Chriſto Jeſu.* Sive enim ad
unum, ſive ad plures loquatur in uno, id erit ſignificantiæ, quod in pluribus.

V. Eſt autem contuendum propheticum hunc ſermonem ab uſu communis opinio-
nis diſcrepare; in hac enim vitæ converſatione, qui manducant laborum ſuorum
fructus, manducant ea proventibus elaborati operis ſumentes. At vero Propheta ait :
Labores fructuum manducandos. Non conſequitur ſenſus humanus dicti hujus intel-
ligentiam; ex laboribus enim fructus eſt, non ex fructibus labor. Deinde labor mi-
niſterium corporis eſt, fructus vero merces laboris. Miniſterium autem corporis [12] in-
corporale eſt, licet corpore ſit. [13] Nihil autem edere, niſi quod corporale eſt,
poſſumus.

VI. Sed Propheta nihil de terrenis & præſentibus tractat; de beatitudine enim
timentium Dominum, & in viis ejus ambulantium ei ſermo eſt : qui enim in viis
Domini ambulabunt, illi labores fructuum ſuorum manducabunt; non enim heic man-
ducatio corporalis eſt, quia neque id, quod manducandum eſt, corporale eſt, ſed
habemus heic cibum ſpiritualem, animam noſtram in vita alentem, bona ſcilicet
opera bonitatis, caſtitatis, miſericordiæ, patientiæ, tranquillitatis, in quibus no-
bis contra corporum noſtrorum vitia laborandum eſt. Horum laborum fructus in æ-
ternitate eſt, ſed labor heic æternorum fructuum ante comedendus eſt, [14] eoque in
vita hac corporali anima noſtra alenda eſt per cibum horum laborum [15] obtinentes
panem

ADNOTATIONES.

9 *Quia hac timoris auctor eſt in ceteris* in edit. Hilarii.

10 Perperam legebatur *neque pareat* in editione Veronenſi. Quatuor Mſſ. atque edit. Veneta & Hilariana *pareat*.

11 Retinuimus noſtrorum codicum lectionem, addita ſolum virgula poſt *nos* ex Mſ. Sparaveriano; conſentit enim cum Mſ. Veronenſi Hilariano, qui *in Chriſto* tantum ſcribit pro *in Chriſtum*. Edit. autem Hilarii *nos omnes qui in Chriſto crediderimus*.

12 *Corporale eſt* ſcribunt Mſſ. Rem. Pomp. Zen. atque editio Veneta cum duobus Mſſ. Hilarianis apud Benedictinos. *Licet corpore ſit* non tantum deſunt in tribus laudatis codicibus & editione prima, ſed & in Mſ. Tolent.

13 Vox *autem* deſiderabatur in editis; eam reſtituimus ex Mſſ. Tol. Pomp. & Zen. *Nihil vero* legitur in edit. Hilarii.

14 *Eo quod* antea legebatur, repoſuimus *eoque* ex Mſſ. Vaticano, Pompejano, atque editione Hilarii.

15 Perperam legebatur *obtinens*, cum in quatuor Mſſ. & editionibus Veneta atque Hilarii legatur *obtinentes*.

16 *Quem*

panem vivum, panem cæleſtem ab eo, qui dixit : *Ego ſum panis vivus de cælo.* *Jo. 6. 41.*
[16] Quem cum indigne ſecundum mandatum Apoſtoli quis acceperit, judicium ſibi *1.Cor.11.29.*
acquirit. Hi ſunt ergo labores fructuum manducandi, eorum ſcilicet fructuum, qui in cælis metentur. Nunc dum in terra ſumus, opera ſumenda ſunt; hæc enim nunc animum ſaturant, hæc in cælum ſuis fructibus [17] proſequuntur. Denique ſequenti verſu utriuſque hujus temporis beatitudinem propheta demonſtrat dicens : *Beatus es, & bene tibi erit.* Quorum alterum in præſens obtinens, quod *beatus es*; quod vero *bene tibi erit*, repoſitum eſt in futurum, quia interim labor futurorum fructuum manducetur.

VII. *Uxor tua, ſicut vitis abundans, in lateribus domus tuæ. Filii tui, ſicut* *verſ. 3.*
novellæ olivarum, in circuitu menſæ tuæ. Ecce ſic benedicetur omnis homo, qui *verſ. 4.*
timet Dominum. Multis forte ſermo iſte in præſentis benedictionis gaudio aptus videbitur, ut ex miſericordia Dei [18] ſuppetat pacifica, & utilis in domo [19] conjugis ſalus, & dulciſſimus circa convivium cœtus filiorum. Sed ſi hæc [20] perfecte bona fuiſſent, quæ cum ſint bona, non tamen cæleſtia bona ſunt, [21] tamen ſi in his beatitudo timoris Dei conſtitiſſet, obtinuiſſet utique princeps fidei & timoris Dei Abraham, cui uxor diu ſterilis bis abrepta eſt: filius ex promiſſione [22] unus offerri in hoſtiam juſſus, & ad ſacrificium admotus intulit orbitatis dolorem. Ipſi deinde Iſaac duo filii diſſidentes, & uſque ad odium mortis inimici: Jacob autem ignoratæ uxoris inopinatus maritus, & ad nuptias alias falſo coactus, & viventis
funus parricidali fratrum mendacio plangens caruit [23] timentium Dominum benedi- *Gen.27.*
ctionibus. Et apud quos, & a quibus fides eſt, apud eos fidei ſanctificatio non reperitur. Quantos autem peccatores videmus florere domo, conjuge, liberis? Jam vero benedictionibus Dei privabitur felix illa & beata virginitas, cauſſam ſibi beatitudinis [24] non requirens. Et ubi erit illud Paulli : *Vellem autem omnes homines* *1.Cor. 7. 7.*
eſſe, [25] *ſicut me?* Et neſcio, quomodo propheta perfectam eam beatitudinem conſtituerit, quæ negata ſanctis eſt, peccatoribus uſitata eſt, non ſperanda virginibus ſit.

VIII. Ergo quia ſecundum humanam intelligentiam propriam & perfectam beatitudinem dicti hujus ſermo non explicat, erigendæ ſunt ad ſpiritalem doctrinam
mentes atque aures. Lex enim omnis, ſecundum Apoſtolum, ſpiritalis eſt, & ipſe *Rom. 7. 14.*
non humilem, nec terrenam beatitudinis ſpem ſecutus eſt dicens : *Pater Domini* *Epheſ. 1. 3.*
noſtri Jeſu Chriſti, qui benedixit nos in omni benedictione ſpiritali in cæleſtibus. Cum itaque in ſpiritalibus & cæleſtibus benedici ſe oſtendat, perfecta illa ſanctorum beatitudo non in his terrenis & corporeis eſſe ſperanda eſt, ſed potius intelligendum eſt per corporalium & terrenorum nuncupationem cæleſtium bonorum
eſſe intelligentiam conſequendam. Numquid cum Dominus ſecundum Evangelium ſpon- *Matth.9.15.*
ſus eſt, & ſecundum Joannem habet ſponſam, de ſponſis terrenis & [26] corporali- *Jo. 3. 29.*
bus ſignificari æſtimandum eſt? Non utique, ſed per hanc ſermonis conſuetudinem docemur eum eſſe, qui promiſſus ſit gentibus, cuique a patre Eccleſiæ hereditas per [27] adoptionem corporis, quod ex virgine præſumturus eſſet, deſponſata ſit.

IX. Ut

ADNOTATIONES.

16 *Quem qui*, & mox *Apoſtoli acceperit* in edit. Hil. Mſ. Tolent. *accepit*.

17 *Proſequentur* edit. Hilarii.

18 Ex quatuor codicibus & edit. Venera atque Hilariana reſtituimus *ſuppetat*, quod verbum deerat in edit. Veronenſi.

19 *Conjunx, ſalvus* antea legebatur. Cum in Mſ. Remenſi legatur *conjugis*, apparet optime legi in editionibus Hilarianis *conjugis ſalus*.

20 Ita Mſ. Pompejanus cum Hil. editione. Editi *perfecta*.

21 *Tamen* pro *tum* repoſuimus ex quatuor Mſſ. & edit. Hil. Benedictin.

22 In edit. Hil. Benedict. *unus*. Anteriores *unicus*.

23 Verba *timentium Dominum* deſunt in quatuor codicibus & edit. Ven.

24 Edit. Hilarii *non relinquens*.

25 Mſſ. duo cum editionibus Venera atque Hilarii *ſicut & me*.

26 *Corporalibus ſignificari exiſtimandum eſt* in Mſ. Pompejano atque edit. Hil. Mſ. autem Urbinas *corporalibus ſignificandum eſt*.

27 Omnes Mſſ. noſtri & editi *per adoptionem* conſtanter ſcribunt. Optime idcirco ex Zenoniana editione & duobus Mſſ. Hilarianis correxere Patres Benedictini errorem,

Rr qui

Digitized by Google

IX. Ut autem nunc cognoſcamus, quid ſub uxoris nuncupatione intelligi oportеat, contendendum eſt, quid & alibi ſub hoc eodem uxoris nomine tractetur. Salo-
Sap. 8. 2. mon ait: *Quia quæſivi ſapientiam ſponſam adducere mihi ipſi*. Et quia, qui ſpon-
ſam requirit, divitem quærit, hujus ſponſæ ſuæ opes memorat dicens: *Honeſtatem*
Ibid. v. 3. *glorificat convictum Dei habens: & omnium Dominus dilexit eam.* [28] *Et ſi mul-*
vers. 4. *tam cognitionem quis deſiderat, novit, & quæ a principio ſunt, & quæ futura*
Prov. 31. 10. *ſunt, conſpicit*. Et item: *Uxorem virilem quis inveniet? Pretioſior eſt autem la-*
pidibus multi pretii [29] *iſtiuſmodi*. Et hæc in proverbiis dicta ſunt, quia proverbia non hoc, quod verba ſonant, explicant, ſed dictorum virtutem ex uſu verborum communium nuntiant. Docet autem Dominus in Evangeliis, quid proverbia intelli-
Jo. 16. 25. genda ſint, dicens: *Veniet hora, ut jam non in proverbiis loquar vobis, ſed palam*
de Patre annuntiem vobis. Ergo ſecundum proverbiorum rationem uxorem virilem noſſe debemus, eam nempe, quam ſibi Salomon ſponſam optavit aſſumere, de qua
rurſus ait: *Judicavi igitur hanc adducere ad convivendum mecum, & amator fa-*
Sap. 8. 9. *ctus ſum pulchritudinis ejus.* [30] Hæc igitur tamquam uxor aſſumta ſapientia, virilis eſt, perficiens omnia, & ſibi ſubdens, & in labore utilium operum valida, ipſa Deo placita, & per doctrinam ejus dignam, & præteritorum ſcientiam, & futurorum cognitionem perfectam.

X. Hæc timentis Deum uxor totis domus ſuæ lateribus diffuſa, fecundæ vitis modo, [31] ſe per omnia operum noſtrorum latera extendit. Domus autem non ambigitur hoc animæ noſtræ eſſe domicilium, quod ſibi unuſquiſque per timorem Dei, & vias ejus ineundo, [32] & habitationem ſapientiæ ejus mundat. Ex hac igitur, filii, qui erunt tamquam novellæ olivarum, in circuitu menſæ noſtræ erunt, [33] non in conviviis. In circuitu futuros ait eſſe menſæ; menſa enim Domini eſt, ex qua cibum ſumimus, panis ſcilicet vivi, cujus hæc virtus eſt, ut ipſe vivens eos quoque, qui ſe accipiant, vivificet. Sed eſt & menſa lectionum dominicarum, in qua ſpi-
ritalis doctrinæ cibo alimur, [34] de qua in pſalmo alio ſcriptum eſt: *Fiat menſa*
Ps. 68. 23. *eorum coram ipſis in laqueum, & in captionem, & in retributionem, & in ſcanda-*
lum,

ADNOTATIONES.

qui in alias Hilarii editiones irrepſerat, in quibus ſcriptum erat *per adoptionem*. Hanc eamdem lectionem præfert præſtantiſſimus Capituli Veronenſis codex Hilarianus, ut in nova Veronenſis editionis præfatione Maffejus noſter monuit. Hoc de loco vide, quæ notavit P. Coutantius in *Veterum Codicum Vindiciis* pag. 293. ubi MS. Remenſis Zenoniani teſtimonium recitat. Poſt pauca pro *deſponſata* in duobus MSS. & edit. Hilarii legitur *deſponſa*.

28 Quinque codices & editio Veneta perperam ſcribunt *& ſimulatum*.

29 Repoſuimus *iſtiuſmodi* ſuo loco ex MS. Pomp. quocum concinit editio Veneta, quæ ſolum *iſtius mundi* ſcribit pro *iſtiuſmodi*. Hanc lectionem confirmant editores Benedictini, qui & animadvertunt vocem *iſtiuſmodi* referri ad mulierem juxta Græcum. In edit. Veron. legebatur: *Et hæc iſtiuſmodi in proverbiis*.

30 Sic ex editione Hilarii. In MSS. & editis noſtris legebatur: *Tamquam uxor aſſumta ſapientia. Hæc igitur virilis eſt*. Poſt pauca in editione Hilariana *per doctrinam ejus digna, & præteritorum ſcientia, & futurorum cognitione perfecta*. *Digna & perfecta* legebantur in margine editionis Veronenſis.

31 Duo codices *ſemper*.

32 Hil. editio *ad habitationem ſapientiæ mundat*.

33 *Non in circuitu convivii futuros ait eſſe, ſed menſæ* in edit. Hil. Benedictinorum. Editio autem Veneta *ſed menſa*.

34 *De qua refertur ad menſam lectionum Dominicarum*, & *menſam* ſane pſalmi textus expreſſe nominat. Hinc non ſatis acquieſcimus editoribus Benedictinis, qui hoc loco perperam omiſſa affirmant verba, quæ in Hilarianis ceteroqui codicibus legitur. Poſt verbum enim *alimur* puncto interpoſito ſequuntur hæc: *Sed qui doctrinam Dei conſectantur, de qua &c.* ac ſi *de qua* melius referatur *ad doctrinam*, quæ in textu pſalmi non nominatur, nec niſi per interpretationem intelligitur, quam *ad menſam*, quæ nominatur. Sic nec repetitione ulla opus eſt verborum, *Sed qui doctrinam ſectantur*, nec parentheſi, qua verba *de qua &c.* uſque ad verbum *lectis* claudantur, ut in Hilarii editione factum eſt.

35 Edi-

ſum ; [35] in captionem enim illis eſt, & ſcandalum omnibus intellecta ipſius prophe-
tiæ lectio. Sed qui doctrinam Dei conſectantur, niſi in operum [36] bonorum mini-
ſterio verſentur, menſæ illius cibo non proficient; nam ſicut ex conjuge liberi, ita
ex ſapientia bonæ voluntatis opera procreantur. Hæc igitur, tamquam novellæ oli-
varum, menſam noſtram circuibunt, ideſt doctrinæ noſtræ cognitionem [37] optimorum
quaſi laborum fructibus obumbrabunt. Servavit etiam hanc propheta rationem, ut
neophytam olivam diceret, ideſt nuper plantatam, quia per ſapientiam, tamquam
conjugem aſſumtam, cujus filii ſunt opera fidelia, hæc eadem in hac terra noſtri
corporis [38] plantatur. Hæc igitur uxor modo vitis abundantis in domus noſtræ la-
teribus diffuſa: hi filii, ideſt ex tali conjuge opera procreata, tamquam plantatæ
olivæ in menſæ noſtræ circuitu [39] aſſiſtentes. Et quia hæc timentium beatitudo
eſt, propheta [40] ſubjicit: *Ecce ſic benedicetur omnis homo*, [41] *qui timet Dominum*.
XI. Jungitur & timentis merito etiam votum prophetæ dicentis: *Benedicat te
Dominus ex Sion, & videas, quæ bona ſunt Jeruſalem*. De Jeruſalem & Sion in *verſ. 5.*
ſuperioribus pſalmis frequenter ſumus locuti, ex quibus, vel in quibus bonorum
omnium conſummatio ſperanda eſt. Nunc enim quamvis bonis cæleſtibus perfrua-
mur, [42] tamen majora nobis in Sion & Jeruſalem temporibus reſervantur, hoc
enim ſæculum promiſſorum bonorum capax non eſt. Væ enim nunc mundo ab ſcan- *Matth. 18 7.*
dalis, in quo & zizania diabolus ſuperſerit, in quo regio eſt corruptionis & lo-
cus iniquitatis & convallis plorationis, in quo mundi potentes ſunt harum tene-
brarum. Sed habemus interim promiſſorum nobis lumen, in quo tamquam per ſpe-
culum & in ænigmate felicium rerum imaginem contuemur, tunc facie ad faciem
viſuri, non interpoſita obſcuritatis nube, aut ſpeculi æmulante ſplendore, ſed ve-
ra & conſpicabili beatitudinis noſtræ contemplatione lætabimur operum noſtrorum
fructus contuentes, & mercedem vitæ innocentis videntes; nam ut opera ex ſa-
pientia gignuntur, ita ex operibus retributio naſcitur. Eſt ergo ſapientia inno-
centiæ mater, & rurſum innocentia fructus retributionis parit. Hos ergo conſe-
quemur diabolo contrito, aculeo mortis retuſo, & omni principe ac poteſtate
hujus ſæculi exemto, cum jam pax nobis ſit hoſte victo & peremto, quod pro-
pheta pſalmi ipſius concluſione teſtatur dicens: *Benedicat te Dominus ex Sion, &* *verſ. 5.*
videas bona Jeruſalem omnibus diebus vitæ tuæ. Et videas filios filiorum tuorum, *verſ. 6.*
& videas pacem ſuper Iſrael. Speremus ergo hæc bona Jeruſalem cæleſtis, & Sion
montis, & pacis Iſrael, [43] quia locus Domini in pace eſt in Domino noſtro Jeſu
Chriſto, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum. Amen.

ADNOTATIONES.

35 Editio Veneta: *In captionem enim illis eſt, ſcandalum omnibus intellecta ipſius prophetia lectio proficiet*. Editio autem Hilariana: *In captionem enim illos, & in ſcandalum omnis intellecta ipſius prophetia lectio proficit*.

36. In quatuor codicibus & editione Veneta deſideratur *bonorum*.

37 *Opimorum* pro *optimorum* in tribus Mſſ. & margine editionis Veronenſis, & *ramorum* pro *laborum* in edit. Hil. & in margine laudatæ editionis.

38 Mſſ. Pompejanus & Sparav. cum Veronenſi Hilariano *plantantur*.

39 In edit. Hil. & in margine editionie Veronenſis *aſſiſtens*. Tres Mſſ. cum editione Veneta *aſſiſtentes, qui hac &c.*

40 Mſ. Zenonianus cum edit. Hil. *ſubjecit*.

41 Additum ex editione Hilarii *qui timet Dominum*, quippe quod ex præcedentibus verbis *timentium beatitudo* hoc Pſalmiſtæ teſtimonio probetur, non vero beatitudo omnis hominis in genere. Sequitur in eadem editione Hilarii: *Jungitur ad timentis meritum etiam &c.*

42 Ex editione Hilarii addidimus *tamen*. In eadem editione Hilarii paullo poſt additur *ſpe* ante verbum *reſervantur*.

43 Legebatur *quæ in pace eſt*. At cum relativum *quæ* ad Jeruſalem referri non niſi violenter poſſit, *ad pacem* autem Iſrael procul dubio non referatur (fruſtra enim diceretur *pax eſſe in pace*) editionis Hilarianæ lectionem ſecuri ſumus. Ad finem hæc inuſitata clauſula in Mſ. Remenſi legitur. *Finis Pſalmus CXXVII.*

SANCTI HILARII

PICTAVIENSIS EPISCOPI.

[1] *Interpretatio Pſalmi CXXVIII.*

SÆpe [2] *impugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Iſrael. Sæpe impugnaverunt me a juventute mea: etenim non potuerunt mihi. Supra dorſum meum fabricabant peccatores: prolongaverunt iniquitatem ſuam. Dominus juſtus concidet cervices peccatorum; confundantur, & convertantur retrorſum omnes, qui oderunt Sion. Fiant, ſicut fenum ædificiorum, quod priuſquam evellatur,* [3] *areſcit. De quo non implevit manum ſuam, qui metit, & ſinum ſuum, qui manipulos colligit. Et non dixerunt, qui præteribant, benedictis Domini ſuper vos: benedicamus vos in nomine Domini.*

I. Inſtituimur dictis propheticis ad tolerantiam præſentium paſſionum: & naturæ noſtræ infirmitas adverſus ſæculi injurias ſemper impatiens ſuſcipit [4] ſapientiæ do-
verſ. 1. ctrinam ab eo, qui in præſenti pſalmo ait: *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea.*
Non otioſa [5], ætas religioſi viri eſt: neque quietam exigit vitam. Impugnatur jam ab ipſis juventutis ſuæ initiis, & impugnatur ſæpe. Non novella itaque, neque rara impugnantium odia ſunt: ſed [6] ea ſæpe etiam ab ipſis initiis ætatis infeſta ſunt. Et idcirco hæc ſunt, quæ fidem probant, quæ patientiam teſtantur, quæ invictæ virtutis coronam merentur. Novit beatus Apoſtolus Paullus hanc longi prœlii coronam di-
2. Tim. 2. 5. cens: *Nemo coronatur, niſi qui legitime certaverit.* Certamen tantum non ſufficit ad coronam. Legitime certandum eſt, ideſt [7] omnia paſſionum bella peragenda ſunt. Non ſufficit ſemel, neque unius certaminis bello militaſſe. Et audiamus hoc ipſum
2. Cor. 11. 24. &c. legitimum certamen, cum dicit de ſe: *In laboribus copioſius, in plagis abundantius, in cuſtodiis eminentius, in mortibus frequenter. A Judæis quinquies quadraginta una minus accepi. Ter virgis cæſus ſum, ſemel lapidatus ſum, ter naufragavi, noctem & diem in profundo maris feci.* Merito iſte tot & tantis prœliis perfunctos,
2. Tim. 4. 8. dicere auſus eſt: *De cetero jam ſupereſt mihi corona juſtitiæ:* quia nemo, niſi qui legitime certaverit, coronatur.

II. Huic etiam vox hæc prophetica competit. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea.* Confidentiæ maxima gratulatio eſt tantorum & tam numeroſorum bellorum recordari. Sed nunc tacito impugnantium nomine impugnatio ſola memoratur. Et cauſſa noſcenda eſt, cur auctores impugnationis ſilentur. Omnes humanæ injuriæ, quæ religioſis viris inferuntur, non eoſdem habent auctores, quos habent miniſtros. Exſecutio quidem hominum eſt, ſed diaboli [8] inſtinctus eſt. Et hujus nobis intelligentiæ
Epheſ. 6. 12. Apoſtolus auctor eſt dicens: *Non enim nobis certamen eſt adverſus carnem & ſangui-*

ADNOTATIONES.

1 In Remenſi & Pompejano codicibus per errorem inſcribitur *de Pſalmo CXXVI.*

2 Mſſ. Rem. Vat. Urb. & editio Veneta *expugnaverunt*, & ſic inferius ſemper; & ſimiliter aliquanto poſt *fabricaverunt* pro *fabricabant* in Mſ. Urbinate cum edit. Hilariana. Editio autem Veneta poſt primum verſum omittit reliquum pſalmi, ſtatim enim Hilariani pſalmi interpretatio incipit. *Inſtituimur &c.*

3 *Exaruit* Mſ. Pompejanus *areſcet*, editio Hilarii, quæ pariter ſcribit, *metes colliget.*

4 Editio Hil. & in margine edit. Veron. *patientia.*

5 Antea legebatur *Non otioſa virtus.* Emendavimus ex editione Hilarii, & margine edit. Veron. Mſ. Urb. perperam *otioſe vetus.* Mox apud edit. Hil. *annis* pro *initiis.*

6 *Ea* deeſt in tribus codicibus & editione Veneta.

7 Tres Mſſ. cum eadem editione *omnium.*

8 Mſ. Rem. perperam *inſtituta.* Mſſ. Tol. & Vat. *inſtinctu.* Urbinas *inſtictu.* Subſtantivum autem *eſt* non apparet in edit. Ven. & in tri-

guinem, ſed adverſus poteſtates mundi, [9] *potentes horum tenebrarum ſpiritalis nequitiæ in cæleſtibus*. Et rurſum: *Secundum principem aeris hujus* [10] *ſpiritus, qui nunc operatur in filiis inobedientiæ*. Operantur ergo hæ ſpiritales nequitiæ in his, qui inobedientes Dei legi ſunt, quos voluntatis ſuæ tamquam operarios eligunt in res ſuas alienæ intercesſionis miniſterio uſuri. *Epheſ. 2. 2.*

III. Neque ſolum id ex Apoſtoli dictis intelligimus, ſed etiam ex libro Job docemur. Cum enim diabolus poteſtatem Job tentandi poſtulaſſet, per direptionem ſubſtantiæ ejus primum [11] deſævituras, homines ad paſtorum cædem & ad direptionem pecudum excitavit, eoſque in hanc voluntatem latrocinii accendit. Egit ergo, quod volebat, per humanæ operationis officium. Judas quoque in paſſione Domini miniſterium diaboli fuit: & per eum effectum voluntatis eſt propriæ [12] caſecutus, Evangeliſta teſtante ita: *Intravit*, inquit, *ſatanas in Judam, qui cognominatur* [13] *Iſcariotes*. *Job 1.* *Luc. 22. 3.*

IV. In omni igitur, quam perpetimur, injuria, alterius opus, alterius inſtinctus eſt. Et non ſibi efficit, quiſquis aliquid per turbolentæ voluntatis impetum gerit. Non ergo his iraſcendum eſt, a quibus aliqua perpetimur: ſed quotiens per contumelias ad iracundiam provocamur, quotienſque per convitia ad lites excitamur, quotienſque ad dolorem, & impiam damni querelam per rapinas & furta compellimur, aut in corporis voluptates [14] alendas adhortationis ſollicitamur inſtinctu, agnoſcendus eſt hoſtis ille, per quem hæc operum ac dictorum incentiva præbentur. Neque iraſcendum eſt hominibus alienæ inſtigationis operariis, ſed potius in his deteſtandi officii interceſſio fœda miſeranda eſt, quod ſint vaſa diaboli, ſatanæ miniſterium, & latrocinantium tela, & alienæ malitiæ ac nequitiæ paritores. Ob hanc ergo cognitionem propheta ſine diſtinctione nominis tantum impugnantium meminit, de his atque illis indiſcrete locutus: quia per homines in ſe id, quod ſpiritalium nequitiarum eſt, gerebatur.

V. Cœpit itaque tamquam ex perſona ſua propheta; ſed quid a nobis dici oporteret, quodam ipſe confeſſionis exemplo ante præloquitur. Talis enim ordo dictorum eſt. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Iſrael*. [15] Ante ergo docetur Iſrael, quid dicere debeat: tum deinde tamquam doctos, & exemplo propheticæ confeſſionis imbutus Iſrael ipſe jam loquitur. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea: etenim non potuerunt mihi*. Talis religioſorum debet eſſe confeſſio. Et hæc vera fidei probatio eſt, ut qui ſæpe [16] & a juventute impugnant, numquam tamen eorum, quos & ſæpe [17] & pridem impugnaverint, præpotentes ſint. Adverſus autem validiores & longum & frequens eſt prœlium. Et idcirco inimicæ ſpiritaleſque virtutes firmos fide & timore Dei viros [18] & diu & ſæpe pertentant: quia iterari neceſſe eſt, quod & diu geritur, & numquam obtinetur. Maneamus ergo, ut ſæpe *verſ. 2.*

ADNOTATIONES.

in tribus codicibus, qui habent pariter *Sed* pro *Et*.

9 *Potentes* reſtituimus ex Mſſ. Rem. Vat. Pomp. & Zen. cum edit. Ven. *mundi hujus potentes* habet editio Hilar. Benedictinorum, qui notant Mſ. Mic. Hilarianum ſcribere, ut in noſtris Mſſ. Legebatur in edit. Veronenſi *poteſtates*.

10 *Spiritus & ſpiritus* erat in editis. Expunximus & *ſpiritus* auctoritate Mſſ. Vatic. & Pomp. atque edit. Hilarii. Eidem codices cum Remenſi pro *inobedientiæ* modo antiquo ſcribunt *inobaudientiæ*.

11 Ita duo Mſſ. cum editionibus Patavina atque Hilariana. In Veronenſi *deſervituras*.

12 *Exſecutor* Mſſ. Rem. Vat. & edit. Ven.

13 Quatuor Mſſ. cum edit. Ven. *Scarioth*. Editio Hilarii *Scarioths*.

14 Edit. Hil. *blanda*. Mſ. Vat. *alenda*.

15 Verba *ante ergo docetur Iſrael* deſunt in Mſſ. Tol. Vat. Pomp. Spat. Zen. atque edit. Ven. quorum omnium auctoritate & etiam Remenſis cum edit. Hilarii repoſuimus *imbutus*, quæ vox deerat in edit. Ver.

16 Conjunctionem & repoſuimus ex Mſ. Pompejano & edit. Hilarii. Duo codices & editio Veneta *impugnent* pro *impugnant*.

17 In editione Veronenſi poſt & *pridem* additum eſt *a juventute*. Id autem expunximus cum edit. Bened. Hil. auctoritate quatuor codicum & editionis Venetæ. Mſ. Vat. pro *impugnaverint* ſcribit *impugnaverunt*.

18 *Et diu & ſæpe* deſunt in iiſdem quatuor Mſſ. & edit. Veneta.

19 Mſſ.

ſæpe impugnemur, & ſæpe impugnati habeamus hanc gloriam, nec aliquando cedamus: & hinc ſit impugnationis noſtræ aſſiduitas, quia non ſit impugnantium præpotens fortitudo.

VI. Mos autem eſt eorum, qui nequaquam longis atque aſſiduis prœliis prævalent, ut victorem exercitum, & firmis agminibus incedentem a tergo adeant, et dorſo, ſicubi jam prætereat, inſidias machinentur. Illic dolos fabricant: illic omnia inſidiarum artificia exercent. Ita et peccatores [19] tentatos incaſſum fideles viros, euntes jam [20] in veritatis via, dorſo adeunt: inſidiantur dorſo; dolos concinnant. Et
Vers. 3. idcirco ait: *Supra dorſum meum fabricabant peccatores*. Currit Apoſtolus ea, quæ retro ſunt, obliviſcens, ſeque in ea, quæ [21] anteriora ſunt, extendens. Lex ad fi-
Deut. 28. 7 deles ita locuta eſt: *Perſequentur te inimici tui, & non comprehendent*. Non comprehendiſſe autem eos docet, cum ait: *Fabricabant*; indefiniti enim temporis ſignificatio eſt. Fabricabant enim ſemper, numquam fabricationis ſuæ effectum conſequentes, indefeſſo fidei curſu [22] eo, cui quotidie ſupra dorſum fabricabantur bella, currente.

VII. Atque hanc pertinacem infeſtantium iniquitatem ſequens verſus abſolvit. *Pro-*
Isaia 5. 18. *longaverunt iniquitatem ipſorum*. Iſaiæ prophetia eſt dicentis: *Væ, qui trahunt peccata ſua tamquam funem longum*: non deſinunt enim peccatis peccata connectere, [23] & tamquam funem longum implexa ea ſemper extendere. Sancto namque currente, & peccatoribus in dorſum fabricantibus, cum huic ad deſtinatum currendi, illis ſemper fabricandi modus nullus ſit, fit peccatorum prolixa ſeries, & multiplex longitudo.

VIII. Sed, quid tandem hanc iniquitatum longitudinem maneat, noſcendum eſt.
Vers. 4. Sequitur enim: *Dominus juſtus* [24] *concidet cervices peccatorum*. Juſtus Dominus, patiens ſcilicet in ultionem, diſſimulator ad pœnitentiæ tempus, non inter exordia humanæ iniquitatis promtus ad pœnam, sed deſinendi a criminibus ſeram licet voluntatem peccatoris expectans. Tunc cervices concidit, cum ſic aliquo deſinendi modo fabricatur: cum in longum peccata tenduntur: cum jam omne patientis miſericordiæ tempus exclusum eſt. Exprobrari autem ſemper contumacibus legis meminimus,
Exod. 32. 9. quod dura cervice ſint, cum cerviceoſum populum eſſe Moyſes ad Dominum [25] arguit,
Isaia 3. 16. cum propheta filiabus Sion exprobrat, quod alta cervice incedant, cervice ſcilicet jugum dedignante, ac operibus fidei inſolenti, patientia Dei ad producendam peccatorum longitudinem abutente. Submittenda autem eſt cervix jugo ſuavi, ad quod Do-
Matth. 11. 29. minus invitat dicens: *Tollite jugum meum ſuper vos, & diſcite a me, quia mitis ſum, & humilis corde*. Non concidenda cervix eſt huic ſe jugo ſubdens. Eſt enim hoc humilitatis & manſuetudinis jugum non ſemper impugnans, non in dorſo fabricans, non peccata prolongans, ſed humilitate & patientia cervicem ſubditam fovens, ſuperba illa inſolentique cervice juſti judicii concidenda decreto.
Vers. 5. IX. Dehinc ſequitur: *Confundantur, &* [26] *revertantur retrorſum omnes, qui oderunt*

ADNOTATIONES.

19 Mſſ. Vat. Sparav. Pomp. Zenon. & edit. Ven. *tentant*.

20 Præpoſitio *in* abeſt a tribus Mſſ. & edit. Ven. Dein *dorſo adeunt*, *dorſo inſidiantur*, *dorſo dolos concinnant* in edit. Hilarii, bene.

21 *Priora* editio Bened. Hilarii. Mſſ. Rem. Tol. & Vaticanus *in priora*. Pompejanus autem *interiora*. Edit. Ven. *in anteriora*.

22 Legebatur in editis & Mſſ. Zenonianis *fidei curſu, cui quotidie ſupra dorſum fabricabantur bella currentium*, perperam; nam nec de peccatoribus verum eſt, quod *indefeſſo currerent fidei curſu*, nec ad *curſum* referri relativum *cui quotidie ſupra dorſum bella fabricabant*: ſed peccatores ſupra dorſum bella quotidie fabricabant ei, qui indefeſſo fidei curſu currebat. Itaque ex editione Benedictina Hilarii textum emendavimus.

23 Quatuor codices & editio Veneta cum Mſ. Veronenſi Hilariano *tamquam funis modo in longum implexa*. Tol. autem peſſime habet *funes noſtri in longum*.

24 Mſſ. Zen. & Pomp. cum codicibus Hilarianis Veronenſi aliiſque apud editores Benedictinos *concidit*.

25 *Arcbis* male legebatur in editione Veronenſi. Paullo poſt, ubi legitur *ac operibus*, conjunctio *ac* in Mſ. Zenoniano & editione Hilarii deſideratur.

26 *Revertantur* in editis & Mſſ. Repoſuimus ex Mſ. Zenoniano & edit. Hil. Bened. *revertantur*.

27 In

Digitized by Google

runt Sion. Frequenter admonuimus Sion montem eſſe Jeruſalem proximum. Sed cum
rex Sion, cum filia Sion, cum portæ Sion a prophetis nuncupantur, primo in ipſo
nomine intelligi oportet aliud ſub Sion ſignificatione monſtrari. Sion enim ſpeculationis interpretatio eſt; quod enim nobiſcum ſpeculatio, id hebraice Sion dicitur. Tum
deinde dicti apoſtolici meminiſſe nos convenit, ad montem Sion, Jeruſalem cæleſtem *Heb. 12. 22.*
acceſſiſſe nos in Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum credentes: [27] cujus in glorifico
corpore, quod in cæleſtem gloriam transformatum eſt, ſpei noſtræ honorem ſpeculamur, [28] humilitatis noſtræ corpore in gloriam corporis ſui conformando. Eccleſiam au-
tem eſſe corpus Chriſti, cujus invicem membra ſumus, Apoſtolus teſtis eſt: [29] quæ *Ephes. 1. 23.*
ipſa Sion, mons Domini, regis filia, civitas ſancta vivis lapidibus in fundamento prophetarum & Apoſtolorum ædificata. Hanc ergo Sion quiſquis odit, odit eum, cujus & corpus eſt; eſt enim ſpeciale adverſus fideles infidelium [30] omnium odium. Confundendi ergo erunt, qui Sion oderunt, & retrorſum revertentur non in cæleſtia currentes, neque ad futura tendentes, ſed ad terrena ſua & originalia revertentes, pudorem iniquitatis & infidelitatis [31] ſuæ judicii tempore ſentientes, & in pœnalem corporum ſenſum amiſſa reſurrectionis demutatione [32] redeuntes.

X. Hoc ipſum autem pſalmi conſequentia docent: *Fiant, ſicut fœnum ædificio- vers. 6.*
rum, quod priuſquam evellatur, aruit. De quo non implebit manum ſuam, qui me- vers. 7.
tet, & ſinum ſuum, qui manipulos colliget. Et non dixerunt, qui præteribant, be- vers. 8.
nedictio Domini ſuper vos. Nullum, ut arbitror, ſecundum corporalem intelligentiam ædificiorum fœnum eſt, [33] ſed agri, ejuſdemque fructuoſiſſimi. Ergo nihil heic ſecundum aurium ſenſum tractandum & opinandum eſt. Sunt autem ſecundum Scripturæ au-
ctoritatem ædificia firma, [34] ſunt & infirma. Firma ſunt, quæ fundamentis fidelibus *Matth. 7. 25.*
ſupra petram jacta, fluviis, ventis, inundationibus non moventur. Sunt & infirma, *Ibid. 27.*
quæ arenoſo ædificata fundamine, cum tempeſtates ortæ fuerint, efficiunt ingentem
ruinam. Sunt & ſationes duæ ſecundum Apoſtolum, ſpiritus, atque carnis. Et qui
ſpiritalia ſeverit, ſpiritalia metet: & qui carnalia ſeverit, carnalia metet. Ergo *Gal. 6. 8.*
qui ſæpe & pridem impugnant, qui ſuper dorſum fabricabant, qui prolongaverunt iniquitates, quorum concidentur cervices, qui oderunt Sion, hi ſicut fœnum ædificiorum erunt inutiles, & corporeæ hujus præſentiſque vitæ fructum caſſum inanemque referentes; ædificia enim atque tecta ſecundum Evangelicam comparationem humana ſunt corpora, aut [35] fide firma, aut infidelitate ruitura. Ab hoc etiam ædificii tecto
inſtante perſecutione Dominus unumquemque deſcendere inhibuit dicens: *Et qui ſuper*
tectum eſt, non deſcendat tollere de domo aliquid. Certe in perſecutione fugiendum *Matth. 24. 17.*
eſt: & quomodo de tecto inhibuit deſcendere, [36] niſi cum corporis derelicta; quia ſuper tectum inſiſtens, ideſt ſuper terrenam naturam manens humilia repetere, & deſcendere ad inferiora prohibetur? Verum impii ædificiorum fœnum ſunt; inania enim ſeverunt. Fœnum etiam antequam evellatur, [37] areſcit: de quo nec manum ſuam
meſſor

ADNOTATIONES.

27 *In cujus glorificato corpore* in edit. Hil. *glorificato* pariter legitur in margine edit. Veronenſis: præpoſitio *in* abeſt ab editione Veneta.

28 Tres Mſſ. *humanitatis*.

29 Scripſimus *quæ* pro *quia* ex editione Hilarii, nam quæ ſequuntur, non ſunt antecedentium ratio.

30 Vox *omnium* deeſt in Mſ. Remenſi atque editione Hilarii.

31 Vox *ſuæ* deeſt in quatuor Mſſ. & editione Veneta.

32 Editiones Veneta & Hilarii *reddentes*. Mox tres Mſſ. cum edit. Hil. *Id ipſum*.

33 *Sed* deeſt in Tolent. & edit. Ven. Editio autem Hilarii *eſt autem agri*.

34 Propter repetitionem vocis *firma* errore facili amanuenſium in Mſſ. & editis Zenonianis omnibus omiſſa fuerunt hæc *ſunt & infirma. Firma ſunt*, quæ repoſuimus ex edit. Hilarii; & patet ex Mſ. Tolent. qui habet *firma ſunt, quæ*: dum *quæ ſunt* ſuperfluum erat, niſi alia ſententia defuiſſet. Paullo poſt in edit. Veron. legebatur *jactis*; correximus ex Mſſ. Remenſi & Tolentino & edit. Veneta atque Hilariana.

35 Ex tribus codicibus & edit. Ven. atque Hil. repoſuimus *fide*.

36 *Niſi quod* Mſ. Vaticanus, editio Veneta, & editiones Hilarii ante noviſſimam Benedictinorum.

37 Mſ. Pomp. poſt *areſcit* habet *areſcens*:

de quo

meſſor implevit : neque ſinum ſuum manipulos collecturus oneravit : non prætereuns fructum gratulatione benedixit. Inanes ſunt, vacui ſunt, inutiles ſunt; inania enim, & inutilia [38] fecerunt. O infelices labores, & infructuoſa carnis opera ædificiorum feno comparata, &, ante quam evellantur, arida, ideſt ante ipſum inutilis ipſius meſſis tempus [39] emortua!

XI. Quia horum ædificiorum fenum carnalium operum fructus eſſe tractavimus, conſiderandum eſt, quæ differentia ſit in eo, qui implet manum, & qui manipulos ſinu colligit: non enim idem eſt, neque ſcriptura res eaſdem iterare geminis elocutionibus ſolita eſt: plus eſt enim ſinu colligere, quam manum replere. Et quidem, qui manum replent, fructum recipere recte geſtorum videntur: quia [40] in manibus ſermo divinus opera ſignificat. In ſinu vero conſcientiæ & fidei & perfectæ voluntatis demonſtratur affectus: plus enim metit conſcientia, quam geſta; hæc enim manum replent, manipulos vero illa colligit. Duos denarios viduæ inopis acceptiores Dominus
Matth. 21. 3. habet copioſis divitum nummis, tanto præſtat operibus voluntas: & [41] opera manu implentur, ſed ſinus manipuli ſunt capaces. Ergo hoc ædificii fenum neque metentis manum, neque manipulos colligentis ſinum replevit.

XII. Sed neque prætereuntes dicent: *Benedictio Domini ſuper vos*. Sed qui ſunt prætereuntes, niſi qui peregrinantes corporalis vitæ ſæculum tranſeunt, non manentes in his, quæ nulla ſunt, ſed ad æterna tendentes, neque his, quæ conſpectui ſubjacent immorantes, ſed ad inviſibilia pergentes? Ut autem penitus, qui ſint tranſeuntes, intelligamus, audiamus Moyſen loquentem tum, cum in rubo ignem conſpe-
xit ſine damno rubi, in quo flagrabat, ardentem; ait enim: *Tranſibo, & videbo vi-*
Exod. 3. 3. *ſionem hanc*. Quid eſt iſtud *tranſibo*? [42] nulla enim locorum intervalla diſcreverant: eodem in loco & loquitur, & videt. Quid ergo tranſit? Tranſit plane corporales carnaleſque curas, & ſoceri ſui oves paſcens in cæleſtem cognitionem relictis terrenis operibus excedit. Verum & ipſe pertranſit, qui in ſuperiore pſalmo ait: *Vidi impium*
Pſ. 36. 35. 36. *ſuperexaltatum, & elevatum, ſicut cedros Libani: & tranſii, & ecce non erat*. Quem admiratus in ſæculi rebus eſt, quem in corporeis operibus manens excelſum, [43] elevatumque conſpexit, hunc tranſiens, ideſt peregrinus ſæculo factus, & in cæleſtem ac ſpiritalem cognitionem de terrenis & caducis rebus excedens pro nihilo habuit, etiam non eſſe duxit, & mortuum deputavit. Negant ergo ædificiorum feno prætereuntes Dei benedictionem, fructibus aridis & caducis ſcientes gratiam divini muneris denegandam.

XIII. Sed prophetæ vota dura atque aſpera eſſe credentur: totus enim ejus ſermo camœnam optantis fuit, cum ait: *Fiat ſicut fenum ædificiorum*. Sed abſit, ut iſtud propheta [44] precatus eſſe credatur. [45] Prophetali autem ſcientia hæc locutus eſt; cognitionis fuit ſermo iſte, non voti, ſimul ut peccatoribus [46] horror irrueret inanitatem fructuum ſuorum areſcentium cogituris.

XIV. Porro autem votorum ſuorum oſtendit affectum dicens: *Benedicamus vos in nomine Domini*. Promta benedictio eſt, ſi hi, qui ferebant ædificiorum fenum, ferere

ADNOTATIONES.

de quo manum &c. Edit. Hil. Benedictina *areſcens* pro *areſcit*, & mox *implebit*, *onerabit*. Codicum noſtrorum, & editionum lectionem retinuimus, cum ita pariter legatur in Mſ. Veron. Hilariano, & in aliis anterioribus Hilarii editionibus.

38 Ita edit. Hilarii & in margine editionis Veron. Mſſ. Remenſis & Pomp. *ſecuerunt*. Editi *ſequuntur*.

39 Tres codices & editio Veneta *emortua ſunt*. Mox edit. Hil. *Sed quia*.

40 Mſ. Remenſis *in replendis manibus*.

41 Edit. Hil. *opera quidem manum impleat*. Mſſ. Veronenſis & Regina Hilariani ſcribunt, ut in noſtris codicibus & editis.

42 *Nulla cum* Mſ. Pompejanus & editione Hilarii.

43 *Elatumque* in duobus Mſſ. & editione Veneta, ut apud editionem Hilarii, in qua paullo poſt legitur *dixit* pro *duxit*.

44 Edit. Hil. *imprecatus*.

45 Emendavimus ex edit. Hilarii; & Mſ. Vaticanus correctionem confirmat, cum in eo cod. habeatur, *hæc locutus*. Antea legebatur: *Talia autem ſcientia elocutus eſt*.

46 *Terror ingrueret* in edit. Hilarii.

47 *In*

rere incipiant, quod meſſoris manum, & colligentis manipulos ſinum replent. Aridis ergo operibus emortuos fructus ſuos in fenum ædificiorum propheta monſtravit benedictiones negando; vota autem ſua erga pœnitentium ſalutem pro reditu bonæ operationis oſtendit, benedictiones rurſum, quas negavit, optando. Seramus ergo utiliter, & labores noſtros 47 implendis manibus ac ſinibus præparemus, ut benedictionum Dei participes eſſe mereamur in Domino Jeſu Chriſto, qui eſt benedictus in ſæcula.

ADNOTATIONES.

47 *In replendis manibus* manuſcriptus Pompejanus & editio Hilariana. Codex autem Remenſis poſt finem. *Finit Pſalmus CXXVIII.*

SANCTI HILARII
PICTAVIENSIS EPISCOPI.
Interpretatio Pſalmi CXXIX.

I. INter multa præclara, quæ ad Romanos Apoſtolus ſcribit, cum de fide gentium, & infidelitate Judæorum locutus eſſet, & multa [a] ſuper judiciis Dei, decretiſque tractaſſet, ait: [1] *O altitudo divitiarum ſapientiæ, & ſcientiæ Dei! quam* Rom. 11. 33 *ſunt inenarrabilia judicia ejus, & inveſtigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit ſen-* &c. *ſum Domini? aut quis conſiliarius ejus fuit? aut quis ante dedit ei, & retribuetur illi? quia ex ipſo, & per ipſum ſunt omnia; ipſi claritas in ſæcula ſæculorum. Amen.* Humanæ infirmitatis religioſa confeſſio eſt, ex Deo hoc ſolum noſſe, quod Deus eſt. Ceterum ſecreta illa, & profunda imperſpicabilis judicii decreta mens terrena non penetrat. Inveſtigare quidem ea, perſcrutarique pium eſt: [3] ſed inſcrutabilia ea eſſe, & inveſtigabilia confitenda ſunt; quorum eſt alterum religioſæ voluntatis, alterum imperſpicabilis naturæ; quis enim cauſſas, naturaſque cæli hujus, & ſuperiorum, & ceterorum ſciet? quis Angelorum, & poteſtatum, & dominatuum, & thronorum, & principatuum officia, rationeſque perceperit? Quis cherubim, & ſeraphim perpetuas voces, æternaſque [4] intelliget? Quis ſolis, lunæ, & aſtrorum lumina comperta eſſe ſibi gloriabitur? Quis hanc inanis [5] nobis, ut putamus, aeris plenitudinem metietur? [6] Quis vero aut diſpoſitionem orbis terrarum, aut elementorum virtutes, aut temporum mutationes, aut fluminum curſus, aut maris [7] fines, aut ventorum flatus, aut naturas animalium, aut iras beſtiarum, aut genera arborum, aut virtutes radicum, & origines animarum, & incrementa corporum, & infantium mores, & ſenum vitam, & labores ſæculi, & ſanctorum glorioſas calamitates, & irreligioſorum infelices beatitudines, & legis, & prophetarum, & Evangeliorum, & Apoſtolorum [8] arcana cæleſti libro conſecrata plenæ cognitionis ſcientia conſequetur?

II. His

ADNOTATIONES.

1 Mſ. Veronenſis Hilarii idem habet; editi autem *in judiciis*.

2 Editio Hilariana *O profundum!* & paullo poſt *inſcrutabilia*, aut ut in Mſſ. Hilariano Veron. & Turon. *inexſcrutabilia*, & poſt *per ipſum* additur *& in ipſo*.

3 In editis & Mſſ. legebatur. *Sed in eo ſcrutabilia ea eſſe voluntatis, alterum imperſpicabilis natura eſt*. In Mſſ. Pompejano & Zenoniano *ea eſt* deeſt. Correximus ex editione Hilarii.

4 Poſt verbum *intelliget* addunt editi Hilariani: *Quis laudantes Deum ſuper cælum aquas cognoſcet?*

5 *Nobis* textui inſeruimus ex Mſſ. Vat. Urbin. & editionibus Ven. atque Hilariana.

6 *Quam vero* Mſſ. Tol. & Vat. *Jam vero quis* edit. Hilarii.

7 Poſt vocem *finis* Hil. editio addit *aut oceani viciſſitudines, aut ventorum &c.* & paullo poſt pro *infantium mores* optime habet *infantium mortes*.

8 Edit. Hil. *arcana cæleſti libros conſecrator*.

II. His igitur omnibus hærens, ac detentus propheta ex interno cordis ſui ſecreto
verſ. 1. ſecundum Apoſtoli vocem & ipſe proclamat dicens: *De profundis clamavi ad te Do-*
Rom. 11. 33. *mine*. Pone illum ſecundum Apoſtolum in profundo divitiarum Dei, & inſcrutabi-
lium & inveſtigabilium demorantem: ſtatue illum de profundo humanarum calamita-
tum [9] mœſte precantem ſecundum eam Domini, quæ in anteriori pſalmo eſt, vocem:
Pſ. 33. 3. *Veni in profundum maris, & tempeſtas demerſit me*. Exiſtima illum non labiis, ſed
Matth. 6. 6. ſecreto, ut juſſum eſt, cordis orare. Apte aut ignorationi, aut paſſioni, aut oratio-
ni vox iſta dicentis eſt: *De profundis clamavi ad te Domine*, dum aut neſcit, aut
verſ. 2. patitur, aut precatur; [10] & quia de profundis clamat, confidenter ait: *Domine exau-*
di vocem meam. Fiant aures tuæ intendentes in vocem orationis meæ.

III. Sed quærendum eſt, an id ipſum ſit, *exaudi vocem meam* & *fiant aures tuæ intendentes in vocem orationis meæ*: de profundis enim orat. [11] Et primo intelligendum eſt, profundum eſſe quidquid orat, Deum incorporalem eſſe, neque ex partibus quibuſdam, atque officiis membrorum, ex quibus unum corpus efficitur, conſiſte-
Jo. 4. 24. re: legimus enim in Evangelio, quoniam Deus ſpiritus eſt, inviſibilis ſcilicet, &
immenſa, atque intra ſe manens, & æterna natura. Scriptum quoque eſt, quoniam
Luc. 24. 39. *ſpiritus carnem, & oſſa non habet*: ex his enim corporis membra conſiſtunt, quibus
ſubſtantia Dei non eget. Deus autem, qui & ubique, & in omnibus eſt, totus au-
dit, totus videt, totus efficit, totus incedit. Et hoc ex Scripturis docemur, cum
Jer. 23. 23. dicitur: *Ego ſum Deus appropians, & non de longe*. Et rurſum: *Quoniam in ipſo*
Act. 17. 28. *& vivimus, & movemur, & ſumus*. Virtus ergo Dei, quæ æquabilis, & indiſcre-
ta eſt, officiorum, & membrorum habet nomina, ut virtus, qua videt, oculi ſint: virtus, qua audit, [12] aures ſint: virtus, qua efficit, manus ſint: virtus, qua adeſt, pedes ſint, officiorum diverſitates virtutis hujus poteſtate peragente. Deus ergo ubique eſt, & ubique adeſt, [13] audit, & videt, & efficit. Eſt orandus a nobis, ut ſecundum precem noſtram adſit, audiat, videat, efficiat. Naturæ ſuæ eſt, ut audiat: ſed fidei noſtræ eſt, ut precemur audiri. Audit conviciantes: audit maledicentes: audit etiam intra ſecreta cordis loquentes. Sed fides officium ſuum exſequitur, ut Dei auditionem roget: ut, qui per naturam ſuam audit, per orantis precem dignetur audire.

IV. Quod ſi quis forte corporeum Deum, & conformabilem, & membris diverſum,
quia non idem oculus, [14] quod manus eſt, ob id eſſe exiſtimabit, quod dictum eſt:
Gen. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem, & ſimilitudinem noſtram*; primum meminiſſe de-
bet, hominum inſtitutiones naturis duabus contineri, animæ ſcilicet, & corporis: quarum alia ſpiritalis, alia terrena eſt, & [15] inferiorem hanc materiam in efficientiam, atque operationem naturæ illius fuiſſe potioris aptatam. Ergo quiſquis ita volet credere, ut corporalis Deus ſit, quia ad imaginem ejus homo factus eſt; compoſitum eſſe Deum ſtatuet, ea potiore ſcilicet, inferioreque natura: quia de talibus homo conſtat. Quidquid autem compoſitum eſt, neceſſe eſt, non fuerit æternum: quia compoſitio [16] habet initium, quo comparatur, ut maneat. Sed hæc infidelitatis deli-

ADNOTATIONES.

9 Pro *mœſte* non male edit. Hil. *æſtu*. Vaticanus codex *æſta*.

10 Sic editio Hilarii. Editi & MSſ. noſtri habebant: *aut quia de profundis clamat, & confidenter ait*; & paullo poſt *ipſum* pro *id ipſum*.

11 Editio Hilarii addit *& profundum eſt quidquid orat*; ac mox ſequitur *ac primum intelligendum eſt Deum incorporalem eſſe, neque &c.*

12 *Aures ſint, manus ſint* correximus ex edit. Hilarii pro *auris ſit, manus ſit*. In editione Veronenſi omiſſum erat *pedes ſint*, quæ verba neceſſaria ſunt, & inveniuntur in omnibus codicibus, atque edit. Veneta, & Hilariana. MSſ. autem quatuor antiquiores pro *qua adeſt* habent *qua eſt*.

13 Edit. Hil. *audit, videt, efficit: ſed orandus a nobis eſt*.

14 Eadem editio *quod & manus eſt*.

15 Quatuor MSſ. cum editione Veneta *interiorem*.

16 Editio Veron. *debet initio*. MS. Pomp. *debet initium*. Zenonianus autem *debet habere initium*, non male: ſed melius cum Hil. edit. *habet initium*. Editores Benedictini mox *quo corporatur* ex MS. Vaticano. Editio Veneta noſtra & aliæ editiones Hil. *quo componatur*. Placuit MSſ. noſtrorum & edit. Veron. lectio *quo comparatur*.

17 Ca-

deliramenta ſunt, dum per [17] cæleſtis naturæ ignorationem intra has opinionis an-
guſtias vitio ingenii degeneris coarctatur.

V. Deus autem ſemper, & in omnibus manens, ubicumque idem, & [18] nuſquam
ipſe non totus, cum pulcherrimum opus perfecto jam mundo inchoaret, hominem ſci-
licet ad imaginem ſui faciens, [19] cum ex humili natura, cæleſtique compoſuit, ani-
ma videlicet, & corpore. [20] Et prius quidem animam divino illo & incomprehenſi- *Gen. 2. 7.*
bili nobis virtutis ſuæ opere conſtituit. Non enim cum ad imaginem Dei hominem
fecit, tunc & corpus effecit. Geneſis docet longe poſt quam ad imaginem Dei homo
erat factus, pulverem ſumtum, formatumque corpus: dehinc rurſum in animam vi-
ventem per inſpirationem Dei factum, naturam hanc ſcilicet terrenam atque cæleſtem
quadam inſpirationis fœdere copulatam.

VI. Scit ſe beatus Apoſtolus Paullus per interiorem, & exteriorem hominem diſſi- *Rom. 7. 22. 23.*
dere. Per interiorem quidem hominem delectatur [21] legi: per exteriorem vero, quod
non vult, agit: cum interior homo ſpiritus opera deſiderat, exterior voluptates cor-
poris concupiſcit. Ergo ad imaginem Dei homo interior effectus eſt rationabilis, mo-
bilis, movens, citus, incorporeus, ſubtilis, æternus: quantum in ſe eſt, ſpeciem
naturæ principalis imitatur, dum tranſcurrit, dum circumvolat, & dicto citius nunc
ultra oceanum eſt, nunc in cælos evolat, nunc in abyſſis eſt, nunc orientem, occi-
dentemque perluſtrat, dum numquam, ut non ſit, aboletur. Natura quidem Dei in
his omnibus eſt: neque, ut alibi adſit, decedit aliunde. Sed anima [22] humana in
hac ſenſus ſui mobilitate ad imaginem opificis ſui facta eſt, dum naturam Dei mobili-
tas animæ perennis imitatur; nihil in ſe habet corporale, nihil grave, nihil cadu- *Coloſſ. 3. 9. 10.*
cum. Audiamus adhuc Paullum ita docentem: *Exſpoliantes veterem hominem cum ge-
ſtis ejus, & induentes novum, qui renovatur in cognitionem ſecundum imaginem crea-
toris.* Numquid aliquid corporale induimus, cum in agnitionem renovamur? Nihil,
ut opinor: induimus autem agnitionem Dei, fidem æternitatis, innocentiæ ſincerita-
tem, bonitatis mores: hæc enim animæ magis ſunt indumenta, quam corporis: quæ
omnia Deo propria ſunt. Hæc in agnitionem novi induimus, ut in omni miniſterio
animæ noſtræ ſimus ſecundum imaginem creatoris bonitatis, & ſanctitatis, & cari-
tatis agnitione perfecti. Hæc propter aures Dei, [23] ne corporalis exiſtimaretur, tra-
ctata brevibus ſunt.

VII. Et quamquam hæc ita ſe, ut dicta ſunt, habent, tamen meminimus eſſe plu-
res ſpiritales virtutes: quibus Angelorum eſt nomen, vel Eccleſiis præſidentes: ſunt *Apoc. 1. &c.*
enim

ADNOTATIONES.

17 *Cæleſtis natura* nomine ſpiritalem Dei in cælis ſeſe revelantis naturam intelligit: & cum mox *cæleſtem naturam* animæ hominis vindicat, non eam divinæ naturæ portionem eſſe ſenſit, ſed ſpiritalem, quæ a divina originem ducit, divinæque ſpiritalis naturæ imaginem refert.

18 Sic ex edit. Hilarii; male enim legebatur *numquam*: poſt *non totus* Mſ. Tul. additum *eſt*.

19 Male in edit. Veronenſi & aliquibus codicibus *cum ex humili natura*.

20 Si editores Benedictini Venetam vidiſſent editionem, aut Remenſem codicem, quem laudant, examinaſſent, non ſcripſiſſent profecto: *Quæ ſuperſunt ex hoc numero, omittuntur apud Zenonem: haud dubie quia qui illis Hilarii tractatibus in ceteris ſubſcripſit, in ſingularem illius de primi hominis inſtitutione ſententiam abire noluerit*; ſed agnoviſſent hæc omnia omiſſa eſſe ab Editoribus Veronenſibus, qui more ſuo, quæ diſplicebant, aut non intelligebant, expunxere. Præter editionem Ven. & Mſ. Remenſem omnes Mſſ. idem habent, uti reſtituimus. Animam porro primi hominis creatam ante corpus non tam S. Hilarius tradidit tum hoc loco, tum in pſalmum 118. litt. 10. num. 5. & 6. ſed etiam S. Philaſtrius cap. 97. Sed Hilarii vindicias Editores Benedictini ſatis exhibent in Præfatione num. 257. & adnotatione huic teſtimonio ſubjecta.

21 *Legi* reſtituimus ex Mſſ. Rem. Urbin. Zen. Pomp. edit. Ven. & omnibus Hilarianis præter editionem Benedictinorum, qui corrigendum putarunt *lege*.

22 Sic ex editione Hilarii. In quatuor Mſſ. vetuſtioribus *humana in hac ſenſus ſui facta eſt*, ubi apertus eſt amanuenſis ſaltus a primo *ſui* ad alterum. In Pompejano *humana ſui facta eſt*, & in margine additum *humana ſecundum hac ad imaginem ſui facta eſt*, quod in editis legebatur.

23 Tres codices, & editio Ven. *ne corporales exiſtimarentur*.

24 Edit.

Deut. 32. 8. anim ſecundum Joannem Aſianis Eccleſiis Angeli : ſunt & Moyſe teſtante ſecundum
numerum Angelorum fines gentium [24] Adæ filii conſtituti : ſunt & Domino docente
Joc. 12. 15. puſillorum Angeli quotidie Deum videntes : ſunt ſecundum Raphael ad Tobiam lo-
quentem Angeli aſſiſtentes ante claritatem Dei , & orationes deprecantium ad Domi-
num offerentes . Hoc ideo commemoratum ſit , ut ſi forte hos eſſe oculos , vel aures ,
vel manus , vel pedes Dei intelligere voluerimus , [25] habeamus Job non improbabilis
Heb. 1. 14. intelligentiæ auctoritatem , maxime cum ſcriptum ſit : *Sunt enim efficientes ſpiritus
in miniſterium miſſi propter eos , qui hereditabunt ſalutem.* [26] Interceſſione itaque ho-
rum non natura Dei eget , ſed infirmitas noſtra . Miſſi enim ſunt propter eos , qui
hereditabunt ſalutem : Deo nihil ex his , quæ agimus , ignorante , ſed infirmitate
noſtra ad rogandum , & promerendum ſpiritalis interceſſionis miniſterio indigente .

verſ. 3. VIII. Dehinc ſequitur : *Si iniquitates* [27] *obſervabis Domine , Domine quis ſuſtine-
bit?* Non negligenter dicti hujus ratio tractanda eſt ; non enim ait : Si peccata [28] ob-
Matth. 12. 36. ſervabis ; differt enim iniquitas a peccato . Numquid Deus peccata non obſervabit , &
criminum memoria non erit ? [29] Certe erit , quia etiam de otioſo verbo rationem unuſ-
Matth. 5. 26. quiſque præſtabit : & omnis in carcerem miſſus reddet noviſſimum quadrantem . Dif-
Pſ. 31. 1. ferre autem iniquitatem , & peccatum docemur , cum dicitur : *Beati , quorum remiſſæ
Ibid. 5.* *ſunt iniquitates , & quorum tecta ſunt peccata .* Rurſum : *Iniquitatem meam ego agno-
vi , & peccatum meum non abſcondi .* [30] Quod ipſum Apoſtolus abſolutiſſime diſtinxit
Rom. 2. 12. dicens : *Qui enim inique peccaverunt , inique peribunt : qui autem per legem peccave-
runt , per legem judicabuntur .* Ergo peccatum iniquitatis jam periit : ceterum pecca-
tum legis judicabitur . Peccatum autem iniquitatis eſt , quidquid extra legem delin-
quitur, ut gentilium crimina ſunt, quæ jam eum ipſa legis ignoratione damnata ſunt.
Legis autem peccata judicanda ſunt , [31] quia videlicet peccata ſunt . Ergo ſi Deus
iniquitatum recordetur , quis ſuſtinebit furta , falſa teſtimonia , cædes , ſtupra , perju-
ria ? hæc enim crimina ſunt , quæ inique , ideſt extra legem Dei , geruntur ? [32]

IX. Sed horum plane jam Deus non recordatur , ut in ſequenti verſu propheta
demonſtrat dicens : *Quia apud te propitiatio eſt* : eſt enim [33] unigenitus Filius Dei ver-
Coloſſ. 2. 14. bum redemtio noſtra , pax noſtra : in cujus ſanguine reconciliati Deo ſumus . Hic
eſt , qui venit tollere peccata mundi , [34] qui cruci ſuæ chirographum legis affigens ,
edictum damnationis veteris delevit . Sive igitur ad Patrem , ſive ad Filium oratio pro-
phetæ eſſe exiſtimabitur (unum enim ambo ſunt : & qui videt Filium , videt & Pa-
trem , quia Pater in Filio , & Filius in Patre eſt , ex ſimilitudine gloriæ alter in alte-
ro glo-

ADNOTATIONES.

24 Edit. Hilarii Benedictinorum *Adæ filiis conſtituti .*

25 Retinemus lectionem editionis Patavinæ , licet ceteris in editis & Mſſ. legatur *habemus* , & particula *non* deſit in duobus codicibus & editione Veneta . In editione Hilar. Benedictina forte melius legitur *habeamus non improbabilis* &c. omiſſa voce *Job .*

26 In omnibus Mſſ. & editis noſtris omiſſa erant verba ab *interceſſione* uſque ad *ſalutem* per ſaltum librariorum , qui duplici repetitione vocis *ſalutem* decepti , a prima ad alteram excurrerant . Reſtituimus autem ex editione Hilarii .

27 *Obſervabis* pro *obſervaveris* reſtituimus ex Mſſ. Rem. Pomp. ac editionibus Ven. & Hilarii . Vox *Domine* non iteratur in Mſ. Zen. ut in Veronenſi Hilariano .

28 Et hic repoſuimus *obſervabis* ex tribus codicibus , editione Veneta , atque Hilariana , in qua poſtrema poſt *obſervabis* additur : *ſed ſi iniquitates obſervabis . Differt* &c. quæ additio non tam deeſt in editis & Mſſ. noſtris , quam in Hilarianis Veronenſi , Regio , ac Turonenſi .

29 Edit. Hil. *Erit certe , quia etiam* . In Mſſ. Pomp. & Zen. *et erit* abeſt . In Mſſ. Regio ac Turonenſi Hilarianis legitur ut in noſtris .

30 Poſt verbum *abſcondi* editiones Hilarii addunt : *Iniquitas enim omnis tranſgreſſio legis Dei eſt , quæ eſt gravior peccato . Quod id ipſum* &c. Hæc additio pariter abeſt a duobus Mſſ. Hilarianis .

31 Edit. Hil. *quia licet peccata ſunt , tamen in lege peccata ſunt .*

32 Editi Hil. addunt , *quæque nova generationis ſacramento abluuntur . Sed horum* &c.

33 Ibidem *unigenitus Dei Filius Deus verbum* &c.

34 *Qui* repoſuimus ex edit. Hilarii ; in Patavina conjunctio *&* fuerat ſubſtituta .

ro glorioſus: glorioſus Filius, quia dignus conſortio Patris, [35] ſit glorioſus Pater digni conſortio ſuo Filii) [36] recte ad quem voles, propheta dixiſſe credetur: *Quoniam apud te propitiatio eſt*; [37] quia in Patre ſecundum ſimilitudinem gloriæ Filius eſt, & Filius ipſe pro peccatis noſtris & propitiatio, & redemtio, & deprecatio eſt, iniquitatum noſtrarum, quia ipſe earum propitiatio ſit, non recordans.

[38] X. Scit autem propheta ingeutis periculi rem eſſe, inique, ideſt ſine lege peccare: nam ſine lege perditio eſt peccatori; quia peccatori in lege judicium eſt; & idcirco ait: *Propter legem tuam ſuſtinui te Domine*. Lex autem ſancta, & ſpiritalis eſt, & in ea verba vitæ ſunt, & legis finis Chriſtus eſt. Et hoc ſequenti verſu oſtenditur; ait enim: *Suſtinuit anima mea in verbum tuum*. Corporalia quidem legis officia propheta exſequitur, ſcilicet ſacrificiorum, & holocauſtomatum, & neomeniarum, & ſabbatorum: quæ omnia umbra ſunt futurorum: ſed anima ejus ſuſtinuit in verbum Dei. Propter legem ipſe ſuſtinet, [39] ideſt, ut dixi, corporaliter officia legis gerit. In verbum autem Dei anima ſua ſuſtinet: ſcilicet Filii Dei adventum, qui & verbum Dei, & Deus verbum eſt, ſpiritali fide exſpectat. Qualiter autem exſpectet, demonſtrat di- verſ. 5.
cens: *Speravit anima mea in Domino a cuſtodia matutina uſque ad noctem*. Recorde- verſ. 6.
mur evangelicæ comparationis tenorem: & meminerimus quoſdam operarios vineæ Matth. 20.
omnem diem in labore tranſigere. *A cuſtodia matutina uſque in noctem* propheta ſperat: nullum tempus habet vacuum totius diei: indefeſſus operarius eſt.

XI. Sed tandem quid erit ſpei? [40] Non omnium vita diem ſuam in ſpe Domini exigit: ſunt enim operarii horæ tertiæ, ſunt ſextæ, ſunt nonæ, ſunt & undecimæ: & videtur propheta, qui a cuſtodia matutina uſque in noctem ſperavit, ſpem nobis evangelicæ mercedis abſcindere. Non abſcindit plane, ait enim: *Speret Iſrael in Domino*. Sine præfinitione temporis ſpei adhortatio eſt. Ille quidem [41] perfectus operarius a cuſtodia matutina uſque in noctem ſperavit: ſed ad ſpem omne tempus eſt liberum; ſed mercedem non opere, ſed miſericordia undecimæ horæ operarii conſequun- Matth. 10.
tur. Ita enim ait: *Speret Iſrael in Domino: quia apud Dominum miſericordia eſt, & verſ. 7.
copioſa apud eum redemtio. Et ipſe redimet Iſrael ex omnibus iniquitatibus eorum*. verſ. 8.

Bonus

ADNOTATIONES.

35 *Sit* reſtituimus ex duobus Mſſ. & editione Hilariana, quæ paullo ante pro *vidit* ubique *vidit*, additque ſubſtantivum *eſt* poſt τὸ *in altero glorioſus* alia interpunctione. Vulgatam inde retinuimus lectionem *digni conſortio ſuo Filii*, cum melior ſit, & innitatur auctoritate omnium noſtrorum codicum, & antiquiſſimorum Hilarii, nimirum Mſſ. Veronenſis & Vaticani. Apud Hilarium olim legebatur *dignus conſortio Filii ſui*. Benedictini emendarunt ex duobus Mſſ. *digno conſortio ſuo Filio*.

36 *Pater recte ad quem volens* &c. in Mſſ. Tol. Vatic. & Urbinate: ita pariter legi in Mſſ. Mic. teſtantur Benedictini.

37 Erat in editis & Mſſ. noſtris: *ſecundum ſimilitudinem gloria, quia in Patre Filius eſt, & Filius ipſe pro peccatis noſtris & propitiatio, & redemtio, & deprecatio eſt iniquitatum noſtrarum, quia ipſe eorum propitiatio eſt*. Magis placuit lectio Hilarianæ editionis.

38 Erat in editione Veroneuſi: *Scit autem propheta ingentis periculi rem eſſe inique, ideſt ſine lege peccare: nam perditio eſt peccatori; peccatori autem in lege judicium eſt*. In edit. autem Hilarii: *Scit autem propheta ingentis periculi rem eſſe, inique, ideſt ſine lege peccare, quia peccato ſine lege perditio eſt, peccato autem in lege judicium eſt*. In Mſſ. Rem. Tol. Pomp. Zen. atque editione Veneta: *Scit autem propheta ingentis periculi rem eſſe, inique, ideſt ſine lege perditio eſt peccatori, quia peccatori in lege judicium eſt*. In his Mſſ. ſaltus apertus proditur, & ob repetitionem vocum *ſine lege*, omiſſa hæc fuiſſe *peccare nam ſine lege*, quibus reſtitutis codicum noſtrorum lectionem, quæ videtur melior, retinendam credidimus. Equidem antiquiſſimus Hilarianus codex Capituli Veronenſis *peccatori* item ſcribit, non *peccato*.

39 Sicut propter repetitionem τὸ *verbum Dei* codicis Tol. exſcriptor omiſit: *Propter legem ipſe ſuſtinet, ſcilicet Filii Dei adventum, qui & verbum Dei* &c. quæ in omnibus tum editis, tum manuſcriptis libris leguntur; ita in Mſſ. & editis noſtris propter repetitionem verbi *ſuſtinet* omiſſa ſunt, quæ reſtituimus ex editione Hilarii.

40 Sic editi & Mſſ. noſtri cum Mſſ. Hilarianis Veron. & Mic. Editio autem Hilarii: *Non omnis ita diem ſuum* &c.

41 Edit. Hil. *ut perfectus ...., & mercedem non operis, ſed miſericordia ..... conſequentur*.

42 Edit.

Bonus eſt, in quem [42] ſperatur: & ſperandum in eo eſt, quia miſericors eſt, quia copioſa apud eum redemtio eſt, quia redimit ab iniquitatibus ſuis univerſos. Hora undecima eſt; concluſa ſunt diei tempora; curramus omnes: feſtinemus, ne nox adſit, ne hora prætereat. [43] Senes ſumus, nox mortis inſiſtit, & ad undecimam ſaltem vitæ noſtræ horam procedimus. Beatus quidem, qui a mane uſque in noctem laborans, [44] pactum denarium, tamquam debitum poſtulat. Sed quia bonus eſt Dominus, quia miſericors eſt, ſperemus in eum, ut undecimæ licet horæ operarii diurni laboris denarium conſequamur per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus in ſæcula.

ADNOTATIONES.

42 Edit. Vet. *ſperavit*; correximus ex quatuor Mſſ. edit. Ven. atque Hilariana.

43 In Mſſ. & editis noſtris legebatur: *Senes ſumus, ne nox mortis inſiſtat, & ad undecimam horam procedamus*. Correximus ex edit. Hilarii, in qua ſolum *nec* pro *&* ſcribi diſplicuit, licet in codice Vaticano & editione Veneta reperiatur.

44 Placuit lectio Hilar. editionis ſcribentis *pactum* pro *paratum*. Eadem editio in fine addit *ſæculorum Amen*. *Sæculorum* eſt in Tol. *Amen* in Pompejano.

SAN-

Digitized by Google

SANCTI HILARII
PICTAVIENSIS EPISCOPI.

Interpretatio Pſalmi CXXX.

I. BRevis pſalmus eſt, & diſtinctione magis, quam tractatu explicandus, ad humilitatem nos, & manſuetudinem docens. [1] Et quia plurimis aliis locis non nulla de humilitate tractavimus, otioſum eſt eadem repetere. Certe meminiſſe debemus maximum fidei noſtræ opus eſſe humilitatem, cum hanc pro operis optimi conſcientia propheta commemoret dicens: *Domine non eſt exaltatum cor meum*. Optimum enim ſacrificium Deo cor contribulatum. Non cor ſecundis rebus efferendum eſt: ſed Dei metu intra manſuetudinis fines humilitate cohibendum. verſ. 1. Pſ. 50. 19.

II. *Neque elati ſunt oculi mei*, [2] ideſt non ex alio in aliud elati ſunt oculi mei. Elevandi autem oculi ſecundum dictum prophetæ ſunt: *Elevate ; oculos veſtros, & videte, quis oſtendit hæc omnia*. Et Dominus in Evangelio ait: *Elevate oculos veſtros, & conſpicite regiones, quia albæ ſunt ad meſſem*. Elevandi ergo ſunt oculi, ſed non rurſum in aliud elevandi, ut ſemel in id, quod elati ſunt, perſeverent. Iſ. 40. 26. Jo. 4. 35.

III. Dehinc ſequitur: *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus ſuper me*. Magni periculi res eſt, ſi in modicis ambulamus, & ſi non in mirabilibus demoramur. Magna eloquia Dei ſunt, ipſe mirabilis in excelſis eſt. Et quomodo tamquam bonum opus de ſe propheta [4] præfert, quod in magnis, & in mirabilibus non ambulet? Sed cum addidit *ſuper me*, in his non ambulat, quæ hominum mirabilia, & magna creduntur. David enim propheta, & rex erat, humilis ante, & abjectus, neque convivio patris ſui dignus, ſed Deo complacuit. Unctus in regem, aſpiratus eſt in prophetam, non inſoleſcit in regno, non odiis commovetur, perſequentem ſe amat, inimicorum mortes honorat, [5] parricidalibus filiis parcit. Imperator contemnitur, pater læditur, propheta vexatur, ultionem non ut [6] propheta orat, vindictam non ut pater ſumit, contumeliam non ut imperator exſequitur. In his ergo, quæ ſuper ſe magna, & mirabilia ſunt, non ambulat.

IV. Sed videamus, quæ ſequuntur. *Si non humiliter ſentiebam, ſed exaltavi animam meam*. Quæ prophetæ iſta diverſitas eſt? Non exaltat cor, exaltat animam. Non in magnis, & mirabilibus ſuper ſe ambulat, ſed non humiliter ſentit. Excelſus animo eſt, & corde ſummiſſus: humilis in ſuis, ſed non humilis in ſenſu eſt. Senſus ejus in cælo eſt, anima ejus eſt in excelſis: [7] corde autem, ex quo, ſecundum Evangelium, exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falſa teſtimonia, blaſphemiæ, humilis eſt, ſuavi illo manſuetudinis jugo ſubditus eſt. Tenendus ergo humilitatis, & altitudinis modus eſt, ut corde humiles, ſenſu vero, & animo ſimus excelſi. verſ. 2. Matth. 15. 19.

V. Dehinc

ADNOTATIONES.

1 Duo codices *Sed quia*.

2 Editio Hilarii Benedictina addit: *Alia iſtud proprietate Græcitas elocuta eſt, dicens: οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου, ideſt, non ex alio in aliud elati ſunt. Elevandi autem* &c.

3 Ex tribus MSS. & edit. Hilarii expunximus *inquit*, quod heic interpoſitum fuit in editis.

4 Editi *profert*. Correximus ex MSS. Rem. & Pomp. ac editione Hilarii.

5 Editio Hilarii *inceſtuoſis ac parricidalibus*.

6 Propter repetitionem *non ut* omiſſa in noſtris libris ſunt hæc verba: *propheta orat, vindictam non ut*, quæ repoſuimus ex editione Hilariana.

7 *Cor* pro *corde* legitur in quatuor MSS. quod & ipſum habetur in MS. Hil. Veronenſi,

Digitized by Google

V. Dehinc ſequitur: *Sicut* [8] *ablactatus ſuper matrem ſuam, ita retribue in animam meam.* Ablactato Iſaac accepimus Abraham feciſſe cœnam, quod ablactatus [9] jam
Gen. 21. 8. puerili ætate proximum cibum lactis excederet. Et Apoſtolus omnes [10] rudes fidei
Hebr. 5. 12. & infantiles adhuc in Dei rebus ſcientiæ lacte potat. Ergo profectus maximus eſt jam lacte non indigere: ad fortiorem enim cibum tranſiſſe filium ſuum Abraham
1. Cor. 3. 2. etiam convivii lætitia teſtatus eſt. Et Apoſtolus carnalibus, & parvulis in Chriſto panem negat [11] dicendo: *Lac vobis potum dedi, non eſcam.* Propheta itaque orat, quia non exaltaverit cor ſuum, quia non in magnis & mirabilibus ſuis ambulaverit, quia non humilia ſenſerit, ſed exaltaverit animam ſuam, uti tamquam [12] ablactato ſuper matrem ſuam retribuatur animæ ejus, ſcilicet perfecti, & cæleſtis, & viventis panis retributione ſit dignus, quia [13] per ſuperiora, quæ commemoravit, opera jam cibum lactis exceſſerit.

VI. Sed neque ſibi tantum hunc vivum [14] cæli panem precatur, ſed univerſos
verſ. 3. ad hujus ſpem adhortator dicens: *Speret Iſrael in Domino ex hoc nunc, & uſque in ſæculum ſæculi.* Spem noſtram nullo fine temporum claudit, in immenſum exſpectationis noſtræ fidem tendit. In ſæculum ſæculi ſperandum eſt per ſpem præſentis ſæculi ſpem futuri ſæculi [15] conſequendam in Domino noſtro Jeſu Chriſto, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum. Amen.

ADNOTATIONES.

nenſi, qui præterea deinde ſcribit: *humile eſt* ..... *ſubditum eſt.* Edit. Hil. *ſuavi illi manſuetudinis jugo.*

8 Edit. Hil. *ablactatum*: mox *ſic retribues.* Urbinas autem *ita retributio.*

9 Edit. Hil. *puerili ætati proximus.* Eadem ac in noſtris leguntur in duobus Hilarianis manuſcriptis apud Benedictinos, qui ſcribebant: *jam puerili ætate potum lactis excederet.*

10 Editio Hil. Benedictinorum ex Mſ. Turonenſi *rudes fidei, & infantiles*, ſcilicet ſcientia. Non ſolum *ad infantiles* legitur in Mſ. Regio Hilariano, ſed & in duobus noſtris codicibus.

11 In edit. Hil. deſunt hæc: *Dicendo, Lac vobis potum dedi, non eſcam*: fortaſſis gloſſema ſunt ab antiquario aliquo in margine appoſitum, ut ſuperioribus verbis majorem afferret lucem, quod aliquando in textum irrepſerit.

12 *Ablactato* reſtituimus ex duobus codicibus & edit. Hil. antea legebatur *ablactatis.*

13 *Per ſuperiora;* & paullo poſt *exceſſerit* reſtituimus ex iiſdem duobus Mſſ. & edit. Hil. cum antea *per* deeſſet, & legeretur *exceſſeriat.*

14 *E cælis* Mſ. Urbinas & edit. Hil. quæ poſtea: *univerſos ad ejus ſpem.*

15 Mſſ. Rem. Vat. & Urbinas *conſequentes*; & ita pariter eſſe in codicibus Hilarianis teſtantur Benedictini, qui tamen ediderunt: *Sperandum eſt, quia per ſpem præſentis ſæculi ſpem futuri ſæculi conſequemur*: ubi etiam notant ab Hilarianis Mſſ. ſicut & a noſtris, abeſſe *quia.* Ceterum Zenonis codicum & editorum lectionem, quæ eodem recidit, retinuimus.

SAN-

SANCTI BASILII
EPISCOPI CÆSARIENSIS.

Tractatus quatuor Rufino Presbytero Aquilejenſi Interprete.

TRACTATUS I.

[1] *De Livore & Invidia.*

I. BOnus eſt Deus, & [2] indignis largitur, quæ bona ſunt: malus eſt diabolus, & malitiam, quam ſemel ipſe concepit, hanc etiam homines docet. Sicut proprium eſt boni Dei liberalitas & largitio, ita proprium eſt diaboli livor & invidia. Et ideo obſervemus, fratres, vitii hujus incurſum, ne forte participes operum diaboli efficiamur, & pari cum eo ſententia condemnemur: ſi enim, qui elacus eſt & ſuperbus, in judicium incidet & laqueum diaboli; quanto magis invidus pœnam diaboli, & ſententiam non evadet? Nihil igitur humanæ [4] invidiæ malo perniciofius accidere poteſt, quod malum lædit parum quidem etiam eos, in quos intenditur, gravius vero & pernicioſius eos prius, a quibus procedit, affligit: ſicut enim ærugo ferrum, ita invidia illam ipſam animam, in qua eſt, interimit, & conſumit: & ſicut ajunt, viperas dilacerato, & exeſo illo ipſo materno utero, quo conceptæ ſunt, naſci; ita & invidiæ natura illam ipſam ante omnes, qua concepta eſt, vel ex qua generatur, animam conſumit, & perdit: triſtitia namque, & mœror quidam de proſperitatibus proximorum eſt invidiæ vitium: & ideo numquam deeſſe poteſt invido mœroris occaſio. Si ager proximi opimis fructibus lætus ſit, ſi abundet [5] ſucceſſibus facultatum, ſi lætetur animo, & proſperitatibus gaudeat; hæc omnia velut pabulum quoddam ſunt, & nutrimentum languoris invidiæ. [6] Nec differt a nudo homine, eo quod poteſt telis undique incurſantibus transfodi. Si virum fortem videat, & robuſtum: unum iſtud eſt vulnus invidi. Decorum aliam [7] videt, & forma præcipuum: aliud iſtud lividi telum eſt. Virtute animi clarus eſt quis, & prudentia ceteros eminens, ſermonis quoque prolatione ac virtute magnificus: ſecat hoc quoque maxime invidum, & interna mente diſcruciat. Alius augeſcentibus divitiis ſuis conſulte utitur, & cenſum ſibi a Deo datum communem cum indigentibus facit, miſericordia clarus efficitur, & in omnium laude humanitatis [8] beneficiis celebratur: omnia hæc cor invidi fodiunt,

I. Tim. 3. 7.

ADNOTATIONES.

* Cur hos tractatus Zenoni olim tributos Baſilio adſeramus, & hanc interpretationem vindicemus Rufino, in præmiſſa Admonitione probatum invenies. Variantes lectiones non tam ex noſtris Zenonianis codicibus, quam ex noviſſima Baſilii editione, in qua tres ex iſtis ſermonibus editi ſunt ex interpretatione Rufini, excerpſimus, & iiſdem, ſicubi meliores ſunt viſæ, ad textum corrigendum uſi ſumus.

1 Hic tractatus in Mſſ. Vat. & Tol. in duos diſpertitus legitur, quorum primo titulus eſt *de Livore & Invidia*, ſecundo autem *de Invidia*: alibi vero, uti & apud Baſilium, unico contextu effertur, & in hujus editione *de Invidia* tantum inſcribitur.

2 Edit. Baſilii *dignis*, qua paullo poſt & *ſicut proprium eſt* &c.

3 Sic eadem editio: alibi *ſiquis*.

4 Ibidem additur *anima*.

5 In edit. eadem *ſucceſſionibus*.

6 *Nec differt homine nudo eo, qui poteſt* &c. in eadem Baſilii editione. Præpoſitio *a* deeſt quoque in edit. Ver. & quinque edd.

7 Sic ex Baſilii editione, cum alibi legatur *vidit*. Scripſimus *lividi* pro *invidi* ex duobus Mſſ. Rem. & Pomp. necnon ex edit. Baſilii, in qua *coteris* pro *ceteris*.

8 Hæc eadem editio *beneficus*; & mox *feciunt*, pro *fodiunt*. Dein vero *abſumitur* pro *abſumtus*.

diunt, & eo ſævior eſt vis doloris, quo eum ne proferre quidem, aut publicare poteſt, ſed eſt quidem ſemper in gemitibus, & mœrore, ac mente confuſus, & totus malo vitii graſſantis abſumtus, nec interrogatus tamen poteſt indicare languorem; erubeſcit enim enuntiare in publicum, quia tabeſcit invidia, quia amici bonis, & ſucceſſibus proximi ipſe conſumitur, quia fratris bona ſua mala ſunt, hæc enim dicturus eſt ſine dubio, ſi velit, quæ vera ſunt, dicere. Verum, quoniam erubeſcit horum aliquid confiteri, recondit, & celat intrinſecus morbum ipſa ejus interna viſcera conſumentem. Neque ergo medicum languoris ſui aſſumere, neque remedii aliquid invenire poteſt, cum præcipue omnes Scripturæ repletæ ſint verbi Dei medicamentorum, quibus poſſint iſta curari.

II. Sed inde quidem remedium non requirit. Unum autem ſolum ſibi remedium putat, ſi forte ei, cui invidet, infauſtum aliquid accidat: ſi aliquid lapſus occurrat. Hoc tantummodo ad languoris ſui remedium ducit, ſi eum, qui paullo ante clarus ac beatus habebatur, infelicem videat & dejectum; tunc jam & amicus efficitur: tunc & fletus ſuos ſociat: tunc & lacrimas mutuatur, cum eum, cui invidebat, flentem viderit & lugentem: & [9] qui gaudere quidem cum gaudente non pertulit, nunc vero gaudio flet cum flente: non enim humanitatis gratia tamquam communes caſus mortalium miſeratur, [10] nec ut abſtergat animo prioris vitii maculam, ſed ut graviorem lapſo ſenſum doloris infligat. Si forte accidat filii orbitas, tunc amplius in defuncti laudibus commoratur: & mille præconiis magnificat puerum, ut vultu decorus, ut acer ingenio, ut ad omnia aptus, & commodus: & laudat ipſe defunctum, cujus viventis laudem ne ab alio quidem prolatam ferebat audire; ſed in hoc ipſo cum laudat, ſi videat etiam alios vel ſimilia, vel etiam præſtantiora ſentire, continuo converſus morbum demonſtrabit invidiæ. Miratur, & laudat divitias, ſed poſt ruinam; decorem vultus, & corporis robur in languoris macie, & tabe ægritudinis prædicat: & in omnibus inimicum ſe præſentium ſervat, amicum vero pereuntium.

III. Quid igitur hoc morbo terrius? quid humanæ vitæ pernicioſius? quid tam naturæ inimicum? quid tam Deo ipſi adverſum? Nec mirum: nam & ipſum malitiæ principem diabolum adverſum humanum genus nihil aliud, quam invidiæ morbus accendit: per hanc namque ſtimulatus etiam Deo auſus eſt repugnare: etenim adverſus Deum indignans pro his donis, quæ homini concefferat, quoniam in ipſum Deum nihil poterat, homini, quem diligebat, perniciem, mortemque molitus eſt. Eadem nihilominus etiam Cain perpetravit primus diaboli diſcipulus, ab ipſo & invidiæ vitium, & homicidii opus edoctus, ſocia ſibi, & cognata crimina: quæ etiam ſanctus Apoſtolus velut a ſe invicem indiſſociata ſimul, pariterque commemorat, dicens:
Rom. 1. 29. *Pleni invidia*, [11] *homicidiiſque*. Quid ergo eſt, quod in hac parte egit diabolus? Vidit honorem, qui a Deo datus eſt homini: & continuo incenſus invidia eſt, ut interimeret eum, qui fuerat honoratus a Deo: ſine dubio ut ad eum redundaret injuria, qui præſtiterat gratiam. Verum quia ipſe adverſus Deum pugnare non poterat, adverſus fratrem pugnare hominem docuit. Fugiamus ergo, fratres, vitii hujus cauſſam, quæ prima adverſari Deo docuit, quæ parricidii exſtitit mater, quæ naturæ jura confudit, quæ ignorantiam conſanguinitatis invenit: quid enim contriſtaris, o homo, cum nihil mali perpeſſus ſis? quid impugnas eum, qui tibi videtur in bonis degere, cum te in nullo defraudaverit? quid, ſi aliquid etiam tibi profuit? nihil aliud agere videris, quam tuiſmet ipſis bonis, & utilitatibus invidere. Talis erat &
1. Reg. c. 16. Saul, qui beneficia David ad occaſionem perſecutionis ejus, & impugnationis accepit:
pri-

ADNOTATIONES.

9 Ex ſententia addendum viſum eſt *&* *qui*.

10 Hæc lectio Baſilianæ editionis magis ariſit ex toto contextu. In edit. & Mſſ. noſtris ſic legitur: *nec abſtergit animo prioris vitii maculam, ſed ut graviore lapſu ſenſum* &c.

11 Duo Mſſ. cum edit. Ven. & Baſil. *homicidiis* ſine conjunctione *que*.

12 *Quod*

primo quidem [12] quod per ſpiritalem illam citharam divinitus modulatam, & plectro
ſancti Spiritus pulſam ab incurſione dæmonis liberatus eſt. Verum quid ad hæc bene-
ficii memor rependit? pro ſalutifero plectro haſtam mortiferam retorquet in David; *cap. 19.*
tum deinde belli diſcrimine ſimul, & opprobrio liberatus, proſtrato Golia, cui nul- *cap. 17.*
lus provocanti audebat occurrere, quoniam pro hoc mulierum exſultantium chori in
hymnis triumphalibus ad eum, qui fortiter fecerat, collatæ ſalutis gratiam refere- *cap. 18.*
bant, dicentes: *Percuſſit David in decem millibus, & Saul in millibus*, pro *1. Reg. 18. 7.*
hac [13] ſola voce, quæ ex ipſa veritate proceſſerat, ad inſidias, & interitum ejus, qui
ſalutem patriæ contulerat, incitatur: & cum eum profugum, atque extorrem finibus
patriis feciſſet, ac ſedibus, nec ſic quidem ceſſavit invidia: ſed & armatos mittit *Ibidem.*
poſt ipſum: & aliquando mille, aliquando tribus millibus [14] cum bellatoribus inſe- *Cap. 21. c. 26.*
ctatur. Sed & ſi ad deſerta confugit, & ſi apud allophylos latitat, ne ibi quidem *cap. 22.*
parcit: ſemper inſidiatores mittit poſt ipſum: ſemper dolis, & factionibus circum-
venit eum, cujus beneficiis intra conſcientiam ſuam ſe novit obnoxium. Si ergo in-
terrogetur, quæ belli cauſſa eſt, quid aliud reſpondebit, niſi beneficia viri cauſſam
ſibi eſſe odiorum? qui etiam eo ipſo tempore, cum ab eo quæreretur ad mortem, no- *cap. 26.*
cte ab eo dormiens deprehenſus, & abſque ulla dubitatione expoſitus ad interitum,
ac traditus in manus inimici, reſervatur tamen, & indulgetur, ut & ad pœniten-
tiam remittitur. Et eſt ei teſtimonio nox illa, in qua commaculare juſtus manus ſuas
in ſanguine proditi & expoſiti ſibi perſecutoris abſtinuit. Nec tamen his tantis, ac
talibus beneficiis mens invidi flectitur: ſed rurſum movet arma, rurſum perſecutiones
excitat nequiores. Sed nihilominus in manus traditur, & rurſum in ſpeluncæ depre- *cap. 24.*
henſus opportunus fit neci: in quo & pietas quidem, & miſericordia David magis
clareſcit: & Saul malitia, vel crudelitas manifeſtius declaratur. Nihil ergo his ini-
micitiis difficilius, quæ ex invidiæ amariſſimo fonte deſcendunt: quoniam quidem
his, qui ex aliis occaſionibus inimici ſunt, ſi alter forte aggrediatur alterum benefi-
ciis vincere, continuo ferocitas mitigatur. In invidum autem ſi beneficia conferan-
tur, multo amplius inflammatur: & quanto plura fuerit conſecutus, tanto majoribus
incendiis conflagrabit: magis enim iraſcitur, & dolet, quod ab eo boni aliquid con-
ſequitur, quem nolit quidquam boni vel habere, vel poſſe præſtare.

IV. Quam feram belluam, quos venenatos ſerpentes mores iſti non ſuperant? Canes
beneficii memores videas: leones, ceteræque feræ miteſcunt, & vincuntur ad gra-
tiam. Soli invidi beneficiis gravius inflammantur. Quid etiam fortiſſimum illum, &
nobiliſſimum virum Joſeph ſervum fecit? nonne invidia fratrum? in quo etiam admi- *Gen. c. 37.*
ratione digna eſt vanitas ipſa commenti: pertimeſcentes enim exitum ſomniorum, fra-
trem ſubjiciunt ſervituti: quo ſcilicet ſervus effectus non poſſit a liberis adorari. Sed
ſiquidem vera ſunt ſomnia, quid proderit argumenti genus? ſi impleri neceſſe eſt,
quod prædictum eſt, ſuperflua eſt obſiſtentis intentio. Si vero fallitur adoleſcens in
ſomniis, fruſtra invidetis erranti: non invidia, ſed miſeratione dignus eſt, qui illu-
ditur. Sed multo aliter, quam opinabantur, callida eorum commenta divinæ provi-
dentiæ diſpenſatio temperavit: per ea namque ipſa prædictorum finis ſtruitur, & im-
pletur, per quæ putabatur arceri: certum eſt enim, quia niſi venundatus fuiſſet, Jo-
ſeph utique in Ægyptum non veniſſet, nec pudicitiæ tenax dominæ laſcivientis inſi- *cap. 39.*
dias incidiſſet; non fuiſſet retruſus in carcerem, nec miniſtris Pharaonis familiaris *cap. 40.*
exſtitiſſet, nec ſomniorum regis interpres fuiſſet adſcitus. Ex quo etiam ſummam po- *cap. 41.*
teſtatem regendæ Ægypti, moderandæque ſortitus eſt: & pro frumentaria diſpenſa-
tione a fratribus ſuis ob hoc ipſum illuc properantibus adoratus [16] eſt. Verum tranſ-
camus

ADNOTATIONES.

12 *Quod* additum eſt ex Mſ. Rem. edit. Ven. & Baſil.

13 Sic ex edit. Baſil. cum in aliis legatur *ſola re, qua &c.*

14 *Cum* pro *eum* ex eadem edit. maluimus ſcribere. Mox Latinis caracteribus *allophylos* ſcripſimus cum noſtris codicibus nec non edit. Ven. & Baſiliana.

15 Baſilianæ editionis auctoritate inſeruimus *τὸ ei*: in qua cum edit. Ven. paullo poſt pro *nox* legitur *vox*.

16 *Eſt* deſideratur in edit. Baſil.

 17 Ita

eamus ad ſpeciem illius invidiæ, quæ omne piaculi genus humanæ conditionis excedit. Judæorum odium adverſum Salvatorem [17] nonne ex invidia deſcendit? Et quæ erat invidiæ cauſſa? mirabilia ſignorum. Cujuſmodi vero erant mirabilia? ſalus animæ, & corporum ſanitas. Paſcebantur eſurientes; [18] & qui paſcebat, impugnabatur: vita mortuis reddebatur; & is, qui vitam tribuebat, inſidias vitæ per invidiam ſuſtinebat: dæmones fugabantur; & imperanti dæmonibus doli ab hominibus tendebantur: leproſi mundabantur, claudi ambulabant, ſurdi audiebant, cæci videbant; [19] & qui hujuſmodi gratiam largiebatur, ab hominibus fugabatur; flagris ſervilibus affligebant eum, qui mortalibus venerat reſtituere libertatem: & judicabant homines judicem mundi. Ad ultimum vero eo uſque piaculi furor prorupit, ut auctorem vitæ morte multarent. Sic omnia mala ex radice naſcuntur invidiæ: & hoc uno tamquam validiſſimo mucrone uſus ab initio mundi uſque ad conſummationem ejus diabolus omnes pene animas trucidavit, ac perdidit. Denique nihil omittit, [20] quin pro eo, quod ipſe invidiæ paſſione dejectus eſt, etiam nos lapſu ſimilis vitii dejicere ſtudeat. Id-
Prov. 23. 6. circo [21] ſapientiſſimus Salomon cum homine invido nec cœnandum quidem ſuadet, vel ad convivium veniendum, per hoc oſtendens, quod totius vitæ noſtræ tempore a conſortio hominum, qui in hujuſcemodi vitiia irretiti ſunt, alieni prorſus, & ſegregati eſſe debeamus: [22] ſicut enim aridam quamque, fragilemque materiam ſtudium nobis eſt procul ab igne ſtatuere, ita oportet, quantum fieri poteſt, ab omnibus invidorum non ſolum amicitiis, verum etiam fabulis, & colloquiis ſegregari, & velut a malignis, & venenatis jaculis occultari: non enim poſſibile eſt aliter incurrere in invidiam, niſi notitiæ, & familiaritatis obtentu: quoniam quidem ſecundum Salomonis
Eccleſ. 4. 4. ſermonem: *Invidia viro ab amico ſuo eſt*: vere enim ita ſe res habet: non enim Ægyptio invidet Scytha, aut Britanno Indus æmulatur, ſed unuſquiſque gentis ſuæ hominibus, & contribulibus invidet, & non ignotis quibuſque, ſed vicinis, & proximis, ac familiaribus ſuis: immo vero his, qui vel artificii ejuſdem, vel officii, vel operia exſiſtunt. [23] Armat etiam proximas ætates morbus invidiæ, non numquam & propinquos ſanguinis; atque inter ipſa ſæpe fraternæ germanitatis jura graſſatur, & prorſus ſicut rubigo [24] propria ferramenti corruptio eſt, ita & amicitiarum propria corruptela peſtis invidiæ eſt. Sed & illud in cauſſa hujus languoris vel admirari jam quis poterit, vel laudare, quod quanto amplius creverit, tanto fit perницioſior ei, cui creſcit? ſicut enim omne jaculum, quod vehementius fuerit intortum, ſi forte in aliquod ſolidum, & durum corpus illiſerit, in eum continuo, qui jecerat, repercuſſum jaculum retorquetur, ac reſilit; ita etiam invidentia motus, & animorum telum, cum nihil nocuerit [25] eum, cui intenditur, vulnus tamen intendentis efficitur: nemo namque triſtitia ſua umquam imminuere bona proximi potuit, æmulans tamen ſe ipſum tabo conficit invidiæ. Et ego quidem arbitror, venenatis, & mortiferis ſerpentibus morbi hujus eſſe venena graviora: nam ab illis, ajunt, cum prius morſus corpori defixerint, per vulnus dentium venena diffundi: invidiæ autem virus interdum etiam ſolo adſpectu infunditur oculorum, non numquam etiam ſolo concipitur audita:

ADNOTATIONES.

[17] Ita MSſ. Rem. & Pomp. cum edit. Ven. ac Baſilianа: alii codices cum edit. Veronenſi ſine *ne*.

[18] *Et* additum ex edit. Baſil.

[19] Ibidem ſine & ſequentia efferuntur ſic: *Qui hujuſmodi gratiam largiebatur hominibus, ab hominibus flagris ſervilibus fugabatur. Affligebant eum, qui mortalibus venerat reddere libertatem.*

[20] *Quin* pro *qui* ſcripſimus ex MSſ. Rem. Pomp. & edit. Ven. ac Baſil. & poſt pauca *dejicere* pro *delere* ex MSſ. Urbin. Pomp. & edit. Baſilii.

[21] Baſilii editio *Salomon ſapientiſſimus omnium cum homine &c.*

[22] In MSſ. Tolent. & Vat. alter hoc loco tractatus incipit inſcriptus *de Invidia*.

[23] Edidimus, ut in edit. Baſilii. *Armat* item legitur in edit. Ven. ac in margine Veronenſis, in qua, uti & in codicibus, *amat*: ac poſt pauca & *in propinquo* pro & *propinquos*.

[24] Edit. Baſilii *proprie ferri corruptio eſt*. In Vat. *frumenti* pro *ferramenti*. Mox ex MSſ. Pompejano *ita* & ſcripſimus pro & *ita*. Dein edit. Baſilii *invidia eſt* pro *peſtis invidia eſt*.

[25] *Ei* in eadem Baſil. editione.

26 Ex

Digitized by Google

ditu: continuo namque, ut viderit quis, vel audierit ea, quæ non vult de his, quibus invidet, ſtatim dilabitur, ſtatim corruit, ſtatim tabeſcit: & quamvis decori vultus, quamvis ſolidi, ac ſani ſit corporis, repente velut ictus venenati ſerpentis morſibus conſumitur, & tabeſcit venenis noxii rheumatis per oculos uſque ad cordis arcana penetrantibus, ac viſcerum interiora vaſtantibus. Sed ego omitto tali adſertione uti: vulgaris enim videbitur ſermo: illud tamen dicam, quoniam adverſarii humani generis dæmones, cum viderint propoſitum hominis ſuis ſtudiis aptum, ad omne facinus voluntatis ſuæ [26] eo velut organo abutuntur. Ecquid non perhorreſcis miniſter effici dæmonum? ſed recipis in te malum, per quod inimicus exſiſtas his, qui te non læſerunt? Inimicus quoque Dei es, apud quem omnis bonitas abſque invidiæ macula eſt. Fugiamus invidiam obitem pietatis, obſtaculum regni cælorum, viam gehennæ, pignus, & primitias quaſdam pœnæ perpetuæ. [27] Fugiamus quin immo malum, quod magiſterio ſerpentis edoctum eſt, quod a dæmonibus adinventum eſt, quod inimicus homo bonis Dei ſeminibus ſuperſevit.

V. Sed [28] ex ipſo quoque interdum vultu non minus invidi declarantur: abſtruſior namque his oculus, obſcuriores genæ, demiſſum & triſte ſupercilium. Anima quoque ipſa paſſione dejecta, & penitus incurvata nuſquam veritatis judicium in negotiis ſervat. Nullum virtutis opus apud illos habetur in laude, non ſermo ullus honeſtus eis videtur, aut gratus, nihil apud eos nobile, nihil clarum probabitur: ſed ſicut vultures jucunda quæque, & amœna loca tranſeunt, & ſuaviſſimis odoribus [29] reſpirantia tranſvolant prata, ad fœtida vero quæque cadavera, & loca tetris repleta nidoribus convolant; & ſicut muſcæ omiſſo ſano corpore, ſicubi vulnus eſt, concitæ, præcipiteſque conveniunt; ita & invidi, ſi quid ab aliquo in hac vita bene geſtum eſt, ſi quid præclarum in actibus, in verbis probabile, in moribus admirandum eſt, nihil prorſus vident, nihil retractant. Sicubi autem quid aut culpabiliter geſtum, aut incauto ſermone prolatum, ut accidere hominibus ſolet; hoc loquuntur, hoc proferunt, hoc in publicum ventilant, & notitiam viri non ea bonis geſtis, dictiſque, ſed ex minus probabilibus fieri volunt: quo malo quid nequius? quid tetrius? quid pernicioſius dicam? Omittere, & reticere ea, quæ laude digna ſunt; rimari vero, ſicubi quid inveniat, quo opus virtutis ex accidentis culpæ occaſionibus criminetur. Denique iſti tales magnanimum quemque virum protervum vocant, conſtantem vero, & patientem [30] ſine ſenſu doloris appellant, ſobrium acerbum dicunt, juſtum crudelem, prudentem callidum vocant, liberum arrogantem criminantur, liberalem vero luxurioſum dicunt, parcum avarum nominant, & omnes prorſus virtutum ſpecies decolorare contrariis, & a malitia aſſumtis appellationibus geſtiunt, ita ut ſæpe etiam invidos, quibus ipſi invident, nominent. [31] Quem igitur in accuſatione, & in obtrectatione vitiorum ſermonis terminum dabimus? Sed hoc ex parte remedium eſt; nam oſtendere ægro magnitudinem morbi, & per hoc concitare ejus ſollicitudinem, ne languoris vim negligat, pars videbitur medicinæ. Verum ſi in hoc eum reliqueris gradu, nec remediorum oſtenderis viam; nihil aliud eſt, quam ſalutem prodidiſſe languentis. Quid ergo eſt? quomodo vel vitandus eſt morbus ne patiamur, vel ſi patiamur, fugiendus? Primo, ut mihi videtur, ſtatuere debemus apud animos noſtros, nihil magnificum, neque expetendum quidquam eſſe in rebus viſibilibus, non opulentiam magni pendere, neque florentis gloriæ tumorem mirari, non robur, & vale-

ADNOTATIONES.

26 Ex eadem editione addidimus *eo*.

27 Hac periodus in noſtris Mſſ. & editis libris legebatur ante periodum præcedentem: reſtituimus ex edit. Baſilii, ut ſententia quoque poſtulare videtur.

28 Præpoſitionem *ex* addidimus auctoritate quatuor codicum & editionis Baſilianæ; in qua mox *obſtruſiores namque his oculi, & obſcuriores genæ*. Dein *Anima quoque* pro *animaque* ex tribus codicibus & Baſilii editione. In hac porro: *Nuſquam veritatis judicium in negotiis ſervatur*.

29 Edit. Baſilii *redolentia*: & paullo poſt *ulcus* pro *vulnus*.

30 Apud Baſil. *ſine affectu & ſenſu doloris appellant: ſobrium autem acerbum* &c.

31 Mſſ. Rem. Tolent. & edit. Baſil. *Quid igitur eſt? in accuſatione* &c.

32 Edit.

& valetudinem corporis. Nihil enim eorum, quæ temporalia ſunt, & prætereunt, opinandum eſt bonum: neque omnino horum aliquid, quæ videmus: quoniam quæ videntur, temporalia ſunt, quæ autem non videntur, æterna ſunt. Ideo ergo eum qui affluit divitiis, dignum non putemus invidia; neque is, qui ſublimitate præcellit, æmulatione digous habendus eſt pro magnitudine poteſtatis craſtino nuſquam futuræ. Sed neque corporis virtus, & magnificum robut ad invidiam veniat unius febriculæ caloribus reſolvcodum, [32] niſi forte quis velut virtutis organis his utatur ad utiles, atque optimos actus; is enim, qui indulta ſibi corporis fortitudine abutitur ad impia ac proterva miniſteria, nihil aliud eſt, quam ſi quis acceptum ad hoſtem repellendum gladium in ſuum vertat exitium. Quod ſi quis conceſſas ſibi a Deo facultates in miniſteriis indigentium & pauperum ſuſteotatione diſpenſat, iſte non invidia dignus eſt, ſed amore: qui deliciis, & voluptatibus ſuis neceſſitatem pauperum prætulit, & communem ſuum victum cum fratribus fecit.

VI. Tum deinde eminet quis per prudentiam, & accepta gratia verbi Dei Scripturæ ſenſum aperit, & obſcuritates divioi, & prophetici ſermonis exponit: quis umquam talibus adverſetur? quis divini muneris beneficia feralis invidiæ labe contaminet? maxime ſi ea, quæ dicuntur, per ſancti Spiritus donum & gratiam depromantur? & ob hoc etiam auditorum favor, & collaudatio proſequatur? Sic [33] habe te, quaſi tuum ſit iſtud bonum, & tibi per fratrem a Deo doctrinæ deſtinatum ſit donum, ſi tamen libenter, [34] promteque ſuſcipias. Tum deinde venam quidem fontis largius profluentem nullus obturat, nec a ſolis ſplendore ullius inhibetur obtutus, & nemo invidet alii ſolem videnti, nec ſupra ceteros, ſed cum ceteris habere ei ſufficit participium lucis. Et tu verbo ſpiritali in Eccleſia profluenti, & per gratiam ſancti Spiritus pietatis dogmata proloquenti non cum lætitia admoves, & adjungis auditum, & [35] inſtrueris, ac proficis, ſed mordet te, & ſtimulat audientium favor, & optates, ut nemo proficeret, tantum ut nemo laudaret. Et quæ erit hujus rei excuſatio apud cordium noſtrorum judicem Deum? Si ergo, ut diximus, abundat quis in facultatibus, [36] utitur autem eis tam commode, quam ſermo divinus edocuit, communem ſibi cenſum cum indigentibus ponens, non invidia talis iſte, ſed caritate dignus eſt, & amore. Si vero e contrario agat, ideſt, ut facultatibus, quas honeſte diſpenſare debuerat, abuti per luxuriam, ac turpitudinem properet, nec ſic quidem omnino invidia, ſed miſericordia dignus eſt: quoniam quidem nec laude aliquid dignum, ſed probris & vituperationibus gerit. Similiter & is, qui abundat in verbo, ſi quidem per gratiam Spiritus loquitur, ſi vitæ ſuæ merito commendat, & probat, vera eſſe, quæ prædicat; ſi non refragantur doctrinæ verbis geſta doctoris; ſi denique [37] non Spiritus ſancti voluntati miniſtram tantummodo exhibet linguam; invidere talibus, & adverſari nihil aliud eſt, quam dicere: Nollem Dei mandata hominibus innoteſcere, nollem homines de morte [38] ad ſalutem, vitamque revocari. Si vero is, qui loquitur, non ſecundum Deum loquitur, nec per gratiam Domini docet; ſed verba profert humani tantummodo ingenii arte compoſita, nihil in ipſis divini Spiritus, nihil, quod cor ſodiat, conſcientiam pulſet, lacrimam moveat; ſi denique vita, moreſque doctoris prolatis refragantur eloquiis; ſi aliena ſunt ab actibus, & moribus ſuis ea, quæ alios docet; nequaquam (quæſo) erga tales excitetur invidia: reclamat enim his continuo Apoſtolicus ſermo, & in os eo-

ADNOTATIONES.

32 Editi & Mſſ. noſtri *niſi ſi*: delevimus autem *ſi* ex edit. Baſilii.

33 Hæc editio cum Mſſ. Tol. & Vat. *habeto tu*.

34 Baſilii editio *propter te ſuſcipias*. Deiu *ullus* pro *ullius* in eadem editione & Mſſ. Urb. & Vat.

35 Editio Baſiliana pro *ſirueris* opportune ſuppeditavit *inſtrueris*. Paullo poſt Mſ. Rem. *optat, ſi nemo*. Editio Baſilii *optat, ſi nemo*. In Urbinate item legitur *optat*, & in Vat. *ſi*.

36 Mſſ. Tol. & Vat. cum edit. Baſilii *abutitur*; & poſt pauca *facultates* pro *facultatibus*.

37 *Non* adjectum neceſſario ex ſenſu auctoritate edit. Baſilii; ex qua etiam paullo infra *nollem* pro *nelle* hic ſcripſimus.

38 Eadem editio *ad ſalutis viam revocari*.

39 *Facie*

os eorum ad ſaciem retorquetur dicens: *Qui doces alium, te ipſum non doces? qui* Rom.2.21.22.
prædicas non furandum, furaris? qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abomi-
naris idola, ſacrilegium [39] *committis?* quin immo miſeratione, ut diximus, & luctu
digni ſunt iſti. Tu vero audi commonentem te David per Spiritum ſanctum, &
dicentem: *Noli æmulari inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes ini-* Pſ.36.1.2.
quitatem; quoniam ſicut fœnum cito [40] *areſcent, & ſicut olera herbarum cito deci-*
dent. Decet ergo ſervum Dei neque viris bonis invidere, & ſuper falſis, ac ſimu-
latis dolere, æmulationem potius ad imitanda bona, quam invidiam capere. Si vi-
diſti ſobrium, ſi prudentem, [41] ſi ſapientem, ſi conſtantem in certaminibus pietatis,
ſi quidem & tu talis es, dilige & illum, quaſi alterum te. Si vero aliquid tibi de-
eſt, imitare eum, cujus vitam laudabilem vides. Hoc autem ſtudii modo & apud
temet ipſum proficies, & apud eos, qui te vident, laudabilis eris; hæc enim eſt
natura virtutis, ut per arbitrii libertatem a quocumque volente, & laborante facile
poſſit adquiri: in nobis namque poteſtas hujus ſtudii ſita eſt, nam divitias, pulchri-
tudinem corporis, robur, & cetera hujuſmodi, quæ putantur eſſe [42] corporea bona,
non eſt in noſtra poteſtate, ut habere poſſimus; ſed majus bonum, quod vere bonum
eſt, id eſt virtus animi, merito ab omnibus, qui recte judicant, cunctis bonis cor-
poreis præferendum eſt. Cur quod ſummum, & vere bonum eſt, & in noſtra [43] po-
ſitum poteſtate, negligimus imitari? pro his vero bonis, quæ falſa ſunt, nec bona
jure dicuntur, tam intentis ſtudiis agimur, ut pro his perniciosiſſimæ eladi ſuccum-
bamus invidiæ.

VII. Sed ne illud quidem [44] commonitionem noſtri ſermonis evadat, non vides,
quantum malum in vita hominum obtineat ſimulatio? Et hæc de invidiæ ſtirpe pro-
cedit; nam bilinguem eſſe hominem, & duplici mente non aliunde, quam de invi-
dia naſcitur: in profundo namque cordis odium tegit, in labiorum vero ſuperficie co-
loratam dulcedinem profert, ſecundum obtectos marinis fluctibus ſcopulos, qui exi-
guæ aquæ reſperſione cooperti ignorantibus, & incautis improviſa naufragia moliun-
tur. [45] Si ergo etiam mors nobis inde velut ex malignis fontibus influit, ideſt cum
decidimus a bono, cum alieni efficimur a Deo, cum ſanctitatis ordinem, pacemque
confundimus, cum totius honeſtæ vitæ jura violamus; fugiamus eam, & acquieſca-
mus magis ſuadenti Apoſtolo, & dicenti: *Nolite effici inanis gloriæ cupidi, invi-* Gal.5.26.
cem provocantes, invicem invidentes: ſed magis benigni, miſericordes, donantes vo- Eph.4.32.
bis ipſis delicta, ſicut & Deus donavit vobis in Chriſto Jeſu Domino noſtro: cum
quo eſt Deo Patri cum Spiritu ſancto gloria in ſæcula ſæculorum. [46]

ADNOTATIONES.

39 *Facis* ex eadem Baſiliana editione.

40 Plerique Mſſ. cum editione Veronenſi *areſcunt*. Editio Baſilii mox *deficient* pro *decident*.

41 Mſ. Pomp. & editiones Ven. ac Baſiliana *ſi patientem*.

42 *Corporea* abeſt ab edit. Baſilii, in qua non *ſed ſi majus bonum*.

43 Ibidem *eſt poſitum*: & poſtea *agitamur* pro *agimur*.

44 Sic Mſſ. Rem. & Pomp. cum in ceteris legatur *commotionem*.

45 *Sic ergo* in edit. Baſilii, & poſt pauca: *decedimus* pro *decidimus*.

46 *Amen* additum in Mſſ. Rem. Urbin. Pomp. & editione Veneta.

SAN-

S. BASILII EJUSDEM

TRACTATUS II.

Deut. 15. 9. ## *De* [1] *Adtende tibi.*

I. SErmonis uſum Deus nobis, qui nos creavit, indulſit, pro eo ut cordis occulta conſilia invicem nobis verbi miniſterio panderemus, & [2] pro communis in alterutrum affectione naturæ unuſquiſque noſtrum proximo ſuo, velut ex arcanis quibuſdam domiciliis ſecreta depromeret. Si enim nuda tantummodo, atque intecta anima viveremus, ex ipſis tantum mentis motibus, atque intentionibus cogitationum ad alterutrum noſceremur. Verum quoniam vigor animæ velamine carnis operitur, ad indicanda, atque in publicam faciem proferenda ea, quæ in profundo cordis cogitationibus, vel ſenſibus commovemus, verbis, & nominibus, ac vocabulis indigemus. Cum igitur motus hic mentis nactus fuerit vocis ſignificantiam, tunc, velut vehiculo quodam ſermonis, aeris [3] iſtu evectus, ad audientem a loquente transfertur. Et ſi quidem invenerit tranquillam, quietamque audientiam, ſicut in portu fidiſſimo, [4] in auribus auditorum ſermo reconditur. Si vero, velut fluctus quidam, & ſaxoſa vada, auditorum tumultus, & murmur docentibus refragetur, in medio aeris ſpatio ſermo transfretans naufragabit. Quamobrem præbete tranquillitatem per ſilentium verbo: fortaſſis enim aliquid poterit utilitatis adferre ſermo veritatis, ſi tamen non auditoris ignavia, dum minus intentus eſt animus, facile [5] dilabatur. Talis namque natura ipſa verbi ſpiritu compaginante formata eſt, ut velox, breviſque ſit, & tranſcurſu concito multa deſignet in paucis, ut per ipſam ſui brevitatem tenacius a memoria reſervetur: hæc namque eſt emendati natura ſermonis, ut neque obſcuritate, quæ dicuntur, offuſcet, neque abundans ineptiis, vim rerum, quæ indicantur, faciat evaneſcere. Talis enim vero etiam hic eſt, qui nunc nobis ex Moyſi voluminibus recitatus eſt ſermo: ſi tamen meminiſtis vos, quibus verbi divini attentior cura eſt, niſi forte pro brevitate ſui, paulo tardiores [6] quoſque transfugit auditus. Eſt autem ſermo hic: *Adtende tibi, ne forte fiat in te ſermo abſconſus in corde tuo iniquitas.* Faciles ſumus ad cogitationum delicta nos homines; propter quod, & qui finxit ſingillatim corda noſtra, ſciens, quod non parum delictorum in his motibus admittitur, qui fuerint [7] ex propoſito mentis voluntatiſque concepti, ante omnia nobis puritatem, & munditiam cordis injungit ac præcipit; [8] in qua enim proclivius vergimus ad peccatum, hanc nobis partem majore cautela, diligentiaque communit. Sicut enim infirmiora quæque corporum membra peritior, ac [9] bene providus medicus ante, quam ipſe morbus immineat, ſtudio præcurrente, & diligentia cujuſdam procurationis antevenit; ita & communis omnium proviſor, & animarum medicus Deus,

Ibidem.

ADNOTATIONES.

1 Hujus tractatus interpretatio Rufino auctori tributa in Appendice tom. 2. operum S. Baſilii pag. 717. hunc titulum præfert: *De eo quod ſcriptum eſt: Attende tibi, ne forte fiat in corde tuo ſermo occultus iniquitas.*

2 Editio Veneta & Benedictina Baſilii *pro communi.*

3 Sic edit. Baſilii. Noſtri codices & editi *ictu.*

4 Edit. Baſil. addit *ac tutiſſimo.*

5 Mſ. Tol. *dilabitur.*

6 *Quoſque* pro *quouſque* in Mſſ. Zenon. & edit. Baſilii, ex quo nec non ex Mſſ. Pomp. & duplici Zenoniano correximus ſubinde *transfugit auditus* pro eo quod alibi legebatur *transfugit, auditus eſt.*

7 Edit. Baſil. *ex propoſito animi mentiſque concepti.*

8 Eadem editio *in quo.*

9 Ibidem *bene prudens*; & poſt pauca *præcurationis* pro *procurationis*, ac dein *ſtuduit* pro *ſtudet.*

10 Ibi-

Deus, hoc, quod maxime in nobis ad culpam lubricum providebat, circumdare tutioribus ſeptis ſtudet, & circumvallare cautioribus munimentis, nam hi actus, qui miniſterio corporis adimplentur, opus habent & tempore, & opportunitate, & labore, & adjutoriis, ceteriſque hujuſcemodi inſtrumentis: mentis vero motus, & [10] cogitationis lapſus abſque tempore conſummantur, ſine labore complentur; omne tempus habent opportunum. Intuere namque mihi ambitioſum quempiam, & ingenti ſupercilio honeſtatis elatum, imaginem quamdam ſobrietatis habitu exteriore geſtantem, in mediis quoque virorum laudabilium, & ſapientium reſidentem. Hic [11] ſubita cogitatione mentis percucurrit, & evolavit ad loca peccati; maligna deſideria mente concepit; colloquia quoque intra ſe inhoneſta finxit, & turpia; & totus in occulta mentis ſuæ officina univerſam ſibimet libidinis imaginem deformavit, geſtuſque deſcripſit. Hic ignotum quidem omnibus peccatum, & ſine ullo teſte commiſit: ſed arguetur, ac revelabitur ſine dubio per adventum ejus, qui reſerat occulta 1. *Cor.* 4. 5. tenebrarum, & manifeſtat conſilia cordium. *Obſerva ergo, ne forte fiat in corde tuo* *Matth.* 5. 28. *verbum occultum iniquitas: qui enim aſpexerit mulierem ad concupiſcendum eam, jam mœchatus eſt eam in corde ſuo.* Propter quod corporis quidem actus poſſunt non nullis obſtaculis intervenientibus impediri: ubi autem mente delinquitur, [12] quam facile eſt puncto cogitationibus evagari, tam pernix adhærebit noxa delicti. Ubi ergo velox occaſio peccati, ibi etiam celeris providetur cura remedii; & ideo proteſtatur dicens: *Ne forte fiat in corde tuo verbum occultum iniquitas.* Sed jam ad *Deut.* 15. 19. ipſum potius verbi initium recurramus.

II. *Attende*, inquit, *tibi*. Singula quæque animalium a conditore omnium Deo ad defenſionem ac tutelam ſui occaſiones quaſdam proprias acceperunt: quibus ſaluti ſuæ, cum neceſſe fuerit, auxilium ferant: & invenias, ſi diligenter intendas, plurima [13] quoque nullo docente adverſum eos, qui perniciem moliuntur, vel obniti vehementius, vel declinare callidius, & rurſum naturali quodam impulſu ad ea, quæ expediunt, ferri, atque compelli. Propterea ergo nobis etiam eruditionis cauſſa magnificum iſtud mandatum præcepit Deus, ut quod illis adeſt per naturam, id nobis ope verbi, ac rationis addatur, & quod in mutis animalibus abſque imperio efficitur, hoc nobis per præcepti diligentiam conquiratur, ut majore providentia conſervemus ea, quæ nobis divinitus indulta ſentimus, fugientes quidem peccatum, ſicut [14] muta animalia ſponte ſua fugiunt noxios & mortiferos cibos: ſectemur vero juſtitiam, ſicut illa fecundos, & utiles paſtus nullo cogente ſectantur. *Attende* ergo *tibi*, ut poſſis diſcernere ab utilibus noxia. Sed quoniam dupliciter eſt attendere, aliud quidem corporeis oculis intueri corporea, aliud vero intellectualis animæ virtutibus incorporea, & ſpiritalia conſpicari: in hoc loco ſiquidem de oculis carnalibus dictum eſſe ſentiamus, continuo verbi ſententia arguetur abſurda. Quomodo enim quis ſemet ipſum totum corporali oculo attendere poterit, vel comprehendere? quia primo neque ſemet ipſam [15] oculis conſiderare, & intueri poteſt, neque vicina ſibi, & imminentia conſpicari ſupercilia; ſed neque in verticem capitis diriget aciem ſuam, aut aliquo pacto propria terga conſpiciet, nec aliquid omnino proprio videbit ex vultu, non latentia viſcerum, non occulta venarum. Quod ſi ita eſt, impium videbitur dicere impoſſibilia eſſe Spiritus ſancti mandata. Supereſt ergo, ut ad mentis intuitum præcepti vigor, atque intelligentia transferatur. *Attende* ergo *tibi*,

ADNOTATIONES.

10 Ibidem, *cogitationum*.

11 Codices & editi noſtri habebant *ſubito*, & præſenti tempore efferebant verba *percurris*, *evolat*, *concipit*, excepta edit. Ven. in qua legitur *concepit*. At ex ſequentibus *finxit*, *deformavit*, *deſcripſit* præterito perfecto conſtructis ea quoque verba eodem tempore efferenda cognovimus, ut in edit. Baſilii.

12 Edit. Baſilii: *quia facile eſt puncto cogitationis*. *Cogitationis* item habent Mſſ. Rom. Pomp. & duo Zenoniani.

13 Editio Baſilii: *quæque nullo docente adverſus eos, qui ſibi perniciem* &c.

14 Sic codices Vatic. & Pomp. ſicut ſupra *mutis animal. hæc*: ceteri Mſſ. cum editis multa, quod non male relinqui potuiſſet.

15 Editio Baſilii *oculus*: & poſt pauca *diriget* pro *diriges*.

Uu 16 Ea-

tibi, ideſt undique te ipſum circumſpice, pervigiles gere ad cuſtodiam tui oculos
Eccleſ. 9. 20. animæ. In *medio laqueorum ingrederis*. Occultæ tibi ab inimico tenduntur inſidiæ. Doli, machinæ, pedicæ ubique defoſſæ. Circumſpice igitur omnia, & cauta intentione conſidera, ut effugias, ſicut damula ex laqueis, & ſicut avis ea retibus,
Prov. 6. 5. nam damula non incurrit in laqueum pro eo, quod dicitur viſum acutiſſimum gerere. Unde & nominis ſui [16] etymologia ſervatur in Græcis. Avis vero auxilio uſa pennarum, cum voluerit effugere dolos retis, altiora aeris itinera ſecat. Vide ergo tu, ne forte deterior mutis animalibus ad cautelam tuæ ſalutis exſiſtas, ne forte laqueis irretitus venatio, & captura diaboli fias, captus ab eo ſecundum il-
2. Tim. 2. 26. lius voluntatem.

III. *Adtende* ergo *tibi*, ideſt neque tuis, neque his, quæ circa te ſunt, ſed tibi ſoli adtende. Aliud enim ſumus nos ipſi, aliud quæ noſtra ſunt, aliud quæ circa nos ſunt: nos namque ſumus anima, & mens, ſecundum quam ad imaginem ejus, qui nos creavit, facti ſumus. [17] Noſtra vero ſunt corpus, & corporalis ſenſus. Circa nos autem ſunt mundana ſubſtantia, vivendi artes, & cetera uſus inſtrumenta mortalium. Quid igitur [18] præcepit ſermo? Ne adtendas, inquit, carni: neque ea, quæ carnis bona videntur, ſtudio impenſiore ſecteris, ideſt ſanitatem corporis, decorem, cultum vultus, voluptatem carnis, atque delicias: neque vitæ longioris vota ſuſpires: non divitias ſæculi, non ambitionis gloriam, non potentiam caducæ fragilitatis mireris: & nihil omnino, quod ad præſentis vitæ miniſterium pertinet, magnum [19] æſtimes & appetendum: ne dum in hac ſollicitudinis tuæ intentione raptaris, illa, quæ vere magna ſunt, & in quibus vera vita eſt, negligas. Sed *Adtende tibi*, ideſt animæ tuæ: hanc excole: huic omnibus curis, omnibuſque ſtudiis conſule ita, ut omnem maculam, quæ in eam forte nequitiæ vitiis obrepſit, abluas, & expurges intentione meliorum. Exornes vero eam, & excolas omnibus virtutis, pietatiſque monilibus: quoniam quidem corpus tuum mortale eſt, anima vero immortalis. Et duplex quædam eſt vita noſtra; una quidem [20] carnalibus familiaris, & cito cum ea deficiens: alia vero animæ cognata, nec ullo fine, aut circumſcriptione claudenda. *Adtende* ergo *tibi*, [21] ne mortalibus ac caducis, velut perpetuis incubes, & æternis: ne vero rurſum, quæ æterna ſunt, tamquam caduca, & tranſeuntia negligas atque contemnas. Contemne potius, & deſpice carnem tuam: pertranſit enim. Adhibe diligentiam & ſtudium animæ: immortalis eſt enim. Intuere igitur, & adtende cum omni cautela tibi ipſi: ut ſcias diſtribuere unicuique parti, [22] quod convenit: carni quidem victum, & veſtitum, animæ vero doctrinam pietatis, converſationem ſeveram & gravem, exercitium virtutis, emendationemque vitiorum. Non pinguedini corporis deſervire, neque
Gal. 5. 17. circa carnis lætitiam curſitare: quoniam quidem *concupiſcit caro adverſus ſpiritum, ſpiritus autem adverſus carnem: & hæc ſibi invicem adverſantur*. Vide, ne forte tu in hujus belli congreſſione manus accommodans carni, & auxilia ei quamplurima ſubminiſtrans, potentiam ejus adverſus ſpiritum erigas, & meliorem tui partem deteriori facias eſſe ſubjectam. Sicut enim ſtateræ momentum ſi in unam partem depreſſeris, leviorem ſine dubio alteram facies, ita in hoc animæ, & corporis jugo, cum in unam partem propenſior exſtiteris, clara erit alterius, & manifeſta diminutio. Quis enim dubitat, cum corpus luxuria fluitat, carnibuſque diſtenditur, ignavum, & obtuſum effici mentis vigorem? Si vero anima florentioribus virtutis exercitiis im-

bua-

ADNOTATIONES.

16 Eadem edit. *etymologiam ſervat*.

17 Ibidem: *noſtrum vero eſt corpus*.

18 Mſ. Vat. *præcipit ſermone? Adtendas, inquit, non carni*. Idem habent Mſſ. Pomp. & duo Zenoniani excepto quod *precepit* ſcribunt.

19 Ita edit. Baſil. alias *æſtimes ad petendum*. Paullo poſt eadem editio Baſilii cum duabus Mſſ. Zen. *vere* pro *vera*.

20 Legebatur *carnis*: emendationem ſuggeſſerunt Mſſ. Vat. & Tol. Edit. Baſilii non multum abſimiliter *carni huic familiaris*.

21 Edit. Baſilii: *& ne mortalibus & caducis velut perpetuis incumbas, & æternis; neve rurſum* &c.

22 Sic Mſ. Urbin. cum edit. Baſilii: alias *quæ convenit*. Unus e Zenonianis addit, *quæ ſibi convenit*.

23 Edit.

buatur, & meditatione meliorum ad culmen propriæ magnitudinis erigatur, [23] fati-
ſcentem corporis ſtatum, & commoda infirmitate marceſcere? Et hoc indicans beatus
Apoſtolus Paullus dicebat: *Nam & ſi is, qui foris eſt, homo noſter corrumpitur, ſed* 2. Cor. 4. 16.
qui intus eſt, renovatur de die in diem.

IV. Hoc ergo idem præceptum & infirmioribus utile eſt, & robuſtioribus commo-
dum. Nam & in infirmitatibus medici ægris præcipere ſolent, ut adtendant ſibi, &
nihil omnino contemnant, quod ad medelam poſſit adhiberi. Similiter ergo & medi-
cus animarum noſtrarum [24] ſermo Dei animæ ex peccatorum acerbitate languenti ma-
gnifice breviſſimi hujus præcepti ſuccurrit adjutorio dicens: *Adtende tibi*, ideſt ut ſi
quando forte deliqueris, ſecundum magnitudinem delicti etiam remedii, & emenda-
tionis cura penſetur. Grande alicui peccatum & grave commiſſum eſt: grandi ſine
dubio confeſſione indiget pœnitentiæ, multis & amaris lacrimis, intentis [25] perno-
ctatiſque vigiliis, jugibus continuatiſque jejuniis. Levius eſt delictum: par commiſſi
ſit, & ſimilis pœnitentia. Tantum *Adtende tibi*, ut intelligas, & agnoſcas & ſani-
tatem animæ, & languorem: multi enim dum ſibi non adtendunt, ægritudines gra-
ves, & inſanabiles pati ſe neſciunt; & [26] ne hoc ipſum quidem ſentiunt, quod
ægrotant. Propter quod magna eſt præcepti hujus utilitas, per quod [27] ægris cura ſug-
geritur, ſanitatis, & perfectionis demonſtratur integritas. Unuſquiſque autem no-
ſtrum, qui in diſcipulatum nos verbi Dei mancipavimus, unius alicujus operis mini-
ſterium gerit eorum, quæ in Evangeliis præcepta ſunt. In magna [28] enim domo, in 2. Tim. 2. 20.
hac Eccleſia dico, non ſunt tantummodo vaſa diverſa, aurea, & argentea, vel li-
gnea, & fictilia: ſed & artificia quamplurima & diverſa. Habet namque domus 1. Tim. 3. 15.
Dei, quæ eſt Eccleſia Dei vivi, venatores, vel captores, habet viatores, [29] habet
architectos, ſtructores, agricolas, paſtores, athletas, milites: quibus omnibus com-
mode ſatis aptabitur breviſſimi hujus mandati vigor: ut unicuique & operis diligen-
tiam tribuat, & propoſiti: ac mentis deſideria, atque incitamenta commoveat. Ve-
nator es, & ad capturam a Domino deſtinatus, qui dixit: *Ecce ego mittam multos* Jer. 16. 16.
venatores: & capient eos ſupra omnem montem? Adtende ergo *tibi* diligenter, nec-
ubi te venatio Domini [30] effugiat, quominus verbo veritatis capias, & offeras Domi-
no ad ſalutem eos, qui erroribus decepti nequitiæ, feri, ac palabundi per aſpera
quæque peccatorum, & devia pervagantur. Viator es talis, qualis ille, qui orat ad
Dominum: *Dirige greſſus meos in ſemitis tuis, ut non moveantur veſtigia mea? Ad-* Pſ. 16. 5.
tende tibi, ne forte erres a via: ne declines in dexteram, neque in ſiniſtram: ſed
via recta, via regali incede. Architectus es? *Adtende tibi*, ut fundamentum fi-
dei, [31] qui eſt Chriſtus Jeſus, cum omni diligentia jacias, & cautela. Structor es?
Vide, quomodo ædifices; ne ligna, & fœnum: ne ſtipulam, vel paleas, ſed argen- 1. Cor. 3. 12.
tum, & aurum, & lapides exſtruas pretioſos. Paſtor es? *Adtende tibi*, ne quid te
præ-

ADNOTATIONES.

23 Edit. Baſilii: *fatiſcere corporis ſtatum, & commoda infirmitate marceſcere facit*. Placuit tamen noſtrorum codicum & editorum lectio, quæ per interrogationem elata, refertur ad ſuperioris ſententiæ interrogativam particulam *quis dubitat*? Unam conjunctionem *&* quæ a noſtris aberat tum MSS. cum editis, ex editione Baſilii reſtituimus.

24 Editio eadem Baſiliana *ſermo divinus animæ*, & poſt pauca *auxilio* pro *adjutorio*.

25 In edit. Ver. cum aliquot MSS. conjunctio *que* aberat a voce *pernoctatis*; reſtituimus ex tribus MSS. & edit. Ven. atque Baſiliana, in qua ſubinde legitur: *ſi leve eſt delictum, & par commiſſi ſit pœnitentia*.

26 Hæc eſt lectio MSS. Rem. & Pomp. Ceteri cum editis, *nec hoc quidem ſentiunt*; edit. autem Baſilii: *& ne hi quidem ipſi ſentiunt*.

27 Edit. Baſilii: *& ægri cura ſuggeritur, & ſanis perfectionis demonſtratur integritas*.

28 *Autem* pro *enim* in MSS. atque editis noſtris: correximus ex edit. Baſilii, quæ lectio & græco textui & ſententiæ magis congruit.

29 *Habet* ſuppletum eſt ex editione Baſilii, ob cujus verbi repetitionem aliquot a codicibus abſunt voces *habet viatores*. Trium codicum Rem. Tol. & Zen. lectio *architectos*, pro eo quod alibi & apud Baſilium legitur *architectonas* magis adriſit, cum *architectus* et ſubinde legatur.

30 Edit. Baſilii *effugiat & evadat*.

31 Eadem editio *quod*.

32 In

Jo. 10. prætereat eorum, quæ ad paſtoris ſtudium ac diligentiam pertinent. Si autem, quæ
ſint iſta, perquiris, auſculta. Quod erravit, converte, & revoca: quod attritum eſt,
colliga: quod ægrum, ſana. Agricola es? *Adtende tibi*, ut diligenter circumfodias
Luc. 13. 6. infructuoſam ficum, & adhibeas ſtercoris [32] qualos, & totum facias, quidquid ad fru-
2. *Tim.* 2. 4. ctuoſum ſpectat eventum. Miles es? *Adtende tibi*, [33] ut non militans Deo implices
2. *Tim.* 1. 8. te negotiis ſæcularibus, ut placeas ei, qui te probavit: ſed *conlabora Evangelio*, *ut*
1. *Tim.* 1. 18. *milites in illis bonam militiam*, dimicans adverſus ſpiritus nequitiæ, adverſum prin-
Epheſ. 6. 12. cipatus, & poteſtates, & adverſum mundi hujus rectores tenebrarum. Tum deinde
verſ. 11. etiam adverſum vitia carnis adſume ſcutum fidei, & omnia arma ſpiritus, quibus
2. *Tim.* 2. 5. indutus poſſis reſiſtere adverſus ignita diaboli jacula. Athleta es? *Adtende tibi*, ne
quid adverſum leges athleticas geras: quia nemo coronatur, niſi legitime certaverit.
1. *Cor.* 9. 26. Imitare Paullum, qui ſic currit, ut comprehendat: & ſic luctatur non quaſi aera ver-
27. berans, ſed macerat corpus ſuum, & ſervituti ſubjicit: ne forte aliis prædicans, ipſe
reprobus [34] efficiatur. Vigila ergo & tu, & indeſinenter oculum ad conſiderandas adverſarii aſtutias geras. Si curris, ſic curre, ut comprehendas: [35] ea, quæ retro ſunt, obliviſcens, & ad ea te, quæ in ante ſunt, extendens. Si colluctaris, adverſum inviſibiles adverſarios pugna. Talem te eſſe vult hujus præcepti ſententia, nihil remiſſum, nihil ſomno, & ignavia præpeditum, ſed ſollicite, & vigilanter cuncta circumſpectantem. Prudentem te vult eſſe in conſiliis, in actibus ſtrenuum. *Adtende* ergo *tibi*.

V. Deficiet me tempus enarrantem de ſingulis quibuſque, quæ in opus Evangelii procuranda edocemur hujus præcepti virtute. *Adtende tibi*, ut vigiles ad omnia, ut nihil te in conſiliis prætereat: obſervare præſentia: futura proſpicere: quæ in manibus ſunt, commode diſpenſare: quæ ſperantur, fideliter exſpectare: ne forte præſentibus jactanter te, & inaniter [36] debere perfrui putes, ſicut non nulli leves, & inſtabiles juvenes vana cogitatione mentis inflati, ſi quando forte per ſilentium temporis, & nocturnam quietem, falſis imaginibus per cogitationem mente conceptis, deſcribunt ſibimet ipſis excelſas dignitates, præclara conjugia, liberorum felicitatem, prolixam ſenectutem, obſequia ſubjectorum, [37] clientum famulatus: & cum in re nihil ſit, vano cogitationis tumore ſupra omnes homines efferuntur: ingentes domos intra momentum exſtruunt, eaſque ſubitis, & ſola mente conceptis facultatibus replent. Immenſa terrarum ſpatia, & agros uberes occupant: & tanta poſſeſſionum jura defendunt, quanta [38] nutu vagæ mentis incluſerint. Sed & fructum earum exſtructis latius horreis vanitatis recondunt. Addunt nihilominus greges, armenta, ſervitia, magiſtratus: regna etiam ipſa, & imperii faſtigia ſumma præſumunt: gerunt bella: movent claſſica: trophæa ſtatuunt: ducunt triumphos, & per totius regni curas inani ſollicitudine debacchantur, ita ut in manibus tenere omnia, & nuſquam comparentibus, tamquam præſentibus ſe perfrui arbitrentur. Proprius eſt languor iſte [39] totius otioſæ, & deſidis animæ, videre ſomnia vigilantem. Quam diſſolutionem mentis, & inflammationem cogitationum reſecans, & reſtinguens ſermo divinus ſaluberrimi præcepti hujus auctoritate ſuccurrit dicens: *Adtende tibi*, ideſt ne ea, quæ nuſquam ſunt, cogites: ſed ut præſentia, & quæ palam ſunt, diligenter expedias. Arbitror autem etiam,

ADNOTATIONES.

32 In Mſ. Remenſi hæc vox ſubſignatur, & ſecunda manu appoſitum *catinum*. In editione Baſilii *ſqualloren*, male: nam vas indicatur ruſticanum ad ſtercora portanda idoneum.

33 Editio Baſilii *uti ne militans*.

34 *Inveniatur*. *Evigila*, in eadem editione, quæ mox ſcribit *indeſinentem* & *gero* pro *indeſinenter* & *geras*.

35 In editione Paraviſia legebatur: & *ea*, *quæ retro ſunt*, *obliviſcens*, *ad ea te*, *quæ ante ſunt*, *extende*. Correximus ex edit. Baſilii, cum qua edit. Ver. & Mſſ. fere conciunnt.

36 *Debere* deſideratur in editione Baſilii.

37 Eadem editio *clientium*, & mox *vana* pro *vano*.

38 Ibidem *nutus vagæ mentis incluſerit*.

39 Ab eadem editione abeſt *totius*, quæ mox ſcribit & *inflammationem cordis* & *cogitationum præſecans* & *reſtringens*.

40 *Pre-*

etiam, illud vitium reſecare volens legiſlator mandati hujus adjutorium [40] prætulit:
quoniam facile eſt unicuique noſtrum curioſius aliena perquirere, quam propria, &
domeſtica procurare. Ne ergo hoc accidat, Deſine, inquit, mala aliena diſcutere: de-
ſine [41] aliorum actibus tua perſtrepere, & concelebrare convivia: deſine poculis tuis
aliena probra miſcere, & inter epulas, ac fercula tua alterius vitæ innocentiam la-
cerare. Noli ergo adtendere alienis languoribus, ſed *Adtende tibi* ipſi. [42] Ad perſcru-
tationem tui converte oculos animæ tuæ: quia multi ſecundum verbum Domini feſtu- *Luc.* 6. 42.
cam in oculo fratris ſui vident, trabem vero, quæ [43] in oculis eorum eſt, non conſide-
rant. Tu ergo numquam ceſſes temet ipſum perſcrutari, ſi vita tua ſecundum [44] for-
mam dirigitur mandatorum: ſi converſatio tua omni culpa vacat. *Adtende* ergo, &
circumſpice teipſum: non eorum, qui extra te ſunt, culpas, & peccata dinumeres:
nec ſollicite diſquiras, ſicubi maculæ aliquid in proximo tuo reperias, ſecundum Pha-
riſæum illum tumidum, & jactantem, qui ſtabat ſeipſum juſtificans, & exprobrans *Luc.* 18. 10.
ac deſpiciens Publicanum: ſed teipſum diſcutere [45] non ceſſes: ne quid in cogitatio-
ne deliqueris: ne quid ſis prolapſus in lingua, dum incauta loquacitate prævenit, &
præcurrit ſermo conſilium: ne quid etiam in actibus tuis, & manuum opere commiſe-
ris, quod vel avaritiæ, vel iræ, vel libidini miniſtratum ſit. Si hæc intra temet ipſum
diſcutias ſemper, & inquiras; multa invenies, quæ intra te debeas emendare, & pro
quibus debeas pœnitudinem gerere, & tamquam homo, ſi quid tale repereris, dic,
ſicut Publicanus ille dicebat: *Deus propitius eſto mihi peccatori*. *Adtende* ergo *tibi* *Luc.* 18. 13.
ipſi. Hic tibi ſermo, etiamſi in rebus proſperis degas, & omnis tibi vita ſecunda fe-
licitate ſuccedat, utilis ſemper, & neceſſarius apparebit, tamquam bonus, & fidelis
conſiliarius commonitiones vitæ ſuggerens melioris. Si vero & adverſis, & triſtibus
urgearis, & hæc tibi in tempore neceſſitatis commonitio ſuggeratur, maximum illico
remedium, & ſolatium dabit: ut neque in proſperis arrogantius extollaris, neque in
adverſis mollius, & remiſſius reſolvaris. Divitiis flores, & polles, & illuſtrium proa-
vorum conſulatibus intumeſcis? patriæ, parentumque nobilitate te jactas? pulchritu-
dine corporis erigeris, & decore? honoribus extolleris, & aſſeclarum fulciris [46] offi-
ciis? tum maxime *Adtende tibi* ipſi: & memento, quia mortalis es, & quia *terra es,* *Gen.* 3. 19.
& in terram ibis: & quia poteſt & ad te dici: *Stulte hac nocte auferent abs te* *Luc.* 12. 20.
animam tuam: & quæ præparaſti, cujus erunt? Intuere eos, qui ante te ſimilis
potentiæ dignitatibus effulſerunt. Ubi ſunt? Quid agunt? Ubi faſces eorum? Ubi
magiſtratus? Ubi diverſarum inſulæ dignitatum? Ubi denique eloquentiſſimi rheto-
res, & vehementiſſimi oratores? Ubi hi, qui crebros conventus orationum ſuarum
favoribus [47] celebrabant? Ubi popularis aura? Ubi largitio muneralis? Ubi exqui-
ſita equorum præparata certamina? Ubi denique ſatrapæ? Ubi reges? Ubi tyranni?
Nonne omnia pulvis, & cinis eſt? Nonne omnia antiquæ fabulæ, ſuperfluaque narra-
tio eſt? Nonne in perexiguis oſſibus auguſtæ vaſculo urnæ concluſis omnis eorum me-
moria continetur? Denique intuere, & inſpice eorum ſepulcra, ſi potueris diſcer-
nere, quis ibi ſervus, quiſve ſit dominus, quis pauper, quiſve ſit dives. Diſcerne
ibi, ſi potes, plebejum a rege, virum fortem ab imbecilli, decorum ab informi. Si
ergo horum omnium memor fueris, nulla tibi orietur elationis occaſio: ſed ſemper
memor eris tui, ſi præcepti memor adtenderis tibi.

VI. Qui ſi ignobilis es, obſcuro loco natus, pauper ex pauperibus procreatus, non
domo gaudens, non patria, invalidus viribus, quotidiano quoque indigens fumtu, vi-
vens ſub potentium [48] colaphis cum tremore omnibus, ac timore ſubjectus, cunctiſque
humi-

ADNOTATIONES.

40 *Protulit* in eadem Baſiliana editione.

41 Ibidem *de aliorum actibus*.

42 Additur in eadem editione *hoc eſt, ad perſcrutationem* &c.

43 Ibidem *oculo ſuo*.

44 Rurſus ibi *normam*.

45 In eadem edit. Baſilii additur: *& judicare non ceſſes*.

46 Ibidem *obſequiis*.

47 *Concelebrant*, ibidem.

48 Sic Mſſ. & edit. Ven. ac Baſiliana. In Ver. autem græce Κολάφοις. Paullo poſt addidimus *omnibus* ex Mſſ. Rem. Pomp. duobus Zenonianis ac edit. Ven. & Baſilii.

49 Edi-

Prov. 13. 8. humilitate paupertatis expoſitus, ſicut ait ille: *Pauper non ſuffert minas:* non in
his temet ipſum deſpicias, & deſperes; neque, quia nihil tibi in præſenti vita magnificum
præſto eſt, omnem tibi abſcindas, & amputes ſpem bonorum: ſed revoca
animos tuos ad ea, quæ jam tibi bona indulgentia divina conceſſit, & ad ea nihilominus
erige mentem tuam, quæ futura in poſterum repromiſit. Conſidera ergo primo
omnium, quod [49] homo es, ideſt ſolum in terris animal ipſis divinis manibus formatum.
Nonne ſufficeret hoc ſolum recte & integre ſapienti ad magnum ſummumque ſolatium,
quod ipſis Dei manibus, qui omnia reliqua præcepti ſolius fecit auctoritate
ſubſiſtere, homo factus es & formatus? cum deinde quod cum ad imaginem, & ſimi-
Gen. 1. 26. litudinem creatoris ſis, [50] potes ad Angelorum dignitatem culmenque remeare? Animam
namque accepiſti intellectualem & rationabilem: per quam Deum poſſis agnoſcere
& naturam rerum conſpicabili rationis intelligentia contemplari, & ſapientiæ
dulciſſimis fructibus tibi perfrui præſto eſt. Omne tibi cedit animantium genus, quod
per convexa montium, vel prærupta rupium, aut opaca ſilvarum [51] fertur; omne
quod vel aquis tegitur, vel præpetibus pennis in aera ſuſpenditur; omne, inquam,
quod hujus mundi eſt, ſervitio & ſubjectioni tuæ liberalitas munifici conditoris indulſit.
Nonne tu tibi ſenſu rationabili ſuggerente diverſitates artium reperiſti? Nonne
tu urbes condere, omnemque earum reliquum uſum pernecеſſarium viventibus inveniſti?
Nonne tibi per rationem, quæ in te eſt, mare pervium fit? terra, flumina,
fonteſque tuis vel uſibus, vel voluptatibus famulantur? Nonne aer hic, & cælum
ipſum, atque omnes ſtellarum chori vitæ mortalium miniſterio curſus ſuos, atque
ordines ſervant? Quid ergo deficis animo, & deeſſe tibi aliquid putas, ſi non tibi
equus producitur phaleris exornatus, & ſpumanti ore [52] frena mandens argentea?
Sed ſol tibi producitur veloci rapidoque curſu ardentes tibi faces caloris ſimul ac luminis
portans. Non habes aureos & argenteos diſcos: ſed habes lunæ diſcum [53] puriſſimo
& blandiſſimo ſplendore radiantem. Non adſcendis currum, nec rotarum lapſibus
veheris: ſed habes pedum tuorum vehiculum tecum natum. Quid ergo beatos
cenſes eos, qui aurum quidem poſſident, alienis autem pedibus indigent ad neceſſarios
commeatus? Non recubas eburneis lectis: ſed adjacent tibi fecundi ceſpites, viridantes
& herbidi tori, florum varietate melius, quam fucatis coloribus Tyrii muricis
picti, in quibus dulces & ſalubres ſomni nullis curarum morſibus effugantur. Non
te contegunt aurata laquearia: ſed cælum te contegit ineffabili ſtellarum fulgore depictum.
Hæc quidem, quantum [54] ad communis utilitatis pertinet vitam. Accipe
Hebr. 2. 4. vero majora. Propter te Deus in hominibus, Spiritus ſancti diſtributio, mortis ablatio,
reſurrectionis ſpes. Propter te divina præcepta hominibus delata, quæ te perfectam
doceant vitam, & iter tuum ad Deum per mandatorum tramitem dirigant. Tibi
panduntur regna cælorum: tibi coronæ juſtitiæ præparantur, ſi tamen labores,
& ærumnas pro juſtitia ferre non refugis.

VII. Et ſi attendis tibi, horum plura invenies & majora, nec deficies animo ad
ærumnarum præſentium tolerantiam, dum ad futura præcepti hujus eruditione ſuſtolleris.
Sed ne in illa quidem parte te incommonitum prætereibo. Si quando te, ideſt
mentem tuam iracundia exaſperat, & ſtimulis immorantis ægritudinis intumeſcis,
cum rabidus dentium ſtridor, genarum pallor, tremor labiorum, cum totus denique
feri-

ADNOTATIONES.

49 Editi cum aliquot Mſſ. *homo et in terris, & ipſis Dei manibus formatus*. Duo codices addunt *ſolum* ante voces *in terris*. Editionis Baſilianæ lectionem ſecuti ſumus.

50 Edit. Baſilii *potes ſponte etiam ad Angelorum dignitatem* &c. ex qua paullo poſt *conſpicabili* pro *conſpicabilis* ſcripſimus.

51 Addidimus *fertur*, ne ſuſpenſa ſtet præſens ſententia, omnino neceſſarium: cui additioni favet edit. Baſilii, in qua legitur, *qua* pro *quod*, & *feruntur* pro *fertur*, ac poſt pauca *liberalis munificentia conditoris*.

52 Editi *mandit argentea frena*: quatuor Mſſ. *frena mandit argentea*. Placuit editionis Baſilianæ lectio cum pleriſque Mſſ.

53 Edit. Ver. cum pleriſque Mſſ. *puriſſimo te & blandiſſime* &c. Codex Zenon. *irradiantem* pro *radiantem*.

54 Edit. Baſilii: *ad communem humanitatis attinet vitam*.

55 Ita

ferinos agis motus , ſi adtendas tibi, ideſt recorderis præcepti, iracundiam quidem velut equum indomitum, & ferocem divini ſermonis ictum verberibus continuo coercebis , linguam vero protinus ab inſolentia reſrenabis , & manus nequaquam ad ultionem irritantis extendes . Si quando vero obſcenæ concupiſcentiæ illecebroſis animam ſuggeſtionibus veant , & præcipitem eam in luxum libidinis rapiunt , ſi adtendas tibi, & recorderis hujus præcepti , invenies, quia præſens iſta dulcedo libidinis ad finem amariſſimum vergit , & iſte, qui nunc carni noſtræ incubat luxus , generabit ex ſe pervigilem ſuppliciorum vermem, [55] perpetua ultione conſcientiam fodientem; ſed & calor iſte deſiderii carnalis , fervorque libidinis temporalis æternum gehennæ ignem, & ultricium flammarum perpetua promulgabit incendia. His cogitationibus mente conceptis libido quidem penitus effugata diſcedet, admiranda vero quædam quies & tranquillitas animæ reparabitur, velut ſi inverecundarum protervarumque tumultus ac ſtrepitus famularum per adventum & præſentiam gravis ac [56] ſeveræ dominæ comprimatur. *Adtende* igitur *tibi*, & intellige, quod animæ tuæ pars quidem melior rationabilis eſt, [57] pars vero irrationabilis & paſſibilis : & illi quidem parti meliori naturaliter præſto eſt imperare : huic vero ineſt famulari , & obedire rationi. *Adtende* ergo *tibi*, ne forte patiaris victam, & dedititiam tradi irrationabilibus paſſionibus rationabilem mentem, neque indulgeas adverſum virtutem rationis vitia inſoleſcere, & ſummam regni in ſua jura, ditionemque convertere. Si ergo horum ſingula quæque diligenti examinatione conſideres, ſatis ſuperque ſufficient itineris vitæ tuæ rectum tibi tramitem demonſtrare, qui te abſque errore ullo uſque ad ipſa cæli regna perducat. Denique ſi adtendas tibi , non requires, ut ex univerſæ [58] creaturæ contemplatione conditorem ejus agnoſcas , ſed in temet ipſo , velut quodam parvo ac minori mundo, deprehendes magnificam creatoris tui ſapientiam. Incorporeum namque, & incomprehenſibilem intelligis Deum ex ipſa anima, quæ in te immortalis eſt, quoniam quidem neque tua mens principaliter in loco aliquo continetur, ſed tantum ex conſortio corporis invenitur in loco. Inviſibilem eſſe Deum credes , animæ tuæ ſubſtantia contemplata ; quia ne ipſam quidem potes carnalibus oculis intueri, neque enim color ei ullus, aut habitus eſt, vel forma ei aliqua corporeæ deſcriptionis exprimitur, ſed ex virtutibus tantum, atque operationibus innoteſcit. Et ideo neque in Deo requiras oculorum viſum, ſed ſola mente, ac fide ad eum converſus, intellectualem ſenſum atque intelligentiam concipe. Admirare quoque opificis ſapientiam, quomodo animæ tuæ virtutem conſortio corporis modulatus eſt ita, ut per omnes ejus partes infuſa duceretur, & quamplurimum inter ſe membra diſtantia, ad unam conſonantiam concordiamque conſtringeret. Intuere ergo, & adtende, quæ ſit iſta virtus animæ, quæ ab ea traditur corpori, membriſque diffunditur : [59] quidve rurſum ſit , quia carnis ad animam redit , ac redundat affectus ; atque compaſſio , vel quomodo vitam quidem ſuſcipit corpus ab anima , recipit vero anima dolores mœroreſque de corpore. Require, quæ ſint ejus receptacula memoriæ, qui eruditionum litterarumque theſauri; quomodo non oblitterentur ea, quæ prima didicimus , additamentis novorum [60] augmentiſque recentium , ſed manet uniuſcujuſque diſciplinæ inconfuſa diſtin-

ADNOTATIONES.

55 Ita in eadem editione : in noſtris autem *perpetua ultionis conſcientiam*.

56 Eadem edit. Baſilii habet *verecunda domina comprimatur*.

57 In editis & Mſſ. noſtris alia interpunctione , & exigua mutatione : *pars vero irrationabilis & paſſibilis illi quidem parti meliori naturaliter præſto eſt. Imperari huic , illi vero ineſt famulari* &c. ubi edit. Veneta , *& illi quidem* . Secuti ſumus editionem Baſilii , cujus lectionem probabiliorem judicavimus . Paullo poſt *vinctam* pro *victam* in tribus Mſſ. cum eadem Baſilii editione .

58 Godex Urbinas *natura* .

59 Edit. Baſilii , *quive rurſum ſit , quia carne ad animam redit , ac redundat affectus , vel quomodo &c.* Tres codices *redditur* pro *redit*. Poſt pauca *eruditionis* pro *eruditionum* in editione Baſilii .

60 Sic tres codices , duo Zenoniani monaſterii , & Pompejanus cum editione Baſilii , dum antea legebatur *argumentiſque* .

61 Edi-

ſtinctim, velut æreis quibuſdam tabulis cordis, & libris mentis inciſa. Quomodo anima, cum ad carnis vitia declinat & labitur, propriæ virtutis perdit decorem, & quomodo rurſum dedecore abjecto nequitiæ, & virtutis inſtitutionibus expurgata, ad creatoris imaginem, ac ſimilitudinem reformatur.

VIII. Adtende, ſi videtur, [61] poſt hanc animæ conſiderationem, quid etiam ratio in ſe naturæ corporeæ gerat: & admirare, quam dignum rationabili animæ admirandus opifex conſtruxit hoſpitium. Rectum inter omnes animantes finxit ſolum corpus humanum, ut ex ipſo habitu videas, & cognoſcas, quia ſupernorum tibi eſt, cæleſtiumque cognatio. Omnia namque quadrupedia prona, & ventri obedientia ficta ſunt, homini vero erectus ad cælum intuitus datus eſt, ut non ventrem ſpectet, neque infra ventrem poſitis vitiis vacet, ſed omnem habeat impetum, vel conatum ad ſuperioris viæ curſum. Nam idcirco etiam caput in ſummo culmine totius humanæ fabricæ ſitum eſt; & in ipſo, quod præclarius eſt, in homine ſenſus iſti corporei instituti ſunt, ideſt viſus, auditus, guſtus, & odoratus, qui omnes vicini, & pene ſibi mutuo cohærentes, brevibus tamen [62] diremti ſpatiis in nullo ſuis uſibus invicem, officiiſque præpediunt, vel obſiſtunt. Oculi quidem excelſiores, ſpeculæ ſortiti ſunt locum; ut parva ſuperciliorum prominentia ſuperaddita in directum tenderetur obtutus, & univerſorum conſideratio facilior eis, & moderatior fieret. Aures vero inæqualibus quibuſdam anfractibus adapertæ, iſti aeris ſonum diſtincta modulatione ſuſcipiunt; opus etiam hoc miræ, & inæſtimabilis ſapientiæ Dei, ut vocem quidem extrinſecus nullo vetante ſuſcipiant, quin immo, & dum per inflexos anfractus ducitur, magis ſonora reddatur: nihil tamen aliud extrinſecus incidere inflexionum ipſa objectacula patiantur, quod impedire poſſit auditum. Jam vero ſi linguæ intuearis naturam, quomodo quidem mollis eſt, & motus perfacilis, ita ut ad omnem verbi uſum quamlibet variis & diverſis motibus abſque ullius rigoris difficultate deſerviat: ſed & dentium murus ſimul & vocis organo miniſterium præbens, dum linguæ ipſi validiſſima exhibet circumvallationis obſtacula, ſimul & cibis miniſtret molendo per alios, per alios incidendo. Et ita per hæc omnia cogitationem tuam trahens, [63] competenter conſiderans illud quoque, quod aeris ſpiritum pulmone revocamus, calorem corde ſervamus, & digeſtionum membra perpendens, & ſanguinis per venas meatus, ex his omnibus inveſtigabilem Dei ſapientiam cernens, tu quoque cum propheta ſtupens, & admirans excla-

Pſ. 138. 6. ma: *Admirabilis facta eſt ſcientia tua ex me.* *Adtende* ergo *tibi*, ut poſſis adtendere Deo.

ADNOTATIONES.

61 Editum erat *per*: duo codices *poter*, pro quo melius in editione Baſilii *poſt*; & ſane ſenſus ita fert, ut poſt animæ conſiderationem ad conſiderationem corporis tranſitus præcipiatur.

62 Editi & Mſſ. *diremtis*: reſtituimus ex Baſilii editione, cum qua mox *excelſiores* pro *excelſioris*.

63 Baſilii editio *competenter ac pie conſidera. Illud quoque, quod &c. . . . . perpende, ſanguinis per venas meatus. Ex his &c.* Codices Tol. & Vaticanus cum editione Veneta *accipe* pro *ac pie* Baſiliano, in ceteris autem cum edito a nobis textu, ubi ea tribus codicibus & reſtituimus ante vocem *ſanguinis*.

EJUS-

E J U S D E M S. B A S I L I I

T R A C T A T U S III.

De [1] *Jejunio*.

I. C*Anite tuba in initio menſis, in die inſignis ſolennitatis veſtræ*, propheta præcipiebat populo Iſrael. Nobis quoque ſuper omnem bucciæ ſonum, & ſuper omnem [2] tubæ clangorem adventum jejunii, & medicinales animæ dies adeſſe per propheticas, & evangelicas Scripturas Spiritus ſanctus increpuit, per alium quidem prophetam: *Vocate jejunium, prædicate curationem*: per alium vero jejunii regulam modumque deffiniens, & illud quidem jejunium Judaicum abjiciens, de quo dicit: *Non ad judicia, neque ad lites jejunetis*: in his enim jejuniorum diebus quam plurimi vacant, ut magis videantur idcirco corpori ſubtrahere cibum, ut noxiis calumniarum dapibus animam ſaginent: & ob hoc ſolum eſuriunt a cibis, ut litibus ſatientur. Hanc ergo abjiciens jejuniorum formam Dominus per prophetam denuntiat: *Non tale jejunium elegi, dicit Dominus, cum humiliat homo animam ſuam: ſed ſolve omne vinculum iniquitatis: confringe eſurienti panem tuum ex animo: nudum, & ſine tecto introduc in domum tuam: & tunc ſubito orietur, ſicut mane, lumen tuum, & ſanitas tua, ſicut meridies*: quod nihilominus Dominus quoque in Evangeliis perfectius, & divinius reformans, ſicut & cetera quoque mandata, repetit, & dicit: *Vos autem, cum jejunatis, nolite effici triſtes, ſicut hypocritæ faciunt, exterminantes facies ſuas: ſed tu, cum jejunas, unge caput tuum, & lava faciem tuam.* Pſ. 80. 4. Iſ. 58. 4. Ibid. v. 6. 7. 8. Matth. 6. 16. 17.

II. Tali ergo affectu ſuſcipiamus jejunii gratiam, ſicut Dominus docet: & non triſtes, & mœſto vultu, tamquam horreſcentes neceſſitatem dierum: ſed læti, & hilares, & cum exſultatione rem gerere debemus, quæ nobis cauſa victoriæ, & ſalutis exſiſtit. Et quis eſt, qui triſtis coronetur? quis mœſtus, & demerſo vultu triumphet? præſto eſt enim per jejunia carnem vincere, & de ejus vitiis poſt victoriam triumphare. Quis umquam triſtis eſt, quod ſanus efficitur? aut quomodo non probroſum eſt, majorem de ciborum caſtigatione recipere mœrorem, quam gaudium de animæ ſanitate? qualis illa mens eſt, quam plus contriſtat interitus libidinis, quam lætificat vita virtutum? quæ dolet ſubtrahi aliquid de ventris ſtercore? (In hunc enim theſaurum omnes illæ ciborum copiæ reconduntur) & addi quantulumcumque cæleſtibus continentiæ theſauris, quos tinea non conſumit: & ubi fures non effodiunt, & furantur? Læti itaque, & exſultantes accedamus ad medicum noſtrum Deum, medicamentum jejunii ſuſcipientes: quo per totum annum noxios humores peccatorum collectos depellere, atque exſiccare poſſimus. Sicut enim ſæpe videmus in pueris auſterioribus medicamentis, vel poculis collectas intrinſecus exſtingui beſtiolas; ita in interioribus animæ noſtræ vivificata peccata jejunium exſtinguit & enecat: ſimul quoque evertit, ac ſubruit illam legem, quæ eſt in membris meis, repugnantem legi men-

A D N O T A T I O N E S.

1 Noſtrorum codicum in Baſilianis hiſce quatuor tractatibus recudendis ordinem ſecuti, hunc tractatum tertio loco poſuimus: & licet hic inter octo Baſilii tractatus Rufino interprete Latine redditos & in Baſilii Appendicem ex duobus MSſ. conjectos non reperiatur; tamen ex ſtili ac interpretandi ſimilitudine ejuſdem eſſe interpretis nihil ambigimus, ut jure inter ceteros ejuſdem interpretationis noſtris codicibus fuerit inſertus. Hanc quoque putamus eſſe interpretationem illam veterem Baſiliani tractatus *de Jejunio*, quam ſuo quoque ævo vulgatam & liberiori manu ſcriptam S. Auguſtinus commemorat lib. 1. contra Julianum num. 18. Integram tamen tractatus interpretationem noſtri codices non exhibent, ſicuti & interpretationem tractatus ſequentis mutilam præferunt, qua in Appendice Baſilii integra legitur.

2 MS. Tol. *tubarum*.

 3 MSſ.

mentis meæ, & captivum me ducere cupit in lege peccati, quæ eſt in membris
meis.

III. Habet ſane etiam ſacramenti plurimum modus ipſe, quo ad jejunandum inſti-
Matth. 6. 17. tuimur, & formamur: *Tu enim*, inquit, *cum jejunas, unge caput tuum, & lava
faciem tuam*: per quod admonet nos, ut unguentum regale, & unguentum ſacerdo-
tale, vel hi, qui nondum conſecuti ſunt, catechumeni deſiderent, ac requirant: vel
hi, qui jam conſequi meruerunt, virtutem ex recordatione ſuſcipiant: qui enim un-
cti ſunt, oleo lætitiæ uncti eſſe dicuntur: ubi omnis triſtitia fugata eſt, & dolor
abſceſſit, & gemitus: vel certe ita quis ungit caput ſuum. Si caput viri Chriſtus eſt,
qui ungere caput ſuum jubetur, ſine dubio Chriſtum ungere jubetur. Quis eſt, qui
unxit Chriſtum? Evangelium nos docet beatam illam mulierem, quæ alabaſtrum un-
guenti diffudit ſuper caput Jeſu, & perunxit eum: cum etiam dicit, quia repleta
eſt odore domus tota. Quidam vero ex diſcipulis, & præcipue proditor Judas dice-
Matth. 26. 8. 9. bat: *Ad quid perditio hæc unguenti? potuit enim venundari, & dari pauperibus*.
Luc. 14. 4. 5. Jeſus vero, qui ſciebat, quid ſacramenti factum mulieris contineret: *Nolite moleſti
Matth. 26. 10. eſſe*, ait, *mulieri: opus enim bonum operata eſt in me*. Quod eſſet opus bonum, deſi-
Luc. 14. 6. gnat dicens. *Quia ad ſepeliendum me fecit*. Oſtenditur ergo per hoc, quia unge-
Matth. 26. 12. re [3] Chriſtum, ſepulturam ejus eſt præparare. Sepulturam vero præparat Jeſu, qui
Coloſſ. 3. 5. ſecundum Apoſtolum mortificat membra ſua, quæ ſunt ſuper terram, fornicationem,
avaritiam, libidinem, concupiſcentiam malam, & cetera: & qui jam non ſecun-
dum [4] carnem ambulat: qui actibus Spiritus ſancti carnis facta mortificat: &,
Gal. 6. 14. ut [5] planius dicam, cui mundus crucifixus eſt, & ipſe mundo: immo qui Chriſto
Rom. 6. concrucifixus eſt: & non ſolum concrucifixus eſt, ſed & conſepultus eſt ei. Hic ergo
eſt, qui ungit caput ſuum, jejunans a vitiis, & in operibus bonis Chriſti odor bonus
efficitur.

IV. Sed etiam [6] lavare faciem jubetur, qui jejunat: quam faciem, niſi illam, qua
Matth. 5. 8. Deus videri dicitur? *Beati enim mundo corde, quia ipſi Deum videbunt*. Illa facies,
ſi habuerit aliquam maculam, aut rugam, intueri non poteſt Deum: in illis oculis ſi
hæſerit feſtuca peccati, Deum videre jam non poſſunt. De illa ergo facie, ideſt de
animi ſenſibus, & cordis arcano omnes vitiorum ſordes expurgare debemus, ut ſecun-
2. Cor. 3. 18. dum Apoſtolum illuminata hac facie, & revelata, & ſecundum hanc imaginem tranſ-
Matth. 6. 16. formati, gloriam Domini ſpeculari poſſimus. *Nolite ergo*, inquit, *exterminare faciem
veſtram, ſicut hypocritæ faciunt*. Exterminatur hæc facies, de qua ſuperius diximus,
cum religioſus habitus extrinſecus ſimulatur, & venenata intrinſecus nequitiæ amari-
tudo contegitur. Denique hypocrita ille dicitur, qui in theatro perſona vultui ſu-
perimpoſita, cum alius ſit, alius eſſe ſimulatur: verbi cauſſa, interdum regis perſona
utitur, cum ſit ipſe plebejus: aut etiam domini, cum forte ipſe ſit ſervus. Ita er-
go [7] in hac vita quam plurimi hominum, tamquam in theatro, ſimulatis perſonis utun-
tur, & fictis: &, cum ſint intrinſecus aliud, aliud ſe eſſe hominibus oſtendunt. *Tu
ergo*, inquit, *noli exterminare faciem tuam*, qualis es, talis appare: noli te tri-
ſtem, & gravem ſimulare, intrinſecus vero flamma totius intemperantiæ, & rapaci-
tatis agitari: aut oſtendere, tamquam ſi abſtineas a cibis, & rapias alienas domos,
* ſ. ſimul. ut * ſemel & pro abſtinentia collauderis, & pro rapacitatibus condemneris. Duo ergo
Dominus ſimul præcepit, neque oſtentationis cauſſa, & laudandi ſtudio jejunium ce-
lebrari: neque ſimulare religionem vultu, & habitu, & mente atque operibus agere
ſubverſionem. Sed abſtinere quidem a corporalibus cibis [8] bonum eſt: bonum enim,
& utile eſt humiliare carnem, refrenare libidinem, cohibere laſciviam, luxuriam re-
ſeca-

ADNOTATIONES.

3 Mſſ. Pomp. & Tol. *Jeſum, ſepulturam* &c.
4 Edit. Ven. *carnem mortificat*.
5 Mſ. Pomp. *plenius*.
6 Erat in editis cum Mſſ. aliquot *& lavare*; delevimus autem *&* uti ſuperfluum ex appoſita particula *etiam* auctoritate Mſ. Pomp.
7 Edit. Ven. cum Mſſ. Pomp. & Zen. *& in hac vita*.
8 Ex Mſſ. Pomp. & Zenon. reſtituimus *bonum eſt*, quod ab editis aliiſque codicibus aberat, aliaque interpunctione ſenſum non ita bonum reddebat.

9 Edit.

ſecare: multo vero clarius eſt inquietos, & inconditos motus animæ continere: nam
& anima luxuriat, cum cuique aliquid [9] concipit: cum ultra menſuram erigitur, &
ſuperbit: cum invidiæ ſtimulis agitatur: cum ſua negligens, quæ cæleſtia ſunt, ter-
rena, & caduca, quæ a ſe aliena ſunt, quærit: quibus ſingulis modum ac terminos,
jejuniorum ſobrietas ſtatuit, competenter [10] recipit.

V. Sed fortaſſis videmur vobis novellum aliquod obſervationis genus inveniſſe jeju-
nium. Perantiquum eſt munus iſtud, & ex paterna hereditate deſcendens: ſupra
avos, ac proavos originem tendit. A lege me fortaſſis arbitramini primam ejus origi-
nem prolaturum, ubi præcipitur, in die propitiationis ſeptimo menſe decima die
menſis jejunium celebrari. Sequimini me per hiſtoriarum gradus: & ego oſtendam vo- *Lev. 16. 29.*
bis omnium, qui in hoc mundo nati ſunt, antiquiora incunabula eſſe jejunii: ut ca-
nities ejus & antiquitas intima indubitatum fidei mereatur adſenſum. [11] Prima jejunii
lex non in hoc mundo, ſed ante mundum in paradiſo data eſt. Hoc primum manda-
tum primus a Deo homo factus accepit, ut de ligno ſcilicet ſciendi bonum, & malum *Gen. 2. 17.*
non manducaret: non manducare autem jejunare eſt, & legem continentiæ cuſtodire.
Denique ſi jejunaſſet Eva illud jejunium, numquam nos indiguiſſemus iſto jejunio:
quia nec ſani indigent medico: ſed hi, qui male habent. Male habemus, & ægro-
tamus per cibum peccati: curemur, & ſanemur per jejunium pœnitentiæ: per cibum
offenſus eſt Deus, per jejunium mitigetur. Sed ipſa ſententia qualis ſit, non conſide-
ramus. *Maledicta*, inquit, *terra in operibus tuis: ſpinas, & tribulos proferet tibi.* *Gen. 3. 17. 18.*
Numquid deliciari nos patitur iſta ſententia? manducando in hoc, quod ſumus, ven-
tum eſt: quid mala noſtra velut gloriam ducimus? quid pœnam delicias facimus? quid
condemnationem ducimus voluptatem? Expulſi ſumus de paradiſo, quia non jejunavi-
mus: jejunemus nunc, ut ad paradiſum revertamur. Sed & ipſa omnis paradiſi vita
jejunium eſt: nuſquam ibi carnes decoquuntur, nuſquam vini liquor premitur; [12] nec
aliquibus voluptatibus corporis deſervitur: ſed eſt ibi cum angelis vita communis,
cum cæleſtibus virtutibus ſors æqualis; ille denique ipſe ſcientiæ cibus, qui quoquo-
modo ibi nominatur, jejuniis alitur, & per abſtinentiam miniſtratur. Vide, jejunan-
do Elias quo adſcenderit. Vide, Eva quo deſcenderit manducando. Sed & utriuſque *3. Reg. 19.*
operis auctores, & conſiliarios intuere: ibi ad manducandum auctor, & conſiliarius *4. Reg. 2.*
ſerpens eſt, immo diabolus in ſerpente: heic, ut jejunans adſcendat ad cælum, auctor
eſt, & monitor Deus. Utamur ergo & nos hac via, qua rediri ad paradiſum poteſt:
& ſuſpecta nobis ſit illa via, quæ expulit hominem de paradiſo. Hanc teneamus, cu-
jus aditum patefactum Domini noſtri Jeſu Chriſti ſponſione agnovimus, dicentis ad la-
tronem, cum & ipſe ſimul penderet in ligno: *Quia hodie mecum eris in paradiſo:* *Luc. 23. 43.*
neque enim quis cognoſcere poſſet, niſi ipſe aditum credentibus pateſeciſſet. Il-
luc [13] pervenit & Lazarus, qui totius vitæ ſuæ juge continuatumque jejunium ſolis *Luc. 16.*
micarum ſolatiis, quæ projiciebantur ex menſa divitis, ſolabatur. Illuc nos quoque
per jejunia, & miſericordias contendamus intrare, ut mereamur poſt longa jejunia
percipere de ligno vitæ, quæ eſt ſapientia Dei, & unigenitus Filius ejus Dominus
noſter Jeſus Chriſtus: cui gloria, & poteſtas cum Spiritu ſancto in æterna ſæcula
ſæculorum. [14]

ADNOTATIONES.

9 Editio Veneta cum quatuor Mſſ. Tol. Vat. Urb. & Pomp. *cupit*.

10 Auctoritate Mſſ. Rem. ſcripſimus *recipit* pro *recipi*.

11 Ab hac periodo uſque ad verba, *& ad paradiſum revertamur*, alia interpretatione, quæ Græco Baſilii textui magis cohæreret, hoc fragmentum Auguſtinus reddidit, & inſeruit lib. 1. contra Julianum num. 18. *quod*, inquit, *etſi reperi interpretatum* (ex hac ſcilicet Rufini interpretatione multo liberiori) *tamen propter diligentiorem veri fidem, verbum verbo malui transferre de Græco*.

12 Legebatur *nec alia, quibus voluptati corporis* &c. correximus ex Mſ. Pomp.

13 Editi cum aliquibus Mſſ. præceſſit Lazarus. Mſ. Rem. *perveniret Lazarus*. Pomp. & Zen. *præceſſit & Lazarus*. Placuit ſumere ex Remenſi *pervenit*, ex aliis *&* addere, ex quibus junctis Mſ. Rem. librarius *perveniret* palam ſcripſit.

14 Urb. & Pomp. Mſſ. addunt *Amen*.

EJUSDEM S. BASILII

TRACTATUS IV.

De [1] *Avaro divite.*

I. DUplex eſt tentationum ſpecies. Aut enim tribulatio cor vexat humanum, & ſicut aurum in camino, per patientiam probatur unuſquiſque & agnoſcitur: aut interdum etiam ipſa vitæ proſperitas ad tentationem cedit hominibus. Similia namque, ejuſdemque ignaviæ eſt, in adverſis humilem ac miſerabilem fieri, [2] in proſperis inſolenter efferri. Exemplum ſane, quod non debemus animo dejici in adverſis, habemus magnificum Job inclinare in triſtibus penitus neſcientem, qui omnem diaboli violentiam, velut torrentis cujuſdam adverſum ſe turbinem venientem, immobili corde & inconcuſſa mentis vivacitate [3] ſuſcipiens, tanto clarior ex tentationibus factus eſt, quanto difficiliora, & periculoſiora ei ſunt ab inimico intentata certamina. Exempla vero eorum, qui per ſecundos vitæ ſucceſſus, proſperitateſque tentantur, multa quidem habemus, & alia: non minus tamen & ejus, qui nunc de Evangelio recitatus eſt,
Luc. 12. divitis; qui alias quidem reconditas premebat divitias, alias vana ſpe inaniter præſumebat, dum benignitas Dei aviditatis ejus intemperantiam non ſtatim ab initio, nec continuo, ut pullulare cœperat, punit, quinimmo & reconditas divitias novis nihilominus, & adventitiis [4] divitiis cumulat, ſi forte eum aliquando nimietate ipſa ſatiatum ad ſenſum, & intelligentiam humanitatis adduceret, [5] animamque ejus per abundantiæ nimietatem ſuaderet aliquid de indigentibus cogitare. Sed videamus,
Luc. 12. 16. &c. quid de eo dicit ſermo divinus. [6] *Hominis cujuſdam divitis uberes fructus ager attulit, & cogitabat apud ſemet ipſum, Quid faciam? Deſtruam horrea mea, & majora* [7] *reædificabo.* Dicis fortaſſe: Cur ager [8] hominis, qui nihil boni operatur, uberes attulit fructus? ut magis, magiſque Dei patientia noſceretur, dum ad hujuſce-
Matth. 5. 45. modi homines beneficia ſuæ benignitatis extendit: pluit enim ſuper juſtos, & injuſtos, & ſolem ſuum oriri [9] jubet ſuper bonos, & malos. Verum talis iſta benignitas Dei, ſicut per nimiam patientiam [10] facultatem converſionis & emendationis indulget, ita majora & graviora ſupplicia concervat & convectat ingratis. Largitus ergo eſt Deus imbres uberes agris hominis avari, ſolem præſtitit ad nutriendas ſegetes

ADNOTATIONES.

1 Titulus in edit. Ven. ac Mſ. Zenon. *De duplici tentationum ſpecie.* Edit. Ver. addidit *De Evangelio ſecundum Lucam.* Editio autem Baſilianæ Appendicis tom. 2. pag. 722. *De eo quod ſcriptum eſt in Evangelio: Cujuſdam divitis fructus uberes ager attulit* &c. Luc. 12. 16. Inſcriptionem retinuimus noſtrorum veterum codicum, in quibus mutilus eſt hic tractatus, adeo ut ex octo numeris, in quos integer diviſus eſt in editione Baſilii, duo heic tantum ſuppetant. Hic idem, cum brevi additione in initio, inter ſermones S. Ambroſio tributos eſt ſerm. 64. In editionibus Romana & ſequentibus uſque ad Benedictinam, a qua primum excluſus fuit, & inter ſuppoſititios recenſitus.

2 Edit. Baſilii & *proſperis inſolentem efferri.*

3 Eadem editio *ſuſcepit*: & hinc paullo poſt ubi edidimus, *factus eſt* deſiderarat τὸ *eſt* non tam in laudata editione, quam in Mſſ. Zen. & Pomp.

4 Editio Baſilii *opibus cumulat.*

5 Ibidem: *animumque ejus per abundantiam ſuaderet.* Item edit. Ven. *animumque.*

6 Ibi quoque poſt vocem *hominis* additur *inquit*, & infra poſt *ſemet ipſum* additur *dicens.*

7 Editi noſtri cum Mſſ. *ædificabo.* Editionis Baſilianæ lectionem ſecuti ſumus, cum paullo infra legatur apud omnes *reædificat.*

8 Erat in editis & Mſſ. aliquot: *hominis boni nihil operaturi.* Mſ. Pomp. *operatur.* Ex edit. Baſilii textum expreſſimus.

9 Eadem Baſilii editio *facit*; quæ deinde *talis illa* pro *talis iſta.*

10 Ibi-

tes multipilcandaſque fruges, nt acervos divitis augeret in omnibus moderata temperies. Igitur, quæ a Deo præbentur etiam ingratis, iſta ſunt, terræ fecunditas, aeris temperies, fructuum lætitia, boum ſubſidia, & omnia, quibus anni proventus [11] ſecundis ſucceſſibus adimplentur. Qoæ vero ab homine procedunt, qualia, quæſo, ſint, videamus. Aoguſtus animus, & parum putans omne, qnod naſcitur, cuivis abundantiæ deeſſe aliquid computans: tum deinde [12] inhamanum propoſitum impartiendi cuiquam cauſſam nullam idoneam pntat. Vides, beneficiis divinis dives quam [13] ingratus exſiſtit. Communis hominom naturæ non meminit, æqunm non putat ſaltem
ex ſnperflnis ſuis aliquid egentibus impertiri, mandati immemor: *Nuſquam non* *Prov. 3. 27.*
ceſſes benefacere indigenti. Scriptum non legit, nec recordatur præceptom eſſe, ut
fides & miſericordia non deſerant [14] *te*, &, *Confrange eſurienti panem tuum*, & quæ- *Ibid. 3. 3.*
cumque vel a propbetis, vel a ceteris doctoribus [15] quotidie prædicantur, dives *Iſaia 58. 7.*
nec audit, nec videt, nec intelligit, ſed horrea quidem diruit, & majora reædificat, [16] nt fructibus largioribus repleat: avari tamen divitis cor, & propoſitum non repletur; ſemper enim ſtodet cumulare nova veteribus, & augmentis præſentium ſuperare præterita, & dum cumulis ſemper creſcentibus [17] ſolitos cupit vincere numeros acervnrum, ad iſtos inextricabiles cogitationnm exitus devolutus eſt, nt nec veteribus cederet, nec ſufficeret novellis. Propterea ergo [18] caſſæ quidem ejus cogitationes, ſollicitudo vero inutilis & inanis. *Quid*, inqnit, *faciam*? Quis non talem miſereatur? Quis oon infelicitatem ejus doleat? [19] anguſtatur ex abundantia, conſtringitur & coarctatur ex opulentia, infelix in præſentibus bonis, infelicior in futuris. Et, nt [20] vides, ager ei non tam reditus largiores, quam gemitus adtulit graviores. Terra ei oon fructuum copiam, ſed curarum moleſtiam [21] germinavit, ita ut curis ac mœroribus ſtimulatus, egentibus & eſurientibus ſimiles perferat cruciatus. Denique & egeni vox iſta eſt: *Quid faciam?* nnde cibus? unde veſtitus? eadem conqueritur & dives, *Quid faciam?* nbi recondam? iiſdem cruciatibus pro ſollicitudine facultatum, quibus pauper pro egeſtate torquetur. Vides divitem nec opimis copiis poſſe lætari, ſed mentem ejus abſumit, ac ſolvit affluentia, dum [22] nullo intellectu humanitatis admonitus, ſentire non poteſt, id ſibi abundare, quod aliis deeſt; non enim apoſtolicis commonitionibus accommodat aurem ſuam, ut diſcat ab
eo abundantiæ ſuæ rationem, cum dicit: *Ut veſtra abundantia fiat*, ideſt proficiat, *2. Cor. 8. 14.*
ad aliorum inopiam.

II. Et quidem mihi videtur talis hæc paſſio animæ ſimilis eſſe bis, qui tantum gulæ indulgent, ut diſrumpi magis nimio cibo eligant, quam alicui indulgere reli-

ADNOTATIONES.

10 Ibidem: *facultatis converſionis & emendationis miſericorditer impertitur gratis; ita majora & graviora ſupplicia coacervat ingratis*.

11 Editi com aliquot MSſ. *ſecundis*. Reſiouimus lectionem MSſ. Rem. Spar. & Pomp. oe editionis Baſiliaoe.

12 MSſ. Rem. Vat. Pomp. & edit. Veneta *humanum*. Paullo poſt *ducens* pro *putat* in edit. Baſilii; *putans* outem io eod. Pomp.

13 Edit. Baſilii *gratus*, & in margine notatur *ironice gratus*.

14 Sic editio Baſilii; in ceteris & MSſ. noſtris *ſe*.

15 Ita in eadem edisione: in noſtris MSſ. & editis libris *hodie*. Paullo poſt pro *non audit* ſeripſimus *nec audit* ex edit. Veneta & Baſilieoa, nec non eo MSſ. Pomp.

16 Edit. Baſilii *& fructibus largioribus replet*, obi poſt pauca *vetera novellis* pro *nova veteribus*.

17 MSſ. Urb. & edit. Ven. *ſolutos*; deio edit. Baſilii *conditorum* pro *acervorum* & *cogitationis* pro *cogitationum*.

18 Erat in editis: *cauſſa quidem cogitationis ejus ſollicitudo inutilis*. Scripſimus ut apod Baſiliom, cum quo coocordant tres MSſ. Zen. Spar. & Pomp. io quibus ſolum *τὸ ejus* deeſt.

19 Sic in Baſilii editione, cum antea legeretur *anguſtiat*.

20 Eadem editio *vides*, ut infra *vides divitem* &c. cum antea legeretur *video*.

21 Sic MSſ. Pomp. cum edit. Baſilii: alibi *geminavit*.

22 Legebatur in edit. Patavina cum MSſ. Tol. Pomp. & Zen. *nullo intellectu humanitatis ſentire poteſt*. Edit. Baſilii poſt *humanitatis* addit *admonitus*: editiones Ven. & Ver. cum aliis MSſ. ſolum poſt *ſentire* inferunt *non*. Ex his utriſque & *admonitus*, & *non* in textum coojecimus æquiori, ut videtur, ſententia.

23 In

reliquias. Sed recordare, o homo, quis eſt, qui largitus eſt tibi te ipſum. Quis ſis, in memoriam revoca. Servus es Dei, & diſpenſatio tibi commiſſa eſt [23] domeſti-
Luc. 12. 42. cæ facultatis. Recordare ergo, quis eſt, qui tibi injunxit officium diſpenſandi [24] ſuper familiam ſuam. Quid eſt, quod multis prælatus es? Non eſt utique ſine cauſſa, quod tibi a bono & juſto Deo officium tribuitur largiendi, aliis neceſſitas imponitur indigendi. Diſpenſatorem te igitur conſervorum tuorum ex domeſticis facultatibus te eſſe cognoſce. Nec æſtimes, quod omnia ventri, & deliciis tuis terra producat. Quæ in manibus habes, commiſſa tibi magis, quam conceſſa cognoſce. Parvo tempore aliquantulum ſuper his lætaris, & abuti eis voluptuoſius delectaris? Cum vero hæc pariter cum vita noſtra defluxerint, rationem diſpenſationis noſtræ [25] evocamur Domino reddituri. [26] Hoc mihi paulliſper indulge, quiſquis es, qui divitiarum [27] diſpenſationem in hoc mundo ſortitus es, & te in illo terribili Dei judicio tribunali adſtantem paullulum quid vacans, ſi tamen vacare potes a divitiarum ſollicitudinibus, intuere. Cum interrogari cœperis, commiſſas tibi opes cum quibus egentibus diviſiſti? quibus neceſſitatem patientibus ſubveniſti? quos de carceribus, de vinculis, de gladio profuſa pecunia liberaſti? quibus pupillis pater, cui viduæ vir caſtis proviſionibus extitiſti? pecunia mea, fructus mei quid apud te operis, quid utilitatis habuerunt? Tu ad hæc ſine dubio reſpondebis: Omnia ſimul repoſita, ac recondita clauſtris validiſſimis, & ſignaculis tutiſſimis communivi; nulli quidquam tribui, quinimmo & ad cuſtodienda ea vigilias addidi meas, curas impendi, ſollicitudines tribui. Sed ſtulto conſiliario uſus es temet ipſo, deliberans enim ais: *Quid faciam?* Conſequens utique erat te de talibus deliberantem dicere: Aperiam horrea mea, & replebo eſurientes animas pauperum. Pateſaciam, quæ
Gen. c. 41. & c. 42. recondita ſunt, & invitabo indigentes, ac relevabo afflictos. Imitabor beatum Joſeph, & humanitatis voce proclamabo: *Si quis indiget panibus, veniat ad me,*
Ibid. 47. ut gratiam, quam Dominus [28] indulgenti liberalitate largitus eſt, communem cum omnibus faciam. Velut ex communibus ergo fontibus hauriat unuſquiſque, quod ſufficit. Sed tu nihil tale non ſolum proloqueris, verum ne cogitas quidem: [29] quin immo hominibus quidem divina invides beneficia: tuam vero ipſius animam malignis conſiliis crucias, & affligis: [30]

ADNOTATIONES.

[23] In margine editionis Veronenſis nec non in Baſiliana editione *dominicæ*: & ſimiliter paullo poſt *dominicis* pro *domeſticis*.

[24] *Super* deſideratur in Mſ. Tol. & edit. Baſilii.

[25] In eadem editione *evocemur a Domino*.

[26] Sic edit. Veneta. Quatuor Mſſ. *hoc* item habent, nimirum Remenſis, Pomp. Zen. ac Sparav. In editis autem ceteris etiam Baſilii: *Hic mihi te paulliſper* &c.

[27] Apud Baſilium: *diſpenſator es in hoc mundo, & te* &c.

[28] Ibidem *indulgentiori*.

[29] Sic Mſ. Rem. & edit. Ven. ac Baſilii. In Ver. & ſeqq. *quin immo communia omnibus hominibus divina*: in Tol. *communia omnibus* deſunt: *invides* ex editione Baſilii ſcripſimus pro eo, quod alibi erat *invadis*.

[30] In Mſ. Rem. *Explicit de Avaro divite*, & mox legitur: *Hincmarus Archiepiſcopus dono dedit S. Remigio*. In codicibus autem Tol. Vat. & Pomp. ſubjicitur in ceterorum tractatuum normam hymnus *de Signo ſanctæ Crucis* inſcriptus, quem longioris hymni Prudentiani fragmentum eſſe in præfatione ad hanc Append. monuimus.

FINIS APPENDICIS.

AUGU-

AUGUSTINI VALERII CARDINALIS

EPISCOPI VERONENSIS

Epiſtola nuncupatoria ad SIXTUM V. Pontificem Maximum præmiſſa editioni Veronenſi anni 1586.

CUm menſe Aprili ſuperiore, Beatiſſime Pater, de more, inſtitutoque veterum Romanorum Pontificum primo ſui Pontificatus anno Sanctitas Veſtra cereos Agnos Dei conſecraret, quorum veluti divinæ clementiæ inſtrumentorum mirifica virtus in incendiis, eluvionibus, ac tempeſtatibus ſæpenumero mortalibus ſpectata eſt, ac ſacrum Cardinalium Collegium pro ſua in hunc Ordinem benevolentia, & caritate tridui ſpatio convivio exciperet, memini S. Zenonis Veronæ Epiſcopi & martyris a Sanctitate Veſtra mentionem factam poſtremo convivii die, quo ſum ipſe vocatus: convertens enim poſt ſacram lectionem, & poſt graviſſimos in menſa ſermones habitos in me oculos, Cras, inquit, celebrabitur feſtus dies S. Zenonis Epiſcopi & martyris, qui inter procellas perſecutionum Veronenſem Eccleſiam mira conſtantia gubernavit, & Gallieni tempore martyrio coronatus eſt; atque hanc commemorationem ſermonum, qui ab eodem ſanctiſſimo Epiſcopo ſcripti ſunt, mentio ſubſecuta eſt. Cum verba Vicarii Chriſti in animo infixa eſſent meo, commemorationem S. Zenonis, cui poſt multos annos in hac adminiſtratione, quamvis indignus ſucceſſi, tacitam, vehementemque cohortationem putaviſſem, cumque ideo Veronam permiſſu Beatitudinis Veſtræ rediiſſem alacrior, & ardentior multo, quam umquam antea, ad munera paſtoralia obeunda; in Synodo diœceſana primum Clerum univerſum ſum hortatus, ut Patronum hujus Civitatis exemplar recte Chriſtiani gregis gubernandi, ac magiſtrum optimum & religioſius veneraretur, & ſtudioſius moribus, atque vita imitaretur: deinde quod ſermones S. Zenonis, qui typis impreſſi ante annos complures editi fuerant, eſſent valde mendoſi, nec jam ulla fere amplius eorum exſtarent volumina, ne Clerus Veronenſis, ceterique viri docti & pii utili lectione antiquiſſimi & ſanctiſſimi Scriptoris privarentur, decrevi, ut iterum multo accuratius imprimerentur. Acceſſit ardor quorumdam presbyterorum Veronenſium, quibus nec ingenium in illuſtranda Eccleſia Veronenſi deeſt, nec ſtudium. Itaque mecum a multis viris doctis recogniti, emendati, & expurgati meo juſſu typis commiſſi ſunt. Celebris quidem eſt, Sanctiſſime Pater, multis, præclariſque naturæ muneribus Verona, cæli temperie, collium, Atheſiſque interfluentis amœnitate, magnitudine, antiquitate urbis, ingeniorumque præſtantia. Floret artis operibus ad ornatum, & defenſionem, arcubus, pontibus, amphitheatro, ſacriſque templis: verum multo florentior eſt, atque munitior numero Sanctorum, atque reliquiis, Epiſcoporum præſertim, qui eam ſapientiſſime ſanctiſſimeque rexerunt: quorum primus Euprepius a S. Petro Apoſtolorum Principe, Chriſtique Vicario Veronam miſſus quinque, & triginta ſucceſſores habuit ſanctos Epiſcopos: quorum memoria tum in libro de Sanctis Epiſcopis Veronenſibus, tum in aliquot templis, cum in aula Epiſcopii loco illuſtri pictis imaginibus ac nominibus ſubſcriptis diligenter conſervatur: tum etiam in divinis officiis ex Synodorum diœceſanarum decretis, & veteri inſtituto religioſiſſime colitur. Eorumdem tutelæ urbs hæc refert acceptum hoc maximum beneficium, quod per tot ſæculorum curſus, inter tot hæreſum fluctus fidem catholicam integerrimam conſtantiſſime retinuerit: ac proinde iſti ſanctæ Sedi Apoſtolicæ Romanæ ſuæ, omniumque fidelium Chriſtianorum matri, unde norma recte credendi, recteque vivendi petenda eſt, ſumma cum veneratione paruerit. Inter hos Epiſcopos B. Zeno martyr ordine octavus eſt: qui vix dum migrarat in cælum, cum eum civitas Veronenſis ſibi Patronum adſcivit, & ut ſuum perpetuo coluit, quod ejus patrocinium ſæpiſſime in ſuis calamitatibus experta eſt. Et piorum hominum ſententia æquum fuerat, ut cum Sixti II. Papæ temporibus & vixerit, & ſcripſerit Zeno, & ejus ſcripta pene mortua altero Sixto V. Eccleſiam univerſam moderante feliciter reviviſcerent, &

quem

Digitized by Google

quem auctorem, atque hortatorem tacitum ſuæ editionis habuerant, eumdem patronum diſertum, & vindicem haberent. Denique ut opuſcula Veronenſis Eccleſiæ Epiſcopi Zenonis Veronæ Epiſcopus illuſtrare, ita Cardinalis ad Romanum Pontificem, quem Sacerdotem magnum, Principem Epiſcoporum, heredem Apoſtolorum, poteſtate Petrum, unctione Chriſtum (ut Sancti Bernardi verbis utamur) ſacrum Cardinalium Collegium, & univerſa Chriſtiana reſpublica agnoſcit, & veneratur, & Auguſtinus Cardinalis Veronæ ad Sixtum V. quem ſumma veneratione proſequitur, & a quo multis honoribus & magnis beneficiis eſt affectus, ea mittere debuit. Non dubito, quin paſtoralem hunc laborem meum, quamvis minimum, æſtivis caloribus ſuſceptum, probatura ſit Sanctitas Veſtra: & ex Epiſcopi, martyriſque ſcriptis magnam ſit captura voluptatem. Interim Deus auctor bonorum omnium, & largitor Beatitudinem Veſtram, Sanctiſſime Pater, donis ſuis magis in dies, ut facit, locupletet: & Collegio noſtro, univerſæque Eccleſiæ incolumem diutiſſime ſervet, ut juſtitia, pax, iſtius Sanctæ Sedis auctoritas, omnes virtutes in dies magis ac magis vigeant, atque floreſcant.

RA.

RAPHAELIS BAGATÆ, & BAPTISTÆ PERETTI

Præfatio in eamdem editionem Veronenſem an. 1586.

SAnctus Zeno Veronæ Epiſcopus, & Patronus difficillimis temporibus in magnis tempeſtatibus admirabili conſtantia Veronenſem rexit Eccleſiam, ac Gallieni Imperatoris tempore martyrio coronatus eſt. Floruit non ſolum vitæ ſanctitate, & paſtorali vigilantia, ſed doctrina, & dicendi laude: quod ejus ſermones ſumma gravitate, & Apoſtolico quodam illius ſæculi ſpiritu conſcripti abunde teſtantur. Eſt idem S. Zeno inter vetuſtiſſimos Eccleſiæ ſcriptores connumerandus, cum doctiſſimo viro Origeni, & glorioſiſſimo martyri Cypriano æqualis fuerit. Is Veronæ pater patriæ nominatus eſt, & Doctor inſignis, quo Doctoris nomine in Eccleſia etiam Mediolanenſi decoratur. In Græcia etiam Chriſti Evangelium prædicavit. Exſtant apud nos hujus S. Zenonis ſermones in vetuſto ex membranis manu ſcripto codice. Iidem a Guarino litteris Græcis, & Latinis erudito, in antiquiſſimo volumine Epiſcopatus fuerunt reperti, & a bibliopola quodam Anno MDVIII. rudibus, & mendoſis admodum typis Venetiis fuerunt editi, S. Zenonis nomine, ut de eorum auctore nullo modo ſit dubitandum. Nunc vero politioribus formis exacte recogniti, emendati, & expurgati, Auguſtini Valerii Veronæ item Epiſcopi, & S. R. E. Cardinalis Illuſtriſſimi, & Reverendiſſimi juſſu pro ſolerti ejus, vigili, & ſolita paſtorali cura impreſſi ſunt, & diſtributi juxta eruditum illum ordinem, quem vir eximiæ doctrinæ, & judicii F. Felix Cardinalis de Montealto, nunc S. D. N. Sixtus V. in ſua operum S. Ambroſii editione ſecutus eſt: primus enim locus iis ſermonibus attributus eſt, qui veteris teſtamenti locos explanant: proximus illis, qui novi: poſtremo loco ii, qui de virtutibus, & vitiis tractant, collocati ſunt. Neque vero reprehendat quiſpiam Martyris nomen huic editioni additum, quo rudior illa caret: oportuit enim ſancto ſermonum Auctori tribuere martyrii gloriam, quam illi (ut omittamus vetuſtiſſima B. Gregorii Papæ, Vener. Bedæ, Uſuardi, & aliorum teſtimonia) recentiſſimum Martyrologium juſſu Gregorii XIII. Pont. Max. editum attribuit. Objiciet fortaſſe aliquis, hos ſermones alterius Zenonis eſſe Martyre poſterioris, Veronæ item Epiſcopi, cujus mentio fit a S. Ambroſio epiſtola prima ad Syagrium. At ille locus primum nihil habet, unde probetur ille Zeno horum auctor eſſe ſermonum. Deinde non ita probat eum eſſe Veronæ Epiſcopum, ut convincat. Cum enim S. Ambroſius aggreſſus fuiſſet prædicare (ut legimus in vita S. Euſebii Bononiæ Epiſcopi lib. 1. de Epiſcopis Bononienſibus) ſacratam Deo virginitatem, Bononienſes ejus prædicatione permoti, eodem Euſebio auctore, virgines ipſi ſuas paſſim Mediolanum velandas mittebant: cujus rei etiam idem S. Ambroſius meminit lib. 1. de Virginibus: ubi etiam teſtatur virgines vel ab ipſa Mauritania Mediolanum, ut velarentur, & ſacrarentur, veniſſe: eadem ratione credendum eſt, virginem illam Indiciam nomine, de qua ibi fit mentio, Mediolani a S. Ambroſio eidem Zenoni viro ſanctæ memoriæ probandam, & benedicendam traditam fuiſſe: id enim facile ex eadem epiſtola colligitur. Soror enim ipſa S. Ambroſii, cum eſſet Mediolani, teſtatur Indiciam Romæ domi ſuæ Ambroſio abſente habitaſſe: quædam vero Paterna nomine S. Ambroſii (ſic ille ipſam appellat) filia, numquam ab Indicia diſceſſerat: Indicia autem Veronæ, quo cum ſorore ſua nova nupta profecta fuerat, apud eam, pariete tamen interjecto, parvo videtur tempore habitaſſe: unde apparet Indiciam alibi, quam Veronæ, ſacrata virginali benedictione inſignitam fuiſſe, præſertim cum poſt tot annos a benedictione, ut inquit S. Ambroſius, nota corruptionis inureretur. Accedit præterea Eccleſiæ Veronenſis perpetua traditio, quam certis rationibus firmam ex Canonum præſcripto tueri debemus, quæ præter Zenonem Epiſcopum, & Martyrem (qua de re in libello de Sanctis Veronenſibus Epiſcopis uberius tractatum eſt) nullum alium Zenonem agnovit Epiſcopum: quam quidem traditionem teſtatur etiam Epiſcoporum Veronenſium ſeries in aula Epiſcopali depicta, in qua unus tantum Zeno VIII. Epiſcopus cernitur. Dicet alius, ab

auctore horum ſermonum confutatos eſſe errores Arii, qui vivo Zenone Martyre non erat. Reſpondemus, cum Epiphanius ſcribat patrem Arii fuiſſe Origenem, & S. Thomas fontem ejuſdem exſtitiſſe, errores, qui ab Ario diſſeminati ſunt, fuiſſe antequam Arius naſceretur: ut errores Lutheri, antequam peſtiferam illam hæreſim Lutherus diſſeminaſſet, convicti fuerunt. Quod ſi is contendat errores illos Origeni falſo tributos, ut Pamphilus Martyr, & alii nobiles ſcriptores putaverunt, non convincit cauſſam non fuiſſe, ut S. Zenoni neceſſe non fuerit, illam peſtem, quod Filius non ſit coæternus Patri, refellere. Quod objicitur, ſermonem de continentia non eſſe S. Zenonis Martyris, cum in eo legatur auctor abfuiſſe a S. Paulli doctrina divulgata annis quadringentis & eo amplius, & totus pene orbis tunc fuiſſe Chriſtianus: dicimus textum, ſicut multis in locis eſt mendoſus, ita, ut ſæpe ſit in numeris, ibi eſſe depravatum. Jam vero cum diſſeminatum per omnes provincias eſſet Evangelium a multis receptum, eo in loco auctor ponit, ut ſit, totum pro parte. Antiquiſſimi auctoris eſt indicium, cum ſæpe ad Judæos ſermones habuerit: catechumenos ad immergendum ſe in ſacrum fontem invitaverit: reprehenderit Græcos tunc ad fidem Chriſti converſos, quod vana ſua ſapientia etiam in Eccleſiam Dei vana quædam de Deo introducerent, ut ſerm. 5. de Pſal. 130. Idem oſtenditur, cum in ſerm. *de Spirituali ædificatione domus Dei* auctor demonſtrat, tunc non fuiſſe jam templa Chriſtianis conſtructa, ſed novum populum, & minimum numero exſtitiſſe: Ad Neophytos porro ſerm. 4. cum de iis mentionem facit, qui univerſam rem familiarem pauperibus erogarent, quique Dei templum eſſent, cum templum idololatriæ antea exſtitiſſent. Id ipſum præterea licet perſpicere ad Neophytos ſerm. 5. cum eos hortatur auctor, ut idololatriam fugiant, & ne captent amplius auguria. Quid? nonne id clare patet ex ſerm. 1. *de Paſcha*, & ex ſerm. *de Patientia*? quorum altero interpretatur autumnum ſui temporis Martyres ſignificare, patientiam in altero coronam Martyrum appellat quotidianam? B. Thecla S. Paulli Apoſt. diſcipula, & prima illius ſexus Martyr in ſermone *de Timore* in exemplum timoris Domini adducitur. Quoſdam meminit in ſerm. *de Reſurrectione* in idololatria ſuo tempore objiſſe: & Chriſtianos quoſdam arguit corporum reſurrectionem non credentes. Ab eo præterea deſcripta eſt S. Arcadii Martyris vita, ſuo tempore, ut Petrus Epiſcopus Equilinus teſtatur, martyrio in Mauritania coronati. His profecto, & hujuſmodi aliis quamplurimis antiquiſſimus horum ſermonum auctor demonſtratur. Quod autem tres, ſive quatuor ſermones in his reperiantur, quos S. Zenoni aliqui putant adſcribi non poſſe, nempe qui inſcribitur, *de Præcepto adtende tibi*: Sermo *de Evangelio ſecundum Lucam de duplici tentationum ſpecie*: Sermo *de Livore, & Invidia*: & ſermo *de Jejunio*: qui inter S. Baſilii homilias Græce ſcripti reperiuntur: quamvis argumenta non deſint, quibus probare liceret eos quoque ſermones ad S. Zenonem noſtrum pertinere, cum etiam plurimoa ſummo ſtudio, & graviſſimis laboribus in Græcia multo ante S. Baſilium prædicando ad fidem Chriſti converteret; tamen ea in re contentioſi eſſe nolumus. Ad id vero, quod auctor Bibliothecæ ſanctæ ſcribit, nempe ſeptem ſermones in pſal. quos enumeravit, eſſe deſcriptos ex S. Hilarii commentariis, dicimus illum quoad numerum erraſſe: ſermones enim in pſal. 79. & in pſal. 100. in commentariis S. Hilarii non reperiuntur. Quoad reliquos quinque, cum duo ſermones de pſalm. 130. in his ſermonibus legantur, ſecundus vero ſit certis quibuſdam vocabulis, & iiſdem fere ſententiis ſimilis priori, qui quidem prior in commentariis S. Hilarii non reperitur; cum etiam, ſecundum ſcilicet, dicimus a S. Zenone more ſuo fuiſſe aliqua ratione repetitum, & propterea ad illum pertinere, ſed in commentariis S. Hilarii ab aliquo fuiſſe inſertum, quemadmodum videmus inter opera Hieronymi, Auguſtini, & aliquorum ſanctorum Patrum conciones, & libellos non ignobilium auctorum irrepſiſſe. An vero reliqui quatuor eadem ratione fuerint in iiſdem commentariis inſerti, necne, aliorum ſit judicium. Nos vero, qui in eodem vetuſto codice manu ſcripto bos etiam ſermones ſimul cum quatuor, quos, ut jam diximus, apud S. Baſilium Græce deſcriptos reperimus, defraudare S. Zenonem debita ſuæ laudis poſſeſſione non ſumus auſi. Neque lectorem debuimus tam utili, & jucunda lectione privare. De ſtilo quod objicitur, vario dicendi modo ſermones conſcriptos, ſi quis recte eos perpenderit, pauciſ-

ſimis

ſimis exceptis, ejuſdem ſtili comperiet; inſunt enim eadem ſæpe vocabula, eadem verborum diſpoſitio, & connexio. Neque tutum eſt ſemper ex ſtili varietate, in paucis maxime, de auctore fieri judicium: non enim quilibet auctor ſcripta ſua eadem dicendi phraſi ſemper contexuit: hoc namque & Auguſtino, & Hieronymo, & aliis ſanctis Patribus, quinimmo & S. Paullo Apoſtolo contigiſſe, ut tom. 2. Vitarum Sanctorum in præfatione ad lectorem, ait Aloyſius Lippomanus hujus Eccleſiæ Veron. Epiſcopus, quandoque reperimus, ut pro locorum, temporum, & perſonarum qualitate modo altius, modo demiſſius loquantur. Imperfecti ſermones, quos S. Zenonem diverſis temporibus ſcripſiſſe probabile eſt, ab aliquo ejus diſcipulo fideliter collecti ſunt, cum præſertim quædam in eis ſint, quæ eadem fere ſunt; quod auctor minime feciſſet, neque quiſpiam alius, qui eos ex diverſis auctoribus colligere voluiſſet. Ex his igitur licet cognoſcere, quanta injuria Doctor eximius S. Zeno eodem Bibliothecæ loco honore ſuo defraudatus fuerit, ſcriptis ſuis luculentiſſimis ſpoliatus, cui opinioni, & judicio in hac re non ſatis oculato refragatur Blondus Flavius, De illuſtrata Italia regione nona: Petrus Epiſcopus Equilinus in vita S. Zenonis, & Joannes Stœfler Juſtingenſis mathematicus in calendario Romano, qui prius ſuperiori ſæculo, quam typis fuiſſent excuſi, ſermones S. Zenoni attribuunt. Noſtra vero ætate præter F. Leandrum Albertum Bononienſem Ord. Præd. in deſcriptione Italiæ, & Onuphrium Panvinium in chronico manu ſcripto, vanam illius trutinam, & judicium refellit idem Aloyſius Lippomanus, & Laurentius Surius Carthuſianus, viri judicio, pietate, & varia, & recondita eruditione inſignes, & ſacrarum hiſtoriarum in primis ſcientiſſimi, qui non modo oratione, ſed etiam uſu ipſo S. Zenonis eſſe docuerunt, quorum alter in ſuam catenam Commentariorum in Geneſim ſententias ex hiſce ſermonibus quaſi floſculos decerptos nomine Zenonis intexuit, uterque vero inter Sanctorum vitas prudentia ſumma, laboreque incredibili collectas ſermones integros B. Zenonis nomine inſignitos inſeruerunt. His graviſſimis auctoribus accedit vita S. Zenonis, quæ jam multis ſæculis fuit conſcripta, in qua membra aliquot horum ſermonum, de quibus eſt diſputatio, leguntur. Monemus autem prætermiſſum eſſe S. Gaudentii Epiſcopi Brixienſis ſermonem, qui excuſis ſermonibus S. Zenonis fuerat additus, quod in vetuſto codice manu ſcripto non reperitur. Hæc de S. Zenonis ſermonibus, ut piiſſimi, & benigniſſimi paſtoris, ac patris noſtri mandato, qua debuimus obſervantia, pareremus. Fruere igitur, candide Lector, his ſermonibus Martyris Epiſcopi, qui magno Dei munere nobis relicti ſunt, quos cum attente legeris, ſenties te ad virtutis, & pietatis ſtudium mirabiliter excitari, & hominem, in quo Chriſtus loquebatur, plane agnoſces.

Veronæ MDLXXXVI.

Digitized by Google

FRANCISCI SPARAVERII

Adnotationum in B. ZENONIS Veronenſis Sermones αὐτοσχεδίασμα.

ADMONITIO.

FRanciſcus Sparaverius Nobilis Veronenſis, in Latinis Græciſque Auctoribus apprime verſatus, politiorumque litterarum ac eruditionis excultor enimius, de quo plura Scipio Maffejus prodidit part. 2. Veronæ Illuſtratæ, poſtquam non nulla lucubravit ſumma cum laude, poſtrema ætate novam S. Zenonis editionem meditabatur, in quam piures adnotationes paravit. At morte præventus an. 1697. opus imperfectum reliquit. Veronenſis autem editionis ordinem ſecutus, commentarium perduxit ad medium uſque ſermonem De ædificatione Domus Dei, *poſt quem tres alii ſupra decem ſermones ea in editione ſuperſunt ſine ullo commentario; quem tamen paraſſe, etſi deſcriptus non fuerit, vel ſaltem animo præcepiſſe, indicant adnotationes aliquæ, in quibus ad obſervationes in eoſdem poſtremos quoque ſermones Lectorem remittit. Hiſce autem in adnotationibus & corruptiora quædam loca tentavit emendare, & difficiliores quaſdam ſententias explicare naviter & erudite ſtuduit. Uno codice uſus, quem poſterius etiam accepiſſe videtur, alios ſæpe deſideravit, queis ſinceram lectionem reſtitueret. Aliquos tractatus ſuppoſititios plane cognovit: at cum vulgatum de Gallieni ætate præjudicium nondum deteniſſet, hæſit alicubi, quo minus aliquos addititios tractatus alienos crederet, alicubi etiam genuinum Zenonis ſermonem, qui ei ætati non congruit, ab eodem abjudicandum putavit: ut ne tamen certum ſit, an mutaturus fuiſſet ſententiam, ſi editioni perficiendæ longiorique meditationi tempus ſuperfuiſſet. Etſi vero id opus imperfectum & veluti en tempore ac ſine præmeditatione lucubratum (unde αὐτοσχεδίασμα inſcriptum ab Auctore fuit) immaturus celeberrimi viri fetus ſit; ob multa tamen præclara, quæ continet, in editione noſtra haud prætermittendum judicavimus, ne vel exſpectatio quamplurium, quibus illud notum, & in deſiderio eſt, vel vir ille de hac editione benemeritus ſua laude fraudetur. Duo tandem advertenda maxime ſunt: primo nos haſce animadverſiones in novæ editionis ſeriem, Auctoris ordine commutato, daturos, quod lectorum commodo neceſſarium eſt viſum, ſi quando inter legendos Zenonis tractatus Sparaverii obſervationes velint conſulere: doin vero, ſicubi lectionem ab hoc indicatam ab editis noſtris diverſam invenies, eam Veronenſis editionis lectionem eſſe, quam in adnotationibus a nobis ſuo loco commemoratam reperire licebit.*

In Tract. 1. lib. 1. de Fide.

Pag. 1. *Non ab alio, ſed ejus en voluntate præveniente Spiritus ſancti inſpiratione, atque ejus adjutorio naſcatur* &c. In Mſ. eſt: *Non ab alio commodetur, ſed ejus ex voluntate naſcatur. Ceterum ſi* &c. D. Paullus ad Romnoos cap. 11. num. 17. *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei*. Cyrill. Hieroſol. Catech. procem. fol. 6. διὰ ἀκόην τὰ περὶ θεῦ ζῶντος. διὰ ἀκόην τὰ περὶ κρίσεως. διὰ ἀκόην τὰ περὶ Χριςῦ. διὰ ἀκόην τὰ περὶ ἀναςάσεως, κὴ πολλὰ &c. repete orgumentum ex eodem capite num. 14. ad Romanos.

Pag. 2. *Quod niſi inſinuationem legis omni devotione ſuccinta præcedens amplectatur fides* &c. Non negat didaſcaliæ neceſſitatem, non tollit auditionem, ſed requirit Spiritus ſancti inſpirationem, atque auxilium. Clemens Alexand. Strom. lib. 2. 364. ideo fidem gratiam vocavit, quia ἐξ ἀναποδείκτων εἰς τὸ καθόλου ἀναβιβάζουσα τὸ ἁπλοῦν, ὃ οὔτε σὺν ὕλῃ ἐστὶν, οὔτε ὕλη, οὔτε ὑπὸ ὕλης, *en indemonſtrabilibus adſcendere faciat ad incomprehenſibile, quod neque cum materia eſt, neque materia, neque ſub materia*: ad hoc autem requiritur θέλων anticipata opinio: πρόληψις, ſeu præjudicium, quo rectam opinionem putet, quam de erедendis concepit, neque docenti ſe morigerum præbeat, eum non ſatis ſit audire, ſed oporteat eruditionem audire, atque ultro amplecti. Clemens Alexand. πίστις ἐστὶ πρό-

πρόληψιν ἑκούσιον, *fides eſt voluntaria anticipatio*; neque male ſentiebat Epicurus apud eumdem μὴ δύνασθαι μηδένα, μήτε ζητῆσαι, μήτε ἀπορῆσαι, μηδὲ μὴν δοξάσαι, ἀλλ' οὐδὲ ἐλέγξαι χωρὶς προλήψεως: *neminem poſſe nec quærere, nec dubitare, neque probare, aut redarguere, ſine anticipatione*. Eadem in Laertio 274.

Pag. 3. *Alioquin iſta innumerabilis ſimplicitate ſua felicior turba &c.* Turbam felicem ſimplicitate ſua appellat Chriſtianam, hoc cum Martiale vera ſimplicitate bonam. Chriſtiani ob id apud Ethnicos traducebantur tamquam obtuſi, & fatui, quod inter ceteros indicat Arnobius libro 2. 45. quod tamquam imperiti facile adſentirentur. Sed Jeſus in Spiritu exſultans Matthæi cap. 11. num. 25. agit Patri gratias, quod abſcondiderit myſteria ſapientibus, & intelligentibus, & revelaverit parvulis, hoc eſt, ut divus Paullus interpretatur 1. ad Corinth. cap. 14. v. 20. Parvulis malitia, perfectis virtute. Tertull. lib. 4. adverſus Marcion. cap. 25. *reos habuit ſapientes, atque prudentes, ex ipſis operibus tot, ac tantis intelligibilem Deum non requirentes, vel perperam in ipſum philoſophantes, & ingenia hæreticis ſubminiſtrantes*.

Pag. 4. *Nam per ipſam Dei voluntas populis intimatur &c.* Docetur, nota fit. Ælius Spartian. in Vero verſus finem: *Quod quidem contrarium his, quæ de adoptionis pœnitentia per auctores plurimos intimata ſunt*. Ammian. Marcell. lib. 28. cap. 3. *vicinarum gentium ſtrepitus noſtris ducibus intimarent*, & paſſim in Cod. Theodoſ.

Ibidem. *Nunc ſevera, nunc blanda præmium demonſtrat, & gladium &c.* D. Paullus ad Rom. cap. 4. num. 15. ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται, *lex iram operatur*, hoc eſt punit, qui eam tranſgrediuntur. Ceterum, quæ ſequuntur, *unicuique quod elegerit tributura, ut jure poſſit implere, quod gerit*, corrupta puto, quibus opem, nec ſubſidiariam ferre ſum potis.

Ibidem. *Lex ſemper manat ex libro genitali; fides autem tenaciter inhæret ſuo ſoli propoſito &c.* Leges ἄξοσιν apud Athenienſes conſignatas, tabulis apud Romanos antiquitus notum fuerit, qui legerit Plutarchum in Solone, Tit. Livium, atque Dionyſium in hiſtoriis. Sed inſecutis temporibus, cum annua Prætorum edicta ex albo ad perpetuum jus deducta fuerint, auctore Juliano J. C. Adriani Imperatoris auctoritate, libris exceptæ, uti conſtat ex lege prima *de his, qui not. infam.* Has itaque perpetuo eaſdem manere dicit, quod verum eſt, donec fuerint abrogatæ, quarum librum genitalem vocat, hoc eſt originalem, ſeu archetypum, unde illis fides adſtrueretur. Fides contra non alio nititur, quam ſe ipſa, & ſi ſolum titubet, non reſtabilita, interit.

Pag. 5. *Lex hominis conſcientiam alloqui tantum poteſt, videre autem non poteſt* &c. Poteſt, quæ facienda ſint, aut credenda docere; non poteſt videre, quid homo credat, neque de ejus fide cognoſcere.

Ibidem. *Lex partibus & diſcitur, & docetur* &c. Lex nimirum dividua, quæ, ut ſubdit, tota nec intelligitur, nec tenetur. At fides individua. Tertull. de Virg. veland. cap. 1. *Regula fidei una omnino eſt, ſola immobilis, & irreformabilis*.

Ibidem. *Adde quod ab omnibus appetitur, ut a nullo completur* &c. lego *& a nullo completur*. Magis ſervatam volunt, quam ſervare.

Ibidem. *Adde quod index Dei voluntatis eſt, non Dei originis, aut naturæ* &c. Deus ipſe legem edixit, eamque D. Paullus ad Romanos cap. 7. num. 12. ob id vocavit Sanctam, quam nihilominus legem peccati, & mortis appellavit cap. 8. n. 2. & contrapoſuit fidei, quam legem dixit ſpiritus vitæ in Chriſto: pergit num. 11. εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τὸ οἰκοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν; *quod ſi ſpiritus ejus, qui ſuſcitavit Jeſum a mortuis habitat in vobis, qui ſuſcitavit Chriſtum a mortuis, vivificavit mortua corpora veſtra, propter inhabitantem ſpiritum ejus in vobis*. Juſtinus martyr Apologia 2. 58. *Ut ab initio exſiſteremus, non noſtrum id fuit, itidem vero, ut delectu adhibito ea ſectemur, quæ grata illi ſunt, per donatas ab eo rationis virtutes, perſuaſione ipſius id fit ad fidem nos adducentis*. Huc credo reſpexiſſe Zenonem, dum dixit *Dei originis, aut naturæ*.

Pag. 6. *Si tractatum fidei diximus* &c. Hoc epicheremate videtur velle, neque fidem tractari poſſe, quæ in recto judicio ſtat, & ut ait Clemens Alexandrinus

Stro-

Stromat. lib. 2. 362. eſt fundamentum prudentis electionis *θεμέλιος ἔμφρονος προαιρέσεως*, neque tractatui fidem poſſe conciliari, quia demonſtrationes deſunt. Idem *ὁ πιστεύσας οὖν ταῖς γραφαῖς ταῖς θείαις, τὴν κρίσιν βεβαίαν ἔχων ἀπόδειξιν ἀναντίῤῥητον, τὴν τοῦ τὰς γραφὰς δεδωρημένου φωνὴν λαμβάνει Θεοῦ*. *Qui divinis credidit Scripturis, firmum habens judicium, cui contradici nequit, demonſtrationem ejus, qui Scripturas dedit, vocem accepit*. Ad quam rem dicebat Ambroſius: *Auſer argumenta, ubi fides quæritur. In ipſis gymnaſiis ſuis jam dialectica taceat: piſcatoribus creditur, non dialecticis*: ſicuti & Auguſtinus: *Noli intelligere, ut credas, ſed crede ut intelligas: intellectus merces fidei eſt*. Sed indiget fides cognitione. Theodoritus ſermone 1. *περὶ θεραπ.* 479. *δεῖται μὲν καὶ ἡ πίστις τῆς γνώσεως, καθάπερ αὖ ἡ γνῶσις τῆς πίστεως: οὔτε γὰρ ἄνευ γνώσεως πίστις, οὔτε γνῶσις δίχα πίστεως γένοιτο ἄν*: *Indiget autem fides cognitione, ſicut & cognitio fide indiget; neque enim eſſe poteſt fides ſine cognitione, neque cognitio ſine fide*. Neque minus indiget tractatu. Clemens Alexand. Stromat. lib. 1. 286. *ἀλλὰ καθάπερ καὶ ἄνευ γραμμάτων πιστὸν εἶναι δυνατόν φαμεν: οὕτως συνιέναι τὰ ἐν τῇ πίστει λεγόμενα οὐχ οἷόν τε, μὴ μαθόντα ὁμολογοῦμεν*: *quemadmodum vel ſine litteris fidelem poſſe eſſe dicimus, ita quæ in fide dicuntur, non poſſe intelligere eum, qui non didicit, confitemur*.

Pag. 6. *Video præterea, ſicut adſertorum indicant nomina, quæ ſi auferas nulla fortaſſis* &c. ſcilicet hæreticorum, qui corpus Chriſti Eccleſiam impiis ſectis lacerarant.

Ibidem. *Multos fuiſſe tractatus* &c. Tractatus ſunt diſputationes, quibus opiniones ſuas ſuaſum ibant; labore enim, & favore captabant, quibus perſuaderent, & quibus veros Chriſtianos ſeducerent. Tertull. *de Reſurrect. carn.* cap. 5. *Ita nos rhetoricari quoque provocant hæretici, ſicut & philoſophari*.

Pag. 7. *Eligendum quid ſit, non poteſt noſci* &c. Intellige in catechumeno, aut initiando, alioquin paradoxum eſſet; nam recta fides una, a qua non licet nec deficere, nec deſciſcere, & quam infra nominat illam nobilem, & antiquam, quæ Deum Deo credendo promeruit, quæque credere non didicit, ſed præſumſit.

Pag. 8. *Quæque credere non didicit, ſed præſumſit*: repete notas in hunc ipſum ſermonem, ſupra ad pag. 2. ad illa verba, *quod niſi inſinuationem legis*. Fuere divinitus inſpiratorum; qui e re nata Chriſtiani facti, ultro ſe mori confeſſione obtulere, nulla prævia doctrina, aut profeſſa voluntate. Sed negandum non eſt, quin cauſſa quædam præceſſerit, quæ commovente Deo opinionem impreſſerit, ex cujus præjudicio cedere didicerint. Lato igitur modo heic intelligendus Zeno.

Ibidem. *Ne fides*, inquit, *intereat, cum male aut creditur, aut docetur* &c. Eadem fuit ſententia Tertulliani: uterque ex Apoſtolo ad Titum cap. 3. num. 9. *De præſcript. hæretic.* cap. 14. *Fides in regula poſita eſt, adverſus regulam nihil ſcire, omnia ſcire eſt*. Deinceps: *At cum tenent quidem, & credunt, quærendum tamen dicunt, ut defendant; antequam defendant, negant, quod confitentur, ſe nondum credidiſſe dum quærunt*.

Ibidem. *Nunc ſcire cupio, fides ex doctrina conſtet, an ex credulitate, an ex utroque* &c. Cyrillus Hieroſol. Catech. 5. indiviſibilem natura ſua fidem, primo gradu dogmaticam facit *συγκαταθετικὴν τῆς ψυχῆς*: Secundo, atque eminentiori, quæ fit *ἐν χάριτος μέρει δωρεὰ τοῦ Χριστοῦ*: admonens, ut poſteriorem & gratiam adipiſcamur, priorem imbibamus ex ſucco Catholicæ Eccleſiæ, neque ducemur variis quæſtionibus, neque curioſis colloquiis, ſed ſacrarum Scripturarum collatione in nobis roboremus.

Pag. 9. *Sin vero ex utroque, patriarcharum ſemenſa fides eſt, ac per hoc illis* &c. Semenſa, imperfecta, quaſi dimidia menſura fraudati. Metiri eſt ad menſuram præbere, & minore menſura admetiri eſt fraudare menſuram. Cæſar de Bello Gallico lib. 7. cap. 71. *Frumentum parce, & paullatim metiri inſtituit*, hoc eſt parce, & reſtricte, ut tempora ferebant, & annonæ caritas. Cyprianus epiſtola 76. prope finem parili, & eodem ſenſu ait: *An conſecuti ſunt quidem gratiam Dominicam, ſed breviore, & minore menſura?* quod eſt ſemenſa gratia. In hoc totus eſt noſter, ut ſicuti Abraham, & ceteri Patriarchæ per fidem juſtificati fuerunt ſine doctrina, ſed ſola *ἐπιπνοίᾳ*, ita & Chriſtianum quemlibet velit, qua Chriſtianum, nullo alio adminiculo, quam ſpiritus advenientis conſtitui. Sed quid fiet

ver-

verbis Dominicis, *Ite docentes?* Matth. 28. v. 19. quid fiet Paullo ad Rom. 11. v. 17. *Fides ex auditu?* At, ut videre eſt, non improbat doctrinam, quæ ſimpliciter, & pure a vero Chriſtiano fuerit inculcata, ſed vaniloquentia ſucatam, circumlocutionibus ad oſtentationem paratis turgidam, ſed in præcipuo languentem. Vide D. Paullum ep. 1. ad Timoth. cap. 6. n. 4. & Clementem Alexand. Stromat. lib. 1. non longe a principio. Si enim ſimpliciter credidiſſent, neque mentem rebus imperceptibilibus ſuam oneraſſent, Saturnillus non tam abſona & monſtroſa fuiſſet commentus, non Baſilides, non Carpocrates, non Valentinus, non tot alii. Quid in perverſum rapuit Origenem, quid Arium? niſi ſuperflua in fide inquiſitio, qua ſapientiæ ſtudio ſapientiam perdiderunt. Et huc referenda ſunt noſtri verba paullo ante prolata: *Quia nec erit nec proprium, nec firmum, quod habet ſtatum ſemper incertum, quippe cum unius electio ſit alterius reprobatio: vel ſi omnes omnino amplectendæ ſint* &c. Porro obſcuritatem facit, quod alias uſurpet legem pro mandato veteris teſtamenti, alias pro didaſcalia fidei Chriſtianæ, quod ſalebroſum eſt, & impeditum. Nam ſi, ut ille ipſe approbat, non ſumus amplius ſub lege, ſed ſub gratia, quid opus retentare de lege edicente, quæ Chriſtiano inutilis eſt? Si diſtinctionem hanc obſervaveris ſuo loco & tempore, in hoc tractatu res facilius procedet.

Pag. 11. *Quæ duobus confligentibus Chriſtianis, ab altero eorum ſi non transducitur, perfida, cum transducta fuerit, fides vocatur* &c. cum non transducitur in animos, in adſenſum ideſt perſuadetur, quod Titus Livius dixit *transduci in ſententiam* lib. 44. cap. 40. Cicero lib. 4. de Finibus initio. *Si iſtud obtinueris, traducas me ad te totum licebit.*

Pag. 12. *O quam præſumta* &c. Monet Claud. Salmaſius ad Ælium Spartian. c. 2. quandoque *præſumtionem* eſſe de re pene certa, fiduciam quamdam, & ſpem indubitatam rei neceſſario eventuræ, ut heic. Exclamat ergo Zeno: *O quam male præſumta fides!* ſubintelligendum enim illud *male*, quæ cum indubitata prius haberetur, ut debuit, novellæ traditioni locum dare debet.

Ibidem. *Forte in eo ſe quis æſtimat fideliorem*, lege *æſtimet* ex Mſ.

Pag. 13. *Eo enim res deducta eſt, ut fides noſtra per Dei requiratur injuriam* &c. Anonymus apud Euſebium Eccleſ. hiſt. 5. cap. ultimo de hæreticis habet, quæ huc transferre libet ad lucem Zenonis. *Sacras Scripturas audacter adulterarunt, primitivæ fidei regulam rejecerunt, atque ipſum Chriſtum ignorantes non contendunt, quid ſacræ doceant Scripturæ, ſed cujuſmodi ſyllogiſmorum figura impietatem ſuam confirment.*

Ibidem. *Cur legem lege diſtringis?* &c. Heic legem habe pro dogmate Eccleſiaſtico.

Ibidem. *Sin vero fidem ſpiritus calles* &c. Cyrillus Hieroſol. Catech. 5. αὕτη τοίνυν ἡ κατὰ χάριν δωρουμένη πίστις ἐκ τοῦ πνεύματος, οὐ δογματικὴ μόνον ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνεργητική. *Hæc igitur ſecundum gratiam donata fides ex ſpiritu, non modo eſt dogmatica, verum etiam ſupra humanas vires effectiva.* Sunt enim diviſiones gratiarum, miniſteriorum, & operationum ab uno, & eodem ſpiritu dividente ſeorſum ſingulis, ſicut vult. Vide Paullum ad Corinth. epiſt. 1. cap. 12.

Ibidem. *Cetina cymba* &c. Metaphorice cetum, qui Jonam deglutivit, & vivum per maria vehebat, cymbam dixit cetinam.

Ibidem. *Solis curſus, ac lunæ ab occidui* &c. Tangit hiſtoriam Joſue cap. 10. num. 12. & 13.

Pag. 14. *Si obvenerint dura, fidem tamquam granum ſinapis te habere demonſtra* &c. Potius ſpem, ſed ſpes non eſt ſine fide. Noſter ſermone ſequenti: *Fides ſi non ſit, quomodo ſpes ipſa naſcetur?* Clemens Alexand. Pædagog. primo cap. 6. Revera ſanguis fidei eſt ſpes, in qua continetur quemadmodum fides ab anima. Cum autem ſpes expiraverit, perinde ac ſi ſanguis effluxerit, vitalis facultas diſſolvitur.

Ibidem. *Heic tibi ego reſpondere non audeo* &c. quia naturam divinam ſcire haud eſt hominis: ἡ μὲν γὰρ ζήτησις ἀειδὴς, καὶ ἀόρατος· ἡ χάρις δὲ τῆς γνώσεως παρ' αὐτοῦ διὰ τοῦ υἱοῦ. Clemens Alexand. Strom. lib. 5. 582. *Inquiſitio enim nec ex forma, neque ex adſpectu fieri poteſt: gratia autem cognitionis eſt ab ipſo Deo per filium.* Atque iſta quidem non adhuc perfecte: intelligimus enim Deum quantum poſſumus, ut ait Aurelius Auguſtinus lib. 5. *de Trinitate*, hoc eſt bonum ſine qualitate, ſine quantitate magnum, ſine indigentia creatorem, ſine ſitu præſentem, ſine habitu continen-

tem,

tem, ſine loco ubique totum, ſine tempore ſempiternum, ſine ulla ſui mutatione omnia mutantem, atque impaſſibilem: *Quiſquis Deum ita cogitat, & ſi nondum poteſt invenire, quid ſit, pie tamen cavet, quantum poteſt, aliquid de eo ſentire, quod non ſit*. Cognoſcentes οὐχ ὃ ἐστιν, ὃ δὲ μὴ ἐστι non quod eſt, ſed quod non eſt, ut conſonat ibidem Clemens.

Ibidem. *Multos enim ſeduxit ſuſpicio illorum*. Mſ. addit: *ſuſpicio illorum & in vanitate detinuit ſenſus illorum*.

Pag. 15. *Neque attenderent fabulis, & genealogiis* &c. Epiſt. 1. ad Timotheum cap. 1. num. 4. Ad quem locum Theodoritus: *Ductas ex Abraham & ex David recenſebant genealogias perſcrutantes ſcilicet, an ex iis Dominus ſecundum carnem natus eſſet*.

Ibidem. *Negat quodam modo Deum quiſquis rationibus humanis* &c. preſſius & ſolidius Mſ. *Negat quodam modo Deum quiſquis adſerit Deum. Defenſio enim* &c.

In Tract. 2. lib. 1. de Fide, Spe, & Caritate.

Pag. 16. *Quibus ſi deneges caritatem, utræque inutiles erunt*. Mſ. *Quibus ſi deneges caritatem, utræque ceſſabunt*.

Ibidem. *Tolle ſpem & interemta ſunt omnia* &c. Hoc idem argumentum applicuere fidei Cyrill. Hieroſol. Catech. 5. & Theodor. θεραπευτ. λόγῳ α; ſed multo congruentius Noſter ſpei. Conferre tuum erit lector.

Ibidem. *Ad litteratorem puer* &c. Litterator eſt, qui elementa prima docet, legere & ſcribere. Lampridius in Alexandro Severo cap. 3. primæ vocat pueritiæ magiſtros: oppoſiti litteratis: rem notam facio ex notis Salmaſii ad Tertull. de Pall. cap. poſtremo, & ex Voſſ. *de arte Grammat.* lib. 1. cap. 1.

Ibidem. *Profundo gurgiti natura commiſit* &c. Gurges heic pro mari aliorum exemplo. Propertius lib. 1. Eleg. 17. v. 14.

Ah pereat quicumque rates, & vela paravit
Primus, & invito gurgite fecit iter.

Idem Elegia 7. lib. 3. v. 25.

.......poſitaque in gurgite vita.
Pætum ſponte tua vilis arena tegat.

Pag. 16. *Quamvis in futuro ſit poſita, fidei tamen eſt jure ſubjecta* &c. Habuit in mente illud D. Paulli ad Romanos c. 8. num. 25. εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα: *ſi autem quod non videmus, ſperamus, per patientiam exſpectamus*. Spes autem ſemper in futurum fertur; Seneca loquens de ſpe epiſt. 101. ait: *Nihil ſibi quiſquam de futuro debet promittere*. Achil. Tatius Leucip. lib. 4. 221. ταῖς δὲ μέλλοντος ἐλπίσιν ἥδομαι: *futuri ſpe lætabar*. Max. Tyr. ſerm. 37. αἱ ἐλπίδες προάγουσιν αὐτοὺς ἀδύνατα ποιεῖν, καὶ ἀτέλεστα: *ſpes impellunt ad ea, quæ nec fieri poſſibilia, neque finem habitura*. Legerim porro *juri ſubjecta*, ut ſyntaxis procedat. Cum enim non ſint condignæ paſſiones hujus mundi ad futuram gloriam, ut ait alicubi D. Paullus, ſpes illius futuri eſt conſtabilienda per fidem: alioquin, & illa corruat neceſſe ſit.

Ibidem. *Et omni genere cuſtodienda virtutum* &c. quas & quales pete a D. Paullo ad Rom. cap. 12. a num. 7.

Pag. 17. *Eccleſiæ pulcritudo vel murus* &c. Legerim potius *vel turris*.

Ibidem. *Contra ſpem autem eſt quod impoſſibile* &c. in Mſ. *Contra ſpem autem eſt, quod impoſſibile eſt, & non videtur, ſed poſſibile ac ſpei ſit, cum Dei dicto indubitanter* &c.

Ibidem. *Ut jure ſperemus aliena* &c. Fides, quam a Deo imbibimus, noſtra eſt: noſtrum non eſt, quod fide exſpectamus, ſed virtutibus, & rectitudine vitæ expetendum; ideo alienum dixit, quod a Deo decernendum. Regnum utique cælorum vim patitur, & violenti rapiunt, Matth. cap. 11. num. 12. Non quidem contentioſis orationibus, ſed rectæ vitæ aſſiduitate, atque deprecationibus humillimis, & piis ſine intermiſſione factis, quibus quia priorum peccatorum ſemina exſtirpantur, & maculæ delentur dicitur vis inferri, & nobis & cælo, ut ſuggerit Clemens Alexand. Stromat. lib. 5. 553.

Ibidem. *Nemo enim cenſum debitori committit* &c. Reddit rationem dicti ſuperioris: nemo ſiquidem quem habet in ære ſuo, ſi ſapiat, ære numeroſiori ſuo periculo obruet; neque rex bravium dabit deſertori, ſed victori, aut ſuas partes utrumque ſuſtinenti pro viribus generoſe.

Ibidem. *Qui habet dabitur illi* &c. Matth. cap. 13. num. 12. & cap. 25. n. 29. & alibi apud alios Evangeliſtas.

Pag. 18. *Per hanc evadens Noe non invenit*

venit, cum quo diluvium fuiſſe conferret &c. Ille namque ſolus credens veras Dei minas, & obediens illius mandatis, per fidem ſervatus eſt, ſic ut poſt diluvium omni homine (præter conſortes in Arca) peremto non haberet, cum quo de aquarum immanitate ſermones duceret.

Ibidem. *Hæc Moyſi in mari rubro terram vitream fecit* &c. Aliud volebat ſupra ſermone ſeato de Exod. (nunc tract. 59. lib. 2.) nimirum non aquarum ſuperficiei obambulaſſe, ſed diviſo mari, atque hiante, & tamquam aggeribus hinc inde obſtipato, iter profundum maris datum, quo Judæi evaderent. *Eritbræum quoque in geminas ripas ſciſſum mare, ductiſque dextera lævaque aggeribus, in aciem ſtipatis undis, ſudo liquore areſacta profundi ſemita.* Sic puto legendum.

Ibidem. *Paralyticos reformari* &c. Paralyſis eſt defectio motus, & actionis: at motu privari, ſeu actione, & motum recuperare, ſeu operationis facultatem, non videtur recte dici reformari: nam quod ſpectat ad ſanitatem & morbum qualitas eſt, & dicuntur in categoriis affectiones, quæ de facili mutari poſſunt; ſed formæ non mutantur, niſi totius corporis mutatione eo corruente, quod prius fuerat. Nihilominus eodem ſenſu locutus Trebell. Pollio in triginta tyrannorum ſyntagmatio, nimirum Lolliano bis & Odenato ſemel. *Orientem jam in priſtinum reformaverat ſtatum, ſed omnes omnino totius orbis partes reformaverat.*

Ibidem. *Cum ſuis ſibi exſequiis* &c. Aut fallor, aut ſcripſit Zeno *exſuviis*: non enim exſuviæ tantum, quod exſutæ ſint, ſed quod indutæ poſſint exſui. Habuit forſan in mente Tertulliani Apologiæ c. 21. qui exſuvias *dixit ſepulcri*, aut, ut maluit Rigaltius, *ſepulti*: verum, utcumque ſit, tollerabilius puto *exſuviis* dixiſſe, quam exſequiis.

Pag. 19. *Tamen ſine hac utræque non proderunt.* Mſ. *Sine hac utræque non ſtabunt.*

Ibidem. *Fides paucorum eſt, caritas omnium* &c. Quid hoc eſt? Nonne Chriſtianæ fidei debet eſſe unita caritas, ut ea nihil proſit ad ſalutem, niſi per fidem proveniat? Certe D. Paullus 1. ad Corinthios cap. 13. potiorem caritatem fide, & ſpe poſuit: atque fatendum eſt, eam difficiliorem, quia non tantum affectum impertitur, quantum & ſubſtantiam, & facultates, quibus privati majus quid putatur; ut potius legendum ſit: *fides omnium eſt, caritas paucorum.*

Ibidem. *Spes ac fides tempus habent* &c. Supervacua eſt fides in futura vita, cum res evidenter appareant: ſic ſpes iis, quæ ſperabantur, potitis, evacuata eſt: at cum anima corpore liberata eſt, perturbationibus non vexatur, & tunc caritas vires majores habet. Theodorit. in epiſt. 1. num. 13. Divi Paulli ad Corinthios.

Ibidem. *Quantoque ab ea diligentibus invicem creditur, tanto invicem plus debetur* &c. Non tantum poſt mortem caritas non minuitur, ſed etiam in hac vita (ſi licet dicere) increſcit ſemper: ſcilicet ſi provoceris plenioribus officiis, augeas & tu affectionis gradus: mutuum enim caritatis facit, qui parili conditione correſpondeat. Ita videtur ſentire: videas tamen opponi iis, quæ paullo infra dicit. *Non pro tempore, quia varia non eſt.*

Ibidem. *Pro perſona* &c. ea perſona, ſic *pro honore* & pro ſexu, ea honore, & ſexu; hoc eſt nulla perſonæ acceptatio eſt, aut diſtinctio.

Ibidem. *Hæc rura, urbes, & populos compoſita, paceque conſervat* &c. Lego *compoſita pace.*

Ibidem. *Jura evacuat.* Plura evacuare eſt jurium vim infringere, jura negligere atque contemnere. Infra de circumciſione: *Si circumcidit, Sabbatum corrumpit. Si non circumcidit, cum innocentis animæ interitu præſtitutæ circumciſionis jura evacuavit.* Sic Tertull. de anima cap. 46. *Telmiſſenſes nulla ſomnia evacuant*, ideſt non ſpernunt, non contemnunt. Expreſſit Apoſtoli verba ad Corinth. 1. cap. 13. n. 5. & 7. *Caritas non quærit quæ ſua ſunt, omnia ſuffert, omnia ſuſtinet.* Rationem reddit Tertull. de patientia cap. 12. *Caritas nec ſua requirit, ſi offert ſua, dum alteri proſit.*

Ibidem. *Fora confeſcit* &c. Alias clamoſa, & concertatoria. Cicero de Claris Oratorib. 83. *Thucidides hoc forenſe concertatorium judiciale non tractavit genus.* Propert. lib. 4. Eleg. 1.

Et vetat inſano verba ſonare foro

Seneca Hercule furente v. 172.

Hic clamoſi rabioſa fori
Jurgia vendens, improbus iras
Et verba locat.

Ibidem. *Hæc mare penetrat, urbem circuit, commercia nationibus neceſſaria ſubminiſtrat* &c. Vereor iſthæc a Zenone dicta magis ad pompam, ut ſermoni ſuo ſuppetias ferret; quam quod re ipſa ita eſſe ſentiret: nam maris tranſitus, atque pericula tentare, ſe naufragiis exponere, vitæ diſcrimina adire, non fuit creditum Horatio alicui caritate adſumtum, ſed habendi cupiditate, & quod eſſet homo

Indocilis pauperiem pati.

Sic & Ovidius Metamorph. lib. 1. v. 131. ſcelerato habendi amori tribuit, quod auſi fuerint vela ventis dare. Ex hoc tamen forſan deduceret, rerum poteſtate per commerciorum communicationem facta, potuiſſe caritatem exerceri; quod tamen ab inſtituto remotum.

Pag. 20. *Hujus eſt munus, quod antiquorum aut virtutes ex libris* &c. Certiſſimum eſt, per hiſtoricos oculis noſtris ſubjici tamquam præſentia, quæ peractis longe ſæculis acta fuere, neque minus ea philoſophorum libris & ceterorum ſcriptorum, diſciplinas, ſcientias, atque mores hauriri: libri ſiquidem mortui magiſtri dicti, quia facile illos volventibus, neque objicientes pudorem interpellantibus bis, & amplius. Inſtrumentum quippe doctrinæ cum uſus eorum ſit, Plinius major non inſcite dixerit, nullum librum tam malum, qui non aliqua parte prodeſſe poſſit: ut præcipue obnoxii eſſe, atque grati debeamus, qui labores ſuos, cogitationes, inventa nobis voluere communia. Eſto gloriæ ſuæ potiſſimum velificati fuerint; illa tamen ſicuti ſperanda fuerat a gratia, & utilitate legentium, ut iſta per hæc pleno voto expotirentur; ita poſterorum commodo etiam laboraſſe ideo dicendi ſunt. Tot enim invidi contra, & malevoli, qui inventa ſua non vulgant, ſed aliorum commoda fraudantes, ſecum perire malunt, quam alienum cognitionem locupletare.

Ibidem. *Audacis lupi rabie rotatus* in Mſ. *devoratus*, male.

Ibidem. *Olim deprehendiſſet, interitus, niſi ea* &c. Dele virgulam ante *interitus*, & interpretare *interiiſſent*. Nam hoc hac periphraſi vult.

Ibidem. *Perennis connubii fideli propagine benigna caritas illigaſſet* &c. Elementa invicem ſibi ſubſerviunt, & reciproco motu in ſe recurrunt: quo circa Empedocles amicitiam, & contentionem inter elementa, tamquam neceſſario concomitantes adnumerabat apud Sextum Empiric. lib. 8. adverſus Mathem. at quæ alterum alteri conciliarent, & rurſus diſſolverent. Seneca natur. quæſt. lib. 3. c. 10. *Omnium elementorum alterni recurſus ſunt: quidquid alteri perit, in alterum tranſit.* Illum conſule. Itaque proprie Noſter dicit perennis connubii fidelem propaginem.

Pag. 21. *Ex lege diſcitur, ſed in mentibus naſcitur* &c. Ambroſius in Pſal. 118. *Vere diligit, qui ſine triſtitia, ſine timore, voluntario potius ſtudio, quam coacta præcepta conſervant.* Habitus ab affectione differre ait Ariſtoteles, quod habitus diuturnior, & permanentior ſit; illa ſit facilis & moveri, & mutari. Virtus autem, quæ in habitum tranſit, τελείωσίς τις, *eſt perfectio quædam*, &, ut ait D. Paullus de caritate οὐδέποτε ἐκπίπτει, *Numquam excidit*: in mentibus ideo naſci ait, quia, ut alicubi Auguſtinus, *paſcit eſurientes caritas, paſcit & ſuperbia: veſtit nudos caritas, veſtit & ſuperbia: jejunat caritas, jejunat & ſuperbia, aut mitius loquendo, obſervatio præcepti, non caritas, non miſericordia, quæ totum debet facere.*

Ibidem. *Ac per hoc operanti iram, recte ſubjacet legi* &c. Ira ſupplicium eſt, & animadverſio apud Paullum ad Roman. cap. 13. num. 5. ideo *operari iram* Zenoni eſt, accerſere ſibi pœnam legis prævaricatione promeritam.

Ibidem. *Rigida quædam dilectionis eſt forma* &c. Corrigere quippe ſpecies dilectionis eſt, & ἐπιτιμᾶν, ut ait Clemens Alexand. Pædagog. lib. 1. cap. 8. nam qui minatur, aperte oſtendit, ſe nihil mali velle facere, neque ea, quæ minatur, exſequi. κατασείων δὲ εἰς δέος τὴν ἐπὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνωμάλως ϕορὰν· καὶ τὸ ϕιλάνθρωπον αὐτοῦ ἐνδείκνυται, μέλλων ἔτι καὶ διασαϕῶν οἷα πείσονται, οἱ παραμείναντες ἁμαρτωλοί. *Incuſſo autem timore impetum ad peccata reprimit, & ſuam in homines benevolentiam oſtendit, adhuc differens & oſtendens, qualia ſint paſſuri, ſi peccatores permanſerint.*

Ibidem. *Quoniam ſolam præſumit ſervare poſſe, quod præcipit* &c. Levi mutatione lego *cum præcipit*, ut lectio, ſi non certa, ſaltem probabilis ſit.

Pag. 22. *Quod alieno jure ſervemus* &c. Caritas enim e divino præcepto proximo debetur.

Ibidem. *At cum ab eodem hujus devotionis*

tionis invitatione inhabitari &c. Hoc eſt, cum a Deo fervore caritatis invitati, inhabitari cœperimus. Caritas eſt recta voluntas igne quodam ſancti Spiritus, a quo eſt, & ad quem refertur, *incenſa*, uti habet Proſper Aquitan. de vit. contemplat. cap. 13. Devotionem autem fervorem bonæ voluntatis definit Joannes Caſſian. in Collation.

Ibidem. *Quod ejus eſt, ſit pro partibus noſtris* &c. Lego *ſit pro partibus noſtrum*.

Ibidem. *Ne admonitione pietati* &c. diſtingue, *Ne admonitione, pietati aliquid derogetur*; proximum enim amare eſt ſe ipſum amare, & illum odio habere, perinde eſt, ac ſi ſe ipſum oderit.

Ibidem. *Pateremur reverentiam veritatis* &c. archetypi: homo enim ad imaginem Dei. Infra *imaginemque Dei digniſſime venerando, declaremus, quid ipſi veritati debemus*, hoc eſt archetypo.

Ibidem. *Pateremur reverentiam veritatis; in ea quæ res conditione dimiſſa* &c. Lege, & diſtingue, *veritatis, in eaque res* &c.

Ibidem. *Si incliti cujuſdam Regis hominis tamen vultus quivis*, interpunge: *ſi incliti cujuſdam Regis, hominis tamen vultus, quivis*.

Ibidem. *Quem ſolum veretur, quidquid in virtutibus naturæ a regibus ipſis quoque metuitur?* legendum cenſeo, *quem non ſolum veretur, quidquid a virtutibus naturæ, ſed a regibus ipſis* &c. gradatur a minore ad majus. Si regis imago, qui homo eſt, tantam venerationem exigit; quanto magis Dei, qui ſupra præcipua naturæ, & ſupra Reges naturæ virtutibus omnes. Virtutes naturæ intelligit quidquid eminet in natura, cælum nempe, terram, aſtra, ſidera. Laertius in Zenone *ἀρετὴ δὲ τῇ μὲν τις κοινῶς παντὶ τελείωσις: Virtus autem alius eſt communiter uniuſcujuſque perfectio* 185. Plato lib. 5. de Legib. 851. *τὸ τοῦ δὲ λεγόμενον φαινόμενόν τε καὶ ἀρετῆς χώρας: Quod modo dictum eſt de infelicitate in virtute regionis*. Iſta autem Deum ut Creatorem veretur, & ejus juſſui parere certum eſt.

Ibidem. *Ne ſub ſono nominis committatur regula veritatis* &c. ideſt ne prævaricetur contra veritatem, & obnoxius fiat mendacio. Ne committatur contra regulam veritatis. Commiſſa ſtipulatio dicitur Juriſconſultis, cum placito non ſtatur, ut neceſſe ſit, vel ex ſtipulatione præſtare id quod intereſt, vel eam quantitatem, quæ vice ejus ſit, quod intereſt, in ſtipulatione comprehenſa, ut in L. Si pact. 14. Cod. Juſtinian. de pactis. Quod in L. 9. *Si quis cautioni non obt.* eſt, *non committitur ſtipulatio*, in Græco redditur *οὐκ ἐνέχεται*: non tenetur, ſcilicet, ut qui promiſit, non poſſit conveniri apud Judicem, quod non commiſerit contra factum in ſtipulatione promiſſum. Eadem forma ſub titulo: *Rem. rat. hab.* in latino legitur, *ſtipulatio committitur*, in Græco eſt *βεβαιοῦται ἡ ἐπερώτησις*, *ſtipulatio confirmatur*, ideſt ex ea agi poteſt, quod prævaricatum ſit contra conventa. Sic pœnam committere eſt facto ſuo pœnæ fieri obnoxium, cum non committitur pœna, pœnæ vi non ſubjacere. *βεβαιοῦται ἡ ποινή*: *confirmatur pœna* vertunt Græci illud *committitur pœna* in dict. L. 9. §. 1. *Si qui caut. non obtemp.* ideſt ea culpa admiſſa eſt, quam pœna conſequatur; nam reus fit pœnæ, qui in præceptum commiſit. In L. 2. Cod. Theodoſ. de ſuſcept. præpoſ. lib. 12. habetur: *Ne legem commiſſi incurrat*, hoc eſt *ne incidat in pœnam*, quam impoſuit lex tale quid committentibus: atque ideo non inſcite Turneb. Adverſ. lib. 28. cap. 46. docuit, commiſſum piaculum dici, cum id patratum eſt, cujus cauſſa piaculum dandum eſt.

Ibidem. *Ideo nudus, quia voluntas ejus eſt turpitudo* &c. impudentis enim eſt denudare pudenda, quæ tecta voluit honeſtas. Lepidiſſime, quamvis alio ſenſu, in altercatione Hadriani cum Epicteto, interroganti ipſi, quare Venus nuda pingeretur, reſpondet:

> *Nuda Venus picta, nudi pinguntur Amores,*
> *Quibus nuda placet, nudos dimittat oportet.*

Ibidem. *Quia inlicitis ardoribus ſemper conjunctus eſt gladius* &c. vis, & furor.

Pag. 23. *Hic Joſeph mulieri fingitat eſſe violentum, quem etiam, dum denudat, eſſe non invenit impudicum* &c. Diſtorta ſunt iſta, nec ad rectam verborum ſtructuram, quam exquirere ſine libris haud facile mihi. Dicam, quæ credam meliora. *Hic Joſeph*, indeclinabile pro Joſephum. *muliebri agitat violentia, quem etiam, dum denudat, non invenit impudicum*.

Ibidem. *Hic Synagogam expugnavit, cum ſua illi arma concedit* &c. Puto reſpicere ad hiſtoriam, quæ narratur Numer. cap. 25. tum ad eam, quæ Judic. recenſetur cap. 20. & 21.

Pag. 24. *Pejuſque blanditur, quam furit* &c. Dum amorem obſequentem quis habet, zelotypia & mancipatu amatæ tenetur, rem familiarem, ut veneri ſuæ ſatisfiat, peſſumdat; immo ſe negligit & exiſtimationem ſui. At ſine parili amore, qui cordis angores, qui animi cruciatus, qualis a ſemet ipſo externatio, quis furor? Zeno autem in blanditiis amoris pejus eſſe concludit, quia ſi non legitimus, offenſio Dei accenditur, quæ præ omnibus cavenda.

Ibidem. *In ipſo fructu ſuo etiam ipſe ſe odit* &c. Fructus amoris eſt amor mutuus, in quo nemo ſe odit, & cujus neminem pœnitet, de quo vide pulcherrimam diſputationem Ficini in Convivium orat. 2. cap. 8. & orat. 5. cap. 9. At poſt fruitionem rei amatæ pœnitudo venit. Petron. Afran.

Fœda eſt in coitu, & brevis voluptas,
Et tædet Veneris ſtatim peractæ.

Ariſtenæt. lib. 1. ep. 21. *ἐλπιζόμενος ὁ γάμος ἡδὺς, εὔχαρις, καὶ λίαν εὐκταῖος· γενόμενος περιφρονεῖται*: *Speratus coitus dulcis, gratus, optandus: ubi potitus es, contemtus venit*. Itaque potius legendum, *in ipſo fructu ſui*, in ipſa fruitione, & voluptate. Schol. antiqua in Terentium Heautonti. actu 1. ſcena 1. apud Voſſium, *frui proprie eſt delectationem capere ex uſu: a fruor eſt fruiſcor, & fruniſcor*.

Ibidem. *Hominum mentes capit, & decipit, ſic cupido vocari cœpit* &c. Paronomaſiam captavit in verbis *capio*, & *cupio*.

Ibidem. *Numerifero ſemper viciſſitudinis delectamento* &c. Procul dubio verbum hoc *numeriferum* mirificum eſt; quid enim? an quia aliquando numerus pro corpore, aut corporis parte præcipua, ut in illo Saluſtii Catil. 19. *C. Manlius ex ſuo numero legatos mittit*, & in Horatii epiſt. 2. verſ. 27. *Nos numerus ſumus*, intelligere debeamus adducentem ſecum ſiderum, aut totam, aut præcipuam partem? Apertius fuiſſet, dixiſſe *numeroſo*, qualiter in Plinio *varietas numeroſa* lib. 9. cap. 17. ſcilicet multiplici mutatione. Martianus Capella lib. 9. dixit aſtriferum.

Nec cura aſtriferi te ſtimulant thalami.

Ibidem. *Tu eum breviatum paulliſper* &c. Breviatum, imminutum: breviare eſt minorem facere. Quinctil. lib. 1. cap. 9. *Verſus primo ſolvere, mox mutatis verbis interpretari, tum paraphraſi audacius vertere, qua & breviare quædam, & exornare ſalvo poetæ ſenſu permittitur*. In novo teſtament. Matth. cap. 24. num. 22. & Marci cap. 13. num. 20. vulgatus interpres, breviabuntur dies illi Græce *κολοβωθήσονται*: quod non tantum mutilationi convenit, quam imminutioni, ut docent Grammatici.

Pag. 25. *Tu populi cæleſtis animam tenes* &c. Ac ſi diceret, tu refers in terram paradiſi conſortum qualitates, in quantum ornas pacem &c.

Ibidem. *Tu martyres glorioſos a confeſſione* &c. In hoc commatio de caritate erga Deum loquitur, quæ alias pietas dicitur: dicta prius ſpectant ad caritatem erga proximum. Habuit a D. Paullo ad Roman. cap. 8. qui caritatem vocat, ſicut & D. Matth. cap. 24. *Abundabit iniquitas, & frigeſcet caritas multorum*. Mox reddit ad caritatem erga proximum, more ſuo, re diverſa, non diverſa nomine confundens.

Ibidem. *Recte Deus diceris, quia Trinitatis* &c. Clem. Alexand. Strom. 4. ſig. *ἀγάπη τοίνυν καὶ ὁ Θεὸς ὀνομάζεται, ἀγαθὸς ὤν*: *Caritas ergo & Deus dicitur, cum ſit bonus*.

In Tract. 7. lib. 2. de Humilitate.

Pag. 65. In Mſ. ſimpliciter eſt *de Humilitate*: & titulum *de pſalmo* 130. adſcitum eſſe ex ipſo auctore cognoſcimus; nam dum pſalmum 130. interpretatur, profatur, ſe alio inſtituto de humilitate egiſſe. *Sed qui plurimis aliis locis non nulla de humilitate tractavimus*.

Ibidem. *Otioſo negotio* &c. dum otium inani negotio trahunt, elegantiſſime dictum, ac ſi dixiſſet, quod vulgo toti in nil agendo occupati. Attilius apud Plinium Cæcilium, Minutio Fundano epiſt. lib. 1. ſentiebat, præſtare otioſum eſſe, quam agendo nihil agere: eodem colore.

Ibidem. *Cum adſcendunt verbis in cælum* &c. ideſt cum de Divinis loquuntur, & profitentur de illis ſe loqui poſſe: recole adnotata ad fol. . . .

Ibidem. *Non mutato nomine, & cultu,*

quaſi

quaſi promota ſit ſomniis , illas ſcholares calumnias , Dei uſque ad Eccleſiam tranſmiſere &c. Me ſollicitum babuit bic locus , tamen putavi legendum , *permota ſit ſomniis* , hoc eſt illas ſcholares calumnias ad Eccleſiam tranſmiſere , quaſi permota ſit , aut permoveri debuerit illorum ſomniis ; at pco appoſitione ſunt illuſtrandæ orationis cauſſa . Suggerat , qui meliora poteſt . In Mſ. eſt *quaſi promota ſomniis* , Græciſmus .

Ibidem . *Scholares calumnias* &c. ſcholares fruſtrationes , deceptiones , errores , a verbo calvnc , fruſtror , decipior : ſic docent Cariſius , atque Priſcianus .

Pag. 66. *Deus illis non colendus ſit , ſed quærendus* &c. Eorum variis opinionibus , qui ſe patiatur circumduci , nil fixum ſtatuet , nec liquidum quid cognorit . De eorum varia ſententia vide Plutacch. de placit. Philoſoph. cap. 7. lib. 1.

Ibidem . *Indicat ille , ſed nobis* &c. Servi Dei opera ſua bona dum occultant , faciunt cuſtodia propria , dum publicant faciunt utilitate alieoa , ait alicubi S. Gregorius Papa .

Ibidem . *Exaltatiocordis ad paucos pertinet , oculorum elatio ad omnes* &c. Magnanimitas enim naturalis virtus , ſed non omnibus data , aut non ab omnibus eaculta : oculorum potentia omnibus indifferenter communis , quos ideo in ſublimi corporis parte collocavit natura , ut illorum uſus promtior eſſet : iſtis aut faſtum ſpiramus , aut amorem tamquam ſpicula dirigimus , aut incognoſcenda intuemur , & ejuſmodi , quibus ſe immunem Propheta profitetur .

Pag. 67. *Obumbrat neminem Prophetæ terrore* &c. obſcuriſſima ſunt mibi iſta , nec lumen ab ingenio meo poſſum præſtare : putabam legi poſſe , *neminem profecto terrore* , ſed quid τῷ *obumbret* ſupponam , non reperio , alioquin bine alienum , & improprium .

Pag. 68. *Quorum lenocinio mundus in flore eſt* &c. Lenocinantur oculi deferendo formas ad animam , ex quo gignitur affectio : ut enim in ſenſuum ſedibus affectio gignitur , cum ſentiunt , ita in anima , cum intelligit , docet Nemeſius cap. 7. περὶ τοῦ φανταστικοῦ . Quid ſi legas , *mundus infelix eſt* , alludendo ad viſum pomi ab Eva , quo mortem generi accerſivit ? Geneſis cap. 3. n. 5. ἐ εἶδεν ἡ γυνὴ , ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς .

Ibidem . *Non membratim Deum , ſed totus euorat* &c. non moto membrorum , ſed bumili ſui conſcientia : non manus tendens , non oculos extollens , non lingua intonans , ut Phariſæum feciſſe ait Auctor , licenter quidem , & genio ſuo donans , quæ a ſacro tcatu non hauſerat .

In Tract. 13. lib. 1. de Circumciſione .

Pag. 93. *Hanc cæleſtis Sacramenti virtutem* &c. Sacramentum heic myſterium eſt . Nemeſianus & ceteri Cypciano inter ejus epiſtolas num. 78. *Dum enim non deſinis tractatibus tuis ſacramenta occulta nudare , ſic nos* &c.

Ibidem . *Circumciſio eſt in damnum rotundi vulneris ferro circulata cicatrix* &c. ideſt , abſciſſio circumcirca pudendum ferro facta . Peculiaris noſtro Auctori dicendi forma . Damnum ipſa abſciſſio eſt . Varro lib. 4. de ling. Lat. *Damnum a demtione eſt , cum minus re factum , quam quanti conſtet* . Paull. Juriſconſ. in lib. 3. de Damo. infec. *Damnum & damnatio ab ademtione & quaſi diminutione patrimonii* . Quod autem de patrimonio , aut mercimonio ſeoſerc illi , ad quodcumque negotium tcaait Noſter , non inſolita tranſlatione . Juvenal. Satyr. 12. 34.

. . . . . *imitatus Caſtora , qui ſe*
Eunucum ipſe facit , cupiens evadere damno
Teſticulorum .

In Cod. Theodoſiano lib. 7. titul. 13. Conſtit. 5. ajunt Imperatores : *Siquis ad fugienda ſacramenta militiæ fuerit inventus , truncatione digitorum damnum corporis expediſſe* (qui ob id dicti *poltroni* Italico nomine , quaſi police trunci). Ipſam autem Circumciſionem dixit *rotundum vulnus* , quam Græci περιτομὴν , quæ glandem ambit & eacludit . Circulata cicatrix , & rotundum vulnus videri poſſint [illegible] dicta . Verum id dixiſſe eapedivit , ne medicioa vulnus reſarctum putacemus , & eas partes cedintegcatas , quæ mutilatione ipſa gentis characterem exhibebant , quo ab alienigenis diſtinguerentur . Debuit ergo remanere rotunda cicatria , quale fuerat vulnus .

Ibidem . *Major eſt ejus , qui in honorem Deæ ſuæ anus turpis atque amatricis* &c. Tangit biſtoriam Actis & Cibellæ , de qua Pauſauias Achaic. & Arnob. lib. 5.

Pag.

Pag. 94. *Adverſus ſabbatum pugnat, quod violandum ullo opere in toto non eſſe præconat* &c. Præconat verbum factitium, ſicut in Seneca epiſt. 4. *apologavit*, In Plinio Jun. lib. 2. Epiſ. 3. *proœmiatur*: valet edicit, intonat, interminatur, notum facit. Plaut. Aſinar. Prologo: *Face jam tu præco nunc omnem auritum poplum*. Uſus enim præconis fuit, ut ea, quæ dicebantur, magis exaudirentur. Clemens Alexand. Strom. lib. 1. 277. Theognis 883.

> Μηδὲ λίην κήρυκι ἂν ὦς ἔχε μακρὰ βοῶντι.
>
> *Neque nimis præconi aurem præbe longe lateque vociferanti.*

Ideo per præconem etiam Magiſtratuum edicta enuntiabantur: hinc Oraculum.

> Εὐδαίμων πτολίεθρον ὅτι κήρυκος ἀκούει.
>
> *Felix urbs, vocem præconis quæ unius audit.*

Citatur Plutarcho in ſeptem ſapien. convi. Sabbato autem feriari ab omni opere Hebræis ſeveriſſime ſub pœna mortis præceptum, Exod. 31. 14.

Ibidem. *Circumciſionis jura vacuavit* &c. labefactavit. Cyprian. Teſtim. 1. adverſus Judæos cap. 16. *Quod ſacrificium vetus evacuaretur, & novum celebraretur*. Sic & epiſtola 76. *inanes & vacuos* conjunxit.

Pag. 96. *Adde quod Circumciſio iſta non tam ſalutem pollicetur, quam locum caputque criminis monſtrat* &c. Quaſi dicat, illecebra mulieris natum fuiſſe peccatum in Adamo, quod coercendum in Abrahamo, & ejus ſobole mutilatione membri, per quod hominis in feminas deſiderium completur. Philo Judæus de Circumciſione. ἐπειδὴ γὰρ τῶν τοιούτων φέρεται τὰ ἐν ἡδοναῖς φίλτρων ἡ ἀνδρὸς πρὸς γυναῖκα συνουσία, τὸ ὑπηρετοῦν ταῖς τοιαύταις ὁμιλίαις ὄργανον ἀκρωτηριάζειν ἔδοξε: *Quoniam enim inter omnes voluptatum illecebras primatum tenet viri congreſſus cum muliere, inſtrumentum ejus mutilari placuit*. Cetera porro, quæ in Philone, exſequitur poſtmodum & Noſter.

Ibidem. *Adam enim cum hoc membro inlicitum pomum decerpit*. Mſ. *Adam enim cum inlicitum pomum hoc membro decerpit*.

Ibidem. *Quia ſpecialiter curam mortis mibi a Deo præſtitam recognoſco* &c. Cura hic remedium eſt & medicina. Cicer. Tuſcul. 3. non longe a principio. *Corpora curari poſſunt, animorum nulla medicina*, quæ proprie *curatio* debuit dici. Neque aliter Cornelio Celſo; ſed Noſter ſic loqui amat, ut & aliis placuit. Vide Claudium Salmaſium ad Julium Capitol. 245. *Mortis*, ideſt peccati, atque damnationis. Cyprianus de Opere, & eleemoſ. *Eleemoſina a morte liberat*. Philo Judæus lib. 1. Allegor. verſus finem, duplicem ait mortem, unam, qua ſeparatur anima a corpore, alteram, quam animæ mortem vocat, nimirum quum ἀρετῆς φθορὰ fit, κακίας δὲ ἀνάληψις, *corruptio virtutis, & introductio vitii*.

Ibidem. *Periturum ſe, niſi veritatem requirat* &c. Quid iſthic loci habeat *veritatem*, non video. Remedium a manuſcriptis peterem, ſi ſperare poſſem. Conjectura enim juvare non poſſum locum meo judicio corruptum.

Pag. 97. *Quia hujus circumſcriptio characteris poteſtati ſubjacet cordis* &c. Cor, ut circumciſum probetur, peccata arcere debet, & improbas mentis affectiones defugere. Itaque carnalis circumciſio præputii nihili fuerit, niſi interna, & ſpiritalis acceſſerit; quod infra ex Jeremia cap. 4. planius edocturus eſt.

Pag. 98. *Per hanc injurioſam corporis ſtipem* &c. Præputium, tributo veluti oblatum. Vide L. ager. de Verb. ſignif. &c.

Pag. 99. *Ut aut Moyſes fallax ſit, ſi circumciſio circumciditur rurſum, ut hoc idem faciat* &c. Enthymematis vis eſt. Aut Moyſes Deuteron. cap. 30. num. 6. perperam denuntiavit circumciſionem faciendam corde, non verpa: aut Juſue peccavit, qui circumciſionem verpa, non corde exſecutus eſt. Joſ. cap. 5. Nam, inquit, aut ſecundo circumciſos circumcidit, & membri partem potuit demere priori circumciſione omiſſam, quod repugnat: vel ex mente Moyſis corda circumcidit, ut fieret homicida; nam ferire cor ſcalpro ſeu ferreo, ſeu petrino, ſeu cujuſcumque materiei, vel levi ſtilo, eſt præſentaneam mortem infligere, ut neutro modo corpoream circumciſionem locum habere poſſe arguat. Accommodat hoc porro in ſuum ſenſum ingenioſiſſime eloquentiſſimus Pater, comparando ſpiritalis, & corporalis circumciſionis effectus, non quod Joſue circumciſus circumciderit, ſed cum quadraginta annos in deſerto Hebræi fuerint, & plurimi ſeu neglectu, ſeu impietate hunc ritum omiſerint, reducendus fuit, ut præceptum adimpleretur in omnes incircumciſos, non in alias circumciſos. Placuit autem quædam

inge-

fingere, ut ſuaviſſimo gradu a Jeſu Nave in Jeſum Chriſtum tranſiret, atque hunc oſtenderet perfectorem veræ circumciſionis, quæ ſub ſigno ab altero demonſtratu fuit.

Ibidem. *Canentibus linguis* &c. Venit in mentem ſcribi poſſe *cientibus*, aut *concientibus*. Virg. Æneid. 6. v. 165.

Ære ciere viros.

Pag. 100. *Ac ne non ex integro principium ſuo ſtatui redditum videretur, prior vir conſummatur in cruce* &c. Vult, ne non perfecte vitæ reſtitutum credatur genus humanum, qua per Adamum exciderat: illius per lignum reatum Chriſtus expiavit, utque propitiationem ſe exhibens Deo, in ligno vitam reliquit. *Non ex integro*: non perfecte, non plene. *Principium ſuo ſtatui redditum* hoc eſt vitæ.

Ibidem. *Spiritalis feminæ* &c. Quid ſi legamus *ſpiritalis Eccleſiæ*.

Ibidem. *Hoc Spiritus ſancti non ſignaculo, ſed ſigno cenſemur* &c. Eadem locutione Minutius Felix 35. *Sic nos denique non notaculo corporis, ſed innocentiæ, ac modeſtiæ ſigno facile dignoſcimur*. Signaculum & notaculum idem. Uterque intelligit circumciſionem. Tertull. in Apologet. cap. 21. *Neque de ipſo ſignaculo corporis, neque de conſortio nominis cum Judæis agimus*: σφραγὶς *ſignaculum*, σημεῖον *ſignum*. Tamen D. Paullus σφραγῖδα ἀντὶ τοῦ σημείου uſurpavit, in priori ad Corinth. c. 9. n. 2. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν κυρίῳ: *Nam ſignaculum Apoſtolatus mei vos eſtis in Domino*. Vos nempe demonſtratis, & teſtimonium exhibetis, quod vos qua Apoſtolus Chriſto lucri fecerim. Rurſus in 2. ad Timotheum cap. 2. num. 19. Signaculum Chriſtiani vocatur ſpes reſurrectionis; quæ Noſtro, & Minutio ſignum eſt, non ſignaculum, *ideſt obſervatio voluntatis Dei*, nempe ſignaculum volunt in corpore reſidere, ſignum in mente, atque animo.

In Tract. 14. lib. 1. de Spiritali ædificatione Domus Dei.

Pag. 103. In Mſ. inſcribitur *de ædificatione Domus Dei a Salomone*. Antiquitus Chriſtianos notum eſt, non tantum templa non profeſſos, ſed eorum nomen a ſuo inſtituto alienum putaſſe. Arnobius lib. 6. adverſus Gentes 191. dum templorum uſum traducit, oſtendit a Chriſtianis improbatu, ne viderentur participare de Judæorum ſuperſtitione, aut de Gentilium impietate, qui cultum ſuum in Deum deſtinatis parietum angulis reſerarant. Conveniebant quidem Chriſtiani in domus quaſdam, aliquando cryptas, ubi perſequentium tyrannorum periculo laterent: verum increſcente eorum numero, atque Deo rem promovente, neceſſe fuit domorum numerum ampliare, ut capere poſſent advenientium multitudinem, & pro diſciplina Deo facere, & quidem in eadem ipſa, ubi contigerat, civitate, quod teſtatur Euſebius Eccleſiaſt. hiſtor. 8. cap. 1. & 2. qui loca iſta οἴκους, dicit, non ναοὺς, non τὰ ἱερὰ, ut perſtaret in conſueta Eccleſiarum appellatione, quæ aliis etiam dictæ *Domus Dei*; quia in obſequium Dei, & ſanctionem diſciplinæ erant deſtinatæ; nam huc eo conveniebant, & congregabantur fideles, ut teſtis eſt Plinius Cæcil. epiſt. de Chriſtianis lib. 10. ad Trajanum, ut carmen Chriſto quaſi Deo ſecum invicem dicerent, ſeque Sacramento non in ſcelus aliquod obſtringerent, at ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depoſitum abnegarent &c. Inde nomen venit Eccleſiæ a Græco verbo, quod συναγωγὴν ὄχλου denotat. Clemens Alexandrin. lib. 7. οὐ γὰρ νῦν τὸν τόπον ἀλλὰ τὸ ἄθροισμα τῶν ἐκλεκτῶν ἐκκλησίαν καλῶ: *Non enim nunc locum, ſed electorum congregationem appello eccleſiam*: neque aliter templum habebatur, niſi qui juxta mandata Dei vitam duceret. Aratus Diaconus lib. 2. de Demetrio Statuario.

Nos quia templa ſumus, ſi crimina
noſtra recedant.

Pariliter cum Zenone noſtro in hoc tractatu, & in ſermone de pſalmo 136. ſeu hujus, ſeu alius fuerit.

Ibidem. *Triumphali quodam modo uti ſermone* &c. Sicut triumphalis apparatus, triumphalia ornamenta, paria eminenti triumphi titulo debent eſſe; ita oratio triumphalis, quæ gloriæ triumphantis digna ſit, pompatica nempe, elevata, gemmea, verbiſque phaleratis concepta; nam plurimum refert, ait Quinctilianus, quæ ſit natura rei, quam exponimus.

Ibidem. *Novique operis arcem ſacram laudibus geminare* &c. Perſpicuum eſt, loqui de loco, in quo coadunaretur eccleſia, qui forſan nuper electus, & in hunc uſum accommodatus; quod evincitur ex his, quæ

infra

infra dicit: *ædificationemque veſtram æde iſta de novella cognoſcite, cujus quoque capacitatem felici numero feciſtis anguſtam.* Pro incremento enim fidelium ſi una domus non ſufficeret, alias ſublegebant, ſic ut eſſent unius corporis diverſa membra, & invicem coadunata. Euſebius jam citato loco ὧν δὲ ἕνεκα μηδαμῶς ἔτι τοῖς παλαιοῖς οἰκοδομήμασιν ἀρκούμενοι, εὐρείας εἰς πλάτος ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων ἀνίστων ἐκκλησίας: *quo factum eſt*, aucto numero Chriſtum profitentium, *ut priſcis ædificiis jam non contenti, in ſingulis urbibus ſpacioſas ab ipſis fundamentis exſtruerent eccleſias.* Vide Valeſ. adnot. ad cap. 11. lib. 7. ejuſdem Hiſtoriæ.

Ibidem. *Structores magis poſſunt placere, quam ſacerdotes* &c. De templo Epheſino, de Capitolio, in quibus religio Deo vero improbata profitebatur, cum alias ædificiorum magnificentia, ſtructuræ elegantia, diſpoſitio operis de ſumma peritia ad miraculum artifices commendaret.

Ibidem. *Quod poſſit quavis ruina in ſe mergentibus idololatriæ ædibus* &c. Monſtrum lectionis: levigabis ſi ſcripſeris addita particula negativa *non*: *quod non poſſit*: Vult, quid ergo? Non invenietur, aut difficile erit inventu vel tantillum loci, ubi fiat Deo, cui ruinæ caſus non immineat? Idolorum templa corruunt, aut ruere poſſunt: ipſum Salomonis templum tam ſolido & perfecto artis profectu jam Deo probatum, non amplius eſt. Deus profatus eſt cælum ſibi thronum eſſe, terram ſuppedaneum ſuum, Iſai. 66. Quid ergo? Dabo, inquit, templum firmius, ſtabilius, & gratius Deo, fidelem populum, cui ruina non niſi volenti immineat, adſtruente Apoſtolo 1. ad Corinth. cap. 3. num. 16. ad cujus mentem Theodorit. in Iſaiam cap. 66. num. 2. Domum Dei verum, & templum ſanctum interpretatur τὸν κατὰ τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολὰς πολιτευόμενον, τὸν δεδιότα, καὶ τρέμοντα τὴν τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων παράβασιν τὸν πρᾷον τρόπον, καὶ ταπεινῷ φρονήματι χρώμενον: *Qui juxta mandata Dei vitam ducit, qui præceptorum divinorum tranſgreſſionem metuit, & reformidat, qui mitis eſt moribus, & humili ſenſu.*

Pag. 104. *Quod ſi ita eſſet inter memorata* &c. Aliud argumentum contra materialia templa. Si ſumtus religioni pondus adderent, Chriſtianorum eccleſiæ materiales, in quibus religio ceteris præſtantior profitebatur, cultu eſſent inferiores, & Salomonis templo, & Epheſio, & Romano.

Pag. 105. *Ædificationem veſtram æde iſta de novella cognoſcite* &c. Scilicet ſpiritalem ex materiali, quam novellam ait.

Ibidem. *Itaque ne quis operationem a me forte diſquirat* &c. hujus ſpiritalis nempe ædificationis.

Ibidem. *Specioſus unus & lapis* &c. Chriſtus. Petr. Apoſt. epiſt. 1. cap. 2. n. 4. *Ad quem accedentes lapidem vivum ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum, & honorificatum, & ipſi tamquam lapides vivi ſuperædificamini.*

Pag. 106. *Illi ſeptem ſola ſufficiunt* &c. Virtutes nempe, quæ totidem ſunt.

Ibidem. *Non æneum inhæret mare* &c. Erat in templo Salomonis Reg. 3. cap. 7. n. 23. At in Eccleſia eſt fons baptiſmi.

Ibidem. *Ineſtimabilia unius plenitudinis tria illi ſunt membra* &c. Sancta Trinitas Deus unus, & ſolus, cujus perſonas vocavit membra, neſcio an proprie Auguſtinus preſſius, & verius lib. 6. de Trinitate. *In ſumma Trinitate tantum eſt una, quantum tres ſimul ſunt, & ne plus aliquid ſunt duæ, quam una res, & in ſe infinita ſunt: ita & ſingula ſunt in ſingulis, & etiam omnia in ſingulis, & ſingula in omnibus, & omnia in omnibus, & unum omnia.*

Ibidem. Deſunt reliqua; hic enim eſt poſtremus tractatus, in quem Sparaverius Veronenſis editionis ordinem ſecutus, adnotationes dum lucubraret, morte interceptus fuit.

In Tract. 15. lib. 1. de triplici genere ſacrificiorum.

Pag. 111. *Niſi ſi quis ante perſonam noſcat, & rationem* &c. Ratio eſt animus medullaque negotii, uti interpretatur Caſſiodorus in ſua Rhetorica; intellige porro *perſonam & rationem* disjunctive. Quinctilian. lib. 5. cap. 8. *Nulla quæſtio eſt, quæ non ſit aut in re, aut in perſona*: ſcilicet ut ubi perſonæ notio ſit neceſſaria, ea ſit cognoſcenda; ubi res ſeu ratio, in eam inquirendum; ubi de utroque, cumulanda ſit diſquiſitio. Ariſtotel. Rhetoric. lib. 2. cap. 18. τά τε γὰρ ἀμφισβητούμενα ζητεῖται πῶς ἔχει, καὶ περὶ ὧν βουλεύονται:

Quæ

Quæ enim in controverſia verſantur, diſquiruntur, quomodo ſint; & conſultantur, de quibus ſint. Porro in hoc ſermone emulat diſquiſitionem de perſona divina, & de ratione ſacrificiorum, ut & Chriſtum Deum eſſe concludat, & ſacrificium Chriſtianum Deo ſolum acceptum perſuadeat.

Ibidem. *Et Judæo deterior Chriſtianus* &c. Quales Ebion, Carpocrates, Prodicus, & eorum ſectatores, de quibus videſis Theodoritum lib. 2. cap. 5. & 6. & lib. 2. cap. 1. αἱρετικῆς κακομυθ.

Pag. 112. *Quantis catenis vincta tenebrarum mens laboret incredulorum* &c. Qui Scripturarum vi oppugnati, neque cedunt veritati, neque contrarium adſumtum poſſunt defendere.

Ibidem. *Detrimento matris limæ moderato dente figurata* &c. diſtinguo, *auri argentique detrimento, matris limæ moderato dente figurata*. Auri argentique detrimento dicit, quæ in uſum meliorem cum potuiſſent converti, in inania ſimulacra, & impietatis fundamenta converſa fuiſſent. Limam porro dici matrem horum Deorum, quibus partum accommodarat, potiorem quam magnam matrem Atydem. Arnobius lib. 6. 200. ait: *Deſcobinata de limis*; moderatus enim limæ dens, ut ait Noſter, non aliud quam ſcobem rodendo demere poteſt.

Ibidem. *Nunc Judæorum quoque ſacrificia a Deo repudiata*. Elegantior eſt Mſ. lectio: *Deo repudiata*.

Pag. 113. *Quod non ex ſacculo, ſed ex corde profertur* &c. Quales hoſtiæ vivæ ex ſacculo? farinam poſſes, aut panes dicere, quorum uſum in ſacrificio fuiſſe conſtat. Saccus autem, aut ſacculus proprie ad panes, farinam, & fruges recipiendas. Vide Ariſtophanem Lyſiſtr. 909. & inibi Schol. Biſſeti.

Ibidem. *Bramoſis pecudibus* &c. Lege *bromoſſis* a verbo Græco βρωμέω quaſi fœtidis, & graveolentibus, quod verbum in Iſidori gloſſario pro *immundis* etiam invenias. Differt inter βρωμέω, & βρωμάω, de quo infra pag. 275.

Pag. 214. *In prædiis autem veſtris fumantia undique ſola fana non noſtris* &c. Erant templa, & altaria paſſim, & in agris, & in prædiis agricolarum ſuperſtitione locata, quaſi numinibus proximis ceſſura ipſis eſſent cuncta proſpera. In Canonum Cod. Eccl. Africanæ cap. 58. Idolorum templa ſupereſſe dolent Patres ἐν πολλοῖς τόποις παραθαλασσίοις, καὶ διαφόροις κτήσεσι, καὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς, καὶ ἀποκεκρυμμένοις τόποις: *in multis locis maritimis, in diverſis poſſeſſionibus, in agris, & in locis abditis, & reconditis*, quæ decernunt ſupplice libello ab Imperatore elicere, ut deſtruantur, & hoc idem teſtatum reliquit L. 16. Codic. Theodoſ. de Pagan. ſacrif. *Si qua in agris templa ſunt ſine turba & tumultu diruantur*. Quod autem dicat *in prædiis autem veſtris fumantia undique fana*, indicat paſſim homines pro libitu ſuo accendiſſe ſive in ſuo, ſive in alieno, cujus apertiſſimum argumentum in lib. 12. Cod. Theodoſ. de Paganis &c. Sive L. 16. tit. 10. in qua & vapore fumaſſe legitur, quod eſt ſynonimon illorum *fumantia undique fana*. Horatius lib. 3. Od. 18.

> ...... *Vetus ara multo*
> *Fumat odore.*

Arnob. lib. 7. *Quid intereſt, unde fumos altaribus conficiatur in Sanctis, vel ex viſci, quo genere nubes ſuffitionis exæſtuent*. Dolet ergo Zeno, qui Chriſto nomen dederant, permittere ut in ſuis prædiis non ſolum templa perſtarent, ſed in illis impia ſacra peragerentur, cum demolitione eorum impedire poſſent damnatam ſuperſtitionem; immo de eorum poſſeſſione, & dominio gloriari, quum jus templorum, ut tueantur ab occupantibus, coram Judice vindicent.

Pag. 215. *Sed & illi qui per ſepulcra diſcurrunt, qui fœteroſis prandiis cadaveribus ſacrificant* &c. Mos fuit antiquis, certo die quotannis plerumque anniverſario, quæ νεκύσια, ἢ περίδειπνα dixere, ad monumenta cœnas celebrare. Docent inſcriptiones apud Gruterum fol. 237. num. 5. e marmore Ravennati: *Sub hac conditione, ut quotannis roſas ad monumentum ejus deferant, & ibi epulentur*, & altera apud Sponium 292. e marmore Neapolitano, in quo fit mentio *juris monumenti cum cœnaculo*. Videtur idem factitatum a Chriſtianis contagione Ethnicarum ſuperſtitionum, quas & in aliis plurimis ritibus retinuerant, cum vigentem vulgarem conſuetudinem non fuerit tam promtum uno ictu reſecare. Minor in culpa, dum Chriſti martyres, & pro in eum conſtanti fide mortem paſſos, ὡς θεῖοι, καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρες: non ut homines mortuos venera-

rentur. Sed non deſtitiſſe etiam in affinium memoriam, neſcio quas agapas, & convivia in cœmeteriis indicere, hinc liquet, quod hanc ſuperſtitionem exſtirpare tentet adhuc Zeno, & quod Cyprianus epiſt. 68. in Martiali quodam, qui ſe profitebatur Chriſtianum, reprehendat, Gentilium turpia, & lutulenta convivia, & collegia diu frequentaſſe, filios in eodem collegio apud profana ſepulcra depoſuiſſe, ibique conſepeliviſſe. Quis dubitat ſic ſepultis ſubtractas ethnicorum cæremonias? Impium quippe viſum fidelibus mortuis infidelium more deputata convivia, a quibus & vivi cavere debuiſſent veri Chriſtiani. Obiter adverto, Prudentium hymno in exſequiis defunctorum, diu poſt Zenonis tempora, adferere a Chriſtianis monumenta corollis, floribus & liquaminibus ſparſa, quod negat Theodoritus lib. 8. Θεραπ. 599. qui circa ejus ætatem fuit. An ille ut Poeta locutus? An ſeverior apud Orientales diſciplina? Quo ad verbum *fœteroſis*, quod putidum videtur nimis, in ſermone de Jona infra legitur: *Non aris fœtentibus funeſtos excitant ignes*, & in tertia invitatione ad fontem (nunc tract. 30.) *fœtidas cunas* dixit, quod & heic repoſuerim, quamvis illud prius verbum rurſus legatur in vulgatis invitatione quarta ad fontem (nunc tr. 31.) Tertullianus Apologetico cap. 14. Tabidoſa animalia dixit, pari inquinamento.

Ibidem. *Subito ſibi martyres pepererunt* &c. Solitos per agros, & per vias tamquam memoriæ martyrum altaria conſtruere, in quibus tamen nullum eorum corpus, ac ne quidem ullæ partes reperirentur, notum eſt e Canon. 83. Eccleſiæ Africanæ, qui ſomnia & mentitas revelationes vocat eorum, qui hæc paſſim inſtituebant tamquam pia, & honori martyrum conformia: idcirco Zeno damnat, qui amore inauriandi atque bibendi in infamibus locis lagenis, & calicibus ſubito ſibi martyres pepererunt, cum Chriſtianum nomen profeſſi, ritus ethnicos retinerent, quorum erat proprium in hujuſmodi ſolennitatibus pocula ſe proluere, cantionibus etiam ridiculis, & obſcænis oblectari, ut notum ex oratione Libanii ab Allatio edita. Veri Chriſtiani luxum, & hanc edendi intemperantiam repudiabant, ſacrificia pro martyribus offerebant, ut Cyprianus epiſt. 34. ſuo ſæculo factum teſtatur; qualia autem iſta ſacrificia delineat nobis Theodoritus in fine lib. 8. Θεραπευτικῆς: hoc latino ſenſu, martyrum ſolennitates peraguntur, & pro illa veteri pompa, turpique rerum, & verborum obſcænitate, modeſtæ celebrantur feſtivitates, non ebrietatem, & jocos, riſuſque exhibentes, ſed divina Cantica ſacrorumque ſermonum auditionem, & preces laudabilibus lacrimis ornatas.

Pag. 115. *Qui Ægyptia corde candidis faciunt* &c. Locus contaminatus: legerem, *qui Ægyptiaco die candidis faciunt*. Ægyptiacus dies frequens occurrit in Kalendario Romano veteri Heruvart; infauſtum fuiſſe alii notarunt, ad cujus omen averruncandum candidis feciſſe hinc ſuadeor. Horatius Epodo.

Quique vos bubus veneratur albis.

Arnob. lib. 2. 91. *In Albano antiquitus monte nullos alios licebat, quam nivei tauros immolare candoris*. Illud porro *facere* eſt ſacrificiorum proprium. Cato de Re ruſt. cap. 139. *Uti tibi jus ſit eo porco piaculo facere*. Columell. lib. 2. cap. 22. *Niſi prius catulo feceris*. Sic Græci. Theocrit. Idill. 28. verſus finem ῥέξω πόρτιν ἔρωτι: faciam vitula amoris. In Antiſiodorenſi Concilio Canon. 1. prohibetur, ne Calendis Januariis bucula, aut cervolo fiat, ut legit Fronto Ducæus, quem ad illud Concilium vide. Bucula, aut cervolo facere, eſt bucula ſeu cervolo ſacrificare.

Pag. 116. *Salutemque pecudum violenter ſciſſis* &c. Lege ex Mſ. *Salutemque ſuam pecudum violenter ſciſſis in ventribus quærunt*.

Pag. 117. *Ut obumbrent furta turpiſſimæ utilitatis* lego *turpiſſimæ voluptatis*. Innuit maritos inſanientes in ſervas, aut libertas, quibus ut facilior ſit congreſſus, aut quarum minus verecundus venereus prætextus, rem œconomicam committunt, quo frequenti negotiorum neceſſaria participatione obumbrent voluptuoſi negotii ſecretum.

Ibidem. *Qui publicanas mulieres* &c. publicas, vulgares. Papias: *publicus publicanus ſicut ruſticus ruſticanus*. Publicanas vocat, quaſi quæ turpe vectigal populi conductum haberent. Vide Cajum J. C. in L. 13. De Publican. Porro quid heic ſibi velit *ad vi* non perſpicio, nam adverſus iſtas non oportebat alia vi uti quam argentea vel aurea.

Pag. 118.

Pag. 118. *Itaque dulciſſimi flores mei* &c. Non dubito, quin nemo non videat, legendum fratres mei. Error forſan natus ex abbreviata in manuſcripto ſcriptura.

In Tract. 1. lib. 2. de Geneſi.

Pag. 135. *In Exordio carminis ſacri* &c. Carmen ſacrum Ovid. Remed. Amor. 252. opponitur Infami ſeu magico, ſicut in Cod. Theodoſ. L. 16. tit. 10. cap. 7. caſtis precibus, dira carmina. Ampliſſimus fuit hujus vocis uſus; nam non tantum verſibus poeticis attribuerunt hoc nomen, ſed etiam illis, quæ conceptione verborum pronuntiarentur, ut in precationibus, & dedicationibus. Teſtimonium in Livio lib. 39. cap. 15. in Plinii Cæcilii Panegyrico c. 63. Seneca Conſolat. ad Marciam c. 13. *Pulvillo poſtem tenenti, & Capitolium dedicanti, mors filii nuntiata eſt, quam ille exaudiſſe diſſimulans, & ſolennia Pontificalis carminis verba concepit, gemitu non interrumpente precationem.* Item & in imprecationibus. Livius lib. 10. cap. 28. *Jurare cogebatur diro quodam carmine in exſecrationem capitis, familiæque, & ſtirpis compoſito.* Et vates dictos eventus ceciniſſe, notum eſt ex eodem lib. 1. cap. 55. In his autem omnibus uſurpatum carminis nomen, quia, ut argumentor ex Feſto in verbo *occentaſſit*, clare & cum quodam canore pronuntiarentur effata, ut procul exaudiri poſſent. Hinc apud Plinium lib. 28. c. 2. *incantamenta carminum*, & ex duodecim tabulis, *qui fruges excantaſſit*, & qui *malum carmen incantaſſit*, ob hanc rationem, ut puto. Sed ex his, quid carmen pertineat ad libros ſacros, videre non poſſum. Non ſum neſcius, carmen etiam dici de oratione ſoluta, neque ſolenniter concepta. Cicero *de Legibus* lib. 2. 202. *Diſcebamus enim pueri duodecim, ut carmen neceſſarium.* Livius lib. 1. cap. 25. *Fœdus multis verbis, quæ longo effata carmine, non operæ eſt referre.* Plin. Panegyric. cap. 3. *Gratioremque exiſtimari, qui delubris Deorum puram caſtamque mentem, quam qui meditatum carmen intulerit.* Zeno, cujus diffuſum ingenium & eloquium, blanditus forſan ſibi, de eo nomine captavit novitatem & raritatem ex alluſione; ideo eo uſus eſt etiam ſerm. 5. de Iſaia & alibi.

Ibidem. *Non, inquit, fac ad tuam, ſed ait, faciamus ad noſtram* &c. Conſimilia illis habet Tertullianus adverſus Praxeam c. 12. a quo videtur ſumſiſſe Noſter.

Pag. 136. *Unus homo ad duorum imaginem & ſimilitudinem fingitur, nec tamen in eo quid, cujus ſit, invenitur* &c. Hac pericope inſert, duos eſſe qui jubent, duos qui operantur: opus ad ſimilitudinem ductum efficientium, nec ad alterutrius ſimilitudinem, quem dicere poſſe factum, ergo illi duo, iidem.

Ibidem. *Cui detraneris, neſcio.* Rectius Mſ. *Cui detraneris, neſcis.*

Ibidem. *At ille, cui jubetur, eſt, inquis inferior* &c. Quæcumque pater facit per filium, non per inſtrumentum ſervile facit, ſed per virtutem naturalem & ſubſtantiam ait Damaſcenus lib. 2. *de Fid. Orthod.* cap. 4. Tertullianus in proxime citato loco adverſus Praxeam. *Cum quibus enim faciebat hominem, & quibus faciebat ſimilem? Cum filio quidem, qui erat induturus hominem; ſpiritu vero, qui erat ſanctificaturus hominem, quaſi cum miniſtris & arbitris ex unitate Trinitatis loquebatur.*

Pag. 137. *Paterni cordis eſt exculter* &c. Origenes in Joannem tom. 1. 42. interpretatur cor Dei, eſſe τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἢ προθετικὴν περὶ τῶν ὅλων δύναμιν. τὸν δὲ λόγον τῶν ἐν ἐκείνῃ τὸ ἀπαγγελτικόν: *ejus vim intelligentia præſtantem, atque univerſa juxta eorum naturam componentem;* λόγον *vero illud eſſe, quod quæ in illo ſunt (corde) renuntiet;* inſerens nullum aptiorem excogitari poſſe, qui Patris conſilia renuntiet, quam ſervator. Convenientiſſime Zenonis intentioni. Sed in Mſ. legitur *exſecutor* non *exculter*.

In Tract. 2. lib. 2. de Geneſi.

Pag. 138. *Niſi quis hoſtem a quo impugnatur expugnet, numquam bonis ſuis poterit eſſe ſecurus* &c. Hinc illud: ex bello pax. Veget. prol. lib. 3. *Qui deſiderat pacem, præparet bellum; nemo audet offendere, quem intelligit ſuperiorem eſſe, ſi pugnet.* Aurel. Auguſtin. de verb. Domin. *Non quæritur pax, ut bellum exerceatur, ſed bellum geritur, ut pax acquiratur.*

Ibidem. *Chaos in principio fuiſſe, ideſt informem indigeſtamque latentis naturæ congeriem* &c. Qoid ſit Chaos, alibi a me dictum: heic pro ſenſu vulgari loquitur;

aliter ipſe & proprietate ſermonis melius in ſermone de Reſurrectione: *Similiter in Inferno dives ille tenaciſſimus, quem Chaos immenſum a pauperis felicitate diſcrevit*; hoc abyſſum dixit Philo περὶ κοσμοποι., & αἴρρατον Lucian. de Aſtrolog.

Ibidem. *Igitur ſi, ut volunt, Deus materiam, qua uſus eſt, non fecit, ſed æterna ſit, ut ipſe eſt; duo ſunt ergo principia, & quidem repugnantia* &c. Concludit inter duo principia alterum debuiſſe eſſe antiquius, a quo alterum pendere non debeat: *Quid enim principale*, ait Tertullian. adverſus Hermog. cap. 4. *niſi quod ſuper omnia? niſi quod ante omnia? & ex quo omnia?* Ariſtotelis natural. auſcult. lib. 1. cap. 6. num. 2. δεῖ τὰς ἀρχὰς μήτε ἐξ ἀλλήλων εἶναι, μήτε ἐξ ἄλλων, ἐξ ἐκ τούτων πάντα: conſonantiſſime, *oportet principia, neque ex ſe invicem eſſe, neque ex aliis, ſed ex ipſis cuncta*, quibus conſimilia habet Metaphyſ. lib. 5. cap. 1.

Pag. 139. In Mſ. deeſt *ergo*, & ſcribitur *duo ſunt principia*.

Ibidem. *Unde non eſt principium* &c. Hoc eſt, tantum abeſt, ut ſit fortius, ut neque poſſit credi principium. Sic Martial. epigr. 15. lib. 1.

Unde poteſt avidus captæ leo parcere prædæ?

ideſt, *quomodo poteſt?*

Ibidem. *Unde non eſt principium, quod ſeneſcit* &c. Principium enim ingenitum, & incorruptibile neque capax mutationis eſt a minori ad majus, neque a majori in deterius; ſeneſcere namque mutationum deterrima, corruptioni proxima, & , ut Solonem dixiſſe referunt,

ἐπὶ ζῆν χεῖρον.

Prudentius in exſequ. defunctor.

Quia cuncta creata neceſſe eſt
Labefacta ſeneſcere tandem
Compactaque diſſociari.

Ibidem. *Hic eſt Deus noſter, qui ſe digeſſit in Deum* &c. Obſcuriſſima loquendi forma obſcuriſſimam rem adumbravit; Chriſti enim generationis modum Deus ſolus noſcit, nemo alius intelligit. Infra tr. 3. lib. 2. *Procedit in nativitatem, qui erat, antequam naſceretur, in Patre æqualis in omnibus, quia Pater in ipſum alium ſe genuit ex ſe, ex innaſcibili ſcilicet ſua illa ſubſtantia*. Item tract. 5. ejuſdem libri. *Quomodo autem generatus ſit, qui proceſſit, dementis eſt opinari*. Item tract. 1. lib. 2. *Quid? quod inde non eſſe approbatur inferior: quia unde proceſſit paterni cordis eſt exculter*. Placuit autem generationem æternam Jeſu Chriſti proceſſionem appellare: ſic Cyrillus Alexand. in ſanct. Symbol. 6. 42. πρόοδον ἀπόῤῥητον, ἐξ ἄρρητον ineffabilem atque indicibilem proceſſionem Verbi generationem appellavit.

Pag. 140. *Et tamen utrumque commeando*. Rectius in Mſ. *& utroque in utrumque commeando*.

In Tract. 3. lib. 2. de Geneſi.

Pag. 141. *Incunctanter eſt Chriſtus* &c. ſine hæſitatione, ſine dubitatione; nam ex hæſitatione, & dubitatione fit mora, ideſt cunctatio. Cicero in Catilinam oratione 2. fol. 224. *Cum hæſitaret, cum cunctaretur, quæſivi quid dubitaret*. Alia lectio *incontanter*, ſed prior vera, quam & Mſ. retinet.

Pag. 142. *Arcano inſuſpicabili* &c. Nec ſuſpicione ſola inveſtigando. Papias. *Suſpiciones indicia quædam, & veſtigia*. Rurſus: *Suſpicio eſt velut de quibuſdam conjecturis*. Inſuſpicabile, quod nec conjiciendo attingi poſſit, ideſt neque demonſtrationibus, neque conjecturis.

Ibidem. *Filii non ſine affectu, ſed ſine revelamine amplectebatur* &c. Diligi enim Filium a Patre pluribus locis Evangelicis enuntiatum eſt, Joannis cap. 3. num. 35. Item cap. 5. num. 20. *Pater enim diligit Filium & omnia demonſtravit illi*. Alibi, *Hic eſt Filius meus dilectus*. Sed quod non a principio, ſed convenienti tempore, hoc eſt ubi *advenit plenitudo temporis*, ut ait D. Paullus ad Galatas cap. 4. num. 4. miſerit Filium ſuum, ſeu, ut Noſter infra ſerm. 4. *viſibilem* ſe præbuerit, *cum humanum genus viſitaturus eſſet*, ideo dixit ſine revelamine, ideſt mundo ignotum, non revelatum.

Pag. 143. *Procedit in nativitatem* &c. Dixi in adnotat. ad pag. 139.

Ibidem. *Ex innaſcibili ſua illa ſubſtantia* &c. Thales interrogatus, quid omnium eſſet antiquiſſimum, reſpondiſſe fertur Deum ἀγένητον γάρ. Caret enim generatione, principio, & fine, cum ſit infinitus; nec Deus dicitur natus, ſed carnem ſumſiſſe, & qua homo a Deo aſſumtus natus ex Maria Virgine, quæ dicta Θεοτόκος in Concilio Epheſino, non quod Verbi natu-

ra,

Google

ra; ipſiuſque Divinitas principium ſumſerit ex ſancta Virgine, ſed quod ſacrum illud corpus anima intelligente perfectum ex ea traxerit, cui & Dei Verbum ſecundum hypoſtaſim unitum ſecundum carnem natum dicitur, ut Neſtorio ſcripſit Cyrillus, cujus ſententiæ ſubſcripſit Synodus action. 1.

Ibidem. *In qua beatus manens in ſempiternum omnibus, quæ habet, habentem filium paria procreavit* &c. Heic quoque neque vola, neque veſtigium recti ſenſus apparet. Ne nihil dicam, conjicio ſic legi poſſe: *Omnibus, qui habent Filium paria procuravit*: ut priora reponerem præivere mihi verba ſermonis quinti proximi in fine: *Sane quærant illum, qui eum non habent ſecum*. Solet enim & verbis, & ſenſu eodem paſſim in ſimilibus locis uti, ut unus alteri præluceat; quærere enim Deum eſt timore, & obedientia totum ſe illi mancipare: at Deum habere eſt, cum in noſtro habitaculo vere Deus inhabitat, atque in nobis eſt fides, ſpes, puritas, & timor, ut ſcripſiſſe Barnabam Apoſtolum refert Clemens Alexandrin. Stromat. lib. 2. 411. Ceterum pro *paria procreavit* repono *paria procuravit* referendo ad illam beatitudinem, in qua paullo ante dicitur Deus manere in ſempiternum; nam fidelibus, & rectis datum, ut evaderent, & ipſi filii Dei: Divus Paullus ad Romanos cap. 8. num. 14. ὅσοι πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.

In Tract. 4. lib. 2. de Geneſi.

Pag. 144. *Manens unus æternaliter ex ſemet ipſo*, ita in Mſ. *Exinde viſibilis neceſſario effectus, quia orbem terræ erat ipſe facturus, humanumque viſitaturus genus*, ita in Mſ.

In Tract. 5. lib. 2. de Fide.

Pag. 147. In Mſ. inſcribitur *de Fide*.

Ibidem. *Perpetuitatis indiſcretæ* &c. Paullo poſt dicet *ſine diſcrimine*, quod idem valet, ideſt inſeparabiliter. Serm. 3. *Sine revelamine*. Serm. 4. *eninde viſibilis effectus*. Serm. 5. *Incomprehenſibilis ſapientia e regione cordis eructat verbum, omnipotentia ſe propagat*.

Pag. 148. *Namque temperat ſe propter rerum naturam filius, ne æternæ majeſtatis Dominum non poſſit mundi iſtius mediocritas ſubſtinere* &c. Exinanivit ſemet ipſum, ne mundus collaberetur divinæ majeſtatis apice inſuetus. Nemo enim Deum videbit, & vivet. Tertull. adverſ. Praxeam cap. 14. *Viſum quidem Deum ſecundum hominum capacitatem, non ſecundum plenitudinem Divinitatis*.

In Tract. 6. lib. 2. De eo quod ſcriptum eſt &c.

Pag. 151. *Si hominem ſolum ſicut quidam putant ab utero Virginis* &c. Talis fuit Carpocrates, de quo vide Theodoritum Hæreticar. fabul. lib. 1. cap. 5. Chriſtus autem verus Deus, & verus homo. Cyrill. Alex. in ep. ad Monach. Ægyp. ſ. 15. Ἐπελάβετο τοίνυν σπέρματος Ἀβραάμ, καὶ κεκοινώνηκεν αἵματος, καὶ σαρκός, ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἴδιον ποιησάμενος σῶμα τὸ ἐκ γυναικὸς ἵνα μὴ μόνον ὑπάρχων Θεός, ἀλλ' ἤδη καὶ ἄνθρωπος γεγονὼς καθ' ἡμᾶς, νοοῖτο διὰ τὴν ἕνωσιν· ἐκ δυοῖν μὲν πραγμάτων ὁμολογουμένων, θεότητός τε, καὶ ἀνθρωπότητος, ὁ Ἐμμανουήλ· πλὴν εἷς κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστός, εἷς τε καὶ ἀληθινὸς υἱός, Θεός τε ὁμοῦ, καὶ ἄνθρωπος, οὐ θεοποιηθεὶς ἐν ἴσῳ τοῖς κατὰ χάριν· Θεὸς δὲ μᾶλλον ἀληθινὸς ἐν ἀνθρωπείᾳ μορφῇ πεφηνὼς δι' ἡμᾶς. *Apprehendit ergo Dei verbum ſemen Abrahæ, corpuſque ex muliere ſibi conſtruens, carnis & ſanguinis particeps factus eſt. Ita ut jam non ſolum Deus ſit, ſed propter naturarum conjunctionem homo quoque noſtri ſimilis eſſe intelligatur. Ex duabus etenim rebus divinitate nimirum, & humanitate unus certo conſtat Emmanuel, unus Dominus Jeſus Chriſtus, unus verus Filius, qui Deus ſimul, & homo eſt, non homo deificatus, par illis qui per gratiam divinæ naturæ participes efficiuntur; ſed Deus verus, qui propter nos in humana forma apparuit*. Vitalianus Epiſcopus ex ſermone de fide ἐν τῷ περὶ τῆς συνόδου κατ' Ἔφεσον: *Si quis Dominum & Salvatorem noſtrum in duos divellit, & alterum quidem verbum Dei Filium appellat, alterum vero hominem aſſumtum vocat, neque confitetur unum, & eumdem, anathema ſit*.

Ibidem. *Mortem geſtat, ut mortem devincat*: neſcio, cur repudiarint Mſ. lectionem, quæ habet *mortem guſtat*.

Pag. 152. *Proviſionis piæ* &c. Hoc eſt divinæ oeconomiæ providentiæ. Neſcio quis apud Svidam tres gradus facit divinæ pro-

providentiæ, *κατ' οἰκονομίαν*, *κατ' εὐδοκίαν*, *κατὰ συγχώρησιν*: heic de ea, quæ *κατ' οἰκονομίαν*, intellexiſſe Zenonem dicere debemus, quam Tertullianus vocavit oeconomiæ ſacramentum adverſus Praxeam cap.2. illam nimirum, quæ *unitatem in Trinitate diſponit, tres dirigens Patrem, & Filium, & Spiritum ſanctum: tres autem non ſtatu, ſed gradu; nec ſubſtantia, ſed forma; nec poteſtate, ſed ſpecie* &c. Æmilius Portus, quid eſſet Providentia divina *κατ' οἰκονομίαν*, in Svida aut non intellexit, aut non expreſſit.

Ibidem. *At ſi, ut ratio ipſa proclamat, ceſſare nullo modo poteſt varietas iſta regni* &c. Quid quæſo iſta varietas, ſi totus in hoc eſt, ut oſtendat unum, & indiviſibile regnum Patris, & Filii? Quid ſi legas *vaſtitas*? Senſui ſaltem aptius erit: & Plinius cap. 7. Dei dixerat multiplex miniſterium, ſenſu tamen *αὐθῆ*, & impio. Difficile eſt in aliorum ſcriptis ſine autographo, aut ſaltem apographo recta ſapere: nam quidquid conjicias, plerumque diſſidebit ab Auctoris conceptu, qui aliis, & aliis verbis potuit exprimi, quamvis mentem illius adſequaris.

Ibidem. *A legis conditore homini a Deo aſſumto juſtisque ejus eſt deputata rebus diſpoſitis, non Deo, non ſempiterno rectori, maxime cum in Evangelio ſic dicatur* &c. Iſta omnia, ut minus cohærent, ita hiulca eſſe credo, nec ſine librorum ductu suppleri poſſe. Totum hunc locum concipio hac forma: ſi alius melius conjecerit, ſubſcribam. *Ceſſare nullo modo poteſt vaſtitas iſta regni . . . . . a legis conditore homini a Deo aſſumto*, ideſt Chriſto, *juſtisque ejus eſt deputata rerum diſpoſitio*; ita enim lego, *non rebus diſpoſitis . . . . non Deo, non ſempiterno Rectori* &c.

Pag.154. *Aut Filius tradendo, quod non habeat perditurus* &c. Legendum *quod habeat*, ſenſu ipſo exigente, & ita poſtea in Mſ. ſcriptum eſſe deprehendi.

In Tract. 7. lib. 2. de Nativitate Domioi. I.

Pag. 156. *Alia modeſtius, ſed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, ſed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum* &c. Arianæ hæreſis mentio, de qua heic fit, procul dubio perſuadere poteſt, a Zenone [a] hunc ſermonem conſcriptum non fuiſſe. Is enim cum vixerit ſub Gallieno, & Arius diſſeminaverit ſuum dogma ſub Conſtantino; certum eſt in hoc non potuiſſe notari tamquam præteritum, quod ſcriptoris tempore nondum evenerat. Non negarim quidem in Juſtiniani epiſtola ad Mennam, diſerte innui ab Ario Origenis venena hauſta, cum gradus in ſancta, & conſubſtantiali Trinitate excogitavit: ab Epiphanio, & Hieronymo Origenem patrem Arianorum, Anomæorum, & Manicheorum vocari, ex quo inferebat editor Veronenſis a Zenone non Arii dogmata damnata, qui poſterior fuit, ſed in Origene Ariana, qui prior ſe fuit. At quamvis non abnuerim ea Origenis doctrina compegiſſe dogma ſuum Arium; nemo tamen dixerit, eadem Origenis & Arii fuiſſe. Certe Origenes Filium paternæ ſubſtantiæ portionem eſſe, & Patri coæternum fuiſſe ſenſit, ut oſtendit Socrates lib. 7. hiſtor. Eccleſ. cap. 6. & conſentit Huetius in Origenianis lib. 2. cap. 2. qu. 2. num. 24. Arius contra Filium *οὐκ ἀεὶ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν· διὸ μὲν ἦν ποτε· ὅτε οὐκ ἦν*: & Gelaſius Cyzicen. lib. 2. cap. 3. Socrat. lib. 1. cap. 5. & Hermias Sozomen. lib. 1. c. 15. *Non ab æterno Dei Verbum fuiſſe, ſed ex nihilo ortum eſſe, & propterea tempus fuiſſe aliquando, quum non eſſet*, quæ ſunt ipſiſſima, quæ habet ſcriptor hujus ſermonis Origeni incommunicabilia. Accedit, quod Sozomenus de hoc Arii dogmate dicat, vocata *εἰς ζήτησιν τὰ πρότερον ἀνεξέταστα*: *in quæſtionem, quæ antea minime in diſcuſſionem venerant*; & planius Gelaſius in d. lib. 2. cap. 2. *ἤρξατο προφέρειν παρὰ ξένα περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, ἃ τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις οὐδεὶς πώποτε ἐξήτασεν, ἢ παρεισήνεγκεν*: *Cœpit circa fidem in Chriſtum peregrina quædam proferre, quæ prioribus temporibus nemo quæſierat umquam, aut introduxerat*. Cadit ergo opinio illorum qui præfuere editioni Veronenſi, dum putarunt hunc ſermonem Zenoni adſcribi potuiſſe, quod errores, qui ab Ario diſſeminati ſunt, fuerint antequam Arius naſceretur, quod ſcriptorum auctoritate, & rerum collatione falſum convincitur.

[a] Vide diſſert. 1. cap. 2. & cap. 3.

In

In Tract. 8. lib. 2. de Nativitata Domini. II.

Pag. 161. *Inſuſpicabilis ſecreti* &c. Vide adootatu ad pag. 142.

Ibidem. *Vera cogaitio eſt Deum cognoſcere niſi Deum* &c. Dieam ad ſermonem de Jona pag. 194. Moderatioois quippe humaoæ eſt in orbita ſuæ cognitionis perſtare.

Ibidem. *Nihilque ex eo amplius requirendum, quam ut quis ejus noverit voluntatem* &c. Lactautius Firmianus divinar. Inſtit. lib. 2. cap. 5. ad hauc ſententiam pie, & cleganter: *Satis eſt homini ad pleaam perfectamqae prudeatiam, ſi Deum eſſe intelligat: cujus intelligentiæ vis, & ſumma hæc eſt, ut ſuſpiciat, & honorificet communem parentem generis humani* &c. Coojnoge adnotata ſupra ad tractat. 3. lib. 2.

Ibidem. *Ceterum providentis Dei de Deo argumentationibus vanis* &c. Si *providentis* legas, iotelligas oportet de oeconomia divioa, qua ſtant, quæ ad ipſam Triaitatis conſtitutionem faciuot. Si legas *procedentis*, aptius videbitur titulo ſermonis: lectoris ſit arbitrium. Supra ex Cyrillo verbi generatiooem dictam adnotavi πρόοδον, ἀπόῤῥοιαν, & ἀῤῥευστον.

Ibidem. *Velle diſpoſitum* &c. velle percipere quod ſit diſpoſitum a decretis divinis.

Ibidem. *Diſpoſitioni ſubjaceat* &c. ideſt fato, quod ſeaſere, impie licet, eſſe ſupra Deum. Homer. Odyſſ. lib. 3. verſic. 236.

.... οὐδὲ Θεοί περ
Καὶ φίλῳ ἀνδρὶ δύνανται ἀλαλκέμεν, ὁππότε κεν δὴ
Μοῖρ᾽ ὀλοὴ καθέλῃσι τανηλεγέος θανάτοιο.
.... *neque dii ipſi*
Etiam ab amato viro poterunt arcere, quandocumque taadem
Fatum pernicioſum corripuerit aſperæ mortis.

Et alibi ipſe ſæpe. Eadem Seneca Tragic. Oedipo verſ. 989.

Non illa Deo vertiſſe licet,
Quæ nexa ſuis currunt cauſſis.

Hiac Cioiſcos apud Luciaoum lo Jove confutato Jovis ipſius impotentiam ridet, quod pendere a fato debuerit. *Diſpoſitio* autem pro fato iode dicitur, quod juxta ſanlores, ſit diſpoſitio, & provideatia divina. Seneca lib. 5. Natural. quæſt. cap. 18. *Diſpoſitor ille mundi Deus*, qoi providet, & decretis ſuis cuncta regendo diſponit. De fato vide Hieroclem & Lipſium ia aureolo libello de Cooſtaotia.

Ibidem. *Ut concentioſi putant* &c. Philoſophi nimirum, qui rem in utramque partem diſquirendo contenduat, & altercaotur, quod ſi fiat præter modum, audiant Publium Mimum apud Agel. lib. 17. cap. 14.

Nimium altercando veritas ammittitur.

Ibidem. *Remotis eaim pauliſper nominibus Patris, & Filii* &c. Eſto noo conſideres paternitatem, & filiationem, in quibus alius injuria dimanat ad alium. Vide congeſta in titulum Digeſtorum J. C. de iojuriis.

Pag. 162. *In prædeſtinatæ ſibi Virgiais templo* (Mſ. templum) *ſibimet caſtra metatur* &c. Translaticium eſt caſtra pro ſede, & maoſione. Caſtigatius loquitur iofra ſequeoti ſerm. fol. 165. *Cælo egreſſus metaenra prædicta ſacrario templi virgiaalis hoſpes pudicus illabitur*. Prædeſtinata, hoc eſt præelecta, prædicta ſibi maoſione: metatum enim, metatio, metatura idem. Tertull. de Pallio cap. 2. *Noſtra certe metatio totum verſiforme eſt*, ideſt noſtra habitatio, id quo in hoc mundo permanemos. Græci titulum Codicis Juſtinianei de *Metatis* vertunt, & interpretantur περὶ μιτάτων ἤτοι ἀπλήκτων de *Metatis*, ſive *hoſpitiis*. Io gloſſ. Iſidori *Metatores*, *manſioaum præparatores*. Latin. Pacatus Panegyr. cap. 6. *Sive enim divinus ille animus venturus in corpus dignum prius metatur hoſpitium*, ideſt præparat. In lib. 15. Cod. Theodoſian. de Metatis. *Nemo qui propriæ Domus poſſeſſione lætatur, militari Sacrameato munitus alterius domum infeſtare pertentet, ſed aut ſua contentus, aut certe in ſuis recipiat, qui in alterius ſibi metatum exiſtimat vindicaadum*. Metator igitur, qui præparat hoſpitium, metatum, metatio, metatura hoſpitium ipſum, & in Cod. Theodoſiano ipſum etiam onus hoſpites recipiendi.

Ibidem. *In hominem gigaiturus* &c. generandus in hominem.

Ibidem. *Ibidemque ſalvo quod erat, meditatur eſſe quod non erat* &c. Salva divinitate meditator eſſe homo. Cyrill. Alex. ad Neſtorium in epiſtola, quæ incipit κα-

καφλιν-

περιλαμφθεὶς μὲν ὡς αἰκῶν fol. 165. προῆλθεν ἄνθρωπος ἐκ γυναικὸς. ἐκ ἀποβεβλημένος τὸ εἶναι Θεὸς, ϗ τὸ ἐκ Θεῦ γεγεννῆσθαι πατρὸς, ἀλλὰ ϗ ἐν προσλήψει σαρκὸς. μεμενηκὼς ὅπερ ἦν: *Prodiit homo ex muliere, deitate interim aut ex Patre nativitate non abjecta: manſit enim in ipſa carnis aſſumtione, quod prius erat.*

Pag. 163. *Mundum non, ut aſſolet, infans* (Mſ. *non mundum, ut aſſolet infans*) *fuſus ingrediens, ſponte vitæ reptantis prævii lacrimis auſpicatur* &c. Plin. lib. 7. Procem. queritur, a natura hominem nudum, & in nuda humo natali die objici ad vagitus ſtatim, & ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lacrimas, & has protinus vitæ principio: quæ Zeno eum ſcriberet, ipſe reſpexit.

Ibidem. *Denique purgationes, quæ ſunt tarditate periculoſæ* &c. Hoc eſt difficiles Hippocratis verbo in libro de aere, locis, & aquis οἱ Χρονιοὶ, quibus remedia præſcribit lib. 1. de Morb. mul. 603. Faciles autem dicunt καθαίρονται Χρονιὰς, quod bene & ex naturæ præſcripto procedent; ut & Erotianus interpretatur Χρονιοῦ. καλῶς. vide Barthol. Euſtb. in Erotiani Lexic. voce καλῶς.

Ibidem. *Nulla putrem maternorum viſcerum profecuta ſunt damna* &c. Mſ. *nullo puerum maternorum viſcerum profecuta ſunt damno.*

Ibidem. *Poſt partum virgo permanſit, obſtetricis incredulæ periclitantis urina in teſtimonium reperta ejuſdem eſſe virginitatis, incenditur manus, qua tacto infante ſtatim edax illa flamma ſopitur; ſicque illa medica feliciter curioſa dia admirata mulierem virginem, admirata infantem Deum, ingenti gaudio inſultans, quæ curatum venerat, curata receſſit. Ita Chriſtus in hominem ſe fecit naſci* &c. ſic in Mſ.

Pag. 164. *Ita Chriſtus in hominem ſe fecit naſci* &c. Dixerat ſupra, prima generatione uno conſenſu ex paterni oris affectu filium proceſſiſſe: heic de ſecunda loquitur, pari conſenſu humanitati ſe Filium ſubjeciſſe, quod eſt ſe fecit in hominem naſci, ſed addit ita natum, *quemadmodum homo non poteſt naſci*, nam incorrupta matris virginitate nemo, ſine puerperæ dolore nemo, ſine fletu, ſine lacrimis nemo, ſine ſordium involucro nemo &c.

In Tract. 9. lib. 2. de Nativitate Domini & Majeſtate.

Pag. 165. *Cælo egreſſus metatura prædicta* &c. Conſule notas ad ſermonem ſuperiorem.

Ibidem. *Comparat ſibi corpus ſuo judicio naſciturus* &c. hoc eſt ſuo decreto, & voluntate, voce conſona libris ſacris Joannis cap. 5. n. 27. ὁ πατὴρ ἐξουσίαν δέδωκεν αὐτῷ, ϗ κρίσιν ποιεῖν: *Pater poteſtatem dedit Filio, & judicium ſuum facere*, ſcilicet pro ſuo arbitrio agere.

Pag. 166. *Qui ex ſe natus non crederetur, niſi quia ſicut fuit virgo incorrupta poſt conceptum, permanet talis quoque poſt partum* &c. *Niſi quia* intruſum eſt, & contra rectum ſenſum inculcatur. Quidquid ab auctore ſcriptum fuerit, interim legendum cenſeo: *Non crederetur, quam ſicut fuit virgo incorrupta poſt conceptum, permanſerit talis quoque* &c.

Ibidem. *Quia inter Patrem hominesque adſiſtit medius* &c. Id explicatius dicit Joannes Chryſoſtomus in orat. de Aſcenſione Chriſti. ὠργίζετο ἡμῖν ὁ Θεός. ἡμεῖς δὲ τὸν φιλάνθρωπον δεσπότην ἀπεστρεφόμεθα· ϗ μέσον ἑαυτὸν ἐμβαλὼν ὁ Χριστὸς, ἑκατέραν φύσιν εἰς φιλίαν συνήγαγε, ϗ τὴν παρὰ τῷ πατρὸς ἐπικειμένην ἡμῖν αὐτὸς τιμωρίαν ὑπέμεινεν: *Iratus nobis erat ut Deus, & nos benignum Dominum adverſabamur: medium ſe interponens Chriſtus, utramque naturam in gratiam reduxit, & pœnam a Patre nobis imminentem ipſe ſubſtinuit.*

In Tract. 10. lib. 2. de Abraham. I.

Pag. 167. *Sara uxor ejus non inferior, vitæ longæ tranſactis curſibus, qualem filium ediderit, partus effuſione percepit. Sed quia utriſque ætas ademerat ſpem ſobolis pignus ſuccidaneum* &c. in Mſ. *Sara uxor ejus non inferior, longæ vitæ tranſactis curſibus, pius autem filius ederit, partus effuſione perciperet. Sed utriſque ademerat ſpem ſobolis* &c. locus corruptus.

Ibidem. *Pignus ſuccidaneum* &c. quaſi quod ſuccederet non dato, ſed dando florenti ætate. Alludit ad hoſtias ſuccidaneas. Agell. lib. 4. cap. 6. *Succidaneæ hoſtiæ dicuntur, quoniam ſi primis hoſtiis litatum non erat, aliæ poſt eaſdem ductæ hoſtiæ cædebantur.*

Ibi-

Ibidem. *Ecce prima devotio* &c. Devotio non cultus tantum eſt, ſed & debiti erga ſuperiorem, aut benevolum agnitio, quaſi vota ſua illi ſubmitteret & conſecraret. Seneca 3. de Beneſic. cap. 5. *Audi voces petentium: nemo non victuram ſemper in animo ſuo memoriam dixit, nemo non deditum ſe, & devotum profeſſus eſt.* Nemeſian. Cyneget. 82.

> *Et fidos ad bella duces, & milite multo*
> *Agmina, queis fortes animat devotio mentes.*

Ibidem. *Sic meruit fides, quod ademerat tempus.* Mſ. *Sic merito fidelitatis, quod ademerat tempus*, male.

Ibidem. *In occaſus ſui terminum verſabatur.* Mſ. melius *in occaſus ſui termino.*

Ibidem. *Unicus ille filius ſolliciti ſenis.* Lege ex Mſ. *ſolliciti.*

Ibidem. *Neceſſariis ſacramentis protinus præparatur* &c. Alludit ad etymon ſacramenti, quod a *ſacer*, ſeu *ſacrum* derivant, ut quidquid ad ſacrum pertineat, ſacramentum ſit. Victimam autem Deo mactare eſt ſacrum facere, ad quod requirebantur inſtrumenta, ignis, ligna, gladius, quæ Zeno *ſacramenta* vocat, & paullo infra *myſteria.*

Pag. 168. *Securus de fide generis ſui pater filio.* Diſtingue cum Mſ. *Pater filio, de quo non dubitabat* &c.

Ibidem. *Pedes quoque conſtringit, ne in exitu mortis concitata victima calcitraret* &c. Infra ſerm. proximo, *& ne quid minus ab hoſtia videretur, pedem ligatura diſtringit: ne incitata victima diſpliceret.* Verſio vulgata Gen. 22. num. 9. habet: *cumque alligaſſet Iſaac filium ſuum*, ex quibus incertum reſtat, utrum alligaſſet manibus, an pedibus: at in Græca legitur *ϗ συμποδίσας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ*: quam lectionem agnoſcit & Philo in commentario, *quod Deus ſit immutabilis*, & hanc Zeno expreſſit. Svidas *συμποδίσαι. συνδῆσαι τοὺς πόδας*: tunc enim litare credebantur, & aptum ſacrificium eſſe, ait Servius ad lib. 2. Georgic. 395. cum dedicatum animal victimæ patiens invenitur. Plin. lib. 8. cap. 45. *Notatum, nec claudicante nec aliena hoſtia Deos placari, nec trahente ſe ab aris.*

Pag. 169. O *fratres ſecura devotio!* &c. Lege *o patris ſecura devotio!*

Ibidem. *Etenim explorationis tentamina porriguntur* &c. Ideſt, pergit adhuc Deus Abraham tentare, patiens ab eo exſeri ferrum, & ſublevata ejus manu ictum in cervicem filii paullo minus quam deſcendere, ut in tantis animi motibus, quos *caſus* Zeno vocat, fides, & pietas in Deum magis eſſet perſpicua. Potuiſſet quidem ſatis arguiſſe, quod filium nulla tergiverſatione duxiſſet in montem, quod unicum pronte obtuliſſet; ſed voluit explorationis tentamina porrigi, atque ſinere gladium educi, ictum librari, ut in extremo diſcrimine, patris conſtantia explorata, ipſe ſuccurreret.

Ibidem. *Sed vos ejus.* Legendum *vox.*

Ibidem. *In illo ſacrificio ſolus Deus doluit* &c. *καταχρηστικῶς*: tribuit dolorem Deo, & tanto licentius, ſi ut ita voluiſſe viſus ſit, adſcripſerit detrimentum Deo: ſed *τῷ ἰδιωτισμῷ*, & modo vulgari locutus eſt. Dolent, qui amittunt, quocirca doluiſſe, dicit, Deum, quod pro præſenti humana victima dimiſſa, aliam arietinam de ſuo ſubſtituere, ſi licet dicere, debuerit, ut ſacrum adimpleretur.

In Tract. 51. lib. 2. de Abraham. II.

Pag. 170. *Non enim præcepta virginitas provocatur. Sed nec* &c. In hoc impeditiſſimo loco libere pronuntiare non auſim. Itaque meo judicio aut opus *ἀκέφαλον* eſt, aut lacuna non perſpecta latet, aut membra aliunde divulſa in minus aptum locum translata ſunt, quæ expedienda felicioribus ingeniis relinquo.

Ibidem. *In tranſactæ ætatis, & generantis genitalis flore conſumitur* &c. Quid ſi legas *fluore?* hoc eſt imminutione & lapſu, Virgilii exemplo 2. Æneid. 169.

> *Ex illo fluere, ac retro ſub lapſa* &c.

Certe nec credibile eſt, voluiſſe effetam ætatem, & ſicca genitalia floreſcentium prærogativa cenſere.

Pag. 171. *Atque ex intimis vitæ curriculis* &c. Contaminatiſſimus hic ſermo eſt ut elegantiſſimus, & florentiſſimus, & qui ſine meliorum Codd. ductu vix ſanari poſſit. Lectio vulgata tum hic imperfecta eſt, & ſine ſenſu: legerem proprius ad ſenſum Auctoris, *atque ultimis vitæ curriculis Saræ uterum filius aperire, cui jam aviæ reverentiam ſenectus verecunda detulerat.*

Ibidem. *Sub hac igitur, cariſſimi, ſperationis nativitate* &c. In hoc membro ulcus monſtro, medicinam non poſſum; præſtent Æſculapii meliores: quid ſi legas *ſperata*?

Ibidem. *Immaculata beſtia* &c. ſine labe, & culpa.

Ibidem. *Nec victima imparatus* &c. Promtus, non repugnans.

Ibidem. *Unoria munera* &c. An uxoria munera intelligit, quæ præſtant conjuges liberis operam dantes, intermiſſa per ætatem a Sara? Sed tunc legendum fuerit non *neſciebat*, ſed *omiſerat*. An legendum *muliebria munera*, qualia ſunt fluxus menſtrui, qui requiruntur in efformando, & alendo fœtu? Hoc præmalim; nam uxoria munera, quæ mutua affectus, conſilii, atque operum collatione conſtant, nec tantum lecti, & rei venereæ congreſſu, a Sara abdicare, ei injuriam eſt inurere manifeſtam. Certe in libris ſacris Geneſ. cap. 18. num. 11. legitur: *Et deſierant Saræ fieri muliebria* &c.

Ibidem. *Mira prorſus, cariſſimi, & ſperanda ſæculis poſtfuturis divinæ ordinationis propago formata ad principium, ætas peracta revocatur.* Lego, ac diſtinguo: *Mira prorſus, cariſſ. & ſperanda ſæculis poſtfuturis divinæ ordinationis propago formatur: ad principium ætas peracta revocatur* &c. In Iſaaco enim typus Chriſti, cujus ex ortu futuris poſt ſæculis redimendum fuerat genus humanum. Clemens Alexand. Stromat. lib. 2. 367. τὸν Ἰσαὰκ ὡς καθωσιωμένον ἱερεῖον, ἀλληγορήσας, ἐξελέξατο ἑαυτῷ. τύπον ἐσόμενον ἡμῖν οἰκονομίας σωτηρίας. *Iſaac tamquam victimam conſecratam allegorice ſibi delegit, typum futurum ſalutaris œconomiæ:* & hoc voluit Zeno.

Pag. 172. *Ad principium ætas peracta revocatur* &c. Opponuntur finis & principium, ſenectus & juventus: hic principium juventus eſt, ætas peracta ſenium.

Ibidem. *Nihil in ſubſtantia reſederat corporis* &c. Hoc eſt in corpore ſuccus non reſidebat. Succus ubertas corpus hebetius, & corpulentius facit, tenuitas gracilius, & macilentum. Tertull. de Chamæleonte: *Quippe nec ſuccus eſt corpori, quod minutioribus multo liquet*; Chamæleon enim adeo emaciatus eſt, atque exſuccus, ut pellicula vivere dicatur. Subſtantia eſt id, quo quodque eſt. Suidas οὐσία. λογικὴ χρῆσις τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα, οὐκ ἐπὶ τοῦ εἶναι ῥήματος, οὐδὲ παρῆχθαι, ἀλλὰ τὸ ὂν πρᾶγμα οὐσίαν καλοῦσα, quod corpus ipſum ſit neceſſe eſt. Iſidorus in Originib. Corpus ſubſiſtit, & ideo ſubſtantia eſt.

Tangere enim & tangi, niſi corpus
Nulla poteſt res.

canebat Lucretius lib. 1. Spiritales enim ſubſtantiæ ſicuti corpus non habent, ita neque ab illis recte abjudicaveris corpus. Hoc nomen ſubſtantiæ ſero in latium venit, & vix quidem, ſed Zenonis ſæculo jam obtinuerat, ut quod ille ſcripſerit, *nihil in ſubſtantia reſederat corporis*, ſit, ac ſi dixiſſet, nihil in corpore reſederat corporis. Martial. 7. Spectacul.

Inque omni nuſquam corpore corpus
erat.

Hujuſmodi umbras dicimus, & pumices, aut arida ut pumices, ut in Plauti Aulularia act. 2. 4. 18.

Pag. 170. *Angelus Iſaac nomen impoſuit, ut firmaret lætitia* &c. In ſacris libris non dicitur ab Angelo, ſed a patre nomen impoſitum. Riſum porro hoc nomen interpretantur Philo Judæus, Clemens Alexandrinus, alii, ex eo quod Sara ſubriſerit, parituram ſe dicente Deo, præter ſpem partus, quoniam decreviſſet ætas. Joſeph cap. 23. περὶ ἀρχαιολογ.

Ibidem. *Feſtinata educatione nutritus* &c. Educationem natura præveniente eodem ſenſu Quinctilianus lib. 6. prœmio, *celerius occidere feſtinatam maturitatem*, & hoc eſt, quod Philo dixerat in libro de Abrahamo 377. ἤδη τελειοτέρας τῆς ἡλικίας ἐξέφαινεν ἀρετάς, ὡς &c. *Jam perfectioris ætatis oſtendebat virtutes, quales* &c. Educatio & παιδεία non tantum eſt ipſa inſtituendi ratio, ſed educationis perfectio, & τελείωσις. Caſſiodor. variorum 23. lib. 9. *Educavit liberos pondere moderationis æquales, & morum ſocietate vere germanos, quorum infantiam bonis artibus enutritam, juventutem quoque armis exercuit, formans animum litteris, membra gymnaſiis, & quidquid in illo viro gratia divina conceſſit, integra perfectione tranſmiſſum cernas in poſteros.*

Ibidem. *Ut ait Apoſtolus contra ſpem natum* &c. Ad Roman. cap. 4. num. 18. ὃς παρ᾽ ἐλπίδα ἐπ᾽ ἐλπίδι ἐπίστευσεν: contra ſpem, quantum fuerat ſecundum naturam; in ſpe autem, quod Dei promiſſioni crediſiſſet.

Ibidem.

Ibidem. *Qui cum hoſtiam providet, cujus loco electus fuerat requirebat* &c. qui anxius de hoſtia ſe ſuccidaneum faciebat, ac ſi diceret: dum quærebat hoſtiam, ſe requirebat.

Pag. 173. *Ad hujus ergo perſonam Chriſti refertur verecunda nativitas* &c. Non dubitabam, quin legendum eſſet *veneranda nativitas*: vereccundari enim non decuit, neque pudere, ubi in conceptu, & partu turpitudo nulla, immo ſpes redemtionis adimpleta eſt. At vulgatam lectionem probat Valeſius ad Ammianum lib. 14. cap. 6. ea eodem loco, & lib. 21. cap. 16. *Marci illius diſſimilis, Principis verecundi*, & lib. 30. cap. 8. de Artaxerſe: *Temperantia morum ita tolerabilem eum fecit, & verecundum*; itaque electionem lectori facio.

Ibidem. *Sed virginalis uteri aula ſecretior* &c. quæ intacta viro; nam, etſi in Iſaaco typus ſit Chriſti, differentia tamen maxima inter utriuſque conceptum, quod ille naturali, hic ſupernaturali & divino modo proceſſerit.

Ibidem. *Sed virginalis uteri aula ſecretior divini ſermonis arte formata in ſe tabeſcentis corporis vulva portavit* &c. Et hic locus ex illis eſt, qui opem librorum implorant, & perſpicacioris ingenii curam. Certum eſt, hoc agi, ut oſtendatur, Dei voluntate, non ex ſanguine, neque e carnis, aut viri voluntate, verbo, non ſemine, ut ait alibi Noſter, filium coæternum patri, immortalis, atque incorruptibilis naturæ, in terrenæ mulieris, & humanæ tabi obnoxiæ alveum deſcendiſſe, ut carnem ex ea aſſumeret mutaturus in humanam ſalutem Deus ſimul, & homo, habens carnem ſine ſemine ex homine, ſpiritum cum ſemine ex Deo, ut Tertullianus dicit de Carne Chriſti cap. 18. Sed oratio hiat; non enim recte retuleris *divini ſermonis arte formata* ad virginalem aulam, quæ non peculiariter formata, ſed peculiariter ſanctificata: neque quid portavit in ſe tabeſcentis corporis vulva deprehendes, niſi aliqua ſuppleveris: at quæ? Cave, tabeſcens corpus intelligas de Chriſto; nam illud neque tabi, neque corruptioni obnoxium, de quo in Pſalm. 15. num. 10. *Neque dabis ſanctum tuum videre corruptionem*. Deerit forſan quiddam, & imperfecta fuerit oratio: at ariolari inutile fuerit ſine libris. Quid ſi legas, divini Sermonis arte formatum? hoc eſt corpus Chriſti. Ferri forſan poterit; ſed nondum mihi ſatisfactum.

Ibidem. *Non ſemine progenitum certiſſimum Dominum* &c. Illud *certiſſimum* ſuſpectiſſimum mihi eſt.

Pag. 174. *Sed quia neſcit æternitas mori* &c. Totum hunc locum ex conjectura reſtituo: *Sed quia neſcit æternitas mori, neque Dominus poſt ſepulcrum* (repetito ἀπὸ κοινοῦ ſcit mori.) *ad Judæos remanſit ſola damnatæ voluntatis invidia, quia Dominum nec agnoſcere voluerunt, cum nefarium fuerit etiam tardius adorari*. Elegantiſſime concludit, Deum qua immortalem mortem pati non potuiſſe, qua hominem Deo unitum poſt voluntariam mortem non potuiſſe diu mori; Judæos ideirco reos, quod inefficaciter voluerint omnino ſublatum, quem negarant Chriſtum, & quem ex ejus factis debuiſſent adorare. *oi, & ſola crediderunt cogitationi puniri*, neque quid ſibi velint, neque quid ad rem faciant, video: ideo ea rejicio, male ab aliquo forſan intruſa: gloſſema ineptum illorum *ſola damnatæ voluntatis invidia*.

Ibidem. *Ab auctore itaque* &c. a Juda, quem Acta Apoſtolorum cap. 1. num. 16. vocant ὁδηγὸν τοῖς συλλαβοῦσιν Ἰησοῦν *Ducem eorum, qui comprehenderunt Jeſum*.

In Tract. 12. lib. 2. de Abraham. III.

Pag. 175. *Hic juſtitiam non didicit, ſed genuit* &c. Non doctus ab aliquo, ſed a ſe ipſo ordinem naturæ ſecutus. Tertull. adverſus Judæos cap. 2. *Unde Abraham amicus Dei deputatus, ſi non de æquitate, & juſtitia legis naturalis?* Juſtitiam autem genuit, quod crediderit Deo, propter quod accepit ſignum circumciſionis, ſignaculum juſtitiæ fidei, quæ eſt in præputio, ut ſit pater omnium credentium per præputium, ut imputetur eis juſtitia, & ſit pater circumciſionis, non iis tantum, qui ſunt ex circumciſione, ſed & iis, qui ſectantur veſtigia fidei, quæ eſt in præputio patris noſtri Abraham, ut docet Divus Paulus ad Rom. cap. 4.

Ibidem. *Non illum acceſſus infecerat urbium, cujus converſatio lex* &c. Plenius in Mſ. *infecerat urbium: non habuit legem, cujus converſatio lex* &c.

Ibidem. *Refrigerate vos, inquit, ſub iſta arbore magna* &c. Habitabant enim anti-

quitus ſub arboribus , Etymologicnu & Svidas in *δενδρυάζειν*, qunrum tegmine arte aliqna accedente , arcebant imbres , & aeris injurias , quercuum præcipue , quorum fructu etiam alebantur . Juvenal. Satyr. 6. *Glandem ructante marito . Ibidem Sylveſtrem Montana Torum quum ſterneret uxor frondibus .* Et ſignanter Abrahami arbor quercus ſuit . Gen. c. 18. *Ad quercum Mambre .*

Pag. 176. *Inventa eſt cauſſa , ubi Abrabæ fides tentatione fortior militaret .* Apocryphum eſt , quod legitnr in parva Geneſi , a Maſtipham dæmoniorum ſupremo Deum his verbis interpellatum *εἰ ἀγαπᾷ σε Ἀβραάμ. θυσάτω τὸν υἱὸν αὐτοῦ* , mntuatum a loco Job cap. 1. a num. 9.

Ibidem . *Devotus ſic ſtricto vultu puerum ducit ad aram : reprimit gladium medium : pectus fidei militabat &c.* Pro *ſtricto vultu* , quod nihili heic eſſe puto , repoſuerim *ſicco vultu* , hoc eſt lacrimarum experte : in vultum enim excurrunt lacrimæ , & inibi ſubſidentes inde decurrunt . Virgil. Æneid. lib. 1. 469. de Ænea .

Multa gemens largoque humectat
flumine vultum .

Et Silius Italicus lib. 2. madentes dixit ſudore vultus , non inſueto dieendi modo . Virgilius rurſus lib. 9. 251.

..... & vultum lacrimis atque ora
rigabat .

Et Seneca Hercul. 1228.

.... hic durus malis
Lacrimare vultus neſcit .

Poſſit & legi *ſoluto vultu .*

Ibidem . *Puerum ducit ad aram : reprimit gladium medium : pectus fidei militabat &c.* Ut oſtendatur Abrahami mens imperturbata , *reprimit gladium* , non conducunt , quæ actum renitentis indicant , non volentis : cum quid ſit gladius medius , perſpicere non poſſum . Ut ſenſus conſtet totum hunc locum putarim legendum . *Devotus ſic ſicco vultu puerum ducit ad aram ; arripit gladium , namque pectus fidei militabat . Non palleſcit vultus , non contremuit manus . Quærit puer ubi ſit victima , quam mox , ne percuteretur tenera ætas , oſtendit , quo nec pater ferire poſſet .* Leviſſima mutatio eſt , atque ex vulgatæ ductu , pro *medium* , quod gladio Abrahami non poteſt convenire , repono *namque* , quæ particula conjunctiva fulcit ſequentem periodum , alioqui hiulcam . Sequitur , *quam mox ita ne percuteret .* Editor Veronenſis de hac lectione incertus , pro varia lectione , aut pro emendatione poſuit in margine *quem* , cujus relativi tamen nullam correlationem demonſtravit : *ita ne percuteret* , *ita* ſupponit qualitatem actus , qui nullus cum indicetur , merito adverbium illud expungendum duxi : legitur , *tenera ætas oſtendit* , ſed longe a vero eſt , Iſaacum oſtendiſſe victimam , nam religatus , & vittatus , non poterat oſtendere , quæ pone ſe , & pone patrem : immo pater ipſe oſtendit . Gen. cap. 22. num. 13. *Levavit Abraham oculos ſuos , viditque poſt tergum arietem inter vepres hærentem cornibus , quem aſſumens obtulit holocauſtum pro filio .* Itaque repoſui *oſtendit* , quam ſcilicet victimam , *ne percuteretur tenera ætas* , ideſt Iſaacus , pater *oſtendit* , *quo* immolare poſſet , *nec pater* , ideſt ſine parricidio .

Ibidem . *Ideſt operibus ornata qualis fuit Abrahæ &c.* Inepta additio , & abeſt a Mſ.

In Tract. 13. lib. 2. de Somnio Jacob .

Pag. 177. *Conteſtans &c.* Ipſe videtur interpretari , *ideſt duo teſtamenta gerens* : ſed illud *gerens* videtur ſuperfluere , & contra rationem intruſum . Simplicius eſſet , *conteſtans duas acies , ideſt duo teſtamenta* : ideſt præbens teſtimonium , teſtimonio ſuo approbans utrumque teſtamentum .

Pag. 178. *Hanc Iſaias in modum forcipis vidit , quibus ad conflanda labia inquinata ab uno de Seraphim ab ara Dei &c.* Locus Iſaiæ eſt cap. 6. juxta ſeptuaginta interpretum editionem , quam ſemper ſequitur : verum in illa nihil de conflatu , ſed legitur tantum *ἥψατο τοῦ στόματός μου* : tetigit os meum , quomodo & in vulgata . Sed auctorem juvat ludere de verbo , quo , ut uſus eſt in illis , *in unum populum per confeſſionem nominis Chriſti noſcuntur eſſe conflati* , poſſet concludere : conflatio & puritatem deſignat , & unitatem .

Pag. 180. *Quæ ideo materiæ ligni ſunt comparata , ſive quod in ejus uſu , & perpetuo , & totius maneat teſtatoris voluntas &c.* Triphoninus in tit. de bonor. poſſ. cont. tab. cap. 19. *Liberis datam bonorum poſſeſſionem contra lignum* , hoc eſt contra teſtamentum ligneis tabulis conſcriptum .

Iſido-

Iſidorus lib. 4. cap. 24. Tabulæ teſtamenti ideo appellatæ &c. ſunt, quia ante chartæ, & membranarum uſum in tabulis dolatis non ſolum teſtamentum, ſed etiam epiſtolarum alloquia ſcribebantur. Qui exactiora cupit, adeat Cujacium Obſerv. lib. 11. cap. 14.

Ibidem. *Dei filium nuntiabat*: corrige ex Mſ. *nuntiabunt*.

Pag. 181. *Quia neque refugæ deſcendunt* &c. Melius Mſ. *Quia neque refugæ deſcendunt, qui poſt peccatum in cælum numquam recepti noſcuntur, neque lucis deſcendunt, quia numquam in terris, ſed ſemper in cælo manſerunt.*

Ibidem. *Amen amen dico vobis* &c. In Mſ. eſt unicum *Amen*.

Ibidem. *Hæc igitur omnia combinata* &c. Gloſſæ *combinare* ζεύγνυειν: ideſt jungere, copulare, proprie de duobus, quod & Noſter in ipſa voce *combinata* voluit; ac ſi diceret duo teſtamenta ſimul juncta unum fructum parturiunt.

Pag. 182. *Converſio*, *audientia*, *intellectus* &c. Hujus ad cælum ſcalæ gradus digni ſunt, qui noſcantur, digni qui ferventur, illi præcipue, qui nos jam rore cæleſtis doctrinæ alitos contingunt; nam virtutum hi apices, & in quibus tota Chriſti doctrina referretur. Converſio, audientia, intellectus, hi proprii Neophytorum, aut potius ad fidem tendentium, nam converſio eſt ab alia in Chriſtianam ſectam inclinatio. Cyprianus de ſe ad Donatum: *Qui poſſibilis*, *ajebam*, *eſt tanta converſio*, *ut repente*, *acperniciter exſuatur*, *quod vel genuinum ſitu materiæ naturalis obduruit*, *vel uſurpatum diu ſenio vetuſtatis inolevit?* Audientia ducit ad percipienda myſteria. D. Paul. ad Rom. c. 10. num. 7. *Fides ex auditu*, *auditus autem per verbum Chriſti*. Cyrill. Hieroſol. præfatione, οἱ πόδες σου εἰς τὰς κατηχήσεις σπευδέτωσαν: *Feſtinent pedes tui ad catecheſes audiendas*. Demum intellectus eſt voluntas recta, Chriſtianæ ſapientiæ ſe accommodans. Intellectus enim cum intelligibilibus conjugatum nomen eſt, ait Syneſius in Dione, *ut neque ſi finis ſit cælum intueri ſatis ſit in humum non curvari*, *ſed poſt mediam viſus conſiſtentium neceſſe ſit ad ſuperiora converti*.

Ibidem. *Perſeverantia conſummatio* &c. reſpicit ad dictum Chriſti Matth. cap. 24. num. 13. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται, *Qui autem perſeveraverit uſque in finem*, *hic ſalvus erit*; non ſatis eſt perſeverare, ſed τελειοῦν oportet.

In Tract. 14. lib. 2. de Juda.

Pag. 183. *Qui conſolatus* &c. poſt ſolemnia luctus; nam præſtituto tempore definebat luctus, atque omnia læta muniaque ſolita peragebantur; ſed & natura præſtat, quod ait Seneca Epiſt. 63. *ut cuſtodienti quoque dolorem*, *elabatur*, *eoque citius*, *quo eſt acrior*, *deſinat*.

Ibidem. *Æſtivalia induit* &c. Tam Græca quam Latina verſio habent *Theriſtron*, quod Heſychius interpretatur λεπτὸν ὕφασμα, θερινὸν ἱμάτιον: *Textus ſeu velum tenue*, *veſtis æſtiva*. S. Hieronymus in tradition. ait, eſſe genus veſtimenti Arabici, quo mulieres illius Provinciæ velantur.

Pag. 184. *Quæ pudoris integritatem faciem velando monſtrabat* &c. Tertull. de Virgin. veland. cap. 3. *Arbitrio permiſſa res erat*, *ut quæque voluiſſet*, *aut tegi aut proſtitui*. Nonnius Dionyſ. lib. 42. v. 351. quas mulieres faciem velarent αἰδομένας verecundas vocavit; nam ut repetit ibidem Tertull. cap. 14. Concupiſcentia non latendi non eſt pudica, cum alias ipſa latendi forma magis amorem acuat, nam ii Venerum Sectatores,

. . . . ὅτι μᾶλλον ὀπιπτεύουσι γυναῖκας.
Καὶ πλέον ἱμείρουσι καλυπτομένου προσώπου.

. . . . . . *quo magis intuentur mulieres;*
Etiam eo plus amant abſcondita facie.

Nonnius ibidem.

Ibidem. *Conceptu ſignata*, *quem veræ fornicariæ habent peroſum*. Ariſtæn. lib. 1. epiſt. 19. ἐν γὰρ ἔδει λαβεῖν ἐν γαστρί, ὅπως μὴ διὰ παιδογονίαν ἀηδεστέρα γένοιτο τοῖς ἐρασταῖς, τῆς ἀκμῆς τὸ ἄνθος ἄωρον ἀποβαλοῦσα τοῖς τόκοις: *nec prægnantem eum fieri expediebat*, *ne puerperium minueret ei apud amantes gratiam*, *traducto in partionis laboribus ætatis flore*. Procop. in Arcanis fol. 76. de Theodora adhuc ſcenica ἐτύγχανε δὲ ὑπό τινι κύουσα τῶν ἐραστῶν, τὸ δὲ κακὸν ὀψὲ τῷ καιρῷ αἰσθομένη. πάντα μὲν δρῶσα ἀμβλίσκειν εἰώθει, ἐποίει. *Evenit*, *ut ex amatorum ſuorum uno conciperet*, *quod infortunium ſero*, *&* *præter tempus cognoſcens*, *omnia tentavit*, *ut*, *quemadmodum conſueverat*, *abortionem faceret*.

Ibi-

Digitized by Google

Ibidem. *Secundum condictum* &c. Feſtus condictum ait, *quod in communi eſt dictum*. Simplicius Papias: *Condicere, conſtituere, denuntiare, decernere*, & ad mentem Noſtri, ideſt ſecundum decreta, & pacta, ſeu ſecundum quod conſtitutum fuerat. Plautus Curculione ſcena 1. verſ. 5.

Si media non eſt, ſive eſt prima veſpera,
Si ſtatus condictus cum hoſte intercedit dies, Tamen eſt eundum.

Pag. 184. *Sine labore accuſatoris vidua prægnans* &c. Nam venter ipſe prægnans, & tumens ream concubitus indicabat. Ariſtotel. Rhetoric. lib. 1. cap. 15. ad hoc concludebat: οὐδὲν δεῖ μαρτύρων, εἰ ἐκ τῶν λόγων ἱκανὸν ἐν θεωρῆσαι: *Non opus teſtimoniis ſi rationibus ſatis ſit rem perſpicere*, nam quod manifeſtum eſt, unicuique manifeſtum eſt, neque ullam patitur probationem. Quinctil. lib. 5. cap. 12. *In rebus apertis argumentari tam ſit ſtultum, quam in clariſſimum ſolem mortale lumen inferre.*

Ibidem. *Judas, quantum intelligi datur ex parte Prophetarum, ex parte Patriarcharum, patrumque typus erat, qui ob juſtitiam Dei omnes homines filios computabant* &c. Patriarchæ fuere Abraham, Iſaac, Jacob, quos tres propatores agnoſcit ſolos & Clemens Alexand. Stromat. lib. 1. 280. Judas non erat Patriarcha, ſed Patriarchis proximus, atque eorum progenies, qui habebat in ſe traditam a majoribus notitiam divinorum promiſſorum, quibus eorum poſteri futuri eſſent in gentem magnam. Propheta nec erat, licet credatur perſenſiſſe ob juſtitiam Dei omnes homines, omneſque gentes in Abrahamo, & ejus ſemine benedictas, novumque teſtamentum futurum, quo Moſaicum per fidem in Chriſtum aboleretur, quod vaticinium demum protulit Hieremias cap. 31. & hoc eſt, quod dicat ex parte Prophetarum, & ex parte Patriarcharum Judam typum fuiſſe, ſcilicet, qui agnoſceret ſemen Abrahæ, & ſuum non in Judaico tantum populo, ſed in ceteris gentibus per fidem computandum Gen. cap. 18. 18. 22. 18. & 26. 4. ut inſequeretur in Her., Onan., & Sela de Ethnico, Judaico, & Chriſtiano populo argutari, quod ſubtiliter, & ingenioſe facit. De juſtitia Dei vide adnotata ad tract. 3. lib. 1.

Ibidem. *Igitur Her primitivus filius eſt populus, ideſt* ἡμιθέοι: ἡμιθέοι ante Judam dicuntur fuiſſe plus annis 1300. Igitur non poterant primitivo Judæ filio comparari, qui ante illum. Sed aſſumto ſuo hiſtoriam accommodat, ſervato potius ſermonis decore, quam rerum proprietate. In Mſ. *Igitur Her primitivus filius, primitivus eſt populus, ideſt hemithei*, quod probo.

Pag. 185. *Sela autem prædictorum tertius frater minor ex gentibus venientis* &c. Placet magis manuſcripta lectio: *ex gentibus veniens.*

Pag. 187. *Præcedunt vos in Regno Dei* elegantius in Mſ. *in regnum.*

Ibidem. *Quod cum ea convenit, communionis ſanctæ ſignificat ſacramentum.* Mſ. *Quod convenit in ea fidelium communionis ſanctæ ſignificabat ſacramentum.*

Pag. 188. *Amen.* In Mſ. non eſt.

In Tract. 15. lib. 2. de Job.

Pag. 189. *Ut pars felicitatis ſit, noſſe quid fecerint* &c. Theophylactus Simocat. hiſtoriam vocavit, ἀκοῆ θέλγμα, ψυχῇ παιδευτήριον, *auditioni oblectamentum, animis ſcholam diſcendi*: reddit rationem Agath. procem. hiſtor. quia λανθάνει ταῖς ψυχαῖς ἠρέμα τὰς ἀρετὰς ἐνοικίζουσα, *leniter, & placide virtutes animis inſinuat*: inſtruunt enim nos exempla, & ducit imitatio potius, quam natura, aut præcepta.

Ibidem. *In confuſam molem parietibus tectiſque labentibus* &c. In ruta, cæſar *Ruta* quæ Nonio ſunt *diruta*. *Cæſa* Palladio lib. 1. cap. 9. *contuſa*. Feſtus utrumque complexus. *Ruta cæſa, quæ venditor poſſeſſionis, ſui uſus gratia, concidit, ruendoque contraxit*: quod verius putem, licet Ulpian. in lib. 17. §. 6. De action. emptionibus ruta dicat, quæ eruta, ut arena, creta, ſimilia; cæſa eſſe arbores cæſas, & carbones. Sed ſolitum ſub uno nomine diverſa procedente tempore aggregari.

Pag. 190. *Sepelit, antequam jugulet, taleque commentus impietatis excidium* &c. Leviſſima mutatione lego. *Jugulat. Tale commentus* &c. Sic enim gratius auribus occinit.

Ibidem. *Populoſis ulceribus* &c. ita graſſantibus, & ſerpentibus, ut ex parte fieret totum vulnus.

Ibi-

Ibidem. *Populoſis ulceribus non diſtinctum eſt, ſed totus unum vulnus ei factus* &c. Non arridet correctio Editoris Veronenſis; *qui voluit non diſtinctus eſt, ſed totus unum vulnus eſt factus*. Legerem, *non diſtinctum eſt*, intelligo vulnus, *ſed totus unum vulnus eſt factum*.

In Tract. 17. lib. 2. de Jona Propheta.

Pag. 194. *Curioſitate non ſunt inquirenda ſecreta* &c. Stultiſſimi enim ſunt, qui de humanis divina præjudicant, ait Tertull. lib. 2. adverſus Marcion. c. 6. Agath. lib. 2. fol. 67. edit. Reg. cæleſtia rimari ait, πρᾶγμα ὅπω μανθάνειν τι, ϗ ἀνέφικτον, ϗ μεῖζον ἤκατ' ἀνθρώπω, ϗ μόνῳ τῷ ἀγνοεῖσθαι θαυμαζόμενον; *adeo beatum & imperceptibile, & humanum intellectum enſuperans, ut eo ſolo, quod ignoretur, admirandum ſit*.

Ibidem. *Corpoream aeris hujus, ut quidam futant, inanitatem ſe diſſerere poſſe* &c. In aere materia eſt, & ideo corpus habet. Apud Sextum Empiricum adverſus Math. lib. 8. 367. Philoſophi, qui elementa ſentiebant terram, aquam, aerem, ignem, corporea elementa voluiſſe dicuntur. Et quidem certum eſt, aerem corpus habere, cum ſit capax raritatis, & denſitatis. Quod autem nec videri, nec tangi poſſit propter ejus raritatem, & quod, ut ait Philo de ſomniis, ὑπείκει ϗ ἀντιπεριίσταται τοῖς σώμασι; *cedat, & circumſiſtat corporibus*, inanitatem ſapit, ut eodem modo, ubi corpora craſſa non ſunt, vacuus aer dicatur. Martial. Spectac. Epigr. 11. *Deprendat vacuo venator in aere prædam*. At Plinius lib. 2. cap. 38. non prorſus inane vocavit, ſed inani ſimile, cauſſis jam dictis: neque propterea inanis eſſe poſſit, qui ſit inſtrumentum vitæ, reſpirationis, viſus, auditus, ceterorumque ſenſuum; & ſine cujus uſu, vel exigua temporis parte homini pereundum ſit, ut docet Hippocrates in libro de Flatib.

Pag. 195. *Quis terram aqua portari, an aquam terræ gremio contineri ſe noſſe præſumat?* Terram, & mare eumdem conſtituere globum; atque commune centrum habere, Stoici cenſere in Diogene Laertio Zenon. 201. μέσην τὴν γῆν κέντρου λόγον ἐπέχουσαν, μεθ' ἣν τὸ ὕδωρ σφαιροειδές, ἔχον τὸ αὐτὸ κέντρον τῇ γῇ; *mediam eſſe terram centri locum obtinentem, poſt eam aquam eſſe globoſam, quæ eodem, quo terra, centro, contineatur*. Strabo lib. 2. 112. ὑποκείσθω δὴ σφαιροειδὴς ἡ γῆ, σὺν τῇ θαλάττῃ μίαν, ϗ τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν ἔχουσα τοῖς πελάγεσι. *Hoc ergo pro certo habeto, terram globum eſſe ſimul cum mari, eamdemque habere cum maribus ſuperficiem*. Philo Judæus de Mund. opific. ait, utraſque terram, & aquam contineri ὡς ἂν ὑπὸ δεσμῷ τὴν γῆν, *veluti vinculo* colligatas, ſic ut non tantum aqua terram circumeat, ſed ineat, atque ſubeat. Plin. lib. 2. cap. 65. elegantiſſime: *Ita formaſſe artifex Natura credi debet, ut cum terra arida & ſicca conſtare per ſe, ac ſine humore non poſſet; nec rurſus ſtare aqua niſi ſuſtinente terra, mutuo complexu jungerentur, hac ſinus pandente, illa vero permeante totam, intra, extra, ſupra, venis, & vinculis diſcurrentibus*, ut ex his cum unitas globi terrei, & aquei ſatis conſtet, probabilius ſit aquam terræ gremio contineri, ut ſentit Plinius, quod ſenſiſſe, & Ptolemæum refert Caſaubon. ad Strabonem pag. 5. & 6. quam quod M. Tullius de Republic. apud Macrobium lib. 2. Commentariorum cap. 5. velut inſulam mari circumfuſam terram ſenſerit, & Stoici loco ſupra ex Laertio laudato τὴν γῆν ἐν ὕδατι εἶναι, *terram in aqua eſſe*; aqua enim vaga, & fluxa cum ſit, terra ſolida atque conſiſtens, naturæ fuerit convenientius illam ab hac contineri, quam e contra, quod non obſcure videtur & innuiſſe Ariſtoteles, dum lib. 2. cap. 2. Meteororum inquit: ὡς τι τὸ καλούμενον ἡ ῥύσις, ϗ ἡ θάλαττα τὸν τοιοῦτον ἐπέχει τόπον τῆς γῆς; *Ad id quod caviſſimum eſt, fluxio effici ſolet, & terræ locum ejuſmodi mare occupat*. Liceat autem ſuper hoc paucis ratiocinari. Terra erat circumfuſa, & oppreſſa aquis in mundi natali. Geneſis c. 1. num. 9. & 10. Deus voluit ſegregari aquam a terra, & factum eſt; nam eo jubente, emerſit terra, quam *arida* Scriptura vocat; in hac encavaſſe profundiſſimos alveos, ut maria reponerentur, arguunt Pſalmi 32. num. 7. verba: *Congregans ſicut in utre aquas maris*. Igitur velut in utre, aut, ſi mavis, in recipiente, aquæ in terra ſunt. Alveos autem, & cavernas in terra factas in receptaculum aquarum cenſere & Conimbricenſes Phyſic. lib. 4. cap. 5. qu. 3. art. 2. & de cælo lib. 2. cap. 14. quæſt. 3. art. 2. allegantes etiam Joannem Damaſcenum, Allatium ad Euſtathii fol. 6. nota-

rum

rum ſol. 46. & Gerardam Joannem Voſſium de Idololatr. lib. 2. cap. 67. Neque argumentum deeſt, qoia ſi aqua non ſuſtentaretur a terra, nulla daretur maris profunditas; at experientia nautica dari teſtatur ſuis limitibus, & quantitatibus, niſi excipias loca circa inſulas Flandricas, & circa non nullas alias Pacifici maris; ergo mare terræ inhæret, & ab ea ſuſtinetur: de quibus ratio naturalis ſpero quæſtionem dirimet.

Ibidem. *Quis ſpiritus aerios, quis figuras ventorum* &c. Ut puto ſpiritus intelligit pro aura, & placidu flatu, eum nimirum leni, tranquilloque moto delabitur, ut in Catullo Carmine nuptiali:

Ut flos ..... quem mulcent auræ.

Et Ovidius Metamorphoſ. lib. 1. 107.

...... placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri ....

Talem intelligas in Epigrammate Græca Anthol. lib. 7. cap. 117.

ὢδ᾽ ἄνεμος γενόμην σὺ δὲ γε τείχουσα παρ᾽ αὐγὰς
Στήθεα γυμνώσαις καί με πνέοντα λάβοις.

Ventos autem ab eo dici, cum impetuoſius ſpirant, & quibus materia copioſior violentiam potiorem, & diuturniorem ſuggerit. Achil. Tatius in Aratum 158. *ἄλλοι δὲ διαφέρειν ἄνεμον λέγουσιν αὔρας. ἄνεμον γὰρ εἶναι ῥύσιν ἀέρος· αὔραν δὲ ἀναθυμίασιν γῆς.* *Alii ventum ab aura diſcrepare volunt: quippe ventum, ajunt, eſſe fluentem aerem, auram vero terrenam exhalationem*, quam diſtinctionem videas in auctore libri de mundo. Ariſtotelem Meteorologic. lib. 2. cap. 4. credo eadem ratione diſtinguere inter flatum, quem *πνεῦμα*, & inter ventum, quem *ἄνεμον* vocat. Sed ut vidimus confunduntur.

Ibidem. *Quis inter marinos æſtus fluminum augmenta* &c. Huc uſque de fluviis auctis, aut imminutis ab æſtu, aut receſſu maris a me nondum in libris aut viſum, aut lectum, quantum meminerim. Aliqua de fontibus in Gadibus uno, & de altero Burdigalæ, quorum cauſſas nobis ignotas eſſe fateri cogimur: ni dicamus, quod Socrates in Phædone, plurimas cavitates eſſe ſub terra, per quas aquæ ſibi invicem obvient, irrumpantque, quæ incurrant facilius in hos fontes, quam in alios. Sed non tollitur dubitatio, cur enim in illos ſic potius, & non in omnes.

Pag. 197. *Sollicitique gurgitis prærupto-rum montium cauis voluminibus repugnantium litorum ſpumantia ora contundens* &c. Hæc inquinata eſſe nemo non viderit. Legerem potius, dum melioris ſcripturæ notitia datur: *Laceſſitum fremit mare, ſollicitat gurgites præruptorum montium cauis voluminibus, repugnantiumque litorum ſpumantia* &c. Gurges enim pro flactu. Virgil. lib. 3. Æneid. 564.

Tollimur in cælum curvato gurgite.

Sic prærupti montes ſunt undarum ipſi fluctus, abrupti veluti a majori monte, & jactati ventis. Idem lib. 1. Æneid. 109.

.... inſequitur cumulo præruptus
aquæ mons;

ut viderentur montium portiones albicante ſpuma canæ. Apollon. Rhod. *ἀργεννῦ-τυφῶν:* lib. 2. 571.

.... ὑψόθι δ᾽ ὄχθαι
Ἀλλαὶ καγχλάζοντος ἀνέπτυε κύματος ἄ-
χνη.

.... in litus ſummum
Alba undæ fractæ expumat lanugo,

jam ipſa ſpuma maris infectum. Ceterum undarum tumidos hos æſtus fluctuſque Apollonius ipſe dicto lib. 2. verſ. 583. vocavit *ἀντιτυπέων σκοπιῇ ἶσον*, abrupti æmulos ſcopuli. Achil. Tat. *ἐρ* lib. 2. *ἐῴκει δὲ τῶν κυμάτων, τὰ μὲν ὄρεσιν, τὰ δὲ χάσμασιν: E fluctibus alii montibus, alii voraginibus ſimiles erant.*

Pag. 197. *Quem ſolum expetebat bona illa tempeſtas* &c. Pariliter locatus eſt Appulejus lib. 1. de Aſino. *At illæ probæ, & fideles januæ.* Mox: *Ac recordabar profecto, bonam Meroem non miſericordia jugulo meo peperciſſe, ſed ſævitia cruci me reſervaſſe.* Bona illa tempeſtas: ironice. *Exſpectabant*, quod vellent, non ad genium Zenonis; *expetebat* quod retinuimus, optimum.

Ibidem. *A ligneo ad navigium vitale* &c. Navigium vitale vocat cetum; quem paullo poſt vocat ferinam voraginem.

In tract. 19. lib. 2. in illud Geneſeos &c.

Pag. 206. *Nihil eſt homini timenti Deum tam neceſſarium atque conveniens, quam ut ſe ipſum noverit* &c. Notiſſimum illud eſt *γνῶθι σεαυτόν*: quod alii ad moderationem, alii ad confidentiam trahunt. Noſter ad indicandum quanti ſit homo, hominem hortatur, ut ſe ſcilicet ea imagine Dei noſcat, quam portare in tantum di-

gnus

gnus factus eſt, in quantum operibus non infregerit, aut, quod damnabilius, deleverit, ad hoc ut illecebras mundi ſpernat, & adſerat ſuo auctori imaginem ſuam puram, illibatam, & dignam ætherea ſede.

Pag. 206. *Tantum anima poteſtatis habet, ut cum ſui domicilii ſepto teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illuſtret* &c. Cicero Catone majori 195. *Credo Deos immortales ſparſiſſe animas in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quique cæleſtium ordines contemplantes, imitarentur vitæ modo atque conſtantia.* Rotundius, & planius Philo Judæus. περὶ κοσμοποι. 23. ἀνατείνεται ὁδοὺς λεωφόρους ἀνοίξας, διὰ γῆς ἔρχεται, καὶ θαλάττας, τὰ ἐν ἑκατέρᾳ φύσει διερευνώμενος. καὶ πάλιν πτηνὸς ἀρθεὶς καὶ τὸν ἀέρα, καὶ τὰ τούτου παθήματα κατασκεψάμενος, ἀνωτέρω φέρεται πρὸς αἰθέρα, &c. *Aperit ſibi vias quaſcumque per terram, per mare, utriuſque naturam perſcrutatura. Rurſus ſublimis evolans, aeremque, & ejus paſſiones contemplata rapitur ulterius ad ſummum æthera*, & quæ ſequuntur, quæ ſi contuleris cum Maximo Tyrio in fine diſſertationis ſextæ, non minori elegantia conſimilia reperies.

Ibidem. *Non ergo carnale hoc domicilium imaginem Dei debemus accipere, ſed cæleſtis hominis ſpiritalem, quam in ſe credentibus Dominus* &c. Eadem fuit Origenis ſententia, qui non forma corporis, neque animi, ſed actionibus voluit in nobis repræſentari imaginem Dei ex Apoſtolo tum prima ad Corinth. cap. 15. n. 49. ubi ait: καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου: *Quemadmodum portavimus imaginem terreni hominis, ita portemus & imaginem cæleſtis*: tum ad Coloſſ. c. 3. n. 10. ubi dans præcepta recte vivendi, hortatur, ſiamus κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος *ſecundum imaginem ejus, qui creavit*, quam Origenis ſententiam prætermiſſam ab Huetio, reperies inter Theodoriti quæſtiones in Geneſim ἐρωτ. 20. & hoc eſt, quod Zeno heic ait, *ſed cæleſtis hominis ſpiritalem*: ergo non terreni hominis, quod conſequitur expreſſius in fine ſerm. 4. de Gen. (nunc tract. 20. lib. 2.) ſubdens, quam rationem *Paullus evidenter prodidit dicens: Quemadmodum portavimus imaginem ejus, qui de limo eſt, portemus ejus imaginem, qui de cælo eſt*. Deus enim, ut Theodoritus comment. ad Coloſſ. cap. 3. num. 10. ait, & Auguſtinus alicubi, hominem in puritate creavit, & ideo ad ſuam ſimilitudinem; at homo per peccatum imaginem obtrivit, quam ut renovare poſſet, venit Chriſtus donando peccata ex gratia. Variatum porro eſt in hujus myſterii interpretatione. Nam & Noſter alias videtur ad animam referre in hoc ipſo ſermone, & in 4. nunc 20. alias ſerm. 3. nunc tract. 5. lib. 2. ad id, quo Deus hominem adſumturus eſſet, dum ait: *Ne quam filius hominem induturus, pati videretur injuriam*; quod & Tertullianus ſenſit. Theodoritus aliter. Sed nos philologum, non Theologum agimus.

In Tract. 20. lib. 2. in eumdem locum Geneſeos.

Pag. 207. *Uſque adeo incertus, ut idem in duobus per orbem totum non poſſit inveniri* &c. Imitatus eſt Plinium lib. 7. cap. 1. in quo naturæ vis ſumma emicat, aut potius Dei ſummi potentia, qui in infinitis perſonis diverſas effigies, & infinitas præſtet; quod, ut ait Plinius, ars affectando in paucis non poſſit. At locus, ut planior ſit, interpungendus ſic eſt: *triſtitudine: nunc macie deformis, nunc enormi pinguedine: uſque adeo incertus* &c.

In Tract. 21. lib. 2. de Pſal. 100.

Pag. 208. Quærit eleganter, pie, & ad plebis ſibi commiſſæ fructum; qui ſtent ſimul miſericordia, & judicium in Deo, cum altera indulgentis, & propitii ſit, alterum exaſperati, & provocati hominum injuriis; quod ut ſolvat, tria hominum genera diſtinguit, unum impiorum, de quibus judicium jam peractum dicit: alterum piorum re, in quibus judicium non habet locum: tertium eorum, qui nomine tenus pii ſunt, ceterum Deum inhonorant, & in hos ſolos judicium, & miſericordiam habere poſſe locum concludit.

Ibidem. *Cum aut dicta non pro locis intelligunt* &c. Si legas *non pro dictis*, planior erit ſenſus, & convenientior.

Pag. 210. *Tamen a miniſteriis dæmonum* &c. In Mſ. *a myſteriis*.

Ibidem. *Multos namque Dei metus in Eccleſia continet*. Eſt metus Dei, eſt metus Eccleſiaſticarum pœnarum. Metus Dei

eſt unica Chriſtiana diſciplina, qui ab amore non diſtinguitur; ipſum enim ſapere eſt timere Deum: Pſal. 110. n. 9. Noſter infra de Pſal. 127. (nunc in Appendice, in qua Hilario illum adjudicamus.) *Nobis autem timor Domini omnis in amore eſt, non in metu; dilectionis autem noſtræ in eum hoc proprium officium eſt parere monitis, ſtatutis obtemperare, pollicitis confidere*. Clemens Alexand. Strom. lib. 2. arguit amorem ex timore, quod timor ſit principium dilectionis, increſcendo enim ſit fides, deinde dilectio. Sophocl. Ajace v. 1104.

> Δέος γὰρ ᾧ πρόσεστιν, αἰσχύνη θ' ὁμοῦ,
> Σωτηρίαν ἔχοντα τόνδ' ἐπίστασο.
> *Metus enim cui adeſt, & pudor ſimul,*
> *Hunc poſſe ſalvum eſſe ſcito.*

Neſcio igitur, qua ratione velit immunere conditionem ejus, qui Dei metu in Eccleſia continetur. Sed erat & metus Eccleſiaſticarum pœnarum, nam in peccatores erat inquiſitio, & denuntiatio. Vide Canon. 61. & 71. Baſilii Magni in Epitome Canon. Harmenopol. lib. 5. tit. 3. de quo forſan intellexit Zeno.

Pag. 211. *Unum juſtorum, qui non tantum, ut dictum eſt, non judicabuntur*. Supple ex Mſ. *Non judicabuntur; ſed iſtum mundum ipſi judicabunt, Apoſtolo dicente* &c.

Ibidem. *In falſo maleficio*. Diſtingue in Mſ. *in falſo, in maleficio*.

Ibidem. *Alterum vero, quem venena conterentem in adulterio* &c. Diſtingue *alterum vero, quem venena conterentem, in adulterio, in homicidio* &c.

Ibidem. *Ita erit, ut juſtis corona, peccatoribus aut excuſatis, aut emendatis indulgentia*. Theodoritus in Iſai. cap. 64. num. 5. οὔτε ἔλεος τῷ Θεῷ ἄκριτος, οὔτε ἡ κρίσις ἀνέλεος. διὰ τοῦτο τοῖς ὑπομένουσι καὶ τοῖς ποιοῦσι τὸ δίκαιον, τὴν ἐκ τοῦ ἐλέου χορηγίαν συνέζευξεν: *Non eſt expers judicii miſericordia Dei, neque judicium miſericordiæ: ideo exſpectantibus, & facientibus juſtitiam miſericordiæ indulgentiam copulavit*.

In Tract. 22. lib. 2. in Iſaiam. I.

Pag. 212. *De cælo & terra Prophetam fuiſſe teſtatum, quaſi de aliqua re eſſe conqueſtum* &c. Nota interrogationis deeſt in Mſ. nec ei locus heic videtur eſſe. *Fuiſſe teſtatum*, hoc eſt in teſtimonium vocaſſe. Cælum, & terra autem in teſtimonium advocatur non de ſe, ſed de filiis ingratis, deque Judæorum perfidia: quocirca corrigendus videtur hic locus. *Cælum & terram Prophetam fuiſſe teſtatum*, pergo meo judicio emendare. *Vel cum dicit, audi cælum & terra, tamquam numquam aut cælum audierit aut terra, quum juſſui Dei & cælum obſecundet, & terra: Cum cælum pluvias, & fruges terra non deneget?* Plenior ſic erit, & concludentior periodus.

Ibidem. *Vel cum dicitur*. Mſ. *vel cum dicit*.

Pag. 214. *Quid illud, quod per mare medium terrenum duxit ingreſſum* &c. diſtingue virgula, poſt *mare medium*, ideſt fecit ingreſſum terreſtrem medio mari.

Ibidem. *Per quam Crucem evaſerunt Pharaonem* &c. Philoni Judæo in libro, *quod deterius potiori inſidietur*, Pharao eſt ἀνασκευαστὴς, καὶ ἀποσβεστὴς τῶν περὶ τῶν καλῶν δόξαι, *diſſipator, atque deſtructor bonarum opinionum*. Theodoritus quoque in primam ad Corinth. cap. 10. eumdem vocat εἰκόνα τοῦ διαβόλου iconem diaboli, ut ea iſtic interpretari facillime poſſis, quid his verbis ſibi velit Zeno.

In Tract. 23. lib. 2. in Iſaiam. II.

Pag. 215. *Eumque ne forte pœniteat, publica objurgatione confutat* &c. Objurgat ne pœniteat? [†] nugæ: immo ut pœniteat, & a num. 16. benignitate ſua ſalutis viam illis oſtendit. Legendum autem, *ni forte pœniteat*. Addidit autem *forte* ex evento, quia ſemper in deterius confirmati, nulla reſipiſcientia effectus minarum conſequi meriti ſunt, quas Iſaias cap. 1. illis Dei verbis interminatur.

Ibidem. *Humana ſentienti nundinari deterius eſt, quam puniri* &c. Humana ſentientem explicat ſermone proximo, eſſe periode *ac apud ſapientes & honeſtos*. Nundinari eodem ſequenti ſermone reſpondet illis, *nota confundi*; nundinari autem arripuit Zeno ex ritu priſco XII. Tabularum; nam actor, cui teſtimonium deerat, pro foribus rei tribus nundinis querebatur de reo cum convicio, quod dicebatur *vagulari*, *vagulatio*: vide Feſtum in *Portum*, & in *Vagulatio*.

In

† Vide adnotationem 3. in hunc tract. 23. lib. 2.

Digitized by Google

In Tract. 24. lib. 2. in Iſaiam. III.

Pag. 216. *Vehemens commotia eſt, fratres, cum is de injuria ſua queritur, qui ſe poteſt facillime vindicare* &c. Hæc gnoma in tantum placnit, ut infra ſer. 4. repeteret. *Non enim leve crimen eſt, cum de eo ille queritur, qui non eum poteſt & punire*. Immo lenis commotio illa eſt, cum quod animadverſione peragi poteſt, verbis & minis cxſequitor. Ammianus Marcellinus lib. 19. iu fioe de Lauritio, qui in Iſauriis tumultuaotibus, neque æqua promoventibus, minis potius, quam acerbitate pleraque correxit: poterat vi, & armis, ſed verbis ſperavit corrigere ſe poſſe; quod factum eſt. Huc quoque teudebant minæ Divinæ, ut perſuaderent correctionem: nec deſinit allicere num. 17. *Diſcite facere bonum, etſi fuerint peccata veſtra, ut coccinum, ſicut lanam dealbabo.*

Ibidem. *Apud honeſtos gravius eſt aliqua nota confundi, quam mori* &c. Scilicet iguominia pejor morte. Claudian. de bello Gildonico 451. *Nonne mori ſatius, vitæ quam ferre pudorem?*

In Tract. 25. lib. 2. in Iſaiam. IV.

Pag. 217. Et hic iuſcribitur *de Judæis* in Mſ.

Ibidem. *Sed quia mors apud incredulos futurorum putatur pœnæ compendium* &c. Ad illorum mentem Horatius lib. 1. epiſtol. 16. verſ. ultimo.

...... *Mors ultima linea rerum eſt*

Ee Seneca Troadibus 397.

Poſt mortem nihil eſt, ipſaque mors nihil,
Velocis ſpatii meta noviſſima.

Sed poſt mortem reſtat judicium, ex quo aut gloria, aut pœna æterna conſequitur.

Ibidem. *Ac pene pro infecto* &c. Heic eſt pro non faciendo, perfectum participium pro futuro.

Ibidem. *Denique res impleta eſt Domini paſſione* &c. Cælum, & terram conteſtatus fuerat Iſaias; at hoc in medio die perdidit diem, & illa motu concuſſa perdidit firmitatem: utraque teſtimonium perhibuere, deonnciata illis pœna, reos Judæos factos, cum peccatorum exſecrabiliſſimum, atque deteſtabiliſſimum, Chriſti morte patrarunt.

Ibidem. *Cælum in medio die perdidit*, Mſ. *Cælum medio die*.

Ibidem. *Hinc æſtimare licet, quid eis ſit reſervatum* &c. Concludit ex priori propoſitione, morte non omnes pœnas finiri.

In Tract. 26. lib. 2. in Iſaiam. V.

Pag. 217. *Judaicum populum ſalutis ſuæ omiſiſſe præſidium* &c. quum admonitus Iſaiæ interminatione Divina, non deſtitit ab impietate, maluitque ultro eſſe in reatu, quam eniti ad ſalutem.

Ibidem. *In quo eum non ſeveritas apud omnes condemnat, fratres venerandi, ſed pietas* &c. ac ſi diceret miſericordiam potius meretur, quam convicium. Humanum enim eſt condolere proximo, ſeu perdito, ſeu voluntaria præcipitatione pereunti.

Ibidem. *Neque enim poteſt de quoquam bene mereri, quem pater patientiſſimus, & clementiſſimus abdicavit* &c. Heic hiat oratio, neque videre poſſum, quo ſint referenda, aut quid importent. Quo circa non nulla deeſſe cenſeo.

Ibidem. *Filios appellat, ut exaggeret crimen* &c. Toties iſta repetit, ut videri poſſit, tanti ingenii virum argumentorum penuria laboraſſe. At vir doctrina, & pietate inſignis præmaluit æſtimationem ſui viloſcere, quam in Eccleſia ſemen verborum ſuorum ſupprimere. Non cottidie iſta expromebat, ſed aut quotannis, aut ſtatis anni temporibus, aut forſan longioribus, ut audientibus non futura fuerit ingrata ea repetitio, cujus jam alias factæ, non poterant aut ſcire, aut meminiſſe: qua fiducia tempus in fructuoſiorem Dei cultum impendendum, novorum argumentorum inventioni, atque exquiſitis verborum lenociniis, quorum ſi opus foret, non indigus erat, ſobtraxiſſe, credibile eſt.

In Tract. 27. lib. 2. in Iſaiam. VI.

Pag. 218. *Propheta quod pro veteri vinea* &c. Ex pſalmi inſcriptione arguit, tempore novellæ vitis Chriſtianæ perfectum, quod exegerat Aſaph in vetere Judaica. Inſcriptiones autem pſalmorum per Eſdram conſervatas, & ipſas propheticas, & a ſeptuaginta ſenioribus divino afflatu

Græce verſas, impium & leviſſimum eſſet ſperoere, & recoſare. Vide Theodoritum præfatinne in pſalmos.

Ibidem. *Qui prior vinea Domini dictus eſt* &c. Præter auctoritatem pſalmi hujus Iſaias cap. 5. num. 7. Domum Iſrael vocavit vineam Domini eaercituum; Deus ipſe per Hieremiam cap. 2. num. 21. profatur plantaſſe vitem frugiferam totam veram; & Oſeas cap. 10. in principio vitem frundoſam Iſraei dixit, in qua fructui abundans.

Ibidem. *Pro fructibus ſpinas generavit, pro uva labruſcam* &c. Iſaias cap. 5. num. 2. Exſpectavi ut faceret uvas, & fecit labruſcas: in Græco eſt ἀκάνθας ſpinas. Utramque lectionem ſecutus Noſter. Labruſca enim ad maturitatem fructum non perducit, ſed flore tenus profert, Dioſcorides lib. 5. cap. 2. Ideo dixit floruit quidem, ſed infeliciter flore diſcuſſo nullos potuit fructus adferre; addidit autem & ſpinas, quibus Theodoritus adloſum, ait, ad coronam, qua caput Domini cinxeruot.

Ibidem. *Aliam ſibi, ideſt populi noſtri, pro ſua volnutate plantavit* &c. Iſaias dicto cap. 5. num. 6. καὶ ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ τμηθῇ, οὐδὲ μὴ σκαφῇ· καὶ ἀναβήσονται εἰς αὐτὸν, ὡς εἰς χέρσον ἄκανθαι, καὶ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι, τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν· ὁ γὰρ ἀμπελὼν κυρίου σαβαὼθ, οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα νεόφυτον ἠγαπημένον: *Et dimittam vineam meam, & non putabitur, neque fodietur: & adſcendent in eam tamquam in terram incultam ſpinæ, & nubibus mandabo, ne pluant in eam imbrem. Vinea enim Domini Sabaoth, Domus Iſrael, & homo Juda novella plantatio dilecta.* Vulgata aliter. Origenes in Matthæi cap. 21. num. 33. obſervat, a Chriſto non minas intentatas vineæ, ſed agricolis, intelligens vineam eſſe regnum Dei, ſeu myſteria regni Dei, quæ cum fuerit incurioſe, & fraudulenter habita a prioribus, locata fuit fidelioribus, & exactioribus agricolis, ſcilicet Chriſtianis. Zeno perſtat in verbis & ſententia pſalmi, & Iſaiæ, prout e Græco dedit. Porro illud, *ideſt populi noſtri*, gloſſema intruſum ab alio, quam ab Auctore videtur.

Pag. 218. *Beatiſſimi ignoſcite agricultores* &c. Horatius Epod. 2. beatum agricolam vocavit, de quo cauſſas ibi vide. Noſter imitatos *beatiſſimum* dixit. Philoſtratos Heroicis admiratur agricolæ etiam in vinetis beatitudinem ὡς ποικίλη, inquit, σοὶ ἡ ὥρα τοῦ χωρίου, καὶ ὡς ἐκδεδώκασιν ἱλαροὶ οἱ βότρυς, quam varia eſt tibi prædii pulchritudo, quamqoe hilares eruperunt racemi.

Ibidem. *Menſura ſervata computatur in ſurculum* &c. in malleolum, de cujus menſura conſule Columellam lib. 3. c. 19.

Pag. 219. *Animatus ibidem genitalis humor, manente ſemper ſubſtantia nutriatur* &c. Lego *genitalis humoris manente ſemper ſubſtantia*; non enim animatur genitalis humor, ſed malleolus, genitalis humoris, ideſt terræ ſubſtantia. Lucretius lib. 2.

> *Humorum guttas mater cum terra recepit,*
> *Feta parit nitidas fruges arbuſtaque læta.*

Cicero de natura Deor. lib. 2. *Terra gravidata ſeminibus omnia parit, & fundit ex ſe ſe, ſtirpes amplexa alit, & auget, ipſaque alitur viciſſim a ſuperis externiſque naturis.*

Ibidem. *Pura materia tabulatis infertur* &c. Solent agricolæ arbores decacuminare, ubi viſum eſt commodius. Natura enim reciſæ parti ſubvenit, nova ſufficiendo germina, quæ adulta poſt annum partim præcidunt, partim relinquunt, & quotannis eodem loco eligentes, ſcamnum amplum in arbore faciunt, quod tabulatum eſt, & veloti baſſis expanſa, e qua ſolidiores rami relicti vitis novos palmites ſuſtentant in ſpem futuri proventus. Columell. lib. 5. cap. 6. *Cum deinde adoleſcere incipient, falce arbores formandæ, & tabulata inſtituenda ſunt; hoc enim nomine uſurpant agricolæ ramos, truncoſque prominentes, eoſque vel proprius ferro compeſcunt, vel longius promittunt, ut vites latius diffundantur.* Plin. lib. 17. cap. 23. *Tabulata ulmorum ab octavo pede altitudinis dilatantur in collibus, ſicciſque agris, a decimo ſecundo in campeſtribus, & humidis.* Per iſthæc ſcamna, ſeu tabulata electi palmites digeruntur, quos puram materiam vocat; nam materia ſunt palmites novelli in ſpem proventus. Columell. lib. 3. cap. 10. *Unde etiam materiæ vehementiſſimæ reperiuntur, aut in capite vitis, aut in crure vicino radicibus.* Idem lib. 5. cap. 5. *Putationis autem*

ratio

ratio eadem eſt , quæ in jugatis vitibus : uno tantum differt , quod pro materiis longioribus pollices quaternum , aut quinum gemmarum relinquuntur . Putam autem vocavit , quod non omnes palmites reſervandi, ſed fructuoſiores pro arte eligendi. Ibidem 180. *Mox ubi materia vitis exigit , inſequitur pampinator , & ſupervacuos deterget , fructuoſoſque palmites ſubmittit .* Idem cap. ſequenti 188. *Cetera putationis ratio eſt , ut veteres palmites , quibus proximi anni fructus pependit , omnes recidantur, novi circumciſis undique capreolis , & nepotibus , qui ex his nati ſunt, amputati committantur.* Plin. lib. 17. cap. 22. *Quidquid materiæ adimitur , fructui accedit .*

Ibidem. *Longius invitata producitur* &c. quaſi extenſione , & dilatatione palmitum invitetur ad prolixiorem ubertatem.

Ibidem. *Decore diſſipato* &c. neque enim ſimpliciter , ut ceteri fructus colligitur , ut ſervetur, ſed quæ ad uſum vini, colligitur ut calcetur & diſſipetur.

Pag. 220. *Duabuſque tabulis vehementer urgetur* &c. Quia prelum per ſe ſtrictius parum quantitatis ſubiget . Servius Georgic. 2. verſ. 242. docet prela eſſe trabes , quibus uva jam calcata premitur, intellige in torculo tabula ſuperior & inferior eſt : inferior eſt ipſius torcularis pars inferior aſſeribus junctis , & contignatis ſimul conſtans , ſuper quam acini prius calcati , & expreſſi digeruntur , a quibus ſuperimpoſita alia tabula aſſeribus ſolutis , & diviſis , ut minui , & augeri poſſit, contumax ſuccus exigitur, ne quid ſit reliqui . Plin. lib. 18. cap. 31. de torculis ait : *Spacioſa melius premunt .* Adjuvanda igitur prela tabulis, nam ampliori materiæ quantitate comprehenſa opus celerius producitur.

Ibidem. *Medullitus exigatur* &c. Medulla eſt intima pars. A medulla exſugere eſt totum exprimere ; ſic a vinaceis ſuccus medullitus exigitur , ut nec minimum ſuperſit.

Ibidem . *Et patriſamilias cellis vinariis* &c. Melior lectio Mſ. *Patrisfamilias .*

Ibidem. *Ut melius veteraſcendo reddatur* &c. Vinum vetuſtate commendari protritum. Pindar. Olymp. 9. antiſtroph. 2.

.... αἶνει δὲ παλαιὸν

Μὲν οἶνον, ἄνθεα δὲ ὕμνων νεωτέρων.

Lauda autem vetus quidem vinum, flores autem hymnorum recentium . Cicero Lælio 223. *Ea vina , quæ vetuſtatem ferunt, eſſe debent ſuaviſſima .* De vinis , quæ & quantam vetuſtatem ſentiant , conſule Athenæum παρεκβολαῖς lib. 1. cap. 21.

Ibidem. *Lunarioſi crines falce tundantur* &c. Non male editori Veronenſi ſuboluit legendum *tondentur* , ut proprietas verborum , & ſenſus ſervetur ; non enim vites tondendæ ſunt , ſed neque falce retuſa ſecandæ , Columell. lib. 4. cap. 24. *Ne vitis laniata , ſcabrataque putreſcat humoribus , nec plagæ conſanentur .*

Ibidem. *Ad jugum pervenit .* Jugata vitis , quæ pedamentis diverſis tranſverſa ducitur . Varro de Re ruſtica lib. 1. cap. 8. *Quibus ſtat rectis vinea , dicuntur pedamenta , quæ tranſverſis junguntur , juga .* Jugum aliud ſimplex , aliud compluviatum. Plin. lib. 17. cap. 22. *Sparſis per terram palmitibus , aut per ſe vite ſubrecta , vel cum adminiculo ſine jugo , aut pedatæ ſimplici jugo , aut compluviatæ quadruplici .* Idem lib. eodem cap. ſequenti . *Alii proximo quidem anno recidunt , quarto demum perducunt ad jugum .* Habet jugata vitis crucis figuram , ideo dicit : *Ad jugum pervenit , cum præerogata omni facultate , pauperibus crucem ſuam portans .* Hujuſmodi adſimilitudines placuere antiquis Patribus , ut videre eſt in Juſtino martyre Apolog. 2. fol. 90. & Tertull. Apologetico c. 16.

Ibidem. *Cum præerogata omni facultate* &c. Erogare eſt diſtribuere, elargiri . Plin. Paneg. 75. *Interrogandus videris , ſatiſne computaveris imperii reditus , an tantas vires habeat frugalitas Principis , ut tot impendiis , tot erogationibus ſola ſufficiat .* Legendum igitur *præerogata* , non *prærogata* , ut legitur in editione Veronenſi . Solebant Chriſtiani tunc (ſemper enim perſecutio imminebat) bona ſua divendere , & pretia erogare Eccleſiis in uſum pauperum fidelium , aut ipſi abs ſe electis elargiri, non tantum ut liberi mundanis curis expeditiores in martyrium irent , ſed etiam ut Chriſti præcepto parerent . Marci cap. 10. n. 21. Venderemus cuncta , pauperibus daremus , ut haberemus theſaurum in cælo , & alacriores ſequeremur eum . Pontius de Cypriano . *Diſtractis rebus ſuis ad indigentiam pauperum ſuſtentandam , tota prædia pretio diſpenſans , duo bona ſimul junxit , ut & ambitionem ſæculi ſperneret , qua pernicioſius*

Digitized by Google

tioſius nihil eſt, & miſericordiam, quam Deus etiam ſacrificiis ſuis prætulit, impleret.

Pag. 221. *Conſummata omni juſtitia* &c. ideſt adimpleto omni eo, quod ad juſtitiam divinam ſpectat: quæ ſit juſtitia divina collige ex notis ad fol. 337. infra nunc tract. 3. lib. 1. Eodem colore Cyprianus epiſt. 77. *Ut ex vobis pax jam martyrii ſui conſummatione præceſſerit*, ideſt peractum ſit, quidquid opus fuerat ad confitendum Chriſto.

Ibidem. *Similiter judicii die a Chriſto Confeſſorum ſanguinis vindicta ad ultimum quadrantem exigitur* &c. Heic comparatio longius procedit, & claudicat. Non enim in expreſſoribus muſti culpa poterat excogitari, quam exigeret in fuſoribus innocentis Chriſtiani ſanguinis; illi impenderant ſe ſe, ut muſtum colligerent, & miniſterium perficerent: iſti ut ſanguinem ſpargerent, & diſciplinam peſſumdarent; illis merces, iſtis animadverſio debetur.

In Tract. 28. lib. 2. in Iſaiam. VII.

Pag. 222. *Compendioſum felicitatis genus alterius periculo diſcere, quid debeas evitare* &c. Publius Syrus ad hanc ipſam mentem:

> *Bonum eſt fugienda adſpicere alieno in malo.*
>
> *Ex vitio alterius ſapiens emendat ſuum*

Ibidem. *Iram Dei generaliter comminantis qui vult effugere, debet illi inculpate ſervire* &c. Scopus enim divinæ legis eſt vitia amputare, atque animos devios in viam rationis revocare. Hierocl. Comment. in carm. Pythag. num. 18. Θεὸς οὓς κακωθέντας αὐτεξουσίοις ὁρμαῖς, καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς ὀρθὸν λόγον ἀμνημονήσαντας ὡς μετ' ἀκηνὸς κολάζει κατὰ τὸν νόμον τὸν ἀπαγορεύοντα τὰ κακά. *Deus quos appetitus animi voluntarii a recto abduxerunt, & qui rectæ rationis, cujus ſunt compotes, obliti videntur, hos tamquam improbos ulciſcitur ex lege quæ mala vetat;* qua autem de cauſſa, conſule Clementem Alexand. Stromat. lib. 4. 536.

Ibidem. *Urgentium ſacramentorum non fuit pondus* &c. Quot ſunt myſteria in fide Criſtiana, tot ſacramenta vocantur Scriptoribus antiquis: & ipſa Chriſtiana profeſſio ſacramentum Chriſtianæ religionis dicitur Septimio ſemper Florenti lib. 4. adverſus Marcionem c. 2. Sacramenta Noſtro nominata intelligi putem de cœna Eucharistica, quam ſacrificii Dominici ſacramentum vocavit Cyprianus epiſt. 63. Certe præter iſtud, urgens ſacramentum aliud eſſe non poteſt, cetera differri poſſunt; hoc ſuum tempus habet, & non poteſt diſpeſci, ſi pro dignitate, & merito fiat. Poſſit intelligi, & de tinctione Catechumenorum, nam & hæc utpote indicta, non erat differenda.

Ibidem. *Vinea Dei* &c. Confer ſermonem olim in pſalmum 79. nunc tract. 27. lib. 1. & quæ ibi adnotavi. Nam heic videtur ſermo non diu factus poſt ſermonem eum, cum dicat *memoratæ vineæ diſputatio*, quæ non alibi, quam in eo ſermone in pſalm. 79.

In Tract. 30. lib. 2. Invit. ad Font. I.

Pag. 227. *Jam mater noſtra adoptat, ut pariat, ſed non ea lege* &c. Majus eſt parere, quam adoptare: parere eſt opus naturæ; adoptio legis atque naturæ imitatio. Vult adoptionem per baptiſmum non eſſe ad filiationem, ſed verum partum, quo ſiamus veri filii Dei: ſed amplius, non talem eſſe parturitionem, qualem mulieris, ſed qualem divinitus myſterio infuſa gratia hominem perficit, & Deo adſerit.

Ibidem. *Altaris feliciter exutrita cancellis* &c. erat nimirum altare cancellis ſeptum, ne plebs tumultuaria acceſſione Sacerdotis munera perturbaret, neve reverentiam ſacris diminueret. Euſeb. Eccleſ. hiſtor. lib. 10. cap. 4. ex oratione Panegyrica de exædificatione Eccleſiarum 381. *Poſtremo ſanctum ſanctorum, altare videlicet in medio conſtituit:* ἀλλὰ καὶ τάδε ὡς ἂν εἴη τοῖς πολλοῖς ἄβατα, τοῖς ἀπὸ ξύλου περιέφραττε δικτύοις; *ut hæc ſacraria multitudini inacceſſa eſſent, ea rurſus ligneis cancellis munivit.* Auctor vitæ Baſilii Macedonis cap. 55. & 56. καὶ αἱ τῷ ἔξωθεν διείργουσαι τὸ θυσιαστήριον κιγκλίδες; *Et qui ab externa parte templi ſanctuarium ſecludunt cancelli.*

In Tract. 31. lib. 2. Invit. ad Font. II.

Pag. 228. *Ad æthereas portas fratres intrate* &c. Mſ. *æthereas portas*, omiſſa præpoſitione, quod retineo.

Ibidem. *Æternique gurgitis alveo genitali condentes ullam pro perſonis operari ne æſtimetis heic gratiam* &c. Quid iſtud con-

condentes? utique incongruum; Cum potius *condendi* dicendum eſſet, ſi ſenſus pateretur. Dubium diu me hæc ſcriptura habuit, neque unguium morſus quidquam adjuvit, ut pro genio quid ſubſtituerem. Quid ſi legamus, *capientes undam*, metaphorice, ut ſolet? ut ſic legendum ſit, *æternique gurgitis alveo genitali capientes undam, pro perſonis* &c.

Ibidem. *Pro perſonis operari ne æſtimetis hoc gratiam* &c. Horum interpretamentum dabit ſequens Invitatio quarta, in qua *genere, ætate, ſexu, conditione diverſi, mox unum futuri*, & in ſerm. 1. ad Neophytos: *Ex quo qui eratis ætate diverſi, diverſi natione, ſubito germani fratres, ſubito unigeniti emerſiſtis infantes.*

Ibidem. *Judicio veſtro naſcimini* &c. hoc eſt electione veſtra, & fide, conſtanti propoſito.

Ibidem. *Hominem iſtum veſtrum veterem* &c. Tertull. de Reſurrect. cat. c. 47. *Per ſimulacrum enim morimur in baptiſmate, ſed per veritatem reſurgimus in carne.* Excerpta ex Theodoto edita poſt Clem. Alexand. fol. 800. δύναμιν δὲ οἶκον λέγεται ὁ παλαιὸς τὸ βάπτισμα.

Ibidem. *Fœteroſis cum pannis* &c. Vide adnotata ſupra ad pag. 115.

In Tract. 32. lib. 2. Invit. ad Font. III.

Pag. 229. *Ad deſiderata quantocius feſtinate* &c. ſcilicet Sacramenta baptiſmi. Fides jam allicuit, catecheſis firmavit, deſtinata genitalis unda concepit, aqua per Sacramentum enixura eſt: enitimini igitur ad partum, ut ſimul futuri ſitis lactentes.

Ibidem. *Ecce mox infantum dulcis vagitus auditur:* corrige ex Mſ. *Ecce vox infantum & dulcis vagitus auditur.*

Pag. 230. *Quæ tunc non laborat* &c. Quæ eacipit liberos, quo numeroſiores ſunt, indicat Eccleſiam omnium ſalutem in Chriſto oppetentem &c.

In Tract. 33. lib. 2. Invit. ad Font. IV.

Pag. 230. *Mox unum futuri* &c. Vide in fine, & ex illis, *hæc eſt mater omnium quæ nos adunatos ex omni gente, & natione collectos unum poſtmodum efficit corpus*, hæc interpretare. Adde D. Paul. 1. ad Corinth. cap. 12. num. 12.

Ibidem. *Quoniam quantum quis crediderit & operatus fuerit* &c. In Mſ. deſunt illa *& operatus fuerit.*

Ibidem. *Hæc eſt mater omnium* &c. Eccleſia. Supra Invitat. 3. Ultro currite ad matrem, quæ tunc non laborat, ſi quos pariter numerare non poſſit.

In Tract. 34. lib. 2. Invit. ad Font. V.

Pag. 231. *Quos ſua parturit fides* &c. Per fidem enim homo accedit ad baptiſmum, credens ſic placiturum Deo, & ſibi fore remuneratorem, per quod renaſcitur, & novus partus fit.

Ibidem. *Mundi hujus fugientes inſidias* &c. Baptiſmus enim non tantum reſecat præterita peccata, ſed etiam, ut ait Theodoritus hæreticus fabul. lib. 5. c. 18. mortis Dominicæ, & reſurrectionis efficit participes, dona Spiritus Sancti largitur, & facit Dei heredes, atque Chriſti coheredes. Vide Cyrill. Hieroſol. Catech. myſtag. 2. fol. 233.

In Tract. 35. lib. 2. Invit. ad Font. VI.

Pag. 232. *Igne dulciſſimo temperata, blando murmure jam vos exſpectat* &c. Alludit ad balnea, quæ in more, & luxu antiquorum, quorum alia ferventia, alia calida, alia tepentia, alia frigida pro conditione, & guſtu. Ferventia abominatur Epigrammatographus ille apud Salmaſium in Lampridium fol. 113. ſicuti & apud Athenæum lib. 2. cap. 14. Antiphanes; atque ab horum uſu defatigatione laſſos prohibet Cornel. Celſ. lib. 1. cap. 3. iſtis ſudorem provocabant ad differentiam ſudationis aſſæ (uti vocat Celſus lib. 3. cap. 23.) quæ captabatur in laconicis. Frigida ab exercitatione prohibet Plutarchus in commentario de ſanitate tuenda. Calida a tepentibus diſerte diſtinxit Vitruvius lib. 5. cap. 10. Ideo tepentia igne dulciſſimo temperata, quæ allevarent, & foverent, non reſolverent, magis grata.

Pag. 233. *Quod uncti, quod terſi opus eſt* &c. Homerus Iliad. κ. v. 577.

Τὼ δὲ λοεσσαμένω, ἐαλειψαμένω λίπ' ἐλαίῳ.
Poſtquam loti fuerunt, & uncti pingui oleo.

Cornel. Celſ. lib. 1. c. 3. *Ubi paullum conquieverunt intrare, & deſcendere in ſolium, tum multo oleo ungi, leniterque perfricari.*

In

In Tract. 36. lib. 2. Invit. ad Font. VII.

Pag. 234. *Lacteum genitalis fontis ad laticem convolate* &c. Alludit ad novam nativitatem, qua baptiſmo regeneratus laticem fontis, tamquam nutricis Eccleſiæ lac, ſugit non ore, ſed merſione, & lavacro. Figurate nimirum in hoc & ſimilibus ludit, non enim erat aqua bibenda, non vaſa replenda, non ardor corporalis ſitis exſtinguendus; ſed Sacramentum imbibendum, templum interius ſpiritui divino præparandum, atque ardor divini amoris excitandus magis, & cumulandus, non exſtinguendus. Sed viri eloquentis promta facultas, quandoque ad normam non exacta videtur protuliſſe, ut gratiam captaret magis, atque ejus mentem intelligentibus lenocinium faceret. In Mſ. conjunctim legitur, *convolate incontanter, ac fortiter bibite*, quod elegantius ſonat.

Ibidem. *Hoc ante omnia ſcientes, quia nec effundere licet, nec rurſus haurire* &c. Intellige ſine pœnitentia, quam interpretationem ipſe dedit ſupra Invitatione ſexta: *Quam qui non polluerit, regna cæleſtia poſſidebit*. Alio ſenſu nec rurſus hauritur, quia hæc ſacra merſio non iteratur.

In Tract. 37. lib. 2. Invit. ad Font. VIII.

Pag. 235. *Cupiditate, & velocitate cervina* &c. Alluſio manifeſta ad Pſalm. 41. *Quemadmodum deſiderat cervus ad fontes aquarum*: nec male, ſi, ut nos ad illum Pſalmum docet Theodoritus, Cervi feris venenatis devoratis ſitim vehementiſſimam contrahunt, ut aquas magnopere expetere illis ſit neceſſe. Quadrabit nimirum homini, qui illuvie peccatorum ſquallido, cum animam ſuam venenoſa labe, atque ſerpente infecerit, cæleſti numine tactus, ad fontem baptiſmatis properet, ut a captivitate diaboli liberetur, peccatorum remiſſam conſequatur, animam regeneret, accipiat ſignaculum ſanctum atque indelebile, quo regno cæleſti conciliatus, adoptionem Dei conſequi mereatur, cujuſmodi delineat Cyrillus Hieroſol. in Prooemio.

In Tract. 38. lib. 2. ad Neophytos. I.

Pag. 235. *Poſt devotiſſima completa expiationis ſacræ* &c. Ante baptiſmum Catechumeni præparabantur jejunio. In excerptis ex Theodoto fol. 805. A. ἀφ' ὧν νηστεῖαι, δεήσεις, εὐχαὶ, χειρῶν γονυκλισίαι. Tertull. de Baptiſm. cap. 10. *Ingreſſuros baptiſmum orationibus crebris, jejuniis, & geniculationibus, & pervigiliis orare oportet, & cum confeſſione omnium etiam retro delictorum*. Hinc deſtinabatur baptizandis ſabbathum primum poſt Paſcha poſt Quadrageſimæ jejunium expletum, & actum pœnitentiæ exercitium. Cyrill. Hieroſol. in Prooemio Catech. πολλὴ σοι ἡ προθεσμία τεσσαράκοντα ἡμερῶν μετανοίας ἔχεις: *Satis longum habes intervallum, cum pœnitentiæ dierum quadraginta tibi datur*. Tertull. ibid. cap. 9. Diem baptiſmo ſolenniorem Paſcha præſtat. Vide Canon. 45. & 46. Laodicenus. De confeſſione autem ante baptiſmum vide eumdem Cyrillum Catech. 3. 18.

Ibidem. *Poſt clariſſimæ noctis ſuo Sole* &c. Sole juſtitiæ Chriſto pernoctante, & divinitatis ſplendore illuſtrante; vigilabant enim, ut adſtipulatur Tertull. jam citatus, & pervigilia pie in oratione inſumebant, ut elicitur e Concilio Eliberitano cap. 35.

Ibidem. *Poſt lactei fontis lavacro vitali* &c. Inſtexum dicit nativitati novæ conveniens, futurum alimentum ad immortalitatem.

Pag. 236. *Ex quo qui eratis ætate diverſi* &c. D. Paullus 1. ad Corinth. c. 12. num. 12.

. Ibidem. *Læto celebrat convivio* &c. Ritum dat Juſtinus Martyr Apolog. 2. 92. Et ante Tertull. adverſ. Marc. lib. 4. cap. 34. 558. C. & Jobus apud Photium, 595. 43. Ad hoc enim ducit neceſſitas gaudii, & gratulatio ſalutis, ut ait Tertull. de Baptiſmo cap. ultimo.

Ibidem. *Nutrimentorum lenocinio*, ideſt ciborum varietate ganeonibus expetita.

Ibidem. *Obrutum pectus ſæpe crudis atque acidis vomitibus inurgetur* &c. Pectus obruitur, cum cibi corpus ſuperant, neque a corpore cibi ſuperantur, ut ait Hyppocrates περὶ σίτων τῶν κατ' ἄνθρωπον Cyprianus epiſt. 64. *Cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum crapulam nuper*

per ſuperſtite in dies cruditate ructabant. *Inurgetur* autem dicit, quod vomitiones provocarent. Seneca conſolation. ad Helu. cap. 9. *Vomunt, ut edant; edunt, ut vomant, & epulas quas toto orbe conquirunt, nec concoquere dignantur.* Svetonius Vitellio cap. 13. *In jentacula & prandia, & cœnas commeſſationeſque facile omnibus ſufficiens vomitandi conſuetudine.*

Ibidem. *In quo muſti veſtri dulcedo.* In MS. *in quo non muſti veſtri dulcedo* &c.

Ibidem. *Eſurienter accipite* &c. Sobrie, non ad ſatietatem.

Ibidem. *Paterfamilias* &c. Chriſtus, qui vino, & pane corpus, & ſanguinem ſuum communicat.

Pag. 237. *Tres pueri unanimes legumina* &c. Ananias, Miſael, & Azarias. Vide Danielem cap. 1.

Ibidem. *Oleum Chriſtus infundit* &c. Solebant enim denudari, & oleo [illegible], hoc eſt exorciſato a capillis ad pedes perungi, inde ad lavacrum baptiſmi deduci. Ritum docet & explicat Cyrillus Hieroſol. Catech. myſtag. 2. 231. & 232.

In Tract. 39. lib. 2. ad Neophytos. II.

Pag. 238. *In prima nativitate perſiſtens* &c. Primam nativitatem vocat, quam a matre habuit, ſecundam quam a ſacro Fonte. Chriſtus dum dixit. Joannis c. 3. *Niſi renati fueritis ex aqua & ſpiritu*, ſecundam nativitatem indicavit.

Ibidem. *Fex incenſa omnibus momentis exurit* &c. legerem potius *fax*. Sic Cyprianus ad Donatum de ſe: *Poſtquam cœlitus ſpiritu hauſto in novum me hominem nativitas ſecunda reparavit*, deinde addit: *Vitiis adhærentibus obſecundans eram, & deſperatione meliorum malis meis velut propriis & vernaculis favebam*; eadem epiſtola ad Donatum. Seneca controverſ. lib. 1. 8. *Ille in nos dominatur affectus, qui animum primus intravit. Luxuria, avaritia, deſidia, injuſtitia, timor non dediſcuntur, & quotidie hæc omnia caſtigantur, aut minuuntur: in tantum etiam vitiorum tenaces ſumus.*

Ibidem. *Conſcientia ſuum numquam deſerit peccatorem.* Seneca epiſt. 43. *Bona conſcientia turbam advocat, mala etiam in ſolitudine anxia atque ſollicita eſt.*

Ibidem. *Sed fortiter examinati eſtis* &c. tractum a militibus, qui fortes dicti, & pro munere fortiter facere tenebantur. Trebell. Poll. Claudio cap. 9. *Ipſis, qui ſuperfuerant, fortiter facientibus.* Ammian. Marcell. lib. 27. cap. 6. *Ne vita poſtea conſul. & affuiſſe, & fortiter fuiſſe firmatur.* Themiſtius oratio 9. [illegible] *Romanorum more, & inſtituto milites de ſola fortitudine indigetantur.* Chriſtianus autem militare dicitur. Tertull. ad Martyr. cap. 3. *Vocati ſumus ad militiam Dei vivi.* Fortiter examinatos dicit, ideſt tyrocinium viriliter, & inculpate præſtitiſſe.

Ibidem. *Novum judicii genus* &c. ideſt, quod alicubi in diverſo ſenſu dixerat Tertullianus, *confeſſio nominis, non examinatio criminis.* Abſolvitur, ſi fatetur ſe impium, ſe reum; excuſare autem non debet, quod abominari, & abjurare debet.

Pag. 239. *Puniri feſtinant* &c. Pœna innoxia baptiſmi. Alludit ad id, quod per baptiſmum moriatur homo vetus; inde pergit de gladio, de interfectione, & de clementi ſacri gurgitis ſepultura.

In Tract. 40. ad Neophytos. III.

Pag. 240. *Pia ſanctione, ut ajunt, claves vere aureas miſit* &c. Illud, *ut ajunt*, ſolet de dicto vulgari, & tamquam proverbio; at apud adagiorum collectores quæſitum reperire non potui, ut poſſit commodo expungi. Aurea dicta, quæcumque in pretio, jam ſcimus, & tangit Martial. ad carmina Pythagoræ. Sic claves, de quibus heic Zeno agit, procul dubio quantivis pretii, & æſtimationis ſunt, quippe quibus cæli janua reſeretur. Data namque per eas ligandi & ſolvendi animas poteſtas miniſtris Eccleſiæ tum peccantibus poſt baptiſmum, & pœnitentibus: tum emergentibus ad baptiſmum ex ſecta impia, & nomen Chriſto dantibus, ut nihil minus quam aureæ dici poſſint, quæ tantum præſtare poſſint, ut adferant nos Deo, volentes tamen in mandatis ejus perſtare, & Chriſti ſanguinis fructum emereri.

Ibidem. *Non illas, quæ maligno beneficio crimina excipiunt* &c. quæ abſcondunt reum, ut animadverſioni ſubtrahatur, quod malignum beneficium vocat.

Ibidem. *Noſtræ acervatim abſolvunt* &c. a quantocumque cumulo peccatorum. Su-

Digitized by Google

pra de pſalmo 79. nunc tract. 27. *Omnia omnino peccata baptiſmate Spiritus ſancti vigore amputantur*.

Ibidem. *Nec aliquid ſubſecivi eſſe patiuntur*, ideſt nihil relinquunt inabſolutum, nihil extra clauſum, omnia delicta hujus Sacramenti gratia deleta. Subſecivum eſt, quidquid de extremitate perticæ ſupereſt, dictum a ſubſecante linea, ait Frontinus de agrorum qualit. 49. Solebant agrimenſores agros per centurias quadrilateras dividere, quod autem extra quadratum, & de extremitate perticæ excurrit, illud ſubſecivum dicere. Centuria eſt ager ducentorum jugerum, qui apud antiquos cum centum hominibus adſignaretur, inde nomen habuit, ait Siculus Flacc. de condition. agrorum. Aggenus in Frontin. *Subſeciva dicuntur, quæ aſſignari non potuerunt, ideſt cum ſit ager centuriatus in loca culta diviſus, quæ in centurias erant, eum centuria expleri non potuit, ſubſecivum appellant. Hæc aliquando auctor diviſionis aut ſibi reſervavit, aut aliquibus conceſſit, aut Reipublicæ, aut privatis perſonis, quæ ſubſeciva quidam vendiderunt* &c. Vide eumdem Aggen. fol. 57. & 58. ut pleniſſime de ſubſecivis diſcas. Hæc enim ſatis viſa ſunt ad percipiendam Zenonis mentem, qui ea hoc more indicare voluit, per virtutem baptiſmi nihil exceptum.

Ibidem. *Salvo reo punitur reatus in eo* Mſ. habet *punitur reatus in reo*.

Ibidem. *Inde eſt, quod noſtra non habet neceſſaria tormenta confeſſio* &c. nam ultro fiebat. Matth. cap. 3. num. 6. Marci cap. 1. num. 5. & Actor. cap. 19. n. 18. Cyrill. Hieroſol. Catech. 3. πρῶτον ἐδείκνυον τὰ τραύματα, εἶτα ἐκεῖνος ἐπετίθει τὰ ἰατρεύματα. *Primum oſtendebant vulnera, deinde ille medicamenta apponebat*. Loquitur de Joanne baptizante.

Pag. 241. *Ceterum qui parcit venefico, homicidæ, adultero &c. niſi ejus curaverit mentem* &c. Seneca epiſt. 95. poſt medium. *Non contigit tranquillitas, niſi immutabile certamque judicium adeptis: ceteri decidunt ſubinde, & reponuntur, & inter omiſſa appetitaque alternis fluctuantur*. In nova nativitate Chriſtiano id erat debitum, ut renaſceretur mutatis pridianis moribus; nova quippe profeſſio, dum ne fucata, mors fuerat criminum, vita virtutum, ut eleganter & Θάσκιος Cæcil. Cyprianus in epiſtola elegantiſſima, cujus & iſta ad hanc rem ſunt: *Tantum ſitiat pectus, & pateat: quantum illuc fidei capacis adferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus*.

In Tract. 42. ad Neophytos. V.

Pag. 244. *Etenim veſter contractus omnis ablatus eſt* &c. Ad annum Jubilæi hæc referenda ſunt, non quod inter Chriſtianos mos ille & lex Moſaica locum haberet, ſed a ſimili adumbrat, quantum differentiæ fuerit inter ſuperſtitionem impiam ethnicam, & ſecuritatem religioſam Chriſtianam. De Jubilæo notum eſt ex libris ſacris, & ex Joſepho lib. 3. Antiquitatum cap. 10. quinquageſimo quoque anno contractus omnes adæquatos, fenus remiſſum, ſervos manumiſſos; quæ autem de corporeis ſancita fuerant, de ſpiritualibus adſumit Zeno, ut nexus ſæculi, nexus voluptatum, nexus diaboli per baptiſmum dicat ſolutos, fractos, abruptos, & neophytum adſertum in conſcientiæ fiduciam, qua eniti poſſit ad ſalutarem vitam, ſi conſtiterit in fide, ſpe, caritate, & conſtantia in mandatis Dei.

Ibidem. *Non vos ullus terror exagitet* &c. fide, & ſpe conſtantes.

Ibidem. *Ne quid adulterum pariat* &c. lego *ne quid adulterinum*.

In Tract. 43. ad Neophytos. VI.

Pag. 247. *Sed curioſitatem veſtram bene novi* &c. vocat curioſos in eo, qui fieri poſſit, ut dicantur renati, infantes ejuſdem ætatis, cum veteris vitæ uſus adhuc ſub eorum ſchola ſit; & eam uſurpant a modo, a qua ut deterret, ita novæ genituræ horoſcopos ſerutatur eleganter, & ad propoſitum ingenioſe.

Pag. 249. *Sed has omnes ſalutari profluens omne non magnopere* &c. lege ut in Mſ. *amne*.

In Tract. 44. lib. 2. ad Neophytos. VII.

Pag. 249. *Quæ nullo adulterata fermento eſt* &c. tractum a dicto Chriſti Matth. cap. 16. *Cavete a fermento Phariſæorum*, quod interpretatur Origenes Phariſæorum doctrinam, de qua Jeſus non vult diſcipulos ſuos comedere, parata illis potiori, recenti,

centi, & ſpiritali maſſa. Theodoretus in epiſtolam primam ad Corinth. cap. 5. n. 6. vetus fermentum vocatum ab Apoſtolo ait *τὸ πρὸ τοῦ βαπτίσματος*, *quod fuit ante baptiſmum*, quod dediſcendum fuerat a baptizatis, & colenda azyma, ut Paſchate Judæi edebant, jam pro Chriſtianis immolato Chriſto, qui illotum Paſcha vetuſt eſt.

Pag. 250. *Levigata eſt oleo germinali* &c. Tertullianus de Baptiſmo cap. 7. *Exinde egreſſi de lavacro perungimur benedicta unctione*. Cyrill. Hieroſol. jam citatus, ait unctos prius ante baptiſma: ſed tu vide Pamelium ad locum Tertulliani.

Ibidem. *Officiis competentibus temperata* &c. quos deſcribit ſerm. 1. 235.

Ibidem. *Certe cacabacii non ſunt* &c. Tertull. adverſus Hermog. c. 41. *Si æqualis momenti, jam non turbulentus, nec cacabacius, ſed compoſitus, & temperatus*. Turbulentus videtur oppoοi compoſito, & ſedato: cacabacius ebullienti, & deſpumanti, ut turbulentus ſit, qua movetur in cacabo humor igoei æſtus ebullitione. Cacabacius, quum ebullitionis motu ſopito, effervens nihilominus, labiis admotas ferri non poſſit, at videtur & Noſter voluiſſe, panes non eſſe adeo ardore ferventes, qui labia, & deotes arceant, non adeo vetuſtos, ut dentes frangant, non ſic uſtos, at ſiot potius carbones, quam panes, non crudos, ut maſſa adhuc ſint, non mucidos, at nauſeam moveant. Ceterum panes in clibano coquebantur, puls in cacabo. Julius Paul. in L. 18. §. 3. De inſtruct. & inſtr. legat. lib. 33. Digeſt. ut minus recte dicere viſus ſit Zeno, dum panes cacabacios non eſſe dixerit. Sed (1) vocem viſus eſt amare magis, quam proprietatem.

Pag. 251. *Sed fortaſſis, quod non nulli forma videntur minores* &c. Quid hoc? An perſtat in metaphora de panibus azymis? At infra dicet tripondes eſſe ſine diſcrimine omnes. An intelligit de forma, & ſtatura corporis? At hoc non cadit ſub adſumto novæ nativitatis, & remotum a propoſito eſt. Obſcura iſthæc mihi.

Pag. 253. *Denique & vos retinetis pondus antiquum; habetis hædinam* &c. Iſaacus Caſaubonus in Æl. Lampridium 150. rectiſſime monet, pro *hædinam* legendum *aginam*, quam lectionem confirmat Tertull. proxime citato loco adverſus Hermogenem: *In neutram partem pronus & præceps; mediæ (quod ajunt) aginæ æquilibrato impetu ferebantur*. De agina vide Feſtum.

Ibidem. *Exagium facite* &c. Inſcriptio VI. fol. 647. *Ratio docuit utilitate ſuadente, conſuetudine micandi ſummota, ſub exagio potius pecora vendere, quam digitis concludentibus tradere, ut adpenſo pecore proficiat venditori ſub conſpectu publico fide ponderis comprobata, ut quantum caro occiſi pecoris adpendat, & emtor norit, & venditor*. In novella XV. Theodoſii: De ponderibus quoque, ut fraus penitus amputetur, a nobis aguntur exagia. Exagium igitur penſatio eſt. Gloſſæ ἐξάγιον penſatio; ἐξαγιάζω examino, perpendo.

Ibidem. *Singulos ponderate invenietis nullam habere minus* &c. Nullam habere minus, cujus? aliquid deeſſe res ipſa clamat, quod quantitatem denotet; nam quod alii ſubſtituunt *nullum*, nullo modo habere locum cenſeo.

Ibidem. *Tripondes ſunt homines* &c. hoc eſt trinæ virtutis pondere aucti, mactiʼ quod baptizati in nomine Patris, Filii, & Spiritus ſancti, non ſolum veteribus peccatis exciderint, ſed facti filii Dei, atque coheredes Chriſti, participent illius mortem, illius reſurrectionem, atque dona Spiritus ſancti. Ceterum dupondium, tripondium apud ſcriptores eſt duo pondo, tria pondo, ſubintellecto, quod rei propoſitæ conveniat. Sic Varro lib. 4. de ling. Latin. verſus finem dupondium a duobus ponderibus dici ait, ut neque ſpeciem, neque corpora, ſed pondus cujuſcumque rei connotare innuat. Vage igitur applicata ea nomina, & in gloſſis *dupondium διώβολον* dicitur, cum nummus de qualibet pecunia intelligatur. Juſtinianus Imperator in proœmio digeſtorum, juri Civili operam dantes primo anno, vetat impoſterum dupondios appellari, quaſi frivolo, & in contemtum facto cognomine morarentur, alioquin excitandi decore nominis, & honeſtate ſtudiorum, quibus honorificam titulum, & a ſuo nomine elargitus eſt: ut proculdubio dupondium de drachmis viliſſimi pretii ab eo intellectum credamus, quo ſenſu inter alios & Seneca epiſt. 18. dupondio ſaturum eum eſſe voluit, quem minimus, & viliſſimus cibus expleverit. Contra pro duobus, & tribus aureis acci-

1 Vide adnot. 6. in p. 250.

pitur in aliis gloſſis apud Salmaſium in Lampridium, quem conſule. Alias etiam libris accommodatum, & quidem aureis, ut adſtipulatorem do Gronovium de Seſtert. lib. 1. cap. 7. Noſter in majori momento de Sacramento Baptiſmi dixit, quod Trinitatis Divinæ virtute attracta, quantivis pretii, & dignationis pondus tinctus meruerit. Ceterum Caſaubonus loco citato in Lampridium 150. monuit legendum *tripondes ſunt omnes, non homines*, & ſententia ita requirit.

Pag. 253. *Qui menſæ deſerviunt* &c. Iſta ad quid dicta ſint, non capio, per me abeſſe poſſunt.

In Tr. 45. lib. 2. de die Dominico Paſchat. I.

Pag. 254. In Mſ. eſt ſine titulo, & inſcribitur ſerm. 33. lib. 2.

Ibidem. *Sæculorum heres* &c. Diem ſæculorum heredem dixit, quia a ſæculis indeſinenter renaſcatur uſque, & hinc communem ſæculorum conditionem jactet. Conſonanter itaque in tragœdia, e malis effugium deſperans Neoptolemus apud Sophoclem Philoctete 1322. & ſibi adfutura profatur.

> . . . . ὡς ἂν αὐτὸς ἥλιος
> *Ταύτῃ μὲν αἴρῃ, τῇ δὲ δ' αὖ δύνῃ πάλιν.*
> *Donec iſte ſol hic oritur, atque illic vicissim occidit.*

Ibidem. *Paterno curſu* &c. Quia dies ſolis filius. Pindarus Olymp. B. antiſtroph. 2. *ἁμέρας παῖδα Ἀλίου* vocavit.

Ibidem. *Meta rotatur in ſe*. Mſ. *in ſe ſe*.

Ibidem. *Proferens ſibi de fine principium* &c. Hoc eſt, quod paullo poſt dicit, *proferens natalitia infinita*, natales infinitos *de occaſu*, quod ſermone ſeq. *idem ſui ſucceſſor, idemque deceſſor*; & quod ſerm. 5. *Parit ſibi de fine principium*, quod ſeptimo: *Quod præterit ſequitur; quod futurum eſt antecedit*; & aliis alibi dicendi elegantibus formulis, ut ex exemplo, quantum penu apud eum fuerit, arguere ſit. Apud Athenæum lib. 10. c. 19. ænigma tale.

> *Εἰσὶ κασίγνηται δισσαί, ὧν ἡ μία τίκτει*
> *Τὴν ἑτέραν· αὐτὴ δὲ τεκοῦσα πάλιν γ' ὑπὸ ταύτης τίκτεται.*

Sorores duæ ſunt, quarum altera parit alteram, & eamque peperit, rurſum parit altera. Diem & noctem intelligit.

Pag. 255. *Sed dives in frumenti varias moles ſpicam feliciter contundens palma* &c. Hinc ſine meliore ductu non me expedio. Forſan legi poſſit. *Qua dives in frumenti varias moles* culmos *ſpicam feliciter contundit palma*, ideſt triturat; aut forſan aliquid deeſt. In Mſ. *Spicam feliciter contundens palmam, quam proſequetur cangrue* &c.

Ibidem. *Gutturi longe moliti*, *ideſt æternæ morti ſunt a Deo, quod opus tenebrarum* &c. In Mſ. *Gutturi lange inoliti, ideſt æternæ morti ſunt idea, quod opus tenebrarum*.

In Tract. 46. lib. 2. de Paſcha. II.

Pag. 257. *Inſtabili curſu, multiformi gratia redimitur, temporum ſolenni veſtigio dies ſalutaris advenit* &c. Lege in disjunctim, *ſtabili curſu*, ut reſpondeat *ſolenni veſtigio*, hoc eſt rato & fixo, *multiformi gratia redimitus*, &c. Quæ lectio e ſerm. 8. (nunc tract. ſeq.) confirmatur & ita in Mſ.

Ibidem. *Anni parens, annique progenies antecedit* &c. Diſtingue, & interpunge, *progenies, antecedit, ſequiturque* &c. Dicitur autem anni parens, quia veteris anni Eccleſiaſtici initium a Paſcha ſumebatur, & Paſcha dicebatur annus novus, ut præter Noſtri hujus auctoritatem docet Joſephus Scaliger lib. 1. de emendatione temporum fol. 6. Cur autem dicatur anni progenies, notum fuerit, qui legerit Cleobuli Ænigma de anno apud Laertium.

Ibidem. *Inde novello, novelliqne cum die* &c. Novellus dies ei eſt, qui jam renatus per lavacrum ſalutare novam vitam inchoare facit: novelluſque ipſe quaſi planta novella. Cyril. Hieroſol. Catech. 1. *πρὸ τούτου κατηχούμενος ἐλέγου, νῦν δὲ πιστὸς κληθήσῃ. μεταφυτεύῃ λοιπὸν εἰς τὰς ἐλαίας τὰς νοητάς*: *Ante Catechumenus eras, nunc vero fidelis vocaberis, tranſplantaris rurſus in ſpiritales oleas* &c. Et ideo dicti *νεόφυτοι*, D. Paullo in Epiſt. 1. ad Timoth. cap. 3. num. 6. & ipſe Noſter infra ſepties alloquitur Neophytos poſt baptiſma, quaſi novellos ſurculos in Eccleſia plantatos.

In

Digitized by Google

In Tract. 48. lib. 2. de Paſcha. IV.

Pag. 259. *Morte ſua vivens* &c. Quia occidere, & redire poteſt, ut diceret Catullus.

Ibidem. *Sine pauſa creſcit in ſenium, & tamen a cunis genitalibus non recedit* &c. Tempora dicuntur ſeneſcere; cum tamen de die in diem renovetur. Sine pauſa dicit, quia latenter fugit tempus, & volat. Ovid. 15. Metamorph. verſ. 183.

Tempora ſic fugiunt pariter, pariterque ſequuntur,
Et nova ſunt ſemper: nam quod fuit ante, relictum eſt,
Fitque quod haud fuerat; momentaque cuncta novantur.

In Tract. 50. lib. 2. de Paſcha. VI.

Pag. 262. *Catechumenis lucis viam competentibus* &c. ſimul petentibus. In Mſ. diſtinguitur: *Catechumenis lucis viam, competentibus remiſſam omnium peccatorum*, quod amplector, & placet. Infra ſerm. 8. (nunc ſupra tract. 47.) *Hoc noſtris quoque hodie competentibus præſtaturus* &c.

In Tract. 52. lib. 2. de Paſcha. VII.

Pag. 264. *Sacer inflexus dies* &c. Paſchatis.

Ibidem. *Verum currat, an recurrat, ambiguum eſt, cujus præteritum reſtat, ut redeat* &c. Cicero de ſenectute 19. in contrariam ait: *Horæ quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni, nec præteritum tempus umquam revertitur*. Oportet igitur credere Zenonem intelligere de nomine, ac ſi diceret, ſolemnitatem Paſchæ ſic reſtare, ut redeat rurſus, licet anterioribus annis exacta. Sic Tibullus diem natalitiam Meſſalæ anniverſarium *hunc diem* dixit, quaſi illum ipſam veram nativitatis, lib. 1. eleg. 7.

Ibidem. *Mira prorſus ratio, innumerabilium ſæculorum diverſa menſura conterendo innovat ſpatia; & tamen ejus ſemper orbita eſt una* &c. Ariſtoteles Phyſic. lib. 6. cap. 11. ſect. 4. docet: οὔτε γίνεσθαι, οὔτε φθείρεσθαι οἷόν τε ἀεὶ τὸ αὐτὸ, καὶ ἓν .... *Nec fieri, nec interire quidquam, quod ſit ſemper unum, & idem*, uti eſt in motu cæli. Vult admirabile eſſe, ſæculorum multiplici recurſu conteri, & conſumi tempora, & tamen eorum orbitam ſtare ſemper eamdem. Diverſa pro multiformi, quod ſermone ſuperiori dixerat una, eademque, nec ipſa, ſed ipſa: *Innovat porro ſpatia*, hoc eſt tempora; nam tempus dictum ſpatium mundani motus, ut Plato, atque Zeno Citiæus ſenſere, ut eſt in Laertio, & Alcinoo.

In Tract. 54. lib. 2. de Exodo. I.

Pag. 266. *Moyſes & Aaron per id* &c. Lego: *Moyſes & Aaron per id, quo erant, ſacerdotium, perque ſuum numerum* &c.

In Tract. 55. lib. 2. de Exodo II.

Pag. 267. *Iſte eſt, qui ejus fructu lactatur* &c. Malim *lætatur*: infra, *de quo lætari Paſcha eſt Domini*. Perperam, qui corrigere ſe putarunt *litare*. Tertullianus de Corona cap. 3. *Eadem immunitate a die Paſchæ in Pentecoſtem uſque gaudemus*. Celerin. inter Epiſt. Cypr. num. 20. *Pro cujus facto ego in lætitia Paſchæ flens die ac nocte*.

Ibidem. *In gregibuſque pecuinis, agnum bifaria natura commiſſum, qui inveniri non poteſt* &c. Captat argumentum ex abſurdo, quaſi ad Paſcha Judæorum adhiberi debuerit agno-hædus, quomodo dicitur hircocervus, quod non eſt. Græca Exodi cap. 12. num. 3. habent: λαβέτωσαν ἕκαστος πρόβατον κατ' οἰκίαν, *ſumat unuſquiſque ovem per domum*; mox num. 5. πρόβατον τέλειον ἄρσεν, ἐνιαύσιον, ἀπὸ τῶν ἀρνῶν, καὶ τῶν ἐρίφων λήψεσθε; *ovem perfectam, maſculum, anniculum ab agnis, & hædis accipietis*. Interpres nimis laxe vertit *pecus*. Melius Cyprianus lib. 2. teſtimon. cap. 15. *Accipiant ſibi ſinguli ovem ſine vitio perfectam, maſculum, anniculum ab agnis, & hædis accipietis*. Vulgata *tollat agnum*, mox num. 5. *Tolletis & hædum*, ut amphiboliam tollat; ovis enim non poteſt eſſe communis mater agnis, & hædis. Theodoretus quæſt. 24. in Exodum κελεύει τοίνυν αὐτοῖς λαβεῖν οὐ μόνον ἐκ τῶν προβάτων ἄρνας ἐνιαυσίους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἰγῶν ἐρίφους; *Mandat igitur illis, ut accipiant non tantum ex ovibus agnos anniculos, ſed etiam ex capris hædos*. Poterant igitur promiſcue adhibere aut agnum, aut hædum, ut ſi unius copia non ſuppeteret,

alius

alius non excluderetur: quod & Italus interpres expreſſit dicens, *prenda un agnello, od un capretto*, & hic eſt in gregibus pecuinis *agnus biſaria natura*: ſed non bene exprimitur hædus, dum dicitur agnus alterius naturæ, quod dictum non tantum obſcurum eſt, ſed etiam improprium. Biſariam adjective dicit pro duplici, quomodo & Appulejus in libro de Philoſophia rationali.

Ibidem. *Hic eſt agnus, fratres, de quo lætari, Paſcha eſt Domini* &c. In Mſ. eſt *lætare*, ſed diphtongi in eo numquam habent locum. Judæi agni veri occiſione Paſcha celebrant; Chriſtiani in agno typico congaudentes, & redemtionis ſuæ memoriam recolentes. Origenes in Joannem tom. 10. 16c. Paſcha verum vocat, quod πνεύματι, ἐν ἀληθείᾳ ἐπιτελούμενον, ὑπὸ τῶν πνεύματι, ἐν ἀληθείᾳ προσκυνούντων τὸν Θεόν, *ſpiritu, & veritate perficitur ab his, qui ſpiritu, & veritate Deum adorant*. At quæ non ſuggerunt veri Paſchatis lætitia celebrandi Noſtri diſertiſſimi auctoris in ſermonibus de Paſcha florentiſſimæ allocutiones, in quibus & adeptæ redemtionis fructum exponit, affectus excitat, ut muneris pretium noſcamus, & dum noſcere facit, nos conſecutæ ſalutis gaudio perfundit?

Pag. 268. *Hic maturus, quia poſt ipſum eſt nullus* &c. In textu Græco eſt. ὕστατος, poſſit interpretari *perfectus*, *maturus*, nec renuerim. Sed heic non recenſentur qualitates agni, ſed Chriſti; neque enim agnus qua agnus primitivus debet eſſe, neque ſempiternus poteſt, neque immaculatus a peccato, cum peccatum in bruto non cadat, nec cetera, quæ adjungit, ſolius Chriſti propria, unde putem legendum *hic unicus*, quod verbum ſequentibus conſonat, *quia poſt ipſum eſt nullus*, & reddunt ad ea *unigenitus*, & *primogenitus*, quibus Chriſtus a Joanne cap. 1. num. 14. & cap. 3. num. 16. & ab Apoſtolo ad Coloſſen. cap. 1. num. 18. decoratur, quæ lectio *hic unicus* tanto magis confirmatur, quia de agno perfecto infra, poſtremo loco loquitur.

Ibidem. *Deum reddidit hominem quem litavit* &c. Sveton. Othon. cap. 8. *Nam & victimas Diti patri cæſas litavit*, eodem ſenſu.

In Tract. 56. lib. 2. de Exodo. III.

Pag. 269. *Serviſti diu, non forte peregrini, ſed merito.* Quid? Peregrinis datum ut indigenis ſerviant? immo æſtimari ab incolis debent, & defendi. Plato de legib. lib. 5. ἔρημος γὰρ ὢν ὁ ξένος ἑταίρων τε, καὶ ξυγγενῶν ἐλεεινότερος ἀνθρώποις, καὶ Θεοῖς; *Nam cum peregrinus amicis cognatiſque careat, majorem & apud Deos, & apud homines meretur miſericordiam*. Hebræi præcipue, qui ex Joſephi merito poterant & Regis Ægyptii clientelam ſperare, & protegi in loco, quem per Joſephum habuerant, ſubditi, non ſervi. Sed rara eſt inter diverſas gentes amica converſatio; nam ut hi illis, ſic his illi in morum diverſitate retinent affectuum diſcrepantiam, ut pronum ſit incolis ut potentioribus illos opprimere. Adde Herodotum Euterpe cap. 160.

Ibidem. *Ignis columna per noctem, ut admoneret arſurum* &c. Putabam iſta referri ad incendium, quod contigit in excidio templi narratum Joſepho περὶ ἁλώσεως lib. 7. a cap. 22. Sed aliter Auctor ipſe infra ſerm. 5. (nunc ſupra tract. 54.) de igne æterno per Chriſti ſententiam Judæis infligendo intelligere penſitetur, dum ait: *Quod duplicem nubis, & ignis imaginem gerit, judicia duo deſignat unum aquæ, quod geſtum eſt, ignis alterum, quod futurum.*

In Tract. 57. lib. 2. de Exodo. IV.

Pag. 270. *In ortu captivitatis jugo depreſſus* &c. Infra ſerm. 5. (nunc tract. 54.) *Sicut lectio Divina teſtatur, in Ægypto a Pharaone populoque ejus Iſrael Dei populus captivatus ingenti jugo acerrime premebatur*. Vult Judæorum Populum in Ægypto pridem non invidioſe habitum, qua cohabitatione diuturna, qua grata Joſephi memoria; mox ſuſpicione proſperitatis ſeu invidia motos Ægyptios deſtinaſſe deprimere, quod decretum ortum captivitatis populi Iſraelis vocat Zeno, & inde captivatum populum.

Ibidem. *Inde maris magno clauſus obice premebatur* &c. Illud *premebatur* in ſuperiori periodo adhibitum, commode poſſit deleri, ne ingrata fiat illius verbi repetitio, & ſenſus alioquin ſtabit ſubintellecto

lecto

lecto eodem *ἀνὰ κενοῦ*. Quid ſi ſubſtituas *terrebatur?* hoc malim, neque ullo commodiore verbo putem.

Ibidem. *Medio pulverulentus* &c. Hoc eſt ſiccus, humore aquarum caPers.

Ibidem. *Quia circa ſe* &c. Lego *cum circa ſe.*

Ibidem. *Triumphum ſuum* &c. Hoſtem triumphatum per metonymiam.

In Tract. 58. lib. 2. de Exodo. V.

Pag. 271. In Mſ. additur *ad Judæos.*

Ibidem. *In Ægypto ſerviſti diu, non neceſſitate, ſed merito* &c. Non quod tamquam exterus exulus eſſes, non ſorte peregrini, ut loquitur ſupra, aut quod religione diſſimilis; ſed quod religionem tuam peſſum dederas, ultionem promeritus es. In Ægypto autem idololatria peccaſſe indicium ſumo ea Theodoreti quæſt. 40. in Exodum.

Ibidem. *Veloces pedes tuos ad effundendum ſanguinem, dextra lævaque in ſe refugiens unda teſtatur* &c. Ne credas imputari, quod tot hoſtes ceciderint, atque eorum ſanguinem effuderint in adeptionn terræ promiſſæ, nam Dei præcepto fecerunt. Sed intelligit de ſanguine Chriſti, quem effuſuri erant tantæ injuſtitiæ rabie concitati.

In Tract. 59. lib. 2. de Exodo. VI.

Pag. 272. *Commodius puto miſero in ſtatu ſuo manenti, quam beato in ultimas miſerias devoluto* &c. Euripid. Belleroph. apud Stobæum ſerm. 97. ὁ δ' οὐδὲν οὐδεὶς ἀεὶ πράσσων δὲ δυστυχῶν, τοσῷδε νικᾷ. οὐ γὰρ εὖ ἀπείρατος οὐκ οἶδεν ἀεὶ δυστυχῶν κακῶς τ' ἔχων. οὕτως ἄριστον μὴ πεπειρᾶσθαι καλῶν ἐκεῖνο γὰρ μεμνήμεθ'. οἷος ἦν ποτε κἀγὼ μετ' ἀνδρῶν ἡνίκ' εὐτύχουν ποτέ. Ex verſione Ugonis Grotii. *At ultimæ qui ætatis aſſidue eſt miſer. Hoc vincit alios, ſe quod orbatum bonis non ſentit uſque aſſuetus infortunio. Meliora numquam ſciſſe tanto eſt tutius: Nam ſemepr illud hæret. Ah qualis fui quantuſque fatis uſus olim proſperis!* Hujuſmodi ſententiæ verſus in eodem Troadibus verſ. 634. Et Iphigenia in Taur. verſ. 1021.

Ibidem. *Erythræum quoque in geminas ripas medium ſciſſum mare, ductiſque dextra, lævaque aggeribus, in aciem ſtipatis undarum ſalvo liquore, areſactam profundi in ſemet contra ſe obnixam, ſtupidam pependiſſe naturam* &c. Erroribus refertiſſima iſta eſſe nemo non viderit, quos ſanare ſine libris me poſſe non profiteor. Audendum tamen fuit, negotio ea integro ingeniis melioribus relicto. Sic autem lego. *Erythræum quoque in geminas ripas medium ſciſſum mare, ductiſque dextra lævaque aggeribus, in aciem ſtipatis undis, ſudo liquore areſacta profundi ſemita, contra ſe obnixam ſtupidam pependiſſe naturam.*

Pag. 272. *Quæ utique non cæleſtis populi meritum* &c. In Mſ. Legitur *meritis.*

In Tract. 61. lib. 2. de Exodo. VIII.

Pag. 274. *Agnus ſalutaris, qui deſignatur ex ovibus & hædis, inter pecora non poteſt inveniri* &c. Non poſſum præterire Auctoris opinionem, qui viſus eſt putaſſe, in Paſchate hebraico adhibendum animal, quod ovis & hædi participaret naturam, in quo (a) erraſſe notavi ſupra in ſerm. 2. de Exodo pag. 267. nam quod ibi non credatur jocus, ſed opinionis conſtantia, faciunt non tantum quæ heic dicuntur, ſed quæ ait infra ſerm. 12. nunc tract. 65.) *Agnus requirendus eſt tibi ex agnis & hædis diſcordi natura, quem in gregibus pecuinis ipſi tui non invenere majores.*

Pag. 275. *In planctum, & luctum profecerunt* &c. Adde ea Mſ. *Illi profecerunt.*

Ibidem. *Sed bramoſum latronis cruenti convivium* &c. Legendum *bromoſum* a Græco *βρομέω ſtrepo, fremo:* ex eo Bacchus Bromius dictus. Etymologici Auctor. *βρόμιος παρὰ τὸν βρόμον, ὁ γὰρ τῆς σεμέλης κεραυνωθείσης* &c.

In Tract. 66. lib. 2. de Exodo. XIII.

Pag. 280. *Sacerdotes jam non habent, qui eorum pro ſalute ſacrificent* &c. Lege ceteris conſonanter. *Sacerdotes jam non habent, quis eorum pro ſalute ſacrificet?*

Ibidem. *Ut vilem libidinem magis, ac magis augeant, vilioribus ſe lavacris omni momen-*

a Vide adnotationem noſtram 4. in tract. 65.

momento baptizant &c. Hunc morem etiam Aſſeiis fuiſſe teſtatur Strabo lib. 16. ὡς λουτρὸν ἐν ἔθει εἶναι ἀπὸ συνουσίας; quod poteſt trahi ad munditiem. Ovid. Amor. lib. 3. Eleg. 7. poſtrema. Sed etiam ad delicias, & incentiva libidinis fuere qui traherent. Artemidorus lib. 1. cap. 66. vocavit ὁδὸν ἐπὶ τροφὴν *viam ad cibum*, quod, ut ille inferebat, non prius ederint, quam laverint, tum accepto cibo, ſed & ante cœnam. Sed in Svida legitur ἐπὶ τρυφὴν, viam ad *delicias*, quod rectum eſſe etiam Rigaltius putavit. Alter ſcriptor apud eumdem Svidam in λουτρὰ, ait μεθ' ὕδατος πρὸς ἡδυπάθειαν &c. adhibita lavacra. Hieronymus Salvinam monet cavere, ne balnearum calor novum adoleſcentiæ calorem incenderet. Certe lavacro etiam laſſitudini mederi docet Athenæus libro 1. capitul. 19.

In Tract. 70. lib. 2. de Daniele. II.

Pag. 284. *Martyrii quodam modo pars eſt fr. dil. martyres non horruiſſe ſupplicium* &c. Tertull. Scorpiac. cap. 8. de iſtis ipſis tribus pueris: *O martyrium, & ſine paſſione perfectum, ſatis paſſi, ſatis cruſti ſunt, quos propterea Deus texit, ne poteſtatem ejus mentiti viderentur.*

Ibidem. *Etenim multiformis crudelitas*, legendum ex Mſ. *Multiformis crudelitatis, lugubris contemplatio.*

Ibidem. *Quique illi fuerit cruciatus, ſua complicat vota*; legendum nimirum *fuerit*, hoc eſt tanto ardentius appetebant certamen, quanto atrocius videbatur, cui illis occurrendum erat. Puto typographicum fuiſſe ſphalma pro *fuerint*, quod ſcelpſerit, *fuerit*.

In Tract. 74. lib. 2. de Daniele. VI.

Pag. 287. In Mſ. præter primum omnes inſcribuntur *de tribus pueris*.

Ibidem. *Lambunt roſidos flammæ blandientes*. Infra ſerm. 7. nunc tract. 76. *Excipiuntur non flamma, ſed rore Dei.*

In Tract. 75. lib. 2. de Daniele. VII.

Pag. 288. *Anhelantibus flammis, camino rugiente non læduntur* &c. Anhelantibus, inhiantibus, appetentibus. Cicero in Catilinam primæ initio, *Catilinam furentem audacia, ſcelus anhelantem*. Ammianus Marcellinus lib. 26. fol. 449. *Velut Imperatoris cognatus altius anhelabat*: altiora, quæ animo ſuo conceperat, ut conſequeretur, annitebatur. Ignis hujuſmodi appetitu videtur ferri, ut circumjacentia abradat, & rapiat. Ovid. Metamorph. lib. 9. num. 172.

Sorbent avidæ præcordia flammæ.

Affinia in parte ſunt, quæ habet Salomon in Proverb. cap. 30. num. 16. de igne, qui numquam dicit: *Sufficit*. *Camino*, addit, *rugiente*, hoc eſt crepitante flamma. Virgil. Georgic. lib. 1. 85.

Atque levem ſtipulam crepitantibus urere flammis.

In Tract. 75. lib. 2. de Daniele. VIII.

Pag. 288. *Supplicio ſuffragante glorioſi* &c. Quod illud ipſum, quod pati debuerant ſupplicium, refrigerium eis factum ſit.

Ibidem. *Caminum juſſit incendi* &c. fornacem. Virgil. lib. 3. Æneid. 579.

...... *ingentemque inſuper Ætnam*
Impoſitam ruptis flammam expirare caminis.

Ad quæ Servius: *Caminis fornacibus Græce dixit*. Iſidorus lib. 19. cap. 6. Caminus eſt fornax, & eſt Græcum derivatum ἀπὸ τοῦ καύματος, ideſt a calore.

Ibidem. *Æſtuantibus globis* &c. Virgil. Georgic. 1. 472.

Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
Flammarumque globos, liquefactaque volvere ſaxa.

Pindarus Pythior. Od. 1. Stroph. 2. dixerat, ex Ætnæ cavernis eructari πυρὸς ἁγνόταται παγαὶ ἐκ μυχῶν, *Ignis liquidiſſimos fontes, fluvioſque*.

Ibidem. *Rubeſcit quoque ipſum alienis ignibus cælum* &c. Varro lib. 6. de Ling. lat. 7. *Aurora dicitur ante Solis ortum, ab eo, quod ab igne Solis tum aureo aer aureſcit*. Aer enim, & cælum eodem ſunt ſignificatu. Plin. lib. 2. c. 38. *Namque, & hoc cælum appellavere majores, quod alio nomine aera*: aer enim ob raritatem facile quaſvis recipit impreſſiones: *In ſole lumen habet exoctum: in luna dilutiorem: in ſtellis dubium: in nubilo interdiu perturbatum: noctu penſus eaet: in iride picturatos refert orbes.*

Sic

Sic & in magno incendio videtur & ipſe accendi, & contrahere ab igne ruborem, cum potius ipſa flamma diffundat in aerem vim ſuam, & colorem, ſicuti vis, & poteſtas ſolis in aere qualitates variat, ut docet Cleomed. lib. 2. *τυλικῆς θεωρίας*.

In Tract. 77. lib. 2. de Daniele. IX.

Pag. 289. *Nec tres pueri quo ardere putabantur incendio de ſuis incenſoribus liberati*. Alia diſtinctio eſt in Mſ. *Quo ardere putabantur incendio, de ſuis incenſoribus* &c.

Ibidem. *Sed de Domino noſtro, quem (proh nefas!) venerantur* &c. Cum hujus argumentum ignotum mihi ſit, quorſum hæc verba retulerit, divinari non poſſum. Plures quidem Zenonis tempore hæreticos fuiſſe conſtat, ſed de quibus voluerit, brevitas ſermonis ſcire non permittit.

Pag. 290. *Nullis argumentis armatus* &c. Philoſophicis nempe, & demonſtrativis, quæ a Chriſtiano exſulare debent, quoniam cum fides ſit firma opinio, ut ait Cicero partit. Orator. 21. nulla eget demonſtratione. Cyrillus *τὸ πίστει παραδεκτὸν ἀπολυπραγμόνητον εἶναι χρή. τὸ γὰρ βασανιζόμενον, πῶς ἔτι πιστεύεται. Quod fide ſuſcipitur, non debet curioſe examinari; nam quod rationibus inquiritur, quomodo adhuc creditur?* De hoc latius ſupra.

In Tract. de Lazaro in Appendicem rejectum.

Pag. 297. *In concavo vertiginis ſinu* &c. Legendum cenſeo *voraginis*.

Ibidem. *Deo hic familiaris*. In Mſ. ſic legitur: *Deo hic familiaris, ut fertur, teſte Evangelio cum apud Joannem quadragenariæ* &c.

Ibidem. *Cum quadragenariæ voluntatis geſtu carnis detrimenta penſaſſet* &c. Quid ſit geſtus quadragenariæ voluntatis, ego non adſequor, forſan nec alius. Subvolvit legi poſſe *quadragenariæ vitæ geſtu*, nam Lazarum juvenem infra vocat, quod quadragenariæ atque conſiſtenti ætati indigitamentum incongruum non eſt. Gerere autem vitam eſt carnis pondus portare, cui particulis minimis conſiſtenti, atque illis quotidie decedentibus, alienæ extrinſecus in earum locum accedunt, ut ait Alphenus in L. 76. de judiciis, quod eſt carnis detrimenta penſare.

Ibidem. *Nam ſub occaſu jam propero* &c. Seneca Hercul. Fur. verſ. 178.

.... properat curſu
Vita citato ....

Ante illum Anacreon, ode quæ incipit: *ἐπὶ μυρσίναις τερείναις*

Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα
Βιοτὸς τρέχει κυλισθείς.
Rota ceu voluta currus,
Cita namque currit ætas.

Ibidem. *Quod terrenis artubus debebatur* &c. Homini ex humo: immo potius humo, quam homini.

Ibidem. *Ut nobis ipſis juxta librum Geneſis* &c. Ut communiter & nobis juxta ſcripturas, lutus & cauſſam dedit, & materiam, qua efficeremur.

Ibidem. *Optimus luti liquor* &c. Optimus meo judicio ſuperfluit; luti liquorem dixit, ideſt lutum ductilem, qualem requirit plaſtices.

Ibidem. *Longe alibi Chriſto cenſore* &c. Potius *cenſente*, dum nollet mortuum Lazarum mortis eſſe mancipium, quem eſſet ad vitam revocaturus, atque ita legendum cenſeo.

Ibidem. *Dum deſiit eſſe quod erat, forma vel fabula* &c. Habebat formam hominis, at ſine ſpiritu non erat homo, ſed forma, ſed fabula ludibrium humanitatis, & faſtus humani.

Ibidem. *Graves tenebrarum globos* &c. Tenebras ſpiſſas, & craſſas.

Ibidem. *Succidua incrementi, & decrementi viciſſitudine renaſcentes* &c. Tertull. de Pallio cap. 2. Dies, & nox invicem vertunt. Ultima autem dies dicitur non reditura. Propertius lib. 2. Eleg. 15. Quia

Nobis, cum ſemel occidit brevis lux.
Nox eſt perpetua una dormienda;

ut canit Catullus non poetice, ſed vere carmine 5. num. 5.

Ibidem. *Pendulo mandibularum rictu* &c. Rictus eſt non tantum os, & orificium, ſed labia, quæ maxillas regunt: ideo rictus *mandibularum*, labia vult intelligi. Pomponius Proſtibula apud Nonium. *Quis hic eſt, quamobrem heic proſtat rictum, & labia quum conſidero*. Lucillius Satyr. l. 3. apud eamdem. *Malus tollimus nos, atque atimur rictu*. Ovid. Metamorph. lib. 14.

Aſpiciam fluidos humano ſanguine rictus.

 Dilin-

Diſtinctio autem, quam facit Theodorus Gaza in Ariſtotele, inter mandibulas, & maxillas improbatur Julio Cæſari Scaligero in Hiſtoriam Animal. lib. 1. ſect. 95. Hippocrates in prognoſtic. θανατώδεα δὲ χείλεα ἀπολυόμενα, ϗ κρεμάμενα, ϗ ψυχρὰ, ϗ ἔκλευκα γινόμενα: *Lethale quoque labra reſoluta, pendentia, frigida, & exalbida.* Quandoque Auctor affectatione peccat, cui accedente prava ſcriptura, fiat obſcurus neceſſe eſt.

Ibidem. *Eliſis in ore dentibus* &c. Si ſcriptura mendo caret, vix credibile quatriduano mortis decubitu dentes excidiſſe. Si legamus *intercluſis dentibus*, aptius videri poſſit.

Ibidem. *De terrena labe confectus* &c. de terrena illuvie, ſordibus; ideo eleganter ſubnectit, *putris gleba marceſceret.*

Ibidem. *Nervorum traduces* &c. Quia nervi inter ſe ſunt conjugati, ac veluti per traduces uni alteri juncti initio ducto a cerebro, vel medulla ſpinali, ut intra Hippocratem, & Galenum decernitur, quorum opinionem video præferri Ariſtotelis, qui a corde volebat, ipſa αὐτοψίᾳ contra ipſum ſtante.

Ibidem. *Cum corporis qualitate* &c. Circumlocutio pro ipſo corpore.

Ibidem. *Miſerabili tabo infelix ſepultura damnaret.* Arnobius lib. 4. pari elegantia: *Atque in ultimam tabem diſfluentium viſcerum maceratione conſumi.*

Ibidem. *Contractis membris* &c. Quod dixerat Ovid. 6. faſtorum 495. de Iſthmo:

Eſt ſpatio contracta brevi;

Noſter de mortuo Lazaro dixit, quia mortua membra, ſucco ammiſſo vegetabili, fiunt minora, & contractiora.

Ibidem. *Inter jejunas, & numerabiles coſtas* &c. Extenuatas, carne detectas, & ideo eminentiores, quæ apertius numerarentur.

Ibidem. *Fœtenti jam ſentina* &c. Corporis alveo.

Ibidem. *Per ſolum cadaveris* &c. Reſpicit ad ſuperiora, *hoc eſt ipſi humo magis, quam homini.* Vult enim hominem humum, terram, ſolum, lutum.

Ibidem. *Heu quando non poterat* &c. Hoc eſt mirum ne fuerat? quomodo non poterat? *Quando* pro *quomodo*.

Ibidem. *Heu quando non poterat cadaver quatuor diebus, & quatuor noctibus per totum oris, fellis, & phlegmatis, flumina ſentinarum corruptis artubus fœtentia pulmonis ſpiramenta conflare?* &c. Moſchio Medicus apud Plutarchum Sympoſiac. tertio, capite poſtremo dicebat τὴν σῆψιν, τῆξιν, ϗ ῥύσιν σαρκὸς, εἰς ὑγρὸν φθορᾷ μεταβαλλούσης; *putrefactionem eſſe colliquationem, & fluxum quemdam carnis corruptæ, & in humorem mutatæ*, quod Plutarchus etiam ex ſe repetit in commentario, quem inſcripſit, περὶ τοῦ πότερον ὕδωρ, ἢ πῦρ χρησιμώτερον, ideo recte dixit *flumina*. Sentinas autem, unde corruptorum humorum adſervatorum flumina derivantur. Sicut enim fellis veſicula attrahit choleram amaram, & eamdem excludit, quæ corruptioni magis obnoxia in vivente, quanto magis in mortuo: ſic & phlegma, quod excrementum frigidum, & humidum facilius corrumpitur in corrupto, nimirum ubi deeſt ſaliſſum illum animæ Plautinum. De ore autem, quid dixit? An quia ea ejus faucibus exhalent odores tetri?

Ibidem. *Cum ipſa etiam roſa pudoris, & venuſtatis fragranti folio* &c. Roſæ elogia habentur in Anacreonte, & in Achille Tatio, quæ invidiam cunctis floribus faciant. Sed nova florum in hoc ſæculo reperta controverſiam de priſcorum ſententiis merito movere poſſunt.

Ibidem. *De roſario falce pollicis vellicata* &c. Ipſam manum metaphorice falcem pollicis vocavit: nam pollice, & indice junctis vellitur. Martial. lib. 10. Epigram. 93.

Ut roſa delectat, metitur quæ pollice primo.

Ibidem. *Marcenti morte triſtis albeſcat* &c. Non roſæ tantum, ſed quodcumque in ſpeciem pulchrum eſt, facile evaneſcit. In Epigram. Platonis apud Laertium, de malo:

Σκέψαι τὴν ὥραν ὡς ὀλιγοχρόνιος.

Appulejus in Apologia vertit.

Quam pereat brevi tempore forma, vide.

Catullus carmine nuptiali ſeu LXXXI. aptiſſime, atque elegantiſſime.

Ut flos in ſeptis ſecretus naſcitur hortis
Ignotus pecori nullo contuſus aratro,
Quem mulcent auræ, firmat ſol, educat imber,
Multi illum pueri, multæ optavere puellæ;
Idem cum tenui carptus deflorit ungui

Nulli

Nulli illum pueri, nullæ optavere, puellæ. Videre comparanti licebit apertam alluſionem ejus falce pollicis vellicata marcenti morte albeſcat viis.

Cum tenui carptus deſloruit ungui.

Ibidem. *Ita ut colore floris careat*, in Mſ. additur: *Ita ut & colore floris careat, & odore.*

Ibidem. *Aqua ipſa ſi de flumine capta ſit* &c. Quomodo fiat, ipſe auctor dicit, quod limum contrahat: ſi quidem aqua, & aer media ſunt elementa, & miſtionem patiuntur, ut tradit Ariſtoteles lib. 2. de generatione, & corruptione cap. 3. verſus finem. Hujus putrefactionis rationem reddit ille ipſe Meteorol. lib. 4. cap. 1. quod *in ſe majore major ſit caliditas propria, atque frigiditas, quam ut potentiæ, quæ in circumfuſo aere ſunt, evincant. Unde etiam ſit, ut mare in partes quidem diſtractum celeriter putreat, ſed integrum, & totum haud quaquam, & reliquiæ aquæ pari modo.*

Ibidem. *Limum liquor abducit*. Mſ. *obducit*.

Ibidem. In Mſ. Sic legitur. *Nemo ergo mirari debet, ſi hominem, quem ſpiritus ſapientiæ ſale conditum redolenti aura ſervaverat, & en cæli ſuavitate anima vivacitate nectarea & balſami generoſitate mellifluа corpus reuerat, ne faceret divortio, recedentis ſpiritus lutea malis, pigra globoſitas caduca* &c.

Ibidem. *Et balſami generoſitate melliflua reuerat, ne fieret divortio recedentis ſpiritus lutea moles* &c. Roſa, inquit, avulſa a roſario torpeſcit: aqua a ſuo corpore ſejuncta putreſcit. Quid mirum ſi homo amiſſo ſpiritu fœteat? In quo demonſtrando, ubi totus eſt, proculdubio credendus non ſcripſiſſe, *ne fieret divortio recedentis* &c. ne deſtrueret adſumtum; ſed pro *ne* ſcripſiſſe *cum*, aut quid ſimile, quod librario pro ſcriptura breviata facile fuit corrumpere: cum illa nectarea, & melliflua humilia nimis ſunt, & forſan aliud ſcripſerat convenientius huic eleganti ſermoni.

Ibidem. *Caduca linea defunctorum* &c. Hæc poſſent omitti, & credo ab alio inconſideranter intruſa, deturpant enim potius, quam adornent orationem.

Ibidem. *Inde eſt, quod per diſtantiam rerum* &c. Quid ſi legatur *per diſcordiam rerum*? Non poſſunt enim diſtare, quæ in unum compacta ſunt: de quorum reſolutione infra elegantiſſime.

Ibidem. *Qui corporis floriarum* &c. Verbum novum modo incorruptum.

Ibidem. *Liventi gena* &c. Liventi facie lurorem præferente, lurida. Silius Italic. lib. 13. verſ. 559.

Has paſſim nigrum pandens mors lucida rictum.

Euripid. Elect. 319. αἷμα δ' ἔτι πατρὸς κατὰ στέγας μέλαν σέσηπε. *Sanguis vero patris adhuc in tectis ater putreſcit*. Virg. Æneid. lib. 3. 622. *Et ſanguine veſcitur atro*, ut ex hoc loco, & Euripidis liqueat, Servii interpretationem non eſſe ibidem admittendam.

Ibidem. *Et pro voce cadaveris nigri fellis teter mortui fœtor hauritur* &c. Diſtinguo. *Et pro voce cadaveris, nigri fellis teter fœtor hauritur*: abjecto verbo mortui, quod ſenſu, & conſtructione ſuperfluit. Vult, quod ſentitur ex cadavere, eſſe tetrum odorem, vocem, quam reddit cadaver, eſſe fœtorem ex felle nigro, hoc eſt mortuo, & corrupto.

Ibidem. *Qui quatuor iſtis partibus loca dederat* &c. Ideſt, qui iſtis qualitatibus temperabat, at locum non dederat, ſed in loco coercebat, atque frenabat.

Ibidem. *Dominante flagro* &c. Præeunte ratione quam, flagrum metaphorice dicit, quia motus moderari debet, & coercere, ad inſtar aurigæ, uti votavit Pythagor. in fine aurei Carminis, & Plato in Phædro. Aurigæ autem proprium eſt flagrum. Euripid. Rheſo 766. πλῆκτρα τ' ἐκ ἐπὶ ζυγοῖς ἵππων καθήψαμεν, & ſcuticæ non jugis equorum applicatæ erant. Svidas κέντρα, ἢ αἱ τῶν ἵππων πλῆκτρα, Euripid. Iphig. in aul. 220. Ceterum rationem ἡνίοχον ἡγεμόνα τοῦ βίου vocavit etiam Plutarcus in Carm. *de Auditione* Divinum vitæ Ductorem.

Ibidem. *Hunc ergo Lazarum, cui liventi errante connivus per cerulas venas membra tabuerant* &c. Heic ſilere cogor, atque etiam a conjecturis abſtinere: adeo cæcutio, ut nihil videam, & in Mſ. iſta corruptiſſima ſunt.

Ibidem. *Immani objectus en pondere lapſis perenni valua gravis libra detruſerat* &c. Legi poſſe credo, *immani objectus pondere lapidis perenni valvæ gravis libra detruſerat*. Perennem valuam dixit, quod

 num-

numquam ei eſſet referanda : valuam maluit pro *valuis* : gravem autem libram , quam Poetæ inexorabilem Parcam ἄτροπον . ἐπὶ τὰ παρεληλυθότα πάντα ἄτροπα ἐστι , ut ait auctor libr. de Mundo cap. 7. Appulejus vertit : *Atropos præteriti temporis fatum, quod ne Deus quidem facit infectum :* ſed verba græca non expreſſit , quæ ſonant . *Quoniam ea , quæ præterierunt , verti , & reparari nequeunt* . Si *lapſis* , ut in vulgatis præmalimus , dicemus dictum antique pro *lapidis* , cui auctoritatem dant ea Ennio lib. 15. Amalium

Occumbunt multi letho , ferroque lapique .

Ibidem . *Lacrimarum ubertatibus ebriatæ* &c. Translatitie dictum , ut ſi cibo & potu eſſent abſtinentes , & ſiccæ lacrimarum ubertate udæ eſſet , & madidæ.

Pag. 299. *Et hebræas voces* &c. locutione , & ſermone hebraico , qui illis naturalis , & conſuetus fuerat . In Mſ. *Et hæbreas græceſſando voces* , quod non intelligo .

Ibidem . Diabolus per malitiam ſuam fecit inveniri nocentes . Heu tenuis aura de cælo , corpus , quod rexeras ſuccíduis artubus deſerebas , ſed non te Pater: non Filius aliquando deſpexit, pro tua morte factus eſt & Chriſtus ipſe mortalis . Harum ad lacrimas &c. illa ommiſſa in edito ſunt .

Ibidem . *Fleviſſe narratur* Mſ. *Fleviſſe narratur . Age age photami ſervus Dei vivi , ſi aliquid prævales, de lacrimis Domini vel pauca narrato . Flebat Deus mortalium lacrimis excitatus* .

Ibidem . *Sed quod Sororum fletibus temperaret* : quod infra dicit , *fletus fletibus recontrabat* , hoc eſt ſono uniſono . Ariſtid. Quinctil. libro 1. περὶ τῆς μουσικῆς ſol.in. ὁμόφωνοι φθόγγοι, οἱ τινες δύναμιν μὲν ἄλλοις φωνῆς· τάσιν δὲ ἴσην ἐπέχουσι . *Uniſoni ſoni ſunt, qui poteſtatem quidem vocis aliam , tenſionem vero æqualem obtinent* . Illud autem *recontrabat* , qualecumque ſit , potius reformarem in econtrabat , factum ex e *contra* .

Ibidem . *Miſtas Salvatoris in laudibus expiabant* &c. Semper Zenn Hebræis infeſtus , numquam non ommittit eos vellicandi occaſionem : ideo credi poſſe voluiſſe hæbreas voces Chriſto alias cauſas, expiatas ipſius laudibus . Quid ſi legas pro *expiabant* , *complicabant* , quod non fuerit ab Auctoris genio alienum ? Quamcumque autem ex his ſententiam ſequaris , conſulo deleas præpoſitionem *in* hoc modo *miſtas Salvatoris laudibus* ; in Mſ. diſtinguitur : *hebræas voces fractis in unum ſingultibus miſtas Salvatoris in laudibus expiabant* .

Pag. 300. *Et ad documenta virtutum ipſe* &c. Diſtinguo , *& ad documenta virtutum , ipſe , qui fuerat* . Ut diſcerent Chriſti virtutem . Aliter hic locus legitur in Mſ. *Et ad documenta virtutum ipſe ſe mortuus , & adhuc pedibus vinctus , ut Chriſtus juſſerat , ſuis manibus reſolvebat . Quæ rogo vos* &c.

Ibidem . *Acies dirigitur in parentes* &c. Parentes , & propinquos conjunxit Cicero 7. in Verrem . Olim parentes pater, mater , & qui parentum loco . Cajus in L. appellat. de verborum ſignificatione : mox poſteriori ætate dicti omnes , qui aliquo modo conjuncti eſſent . Julius Capitolin. Gordiano III. cap.23. *Duxit uxorem filiam Miſithei , quem cauſſa eloquentiæ dignum parentela ſua putavit* . Flavius Vopiſcus Aureliano cap. 31. *Achilleo cuidam parenti Zenobiæ parantes imperium* . Idem Tacito cap. 10. *Cornelium Tacitum , quod parentem ſuum diceret* . Acies dirigitur in parentes , hoc eſt in Mariam , & Martham ejus ſorores , ut cum Caſaubono ſentio ad Capitolini Marcum .

In Tract. de Martyrio Iſaiæ Prophetæ in Appendicem rejectum .

Pag. 300. Iſaiæ martyrium certum eſt in Sacra Scriptura non reperiri , ſed ex apocrypho diſſeminatum apud plures memoratur . Sintque pro omnibus Juſtinus Martyr in Dialogo cum Triphone 349. Tertullianus Scorpiaco cap.8. Et Origenes tum Comment. in Matth. 225. tum in reſponſione ad Africanum 231. Illud verum , an falſum fuerit , non diſquiro . Apud Hebræos pro certo haberi refert Huetius ad priorem Origenis locum .

Ibidem . *Iſaias cum Chriſtum prædiceret , vel cum futuræ damnationis elogium* &c. Ambigit cauſſam : neque apud alios certa . Quidam apud Origenem homil. 1. in Iſaiam credidere ſectum, quaſi legem prævaricantem .

Ibidem . *Duabus eum violento ſupplicio quaſi offulis biſidavit* &c. Oſſa abſegmen carnis

carnis globi forma, ideo dicitur Martiali curva lib. ult. Epigram. 221. penita tunc dicta, cum caudæ juncta eſſet; cauda enim antiquitus penis. Videndus Feſtus in *Penis*, & *in penita offa*, Arnobius lib. 7. 230. *Offa autem penita eſt, cum particula viſceris cauda pecoris amputata*. Iſidorus Origin. lib. 20. cap. 2. Neſcio unde habuerit, offam eſſe proprie fruſtum dentium. An maxilla tunc ex quadam ſimilitudine ſequiori illo ſæculo offa, & offula dicta? Noſter pro avulſa parte a corpore, & abſegmine quantocumque carnis uſurpavit.

Pag. 301. *Aut ipſa lamina inſontis viri per jugerum fidiculæ ſævientis per coſtas ſtridente ictu ſulcaret* &c. Accedo Octavii Ferrarii τῇ μακαρίτῃ opinioni, qui in Electis lib. priori cap. 6. fidiculas docet fuiſſe nervos ſive funiculos, quibus religabant arctiſſime martyris, aut cruciarii membra, ut intumeſcens pars ſævius laceraretur: hinc metaphora *jugerum*, & *ſulcaret*. Ungulis enim proſcindebant membra, & dum percurrerent coſtas, colliſione oſſium ſtridorem referebant. Ceterum ſcripturam corruptam clamat perverſa ſyntaxis.

Ibidem. *Sed in tanto cæleſtis paleſtræ miraculo nullus (ut arbitror) ſpectaculo reſultanti, ita videre eum poterit, qui geſta numerare pertentet* &c. Corrupta eſſe iſta ſentio, atque forte ſic reformanda. *Sed in tanto cæleſtis paleſtræ miraculo, nullus; ut arbitror, ſpectaculo reſiſtente ita videre* &c. Spectaculorum alia grata ſunt, quibus viſum libenter accommodamus, alia ingrata & inhumana, quæ vel cogitatione abhorremus, & a quibus oculos abſtinemus, cujuſmodi in Ædipo Tyranno Sophoclis 1305.

......οἷον ϰ᾽ ἐχθαίροντ᾽ ἐποικτίσαι.

Quod vel hoſtem ad miſericordiam commovere queat; nam, quod alicubi ait Polybius 721. οὐδεὶς τοῖς παρὰ φύσιν ἐγχρονίζειν ἐνδόξει, *Nemini rebus contra naturam immorari eſt gratum*. Spectaculum igitur reſiſtere dicitur, quod repellat ſpectatorem, uti factum, quamvis alia cauſſa, in Eumenidum Æſchili tragœdia, quarum in ſcenam ingrediente choro τοσοῦτον ἐκπλῆξαι τὸν δῆμον, ὥστε τὰ μὲν νήπια ἐκψῦξαι, τὰ δὲ ἔμβρυα ἐξαμβλωθῆναι, *ita percuſſum terrore populum, ut infantuli deliquium, gravidæ abortum paterentur*, narrat ejus vitæ auctor.

Ibidem. *Ita videre eum poterit* &c. Mſ. *ita videre ſe poterit*.

Ibidem. *Veteris diſciplinæ novam de paſſionibus celebritatem advertite* &c. Ex veteri dignitate, quantæ ſit Chriſtianæ dignitas paſſionis ob martyrium Chriſti. Tertull. Scorpiac. cap. 8. de his, qui ante Chriſtum. *Statim ut coli Deus cœpit, invidiam religio ſortita eſt, qui Deo placuerat occiditur*. Mox de Chriſtianis: *Utique qui ſpiritu Dei agebantur, ab ipſo in martyria dirigebantur*; demum concludit: Talia a primordio, & præcepta, & exempla debitricem martyrii fidem oſtendunt.

Ibidem. *Cum in capite hoc eſt collectæ ſenſualitatis umbilico* &c. Caput umbilicum vocat, hoc eſt centrum omnis ſenſualitatis; nam in capite omnis motus, ſenſuſque principium ſumit, quod ſubjecta membra parendo conſequuntur. Sicuti enim cor officina ſpirituum vitalium, ita ſpiritus animales in cerebro reſident, ubi quoque omnium ſenſuum locus eſt. Plin. l. 11. cap. 37. *Hanc habent ſenſus arcem, huc venarum omnis a corde vis tendit, hic deſinit, hic culmen altiſſimum, hic mentis eſt regimen*.

Ibidem. *Et ſtridore reciproco ſulcos dentium duceret, labebatur* &c. Colliduntur inter ſe hæc membra, & abſonum quid reddunt, neſciam Auctoris, an librariorum culpa. Jam a dentium ſtridore peracto, pergit incipere de capillorum meſſe, & capitis cute detrita, quod præpoſterum eſt.

Ibidem. *Hebræ capitis litteras teſtum verticis merſit* &c. Aliud fuiſſe munus Pontificium, aliud munus Propheticum notius eſt, quam ut dicere debeam. Pontifices inter habitus ſacerdotalis ornamenta habuiſſe etiam in capite ἐπὶ τῆς μίτρας nomen Dei in lamina aurea inſcriptum notum ex Exodi cap. 28. a num. 36. Sed illud neque in Pontifice perpetuum, neque in cute, neque Prophetæ commune. Quid ergo ſibi velint Zenonis (1) iſta, ſatius eſt fateri me non intelligere, quam aliena comminiſci, quæ ut non illuſtrent, obſcurent potius obſcuriſſimam periodum.

Ibidem. *Concinamenti niſu ſector ſollicitus defixiſſet* &c. Ut medium ſpinæ teneret, neque ſerra hinc inde prævaricaretur, quod facile in tanta oſſium articulatione

1 Potamii, non Zenonis, ut ex Admonitione noſtra liquet.

Digitized by Google

latione aliqua ſollicita cura adhibenda fuerat, quam *concinamenti niſum* vocat ſuo more. In Mſ. *Niſſus eſt*, quod eſt nisu.

Ibidem. *Fontis fluenta purpurei lavatis venarum lapſibus* &c. propalatis, & apertis ductibus ſanguis decideret, non jam guttis, quæ digito poſſent abſtergi, ſed irruptione & inundatione, qua totum corpus obrueret. Corrigenda porro interpunctio eſt; neque enim duo puncta locum habent poſt *imber infudit*, ſed illorum loco reponenda commatis nota ſic, *infudit, ut tecta gurgite.*

Ibidem. *Ne venas vermiculatim pollice profanus* &c. In Mſ. *profanatus*.

Ibidem. *Non tremeret, neque miraretur, quale eſſet illud, unde victus erubeſcere cogeretur* &c. Forſan legendum *non terreret*, neque *miraretur*, *qualecumque illud eſſet; unde victus erubeſcere cogeretur:* hoc eſt non objectabat facinus, neque objurgabat auctorem cædis ſuæ; quid enim objurgaret, ſi res ipſa ad pudorem cogere debuit, qui tam indigna, tamque atrocia in Prophetam immerito peregiſſet? Victum vocat, qui cædem Prophetæ machinatus, cum videret eum imperterritum, atque morti proximum mortis contemtorem. Euſeb. Hiſtor. Eccleſ. lib. 5. cap. 1. τὸ γὰρ νενικῆσθαι αὐτοὺς ἐκ ἐδύναντο, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἀνθρώπινον ἐπιλογισμόν. *Neque enim ex eo, quod a martyribus victi fuiſſent, pudore frenabantur, quippe humana ratione eſſent deſtituti.* Anguntur enim, dum obtinere non poſſunt, quod conando enituntur, & idcirco victi. Tat. Achil. lib. 6.407. ἀγῶνα δεύτερον καινὸν, πρὸς πάσας τὰς βασάνους ἀγωνίζεται μία γυνὴ, ϗ πάντα νικᾷ. *Videte, edite novum certamen: omnibus ſuppliciis reſiſtet una mulier, cuncta que vincit*, ideſt perſtabit in propoſito, neque amovebitur quantumcumque detrita, & lancinata veſtris tormentis.

Ibidem. *Ut tecta gurgite.* &c. Mſ. *Ut tecta gurgite ſanguinis venarum pictura non tremeret, & quale eſſet illud, unde victus erubeſcere miraretur.*

Ibidem. *Patuerunt quippe internorum viſcerum* &c. Huc uſque in iſto ſermone per ambages ivimus, & conjecturas forſan alienas ab Auctoris mente affinximus, cum aliter non potuerimus in tam perplexo tamque confuſo labyrinto: tamen, cum utcumque huc progreſſi fuerimus, paulliſper interim ſubſidere decrevimus, nam illis quibus ſine fructu immorari, neque laudis eſt, neque operæ pretium. Primum neſcire fatendum eſt, *de quo faſtidico* juvene loquatur, quum Iſaias jam ſenex octogenarius & ultra, tantum enim vixiſſe dicitur, *juvenis* nomen *non* meretur. *Loquacata commercia* intelligamus licet de inteſtinis, quæ flexuoſis gyris, anfractibuſque ἐπαναδιπλοῦνται *replicantur*, ut ait Ariſtoteles, quid ad cetera? Quis ſonus *buccinæ ferientis*, neque enim ſubſidium ab actis paſſionis hujus? Pro Belial certum eſt intelligere Manaſſem filium Ezechiæ, ſub quo, ut ait D. Hieronymus, Iſaias ſectus in duas partes occubuit. At dum eum dicit *prodigum genealogiæ*, manemus in incerto, voluerit ne deſpexiſſe ſobolem, & ſucceſſorem, quod falſum redarguitur ex Matthæi cap. 1. Μανασσῆς ἐγέννησε τὸν Ἀμών, aut quid aliud, quod nedum concipere poſſum.

Ibidem. *Vir cruentus, & prodigus genealogiæ* &c. Adhuc animus geſtit in iſtis tentare. De prodigalitate neque in ſacris litteris, neque in Joſepho quidquam Manaſſi imputatur. Itaque hæc ſcriptura ſuſpecta eſt, neque enim credibile, Zenonem rerum cognitione inſtructum, atque ſacra Lectione imbutum adſcribere illi voluiſſe immeritam culpam. Ideo cenſerem legendum potius *cruoris prodigus*, pro *cruentus, & prodigus*. Suffragatur Joſephus, qui ἀρχαιολογ. lib. 10. cap. 4. ſub hoc ait. τῷ αἵματι ῥεῖθρα τὰ Ἱεροσόλυμα. Præterea cur *prodigum genealogiæ* dixerit rationibus jam dictis non video. Igitur, ſcripturam non recte procedere dicemus, &, ſi res mei ſit arbitrii, ſcribendum ducerem ἀντὶ τοῦ *genealogiæ*, *genethliacus*. Convenit nimirum genethliaci titulus illis, quos Manaſſi ſubjunctos attribuit recte, ex lib. 4. Regum cap. 21. num. 6. Genethliacos dicit Agellius lib. 14. initio, *qui de motu deque poſitu ſtellarum dicere poſſe, quæ futura ſunt, profitentur*; at preſſius, & proprius Manilius l. 1. fol. 2. a verſ. 30.

> .... *primique per artem*
> *Sideribus videre vagis pendentia fata,*
> *Naſcendi quæ cuique dies, quæ vita fuiſſet,*
> *In quas fortunæ leges quæque hora valeret.*

Qui geneſim, & horam nativitatis alicujus inquirunt, ut illi de vitæ, ſucceſſu

præ-

Digitized by Google

prædicationes ſuas accommodent.

Ibidem. *Mathematicus Catabolicorum, fatidicorum, & pytonicorum antiſtes* &c. Pro fatidicorum legitur in Mſ. *phitidicorum*, monſtrum lectionis. Mathematicus propria ſignificatione eſt, qui diſciplinas ſcit, & qui in illis verſatus cum laude, & gloria nominis ſui videtur, quod voluerit conſecutus, ut aie Cicero circa principium lib. 1. de oratore. Sed abuſus aliud voluit, nam quos gentilitio vocabulo Chaldæos dicere oportebat, mathematici dici cæpti; Agell. lib. 1. cap. 9. hi nimirum, qui ſtellarum poteſtati hominum fata ſubjiciunt. Sextus Empiricus lib. 5. γενεαλογίαν σεμνοτέροις κοσμοῦντες ὀνόμασιν οἱ χαλδαῖοι, μαθηματικοὺς, καὶ Ἀστρολόγους σφᾶς αὐτοὺς ἀναγορεύουσι: *Genealogiam Chaldæi magnificis ornantes nominibus, ſe ipſos mathematicos appellant*, & *aſtrologos*: idcirco magi incantatores, mathematici, aſtrologi eodem reputantur in Canone 36. Synodi Laodiceæ.

Ibidem. *Catabolicorum, fatidicorum, & pytonicorum antiſtes*. Tertullianus de anima cap. 28. in fine. *Scimus etiam magiæ licere explorandis occultis per catabolicos, & paredros, & pytonicos ſpiritus*. Catabolici verbum, de quo prius dubitabamus, certum habemus ex loco Tertulliani citato; ſed ejus interpretationem ad guſtum noſtrum non habemus; nam quam habet Turnebus in Adverſariis, prorſus non placet; licet videatur approbata ab Leone Allatio in ſuo de Engaſtrin. cap. 4. quem vide, & in eo de Pytonicis.

Ibidem. *Intra loricam ſacri pectoris fidei comitium, prædicationis* &c. Videtur ex his diſſectus Iſaias, quaſi ab ejus extis fatura perquirerent, quod contradicit cauſſis, quas tetigit initio ſermonis. Fruſtra fuerit, ſi moneam *ſacrum pectus* heic haberi pro corde in animo reſidenti, *loricam* autem pro oſſibus, quæ præcordiis, & vitalibus natura circumdedit.

Ibidem. *Prædicationis politicæ litterarum curiam requirebat* &c. Lego *litterariam curiam*, quaſi ſperarent in ejus præcordiis videre inſcriptum, quod aut prædicaſſet, aut quod prædicaturus fuiſſet. Curia etenim templum mentis atque conſilii, uti vocat Cicero pro Milone.

Ibidem. *Et quale eſſet illud* &c. Lego *& tale eſſet illud*.

Ibidem. *Erubeſcere cogeretur*. Mſ. *miraretur*.

Ibidem. *Dentibus alienis* &c. ſerræ.

Ibidem. *Reſupinatos ſectores, & pendulos* &c. Debuerant enim curvi ſtare, & depreſſi, ut ſerram ducerent, reducerentque in partibus imis.

Ibidem. *Qui figuras gentium cum ſuo perſequtore damnarunt* &c. Juſtinus Martyr Dialogo in Triphon. *Si intellexiſſent magiſtri veſtri; eos, credite, fuiſſe, diſpuncturos, quæ de cæde Iſaiæ ſcripta erant, quem ſerra lignea diſſecuiſtis, quod ipſum & ſacramentum eſt, Chriſtum bifariam genus veſtrum conciſurum, atque alios quidem dignos, atque in ſe credentes una cum ſanctis Patriarchis, & Prophetis regno æterno dignaturum; alios autem infideles cum gentibus ad condemnationem miſſuram*.

In Interpretationem Pſ. cxxvi. in Apendicem rejectam.

Pag. 304. Contra morem Zenonis eſt de hiſtoriis eſſe ſollicitum, & inquirere ſuperſtitioſe in tempora, quibus facta ſucceſſerint, quæ in ſacris libris præfigurata leguntur, cum ſemper præcipue tendere niſus ſit, ut populum duceret, quo Archipaſtore Chriſto ipſe doctrinam Chriſtianam animis fidelium intimaret, nequid a ſe requirendum ſupereſſet in muneris injuncti exercitio. Utitur item in hoc digreſſionibus longis, præter quod ſoleat, & in ſola prophetiæ applicatione tendit in externam quamdam diſquiſitionem, quæ nihil ſpiritui, tota inani curioſitati conferat: alioquin ſolitus acuto ſermone auditorum animos pertentare, διδασκαλικὸς eſſe potius quam ἐξηγητικὸς, tum etiam ἐξήγησις ipſa enthuſiaſtica eſt, incohærens; exempli gratia quæ longa παρέκβασις de domo Dei? cum potius in id ſatagere debuiſſet, ut cuilibet domus generi tum ſpiritali tum corporeæ, tum animatæ, tum inanimæ exigeretur. divinus favor, pro prophetæ Inſtituto, qui quidem etſi forſan præfixerit ſibi de Templo Hieruſolymia, ἁπλῶς cum fructu majore ad quamcumque domum, & Civitatem, ſed ad humanum quemcumque conatum, in quo niſi adjuvante Domino nil homo profecturus ſit, trahi poterat. Neque ſatis conſtat Chriſtianum virtutibus, & doctrinis Dei plenum, tamquam domum iſtis fundamentis ædificatam per Dominum, non debere ſua ſollicitudine cu-

ſto-

ſtodiri, cum Chriſtus præcipiat, & ſuis electis Apoſtolis vigilandum, & orandum, ne tentatio eos ſeduceret; & D. Paullus ad Romanos cap. 11. num. 22. dicat: *Vide ergo bonitatem, & ſeveritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt ſeveritatem, in te autem bonitatem ſi permanſeris in bonitate; alioquin, & tu excideris.* Ergo conatus ex noſtra parte eſſe debet, ut ſulciamus quod Deus commodavit nobis. Humanæ ſiquidem naturæ imbecillitas maxima, ſed gratia Divina reſiſtenti tentationibus adeſt, ut docet idem Apoſtolus ad Corinth. 2. cap. 12. num. 8. Mitto reliqua, nam cum ad verbum reperiantur in Hilario Pictavienſi, credo fuerit juſtitiæ opus illi relinqui, neque Zenonis conſcientiam alieno labore onerare. Hilarii autem eſſe arguit, quod quum is dicatur Origenem in Pſalmos exſcripſiſſe, ſi recte perpenderis, Originianus prorſus hic ſit interpretandi modus, ut ea comparatione eorum liquet, quæ in Sacra Scripta commentariorum ſuperſunt illius.

In Interpretationem Pſal. cxxvii. in Appendicem rejectam.

Pag. 311. Sermo de Pſalmo 127. legitur iiſdem verbis in Hilarii Pictavienſis operum Syntagmate: ſed ſicuti ſuperiorem illi reddere non dubitavimus, hoc Noſtrum fraudare prorſus auſi non ſumus. Zenonianum enim quid ſapit, & elegantem illam majeſtatem, qua inter PP. Latinos præcelluiſſe acutiſſimi vir judicii Iſaacus Caſaubonus cenſuit. Tum cohæret ſibi auctor in iſto, ut vagatur in illo, quo diſſimilis ingenii partum facillime noſcas. Sed (1) in tractatu *de Timore* (nunc tract. 8. lib. 1.) eaſdem ſententias, eaſdem verborum lacinias, eoſdem mentis conceptus reperias, ſtrictius quidem & preſſius, ut illum prius, hunc poſterius compoſuiſſe, & utroſque ejuſdem ingenii facturam cognoſcas.

Ibidem. *Numquam eum ſolitarium relinqui* &c. Timor Domini eſt obedientia præceptorum, qui & ſanctus dicitur Pſal. 18. verſic. 10. Hic dum fide excitatur præceptis docetur, pietate imbibitur, voluntate obfirmatur, ſapientiam parit. Cum igitur hac virtutum ſocietate naſcatur, non poterit ſolitarius dici.

Ibidem. *Quod per Salomonem in proverbiis dictum eſt* &c. cap. 2. num. 3. quæ Schol. Septuagint. Interpret. Hilario adſcribunt, quorum tamen auctoritate non moveor. Certe ſermo hic cum ſermone de Timore ſic conſonat, ut ſententiæ quidem in hoc Zenonis ſint, dictio & compoſitio nec abludat, ut dubitare via reſtet.

Ibidam. *Metuentis id perpeti, quod ſibi nolit accidere* &c. Infra de Timore *metuis autem, quod tibi nolis accidere*. Ariſtotel. de morib. lib. 3. cap. 9. φοβέμεθα δὲ δῆλον ὅτι τὰ φοβερά. ταῦτα δ' ἐστίν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, κακά. *Timemus ea omnia quæ terrent, quæ uno verbo mala ſunt.* Totum autem locum ex Mſ. lege. *Sed quantum ad communem humanæ imbecillitatis trepidationem metuentis eſt id perpeti, quod ſibi nolit accidere Exſiſtit, & commovetur in nobis de rentus* &c.

Ibidem. *Hic ergo timor non docetur* &c. Infra de Timore (nunc tract. 8. lib. 1.) *Timor Dei & diſcitur, & docetur, quia non in trepidatione, ſed in doctrinæ ratione conſiſtit; ſicuti ſcriptum eſt: Venite filii, audite me: timorem Dei docebo vos.* Sequitur: *Sed ex naturæ infirmitate occurrit* Mſ. legit *ſed ex natura infirmitatis*.

Pag. 312. *Ceterum ſi quis timeat, neque parcat:* lege ex Mſ. *neque pareat*.

Ibidem. *Multæ ſunt autem viæ Domini* &c. Origenes in Joannem Tom. 9. plures eſſe vias docet ad tollendum peccatum, quarum aliæ vulgo ſint manifeſtæ, aliæ vero ſolis iis innoteſcant, qui divina ſapientia illuminati eas cognoſcere poſſint. Inter has recenſent flagella, ſpiritus malos, morbos difficillimos, atque infirmitates laborioſiſſimas: verbo eſt illa crux, quam tolli jubet Chriſtus ei, qui velit venire poſt ſe, ut ait Clemens Alexandrinus Stromate 7. non neceſſitate, metu, vel ſpe, ſed ex libero animi inſtituto, quam viam regiam dicit, & quam ingreditur regale genus: αὕτη ἡ ὁδὸς λέγεται βασιλική, ἣν τὸ βασιλικὸν ὁδεύει γένος.

Ibidem. *Docens nos omnes.* Melius diſtinguit Mſ. *docens nos, omnes, qui in Chriſtum crediderint, unum eſſe* &c.

Ibidem. *Labores fructuum manducandos* &c. in Græco τοὺς πόνους τῶν καρπῶν σου φάγεσαι; Schol. Græca adnotant οἱ ό' τ' καρπῶν ἢ τὴν ἐπικαρπίαν ἐκδέδωκαν, ἀλλὰ τὸ μόχθον τῶν χειρῶν. Symmachus apud Theodoritum κόπον χειρῶν σου ἰδίων, *laborem manuum tuarum man-*

(1) Vide Diſſertationem noſtram 1. cap. 1. §. 2. & adnotationes in tract. 8. l. 1.

manducans, quibus adnectit, ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι καὶ οἱ ἑβδομήκοντα καρποὺς, οὐ τὴν ἐπικαρπίαν ἐκάλεσαν, ἀλλὰ τὸ μέρος τῶν χειρῶν, *ut planum ſit etiam ſeptuaginta interpretes carpos non fructuum perceptionem vocaſſe, ſed manuum partem*. Sed ſcriptor noſter etiam ex difficili pſalmi interpretatione acumen ingenii ſui exſerit. Fructus eſt merces laboris, non labor merces fructuum. At quod operamur in Deum, ſpiritale eſt, ut manducare labores fructuum ſit præmium conſequi ex fructu bonitatis, caſtitatis, miſericordiæ, patientiæ, tranquillitatis, qui ſunt fructus, per quos in hac corporali vita anima noſtra alenda ſit, ut æternis bonis perfruatur.

Pag. 313. *Ut ex miſericordia Dei pacifica, & utilis* &c. deeſt verbum, quod regat; reſtitue ex Mſ. *Ut ex miſericordia Dei ſuppetat pacifica, & utilis* &c.

Ibidem. *Sed ſi hæc perfecta bona fuiſſent, non tamen cæleſtia bona ſunt* &c. In Pſalmo 126. num. 3. filii dicuntur hereditas Domini: ſed hæc hereditas non ſemper jucunda, neque grata, cum neque perpetuum, immo rarum, ut filii ſint parentibus gaudio. Extat proverbialis locutio ἀνδρῶν ἀρίστων τέκνα πήματα: cui conſonat Euripides Oenomao apud Stob. Tit. 76. κακοὶ γεγῶτες, ἔχθιστον νόσος: *Malis moribus nati inimiciſſima peſtis*. Ceterum neque perfecta bona vocavit filios, ducto exemplo ex Abraham, qui ſine prole uſque ad decrepitam ſenectam manſit, quamvis Deo acceptus, & gratus eſſet, & ex filiis Iſaac, qui fraterno diſſidio paternos affectus exagitarunt, quamvis & ipſe favore Divino frueretur: neque cæleſtia bona dici patitur, cum negata Sanctis, peccatoribus uſitata, non ſperanda virginibus, quarum conditio nuptarum beatior prædicatur.

Ibidem. *Cui uxor diu ſterilis bis arrepta eſt* &c. Semel in Ægypto, Geneſis cap. 12. rurſus in Gerara Palæſtinæ ab Abimelecho, Geneſis cap. 20.

Ibidem. *Et viventis funus parricidiali fratrum mendacio plangens*. Intelligit de Joſepho, quem venditum a fratribus, ut mortuum luxit, Geneſis cap. 37.

Pag. 314. *Dominus autem non ambigitur, hoc animæ noſtræ eſſe domicilium* &c. Juſtinus Martyr Dialogo cum Tryphone. Τὸ μυστήριον ἦν οὖν τοῦ προβάτου ὃ τὸ πάσχα θύειν ἐντέλλεται ὁ Θεὸς, τύπος ἦν τοῦ Χριστοῦ, οὗ τῷ αἵματι κατὰ τὸν λόγον τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, χρίονται τοὺς οἴκους ἑαυτῶν τουτέστιν ἑαυτοὺς, οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν: *Myſterium, arcanumque agni, quem Paſcha immolare Deus mandavit, typus & figura erat Chriſti, cujus ſanguinem juxta rationem noſtræ in illum fidei, ædes ſuas, hoc eſt ſe ipſos, adſpergunt in eum credentes*.

Pag. 315. *Niſi in operum bonorum miniſterio verſentur* &c. illud *bonorum* abeſt a Mſ.

Ibidem. *Optimorum quaſi laborum* Mſ. *opimorum*.

Ibidem. *In hac terra noſtri corporis plantatur*: Mſ. *plantantur*, & rectum puto.

Ibidem. *Aſſiſtentes; & quia* &c. lectio Mſ. eſt, *tamquam plantatæ olivæ in menſæ noſtræ circuitu aſſiſtentes, quia hæc timentium beatitudo eſt. Propheta ſubjecit. Ecce ſic benedicetur* &c.

Ibidem. *De Hieruſalem, & Sion in ſuperioribus Pſalmis frequenter ſumus locuti* &c. Hinc argues in alios Pſalmos ſermones edidiſſe, eoſque periiſſe. Alii dicunt pro Hilario argumentum, quaſi qui cum in ſuperiores Pſalmos ſcripſerit, atque in illis quædam de Jeruſalem & Sion legere ſit; hinc concludendum ſit, Hilario & hunc eſſe adſcribendum. Sed materia de Sion & Jeruſalem cunctis potuit eſſe communis, quod paſſim videmus. Zenonem ſæculis ante Hilarium fuiſſe conſtat. Cum igitur plurima, & præcipua in hoc ſermone reperiantur e ſermone *de Timore* deſumpta, qui inſcribitur noſtro Auctori, aut & ille ab eo fuerit abdicandus, aut ſicut ille adſerendus Zenoni eſt, & hic quoque, aut dicendus Hilarius ſuffuratus a Zenone. In tanta ambiguitate cum Origene concludo de Epiſtola Paulli ad Hæbræos. εἴ τις ἔχει αὐτὸν τὸν λόγον ὡς Ζήνωνος, αὐτὸς εὐδοκιμείτω καὶ ἐπὶ τούτῳ· οὐ γὰρ εἰκῇ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς Ζήνωνος αὐτὸν παραδεδώκασι· τίς δὲ ὁ γράψας τὸν λόγον, τὸ μὲν ἀληθὲς θεὸς οἶδεν.

In Interpretationem Pſal. cxxviii. in Appendicem rejectam.

Pag. 316. *Non otioſa virtus religioſi viri eſt, neque quietam exigit vitam* &c. Male corrigere tentant, *non otioſa ætas*. Ut plurimum erroneæ ſunt marginales notæ in editione Veronenſi, & qua corrigere tentant, ſtrenuiſſime depravant; legendum

gendum antem eſſe *virtus*, indicio eſt, quod paullo infra dicat, *ſed ea ſæpe etiam ab ipſis initiis ætatis infeſta ſunt*, quæ ſi prius dixiſſet, non fuiſſet de ætate repetiturus. Confirmatur infra adhuc ex illis. *Certamen tamen non ſufficit ad coronam* &c. Quaſi virtute conſtante, permanente, & continua hic agon ſit peragendus, quod virtutis eſt non ætatis. Hoſtis enim noſter, quanto magis nos ſibi rebellare conſpicit, tanto amplius expugnare contendit: eos enim pulſare negligit, quos quieto jure ſe poſſidere ſentit, ut uſurpem verba, & ſententiam Gregorii Magni, homil. 2.

Pag. 317. *Per direptionem ſubſtantiæ ejus primum deſerviturus* &c. Lego *deſæviturus*.

Ibidem. *Et non ſibi efficit, quiſquis aliquid per turbulentæ voluntatis impetum gerit* &c. Nova forma dicendi *non ſibi efficit*, pro *non a ſe efficit*. Quo ad Zenonis ſenſum conſimiliter Ariſtoteles de moribus lib. 2. cap. 4. οὐ λεγόμεθα, inquit, κατὰ τὰ πάθη σπουδαῖοι, ἢ φαῦλοι, non dicimur *ex perturbationibus aut boni, aut mali*, ſicuti dicimur ex habitu virtutum, aut vitiorum, quoniam κατὰ τὰ πάθη κινούμεθα, κατὰ τὰς ἀρετὰς, ἢ τὰς κακίας οὐ κινούμεθα, ἀλλὰ διακεῖσθαι λεγόμεθα, *perturbationibus moveri, virtutibus aut vitiis non moveri dicimur, ſed diſponi*.

Ibidem. *Aut in corporis voluptates alendas adhortationis ſollicitamur inſtinctu* &c. Clemens Alexand. Pædagog. lib. 3. cap. 7. voluptatem contraponit honeſto; quippe ſi liceat omnibus veſci, ex omnibus bibere, & in coitu vagari pro libitu, naſcetur nefarium divitiarum ſtudium, & præceptorum divinorum contemptus: quo excludemur hereditate regni Dei, quod ut obtineat hoſtis ille noſter, voluptatum incentivum, quod inter omnia eſt vehementiſſimum, præbet.

Ibidem. *Sed potius in his deteſtandi officii interceſſio fœda miſeranda eſt, quod ſint vaſa diaboli* &c. Titus apud Philoſtratum de vita Apollonii lib. 6. cap. 14. ob devictos Judæos captaſque Hieroſolymas coronas oblatas recuſavit, quod non ipſe talia ſe patratum diceret, ſed θεῷ ὀργὴν φήναντι χεῖρας accommodaſſe. Eadem forma Clemens Alexand. Stromat. lib. 7. vocat diabolum in peccatis noſtris συνεργὸν potius, quam ἐνεργὸν, quod quid ſit in poſtremo totius operis Stromatum Commentario declarat inquiens, τὸ συνεργὸν ὑπηρετικὸν σημαίνει, ἢ τὴν σὺν ἑτέρῳ λειτουργίαν; ut ſit miniſterium, & cooperatio cum alio; hujuſmodi *ferialis miniſter vocatur* in L. 6. De Cuſtod. reorum in Cod. Theod. lib. 9. tit. 3.

Ibidem. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea* &c. Aliter legitur in Mſ. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Iſrael; quid dicere debeat? tum deinde tamquam doctus, & exemplo propheticæ confeſſionis imbutus, Iſrael ipſe jam loquitur*.

Ibidem. *Quia iterari neceſſe eſt, quod & diu geritur, & numquam obtinetur* &c. Appius Claudius apud Titum Livium lib. 5. cap. 6. *Ad diſciplinam militiæ plurimum intererat inſueſcere militem noſtrum, ſi res lentior ſit, pati tædium, & quamvis ſeræ ſpei exitum exſpectare, & ſi non ſit æſtate perfectum bellum, hyeme operiri*. Hujuſmodi adverſarium noſtrum delineat Auguſtinus, de Sing. Cleric. *Tamdiu diabolus ſopitum ignem ſine ullis flammis occultat, donec duas faculas jungens ſimul ambas accendat; & tamdiu ceſſat ſævitiæ ſuæ tela ſupponere, donec ſicut peritus venator, quod occiſurus eſt, laquei vinculis alliget*.

Pag. 318. *Et hinc ſit impugnationis noſtræ aſſiduitas, quia non ſit impugnantium præpotens fortitudo* &c. Quod enim aſſidue impugnet in cauſſa eſt, quod non expugnet, & hinc debilitas ejus arguitur.

Ibidem. *Mos autem eſt eorum, qui nequaquam longis, atque aſſiduis præliis prævalent, ut victorem exercitum, & firmis agminibus incedentem a tergo adorant* &c. Veget. lib. 3. cap. 9. *Si adverſarium intelligit potiorem, certamen publicum vitet: nam pauciores numero, & inferiores viribus ſuperventus, & inſidias facientes ſub bonis ducibus reportaverunt ſæpe victoriam*.

Ibidem. *Ita & peccatores tentatos in caſſum fideles viros* &c. Mſ. *tentant*, & rectum eſt; reſpicit ad ea, quæ dixit ſupra: *In omni igitur quam perpetimur injuria, alterius opus, alterius inſtinctus eſt*.

Ibidem. *Fabricabant: indefiniti enim temporis ſignificatis eſt* &c. Fallitur. Non indefiniti, ſed imperfecti temporis ſignificationem, habet aliud eſt χρόνος ἀόριστος: aliud

alliud *χρόνος ἀπαρέμφατος*. Heſychius ἀπαρεμφατικός, ἀπαρέμφατον, quaſi extenſivum in rem non perfectam. Ita Apellem & Policletum operibus ſuis inſcripſiſſe *faciebat*, teſtis eſt Plinius in præfatione naturalis hiſtoriæ, tamquam inchoata ſemper arte & imperfecta, contra Judiciorum varietates ſupereſſet artifici regreſſus ad veniam veluti emendaturo quidquid deſideraretur. Diomedes lib. 1. cap. 4. *Præteritum imperfectum, ideſt præteritum, non tamen perfectum: cum quaſi præteriiſſe tempus affirmamus, alioquin cœpimus, nec perfecimus, unde non nulli inchoativum tempus appellavere.*

Ibidem. *Et tamquam funem longum implexa ea ſemper extendere* &c. Mſ. Et tamquam funis modo in longum implexæ ſemper extendere &c. fol. 142.

Ibidem. *Moyſes ad Dominum arcuit* Mſ. *arguit*.

Pag. 319. *Humilitatis noſtræ corpore in gloriam corporis ſui conformando.* Corrige ex Mſ. *humanitatis*.

Ibidem. *Eſt enim ſpeciale adverſus fideles infidelium omnium odium* &c. Sic & Tertullianus Apologet. cap. 2. exprobrat gentilibus, quod ſolo odio nulla culpa convictos damnarent Chriſtianos; nam odium ea præconcepta opinione adverſus genera contingere adſerit Ariſtoteles Rhetoric. lib. 2. cap. 4.

Ibidem. *Ad terrena ſua, & originalia revertentes* &c. Prudentius de Exſequiis defunctorum.

Si terrea forte voluntas
Luteum ſapit, & grave captat,
Animus quoque pondere victus
Sequitur ſua membra deorſum.

Ibidem. *Puderem iniquitatis ſuæ judicii tempore ſentientes*, in Mſ. elegantius deeſt *ſuæ*.

Ibidem. *Amiſſa reſurrectionis demutatione* &c. Habuiſſe præ oculis puto, dum hæc ſcriberet, locum D. Paolli ad Philip. cap. 3. ver. 21. ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ: *Unde etiam Salvatorem expectamus Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, qui reformabit corpus humilitatis noſtræ configuratum corpori claritatis ſuæ.*

Ibidem. *Humana ſunt corpora aut firma, aut infidelitate* &c. Mſ. *Humana ſunt corpora, aut fide firma, aut infidelitate ruitura.*

Pag. 320. *Plus enim metit conſcientia, quam geſta* &c. Lege *geſtat*, ut ſenſus conſtet, & ita in Mſ. Porro, & ſi hic in Pſalmum cxxxix. Commentarius totidem pene verbis reperiatur in Hilario, nihilominus non auſim (1) Zenoni eripere, cum dicatur in veteri manuſcripto illi adſcribi: ut interdicto, uti poſſidetis, ut loquuntur Juriſconſulti, noſter vincat neceſſe eſt. Certe de Zenone in pluribus participat, ni dicamus Hilarium in ſuum uſum accommodaſſe, & non nulla addidiſſe a medio præcipue, unde deſciſcere videtur. Ceterum ſequens ſermo in pſalmum cxxix. Meo judicio tam diverſa œconomia ſic aliena ratione, & forma dicendi variat, ut anteſtari poſſe me ſine dolo malo, credam Zenonis non eſſe.

In Interpretationem Pſal. cxxx. in Appendicem rejectam.

Pag. 327. De ſermone (2) poſteriore in pſalm. 130. qui reperitur in Hilario, & in quo omnia argumenta, omnes colores fere, qui in priori reperiuntur, concludendum eſt, aut Zenonis recta eſſe, pro ejus more repetendi pluries quæ in una, aut ſuffarcinatum ex priore. Hilario certe non adſcribendus, cum Zenonia ſtructura ſit, ſenſus illius, forma dicendi illius, niſi qua aut reſtrictior, aut diſpoſitione parum diverſa. Hinc etiam liqueat, plagii crimen incurriſſe, qui ſermonem de pſal. 127. & 128. Hilario adſeripſere, quamvis mala manus acceſſerit, & ut mangonizaret, corrumperet, & vappam vina immiſcuerit. In hunc nulla reſtant obſervanda, quæ non adnotata fuerint in priorem. Itaque nihil addo.

Ibidem. *Cordis autem, ex quo ſecundum evangelium.* Mſ. habet. *Cor autem, ex quo* &c.

Fff 2 In

1 Vide Præfationem generalem num. 2. ac præſertim procemium diſſertationis primæ in fine.
2 Vide procemium diſſ. 1. in fine, & cap. 1. §. 2. ejuſdem diſſertationis cum præfatione ad Appendicem.

Digitized by Google

In Tractatum de Attende tibi in Appendicem rejectum.

Pag. 336. Tractatus de Præcepto *Attende tibi* ex Deuter. 15. 9. petito ſuſpectus pridem fuit, nec immerito. Prologus vulgaris, longus: totius orationis ſtructura redundans, & diffluens: gradatio illa, quæ ληκύθων olet, Zenonis genium non referunt, qui ingenio promptus; & doctrina inſtructus, dictione ſublimis, impetu quandoque etiam irregulari ferebatur, quod in maximis viris παρένθυρσον vocabat Dionyſius Longinus. Sed in iſto ſunt inepta & inconnexa in exordio præcipue, ubi minus deberet, qualia non reperias in ceteris Zenonis operibus. Quod inſint ſemina bonæ mentis, & frugis non pauca, credi poſſint mutuata a Baſilio forſan, in cujus (1) operibus hujuſmodi reperiri adſerunt. Ad Zenonem certe pertinere non poteſt, cum in illius dictione Veneres ſic inſint, ut a gratiarum inſeſſu inſtillatas cognoſcas, quas in hoc calamiſtratas reperias, & quandoque ingratas. Percurro nihilominus, ut nonnulla, quæ cenſuram merentur; non omnia indicem, & quæ obſcura ſunt, aliquo modo plana faciam.

Ibidem. *Cum igitur motus hic mentis nactus fuerit vocis ſignificantiam* &c. Aut intelligit ſignificantiam pro communicatione, qua intelligenda participat; aut intelligi vult de vocis proprietate, quaſi quilibet nativi ſermonis immemor ex occaſione comminiſci debeat vocem propriam conceptui mentis: utraque autem interpretatio puerilis, & homine docto indigna.

Ibidem. *Vehiculo ſermonis* &c. neque ita minus inepta. Conceptum mentis mediante ſermone per aerem ad audientem transferri, verum eſt; ſed balbutit, qui hoc verum dicit.

Ibidem. *Delicta cogitationum* &c. Cogitatio, ut non delinquit, nec punitur. Ita ſancitum in L. 18. de pœnis, & in L. 225. de Verb. ſignific. & alibi. Cogitatio peccatum ſeu delictum tunc eſt, cum mens cogitationi conſenſum dedit, cum malum ſuum blande fovens in factum geſtit irrumpere, ait D. Hieronym. ad Demetriad. Itaque cum de corde exire cogitationes edoceat Redemptor noſter Matth. cap. 5. debuiſſet proprius loquendo, *non delicta cogitationum* dicere, ſed aut *cordis* aut *mentis*, aut forte *cogitationum lubrica*.

Ibidem. *Qui finxit ſingillatim corda noſtra* &c. pro eo, *qui finxit ſingula corda noſtra*.

Ibidem. *Fecundos, & utiles paſtus* &c. Nove & barbare, cum debuiſſet *fertiles, & uberes*, aut quid ſimile.

Pag. 338. *Unde & nominis ſui etymologia ſervatur in Græcis* &c. δορκάδα vult Græcis dici damam, aut, ut ipſe loquitur, damulam, renitente Scaligero ad lib. Ariſtotel. de Animal. Comm. 130. ubi damam vult dici πρόκα prout eam vocat Ariſtoteles conſentiente in Verſione Theodoro. Quo ad Noſtrum ſi dama ſit δόρξ, aut δορκάς, ſeu δόρκος, ex eo deductam dicit quod ὀξυδορκῶσι· Etymologicum in δορκάς, παρὰ τὸ δέρκω, τὸ βλέπω: δορκὰς μὲν δορκάς, ὀξυδερκὲς γὰρ τὸ ζῶον, καὶ εὐόμματον. Ceterum uſus vocis damula non antiquum redolet, quamvis ſit in vulgata Proverb. verſione cap. 6. num. 5. neque in bonis ſcriptoribus uſquam invenio. Eſt in gloſſario Papiæ. *Dama, vel Damula dicta* &c. Qui Auctor quantæ ſit antiquitatis, & auctoritatis, nullus neſcit.

Ibidem. *Aliud enim ſumus nos ipſi, aliud quæ noſtra ſunt, aliud quæ circa nos ſunt* &c. Ipſe recte dividit, & recte applicat pro ſuo inſtituto. Stoici contra, ut conſentiunt hominem eſſe animam, & mentem, in reliquis diſſentiunt; poteſtatis namque noſtræ eſſe appetitiones, deſideria, averſationes, & quæ a nobis ſolis arbitratu noſtro perficiuntur: in noſtra poteſtate non eſſe contendunt corpus, poſſeſſionem, gloriam, principatum, & quæ a nobis ſolis arbitratu noſtro perfeci non poſſunt. Vide Epictet. Enchirid. cap. 1. & ad eum Simplicium.

Ibidem. *Magnum æſtimes ad petendum* &c. quod neque elegantiam ſapit, nec latium vult: *tanti putes, ut petas*.

Ibidem. *Ut omnem maculam, quæ in eam forte nequitiæ vitiis obrepſit, abluas, & expurges* &c. Lucianus Catapio 439.

καθα-

1 Baſilium non habebat præ manibus, cum hæc Sparaverius ſcriberet, quem tamen, antequam opus perficeret, conſultum fuiſſe nihil dubitamus. Licet autem hæc Rufini interpretatio liberior ſit, tamen Baſilianæ facundiæ multum profert. Vide præfationem noſtram in Appendicem num. 2.

αχθαρὸς ὡς ἐκεῖνα ὥσπερ πλὴν τούτων τριῶν, ἢ τεττάρων ἀμαυρῶν πάνυ, καὶ ἀφανῶν γραμμάτων : Hic per omnia eſt purus præter tres, quatuorve plane obſcuras, evanidaſque notas : obſcuras, & evanidas notas intelligit, quas meliori vivendi ratione, & pœnitentia induxerat.

Ibidem. *Pietatiſque monilibus* &c. *Monilibus* abjectum nimis, neque pro dignitate. Quid ſi legas dotibus, aut hujuſmodi?

Ibidem. *Una quidem carnis familiaris, altera vero animæ cognata* &c. Si per me ſtaret, expungerem illa *familiaris*, & *cognata*, quæ ut ſuperfluunt, ita inepta.

Ibidem. *Neque circa carnis lætitiam curſitare* &c. Intelligat qui poteſt, ego heic prorſus caligo.

Pag. 339. *Grande alicui peccatum, & grave commiſſum eſt, grandi ſine dubio confeſſione indiget* &c. Quid eſt iſta grandis confeſſio? An ſolennior, & demiſſior? Hoc forſam voluit ad morem, qui tempore Zenonis ſervabatur, reſpiciens: Sed non uſus eſt verbis illius ſæculi.

Ibidem. *Structores? vide quomodo ædifices, ne ligna, & fenum, ne ſtipulam, vel paleas, ſed argentum, & aurum, & lapides exſtruas pretioſas* &c. Ex Epiſt. 1. ad Corinth. cap. 3. num. 12.

Pag. 342. *Sed ſoli tibi producitur veloci rapidoque curſu* &c. Corrigo ſine hæſitatione. *Sed ſol tibi producitur* &c. Tractum a Proverb. cap. 9. num. 18. ubi Salomon ait. *Juſtorum ſemitæ quaſi lux ſplendens procedunt, & creſcunt, uſque dum fiet dies*.

In Tractatum de avaro divite, olim de duplici tentationum ſpecie in Appendicem rejectum.

Pag. 348. Sermo de duplici tentationum ſpecie, quem alii Zenoni, alii Baſilio adſcribunt, elegantiſſimus eſt, At Latini ſtili proprietas, & nativus ſermonis genius elicit, ut latino ſcriptori adſeratur. Soliti quippe antiqui illi Patres argumenta aliorum promiſcue uſurpare, & pro occaſione arripere, quando non pompam præferrent, ſed Chriſto ut fructum facerent, ſollicití eniterentur, quo minus enuntiare caverent, quæ ab aliis dicta prius, ſibi opportuna viderentur. Id notum fiet conferenti ſcripta eorum, quæ apud nos tamquam reliquiæ ſuperſuat. Quo circa ex ſtilo non auſim (1) Zenonem ab hujus operis compoſitione excludere, quouſque clariora argumenta prodeant, quæ judicium firmius, & ſuggerant, & procudant. Opus ipſum difficultatis non multum habet, elegantiæ plurimum, quam acumine orationis, ſententiarum pondere, & pietatis epicherematis adæquat, ut dignus ſit Noſtro adſcribi, immo indignus, qui ab ejus operibus ſubducatur.

Ibidem. *Qui nunc de Evangelio* &c. Lucæ cap. 22. num. 16.

Ibidem. *Ad ſenſum, & intelligentiam humanitatis adduceres* &c. Infra ſequenti folio. *Tum deinde inhumanum propoſitum impartiendi cuiquam*. Humanitatem intelligit φιλανθρωπίαν, hoc eſt affectionem erga homines, ſympathiam, atque erga calamitoſos commiſerationem. Tres hujus ſpecies annumerat Diogenes Laertius lib. 3. ex Platone, unam διὰ τῶν προσαγορεύειν *in appellando* comiter ſcilicet, & officioſe: ſecundam τῷ εὐεργετικῶς *in benefaciendo*, cum quis egenti opitulatur ultro: tertiam διὰ τὸ ἑστιᾶν, καὶ φιλοσυμποσιάζειν *in convivendo, & compotando*. Demoſthenes contra Ariſtogitonem primum verſus finem, ὑμεῖς γάρ ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι τῇ τῆς φύσεως πρὸς ἀλλήλους χρώμενοι φιλανθρωπίᾳ ὥσπερ αἱ συγγένειαι τὰς ἰδίας οἰκοῦσιν οἰκίας οὕτω τὴν πόλιν οἰκεῖτε δημοσίᾳ. *Vos Athenienſes natura inſita alii in alios humanitate utentes, quemadmodum cognati in iiſdem ædibus habitant, ſic in urbe publice habitatis*, cognatorum inſtar. Ex his notum, quid humanitas, & quid inhumanitas ſit.

Pag. 349. *Proveneus ſecundis ſucceſſibus* Mſ. *ſecundis*.

Ibidem. *Communis hominum naturæ non meminit* &c. Communis natura non tantum eſt naturæ humanæ conditio, quæ proprietate a ceteris animantibus diſtinguitur ſpeciei ſuæ adnata, ſed quæ nos mutua nectit affectione, & promovet, ut aliena tam bona, tum mala æque ſentiamus. Reſpiciebat fortaſſe ad illud Ovidianum Methamorph. lib. 1. verſ. 135.

Communemque prius ceu lumina ſolis & auras
Cautus humum longo ſignavit limite menſor.

Illud quippe naturæ conforme magis, quod

1 Vide proœmium diſſ. 8. in fine, & præfationem ad Appendicem.

quod vult omnibus omnia tamquam a matre communi eſſe commuoia.

Ibidem. *Propterea ergo cauſſa quidem cogitationis ejus*: non diſplicet conjectura, quæ ſuperaddita eſt lectioni Mſ. *Propterea ergo caſſæ quidem cogitationes ejus, ſollicitudo vero* &c.

Ibidem. *Quis non infelicitatem ejus doleat*, in Mſ. deeſt illud *doleat? quis non talem miſeratur? quis non infelicitatem ejus?*

Ibidem. *Anguſtiatur ex abundantia, conſtringitur & coarctatur ex opulentia* &c. Antitheris ludit, niſi quod videatur tautologia peccare.

Pag. 350. *Sed recordare o homo, quis eſt, qui largitus eſt tibi te ipſum* &c. Hoc eſt, qui vitam tibi dedit, atque iocrementa fovit, quibus es. Divus Bernardus de diligendo Deo. *In primo opere me mihi dedit, in ſecundo ſe & mihi dedit.*

Ibidem. *Commiſſa tibi magis, quam conceſſa cognoſcas* &c. Conceſſio indicat plenum jus: at qui habet commiſſa adſervaoda, habet cui deſtioata ſunt: immo, ſi credimus Donato ad Andr. act. 3. ſcen. 5. verſ. 3. etiam periculo. Cicero Philipp. 12. 351. *Rerum omnium decertatio Conſulibus optimis & fortiſſimis commiſſa, & commendata ſit.* Committere eſt fidem obſtringere, atque obligare: commendare eſt etiam officio allicere.

Ibidem. *Parvo tempore aliquantulum ſuper his lætaris, & abuti eis voluptuoſius delectaris* &c. Parvo tempore, quia vita brevis, aliquantulum, quia inane oblectamentum ex poſſeſſiooe ſepultæ pecuniæ, quæ nullius uſui deſerviat, quod quæritur Plutus apud Ariſtophaoem in Comœdia cognomine actu 1. ſcen. 2. verſic. 182.

> Ε'υ'θὺς κατώρυξέ με κατὰ τῆς γῆς κάτω
> *Continuo ille in terram defoſſum me occulit.*

Abutitur enim, qui aut ipſe non fruitur, aut indigentibus non participat. Aliquantulam porro, & ex parte totum dici etiam poſſit lætitiam parere, quia ſimul ut oblectat eodem tempore anxium facit, quo plura coogerat. Idem Ariſtoph. Plut. act. 1. ſcen. 2. verſ. 138.

> Αλλ' ἤν τάλαντά τις λάβῃ τριακαίδεκα
> Πολὺ μᾶλλον ἐπιθυμεῖ λαβεῖν ἑκκαίδεκα
> Κἂν ταῦτ' ἀνύσῃ, τετταράκοντα βούλεται
> Η' φησιν, οὐκ εἶναι βιωτὸν αὐτῷ τὸν βίον.
> *Nam ſi quis accipiat talenta tredecim,*
> *Avidius contendit parare ſedecim.*
> *Si hæc confecerit, quadraginta appetit,*
> *Aut vitam ſibi poſt eſſe vitalem negat.*

Ibidem. *Hic mihi te paulliſper indulge.* Mſ. *Hoc mihi te* &c.

Ibidem. *Ad cuſtodienda ea vigilias addidi: meas curas impendi*: in Mſ. *vigilias addidi meas, curas impendi.* Elegantius.

F I N I S.

Adden-

Addenda & Corrigenda.

Pagina XXXVI. *linea* 45. *poſt verbum* putarentur *adde*. Enimvero in antiquo Corbejenſi codice, cujus variantes lectiones accurate deſcriptæ, in calce noviſſimæ editionis Brixianæ recitantur, pagina 163. palam legitur: *Et inde a Domino uſque nunc anni CCCCXXX. plus minus*: quæ formula *plus minus* cum Fabricii correctionem expungit, tum vero noſtram interpretationem mirifice ſtatuit. Cedimus &c.

Pagina LIV. *lin.* 29. qui ter *corrige* qui quater. *Ibid. lin.* 36. *poſt verba* affirmat *adde hæc*. Tertio in fine ſerm. 1. de Quadrageſima pag. 391. *Zeno beatus ille e contrario ait*: ac tandem &c.

Pagina CVIII. *lin. ultima poſt verbum* perfruetur *adde*: & luculentiſſime eodem tract. 16. lib. 1. qui objectum teſtimonium continet, num. 14. *Cum autem mors, quæ putatur metuenda guſtatur: tunc ei*, ideſt animæ, *in æternum manentis gloriæ beatis in ſedibus, nullas deinceps ærumnas mundi ſenſura, repromiſſa felicitas exhibetur.* Ubi & *ſedes beatæ gloriæ in æternum manentis* ſunt procul dubio cæleſtis gloriæ locus, non autem ſinus ille Abrahæ, in quo ad extremum uſque judicii diem animabus manendum ſit; & hæ quidem poſt guſtatam mortem adeundæ deſignantur; cujus rei rationem Auctor dederat paullo ante eodem num. 14. *Aliter enim immortalitatis ſtola illa non ſumitur, niſi primo iſtud carnale ſpolium, blandum animæ venenum, ſecundum Dei ſententiam, unde ſumtum eſt, refundatur.*

Pagina CXI. *lin.* 33. ordinationemque *corrige* ordinatioque.

Pagina CXXVI. *lin.* 17. inſignioria *corrige* inſigniora.

Pagina CXXXIII. *lin.* 51. *poſt voces* mentio eſt *addatur*. In diœceſi porro Ticinenſi in loco, qui Lardiragus vocatur, exſtat adhuc eccleſia S. Zenonis, cujus feſtum die 8. Decembris celebratur.

Pagina CXXXV. *lin.* 36. quinque *corrige* ſeptem. *Et lin.* 43. *poſt verbum* experitur *adde*. Tandem in villa, quæ Nomi appellatur, nec non in parœcia Nogareti prope Roboretum aliæ duæ perantiquæ S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis eccleſiæ viſuntur; & ad harum poſtremam Rector Pomaruli una cum populo ſibi concredito, ſacro proceſſionis ritu, die S. Antiſtiti ſacra proficiſcitur. P. Benedictus &c.

Pagina CXXXVI. *lin.* 13. *poſt verbum* notant *adde*. Denique S. Epiſcopi memoriam in litaniis ejuſdem Eccleſiæ inter SS. Confeſſores Pontifices peractam codex Epiſcopalis bibliothecæ fidem facit.

Pagina CLXV. *adn.* 5. *lin.* 3. Iſte *corrige* Sancte.

Pagina 19. *lin.* 20. *poſt* circuit *ponatur virgula, eaque deleatur poſt vocem* commercio: *Et in adn.* 24. *lin.* 6. *deleantur voces*, & alia interpretatione, *ac lin.* 8. *deleantur illa*. Poſſet tamen hæc interpunctio &c. *uſque ad ejuſdem adnotationis finem.*

Pagina 74. *adn.* 11. *lin.* 3. in Cod. Tol. *corrige* in codicibus Tol. & Baſilicæ Vaticanæ. *Et eadem adnotatione pag.* 75. *lin.* 8. *pro* contingit *ſcribe & ſupple his verbis*: contigiſſe luculenter probat peculiare S. Gregorii Nyſſeni teſtimonium ſerm. 1. *De Oratione*, ubi avaritiæ quidem effectum deſcribens ait: *Agricola agriculturam neceſſariis uſibus non metitur, ſed ad ulura ſtudium ſemper intendens, dum alienis finibus uſurpandis ſuos agros latius profert, magnum aditum peccato adverſus illud ſtudium atque inſtitutum vitæ patefacit. Unde ſedatu atque compoſitu difficiles oriuntur contentiones & lites, de finibus agrorum inter ſe mutuae controverſias excitantibus iis,*

qui

INDEX
RERUM ET VERBORUM.

Numerus Arabicus deſignat paginas Sermonum, Romanus Prolegomenorum: litteræ vero adn. *cum ſubjecto numero Arabico numerum adnotationum indicat.*

A

ABel ideo martyr, quia juſtus; ideo juſtus, quia patiens, a quo pati martyres didicerunt. 61.

Abraham placuit Deo credulitate ſine lege. 3. Deum Deo credendo promeruit. 8. 97. juſtitiam non didicit, ſed genuit 175. & adn. 1. 2. juſtus quia fidelis. 17. nullo jure legis tenebatur, & omne jus divinum præcipue cuſtodivit. 169. laudatur. 61. gemini populi typum in ſemetipſo portavit, ut circumciſionis nota exprimeret Judæum, credulitatis juſtitia Chriſtianum. 96. in ſenectute ſuſcepit filium Iſaac munus fidei & credulitatis. 167. 170. ejus conſtantia in filii immolatione deſcribitur, & commendatur. 167. & ſeqq. 172. 176.

Abortus avaritiæ cauſſa procuratus. 73.

Acrobuſtia 95. & adn. 14.

Adam peccando mortis hereditatem poſteris dereliquit. 60. 96. per Adæ peccatum hereditaria conditione confectum uniformiter interibat omne genus humanum. 87. nonnullorum ſententia de Adæ peccato, cujus generis fuerit. XCII. 96.

Adæque 12. adn. 65. 112. 196.

Adminiſtratis mundana. 122. & adn. 14.

Adſeris pro vindicas rationibus 15. adn. 59.

Adulter pro adulterino. 12. adn. 48. 244.

Adulteria capitalibus pœnis afficiebantur per leges Romanas. 43. adn. 33.

Ægyptiaci dies qui fuerint. 115. adn. 9. cur ſic dicti. Ibid. infauſti habebantur, iiſque diebus nulla opera incipienda Gentiles putabant. ibid.

Æquævus. 247.

Aeris corporea innitas. 194. adn. 5. Aerii ſpiritus 195. qui ab Auctore dicantur. ibid. adn. 7.

Æſtivalia pro æſtiva mulierum veſte. 183. & adn. 8. æſtiva veſtis erat munda & intacta. 186.

Agapes, ideſt epulæ in martyrum feſtis olim peractæ. 115. adn. 18. in libidinem & ebrietatem converſæ reprehenduntur ac eliminantur. ibid. in hoc more tollendo S. Zeno excelluit. ibid. CXV.

Aggreſſura. 123. & adn. 19. 180. 181. 189.

Agina trutinæ pars. 252. adn. 9.

Agnus legalis typus Chriſti 267. 268. 275. agnum bifaria naturæ Judæis ſumendum eſſe, cur a nonnullis creditum ſit. 274. adn. 4. 276.

Allegatæ, priuſquam fundantur, acceptantur preces 47. & adn. 54.

Amor Vid. *Caritas*.

Amoris impuri, ſeu Cupidinis deſcriptio. 23. effectus 16. & 24. quam varios. 16.

Angeli aſcendentes & deſcendentes in ſcala Jacob quid ſignificent. 181.

Anima, Dei ſimulacrum ſenſibile & intelligens. 86. quomodo accipiendum. 16. adn. 12. e proprio fonte ſpiritus Dei. 87. & adn. 13. lineamentis corporis circumſcripta 88. principaliter in loco aliquo non continetur, ſed tantum ex conſortio corporis invenitur in loco. 343. ſubjectum ſibi corpus ſervilibus officiis ſuæ compellit implere deſideriis poteſtatis. 97. pecuina eſt, ſi carnis curam gerit. 91. animæ vita per baptiſmum comparata. 88. Animæ immortalitas demonſtratur. 120. & ſeqq. eam negare nemo audet. 120. Plato de ea preclare ſcripſit. 16. & adn. 4. & 5. Philoſophi de anima varie dixerunt, ſed tamen hanc eſſe immortalem fere confeſſi ſunt. 121. & adn. 11. Epicurus, Dichæarchus, & Democritus contra animæ immortalitatem diſſeruere. ibid. & adn. 12. Adſertum a Poetis bivium animæ immortalitatem confirmat. ibid. adnot. 13. Gentes libationibus ad mortuorum ſepulcra animarum immortalitatem ſignificabant. 120. & adn. 9. Juſtorum animas quotidie ante extremi judicii diem in cælum receptas Auctor ſenſit. CVII.

Annorum computatio a Chriſti nativitate quinquaginta fere annis olim exceſſiſſe multis exemplis probatur. XXXVI. XXXVII.

Anonymus auctor Vitæ S. Zenonis ejuſque Tranſlationis quo ſæculo ſcripſerit CXLI. de ea Vita judicium. CIX. CXLII. Hiſtoria Tranſlationis ex Mſſ. ſuppleta editor. CLIII.

Anonymus Pipinianus de Verona laudibus. LVII. Coronato multo melius S. Zenonis geſta paucis deſcripſit. CXIV. ex Mſſ. ſuppletos. CXV. reſtitutus ac melius ſuppletus ex Mſ. Lobienſi CLXXI.

Antipodæ, ſeu Antichtones. 195. adn. 6.

Apophoreta in conviviis diſtributa. 237.

Apoſtoli cæli vocati. 213.

Arbiter pro judice, ſpeculatore. 36. & adn. 6.

in Arca lignea olim Euchariſtia ſervabatur. 107. adn. 19.

Arcani diſciplina violata ab Arianis. 11. adn. 44.

S. Arcadius paſſus Cæſareæ Mauritaniæ. 200. & adn. 1. non Gallieno imperante. ibid. ejuſdem Acta ex S. Zenonis tractatu concinnata. ibid. ſæviente perſecutione deliteſcit. 202. mox ultro judici ſe obtulit. 203. acerbiſſimo ſupplicio torquetur. 204. laudatur. ibidem & 205.

Arcarius 237. adn. 18.

Arianorum errores LXXVIII. & ſeqq. Dei Filium Deum verum eſſe non credebant 111. & adn. 3. dicebant quidem Dei Filium Deum, ſed non ex Patris nobilitatis perpetuitate progenitum; fuiſſeque tempus quando non fuit. 156. adn. 5. blaſphemabant, Filium non fuiſſe antequam naſceretur. 147. adn. 8. verſuta diſputatione legis fundamenta temnentes, ad communia humanitatis nomina, quæ poſſunt argumentis attingi, Patris & Filii feſtinabant. 135. & adn. 4. carnalis mentis homines dicti. 135. confutantur. LXXVIII. & ſeqq. 112. 113. 135. & ſeqq. 142. 146. & adn. 8. 148. & ſeqq. 152. & ſeqq. 157. 158. 161. 289. fidei formulas edebant varias & multiplices LXXVII. & ſeqq. Catholici eas deteſtabantur. ibid. 5. 9. 10. 12. venales propoſitæ eorum fidei formulæ cur. 6. adn. 22. novellæ litis favore ac labore nutritæ. 6. ſemper variæ. 7. adn. 33. Ariani philoſophia abutebantur 65. adn. 2. & 3. 290. eorum diſputationes verſutæ 4. ratiocinationibus de fide diſputantes reprehenſi tractatu integro. 2. plures auro & præmiis corrumpere. 6. Arianorum fides deſiderabat patrocinia regum. 9. adn. 38. judicum & divitum. ibid. adn. 39. aliquotiens etiam Gentium 10. adn. 40. turpis & hydrica 10. adn. 41. factionibus pollebat 11. adultera ibid. adn. 42. publicana. 16. adn. 44.

Armina paſſenti. 201. adn. 12.

Aſtutus pro ductu. 3.

Athenagoræ locus de æterna Filii Dei generatione a Petavii cenſura vindicatus. LXXXI.

Avaritia eſt inimica juſtitiæ. 72. qui elaborat, ut plus habeat quam habebat, avaritiæ partes agit. ibid. ineſt omnibus, & ab omnibus, quaſi non ſit, arguitur. 30. quia communis, crimen eſſe deſiit. 73. avaritiæ naturale eſt avariorem facere. 77. ejus effectus & peccata inde profecta. 32. 73. & ſeqq. 79. & ſeqq. 84.

Avarus eſt, qui quærit quod non habet, & qui putat ſe non habere quod habet. 76. avarus eſt, qui rerum omnium capiat annonam. 77. dolet ſterilitate, & fertilitate. ibid. avarus non eſt a Tyranno diſſimilis, qui ſolus habet, quod poteſt prodeſſe commodis plurimorum. 33. aucupatur diſtrahendi tempus. 77. negat ſe habere, quod diſtrahat, ut juguler. ibid. avarorum durities in pauperes perſtricta 32. 33. reprehenduntur avari. 73. & ſeqq. 79. & ſeqq. avari aurum aut argentum celandum terræ mandabant. 80.

Auctor feminini generis. 60.

Auguria quomodo peragebantur. 116. 198. a Chriſtiano quam aliena. 116.

B.

B*Ajæ*. 89. quid hoc nomine vocari ſoleret. ibid. adn. 25.

Balneator præcinctus, quod unctui, quod terſui opus erat, præbebat. 233.

Baptiſmus Spiritus ſancti non ſignaculum, ut olim circumciſio, ſed ſignum. 100. & adn. 37. ejus effectus. 131. 239. 240. 243. 244. 277. vitam animæ comparat. 88. deſecat animi vitia & originale peccatum. 102. & adn. 38. omnia omnium peccata diluit. 220. 240. 260. 277. naufragos ad vitam ſuavem perducit. 106. 277. baptiſmate renatus deſinit eſſe quod fuerat, incipit eſſe quod non erat. 287. fit Eccleſiæ filius. 186. baptiſmus ſuſcipit mortuos, & inſpiratos aqua cæleſti mox efficit vivos. 220. a cunis ipſis infantiæ ad ſupremos exitus cujusvis ætatis ſalutare munus impertit. 101. iterari non poteſt. 234. adn. 3. 235. Baptiſmi typus Erythræi tranſitus fuit 266. adn. 5. in baptiſmate ſponſiones factæ. 220. & adn. 16. in baptiſmi collatione ſolemnis hymnus canebatur. 229. aqua in eodem adhibita, paſchali tempore calefiebat. 232. adn. 31. fiebat ſemper nova in fontem. ibid. per immerſionem uſurpatum baptiſma. 231. 234. inter cæremonias baptiſmi Zenonis tempore denarius tradebatur. 108. & adn. 21. 233. & adn. 5. duplex unctio in baptiſmate. 233. adn. 4. lotio pedum ante vel poſt baptiſmum. ibid. V. *Catechumeni*. *Neophyti*.

Baptiſmata multa apud Judæos. 280. adn. 3.

Baptiſterium locus fere ab eccleſia ſeparatus. 228. adn. 1.

Baptizati pueri, adoleſcentes, juvenes, ſenes utriuſque ſexus. 247. baptizati in unum homines genere, ætate, ſexu, conditione diverſi. 230. 244. & natione. 236. chariſmate diverſo ſunt diverſi. 265. adn. 4. baptizati cur omnes dicti infantes. 236. adn. 5.

Barthius Gaſpar adnotationibus illuſtrat S. Zenonis tractatum de Reſurrectione. 129. adn. 1. & alium de S. Arcadio. 200. adn. 1. ejus caſtigationes in tres S. Zenonis tractatus de Nativitate Chriſti a Daumio editæ. 156. adn. 1.

Beatitu-

Beatitudo cæleſtis deſcribitur . 78.
Bergomenſes eccleſiæ S. Zenoni dicatæ . cxxxvi.
Bifaria natura . 267.
Biſſenus . 263.
Bivium poetarum apud inferos animæ immortalitatem indicabat . 121. & adn. 13.
Bona ſpiritus in arduo conſtituta, ut ad ea, niſi ſumma difficultate, non poſſit ab aliquo perveniri . 90.
Breviatum . 24. & adn. 54.
Brixianæ diœceſis & urbis eccleſiæ S. Zenoni dicatæ cxxxv.
Bromoſis pecudibus . 113. & adn. 10. *bromoſum* convivium . 275. adn. 6.
Bruti cordis . 279. adn. 2.
Bulli interpretatio de aliquot S. Zenonis teſtimoniis proponitur & expenditur . lxxx.
Buſta fumantia membra . 56. & adn. 31. 101.

C

C*Acabacius* panis qui . 250. adn. 6.
Cælum pro globo cæleſti . 194. adn. 4. cœli Apoſtoli vocati . 213.
Caenulentus larax . 272.
Caſena S. Zenoni antiquæ eccleſiæ dicatæ. cxxxiii.
Calami deſcriptio . 178. ex cannis fiebant 182. & adn. 25.
Calumnia ſcholaris , 65. *calumnia curioſitatis* . 25.
Calumnioſa quæſtio . 26.
Camelarius . 237.
Camelum glutiens , culicem liquat . 74.
Cancellia altare ſeptum Zenonis tempore. 227. & adn. 4.
Candidati dicti Neophyti ob candidas , quas induebant , veſtes . 228. 234.
Canis Scriptura . 13. adn. 49.
Capitalia pro idolorum templis . 103. & adn. 3.
Captivi redempti , edictis feralibus liberati , conditionibus duris exſuti liberalitate Veronenſium . 82. quando . ibid. & xlviii.
Capulus gladii unus . 177.
Caritatis laudes 18. & ſeqq. 24. & ſeqq.
Caritatis officia . 21. 22. caritas virtutum omnium divinarum ſubſtantia naturaliſque magiſtra . 22. unde veniat , ubinam conſiſtat , cui vel maxime debeatur . 24. caritatis nomen quam late ab Auctore ſumtum . 19. adn. xi. xcvii. ejus laudes 25.
Carmen ſacrum pro S. Scriptura . 135. & adn. 5. *carmen propheticum* . 68. & adn. 15. 215. & adn. 2. 217. *carmen* pro feſtiva formula 89. & adn. 26.
Carnaliter . 267.
Carnatur . 152. & adn. 10.
Caro animo imperare non poteſt . 97. eſt quoddam ſpeculum intuentis plenitudine gravidatum . 111. ideſt imaginem animi refert . ibid. adn. 69. carnale ſpolium . 133. blandum animæ venenum . ibid. paſſim ſua munera impartit , maxime indignis 90. carnis deliciæ deſcribuntur . 89. quibus omnes invitantur . ibid. cur ab his homines ſuperentur . 90.
Caro vetus , pro homine veteri & peccatore , ſalutari necata baptiſmate . 135. nova reſurgit ſacro fontis ex gurgite . ibid.
Carpſi Mſ. Eccleſiæ Veronenſis teſtimonia laudata . cxix. cxx. cxxiii. cxlvi. clxv. 246. adn. 1. 258. adn. 1. Stephanus presbyter & cantor id opus quo ſæculo exaraverit . cxx.
Caſtra metatur in templo prædeſtinatæ virginis , pro ſibi habitationem paravit in Virginis utero Dei Filius . 162. & adn. 7.
Cata Joannem . 154. & adn. 18. *cata* Lucam 185.
Cataclyſmus . 61.
Catechumeni unde dicti . 262. adn. 6. examinabantur in ſcrutiniis . 238. adn. 3. quo tempore & quoties ſymbolum catechumenis ante baptiſma tradebatur . 227. adn. 1. catechumeni ante baptiſma peccata confitebantur . 238. adn. 4. 240. adn. 6. 243. pœnitentia iiſdem impoſita . 239. adn. 5. V. *Baptiſmus* .
Caveæ ſignificatio varia . 162. adn. 7.
Cauſſa pro principium . 194. adn. 3.
Cenſus caritatis eſt , totum in miſericordiam habere . 25. *cenſus* opulentiſſimus . 63.
Chaos in principio fuiſſe , ideſt informem indigeſtamque latentis naturæ congeriem , quidam tradiderunt . 128. & adn. 1. hi impugnantur . 138. 139.
Chriſti nativitates duæ , ſpiritalis prima ſine matre , ſine patre ſecunda carnalis . 157. 161. Chriſtus carnem ſumens factus eſt quod non erat , nec tamen deſiit eſſe , ante quod fuerat . 161. diſſimulata interim majeſtate in prædeſtinatæ Virginis templo ſibimet caſtra metatur , quibus latenter infunditur in hominem gigniturus . 162. cur latenter Virginis uterum ingreſſus dicatur . 162. adn. 8. 165. adn. 3. 224. adn. 2. naſcitur ſine patre filius , non totus matris , ſibi debens , quod conceptus eſt , donans matri , quod natus . 165. & adn. 6. ideo carnem dignatus eſt induere , ut nemo ſe poſſit per carnem excuſare . 164. mortem guſtat , ut mortem devincat . 151. inferos penetrat , ut mortuos vivos inde reducat . ibid. purus de cælo deſcendit , carnatus aſcendit in cælum . 162. myſteria univerſa conficiens & concludens , iter ad cælum omnibus ſe ſequentibus patefecit . 182. cur circumciſionem accepit . 98. Chriſti reſurrectio ſpem vincendæ mortis attulit , & hominem ad præmia immortalitatis admiſit . 88. Chriſtus ſignificatus per columnam viam Judæis demonſtrantem . 266. Chriſti regnum temporale quid ſit . 153. aliud a regno æterno . 154. Chriſtum ab utero Vir-

ginis

gionis ſumſiſſe principium, Deumque exinde ob juſtitiam factum eſſe, non natum, qui hæretici adſeruerint. xlii. 156. adn. 3. 151. adn. 3. V. *Filius Dei*.

Chriſtianorum numerus S. Zenonis tempore. xx. xxiv. 3. pene orbis totus erat Chriſtianus. xxxvii. 50. Chriſtiani *minime conſecrati* qui. 55. & adn. 28. Chriſtiani dicti *familia Domini*. 201. 202. in eccleſiis orantes tendebant, cervices curvabant, ſe proſternebant, exomologeſin faciebant. 81. adn. 25. & 27. Chriſtianorum cum Gentibus nuptiæ improbantur. 53. & ſeqq. Chriſtiani culminis fundamenta conſiſtunt in ſpe, in fide, & in caritate. 16. ſiquid ex his Chriſtiano defuerit, perfectionem ſui operis non habebit. ibid. Chriſtianis eſt neceſſaria voluntatis Dei obſervatio. 102. Chriſtianus ſalvus eſſe non poterit, quamvis ſit juſtus, niſi exomologeſin faciens & præſentia ſua peccata extinguat, & futura repellat. 188. in baptiſmo renuntians ſæculo, ſponſione facta, ſpiritaliter ſacris interrogationibus obligatur. 220. & adn. 16. Chriſtiani *ambigui* inter pios & impios medii qui ſunt. 210. de his erit judicium. 211. quomodo intelligendum cv. & ſeqq.

Circulata cicatrix. 93. & adn. 2.

Circumciſionis definitio. 93. ſignaculum, non ſignum dicta circumciſio. 100. & adn. 32. Abrahæ non fuit neceſſaria, ſed in deſignationem Judaici populi, qui carnalis futurus fuerat, procurata. 95. & adn. 13. cur apud Joſue circumciſio ſecunda dicatur præcipitaturque. 98. & adn. 30. circumciſio prima carnalis evacuata probatur. 96. & ſeqq. circumciſio cordis requiritur. 98. hæc circumciſio ſpiritalis Chriſtianorum eſt 99. quæ ſit. 100. & ſeqq.

Clavium Eccleſiæ vis in baptiſmo. 240.

Coæternitas 140. 155.

Columen matronarum. 45.

Combinata. 181. & adn. 24.

Communia omnibus timentibus Deum quatenus dictum. 33. adn. 25.

Communio ſancta fidelium. 187.

Comœdiæ reprehenſæ. 187. adn. 4.

Compendio pudoris. 46. & adn. 47.

Competentes qui. 262. adn. 6. legitimo examinis numero examinabantur in ſcrutiniis ante baptiſma. 220. adn. 14. V. *Catechumeni*.

Computandi modus in digitos. 76. & adn. 39.

Conata ſuccedunt. 29. adn. 18.

& *Conciliabulum eſt parietum contractio*. 104. adn. 6.

Conclamatum cadaver quid. 126. adn. 36.

Concubinas habere licitum Gentibus putabatur. 43. adn. 33. & 34.

Conditionibus doris. 83. & adn. 23. 154. adn. 23. 270.

Confeſſio peccatorum baptiſmati præmiſſa. 238. adn. 4. 240. & adn. 6. 243.

Confirmationis ſacramentum ſecunda feria Paſchæ in Veronenſi Eccleſia medio ævo adminiſtratum. 246. adn. 2.

Conſcientiæ timor de reatu deterior eſt aliis timoribus, quia non deletur. 69.

Conſecrati pro baptiſati. 55. & adn. 28.

Conſtitutionis noſtræ libri pro tractatus noſtri de fide. 9.

Continere impetrata. 60.

Contumelia pro damno. 59. & adn. 12.

Conventus fratrum qui. 242. adn. 1.

Coronatus Notarius quo ſæculo ſcripſerit vitam S. Zenonis. lx. cxli. Vita ab eo conſcripta. cxlvii. quo ex fonte deducta fuerit. cix. cxv. cxli. ad examen revocatur. lx. cxvi. cxxvi. & adn. a pag. cxlvii. ad pag. cl. fabuloſum eſt quod tradit Gallieni Imperatoris filiam a S. Zenone ſanatam lx. unde hunc errorem duxerit Coronatus. lxi.

Corpus. V. *Caro*.

Corrigit pro dirigit. 70. & adn. 12.

Credulitas pro fide. 3. adn. 6. pag. 4. 8. 9. 96. 97. 109. 167. & adn. 4. 186.

Credulus. 197. & adn. 15.

Cremiale oleum. 250. adn. 4.

Criminator diabolus. 87.

Criticorum difficultates de S. Zenonis ſermonibus recenſentur. xxv. diluuntur. xxix. xxxi. & ſeqq.

Crux in modum Tau litteræ prominens lignum, quod ab hoſtili impetu defendit. 106. adn. 17. ſine crucis dominicæ ſigno vivere immortalitatemque apprehendere in toto non poteſt Chriſtianus. 220. per ſcalam Jacob crux ſignificata. 182.

Cultus antiquitas & propagatio ad Sanctorum merita ac celebritatem cognoſcendam quantum conferant. cxxii.

Cupidinis deſcriptio. 23.

Cura mortis pro medicina peccati. 96. & adn. 19.

Curioſitas in rebus fidei reprehenſa lxxxviii. 3. 12. 66. 146. 150. & adn. 17. 157. 194. & adn. 3. 204. & adn. 2. curioſitas reum efficit, non peritum. 146. & adn. 10.

Cybelles cur amatrix dicta. 94. adn. 6. hujus deæ ſacerdotes, Galli dicti, in honorem deæ ſuæ virilia ſibi amputabant. 93 & adn. 4.

D

DAmnos criminum. 187.

apud Danielem deſcriptus trium puerorum hymnus laudatur. 287. 288. tres iidem pueri figura Trinitatis. 283. 285. fuere martyres. 285. & adn. 2.

David humilitas prædicatur. 67.

Daumius (Chriſtianus) tres S. Zenonis ſermones de Nativitate Chriſti cum Barthii caſtigationibus inter homilias Patrum inſeruit.

ruit. 156. adnot. 1.

Debitus, 202.

Decem menſium partus legitimi. 162. & adn. 10.

Defero pro revereor. 287.

Denarius Zenonis tempore in baptiſmo collatus videtur. 108. & adn. 21. 233. adn. 5. denarii vocis varia ſignificatio. 178. adn. 12. *denarii duo una moneta ſignati*. 182. & adn. 26.

Denique pro paucis. 156. 190. & adn. 10. 264. & adn. 3. 274. pro dein. 49.

Denotare 217. 280.

Deplacare. 168.

Derivavit pro convertit. 131. & adn. 62.

Deſiderata 229. quid ſignificet hæc vox apud Patres. ibid. adn. 3.

Deus hoc eſt quod eſt; quod vero homo definiendum putaverit, non eſt. 157. & adn. 12. Deus ſolus eſt principium rerum omnium. 139. ejus attributa ibid. & 140. Deus perfectus non eſſet, ſi eſſet aliquid, quod eſſe volens, eſſe non poſſet. 160. Dei proprium eſt ſcire tranſacta, & noſſe futura. 213.

Diabolus omnium corrupte viventium pater. 186.

Diaconorum erat ad Epiſcopum ingredi, quotiens illi e cubiculo ad ſacra officia procedendum erat. 141. adn. 1.

Didrachma aureum pendebatur templo a Judæis. 179. adn. 20.

Dies in duodecim horas diviſi tum æſtate tum hyeme. 59. adn. 11. dies Ægyptiaci qui fuerint, infauſti habebantur, & cur ſic dicti. 185. adn. 19. dierum vana obſervatio Deo diſplicet. ibid.

Diffamare omne genus peccati per legem. 4.

Digeſſit ſe Deus in Deum. 140. & adn. 7.

Digiti computando adhibere ſoliti. 77. & adn. 19.

Dignus evadere. 61.

Dii gentium impudici & ex impudicitia geniti. 40. & ſeqq.

Diſcolorатur. 123.

Diſpoſitus ſur. 161. & adn. 3.

Diſpunctus mortis lege pro mortuo. 124. & adn. 25.

Diſputatio ſi verſuta ſit, eradicat fidem. 4.

Diſtringit legem lege. 13. *diſtringit* jus jure ſapientia ſæcularis, pro evertit. 10. & adn. 11.

Divites ſancti pauci ſunt. 110.

Docti interveniebant concionibus S. Zenonis. 26. qui fuerint. ibid. adn. 1.

Domorum penetralia quomodo ornarentur. 75.

Dulcia ſubſtantive pro rebus dulcibus 237. & adn. 17.

E.

ECcleſia paradiſus dicta. 277. & adn. 5. per Ninivem figurata. 198.

Eccleſiæ Chriſtianorum olim templa non dicebantur 54. adn. 26. S. Ambroſius primus templi nomine pro eccleſia uſus. Ibid. dictæ arces factæ. 103. orationis loca 16. & adn. 4. 110. conventicula ſeu conciliabula. 104. & adn. 6. publicæ erant tempore S. Zenonis. xliii. earum edificia minime comparanda cum Gentium templis. ibid. & 102. adn. 4. anguſta, ut fidelium multitudinem non caperent. 105. & adn. 8.

Edicta feralia quæ. 82. adn. 22.

in Effectu. 10.

Eleemoſynam denegare homini inopia morienti eſt ipſum occidere. 33.

Elogium. 109. & in bonam & in malam partem accipitur. Ibid. adn. 6. *damnationis elogium*. 300.

Energumeni. 122. eorum, dum adjurantur, affectus. 123. a ſpiritibus vagis & immundis invaſi. 122. non numquam per ipſos ſpiritus elocuti. 123. Quinam iidem ſpiritus aliquando fuiſſe traduntur. civ. 123. adnot. 20.

Epiſcopi in vigiliis celebriorum feſtorum nonam lectionem legebant. 93. adn. 1. Epiſcoporum ordo antiquus quanti faciendus cvii. cviii. e diptychis manat. ibid.

Epocha quorumdam Antiquariorum a Chriſti nativitate quinquaginta fere annis excedebat. xxxvi. xxxvii.

Evangelii nomen omnibus novi teſtamenti libris tributum. 85. adn. 1.

Euchariſtia convivii nomine indicata. 236. vel prandii. 238. & forte etiam lactis. 230. ad. 7. cur his allegoriis indicetur. ibid. adn. 5. dicta ſacrificium ſecretum. 55. & adnot. 27. & 28. a catechumenis videri non poterat. ibid. eam femina in linteaminibus, viri nudis manibus olim capiebant. 107. adnot. 18. deferebatur domum a Chriſtianis. 56. & adn. 29. quomodo cuſtodiebatur. 107. adn. 18. Corpus & Sanguis Chriſti a Pſalmiſta pronunciati. 187. communio Euchariſtica poſt baptiſma. 227. adn. 4. Sub utraque ſpecie ſub panis & muſti nomine. 265. panis & vini. 236. adn. 9. Euchariſtiæ ſacrificium indigne offerre ſacrilegum eſt, indigne manducare mortiferum. 117. & adn. 25.

Evomitus adjective. 198.

Exagium facere. 251. & adn. 9.

Excarnata omb a tractabilis. 91.

Exomologeſim faciebant Chriſtiani. 81. & adn. 17. 188. & adn. 40.

Exordia ab auctoribus non numquam parata. 215. S. Zenonis exordium. 289. adn. 1.

Expono pro depono. 183. & adn. 7. *Exponit* infantem pro parit. 162. & adn. 11. *Expoſitum* corpus. 50. & adn. 13.

Expungo pro diſtribuo. 237. adn. 13. 265. adn. 2.

Exſequiæ a ſepulcro revertuntur. 18. & adn. 16. pro funeris comitatu. ibid. & 205.

Exſerta majeſtatis. 148. adn. 11. *exſerte* 136. & adn. 7.

Extraria. 157.

F

Fabula antiqua 34?. *fabula* pro hiſtoria. 274. adn. 2.

Fabulantur ſecreta. 11.

Facies pigmentis quomodo exculta. 40.

Famigerabile prœlium. 189. & adn. 2. *virum famigerabilem*. 282.

Fana, in prædiis potiſſimum, S. Zenonis tempore ſacrificiis fumabant. 114. & adnot. 14.

Fanatici qui. 56. adn. 32.

Feminarum vanitas deſcripta. 40. 41. 51. 80. neces animarum in phaleris pendentes ornatæ feminæ. 33. totum corpus inauratæ ad eccleſiam procedebant. 8. & adn. 12. ubique delicatæ, ſub monilibus fortes. 81. & adn. 13. feminæ vanæ orationibus potius inſultant, quam rogant. 82. feminæ, quæ Deum non timent, non poſſunt timere maritum. 82. comam in funere maritorum ſibi adimebant, cadaverique crines imponebant. 50. adn. 23. anus pluries nubentes perſtringuntur. 52.

Feneraro nuptias pro multiplicare, ſeu plures nuptias inire. 52. & adn. 25.

Fenus reprehenſum. 76. unde dictum. ibid. adn. 16. Calendis ſolvebatur. ibid. adn. 18. V. *Uſura*.

Fenerator ſummam quærit, nunquam commodatiu dedit: ſed quam ei pepererint armati numero dies, menſes, & digiti. 76. ei caſu aliquo ſtans, inopia, fuga, mors, extorquebant debitorem. 77. merito perdit ſua, qui deſiderat aliena. ibidem.

Fero pro aufero. 77. & adn. 21.

Feſtinata educatione pro ſedula. 172.

Feta rudis. 163. & adn. 12.

Fides ex voluntate naſcitur. 1. non pendet ab ore docentis. 2. eſt ita connexa cum ſpe & caritate, ut aliis aliæ ſint neceſſaria. 16. ſpei ſubſtantia. ibid. ubi fides non eſt nec ſpes eſt. ibid. omni genere eſt cuſtodiendæ virtutum. ibid. vitæ noſtræ immobile fundamentum. 17. Fidei pertinent officia quæ. 23. adn. 49. Fidei generoſitas vera quæ. 25. ejus laudes. 16. 17. 18. Fides conſcientiam medullitus mundat, & quomodo. 5. Fides cum caritate conjuncta eſt idonea expultrix avaritiæ. 78. ubi fides eſt, non eſt dolor. 169. qui hanc habuerit, neceſſe eſt, ut expedite vivat & munde. 188. nihil difficile eſt fidei, quæ tantum habet, quantum credit. 175. In fide credentium, non in oculis carnalibus eſt verum conſtitutum. 125. Fides non eſt, ubi quæritur fides. 4. Fidei videre ſecreta poſſibilitatis humanæ non eſt. 12. Fidei natura ſubiici ſe loquacitatis artificio non patitur. 6. Fides quam præſumtæ, quæ mavult magis novellæ ſuæ traditioni credi, quam antiquitati. 12. Fides antiqua, ac eadem apud Abraham ac in nobis eſt 8. adn. 34. Fides tractatus apud Auctorem quæ. 6. adn. 27.

Fides multæ idem ac multæ formulæ fidei. 6. adn. 31. 8. quantum ab iis abhorreret S. Zeno. lxxxvii.

Fiducialiter loqui. 48.

Figuravit hominem. 87.

Filii ſtipem in triviis emendicare patrum avaritia coacti. 74.

Filius Dei Deus, æqualis Patri a catholicis prædicatur. 135. ejus cum Patre æqualitas comprobatur. 136. 143. 151. 154. 155. laa. paternæ antiquitatis eſt ſolus conſcius. 262. indemmuta Deitatis paterna ſubſtantia, paternaque voluntas. 180. Filius Dei quomodo dictus paterni cordis exſecutor. 137. adn. 13. laavııı. ſubjectus Patri affectu, non conditione, caritate, non neceſſitate, non diminutiva, ſed religioſa ſubjectione 154. quod dictum eſt a Patre, & dici poteſt, quia Verbum eſt Filius, ſine Filio non eſt. 137. & adn. 22. principium eſt. 141 cur ſic dicatur ibid. adn. 2. Filium ante omnia ſæcula Pater in profondo ſuæ ſacræ mentis, arcano inſuſpicabili amplexus eſt. 142. ab æterno genitus & diſtinctus a Patre lax. ac hæc generatio occulta, & ob id *ſine diſcrimine*, ſeu *ſine revelamine* Pater Filium amplexus traditur. ibid. 5. Filii generatio. 141. & ſeqq. 244. 247. de eadem aliquot Zenonis formulæ explicatæ & vindicatæ lxvı. & ſeqq. Filii manifeſtatio in creando mundo nativitas a non nullis appellata. lxxı decretum, ſeu mandatum de creando mundo habitum ipſum Filium Dei. lxxıv. quædam generatio æterna eidem Filio in eodem decreto attributa. ibid. viſibilis effectus, quia orbem terræ erat ipſe factatus, humanumque viſitaturus genus. 245. lxxv. tres hæ voces *Verbum*, *Filius*, *Imago* propriæ ſecundæ perſonæ. lxxv. V. *Verbum*. *Procedit in nativitatem, qui erat ante quam naſceretur, in Patre æqualis in omnibus*, quomodo intelligi debeat. lxxvııı. Formulæ *Verbum Dei Filius ex ore Patris prodiit*, *e regione cordis eructatum fuit*, unde ſumtæ & explicatæ. 247. adn. 5. lxxııı. Antenicænorum Patrum de divina Verbi generatione ſententiæ vindicatæ. lxxxı. item Marii Victorini. lxxxv. Filius Dei ad ineffabilem originem pertinet, hominis ad ſacramentum. 86. Deus & homo. 151. V. *Chriſtus*.

SS. Firmi & Ruſtici martyrum antiqua memoria & cultus apud Veronenſem Eccleſiam. 284. adn. 1.

Flagitat

Flagitat pro infamat 13. & adn. 45.
Fluminum augumenta inter marinos æſtus. 196. adn. 8.
Fœtor ſui. 115.
Fontanus 230.
Fornicaria. 184. & adn. 9. 187. Fornicariæ veræ conceptum habent pereſum ac ſemper vitant. 184.
Fornicationis nomen non ſtricte, ſed late aliis de rebus acceptum, quam vulgo intelligi ſolet. C.
Fortitudo hujus mundi quæ. 30.
Fraudulentus coloratis ratiociniis ſua furta accuſat. 211.
Frenos. 157. & adn. 11.
Friſingenſi in Eccleſia jam inde a S. Corbiniano S. Zeno præcipue colitur. xxxii.
Frivolum crimen. 13. & adn. 2. *frivolo* lucro. 79.
Fundimur a natura 88. *faſus infunt*. 163.
Furtum pro adulterio 44. 43. adn. 34. 117. & adn. 21.

G

S. Gaudentius emendatus. 813. ad. 10.
Generalitas nominis. 830.
Genitura. 847. *Geneſis*. ibidem.
Gentiles Zenonis tempore templa adibant. xlv. 54. 55. potiſſimum in prædiis. 124. & adn. 14. ideo Pagani dicti. ibid. iis novorum ædificandorum templorum facultas adempta per Jovinianum vel Valentinianum. xlv. 101. quod circa Ethnicorum cultum a Juliani obitu uſque ad annum 398. decretum fuit, hiſtorice refertur xcv. & ſeqq. Gentilex vocabulo terræ ſignificati. 813. quatenus Chriſtum venerarentur. 289. adn. 6. cur *docti* vocati. 26. adn. 1. Chriſtianos imperitos appellabant. ibid. interveniebant concionibus S. Zenonis. ibid. Scripturas ob abjectum impolitumque ſermonem deſpiciebant. 38. & adn. 10. eas impugnarunt. 85 & adn. 1. licet hoſtes pudicitiæ, eam tamen admirabantur. 35. & adn. 3. eamdem uti deam colebant. ibid. habebant ſuas virgines. 52. & adn. 23. apud eos plures nuptiæ mulierum male audiebant. cii. eorum pudicitia nec fructuoſa nec vera. 36. & adn. 7. Gentiles philoſophi & ſophiſtæ juſtitiam Dei munere in eloquentiæ viribus exiſtimabant. 27. & adn. 3. duas juſtitias adſeruerunt, unam civilem, alteram naturalem. ibid. & adn. 5. de futuro nihil opinantes juſtitiam mediis e manibus perdiderunt. 88. viduitatis & cœlibatus ſtatuere pœnas 35. adn. 3. mulieribus ſalutis ut licere Gentibus perſuaſum erat. 43. & adn. 33. 34. pag. 44. Gentium ſacrificia redarguuntur. 112. eorum cultus ſuperſtitioſus recenſetur. 198. 201.
Gladius utraque parte acutus in Apocalypſi duo teſtamenta ſignificat. 177.
Gradata ætatis. 60. & adn. 14.
Græciæ viri ſapientes videri volunt. 65.
Grandinatur imbribus lapideis. 196. & adn. 11.
Granditer. 213. & adn. 7.
Gravidatur. 132. *gravidatam*. 133.

H

H*Aſta doru diſtrubi*. 63. & adn. 28.
Hallæ in diœceſi Salisburgenſi monaſterium antiquum ſub invocatione S. Zenonis. cxxxix.
Harmannus monachus Sangallenſis nomen S. Zenonis litaniis inſeruit. cxxxix.
Hemithei. 184. & adn. 19.
Her filius primitivus Judæ figura primitivi populi 184.
Herculem impudicitia in Omphalis amore devicit. 28.
Heredes illiciti qui. 38. & adn. 16.
Hereditates captabantur. 82. & adn. 18. qua arte conjuges a conjugibus hereditates aucupia quærebant. ibid.
Hierocles Diocletianeæ perſecutionis auctor ſacram Scripturam impugnavit. 85. adn. 1.
S. Hilarium S. Zeno eſt imitatus. xxxi. xlviii. 65. adn. 1. 66. adn. 6. 67. adn. 10. & 12. 69. adn. 1. & ſeqq. 70. adn. 8. 104. adn. 1. 3. 4. & 5. 208. adn. 1. 2. & 4. 210. adn. 7. & 11.
Homo cur factus a Deo ad imaginem & ſimilitudinem ſuam. 22. quæ ſit in homine Dei imago. 206. 207. Homo mobile totumque ſe neſciens ſimulacrum. 150. & adn. 14. ab humo nomen habuit. 87. & adn. 14. intra hominem clandeſtinum fremit bellum, cum ſpiritus nitatur carnem ſubjugare, caro ſpiritum. 89. Homo cur a carne potiſſimum ſuperetur. 90. exciras ejuſmodi demonſtratur, & reprehenditur. 90. & 91.
Hominem aſſumere. 133. *homini a Deo aſſumto*. 152 *hominem, quem ſumſit*. 151. *hominem gerere, in hominem includit Deum*. 66. & adn. 8. *hominem induturus*. 136. *hominem induerat*. 187. *hominem miſſam*. 151. adn. 4. hæ formulæ ante hæreſes a Patribus paſſim uſurpatæ vindicantur. xc. & ſeqq.
Humilitas laudatur & ſuadetur. 65. & ſeqq.
Hymnus trium puerorum. V. *Daniel*.

I

JAcob patientia laudatur. 62. fuit imago Chriſti. 177. lapis & ſcala a Jacob viſa quid ſignificet. ibid. angeli adſcendentes & deſcendentes quid deſignent. 181.
Jacobus presbyter Veronenſis carminibus miracula S. Zenonis deſcripſit quo tempore. cxliv.
Jejunii tempore a conjugii uſu abſtinebatur.

Digitized by Google

tur. 47. adn. 53. hinc expiationis facræ jejunia caſta appellata. 235. 2.

Jeremiæ nomine laudatus Baruch liber. 159. cur. ibid. adn. 18.

Imago Dei in hominibus quæ ſit. 205. adn. 3. 206. adn. 6. 207.

Imagines Principum quanto honore habitæ. 22. adn. 40. pœnæ in earum violatores. ibid

Imaginem falſo colit, qui ejus non diligit veritatem. 282.

Imagini reddere veritatem. 268. adn. 2. 271.

Imagine pro cogitatione. 38. adn. 25. profigurate. 101. 129.

Immortalitas ordinem temporis non recipit. 86. V. *Anima*.

Imperiti dicti Chriſtiani ab Ethnicis. 26. adn. 1. imperitus cur ſe diceret Chriſtiani. 14. adn. 54. imperitum videri tutius, quam eſſe ſacrilegum. 14.

Impiata pro polluta. 61. & adn. 18.

Impii ſeu infideles non judicabuntur. 211. cur. 209. 210. 211. ev.

Impatientia deſcribitur ac reprehenditur. 60. & ſeqq.

Impoſſibilia quatenus Deo poſſibilia dicantur. 127. adn. 41.

Impotentia pro immoderata potentia. 79. & adn. 4.

Impudicitia in idolis dea, in Gentibus miniſtra. 40. & adn. 22. & 23. Deos Gentium genuit. 41. ad idololatriam pertinet. 42. cur ibid. adn. 30. impudicus prædo qui 36. adn. 7. Impudicitia cum concubinis impunita ac permiſſa apud Gentes. 43. & adn. 33. & 34. Impudicitiæ effectus. 38. & ſeqq. impudicorum eſt filios necare, aut exponere. 38. adn. 17.

In præpoſitio nunc cum accuſativo conſtructa, quum ablativum, nunc cum ablativo, quum accuſativum ex grammaticorum regulis generalibus poſtularet. *In confuſam molem ſepelis*. 183. & adn. 5. *In inferno deſcendet*. 77. & adn. 23. *In puero Daniele* Spiritus S. ingreſſus. 193. adn. 7.

Inaffectatus. 45.

Inanitas corporea aeria. 194 adn. 5.

Incarcerati 31.

Incarnatio Domini ſacramentum ſeu myſterium appellata. 24. adn. 54. 86. adn. 9. 187. 188.

Incarnatus. 248.

Inceſiater. 241.

Inceſte pro impie. 201. & adn. 11.

Incomprehenſibilis. 140. 142.

Incredulitate ſive metu præponuntur temporalia ſempiternis 90.

Incunctanter. 141. & adn. 3. 147.

Indeminutus. 180.

Indemutabilis. 140.

Ineffabilis. 86. 142.

Inexterminabilis 60.

Inferna metiris. 98. & adn. 28.

Inferre ſe civitati. 197.

Infeſtationibus 20. & adn. 29.

Infulciat tempus pro ingeria. 158. & adn. 24.

Injuſtitia ſub nomine juſtitiæ palliata. V. *Juſtitia*. legibus agit, ut aliena uſurpet, ſub proprii defenſionis prætextu. 33.

Innaſcibilis Dei ſubſtantia. 143.

Inſcriptio Veronenſis. cxxiv.

Inſinuatio legis pro fidei didaſcalia 2. adn. 5.

Inſolentibus argumentis. 65.

Inſubditur. 196.

Inſuſpicabili arcano 142. & adn. 4. *inſuſpicabilis ſecreti*. 161. & adn. 1.

Interanea. 237.

Invidiam concinnare. 126. & adn. 34. *invidioſis vocibus*. ibid. *invidiam facere*. ibid. 190. & adn. 7.

S. Joannes ab Amelio Platonico barbarus dictus & cur. 32. adn. 19.

Joannes Veronenſis auctor Mſ. Hiſtoriæ Imperialis fuit presbyter manſionarius Eccleſiæ Veronenſis. liv. ex eo profecere uni Paſtrengus & Petrus de Natalibus. ibid. 1. adn. 3. clxxii. laudatus. liv. cviii. cxxi. cxxvii. calt. clxxii. 246. adn. 1.

Job patientia. 63. ejus virtutes, & mira patientia deſcribuntur. 189. & ſeqq. figura Chriſti. 190.

Jonæ naufragium deſcribitur 197. ejus ſignificatio quæ. ibid.

Joſephi Hebræi pudicitia laudata. 45. patientia. 62.

Iſaac, id eſt riſus nomen impoſitum ab Angelo. 172. 167. adn. 7. deſperatus parentibus, ſed Deo permittente ſuſceptus. 170. lætatur ad vocem patris de ſua immolatione 168. ejus in immolatione conſtantia 173. fuit figura Chriſti. ibid.

Iſaiæ martyrium a Potamio deſcriptum 300.

Iſaiæ carbo, quo ejus labia mundata ſunt, quid deſignet. 178.

Judas ex parte prophetarum, ex parte patriarcharum patrumque typus fuit. 184. ejus filii quid ſignificaverint. ibid. & ſeqq.

Judæi ſignificati per vineam veterem & ſterilem. 218. & adn. 1. 222. Judæis beneficia collata quæ. 214. 266. 269. 270. quid ſpiritaliter ſignificent. 267. 277. Judaici populi fuga ex Ægypto quid ſignificet. 266. Judæi reprobantur, quod audire contempſerunt. 212. poſt regiam dignitatem majori dedecore imperio Romano ſervierunt. 278. 281. Judæorum rejectio eſt aliarum electio perſonarum. 212. eorum punitio eſt admonitio Chriſtianis facta, ne illos imitentur. 222. Judæi ſublato templo legitimum paſcha celebrare non poſſunt. 273. adn. 2. 274. 275. 276. 280. 281. 282. Judæorum cæcitas accuſatur. 213. 215. 216. 217. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275.

275. 276. 278. 279. 280. 281. 282. Judæorum baptiſmata multa. 270. adn. 1. Judæi circumciſione gloriantur. 93. perſtringuntur. ibid. & ſeqq. Judæis ſynagogas ædificare permiſſum ante Theodoſium juniorem. xliv. 103. & adn. 2.

Judex pro Rectore. 9. adn. 10.

Judicium pro cauſſa dubiæ examine. cvi. 208. Judicium erit de iis, qui inter pium impiumque ſunt medii. 210. quo ſenſu de aliis non erit. cv. 209. 210. 211. Judicium aquæ, & judicium ignis. 266.

Juga captivorum pro iſtrumentis, quibus captivi ligantur. 31. & adn. 26. Jugum vineæ. 210. adn. 7.

Jus legis, & *jus divinum* quid ſignificent apud S. Zenonem. 260. & adn. 18. *Jus templorum* quid. 214. adn. 14. *In jure* pro in ſtatu. 131. & adn. 59.

Juſta crudi funeris ſolvere. 190. & adn. 6.

Juſtitia fons utriuſque virtutum 31. laudatur. Ibid. Juſtitiæ eſt immortalitas merces. 29. hanc juſtitiam Chriſtus docuit. 88. Juſtitia comprehendi non poteſt ſine magiſterio divinæ ſapientiæ. 27. vera juſtitia ab Ethnicis ſtultitia appellata. 32. de juſtitia philoſophi nihil certi prodidere. 26. & adn. 2. philoſophi & ſophiſtæ juſtitiam in eloquentiæ viribus manere exiſtimabant. 27. & adn. 3. perſtringuntur. 29. & adn. 10. ab eis duæ adſertæ fuerunt juſtitiæ, una civilis, altera naturalis. 27. qui has prodiderit. ibid. adn. 5. Juſtitia naturalis apud ipſos quæ. 28. & adn. 7. & 8. 27. & adn. 5. ſtultitia dicta. ibid. Juſtitia civilis quæ. ibid. ſapientia dicta, ſed injuſta. ibid. rem non valuere Ethnici transferre, ſed nomina. 29. & adn. 9. Injuſtitiæ magis ſtultitia, juſtitiæ ſapientia convenit. 30. Juſtitiam qui ſequitur, neceſſe eſt ut probetur. 187. Juſtitiæ perfectio quæ falſo putetur, & quæ ſit. 32.

Juſtus quis ſit. 30. qui non eſt juſtus, nec ſapiens eſt. 31. cum vivit in hoc mundo, ſemper in tribulatione, ſemper in pœna eſt. 133.

Juvenes dicti vel ii, qui ad quadrageſimam ætatem pervenerant. 298. adn. 23.

L

LAc neophytis olim datum. 230. adn. 2. 244. adn. 5.

Laniatis ſpoliatur. 12. & adn. 16.

Lactantium S. Zeno imitatus. xxxii. xlviii. 26. adn. 2. 27. adn. 5. 28. adn. 6. 7. & 8. 29. adn. 9. 30. adn. 14. 31. adn. 15. & 16. 33. adn. 25. 86. adn. 12. 87. adn. 13. 14. & 15. 88. adn. 19. & 21. 121. adn. 11. 12. & 13. 138. adn. 1. 139. adn. 4. Lactantii teſtimonia de generatione Chriſti vindicata. lxxiv.

Larroque Matthæus notatur. 117. adn. 25. 186. adn. 32.

Latibula turpia & hypogæa quæ apud Romanos. 44. adn. 35.

de Lazaro Potamii ſermo. 297.

Lectio una in Curſu nocturno quæ olim erat. 93. adn. 1. dicebatur aliquando ab Epiſcopo. ibidem.

Leges legibus impugnare per eloquentiam injuſtitiæ faventem. 30. legum circumſcriptionibus agere contra juſtitiam, eſt omni violentia deterius, quia illud quod vi eripitur, nonnumquam reperi poteſt, quod legum circumſcriptionibus, non poteſt. 33. Legum humanarum iniqua impunitate decepti, juſtitiam veram non noſcunt. 43. & 44. adn. 34.

Lex Julia de adulteriis concubinas ac meretrices permittens perituique. 43. adn. 34.

Lex index voluntatis Dei eſt. 5. non ſpernenda ſed veneranda. 22. *Legis ſacræ* nomen non tam Moyſis Pentateuco, quam ceteris libris veteris teſtamenti, & novi etiam tributum. 85. adn. 1. 135. & adn. 3. 267. & adn. 5. apud Judæos vetus teſtamentum. 157. & adn. 7.

Lex pro doctrina argomentis & ratiocinationibus innixa, in myſterio Trinitatis ab Arianis uſorpata, integro tractatu reprehenditur. 1.

Lex pro didaſcalia fidei quam utilis. 4. Legis ac fidei diſcrimen. ibid. *Legis infirmatio*. 2. & 3. adn. 5.

Libationes Gentilium ad ſepulcra mortuorum. 120. & adn. 9. libaminum profuſio. 108. 201.

Liber genitalis legem continens qui. 4.

Liber nativitatis naturæ pro Geneſi. 85. & adn. 1.

Libertas hominis adſtruitur, & gratia commendatur. xciii. V. *Voluntas*.

Ligatura. 178. 220. & adn. 15.

Ligneis in tabulis teſtamenta inſcribebantur. 180. & adn. 15.

Limpidatus. 255.

Linea una tanguntur. 44. adn. 37.

Litigare non oportet ſervum Dei. 15.

Litterator pro eo qui litteras docet. 16.

Lubricitas ſerpentis. 60.

S. Lucillus S. Athanaſii amicus ſextus Epiſcopus Veronenſis quo anno adhuc in vivis fuerit. lia.

M

MAcrhabæa mater ſeptem filios non extulit, ſed ipſa potius feliciter ſuis hortamen is occi'it. 126.

Magis glorioſior. 37. & adn. 8. *Mavult magis*. 12.

Magnopere pro ſumma induſtria. 58. adn. 0. 80. *non magnopere* pro facile 58. & adn. 9. 247.

Majeſtate pro divina virtute ac dignitate. 169. & adn. 1. majeſtas cuſtodit. 140.

Digitized by Google

Mancipes pro lictoribus. 202. & adn. 20.
Manuſcriptorum codicum S. Zenonis deſcriptio. vi. & ſeqq. Mſſ. laudati. liv. lvii. lviii. lxii. lxiii. cii. cxii. cxv. cxvii. cxviii. cxix. cxx. cxxi. cxxii. cxxiii. cxxv. cxxvii. cxxx. cxxxi. cxxxii. cxxxiv. cxxxv. cxxxvi. cxxxvii. cxxxviii. cxli. cxlii. cxliii. cxliv. cxlv. cxlvi. cxlvii. cl. cli. clviii. uſque ad pag. clxx. clxxi. clxxii. 246. adn. 1. 158. adn. 1.
Mare. V. *Oceanus*.
Maria Moyſis ſoror typus Eccleſiæ. 267.
Maria Virgo decem menſium faſtidia neſciit, parturiit non dolore, ſed gaudio. 162. 165. fabula obſtetricis, quæ Virginem invenit Deiparam. 163. & adn. 17. unde originem habuerit. ibidem. Mariæ virginitas. 100. 163. & adn. 16. 166. Maria virgo poſt connubium, virgo poſt conceptum, virgo poſt filium. 49. Mariæ virginitati qui detraxerunt. ibid. adn. 5.
Maritalis. 52.
Martyrum laudibus ad cœleſte præmium populus accenditur. 201. Martyrum tormenta recenſentur. 203. Epiſcopi & Eccleſiaſtici præſertim in perſecutionibus necati. 456. adn. 8. perſecutiones quarti ſæculi, quibus plures martyres obiere, recenſentur. li. Martyrii quodam modo pars eſt, martyres non horruiſſe ſupplicium. 284. Martyres tres pueri, licet incolumes e fornace evaſerint. 285. adn. 2. Martyrium baptiſmi vicem ſupplet 100. adn. 36. martyres ſibi quidam pariebant amore bibendi & luxuriandi. 115.
Materiam Deo coæternam quidam philoſophi & hæretici tradidere. 138. adn. 1. hic error impugnatur. 138. 139. materia non poteſt eſſe principium. 139.
Matricalis culpa. 96.
Matronatus. 45. adn. 42.
Medii Chriſtiani qui. 210. & adn. 9. *medium* gladium exprimit. 176. & adn. 8. 9.
Mediocritas. 148. 214. 220.
Mediolanenſis Eccleſiæ cultus maximus erga S. Zenonem exponitur. lxxxiv. & ſeqq. cxlvi. clxii.
Melioratur. 283.
Membratim Deum exorat. 68. & adn. 17.
Metatura. 165. & adn. 2.
Mimum carnalem cur quidam appellarunt humanæ vitæ curriculum. 91. & adn. 35.
Miſtus humanæ carni Chriſtus. 162. & adn. 9. *miſtus homo*. 151. & adn. 4. hæc formula a Patribus ante hæreſim uſurpata vindicatur. uc.
Moliti pro deſtinati. 255. adn. 4.
Momentis omnibus. 32. 49. 82. 89. 277. *uno momento*. 73. *per momentum*. 127. 129. *per momenta*. 10. 33. 39. & adn. 21. 58. 61. 73. 107. 197.
Monaſterium Virginum Veronæ primum in toto Occidente a S. Zenone inſtitutum. cxv.
Mortui de hujus mundi labe migrantes plangendi non ſunt. 127. ſolennibus divinis a ſacerdotibus Dei quieſcentes commendari ſoliti. 126. & adn. 35. mortuorum cadavera exponebantur a Gentibus in ædium veſtibulis, a Chriſtianis in eccleſiis. 50. adn. 13. veſte aliqua obvolvebantur. 83. & adn. 24. conclamabantur. 126. & adn. 34. mulierum planctus in alicujus morte olim fieri ſoliti deſcribuntur & reprehenduntur. 126.
Multimodas opes. 89.
Mundum ex materia præexiſtenti a Deo conſtitutum & ornatum qui adſeruerunt. 138. adn. 1. impugnantur. 138. 139. Mundus alius habitus is, quem Antipodæ habitant. 195. adn. 6.
muſſulentus. 255.

N

NAtivitas apud Ethnicos per duodecim ſigna Zodiaci peragi ſolita. 246. Auctor eam a profana obſervatione in ſacram traducit. 247. & ſeqq.
Natura pro rebus creatis. 158. *Ex natura* eſt tempus ibid. *natura theſaurus* qui. 125. & adn. 29. *naturæ ſecretum*. 127. & adn. 30. *naturam* creare extra *naturam*. 128. & adn. 42. natura ex nihilo facta. 158.
Naturas cæli. 194. & adn. 3.
Nemo dat quod non habet. 6.
Ninive Eccleſiæ imaginem profert. 198.
Neophyti flores dicti. 112. & adn. 28. Eccleſiæ flores clariſſimi. 255. vites novellæ 223. & adn. 4. infantes cur nuncupati. 236. adn. 5.
Neophytis in Occidente lac dabatur. 230. adn. 7. 244. adn. 5. hinc dicti lactentes. 230. albas veſtes induebant. 228. adn. 5. poſt baptiſma Euchariſtiam ſtatim ſumebant. 227. adn. 4. 230. adn. 7.
Noe pœnitentia. 61.
Nomen mutare rebus intactis, vitiaque virtutum nomine infamare. 29.
Nox clariſſima in pervigilio paſchatis. 235. adn. 3.
Numeroſitas. 204.
Nummi ſi erogentur, pecunia ſunt, ſi ſerventur, ſimulacra. 80. cur ibid. adn. 22.
Nunc fuerant. 28. & adn. 17. 51. & adn. 14.
Nundinari pro diffamari. 215. & adn. 14.
Nuptiæ ſecundæ & plures diſſuadentur. 127.
Nuptiæ ſecundæ cur dictæ res prope ſuæ. 52. adn. 19. apud antiquos Patres ſecundæ & plures nuptiæ male audierunt. cviii. eas tamen per ſe malas & illicitas non habuerunt. ci. cur eas redarguerint. cii. Ethnicis quoque quantum exoſæ fuerint. ibid. nuptiæ cum infidelibus arguuntur & cur. 52. & adn. 24. ciii.

Obſer-

O

Obſervatio voluntatis Dei eſt fideliter viventibus neceſſaria. 102. Obſervatio dierum reprehenſa. 115.
Obſaletatos ſordibus. 101. & adn. 11.
de Obſtetrice, quæ virginem invenit Mariam, fabula. 164. adn. 17. unde originem habuerit, & qui eam tradiderit, quique eam uti apocrypham expluſerint. ibid.
Obumbrat terrore. 67.
Oceanus impermeabilis. 295. adn. 6.
Oculi vineæ. 219. & adn. 11.
Oculorum lenocinio mundus infelix eſt. 68. oculi pulchritudinis procuratores & gubernatores. 91.
Omnifaria. 37.
Onan ex lxx. Aunan dictus 185. adn. 2. figura populi Hebraici. 185.
Opificium Damiai pro creatione mundi. 196.
Orbis pro imperio Romano. 50. & adn. 11.
Ordinabiliter. 249.
Ordinationes ſacrae in pervigilio paſchatis habitæ S. Zenonis quoque ætate. 261. adn. 4.
Originale peccatum. 60. 82. 96. & adn. 16. ejus effectus. 87.
Otthus Jo. Henricus notatur. 118. adn. 25. 186. adn. 32.

P

Pacificus Irenæus Manſionarius Eccleſiæ Veronenſis alius a Pacifico antiquo Archidiacono. cxliv.
Panis conficiendi ratio apud antiquos. 249. certo pondere vendebatur. 252. adn. 10.
Palmes vineæ. 218. adn. 6. dimittebatur in ſcrobem. 218.
Palpantibus verbis. 50.
Paradiſus pro Eccleſia. 277. cur. ibid. adn. 5.
Parentalia. V. *Prandia*.
Parricida pro fratris interfectore. 60. & adn. 17. pro interfectore filii. 62. *parricidium* eodem ſenſu. ibid *parricidales filii*, qui ſe occidunt. 67. *parricidali gladio* jugulare, de intentata occiſione Suſannæ. 23.
Partibus pro per partes. 5.
Paſcha anni Eccleſiaſtici initium. 254. adn. 2. anni parens annique progenies. 257. 258. 260. paſchali tempore ſeu in paſchatis pervigilio ſacrorum miniſtrorum ordinationes Zenonis quoque tempore habitæ. 261. adn. 4. ritus quidam præcipuus Veronenſis Eccleſiæ die paſchatis. 254. adn. 2. Paſcha legitimum Judæi celebrare non poſſunt ſublato templo. 273. & adn. 2. 270. 275. 280. 281. 282.
Paſſibilitate. 60.
Pater manente ſuo integro ſtatu totum ſe reciprocavit in Filium. 140. & adn. 2. alium ſe genuit ex ſe, ex innaſcibili ſcilicet ſua ſubſtantia. 143. Filium ante omnia ſæcula in profundo ſuæ ſacræ mentis, arcano inſoſpicabili, amplexus eſt. 142. in Filio exſultat cum Spiritus ſancti plenitudine, una originali coæternitate renitens. 140. & adn. 10. quodcumque dictum eſt a Patre, & dici poteſt, quia Verbum Filius eſt, ſine Filio non eſt. 137.
Patientiæ laudes & affectus. 58. & ſeqq. 61. & ſeq.
ſua Pauſa. 73.
Peccatum originale. 60. 87. 96. 101. adn. 38. ejus effectus. 87. per baptiſmum diluitur. 101. & adn. 38.
Pecunia caro. 131. adn. 58.
Pecus pro fera. 73. *pecus ceris* quatenus diſtinctum a *pecus cadis*. 279. adn. 4.
Pedatura. 210. & adn. 25.
Peræquatia. 63.
Peregrina luxuria. 48. V. *Profana*.
Perfidia pro hæretica fidei formula. 11. adn. 43.
Peritius agere. 31.
Perſecutiones quæ a Zenone indicentur. 221. adn. an. earum, quæ iv. ſæculo avenere, deſcriptio. l.
ex Perſona hominis, quem aſſumſerat. 133. & adn. 21.
Petavii cenſura in S. Zenonis aliquot formulas de æterna Filii Dei generatione lavi. refellitur. lxix. & ſeqq.
Petri nomen Chriſtus impoſuit Simoni, ſuper quem ædificavit Eccleſiam. 99. inde fe-lia 179.
Ph. pro *P.* 295. 299. adn. 30.
Pharao typus diaboli. 266.
S. Philaſtrii locus reſtituitur atque illuſtratur. xxxvi. 435.
Philoſophi cor ſuum, ultra quam licitum eſt, argumentis inſolentibus extulerunt. 65. apud Ss. Patres cur male audiere. ibid. adn. 2. 194. adn. 2. de anima varia ſenſerunt. 121. & adn. 11. animæ immortalitatem docuere. ibid.
Philoſophia abutebantur Ariani. 65. adn. 2. & 3. 135. adn. 2. 290. Philoſophicam ratiocinationem in rebus fidei cur S. Zeno repudiarit. lxxxix.
Phœnix reſurrectionis ſymbolum. 128. de ea plura vide. ibid. adn. 49
Photiniani, qui adſerebant Chriſtum ab utero Virginis ſumſiſſe principium, impugnantur. xlii. 151. 156. 159.
Pietatis femina eleemoſyna. 38. adn. 18. *pia femina*. 82.
Piſana Eccleſia S. Zenonem colit. cxxxii.
Piſtorienſis Eccleſia S. Zenonem Patronum habet, ejuſque nomine cathedralis Deo dicata. cxxxi.
Plato ſapientiſſimus. 120 & adn. 4. ejus ſententia de animæ immortalitate laudata. ibid.

Pleni-

Plenitudo mundi. 165.
ad *Plenum* nullam partem tenentes. 210.
Plumbatarum 203.
Pœnitentia ante baptiſma impoſita. 139. adn. 5.
Pœnitentes quo die reconciliabantur. 262. adn. 5.
Populoſo fructu 130. *populoſis ulceribus*. 190. & adn. 18.
Poſtfuturi pro poſteris. 272. adn. 4.
Potamius Epiſcopus catholicus durum ſermonum auctor. 295. 297. 300. item epiſtolæ ad Athanaſium contra Arianos poſt concilium Ariminenſe. 302.
Potentia Dei quæ ſit & quanta. 137. & ſeqq. & adn. 21.
Præconat. 94 adn. 8.
Præd-ſtinata Virginis. 162.
Prædita pro praelata. 18. & adn. 18.
Prærogatu. 220. adn. 39.
Præporto. 62.
Præſentaria mors. 270.
Praeſtator. 240.
Præſtiterat matoe pro meliori in ſtatu erat. 176. & adn. 6.
Præſumo pro anticipate ſumo 8. adn. 34. 20. adn. 7. pro certo ſcio. 17. adn. 7.
Præſumta fides. 12. *Præſumtor*. 61. & adn. 23.
Prandia mortuorum cadaveribus ſacrificata. 42. 115. adn. 17.
Preces ſurdis allegare. 112.
Principaliter. 165. 235. 248.
Principium rerum omnium eſt ſolus Deus. 130.
Proceſſiones. 286. adn. 1.
s. Proculus iv. Epiſcopus Veronenſis ſub Maximiano floruit. lxx. ejus ſolennitas cur Venetiis & in multis Calendariis ac Martyrologiis alio die ab emortuali peragatur. cxvii.
Prodigioſus concubitus. 39. qui ſit. ibid. adn. 20.
Prodigioſa libido. 61.
Proditrix. 57.
Prodromus. 159. & adn. 29.
Profana libido pro peregrina, ſeu extra legitimum torum quæſita. 43. ad. 34.
Profani pro Ethnici. 12. 57.
Profeſſitium crimen. 124. adn. 22.
Profectus potius quam mortuus. 124 adn. 37.
Prolitare. 201. adn. 12.
Promeruit Deum. 8.
Promovere aliquid pro opponere. 32.
Propoſitum pro voto virginitatis. 42. adn. 52.
Protoplaſtus. 131. & adn. 62.
Proſcriptio induſtria ab avaris vocata. 38.
Provectus temporis. 245.
Providentia Dei in incarnatione. 86. 88.
Proviſio pia dicta Verbi incarnatio 152. adn. 12.
Pſalmi non tantum canebantur, ſed etiam aliquando legebantur. 118. adn. 4. 318. & adn. 3.
Publicana fides. 11. *publicanæ* mulieres. 117. & adn. 22.
Pudicitia honorabilis etiam hoſtibus, ideſt Gentibus. 35. & adn. 3. pudicitiae laudes & effectus. 35. 36. 37. 45. 46. pudicitia apud Gentes nec fructuoſa, nec vera. 36. cur. ibid. adn. 2.
Purgationes mulierum parientium ſunt tardiatæ periculoſæ. 163.

Q

QUadrageſima ſacræ expiationis caſtam jejunium appellata. 234. cur. adn. 2.
Quadratum. 100. 105. adn. 10.
Quadruplicata apophoreta. 137.
Quale velit pro qualecumque. 58. adn. 88.
Quemadmodum interrogative uſurpatum. 137. 305.

R

RAvenna eccleſias antiquitus S. Zenoni nuncupavit. cxxii.
Reciprocavit Pater ſe totum in Filium 140. & adn. 19.
Rectum non eſt cuicuique, niſi quod amaverit. 48.
Reddere veritatem imagini. 269. adn. 2. 278.
Reddere pro dare. 20. adn. 35.
Redintegro. 35.
Reſtabilis tori. 89 adn. 34.
Regum nomen pro Imperatoribus. 9. adn. 38. 22. Regum imaginis violator capitales pœnas luebat. 23. & adn. 39.
Regnorum libri pro libris Regum. 34. adn. 28.
Religioſitas. 201.
Remiſſa peccatorum. 131. adn. 57. 262. adn. 2.
Remunero active. 99. *Remuneror* paſſive. 38.
Repigeure curſus. 128. & adn. 44.
Replicare libros lectitando. 85.
Repudiatio. 197.
Reſtitit illis nihil pro reliquum fuit. 281.
Reſurrectionis dogma cur tam crebro a Patribus inculcatum. 119. adn. 1. hæretici qui eam negaverunt. ibid. Gentibus ea improbabilis videbatur. ibid. reſurrectio carnis demonſtratur atque ſuadetur. 127. & ſeqq. Reſurrectionem negans, vitam ſuam condemnat. 119. in reſurrectione quæ diſcretio futura ut juſtorum & injuſtorum. 130.
Retinaculum. 64.
Rhythmus antiquus de S. Zenone cl. e Coronato Auctor excerpſit. cxiii.
Rhythmus de laudibus Veronæ. V. *Anonymus Pipinianus*.
Ridiculoſa. 11.
Rigor culmus. 81. quid. ibid. adn. 14.
Roruleutus. 286.
Rudis ſota. 163. & adn. 13. *rudis terra*. 61. *rudis tunica*. 108. & adn. 20.

Ruſious

Rufinus interpres novem ſaltem S. Baſilii ſermonum. 294. quatuor ex his Zenoni perperam adſcripti, proprio auctori & interpreti reſtituti. 329. & ſeqq.

S

Sabellii error impugnatur. 158. & adn. 13.
Sacramenta majorem gratiam conferunt dignioribus. 228. & adn. 3. hinc diverſa chariſmata baptizatorum 255. adn. 5.
Sacramenta contaminare. 117. & adn. 24.
Sacramentum pro Incarnatione. 24. & adn. 54. 86. adn. 9. 187. 188.
Sacramentum pro myſterio ſeu figura myſtica. 88. 168. adn. 22. 179. adn. 19. 180. 283. 285. adn. 3. 287. 288.
Sacrificium pro Euchariſtia. 55. & adn. 28. 56. & adn. 29. 117. & adn. 25. cur dictum ſacratum. xliv. Sacrificium Chriſtiani populi mundum. 112. quale ſit. 113. Sacrificium indigne offerre ſacrilegum eſt. 112. Sacrificium pro defunctorum animabus oblatum. 126. & adn. 25.
Sacrificium Gentium deteſtabile. 112. cur dictum publicum. clv.
Sacrificium Judæorum improbatum. 112. in ſolo Hieroſolymitano templo fieri poterat. 272. adn. 2.
Samuel ſacerdos dictus. 124. & adn. 25. utrum ipſius animam Sauli apparuerit. 124. & adn. 26. *liber primus verborum Samuel* pro primo Regum. ibid.
Sanctiopia in Eccleſiaſticarum clavium uſu. 240. adn. 2. 241.
Sanctorum ſolemnitates in quadrageſima minime peragebantur. cvm. cur non die emortuali, ſed alio celebratæ. ibid.
Sanguinea teneritudo quæ. 128. & adn. 47.
Sapiens eſt qui eſt juſtus. 31.
Sapientia juſtitiæ convenit. 30. Sapientia quæ habita a Gentibus. 27. adn. 5. 28. adn. 7. & 8. in eloquentiæ viribus conſtituta. 27. ejus effectus. 29. injuſta. 28. ſtultitia potius. 29. nec vera ſapientia. 30.
Saræ ſtatus, cum concepit Iſaac. 171. 175.
Scala Jacob quid ſignificet. 177. qui angeli adſcendentes & deſcendentes. 182. ſcalæ gradus quid demonſtrent. ibid. figura crucis dominicæ. ibid.
Scapi ſcalarum. 182. & adn. 27.
Scholares calumniæ. 65.
Scitur. 128.
Scribendi inſtrumentum antiquum calamus & canna. 178. 184.
Scriptura ab Ethnicis ob abjectum & impolitum ſermonem deſpiciabatur. 32. & adn. 10. a quibuſdam Ethnicis impugnata. 85. adn. 1.
Secretarium quid. 206. adn. 16.
Secretum pro æterna Filii Dei generatione. 144. adn. 2. 150. & adn. 17. 157. & adn. 21. *Secretum naturæ*. 127. & adn. 39.
Secta Dei neglecta. 117. & adn. 23.
Selon tertius Judæ filius figura populi Chriſtiani. 185.
Semenſa fidei. 9.
Senſibile Dei ſimulacrum homo. 86. & adn. 12.
Sepulchra a Gentibus in templa converſa. 42. & adn. 31.
per Sepulcra diſcurrebant, prandia mortuis ſacrificabant. 115. & adn. 26. 27. & 28. Sepulcra defodiebantur avaritiæ cauſſa. 74. & adn. 4.
Sequela. 220. & adn. 19.
Sequens eſt. 22. & adn. 27.
Sequeſtraverat. 203.
Series epiſcoporum ex antiquis monumentis profecta maximi facienda. lvii.
in Sermonibus antiquorum PP. plura ipſorum operum compacta. lxv.
Serpens dictus, quod ſenſim ſerpat. 87.
Siclus. V. *Stater*. ſeptuaginta interpretes didrachmum pro ſiclo reddiderunt. 179. adn. 10.
Sicunde. 238.
Silicæ quid ſint. 108. adn. 21. Neophytis una cum albis olim datæ. ibid.
Similantibus. 116. & adn. 10.
Simplices meliores nimia aſtutia. 7.
Soporatus. 200.
Sparaverii Franciſci adnotationes poſthumæ in S. Zenonis ſermones. 356. & ſeqq.
Specialiter. 64. & adn. 39.
Spectaculorum loca infamia 186. V. *Comœdia*.
Spei laus. 16. ita videtur eſſe connexa fidei & caritati, ut ſine aliis aliæ neceſſariæ. ibid.
Spiritaliter. 266. 267.
Spiritus adverſus carnis delicias pugna. 90.
Spiritus ſancti proceſſio. 140. adn. 10. habens unam ſubſtantiam, virtutem, divinitatem, majeſtatem, voluntatemque Patris, & Filii. 177. Spiritus ſancti divinitatem impugnantes refelluntur. 14. adn. 52. xli. qui fuerint hi heretici. xlii.
Sputamentis pinguibus. 91. & adn. 32.
Stater ſive ſiclus quatuor denariis conſtabat. 178. adn. 10. cur dictus duo denarii a S. Zenone, didrachma aureum a Sedulio. ibid.
Statio quid. 258. adn. 1. in quibus Veronenſibus eccleſiis ſtationes paſchali tempore habebantur. ibidem.
S. Stephani eccleſia Veronenſis. 246. adn. 2. *ad Martyres* nuncupata, quod ibidem ol. Martyrum exſuviæ requieſcant; & de his teſtimonia. ibid.
Stephanus presbyter, & cantor eccleſiæ Veronenſis, auctor Carpſi, quo ſæculo vixerit. cxx. V. *Carpſi*.

in Stilo fletus includere. 51. & adn. 15.
Stola immortalitatis. 133.
Subdititia perſonæ. 115. & adn. 21.
Subire jugo. 64. & adn. 34.
Sublimitas. 68. *Sublime*. 174.
Succidaneum pignus. 167. & adn. 2.
Succincta ſpes futurorum. 126.
Suggeſtus pro narratione. 44. adn. 40.
Superbia philoſophorum reprehenditur. 65. 66.
Surculus vineæ. 218. adn. 5.
Suſannæ laudes. 44. 192. ejus hiſtoria deſcribitur. 192. 193.
Suſpicio pro opinione & ſcientia tenui. 122. & adn. 15. 142. adn. 4. V. *Inſuſpicabilis*.
in Symbolis pro figurate. 97. & adn. 34.
Symbolum tradebatur catechumenis ante baptiſmum quo tempore & quoties. 227. adn. 2.

T

T*Abes*. 24.
Tabulatis pura materia inſertur. 229. & adn. 9.
Tabulæ teſtamentorum ligneæ. 180. adn. 34.
Tarviſinæ Eccleſiæ cultus erga S. Zenonem. cxxxvi.
Tatiani teſtimonium de æterna Filii Dei generatione vindicatum. lxxii.
Temperamento conſcribunt. 178.
Tempus quod volvitur ſemper, in momento quid adferat, dubium eſt. 74.
Tenacitas. 33. 188. *Tenaciter*. 90.
Teneritudo. 278.
Tentationibus Chriſtianus perducitur ad coronam. 222.
Teſtamenta veteris & novæ legis ſignificata per ſcalam Jacob. 177. per gladium ex utraque parte acutum. 178. per forcipem Iſaiæ. ibid. comparantur cum calamo ſcribæ. 178. explicantur per duos denarios in ore piſcis a Petro capti. 178. per David dictum: *Virga tua & baculus tuus &c.* & per Evangelicum dictum: *Omnis ſcriba &c.* 180. comprobantur ex duobus denariis ſtabulario datis a Samaritano. ibid. deſignantur ex Moyſe & Aaron. 166. Unum ſine altero utile eſſe non poteſt, quia veteri ſicut novum præſtat fidem, ita novum perhibet teſtimonium. 178.
Teſtamenta quomodo inſcribebantur. 180. adn. 34.
Templi nomine non appellabantur eccleſiæ Chriſtianorum, ſed Idolorum ædes, & illud Salomonis. 54. adn. 26. S. Ambroſius primus templi nomine donavit eccleſias, non Hilarius. ibid. Chriſtianorum eccleſiæ dictæ arces ſacræ. 103. loca orationis. ibid. & adn. 3. conventicula ſeu conciliabula. 104. adn. 6. ideo antiqui PP. cum negabant Chriſtianis eſſe templa, non negabant eſſe certa orationis loca. 104. adn. 6. V. *Eccleſia*.
Templum Dei eſt populus fidelis. 105. & adn. 7. hoc templum deſcribitur 105. & ſeqq.
Templa ſive fana Gentiles adibant S. Zenonis tempore. xlv. 54. 55. 114. V. *Fana*
Templorum jura, ideſt reditus, ſublata per Imperatores Chriſtianos. 114. adn. 5. Templa quædam in prædiis conſtituta, erant in jure privatorum. ibid. id juris nequis ſibi eriperet, quotidie litigabant. 114. in Templa Gentiles ſepulcra converterunt. 42. & adn. 31.
Terra num aqua portetur, an aqua terræ gremio contineatur, magna erat quæſtio. 195. adn. 6.
Tertulliani loca de generatione æterna Verbi explicata. lxxxiii.
Teſſera regalis primæ tubæ. 230. & adn. 54.
Thamaris hiſtoria. 183. fuit figura Eccleſiæ. 185. accepit monile, anulum, virgam a Juda. 184. quid illa tria deſignent. 187.
S. Theclæ, & mira ex antiquis ejuſdem actis deſcribuntur. 71. & 72. de iiſdem actis judicium. 70. adn. 13.
Theophili Antiocheni locus de generatione Verbi explicatus. lxxxiii.
Theſaurus naturæ quid. 225. & adn. 39.
Timiditas. 62.
Timores duo, Dei alter, naturæ alter. 69. Timor Dei diſcitur & docetur. ibid. in Dei amore conſiſtit. 70. ejus effectus. ibid. Timoris Dei exempla. ibid. & 71. beatos efficit. 72. cujus proprietatis ſit. ibid. ubi non devotionis, ſed neceſſitatis eſt, quod timetur, nullus ibi beatitudinis locus eſt. 70.
Torcular antiquorum quid erat. 219. adn. 12. & 13.
Tota pro omnia 125. & adn. 30. *totis* armis. 189.
Totum pro omnis. 35. 40. & adn. 25. 62. 64. 68. 73. 88. 166. & adn. 10.
Tractabilis. 91.
Tractatus dicti Epiſcoporum ſermones. 5.
Tractatus fidei apud Auctorem qui. 5. adn. 26. Formulæ fidei dictæ *tractatus*. 26. Tractatus fidem, quam adſtruit, deſtruit. ibid. aliud eſt fides, aliud eſt tractatus. 12. Tractatus multi Arianorum notati. lxxxvii. 5.
Traducitur fides pro recipitur. 21.
ex *Tranſverſo*. 180.
Tridentinæ diœceſis cultus erga S. Zenonem. cxxxv.
Trinitatis figura in tribus pueris apud Danielem. 283. 285.
Trinus. 140.
Tripudes. 252. adn. 16.
Triſtitudo. 206. 255.
Triviali ſtipi ſubjecti. 74. & adn. 7.
Triumphali ſermone. 203.
Turbulentare. 58.

V

V.

VAcuaſti. 25.
Vanitas feminarum deſcripta. 40. 41. 51. 80. 81.
Vel pro & 64. & adn. 35.
Ventorum figura. 195.
Verbum Divinum ex ore Patris prodivit; & e corde ejuſdem eructatum cur dictum ſit. lxxiii. non eſt verbum prolatitium, ſed ſubſtantivum. ibid. unum eſt Verbum quo & divina res, & creata dictæ fuerunt. lxxv.
Verecunda nativitas pro veneranda. 172. & adn. 17.
Veritas pura, non ſermo fucatus quæritur in Eccleſia Dei 27.
Veritate pro ſe ipſa. 38. & adn. 25. 91. 101. 129.
Veriſimile non poteſt tantam vim habere, quam veritas. 132. pro exemplo a ſimili. ibid.
Verona per S. Zenonem erroribus purgata ac ad veram religionem perducta. cxiii. in ea erant tum virgines, quæ in domibus pudice verſabantur, tum virgines, quæ in monaſterio degebant. cxiv.
Veronenſium liberalitas in captivorum redemtione eximiis laudibus effertur. 82. 83.
Veronenſium priorum antiſtitum antiquæ ſeries exponitur atque defenditur. lvii.
Veronenſi in Eccleſia olim publice legebantur S. Zenonis ſermones. vii. xiii. 93. adn. 1. 141. adn. 1. 183. adn. 1. 189. adn. 1. 227. adn. 1. 232. adn. 1. 234. adn. 1. 235. adn. 1. 242. adn. 1. 246. adn. 1. 254. adn. 1. 258. adn. 1. 260. adn. 1. 263. adn. 1. 267. adn. 1. 284. adn. 1. 286. adn. 1. apud Veronenſem Eccleſiam quo cultu habitus ſit S. Zeno. cxax.
Veronenſes eccleſiæ, in quibus ſtationes paſchali hebdomada habebantur. 258. adn. 1.
Veſtales quanto in honore fuerint apud Gentes. 35. adn. 3. ad virginitatis profeſſionem vi adigebantur. 36. adn. 7. quando defecerint. 1.
Vians tir. 66. & adn. 6. 77.
Vicarii filii, qui in mortuorum locum ſuſcipiuntur. 191. & adn. 12. *vicaria* laudis mercede remunerari. 21.
Victimæ ſertis ornatæ trahebantur apud Gentes. 201.
Vicetinæ diœceſis eccleſiæ S. Zenonis nomine dicatæ. cxxxvi.
Victorini Marii vindiciæ a cenſura Petavii, ejuſque ſententia de divini Verbi generatione. lxxxv.
Viduatur. 204.
Viduitas perſuadetur. 50. & ſeqq.
Vineæ cultura accurate deſcripta. 218. & ſeqq. ejus ſignificatio. 218. 220. & ſeqq. 222.
Vini conficiendi apud veteres ratio. 219. melius veteraſcendo redditur. 220.
Unigeniti pro unæ geniti. 236.
Virgilius poeta ſapientiſſimus. 131. ejuſdem verſus recitantur. 122. 131.
Virgines Chriſtianæ Gentibus ſummæ admirationi fuere. 35. & adn. 3. Virgines ſuas, etſi non felices, habebant Gentes. 52. & adn. 21. Virginitas vera & fructuoſa dumtaxat apud Chriſtianos. 36. & adn. 6.
Virginitas perſuadetur atque commendatur. 48. & ſeqq. obloquebantur non nulli adverſus eos, qui eam perſuaderent. 48. & adn. 2.
Virginitas perpetua B. Mariæ prædicatur. 49. & 163. adn. 5.
Vivacitas & *vivacior*. 50.
Vocabulum. 258. adn. 13.
Volens. 160.
Voluntati noſtrae commiſſa eſt electio. 92. cui ſe jungit parti, præbet victoriam. ibid.
Voluntate pro libertate. xcv.
Uſualis lex. 203.
Uſura. V. *Fenus*.
Utilitate pro uſu vel voluptate 40. adn. 24. 117. 116. adn. 21.
Vultus pro imagine. 22. & adn. 39.
Uxorum plurium ductor Romanis legibus notabatur infamia ac puniebatur. 43. adn. 33.
Uxoribus quod non licet, non licet nec maritis in rebus voluptuoſis. 44. 52.

Z

S. Zeno unde ortum habuiſſe videatur. cx. e Syria venit in Italiam. ibid. quo anno ac die ordinatus fuerit Epiſcopus Veronenſis lxiii. cxi. ſæculo iv. floruiſſe demonſtratur. xxxv. & ſeqq. lvi. & ſeqq. Arianis ſe oppoſuit. xxxviii. Paganis ſe objecit. cxii. Gentes eum concionantem audiebant. ibid. 26. & adn. 1. quamplures ſimul in paſchate baptizabat. cxii. Veronam ab erroribus purgavit, ac ad veram religionem perduxit. cxiii. in dedicatione novi templi ſermonem habuit. 103. adn. 1. Agapes in libidinem & ebrietatem converſas reprehendit, atque eliminavit. 115. adn. 18. ejus judicio probata, & ſanctificata benedictione virgo Indicia. lvi. cxiv. pauper erat. 251. cxiv. audientes, in quibus fides ac pietas manebat, commendat. 78. Veronenſium liberalitatem in captivorum redemtione præſtitam eximiis laudibus effert. 82. miraculis celeber. cxv. quo anno circiter ac die obierit cxvi. cur alio die ab emortuali variis in locis ejus natalis celebretur. cxvii. ejus ætas certis finibus ſtatuitur. lxi. S. Zenonem floruiſſe Gallieno imperante fabulam eſſe demonſtratur. lx. V. *Coronatus*. Martyrne obierit cxviii. an Confeſſor tantum. cxxi. eccleſia antiqua, ubi primum ejus corpus quieſcebat, qua fuerit. cxxvi. cxxvii. miraculum Atheſis ad ejus eccleſiam a S. Gregorio deſcriptum. cxxvi. clxxii. quo anno contigerit. cxxvii. quo die cxvi. Tranſlatio

S.

S. Zenonis quando peracta. cxxvii. ejus tranſlationis hiſtoria. ibid. & cliii. & ſeqq. ejus corpus per aliquod tempus irruptionis Hungarorum cauſſa in Cathedrali depoſitum fuit. cxxvii. quo anno cxxix. in ſuam eccleſiam reſtituitur, & adhuc religioſe ſervatur. ibid. Reliquiæ S. Zenonis variis in locis cuſtoditæ. ibid. Cultus S. Zenonis quam antiquitus ac late pervagatus ſit. cxxx. & ſeqq. Nullum alium Zenonem Epiſcopum præter Sanctum magnum Patronum agnovit umquam Veronenſis Eccleſia. iv.

S. Zenonis ſermones antiquis codicibus, multiſque teſtibus, & Veronenſis Eccleſiæ antiqua traditione vindicantur. lii. & ſeqq. Ejuſdem tractatus quidam olim in Eccleſia Veronenſi publicis in officiis legebantur. vii. V. *Veronenſi in Eccleſia*. Tractatuum ejus collectio inter omnes latinorum PP. antiquiſſima lxv. quorum utilis antiquæ diſciplinæ cognoſcendæ, præcipuiſque dogmatibus ſtatuendis. ibidem. Tractatus cur breves paſchali tempore S. Zeno habuerit. xxxiii. 225. non nulli ſunt præfationes potius quam tractatus. ibid. cur aliqui ſimiles ſententias habeant xxxv. 225. 226. non fuerunt ab Auctore editi, ſed ab aliquo antiquo Amanuenſi, non multum poſt mortem ejus ex ſchedis collecti xvi. 226. hi ſermones ſæculo iv. ſcripti probantur. xxxv Paſchalem canonem ab eo editum quidam perperam produnt xxv. num ſcripſerit epiſtolas. 2. adn. 1. Ejuſdem tractatus de Fide Germanice redditus. ibidem. Sparaverii obſervationes in S. Zenonis tractatus. 356. & ſeqq. quidam ſermones a Barthio illuſtrati. V. *Barthius*. Sermones xi. olim S. Zenoni perperam tributi, ſuis auctoribus reſtituuntur. xxix. 293.

S. Zeno Nicænum dogma adverſus Arianam hæreſim quam diſerte adſeruerit xxxviii. & lxviii. difficilia aliquot ejuſdem teſtimonia vindicantur, atque explicantur. lxix. & ſeqq.

S. Zeno in Virgilii lectione exercitatus. 122. 131. Lactantium imitatus eſt. xxxii. xlviii. V. *Lactantius*. & S. Hilarium xxxi. xlviii. V. *S. Hilarius*. S. Zenonem auctor incertus imitatus, non nulla ex eodem exſcripſit. 292. adn. 1. & 4.

FINIS.

005733406C

Digitized by Google